Либерален Преглед

Годишник 2016 (част 1)

ЕКСТАЗ

Списание „Либерален преглед“
Годишник-2016
(част 1)

ЕКСТАЗ
Берлин, 2016

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лицензa „**Криейтив Комънс - Признание - Некомерсиално - Без производни“ версия 2.5** (CC-BY-NC-ND version 2.5).

(Всички преводи, доколкото не е указано другояче, са направени от издателя на списанието.)

Съдържание

Списък на авторите 10

Януари 2016 12

Дори още по-лошо, отколкото си мислехме
Автор(и): Джулиан Барнс 13

Интервю със Сюзън Зонтаг
за списание „Boston Review“, 1975
Автор(и): Сюзън Зонтаг 27

Коледа във Виена
Автор(и): Евдокия Борисова 36

Защо донорските яйцеклетки са табу като опция?
Автор(и): Ейми Клайн 64

Призиви към насилие в Корана и Библията
Автор(и): Филип Дженкинс 74

Исус обича враговете си... а след това ги избива
Автор(и): Стивън Даниос 97

Глобализация и изборна демокрация
или защо социалното неравенство е проблем
Автор(и): Марио Игнатов 118

Музеят: четири фигури на кражбата
Автор(и): Александър Кьосев 126

„Антибългарската дейност“ на един западногерманец
Автор(и): Щефан Трьобст 146

Пределно кратък коментар
Автор(и): Златко Енев 150

Чудото на интерпретацията
Автор(и): Стоян Гяуров 196

И още един, още по-кратък, коментар (буквално от последния момент)...
Автор(и): Златко Енев 205

Сексуалното насилие в Германия, емигрантите и бежанците
Автор(и): Боян Юруков. 211

Класици и политици
Автор(и): Александър Кьосев 219

Сирия, Турция и лудостта
Автор(и): Дахер Дахер 232

Опасният европейски мултикултурализъм
Автор(и): Кенан Малик 239

Mein Kampf, една все така опасна книга?
Автор(и): Адам Гопник 248

Ива Тихолова – Импресии
Автор(и): Ива Тихолова 254

Момичето от Дания
Автор(и): Златко Ангелов 258

Сънят на водата
Автор(и): Мими Михайлова. 270

Опит върху терора
Автор(и): Александър Кьосев 276

Израел без клишета
Автор(и): Тони Джуд 287

Танцът на чудовищата в Близкия изток
Автор(и): Дахер Дахер, Димитър Панайотов 292

За свободата и властта
Автор(и): Аспарух Панов 299

Пицария Google
Автор(и): Красимир Йорданов 303

Февруари 2016 307

Забрадката и аз
Автор(и): Елиф Батюман 308

Забрадката на Елиф Батюман
Автор(и): Стоян Гяуров. 327

Историята на фактите срещу „виртуалната история“: чия е вината за гибелта на 11 343 евреи?
Автор(и): Емил Коен 332

Ерик Хобсбом и романсът на комунизма
Автор(и): Тони Джуд 341

Какво е, или съществува ли, балканска култура – и дали Балканите имат, или трябва да имат, регионална идентичност?
Автор(и): Мария Тодорова. 354

Форми на делириум
Автор(и): Питър Померанцев 369

Отворено писмо: Време е да спрем със злоупотребите с историята
Автор(и): Група български историци 380

Български бестселъри? Плеви, плеви!
Автор(и): Митко Новков 408

Какво чух за Елиът Уайнбъргър
Автор(и): Стоян Гяуров. 418

Командосът
Автор(и): Палми Ранчев. 424

По Сена, в Париж
Автор(и): Ралица Фризон-Рош. 429

Националната идентичност и преразглеждането на историята
Автор(и): Лазарин Лазаров 437

Камък от сърце
Автор(и): Мюмюн Тахир 449

Пред „Кристал“ с Антон Павлович
Автор(и): Палми Ранчев. 454

Метаморфози: пазар, ексцес, тела на сцената на прехода
Автор(и): Александър Кьосев 460

Ембарго
Автор(и): Палми Ранчев. 489

Не се страхувай
Автор(и): Ирис Радиш 497

Предчувствие за септември
Автор(и): Мюмюн Тахир 509

Мъртъв ли е мултикултурализмът в Европа?
Автор(и): Даниел Смилов 517

Неочакван полет
Автор(и): Палми Ранчев. 525

Март 2016 529

Пленителният фашизъм
Автор(и): Сюзън Зонтаг 530

Проблемът с Полша
Автор(и): Ян Вернер Мюлер 568

Безотговорният разум
Автор(и): Марк Лила 578

Уроците на Ханеке
Автор(и): Рики Д’Амброуз 608

Садист, нарцисист, перверзник
Автор(и): Кристофър Хитчинс. 617

Случаят Канети
Автор(и): Румен Стоянов 624

Поема за желанието
Автор(и): Златко Ангелов 634

Почти зимна Венеция
Автор(и): Евдокия Борисова 652

Аз съм балканец
Автор(и): Ибрахим Карахасан-Чънар 670

Лолита, липсващият глас в хора
Автор(и): Стоян Гяуров. 676

Деветият кръг на рая
Автор(и): Румен Леонидов 682

Защо едни са богати, а други бедни?
Автор(и): Стоян Гяуров. 685

Македония и синдромът на омразата
Автор(и): Виктор Канзуров. 690

Обезличеният Гео
Автор(и): Ивайло Динев. 707

Овладяване на Македопърничавата
Автор(и): Жана Цонева и Петър Добрев. 723

Хитлер срещу Сталин: кой е бил по-лошият?
Автор(и): Тимъти Снайдър 732

Април 2016 741

За актуалността на теорията за маса и власт на Елиас Канети
Автор(и): Пенка Ангелова 742

Авангард и кич
Автор(и): Клемънт Грийнбърг. 762

Учи другояче!
Автор(и): Ребека Мийд. 781

Преодоляването на миналото по български
Автор(и): Щефан Трьобст 800

Какво означава класическо?
Автор(и): Дж. М. Кутси 816

Средна Европа и Балканите на пазара на геополитическите образи
Автор(и): Александър Кьосев 835

Уроци от легализацията на марихуаната по света
Автор(и): Джон Колинс. 874

Мултикултурализъм – конвергенция и/или дивергенция
Автор(и): Мюмюн Тахир 883

Провалът на мултикултурализма
Автор(и): Кенан Малик 914

Виктор Канзуров за настоящия момент в република Македония
Автор(и): Виктор Канзуров. 941

Железният закон на популярността
Автор(и): Луи Менанд 956

Димитровград от утопията към „неудобното наследство“
Автор(и): Петър Добрев 965

Таткото на Мими
Автор(и): Палми Ранчев. 974

Вяра и неверие: диалог на вярващите с невярващите
Автор(и): Калин Янакиев, д-р Николай Михайлов,
Александър Кьосев. 979

За двете непримирими носталгии
Автор(и): Георги Карев 999

Винаги намираме фотообразите, които търсим
Автор(и): Франк Ройтер, Радмила Младенова 1022

Златото на Златна ливада
Автор(и): Надежда Станилова 1029

Когато България беше центърът на света
Автор(и): Александър Андреев 1034

Проблемата за психологията на съвременните българи
Автор(и): Атанас Илиев 1037

На запад от рая
Автор(и): Мими Михайлова 1049

Националистите в подкрепа на бурката
Автор(и): Боян Юруков 1053

Списък на авторите

А

Ангелова, Пенка **742**
Ангелов, Златко **258**, **634**
Андреев, Александър **1034**

Б

Барнс, Джулиан **13**
Батюман, Елиф **308**
Борисова, Евдокия **36**, **652**

Г

Гопник, Адам **248**
Грийнбърг, Клемънт **762**
Група български историци **380**
Гяуров, Стоян **196**, **327**, **418**, **676**, **685**

Д

Д'Амброуз, Рики **608**
Даниос, Стивън **97**
Дахер, Дахер **232**, **292**
Дженкинс, Филип **74**
Джуд, Тони **287**, **341**
Динев, Ивайло **707**
Добрев, Петър **723**, **965**

Е

Енев, Златко **150**, **205**

З

Зонтаг, Сюзън **27**, **530**

И

Игнатов, Марио **118**
Илиев, Атанас **1037**

Й

Йорданов, Красимир **303**

К

Канзуров, Виктор **690**, **941**
Карахасан-Чънар, Ибрахим **670**
Карев, Георги **999**
Клайн, Ейми **64**
Коен, Емил **332**
Колинс, Джон **874**
Кутси, Дж. М. **816**
Кьосев, Александър **126**, **219**, **276**, **460**, **835**, **979**

Л

Лазаров, Лазарин **437**
Леонидов, Румен **682**
Лила, Марк **578**

М

Малик, Кенан **239**, **914**
Менанд, Луи **956**
Мийд, Ребека **781**
Михайлова, Мими **270**
Михайлов, Николай **979**
Младенова, Радмила **1022**
Мюлер, Ян Вернер **568**

Н

Новков, Митко **408**

П

Панайотов, Димитър **292**
Панов, Аспарух **299**

Померанцев, Питър **369**

Р

Радиш, Ирис **497**
Ранчев, Палми **424**, **454**, **489**, **525**, **974**
Ройтер, Франк **1022**

С

Смилов, Даниел **517**
Снайдър, Тимъти **732**
Станилова, Надежда **1029**
Стоянов, Румен **624**

Т

Тахир, Мюмюн **449**, **509**, **883**
Тихолова, Ива **254**
Тодорова, Мария **354**
Трьобст, Щефан **146**, **800**

Ф

Фризон-Рош, Ралица **429**

Х

Хитчинс, Кристофър **617**

Ц

Цонева, Жана **723**

Ю

Юруков, Боян **211**, **1053**

Я

Янакиев, Калин **979**

Януари 2016

Дори още по-лошо, отколкото си мислехме
Автор(и): Джулиан Барнс

Престъплението и мълчанието:
конфронтацията с клането на евреите в Йедвабне
От Ана Биконт, превод от полски: Алиса Валс
Farrar, Straus and Giroux, 544 pp., $30.00

Томас Ман е смятал, че всички добри истории са бавни истории. Без съмнение той е мислел за Вагнер, човека, който му е оказал най-силно литературно влияние – но разбира се, и за самия себе си. Действително, в добри ръце бавността може да се възприема като най-точната за истинността скорост. В по-малко сигурни ръце тя може да произведе нещо като максималистки минимализъм: виж например Карл Ове Кнаусгор. Но правилото на Ман е валидно и за други разказвателни форми, като например документалния филм.

Един от най-великите документални филми на последните петдесет години е *Шоа* на Клод Ланцман. Този най-ужасен от всички възможни филми не започва с някакви натрапчиви образи или заявления, отправяни гръмко от глас зад кадър. Той започва със звука на песен. Един мъж пее първо полска песен, а след това германски марш, докато малка лодка се придвижва бавно по реката Нарва, покрай мирни зелени поляни. Това е, както се оказва, четиридесет и седем годишен оцелял евреин от лагера в Хелмно, който, като тринадесетгодишен пленник и „талисман“ на германците, е пеел същите песни, докато е гребял по същите тези места, за да скубе трева за любимите зайчета на своите господари. Темпото на филма е определяно от темпото на тази лодка. Направлението, нагоре по течението, през води, пълни с пречки, тиня и лъжи, е към истината при изворите на тази река.

Бавността на *Шоа* е избрана нарочно. Камерата се държи в продължение на дълги моменти върху привидно безизразните лица на свидетели на ужасяващи отминали събития; ние мислим и се опитваме да

си представим [нещата], докато те мислят и не могат да преустановят спомените. А освен това е налице и въпросът с превода. Ланцман задава въпрос на френски, преводачът го превежда на полски, а понякога на иврит. Ние чуваме отговора на този език, а след това превода на френски. И през цялото време ние, англоезичните, четем субтитрите. Всичко това би могло да изглежда доста тромаво, но на практика е точно обратното. Ние чакаме отговора, точно както го чака и Ланцман – бил той някакъв ужасяващо-обикновен детайл, безсрамно измъкване или напрегнато отричане. И в процеса на чакане ние оценяваме надеждността на свидетеля, точно както го прави и той.

Наблюдаваме, например, как цяла поредица застаряващи поляци ухилено демонстрират жеста за прерязване на гърлото, с който някога са посрещали евреите, пристигащи на железопътните станции близо до смъртоносните места. Техниката на Ланцман, както по време на разговорите, така и при следващите ги редакции, е доста подобна на онази, използвана от археолога: внимателно почистване на пръстта, така че находката да бъде показана точно на мястото и по начина, по който е била заровена. Методът имитира целта: онази на абсолютното търсене на истината.

Има много бавност и в *Престъплението и мълчанието*, авторитетното изследване на Ана Биконт за едно малко клане в градчето Йедвабне от североизточна Полша през юли 1941. Една част от всичко това е обусловена от авторката: необходимо-бавни са стъпките към по възможност най-неоспоримата истина, която може да се открие толкова време след събитията. Друга част е обусловена от читателя: текстът е изпъстрен с имена – някои от тях объркващо-подобни, но чиито притежатели са имали диаметрално противоположни съдби – с места и детайли, които трябва да се запомнят, както и с няколко припокриващи се времеви периоди. Но има и една бавност, която е наложена на читателя от ужасността на темата. През януари 2004 Биконт е показала ръкописа си на Ячек Курон, „теоретикът на Солидарност“, който по онова време преживява последните месеци от живота си. Отговорът му е очевидно обезкуражителен:

„Не знам колко хора ще прочетат това“, тревожи се той. „теоретично аз бях подготвен за цялото нещо, ти вече беше ми разказала толкова много, но дори и така ми се наложи да спирам четенето на всеки няколко десетки страници, толкова непосилно го намирах“.

Дори и онези, които идват при книгата от историческа и географска дистанция, ще се почувстват принудени да снижават темпото. Не става въпрос единствено за преглъщането на отделни изблици на зверска жестокост. Става дума за един по-мащабен въпрос: степента, до която можем да преглътнем истините за безчовечността на човек към човека, и да размишляваме върху техните причини.

Да вземем първо въпроса за цифрите. Невъзможно е да си представим, освен само в най-общи черти, смъртта на шест милиона души. Четенето за Холокоста, гледането на филми за онези фабрики на смъртта, ни изпълват с ужас и състрадание, които често замъгляват ума. Така че, какъв би могъл да бъде „перфектният“ брой на мъртвъците, който да ни позволи да почувстваме големината на масовата смърт, но заедно с това и да я индивидуализираме? В модерните времена това може би е нещо като броя на жертвите при самолетна катастрофа: един край, който е сравнително лесен за представяне, но и индивидуализиран за нас, когато се появят онези снимки и кратки биографии-некролози във вестниците от следващия ден.

В Йедвабне броят на жертвите е невъзможен за точно оценяване. Биха могли да бъдат чак до около 1,500; или, както консервативно е преценил прокурорът, назначен от Института за националната памет през 2000, „не по-малко от 340“. Ако приемем (изключително предпазливата) по-ниска цифра, клането в Йедвабне би било сравнимо с катастрофата на пътнически самолет. Само че сравнението е силно недостатъчно. Дори и ако си представим как капитанът преднамерено блъска самолета, така че това е убийство, а не случайност, остава си следната разлика. Представете си самолетна катастрофа, при която немалък брой от пътниците оцеляват. И докато се влачат травматизирани сред разрухата, членове на екипажа ги пребиват до смърт с тояги, колове и железни пръти, гонят ги до блатата, където те потъват или ги хвърлят с главата надолу в кладенци. Това вече се приближава малко повече до реалността [на Йедвабне].

Евреи са живели в градчето Йедвабне от 1660 насам. В края на деветнадесети век те възлизат на около 80 процента от тукашното население. Около началото на Втората световна война балансът между етнически поляци и евреи се оценява като приблизително равен. Между 1939 и 1944 градчето е окупирано последователно от германци, Съвети (които, след принудителен референдум, го обявяват за част от западна Беларус),

отново германци, и накрая отново Съвети. Всеки от нашествениците провежда свои собствени чистки; всеки противо-нашественик, противо-чистки. Каквито и да са били, скритите напрежения между различните населения се оказват силно влошени от тези смени на управлението. Онези, които са сътрудничили при единия режим, са наказвани от следващия; онези, които са се борили срещу него, са награждавани.

Но нещата са още по-сложни: има случаи, при които врагът на моя враг не може да се счита непременно за мой приятел. Така че, макар и много от евреите може и да са се почувствали облекчени от първото пристигане на Съветите през 1939, което ги освобождава от антисемитски настроените нацисти, нахлули малко по-рано през същата година, новопристигналите носят със себе си свой собствен (руски и атеистичен) антисемитизъм: еврейските училища са закрити, Йом Кипур е обявен за обикновен работен ден, а много магазини и бизнеси (които са се намирали до голяма степен в еврейски ръце) – съветизирани.

Нито пък – имайки пред вид параноята на сталинизма – е било в какъвто и да било смисъл сигурно човек да се окаже идеалистично настроен привърженик на съветските власти. Да бъдеш полски комунист е било опасно нещо; да бъдеш полско-еврейски комунист, двойно повече. Сталин е разтурил Полската комунистическа партия през 1937, обявил привържениците ѝ за саботьори и привикал мнозина от тях в Русия, където те са разстреляни.

Когато германците се завръщат в Йедвабне през юли 1941, те сигурно са пазели пресни в паметта си директивите, издадени само няколко дни по-рано, на 29 юни, от Райнхард Хайдрих, по онова време шеф на Главната служба за сигурност на райха:

Не трябва да се създават никакви трудности пред желанията за себе-пречистване от страна на антикомунистическите и антиеврейски кръгове в наскоро окупираните територии. Напротив, такива аспирации трябва да се провокират без да се оставят следи, и ако е необходимо трябва да бъдат подсилвани и поставяни на правилни релси... Целта е да се предизвикат местни народни погроми.

Първият погром в областта се случва във Вонсош на 5 юли, вторият („изключително добре документиран“, по мнението на Биконт) в Радзилов, на петнадесет километра от Йедвабне, на 7 юли, а най-големият – в самия Йедвабне на 10 юли. Не е имало недостиг на местни, „желаещи себе-пречистване“ хора. Евреите са извличани от къщите си и преби-

вани, закарвани до пазара, за да го плевят с лъжици, принуждавани да съборят една статуя на Ленин и да бягат около пазара с парчета от нея, докато пеят „ние сме виновни за войната“.

Няколко десетки са натикани в една плевня, разстреляни и захвърлени в яма; след това повечето от останалите са докарани в плевнята, която е залята с газ и подпалена. Онези, които успяват да избягат от пламъците или са се скрили преди това, са системно издирвани и избивани. На този ден еврейската общност в Йедвабне престава да съществува. Домовете и магазините им са първо обрани, а след това заети от етнически поляци.

Но кой го е направил? Германците, разбира се. Точно по същия начин, по който германците са извършили и клането от Катин. Имало е съдебен процес по времето на ранния комунизъм, през 1949, на който дванадесет етнически поляци са осъдени за сътрудничество с немците. По-късно има продължение през 1953, както и едно безкрайно разследване, продължило от 1967 до 1974, по време на което прокурорът е успял да разпита цели шестнадесет свидетели, с твърдото заключение, че вината лежи изцяло при германците. (Всичко това съвпада с антисемитската кампания на полското правителство от 1968). Така че тази съчинена история се превръща в утвърдена история в продължение на повече от половин век, ознаменувана като такава на градския площад и публикувана като такава в уебсайта на местното училище.

Нещото, което променя всичко това е публикацията, през май 2000, на книгата *Съседи: Унищожаването на еврейската общност в Йедвабне, Полша* от Ян Томаш Грос, в която, освен съдебните архиви, се използват широко свидетелствата на Шмул Васерщайн, един от оцелелите след клането евреи, както и на *Паметната книга за Йедвабне*, съставена в САЩ по спомени на еврейски емигранти от градчето. Заключенията на Грос – че това е „колективно убийство“, че германското участие е само минимално, и че броят на убитите в плевнята е около 1,600 – предизвикват цяла буря от опровержения, насрещни обвинения и яростно безразличие. Официалната реакция е да се пусне в ход разследване, ръководено от прокурора Радослав Игнатиев (от Института за националната памет).

Книгата на Биконт, която започва като журналистическо разследване за *Gazeta Wyborcza*, е педантично точна в процедурите си, абсолютна в ангажимента към истината и – може би точно поради това – силно отчайваща. Книгата разширява историческия си хоризонт, за да пред-

стави отвратителния предвоенен антисемитизъм в Полша – ръководен от католическата църква и професионалните елити – и дори още по-отвратителния следвоенен антисемитизъм (98 процента от евреите в страната са избити, но все още има полски фашисти и „патриоти“, изпълнени от желание да свалят от влаковете пристигащите евреи и да ги избият).

И все пак тесният фокус върху избиването на съседите на това място, през тези години, означава, че механизмите и отличителните черти на антисемитизма са показани още по-ясно и мрачно. Както и по други места, тук евреите са поставени пред всевъзможни неразрешими дилеми. Ако са били насилствено държани настрана от обществото, това е било интерпретирано в смисъл, че са по природа далечни и чужди; ако са се асимилирали, то е било, защото са желаели да подкопаят Полша отвътре. В предвоенна Полша им е било забранено да купуват земя, а след това им е било заявено, че – въпреки многовековното присъствие – тук те са „гости“, без „връзка със страната“.

Паметник на евреите, убити през 1941 в Йедвабне, Полша, издигнат през 2001 и поруган със свастики десет години по-късно, през септември 2011

Снимка: Artur Reszko/AFP/Getty Images

По същия начин срещу тях са обърнати и добродетелите им. Ако възрастни мъже, жени и деца не са се съпротивявали срещу мъжете с оръжия и тояги, това означавало, че са заслужили съдбата си. Ако отчаяно са се опитвали да си помогнат взаимно, и понякога са били откривани в някоя канавка, стиснали бутилка водка, това означавало, че ги ръководи жажда за злато и открадване ризата от гърба на бедния поляк. И ако сега, в началото на новия век, те искат да разкрият какво точно се е случило през юли 1941, то сигурно тук става дума не толкова за търсене на истината, колкото на обезщетения: още едно доказателство за „историческата“ им жажда за злато.

Изведнъж се понасят слухове за изисквания в размер на 65 милиарда долара (откъде се е появила тази цифра? Биконт не обяснява), а значи евреите отново, за кой ли път, се опитват да съсипят Полша. И така отново се заражда новият мит за това „колко отмъстителни са чифутите“. През 2001, когато Биконт е започнала разследването си, пред църквата в Йедвабне все още са се предлагали екземпляри от *Протоколите на ционските мъдреци*; един полски епископ говори безочливо за „бизнеса с Шоата“; президентът на Американския полски конгрес обяснява как „евреите са решили, че Полша не трябва да бъде Полша, а предградие на Израел“; някой си отец Бартник заявява, че евреите „все още причиняват гнойни рани“; докато Лех Валенса прави безгрижен и силно срамен коментар. Както през 1936 е отбелязал един познански седмичник, неиронично наречен „Култура“, „Еврейският проблем може да съществува дори и ако не е останал нито един евреин повече“.

Едно от широките заключения от разследването на прокурора Игнатиев, което върви паралелно с това на Биконт, идва за нея като шок: а именно „колко всеобща е в този случай тенденцията да се лъже“. Броят на поляците, които са се заклели, че са видели германци да организират и изпълняват клането, с точни спомени за личен състав, униформи и военно оборудване, е такъв, че спокойно може да се говори за масова халюцинация. Всъщност, това би било единственото обяснение, ако не беше дребният детайл, че изобретателните памети правят различните разкази несъвместими едни с други. (В *Шоа* им сцена, в която група полски селяни уверено разказват как са виждали да пристигат луксозни пътнически вагони, пълни с богати френски евреи, всички облечени

шикарно, обядващи във вагон-ресторанта или заети с игра на карти, когато са пристигали на железопътната станция).

Безсрамните твърдения, че нито един етнически поляк не е бил замесен в клането от Йедвабне също идват в най-различни и конфликтни форми. Имало е многократни лъжесвидетелствания, някои от тях от особено мъчителен вид: когато се провежда процеса от 1949, една [еврейска] жена, която се е спасила, като е приела католицизма, е свидетелствала в защита на най-добре известните в градчето убийци, в мълчалива замяна срещу правото да продължи да живее там. Кшищоф Годлевски, кмет на Йедвабне когато Биконт е започвала разследването си, почтен човек, който постоянно се е опитвал да помири непримирими едни с други фракции, ѝ казва: „Естествено е да се избере по-лесната истина“. Той смята – по-скоро се надява – че „по-трудната истина постепенно си проправя път“.

Но по-лесната истина, както открива Биконт, е изключително жилава, особено когато е изграждана върху лъжи, които човек си е повтарял в течение на десетилетия – лъжи, които например оправдават факта, че живеете в къща, която някога е принадлежала на семейство евреи, убити от съседите ви. В *Шоа*Ланцман нарочно играе ролята на объркан, незаплашителен интервюиращ, който пуши и кима разсеяно, понякога се усмихва, но всъщност не разбира какво точно се е случило преди всички тези години. Понякога обаче тонът му става по-сардоничен – ако и никога ненужно провокативен – както например когато се изкачва по стъпалата в къща, някога принадлежала на евреи в градчето Грабов:

Барбара [преводачката му], кажи на тези хора, че имат хубава къща... Моля, ви, разкажете ми за украсата на тази къща, вратите, какво означава това?... Аааа, евреи ли са я притежавали?... И колко време живеят в нея тези двамата?... Къде са живели преди това?... Забогатели са...

През март 2001 един добре облечен господин някъде в тридесетте си години, който разговаря с Биконт през оградата на улица Пржитулска 7, ѝ обяснява същността на проблема така, както го разбира той: „Евреите притежават позиции в правителството и църквата“, започва той. („Църквата“?)

Защо ровите всичко това? Ами защото е златна мина... Евреите се държат така, сякаш са у дома си, но когато живея в чужда страна, аз не мога да правя каквото си поискам. Не е правилно това, че властите в

Йедвабне са позволили на журналисти да изровят еврейската истина. Това не е нашата истина.

Откъде ли може да е придобил тези идеи? Може би от някой като Валдемар Кростовски, свещеник и професор, заместник-ректор на Католическия университет във Варшава. Ето какво казва той, през януари 2003, по ред въпроси: „Защо се говори за цифрата хиляда и шестстотин, въпреки ексхумацията? Ние християните бихме искали да реконструираме фактите. За евреите фактите нямат значение“. Полска истина, еврейска истина; католически факти, еврейски факти. Тази истина, която се търси с надежда някъде нагоре по течението на реката, се оказва вечно изплъзваща се: тя е не толкова единичен извор, колкото набор от влажни течове.

Един от първите отрицатели и обвинители на жертвите, разпитван от Биконт – и според когото германци с пушки собственоръчно са натирили повече от хиляда евреи в плевнята – твърди, че жертвите сами си били виновни „защото не се защитаваха... Поляците щяха да им помогнат, ако бяха се съпротивявали срещу германците“. Неуморимото шаблонизиране означава, че е наистина рядък случай, ако се получи така, че някой поляк не изглежда като пълен лицемер, а евреинът – не като пасивен мъченик. Със сигурност е имало поляци, които са защитавали евреите (около 100,000 души са го правили само във Варшава), а повечето цивилни лица са се държали по-скоро пасивно, отколкото активно; въпреки това „грехът на безразличието“ е не по-малко отровен от други грехове. По същия начин е имало и свещеници, които не са проповядвали омраза, нито са давали духовно разрешение за погроми, макар и да изглежда, че това са били по-скоро низшите чинове в йерархията. Що се отнася до евреите: имало е един, който е отказал да носи бюста на Ленин по пазарния площад; имало е „петима еврейски хулигани“, които са се перчили из градчето все едно им е дадена власт, когато руснаците пристигат за пръв път (но не за дълго); имало е евреи, които са заговорничели и са се борили за оцеляване с всички възможни средства, за да могат по-късно да освидетелстват престъпленията.

Едно от оплакванията на етническите поляци за това как евреите са се държали след като тази част от Полша е била присъединена към западна Беларус е, че те са сътрудничили на Съветите и са предавали поляци. А освен това, че вече не носели подигравки, а били се научили да се подиграват обратно. И по-специално със следния напев: „Искахте

Полша без евреи, сега имате евреи без Полша“. Такава дръзка безочливост е била запомнена, разбира се, когато германците са се върнали обратно.

Друг читател, на когото Биконт е показала ръкописа, е отговорил така: „За мен най-трудното за понасяне е не това, че евреите в Йедвабне и околностите му са били избити, а че убийствата са извършени с такава жестокост и това е доставяло такова удоволствие“. Това действително е най-трудната за преглъщане част – онази, която тихичко ви увещава да се отчаете от човечеството, да се предадете на един смут, според който най-вероятно всички сме такива, или способни да бъдем такива, на някакво ниво, там долу. Удоволствието, подигравките, ликуването от клането, а след това безсрамието на жената на убиеца, която се появява на църква в неделя, облечена в коженото палто, което само дни преди това е било носено от еврейка.

Именно това наслаждение от убиването, както и перченето с плячката, ни карат да си задаваме най-трудния въпрос. Можем да разберем най-вероятните причини за случилото се: крайният антисемитизъм на обществения живот, моралното *trahison*[1] на професионалните класи, особените обстоятелства, при които Йедвабне и околните градчета са били прехвърляни от едни ръце в други по време на войната; вековната омраза срещу онези, които са различни, и така нататък. Това са малките „защо“-та, които ни водят към едно голямо, съкрушително „защо“ – такова, пред което често отказват както езикът, така и мисълта. Като се има пред, че повечето от хората, въвлечени в събитията и от двете страни, са имали и имат религиозни вярвания, или поне са спазвали някаква религиозност, въпросът става още по-гигантски. „Просто не знам къде е бил Бог в този момент“, коментира един поляк-католик, който е спасил, а след това се е оженил, за еврейска жена.

Друг свидетел, след множество усуквания (включващи собственото му саркастично признание, че нещата вече „бяха се развили добре в Радзилов, там бяха се освободили от проблема“), заключава: „И накрая, четвърто, Сатаната дойде в градчето“. Подобно обяснение се дава и по повод на злата воля, лъжите и антисемитизма на един доскоро уважаван полски историк, Томаш Стржембош. Един негов колега и приятел

1 Предателство (фр.) Тук авторът прави намек за една от известните политически книги на двадесети век, „Предателството на интелектуалците“ [*La Trahison des Clercs*] от френския автор Жулиен Бенда. Бел. пр.

обяснява, че „аферата Йедвабне пробуди някакъв демон в [душата на] този традиционен полски патриот“.

Бог си е взел отпуск за един ден? Сатаната се е настанил в градчето? Пробуждат се демони? За хората с нерелигиозно и по-механистично разбиране за света, обяснението може и да се окаже малко по-лесно, ако и не по-малко мрачно. То най-вероятно ще бъде определено под формата на неща като липса – загуба? – на емпатия, един вид масов аутизъм, както и привикване с баналността на злото. Един поляк, чиято майка е скрила две еврейски деца в деня на клането, си спомня как като момче е вземал пясък от еврейските гробове и камъни от изгорялата плевня, за градежа на основите на семейната им къща:

Всички го правеха. Веднъж намерих една кост и я захвърлих яростно, а мой приятел хвърли в реката череп. Толкова е срамно, когато си мисля за това сега, но по онова време не ни стигаше въображение, за да го разберем.

Но нещата отиват отвъд историческите предразсъдъци, моралното безразличие, плюс пощипването от благата на съседа. Един от убийците се е хвалил в пиянско опиянение, че „за мен един човек не е нищо повече от писък на вятъра“. И така отново се завръщаме към „наслаждението“ в и от клането. Както се изразява последният оцелял водач от Въстанието във варшавското гето, „У човека има нещо, което го кара да харесва убийството“.

Биконт не се занимава с въпроси за природата на злото; вместо това – и правилно – тя е достатъчно заета с описването и документирането на неговите проявления. Окото и ухото ѝ не пропускат почти нищо. Онези лъжици, използвани за плевенето на пазара в Йедвабне, се откриват десетилетия по-късно, при разкопките в плевнята: но когато са намерени, те са изкривени от работата, която някога са вършили. Също като Ланцман, тя почти винаги е неуморно учтива. Тук тя запечатва криволичещата мисъл и думи на една седемдесет и три годишна пенсионирана шивачка, умът ѝ напълно изкривен – или може би по-скоро подкрепен – от ултрадясно-консервативното католическо „Радио Мария“:

> *Светото писание ни учи, че евреите са племе от усойници, перверзници; те са лъжливи и безбожни. Те са играли номера на самия Бог, ето защо той е трябвало да им изпраща мор. Накарал ги е да се лутат из пустинята в продължение на тридесет години. Не е случайно това, че ги е наказал по тия начини. Знам*

всичко това отпреди войната, от религиозното ми образование. Всичко помня. На седемдесет и три съм и нямам никаква склероза, макар че не ям маргарин, а само масло, защото маргаринът се прави от еврейски компании.

Последното изречение е едновременно и напълно несъществено, и централно. Когато същата жена е запозната с факта, че Исус е бил евреин, тя отговаря, „Ама какво говорите, той е синът на Бога, това племе няма нищо общо с него. Той не е говорил иврит и изобщо никакъв идиш“.[1]

Или да вземем този инцидент от времето малко след погрома в Радзилов. Една еврейска жена, Чая Финкелщайн, която е избегнала първата вълна от убийства, смело отива при хората, които са го направили, в опит да договори сделка за спасяване на семейството си, дивашки нападнато предишната нощ. Тя е последователно препращана към по-горните началства, накрая към предвоенния водач на селото. Самата тя е покрита не само с драскотини, а и с отворени рани. Става дума, възможно най-просто, за това дали семейството ѝ ще живее или ще загине:

Той прикри раздразнението от появата ми зад учтива усмивка. Разхождаше се напред-назад из стаята. Всеки път когато минаваше покрай бюфета си отрязваше малка филия хляб, слагаше отгоре парчета сланина и спокойно предъвкваше. Изслуша историята ми без сянка от съчувствие. Трябва да е знаел за нападението, може би сам го е разпоредил.

Това е като някаква черна, преобърната версия на ядящия динята Гуров от „Дамата с кученцето“[2]. Човек неволно би се изкушил да нарече тази подробност от книгата на Биконт „литературна“, ако това не би внушавало, че тя звучи като измислена. Но именно такива подробности романистът създава, за да потвърди усещането, че разказваното е истина.

Ако това би било морална притча или комерсиален филм (като онзи, предложен от ветерана-кинематографист Йежи Сколимовски – за доживотната любов между еврейска жена и героичния поляк, който е спасил живота ѝ – докато Биконт го е срязала с обяснението, че „Йедвабне не предоставя идеалния материал за един про-полски филм“), то истината би имала пречистващо въздействие; градчето би се „изправи-

1 И двата езика са породени едва в модерно време. Бел. пр.

2 Класическа сцена от едноименната повест на Чехов, в която, малко след като главната героиня Ана Сергеевна и случайният ѝ любовник Дмитрий Гуров са имали интимност, той яде диня, докато слуша изблиците на гузната ѝ съвест. Бел. пр.

ло пред миналото си“, би признало какво се е случило и дори, може би, „продължило напред“. При всички случаи е имало огромно количество обществени полемики и множество истини вече са излезли на бял свят. Биконт твърди – в послеслов към полското, но не и английското издание на книгата си – че „само малко страни могат да се сравняват с нас при разпознаването на призраците от миналото“.

Може би наистина е така. Но много от гласовете в собствената ѝ книга оспорват това твърдение. Тя разказва за резултатите от изследването на полски социолог, че „след аферата Йедвабне броят на антисемитите в Полша се увеличи значително. Защо? Йедвабне изостри нашето усещане за конкурентно страдание“. Отричането на Холокоста си остава: едно изследване от 2002 показва, че само 14 процента от поляците вярват, че в Аушвиц са били избивани основно евреи (90 процента от убитите там са евреи). Самата Биконт – която вече като зряла жена по случайност открива, че майка ѝ е била еврейка – често бива охулвана като „антиполячка“, „главна еврейска клеветница“ и „журналистическа хиена“. В различни моменти от повествованието читателят се безпокои за сигурността ѝ, например когато тя тръгва сама да разпитва добре известни убийци и семействата им. Исак Васерщайн, синът на Шмул, когото Биконт среща в Коста Рика, ѝ казва през 2001: „Имам само един въпрос към вас. Как може един евреин да живее в Полша?“ Той продължава, „Когато бях във Варшава, отидох в синагогата, за да задам същия въпрос на евреите и никой от тях не можа да ми отговори“.

Градчето Йедвабне, според собствения ѝ разказ, продължава да живее в отрицание. Пътеуказателят към мястото на мъченичеството е бил премахнат; новият паметник на жертвите е бил поруган със зелени свастики и надпис „Те бяха запалими“. Един анти-паметник в чест на етническите поляци, депортирани по време на войната, днес е издигнат на пазара, който някога евреите са били принудени да плевят с лъжици. Двама от основните свидетели и разказвачи на истината са емигрирали в САЩ. (Един от тях, Майор Годлевски, смутено отбелязва, че по антисемитизъм „Йедвабне е нищо в сравнение с Чикаго“).

През средновековието е имало традиция по време на еврейски молитви да се четат дълги списъци с имената на хората, загинали в погроми. Това е довело до създаването на т. нар. „книги на паметта“. Книгата на Биконт е нещо повече от книга на паметта. Освен това тя е и книга за забравата, за зацапването на паметта, за конфликта между лесната,

удобна истина и неудобната, трудна истина. Тя е работа, която надраства журналистическия си маниер и източници, за да прерасне в мощно писане на необходимата история.

Когато председателствах журито, което даде на *Престъплението и мълчанието* Европейската литературна награда за 2011, се появи неочаквана трудност. Книгата беше публикувана на полски език няколко години преди френското издание, което четяха членовете на журито. Дали едно такова закъснение нямаше да се окаже пречка пред получаването на наградата? Замислихме се за момент, докато един умен и учтив (и разбира се, френски) журналист измисли решението. „Това е била полска книга през 2004, но европейска книга през 2011“. Сега, да се надяваме, с появата си и на английски език, тя ще стане световна книга през 2015.

Джулиан Барнс (1946) е английски писател, есеист, литературен критик, един от видните представители на литературния постмодернизъм. Лауреат на най-голямата британска литературна награда, „Букър“ (2011).

Интервю със Сюзън Зонтаг за списание „Boston Review“, 1975 Автор(и): Сюзън Зонтаг

(Интервюто води журналистът Джофри Мовиус)

Джофри Мовиус: В едно от скорошните си есета върху фотографията от *The New York Review of Books,* вие пишете, че „никое произведение на творческата литература не може да притежава същата автентичност като някой документ“, и че „в Америка е налице ненавистно недоверие срещу всичко, което изглежда литературно“. Смятате ли, че творческата литература си отива? Отива ли си печатното слово?

Сюзън Зонтаг: Писателите на белетристика се чувстват силно изнервени от проблема за достоверността. Мнозина не се чувстват удобно [при мисълта] да пишат чиста фикция и се опитват да придадат на белетристиката характер на документална проза. Пресен пример за това е *Животът ми като мъж* от Филип Рот – книга, която се състои от три новели: първите две са нарочно написани в първо лице от разказвача на третата. Че един документ за собствения характер и преживявания на писателя изглежда така, сякаш притежава повече авторитет от измислената фикция е може би нещо далеч по-разпространено в тази страна, отколкото по други места и отразява триумфа на психологическите начини на разглеждане на всичко. Имам приятели, които ми казват, че единствените книги от автори на белетристика, които ги интересуват, са техните писма и дневници.

Мовиус: Мислите ли, че това се случа, защото хората изпитват нужда да се докоснат до миналото – тяхното собствено или онова на други хора?

Зонтаг: Мисля, че то по-скоро е свързано с тяхната липса на реална връзка с миналото, отколкото с интерес към него. Много хора не вярват, че човек може да напише някакво реално изложение на света или обществото, а само на самия/самата себе си – „как виждам нещата“. Те

приемат, че онова, което писателите правят, е да дават свидетелства, ако ли не изповеди, а едно произведение се отнася до това как виждате света и как вписвате себе си в неговия порядък. От белетристиката се очаква да бъде „истинна“. Като фотографиите.

Мовиус: *Благодетелят* и *Смъртоносен набор [Death Kit]* не са автобиографични.

Зонтаг: В моите две новели измисленият материал е по-убедителен от автобиографичния. Някои от по-новите ми истории, като „Проект за пътуване до Китай“ от априлския брой на *Atlantic Monthly*, действително се основават на собствения ми живот. Но никога не съм искала да кажа, че вкусът към лични свидетелства и изповеди, реални и фиктивни, е основният, който движи читателите и амбициозните писатели. Вкусът към футурология, към предсказания, е от също толкова голямо значение. Но този вкус потвърждава също нереалността на реалното историческо минало. Някои романи, поставени в миналото, като творчеството на Томас Пинчън, всъщност са творби на научната фантастика.

Мовиус: Вашият контраст между автобиографичните и научнофантастичните писатели ми напомня за един пасаж от едно от есетата в *New York Review*, в което пишете, че някои фотографипредставят себе си като учени, а други – като моралисти. Учените „правят инвентар на света“, докато моралистите „се концентрират върху трудните случаи“. Върху какъв вид случаи според вас би трябвало да се концентрират моралистите-фотографи в наше време?

Зонтаг: Не обичам да давам предписания за това какво би трябвало да вършат хората, тъй като се надявам, че те винаги ще вършат много различни неща. Основните интереси на фотографа като моралист винаги са били войната, бедността, природните катастрофи, злополуките. Изобщо, нещастията и разлагането. Когато фотожурналистите кажат, че „не е имало нищо за фотографиране“, това обикновено означава, че не е имало нищо ужасно за фотографиране.

Мовиус: А учените?

Зонтаг: Предполагам, че главната традиция във фотографията е онази, която предполага, че всичко може да бъде интересно, ако го заснемете. Тя се състои в откриване на красота – една красота, която може да съществува навсякъде, но се очаква най-вече в случайното и банално. Фотографията приравнява представите за „красиво“ и „интересно“. Тя е начин за естетизиране на целия свят.

Мовиус: Защо решихте да пишете за фотографията?

Зонтаг: Защото имах опит с обсебеността от фотографиите. И понеже буквално всички важни естетически, морални и политически проблеми – въпросът за самата „модерност“ и за „модернисткия“ вкус – се разиграват в сравнително кратката история на фотографията. **Уилям К. Айвинс** е наричал фотографията най-важното изобретение от времето на печатната преса насам. Що се отнася до еволюцията на чувствителността, изобретяването на камерата вероятно е от още по-голяма важност. Разбира се, най-вече начините, по които фотографията се прилага в нашата култура, в консумеристкото общество, са онези, която я правят толкова интересна и мощна. В Китайската народна република хората [все още] не гледат „фотографски“. Китайците се фотографират едни други или правят снимки на известни места и паметници, също като нас. Но те са смаяни от гледката на чужденеца, който ще хукне да прави снимка на някоя стара, разнебитена, с олющена боя, врата на селска къща. Те не притежават нашата представа за „картинното“. Не разбират фотографията като метод за усвояване или трансформиране на реалността – парче по парче – което отрича самата възможност за съществуване на неподходящи или незаслужаващи внимание теми. Както се казва в една настояща реклама за [фотокамерата] **Polaroid SX-70**: „Тя няма да ви остави на мира. Внезапно ще виждате снимка във всичко, което погледнете“.

Мовиус: Как фотографията променя света?

Зонтаг: Като ни дава достъп до огромно количество преживявания, които „обикновено“ не са наши преживявания. И като прави подбор на преживяванията, който е много тенденциозен, идеологически. Макар и да изглежда, че няма нещо, което фотографията да не може да погълне, всяко нещо, което не може да бъде фотографирано, става по-малко важно. Идеята на Малро за музей-без-стени е идея за последиците от фотографията: начинът, по който днес гледаме картините и скулптурите е определян от фотографиите. Не само че познаваме света на изкуството, историята на изкуството, най-вече чрез фотографии, но вече ги познаваме и по начин, по който никой не би могъл да ги познава преди. Когато преди няколко месеца за пръв път бях в **Орвието**, прекарах цели часове в разглеждане на фасадата на катедралата; но едва когато седмица по-късно си купих книга за катедралата, аз я видях реално, в модерния смисъл на виждането. Фотографиите ми помогнаха да я видя по начин,

по който „невъоръженото“ ми око никога не би могло да види „реалната“ катедрала.

Мовиус: Това показва как е възможно фотографията буквално да създаде цял начин на виждане.

Зонтаг: Фотографиите превръщат произведенията на изкуството в единици информация. Правят го като правят частите и цялото еквивалентни. Когато бях в Орвието можех да видя цялата фасада, ако се оттеглех на достатъчно разстояние, но тогава пък не можех да видя детайлите. От друга страна, можех да отида достатъчно близо и да разгледам детайлите на всичко, което не се намираше по-високо от, да кажем, два метра и половина, но тогава пък нямаше начин окото ми да обхване цялото. Камерата издига фрагмента на привилегирована позиция. Както посочва Малро, една фотография може да покаже част от скулптура – глава, ръка – която сама по себе си изглежда превъзходно, а това пък може да бъде репродуцирано заедно с друг обект, който може и да е десет пъти по-голям, но, във формата на книгата, заема същото количество място. По този начин фотографията унищожава нашето усещане за мащаб.

Освен това тя върши странни неща с усещането ни за време. Никога преди в човешката история хората не са имали представа от това как са изглеждали като деца. Богатите може и да са поръчвали портрети на децата си, но конвенциите на портретната живопис от Ренесанса до деветнадесети век са били изцяло определяни от представите за класа и не са давали на хората особено точна представа за това как са изглеждали.

Мовиус: Понякога портретът може да представя нечие чуждо тяло с вашата глава върху него.

Зонтаг: Точно така. А огромното мнозинство хора, онези, които не са могли да си позволят да поръчат картина, не са имали записи на начините, по които са изглеждали като деца. Днес всички ние имаме снимки, на които можем да видим как сме изглеждали на шест години, с лица, които вече са подсказвали какви ще станат по-късно. Имаме подобна информация и за родителите и бабите и дядовците си. И в тези фотографии има много проницателност; те ви карат да разбирате, че тези хора някога са били деца. Да бъдеш в състояние да видиш себе си и родителите си като деца е преживяване, уникално за нашето време. Камерата е дала на хората едно ново и по същество патетично отношение към са-

мите себе си, към физическия си вид, към остаряването, към собствената смъртност. Това е вид патос, който никога не е съществувал преди.

Мовиус: Но в това, което казвате, име нещо, което противоречи на идеята, че фотографията ни дистанцира от историческите събития. От колонката на Антъни Луис от тазсутрешния *New YorkTimes* си записах следния цитат от Александър Удсайд, специалист по китайско-виетнамски изследвания в Харвард. Той казва: „Виетнам вероятно е един от най-чистите примери в съвременния свят за зависимо от историята, обсебено от историята общество... САЩ пък вероятно е най-чистият пример за общество, което вечно се опитва да отмени историята, да избегне мисленето по исторически начини, да обвърже динамизма с една предварително планирана амнезия“. Направи ми впечатление, че в есетата си вие също твърдите за Америка, че ние сме лишени от корени – че не притежаваме миналото си. Може би в запазването на фотографии се крие някакъв импулс за спасение [от това].

Зонтаг: Контрастът между Америка и Виетнам не би могъл да бъде по-впечатляващ. В *Пътуване до Ханой*, кратката книга, която написах след първото си пътуване до Северен Виетнам, през 1968, описах колко силно впечатлена бях от северновиетнамския вкус към правене на исторически връзки и аналогии, колкото и груби или опростени да ги намираме ние. Когато говореха за американската агресия, виетнамците обикновено цитираха нещо, което са извършили французите или дори неща, които са се случили п време на хилядите години на нападения откъм Китай. Виетнамците поставят себе си в един исторически континуум. А този континуум съдържа повторения. Американците, ако изобщо мислят за миналото, не се интересуват от повторенията. Основни събития като Американската революция, Гражданската война, Голямата депресия, се разглеждат като уникални, извънредни и прекъснати. Това е едно различно отношение към опита: тук няма усещане за повторение. Американците имат напълно линеарно усещане за история – доколкото изобщо имат някакво.

Мовиус: И каква е ролята на фотографиите във всичко това?

Зонтаг: Принципното американско отношение към миналото е да не се грижим прекалено много за него. Миналото спъва действията, отнема енергия. То е бреме, понеже модифицира или противоречи на оптимизма. Ако фотографиите са нашата връзка с миналото, то тя е една

много особена, крехка, сантиментална връзка. Правите снимка преди да разрушите нещо. Фотографията е неговото следсмъртно съществуване.

Мовиус: Защо мислите, че американците възприемат миналото като бреме?

Зонтаг: Защото, за разлика от Виетнам, това не е „реална“ страна, а конструирана, пожелана, мета-страна. Повечето американци са деца или внуци на емигранти, чието решение да дойдат тук, преди всичко друго, е имало много общо с желанието да се разделят със загубите си. Ако емигрантите са запазвали някаква връзка със страната, от която са произхождали, то тя е била много избирателна. Основният импулс е бил да се забрави. Веднъж попитах майката на баща ми, която умря, когато бях на седем, откъде е дошла. Тя каза, „Европа“. Дори на шест години аз знаех, че това не е много добър отговор. Казах ѝ, „Но къде [в Европа], бабо?“ А тя отговори, натъртено, „Европа“. Така и до днес не знам от коя точно европейска страна са дошли баба и дядо ми по бащина линия. Но имам техни снимки, които ценя, които са като мистериозни символи на всичко, което не знам за тях.

Мовиус: Описвате фотографиите като силни, управляеми, дискретни, „спретнати“ отрязъци от време. Мислите ли, че запазваме отделния кадър по-лесно от серията движещи се картини?

Зонтаг: Да.

Мовиус: Защо мислите, че запомняме отделната фотография по-добре?

Зонтаг: Мисля, че това е свързано с естеството на визуалната памет. Не само че си спомням фотографиите по-добре от движещите се картини. Но дори и онова, което запомням от даден филм, се свежда в края на краищата до антология от отделни образи. Мога да си припомня историята, отделни диалози, ритъма. Но онова, което запомням визуално, са избрани моменти, които на практика съм свела до неподвижни образи. Същото важи и за собствените ни животи. Всеки спомен от детството или от всяко време, което не се намира в непосредственото настояще, е като отделна фотография, а не толкова като филмова лента. А фотографията въплъщава именно този начин на гледане и запомняне.

Мовиус: „Фотографски“ ли виждате [нещата]?

Зонтаг: Разбира се.

Мовиус: Правите ли [сама] снимки?

Зонтаг: Не притежавам камера. Луда съм по фотографии, но не искам да ги правя.

Мовиус: Защо?

Зонтаг: Може би наистина бих могла да се пристрастя, да стана зависима.

Мовиус: Лошо ли би било това? Би ли означавало, че човек става от писател нещо друго?

Зонтаг: Действително мисля, че ориентацията на фотографа се намира в отношение на конкуренция към начина, по който гледа на нещата писателят.

Мовиус: В какъв смисъл те са различни?

Зонтаг: Писателите задават повече въпроси. Трудно е за писателя да изхожда от предпоставката, че всичко може да бъде интересно. Много хора преживяват животите си, сякаш са имали камери. Но макар да го виждат, те не могат да го кажат. Когато разказват за интересно събитие, разказите им обикновено се свеждат до твърдението „Бих искал да бях имал при себе си камерата“. Има нещо като общ срив в разказваческите способности и само малко хора вече разказват истории.

Мовиус: Мислите ли, че този срив съвпада случайно по време с възхода на фотографията, или смятате, че между тези неща има директна причинно-следствена връзка?

Зонтаг: Разказването е линеарно. Фотографията е антилинеарна. Днес хората имат много силно развито чувство за процес и преходност, но вече не разбират какво точно съставлява едно начало, среда и край. Финалите и заключенията са дискредитирани. Всеки наратив, като всяка психотерапия, изглежда потенциално нескончаем. Така че всеки край изглежда произволен и става някак стеснителен, а формата на разбиране, при която ние се чувстваме комфортно, е когато нещата се третират като части от нещо по-голямо, потенциално безкрайно. Мисля, че тази чувствителност е свързана с липсата на усещане за история, за което вече говорихме. Удивена и обезкуражена съм от изключително субективното разбиране за света, което имат повечето хора, при което те свеждат всичко до собствените си грижи и ангажименти. Но пък, отново, може би всичко това е специфично американско.

Мовиус: Всичко това се отнася също и до нежеланието ви да разчитате принципно на собствения опит в белетристиката си.

Зонтаг: Да пиша основно за самата себе си ми изглежда като доста заобиколен път към онова, за което искам да пиша. Макар че развитието ми като писателка е по посока към повече свобода с „Аз“-а, и повече използване на личен опит, никога не съм била особено убедена, че личните ми вкусове, щастия и нещастия са от особено образцов характер. Животът ми е моята столица, столицата на моето въображение. Но обичам да колонизирам.

Мовиус: Осъзнавате ли тези въпроси когато пишете?

Зонтаг: Ни най-малко, когато пиша. Когато говоря за писането, да. Писането е мистериозна дейност. Човек трябва да се намира на различни нива на концептуализиране и реализация, в състояние на изключителна будност и съзнателност, но също и в състояние на голяма наивност и невежество. И макар че това най-вероятно важи за практиката на всяко изкуство, то може би е още по-вярно по отношение на писането, защото писателят – за разлика от художника или композитора – работи със средство, което човек използва през цялото време, през целия си живот. Кафка казва: „Разговорът отнема важността, сериозността, истинността на всичко, което мисля“. Склонна съм да мисля, че повечето писатели се отнасят подозрително към разговорите, към онова, което излиза на повърхността при обичайните използвания на езика. Хората се справят с това по различни начини. Някои почти не говорят. Други играят игри на прикривания и декларации, както без съмнение го правя аз сега. Човек просто може да разкрие само определена част от нещата. За всяко себе-разкриване трябва да има и по едно себе-прикриване. Доживотният ангажимент с писането включва някакъв баланс между тези несъвместими потребности. И все пак аз мисля, че моделът [на разбиране] на писането като себе-изразяване е прекалено груб. Ако смятах, че онова, което върша докато пиша, е да се изразявам, отдавна да съм захвърлила пишещата си машина. Това не е нещо, с което може да се живее. Писането е много по-сложна дейност.

Мовиус: Не ни ли довежда всичко това до вашата двойственост по адрес на фотографията? Вие сте запленена от нея, но заедно с това я намирате и опасно проста.

Зонтаг: Не мисля, че проблемът с фотографията е в това, че е прекалено проста, а по-скоро в това, че е прекалено властен начин на гледане. Нейният баланс между това да „присъстваш“ и да „отсъстваш“ е прекалено лесен, когато бъде обобщен като поведение – каквато тя е

днес в нашата култура. Но аз не съм против простотата като такава. Има диалектически обмен между простотата и сложността, също като онзи между себе-разкриването и себе-прикриването. Най-първата истина е, че всяка ситуация е изключително сложна и че, следователно, всичко, за което човек мисли, става още по-сложно. Основната грешка, която хората правят когато мислят за нещо – било то историческо събитие или някакво събитие от личните им животи – е че просто не виждат колко сложно е то. Втората истина е, че човек не може да изживее всички сложности, които долавя, и че, за да може да се действа интелигентно, почтено, ефективно и състрадателно, е нужна голяма доза опростяване. Така че има моменти, в които човек трябва да забрави – потисне, надмине – сложните усещания, които има.

Юни 1975

Сюзън Зонтаг (1933–2004) е американска литературна критичка, романистка, кинематографистка и политическа активистка.

Коледа във Виена
Автор(и): Евдокия Борисова

Нищо по-банално от Коледа във Виена, ще кажете. Баба ти все във Виена е ходила. Е, ходила е. Което си е така, така си е. Средата на 70-те е, дядо ми Радослав купува билети за кораб по Дунава и отплават, въпреки бурните протести на съпругата Евдокия. „Ти полудя ли, бе, Славко, вместо да си купим холова гарнитура, ще ходим във Виена? Виена, на стари години!...“ (Годините им са към шейсетте и по моему, днес, не са никак стари, ама хайде). Връщат се след три седмици подмладени и сияещи, баба ми носи армагани. Получаваме с братовчедката Деси най-красивите кукли, които соцлагерът някога е виждал, а средното поколение в лицето на майка, вуйна и леля се сдобива с три различни десена релефна лилава тревира, последния писък на модата. Костюмите тайор са ушити собственоръчно и светкавично от баба ми (тя е модистка) и дамите блясват в образователното общество на Добрич през Шумен та чак до Пловдив по най-виенския начин. В майчината ми фамилия никога не е стоял въпросът „защо Виена“ и „какво ще ѝ гледаш на Виената“. Напротив, колкото повече – толкова повече. Леля ми обаче, от другата страна на баща ми, вечно въздишаше: „Ах, Евдокия, мечтата ми е да отида във Виена, на новогодишния бал в операта, свако ти така и не ме заведе, ще си умра с отворени очи. Ама то е култура, то са обноски! Ей го, на и наш Джими (братовчедът) не е излизал от България, а е вече на четирийсет!“ Ами отидете бе, хора, софиянци сте, ей я де е Виената наблизичко. Социализъм било, не пускали. Превземки. Е, от двайсет и пет години вече пускат. Светът е широк и красив и познание дебне отвсякъде.

За втори път ще бъда в този град (преди две години се бях запътила към Прага, та беше само еднодневна спирка, но Виена никога не може да е просто спирка), и предстои да изглежда различно. Особено, когато не е в зелена сецесионна майска рокля. Ама че Коледа случихме този път – със слънце и без сняг! Но естествено ухаеща на глювайн, грогове, канела и джинджифил. Решаваме да си устроим празник за душата

и сетивата. Коледен подарък си е ходенето до несвяст по галерии, катедрали и площади, заплесването по уличните музиканти, атракциите и празничното опиянение на имперската столица. Австроунгария е нашата лелеяна (дума която най-вероятно води етимологията си от „вечно неудовлетворената от живота леля“?) балканска мечта. Уви, никога несбъднала се имперска мечта, до която ни води голямата бяла река, а вече и строящата се със страшна сила магистрала София-Белград- та чак до Маджарско.

Спираме за почивка в крайпътен мотел в околностите на Белград. Студ на кутийки. А вътре в кафенето ни посрещат с български реплики, приемат български левчета и се пуши! Пепелници на всяка маса, което ще рече, че белият свят е още далече. „Къде сте тръгнале, брате бугаре?“ Към Виена. „Ааа, Печ, у Печ сте тръгнале, лепо, лепоо!“ За братята сърби Виена има маджарско име, лепо е, но липсва особен възторг в тона. Лепо и толкоз, кво от това?

Будапеща ни посреща с гъста млечна мъгла до толкова, че на три метра пред теб нищо не се вижда. Е, който от групата ни не беше виждал Будапеща, не я видя и този път. Хората се ядосват не на шега, а на мен ми е смешно. Българинът може да се ядоса на всеки за всичко, включително и на Господ, че пуска мъгли. Все е онеправдан нашенецът, все е ощетен бедният. Облечена в плътната си бяла бархетна коледна нощница, старата кокетка загадъчно ни намига с коледните си лампички. Твърдят, че е по-красива и архитектурно много по-разнообразна от Виена, не мога да твърдя със сигурност това, но е прелестна. И някак тиха, приглушена. От мъглата ще да е. Влагата пронизва костите ти, но не чувстваш студ и мраз, въпреки струпаните изкуствени ледове около езерото на замъка-музей на Хуниядите зад Площада на героите. Докато другите разглеждат опипом статуите на площада, ние слизаме към езерото-пързалка, където тихомълком изплуват от мъглите седем кънкьори и в абсолютно синхронизирани движения правят поредната си обиколка. Чува се „хрррр-хрррр-хрррр“ и... тишина. Много призрачно, брей, все едно сме се гмурнали в мъглите на Авалон. Улавям се, че си говорим шепнейки, а сме на улицата. Отсреща е готическият замък на Хуниядите, пред който стоят изправени и озъбени в бойна готовност два каменни лъва, разгърнали свитъци. Очакваш всеки миг да се размърдат в мъглата.

Площадът на героите в Будапеща

Всичко помни любимият град на империята. Сиси е била влюбена в Будапеща, тук е намирала покой нейната несретна душа в дълги приятелски разговори с граф Андраши. Ама като са казали Сиси, та Сиси. Факт, била е близка с Андраши, той пък сътворил така наречения „български въпрос“, за който в нашата история упорито се мълчи. Искал достойният граф да засели Южна България с унгарци и австрийци още в 60-те години на 19 век. Ами, че хубаво е искал човекът. Пък ние, в отплата, колко хули и злъч сме изсипали по негов адрес (виж фейлетона „Политическа зима“ на Ботев[1]), колко незаслужени обиди, колко вайкания за пустата панславянска кауза, която видите ли, била застрашена. Андраши е проектирал геополитически разширяването на една империя

1 Където, в политическата кръчма на народите Бисмарк е яхнал земното кълбо, Граф Андрашия свири на цигулка чардаш за поробените народи, които играят на гладно сърце, граф Горчаков пък раздава коливо „за бог да прости славяните“. Гениално в своята гротесковост. И супер несправедливо.

за сметка на друга. Стратегията е демографска (колко актуално), въпросът има явни икономически и културни измерения. И злокобни политически реакции. Защото Русия не иска австрийски маршове, полки и мазурки, не ще валсове и западно влияние в Задунайската си губерния. Тя си е фиксирана като „нейна“, но голямата руска мисъл и грижа всъщност са проливите. Сложни сметки на велики сили отпреди почти два века, които резонно ни човъркат ума с вечния въпрос: какво би станало ако? Ех, днес щяхме да сме като австрийците или поне като унгарците. Българският селянин щеше да се качва на собствения си трактор, облечен в бяла риза, с черно бомбе. Селата щяха да са живи, семействата пълни, училищата многолюдни. Нямаше да ни сполети това или онова... Има ли „ако“ в историята? Три големи империи ревнуват нашите земи, война се води, кръв се лее и докато трима се карат... четвъртият печели. А ние стоим в позицията ту на жертва (Бедная Мати Болгария), ту на награда (златната ябълка). И само въздишаме: какво би станало ако... Ако беше надделял и спечелил Андраши..., ако Батемберг, пък Фердинанд, ако Хитлер... Ако така, ако онака. Не знам. Сигурно щяха да ни научат тези средноевропейски хора малко от малко на хигиена, на обноски, на труд. На ред и правила. Предполагам, че може би щяхме да бъдем малко по-кротки, по-човечни, по-работливи и усмихнати. Като унгарците и австрийците. С вяра в сърцата, с празник в душите. Когато е празник.

По улиците на Будапеща видях импровизирани детски групи, които пеят коледни песни акапел. Тийнейджъри, празнично облечени, дълги руси плитки, заресани алаброси а ла Джъстин Тимбърлейк, сака и панталони, червени шалове, пъстри шапки. Срамежливо, но не потиснато усмихнати, погледи вежливи, но със самочувствие. И пеят ли пеят – тиха нощ, свята нощ, ту форте, ту пианисимо, на по шест гласа. Хубави и спокойни деца. Никой не надига бирени бутилки, не се боричкат, мушкат, удрят, не се обиждат, не крещят, не са агресивни, както сме свикнали да бъдат децата в тази възраст. Друга направа, друго тесто са тези млади хора. Как ги възпитават? Откъде тази уравновесеност и достолепие? Мъдрост ли е, зрялост ли, самочувствие ли? Не – самочувствието е следствие, а не причина, това е сигурно. И пеят с чувство, и наистина им е празнично. Направи ми впечатление, че няма учител с тях.

Унгарците, а и австрийците, са хора толерантни по историческата си природа. Свикнали са да живеят заедно, в мултикултурна общност, в империя, да приемат и разбират другия. Да си някакъв и отнякъде тук

изобщо не прави впечатление. Ръката на Свети Ищван (унгарският еквивалент на Стефан, най-почитаният светец в тази средна част на католическа Европа) благославя по равно всекиго. Не случайно и в негово име се възвисява най-грандиозната катедрала в Буда, изкачваме се по витата сецесионна стълба-охлюв и отгоре съзерцаваме най-невероятната призрачно-вечерна гледка на смрачаващия се коледен град.

От върха на Рибарските кули се вижда единствено плътната бяла мъгла. Не ни остава нищо друго, освен да поседнем на кафе в преддверието на Музея на марципана. Където внезапно влетява бъбрива руска група и разцепва предколедната тишина. Суетят се, събират маси, организирано поръчват чай и кофе с молоком, предвождани от бойна екскурзоводка с волева брадичка и задължителната рошава руска шапка. Запознаваме се. „Лариса из Ленинграда“. Искаш да кажеш Санкт Петербург? „Нет, прежде был Питер, а потом Ленинград, да-а, был такой город!“ В тона ѝ звучи назидание и упрек. Теперь Санкт... „Нет, это Ленинград!“ – упорства тя. Много леко се поддавате вы, болгары, на всичко отвън, от запада. И ви е хубаво все някак така по-западному да ви звучи. Муж венгерь, омъжила се в 80-те и останала тук. Ех, Лариса из Ленинграда, от хубаво на по-хубаво си дошла, от Петербург в Буда. Да, действительно, красивый город, а вы откуда, Болгария ... я знаю, Черное море, „Сланчев бряг“ – изговаря неочаквано твърдо тя. „Солнечной“ – поправяме я, смеейки се. „Нет! Сланчев, очень хорошо было там...“ Разприказват се двете с Таня, нашата екскурзоводка. Таня е от Странджа, родът ѝ е от село Бръшлян, самата тя, родена в Ахелой. Е, веднага си личи, още като погледне човек гръцкия ѝ профил. Добавя към имперската пъстрота и нещо българско-странджанско-гръцко. Ех, всички сме деца на Австроунгария („но чужда е за нас кърмящата ѝ гръд“, би възкликнал поетът). И тя, като Лариса, е омъжена тук, срещнала гордия маджарин покрай следването си по международен културен туризъм, и тя е вече „венгерска“ баба, с внучета. Влюбена е в българския фолклор. И не напразно, професионалните ѝ изкушения са свързани и с предишната ѝ работа в Етнографския музей в Будапеща. Откриваме общи познати от университета, заприказваме се, скачаме от тема на тема, както обикновено се случва, когато срещнеш сродна душа на хиляди пропътувани километри. Политика, литература, фолклор, пътешествия, празници и обреди – за всичко си говорим. Светът е много, много малък. Разказва ни Таня с апломб за празненствата по празника Сурва в Перник, къде-

то ходи традиционно всяка година, за кукерските танци, за световното признание на всичко уникално българско и родно. ЮНЕСКО, Ирина Бокова... отвръщаме с малко скептична усмивка на възторзите ѝ, ние си знаем защо. Бабата на Таня била нестинарка. Самата Таня се е пробвала веднъж в огнените танци. Успешно. „Но вероятно повече няма да повторя, едва ли ще се осмеля отново да вляза в огъня, макар, че няма никакъв мистицизъм, това е въпрос на нагласа, просто си в транс и нищичко от въглените не усещаш.“ Хм, да изпаднеш в транс не е никак просто. Разказва с огромна любов за Буда и Пеща, за празника на Рождество при унгарците, за традициите, за коледните кулинарни изкушения. „На Рождество унгарците не спазват нашата традиция за седемте постни ястия, но си имат свои правила. Не слагат нищо птиче на трапезата си. Няма пуйка, няма кокошка или петел. Защото се вярва, че тези животни ровят в земята и рият назад – символно погледнато, това е да гледаш назад, да плащаш данък на миналото. Затова се яде шаран, сервира се риба, за да плуваш като нея през новата година волно и свободно, само напред.“ Хм, интересно тълкувание, при нас пък е точно обратното. По гръдната кост на петела гадаем дали годината ще е богата – ако е тъмно червена, значи е на берекет. Колкото до въпроса за пряката връзка между шарана, прогреса и безсмъртието само преди няколко седмици, по Никулден успях да се уверя в това на живо. А именно – как мъртвият и изкормен, почистен, напълнен и зашит шаран оживя в ръцете ми, защото сглупих да го залея с топъл сос преди печене. Скочи от тавата хукнахме с вуйчо ми да го гоним по килима. Той бяга, ние протягаме ръце. Хвърчат лукчета и стафиди от хрилете му (здраво напълнен е). „Ти си мъртъв“ – вика вуйчо и го сграбчва с големите си ръчища, онзи скача, рипа и отново се мята извън тавата. Някакъв ужас. „Евке, убих го, бе, толкова кръв изтече, обезлюспих го, няма научни обяснения за поведението му. Това не може да бъде.“ Е, няма, но факт е, че го гоним. Не ти остава нищо друго освен да си изгориш дипломата по марксизъм-ленинизъм – смея се аз. Смея се, но съм разтреперана. Не може да печеш живо животно, та било то и шаран. Оказа се, разпитах впоследствие, че шаранът наистина символизира безсмъртието, защото само неговото рибешко тяло е снабдено с един важен нерв, който върви по протежение на гръбнака. И колкото и добре да е изкормен – не е ли прекъснат нервът, онзи шава и се съпротивлява до последно. Никога вече шаран. Подобен ужас повече не бих си организирала! Пропускаме унгарската шаранска коледна ре-

цепта. Но наострям слух когато Таня казва: „Особено значение тук имат сладкишите. На Коледа се сервират задължителните салонни бонбони, обикновено изработени от марципан и шоколад.“ Ей, това най-много ви харесвам, бонбоните!

Изкачваме се на хълма Гелерт. Най-високата точка, от която Буда и Пеща се виждат като на длан. Да, ама някой друг път. „Обърнете поглед – наляво е Буда, отдясно е Пеща“ – усмихва се дяволито Таня. „А сега се опитайте да си ги представите. Но за по-сигурно, елате на лято, когато няма мъгли. Тогава дори ще ги видите.“ Все още сме в нашия млечен облак. Внезапно се сещам за онзи Радичковски разказ, в който героят се изкачва, резва с косерката си небото, прекрачва отвъд и, о, чудо, що да види: Дядо Боже и малките Богчета седат на облак и ручат кисело млеко. Ха-ха – на Гелерт никой не руча кисело млеко, а и богчета не видяхме. Но там, някъде, в разредените пари успяваме да зърнем монументалната фигура на Майка Унгария, държаща с две ръце лавровия венец на победата. Злите езици говорят, че този паметник безболезнено е преименуван от Съветската армия на Майка Унгария. Смеем се. Но някак замислено се смеем. Майка Унгария не е Бедная. Ами така правят хората, не са като нас да драскат и събарят, коментират назидателно спътниците ни (*вечно недоволните* ги именувам тук, по-нататък ще разберете защо). И да обличат като нас, българите, героите си в холивудски батмански костюми „в крак с времето“, да се гаврят с историята си! (Защо пък да е гавра, беше свежичко това изпълнение с Паметника на Съветската армия в София!) Ами да, хората уважават историята си. Но коя история? Кои герои? И кой вдъхва живот и смисъл въобще на паметниците? Просто този паметник е хубав, класически издържан, многозначен и многофункционален. Женската фигура е изработена така, че има универсални послания. Не е запасана с ръчни гранати, не е закичена с петолъчки, не стои в позьорска чупка на напън или страдание, озъбена на световния империализъм, не е тръгнала за никъде и от никъде не се завръща. Вдигнала е лавър над главата си, носи мир. Била е някога „агресорката“. А сега играе Майка Унгария. При това много достойно играе. В несъвсем достойния театър на паметта и интерпретациите. През тези земи преминават империи, родът и земята обаче остават. Унгарците са в мир със себе си.

Слизаме към централните улици на Буда, минаваме моста на Сиси, корабчетата по Дунава са спрени заради мъглата и вместо торта и шампанско по тихия син Дунав имаме свободно време за шляене из Коледните базари на града. Продавач на дървени фигурки и кукли марионетки е нахлупил сплъстена вълнена островърха шапка и с най-сериозния си лицеизраз чурулика като славей – звукът идва от дървена свирка, скрита между предните му зъби. Афроамериканец на чист унгарски раздава флаери и приканва публиката към внимание. Пием греяно вино с канела, жизнено необходимо ни е особено след приключението по витата стълба към висините на камбанарията на катедралата Свети Ищван. Потегляме бежешком към автобуса. Пред нас е Виена.

Градът на Моцарт и Щраус ни посреща по тъмно. Дълго и тържествено влизаме в престолнината на империята – отляво преминава край нас един цял паралелен, обилно осветен като в сайънсфикшън, град. „Това са големите рафинерии на OMW“ – обяснява младата ни екскурзоводка Надя и в гласа ѝ улавяме страстта на професионалиста. Тя е химичка по образование, току що е спечелила редовна докторантура в университета, и както личи, развълнувано споделя двойствената си идентичност на лабораторен изследовател енд професионален пътешественик. „След 20 минути ще се видим в университета“ – вместо в автобуса – прави няколко пъти този лапсус тя по време на почивките в дългия ни път. „Ох, не ми обръщайте внимание, съвсем се побърках с тоя конкурс“ – смее се. Разконспирирана е още в началото. Удивителен е мащабът на тези рафинерии, още по-удивителното е, че са само на десетина километра от най-чистия град в Европа. Въздухът на Виена е кристален, пълен с витамини и минерали, с нож да го режеш. Водата идва от алпийския водопровод – чиста изворна. А средната продължителност на живота варира между 77 и 84 години. Боже, как го правят? Елементарно, Уотсън, с пречиствателни станции. С ред, дисциплина, иновации и много, много труд. Опитвам се да се настроя градивно-критично (никога не се зареждам с позитивност – имам си в излишък) към моделите на западния свят и начини на живот. Опитвам се да намеря баланса между двете клишета: „идваме от тъмните Балкани“ и „ние сме едни от вас“. Не е трудно за постигане, особено когато е избран и клишираният момент. Коледните празници са време за душата. Какво по-празнично пиршество за душата от ходенето до несвяст по галерии, музеи и дворци? А в антрактите

да се потопиш в греяното винено веселие на коледните базари. Това и възнамеряваме да направим.

На Рождество рано сутринта Виена напомня на скоро пирувал, но евакуиран град. Някъде след 10 часа животът се пробужда и улиците се пълнят с хора, които бързат да свършат последните задачи, покупки, пазарувания. Бързат, защото след 14 часа всички кепенци хлопват и край на работното време на всичко с изключение на базарите и църквите. Използваме времето си да разгледаме Белведере, където гостува изложба „Жените в творчеството на Густав Климт, Егон Шиле и Оскар Кокошка“. Стига бе, точно сега, и то – за нас! Шедьоври, събрани от цял свят, от Ню Йорк, Австралия, частни и музейни колекции са инсталирани в малкото Белведере и тук оставаме с часове. Разглеждаме ранни работи на Климт, удивителен художник, успял, както разбираме, да съчетае възможностите, начините и стиловете на рисуване както на фламандските майстори и ренесансовата живопис, така и на импресионистите, а сетне – и на самия себе си, сецесиониста Климт. Тук са изложени „Портрет на жена“ (фотореализъм от 1894) и „Любов“- една ранна работа от 1895, имитация на фотоизображение с ефект на Сфумато, но рисувано, факт, който за пореден път доказва пълноправните възможности на фотографията като признато изкуство още в края на 19 век. Разглеждаме „Стояща двойка“ – ескиз на „Целувката“ но още от 1907. Тук е удивителната „Трите възрасти на жената“ (1905), пред която стоя като омагьосана (тепърва ще ме омагьосва Виена); „Златната риба“ (1901); „Адам и Ева“ (1917).

Дълго разглеждаме автопортретите на тримата – Оскар и Егон определено са много хубави мъже, единият напомня на Жерар Филип, другият – на Маяковски. Неспокойни, властни погледи на уверени в себе си опортюнисти. Бунтари. Поразява ме обаче неугледният, почти уродлив лик на Климт. Но е най-талантливият. Някаква потисната болка, някакъв непрогледен мрак, съчетан с много тъга витае в погледа, в гримасата му. А как само рисува! Страстта към женствените форми, към шарените ярки цветове, към флоралните мотиви, еротиката, секса, златното – работата си е за психоаналитик. Неслучайно един от най-известните портрети, правен от сецесионистите е на Фройд. Захласваме се и не остава много време за голямото Белведере, в което все пак влизаме, за да зърнем (повече време от това за зърване няма) постоянната експозиция, където е и прословутата „Целувка“. Как би живяла Виена, какво би станало с икономиката и туризма ѝ, ако не беше „Целувката“ на Климт и импера-

трица Сиси! Това е картина толкова преекспонирана и префабрикувана по чаши, салфетки, кърпи, чадъри (имам такъв чадър); така хищно я е оглозгала масовата култура, така я е усвоила търговията, че от оригинала нищичко не е останало. Тоест, не, той си е там, в Белведере, грижливо скътан, по-точно помпозно издигнат на такава височина в една от залите на двореца, че нито можеш спокойно да го разгледаш, нито може да разчиташ на късмета да си там в необходимия момент, точно преди да е паднала плътна сянка под прозореца над главите на двамата страстно влюбени. Добре, „Целувката“ е вече видяна, но ми предстои да се удивлявам на Климт, пръснат из поне още три виенски галерии, сред които основната експозиция е в „Леополд Мюзеум“. Но животът – пардон, седмицата, посветена на Виена е пред нас.

Излизаме след края на краткото работно време на двореца Белведере. ***Тръгваме пеш към центъра по Рингщрасе***. Преминаваме край Френското посолство, отрупано с възпоминателни букети и свещи (наследство от поредния ноемврийски атентат в Париж). Вдясно е паметникът на Съветската армия, който почти повтаря като архитектура, но в умален мащаб Берлинския, продължаваме надолу в посока Градския парк и двореца Хофбург. И снимаме, снимаме... От луксозния Гранд хотел „Виена“ изскача пиколо с черен цилиндър на главата и носи два тежки куфара, след него ситни наперена дама и влиза царствено в черното такси, спряно през входа. Галериите на Рингщрасе предлагат какви ли не лъскотии като например марков магазин за рояли Стейнуей Хаус. Снимаме през витрината, вече е затворено, а бликовете отразяват лицата ни по бляскавата бяла повърхност на капаците им, на единия от тях са изписани безсмъртните думи на Джон Ленън „You may say I`m a dreamer“.

Ами, да, мечтател си, приятелю, спомняме си от коя песен са тези слова, след малко ще се уверим съвсем на живо в тяхната дълбока състоятелност... Следващата експозиция е луксозен магазин за младоженски одежди (ех, Виена, кринолини и фракове)... Минаваме край Щатс Опера (право тук ще се завърнем още утре), Опера ринг, подлеза, върху който предизвикателно е полегнал цикламеният заек-лого на прочутия музей Албертина и е изложен билборд с „Мадоната“ на Едвард Мунк. Тук сме! Но утре, сега е затворено, пък и ние имаме коледна цел – катедралата Свети Стефан. Само след около час започва вечерната коледна меса. На път са ни още два симптоматични за Виена паметника: на Гьоте (над

главата му знаково се издига огромен жълт кран) и на Моцарт. Толкова са близо! Вероятно затова се е родил онзи глуповат антиинтелектуалски виц, на който се смеем още от деца: „Гьоте, Гьоте, знам те аз, Малка нощна музика, ти-ри-ри-рааам, съдбата чука на вратата...“ Вицът е три в едно – един поет и двама композитори. Ами че те са съвсем наблизо, как да не ги обърка, и без това сбърканият от толкова хубости и красоти чужденец! Трябва някак си да изпусне напреженията, угризенията, усещането за ощетеност, горкичкият – и този скърцащ в мозъка му постоянно въпрос „ами ако, ако..., какво би станало ако...“. И, съвсем по Фройд, те напушват едни вицове. Какво ще ѝ гледаш на Виената – хора, къщи, салтанати... Напред към салтанатите, обаче. Коледната меса си е такъв един салтанат, който обаче, кореняците виенчани таят дълбоко в себе си и за себе си. Още малко и ще се уверим на живо в това. Но първо ни е съдено да преживеем – познайте какво?

Чеченски антируски митинг в центъра площада пред Хофбург. Още отпреди месец ни преследва сянката на Путин, още от площадите на Истанбул. Но тук е Виена?! В подножието на каменния конник Карл Австрийски, победителят на Наполеон, виждаме струпани хора и голяма група деца, които развяват непознати знамена в цветовете на бяло, зелено, червено и черно. Отначало решаваме, че са сирийци, но впоследствие се оказва, че са чеченска диаспора (сред които има и сирийци), а лозунгите на немски и руски са показателни: „Путин, остави ни на спокойствие“, „Помним Чечня, няма да забравим, няма да простим“, „Събуди се, Европа“. Темата явно е сирийска, бежанска, военна, сред присъстващите виждаме покъртителни гледки на млади момчета без ръце, без крака, в инвалидни колички, очевидно ветерани от чеченската война. И от сирийската. „Криза“, както обича да я нарича политически коректният език. Когато човек се сблъсква с подобна картина, при това точно когато трябва да му е най-оптимистично, светло и спокойно-коледно, найщиленахт, реакциите му са двойствени. Особено, когато протестната инсталация е положена буквално в краката на този, който спасява Европа от собственото ѝ безумие, назовано император Наполеон. И в сърцето на светлата и слънчева империя, наречена Австроунгария; точно срещу изправения на задни крака кон на славния принц Йожен Савойски, отблъснал османците пред стените на Виена. Победителят на Наполеон срещу победителя на османците. Чеченците са потърсили симптоматична закрила точно тук. Отсреща е Савойски, над главата му се изди-

га онази тераска, която представлява едно от травматичните места на паметта за всеки австриец. От нея Хитлер обявява Аншлуса, внушителното множество възторжено го приветства, а след години всички казват „така беше, но аз тогава не бях там“. Колко много история, колко много травми и памет, колко плътно компрометирана сегашност и – в средата (в попарата) – ние. С фотоапарати на шия. Обръщаме поглед отново наляво, към чеченците, на които май освен нас, никой друг не обръща капка внимание. Нищо че имат мегафон и проповядват своите тези на чист немски. Хората свикват с човешкото страдание, с борбените човешки каузи, дори и те да са справедливи. Уморени някак и безразлични, като че преставаме да вярваме в тях. Коледа е, не ни е сега до вас. Освен това сте кротки и не сте интересни, я, си стойте мирни! Що за цинизъм, кой ни научи на това? Медиите ли? Литературата ли? По път изчетох онзи скандален роман на Мишел Уелбек „Подчинение“, който взриви настроенията във Франция малко преди стрелбата в редакцията на Шарли Ебдо. Романът пророкува (а всъщност гради една класическа антиутопична романова, това ще рече фикционална схема) съдбата на Франция в 2022 година. Президентът, спечелил изборите, е представител на партията Мюсюлманско братство и споделя идеологията на т. нар. „мек ислямизъм“. Той е разумен, спокоен, симпатичен, усмихнат, казва се Мохамед бен Адес и повежда страната към помирение. Как ли? Чрез „меко“ налагане на ислямските порядки, ценности, ритуали и поведение. Героят на романа Франсоа е професор по френска литература (една безполезна по думите му дейност), който е принуден да излезе в предсрочна пенсия, защото отказва да приеме исляма. Парижката Сорбона е купена от петролен арабски шейх и е преименувана на Нова Сорбона, в която учат момичета с бурки, а разменната монета за успешна кариера е доброволното приемане на чуждите традиции. Приятелката на професора – Мириям е еврейка, принудена със семейството си да напусне милата Франция и да се спаси в Израел. Това, което настоятелно разказва Уелбек, вече някога се е случвало, гледали сме тази костюмна драма, но с други декорации. Дали? Или? А какво би станало ако? Пак този въпрос, който буквално ни зомбира, за да се вглеждаме подозрително във всяка забрадка или хиджаб по улиците (истината е, че по улиците на Виена са изключителна рядкост, предполагам, че не са ги евакуирали по Коледа). Но да се вглеждаме с ненавист едновременно и в собствените си балкански физиономии. Литературата или медиите – кое ни

вреди повече? Опитвам се да не мисля за пророка Уелбек и проследявам светлосенките на телата, слънцето залязва и снимките стават страхотни. Вглеждам се в крехките фигурки на децата, а лицата им са изписани. Красиви са. Но са твърде малки, за да крещят лозунги и да се загръщат в знамена. Мястото им е на коледната вертележка отсреща, на коледния базар срещу кметството.

Към нас се приближават три млади красавици (няма да престана да се възхищавам на източната хубост), с огромни черни черкезки очи, перфектен макияж, копринени кърпи на главите и блестящ немски. Мислят си, че сме журналисти от голяма медия, може би заради последния модел Канон в ръцете ни и упоритостта, с която участваме в техния мирен митинг? Канят ни на своя вечерен „ивент“. Любезно отказваме под съвсем оправдан предтекст – чужденци сме и нощуваме на отдалечено място от центъра, а програмата ни е доста натоварена. Нищо, те са щастливи, че някой все пак им е обърнал внимание. И е пожелал да говори с тях, да ги изслуша. Пък и тази вечер е особена, имаме празник, голям празник, защото сме християни. Я, я, кимат в знак на съгласие и ни изпращат с усмивки. След два дена ги видяхме отново, този път пред Парламента, интересът към тях беше още две деления под нулата. И отново: „Не сме забравили, няма да простим...“ Нашата религия е на прошката. Вашата – на добротата и стоическото търпение. Хм, странно, спомням си за пилотния брой на „Шарли Ебдо“ след януарската касапница. Имам го този вестник, подробно го разгръщахме и коментирахме с моите студенти. На челото му е образът на разплакания Мохамед, който кима в знак на съгласие с думите „Toute est pardonne“. „Всичко е простено“. Нашият Господ плаче заедно с Вашия за жертвите. А тук „няма да простим“?! „Помощ, простете!“ – както простенва Фредерик Бегбеде в едноименния си роман. Вечерта на прошките и любовта е, все пак, 24 декември е. Тихата и свята нощ, когато би трябвало всичко отдавна да е простено, да се радваме и ликуваме, но все пак тихичко, че дете се ражда. Не, определено сега не ми е до митинги и подобни размишления. Картината обаче не ме напуска и преминавайки през парка на двореца, при вида на грижливо забулените розови храсти (крият такъв потенциал от красота, но все пак не бива да мръзнат) си мисля как се грижим за розите! А за хората? Инсталацията с розовите бурки ми внушава един съвсем буквален прочит на Шопенхауер (за тухлите и розите), ама нали щеше да е коледно и весело...

И продължаваме напред към Стария град. По Златното У, през Колмаркт към Щефансдом плац. Излизайки през кривите малки улички на стария град внезапно пред очите ни блясват приказни синьо-бели светлини и многолюдие. Звуци, глъчка, музика, мимове, облечени в театрални костюми, рекламни агенти с наполеонски шапки те канят на концерт, на опера, на воояж. Предизвикателна наконтена с гепардово палто русокоса виенчанка гордо ни подминава и се усмихва в обектива. Къде бяха тези хора досега? Попадаме в света на приказките, в своеобразен град в града. Ето я Виена, ето къде била в почивния си ден! (Е, не точно както в Радичковия „Париж има почивен ден“.) Пред очите ни е помпозната натруфена Колона на чумата, прелестен паметник на страшните времена с позлатените пищни винетки, пера и украси, с грациозните си фигури на страданието. Подобен постамент в различни вариации – колона с фонтан, с чешмички, има в абсолютно всеки град, градче и манастир на Средна Европа. Голям бич е била явно Тя! Европа величае собственото си страдание. Естетизира го. А безкраките момчета-чеченци отпреди малко, за тях какво? Отвръща очи с безразличие. Гмурваме се в празничната глъчка на тълпата. Във виенското общество е прието да се пази тишина, глъчката на улицата обаче е еднаква в празничните часове навсякъде по света. Пък и космополитизмът на един град се преценява по шумовете, които издава. Тропотът на конските файтони тук е специфичният ритъм и акорд на града, чуват се и цигулки на улични музиканти. Щиле нахт... Изведнъж ситна почти нашенска ръченица от акордеон разцепва мрака (буквално, защото вече е съвсем тъмно, а е още 17 часа). Гледам, слушам и отказвам да повярвам на очите и ушите си, иде ми да се ощипя по бузата и да се събудя. Не, истина е, пред нас разтяга своя 120 басов седефен Велтмайстер строен миньон, обут в найскъсаните дънки на света, с обувки, като че взети от реквизита на Чаплиновите филми, с почти същата чеченска шапка на протестиращите отпреди малко, мустаци като на сом (не, това определено е генералът на сомовете), решително завити към брадичката. Според мен приликата с Франц Йозеф тук е съзнателно търсена. Ухилен безметежно (поне така изглежда на пръв поглед) до уши, той кълдри неравноделни балкански ритми, сам подскачайки (къде от студ и влага, къде от възторг) и се самозарежда от въздуха с добро настроение. Хората го отминават с дежурното безразличие, всеки бърза по своите дела, пък и тази музика тук се възприема като екзотика, не и като коледна празничност. Тя дори не ги

дразни. Откъде си брате? Србин сум, а вие, бугари, бравос! И сега, казва той, ще свиря за вас. Леко прикляка, след което отскача встрани и завърта решително глава в две посоки. Акордеонът увеличава двойно обема си, мехът поема дълбоко дъх. Виждаш само глава и две обувки, които излизат изпод инструмента. Човекът-акордеон. Иии-хиии... почва се. Ама дълго, ама кълраво балканско парче – ритми и хармонии, свят да ти се завие. Стакато, триоли, глисанди, фортисимо! Като си помисля, че бяхме тръгнали на органова меса. Мери Кристмас, брачо србине! Оставяме му за хонорара, той е щастлив и благодарен, нареждаме се за снимка. Със здравие! Хвала, братя! Маха за сбогом и отново подхваща следващата. Колко дълго сме престояли в Сант Щефан не знам, но на изпроводяк, достатъчно отдалеч успяваме да разпознаем акордеона му, който вече кълри Рондо а ла турка от Моцарт, подправено обилно със своеобразните форшлази от ... Балканите. Изкарва коледната прехрана на кой знае колко като него.

Да чуеш как звъни голямата камбана на Свети Стефан е може би един от най-големите коледни подаръци, които човек може да си направи. Вътре в катедралата сме, естествено оттласнати отвъд „желязната завеса“. Шегувам се, обаче никак не на шега виенчани са оградили огромното пространство на кораба на църквата от малкото сбутано преддверие, където се палят свещите, тълпи се народ, основно туристи. Богомолците са с предимство, има фейс-богомол-контрол пред желязната врата. Двама японци, въоръжени като от Якудза с фотоапарати, са любезно, но настоятелно помолени да отстъпят, „защото днес, господа, е особен ден, специален за нас, християните, днес е Рождеството на нашия бог и е забранено да се снима на празничната служба.“ Днес ще се молим и пеем, вие сте ни малко вповече. Като за делничен бекграунд бивате, но на празник сте ни излишни. Празниците са си наши, и Бога си е наш, оставете ни на мира. Помощ, простете! А ние, не сме ли християни, пита ме моят спътник, защо върнаха и нас? Това е дискриминация. Не е, казвам, във всяка несправедливост има някаква скрита логика. Тук си е съвсем нескрита, я си виж огромния фотоапарат, освен това тук хората се разпознават, това са места и традиции, които се наследяват от поколения. Падрето, клисарите, разпоредителите или както се наричат тук, познават енориашите си поименно, по физиономии. Бас държа, че местата за сядане са фамилно и кастово запазени. Тук на рождественска литургия не идват случайни хора. Във Виена сме, човече, в най-важната

катедрала. Но това е доста унизително, протестира той. Това е положението. Сгушвам се, буквално пресирана между желязната ограда и една колона и снимам. Знам, че е безполезно, да, съзнавам, че се държа като налудничава японка, невидяла европейска цивилизация. Затварям очи и органът засвирва.

Чела съм разни неща за смисъла, ефекта и магията на религиозното преживяване от Карл Густав Юнг, това което си спомням беше, че то е момент, ситуация, съ-битие, „ивент“, както се казва, недадено всекиму и всеки ден. Отново снимам. Защо? Искам да си открадна мига, само за себе си, да го имам за после. Картината е пропита от звукове и аромати на тамян, на коледни свещи, на хубави парфюми, на канела и карамфил, на греяно вино с портокали. Изведнъж, като че ли от земята и от небесата свише зазвучава равен нисък тон. Напомня на тътен от земетресение, равномерно бучене и усещам леки вибрации по тялото на „моята“ мраморна колона. Тълпата (в преддверието сме тълпата, вътре са богомолците) буквално ме е заклещила, моят спътник ме изгуби, чувам вибрация от смартфона си, той е, звъни и ме издирва, но не мога нито да си бръкна в чантата, нито дори в джоба. Ще си стоя явно тук цяла нощ. Тътенът става все по-силен и успявам да различа върху фона на неговото исо акапелен звън на коледни камбани. След това, вече навън, на плаца (бях буквално измъкната и извлечена от катедралата), плътният нисък звук е ясно различим – внушителен и страшен, все едно започва гръмотевична буря. Но поне земята и стените вече не се тресат около мен. Това е прочутата огромна 40 тонна камбана на катедралата Свети Стефан. Историята разказва, че е отлята като спомен от славните времена, когато Виена отблъснала османците... Което си е героизъм, но не съвсем виенски, било е луд късмет, че в последния момент на помощ на принц Йожен пристига армията на княз Ян Собиески и с хитрост успява да сломи османския дух. Колко му е да ги излъжеш османците със звукови ефекти, викове и конски тропот? Иначе малобройната армия на Собиески вдигала шумотевица като за огромен полк, яздели по трима на кон. И в отчаяна схватка (знаем, че отчаяните побеждават) отказали Сюлейман от „великолепните“ му намерения да си вземе Европа, посягайки към най-бляскавата ѝ хапка. Виено, защо ли всички толкова те желаят? Та работата станала по „нашия“ почин – изведнъж Собиески пристигнал със гръм. Днес, в знак на преклонение, поколенията са обезсмъртили славния княз със славната водка „Собиески“, на Савойски пък

са нарекли множество бляскави вина и фондюта... Има дори една оперета. Шегувам се. Но камбаната, с тежест колкото един танк и гръмкото име Пумерин (гръмотевицата) сега пее и възвестява гръмогласно християнската победа. Толкова голяма е била радостта, че решават да сътворят камбана чудо на чудесата. Когато разлюлявали езика ѝ, кулата на Свети Стефан се тресяла, пропукала се дори стената на камбанарията, та забранили да се бие по обичайния начин. Вече не я разклащали, а я почуквали със специален чук. Така оцеляла от 18 век до края на Втората световна война. След големия пожар през 1945 обаче, камбанарията изгаря, а знаменитата камбана пада и се разбива на плочите. След което виенчани не се отчайват, а правят нова, малко по-голяма от оригиналната. Забравих да отбележа, че и двете камбани са правени от метала на похитените османски топове. Та, втората се възползвала от оръдията от музея. Така реликвите на музейното дело били пожертвани за символната кауза на всекидневието.

Няма по-внушителни и влиятелни символи от тези на ежедневното ни съществуване. Религиозните обреди са част от него и в никакъв случай не трябва да се сакрализират излишно. Това е равносилно на обезценяване. Католиците имат тази дарба да го правят някак естествено – вярата е неотменна част от бляскавото им ежедневие. И ритуалите ѝ са бляскави и тържествени. Кое е причината и кое следствието? Защо при нас, православните, всичко е толкова насилено, изкуствено, отвлечено и неразбираемо? Обвито в дим, тъма и пушек (от запалените свещи, от кадилниците); с черните раса на поповете, дългите бради и килимявките – тръпки да те побия;, без орган и празнични инструменти (разчита се изцяло на възможностите на човешкия глас); без преобилие на светлини; без песни и музика по улиците, без най-празнични дрехи, прически, парфюми. Без радостни светнали лица. Без канела и джинджифил? Във видимите, в простите неща е закодиран смисълът. Смисълът на личното, повседневно преживяване на празника. Още веднъж ще я чуем тази чудовищно-божествена камбана, след два дена, от разстояние, в градините на Шьонбрюн, на празника на Свети Стефан, закрилникът на Виена. Бият я само четири пъти в годината, на четирите големи християнски празника, ние я чухме в двата ѝ спектакъла.

Средна Европа е благословена земя – богата на природни богатства и географски преимущества като най-голямата река например. Дунав преминава през най-големите и красиви столици на Средна Европа, на-

вестява в значителното си протежение и нашите тъмни Балкани. Може би защото сме „тъмни“, ни се вижда светла, бяла и я именуваме „тих бял Дунав“. Австрийците я поетизират като „хубавия син Дунав“. А най-вероятно като онази вълшебна река от приказките и нашата тече ту синя, ту бяла? Най-голямото богатство обаче на Австрия са минералните извори. Планини, реки, зеленина, хубава вода – как да не копнеят и Сюлейман, и Наполеон, и Хитлер за нея? Извори бликат навсякъде. Най-очарователният имперски дворец носи името „хубав извор“ – това е Шьонбрюн. Съвсем близо до Виена е и големият минерален спа център в градчето Баден. Тук е живял Бетовен, тук е композирал Одата на Радостта и цялата Девета симфония. С Баден – не изневерявайки на духа на масовия туризъм, а той е първи братовчед на масовата култура – са свързани доста мелодраматични сюжети от историята и изкуството. Тук е родена и живее онази фатална актриса (специално заради нея Баден се сдобива с театър), в която се влюбва след разлъката със Сиси нещастният Франц Йозеф. В дръзко-очарователното ѝ деколте изтрива сълзите и юнашките си мустаци славният император. Злите езици говорят, че Сиси сама му намерила любовница, защото в нейно лице видяла себе си, любовта и страстта, която вече е отлетяла, щастието, което повече не можела да му дари. Този някогашен Рич Форестър, имал нежно и сантиментално сърце, а иначе управлявал с твърда ръка, от него треперели държави и непоколебимо разбил сърцето и политическата кариера на своя син Рудолф. Рудолф мечтаел за демократични реформи в империята, пред очите му се мержелеела федерация, а не абсолютизъм, нещо като федерална монархия, нещо като праобраза на обединена Европа? Нещо като нищо на света – дрън-дрън, в интерпретациите и осъвременяванията на историята мяра нямаме. Бил наивен романтик. Романтик-реформатор? При това верен на сърцето си? О, боже, няма такъв филм. Обречен си, Рудолф, и ти, и твоята любима Валери. Минаваме пътьом в посока Баден край семейния дворец-ловна хижа, където Рудолф и Валери постигат своя трагичен край. Неразбран и неприет от баща си и дворцовите кръгове, оженен за нелюбима съпруга, той умира в прегръдките на официалната си любовница Валери. Касае се за двойно самоубийство – неразделни след смъртта. Тези австрийски Тристан и Изолда дълго били оплаквани от поданиците, от близките, от голямото императорско семейство. Рухнала дилемата „какво би станало, ако“. А дръзката история на Хабсбургите била режисирана от съдбата в сладникава мелодрама. О, времена,

о, нрави – католици, монархии, официални любовници и фаворитки... Като добавим и звученето на имената им, картината се допълва. Като че ли специално сътворени за мелодрама, те са Рудолф и Валери. Рудолф Валентино и Дамата с камелиите. Не, неуместни са тук шегите, това е трагична история, която потопява императорското семейство в дълбока скръб, Сиси не сваля траура до края на иначе недългия си живот, при злощастни обстоятелства умират и другите ѝ две деца, накрая самата тя става жертва на анархистки атентат. Неуместно и все пак смешна е не историята, а публиката и нейните собствени непремерени реакции. Смешен е вкусът на днешните слушатели и туристическата търговска индустрия, които се самозареждат с благодатните исторически сюжети (като ги доизмислят, между нас казано). Факт е обаче, че покрай всичките си странности, страдания и страсти, колебания и съмнения, дързост и красота, Хабсбургите твърдо устояват на времената. Не един и два, а почти осем века те управляват монархията – от 13 век до края на Първата световна война.

На връщане от Баден минаваме край гробището Сент Маркс, където е погребан Моцарт. Волфганг Амадеус намира вечен покой сред десетки други тела. Погребан в общ гроб, дълго след това Констанс издирва мястото, където се намира знаменитият ѝ съпруг. И това в никакъв случай не е проява на особено отношение, никой не говори за кощунство или неуважителност, просто нравите и порядките тогава са били такива. И най-близките не съпровождали тялото на любимия мъртвец до гроба му. Вероятно обичаят се налага след нееднократните чумни епидемии именно като превенция срещу заразите. Така западният човек обръгнал и се научил да приема философски смъртта, като се бои от следите ѝ върху всекидневието си. Като игнорира всякакви езически-материални култове и обреди, свързани с мъртвото тяло. Затова и посмъртната история на Моцарт не би трябвало да звучи покъртително. (Както нееднозначно, но очевидно дълбоко погрешно я разчита Милош Форман в безсмъртния си филм.) Накрая все пак откриват мястото (или поне така твърдят), където е поставен паметник на великия композитор. Великият композитор обаче не е велик император. Защото обратното на това, което току що констатирахме, пък узнаваме, че погребалните ритуали в императорската фамилия далеч не са така безстрастни и философски отстранени от култовете. В монархическата гробница в Дворцовия параклис на Хофбург се съхраняват погребани сърцата на императорите

от няколко поколения Хабсбурги. Имало е такъв обичай да се изваждат вътрешностите им – бял дроб, сърце, въобще органите, които пътуват в една посока, след това тялото се обработва и се погребва на друго място. Има нещо от духа на египетските фараони в този странен до зловещост обичай на едни хора, които са всъщност монотеисти, дори католици. Минават ми през ума куп недоброжелателни реплики на Уелбек по адрес на католицизма, на неговото безволие и добропорядъчност, лицемерие и егоизъм, които подхранват „изчерпаната от смисъл и живот“ западна цивилизация. В кошмарния му роман-антиутопия именно католическата църква се превръща в проводник на софт-ислямизма. Религията на християнството е видяна като институционален еквивалент на неразумния компромис. Не, това не е толерантност, това е глупост, възкликва „ислямофобът“ Уелбек. Една цивилизация успява да загине, само когато положи усилия за това, когато самата тя поиска. Но, както и да е. Тук пък – ново двайсет. Хм. Друг е въпросът колко фетишизъм и идолопоклонство улавяме в тази искрена почит-страхопочитание към всичко, отнасящо се до материалната култура на славната династия – от погребалните готик-сюжети до роклите, гребените и буклите на Сиси, до най-интимните пространства на Нейните и Неговите покои. Които те карат да се чувстваш нищожен, низък, излишно дързък и едновременно твърде глуповат.

Но, стига толкова дворци, якобинската ми природа бурно възроптава. И отново хукваме по галерии и музеи. Днес ще започнем с дежурната обиколка по двата ринга – Опера ринг и Ринг щрасе. Гут морген, Виенна! Каква е резонната реплика-отговор тук, нашепната на всяко българско сърце? „Ами все гут морген, все пари искат!“ Е, при по-добра и по-динамична организация (и повечко време, де) човек може на твърде „способна цена“ да обиколи великолепната седморка от виенски музеи. Ние обаче действаме артистично-разорганизирано и ... предпочитаме да даваме повечко пари. Свободата струва пари, хаосът – двойно. Днес ще разгледаме музея Албертина, след като се настудуваме и наснимаме из предобедна, студена и влажна Виена. Но трябва да използваме светлосенките на сутрешното полегато слънце. По обед снимки не стават, осветлението става насочено, тогава влизаме. Влага пропива костите ти и зъзнеш, без всъщност да е студено. Защото тази Коледа е благословена за пътешествия, слънчева, десетградусова през деня. Но влагата от Дунава и Дунав-канал е невероятна. Виена е град, който за разлика от Бел-

град, Братислава и Будапеща, съзнателно бяга от дунавските брегове. Заради разливите и наводненията. Яла му е попарата на Дунав Виена. Но пък, за сметка на това си прави още един, алтернативен „малък Дунав“. Австрийците са хора явно прагматични и умели в политическите и ежедневните решения, но и твърде ексцентрични и неочаквани. По английски са пуритански настроени, едновременно по френски пищноразгулни и преизобилни. Най-дълголетната и... най-пушещата нация в Европа. С най-умереното съчетание на вкусове в цялата голяма германска кулинарна традиция. Хабсбургите обаче обичали да си угаждат във всяко едно отношение – твърдят злите езици на „другата“, всекидневната история. Държали много на разкоша. А както вече разбрахме – и на свободните нрави в любовта. Затова може би и модерното им изкуство, и сецесионът им[1] са твърде крайни в естетическите и еротичните си прояви. Добрите нрави „по австрийски“ са здравите нрави на пищното охолство на тялото. И духа.

Сърцето на Виена е Мария-Терезиен плац. От високия си постамент ни гледа по-скоро доброжелателно, отколкото високомерно Великата симпатична дебеланка Мария Терезия. Наред със Собиески и Савойски и тя е кулинарно почетена с прочутия пудинг „Тембъл Мария Терезия“. С леля се опитвахме няколко пъти да го правим навремето, имам смътен спомен от детството си, че експериментирахме по една стара австрийска дворцова рецепта, винаги се получаваше една невъобразима, но ужасно вкусна каша, която все не успяваше да се желира и стегне като хората. Ставаше широкопола и разлата, също като ханша на императрицата. И как да бъде иначе: наричат Мария Терезия майката или свекървата на Европа. Ненапразно, защото тази героична и плодовита жена дава на европейските династии 16 деца, принцове и принцеси, които оплождат целия монархически свят на Стария ни континент. Хабсбурги, Кобурги, Бурбони и прочие... бонбони – в жилите на всички тече по малко от бонбонената хабсбургска кръв. Леле, 16 деца! А останалите бременности, които са били неуспешни? Кога е имала време тази жена и дворец да върти, и империя да управлява, и войни да води, и дипломация да прави, и снахи и зетьове да командори? А тя... не се е шегувала! Браво на нея! Днес в краката ѝ свети големия виенски коледен базар; в нейна чест се вдигат наздравици с греяно вино и грог; от две-

1 Сецесион означава буквално разсичам, отрязвам, скъсвам със старото – разбирай старото изкуство.

те ѝ страни гордо се възправят двамата красавци – музеите-близнаци – Природонаучният и Историческият на изящните изкуства. Тях, двамата си ги оставяме за следващия трети път виенско поклонение. А чужденците действително пристигат и заминават от Виена именно оттук – от Мария-Терезиен плац. Императрицата посреща и изпраща аудиенции. Това си е нейната столица. Гърба ѝ пази модерността: музеят Мумок и Леополд Мюзеум. Уютно положена сред гвардейската охрана на Мюзей Квартирен Терезия властва. Пак на нейно име е кръстена най-бляскавата улица във Виена – Марияхилфен щрасе. Мария, закрилящата.

В „Албертина“ се бавя цял един полуден. Дъхът на човек може буквално да спре пред платната на Гоя, Бьокл, Матис, Модилияни, Хуан Миро, Макс Шагал („Циркът“), отново Климт („Музите“), Малевич, Родченко, Рене Магрит, Пикасо, Пиер Бонар, Моне, Сезан, Роден, Синяк, Едвард Мунк („Мадоната“, „Викът“), Алфред Кубин. Времето ме притиска, влизам от зала в зала, после се връщам отново, обхваната от параноични нагласи: пропускам нещо, нещо важно. Ще застана още веднъж пред „Водните лилии“ на Моне. И си спомням думите на близката ми приятелка Ива: „Когато видях импресионистите в Париж си казах – ето, това е щастието, щастлива съм, разбираш ли, бе, просто се чувствам ... щастлива пред тези платна!“ Ива е талантлив невролог, зодия Риби (естествено), със същия успех в някой друг живот може да бъде и певица, художничка, актриса. Малко прилича на Елизабет Тейлър. Сега тук, пред тези водни лилии се опитвам да мисля не за Уелбек, а за нейните думи. По-полезно е. И някак спасително, лекуващо. Моят спътник ми се смее – „като луд с картечница си, пусната в музей; лошото е че и по улиците си такава, нека спрем поне за няколко минути, за по чаша кафе... Спокойно, животът няма да ти избяга. Ето и Виена, стои си тук на мястото и те чака отново“. Пием кафета „Моцарт“. Дали са му били толкова сладки кафетата на самия Волфи, колкото е нашето едноименно, леко опияняващо от съставките на вишновката и канелата, с много сметана и захар кафе?, Сбогом диети, прощавай чиста съвест! Похапваме задължителната торта „Захер“, опитваме и други сладкиши и с поредната доза почуда – добавена към калориите, вярвам, че успява да ги поразтопи – установявам, че всеки има коренно различен вкус и аромат. Не са като нашите купешки родни сладкиши с еднообразен тортено-бисквитен вкус на лецитин, втвърдители, есенции, аспартам и подобрители. Не, виенският Захер е от истински шоколад и какао. Все още сетивата ни помнят (нямало памет

за вкусове, смея да споря, че има) истинската материя на нещата. Нещата от живота. Сладкишите и тортите имам предвид, не задълбавайте!

В тихата и свята нощ, с вкусовете и ароматите ще приключа моя разказ. Но, внимание, предстои последната галерия: Гемелде галери. Най-сетне е отворена и се шмугваме вътре. Полупразна е. Това е всъщност сградата на Виенската художествена академия. Три пъти кандидатствал тук младият и надежден (според собствените му оценки) художник Адолф Шикелгрубер. И трите пъти не го приемат. Тази кандидатстудентска драма лесно ще се превърне в световна. Ама съвсем буквално. Във Втора Световна. Звучи като виц, но действително Хитлер толкова силно намразва Виена, за да се върне в нея като победител, обявявайки Аншлуса. И присъединява Австрия към Германия – изконни територии с автохтонно германско население. Неуспелите художници се превръщат в успели политици. Имаме си и български пример в това отношение. Сетихте ли се за онзи пожарникар, който рисувал като френски импресионист, станал бодигард, а след това кмет и премиер? Отново неуместни шеги но... Не съм казала фюрер, няма и да кажа. Във всеки случай подозрително се вторачвам в реакциите на всеки дребничък и неуспял студент, идва сесия, обеца на ухото ми е как и кого ще скъсам. Щото ето това са поуките от историята. Всъщност влязохме в тази галерия, примамени от рекламния транспарант с портрета на младия Ван Дайк. Оригиналът е тук. И още: тук можете да видите оригинали на Рубенс, Рембранд, Йеронимус Бош. Стоп, Бош ли казвате? Боош, това не е бошлаф работа! Самият Бош! Пред картините му мога да стоя с часове, остава сега да видя на живо и „Градината на земните удоволствия“ и това ще се окаже най-невъзможната Коледа в живота ми. Колко я разглеждах, колко я мислих, колко писах за тази картина, дали пък няма да я видя наистина? Влизаме и купувайки си билети, момичето на касата ни разконспирира веднага, че сме българи. Тя също е българка, радва ни се по детски: „Колко рядко българи идват тук, все предпочитат други галерии, други развлечения, пък ние имаме Бош, искате ли електронен гид, той е много мистичен художник с невероятно въображение, никой не може да каже какво всъщност рисува той...“. Не, не искаме гид, радваме си се взаимно, купуваме си класьор с изображения и интерпретации на английски на знаменитата картина „Страшният съд“, купуваме си магнитчета и какво ли още? Неудобно е, защото тя ни

пуска ... гратис. Ама не може така! „Може, може, как да не може, не слушам всеки ден българска реч“ – смее се тя. „Само не снимайте, моля“. Няма. Влизаме в топлите просторни зали на галерията и ахваме пред старите майстори. От зала в зала ще стигнем и до Бош, той е поантата. Но внезапно влетява разтревожен охранителят и зашепва на моя спътник на немски – „Сър, сигналната уредба на музея се е задействала, вероятно има бомба или някъде е възникнал пожар, трябва спешно да ви евакуираме, но нека това стане тихичко и спокойно, защото в залите има възрастни хора и деца, не бива да ги плашим и стресираме!“ Какво, сега пък бомба? От три дена го ухажвам този музей, Бош та Бош... Не, не става! Аз оставам тук. Сега ако и гръмне, леле, става като в завръзката на романа „Щиглецът“ на Дона Тарт. И какво правя? Бягам с картината?! Или после разказват за мене... Въображението ми развинтено заработва, хем е страшничко, хем вълнуващо, попаднахме в клопка. Хем пък силно разочароващо. Някой има против връзката ни с Йеронимус. Това си е антибългарски заговор – първо мъглата, сега бомба, пожар... Докато се окопитим, иначе външно запазили царствено балканско спокойствие (непукизъм по нашенски), пристига нашето момиче и се обръща едновременно към нас и охранителя: „Спокойно, фалшива тревога, нищо няма, разглеждайте, разглеждайте спокойно!“ – и с тялото си запречва изхода. Аман-заман разглеждайте, не си тръгвайте! Охранителят гледа недоумяващо зад очилцата с позлатени рамки: „Вас ис дас“, какъв пък е този странен език, на който ми говориш? Не, на тях говоря, те са българи. Ох, българи, тревога, аларма, бомба – ето, подреди се синонимният кръг. Всичко е наред, продължаваме. И спираме, затаяваме дъх пред триптиха „Страшният съд“. Е, сега вече мога да умра спокойно, след като видях какво ме чака Там: котли, казани и огньове, ножове, куки и разтегачи... Странни същества с хищни човки. Зелени лами (едната как прилича на една моя колежкааа) и змейове, които голи Еви водят на синджирче... Греховете и техните зверове, покорени от човека. Бъчви с разтопен катран врят, същински джакузита за грешните души... Насила ме откъсват от картината. Тръгваме си. Всичко е добре, когато завършва добре. Без бомби и зловещи салтанати. С Каталог на Бош под мишница. С размяна на имейли и усмивки за сбогом с българката, която работи във Виенската художествена академия Гемелде. „Кога ще дойдете отново, то вече и студенти българи нямаме от години, днес младите предпочитат по-прагматичните знания, никой не иска да става художник, студентите ни

са вече втора ръка, нямаме талантливи балканци, то и австрийци рядко учат тук, повечето са латиноси, китайци...“ Прословутото имперско високомерие ли заговори отново? Гордостта на Австробалканите? Сбогом и до следващото идване.

Виена ни изпраща с коледно и предновогодишно настроение. С фините си, но не лицемерни, а приятелски обноски на момчетата в хотела и ресторанта, които говорят на някакъв странен руско-български език. С приветливите усмивки на музейни рецепционисти, на продавачки по сергиите и барчетата на коледните базари... С натуралните вкусове на здрава, проста и едновременно с това вкусна и изискана австрийска кухня. С натуралния си коледен виенски шницел, изработен от истинско месо; с вкусните картофени кнедли с гъбен сос, със сладко-киселите си зелени-зелеви салати с ким; с коледния пудинг с канела, сметана и горски плодове и ябълковия щрудел. С евтинкото си, но иначе съвсем истинско и дъхаво бяло вино Ризлинг, от което не боли глава. „Ето как хранят австрийците, това е здравият немски дух“ – смее е моят спътник – „само смей да си признаеш, че си вегетарианка“. Не, тук не съм. Вече май не съм. „Чудно как при това делово отношение към бита, все пак са изгубили войната?“ Отново несъвсем уместна шега, моля те, спести я на сервитьорите, не можеш да издевателстваш с чувството за хумор на хората, които копнеят в коледната нощ все пак да си отидат вкъщи, вместо да сервират на тъмни балкански туристически субекти. Които впрочем с напредването на вечерта и алкохолните градуси се развихрят в бурни хора. В едно внезапно затишие между основното блюдо и десерта, внезапно долавяш със сърцето и диафрагмата си глухите ритми и инферналното исо на Свети Стефановата четирийсеттонна камбана... Приглушен синкоп, ауфтакт, ду-дум-дум... И изведъж – та-трааа-тата-рата- татраа-тата-рата, татра-татрааа-татра-таратарата ... Сътрапезничките ни в миг се споглеждат заговорнически, казват си нещо без думи, възторг избликва от десетки двойки очи, искри захвърчават. Внимание, задействала се е алармата на хотела, какво става? Като под негласна команда всички скачат от масите, все едно Карл Австрийски ги е повел към Наполеоновите войски „на нож“ и се залавят на култовото хоро под звуците на „Бяла роза“. Хвърчат вилици и ножове, падат столове. Вихър е. Пумерин пасти да яде! (Може и щрудел.) Масите се опразват, пред смаяния поглед на сервитьорите рипа младо и старо. Боже, кой я пусна сега пък тази „роза“, да не би да си я имат в репертоара на тукашния диджей

на ресторанта? Спокойно, носим си музика – провиква се някой от групата – има и гръцко, споко, сега ще им покажем на тия австрийци какво е Коледа, какво е банкет, какво е веселие. Подредили една елха, тихо като на гробища, и те празник имат – бива ли тъй? „Вечее съм момаа голямаа, толкоз лесноо се не даваам... та да идаа на чешматаа-аа-аа-аа... Бяла розааа ще закичааа... бяла розаа със бодлитеее, но пазии се тии, паааази сеее...“. Клатят се заканително глави, завъртат се ханшове. И вярно, сервитьорите вдигат табли над главите си и се пазят. „Бяла роза“ триумфира в коледната виенска нощ, а около мен, подобно анаконда, се вие хоро – кръшно балканско, безначално и безкрайно. Мятат се бюстиета и пайети, запретват се алпийски пуловери и фустанели (и един анцуг); плюш, ламе, силиконови презрамки, екстеншъни, фон дю тени, брокати и гланцове лъщят... Картина, достойна за триптиха на Бош. Точно такъв етюд липсваше в „Страшният съд“. „Весели се сиромашта“ – хрумва ми внезапно реплика от един Йовковски разказ, но се опитвам да я прогоня, защото в този коментарен ред на мисли тя звучи някак високомерно. Но пък се промъква друга: „Тъжно щеш, майко да гледаш, ти на туй хоро весело“... Става ми много, много тъжно. Затова се шегувам. Довчерашните *вечнонедоволни и оплакващи се* от виенската скука членове на нашия екип, сега вакханално подскачат под звуците на нашенското. Тези, които успяха да се скарат на Господ за Будапещенските мъгли, после да охулят Виена, която има почивен ден и е затворила магазините (е, музеите работеха), барчетата, кафенетата, тоалетните (най-вече) и си е позволила да празнува Коледа, точно когато Те са дошли! (Сега пък и превземки, що си не гледат туризма и алъш-вериша тея мизерници, какво са се разпразнували?)... Тези, които настояваха да си тръгнем ден по-рано, защото „няма кво да се прави тук, ве, много скучно в таз Виена, намерихме и ний кога да дойдем, по празниците, после българите не работели, те що се не видят себе си...“ Ето именно тези хора най-сетне бяха възмездени с пир за душата. Но, пази се, тиии (Виено), пази се!

Пирът за душата всъщност е според душата. Някои пируват в яденето и пиенето. В подскачането. Други търсят сродна душа с акордеон на площада. Ама не ти се слуша? Не слушай. Трети разглеждат дворци. Говорят си с конете и файтонджиите по площадите, те всичко разбират. И снимат. Съзерцават картини. Слушат концерти и меси. „Надя, следващият път да включите в Коледна Виена и концерт в операта, някои туроператорски фирми го правят!“ „Добре, и кого предлагаш да заведа

на този концерт, а?“ Има и такива, които пишат. Всеки си устройва своя пир.

Особено нещо е пътеписът. Странен жанр. Ни риба, ни рак. Много лесен и непретенциозен. Той работи на принципа: „Дупе път`увало, разказ напис`ало“, „Им`ал си бол п`ари и бол време – пис`ал си.“. Ами да, всеки може да го напише. Това е обаче своенравен жанр, имайте го предвид! Отчайващо и по женски многословен е. Но е и по мъжки храбър, откривателски. Най-интересното обаче е, че когато европеец пътува из Балканите и Ориента, това е пътеписен разказ. Може да бъде и с елементи на фийчър – тогава, когато залагаш на случката, на сюжета, на действието повече отколкото на описанията. Когато обаче балканец пътува из Европа задължително се получава фейлетон. Или поне нещо такова. Дано поне е с елементи на пир.

Евдокия Борисова е родена през 1968 г. Завършила е Българска филология в Шуменския университет. Доцент по журналистика в Шуменския университет. Чете лекции по медийни жанрове, новинарство, публицистика, специализирани печатни медии, нова българска литература. Доктор по теория и история на литературата. Автор на книгите „Жанр и норма в българската драма от началото на XX век“ (2001), „Жанрове в медиите“ (2007), „Паралитературата. Текстология, социология, медиатори“ (в съавторство с П. Шуликов и Я. Милчаков, 2009), „На ръба на Изтока и Запада. Романите на Орхан Памук“ (2011), „Мелодрамата в телевизионния сериал“ (2014).

Коментари (4)

- 07-01-2016|**Петя Стоянова**

Завладяващо четиво, което се поема на един дъх, както жадният изпива пълна чаша с вода. Невероятен микс от австрийска култура, литературни есенции и лек политически привкус от може би неизбежното присъствие на другоземци на европейска земя. Виена винаги ме е очаровала с операта, сладките изкушения и класическа музика насред улицата. Жалко, че Меркел покани хора, които никога няма да приемат европейските ценности и култура, и които завладяха сърцето на Европа. След Меркел Виена никога няма да бъде същата.

- 07-01-2016|**Златко**

Ох, Петя, хубаво сте го изкоментирали текста, но защо трябва накрая все пак да показвате българската боичка изпод разните му там труфила? Ами замълчете си, като нямате какво друго да кажете. Толкова ли е трудно?

(А Евдокия се държи на ниво, както винаги. И това е вярно)...

- 07-01-2016|**Десислава Иванова**

Както винаги – наистина на ниво. Много пъти съм казвала на Ева, че пътеписът е нейното нещо. Усетихме Коледната Виена и ... още много неща... Благодаря за удоволствието... И за стъклената топка...

- 10-01-2016|**Гост**

Малко буквоедство: БЕЧ, а не * ПЕЧ*! БЕЧ са казвали на Виена и дедите ни през 19 в. Колкото до ПЕЧ, има такъв град в Унгария – хубав е, но не е Виена.

Защо донорските яйцеклетки са табу като опция? Автор(и): Ейми Клайн

„Е, какво в края на краищата ти даде истинско усещане за нещо различно?“, попита ме приятелката ми Шерън. Като авторка, която **публично проследява криволиците на собствената си плодовитост в *Ню Йорк Таймс*** – след три години, четири спонтанни аборта и десет години на опити за оплодяване in vitro (IVF) – аз най-после бях обявила, че се намирам във второто си тримесечие. Изглеждаше така, сякаш тази бременност най-после щеше да се задържи. Бях на 44, а съпругът ми Соломон на 48 – и най-после (може би) щяхме да имаме бебе!

Но *как*, питаха различни читателки, мнозина от които сами се опитваха да забременеят или имаха приятелки/роднини, минаваща през IVF – процеса на хормонално стимулиране, с цел да се произведат допълнително количество яйцеклетки, които след това да бъдат извлечени, оплодени със спермата на някой мъж и отново внедрени в матката, заедно с ембриона, който са създали. (С помощта на IVF и някои други технологии за асистирано възпроизвеждане, в САЩ днес се получават около 1,5 процента от всички раждания).

„Ти си моят маяк на надеждата“, каза Шерън. „Как успя да го постигнеш?“ Не исках да се поставям на пиедестал или да ѝ отнемам надеждата, но трябваше да бъда и честна. „Използвах донорски яйцеклетки...“, отвърнах.

„О“, възкликна тя, без дори да прикрива разочарованието в гласа си. „Донорски яйцеклетки. Да, разбирам“, прибави тъжно и скоро затвори телефона. Без поздравления, без пожелания за щастие, без нищо.

Износвах детето си, създадено от спермата на съпруга ми и яйцеклетката на непозната жена. Детето щеше да расте вътре в мен от момента, в който беше ембрион на пет дни. След като науката все по-ясно ни показва, че децата в утробата притежават собствени чувства, възприятия и способност за учене, забременяването с донорска яйцеклетка ме беше накарало да преосмисля представите си за неща като връзката

между майка и дете, смисъла на думата „привързаност“ и майчинството изобщо. Колкото повече израстваше това бебе вътре в мен, толкова по-силна любов изпитвах към нея.

Но за Шерън и много други хора аз се бях провалила. Не бях успяла да достигна Светия Граал на лечението срещу безплодност: да добия дете от моята собствена и онази на съпруга ми ДНК.

Сред жените, опитващи се да заченат, има ясна йерархия по въпроса *как точно*. Очевидно, най-лесният и най-малко струващ начин е обикновеният секс. След това идва IVF – в наши дни толкова „нормална“ медицинска процедура, че хората често дори не я споменават. Пък и защо ли? Тези „тест-бебета“ са породени от яйцеклетки на майката и сперма на бащата, така че са генетически сродни и на двамата родители, да не говорим за това, че са износвани от майката: това е зачатие, еднакво в почти всяко отношение с естественото.

Малко по-долу в йерархията се намира така нареченото „възпроизводство чрез трети страни“, използването на личност извън първоначалната връзка, за да се направи бебето възможно. Всеки е чувал за донорство на сперма, има хиляди замразени банки, от които човек може да си избира донор въз основа на онлайн-профил. Самотните майки не се срамуват да признаят, че са създали децата си от собствените гени, в комбинация с онези на някой (висок, готин, умен) непознат. Всичко това е толкова общоприето, че вече има дори и съответна комедия от **Винс Воън** –*Доставчикът* (2013).

Използването на „заместители“, тоест на жени извън връзката, които да износят ембриона на двойката до раждането, също вече е част от мейнстрийма. Вижте например филма *Baby Mama* на Тина Фей/Ейми Полър от 2008, да не говорим за безброй многото известни личности като **Джими Фалън** и **Сара Джесика Паркър**, които съобщават, че *техните* бебета са били износени от заместител, но създадени от собствените им яйцеклетки и сперма.

Дори и осиновяването се променя. Вместо да бъде забулено в тайнственост, при което много често самите деца не знаят, че са осиновени, днес то се оповестява с гордост пред света и се възприема почти като нова форма на святост, под формата на родители, които „спасяват“ нежелани деца.

Единственото нещо, което все още се държи в тайна в нашите свръхизповедни времена, са жените, които приемат донорски яйцеклетки.

Броят им не е малък. През 2013, от около 213,000 цикъла на оплодяване в Америка, малко повече от 10 процента са използвали донорски яйцеклетки (според доклада на Общността за асистирани репродуктивни технологии, SART). А от 63,286 бебета, родени чрез IVF, 9,512, или 15 процента, са от донорски яйцеклетки.

Което не е трудно за разбиране: цикълът на плодовитост на една жена – или нейната липса – често зависи от възрастта на яйцеклетките, а не от нейното тяло. Най-честата причина за безплодие е намаленият резерв от яйцеклетки, което означава, че по-малко яйцеклетки с по-ниско качество, дават и по-малки шансове за създаване на живо и здраво бебе. Оттук и идеята жените под 35 годишна възраст да замразяват яйцеклетките си – тоест да спрат времето точно когато плодовитостта им започва да намалява.

Според статистките от 2013, една жена под 35 години – най-ниската възраст, която се отчита в статистиките – има около 40,1 процента шанс да зачене чрез IVF. За жена над 42 обаче шансът вече е само 4,5. Напротив, за жена на *която и да е детеродна възраст*, шансът да се зачене при жена, която използва донорски яйцеклетки, е 49,6.

Разбира се, думата „донор“ е просто евфемизъм в повечето случаи. Яйцеклетките често се купуват, освен в случаите, при които дарителките са членове на семейството. За да се избегне класифицирането на яйцеклетките като „органи“ (чиято продажба е незаконна), технически хората купуват донорския *цикъл*, независимо от това колко яйцеклетки ще се появят в него.

Законите, регулиращи даряването на яйцеклетки, са различни по света. В САЩ този вид дарителство е законно, а донорите могат да остават анонимни. Цената може да достигне 10,000 долара, плюс пътни разходи и заплащане на медицинското обслужване. Прибавете средно още по 12,400 долара за IVF, което, разбира се, трябва да се извърши допълнително, само дето в този случай не получателката, а дарителката е онази, която е стимулирана с хормони, след което се извличат нейните яйцеклетки. В Канада донорската яйцеклетка е законна само ако е безплатна и дарителката е известна. Във Франция дарението трябва да бъде безплатно, а дарителката – анонимна. Френските дарителки се стимулират с около 500-1000 евро лично заплащане, като самата процедура струва допълнителни 4,500 евро. В Австрия, Германия, Италия и Норвегия, даряването на яйцеклетки е забранено от закона.

Но разходите едва ли могат да послужат като обяснение за това защо жените, които използват донорски яйцеклетки, го държат в такава тайна. В края на краищата, заместителската бременност (gestational surrogacy) в САЩ струва между 100,000 и 150,000 долара, докато цената на осиновяването варира между 30,000 и 44,000 долара (и дори повече).

„Ако IVF не беше проработило, вероятно просто щяхме да си осиновим дете“, каза ми по-късно приятелката ми Шерън, повтаряйки онова, което казват много други – за мен необяснимо, тъй като една оплодена донорска яйцеклетка все още съдържа половината от гените на родителите и се износва от майката, докато при осиновяването няма изобщо никаква биологическа връзка.

„Налице е определена стигма. На дарителството на яйцеклетки се гледа с презрение“, казва Марна Гейтлин, основателка и главна мениджърка на Родители чрез дарителство на яйцеклетки (PVED. org) – една НПО, основана през 2008 с цел да се подпомагат и просвещават този вид родители. Тя казва, че хората го наричат „откачено“ или „неестествено“.

„Просто не казват. Не казват никому“, говори тя за родителите. (Да казват на собствените си деца е друга работа: самата тя е майка на синтийнейджър, който знае, че е роден чрез дарителска яйцеклетка). „Голяма част от родителите-чрез-дарителски-яйцеклетки са също толкова потайни, колкото бяха гей-хората през 1970-те. Ние се опитваме да отстраним тази стигма“.

Но това ще бъде трудно. „Бременността трае само девет месеца, но генетиката е завинаги!!“, писа ми един човек, когато узна, че съм избрала опцията с дарителска яйцеклетка.

След като узна, че дарителката ми е анонимна, друг човек от дарителския комитет писа, за да ми каже, че ще опропастя живота на детето си. За автора на писанието изглеждаше, че да не се знае коя е дарителката е същото като извършване на закрито осиновяване и отричане правото на детето да знае кои са биологичните му родители.

„Някои хора наричат дарителските яйцеклетки половин осиновяване“, обяснява Гейтлин, „но това е неточно“. Първо, казва тя, майката изнася дете, създадено чрез дарителска яйцеклетка. Второ, когато осиновяваме дете, една биологична майка ни избира, но при дарителските яйцеклетки е точно обратното: ние избираме дарителката“.

Лори Готлийб, психотерапевтка от Лос Анджелис, която се е специализирала в областта на въпроси, свързани с възпроизводството, смята,

че стигмата около дарителските яйцеклетки е свързана с остаряването. „Хората асоциират донорските яйцеклетки с остаряването повече, отколкото раждането чрез заместител“, казва тя, като отбелязва, че да се избере заместителска бременност може да се наложи на жените на всякаква възраст. Но при дарителските яйцеклетки често става дума за по-възрастни жени. „И оттук нещата стават невероятно осъдителни и натоварени с предразсъдъци: ‚Чакала си прекалено дълго, трябва да се срамуваш, а освен това си прекалено стара’, мислят си хората“. Тя е научила от опит, че хората по-рядко казват „ами защо просто не си осиновите дете?“ на двойка, която използва заместител. „За нас генетическата връзка стои по-високо от емоционалната“.

Нашият план за оплождане винаги включваше дарителски яйцеклетки като следваща стъпка, ако IVF с мои собствени яйцеклетки не успееше. След като бяхме тествали генетично ембрионите си и установили, че всички бяха хромозомно анормални, може би поради възрастта ми – 43½ – се видяхме принудени да „ескалираме“, както обича да казва Соломон. Но когато започнах да разпространявам идеята сред познатите си, изпитах някои странни реакции.

„Това сигурно ще е първият път, в който няма да знаем коя ще е майката“, пошегува се баща ми с обичайния си лош вкус. „*Аз* ще съм майката“, искаше ми се да отговоря, но си замълчах.

„Дарителката еврейка ли ще е?“, попита брат ми. Вярно, и двамата мъже в семейството ми са ортодоксални евреи – хора, обсебени от неща като генеалогия и предаване на семейния произход по майчина линия.

Но такива бяха реакциите не само на религиозните хора. Започнах да забелязвам колко обсебени от генетиката са всички – включително и самата аз. „О, това на мама нослето ли е?“, гугуках на бебето на сестра ми, като приписвах очите, устните и брадичката му на съпруга ѝ.

Това обяснява защо хората ценят по-високо [усилията на] някоя двойка, използваща заместител (с техен генетичен материал) в сравнение с жена, която използва донорски яйцеклетки и изнася бебето сама. Освен това то обяснява, при жените, по-голямата популярност на дарителството на сперма, в сравнение с онова на яйцеклетки. Много жени смятат, че ако не използват собствените си яйцеклетки, то „вече може и да осиновят“. Изглежда всички пренебрегват предимствата на носенето на детето в собствената утроба в течение на 40 седмици.

Но те трябва да размислят. Вече е налице солиден корпус от свидетелства, които показват колко дълбока е връзката, която се изгражда между майката и неродената дете през деветте месеца на бременността. А науката на епигенетиката – при която става дума за това, че околната среда оформя начина, по който се изразява генетичното наследство – твърди, че изграждането на неродената дете може да окаже влияние върху целия му живот, включително и неща като темперамент и здраве. Учените сравняват епигенетиката с шалтер, който включва или изключва изразяването на гените. Цялостната структура на ДНК не се променя, но влиянието на гените – да.

Някои от влиянията са въпиещи. Чрез неща като недостатъчно хранене или вторично пушене, майчината околна среда по време на бременността може директно да повлияе върху всичко – от теглото на новороденото дете, до бъдещите рискове от сърдечносъдови заболявания. Едно неродено дете, къпещо се в мътните хормони на майчиния стрес, ще има съвсем друго генно изразяване – всъщност, съвсем друг мозък – в сравнение с дете, износено в спокойствие.

Но голяма част от влиянието е не толкова директно изразена. „Налице са доста погрешни представи когато става дума за цялата тази област, пред-рожденото развитие – дори и сред хора, които работят с бебета всеки ден“, казва психиатърът Томас Върни, автор на *Тайният живот на неродената дете* (1981), на когото се приписва създаването на областта на пред-рождената и свързана с износването на детето, психология. Върни казва, че „оформянето на връзка и комуникация със сигурност започва през третото тримесечие, а може би и още по-рано“ – и цитира резултатите от множество изследвания в подкрепа на твърдението си.

Едно от класическите изследвания е публикувано в списание*Science* още през 1980, от работещия в Университета на Северна Каролина психолог Антъни Декаспър, който показва, че неродените деца са очевидно свързани с речта на майките си още преди раждането. За да проведе експеримента си, Декаспър е ползвал помощта на 16 бременни жени, които са записали на магнетофон детски истории, а след това са ги пускали на децата в утробата по няколко пъти на ден. По-късно, вече след раждането, бебетата са можели да „избират“ между различни истории, като са сучели от изкуствена гръд, свързана с аудио-система. Тринадесет от 16-те новородени са избрали историите, които майките са им чели преди това постоянно. В едно по-късно изследване от 1994, Декаспър е открил,

че когато майките четяли на децата в утробата си детско стихче, от 33-та до 37-та седмица на бременността, сърдечният им ритъм спадал – признак за успокоение.

Около 2007 невропсихоложката Рут Фелдман от израелския Бар-Илан университет вече е показала, че степента на привързаност между нероденото дете и майката се влияе от нивата на хормона на интимността, окситоцина, измервани в кръвта на майката преди и непосредствено след раждането.

А свидетелствата за връзката между нероденото дете и майката се увеличават. В изследване, публикувано през 2015 в списание *PLOSONE*, психоложката Виола Маркс от университета Дънди в Шотландия открива, че когато майките докоснат корема си, неродените деца реагират с повече движения на главата, ръцете и устата; когато майките говорят, бебетата реагират с по-малко движения на главата и ръката. И цялата тази активност е била записана не само в третото тримесечие, но също и през второто, тоест много по-рано, отколкото се е предполагало преди това – макар че реакциите разбира се нарастват с напредването на бременността.

„Някога на майката се е гледало като на съд, проводник на изхранването и отходните материали на зародиша, който живее изолиран от останалия свят“, пишат авторите на изследването. „Но сега ние знаем, че новородените реагират с определено разпознаване на майчиния глас само часове след раждането, което предполага, че зародишът е в състояние да открива стимули в утробата и да оформя спомени за тях“. Вече отдавна много родители са разговаряли и пеели на бебетата си по време на бременността, като са отбелязвали промени в поведението на зародиша, вследствие от това. Днес, след откритията от Дънди, вече изглежда, че е налице реална комуникация.

Всичко това прибавя реален контекст към вече съществуващите йерархии на мисленето във връзка с оплождането и може да послужи за издигане реномето на дарителските яйцеклетки нагоре по стълбата на желаното – поне доколкото съм в състояние да видя самата аз. Разглеждани от такава перспектива (онази на връзките, създавани по време на пред-рожденото развитие), заместителската бременност и осиновяването изведнъж се оказват еквивалентни, от една страна – също както се оказват еквивалентни естественото зачатие и зачеването от дарителски яйцеклетки, от друга. „И какво значение има дали бебето ще се окаже

русо и със сини очи“, пита Върни. Дори и ако детето е генетически ваше, „неговата личност може да бъде силно определяна от деветте месеца в утробата“. Периодът на бременността може да има по-силно влияние върху бъдещето на бебето от гените. Износването на бебето означава създаване на мощна връзка.

Разбира се, привързаността е нещо изключително комплексно и тя може да бъде оформена и след раждането. „Важното е *как*изграждате връзката си с детето, когато имате дете“, казва Готлийб, която сама е използвала дарителска сперма, за да забременее. Според нея пък хората са прекалено загрижени от мисълта как да създадат връзка с нероденото още дете. „Колкото по-спокоен и уверен в себе си е родителят, толкова по-добра връзка ще се изгради“, смята тя,

Нека да го кажа ясно, че самата аз не съм съвсем уверена в кое да вярвам повече: кое ли точно определя силата на връзката – дали това са гените, ранното детство, пред-рождената атмосфера или може би някаква комбинация от трите? Самата аз съм второ от четири деца и абсолютно не приличам на никой от двамата си родители – които са биологически, трябва да отбележа – нито пък приличам особено много на останалите деца в семейството. По-малката ми сестра, висока и хубава, със светла кожа и коса, дори не изглежда като мен, която съм ниска, тъмна и екзотична. И въпреки близостта ни, личностите ни са като ден и нощ: аз съм рисково настроена, осланяща се най-вече на интуицията си, докато тя предпочита подредения живот. Най-малкият ми брат, ултраортодоксален равин (под брадата си той прилича на мен), най-много ми прилича по темперамент, хумор и дори телесна конституция. Двамата страдаме дори от едни и същи болести, макар че възгледите ни за живота са конфликтни във всяко мислимо отношение.

Дали майка ми, която е силно склонна към депресии, е била в по-добро състояние на духа, когато е била бременна с мен и брат ми, с шест години разлика? Или може би е била в по-добро състояние след бременността? И дали ние двамата сме генетически по-добре подготвени за справяне с трудностите в живота от двете ни сестри? А може би всичко е въпрос на свободна воля: във всеки случай брат ми и аз се справихме по-добре с проблемите, идещи от катастрофалния брак на родителите ни (които се разведоха след 29 години на студена война, когато бях на 23).

Разказвам всичко това само за да покажа, че биологическите родители не се оказаха за мен чак толкова страхотен късмет. Аз съм последната,

която ще започне да съди хората за техните избори и решения, когато става дума за нещо толкова сложно като добиването на дете. Въпреки че представям собствения си път толкова публично, аз смятам, че такива решения са нещо лично, и че всеки избор – включително и онзи за живот без деца – може да доведе до удовлетворение.

Вижте, ако дарителските яйцеклетки не бяха проработили при нас, Соломон и аз сигурно щяхме да осиновим дете: бяхме готови да направим всичко, за да създадем семейството, което желаем. И съм сигурна, че щях да се чувствам като Беки Фосет, основателката и президентка на Helpusadopt.org, която е осиновила две деца след като всичките ѝ опити за зачеване са пропаднали. „Щом само имате бебе, вие сте майка, точка. Няма значение как сте стигнали дотам“.

И все пак усещането за това как дарителската яйцеклетка растеше вътре в мен е преживяване, което не бих заменила за нищо. Ако в началото все още се бях притеснявала от мисълта, че може би ще изпитвам усещането, че това бебе не е мое, то по средата на второто тримесечие, при първите признаци на живот, последвани от по-силни движения на бебето в утробата ми, вече се чувствах влюбена. Не можех да не изпадам в умиление пред движенията на бебето си, когато съпругът ми нежно докосваше стомаха ми и говореше за това как е минал денят му или свиреше джаз на китарата си. Чудех се дали бебето може да долови мислите ми, защото бях уверена, че е така. „Да, знам че си жадничко, ей сега ще пийна малко вода“, казвах му на глас. Или: „тази музика е прекалено шумна за теб, разбираш ли“. Пошляпвах стомаха си по време на концерта на Били Джоел, с надежда да му предам някое и друго влияние от света на поп-музиката, преди баща му да е направил от него още един джаз-фанатик, което би ме оставило сама срещу двама.

Ние се обвързвахме в едно цяло, и тримата, в продължение на поне половината от онези девет месеца. Ето защо не се учудих ни най-малко, когато най-после малката се роди, че не можехме да я възприемаме като нищо друго освен наша. И ето, тя най-после пристигна, малката Лили – един ритащ, прекрасен малък живот, който беше израствал вътре в мен през последните 40 седмици. И когато я поднесоха към голата ми гръд, а баща ѝ положи топлата си ръка върху костеливото ѝ гръбче, тя веднага се успокои, сред своето – нашето – семейство.

Ейми Клайн е американска журналистка и авторка на собствен „дневник на плодовитостта [и майчинството]“ в *The New York Times*. Нейни статии се публикуват редовно в издания като *Los AngelesTimes, Salon* и *Slate*.

Призиви към насилие в Корана и Библията
Автор(и): Филип Дженкинс

Вече имаме добра представа за мислите, които евентуално са минавали през главите на терористите от 11 септември на път към летищата.

Водачите им от Алкайда са ги инструктирали да размислят върху al-Tawba и Anfal, две от дългите **сури** [глави] от Корана, свещеното писание на исляма. Тези пасажи са мъчителни за четене. Бог обещава да „наложи терор върху главите на онези, които отричат истината; отрежете им тогава главите!“ (Коран 8.12) Бог напътства мюсюлманските си последователи да избиват неверниците, да ги пленяват, да ги хващат из засада (Коран 9.5) Всичко може да послужи за постигане на свещената цел: „Насаждайте терор сред враговете на Бога, сред вашите врагове“ (Коран 8.60). Може би в последните си мигове терористите са намирали утешение в тези думи, чрез които Бог насърчава актовете на терор и насилие.

В много по-малки мащаби, други хора са се опитвали да използват думите на Корана, за да оправдават насилието. Дори при случаите на семейно насилие и убийства на честта, извършителите могат да намерят пасажи, които изглежда оправдават бруталните действия (Коран 4.34).

Цитирайки примери като тези, някои хора от Запада твърдят, че самите мюсюлмански писания вдъхновяват тероризма и служат като мотор на насилствения джихад. Евангелистът **Франклин Греъм** описва последния начин ужаса си, след откриването на толкова много пасажи от Корана, които заповядват избиването на неверниците: Коранът, смята той, „проповядва насилие“. Известните консерватори **Пол Уейрич** и**Уилям Линд** твърдят, че „ислямът е просто религия на войната“ и настояват, че мюсюлманите трябва да бъдат подтиквани да напускат американската земя. Днес **холандският политик Геерт Вилдерс е изправен пред съда за филма си „Фитна“**, в който настоява, че Коранът трябва да бъде забранен като съвременен еквивалент на хитлеровия „Mein Kampf“.

Дори западняци, които никога не са отваряли книгата – всъщност, особено такива хора – допускат, че Коранът е изпълнен с призиви към милитаризъм и убийства, и че това са текстовете, които оформят исляма.

Може би несъзнателно, множество християни считат исляма за един вид мрачна сянка на собствената си вяра, при което грозните думи от Корана се намират в абсолютен контраст с писанията, които самите те обичат и ценят високо. В умовете на множество обикновени християни – и евреи – Коранът проповядва диващина и война, докато Библията предлага послание на любов, прошка и милосърдие. За **пророка Михей**, Божиите заповеди се обобщават с думите „да вършиш праведното, да обичаш милостта, и да ходиш смирено със своя Бог“ (Михей 6:8). Християните си припомнят думите на умиращия Христос: „Отче, прости им, защото не знаят какво правят.“

Но от гледна точка на заповедите за извършване на насилие и кръвопролития, каквито и да било опростяващи твърдения за върховенство на Библията над Корана са безкрайно погрешни. Всъщност Библията е препълнена с „текстове на терор“ – за да заемем фразата на американската теоложка Филис Трайбл. Библията съдържа далеч повече редове, възхваляващи или насърчаващи кръвопролитието, в сравнение с Корана, а библейското насилие често е много по-крайно, а и характеризирано от много по-безразборна диващина. Коранът често насърчава вярващите да се бият, но заедно с това той изисква да се упражнява милост към враговете, когато се предават. Някои ужасяващи части от Библията, напротив, отиват много по-далеч при заповедите за тотално унищожение на врагове, цели семейства и раси – мъже, жени и деца, и дори стадата им, без ни най-малка милост. Един от обичаните псалми (137) започва с умилителния ред, „При реките на Вавилон, там седяхме и плачехме“ – и завършва с благопожеланието към всеки, който хване вавилонски деца, да разбие главите им в скалите. [Блажен онзи, който хване децата ти и ги разбие в скалата!]

Да се каже, че терористите могат да открият религиозни текстове, чрез които да оправдаят действията си, не означава, че насилието им всъщност произхожда от корените на самото писание. Всъщност, едно такова допускане само по себе си се основава на грубата, фундаменталистка формулировка, че всичко в дадена религия трябва да бъде разрешено чрез писанието. Разликата между Библията и Корана се състои не в това, че едната книга проповядва любов, докато другата защитава наси-

лието и тероризма. Всъщност тя касае най-вече начините, по които двете книги се четат. Да, Коранът често е бил поставян под лупа, за да се търсят текстове, разрешаващи насилие, но същото се отнася и до Библията.

Ако християните или евреите биха искали да посочат насилствените пасажи от Корана и да намекват, че тези елементи оцветявали цялата религия, те се излагат на следния очевиден въпрос: а какво да кажем за собствените им вярвания? Ако основателският текст оформя цялата религия, то юдаизмът и християнството заслужават най-сериозно осъждане като религии на диващината. Разбира се, те не са нищо такова. Но същото се отнася и до исляма.

Заключенията обаче отиват още по-далеч. Всички вери съдържат в себе си елементи, които се считат за обезпокоителни или неприемливи за съвременните очи; всички са принудени да се изправят пред проблема за приемането и помиряването [със съвременното разбиране] на тези неприятни текстове и доктрини. В някои случаи религиите еволюират до степен, при която грозните текстове изпадат в такова забвение, че обикновените вярващи рядко осъзнават съществуването им или поне им отричат какъвто и да било авторитет в съвременния свят. В други случаи неприятните думи остават скрити, но могат да се върнат към живот при условия на силен стрес и конфликт. Текстовете, също като хората, могат да живеят и умират. Този процес на забрава и припомняне, на израстване над резките думи, откривани в някой текст, е един от критическите въпроси, на които всички религии трябва да се научат да отговарят.

Вярващите мюсюлмани смятат, че Коранът представлява думите на Бога, предоставени буквално чрез пророка Мохамед. Немюсюлманите, разбира се, виждат в текста дело на човешки ръце, независимо дали на самия Мохамед или на школата от ранните му последователи. Но което и гледище да приемем, самият Коран претендира да говори с гласа на Бога. Това е една от големите разлики между Библията и Корана. Дори за най-твърдите фундаменталисти, вдъхновените пасажи от Библията идват от перото на някаква почитана историческа личност, било то пророк Исая или апостол Павел, и това оставя известни шансове да се обясняват определени неудобни възгледи чрез собствените предразсъдъци на дадената личност. Коранът не предоставя подобна възможност: за вярващите всяка дума от текста – колкото и потресаващо да звучи съответният пасаж за модерните уши – идва директно от Бога.

Не е необходимо да търсим особено далеч, за да открием пасажи, които ужасяват. Коранът предупреждава, „Онези, които започнат война срещу Бога и неговите апостоли... ще бъдат убити или разпънати на кръст“ (Коран 5.33) Други пасажи са също толкова заплашителни, макар че обикновено трябва да бъдат откъснати от контекста, за да се постигне такъв ефект. Един текст от сурата (главата) 47 започва така „О, истински вярващи, когато срещнете неверниците, отсечете им главите“.

Но по такива въпроси Библията също има множество пасажи, които звучат мъчително днес. Разкази за войни и убийства изпълват четирите книги на Самуил и Царете, където е трудно да се подминат стиховете, оправдаващи убийството на божиите врагове. В стандартния английски превод на Стария завет, всяка от думите „война“ и „битка“ се среща над 300 пъти, без да се броят обезглавяванията и изнасилванията.

Най-богатата жътва от кървища идва от книгите, които разказват историята на децата на Израел и тяхното бягство от Египет, когато те намират нова родина в Канаан. Тези събития са предвестени в книгата на Второзаконието, в която Бог обявява „Ще напоя стрелите си с кръв, а мечът ми ще се нахрани с плът“ (Втор. 32:42) След което се обръщаме към пълна оргия на милитаризъм, поробване и расови войни в Книгите на Исус Навин и Съдиите. Счита се, че самият Мойсей е насърчил тази кампания когато е казал на последователите си, че, щом достигнат Канаан, те трябва да унищожат хората, населяващи градовете, специално запазени за тях (Втор. 20: 16-18).

Исус Навин, наследникът на Мойсей, се оказва способен ученик. Когато завладява града Ай, Бог му заповядва да отнеме добитъка и плячката, като изтреби до крак обитателите, и той надлежно изпълнява заповедта (Исус 8). Когато побеждава и пленява петима царе, той убива пленниците си, или чрез обесване, или чрез разпъване на кръст (Исус 10). Няма свидетелства, че канаанците и техните близки са били маркирани за унищожение защото са били особено зли или подли: те просто са се оказали на погрешната земя в погрешно време. В книгата на Съдиите, отново, други истории разказват за пълното унищожение на различни племена с преднамерена цел да се изличат родовите им линии.

В модерни времена бихме нарекли това геноцид. Ако войските на Исус и неговите наследници-съдии биха извършили делата си в модерния сят, наблюдателите не биха се колебали да говорят за военнопрестъпления. И биха правили сравнения с ужасяващите полувоенни ар-

мии от Уганда и Конго, групи като отвратителната Армия Господня на Джозеф Кони. В сравнение с всичко това, военните правила от Корана са, по стандартите на времето си, доста цивилизовани. Мохамед обикновено желае да спечели противниците на своя страна, а не да ги изтреби.

Не само че израилтяните от Библията извършват регулярни актове на геноцид и етническо прочистване, но те го правят и по божия заповед. Според първата книга на Самуил, Бог нарежда на цар Саул да нападне народа на амаликите, да убие всеки мъж, жена и дете, и дори да изтреби добитъка им (1 Самуил 15:2-3). Именно тази последна подробност се оказва съдбовна за Саул, тъй като той задържа известна част от добитъка, с което си заслужава порицание от пророка Самуил. За щастие, Саул се разкайва и в знак на това разчленява пленения вражески цар. Моралността тържествува.

Освен това Библията демонстрира божие одобрение за неща като расизъм и сегрегация. Ако би трябвало да се избере онази библейска история, която най-очебийно взривява модерната чувствителност, то това ще бъде историята на Финеес, която си остава непозната за повечето днешни читатели-християни (Числа 25: 1-15). Историята започва с това, че децата Израилеви са заплашени от епидемия. Но Финеес проницателно открива причината за гнева на Бога: Бог е гневен, защото еврейски мъж си е взел жена от народа на Мадиам и чрез това е въвел чужда религия. Финеес убива съгрешилата двойка и, успокоен, Бог премахва епидемията и благославя Финеес и наследниците му. Модерните американски расисти много обичат този пасаж. През 1990 **Ричард Кели Хоскинс** използва тази история като основа на манифеста си „Стражи на християнството“. Хоскинс пръв защитава идеята за създаване на нов орден от войнстващи бели расисти [supremacists], Братството на Финеес, след което това име е възприето от различни групи, които използват Финеес като оправдание за терористки нападения срещу смесени расови двойки и клиники за аборти.

Съвременните християни, които вярват, че Библията предлага единствено послание на любов и опрощение, обикновено мислят единствено за Новия Завет. Действително, Новият Завет съдържа далеч по-малко предписания за убийство и сегрегация. Но той си има свои собствени неприятни пасажи, особено когато в Евангелието на Йоана се изразява силна враждебност към юдеите – гръцка дума, която обикновено се превежда като „евреи“. Юдеите възнамеряват да убият Исус с камъни, те

кроят унищожението му; от своя страна Исус ги нарича лъжци, чеда на дявола.

Различните авторитети подхождат към тази дума по различни начини: аз бих предпочел например да я тълкувам като „последователи на потиническия юдейски религиозен елит“. Но на практика всеки достоен за уважение превод трябва да използва простата и добре позната дума „евреи“, така че ние четем за апостолите, криещи се след Разпъването на кръста, сгушени в стаичка, която е заключена „от страх пред евреите“. Тези думи звучат така грубо за пост-холокостовите уши, че някои църкви ги изключват от публичните четения.

Заповедите да се убива, да се извършват етнически прочиствания, да се узаконява сегрегацията, да се мразят и гледат с боязън други раси и религии... всички те са в Библията и се срещат далеч по-често, отколкото в Корана. И при всеки случай може да се спори какво точно означават тези пасажи и – със сигурност – дали те трябва да имат някакво значение за по-късните епохи. Остава си обаче факт, че думите са там и включването им в писанието означава че те са, буквално, канонизирани, не по-малко, отколкото в мюсюлманското писание.

Дали те са използвани или не, зависи от по-широки социални отношения. Когато Америка е влизала в Първата световна война, например, проповедниците-агитатори са се облягали широко на Исусовото предупреждение, че той е дошъл не с мир, а с меч. Действително, това не е чак толкова силно заявление за терор. Но ако човек отчаяно търси стихове с милитаристко звучене, то при всички случаи ще послужи като оправдание за онова, което хората възнамеряват да вършат така или иначе.

Интерпретациите са всичко – и те се променят в хода на времето. Религиите притежават свои същностни ценности, свои ненакърними истини, но освен това те се заобикалят с множество истории, несъществени по отношение на коренното им послание. Всяка религия, която съществува в течение на дълги епохи, абсорбира много от идеите и вярванията на общностите, сред които се намира, а след това те се отразяват в писанията ѝ. В хода на времето мислителите и теолозите отхвърлят или омаловажават онези доктрини и текстове, които противоречат на основните принципи на вярата, докато тя се развива. Колкото и силни да са текстовите традиции, оправдаващи войната и насилието, вярващите въпреки това започват да подчертават обичта и справедливостта. Разбира се, мюсюлманските общества са се ангажирали с джихад, све-

щена война, в хода на историята, и са намирали текстови оправдания за това. Но в хода на времето други мощни течения в религията са се отдалечили от войнолюбието. Колкото и силни да са призивите към джихад, към борба, в ислямската мисъл, силно влиятелните суфистки ордени са проповядвали, че истинската борба е вътрешната битка за контрол над собствените човешки инстинкти, и това има значение в много по-голяма степен от всякакви патетични сблъсъци на мечове и копия. Най-великият джихад е онзи, който се води вътре в душата.

Често пъти такива мислители-реформатори са имали такъв голям успех, че мъчителните думи са изчезвали почти напълно в популярното съзнание, дори и сред вярващи, които считат себе си за истински фундаменталисти. Повечето християнски и еврейски вярващи, дори и онези, които са сравнително грамотни по въпросите на Писанието, четат текстовете си с изключителна избирателност. Колцина християнски проповедници биха намерили днес вдъхновение в кланетата на Исус Навин? Колко американски християни знаят, че Новият Завет изисква от жените да покриват косите си, поне при посещения в църквата, и че Писмата на Павел включват далеч по-подробни указания по въпроса от всичко, писано някога в Корана? Този вид свещена амнезия е основен компонент на религиозното развитие. Тя не предполага отхвърляне на писанията, а по-скоро един техен прочит в тоталния контекст на религията, в хода на собственото ѝ развитие в историята.

Разбира се, човек може да избере да отрича този исторически опит и да се хваща за всяка съществуваща дума или стих, оправдаващи насилието, което вече се случва – но когато човек е избрал този начин на поведение, едва ли вече има значение какво точно казва самият текст.

Филип Дженкинс е професор по история в университета Бейлор, САЩ и директор на програмата за Исторически изследвания на религията в същия

университет. Историк по образование, Дженкинс е бил отличаван многократно за приносите си в обалстите на социологията, криминалистиката и религиозните изследвания. Счита се за един от водещите изследователи на религиите в наше време.

Коментари (31)

- 14-01-2016|**Златко**

И един от най-разочароващите, поне лично за мен, разговори откъм Фейсбук. Да ви имам културтрегерите, дами и господа българи!

> ***Ivan Bakalov*** *абе сигурен бях, че християнството е по-лошо от исляма, и че библията е много лоша книга. трябва да я забранят и да остане само корана. така няма да има неверници, против които джихадистите да воюват и ще настъпи мир.*
> ***Zlatko Enev*** *Еееее, Иване, направо започваш да се излагаш вече! Застаряването не МОЖЕ да бъде оправдание за поведението а ла „кон с капаци“. Ти опита ли се изобщо нещо да прочетеш, преди така да се поизкажеш тук?*
> ***Zlatko Enev*** *Между другото, за мен „стари приятели“ няма. Когато приятелите ми започнат да стават „стари“ обикновено пътищата ни се разделят. Просто природно изискване, мисля...*
> ***Zlatko Enev*** *Щото „аз си знам и БЕЗ да чета“ може и да върви по други места – но не и тук. Това, надявам се, няма нужда да го повтарям...*
> ***Zlatko Enev*** *Културтрегери!*
> ***Ivan Bakalov*** *отдавна следя опитите да се доказва, че библията е също толкова кръвожадна, колкото исляма. Тук даже се доказва, че е повече. Аз не съм религиозен, мога съвсем безпристрастно да сравня какво произтича от исляма и какво от християнството.*
> ***Zlatko Enev*** *И като КАК точно можеш? На основа на КАКВИ познания? Айде поизкажи се така малко, за ще те послушам...*
> ***Zlatko Enev*** *Щото аз си дадох екстра много труд да намеря текст, който изобщо не е краен, а напротив, е доста умерен, и*

идва от СВЕТОВЕН специалист. Наш Иван обаче знае ПО-ДОБРЕ...

Zlatko Enev *Слушай сега – понеже за мен е въпрос вече само на време кога ще те махна от списъка на „приятелите“, прекалено често ми се е случвала точно тази тук история – направо си ме разприятелявай първи, ако мислиш да ми продължаваш с този вид дебелашки изцепки. Без уважение, без излишни приказки. До известно време имах илюзии, поради популярността на изданието ти. Време ми е вече да започна да разбирам, че всичко, що е популярно в България, е такова, защото е на БЪЛГАРСКО ниво...*

Ivan Bakalov *ами айде по-просто – има ли християнски терористи? Християнски атентатори самоубийци? Християнски джихад? Някакви групи, клетки, бригади, атентатори? Християнски водачи, които да призовават към поход срещу някой си, за джихад и т. н.*

Като го каже някой това, веднага в отговор започват да говорят за кръстоносните походи (отпреди колко века?) и за Брейвик. И пак сравненията не издържат.

Zlatko Enev *Това показва само колко МАЛКО знаеш за християнския фундаментализъм (примерно онзи от САЩ). Разликите между фундаменталистите-християни и техните мюсюлмански братя се състои единствено в това, че вторите поне имат оправданието да живеят в изостанали общества...*

Zlatko Enev *И че медиите – поне в България – пишат единствено за вторите. Имаш ли представа колко терористични нападения срещу, примерно, смесени расови двойки или клиники за аборт, се извършват от християнски терористи? онзи от Оклахома, дето изби нам колко стотин души с бомба от изкуствен тор, той да не е бил случайно мюсюлмански фундаменталист?*

Ivan Bakalov *ами да кажем малко знам. А ще изброим ли колко атентата са направили християнските фундаменталисти? И самоубийствени, и др. Да сравняваме? Да броим жертви? Обсадили били клиника за аборти и голям тероризъм*

Zlatko Enev *Как искаш да сравняваш общества, които се намират във война, с такива, които не са? Някакво усещане за реа-*

лизъм така, аджеба? Или според теб няма разлика дали допреди двадесет години за ислямски тероризъм не беше чувала жива душа, докато другият си върви постоянно от десетилетия?
Zlatko Enev *Чудя се само на едно – как успяха да ви промият мозъците така успешно с ТОЛКОВА елементарни похвати. Хора, които само допреди две-три години все още изглежда се опитваха да мислят, днес вече са напълно непромокаеми! За какво е това европейско членство, ако резултатът от него е само и единствено един все по-дебелоглав провинциализъм? Ти над такива неща замисляш ли се изобщо или „да го шибам и Запада" – и готово?*
Zlatko Enev *Уж четете езици, уж имате достъп и до друга информация... Дренки! Пълно, ограничено, провинциално дебелоглавие. насъсквате се едни други като глутница псета в зверилник, направо ужас!*
Ivan Bakalov *Да, преди 20 години ислямски фундаменталисти не режеха глави, не убиваха, само християнските фундаменталисти ги режат от десетилетия. Чудя се също защо някой епископ, кардинал, папата още не е осъдил на смърт някой хулител на християнството.*
Ще ти припомня, че Хомейни осъди на смърт Салман Рушди преди 30 години
Zlatko Enev *Ще ти припомня, че в хора, който се е управлявал от БРАТА на бившия ПАпа (Ратцингер) за 30 години е имало над 350 случая на педофилия или други видове посегателства над деца! Ти наистина ли мислиш, че ония са по-малко хора от нас бе, Иване? Ей това е въпросът на въпросите. Възможно ли е човек от началото на 21-ви век, след ВСИЧКИТЕ истории на този континент, така да лапа като шаран нещо, което е водело ОТНОВО И ОТНОВО само до едно и също? Вие там в кой век живеете, на кой континент?*
Zlatko Enev *Абсолютно същият тип приказки са се говорели преди стотина години по адрес на евреите. Днес вече това изглежда немислимо. А по адрес на мюсюлманите? Еееее, това е друга работа. И КОЕ й е другото? Какво й е другото? Пълен, дивашки, идиотски расизъм от най-елементарен тип, който си няма хал-хабер от това какво представлява сам...*

> ***Ivan Bakalov*** *педофилията сред християнското духовенство ако трябва да я сравняваме със сексуалните насилия в мюсюлманския свят, направо е смешно. И тя постоянно е на показ и обсъждана, а в тия страни там даже не се вълнуват особено.*
> ***Zlatko Enev*** *И това последното откъде го знаеш? или може би хората излязоха по улиците да си дават животите, щото хич не се вълнуват? И щото те всичките там са идиоти, нали?*
> ***Zlatko Enev*** *Виж кво, прекратявам тоя разговор, нямам време да правя ЧАК такива донкихотовски движения. Ако по-младите от нас са малко по-малко зомбирани – има надежда. Ако не – пука ми на шапката, вие ще си се пържите в собствен сос още сто години...*
> ***Zlatko Enev*** *Хайде, ти наляво – аз надясно. Карай си я по твоему, това не е мой проблем...*

- 14-01-2016|**Златко**

Разговорът, разбира се, протече на съвсем кафеджийско ниво, поради взаимната неподготвеност на участниците. Естествено, да се правят някакви СЕРИОЗНИ твърдения за връзките между отделните религии и неща като тероризъм и насилие, може единствено от специалисти, които се занимават с въпроса (посочвам тук най-известната според мен в момента книга – не съм я чел още, но тази глупава кавга ме амбицира, ще заседна да чета Карин Армстронг, както изглежда)...

Karen Armstrong - Fields of Blood: Religion and the History of Violence

В горния текст задачата е по-скромна – просто да се покаже, че свещените писания на ВСИЧКИ религии най-вероятно са пълни с ужаси, поради близкия до ума факт, че са произлезли в исторически епохи, в които това е бил нормалният начин на живот.

- 14-01-2016|**Златко**

Впрочем, в цялата безразборна галиматия принципният въпрос все пак си остана нито зададен, нито отговорен: Ако действително причината за ислямския тероризъм е в Корана, то защо го нямаше само допреди няколко десетилетия този тероризъм? Защо така се появи като по магия ТОЧНО след като земите на тия хора бяха разорани от горе до долу, с огън и меч? Глей ти чудо!

- 14-01-2016|**Манол Глишев**

Разбира се, Дженкинс пропуска, че призивите към насилие са в Стария завет, който от векове дори юдаистите са свикнали да тълкуват алегорично и който няма отношение към християнското поведение. Новият завет не съдържа такива призиви, а точно той е важен за християните. За разлика от Корана, Библията не е нито една, нито дори две книги, а два корпуса от десетки книги, писани в продължение на векове. Библията всъщност е цяла библиотека и съдържа най-разнообразни неща. Така че „призиви към насилие в Библията“ звучи наивно. Има призиви към насилие примерно в Макавейските книги на Стария завет.

- 14-01-2016|**Златко**

Това е просто невярно (а и очевидно тенденциозно) твърдение. Следващата седмица ще представя друг анализ, този път на Новия завет, в който се показва, че призивите към насилие в него, ако и по-завоалирани, са не по-малко решителни от ония в Стария. Самият край на Новия завет е обещание за Второ пришествие, в което Бог (Исус!) ще унищожи всички свои противници...

Jesus Loves His Enemies...and Then Kills Them All

- 14-01-2016|**Станимир Лучков**

По отношение невинността на християнството, г-н Бакалов е необходимо да се осведоми какво предизвиква в известния към верската си толерантност грърко-римски свят, т. нар. християнски гонения от първите векове на нашата ера. Не са ли те предизвикани от убийствата и палежи на храмове, извършени от християнски сподвижници и необходимостта империята /римската/ да им противодейства. Нека г-н Бакалов да потърси сведения и за християните зилоти и техните деяния. Да види как християните се отнасят към инакомислещите – изтезания, изгаряния, осакатяване. Да види благородните цели на Албигойския кръстоносен поход, че и другите походи. Християнството прилага повелите от Стария завет по същия начин, както евреите Тората /Тора = Стар завет/.

- 14-01-2016|**Златко**

На такива аргументи Бакалов отговаря, че това е минало-заминало. Което е вярно само отчасти, разбира се. Факт е, че в Европа християнска-

та религиозност до голяма степен вече не е фактор при разпалването на големи и сериозни конфликти. Но в мюсюлманския свят поне доскоро също цареше един вид равновесие на силите, което не позволяваше на тези най-радикални течения в исляма да излязат на повърхността. Моят собствен аргумент е, че ВСЕКИ фанатизъм е по същество предпоставка за насилие, няма значение дали е християнски или мюсюлмански. А „броенето“, което предлага Иван, не върши работа, по простата причина, че сравняваше дини и марули, тоест общества, които се намират във война с такива, които живеят в мир. Естествено, че при първите нивото на насилие е несравнимо по-високо. Оттук нататък пък стигаме до въпроса как точно се стигна до тази мащабна война в Близкия изток и кои бяха хората, които я поддържаха на първо място?

Да ви припомням ли отново, че със сигурност през 2004, когато голяма част от „Стара Европа“ беше против започването на Втората иракска война, „Новата Европа“, включително и България, и нейната „интелигенция“, поддържаше идеята за войната с огромен ентусиазъм. Днес същите тези лицемери крещят срещу същата „Стара Европа“, „Какво ни натресохте?“

Лицемерие, лицемерие, лицемерие...

- 14-01-2016|**Благо**

„Съвременните християни, които вярват, че Библията предлага единствено послание на любов и опрощение, обикновено мислят единствено за Новия Завет. Действително, Новият Завет съдържа далеч по-малко предписания за убийство и сегрегация.“

Не е лошо да ЧЕТЕМ, преди да говорим.

Кой разумен човек ще отрече очевидността на факта, че съвременният тероризъм СЕ ОПРАВДАВА с религията, а не изхожда от нея. Може ли въобще да се спори по въпроса(под „спор“ имам предвид рационална и аргументирана дискусия, а не комплексирано и повърхностно говорене „на инат“)?

- 14-01-2016|**Георги Томов**

Всъщност Бакалов (без да ми е симпатичен) в този спор се държи доста по-възпитано от Енев, който постоянно напада на лична основа не само опонента си, но и „всички вие там“.

- 14-01-2016|**Златко**

Последната забележка отразява едно фактическо положение на нещата. А именно: искам или не, аз също съм чедо и плод на същата страна, обстановка и култура, на която са и опонентите ми. Разликите между нас са не толкова манталитетни и темпераментни, колкото в това, че просто съм имал късмета рано да напусна тази среда и култура, в резултат на което се е получило някакво развитие, невъзможно вътре в България. В известен смисъл най-точното определение за мен вероятно е „авторитарен либерал“. Нямам никакво намерение да се усуквам и отричам очевидни неща.

След всичко казано: а случайно да имате да кажете нещо и по самата тема, господин Томов? Вие също се броите за културтрегер, нали така? Забележките за собствената ми нетолерантност и грубост касаят самия мен. Тук обаче става дума за нещо друго, нещо ПОВЕЧЕ, не мислите ли?

След като не искате да бъдете причисляван към „всички вие там“, дайте някакво свидетелство за противното. Сегашният ви коментар, боя се, само потвърждава принципната ви съпричастност към неспособната на самостоятелно мислене маса...

- 14-01-2016|**Златко**

И, за протокола: евентуалните по-нататъшни коментари, свързани с моята личност, а не с темата на статията, няма да виждат бял свят. Всеки човек, който би искал да се сборичка с мен, е добре дошъл в залата за фитнес, където можем да премерим сили в някакъв вид спортна надпревара. Това тук място е предназначено за други цели...

- 14-01-2016|**Ц.**

Текстът, поне по отношение на Библията и християнските вярвания, е гола вода. Човекът си има някакви мотиви да защитава определена идея или цел (но не и да интерпретира правилно, да търси **истината**), и други човеци, които нямат време да четат (Библията е голяма, тежка, дори за разбиране, книга), му вярват (или не). Аз не се наемам да поправям изкривяванията, няма смисъл, но за всички ангажирани по темата, най-добре би било да седнат и да четат Библията и Корана сами. Да четат, ама бавно, не както се четат вестникарски статии или фейсбук постове... Четенето на писанията отнема години, но си струва... Например, струва си защото ще знаят защо Дейвид Бауи кръсти последният си хит

Лазарус, и му даде точно такъв текст; или нещо друго, по повод думите в статията: „Един от обичаните псалми (137) започва с умилителния ред, „При реките на Вавилон, там седяхме и плачехме“ – и завършва с благопожеланието към всеки, който хване вавилонски деца, да разбие главите им в скалите...“ се сещам за By The Rivers of Babilon на Бони М., да дава Господ всекиму такава амнезия!, най-малкото ражда творчество и музика:

- 15-01-2016|**Гергана**

Не ми допадат всякакви сравнения между Корана и Библията, но тук съм съгласна: „Повечето християнски и еврейски вярващи, дори и онези, които са сравнително грамотни по въпросите на Писанието, четат текстовете си с изключителна избирателност. Колцина християнски проповедници биха намерили днес вдъхновение в кланетата на Исус Навин? Колко американски християни знаят, че Новият Завет изисква от жените да покриват косите си, поне при посещения в църквата, и че Писмата на Павел включват далеч по-подробни указания по въпроса от всичко, писано някога в Корана? Този вид свещена амнезия е основен компонент на религиозното развитие.“. За мен, като християнка и като човек, който периодично се обръща към библейския текст, тази статия представя голата истина за религиозния живот въобще. Библията е толкова противоречива като текст, че е неизбежно и необходимо да затваряме очите си за определени пасажи-иначе няма как да произведе какъвто и да е ефект в живота ни. Не е зле да го признаваме пред себе си.

- 15-01-2016|**Нормален**

Изключително тъпа и тенденциозна статия, стил „Ама и вий(християните) сте маскари“! Този, който я е писал няма хал хабер от Стар и Нов Завет! Християните затова са християни, защото следват Новия завет на Бог и нито един текст от Стария завет не може да бъде разглеждан от християните по друг начин, освен чрез призмата на Новия завет. Ако Старият завет казва“ Зъб за зъб, око за око“, то Новият учи:“Не убивай“, „Ако имаш 2 ризи, дай едната на ближния си“,“ „... Ако те плесне някой по дясната буза, обърни му и другата“ и това е, което християните следват!

Гнусна и неграмотна статия на либерстко-толерастката глутница от хиени! Няма да Ви минат номерата! Тази статия може да бъде споделяна само от претенциозни нищожества...

- 15-01-2016|**Златко**

А днес получих следното писъмце от бивш колега, което ми се струва достатъчно типично, за да бъде запазено като документ на времето си.

Християните: най-преследвани, най-избивани

Какво ще каже за това твоят Дженкинс? Злати, откъде ги изкопаваш подобни идиоти, да прощаваш? Това ли е цветът на западната либерална мисъл – като този „религиовед“ или като Жак Рупник, когото публикува, когато ти предложих една статия на М. Велер? Това е направо отчайващо равнище с ясно и прозрачно доловимо, до втръсване набивано, внушение – християнството за нищо не става, ислямът има всички предимства и съвършенства. Откъде се пръкнахте толкова и такива ислямофили, а? какво толкова ви влече към него?

Между другото, защо не ни просветиш за това що е „хиджра“ в исляма или пък „тахарруш“ (по отношение на последните кьолнски събития)? Нещо за отношението в Корана към неверниците? Защо не се обърнеш към най-добрият български ориенталист проф. Цветан Теофанов? Той е преводач на Корана, та може да ти обясни това-онова...

A propos, защо Мека и Медина са разрешени само за мюсюлмани? Защо, за да влезеш в Купола над Скалата и в джамията Ал Акса на Храмовия хълм в Иерусалим, преди това „доброволно“ трябва да приемеш исляма, а? Мале, ако така беше в Рим, примерно, представям си целият ви левичарски вой!

Последните ти словоизвержения (и друг път съм ти казвал, че страдаш от логорея и това ужасно обезценява усилията ти, които продължавам да ценя!) окончателно ме убедиха в това, че всъщност не си никакъв либерал (дори и „авторитарен“, както се определяш), а тривиален левичар със силен уклон към догматизъм. Какъв е този ваш бяс за скоростно ислямизиране на Европа? Кан Тервел още през 717 година спря арабите, обсадили Цариград; от другата страна Карл Мартел ги разби при Поатие. Мечтата за завладяването на Европа никога не ги е напускала за тия 12-13 века и тук „разорението“ на Близкия Изток, за което пишеш не без основание, е всъщност повод, а не причина.

Ще си позволя един приятелски съвет – по-добре помисли за безопасността на децата си, че като гледам какво става в едни нецензурирани от вашата възвишена либерална мисъл клипчета, тръпки ме побиват... а нас, простите балканци, ни остави, не ни бери толкова грижата – ние сме „застаряващи провинциални мъже“, както любезно неведнъж определяш своите приятели, от които си видял само добро и които според силите си дори са подпомагали твоите начинания. Е, друго си е от перманентен пубертет един мъж да се пресели направо при 70-те девици...

Помниш ли какво казваше един евангелистки пастор за своето равнодушие по време на хитлеризма?

„Когато дойдоха за мен, нямаше кой да ме защити“.

Сърдечни поздрави,

Е.

P. S. Абе какво стана с публикациите по повод 100-годишнината от Арменския геноцид? Обяви го и него за несъществуващ, зер такъв е „тренда на либерализма“... Отврат, брат! Е.

- 15-01-2016|**Милена-Иршад**

Не съм прочела целия материал, правя уточнение „в крачка“. Официалния превод на ая 12 от сура 8, е: „12. Твоят Господ разкри на ангелите: „Аз съм с вас. Подкрепяйте вярващите! Ще вселя Аз ужас в сърцата на неверниците. Бийте ги по вратовете, бийте ги по всички крайници!“ В Корана рязане на глави няма.

Официалния превод е правен в продължение на 10 години, а до ден днешен се подготвят редакции, защото за подобни текстове, дори 10 години са малко време. Камо ли да превеждаш от преведен текс, не от оригинала...

- 15-01-2016|**Милена-Иршад**

Както следва, превода на ая 60 на сура Ат-Тауба (8), е: **„И пригответе за тях колкото можете сили и бойни коне! Ще наплашите с тях врага на Аллах и вашия враг, и други освен тях, които вие не знаете, но Аллах ги знае. Каквото и да раздадете по пътя на Аллах, то ще ви се изплати и не ще бъдете угнетени.“**

- 15-01-2016|**Милена-Иршад**

Цитираният пасаж от Корана 4,64 – иде реч за сура Ан-Ниса (Жените) не знам как би могъл да бъде сметнат за потикване към жестокост, освен от някой, който си я носи в себе си.

Та този пасаж (ая), гласи:

34. Мъжете стоят над жените с това, с което Аллах предпочете едни пред други и защото харчат от имотите си. Целомъдрените жени са послушни, пазят съкровеното си, както Аллах ги е запазил. А онези, от чието непокорство се страхувате, увещавайте, [после] се отдръпнете от тях в постелите, и [ако трябва] ги удряйте! А покорят ли ви се, не търсете средство против тях! Аллах е всевишен, превелик.

- 15-01-2016|**Златко**

Благодаря! В случая действително трябва да призная някакъв вид (несъзнателна) пристрастност, в смисъл, че вадих всички цитати от Библията от ауторизирани преводи (онлайн), докато при Корана просто превеждах английския текст от статията. В случая те са:

> *cast terror into the hearts of those who are bent on denying the truth; strike, then, their necks!" (Koran 8.12)*
> *One text from Sura (Chapter) 47 begins „O true believers, when you encounter the unbelievers, strike off their heads."*

- 17-01-2016|**Сашо**

В колко християнски страни е забранен исляма и в колко ислямски е забранено християнството? В колко страни има смъртна присъда за изповядване на исляма и в колко за изповядване на християнство? Като си отговорите на тези въпрос, ще разберете коя религия е насилническа и коя миролюбива. Всичко останало е субективно тълкуване на Библията.

- 17-01-2016|**Милена-Иршад**

Само доуточнявах. Инак заповедите, в които се споменава някакво насилие, обикновено Бог ги дава като обещание и са само свързани с Него, т. е. само Той е Въздаващия наказание и справедливост. На хората са дадени малко на брой възможности за справедлив съд и отмъщение.

Наистина са малко, но е видно как в днешно време, се вадят именно те от хулителите на Исляма, а всичко друго се пренебрегва.

По-горе видях цитирано „писмо“ от „приятел“, който задаваше няколко въпроса, които по-скоро ми се сториха риторични, неизискващи отговор, т. е. задаващия по-скоро не търси отговор. но пък се зачудих защо, аджеба тоя човек пита за Хиджра например?! И на това ли намериха някаква възможност за критика? Ако знаете,, г-н Енев, кажете, моля.

Иначе бих казала защо Мекка – само Мекка, не и Медина, е затворена за немюсюлмани. Всъщност Месжиди ал-Харам, не самия град. Месжиди Харам си е джамията и района около Черния камък. Това е голямо място за поклонение – ежегодния Хадж. Стичат се милиони за поклонение, не е място за екскурзия.

Медина е много красив и спокоен град.

- 17-01-2016|**ммм**

Статия, която оправдава исляма за сметка на християнството. Какво значение има колко думи за война и насилие се съдържат в едната и в другата книга? Не броят на тези думи е важен, а интерпретирането на текста като цяло. Живеем във време, в което християнството умишлено е почти забравено, а ислямът настъпва, защото Коранът е интерпретиран по съответен начин – това е важното! Затова и Европа ще падне: няма войнстващо християнство, което да се изправи срещу войнстващия ислям! Има шушумигести европейци, потънали в безхаберие и хедонизъм. Не знам какво толкова се чудите, че исляма предвижда жестокости по отношение на неверниците: всеки, който не е с тях е против тях. Толерантност няма! Поне ние българите не би следвало да се учудваме: все пак почти 500 г. сме били част от ислямска империя. Иначе убийства, войни, алкохолизъм и изнасилвания има и в древногръцката митология например – тя буквално прелива от тях.

- 20-01-2016|**рмц**

Много думи, много интерпретации, но всеки, който пише статии или коментари в един момент трябва да се замисли за идеята, че „в деня на Страшния съд“ неговото дело ще бъде разгледано лично. Тази идея събира християни, мюсюлмани, юдеи, всички на едно място.

Така разбирам аз либерализма.

Един приятел казва, че в християнството го впечатлява неговата „извисеност“. Защото за един християнин първа работа е да проумее живота на Христос и там той ще се спре.

Но повечето сме наследствени християни, а това не се брои.

- 29-01-2016|**Антон Гицов**

Християнството- това е новият завет. Къде там има призиви за насилие?

Антон Гицов

- 29-01-2016|**Златко**

Ами който не знае да чете, така пита (заедно с тоя текст беше публикуван и още един, „Исус обича враговете си...“, в който на същия вид анализ е подложен точно Новия завет...)

- 31-01-2016|**Антон Гицов**

Както казват, кой как чете евангелието. Ето едно интересно четиво по въпроса от журналиста Валери Найденов:

www.24chasa.bg/Article.asp? ArticleId=5235669

Добре известно е, че в Корана има 206 възхвали на войната и насилието, 25 абзаца, които заповядват да се убиват неверниците и 2 по-конкретни нареждания да се режат глави. Реки от кръв се леят в хадисите – хилядите кратки свидетелства за думите и делата на пророка, които са неделима част от ислямската догма.

Ислямът е именно религия на насилието – и като догма, и като практика. Да, християните също са проливали доста кръв и продължават да проливат, но не по вина на Христа. Разгледайте оригиналната християнска догма, както е формулирана в Новия завет. В него няма нито един израз, с който Синът Божи да призовава към насилие спрямо когото и да било. Напротив, казано е да обичаш ближния и да обърнеш другата буза.

Ислямските пропагандисти обикновено се хващат за израза „Не мислете, че дойдох да донеса мир на земята; не мир дойдох да донеса, а меч“ (Матей, 10/34). Ако обаче човек прочете за какво иде реч, става очевидно, че Христос не призовава своите апостоли да въртят меча, а тъкмо обратното – предупреждава ги, че ще има да патят, че ще бъдат жертви. Той казва: „Ето, аз ви пращам като овци посред вълци“ и им препоръчва да бъдат „незлобливи като гълъби“. Мечът няма да е в ръцете на праведните християни, а в ръцете на техните гонители.

www.24chasa.bg/Article.asp? ArticleId=4525913

Истината е очевидна – християнството и ислямът са коренно противоположни религии. Христос и Мохамед са пълни антиподи. Имам предвид техните кодифицирани религиозни образи, тъй като за реалните хора почти нищо не се знае. Христос е хрисим дърводелец, който проповядва братство и любов между хората и разделение между църквата и държавата (дайте Божието Богу, кесаревото – кесарю; обърни и другата буза и така нататък). Нито една дума в Новия завет не препоръчва убийство и насилие

.

- 31-01-2016|**Златко**

Когато човек НЕ ЗНАЕ нещо си и настоява, че еди какво си било еди как си, в противоречие с фактически информации, които му липсват, това се нарича незнание. Когато обаче му посочат тия информации, а той ВЪПРЕКИ това се инати и вика на черното бяло, това се нарича гьонсуратлък.

Господин Гицов, понеже или ви е домързяло, или не сте успели да прочетете текста, който вече ви посочих, да цитираме тук няколко пасажа от Новия завет, в който според вас нямало призиви към насилие.

И така:

> *Събитията от Второто пришествие на Христос се намират в Библията, включително и Книгата на Откровенията b]Откровение на Йоан, Апокалипсис[/b – която е и последната книга на Новия Завет. Исус ще „съди и воюва праведно“ (Откр. 19:11), дрехата му ще бъде „попръскана с кръв“ (19:13) и ще бъде съпровождан от „войски“ (19:14), с които ще „порази с него народите“ (19:15).*
> *15 Из устата Му излизаше остър меч, за да порази с него народите; и Той ще ги управлява с желязна тояга и ще стъпче лина на лютия гняв на Бога Всемогъщий.*
> *16 И на дрехата и на бедрото Му имаше написано име: Цар на царете, и Господ на господарите.*
> *17 После видях един ангел, стоящ в слънцето; и, извиквайки със силен глас, каза на всичките птици, които летят посред небето: Дойдете, събирайте се за великата Божия вечеря,*
> *18 за да ядете месата на царе и месата на хилядници, месата на юнаци и месата на коне и на ония, които яздят на тях, дори*

месата на всичките човеци, свободни и роби, малки и големи.
19 И видях звяра и земните царе и войските им събрани да воюват против яздещия на коня и против Неговото войнство.
20 И звярът биде уловен, и с него лъжепророка, който бе извършил пред него знаменията, с които измами ония, които бяха приели белега на звяра, и които се покланяха на неговия образ; те двамата бяха хвърлени живи в огненото езеро, което гори с жупел.
21 А останалите бидоха избити с меча на яздещия на коня, с меча, който излизаше от устата Му. И всичките птици се наситиха от месата им.

И, понеже подозирам, че това няма да е достатъчно, то МНОГО МОЛЯ, вземете и прочетете най-после тоя текст. Не че очаквам някакви чудеса – вече се познаваме достатъчно – но все пак, поне да имате информацията, която очевидно ви липсва...

Исус обича враговете си... а след това ги избива

- 31-01-2016|**Милена**

Не само гьонсуратлък, но и незнание. Най-обичам някой да си служи като доказателства в сериозна тема, с цитати от съмнителни в истинността си дори за новините медии.

Не знаете нищо за Христос, за когото има две споменавания в ръкописи от Флавий, освен житията му, канонизирани под формата на Нов Завет. Въпреки това в така мразения от много Коран, има цяла сура (глава), наречена Марийам, т. е. Мария – става дума за майката на Исус и за него. В останалата част на Коран също се говори за Исус – Месията.

но да не взимаме Коран за доказателство...

Въпреки това – Мохаммад с. а. с е живял 6 века по-късно и под формата на сахих хадиси се пазят голяма част от казаното и стореното от него.

Така че не знанието от една страна не е извинение, но пък говоренето без знание по темата, си е осъдително.

В Коран за Мохаммад с. а. с. се казва: „Изпратен си като милост за световете...“.

- 17-02-2016|**Манол Глишев**

  Златко писа:
  Това е просто невярно (а и очевидно тенденциозно) твърдение. Следващата седмица ще представя друг анализ, този път на Новия завет, в който се показва, че призивите към насилие в него, ако и по-завоалирани, са не по-малко решителни от ония в Стария. Самият край на Новия завет е обещание за Второ пришествие, в което Бог (Исус!) ще унищожи всички свои противници...

Ами не, Златко, не е „невярно“. Съвсем вярно си е. В Новия завет няма призиви към насилие. Потърси в целия му корпус и едно място, където да има призив към насилие. „Иди и отрежи главата на някого“, „пребий блудницата с камъни“, „да изтребим фарисеите“ или „да разпънем езичниците на кръст“, „да накажем римляните“... Такива неща липсват. Виж, обратното е доста често: „който нож вади, от нож умира“, „Който е без грях, пръв да хвърли камък“, такива неща има. А това с птиците или пък „дойдох да донеса меч“ просто не са призиви. Ама ти просто не си чел Новия завет:)

- 17-02-2016|**Златко**

Поредният нашенски многознайко, който си представя, че говори за нещо, от което си има хабер (и не си е дал труда да прочете коментарите под тоя текст, защото в тях се посочва минимум на два пъти другия текст на сайта, посветен на анализ ИМЕННО на призивите към насилие в библейския Нов завет).

Добре поне, че тоя го познавам отдавна, та съм престанал да му се ядосвам...

- 16-07-2016|**Марков**

Този, който е правил статията, изглежда няма много представа от Библията. Тези цитати са от Старият Завет. Той вече е преминал. Християнството, както неправилно се употребява думата тук, е вяра в Христос. Христос е Новият Завет. В него няма нито един призив за физическа агресия спрямо другите, а точно обратното.

Исус обича враговете си… а след това ги избива
Автор(и): Стивън Даниос

Анти-мюсюлманската демагогия се обляга на демонизацията на пророка Мохамед, който се описва като особено яростен и войнолюбив насилник. Тази идея със сигурност е получила широко разпространение в „юдео-християнския Запад“. Когато се посочи, че библейските пророци – сред които **Мойсей**, **Исус Навин**, **Самсон**,**Саул**, **Давид** – са били далеч по-големи насилници (и дори са упражнявали **религиозно-санкциониран геноцид**), анти-мюсюлманските и про-християнски идеолози ще отговорят с опит да игнорират или омаловажат Стария Завет, като вместо това се съсредоточат върху личността на Исус Христос и Новия Завет.

Не е ли проповядвал Исус ненасилие и „да обичаме враговете си“? Анти-мюсюлманските идеолози използват тази идея, за да атакуват с нея исляма. Например, католическият апологет Робърт Спенсър сравнява исляма с християнството, като съпоставя внимателно подбрани цитати от Исус с ислямски текстове. В книгата си ***Политически некоректното ръководство към исляма (и кръстоносните походи)***, Спенсър е включил секция под названието „Мохамед против Исус“. Там той цитира следните библейски цитати:

> *„Обичайте враговете си и се молете за онези, които ви преследват“*
> *„Ако някой ви удари по дясната буза, обърнете и другата“*
> *„Благословени са миролюбците“*
> *„Благословени са милостивите и те ще получат милост“*
> *„Но обичайте враговете си и вършете добро“*

Тези мирни редове от Библията се сравняват с избрани насилствено-звучащи цитати от Корана. Насилствените пасажи от Библията „не се броят“ и са изкусно изключени от сравненията („това е само Старият Завет!“). За да се затегне примката, миролюбивите пасажи от Корана също са изключени от силно едностранчивия анализ: те също „не се

броят“, тъй като произхождат от времето, по което Мохамед вероятно е бил в Мека.

За да се разбере последния аргумент, човек трябва да има някаква представа от биографията на пророка Мохамед: за пръв път той обявява пророчествата си в град Мека. Но тук го приема само малка част от населението (най-вече слабите и бедните), докато масите – и специално мощните водачи на града – не само го отхвърлят, но и активно го преследват. Главите от Корана, които касаят този период, са известни като главите от Мека. В края на краищата Мохамед забягва в град Медина, където хората го приемат като свой управник. От преследван пророк той се превръща във водач и военачалник на един въздигащ се град-държава.

Анти-мюсюлманските идеолози твърдят, че мирните и толерантни стихове от Корана идват от времето, в което Мохамед е бил слаб и преследван, тоест в Мека. Тези стихове са „зачеркнати“, твърдят те, от насилнически-звучащите стихове, съдържащи се в главите от Медина. Робърт Спенсър пише в книгата си:

> *Ислямската идеология разделя Корана на сури [глави] от Мека и Медина. Онези от Мека произхождат от първата част от кариерата на Мохамед като пророк, когато той просто е призовавал жителите на Мека да се присъединят към исляма. По-късно той забягва в Медина и позициите му се втвърдяват. Мединските сури [са]... изпълнени с въпроси на закона и ритуала — и призиви за джихад срещу неверниците. Сравнително толерантните стихове, цитирани по-горе, както и други като тях, по правило се датират към периода от Мека, докато онези с по-насилническо и нетолерантно съдържание са най-вече от Медина.*[1]

Ислямофобите портретират Мохамед като опортюнист: когато е бил слаб и под властта на езичниците, той е призовавал към мир. Без да се намира във властова позиция, той не е могъл да се държи другояче. *Но щом само е получил власт, той е подхванал „джихад-война“ (що за странна фраза) против тях.* Ето защо, твърдят те, миролюбивите стихове от Корана просто „не се броят“.

1 Spencer, Robert. *The Politically Incorrect Guide to Islam (and the Crusades).* Washington, DC: Regnery Pub., 2005. 24. Print.

Качествата на твърденията на Спенсър по отношение на пророка Мохамед ще бъдат критикувани в бъдеща статия от тази поредица. Засега просто ще демонстрираме, че, използвайки същата логика, става напълно възможно да се анулират „мирните“ послания на Исус Христос. Докато е бил преследван пророк, Исус е проповядвал ненасилие и мирна съпротива. Едва ли е можел да си позволи нещо друго, нали? Но щом само се е сдобил с власт, всичко това се променя драстично и насилническите военни действия се превръщат в новия *modus operandi*.

Месията

По същия начин, по който биографията на Мохамед може да се раздели на мекански и медински периоди, може да се раздели и историята на Исус, а именно на Първо и Второ пришествие. (Същото може да се направи и с историята на Мойсей, която може да се раздели на два периода: преди и след излизането на евреите от Египет. Преди Излизането Мойсей е бил предимно миролюбив, но след него, когато става водач на зараждащата се еврейска държава, **той започва свещени войни и дори геноцид срещу други народи**). При Първото пришествие на Христос, само малка част от обществото (най-вече слабите и бедните) го приемат, докато водачите и властите го преследват. През този период Исус съветва последователите си да извършват единствено актове на мирна съпротива, може би дори пацифизъм. Според Библията това не попречва на неговите еврейски и римски врагове да го разпънат на кръст.

Но *Второто* пришествие на Христос е едно от централните теологически вярвания на християнството. Когато Исус се завърне на земята, ръкавиците ще бъдат захвърлени. Враговете ще бъдат безмилостно убити, а не обичани. По този начин Исус ще изпълни месианските пророчества, намиращи се в Библията – както в Стария, *така и* в Новия Завет. За християните, Исус е *Месията*(гръцката дума „Христос“ има същото значение като еврейската дума „Месия“) – същият Месия, когото са очаквали евреите.

Важно е да се разбира как се е появило понятието за Месията. Според Библията Мойсей и неговите последователи бягат от преследванията в Египет, за да намерят убежище в страната Канаан. Те вярват, че Бог им е дарил тази земя, която по-късно ще се нарича Израел. За нещастие, в Канаан вече живеят други хора – проблем, който Мойсей и последователите му решават чрез военна сила. Местните канаанци биват после-

дователно превзети, унищожени или прогонени от бащините си земи. Когато те се съпротивяват, израилтяните си обясняват това чрез вътрешно присъщата им, пъклена омраза срещу еврейския народ.

След като са управлявали „обетованата земя“ за известно време, самите израилтяни се оказват завладени от други хора. Вавилонската империя завладява Царството на Юда и прогонва евреите. И макар че израилтяните не са изпитвали никакво разкаяние заради завземането, избиването и прогонването на местните обитатели на Канаан, те са покрусени, когато получават подобно (ако и по-меко) третиране. В изгнание евреите се молят за отмъщение, както е записано в една от свещените молитви на Библията:

Псалм 137:8 *О, дъще вавилонска, която ще запустееш, блажен онзи, който ти отплати за всичко, което си ни сторила!*

137:9 *Блажен онзи, който хване децата ти и ги разбие в скалата!*

(Едва ли сме в състояние да си представим ликуването, с което някой ислямофоб би посрещнал някакви подобни пасажи – такива, които благославят хората, които разбиват главите на неверническите бебета в скалите – ако те бяха открити в Корана, а не в Библията).

Именно по времето на Изгнанието се поражда за пръв път еврейското понятие за Месията. Холандският историк **Йона Лендеринг пише**:

> *Думата „Месия“ възпроизвежда арамейската дума mešîhâ', която пък от своя страна преповтаря еврейското mâšîah. В античността тези думи обикновено са били превеждани на гръцки като „Христос“, откъдето идва и английската дума „Christ“. Всички тези думи означават просто „богопомазаният“,* ***като помазването е просто начин да се покаже, че някой еврейски водач е получил личната помощ на Бога****.*

Вярвало се е, че Месията (богопомазаният) ще получи личната помощ на Бога в борбата против враговете на Израел. Кир Велики, цар на Персия, е изпълнил тази роля, като е завладял Вавилон и е освободил евреите от изгнание. **Израел Смит Клер** пише:

> *След като Кир Велики, цар на Персия, е завладял Вавилон, той е издал указ, с който е позволил на евреите да се върнат в собствената си страна и да изградят отново града и храма на Ерусалим.*[1]

1 Clare, Israel S. *The Centennial Universal History: A Clear and Concise History of All Nations*. P. W. Ziegler, 1876. 33. Print.

Професор Мартин Бернал от университета Корнел пише:

> *Първият Месия в Библията е Кир, царят на Персия, който освобождава евреите — или поне онези, които са поискали да напуснат — от изгнанието във Вавилон.*[1]

[...]

Евреите, значи, се завръщат в обетованата земя и възстановяват отново родината си. Според еврейската традиция обаче това не продължава дълго: Римската империя завладява страната, разрушава храма и прогонва евреите отново. В резултата на това, както казва Лендеринг, „старите пророчества [за Месията] стават отново релевантни". И макар че според еврейската традиция си има по един месия за всяко поколение, освен това има и *Месията*, който е онова, което обикновено подразбираме самите ние, когато чуем тази дума. Месията ще изпълни задачата да разруши *всички* врагове на Израел.

Второто пришествие на Христос

Някъде около 4 г. пр. н. е. се ражда пророк на име Исус. Той твърди, че е Месията и някои евреи го последват. По-късно последователите на Христос се разпадат на множество секти, като в края на краищата една от тях успява да постигне доминация над останалите. Това са хората, известни днес като християни. Що се отнася до мнозинството евреи, те отхвърлят Христос. Защо? Евреите отхвърлят (и продължават да отхвърлят) Христос, защото той не изпълнява пророчествата, подобаващи на Месията. Как би могъл Исус да бъде Месията, когато не само не побеждава или завладява враговете на Израел, но и никога не е водил армия в каквато и да е война? Напротив, не е ли той проповядвал ненасилие и „обич към враговете си"?

Вместо да отхвърлят тези милитаристки аспекти от същността на Месията, християните ги приписват на Исус по време на неговото Второ пришествие. Тогава Исус няма да бъде слаб и преследван пророк. Напротив, той ще притежава държавна власт. Съответно се и описва като властен и силен. Този Исус със сигурност няма да обича враговете си, нито пък ще им обръща другата буза. Всъщност Библията ни казва, че Исус ще поведе война срещу враговете си и безмилостно ще ги унищожи, всички.

1 Bernal, Martin. *Black Athena*. Vol. 1. New Brunswick, NJ: Rutgers Univ., 1996. 125. Print.

Мнозина християни говорят как Исус ще донесе мир в света, веднъж завинаги. Но те често пропускат да споменат *начина*, по който този световен мир ще бъде постигнат. А именно: едва след като неговите опоненти са избити, а „народите“ (целия свят?) са подчинени под стъпалото на глобалната Християнска империя. В**Изложение на цялата Библия** от **Джон Гил** се обяснява:

> *Няма да има повече война; коне и колесници вече няма да се използват за враждебни цели; ще има вечен мир,* ***тъй като всички врагове ще са унищожени,*** *което е в съгласие с Михей 2:3 и Захария 9:10.*

С други думи, ще има мир по простата причина, че няма да е останал никой, срещу когото да се водят военни действия, тъй като всички противници са били избити или подчинени. Думата „мир“ тук е онзи „мир“, за който си мечтае всеки завоевател: след като всички съседи и врагове са окончателно победени и завладени, онова, което остава, е „мир“: оттук и несъществуването на насилие. Според случайно-задълбочените думи на евангелиста**Уейн Бланк**: „Казано по друг начин, просто няма да има за какво повече хората да се бият“.[1] След завоеванието, един чужд завоевател очевидно ще желае победените хора да бъдат мирни, тъй като това ще елиминира неудобството да се води война срещу борците за свобода. Липсата на насилие ще позволи на властващата сила да поддържа без усилия владичеството си.

Събитията от Второто пришествие на Христос се намират в Библията, включително и Книгата на Откровенията [*Откровение на Йоан, Апокалипсис*] – която е и последната книга на Новия Завет. Исус ще „съди и воюва праведно“ (Откр. 19:11), дрехата му ще бъде „попръскана с кръв“ (19:13) и ще бъде съпровождан от „войски“ (19:14), с които ще „порази с него народите“ (19:15).

> *15 Из устата Му излизаше остър меч, за да порази с него народите; и Той ще ги управлява с желязна тояга и ще стъпче лина на лютия гняв на Бога Всемогъщий.*
> *16 И на дрехата и на бедрото Му имаше написано име: Цар на царете, и Господ на господарите.*

1 **http://www.keyway.ca/htm2001/20010928.htm** (14.1.2016)

17 После видях един ангел, стоящ в слънцето; и, извиквайки със силен глас, каза на всичките птици, които летят посред небето: Дойдете, събирайте се за великата Божия вечеря,
18 за да ядете месата на царе и месата на хилядници, месата на юнаци и месата на коне и на ония, които яздят на тях, дори месата на всичките човеци, свободни и роби, малки и големи.
19 И видях звяра и земните царе и войските им събрани да воюват против яздещия на коня и против Неговото войнство.
20 И звярът биде уловен, и с него лъжепророка, който бе извършил пред него знаменията, с които измами ония, които бяха приели белега на звяра, и които се покланяха на неговия образ; те двамата бяха хвърлени живи в огненото езеро, което гори с жупел.
21 А останалите бидоха избити с меча на яздещия на коня, с меча, който излизаше от устата Му. И всичките птици се наситиха от месата им.
След като е победил неверниците, Исус „ще ги управлява с желязна тояга“ (19:15). Споменатият вече Уейн Бланк **пише***:*
Добрата новина е, че Пришествието на Исус ще се случи. Още по-добрата новина е, че този път ***той идва не за да бъда пожертван за света, а за да го управлява****, заедно с онези, които са му били верни и са му се подчинявали. Светът ще познае истински мир и действителна справедливост, по начин, какъвто не е познавал никога преди това…*
Как ще се получи този мир?
…[***Това] няма [да бъде] чрез пледоарии и дебати, а с желязна тояга****. Онези, които изберат да Го обичат и да му се подчиняват, ще бъдат обичани, докато* ***онези, които изберат да се съпротивяват и да Го мразят, ще познаят гнева Му****.*

[…]

Бидейки далеч от смирения пророк от Първото пришествие, при завръщането си Христос ще води много силна армия, която ще „унищожи всяко началство и всяка власт и сила“ (1 Кор. 15:24). И не само че всичко това е в съгласие с наследството от завоевания на Библейските пророци; всъщност то е осъществяване или довършване на задачата, която е била започната от **Мойсей**: свещена война и завоевание в името на Бога. В

Първата книга Коринтяни (част от Новия Завет) се предсказва, че, вместо да обича враговете си, Христос ще ги подчини и унижи под краката си:

> **1 Коринтяни 15:24** *Тогава ще бъде краят, когато [Исус] ще предаде царството на Бога и Отца, след като унищожи всяко началство и всяка власт и сила.*
> **15:25** *Защото Той трябва да царува, докато положи всички врагове под нозете Си.*

Пасторът и библейски изследовател Рон Тийд обяснява, че Исус Христос е донесъл „утешение и спасение при Първото си пришествие“, но ще донесе „отмъщение за Божиите врагове“ по време на Второто си пришествие. Налице са, следователно, „две пришествия на Христа, първото, за да спасява, а второто – за да съди“, но при дебатите с мюсюлманите, християните изглежда представят единствено Първото пришествие и напълно игнорират Второто. В популярните *Коментари на Тийд*[1] се обяснява как точно „отмъщението“ ще бъде само за враговете на Христос („неверниците“), а „утешението“ – само за последователите му (вярващите):

> *Месията ще донесе както утешение, така и* ***отмъщение****.*
> ***Ще въздаде отмъщение на враговете на*** *Бога и донесе утешение на Своите хора. [to His people]. Това е обобщението на мисията на Христос. Той е донесъл утешение и спасение при Първото си пришествие, по време на земната си служба, според Лука...*
> *Но по онова време той не е говорил нищо за отмъщение срещу враговете на Бога, защото тази част от мисията му няма да бъде изпълнена докато Той не се завърне триумфално...*
> *[Има] две пришествия на Христа, първото, за да спасява, а второто — за да съди.*
> *При Първото си пришествие Той е извършил нещата, споменавани в Исая 61: 1-2*[2]*; при Второто пришествие ще*

1 За съжаление ресурсът вече не се намира в мрежата, тъй като *Коментарите на Рон Тийд* междувременно са издадени в **луксозно издание с твърди корици в пет тома**, достъпно срещу скромната сума от $64.95. (Бел. пр.)

2 Духът на Господа Иеова е на мене; Защото Господ ме е помазал да благовествувам на кротките, Пратил ме е да превържа сърцесъкрушените, Да проглася освобождение на пленниците, И отваряне затвора на вързаните;

> *извърши нещата от стихове 2-3.*[1] ***Когато се завърне, Той ще извърши съд над неверниците. Това ще бъде денят на Божието „отмъщение“.***

Вечно популярният евангелистки сайт **GotQuestions.org** резюмира нещата по следния приятен начин:

> ***Второто пришествие на Христос ще бъде изключително яростно.****Откровение 19: 11-21 описва окончателната война с Христос, командирът-завоевател, който съди и води война „праведно“ (11). Тя ще бъде кървава (13) и алена. Птиците ще ядат плътта на всички, които Му се противопоставят (17-18).* ***Той няма състрадание към враговете си, които ще завладее напълно и хвърли „в огненото езеро, което гори с жупел“ (20).***
> *Грешно е да се твърди, че Бог не поддържа никоя война.* ***Исус не е пацифист.***
> *[…]*

Заключение

Можем да възпроизвеждаме насилствени християнски текстове *adnauseam*… Ясно е, че християнското разбиране за Исус може много лесно да бъде характеризирано като насилническо. Професор Меланхтон У. Якобус пише в *Големия библейски речник:*

> *[Исус] изключва от* ***характера на Месията основните елементи на популярния идеал, т. е. онзи на героя-завоевател, който ще въздигне Израел над езичниците****, и чрез това изключване Той изглежда не успява да осъществи по-старото схващане за Писанието.* ***Неуспехът обаче е само привиден и временен. Защото при Второто си пришествие в слава той трябва да постигне това дело.***
> *Съответно, учениците му разпознават двойствеността в Неговото Месианство: 1) В миналия му живот те виждат идеалния служител на Йехова, духовния Месия, Христос,*

Да проглася годината на благоволението Господно, И деня на въздаянието от нашия Бог; Да утеша всичките наскърбени. (Бел. пр.)

1 Да наредя за наскърбените в Сион, Да им дам венец вместо пепел, Миро на радост вместо плач, Облекло на хваление вместо унил дух; За да се наричат дървета на правда Насадени от Господа, за да се прослави Той. (Бел. пр.)

> *който поучава и страда за хората и 2)* ***те гледат напред към осъществяването на Месията-завоевател при Второто му пришествие с власт и слава, за да завладее народите и да властва над тях.***[1]

[...]

Каквато и да е причината за противоречието между обичта към враговете от една страна и убиването им, от друга, въпросът е в това, че сравнението между един предполагаемо миролюбив Исус и войнственият Мохамед е не просто въпиещо опростяване, но и чист фалш. То става възможно само с помощта на много избирателни и преднамерени сравнения между най-миролюбивите редове от Новия Завет (шепа цитати на Исус, които съставляват нищожна част от цялата Библия) и най-яростно звучащите редове от Корана (напълно извадени от контекст, както ще видим в бъдещите продължения на тази серия).

Всичко, което не се побира в тази схема просто „не се брои“ (и действително, анти-мюсюлманските, про-християнски читатели ще напъват здравата мозъците си, за да намерят начини да направят така, че насилствените редове за Исус „да не се броят“). Ислямофобската логика е следната: ако изключим всички насилствени редове от Библията и всички миролюбиви редове от Корана, то, *Ахаааа! Виждате ли колко по-насилствен е Коранът от Библията!* Анти-мюсюлмански настроените християни се подиграват на исляма и превъзнасят собствената си религия, като обясняват на мюсюлманите как Исус, за разлика от Мохамед, бил обичал враговете си. Нека тогава да дадем на мюсюлманите следния също толкова опак отговор: Исус ги обича толкова много, че в края на краищата ги избива, всичките.

СТИВЪН ДАНИОС

Стивън Даниос е американски блогър и специалист по религиозни въпроси, по-специално сравнения между исляма и християнството. Редовен сътрудник на онлайн-изданието www.loonwatch.com, където могат да се открият повечето му текстове.

1 Jacobus, Melancthon Williams., Edward E. Nourse, and Andrew C. Zenos. *A Standard Bible Dictionary*. New York & London, 1909. 543. Print.

Коментари (15)

- 15-01-2016|**Ц.**

Фундаменталистки прочит. Ако под „Из **устата Му** излизаше остър меч, за да порази с него народите,“ Златко разбира истински меч, и ако не вижда **метафората** за борба на доброто срещу злото, в която духовното (непреходното) надделява над плътското (преходното), никакви аргументи и тълкувания не биха помогнали за по-доброто разбиране на текста...

Исус е разпънат на кръста, защото не е **очакваният** месия-завоевател, за сметка на това народът пуска на свобода, един бунтовник и размирник, един воин... Християните знаят, че страданието и личната саможертва, обичта към ближния, и Бога (Истината), са кръвта, с която е оцапана дрехата на „агнето“ (т. е. Исус, не някакво буквално разбрано агне) „Всичките птици, които летят посред небето“ са душите, духа, които „изяжда,“ т. е. преобразява материята, плътта, „месата“ „на царе и месата на хилядници, месата на юнаци и месата на коне и на ония, които яздят на тях...“ Т. е. изяжда плътта, с цялата ѝ гордост, и надменност, и власт; с изкуственият ѝ, лъжлив, преходен блясък. Преходен. Плътта е преходна, Откровението учи, Духът побеждава. Това е посланието, драги читатели... „И звярът биде уловен, и с него лъжепророка...“ Лъжепророкът: всеки, движен от завист, гордост, всеки който се доверява на плътта, и карналните си сетива, и забравя за съществуването и непреходността на духа...

- 15-01-2016|**Златко**

Благодаря за тази интерпретация, Цончо. Сигурен съм, че ти е ясно, че тя е само една от много възможни и че ИМЕННО възможностите за фундаменталистки прочити са нещото, което се опитваме да дискутираме тук. Общо взето, едва когато човек види, че СОБСТВЕНИТЕ му свещени текстове могат да бъдат прочетени като чист призив към насилие, вероятно се пробужда и някаква по-реална чувствителност към злоупотребите с чуждите.

А инак за самия мен различните прочити на Библията и Корана – ИЗВЪН насъскването към омраза и принизяване на които и да било „чужди“ – са абсолютно безразлични. Те са си лична работа, религията е лична работа. Онова, за което се боря тук е пробуждането на едно

огромно множество хора, което дори не предполага, че хули и оплюва един напълно изкривен и манипулиран образ на чуждите ценности. Най-ефективният начин за това ми се струва представянето на един едностранчив и може би дори враждебен прочит на собствените. Това съвсем не означава, че аз вземам страната на едните или другите. Елементаристките интерпретации, според които самият аз бивам идентифициран с всяко нещо, което съм защищавал тук в хода на годините, също са ми безразлични. (Бил съм гей, циганин, турчин, жена, мюсюлманин, чужденец, накрая – просто предател – вече толкова много пъти, че напълно съм им изгубил бройката).

Хайде сега, като реален хуманист, за какъвто мисля, считаш самия себе си, вземи и надигни глас в защита на чуждите ценности, а не само на своите собствени. Това би бил единственият жест, който би ти дал някаква възможност за измъкване от блатото на субективността. Така поне мисля аз...

- 15-01-2016|**Ц.**

Златко, каква по-голяма защита на общочовешките (не просто „чуждите“) ценности, от Библейското „Обичай ближния както себе си!“... Искаш да се хваля ли? Добре, аз съм един от хората, дискутирали, защитавали публично, и подписали (и донякъде допринесли за изготвянето на) петиция за защита на правото на религиозна свобода на мюсюлманите в Квебек. Националисткото правителство на провинция Квебек (което не бе преизбрано, слава Богу), използвайки аргумента, че религията е лична работа, и че няма място за нея на public square, т. е. позиция, която ти очевидно споделяш, реши да забрани носенето на забратки и религиозни символи в държавните институции (училища, банки, университети, болници, данъчни служби, т. н), посрещна силен отпор, най-вече от средите на християните, мюсюлманите, и другите верски общности... Още, асистент съм по курс „Религия и Човешки Права“ (в който се дискутират всички религии, включително „политическите“), а ако говорим, за действия, наистина реални действия, не само вяра, (караш ме да се хваля!), да—осиновявам сираци, и се грижа за вдовици, както Библията го изисква... Това не ме прави по-добър, нито по-умен, нито по-знаещ, и даже чувствам привкус, точно в този момент, на отвращение, че съм принуден да се хваля...

Знам какви са ти мотивите за публикуването на този текст, но текстът, по мое мнение, не струва (казах ти го преди да го публикуваш)... не е подходящ, за защитата, най-малко на „чуждите“ за теб, т. е. християнски ценности. Не може да защитаваш едни, като принизяваш други... В този текст не се показва само перверзното тълкуване на Писанията, той **е**, сам по себе си, перверзно тълкуване и внушение, че Исус... **ИЗБИВА**. Достатъчно е да се прочете заглавието. Няма начин вярващият в такъв жесток Бог да не е злодей, или най-малкото лицемер...

Лъжата и манипулацията (дори с добри мотиви) не ражда истина, друже, нито пък променя към по-добро. Истината се защитава само и единствено с истина. Сори, ако съм прекалил. Нямам настроение да споря. Коментарът ми бе по-скоро да предотвратя, доколкото може, погрешни представи у тези, които не разбират смисъла на Откровение (включетелно, твоите собствени представи.)

- 15-01-2016|**Златко**

Отново благодаря. Мотивите ми за публикуването на този текст са, че го намирам ИЗКЛЮЧИТЕЛНО добре написан, подплатен с РЕАЛНО разбиране на материята и подкрепен с РЕАЛНИ цитати от различни християнски „авторитети“, които – както и сам виждаш – нямат ни най-малък проблем с интерпретацията, която ти смяташ за изключена. Така че вярващите в този Бог очевидно са като всички останали хора – нормални, ненормални, добри, злодеи или лицемери. Това, че вярват в нещо си, не им дава никакъв монопол върху интерпретациите на собствената им религия, да не говорим пък за нещото, наречено „морал“ или дори „знание“. Ако за теб всичко това е лъжа и манипулация, за мен то е най-обикновено просвещение. Нищо ново под слънцето освен двама души на диаметрално противоположни мнения, предполагам...

- 15-01-2016|**Ц.**

Не разбирам какво искаш да кажеш. От позицията на експерт ли твърдиш, че в тази статия има реално „разбиране на материята“? Нали не забравяш, че експерът по теология съм аз. И аз не съм самопровъзгласил се такъв, аз **ежедневно** дискутрам (или съм свидетел на дискусии) проблемите на религията и вярата с някои от НАЙ-ЗНАЧИМИТЕ и УВАЖАВАНИ учени в света днес... Как преценяваш качеството на текст като нямаш ни най-малка представа от предмета? Всеки може да обвинява

всеки в налагането на монопол, но, ей Богу, има здрав разум, който подсказва, че атеистът и лаикът, няма как да бъдат експерти по метафизика. Просвещение!? Ето това е пример за качество и експертност. „За войната и апокалипсиса“ Рене Жирар, публикувано в Култура, миналата седмица:

kultura.bg/web/за-войната-и-апокалипсиса/

Чети и сравнявай.

- 15-01-2016|**Златко**

Добро момче си, с това съм склонен да се съглася (когато не съм гневен). Що се отнася до експертността ти, то май ще трябва да изядеш още доста закуски, преди да убедиш когото и да било в нея. „Експертните“ приказки, които успях да доловя дотук, бяха „гола вода“ и „Аз не се наемам да поправям изкривяванията“ (под статията на Дженкинс). Чета с интерес описанията на ежедневните ти занимания с различни благородни (мисловни или други) дейности, но, Цончо, къде са техните прояви тук? Експертността, която съм в състояние да разпозная, обикновено има малко по-различен вид от онзи, който ти ми показваш.

А що се отнася до самата статия, така и не разбрах в какво точно се състоят аргументите ти против нейната логика (като се изключи заявлението, че си експерт). Тезите на Даниос, за разлика от твоите, са доста логични и понятни. Съществуват определени паралели между историите на библейските пророци и авторът ги проследява доста убедително, като показва вътрешната им логика (докато нямат власт, всички те изпращат послания за мир и любов; нещата обаче се променят доста радикално, когато съответната фигура застане на властови позиции). Интересното и силно ново за мен тук е, че абсолютно същата логика може да се проследи и при историята на Исус Христос, както става много ясно при сравненията между посланията от двете различни пришествия. Всичко това е изключително интересно, убедително и логично. Собственото ми мнение е, че когато някой ми говори нещо логично и убедително, аз не се нуждая от разрешението на експерти, за да приема аргументите му/й. Точно обратното – тук „експертите“ са онези, които трябва да доказват нещо, а именно собствената си експертност (или поне способност за някакъв вид логично мислене). Гръмките заявления, Цончо, са нещо като опит човек сам да покачва курса на акциите си – една стратегия, която не се котира особено високо, на която и да било борса. Ако имаш някак-

ви разбираеми аргументи – заповядай. Ако не – просто намери някой стол по-наблизо, поседни малко и опитай да се успокоиш, преди да си се възбудил до степен, която ще те направи не само умилителен, но и откровено смешен…

- 16-01-2016|**Гост**

Всъщност в историята е имало доста практкуващи християни-експерти, които са тълкували Новия завет тъкмо по начина предлаган от Здравко. Като се започне от византийските императори, мине се през кръстоносци и инквизитори, та стигне до съвременни фундаменталисти.

- 16-01-2016|**Златко**

А междувременно Цончо, който – повтарям – е добър човек (след което си замълчавам), ми изпрати следните аргументи в подкрепа на тезата си (цитирам):

Ето произволен цитат,

> *„Мнозина християни говорят как Исус ще донесе мир в света, веднъж завинаги. Но те често пропускат да споменат начина, по който този световен мир ще бъде постигнат. А именно: едва след като неговите опоненти са избити, а „народите“ (целия свят?) са подчинени под стъпалото на глобалната Християнска империя.“*
>
> *Първо, написано е инфантилно, второ, няма нито един значим християнски мислител, от Иринеус до Хауеруас и Барт, който да говори за подобно подчинение. Точно обратното. Има един-единствен значим автор, Еузебиус, който подкрепя християнство под патронажа на Римската империя, но ако прочетеш неговата Църковна История, ще видиш, че дори и тази подкрепа е ограничена.*
>
> *Друга недомислица:*
>
> *„С други думи, ще има мир по простата причина, че няма да е останал никой, срещу когото да се водят военни действия, тъй като всички противници са били избити или подчинени…“*
>
> *Ако искаш християнска теория на мира чети Августин, Божественият Град, книга XIX, и дори Хобс (пак християнска, ха*

де, Марк Лила, който ти не си чувал, разбира се, ще ми издълрпа ушите), De Cive и Левиатан.
или
„Липсата на насилие ще позволи на властващата сила да поддържа без усилия владичеството си.“
На това, аз казвам, не „самостоятелно мислене,“ а баналност.
или
„Бидейки далеч от смирения пророк от Първото пришествие, при завръщането си Христос ще води много силна армия“
Какво да отговоря на това? Как да отговоря „експертно“? Човекът прави прост преразказ, прост преразказ не се поддава на интерпретация, посреща се с мълчание...
ами това прозрение:
„В Първата книга Коринтяни (част от Новия Завет) се предсказва, че, вместо да обича враговете си, Христос ще ги подчини и унижи под краката си“
предизвикано от следния пасаж:
15:25 Защото Той трябва да царува, докато положи всички врагове под нозете Си.
Сравни красотата, и нюансите, на езика в този миниатурен Библейският пасаж, и запъртъка в бузите на преводача (или автора)...

Надявам се, не е нужно да обяснявам, че логиката на аргумента се състои в простичкото „това го няма в (християнските) класици, а следователно не може да бъде“, която е точно логиката на всяко догматично мислене, включително и онази на нашия добър стар познат, „научния комунизъм“. Добрият Цончо е вярващ човек, което е чудесно, разбира се. Но само с вяра не става, не и в този форум. Иска се и способност за самостоятелно мислене, както съм казвал неведнъж...

- 17-01-2016|**Митко**

Бих искал да попитам, ако в Библията се призовава в насилие, как това прави Корана по-добър? И ако в името на християнската религия се извършват също толкова големи по мащаби извращения (като например това, което прави Joseph Kony в Уганда от 3 десетилетия) колкото

в името на исляма, как точно това оправдава ислямистите и ги прави по-добри?

- 17-01-2016|**Златко**

Основното послание на този текст според мен е следното: „ВСЕКИ религиозен текст може да бъде прочетен като призив към насилие, но ВЪПРЕКИ това някои хора и човешки групи ВЕЧЕ не практикуват насилието, което лесно може да се оправдае чрез религиозните им текстове“ – след като, примерно, са го правили, в течение на хилядолетия (тук, разбира се, имам пред вид най-вече християните и християнството, чиито религиозно санкционирани престъпления са като МИНИМУМ равностойни на всичко, което може да се припише на историческия ислям). Изводите, които могат да се направят от всичко това отново са много различни, но според мен ТОЧНО последният от тях е „всички са едни и същи маскари“ (какъвто примерно е вашият прочит на текста и какъвто беше прочита на някои от собствените ми аргументи ПРОТИВ *паушализираното* слагане на всички мюсюлмани в един и същи кюп, във връзка с обирите и сексуалните нападения от Кьолн).

Реалните изводи според мен са следните:

1. Коранът НЕ МОЖЕ да бъде интерпретиран като санкциониран призив (или „разрешително“) за насилие – и това НЕЗАВИСИМО от факта, че самите ислямисти оправдават насилието си чрез подбрани пасажи от него. Същото нещо, както лесно виждаме от горния текст, може много лесно да бъде направено с Библията – и то е било правено МНОГОКРАТНО в хода на световната история, без някой непременно да е повярвал в това, че САМАТА Библия, а не хората, които са я интерпретирали като инстанция, узаконяваща геноциди, расова сегрегация и всевъзможни видове потисничество, са отговорни за това.

2. Това, повтарям, съвсем не означава, че ние оправдаваме ислямистите (силно странен извод, между другото). Но то със сигурност означава, че ние сме ЗАДЪЛЖЕНИ да правим разлика между ислямисти и обикновени последователи на исляма, по същия начин, по който правим разлика между някой член на Ку-Клукс-Клан, примерно, и съседа-християнин.

3. Този извод е вече малко по-далечен, но според мен също толкова валиден. След като през последните двадесет години случаите на ислямски тероризъм са се повишили десетократно (това са 1000%!), а Ко-

ранът си е останал все същият, то очевидно трябва да търсим причините за всичко това някъде другаде. Писах вече много пъти, че воденето на някакъв вид „идеологически-санкционирана“ война срещу „арабите“, „мюсюлманите“ или „Близкия изток“ (дори и само в „неофициални“ разговори – имам пред вид начина, по който се говори и котира възможно най-масово ТОЧНО това разбиране в България) – само ще увеличава все повече и повече броя на хората от другата страна, които ще виждат в борбата против „християните“ не само някакъв вид самозащита, но и гордост, и религиозно задължение, и възможност за постигане статус на герои. Или, с други думи, идиотщината от едната страна поражда само ответна идиотщина от другата. А идиотщината, както всички знаем, не се оправдава ни най-малко от детинското извинение „ама те почнаха първи“ (което незабавно ни довежда до каскада от „исторически“ аргументи, водещи назад до Адам и Ева). Някой трябва да се осъзнае, някой трябва да започне да разбира, че продължаващата война в Близкия изток означава продължаваща война и в Европа, и по целия свят. Ако българските големи герои (обикновено в разговори на маса) са готови и целия свят да видят в пламъци, просто за да начешат езици и злоба, то поне останалият свят – Европа! – малко по малко трябва да започне да се осъзнава.

И накрая, отново: нашите съседи-мюсюлмани не могат и не трябва да бъдат идентифицирани с някакъв вид ислямистки интерпретации на Корана. Най-обичайното нещо, което може да се чуе днес в България е „ами те всички са такива, вижте само какво пише в Корана“. А в Корана, оказва се, пишело и съвсем други неща, при това оправдаването на и призивите към насилие в него били далеч по-малко от онези в Библията, но ние – къде от невежество, къде от страх – продължаваме да виждаме единствено сламката в окото на съседа, но не и гредата в своето собствено. Мюсюлманите са хора ТОЧНО като нас – със свои собствени страхове, несигурности и колективни психози – и наше задължение е да НЕ подсилваме всичко това чрез актове на колективна стигматизация.

Истинската – и единствено заслужаваща почит – война на този свят, е онази срещу дяволите и злото в собствената душа. Промяната на света започва с промяна на самите себе си, а не с войни срещу злите отсреща.

- 17-01-2016|**Митко**

Разбира се, нямам намерение да оправдавам престъпнице, които вършат своите зли в името на религията и да ги преписвам на самата религия. Те трябва да понесат своята персонална отговорност.

В името на християнството и до ден днешен се извършват всякакви престъпления и гнусотии, които се извършват и в името на исляма. Дори разнообразието от извращения при съвременните християнски фундаменталисти е по-голямо. Дадох пример с Джоузеф Кони, могат и други примери да се дадат.

„А в Корана, оказва се, пишело и съвсем други неща, при това оправдаването на и призивите към насилие в него били далеч по-малко от онези в Библията..." Ето, че всички все пак са били маскари!

Остава въпросът как да направим разликата между „обикновения" християнин и фундаменталиста? И двамата, ясно е, са силно вярващи, и двамата ги мотивира религията, и двамата си мислят, че тяхната интерпретация е правилната. Това, че някой прави ужасни неща в името на християнството, не го прави по-малко вярващ. Дори напротив, според неговата интерпретация, тези, които не го следват, не са истинските християни.

Ясно е, че и Библията, и Коранът, не само че могат, ами и съвсем буквално са си интерпретирани като призив за насилие. Това не само е физически възможно (и за двете книги), ами и се случва. Нека Ви цитирам още веднъж: „... насилието, което лесно може да се оправдае чрез религиозните им текстове".

Кои са тези хора, които ВЕЧЕ не практикували насилие заради религиозните си текстове? Това определено не са нито будистите, нито християните, нито мюсюлманите.

Може би има и друг въпрос. Дали например Джоузеф Кони щеше да върши каквото върши, ако не беше силно вярващ, какъвто той безпорно е? Ами надали щеше да бори да създаде християнска теокрация и да обяснява на своите деца воини, че ако си нарисуват кръст на гърдите, това ще спира куршумите. И как точно християнската вяра и Библията е направила това чудовище по-добър човек?

- 18-01-2016|**Благо**

Струва ми се, че Ц. компрометира собствената си логика със следното твърдение: „Няма начин вярващият в такъв жесток Бог да не е злодей,

или най-малкото лицемер...“. По своеобразен начин и цитираният Рене Жирар казва същото, твърдейки, че не сме готови да поемем „тежестта“ на християнското послание. В коментар към друг текст вече изразих мнението си, (между другото, отново провокиран от Ц.), че ценностите са „преди“ религията, те определят „прочита“ на религиозната доктрина, добрият човек няма да потърси основание за насилие в която и да е религия, въпреки че ВСЯКА от тях му дава предостатъчно възможности за това.

- 18-01-2016|**РМЦ**

Тази статия не помага никому. Първо трябва да наблегнем на това, че всеки християнин, който си позволява да хвърли камък по ближния си вече е стъпил встрани от заветите на Христос. Та да се мъдрува добри ли са повече мюсюлманите от „анти-мюсюлмански настроените християни“ е невъзможен дебат, защото такива християни не са християни. За да се ориентираме какъв е християнския път можем да потърсим „Жития на светии“.

Четейки тези жития човек може да разбере как християнството печели последователи и то във време на гонения. Когато по света са ходели хора, които са избирали спасението на душата пред спасението на тялото.

- 21-01-2016|**Гост**

Ами, не е ли малко пресилено да съдим по книгите, на които се базира дадена култура за самата култура. Маркс се ползваше и в Скандинавието и в Русия и резултатите са коренно различни: на едното място благоденстващи, мирни и защитени общества, а на другото насилие, мизерия и агресия. Другата забележка е по отношение на първенството на книгата спрямо вярата. Корпусът на Библията възниква доста след като има християнска общност и култура. Освен това е илюзия, че християнството и исляма са нещо конастантно особено по отношение на агресията, факт е, че съвременното християнство е по-малко агресивно от исляма, но всеки знае, че не винаги е било така, както и са се променили практиките и нормите. Ако преди са се налагали наказания за контакти с езичници сега не е така, отменено е и робството, като последната държава и църква в Европа, е в православните Влашко и Молдова, където е имало 300 000 роби цигани и татари, от които поне 70 000 хиляди, соб-

ственост на православнта църква. От коя глава на Библията е извеждано робството във вселенската Патриаршия не знам. Очевидно става дума за практики и културни развития вън от текстовете на Книгите. Въпреки това, смятам, че Новият завет и животът на Христос, за разлика от този на Мохамед не дават основания за тълкувания в насока насилие, както е и в коментарите на християнските отци, където апокалиптичните видяния са тълкуват метафорично и в духовен план. Факт е и обаче, че облъчването на вярващите с апокалиптични видения и атакуването с усещане за приближаващ край е средство за повишаване на агресията, пдане на духовни и нравствствени бариери и превръщането им в безпомощен и безволев инструмент за агресия, хаос и ирационален контрол.

- 21-01-2016|**Митко**

Както посочих по-горе, християнският фундаментализъм процъфтява през 21. в. Така че определено не съдим за религията само по нейната основна книга и определено съвременното християнство не е по-малко агресивно от исляма.

Глобализация и изборна демокрация или защо социалното неравенство е проблем

Автор(и): Марио Игнатов

В последно време политическите анализатори споделят с тревога опасенията си, че намалелият интерес към участие в избори е в състояние на подкопае устоите на демократичния порядък и да доведе на власт политически сили и личности с неясни и застрашителни физиономии. В първия тур на регионалните избори във Франция до урните отидоха по-малко от половината гласоподаватели и той бе спечелен от Националния фронт. Изтъква се емпирично доказаният факт, че участието в избори е функция на интеграцията на индивида в системата, на неговия личен залог в нея. Негласуването пък може се дължи на отчуждение и разочарование от политическия процес.

Причините за това разочарование са комплексни. Глобализацията и развитието на технологиите отнеха добре платени работни места на хората без особена квалификация в западния свят, като в същото време повишаването на образователния стандарт на малцинствата и притокът на имигранти създават конкурентен натиск на пазара на труда. В резултат на тези процеси, избирателите търсят алтернативи. В САЩ това са кандидатите в предварителните президентски избори Бърни Сандърс и Доналд Тръмп, а във Франция – Националният фронт.

България често бива критикувана за корупция, но западните общества също не са пощадени от нейния бич. Поставянето на знак за равенство между корупция и лобизъм може да предизвика недоволни гримаси у мнозина, но все пак миналата седмица британският вестник „Гардиън“ разкри свое собствено разследване за похарчени от компанията „Гугъл“ три и половина милиона долара под формата на финансиране на избирателните кампании на членове на Конгреса на САЩ, които в замяна са лобирали срещу антитръстовото дело за 6 милиарда евро, заведено срещу „Гугъл“ от ЕС. Американската компания без свян прилага т. нар. политика на въртящата се врата, назначавайки на ръководни ло-

бистки позиции бивши висши функционери от Европейските институции. „Гугъл“ също финансирал тинк-танкове и университетски научни изследвания с благосклонно отношение към интернет-гиганта, който има доминираща позиция в онлайн търсенето в Европа с пазарен дял от около 90%. През миналата година „Гугъл“ е изхарчил за лобиране в Европа два пъти повече от „Апъл“, „Яху“, „Фейсбук“, „Туитър“ и „Юбер“, взети заедно. „Майкрософт“ обаче е похарчил дори повече от „Гугъл“ и мнозина отдават провала на усилията на „Гугъл“ да парира антитръстовите действия на ЕС именно на лобито на конкурента от Сиатъл.

Докато сме на американска вълна, да разгледаме възхода на наричащия себе си „демократичен социалист“ Бърни Сандърс, борещ се за номинацията на Демократическата партия в президентските избори догодина.

„Демократичният социализъм“ на Сандърс произтича от донякъде идеализираната му представа за скандинавските държави. При все това, популярността на независимия сенатор от щата Върмонт, чиято кампания досега се финансира основно от близо два милиона обикновени американци, дарили средно по около 30 долара, се дължи до голяма степен на отвращението на гражданите от големите пари в политиката, пример за които предлага и споменатото разследване на в. „Гардиън“. Сандърс проповядва социализирано здравеопазване и безплатно висше образование, разходите за което да се покрият от допълнителни данъци върху финансовия сектор. Кандидатът за номинацията на демократите изтъква също факта, че 99% от новогенерираните доходи отиват в горния 1% от населението на САЩ.

Привържениците и на Сандърс, и на Националният фронт във Франция, дори и на строителния магнат Доналд Тръмп, борещ се за номинацията на републиканците в САЩ, споделят една обща черта: загубата на доверие в политическия мейнстрийм и управляващите елити.

Колкото до Франция, бившият държавен глава Саркози беше задържан и след това разследван за подкуп на магистрат, което може сериозно да навреди на шансовете му за политическо завръщане. Предшественикът му от десницата Жак Ширак пък бе осъден условно за присвояване на обществени фондове в качеството си на кмет на Париж. Като се има предвид непопулярното управление на социалиста Оланд, нищо чудно, че крайната десница и нейният лидер Марин льо Пен се явяват сериозен претендент за президентството през 2017 г.

Накрая, мнозина вероятно ще попитат как ставащото в тези държави има отношение към България. По всичко личи, че в страната ни се води грешният дебат. Противопоставянето отдавна не е между комунисти и антикомунисти, русофили и про-западняци, дори не между модела #Кой и протестиращите срещу него, а между имащите и нямащите, между спечелилите и загубилите от алчния нерегулиран пазар и глобализацията. Наскоро се разбра, че за първи път от 1971 г. делът на средната класа в САЩ е паднал под 50% от населението. България не може да остане изолирана от тези световни тенденции в развитието на капитализма. Тоталното отрицание на периода 1944 – 1989 г. обаче заплашва заедно с мръсната вода да изхвърлим от коритото и бебето, образно казано. Онова, което си струва да запазим като спомен и еталон от Народната република, е социалното равенство, включително и между половете, социализираното здравеопазване, гарантираното време и възможности за отдих, по-високото качество на образованието, особено в областта на точните науки – все неща, за които пледират политици като Сандърс или лидерът на Лейбъристката партия във Великобритания Джереми Корбин. В същото време, безкритичното приемане на модела на изборна демокрация и свободен пазар, внесен от Запад, крие опасности от зараза с присъщите на този модел болести: купуването на гласове и депутатски места, контрола върху медиите от страна на частни лица и манипулирането на общественото мнение, защита на интересите на корпорациите за сметка на индивидуалните права, формализирането на електоралния процес посредством свеждането на избора до две – три политически партии, които на практика подкрепят съществуващото статукво, и в крайна сметка – огромната опасност от отчуждение на гражданите от политиката и превръщането им в цинични пасивни наблюдатели на случващото се в собствената им държава. Демократичният дефицит върви ръка за ръка с растящата поляризация в обществото. Оформящите се национални и глобални елити се откъсват все повече от масите. Свиването на средната класа е проблем, защото чрез потреблението си тя е основният двигател на икономиката и съответно главен създател на работни места в производството. За жалост, на дневен ред отново излиза старото противопоставяне между процедурна и материална демокрация. Задава се дори въпросът за съвместимостта между демокрацията и съвременния капитализъм.

В заключение, нека да споменем мимоходом, че така жадуваната от Европейския съюз партиципативна демокрация съществуваше отдавна в някогашния източен блок под формата на работническото самоуправление в бивша Югославия.

Марио Игнатов е политолог и социолог, завършил Университета на Синсинати в САЩ и Женевския университет в Швейцария. Публикувал е книгата „Българските евреи през Втората световна война: мит и действителност“ (2015, на английски), както и статия в „Оксфордски библиографии“ през 2014 г. Преподавал е социология, социално неравенство и политическа социология в САЩ, и е работил като изследовател по научен проект, финансиран от американската National Science Foundation и посветен на расовата сегрегация в САЩ. В момента живее във Великобритания, където ръководи стартъп компания.

Коментари (9)

- 03-01-2016|**Жоро Ончев**

От този анализ до „експроприация на експроприаторите“ има една малка крачка – толкова по-малка, колкото повече са бедните в една страна и колкото по-жив е в нея споменът за ТКЗС-то, за евтините почивни станции, за „безплатното“ здравеопазване и за приятната липса на неприлично богати експлоататори. „От всекиго – според възможностите, всекиму – според потребностите“, нали?, колко красиво само! А защо не и – „пролетарии от вси страни ...“, и т. н. Интересно, защо ли се срина Югославия с тези чудесни форми на работническо самоуправление? И защо ли целият Източен блок се срина със своите равенства, безплатни и общодостъпни образования и здравеопазвания и всеобща социална

справедливост? Четете повече Андерсен, деца, ако обичате приказки, по-талантлив, по-верен (за човешката природа) и по-приятен е, отколкото заблуждаващите разкази за времена, които на помните, лека нощ.

- 03-01-2016|**Златко**

Това е стара тема тук в списанието, самият аз се радвам, че този път се подхваща от българин, ако и живеещ в чужбина. Ето тук още един текст, който разглежда въпроса, от солидно-научна гледна точка...

Неравенството разяжда обществата

- 04-01-2016|**Black Wolf**

Този ДРУГАР съвсем очевидно подхваща основната опорна точка на комунистите – за борбата на „бедния и ограбен“ български народ с „изедниците“.

Все едно за състоянието на България не е виновна произлязлата от комунистите олигархия (и все още тясно свързана именно с тях!), а са виновни някакви абстрактни „богаташи“ и техните поддръжници – разбирай хората, които може би не са лично богати, но са склонни да подкрепят европейските ценности и западната демокрация. Т. е. превръщането на България в нормална държава, несвързана с олигарси и московски мекерета.

Чудите се какво аджеба е модела #Кой? Те ви го на.

Така че не разбрах, другарю Игнатов какво предлагате? Да върнем соца и Варшавския договор? Щото натам клоните...;-)

- 04-01-2016|**Жоро Ончев**

И стара, и актуална, разбира се, е темата, дума да няма, самият аз съм изкушен от културните разлики между по-равните и по-неравните общества, но това са академични подробности ... в съдържанието на иначе солидните текстове. Вън от тях, често по-съществено е как, а не какво, се изрича – нещо очевидно за всеки, занимаващ се със текстове, независимо какви. И то, формата, както и жестовете и интонацията при живата среща, дава повече инфо, отколкото съдържанието на казаното. Реакцията ми се дължи на мой си дефект – изострени сетива за начина на изричане, в случая за левичарската демагогия и носталгичност, иначе нищо против съдържанието, ама какво да се прави: деформация за надушване, така да се каже, отвъд академичния дебат ... където прозира

един хубав розов комсомолски патос и вяра в една утопия, която всяко поколение, изглежда, трябва само да провери и преодолее.

- 04-01-2016|**Златко**

Естествено е в едно общество, което току-що излиза от един обществен модел, основаващ се на пълна уравниловка (и скрито зад нея най-брутално обществено неравенство, тъй като едва ли има общество, основаващо се в по-голяма степен на незаслужени привилегии от „реалния социализъм“)... Та, естествено е в едно такова общество да цари тотална подозрителност срещу опитите за повдигане на въпроса за вредите от неравенството (особено когато то отново се възприема като силно незаслужено), съпровождано от силна ненавист срещу основните му представители. Но всъщност основният проблем в България (пък и на Балканите изобщо, с възможното изключение на Турция) е пълната липса на уважение към чуждия труд и способности, които винаги се възприемат като неубедителни или дори достойни за (един вид силно презрително, силно хъшлашко) отрицание. Струва ми се важно да се отбележи, че по принцип това отношение, тази позиция, поне в нейния български вариант – отново типично – се основава на едно мощно вътрешно противоречие, а именно: от една страна, представителите ѝ УЖ са срещу „равенството“ и на приказки УЖ подкрепят някакъв вид ***меритокрация***, тоест общество, в което привилегиите и неравенствата се основават на някакъв вид заслуги, но от друга страна, не притежават абсолютно никакво чувство за пиетет и уважение към чуждите заслуги и труд, в резултат на което говоренето и поведението им се превръща в най-чиста проба лумпен-пролетарско отрицание на всичко и всички. Оттук и огромните трудности, с които е свързано в тази страна постигането на всякакъв друг вид консенсус, освен онези на отрицанието, безцелния бунт и протеста „срещу всичко“...

(Коментарите на човека, който нарича себе си „Черен вълк“ са абсолютно типичен пример за този вид мислене и начин на поведение. Пълна неспособност за изказване на мнение, в което ще се съдържа някакъв вид положителна оценка за нещо или някого. Отрицание, отрицание, отрицание. По-типично за България от това поведение едва ли може да се открие в момента...)

- 04-01-2016|**Златко**

Собственото ми обяснение за всеобщото разпространение на този вид мислене и поведение е, че то се дължи на изключително големите трудности, с които е свързано постигането и удържането на някакви „по-високи“ позиции в едно общество, традиционно неразполагащо с традиции (и ресурси) за лична реализация, освен по утвърдените канали и пътища (основно като някакъв вид служител на организация, и основно на държавата – повече по тази тема съм писал в есето **За мястото на интелектуалците в българския живот**). В България място (и признание) за някакъв вид лични позиции, били те материални или духовни, дори и когато са постигнати с огромни усилия и труд, почти няма. Мизерността на това всеобщо пъплене, както и автоматично свързаните с него отрицателни емоции – озлобление, неудовлетвореност, черногледство, песимизъм – са и основното обяснение за българския негативизъм и склонността към всеобщо отрицание...

- 04-01-2016|**Жоро Ончев**

От малък нямам необходимост да се оправдавам за каквото и да е, но ... изтъкването на развитието ни, на израстването ни, на правенето на терапия на жертви на изтезания в лагери на бежанци**безплатно** (в колко лагери в Германия това се прави?) – това нима е черногледство и отрицание? А за начина на представяне (тъкмо за начина, не за съдържанието) на нечии идеи и за прозирането на лявата утопия отвъд тях, тъкмо благодарение на начина – не е българска черта, лична е ... интуиция, какво да се прави ... Иначе гледаме положително на всеки чужд труд, особено на труда на Карл Маркс. Както пееше един бард за друг гений: в езикознанием он даже корифей ...

- 04-01-2016|**Марио Игнатов**

Много благодаря на всички за коментарите!

Както винаги, те дават храна за размисъл и – може би – нов текст.

Дали да не го посветим на понятието „меритокрация“ (благодаря, г-н Енев)? Меритокрация ли е комунистически Китай днес? Защо Лионел Жоспен не харесва тази дума? Нещо повече, какво е имал предвид под „меритокрация“ авторът на термина Майкъл Янг?

- 04-01-2016|**Златко**

Ще се заплетем, темата е прекалено комплексна. Тук не може да липсват примерно теоретици като Парето или Веблен, със съответните теории, анти-теории и пр. Темата за меритокрацията и нейната антитеза, елитизмът, е поне толкова вечна, колкото човешката история, ако и да получава „теоретическо“ развитие едва през последните стотина години. Моят адаш, Златко Ангелов, от години насам пише есеистика, в която защищава нещо, което бих си позволил да нарека „стихиен елитизъм“:) Може би той ще може да каже нещо по въпроса...

Музеят: четири фигури на кражбата
Автор(и): Александър Кьосев

През 1997 г. по неизвестни пътища и канали оригиналният ръкопис на „История славянобългарска“, за който всички знаеха, че се намира в манастира Зограф в Атон, се появи внезапно в касата на Националния исторически музей в София. Как се случи това, не разбра никой, освен мистично посветени политици, историци и българските тайни служби, по принцип посветени във всичко. Този полукриминален факт обаче породи разгорещена публична дискусия, към която се присъедини и конференцията на Департамента по Нова българистика, НБУ проведена в началото на 1998 г. На тази конференция беше прочетен и настоящият текст.

Увод в казуса

Нека в началото се опитаме да формулираме ясно казуса за връщането или не-връщането на откраднатия от Атон ръкопис на „История славянобългарска“. Казано максимално опростено, спрямо него действаха, а дори и сега, след официалното връщане на ръкописа, продължават да действат два подхода, които се управляват от две съвсем различни аргументационни логики. Единият подход е базиран на безкомпромисната идея за собственост и кражба и според него отнемането на чужда вещ е кражба и престъпване на действащите български и световни закони, както светски, така и религиозни – от Наказателния кодекс до вехтозаветното *Не кради.* Това, че в случая става дума за основополагащ български ръкопис, няма никакво значение – като вещ той е юридически и морално чужда собственост, кражбата му е престъпление и той трябва да бъде върнат, а крадецът – наказан. Параметрите на подобно разсъждение се определят от характера на деянието, поместено в „неутрален“ и „универсален“ контекст – сякаш е само пред Божиите очи или поне пред очите на Човечеството и не се отнася към национални, политически и културни обстоятелства.

На пръв поглед изглежда, че българският президент застана на тази позиция. Но това наистина е само на пръв поглед, защото той постъпи половинчато – нареди ръкописът да бъде върнат, но не направи нищо за наказанието на крадците, с което скрито отстъпи на втората логика. А тя изглежда приблизително така.

Историята не трябва да бъде връщана, защото тя е свещен *за Нас, българите*, ръкопис. Тя трябва да бъде задържана на всяка цена, защото по същество е наша, това е Нашата история. По логиката на отъждествяването на различните духовни и материални форми на „Нашето“ се прави следното аргументационно салтомортале: онова, което си е символно Наше, трябва да си бъде и вещно Наше. Така притежанието на Историята като минало славно, що прави големите с малките равни, като разказ, традиция, идентификационен ресурс лесно се приравнява с притежаването на една чужда вещ, ръкопис, предполагаемо писан пред лампа жумеща в дън горите атонски високи. Митическото Наше и графическото, вещно, юридическо и музейно Наше се поставят в пряка връзка. А от това следва, че онова, което изглежда от морална гледна точка Наше, трябва да си стане и де факто наше с цената на всичко, включително и кражба. Често към тази логика се прибавя и един аргумент, прозвучал преди около сто години на Будапещенската гара: а те (разбирай гръцките, но защо не и немските, руските, френските, сръбските и прочие музеи) не са ли ни взимали ръкописи, не са ли ни крали, а те малко ли ни скубят?

Както се вижда, координатите на едната логика са универсалните Норма и Престъпление, а координатите на другата са локалните национални интереси и ценности, зад които обаче прозира едно не по-малко универсално противопоставяне на Ние и другите.

Настоящият текст отказва да се включи лесно в тази дихотомия, която разглежда кражбата и музейната собственост бинарно разкрачени между универсалните норми и локално националните „ценности“ и „интереси“. Той би искал да обърка нещата, да скандализира и двете посочени логики с намерението не да реши казуса за връщането или невръщането на *Историята*, а с обратно намерение – да го направи още по-казусен и по-трудно решим, да го мултиплицира като дълга верига от проблеми, да го промисли и проблематизира в неговите нелеки мисловни, морални и юридически извивки. Вероятно това, което казвам, звучи сложно. Но казано още по-сложно, целта ми е да деконструирам и

да снема двоичните противопоставяния, владеещи българското медийно мислене, за да се отворят скритите от него объркани и нерадостни културно-исторически перспективи, хоризонти, хълмове и хребети. Затова този текст ще произведе не две, а поне четири различни фигури на отношението между музей и кражба, нация и кражба. Бих искал те да са не четири, а повече, но за това, както е казал още Черноризец Храбър, няма време, няма и ресурс.

Първа фигура

Впрочем байганьовският аргумент не бива да се отминава просто с пренебрежение към простака. Всеки, който се е разхождал по безкрайните коридори на Британския музей, из имперските зали на Лувъра, из строгите помещения на берлинския Пергамон или на мюнхенската Пинакотека, се е поразявал от размерите, обема, броя и вероятната цена на онова, което изглежда откраднато, отмъкнато и плячкосано от други народи и култури. В Британския музей до нашето многооплаквано четвероевангелие от епохата на цар Иван-Александър стоят далеч по-стари и далеч по-красиви, по-скъпи и по-пленителни в безвъпросната си колониална присвоеност евангелия от Шри Ланка, Индия, Китай, Гърция, Япония и откъде ли още не. На един от горните етажи могат да бъдат наброени над петдесет мумии, кощунствено извадени от своите саркофази и светилища някъде из египетската Долина на мъртвите или от утробата на пирамидите. И в Лувъра, и в Британския музей количеството и големината на отмъкнатите хетски, етруски, финикийски, старогръцки и римски каменни блокове е чудовищно – от гигантски колони, обелиски, фасади и фризове до цели сфинксове, крилати лъвове и петдесеттонни кучеглави божества, а в музея Пергамон наваксващите колониализма германци просто са построили от автентичен строителен материал целия Пергамски олтар плюс вавилонски порти и милетски портици.

Значи ли това, че музеят по принцип се базира на кражба? И че след като те... такова, и ние... такова? За съжаление на Божидар Димитров и на Бриго Аспарухов – не значи това.

Генеалогическите пътища, пътеки, ручеи и поточета, по които възниква модерният музей, са по-сложни и превръщат идеите за собственост и за кражба в изключително объркани и трудно дефинируеми. Те престават да бъдат онзи ясен юридически казус, който можем да раз-

махаме днес. Музеят е по-стар от своята разновидност националния музей (защото е по-стар от нацията), а в своята първоначална ренесансова и вторична имперско-цивилизационна форма той е по-стар и от разбирането за интелектуална собственост и духовно притежание. В генеалогическата ситуация на музея притежанието и собствеността са неотделимо преплетени със задължителното съхраняване, опазване, с публичността и репрезентацията, които легитимират по нов начин и променят бившата форма на собственост.

Един от начините, по които възниква музеят, е приемането на дарения от частни сбирки в своите хранилища – флорентинската колекция на Козимо Медичи, Лоренцо Великолепни и техните наследници например след няколко века събирачество постепенно бива превърната в държавна публична институция: през 1742 г. тя е завещана на държавата от поредния Медичи, „за да бъде достъпна на народа на Тоскана и на всички други народи“. През XVII и XVIII в. подобни дарения и завещания се превръщат в практика – редица частни лица, загрижени за опазването и нарастването на своите колекции, предпочитат да ги завещават на колективни и корпоративни общности: кметства, монарси, манастири. Така даренията и завещанията стават прецедент – те осъществяват преминаване от съмнителна и неустановена лична собственост към несъмнена и публична, колективна такава. Освен от даренията и завещанията обществените и държавни музеи възникват и от случайността на историческите, не особено справедливи към понятието за собственост обстоятелства – така например след Реформацията редица католически манастири са затворени и части от имуществото им, състоящо се от стари ръкописи и скъпоценни предмети, се пренасят в Цюрих, където местното кметство създава музей. Друг вариант е бавното прехвърляне на собствеността на затворени сбирки-съкровища, притежавани от монарси и феодали, към новия суверен – Народа, при което те естествено стават първо публични, а после – просто народни. Такъв е случаят с кралската сбирка от картини на Бурбоните, изложена през 1750 г. в Люксембургския дворец. В предреволюционна Франция общественият натиск за публичен достъп до кралските сбирки е така силен, че води до излагането на повечето от тях в Лувъра, а след революцията – до „естественото“ им вливане в Централния музей на изкуствата, създаден с декрет на революционното правителство през 1793 г. Ще спестя на читателите паралели с ленинската музейна политика.

Заедно с избледняването на произхода на своята собственост и с легитимацията на новото притежание чрез „публичност“ и „народност“ музеят получава и друго оправдание – този път епистемологично, фундаментално за епохата на разума. Както посочва Британската енциклопедия, още през 1565 г. Семюъл ван Куичбърг (Quicheberg) формулира идеята, че колекциите могат да се тълкуват като образи на света като цяло – като систематично класифицирани репрезентации на всички материални дадености на вселената. Така идващата енциклопедична епоха оправдава съмнителното придобиване на вещите – те вече не се мислят като натрупване на материално богатство, на съкровища и куриозитети, а като инструменти на общочовешкия, универсален разум. Реалното притежание става далеч по-малко важно от натрупването на познавателно богатство. (Нещата обаче се усложняват от това, че и самият натрупан символен капитал не е еднороден, защото с възникването на националния музей заключеният в древни предмети смисъл е не само познавателно, но и идентификационно богатство – съвкупност от знаци на славата, достойнството и древността на една нация.)

Разбира се, отмъкването и съмнителната търговия с ценни антики от далечни места не са монопол нито на Ренесанса, нито на колониалната и рационална епоха. Те се практикуват отдавна, още от предколониалните времена. Така например още през XII в., когато доминантните пристанища на Европа са средиземноморски, от Изток на Запад съществува движение на ценни предмети и търговия с антики – през 1151 г. Анри Блоа, епископ на Уинчестер, докарва в Англия антични статуи от своето пътуване до Рим; кръстоносните походи засилват тази тенденция – по времето на Четвъртия кръстоносен поход от Константинопол в базиликата Св. Марко във Венеция е пренесена прочутата елинистична бронзова квадрига, пътувала от Мала Азия до Рим, преди да стигне Константинопол... Едва по-късно, паралелно с рационалната идеология на Просвещението и с колониалната експанзия, музеят придобива ясен институционален статут, а античната вещ – несъмнена културна ценност (по-добре е да се каже несъмнена културна „безценност“). Тогава става възможно и отмъкването, което обаче винаги е комбинирано с някакъв вид закупуване, да се превърне в планирана имперско-колониална и културна политика. Класически пример е египетската експедиция на Наполеон, на която той съвсем целенасочено води със себе си цял

екип от прекрасно подготвени ориенталисти – след нея колекцията от древно източно изкуство на Лувъра значително нараства.

Споменавам тези исторически анекдоти, за да хвърля светлина върху сложната историческа траектория, която описва идеята за собственост в модерния музей, и върху пелената, която тази история хвърля върху правото или „кривото“ да се притежава определена музейна вещ. Завещаването и даряването на частни колекции се смесва със сложни трансформации на природата и формата на собствеността и нейния субект, преплита се със събирането на „безобидни“ екзотики, с достойното научно създаване на естественонаучни сбирки, с домъкването, отвличането, измамническата покупка, плячкосването, но и с откривателството, публикуването, съхраняването, запазването, концентрирането, подреждането, представянето. Веригата на собствениците (както и качеството на сбирките) – от реални частни лица към идеологически конструкти като Народа и трудовите маси, се мени. Вековете забрава, наследяването, завещаването, събирането и концентрирането правят присъствието на определени артефакти в музея все по-естествено и неотменимо.

Освен това много от самите пътешественици, лордове и сахиби, не възприемат домъкването на ценности от Египет, от Рим или от древна Гърция като кражба или незаконно придобиване на собственост: та античните колони и фризове се търкалят по земята, изложени са на произвола на ерозията и разграбването от местното население, което с любов гради къщи и кухни от мраморните блокове на античните вили или от гранитните блокове на пирамидите – пренасянето на подобен камък в Британия наистина изглежда като негово спасяване за „цивилизацията“ и като откритие за публичността. Въобще колониализмът не бива да се представя едностранчиво само като история на Голямото археологическо отмъкване, защото той поражда и импулса на голямото археологическо и музейно съхраняване – не само в музейните центрове на метрополията, но и по места. Имперският пример и имперската инициатива водят до това, че в редица колонии се създават национални и регионални музеи: така още през 1778 г., само 20 години след като възниква Британският музей и по времето, когато възникват първите френски музеи, в Джакарта се открива национален музей, същото става в Бенгалия през 1784 г., а в началото на XIX в. има бум на създаването на музеи из целия колониален свят – в Буенос Айрес, в Богота, Рио де Жанейро, Монтевидео, Кейп Таун и пр. Колонизаторите не просто изнасят антики, те

внасят в съответните култури и самия музеен гещалт на съхраняването, създават местни национални култури с музейно чувство към собствената старина.

Така към началото на Модерната епоха идеята за кражба става трудна за директно и безкомпромисно прилагане. Това е времето, в което самият модерен свят се конституира чрез несправедливи от абстрактна гледна точка, но именно *конститутивни* асиметрии между империи и периферии, цивилизация и варварство, метрополии и колонии. В тях идеята за собственост и право на притежание също е разположена твърде несиметрично, от което идеята за кражба се усложнява още повече. Както посочва Едуард Саид, европейският цивилизационен център се смята за естествен наследник на великите ориенталски древни култури, които самите съвременни на колониализма египтяни, араби, индийци, изпаднали в ново варварство, не познават, не ценят и не съхраняват.

За объркването на идеята за собственост допринася и фактът, че в повечето музейни колекции сбирките от древни културни предмети се правят паралелно с природонаучни сбирки. За повечето от откривателите на древни статуи и ръкописи тяхната дейност не е много по-различна от събирането на природонаучни колекции – не е голяма разликата между това да откриеш валящ се на земята природен камък, свидетел на определени геологически процеси, и валящ се на земята културен камък, свидетел на определени исторически процеси: и двата трябва да се приберат, опишат, анализират, класифицират, препратят в съответния музей, съхранят, изложат. Европа мисли себе си за естествен наследник на културните процеси и за правомерен откривател на скритите културни наследства и богатства – така както нейната природна наука е убедена, че има право да изследва всичко от геологическите до ботаническите процеси и че като естествен откривател е и естествен собственик на природните богатства.

С всичко това искам не да отменя напълно, а само да отслабя впечатлението, че модерният музей по принцип се гради на престъпление и кражба: не защото в неговите културни основи няма съмнителен цимент, а защото при него кражбата, събирачеството, откриването, запазването, колекционирането се сплитат в неразкъсваем и неразличим възел, чиято предморалност е конститутивна за цялата европоцентрична модерна музейна култура.

Втора фигура

Ако ранната модерна култура на еврепейските империи трудно вижда в музейното попълване кражба и престъпление, защото те са сложно преплетени с други, не-престъпни и креативни дейности, то националистическата епоха може така да преакцентира кражбата, че да я помести в своите фундаменти.

Оксиморонът *Свят грях*, и то свързан именно с кражбата, не е от вчера, той е част от самоконституирането на нацията чрез националната идеология. Това важи и за българската нация и за българската национална идеология – известно е, че и Раковски, и Левски, и Димитър Общи, и Ботев са смятали кражбата за допустима, ако служи на делото. Но този националистически оксиморон придобива завършената си, парадоксално заострена форма в главите „Викентий" и „Зелената кесия" на романа „Под игото". В тях Бойчо Огнянов директно изрича трансгресивните думи *Кражба... свещена* и със загадъчна реторика убеждава дякон Викентий да открадне от своя благодетел отец Йеротей. В тези глави Бойчо Огнянов не се бои да използва историята на българската революция като прецедентно право за нови юридически норми и за нов тип национален, т. е. не-универсален, морал: „На, вземи за пример Раковски: той обра Киприановския манастир, дето гостуваше, за да устрои легиона...", и малко по-нататък: „Не боиш ли се от грях вече? – каза Огнянов засмян. – Ако има кражба свещена, то има и грях праведен – отговори дяконът шеговито. – Това е катехизисът на новото християнско учение – забележи Огнянов на вшутявка – и то е по-правото". На което дякон Викентий мрачно отговаря: „В ада ще узнаем това."

Тук универсалните юридически, морални и религиозни норми от типа на *Не лъжи, Не кради, Не лъжесвидетелствай* и дори и *Не убивай*са включени в мощното идеологическо поле на противопоставянето *Ние-другите-народното дело* и с това са разколебани в своята универсалност. Постигането на свобода и национална идентичност, изравняването с другите просветени народи е свято дело, ценност на ценностите, която пренарежда универсалните така, че в екстремни случаи е в състояние да суспендира самото Божие законодателство.

И така, ако първия ред от аргументи наречем „универсален" (заради позоваването на универсални норми без оглед на обстоятелствата и подробностите), то втория трябва да наречем „парадоксално-локален", защото за определена група хора локалните ценности се оказват по

трудно обясним начин над универсалните, превръщат се в свръхуниверсални: по модела, по който Левски не е просто равен на Христос, а е *сто пъти готов да умре на кръста Христов.*

Трета фигура

Бойчо Огнянов и дякон Викентий искат да превърнат двестате лири на отец Йеротей в пушки, а пушките във въстание и извоюване на българската свобода: казано по-кратко, те искат да превърнат парите в достойна национална история. Като културен жест *свещената кражба* е (трансгресивно) превръщане на реалния капитал в символен капитал, обращение на (чуждото, частно) злато в (свое, народно) достойнство и еманципация. А еманципацията представлява изравняване на България с историческите, модерни, държавни и просветени народи: това е възрожденската, Базовата и Бойчо-Огнянова мечта, това е свръхценната цел, която би трябвало да оправдае всяко средство.

Да сдържим несъгласието си с този начин на мислене и да се запитаме дали погледната от този ъгъл, кражбата на „История славянобългарска“ може да претендира за името *свещена кражба.* Тя наистина превръща един тип капитал в друг, но струва си да разгледаме внимателно това превръщане, чиято същност далеч не е от порядъка на първото.

„История славянобългарска“ е символен капитал от особен тип – тя е такъв само доколкото не е вещ, нито хоругва или съкровище, а*книга,* която *запалва искрата* на българското историческо знание и самосъзнание. Както твърди културната история, именно книгата, печатната книга, е първият симптом и феномен на Модерната епоха, тя е първата масово продавана стока и първият технически репродуцируем феномен, който снема опозицията между оригинал и копие. Бенямин твърди, че началото на епохата на техническата възпроизводимост и на появата на произведения, създадени с *оглед на възпроизводимостта,* се бележи от фотографията, която отнема уникалната аура от картината, традицията и ритуала, но всъщност това става значително по-рано, още с изобретението на печатното размножаване. Аурата на модерната книга вече не е аурата на униката, а на виртуално-размножимото и поради това неунищожимо съществуване в безброй копия и тиражи. По тази причина ръкописът на една бъдеща печатна книга има ограничено значение – той не е нейният оригинал, а само помощно средство, матрица за нейното размножаване, разпространяване, четене, т. е. за нейното комуникатив-

но битие. Това е отразено и в начина, по който говорим за книгата – под „оригинал“ ние разбираме не този „изначален“ ръкопис, който е интересен само за музейници и сноби, а каноничният текст на произведението на оригиналния език – оригинал, който е принципно размножим в безброй копия, без да престане да бъде „оригинален“.

Това е културната същност на модерната печатна книга. Но Историята на бедния Хилендарски монах е само полумодерна, тя е само опит за книга на Новото време, защото е ръкописна и с това напомня средновековното вещно-ръкописно-сакрално битие на книгите. И все пак в нея има мощен *модерен* импулс, защото, макар и нерепродуцирана технически, тя е писана с цел да бъде*преписвана и множена безчет.*

Нейното предназначение е в размножаването и масовото четене-слушане. Просто написана за простите българи, тя истински съществува в умножаващите се копия, в комуникацията, във Базовото *Четете и знайте.* „Преписвайте тази историйка и платете да ви я препишат онези, които умеят да пишат, и я пазете да се не погуби“ – казва хилендарският монах, и с това намеква, че не създава ръкопис-реликва, който да бъде съзерцаван, екстатично опипван и използван като свещена вещ, способна да изцелява от болест. Той създава нещо, чиято висока цел е умножаването, разпространението, културната комуникация, т. е. превръщането му в модерна ценност, и промяната на масовото съзнание. Тук не му е мястото да се впускам в критика на модерните ценности, нещо правено неведнъж. Важното за настоящия анализ е, че въпреки двусмисления статут на ръкописната книга хилендарецът така или иначе създава *исторически текст,* който трябва да обърне мисловния взор на българина към ценностите на Модерната епоха – национално достойнство, историческо и държавно суверенно съществуване. Именно в този смисъл *битието в преписването* е далеч по-съществено от първия, вещен, „автентичен“ автограф на Паисий и от неговата още по-проблематична „собственост“. И чрез преписите на Историята в ръкописната епоха (повече от 60), чрез могъщата интертекстуална сянка, която хвърля върху цялата новобългарска печатна книжнина, където тя бива безброй пъти цитирана, използвана, оспорвана, възхвалявана, пародирана, транспонирана в патетични стихове, анализирана и какво ли още не, заветът на Паисий бива спазен. Така Историята придобива неотнимаемо модерно битие в съзнанието на нацията. Такъв тип битие, принадлежност и собственост на историята, които правят идеята за кражба безсмислена.

Какво на този фон означава кражбата на *ръкописа* на „История славянобългарска“? Какво означава самото желание той да бъде „притежаван“? Той е бил, както е известно, само *чернова,* помощно средство за бъдещата модерна и историческа мисия на този текст, предмодерната патерица, с която той е прекрачвал към ценностите на Просвещението и историческото самосъзнание.

Онова, което кражбата и поместването в Националния исторически музей направи с „История славянобългарска“, може да се определи просто. То яви симптома на това, че поставяме Просветата в музея, че избираме нямото съзерцаване пред четенето и разпространението, вещните сакрални ценности пред комуникативните и интелектуалните. Дълбокият смисъл на това действие е в обратното превръщане на модерния исторически текст в магическа светиня. Предмет – но-сакралното битие на ръкописа, пред който хиляди, а може би и милиони поклонници се извървяха в националномитическо възхищение, поклонници, които вероятно не са чели и никога няма да прочетат *текста* на Паисий, надделя над неговата модерна функция. Пред ръкописа се извървя една нация, която продължава да се отнася по магически начин към ценности, които претендират да са просвещенски, нация, която възприема предмодерно своята собствена модернизация. Кражбата всъщност беше редукция на Модерното – на еманципацията, свободата, равенството и братството с държавните и просветени народи, на духа на Просветата, редукция на могъщия символен капитал в екстатична хоругва, в магически „капитал“.

И разбира се, за да бъде перверзията пълна, това не стана по предмодерен начин. Стана като *постмодерно събитие,* изфабрикувано от търсещите сензации медии. Музейните работници в Националния исторически музей твърдят, че почти никой не е посещавал фаталния ръкопис преди скандалната намеса на медиите. А след това – отново по телевизията – видяхме хиляди и хиляди телевизионни пилигрими, застинали в благочестиво, безпросветно мълчание на опашка. Те отиваха да се поклонят на кражба, която за пореден път доказваше, че Народът може да се обърне обратно в род, че историческото и политическото обратно могат да потънат в магическото и субстанциалното, че българското масово съзнание предпочита пред ценностите на Модерната епоха (свобода, братство, равенство, толерантност) митическия агон между Ние и другите. Особено ако само го наблюдава по телевизията.

Четвърта фигура

Жестът на кражбата хвърли своето значение върху самата История и я превърна от история в хоругва. Но той хвърли своето значение и върху неизвестния крадец. Какъв ореол му придаде кражбата? Превърна ли го в Бойчо Огнянов? Ще бъде ли предложено за национална канонизация неизвестното ченге, отмъкнало ръкописа?

Заедно със случката с „История славянобългарска“ в България се случиха и други случки, на пръв поглед несвързани с нашия високо патриотичен сюжет. На първо място около и чрез скандала с Историята директорът на Националния музей успя паралелно с имиджа си на националист и експерт да съгради и имидж на медийна звезда. Заедно с това обаче леки скандали се разразиха и около проблематичното дарение, направено от бореца колекционер Боян Радев на Националния исторически музей, а след това и около придобиването на публичност на *Арес* – съмнителната частна колекция от антични предмети на Димитър Иванов, бивш шеф на прочутото Шесто управление. Почти по същото време голяма група от стоящи до този момент в сянка генерали, бизнесмени, банкери, ченгета и политици публично обявиха, че ще създадат движение за обнова на БСП.

Какво означава едновременността на тези случки? Можем ли да реконструираме от тях културно-политическия и финансов текст на българската съвременност и в състояние ли сме от тези фрагменти и съвпадения да разчетем правилно верните му значения?

Нека прибавим още фрагменти. В поредица от статии в. „Капитал“ изнесе информация за иманярството и нелегалната търговия с антики: от тези публикации се оказа, че търсенето на иманета по нощна доба е отминал романтичен етап, който е заменен от промишлено нелегална дейност на силови групировки, използващи металотърсачи и земекопни машини, проникващи в средите на полицията, археологическата наука и музейното дело у нас, притежаващи мощни канали за износ в чужбина и достъп до частни колекции и аукциони. При това излезе, че набирането на старини става не само чрез нелегално разкопаване на *нашата земя древна,* но и с директни кражби от музеите във Видин, Ивайловград, Пловдив и пр.

С голямо приближение може да се каже, че двете групи от случки са огледални. При втората група нещата са по-прости – антиките се превръщат в пари, в реален капитал, чрез елементарни, съвсем не-свещени

кражби. Музеите не се пълнят, а се изпразват. Това по-скоро би трябвало да бъдат кощунствени за националистическата гледна точка далавери, „осребряващи манната земна“ (В. Дремджиев, в. „Капитал“) и превръщащи древната земя в „куха откъм антики“ (изразът е на проф. Ваклинова). Конвертирането на символния капитал по криминален начин в реален тук достига до виртуозни схеми – отново в. „Капитал“ изнесе своите подозрения, че експерти, подобни на въпросния Божидар Димитров, са били замесени в източването на банките: със своята „експертна“ оценка те са завишавали изкуствено цените на антики от трезорите, с което са допринесли активно за безоснователни банкови лицензи, надути активи, изкуствено завишени залози, оставени от длъжниците, фалшиво връщане на кредити чрез „скъпи“ антични предмети и пр.

В първата група случки става по-скоро обратното. Тук не древността се превръща в пари, а парите, колекционерството по време на чума, съмнителната собственост, кражбата и тъмната власт искат да се превърнат в и публично да се демонстрират като безсъмнен национален престиж на самите дарители. Дарители и колекционери, иманяри и крадци дарят-разменят древните, изпълнени с възвишен национален символизъм предмети срещу съвременните символи на актуалния обществен авторитет. Те искат около дарителството с неясен произход и около съмнителното колекционерство да завитае аурата на родолюбието, общественото признание, националната гордост, благодарността. Димитър Иванов ясно заяви тази своя и не само своя амбиция – заглавието на неговия отговор на критичните материали в „Капитал“ гласи лаконично: *За колекционерството – с уважение, за дарителството – е любов.* Излизащите на светло в момента не разчитат на страха, далаверите и тайните лостове на икономическата и ченгарската власт, те разчитат на признание, уважение и дори на любов. И тук археологическо-колекционерският и дарителски сюжет е очевидно само част от Голямото излизане от сянката, от търсенето на публичност и легитимност от страна на властни и силови структури, които преди това не са се нуждаели нито от едното, нито от другото. Чрез подобни актове хора (и служби) като Димитър Иванов се самоовластиха да говорят директно от името на националните интереси, но този път тези интереси не бяха актуалните, временните, краткосрочните интереси на момента и конюнктурата, а дългосрочните, „вечните“ исторически интереси на Нацията, вписани във вековната агоналност между Ние и другите. Говорейки не като

ченгета и притежатели на съмнителна собственост, а като бранители на свещените интереси, те си приписаха правото дори да упрекват легитимния представител на същите тези интереси – българския президент, за това, че не е разрешил отново да се случи националностроителният парадокс – святата кражба-дарение в името на Нацията.

Парадоксалното е, че двете противоположни циркулации – криминалната, която превръща символния капитал на древността и нацията в реални пари, и публичната, при която реалният (съмнителен или криминален) капитал иска да се конвертира в престиж и социално признание, съвпадат в една точка. Тях ги движат почти едни и същи хора и служби – констелация от тайни ченгета, иманяри, колекционери, музейни работници и медии. Техните агенти, които тук чисто условно са наречени Божидар Димитров и Димитър Иванов, но защо да не ги назовем не по-малко условно Вежди Рашидов и Боян Радев, олицетворяват сътрудничеството, раковото срастване, почти сливането на полицейски, криминални, музейно-научни и национално-политически инстанции, призвани в т. нар. нормални държави да управляват безкрайно различни икономики. Става дума за циркулацията на легитимното насилие и надзора срещу тази на страха и престъплението, на рационалния финансов капитал срещу тази на културния капитал, съставен от ирационални национални символи. Съвпадението на криминалното и националистическото тук не говори за *свещена кражба* – макар че бяха направени опити да се използва вазовска фразеология. Кражбата дарение не е свещена, защото не е самостоятелен акт. Тя е съпроводена и вписана в мрежа от реални кражби, които не се превръщат в дарения, а в чисти пари. Просто временно се е сменила конюнктурата на пазара и в момента е по-изгодно парите да се превръщат в символен капитал (публичност, авторитетност, признание), а не обратно. Не става дума за каквато и да е *вяра* в националните ценности, каквито и да са те – добри или лоши. Става дума за поредния симулакрум – изпълзяващите от сянката структури просто се нуждаят спешно от символен капитал и са готови да си го присвоят от каквито и да е „зелени кесии“, от каквито и да е музеи, от каквито и да е манастири и свещени текстове, където и да е скрит той. И независимо от това дали го крадат или го връщат на музея. В момента е нужна легитимация – на всяка цена, бързо, веднага. И единственият твърд символен ресурс се оказва националистическият. В този смисъл тайните служби, силовите групировки, кредитните бан-

кери и милионери, иманярите дарители, хората със съмнителни колекции са националисти по неволя – просто нищо друго в момента в техните очи не би могло да им осигури легитимен, авторитетен публичен глас, а той за момента е най-голямото богатство.

Показателно е, че всичко това по неочакван начин се въртеше около културно-институционалния топос на музея, т. е. около банката за символен капитал. Чрез музея определени български среди стигнаха до гениално откритие, на което Маркс би могъл само да завиди – те не само откриха взаимната конвертируемост на парите и на престижа, но и флуктуацията на глобалния пазар, където, както на всяка капиталова борса, всичко е променливо и динамично: днес по-важна е символната собственост, но утре отново може да бъде различно и реалните капиталовложения, законни или незаконни, да повишат цената си; в момента се котира престижът – публичен, национален, исторически, археологически, ако щете предмодерен, религиозно-магически: трябва бързо да се купуват символни акции, но утре може да е иначе. И музеят временно се превърна в точка, където взаимно се преплетоха различните икономики на модерната епоха – на капитала и парите, на дара и контра-дара, на криминалното отнемане, страха и агресията, на националните символи и идентичността. По величествен български начин музеят съумя за момент да съедини в себе си несъединимото – криминалност и дарения, експертни археологически знания и фалити на банки, национални светини и медийност, ценности и безценности, рационална просвета и средновековни реликви. Подобно другите, реални български банки, банката на символния капитал се оказа поле на нечисти операции, кредити, кражби, конвертирания, съмнителни прехвърляния. Вчера беше по-изгодно да се обръщат антики в пари, днес е обратното – кражбите се превръщат в националистически дарения, самореклама и манипулация на бедната предмодерна маса...

Що се отнася до кражбата на „История славянобългарска“, тя беше кулминацията на симулакрума. Защото този безценен ръкопис не само е най-удобен за манипулацията, той е и изключение. За разлика от тракийските, старогръцките и римските находки, които се изнесоха от страната срещу солидни суми, този национален ръкопис е наистина „безценен“ – в смисъл че никой, освен българските националисти, не би дал солидна реална цена за него, т. е. *ръкописът не е конвертируем в реални пари.* За сметка на това обаче той добре може да симулира чис-

тата и свята фигура на безкористната, парадоксална кражба-дарение. Той е локално валиден символен капитал, който не може да бъде обърнат в никаква твърда валута извън България, което предполага изключителната възможност да бъде дарен на Националния музей и с това да бъде превърнат в престиж, в *уважение и обич* за дарителя. Като произвеждащ скандал в българския музей той подлежи на медийно и символно самонарастване, което може невидимо да накара стотици хиляди и дори милиони хора наистина да инвестират в него своето уважение, трепет, страхопочитание, да се опитат да се преборят с травматичното си усещане, че живеят в страна, тотално лишена от ценности. За едно не-универсално пространство ръкописът на „История славянобългарска“ е самонарастваща, уникална ценност. Открадването му изглежда на огромното множество наистина като свещена кражба и натоварва службите с възрожденски парадоксални ореоли, с исторически символни ресурси. Разбира се, това само *изглежда* така и в това беше голямата манипулация. Защото в момента, в който видим парадоксалната свещена кражба на ръкописа като част от пъзела на многото твърде не-свещени кражби, в момента, в който я видим в контекста на цялостното преплитане и срастване на ченгарство, музейно експертно знание, криминални деяния, нелегален износ и внос на антики, иманярски хъс и националистически трепет, става ясно едно: хилендарско-зографският казус е просто екстремум, граница на симулакрума – той се представя за чистата символна кражба, защото тя е идеалният казус, който трябва да прикрие настъпилата конвертируемост между символен и реален капитал. Казано иначе, редът от аргументи, който нарекохме в началото парадоксално-локален, вазовски, не е автентичен, а е *имитиран,* защото така в момента налага пазарът. А освен това е и прекрасно средство да забравим, че между присвояването на пари, на древни предмети и престиж няма разлика, защото за всички тези присвоявания важи библейското *Не кради.*

Но този аргументативен ред не е единствената имитирана реторика – по същия начин се имитира и една възможна постколониална аргументация, която нахално твърди, че подобни кражби са в същината си справедливи, защото отговарят на предишни европейски несправедливости в името на стратегически промислените бъдещи национални интереси. Всички музеи едва ли не по принцип имат нечист произход – защо тогава ние трябва да се гнусим от този начин на увеличаване на

музейния фонд (Божидар Димитров гордо заяви в своя отговор до в. „Капитал“, че броят на „националното богатство“ – предполага се на експонатите – се е увеличил за шестте години негово директорстване в Националния исторически музей от 172 000 до 508 000). Ченгета, музейни работници и иманяри искат да ни убедят, че те са великите конквистадори, завладяващи с правото на по-силния, хитрия и безскрупулния националното богатство. Този словесен дим трябва да закрие за очите ни факта, че не живеем нито в Ренесанса, нито по времето на колониалните походи и владения, а в епоха, в която въпросите на музейната собственост отдавна и болезнено ясно са морално и юридически регламентирани и че кражбата не е нищо повече от кражба. Той трябва да закрие за очите ни и базовото, тътнещо отдолу цинично послание, че *злото, което исторически ще се забрави, ще се превърне в добро* – сегашните кражби са бъдещите национални съкровища, сегашните кредитни милионери са бъдещите реални милионери, сегашните „борци“ са бъдещите национални герои...

Но ако все пак по вазовски и по постколониалному се запленим от тези „загадъчни“ реторики и се усъмним в универсалните ценности и забрани от типа на *Не крадi,* може и да ни хрумне да се запитаме сериозно за онова, което те се опитват да ни внушат. А именно – дали все пак хора като Божидар Димитров и Димитър Иванов не са по своему „достойни българи“, които крадат по бойчоогняновски в името на България, очаквайки за това уважение и любов (след като преди векове така са постъпвали лордове, сърове и хора с коркови шлемове)?

Е, тогава не ни остава нищо друго, освен да си отговорим отново чрез Вазов и да кажем с думите на дякон Викентий: *В ада ще узнаем това.*

Първоначална публикация в:
Александър Кьосев, „Лелята от Гьотинген“,
изд. *Фигура,* София 2005, стр. 247–266.
Публикува се със съгласието на автора.

Александър Кьосев преподава културна история на модерността в СУ „Климент Охридски“. Преподавал е български език и литература в университета Гьотинген. От 1989 той е член на изследователската група Periphery, изследваща западните представи за промените, които се случват на Изток. Публикациите му включват книга по история на българската поезия и множество теоретични есета. Той е издател на Post-Theory, Games, and Discursive Resistance: The Bulgarian Case (1995).

Коментари (6)

- 03-01-2016|**Д-р Георги Карев, д.м.н.**

Във времето, когато българската телевизия излъчва по сто пъти на ден свръхидиотския рекламен клип (не че другите не са идиотски, но този според мене е най- най-), в който някакъв гамен (кога самичък, кога с помощта на подобна нему певачка) рекламира Нес-кафето „3 в едно“, като започва с „Шапка ти свалям, шапка ти свалям!“, след което става ясно, че въпросната шапка се сваля пред някаква хубавела, която не сполучил да остави по дантела, текстове като този на г-н Александър Кьосев показват, че потопът на простащината, който залива страната ни, няма шанс да я удави изцяло и завинаги, че съществува все пак някакъв Ноев ковчег, в който ще оцелеят духовните и интелектуалните ни ценности. Г-н Кьосев е между много малкото хора, на които без стеснение мога да кажа не само „Шапка ти свалям!“, но и стародавното българско „Дълбок поклон ти струвам!“.

До всяка от неговите четири фигури бях стигнал по свой собствен път. По собствен път стигнах и до горчивата убеденост, че нито патриотарите, които се блъскаха в гърдите, заменяйки тържествуващото „Булгар, булгар!“ с благодарности към ченгетата от „тихия фронт“, които са върнали Историята в България, където е единствено ѝ е мястото, нито

тези, чиято беше въпросната „заслуга“, нито тези, които като безмълвно стадо чакаха с часове да зърнат за няколко секунди „реликвата“ – бяха чели или щяха някога да прочетат нейния текст. Но, за разлика от г-н Кьосев, не бях намерил тези невидими, но безспорно съществуващи нишки, които свързват тези четири фигури в едно единно, неделимо, взаимно свързано и взаимно обуславящо се цяло. Ето затова се възхищавам на автора – и на високия професионализъм на анализа му, и на гражданската доблест на позицията му като публицист. Така или иначе – очертават се две главни позиции по разглежданите конфликти. Колкото и да е обективен, авторът не скрива пристрастието си към едната от тях. Длъжни сме да качим в Ноевия ковчег колкото може повече от духовните си ценности, оцелели до днес. Да направим това приживе, а пък узнаването на окончателната истина в ада нека да оставим на опонентите си.

- 03-01-2016|**Христо Димитров, PhD**

Тук въобще не може да става дума за някаква „свещена кражба“, а за тежко криминално деяние от страна на една българска институция спрямо друга българска институция – в случая българския НИМ спрямо БЪЛГАРСКИЯ манастир Зограф (всъщност, Паисий е бил монах в сръбския манастир Хиландар и би трябвало ръкописът да е там, но това е друг въпрос...). Не може да има „свещена кражба“ от Атонската Света гора – това е специална, автономна и свещена територия в държавата Гърция още от византийско, а също и през отоманско време... По цялата тая мутренско-милиционерска логика очаквам скоро НИМ да се сдобие с прочутото старобългарско съкровище от Надь-Сент-Миклош, което коректно и легитимно се съхранява във Виенския Kunsthistorische Museum.

- 04-01-2016|**Black Wolf**

Как да не възкликне човек „O, Sancta Simplicitas!“... Да оставим настрана това, че няма нужда да се краде съкровището от Надь-Сент-Миклош, тъй като то най-вероятно е аварско, а не българско.

Ама ми се ще да попитам тези прежде изказали се видни „интелектуалци“ – ако оставим формално-законовата страна, кое в случая е **СПРАВЕДЛИВО**?

Винаги ли това, което е законно, е справедливо? А?...

- 04-01-2016|**Златко**

Ако и на Александър Кьосев може да бъде отречен статуса на интелектуалец, то вече не знам кой в тази страна може да бъде наречен така. А че най-типичното нещо за Ганьо Балкански е да говори в тон „на никого евалла“ – това вече е съвсем отделна тема...

- 04-01-2016|**Хр. Димитров, PhD**

Ами много е просто, наистина: За престъпника почти винаги приложения закон е несправедлив... За потърпевшия, понякога е недостатъчно строг, но поне остава моралното удовлетворение за възмездие... Законът против крадците е въведен още в зората на човешкото съществуване – хан Крум е измислил дори доста жестоко наказание... А за етническата принадлежност на въпросното съкровище наистина се спори, но в науката е така – важното е, че австрийците го определят като старобългарско и са го изложили като такова в техния музей.

- 09-01-2016|**Пламен Шуликов**

Браво, Сашо, много добър, концептуален текст!

„Антибългарската дейност“ на един западногерманец
Автор(и): Щефан Трьобст

ДВ: Професор Трьобст, има ли Ваше досие в архивите на българската ДС?

Трьобст: Да, през 1977 година ДС е открила такова досие. По онова време следвах на разменни начала история в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ като стипендиант на Германската служба за академичен обмен. Досието, което съдържа 700 страници, е водено най-прецизно чак до декември 1989. До 1986 година Делото за оперативна проверка се нарича „Македонец“ – навярно защото като студент, а по-късно и като научен работник аз се занимавах с македонските организации в България между двете войни и след тях. На жаргона на ДС наблюдението над мен е било аргументирано с моята „антибългарска дейност и антибългарски научни и други публикации“. През 1986 съм бил прехвърлен в категорията на по-опасните „врагове“. Тогава е открито Дело за оперативна разработка под кодовото име „Бобър“. Държавна сигурност се е опасявала, че съм агент на западногерманското разузнаване БНД, на когото е било поръчано да създаде агентурна мрежа в регионите с турско население. От този момент нататък ме наблюдават най-последователно, а българите, с които влизам в контакт, са разпитвани, вербувани или принуждавани да дават писмени декларации.

ДВ: Какво съдържа Вашето досие?

Трьобст: Съдържа най-вече докладите на нещатните сътрудници на ДС от кръга на моите приятели и познати в България. На моя съквартирант в блок № 10 в Студентското градче ДС възлага да води всекидневен подробен дневник за моите дейности: за разговорите ми с него, за срещите ми с други студенти, за книгите, които чета и т. н. Пак под натиска на ДС един мой тогавашен приятел от Панагюрище ме покани да карам ваканцията на някаква вила в Панагюрски колонии. Преди това (с негово знание) във вилата са инсталирани „бръмбари“, за да бъдат подслушвани всички разговори. В същото време други информатори на ДС

съобщават на своите водещи офицери, че моят интерес към България и съвременната ѝ история е чисто научен. И че на тях самите им е много неловко да ме следят.

В досието влизат и оценките на водещите офицери от ДС за стратегията и тактиката на по-нататъшните действия по моя случай. Интересното е, че тези оценки се разминават. Едните са на мнение, че моята професия като историк е просто „легенда“, а аз всъщност съм агент или на ЦРУ, или на БНД. Други обаче смятат, че това е малко вероятно, доколкото в целия период от 1977 до 1989 година аз непрекъснато съм се опитвал да получа достъп до български архиви и за целта съм се обръщал за помощ както към посолството на ФРГ и към представители на българските власти (например към тогавашния министър на народното образование историка Илчо Димитров), така и към Международния съюз на архивите. Според тези офицери, един професионален шпионин не би постъпил по такъв начин, а по-скоро би гледал да остане съвършено незабележим.

Личи си обаче, че всички офицери от ДС страдат от истинска професионална деформация. Главното действащо лице в моето проследяване, полковник Цвятко Цветков, който след 1989 влезе дори във Висшия съвет на БСП, навремето ме е смятал за чуждестранен агент най-малкото поради това, че не намирал друг отговор на въпроса защо един западногермански студент доброволно ще дойде да следва в България. Според него такъв човек задължително трябва да е шпионин. Между другото, тази оценка е многозначителна за мнението, което „чекисти“ като Цветков имат за привлекателността на собствената си родина в сравнение с „несоциалистическото икономическо пространство“.

В досието на ДС за мен липсва нещо: сведения за сътрудничеството на българската служба с източногерманската Щази. Такива обаче открих в досието си в Щази. Главно управление XX на Министерството на държавната сигурност на ГДР многократно е молило българската ДС да установи дали поддържам контакти с определени граждани на ГДР. Щази дори предлага да изпрати свой собствен сътрудник, който да докладва за срещите ми с приятели от Дрезден и Лайпциг в Китен, Благоевград и другаде из България. ДС добросъвестно изпълнява тези поръчки, когато разполага с достатъчно време. Когато обаче поръчката е спешна, сътрудничество обикновено се проваля – просто защото източноберлинските „чекисти“ не владеят достатъчно добре руски език, за да фор-

мулират разбираемо съответното официално запитване. Тези запитвания се превеждат, внасят се в българското посолство и оттам заминават с куриер за София. А междувременно срещата, от която се интересуват службите, отдавна се е състояла.

В годините между 2000 и 2007 безуспешно се опитвах да получа достъп до досието си в ДС. Многократно исках помощ и от българското посолство в Берлин, но не получих никакъв отговор. През 2013 година бях в София с делегация на германската Фондация за преосмисляне на миналото на комунистическата диктатура и се срещнах с председателя на Комисията за досиетата Евтим Костадинов. След дългия си разговор с него му връчих и поредната си молба за достъп до досието. Десет минути по-късно той ми връчи оригиналните папки, които дори ми прехвърлиха на CD-ROM – само за 50 стотинки.

ДВ: Каква, според Вас, е разликата между преосмислянето на комунистическото минало на НРБ и на бившата ГДР?

Трьобст: В Германия темата излезе на дневен ред веднага след промените – и то по консенсус между всички партии. В резултат още през октомври 1990 година беше създадена Службата на пълномощника на федералното правителство за архивите на Държавна сигурност на бившата ГДР. От 1992 година нататък всички заинтересовани получиха възможност да видят досиетата си. По онова време над 3000 души обработваха лавината от молби за достъп, днес броят им е 1600. В България закон беше приет едва през 1997 година, който беше потвърден от Конституционния съд през 2001, но не беше създадена служба, която да осигурява достъпа на гражданите. При управлението на Симеон Сакскобургготски законът окончателно премина в небитието. И чак под натиска на Брюксел преди приемането на България в ЕС Народното събрание прие на 6 декември 2006 година нов закон, въз основа на който от 2007 нататък КОМДОС стъпка по стъпка започна своята работа. Днес достъпът до архивите на ДС в България е организиран образцово. Българската комисия отчасти дава достъп до оригиналното досие, докато в Германия това често са копия с почернени пасажи. На КОМДОС ѝ трябват обаче допълнителни читални за досиета в Пловдив, Варна и в други градове.

ДВ: Лустрация, ако не и наказателно преследване за бившите служители на ДС – такава дискусия беше на дневен ред и в България. Какво мислите Вие по този въпрос?

Трьобст: Смятам, че би било правилно и дори наложително да се прочистят правителственият апарат и министерствата – така, както го предлага президентът Плевнелиев с подкрепата на Конституционния съд за Министерството на външните работи. Смятам също така, че се налага изцяло да се осветят такива институции като правосъдието, тайните служби, армията и полицията, както и да бъдат предприети съответните уволнения. Колкото до сферите на образованието, науката и медиите – днес, 26 години след ноември 1989, влакът вече отдавна е заминал.

ДВ: В България интересът към преосмислянето на комунистическото минало и в частност към архивите на ДС никога не е бил особено силен – и продължава да се топи от година на година. Защо?

Трьобст: Първо, защото елитите, които и днес формират общественото мнение в България, са били свързани или с партийната диктатура, или направо със самата ДС. Второ, защото за мнозинството българи спомените за онази партийна диктатура от ден на ден се оцветяват във все по-наситен розов цвят. Формулировката гласи „От Тошо – по-лошо“ и много напомня за онова „От турско – по-лошо“ от времето на Княжество България. Вярно, че преди няколко месеца парламентът отмени давността за държавните комунистически престъпления, но това едва ли ще промени нещо.

Материал на Дойче Веле

Щефан Трьобст (род. 1955) е професор по културни изследвания на Източно-средна Европа в университета Лайпциг. През 1998/1999 получава стипендията Хайзенберг на Немското изследователско общество.

Пределно кратък коментар
Автор(и): Златко Енев

Понеже различни български „наблюдатели“ ме питат за коментар по повод нещата, които се случиха около Нова година в няколко големи немски града (Кьолн, Щутгарт, Хамбург) – сексуални нападения срещу млади жени, провеждани от големи групи мъже, очевидно от чужд произход (най-вероятно северноафриканци или араби) – да отговоря пък.

Значи, за мен всякакви коментари, които съдържат обобщения от рода „ами друго какво да очакваме?“, са абсолютно първосигнална реакция, поне на този етап. Точно това е единственият ми коментар. Собственото ми мнение е, че някой отнякъде дърпа конци в голям мащаб – как иначе ще се случи така, че големи групи от мъже, които очевидно са познават отпреди това, изведнъж стигат до (силно опасната в Германия) идея, че жените са един вид дивеч за ловуване? Ако пък тези хора са движени от някакъв вид дивашки навици (отново, една широко разпространена в България представа), то като как така нещата се случват толкова организирано, толкова масивно, в течение буквално на няколко дни?

С трици се ловят само маймуни – това е собственото ми мнение – и хората, които бързат да налапат триците, че „това, видите ли, е ТОЧНО онова, което ни очаква и което отдавна предсказвахме“, квалифицират самите себе си чрез собствените си приказки и начини на мислене. В Европа, а и не само, се води остра идеологическа война, в която място за компромиси както изглежда няма. И отново, за кой ли пореден път, нашенци бързат да се подредят в стройни редици под знамената на „предварително всичкознаещите“. Както беше по времето на Милошевич, както беше по-късно и когато ставаше дума да се отстранява ли Саддам Хусеин или не. Сега всички се правят на ни лук яли, ни лук мирисали, сякаш никога не са били от погрешната страна на историческите решения. Но това не може да заблуди никой човек без остри симптоми на Алцхаймеровата болест.

За мен това е нов вид тероризъм, който, както и вече познатите ни видове, се организира от хора, които знаят много добре какво искат – а те искат точно онова, на което скачат нашенци – не просто война на идеи и мирогледи, ами истинска, гореща война, която видите ли, щяла да доведе до Апокалипсис и окончателната победа на нещо си над нещо си (всичко това – предсказано преди хиляди години).

Хвани едните, та блъсни другите...

* * *

И понеже коментарите във Фейсбук надминаха всякакви обозрими граници, тук започвам да ги привеждам едни след други, доколкото това е възможно. Да се оправя кой как може!

* * *

Йордан Детев Заставам зад този пост и бих раздал с пълни шепи комплименти на автора, но нима няма своя версия за произхода на злото, което шества напоследък по света?

Margarita Karamihova Тревожа се от изказванията на политиците, ако вярно са представени. Язък, че толкова усилия сме полагали да осветим насилието над жени...

Anatoliy Nikolov Отворете си очите, това е началото!

Veselin Kandimirov А на кой етап това мнение („какво друго да очакваме“) няма да е първосигнално? Когато големи групи мъже, вероятно(!?) от чужд произход започнат да извършват сексуални нападения и срещу млади мъже ли?

Zlatko Enev Не, когато започнат да го правят старци, във Фейсбук... smile emoticon

Marin Troshanov Проблемът е в едностранчивото мислене. От една страна толерантност, граничеща с автоцензура и тотална липса на чувство за самосъхранение. От друга – доста първични реакции (граничещи с неонацизъм), които трябваше да са останали в миналото, но са толкова присъщи за човешката природа и лесно могат да бъдат провокирани. И аз имам близък приятел, чиято сестра беше нападната в района на Лъвов мост от човек, който би могъл да се идентифицира по външни белези като емигрант или бежанец от арабски произход. И аз съм ги виждал на големи групи в София (не хиляди) и е нормално това да буди притеснения. Всичко друго е превзето лицемерие. Дори да е постановка – имаш няколко хиляди души от малцинствен произход, които са мотивирани да направят подобно нещо – независимо от подбуди

или подстрекателства. А за съдбата на Ирак, не знам дали някой счита, че беше особено благоденствена. И в момента (въпреки че доскоро беше окупирана държава) е в сферата на влияние на Иран и Русия. Това се казва тотален гестратегически провал.

Zlatko Enev Благодаря ви за този умен и балансиран коментар, господин Трошанов. Естествено, че няма как човек да не се безпокои. Тези неща са силно плашещи, силно обезкуражаващи. Необходима е изключително силна воля и вяра в едно добро бъдеще, за да може човек да надвива притесненията си. Дразнещото за самия мен е не това, че откъм България насам идва само и единствено някакъв тон на неспирна, дуднеща като ручило на гайда, опозиция. Дразнещото е в „решението“, което се предлага по принцип – тоест да се издигат нови стени, били те китайски, берлински или каквито и да било. Ще рече човек, че не сме живели само д вчера в един точно такъв свят. Бъещето, искаме или не, ще преминава под знака на тоталното смешение на човечестовто. Срещу това нито може, нито пък трябва, да се води някаква принципна борба. Така е правилно, така е добре. Въпросът е какви да бъдат начините – и тук вече никой не може да знае със сигурност. Но ясно е едно – онези, които се опитват да се противопоставят на основната логика на света, в който живеем – логиката на тоталното смесване, тоталния обмен – поставят себе си с неизбежност в редиците на губещите от историята.

Ами много им здраве!

Marin Troshanov Принципно да, но човечеството още не е извървяло своя цивилизационен и икономически път. В момента светът се тресе от локални конфликти и икономическа неравнопоставеност. За това има държавни граници и правила, затова има зелени карти. Къде е границата между 1 милион, 10 милиона и 100 милиона емигранти? Колко е приемливо и колко не? Дали жителите на Нигерия, Чад и Судан в големи части на които сигурно върлуват въоръжени банди и няма питейна вода не искат европейски стандарт на живот? Дали Европа след това ще бъде Европа и какво е Европа? Дали вместо да превъзпитаме религиозните фундаменталисти в демократи, няма да се радикализираме самите ние? До каква степен се интегрираха българските роми и искаме ли да виждаме още гета? Колко години са нужни? Колко десетилетия? Дали някога? Кой носи отговорност за всичко това?

Zlatko Enev Както вече казах: (силна) вяра му е майката! Съжалявам, ако този отговор прозвучи малко сектантски или просто заслепено, но друг просто не успявам да открия...

Ekaterina Russinova Недопустимо е кмет на такъв град като Кьолн да ме поучава как да се държа и обличам за да не дразня имшгронтите – мюсулмани съоразявайки се с техните обичаи и отношението им към жените като животни за секс и разплод!!! Лицимерно, популистко, гнусно поведение!

Despina Papadopulu-Staneva Тази организирана акция цели практически да наложи моралните норми на исляма: „Ето какво се случва на жени, които не са забулени, разхождат се сами среднощ, купонясват в заведения и се чувстват наравно с мъжете! Светът е мъжки! (дори полицаите не са се намесили). Жените са слаби и само ако спазват предписанията на исляма, са в безопасност. „И виждаме, че някои разбраха „поуката“... Сега кметицата казва „Стойте на една ръка разстояние от мъжете“, а дали утре някои нямат да кажат – жените да не излизат сами по улиците и че е добре да ходят „покрити“... Един български коментатор от арабски произход каза в интервю, че само жените могат да направят революция в ислямския свят и да го променят към по-добро, че отношението към жената е най-съществената точка на противопоставяне между европейската и ислямската култури... Това изказване ми направи силно впечатление и продължавам да мисля и досега върху него... Какво ще стане, ако жените в ислямския свят се еманципират, ако добият равни права и в семейството и в обществото, ако престанат да дават доброволно децата си за терористи-камикадзета?!

Не случайно тази акция е срещу германските жени, които са може би най-еманципираните в Европа, а и канцлерът е жена! Те трябва да бъдат сложени на място, да им се даде урок, а също така да се даде урок и на собствените им жени, които попаднали в новата обстановка на Европа, започват да се сещат за правата си...

Изключително важно е как ще реагират на този „инцидент“ не само женските организации в Европа, но и цялото общество и правителствата! Борбата е кои ценности ще се наложат – завладеят ли се умовете и душите – завладява се целия свят, без да е нужно да се използват оръжия!

Zlatko Enev Чудесен коментар, само тази тук фраза ме смущава малко:

„цели практически да наложи моралните норми на исляма“...

Моралните норми на исляма, като всички други морални норми, са силно подложени на интерпретации и вариации. Да свеждаме „исляма“ единствено до някакво разбиране за насилие – било то над жени или над мъже – вече означава да играем по свирката на онези, които го интерпретират по този начин.

Аз поне отказвам да играя по тази свирка...

Despina Papadopulu-Staneva Когато казвам „исляма“ имам предвид радикалния ислям (в който е допустимо и дори добро да убиваш в името на Аллах) и неговите предписания за поведението на мъжете и жените... И съвсем не „свеждам „исляма“ единствено до някакво разбиране за насилие“, а проявлението му в конкретния случай!!

Иска ми се мъжете да застанат редом с жените на протест в Кьолн, а и навсякъде другаде...

Albena K Krasteva

Адаптация-асимилация-интегриране, поколения ще се борят с произхода си и с принадлежността си и всеки в зависимост от интелигентността си ще се впише в картинката! Човек страда когато се премести от малкия град в големия, а в този случай ... Ад

Zlatko Enev Точно казано...

Ralica Neubauer

Абсолютно вярно, Златко! Аз самата също живея отдавна в Германия и знам, че някакви случайни хулигани не могат да смутят свръх организираната немска полиция (независимо от пропуските, които самата полиция признава – германците имат изключително високи критерии и са самокритични). Атаката е била целенасочена и организирана, за да поляризира още повече обществото.

* * *

Zlatko Enev Хайде сега, мъжаги български, да поразмислим малко и да си направим сметка колко пъти САМИТЕ НИЕ, хеле пък на една определена възраст, сме „обарвали мацките“ (кат не им харесва, да заминават на майната си)...

Спасението ни е само в това, че сме достатъчно малко, та не може светът да ни забележи и маркира като черни овце. Инак разлика между нас и аВганистанците – колкото между лук и арпаджик...

Vladimir Trendafilov Тоест, това в Кьолн е нещо нормално. Така ли излиза?

Zlatko Enev Така ще излезе, ако възприемаме себе си като нормални, а чуждите – като уроди, Владо. Боя се, така ще изглежда. От сто години насам пиша едно и също – че българските проблеми са най-вече израз на неспособността да се погледне честно собствения маймунски сурат в огледалото (след което евентуално да се поработи за промяната му). Ами не става. Просто не е приятно, предполагам...

Zlatko Enev А инак че светът е пълен с такива като нас – това едва ли може да се отрече. В това, надявам се, имаме шанс да се съгласим върху нещо си...

Vladimir Trendafilov За „чужди“ изобщо, боя се, само ти говориш, Златко, но не и аз. Не съм съгласен и с постоянните ти опити да припишеш расизъм на всеки, който има сложно, а не недвусмислено положително отношение към масовата имиграция. Манипулативно опростяваш нещата.

Zlatko Enev Добре си ми дошъл, Владо. Да ни съдят поколенията, викам (ама съм си скромничЕк, а?)...

Vladimir Trendafilov А сега пак манипулативно пращаш темата в девета глуха. Добре, достатъчно.

Vassilena Dotkova И аз мисля, че става дума поне толкова за пол, колкото за културна или религиозна принадлежност. Не знам защо изведнъж определящо за идентичността на извършителите в Кьолн се оказа откъде са, а не това, че са мъже. Не съм чула досега жена бежанка да е ощипала някого където и да е в Европа. А има и доста бели мъже, които пътувайки в страни от третия свят си купуват телата на жени, че и на деца, но никой не прави новини от това. Изобщо не искам да кажа, че всички мъже са нападатели, но и всички бежанци/мюсюлмани също не са.

Lydia Staikova И така е, и не е така. Не сте точно същите като афганистанците. Като цяло афганистанците, които познавам са ми доста по-приятни от българите, но пък явно много от тези, които не познавам не са толкова приятни. Колкото и жените в БГ да имат проблеми заради това че са жени, ситуацията на жените в Афганистан е несравнимо тежка и ужасна.

Valentina Daneva Съгласна съм, че значителна част от българското мъжко население мисли и се държи като издевателстващите в Кьолн.

Vladimir Trendafilov Има изнасилвачи и у нас, разбира се. Но сега нали говорим за конкретна простъпка. Или трябва да я оневиним, защото има подобни прецеденти и у нас?

Zlatko Enev Владо, приятелю, що така се хващаш точно за метафората и отказваш да включиш чувството за справедливост (пък и хумор), което, знам го, притежаваш в изобилие? Написах тук някои по-сериозни неща, по тях не каза нищо. И точно когато реших да ритна кофата, та да видя как ще издрънчи, ти реши, че си струва да коментираш? Ей, мааму стара!

Lydia Staikova Не мисля, че написаното от Златко оневинява насилниците в Германия. Но покрай случилото се там аз също повдигнах теми за насилието тук и немалко хора решиха, че правя опит да оневиня насилниците.

Valentina Daneva Не разбира се. Става въпрос за нещо много по-дълбоко, за което поведението и на пияната тълпа в Кьолн и на подвикващите обиди и разнасящи обидни клюки за жени мъже в България е симптом. Става въпрос за дълбока ненавист към женското начало (качества), която ненавист е разрушителна за света ни.

Lydia Staikova А може и да не става въпрос за ненавист към женското начало.

Zlatko Enev Валя, не е ненавист! Желание е, което не може да намери формата, в която може да бъде утолено. Тъпа, обезсилваща ситуация, поради липса на семеен и обществен климат, от който да можем да се учим, според мен. Така поне беше в моето детство и юношество. Искрено се надявам сега малко по малко да се променя...

Zlatko Enev Насилието е въздухът, който диша ВСЯКО българско чедо още от първия си миг на тая земя! ТОВА ТУК НЕ Е ПРЕУВЕЛИЧЕНИЕ! Написах цял роман, в който става дума единствено за това...

Valentina Daneva Ако започнем да търсим точния извор на това поведение, ще пренапишем Фройд... И сигурно е нужен такъв фундаментален анализ на колективното несъзнателно.

Lydia Staikova Фройд не е единствената перспектива, все пак.

Vladimir Trendafilov Това (имам предвид насилието над жени) е общ морално-манталитетен проблем за цялото човечество, разбира се. Но в Европа той е изваден извън нормата за легитимно поведение. Да, включително и в България. Боя се, че спрямо мюсюлманския „мъжки“ свят онези в Кьолн не са нарушили никаква норма за легитимно поведе-

ние. И не мога да разбера защо тъкмо жени понякога не виждат разликата между „тук“и „там“.

Зорница Христова На мен ми прави впечатление по-скоро кампанийният характер на тази история. Не звучи вероятно просто всички да ги перне хормонът едновременно. Нито пък да ги перне на групи по 20-30 души. Не обичам конспиративните теории, но по-скоро ми звучи като кампания, целяща да настрои Европа срещу бежанците. И интерес от това имат ИДИЛ. А иначе не, не е едно и също да ти се натресе случаен идиот в тролея (да, случва се ужасно често) и да те обградят така, че да не можеш да мръднеш.

Koma Zaeka И аз не обичам конспиративните теории, ама има няколко възможни отговори кой поръчва музиката... Но и аз се впечатлих най-вече от кампанийния характер на цялата работа, да.

Lydia Staikova Vladimir Trendafilov, мюсюлманският мъжки свят го познавам като по-широк и ми се струва, че има доста обширни части от него, в които случилото се не е легитимно поведение. И няма само едно-единствено „там“.

Valentina Daneva Аз от много малка изпитвам върху себе си последиците от подобно фрустрирано желание и незнанието на мъжете как да се оправят с него. До 25-6 годишна възраст се разплаквах, а понякога и разболявах от мъжката вербална агресия по улицата. След това започнах малко по малко да изпитвам съчувствие...Напълно съм съгласна, Златко.

Zlatko Enev Европа – това е идеята за равенство НАПУК. Щото всичко, на което ни учат от малки, е да се вардим от равенството като дявол от тамян (щото инак ще ни надвие турчето). А ония оттатък са му яли попарата на всичко това БЕЗ шегички, видели са сами докъде се стига когато започнеш да гониш карез МАСОВО на някоя човешка група. И съответно отказват да го правят повече. В това е най-важната разлика между ТЯХ и НАС...

Зорница Христова Каквато и разлика да има, да речем във възпитанието, тя не се проявява по команда. Много е странно това „всички едновременно“.

Valentina Daneva Явно е, че е организирано. Организаторите са използвали всичко това. Няма противоречие в тълкуванията.

Lydia Staikova Да, изглежда, че неравенството между половете е по-популярно в мюсюлманския свят, но доколко познаваме целия друг

свят? Струва ми се, че е неравенството вярват и немалки групи от християнския свят, но това някак ни убягва.

Zlatko Enev Нещата са толкова масивно-сложни, толкова необгледни, че просто няма смисъл от повечето обобщения. Правим ги, защото няма как другояче. Но в 99% от случаите те са пълна дивотия. Слепците, които опипват слона и се опитват да кажат какво е това...

Zlatko Enev Не че човек не може да постигне сериозно познание, което да му позволи да говори сериозни приказки. Но първото следствие от това обикновено е, че знаещият човек ще бяга от аматьорски обобщения като пословичният дявол от тамян...

[...]

Ivo Berov Това е най-отблъскващото съждение, което съм чел от доста време насам. Онова там не е „обарване“, а насилие, гавра и мерзост. Отвратителен е начина по които бива оправдавано насилието, гаврите и мерзостта – с това, че „всички сме маскари“. Не, в цивилизования свят изнасилването е престъпление, в техния свят – изнасилването на непридружени жени, гяурки и тн е достойноство. Не, техният свят не е като нашия, те не са като нас.

Zlatko Enev М-да. Едно време пре-публикувах ваши текстове, Иво. Междувременно това горното ми звучи като комплимент... Тъй вървят нещата понякога. Остаряваме с различни скорости – и няма живо магаре сред нас, което да не вярва, че е надминало всички останали...

Lydia Staikova Забелязала съм, че много неща знаете за „техния свят“, Иво.

Margarita Jeliazkova @Ivo Berov, ‘обарването’ също е насилие и мерзост, дори и според вас да не е така. Май за това става дума по-горе,

Ivo Berov Знам, живял съм между тях.

Zoya Marincheva Мен ме обижда лично това съждение. Уча дъщеря си и синовете си, че никой няма право да ги докосва по начин, по който те не са съгласни, че и те нямат право да докосват хора по този начин. Ислямът е ужасна мизогенична религия. Гонели са жените като дивеч. Това не е нормално. Това е антихуманно. Прасетата да живеят в кочината си. Бяхме с една приятелка в Париж преди години. В претъпкания трамвай французин с тъмна кожа се беше притиснал до нея. В един момент тя започна да крещи и да му размахва юмрук в лицето, защото той си беше позволил да я опипва. Идиотът едвам дочака спирката и избяга. Имало и е български мъже, които на купони са се нахвърляли

пияни върху нас. Прасета има навсякъде и когато е едно в компания, не е страшно. В случая обаче, организирани на групи, преследващи крещящи от ужас жени – това е ужасно сериозно. И не би трябвало да се приема за нормално никога.

Lydia Staikova А прасетата от вашите компании доказателство ли са за мизогиничността на християнството?

Zoya Marincheva Лидия, беше софийска компания, с която прекарах една нова година точно един (1) път. Около мен такива мъже не се допускат.

Lydia Staikova Ок, но съществуването на такива мъже у нас доказва ли нещо за християнството?

Zlatko Enev Зойче, отде тоя внезапен изблик на ксенофобия? Не те познавах като такъв човек, странни неща се случват. Айде, при застаряващите провинциални мъже, там поне има обяснение. Но такива ангро приказки от тебе? Дали не е време да си изтупаш малко мисловния килер, как мислиш?

Zlatko Enev Значи, не става дума да „оправдаваме“ нещо си. Става дума за това да се освободим от УЖАСНИЯ предразсъдък, че „ония там“ са нещо принципно различно, принципно „по-слабо развито“ от нас. Това не е вярно, то не може и да бъде вярно. Единственото му обяснение за мен е онова, което Милица Бакшич нарича „вгнездени ориентлаизми“, тоест кой от всички ни ще се окаже поставен на последното място. Същия манталитет и сред малцинствата в Щатите, това поне трябва да ти е доста добре познато.

Lydia Staikova Дали има предвидено наказание е едно и дали се стига до наказание е съвсем друго.

Lydia Staikova https://themuslimissue.wordpress.com/.../statistics.../

Rigid Muslim socieites have the highest rape scales in the world -...
THEMUSLIMISSUE. WORDPRESS. COM

Zlatko Enev А, това вече е сериозно, което го даваш. Може и да е така, зависи от това доколко е надежден източникът. Честно да ти кажа, съмнявам се. Не ми се рови сега из мрежата, че стана късно, но се хващам на бас за каквото си поискаш, че ще ти намеря в рамките на половин час някакъв дУкимент, в който да се твърди точно обратното...

Zlatko Enev И то не от мюсюлмански източник!

Lydia Staikova http://womanstats.org/newmapspage.html

WOMANSTATS. ORG

Zlatko Enev Живея в град, пълен с мюсюлмани. Не е от най-пълните, но има достатъчно. Никой не ги гони, никой не им пречи, никой не ги гледа накриво. Свикнал съм с това. СВИКНАЛ СЪМ С ТОВА! Примерите за противното ме изпълват с отвращение! Средновековие! Ужас!

Lydia Staikova Нека да не смесваме темите smile emoticon Това дали тях някой ги гони в Европа е едно, а дали те тормозят жените (си) е друго.

Zlatko Enev Ами аз да не съм тръгнал да споря, че се отнасят към жените си като европейци? Всъщност, кои са „те“? При мен тук идват редовно сирийци, разговаряме, сравнявам. Има предразсъдъци, разбира се. Но диващина НЯМА! Образовани, несвикнали на европейско момчета, точно каквото бяха и аз преди 25 години. А нашенските идиоти рисуват някакви чудовища...

Zlatko Enev „Мюсюлманинът“ е зла абстракция! Зла и зловредна. Има такива, има и онакива. Точно това повтарят немските медии непрекъснато: никакви обобщения, никакви приказки ангро! В Германия за такива неща може да има доста сериозни последствия – като минимум да изгубиш повечето си познати, примерно...

Zlatko Enev И като вида как у нас просто вилнее именно това безумно обобщаване – „мюсюлманите“ = „динозаврите“, побеснявам. Направо ми иде да приема исляма, ей Богу!

Zoya Marincheva Не знам къде видя ксенофобия. По скоро имам религиозна фобия и то за всяка религия, която ограничава права на живот. Изказването ти, под което пишем, е доста странно и обидно. Означава ли например, че си нападал жени на улицата и си ги опипвал? Аз съм се срещала в България с достатъчен брой идиоти, вкл. веднъж съм нападана в парк по пътя ми за училище, но това бяха отделни индивиди, с които човек може да се справи, и незначителен процент от мъжкото население. Такива има във всяка култура, убиват, изнасилват, но за щастие нито религията ни, нито обществото санкционира бой вкъщи на жени, нападане на жени от други изповедание, убиване с камъни на жени, взимане на малки момиченца за жени. Говорил ли си някога с мюсюлманки от онези държави, близо до бедуинския ислямизъм? Защото аз съм, и след 35 години травмата от изнасилването в деня на сватбата я накара да плаче. Мъжът на сестра ѝ приел саудитския ислям и се наложило тя да се разведе, защото е почнал да бие жестоко и нея,

и дъщерите им. Живея си прекрасно на мултикултурна улица и за съжаление единствената семейна трагедия се случи в албанско семейство. Дъщерята избяга още незавършила училище поради побоищата вкъщи от страна на майка им. Майката не беше на себе си. Каза ми: „И какво толкова, един шамар. Аз колко шамари съм изяла.“

Lydia Staikova Всъщност точно такъв разговор се опитвам да завържа от няколко дни и аз – да се вгледаме в своята култура. Понеже след 2 години работа с бежанци оставам с впечатление, че нашата култура и близкоизточните култури са много по-близки отколкото нашата култура със западната култура. Повечето бежанци имаха високи очаквания за европейската култура и сблъсъкът с нашата реалност беше доста разочароващ за тях. Едно от нещата, които правих като доброволец беше да водя курс по английски и часовете ни бяха предимно дискусии, в които сравнявахме културите си и моята задача беше да им помогна да опознаят нас и европейците. Та докато те научаваха неща за нас от мен (и от личния си опит с местните хора), така и аз научавах неща от тях и от личния си опит с останалите хора в лагера.

* * *

Zlatko Enev Понеже боят вече върви не само между мен и нормалните български нерези, ами се намеси и много народ ЦИВИЛИЗОВАН, че и живеещ на Запад, да пуснем, викам, за обсъждане ей тези тук любезни обмени на нещо си между мен и **Zoya Marincheva**.

И така, от Зоя:

> *„Не знам къде видя ксенофобия. По скоро имам религиозна фобия и то за всяка религия, която ограничава права на живот. Изказването ти, под което пишем, е доста странно и обидно...“*

И прочие, останалото може да се види на стената ми.

А после, моичките бисери:

Всяка форма на паушализирани (грубо обобщаващи) твърдения относно някоя човешка група е показателна най-вече за културното и образователно ниво на човека, който я изказва, а не за групата, която бива характеризирана. С това ще започна. След което ще повторя, че според мен е крайно време малко да проветриш мисловния си килер (тоест да поотвориш малко прозорците му). Никога няма да тръгна да отричам, че арабските и мюсюлмански общества като цяло са значително изостанали в културното си и религиозно развитие в сравнение с цивилизования Запад. Това е така и промяната на този факт ще бъде една от

най-тежките и болезнени задачи на бъдещето. Но същото важи и за нас, балканците. Ето защо последното нещо, което ни отива, е да се кичим с някаква гордост, че, видите ли, „нашата религия“ (Източноправославието, което – също като Исляма – НИКОГА не е било реформирано и си остава една от най-мракобесните религиозни институции в света – покажи ми САМО една източноправославна църква, която да не е поддържала най-блюдолизки всевъзможни политически мръсници – от Милошевич до Путин)... та, значи, „нашата религия“ била нещо по-висше от „тяхната“. Хвани едните, та блъсни другите.

После, лицемерното настояване, че „нашата култура“ била нещо по-висока от „тяхната“. Пълна идиотщина, пълно избиване на комплекси. Като се започне с пълното презрение към правата и възможностите на индивида (при нас, също като при мюсюлманите, валидни са единствено клановите интереси и възможности – към индивида няма НИКАКВО уважение, НИКАКВО доверие – израз на което е ТОЧНО този тип презрение и недоверие към способностите на отделните „арабески“, да надвият навиците на собствената си култура и да се цивилизоват, щом само попадната в съответна среда („ние“ го можем, „те“ – не). Чуй се малко какво говориш, опитай да се пробудиш малко от тази дрямка и престани да говориш ПЪЛНИ глупости, маркиращи ЦЕЛИ групи от хора като „втора класа“. Това е показателно ЕДИНСТВЕНО за класата на собственото ти мислене.

И, о да, жените при нас може и да не са подложени ВЕЧЕ на точно този вид насилие (нямам пред вид изнасилвания по улиците, а насилието ВЪТРЕ в семейството и клановите структури, които са РЕАЛНАТА форма на насилие над жените в мюсюлманския свят), но по принцип те са третирани като „втора ръка“ хора и насилието над тях, в сравнение със Запада, е ужасяващо. В такъв смисъл, отново, да се настоява, че „ние“ сме били нещо „принципно по-високоразвито“ от „арабеските“, е ПЪЛНО лицемерие и избиване на комплекси. За да може да започне човек да се развива и променя, най-първо трябва да има някаква ясна картина за средата и културата, които носи под кожата си. Инак си остава вътре в тях, край, точка.

Хайде сега, давайте!

Emil Robert Cohen Чудесно си го казал, **Zlatko Enev**!

Nadia Hamami Какво да давам, ти си го дал това, което трябва да се даде!

Nadia Hamami Във Великобритания трета година никога не споменавам каквото и да е, което може да ме свърже или уличи във връзки или близост с България. Заради отровата на злобата, която се носи на талази и още един нескончаем ред важни за мен неща, място сред които могат да заемат и думите на тази цивилизована патка.

Daniela Lilova Напълно те подкрепям, Златко! Свределът на съмненията в собствената „правота“ трябва да дълбае най-дълбоко и критично!

Zlatko Enev Уф, като се знам сам каква съм стока! ...

Boris Dimitrov Няколко реда набързо:

– Според мен, вие хем категорично отхвърляте генерализациите, хем казвате, че „Никога няма да тръгна да отричам, че арабските и мюсюлмански общества като цяло са значително изостанали в културното си и религиозно развитие в сравнение с цивилизования Запад.“

По мои наблюдения, никой нормален човек не казва, че ВСИЧКИ мюсюлмани/араби/севрноафриканци са групови изнасилвачи или джихадисти, а че просто е по-вероятно човек с такъв произход да стане закононарушител в споменатите области. НЕ ТВЪРДЯ, че съм съгласен с това мнение, просто споделям наблюдения.

– Цитат: „нашата религия“ (Източноправославието, което – също като Исляма – НИКОГА не е било реформирано и си остава една от най-мракобесните религиозни институции в света“

Това е вярно, спор няма. Лично аз предпочитам да споря в тази област принципно – не кой митрополит или имам е казал или направил нещо, а дали в самата религия има основания за подобно действие или думи. Но това е съвсем отделна тема smile emoticon

– Един въпрос накрая – в останалата част на мнението ви, когато се говори за „у нас“, за България ли става дума?

Zlatko Enev Да

Zlatko Enev А инак, вярно – хем отхвърлям генерализациите, хем ги сипя с щедри шепи по отношение на сънародниците си. Един вид – с вашите камъни, по вашата глава. (А всъщност по-голямата част на всичко, което пиша, е чиста проба изпускане на пара)...

Valentina Daneva Златко, моите уважения към стремежа ви да виждате човешкото и потенциала у всички групи (може би само за българите сте изгубили търпение да ги търпите smile emoticon). Всяка гледна точка има основания и могат да бъдат намерени доказателства за нея.

Понякога става въпрос просто за адекватност – не само в мисленето, но и в действията. Да, вярно е, че балканските простаци не са много по-различни в уличните изяви на сексуалността си от северноафриканците, нападали жени из Европа последните седмици. Разликата е, че простотията на балканците не се афишира като политическа заявка. А, опасявам се, тази на изповядващите шериата – да. Въпреки очевидните прилики, аз като жена и потенциална жертва – правя разлика между обикновен български простак, който не знае по-изкусни начини да канализира нагона си от това да подсвирква и подщипва жени по улицата от това, което се случи в Кьолн и други градове на Европа. Както казах – мисля, че става въпрос за адекватност и отговорно поведение към наследството и бъдещето на Европа и достиженията на цивилизацията. Абсолютният релативизъм по отношение на ценностите отрича смисъла на историята и изстраданите ценностни достижения на цивилизацията. Европейците имат не само право, но и задължение да запазят и отстоят извоюваната с много страдания мъдрост и свобода. Ето една гледна точка, в която намирам смисъл и обяснение за поведението и мисленето на западноевропейците и особено на германците: **http://www.faktor.bg/.../63949-germantzite-zhiveyat-s...**

Германците живеят с вината на нацисти, не смеят да се защитят от...

FAKTOR. BG

Zlatko Enev Да, има ОГРОМНИ разлики, Валя, и аз не ги отричам. просто предпочитам да наблягам не върху тях, а върху приликите, тъй като виждам в това далеч по-голям потенциал за (себе)превъзпитание. Не се включвайте в редиците на хората, на които им изпушват тук бушоните от подобни заявления. Едва когато човек надмине нивото, на което подобни твърдения го/я касаят (тоест когато е преминал/а достатъчно дълъг път на развитие), той или тя има шансове да се раздели със стереотипите на родната си, силно изостанала култура и среда.

Zlatko Enev А тия клишета за германците, които „не смеят“... Невежество, невежество, невежество...

Zlatko Enev А инак за отстояването на свободата и мъдростта – и вие ли вземате на сериозно приказките, че Европа била тръгнала да се „отказва“ от нещо си? Да ви припомня ли тогава, че арабите, също като евреите, са семити, тоест че това, което се практикува днес по отношение на тях, напомня за средния човек, поне в Германия, за едни много по-

ужасяващи времена? И че отстояването на свободата включва ИМЕННО и преди всичко ОТКАЗА да се приемат с лека ръка обобщенията относно някакви големи групи хора или религии? Да им се отказва правото на способност да надделеят собствените си тежки културни и всякакви догми не е нищо друго освен отказ ИМЕННО от свобода.

Zlatko Enev (И кой тогава може да говори с отворени очи, че „ние“ сме били способни да се променим, след като е казал/а, че „ония“ не го могат? Щото ние сме нация от сал свръхчовеци, нали така?

Valentina Daneva Може да са невежество, не съм живяла в Германия, в по-северни от нея европейски страни имам значителен жизнен стаж. Споделям това, което казвате в голяма степен – усещам, обаче, залитане... трудно ми е да го формулирам точно. Аз често го правя същото – издигане над ситуация и търсене на дълбокия смисъл и общочовешкото право на различие. Но реалността често ми го връща като Неадекватност – може би теоретически обоснована, но все пак Неадекватност по отношение на грубата действителност... Силно се надявам да сте прав, обаче.

Zlatko Enev Залитане има без съмнение. От това не се страхувам. Времето ще изчисти батаците от сериозните неща, които говоря и върша. Въпросът е за принципното противопоставяне срещу рогата от гора. Там компромис не може да има. Просто ужасяващо е, когато човек види отвън до каква степен България и българите днес се затварят все повече и повече в една провинциална черупка, за разлика от времената на деветдесетте и дори нулевите години. Същото нещо се случва в по-голямата част от източна Европа, което говори за някаква закономерност. Но въпреки това за мен това е огромно отстъпление, просто ужасно!

Valentina Daneva Само за протокола – никак не се гордея с постиженията ни като общност в съвременна България и даже смятам, че в сегашния ни хал, нямаме кой знае какво да дадем на света. Разбира се – има много смислени хора и тук.

Zlatko Enev Другото нещо, което ме ужасява е с каква огромна скорост хората от моето поколение изведнъж, просто за броени години, започват да развиват чисто старчески, изключително анти-всичкоистки умонагласи и начини на поведение. Хора, с които можеше да се говори като с равни допреди няколко години, иведнъж започват да изглеждат напълно склеротични. Какво е това чудо, да няма някаква епидемия в България?

Zlatko Enev Пазете се от тия неща, Валя! Казвам го с пълното съзнание, че звучи тъпо. Още сте много млада, всичко изглежда се случва само на „другите“. Но това съвсем не е така. Човек трябва да започне борбата срещу старостта отрано, когато тя дойде, вече е прекалено късно...

Valentina Daneva Нарича се Тъга, Златко... Тъга по неслучилото се. Затова, бъдете по-милостив със сънародниците си също. Както към северноафриканците.

Zlatko Enev Когато на времето се занимавах активно със шахмат, един от германците в клуба ни имаше такава казванка: човек трябва да е жесток към противниците си и безпощаден – към самия себе си. Аз приех това правило много на сериозно – и никога не съм съжалявал за това... (България – това съм аз)...

Zlatko Enev А между другото, на 55 годишна възраст, все още практикувам петдневен спорт (това – от 33 години насам). И все още съм в състояние да надвивам сина си в повечето физически упражнения (той е на 21, но доста го мързи)...

Valentina Daneva Разбирам за какво ми говорите. Благодаря за предупреждението – искрено. Това, което ви е казал вашият партньор по шах е свършило ролята си – няма опасност да се самозабравите в етническото си самовъзвеличаване. Преминали сте собствените си обуславяния много пъти. Но дали няма още по-дълбока истина?! Дали подобни исторически казуси са повод само да изпитваме и прилагаме на практика вече осъзнатите си истини (което вие правите) или са задача за откриване на още по-дълбока истина... Това не е риторичен, а истински въпрос.

Zlatko Enev Нямам представа. Реалността е, че при повечето разговори тук съм прекалено гневен (пък и някак пиян от самата публичност на дискусията), за да мога да кажа нещо чак толкова свястно. Но по нощните часове, когато (понякога) ме посещава онзи най-специален от всички ангели, понякога успявам да натракам по нещичко, за което вярвам, че ще ме надживее.

Суета дребничка, човешка...

Valentina Daneva И още нещо, което вече се спомена, но някак потъна. Отново намесвам йерархията на ценностите – кое е по-ценно: правото на отделни групи хора да се развиват със свое собствено темпо и посока и междувременно да рушат постигнатото от другите или защитата на най-удивителното осъзнаване на нашата цивилизация:

че двете половини на човешкия род са еднакво ценни?! Това вече е риторичен въпрос, поне според мен. Някак си в дискутирането на културата и религията на нападателите подминаваме по-дълбокото измерение на тяхното „криминално“ деяние – то не е просто обир, използващ сексуално насилие като техника. То е криминално в много по-дълбок смисъл – аз го възприемам като криминално срещу законите на света и природата, в която мъжкото и женското са еднакво ценни и достойни и прави в различието си. Ето оттук черпя основанието си да осъдя този дивашки акт на преднамерено унижение на едната половина на човечеството. Да, не можем да защитим тази половина в тяхната част на света, но не можем да оставаме в релативизма на мултикултурализма, когато преднамерено се атакува най-ценното в човешкото общество до днес – фактическото равноправие на двата пола.

Valentina Daneva А иначе напълно споделям болката ви по интелектуалното потъване в България. Уверявам ви – моите основания да пиша тези неща са доста наднационални. Нашенските мотивации са несериозни от една по-широка перспектива.

Zlatko Enev Ами по този въпрос говорихме много навремето, покрай Шарли Ебдо. Тогава доста български интелектуалци, хора, които уважавам, защищаваха идеята за „ненакърнимостта“ на нечии религиозни вярвания (тоест, „не ги дразнете, като не искате да ви убиват“). Аз никога не съм приемал това. Законово защитени права могат да имат единствено отделните личности. Защитата на груповите права – религиозни или всякакви други – води единствено до създаването на извънзаконови „джобове“ вътре в структурата на обществото. Така че, разбира се, аз съм съгласен с вас – тези хора трябва да се преследват като индивиди, нарушили закона, а не като представителни на едно или друго малцинство, каквото и да е то. Инак рано или късно опираме до въпроса за Аушвиц...

Zlatko Enev Съвсем друг е въпросът, че в чисто културен план се води непрекъсната война между идеи и цели култури (не съм съвсем сигурен във валидността на това твърдение, тъй като думата „война“ винаги е игра с огъня). Но, да, аз вярвам и поддържам идеята за непресекваща културна борба. Само че съм достатъчно зает с тази борба вътре в рамките на собствената си дребна култура, пък и смятам този мащаб за единствения, който ми/ни подхожда, така че по правило избягвам паушализираните атаки срещу нечии „изостанали култури“. За мен те

са израз най-вече на собствени несигурности и уязвимости. Големите култури затова са големи, защото са в състояние да абсорбират всякакви ретроградни идеи и хора, да ги превърнат в нещо друго и да продължават да се развиват. Само дребните живеят във вечен страх, че ще бъдат „погълнати“ от някого...

Anelia Atanassova Обикновено не намирам за забавни културните войни. Не мисля, че този тип дебат води до нещо позитивно – нихилизмът и постоянното принизяване на българското ми напомнят за времето на предимството на „комунистическата солидарност“ и интернационализъм пред националните култури на страните от Източния блок. Имам много по-високо мнение за българите и то идва от мултикултурната среда в Русе и Разград, където съм живяла повече от 25 години. И не вярвам в груповата отговорност, както и не намирам Шариата за правна система, която има място в цивилизовани общества. Както и правораздаването на Инквизицията. Агностик съм и мисля, че вярата на индивидуалния човек няма нищо общо с религията – груповото практикуване на каквато и да било религия не ме привлича. Живея и работя в мултикултурна среда, имам колеги, емигранти от Афганистан, Египет, Украйна, Йордания, Индия, Непал, Армения, Китай, Пуерто Рико, Камбоджа, Корея, Венецуела, Иран, Норвегия, Австралия, Нигерия, Филипините, Туркменистан, Унгария, Турция, Тринидат и Тобаго, Замбия, Перу, Грузия, Сърбия, Ирландия, Франция – и това е само в офиса ни във Вашингтон с не повече от 70 човека. Хора от различни раси, етноси, религии, култури. Общото е, че всички сме приели, че ще спазваме правилата на държавата, която сме избрали за свой дом. Същото беше и в училищата на децата ми. Говоря за моя опит и за нещата, които познавам. Прочетете за Индонезия – най-голямата държава с доминиращо мюсюлманско население и третата по големина ДЕМОКРАЦИЯ в света с 250 милиона души. Работя там, пътувам извън Джакарта и никога не съм се чувствала застрашена. Но религията не е основен закон, с изключение в автономната Аче. Работя с месеци в Уганда – в офиса на проекта ни работят повече от 90 души – протестанти, католици и мюсюлмани – има жени с къси рокли и други със забрадки и поли до земята. Доминиращо е християнството, но не съм видяла дискриминация на когото и да било, основана на религията. И всички спазват правилата. За това, което се случва в Европа мисля, че върховенството на закона трябва да е водещ принцип. Ако случилото се в Кьолн беше във Вашинг-

тон, участниците щяха да бъдат разпознати един по един, арестувани и депортирани, ако са в имиграционна процедура или в затвора, ако са имигранти с установен статут. Да не говорим, че на мястото на струпване на толкова хора, щеше веднага да дойде полиция и да предотврати тези посегателства. Евангелисткият фундаментализъм тук е не по-малко страшен и полицията действа в случаите в Чарлстън или в Колорадо. Необяснимо е как Европа не може да изработи общи политики и единна правоохранителна система и отвън всичко изглежда хаотично – лозунгите за/против бежанците нямат никакъв смисъл, ако няма правила и институции, които гарантират спазването на тези правила. Лозунгите и среда на хаос са най-сигурния път към Германия от 30те.

Zlatko Enev Какво точно разбирате под „постоянно принизяване на българското“, Анелия? Бихте ли посочили по-конкретни цитати, за да поведем по-конкретен разговор. Инак става много така, като Батман срещу Суперман, нали разбирате?

Zlatko Enev Щото, ако има нещо, което да презирам по-яростно от българската простащина, то е българското лицемерие, хеле пък когато е поръсено със „западна глазура“...

Anelia Atanassova Очевидно е, че нямате много високо мнение за българите. И това е странно, защото това, което правите с преводите си на български, е истински апостолски труд за да поддържате четящите българи в България информирани и да ги карате да мислят. Очевидно вие грижа, за да инвестирате толкова време и усилия. Не знам за лицемерието, но искам да ви кажа, че ми отне доста време да се справя с гнева си, когато напуснах България и да го насоча към институциите, а не към българите.

Zlatko Enev Нищо против мечтата против „непринизеното българско“, Анелия. Само че, за разлика от вас, аз предпочитам да РАБОТЯ за утопията, вместо да ѝ се КЛАНЯМ...

Anelia Atanassova Изводите, основани на предположения, а не на факти, не са сериозни. За разлика от вас, аз работих за „утопията“ на място до 2006 и имам реална представа за хората, институциите и процесите. Сега работя за други страни и народи, които имат нужда от базови неща, които много от хората в България отдавна приемат за даденост и струва ми се, не ценят достатъчно.

Zlatko Enev Толкова по-удивителна е реакцията ви, в такъв случай. Какво „принизяване“, какви пет лева, там където лозето няма ни най-

малка нужда от молитва, а само и единствено от мотика? Спирам дотук, защото ме напушва гняв, който не бих искал да изливам върху вас...

Nadia Hamami А тези институции на чие подчинение са? Кой им дърпа конците? Кой избира дърпащите тези конци?

Anelia Atanassova Не е ли така навсякъде, Надя? Как може да обвиняваме хората, които са жертви и в повечето случаи изправени пред избора на по-малкото зло... И в случая с България става дума за демокрация на 26, а не 260 години. Просвещение и лидери трябват.

Nadia Hamami Трябва им яката тояга на Путин, те това си знаят и това си канят. Още страдат по татовите времена. Ама харчат потните и кървави пари, изкарани с робски труд от българите в чужбина. Останалите с татовата мая наредиха децата и внуците си в тези институции, институцийки и институтчета. Че и в СУ продължават да ги кюткат. Аман от ДС-та.

Zoya Marincheva Златко, релативизиране на злото е лоша стратегия. Защото го има у всеки по малко, дайте да оневиним онези, които са послушали демоните в слабините си, защото не са по-лоши хора от нас. Да, ама не. Не можеш да сравняваш българското общество с онези следващи бедуинските ислямски практики. Тази масовост на културното им излияние, защото в групата се размива индивидуалната отговорност, е резултат на едни други практики обществени, каквито европейските институции не трябва да търпят. Мисля, че е ясно, че проблемът в Кьолн е тежък културен сблъсък и явно доказателство за несправящи се полицейски и законови структури в страната. И не са готови за имигранти, които идват от държави, в които законът е шериат, а жените вещи, или най-малкото са им създали грешно мнение за новата родина. Премълчаха изнасилванията на жени в лагерите, сега прикриват тези на жени по улиците. В Америка подобни изстъпления завършват в затвор или на самолета вкъщи, затова при все непрестанната имиграция на мюсюлмани, не съм чула за групи мъже преследващи жени като дивеч по улиците пред очите на полицаи.

Zlatko Enev Звучиш ми като добра ученичка на Джордж Дубия, Зоя (което всъщност не би трябвало да ме учудва, вие там сте си комшии).

Но, за да преминем на по-сериозна вълна: разликите между нас двамата най-вероятно идват от различните културно-политически социализации, които сме преживели през последните двадесетина години (ти – американска; аз – европейска). Защото етосите и патосите на тези

два вида демокрация са доста различни, в края на краищата (привеждам по-долу текст, в който съм умувал повечко върху тази тема). Докато в Америка, доколкото съм в състояние да я видя оттук, цари патосът на „всички злодеи че ги тръшнем ò земи!“ (което е и основното мото на всеки що-годе потентен злодей, по някаква вселенска ирония), то в Европа той е по-простичък: „Никога повече!“. Оттук и различията в начините, по които двамата с теб възприемаме злото: за теб това са маси от диви и неподлежащи на развитие хора (идещи „отвън“), за мен то е маси от диви и отказващи да осъзнаят СОБСТВЕНАТА си дивотия хора (живеещи „вътре“). Или, с други думи, онова, което вършиш ти, е за мен типичен пример на групова стигматизация: „ония там“ са чужди, непоправими, недопустими ТУК. А за мен това е просто МНОГО сериозно заявление за лично прецъфтяване и настъпваща интелектуална импотентност. Няма да изказвам някакво лицемерно съжаление, ти сама би трябвало да си направиш сметката.

Това е от мен.

Америка и Европа - едно ценностно сравнение

Maria Abadjieva Да се категоризира една група хора като „лоши“ е еднакво безумно с това да се категоризира като „добри“. Абсолютно пагубна за всички е тенденцията нещата да не се наричат с истинските им имена. Толерантността не би трябвало да означава безрезервно приемане на нечии качества, а приемането им в контекста на европейската ценностна система. Все пак, отивайки нагости, ако домакина те помоли си събуваш обувките, а не му обясняваш как у вас си ходиш с галошите и да искаш да прояви разбиране. Европа е приемала по този начин всички омешали се в нея групи хора. Сега случаят не е по-различен на ниво междучовешки отношения. По-различен е на висше политическо ниво, с неясно каква цел. Дано е възможно да се научим да живеем заедно, но според мен няма как да стане без открито и ясно посочване на проблемите в това съжителство.

* * *

Ivan Bakalov Много съжалявам, не съм обарвал така мацките, нито помня някога да съм бил свидетел на такова насила обарване. Не ни вменявай дивашко поведение, за да оправдаеш мюсюлмани от средновековието.

Zlatko Enev ‘Не ни вменявайте...“ е била една от най-честите фрази, с които са се „защитавали“ старите нацисти срещу обвиненията на

младежите през 1960-те години в Германия. Интересно, колко бедна и податлива на повторения е колективната пост-тоталитарна психика...

Ivan Bakalov айде сега и нацист

Zlatko Enev Не нацист. Просто човек с тежко минало... Същият като мене...

Zlatko Enev И не се прави на УЛАВ, ако обичаш. Просто не ти отива...

Ivan Bakalov не съм такъв, какъвто ме определяш. това са твои тълкувания, аз имам други. трябва да приемеш, че светът не е еднозначен.

Zlatko Enev И трябва да приема твоите? Това пък отде-накъде? (Имай пред вид, че и двамата говорим за „себе си“ само на УЖ. Всъщност и двамата предпоставяме – и защитаваме един от друг – по един портрет на колективното „аз“)...

Ivan Bakalov аз не приемам твоите, не те карам да приемеш моите

Zlatko Enev А това фалшименто, че сме били нам колко цивилизовани и не-насилствени душици – това на по-млади от нас двамата го разправяй...

Ivan Bakalov Златко, не ни сравнявай с мюсюлмани от средновековието. Никога не сме били такива.

Zlatko Enev Ами не, никой от двама ни няма да приеме нищо, не и в тоя разговор. А нещата, дето ги приказваме, все пак остават и се съизмерват с нещо, наречено „реалност“...

Zlatko Enev Първо, те не са от Средновековието и, второ, ние сме много по-близо до тях, отколкото до „европейците“. И докато продължаваме да се усукваме така като настъпени червеи и да се крием от истината, шансове за „поевропейчване“ нямаме!

Ivan Bakalov Това е твоята истина.

Zlatko Enev Хайде, лека...

Zlatko Enev А ти все пак виж вземи и прочети „Реквием за никого“. Предлагам собствена книга просто защото и тя като мен единствена бяла врана, други няма...

* * *

Zlatko Enev Разговор, дочут в сауната на моя фитнес-център (на роден източнобългарски диалект): „По-долу, по-долу седни. Иначе не им се виждат пу...те“...

Zlatko Enev Не разбирам какво си говорят турчетата и арабчетата (при нас в сауната редовно се леят поне десетина различни езика).

Предполагам, че трябва да съм благодарен за това, че не разбирам повечето от тях...

Zornitsa Ioncheva - Danilovska Ужас...То не е за харесване, но натиснах.....Такива субекти само за това ходят по залите...Мислят само с малката си глава...ама в нея няма мозък...smile emoticon

Ibrahim Karahasan-Chynar И у нас така – с малки глави, бол...

Zlatko Enev Същите субекти ми се възмущават тук най-лицемерно, че съм бил плюел „собствения си народ“. Кога им порасна толкова работата, та взеха да се идентифицират с народа, само те си знаят...

Ibrahim Karahasan-Chynar Чак пък да сме „собственици“...

Nadia Hamami Е, явно не могат да си позволят private п..., на, гледат безплатно public...

Zlatko Enev Най-смешното е, че изобщо не са лоши момчета. Покъсно се запознахме, бачкатори от Варна. Честни момчета, блъскат по цял ден, после гледат малко „да поживеят“. Но такава им е средата, такова им е възпитанието. ТАКИВА СМЕ...

Zlatko Enev А аз все пак вярвам, че ВСЕКИ може да се промени. Арабин, африканец, балканец. За всеки има шанс, стига да е достатъчно честен към себе си...

(разговорите се предават със съкращения)

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010).Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (29)

- 06-01-2016|**Златко**

Откъм Фейсбук...

Dessy Todorova *Което никак не отговаря на важния въпрос защо полицията в тази държава е така безпомощна да защити гражданите си? Защо определени групи се третират като уязвими малцинства и им се дават права и привилегии, които не знаят какво да правят? Всъщност, вече знаят – експлоатират ги умело. И организирани или не, тези атаки само показаха колко неподготвено е западното общество за тях.*

Списание „Либерален преглед“ *Действително, тъпото в случая е, че, като при всеки първи път, властите се оказаха неподготвени и огромната част от нападателите ще остане без наказание. („Хубавото“ е, че поне няма смъртни случаи, за разлика от другите актове на тероризъм). Не бих искал обаче да бъда в кожата на ония, които ще направят следващите опити...*

Петър Воденчев *Няма нужда от война, просто незабавно всичките 1 милион бежанци, които дойдоха в Германия да бъдат качени на самолетите и върнати там, откъдето са дошли. И без това трудно биха свикнали с по-студения европейски климат.*

Списание „Либерален преглед“ *Не виждам тогава по какъв начин ще може да се възрази на (ТОЧНО толкова оправданото) настояване на немалко германци, същото да се направи и с масивно присъстващите в Германия жители на Балканите (тоест на същия този Петър Воденчев, който очевидно живее с гордото самочувствие, че е „нещо повече“ от „ония там“). Горчивото разочарование да разбере, че за мнозина германци разлика общо взето няма, ще му остава спестено само докато си стои у дома (същото се отнася и до сирийци, северноафриканци и пр.)...*

Петър Воденчев *Да, всъщност това не е лоша идея, всеки да живее, там, където се е родил. wink emoticon Ние като българи можем само да спечелим от това, че емигрантите се завърнат в родината.*

Списание „Либерален преглед“ *Идеята е вече многократно опитвана – кеф ти Велика китайска стена, кеф ти по-малка, Берлинска такава. Само мнооого нискоразвитите типове (и общества) са неспособни да се учат от грешките си...*
Петър Воденчев *Германското правителство, поне според мен, направи грешка, че опита да бори демографската криза в страната и нуждите на мощната немска икономика от работна сила, като покани бежанци. Но моделът на еднороден етнически състав на Япония и Южна Корея смятам, че е по-добър. Тоест по-добрият вариант би бил по някакъв начин да се стимулират германките да имат по повече от средно 1.5 деца. Така не би се налагало да един вид да се стимулира имиграцията. Същото се отнася и за България, но тук през 2009-та, когато кризата все още не беше достигнала до реалния сектор, имахме 80 хиляди раждания.*
Списание „Либерален преглед“ *А имате ли някаква представа от СЕРИОЗНИТЕ демографски проблеми, пред които са изправени „еднородните“ общества, за които говорите? „Стимулирането“ на раждаемостта не функционира в НИКОЕ развито общество (с възможното изключение на САЩ, които са прекалено разнородни, пък и имат сериозна религиозност, за разлика от останалия развит свят). Там, където жените могат САМИ да определят колко деца да раждат, няма „стимулиране“. Като се ожените, ще видите... smile emoticon*
Петър Воденчев *Изглежда ще трябва да се научим и да се грижим и за това да има бъдещи поколения, ако не искаме да се налага да се стимулира имиграция. В България имаме добри примери за съжителство на различните култури. Но по-скоро ни е страх, че е възможно да се превърнем в етническо малцинство в собствената си държава.*
Списание „Либерален преглед“ *Изглежда ще трябва да забраним корабоплаването, ако не искаме все повече кораби да падат от ръба на Земята, в нищото наоколо...*
Петър Воденчев *Само етнически еднородното общество може да бъде хармонично общество. wink emoticon*
Списание „Либерален преглед“ *А тази последната идея – за „еднородното“ общество, което е най-великото от всички, е пък*

любимата идея на сина на Алоис Шиклгрубер, останал в историята под името Адолф Хитлер. Светът е пълен с идиоти, които не са способни да се поучат от нищо...

Петър Воденчев *Южна Корея са го постигнали, Япония също. wink emoticon*

Списание „Либерален преглед“ *А колко пъти сте били в Южна Корея – или Япония, млади бърборко? (Само в Сеул живеят НАД 1,000,000 чужденци, основната част от тях хора на бизнеса. Бил съм там, виждал съм го с очите си. Един от най-добрите ми приятели е Аврам Агов, специалист по Южна Корея и Далечния Изток). Идиотщината, в края на краищата, винаги се разкрива като най-просто и банално невежество. За хората, които всеки ден виждат С ОЧИТЕ си, че земята е плоска, всякакви Коперникански теории са изобретения на дявола...*

Петър Воденчев *При население на Сеул от 10 милиона души – 1 милион са по-малко от 10%, което означава, че и в толкова голям град етническата структура на населението е хомогенна.*

Харесвам · Отговор · Съобщение · 15 мин. · Променено

Списание „Либерален преглед“ *Нещата в Корея и целия Далечен Изток се променят с такава мощна динамика, че да се правят обобщения от този род е израз на... М-да, това вече го коментирах. Действително, по-голямата част от населението в Корея и Япония е силно хомогенна. Корея променя това с изключително бързина, Япония – не, както изглежда. И резултатите от това са повече от очевидни...*

Петър Воденчев *На Япония може и да ги отписват, но миналата година имаха най-много регистрирани патенти, което говори, че изобщо не изостават в развитието си, а напротив изпреварват. Много е вероятно да намерят приемливо за тях решение на проблема с увеличаването на продължителността на живота, застаряването на населението и ниската раждаемост. Освен да се въведе задължение към обществото минимум 2 деца на жена и да се въведат някакви данъци, ако не се изпълнява.*

Списание „Либерален преглед“ *Наздраве!*

- 06-01-2016|**Златко**

И още една поредица контрааргументи, този път „отляво“...:):)

Martina Baleva *Златко, с всеки твой аргумент съм съгласна, но не и с аргумента за организирания „тероризъм“. Нека феномена да си го наречем със същинското му наименование – структурен (мъжки) сексизъм или (групово) сексуално насилие. Примерите от последните години в Индия, Мюнхен (Октоберфест) или Китай как би обяснил иначе?*

Zlatko Enev *Какво точно Мюнхен (Октоберфест) имаш пред вид? В Германия жените ги изнасилват на всяко по-голямо събиране на хора, може би?*

За Индия и Китай не ми се ще да коментирам – имам информация единствено за Индия, там нещата действително изглежда са резултат от силно милитаризирани и мачовски модели на поведение, които са пропили цялата култура. Но стараната е прекалено разнородна, за да могат да се правят мащабни обобщения. Това се случва най-вече на Север, в районите около Кашмир (както и в големи градове, където има смесване на огромни разнородни групи – в Индия се говорят над 800! различни езика). Така че, викам да спрем с обобщенията, какво ще кажеш?

Martina Baleva *За обобщенията съм напълно съгласна, но със преплитането на двете теми – сексуално насилие и тероризъм – не съм съгласна, защото то ни връща в затворения кръг. А за Мюнхен имах предвид ето това:*

Sexuelle Übergriffe auf dem Oktoberfest – Hemmungslos

Zlatko Enev *Напълно е възможно да греша, разбира се. Но нещата изглеждат за мен прекалено добре организирани, за да могат да бъдат коментирани като израз на някакви „културни модели“, каквито и да са те...*

Zlatko Enev *А що се отнася до статията, която посочваш, не ти ли се струва, че смесваш в една и съща кошница портокали и яйца, примерно? Погледни само цифрите, за които става дума. Не че ми е лесно да повярвам, че някой може да организира хиляда души да нападат жени, разбира се. Онова, което мога да си представя е, че има „ядки“ от предварително подготвени хора, които подстрекават останалите. Не знам, всичко е толкова*

объркано, не случайно дотук няма НИТО ЕДНО твърдо изказване на политици или органи на полицията...
Martina Baleva *Точно, тези „културни модели“ можем и да ги припишем на Баварците, ако не бяха Баварци:) Та, мисълта ми е точно за цифрите – няма нито едно потвърдено твърдение, особено относно цифрите. От къде идват тези „1000“ например?*
Zlatko Enev *От медиите... Това е, което прочетох. Около 1,000 нападатели, разделени на групи, в Кьолн. Виж който си поискаш вестник... (Това го прочетох във FAZ, ако не се лъжа)...*
Zlatko Enev *Но нека да коментираме „българските“ реакции. Опита ли се да попрочетеш нещичко от бисерите, които се ширят из онлайн-медиите? Иди във Webcafe, откъдето цитирам тоя текст например...*
Zlatko Enev *Ако има нещо, което да ме отблъсква повече от непрестанните български дрязги, то това са моментите на българско ЕДИНОМИСЛИЕ. От тях си ме е направо страх, да си го кажа право...*
Zlatko Enev *„Sie sollen laut Polizeiangaben aus einer Menge von rund 1.000 Menschen heraus gehandelt haben. Die Polizei bezeichnet diese Gruppe als Männer mit „nordafrikanischem oder arabischem Aussehen“. Die Täter nutzten laut der Polizei die unübersichtliche Menschenansammlung auch zum Schutz. Keinesfalls waren alle 1.000 Anwesenden Täter.“*

Köln: Wenn Vermutungen zu Fakten werden

Martina Baleva *Първите съобщения бяха за „групички“, отпосле станаха 20, 40... (по Дойчландфунк). Мен ми се чини, че призрака броди из медиите, били немски, български. Особено ме тревожи, обаче, че хора, които уважавам в България се връзват и лайк-ват разни статии от рода на тези, които споменаваш.*
Zlatko Enev *Ок, с този тип критика съм съгласен. Самият аз не знам какво точно да мисля, опитвам се да преценявам доколкото мога, просто по здрав разум. Както казах, ще видим. Така поне се надявам...*
Zlatko Enev *Но друг тип статии поне до момента НЯМА, Мартина. Ти срещала ли си нещо, на което да можеш еднозначно да повярваш?*

Martina Baleva *Без да споменавам имена – на хората де:) А „Ди Цайт“ да са живи и здрави, че ги има.*
Zlatko Enev *Аз преценявам медиите не по етикети. Цайт просто са прекалено стиснати и не пускат никакви по-сериозни неща без пари. Но това, разбира се, е един напълно различен разговор. А инак споровете за „дясно“ и „ляво“ ги оставям с удоволствие на сънародниците в Татковината...*
Martina Baleva *Ами отдавна не съм срещала статии, под които бих се подписала безусловно, вкл. Цайт – става въпрос за цялата обстановка около Сирия и производните й, като бежанци, изис, путин, ердоган, кюрди...*
Zlatko Enev *Единственото очевидно и ясно нещо в цялата тази каша е БОЛЕЗНЕНАТА разлика в умонагласите на Изток и на Запад. В това е и целия патос, цялата същност на този коментар...*
Martina Baleva *А твоята задача, да реагираш мигновенно на ситуацията, я изпълняваш блестящо. Аз съм го казвала и друг път.*
Zlatko Enev *Благодаря, ценя мнението ти високо!*

- 07-01-2016|**Black Wolf**

За мен по-интересен е въпроса защо германските власти и най-вече германските медии отразиха събитията едва след 5 дни и то не с половин, а с четвърт уста. И с различни смехотворни твърдения като „това са групи на организираната престъпност“. наистина ли германците са толкова тъпи, че вярват на подобни обяснения? И все пак **най-важното – защо медиите мълчаха**като... да не казвам какво, а когато проговориха с четвърт уста започнаха пак да го усукват... Поне основните медии. Знам, че това са неудобни въпроси за г-н Енев и неговото списание, но все пак?

- 07-01-2016|**Златко**

Отговорът е прост и той е изложен например в ето тази статия от „Ди Цайт“ (както и на много други места). А неудобни въпроси няма, има просто зле информирани, живеещи в сравнителна изолация от основните течения на европейската мисъл и водещ климат хора. Което с

неизбежност превръща въпросите им в безсмислици, поне от моя гледна точка...

Köln: Wenn Vermutungen zu Fakten werden

- 07-01-2016|**Златко**

И отново по същия повод (един малко по-отдалечен от конкретните събития, но пък надявам се принципен коментар):

Естествено, че няма как човек да не се безпокои. Тези неща са силно плашещи, силно обезкуражаващи. Необходима е изключително силна воля и вяра в едно добро бъдеще, за да може човек да надвива притесненията си. Дразнещото за самия мен е не това, че откъм България насам идва само и единствено някакъв тон на неспирна, дуднеща като ручило на гайда, опозиция. Дразнещото е в „решението“, което се предлага по принцип – тоест да се издигат нови стени, били те китайски, берлински или каквито и да било. Ще рече човек, че не сме живели само до вчера в един точно такъв свят. Бъдещето, искаме или не, ще преминава под знака на тоталното смешение на човечеството. Срещу това нито може, нито пък трябва, да се води някаква принципна борба. Така е правилно, така е добре. Въпросът е какви да бъдат начините – и тук вече никой не може да знае със сигурност. Но ясно е едно – онези, които се опитват да се противопоставят на основната логика на света, в който живеем – логиката на тоталното смесване, тоталния обмен – поставят себе си с неизбежност в редиците на губещите от историята.

Ами много им здраве!

- 07-01-2016|**Златко**

И още нещо – две приказки за „чуждите“ и отношението към тях:

Повечето хора изглежда избират, съзнателно или не, да гледат на „вълните от чужденци“ като на някакви заплашителни цунами, които ще разрушат и отнесат всичко по пътя си.

Аз, напротив, предпочитам да гледам на това като на онези ежегодни прииждания на Нил, без които плодотворната Нилска долина би била най-обикновена пустиня.

Как мислите, коя от двете гледни точки има някакви шансове за постигане на нормален, спокоен, изпълнен с труд и удовлетворение, живот?

- 08-01-2016|**Златко**

И, за да уточня отново – предположението на Владо Трендафилов, че коментарът, свързан с нашенското „обарване на мацките“, бил опит за оневиняване на злото, се основава на недоразумение, разбира се (Владо просто се включи на определен етап в разговор, който преди това беше текъл в течение на ден и половина, така че му липсваше необходимия за разбирането контекст). Всичко, което се казва там е: „престанете да свързвате автоматично „исляма“ (или „чужденците“ изобщо) със „злото“, ами най-първо огледайте самите себе си и вижте колко малко се различавате от „тях“... (всичко това – разбира се изказано от първо лице, тъй като аз по принцип никога не разграничавам себе си от обекта на отрицанието)...

- 08-01-2016|**Евдокия**

Темата за сексуалното насилие над жените е твърде сериозна, за да бъде профанизирана по начина, по който се прави по повода, озаглавен „... в Кьолн и други немски градове“. Европа мига с учудени очи, като че ли това за пръв път ѝ се случва и съвременниците ни реагират странно „невинно“?! Най-лесно е всичко да се сложи под общ етнокултурен и религиозен знаменател – ТЕ са такива, НИЕ онакива. Както винаги си мисля, че изкуството реагира най-мъдро – не статистиката, не историята и фактите, още по-малко – медиите и техните арогантни интерпретации. На тези, които реагират супервъзмутено и учудено препоръчвам три филма, които лично мен са ме разтърсвали с покъртителната си искреност и със смелостта си да говорят дори за собствената си култура и нрави критично-безпощадно. Един човек, една нация могат да се държат себеуважително и без да ругаят чуждите. Единият е „Перла в короната“, по едноименния роман на Пол Скот. Невероятна е смелостта на един англичанин да говори за английската експанзия в Индия и да дири причините за едно изнасилване (забележете – на англичанка от индийци – при това като наказателна акция, защото е влюбена в индиец!). Вторият филм е руският „Ворошиловский стрелец“ с Михаил Улянов (трима пияни тийнейджъри московчани – забележете, не чеченци! – изнасилват момиче, дядо ѝ ги застрелва с калашника от войната). Третият – и тук рискувам интелектуалците да ме освиркат – е турският сериал „Виновна ли е Фатмагюл“ („Пепел от рози“ го преведоха у нас преди три години). Който го е гледал сигурно му настръхват косите в

момента, аз си позволих да напиша една статия за този филм и си спечелих всеобща омраза, присмех, подигравки и дори ... една провалена процедура. Но, както и да е. Та – простото селско девойче Фатмагюл е изнасилено от трима пияни и дрогирани синове на турски богаташи, тя тръгва да търси човешките си права, образова се, справя се със собствените си комплекси и страхове, тръгва срещу стереотипи, предразсъдъци, срещу системата, корупцията, силата на адвокатура, холдинги, дори министър има замесен, и... успява да ги вкара в затвора. Единият се самоубива. Филмът е доста дълъг, има и мелодрама, и сълзи, българските културни среди го определят като „турска сапунка“, но той има и доста сериозни социални (и законодателни, представете си – в турския парламент се разгаря дебат, провокиран от филма!) последици. Та, така. Турците (които са мюсюлмани, впрочем) съвсем достойно и откровено говорят по този сериозен проблем, в определени ситуации той се превръща в социална пандемия, със свръхдоза самокритицизъм, с умни опити да се вникне отвъд повърхността на нашето лесничко и удобничко клише, което ни предпазва от мислене: „ами понеже ислямът забранява, тези разгонени песове извън контрола си позволяват какво ли не“. Ние, европейците, защо си мислим, че цялата мъдрост, разум и гражданско поведение започват и свършват с нас? На предубедените ще препоръчам по тази тема и есетата на Орхан Памук. Не, това не е опит за оневиняване на злото, просто трябва да се чете, да се видят и другите гледни точки – на другите култури, отвъд и през доброто и злото. Но... Разговорът е многого дълъг. Простете за многословието...

- 08-01-2016|**Ц.**

Малко история и документи. Близкият Изток познава светската държава, познава секуларизма. Проблемът е, че не успя да познае демокрацията... Вероятно по културни и исторически причини.

Ето един пример на „завръщане в бъдещето.“ Абдел Насър (президентът на Египет) в диалог с мюсюлманското братство, върху правата на жените, годината е **1953**:

- 09-01-2016|**Златко**

Благодаря, Ева. Всеки пример е добър, когато служи на една убедителна и разумна оценка. А твоята ми звучи точно така. Благодаря!

- 09-01-2016|**Златко**

А това е коментарът, който ме накара да се чувствам не чак толкова като бяла врана. Един млад, умен и сърцат БЪЛГАРСКИ МЪЖ (има и такива), **Ивайло Динев**, го написа във Фейсбук:

> *Когато мъже нападнаха жени в Кьолн, всички революционерстващи в България скочиха да защитават жените от „мръсните бежанци". Не защото жените имат права, естествено, а защото имаше политически захлас: жените са „наши!", мъжете са „чужди!". Защо те да ги пипат!?*
> *Когато български жени пишат, че не по-малко опасни са „нашенските" мъже, заради подчиняване, воля за притежание или тормоз над жените, коментарите са: „злобарка", „лесбийка", „тъпичка", „да отиде на психиатър", „другарка по партийна линия" и, разбира се, най-опасното „комунистка".*
> *Комай основната разлика между онези подивели мъже в Кьолн и нашенските бабаити, е организираното публично действие. Иначе заплюване, сексуален тормоз, изнасилвания, не са никак чужди по тези земи, случват се по къщи, офиси, институции. Други пък биват акламирани като много мъжки постъпки, един от тях, премиерът на страната ни, вече влезе в народния фолклор с това, че „опрасква" и го хващат за „шлифера". Народен герой!*
> *Като се сетих за традициите, хубаво е казано: „Присмел се хърбел на щърбел!". Такава е и цялата реакция от нашенско към случилото се в Кьолн.*
> *Ще ги попсуваме тия „извратеняци", ще викнем на жената да ни сипе, после ще я натиснем под завивките, няма къде да бяга, пък на сутринта ще ни обуе обувките. Цивилизован народ сме, ей!*

- 09-01-2016|**Гост**

Върнах се да погледна „Либерален преглед" специално за да видя как г-н Енев е коментирал извършените в Германия гаври.

Както и очаквах – не ги е коментирал.

Коментирал е нещо друго – породеното от тях недоволство.

„Сега всички се правят на ни лук яли, ни лук мирисали"

Специално по отношение на изстъпленията в Германия – на ни лук яли, ни лук мирисали се правят само онези, които настояваха да се приемат т. нар. „бежанци“. А те не са бежанци.

Или:

„сякаш никога не са били от погрешната страна на историческите решения.“

А може би признава, че либерализмът е сбъркал – и е сбъркал исторически?

- 09-01-2016|**Златко**

Приятно е човек да си има работа с исторически подковани хора. Ако пък към това се прибави глава кромид лук, топла соба и какво беше там още, нещата стават просто неустоимо-привлекателни. Образован народ сме, ей!

- 09-01-2016|**Гост**

За народа не мога да бъда сигурен – но второто ми висше образование е тъкмо история. Карловият университет в Прага.

В случай, че помните – защото либералите имате твърде къса памет: аз съм Ивайло, жененият за мюсюлманка. Когото сравнихте с несериозно момченце, а себе си – с Панчо Владигеров.

Нямате си представа що за хора поканихте в Европа.

Тази сган е страхлива – винаги хем разчитат на голямо числено превъзходство, хем нападат беззащитни хора.

Нацитата също са страхливи и също винаги хем разчитат на голямо числено превъзходство, хем нападат беззащитни хора.

В тая ситуация просто е ясно какво ще стане:

– или арабите ще убият някого и някой от тълпата ще бъде най-малко арестуван от полицията (а защо не и застрелян – в случай на съпротива или опит за бягство!);

– или скинчетата ще тръгнат да си отмъщават и ще убият някоя забрадена женица или хлапе само защото са мюсюлмани, но нямат нищо общо ни с „мигрантите“, ни с безчинствата им.

След което в Deutschland доста народ ще се присети за Deutschland über alles и ще настане такъв Fight Fire With Fire, че ви е бедна фантазията.

Би било добре и ония откачените от „Шарли Ебдо“ да публикуват още някоя карикатура на Мохамед или Аллаха и да налеят напалм в огъня.

Не винаги съм искал война – но вече я искам. Просто защото Европа стигна до положение, в което само гражданска война може да я накара да си спомни коя е. А и колкото по-бързо започне – толкова по-малко кръв ще се пролее.

- 09-01-2016|**Златко**

Ами, Ивайло, изписвай си името тогава (не че ще пускам всичките ти коментари, защото – с две, три, или повече висши образования – ти имаш лошия навик на необразованите хора да правиш твърдения, основани на въздух; значи, като си толкова образован, давай тук, ако обичаш, някакви подкрепящи аргументи, и по възможност не точно почерпени от най-жълтите и най-масовите български медии). Аз ще послушам, послушам, а после пак ще трябва да решавам дали има смисъл да пускам нещата ти. Моите уважения пред дипломите ти, но аз живея в свят, в който се ценят само и единствено практическите способности (а пропò – като си толкова уверен в образованието и способностите си, що не опиташ тогава да ги реализираш някъде в Европа, а, Ивайло?)

Изобщо, при цялото празнословие и липса на каквато и да било способност за самостоятелно мислене – посочи ми САМО една-единствена мисъл от коментарите си, която да не е възможно най-плоско, най-банално и най-изхабено от прекомерна употреба клише – та, при цялата мисловна импотентност, която демонстрираш отново и отново, не очаквай да се задържиш задълго тук. Дори се учудвам какво толкова те привлича тъдява, тъй като нивото, ако питаш мен, просто не е за твоята уста лъжица. Но да приключваме, нощ стана...

- 11-01-2016|**нечист българин**

Що е „паушализиран“??? Мислех, че е някаква печатна грешка, но два пъти?

- 11-01-2016|**Златко**

Думичката е обяснена в скоби (след първото използване), за такива като вас, уважаеми. Да ви я сдъвча и положа в гърленцето, щото малко трудно схващате, да?

- 11-01-2016|**Д-р Георги Карев, д.м.н.**

Съжалявам, но – въпреки цялото ми уважение към Златко – трябва да призная, че моите „взглядове“ (както би казал Захари Стоянов), са много по-близко до тези на Зоя Маринчева, Иван Бакалов, Иво Беров и Госта, (проницателно идентифициран от Златко като Ивайло), отколкото до Златковите. При това, нямам нищо общо с обобщенията „Ние – така, а пък те – онака“: разбира се, че във всеки етнос и във всяка религиозна конфесия има и прекрасни хора, има и абсолютни мерзавци. Но ако противопоставянето на всяка цена между „нас“ и „тях“ е несъстоятелно, не по-малко абсурдно е да се слага всичко в общия кюп по „логиката на тоталното смесване“, така ентусиазирано проповядвана от Златко. Дори и различното „обарване“ не може да се приравнява, за да се изкарат и едните, и другите маскари.

Това, което стана в много европейски градове, не е „обарването“ от страна на „ударени от хормона“ гимназисти, а нещо коренно различно – както казва Иво Беров – „насилие, гавра и мерзост“. Какви бежанци от войната, какви пет лева? Нещо повече, аз съм убеден, че – с или без предварителна организация – не парите в чантите и не гениталиите на нападнатите германки са били главната съблазън за нападателите („може би чужденци“???!!!). Като фройдист, но далеч не само затова, съм склонен да видя истинската причина много по-дълбоко – в една от най-мерзостните (и затова обикновено премълчавани) страни на човешката психика – дълбоката подсъзнателна ненавист към този, който ти е помогнал, когато си бил в затруднено, почти безнадеждно положение, само защото той е станал свидетел на това ти положение. Затова многовековният опит в много страни е родил поуки от рода на нашите „Храни куче да те лае!“ и особено „Няма ненаказано добро!“. Жертви на нападенията в толкова европейски страни са станали жените, но не толкова като сексуален обект, а като по-беззащитни – защото колкото по-голям примитив е един агресор, толкова по-беззащитни жертви той си подбира. Така че мъжете от съответните страни в никакъв случай не са мишени на тези нападения в по-малка степен, отколкото жените. А либералстващите европейски левичари, след толкова много „bla-bla-bla“ за Европа на отворените врати, сега я виждат не с отворени врати, а като разграден двор. Дано такава да им харесва.

Шизофренният мултикултурализъм в Западна Европа доведе до това, учителки от тези страни с изумление да констатират, че ученици-

те от Близкия Изток и Северна Африка живеят и учат в техните училища в по-привилигировани позиции от децата на техните сънародници. „Различните“ (в което и да било отношение) не бива да бъдат обект на дискриминация, но в никакъв случай не трябва да бъдат привилигировани само затова, че са различни. А опитите да се извличат още привилегии от собственото „различие“ най-добре личат и са най-противни в „гей-парадите“, организирани от хомосексуалистите, за да навират своето „различие“ в очите на своите изоставащи в европейското си мислене хетеросексуални съграждани.

Няколко думи по повод на „предварително всичко-знаещите“. Преди малко повече от пет години Юрий Александров успя да вмести в една единствена вестникарска страничка (в. „Седем“, 8-14 септември 2010, стр. 14) статията си „Как ще изглежда Европа през 2100“ – една забележителна антиутопия, под която и Оруел вероятно би се подписал. Материалът е илюстриран с цветна карта на Европа, показваща някои малки различия спрямо сегашната. Англия е обозначена като Нов Северен Пакистан, Испания – като Мароканския султанат, Франция – като Ислямска република Алжир, Германия – като Федерална република Туркланд, Швейцария – като Християнски кантони, Унгария – като Свободни ромски пасища, милата ни Татковина – като Велико царство на ромите и т. н. и т. н. Текстът разказва как се е стигнало дотук. На президентските избори през 2053 г. френските граждани за първи път са избрали президент – мюсюлманин, а десет години по-късно мюсюлманите вече са имали мнозинство и в парламента. Чрез референдум, проведен през 2095 г. името на държавата е променено на Ислямска република Нов Алжир, а Париж е преименуван на Нова Мека. Към 2100 г. циганското население вече е било мнозинство в редица държави. „Естествено, властта беше взета от тях, къде мирно и тихо като в Словакия и България, къде след кървави революции като в Румъния и Сърбия“. На много места конституциите са били отменени и е било въведено т. нар. Солидарно законодателство, задължаващо всеки работещ гражданин от нециганski произход да издържа по едно циганско семейство. В Русия е бил гласуван закон, според който длъжността президент-император може да бъде заемана само от преки потомци на Св. Владимир Путин. Интересна е съдбата на Норвегия. Министър-председателят на Обединеното кралство Нов Северен Пакистан е разпоредил всички ядрени ракети на неговата държава да бъдат насочени към Норвегия с искането в срок от

една година всички норвежци да приемат Исляма. „Молбите на норвежкото правителство към САЩ останаха нечути, тъй като отвъд Атлантика на власт беше дошъл президент – либерал и пацифист, който вече беше оттеглил американските войски от всички горещи точки на света и бе заявил политика на ненамеса във вътрешните работи на други страни“. Не зная дали този материал е достатъчно основание г-н Юрий Александров да бъде причислен към „предварително всичкознаещите“, но ако преди пет години някои управници и политкоректни многознайковци го бяха чули, Европа със сигурност нямаше да бъде на сегашното си дередже.

- 11-01-2016|**Златко**

Ами то не че някой от двама ни е имал някакви илюзии по отношение на всички неща, които ни разделят и различават, господин Карев. Но и двамата виждаме, че това не ни пречи да живеем във взаимно уважение, нали така?

А инак, ако ми позволите една доста така дебела изцепка, за мен нещата са сравнително прости – историята на ВСЯКО развитие, като се започне от еволюционното и се завърши с краткотрайно-историческото, е история, в която бъдеще имат единствено организмите и системите, които успяват да се пригодят към променящата се околна среда. А механизмът на приспособяване винаги е бил един и същи – ОТВАРЯНЕ и ПОЕМАНЕ на новото, непознатото и застрашителното. Иля Пригожин, Нобеловият лауреат, има цяла доста сериозна теория по тази тема.

Това, разбира се, не може да бъде никакъв аргумент в един конкретен спор – и не като аргумент го изтъквам тук. Просто считам за най-големия късмет в живота си инстинктивното достигане на тази толкова простичка, толкова очевидна истина. И фактът, че съм избрал да защищавам и проповядвам възгледите на ОТВОРЕНОСТТА като начин на мислене, поведение и живот, се дължи не толкова на разни теории, колкото на прост човешки опит. На 55 годишна възраст успявам да оцелявам в центъра на Европа САМО благодарение на това, че поддържам тялото и духа си отворени за всичко ново, което може да ме достигне (колкото мога, не съм Господ). Вече толкова пъти съм се убеждавал от собствен опит, че в живота шансове имат само хората и общностите, които успяват да пуснат вътре в себе си новото и непознатото, че, простете ми, въз-

приемам аргументите в подкрепа на противното като... Ами вие знаете като какво, казвал съм го толкова много пъти.

А междувпрочем, нищо против родни премъдрости от рода на „камъкът си тежи на мястото“ или „всяка жаба да си знае гъола“, но, пусто, резултатите, резултатитееее...

- 11-01-2016|**Златко**

А между другото, господин Карев, струва си в тази връзка да се направи един пределно кратък (и, по неизбежност, повърхностен) исторически обзор на връзките между организираната престъпност и различните емигрантски вълни, прииждащи в едно или друго развито общество. И, естествено, такъв обзор може да се направи най-лесно когато човек се вгледа в историята на Америка. Значи, нещата са сравнително прости и очевидни – през различните исторически периоди водещите в американската организирана престъпност етнически групи са били винаги последените, новодошлите. И това, разбира се, е близко до ума – те не разполагат с равни шансове в сравнение с „коренното“ население, поради факта на липсата на съответна социализация. В резултат на това определени ЧАСТИ от тях не са съгласни да приемат неизбежната в такъв случай съдба, тоест да се превърнат просто в тор, в мост между предишните си родини и следващите поколения, които вече имат други шансове. Оттук и сравнително отчетливата връзка между двете неща – престъпността и емигрантския статус (когато става дума за ГОЛЕМИ етнически групи, разбира се). В частност, в Америка нещата са такива: първите групи от мащабно организирана престъпност се състоят основно от ирландци (Мартин Скорсезе има един филм, посветен изцяло на тази тема, „Gangs of New York“). По-късно „бизнесът“ се поема от италианци и евреи (епохата на големите гангстерски босове, основно в ерата на Сухия режим). Още по-късно доминиращи стават други групи – азиатски и източноевропейски. Днес, както изглежда, на „върха“ се намират основно руски групировки (с молба за приемане на огрубените обобщения, които правя).

Защо разказвам всичко това? Ами защото същото нещо се случва в момента и тук, в Европа. За пръв път Европа и Европейският съюз се превръщат в сравним по мащаби със САЩ магнит за големи емигрантски вълни. И нещата се повтарят. Онова, което се случи в Кьолн, се интерпретира тук по-скоро като акт на организирана престъпност, отколкото

като израз на някакви „културни матрици“. Хората, които са извършвали и организирали нападенията, са в повечето случаи вече известни на полицията (дребни) престъпници-емигранти, които просто не могат да бъдат изхвърлени достатъчно бързо от страната, поради особеностите на сегашното законодателство.

Как намирате една такава интерпретация на събитията, господин Карев? Ще успее ли малко повече историческо (и всякакво друго) познание да смекчи някои от предразсъдъците и представите, които имате и вие, и огромната част от уседналото, непознаващо света, българско население на една определена възраст?

- 11-01-2016|**Николай Манчев**

Обзорът на Златко за различните исторически периоди и водещите през тях в американската организирана престъпност етнически групи само на мен ли ми се струва не особено обнадеждаващ като перспектива за бъдещето на Европа? Ако в Европа тепърви ни предстои да преживеем период на „турска мафия“, след това на „ливанска мафия“, после на „сирийска мафия“, след това на „алжирска мафия“, на „либийска мафия“ и т. н. (може и не непременно точно в такава последователност) – как смятате, че ще се отрази това „многообразие“ от мафии на и без това не особено стабилно стоящата в международен икономически план Европа?

И ако наистина става въпрос за просто за едни вече известни на полицията (дребни) престъпници-емигранти, които „просто“ не могат да бъдат изхвърлени достатъчно бързо от страната, „поради особеностите на сегашното законодателство“ – то Златко би ли бил така добър да обясни тук на кого точно дължим щастието Германия да има точно такова прекрасно (за мигрантите-престъпници) законодателство?.

- 11-01-2016|**Златко**

Мафии може да има на много места по света, в Германия няма. Няма и защо да пълните гащи с такава готовност. Добре е да се знае, че такива явления е имало и ще има, не е добре да се надава рев „олеле, загинахме“, само защото това е обичайното за България публично поведение. Все по нещо трябва да научава човек...

- 12-01-2016|**Златко**

Тук на площада поканих бай Ганя да се отбием в една сладкарница, като не предполагах, че характерът на Дон Жуан може да влезе под кожата на бай Ганя. Но цивилизацията какви чудеса не прави...В тази сладкарница аз ходех често и много добре се познавах с касиерката, една хубавичка и весела мома, весела, но се държеше добре и не допущаше волности. И представете си, господа, влизаме ний с бай Ганя в сладкарницата, приближаваме се до бюфета, момата ме поздравява весело с добре дошъл, аз ѝ отговарям с някои игриви любезности и се връщам да си избера нещо сладко и в това време един негодующ писък оглуши цялото заведение...

– Какво стана, бай Ганьо, ти ли ѝ направи нещо? – извиках аз тревожно и сърдито.

– Не съм бе, брате, какво съм и направил – отговори сплетено бай Ганьо с разтреперан глас.

Момата, разсърдена до висша степен, с пламнало лице, с висок глас ми разправи, че бай Ганьо я оскърбил с действие, похванал я и не само я похванал, ами... Тя искаше да вика полицейския. Скандал!

– Скоро да се махаш оттук, бай Ганьо; ако те свари полицейският, работата ти е спукана, върви нагоре, аз ще те стигна извиках аз с престорено негодувание и малко остана да се изсмея, като гледах трагикомичната фигура на бай Ганя.

– Какво ми се пери! – каза с кураж бай Ганьо на излизане. – Санким честна ли е? Знам ги аз тукашните жени. Покажи и кесията – изведнъж гут моргин, ама не е прост бай ти Ганьо!...

- 12-01-2016|**нечист българин**

Уважаеми, при положение, че значението на думичката „паушализиран“ е напълно ясно от контекста дори без Вашия превод в скобите, трябваше да се сетите, че саркастично намеквам нещо за нейната употреба изобщо... но Вие не обичате такъв бодлив хумор, а предпочетохте да сте все така свръхсериозен към себе си и към своята мисия да отказвате да ми наливате в гърленцето (от което аз не страдам ни най-малко, понеже и сам нелошо се справям с наливането точно там, наздраве). Но отде изобщо изкопахте този, хм, странно звучащ термин? Иначе българският Ви продължава да е на най-високо равнище, но ето такива неща просто не трябва да се допускат в него. Вашият културтрегерски мед

обикновено не съдържа такива неприятни лъжици катран, и дано така да си остане без тях!

- 12-01-2016|**Златко**

Добре, нека се опитаме да си поговорим тогава. Може пък и да има някаква полза...

Като човек, който ежедневно се бори с преходи и преводи между няколко езика, аз непрекъснато се сблъсквам с различните ограничения, които това налага (във всеки език има особени „находки“ – просто удачни думи и изрази, които обобщават само в няколко звука съдържание, за което в другия език е необходимо много повече време и енергия; например простичката западна дума grandparents, Großeltern, която на български постоянно трябва да се превежда с тромавата, дълга и неудобна за ползване фраза „баба и дядо“). Този проблем се „решава“ открай време чрез въвеждането на нови думи в езика, обикновено под формата на вече готови заемки от чуждите, плюс евентуални собствени пред-, наставки, които целят да направят цялата операция малко по-лесна за приемане и свикване (примери: ъпгрейд-вам, даунлоуд-вам, и т. н.) Точно от такъв род и е използваната тук дума, „паушал“, която вече е общоприета примерно в македонския и руски езици. Значението ѝ вече беше обяснено, остава ни само да си обясним непрестанната потребност на част от тукашната публика да „задълбава“ в някакви псевдо-теми и въпроси, както става и в случая.

Та, за да попитам и аз от своя страна – в какво точно се състои ВАШИЯТ проблем, та изпитвате нужда от някакъв „саркастичен намек“? Че авторът на текста се чуждее? Че българският език няма нужда от въвеждането на чужди думи, защото нашите са си достатъчни? Или просто така, като нямаме какво да кажем, поне да ощипем, та да си проличи, че, ако и да сме безсловесни, то не сме и неспособни на каквато и да било реакция, същества?

И какво ли изобщо да ви отговоря, в който и да било от горните случаи?

- 12-01-2016|**нечист българин**

Яко хапете, уважаеми, за такава дреболия да питате какъв ми бил проблемът, сякаш сме хулигани! Аз пък съм много радостен, че и Вие изповядвате всички тези азбучни истини за езиците и думите им, кои-

то истини може би е добре, че бяха изредени още веднъж. Чудесно е и това, че знаете македонски. Само четенето малко Ви куца, но за разлика от повечето неумели читатели Вие поне сте умел писател. Единственото обобщение, което си позволих да изкажа, и то не като намек, а в съвсем пряк текст, бе, че Вашият личен език с всичките му междукултурни и междуезикови преходи е постижение на много, много високо равнище. Не знам защо не чухте тази искрена и добре подплатена с факти похвала. Лекичкото боцване, по-малко от карфица, бе, че употребата на тази конкретна дума – и то не „паушал“, каквото и да значи тя (нещо на немски ли е? точно този език не ми е от силните), а направо във вида „паушализиран“ – не пасва на високата летва, която сам слагате и постоянно надскачате. Нямах никакво намерение безплатно да доказвам каквито и да било принципни обобщения и да философствам извън определените за това места, нито да подбуждам нечии мисловни и словесни явления от този тип. Може би принципната ми нагласа, която ме водеше (слушай сега какъв ми е ПРОБЛЕМА БЕ БРАТ), е, че докато вадя гредите от своето око, не пречи да предложа другиму да махне някоя и друга тревичка от неговото, особено ако той за разлика от мен е реален културоформиращ фактор дори за несъгласните читатели. Дръжте се на положение, уважаеми, и не изпадайте в стил под своя ранг, моля Ви! Последното се отнася също така – и най-вече – до хулиганския език. (Знам, че българските интелектуалци редовно го ползват, понеже при афект всеки реагира на нивото, на което сам се преценява – но аз в страшно много случаи не съм съгласен с тази тяхна самопреценка.)

- 12-01-2016|**Николай Манчев**

Само за протокола нека уточним все пак, че тази уж тъй тромава, дълга и неудобна за ползване фраза „баба и дядо“ реално заема в даден текст не повече (а май по-малко) място от уж много „простичката“ западна дума grandparents...

А ако някой наистина иска да изрази на достатъчно добър български отношението си към едни „грубо обобщаващи твърдения“, няма никаква нужда да ги нарича „паушализирани“, а е достатъчно просто да каже, че става въпрос за „приказки на едро“.

- 12-01-2016|**Златко**

Не е за пръв път любезната публика тук да зарови групови копита в земята и да се запъне върху един или друг особено важен аспект на изкуството да се цепят косми. В Германия този начин на мислене и поведение се обозначава с точния епитет „kleinkariert“ (дребно-кариран). Още едно изключително точно езиково попадение, което бих искал малко по малко да въдворя в българския (си) език...

(Впрочем, не си губете времето да пишете повече коментари по точно този въпрос; те просто няма да се появят на сайта)...

- 15-01-2016|**Гост**

Бихме могли да проявим разбиране за тази политика на отворените врати, ако всички, които пристигаха в Германия, бяха хора, бягащи от войните в Сирия и Ирак. И ако германските власти можеха да бъдат сигурни, че това наистина е така. Но много от мигрантите изобщо нямат лични документи и просто се представят за сирийци. А идват всъщност от Мароко, Алжир, Тунис, Бангладеш, Шри Ланка и т. н. Вярно, че това не са нито богати, нито безспорно демократични държави. Което обаче не означава, че всички техни граждани имат право на убежище в Германия. И въпреки това който веднъж се добере до Германия, има нелоши шансове да остане тук задълго.

Канцлерката Меркел искаше да намали значително броя на този вид мигранти. Но засега нито Турция е изпълнила обещанието си да спира преселниците, запътили се към Европа, нито пък се очертава помощ от другите страни-членки на ЕС. И въпреки това Меркел държи границите да си останат отворени.

Да се надяваме, че сега ще натежи думата на няколко водещи германски конституционалисти, които изненадващо остро взеха отношение по темата. Всички те виждат сериозна опасност за германската държава. Бившият председател на Конституционния съд Ханс-Юрген Папир говори за „скандален провал на политиката“. Според него, правовата държава не бива да се оставя да бъде моделирана от политиката и трябва да се противопостави решително на опасностите, произтичащи от продължителната, неограничена и безконтролна имиграция.

Бившият конституционен съдия Удо ди Фабио посочва на свой ред, че германската конституция не е създадена, за да осигурява защита на всички хора по света, като им разрешава да влизат свободно в страна-

та. Държавата трябва незабавно да възстанови контрола по границите си, призовава той. А Михаел Бертрамс, бивш председател на Конституционния съд в провинция Северен Рейн-Вестфалия, обвинява канцлерката Меркел, че без разрешението на Бундестага „се е самоупълномощила“ да позволи на стотици хиляди бежанци да влязат в страната.

Още миналия октомври хамбургският правист Райнхард Меркел обърна внимание на един друг аспект. В интервю за Дойче Веле той предупреди още тогава, че „скоро ще стигнем или до нови избори, или до референдум по темата за бежанците – защото досега никой не е питал хората какво мислят“.

Всички тези съображения са отдавна известни. Но политиците, журналистите и гражданите, които ги споделят открито, рискуваха досега да бъдат обвинени в расизъм. Може пък сега тези висши представители на правовата държава да придадат с намесата си повече тежест на критиките.

Кристоф Хаселбах, Дойче Веле, 15 януари 2016

Чудото на интерпретацията
Автор(и): Стоян Гяуров

Глен Гулд беше пианист. Това кратко и скучно като лекарски бюлетин заявление, с което започва монографията „Глен Гулд: изпълнителят и произведението“, изглежда излишно само на пръв поглед. Склонността на съвременната медийна култура да уголемява периферно-събитийното за сметка на същественото води до изкривяване на перспективата, и в случая с Гулд на преден план често излизат неговите идиосинкразии и прищевки, а не изкуството му. В немалка степен популярният интерес към него идва тъкмо откъм периферията, за което допринесе, разбира се, и самият той, като по-скоро инстинктивно, отколкото съзнателно (в това отношение рожба на своето време) играеше с предизвикателно безгрижие ролята на капризната звезда.

Литературата за Гулд е вече доста обемиста и книгата на канадския музиколог Кевин Базана не е първата сериозна монография, посветена на изкуството му.[1] Никоя друга работа обаче не постига такъв баланс в цялостното представяне и анализа на пианисткия стил и мисловния свят на канадския пианист.

Гулд и пианото — това е оста, около която е организиран трудът на Базана. Авторът подчертава, че никой друг артист не е размишлявал толкова много над изкуството на интерпретатора, никой друг не е подчинявал пианистката си практика така целенасочено на стремежа да постави изпълнителя на едно равнище с композитора. В този смисъл Гулд представлява интерес и извън рояла.

1 Шест години по-късно Базана публикува втора книга за Гулд: *Wondrous Strange: The Life and Art of Glenn Gould* (2003).

Базана обаче се отнася скептично към претенциите на Гулд като композитор, писател или философ, заявявайки, че въпреки някои интересни идеи, Гулд не се издига над средното равнище. Той предпочита да остави без коментар любимото самоопределение на сънародника си: „Аз съм композитор, който свири на пиано".
Авторът не поставя обичайния въпрос кой беше Глен Гулд, защото смята, че това дали е бил шут или гений, провокатор или позьор, или дори всичко това заедно е несъществено; Базана иска да ни каже, че има една-единствена причина, заради която си струва да се интересуваме от Гулд — той беше един феноменален пианист.
За мото на своята монография Базана е избрал думите на Гулд: „Пиано не се свири с пръстите, а с главата". В тях е събрана цялата философия на музикалната интерпретация според Глен Гулд, намерила от своя страна конгениален интерпретатор в лицето на Кевин Базана. Неговата работа е образец на модерен музикално-исторически анализ, за който никоя похвала не е излишна. По-долу съм се опитал да изведа главните линии в дисекцията, на която Базана подлага изкуството на интерпретацията.

Естетиката на Глен Гулд почива на принципа, че музиката е на първо място духовен и едва на второ място акустичен феномен – звукът е средство за транспортиране на музиката, но не обезателно неин атрибут. За Гулд музикалното произведение е абстрактно построение, което може да бъде напълно разбрано и без изпълнението му: произведението съществува независимо от сетивното му възприятие.

На пръв поглед подобно мислене предизвиква удивление – та нали Гулд бе преди всичко музикант-изпълнител. В действителност противоречието е само привидно: който схваща музиката като нещо абстрактно не е длъжен обезателно да пренебрегва конкретното ѝ проявление, тоест звука – ръцете на пианиста служат на духа на музиката, а не обратното.

Абстрактното понятие за музиката на Гулд може да бъде наречено „идеализъм"; този идеализъм намира отражение и в конкретната му пианистична дейност. При разучаването и изпълнението Гулд се опира повече на своя анализ на произведението, отколкото на паметта или на пръстите си. Още от съвсем млад той пренебрегва тактилното разуча-

ване на пиесите. Той уверява, че се упражнява преди всичко „на ум“, за да не се влияе от инструмента, и дори твърди, че свири по-добре, когато дълго време не се е докосвал до рояла. Предвид неговата необикновена виртуозност, някои отхвърлят изявленията му като чист мит, но въпросът може би не е толкова спорен, колкото изглежда. Изпълнители като Падеревски, Серкин или Рихтер трябваше постоянно да се упражняват, за да бъдат във форма, докато други (например, Крайслер или Гизекинг) можеха явно да минат и без „черната работа“. Гулд спада към втората група.

Но дори и виртуозите, които като възрастни могат да не се упражняват, на младини полагат огромна работа върху инструмента – както признава Крайслер, както е било и при Гулд. Естествено, техниката му може и да не изисква голяма поддръжка, но без поддръжка все пак не става. Когато през 1957 изпълнява в Москва „Вариации“ оп. 27 от Веберн, той най-невъзмутимо се извинява преди това на публиката, че от две години не бил упражнявал тази творба – което веднага бива забелязано.

Идеализмът на Гулд се долавя най-силно в репертоара му. Гулд няма амбицията да формулира някаква обща теория на музиката; неговите теоретични възгледи могат най-спокойно да бъдат извлечени от подбора на творбите, които записва. За него най-добрата музика е тази, чиито звукови качества не са неин градивен елемент, както и онази, чиято структура не е свързана с конкретен тембър или изпълнителска практика.

Заедно с Шопенхауер, Шьонберг и много други Гулд споделя предубежденията към текстовете и програмите в инструменталната музика, а интересът му към операта е чисто музикално-исторически. Неговите предпочитания клонят силно към австро-германската традиция: от фамилията Бах и Хайдн през Бетовен, Брамс и Вагнер до Шьонберг, Хиндемит, Кренек. Двата основни стълба на неговия репертоар и източници на музикални ценностни мащаби са Бах и Шьонберг. Докато Бах стои в центъра на интереса му към контрапункта, Шьонберг е представител на структурната плътност на новата музика. Макар Бах да заема централно място в репертоара на Гулд, в интелектуално отношение по-важна роля играе може би Шьонберг, същият онзи Шьонберг, който пише: „Както не е необходимо книгите да се четат на глас, за да бъдат разбрани, също така излишно е да се изпълнява и музиката, тъй като нейната логика се съдържа изцяло в нотния лист; абсолютно излишен, въпреки

непоносимата му арогантност, е и изпълнителят – освен доколкото неговата интерпретация прави музиката достъпна за широката публика, която не е в състояние да я чете в печатна форма“.

Гулд е привърженик на плътно структурираната, сложна музика, при която развитието на музикалния материал създава впечатлението за непрестанна променливост, но без да се пренебрегва цялостното единство на творбата; поради тази причина той обича твърде различни композитори. Обратната страна на неговото австро-германско пристрастие е непоносимостта му към италианската музика, най-вече италианската опера, както и неговата „всеобща франкофобия“. Той не се интересува от Купрен или Скарлати, Дебюси и Равел, както и от онези представители на ранната модерност (Барток, Стравински, Прокофиев), които залагат именно на звуковите качества на пианото. Да не говорим за клавирната музика на ранния романтизъм: Гулд обвинява Шуберт, Шопен, Шуман, Менделсон, Лист, че „влизат в капана на инструмента“ и забравят „абстрактния свят извън него“. Той просто не разбира каква е функцията на виртуозната филигранна работа на Шопен и затова не може да се запали по нея. Нищо чудно, че неговият Шопен е по-безкръвен от този на Рубинщайн, а интерпретацията му на Скрябин никога не достига експлозивната сила на Хоровиц.

Гулд няма голям успех с тези записи, защото се чувства длъжен да „коригира“ музиката, респективно туй, което смята за нейни ексцеси или недостатъци. От подобни „коригирани“ версии се раждат някои от неговите най-експериментални (и най-неудачни) интерпретации. Той прави всичко възможно да потисне чувствения, игровия елемент и да наложи на творбата своя аналитичен отпечатък. От друга страна той изпълнява подчертано експресивно така високо ценената от него „абстрактна“ музика. Под пръстите на Гулд Бах, например, звучи много посвободно и разчупено, отколкото го изпълняват други пианисти.

Защо интерпретаторът се опитва да наложи своя отпечатък върху творбата? Аз мисля, че при Гулд интерпретацията винаги е посветена на една по-висша цел. Често се усеща, че той не просто интерпретира произведението, а дискутира по него. Ако няма какво да каже по определена творба, той изобщо не се захваща с нея. С една дума: Гулд заостря до крайност общото място, че всяко изпълнение е само по себе си опит за тълкуване.

Убеждението му, че музикантът-изпълнител е творческа сила, комуто се полага същият респект както на композитора, напомня на една разпространена през романтизма теза, намерила своето продължение в пост-модерността; а именно, че читателят не е пасивен реципиент на текста, а го „довършва“ и „досъздава“. Близостта на Гулд до тази идея проличава най-ясно при неговите екстремни интерпретации (например, соната 331 на Моцарт), където той се впуска в най-ожесточена схватка с композитора, за да наложи собствената си творческа личност.

Интерпретацията, която канадският пианист дава на сонатите на Моцарт, стига до предела и в този смисъл разкрива най-пълно подхода му. Неговите Моцартови изпълнения отразяват и спорното му мнение изобщо за стила и историческото значение на Моцарт. Сонатният цикъл на Моцарт е най-остро критикуваната продукция на Гулд. Един критик пише: „Трудно е да се разбере какво иска да докаже Гулд – освен ако е верен слухът, че той просто мрази тази музика“. Гулд често сравнява Моцарт с Хайдн, чиито сонати предпочита. Противно на Хайдн, Моцарт не развива достатъчно материала, не съотнася орнаменталното към структурното – пише той, критикувайки също липсата на истинско формово развитие у Моцарт. Най-общо казано, музиката на Моцарт издавала светски, а не философски темперамент: сонатите му се стремели единствено към чиста наслада и нищо повече. Противно на разпространеното мнение, Гулд смята ранните му сонати за подценявани, а късните за надценявани. Един странен, изопачен Моцарт, обикновено в непривично бързо темпо – такъв е виенският класик в интерпретацията на Глен Гулд. И все пак изпълненията му бликат от свежест, енергия и завладяващ виц – те забавляват именно с непочтителността си.

Той отхвърля музиката, която клони към театралност или изтъкване на индивидуална виртуозност, или пък е предназначена за масовата публика – музика, с други думи, която насърчава хедонистичното отношение към живота. В тази категория той поставя различни видове музика – от виртуозната клавирна литература на романтизма през италианската опера до редица работи от „героичния“ период на Бетовен. Записът му на „Апасионата“, един от най-критикуваните в цялата дискография на Гулд, изразява неговата преценка за тази творба; пианистът е против нейната реторика, която той се опитва да преодолее, като замазва или пародира смущаващите го елементи. Той сякаш се опитва да прокуди „апасионатния“ дух от сонатата; резултатът – изтъкване на

музикалните съставни елементи за сметка на цялостната драматургия на произведението.

Един друг аспект на моралните представи на Гулд, с важни практически последствия, засяга категоричното му отрицание на конкуренцията като умствена настройка и конкретна дейност. „Убеден съм – казва той в едно интервю, – че не парите, а конкуренцията е коренът на всяко зло“. Оттук неговото противопоставяне на всевъзможни фестивали и конкурси, оттук и неприязънта му към концертната зала, която той уподобява на циркова арена с „гладиаторски“ отсенък. В усилията на концертиращия артист да „покори“ публиката (и музиката), във факта, че публиката държи особено много на демонстрациите на виртуозност, Гулд открива дух, пронизан от конкурентното мислене, който едновременно обижда и вреди на музиката. „При концертите на живо – казва той, – се чувствам унижен като във вариете“.

Многобройни аспекти на свиренето и мисленето на Глен Гулд се развиват след оттеглянето му от концертния подиум през 1964. Най-провокационните и най-характерни страни на стила му се проявяват именно в самотата на студиото. Гулд се стреми да държи под контрол всички аспекти на изпълнението и клони към отказ от конвенционалните пианистични решения на музикалните проблеми. Не случайно самата медия звукозапис оказва голямо влияние върху работата му.

Специалистите вероятно винаги ще са на различно мнение в преценката си за музикалното развитие на канадския пианист. Някои го смятат за голям пианист, но не приемат крайностите му и затова смятат за най-добри най-конвенционалните му работи от 50-те и началото на 60-те години. Но без значение дали се смята, че в течение на кариерата му неговата продукция става все по-интересна и важна или пък все по-невъздържана и екстравагантна – не може да се отрече, че интелектуалните и стилистични характеристики на Гулд изпъкват най-ярко именно след оттеглянето му от концертната зала.

Последователността и хомогенността на естетиката, които Гулд транспортира директно в изкуството си, обясняват така въздействащата сила на неговите изпълнения. Те правят дори най-спорните му работи достойни за внимание и дискусия. Екстремното темпо, абсурдните изкривявания, тотално преобразените творби: Гулд успява да придаде убедителност на своите ексцентрични изпълнения, защото *той* е убеден в тях, защото те отразяват така неподправено естетическите му идеи и

естествено защото притежава техниката, необходима, за да ги възпроизведе на рояла. Въздействието на Гулд се дължи на успешната спойка между теория и практика, спойка, която би могла да стимулира продуктивни дискусии по широк кръг от въпроси на музиката.

Най-голямото постижение на Гулд – макар често да се твърди обратното – не е в работата му като автор, критик или философ, а в неговото изкуство на интерпретацията. Красотата на свиренето му може да е модулирана от неговата логика, но не и подкопана от нея; или както казва Николас Спайс: „Студена бе естетиката на Гулд, не интерпретациите му“. Който се съмнява, нека чуе финала на „Италианския концерт“ на Бах в първия му запис от 1959.

Ако творчеството на Гулд се състоеше само от неговите текстове, радиодокументации и композиции, Глен Гулд щеше да бъде една маловажна музикална фигура. В сравнение с универсален учен като Фуртвенглер, дори с колеги-пианисти като Розен и Куерти, Гулд е явно понезавършеният музикант – може би по-голям музикант пред пианото, но аматьор извън него. Докато Фуртвенглер и Куерти свързват интерпретационно изкуство на най-високо равнище с истинско призвание на композитори, Гулд като композитор си остава дилетант; а в сравнение с изследванията на Розен върху музикалната история и стила, текстовете на Гулд са като изпитните работи на някой студент.

Ала способността му да развива и изразява идеи непосредствено чрез клавиатурата никога не му изневерява. Впрочем гневните тиради на Гулд по адрес на пианото могат да се изтълкуват и като израз на разочарованието му от факта, че преобладаващата част от неговите най-интересни мисли е в зависимост от пианото в много по-голяма степен, отколкото му се иска.

Въпреки това дискусията около значението на Глен Гулд е белязана и от възприемането му като автор и мислител. Неговите съчинения и идеи имат редица убедени застъпници (от Бруно Монсенжон до Едуард Саид). Те образуват наистина едно доволно хомогенно цяло, но що се отнася до оригиналност, интелектуална острота и стилова сигурност, понякога са изненадващо неравни. Гулд няма пълноценно образование по музикология, философия или естетика и познава само отделни книги от тези дисциплини. Неговите текстове притежават всички типични белези за капризите на един блестящ, но своенравен дух, който се опитва да пристъпи извън границите на обичайния си терен. Показателно е,

че на критиката на своите съчинения той реагира по-раздразнено, отколкото на критиката на своя начин на свирене.

Същевременно не бива да се надценяват и недостатъците им. Някои от текстовете на Гулд трябва да бъдат признати като оригинални, дори влиятелни работи. Неговите далновидни теории за звукозаписа и медиите изобщо, тирадите му срещу музикалната история като история на прогреса, съчиненията му за ролята на композитора, музиканта и слушателя, ранното му застъпничество за музиката на Модерността, острата критика по адрес на конвенционалните представи за ролята и репертоара на професионалните пианисти – с тези работи Гулд дава ценен принос към актуалните теми на музикалния живот след Втората световна война.

Ако в заключение се опитаме да дадем цялостна оценка на постиженията на Глен Гулд, изглежда уместно да се отнесем към интерпретациите и изявленията му така, както ги вижда самият той: като предложения, идеи, аргументи, експерименти – не като идеални интерпретации или общовалидни констатации. Работата му разкрива както недостатъците, така и предимствата на този подход. Към първите спадат неизбежните погрешни схващания и неубедителните продукции, следствие обикновено от своенравни мисловни експерименти. Към предимствата спадат поразителната свежест, отличаваща много негови интерпретации, отказът да се придържа към конвенционалните очаквания, диалектичното развитие. При него човек се сеща за Барт, Маклуън и други постмодерни теоретици, които в стремежа си да поднесат на човечеството нови идеи, драговолно поемат риска на неизбежните заблуждения.

Както би трябвало да е видно от казаното дотук, Глен Гулд беше един значим артист. Но значението му не се свежда само до качеството на изпълненията му: неговото творчество като цяло поражда собствени дискурси, които могат да бъдат оценявани независимо от критичната реакция към отделни интерпретации. Неговите записи на Моцартовите сонати, например, при всички възражения към отделни интерпретации, може да се разглеждат като широк критичен дискурс посредством медиума на пианото – дори като модел за практическото реализиране на подобен дискурс. Творчеството на Гулд предлага много примери за подобни естетически дискурсивни пластове.

С една дума: Глен Гулд изисква от нас известни корекции в мерките, с които се борави при оценката на интерпретаторската практика, мерки,

които често се предпоставят като нещо саморазбиращо се. Това е страничен продукт на убедителната сила, с която изразява своите необикновени виждания. Както казва Уърдсуърт, съзидателният поет „трябва сам да развие у читателите си вкуса, според който иска да бъде възприеман“.

Kevin Bazzana, *Glenn Gould: The Performer in the Work.* Oxford University Press.

Източник: „Императорът на сладоледа. Блог на Стоян Гяуров“ – **www.icecreamst.com**

Стоян Гяуров е журналист и преводач, роден през 1950 в Хасково. Завършва английска филология в Софийския университет, след което работи в държавното радио. От 1990 до 2012 е редактор в радио „Дойче Веле“, Бон. Превел е книгите: „Светът на късната античност“ от Питър Браун, „Невинни ръце“ от Александър Демант, „Мойсей Египтянина“ от Ян Асман, „Бъдещето на класическото“ от Салваторе Сетис, „Фараонът Пруст“ от Михаел Маар. Автор е на есеистичния сборник „Платон, прасето и последният буржоа“ (изд. „Ерго“, София 2013).

И още един, още по-кратък, коментар (буквално от последния момент)… Автор(и): Златко Енев

Интервюто на Тома Томов от 7 януари 2015 пред BTV е доста показателно поне в няколко отношения, които, както изглежда, НЯМА как да бъдат видяни откъм България (инак идеите му не биха били споделяни от толкова много хора).

Да започнем с това, че фразата „те няма да станат като нас“ е заредена с огромна доза фалш, просто защото това „нас“ предпоставя допълнението „нас, европейците“. Огромният патос и самоувереност, с която говори всеки – буквално всеки – българин/българка, споделящ/а представите на Тома Томов, се основава на (абсолютно неоснователното) допускане, че „ние сме Европа“. А това просто НЕ Е вярно. И то не е вярно не защото аз изхождам от СЪЩИЯ като на Тома Томов предразсъдък – че „хората не подлежат на промяна“, а просто поради ФАКТИЧЕСКОТО разминаване с РЕАЛНИТЕ ценности на Европа и абсолютното противопоставяне срещу ВСИЧКО, върху което този Съюз е изграден. „Ние, европейците“, наричат себе си хора, които с ВСЯКА дума отричат идеите и смисъла на съществуването на Съюза, в който страната им е членка. Онова, което те възприемат като „Европа“ е старата, пред-съюзна Европа, разделяна на хора от „първа“ и „втора“ класа, като, по неразбираеми причини, те изведнъж са повярвали, че сами принадлежат към „първата класа“. Свещена суета на суетите!

Другата (а всъщност същата) кардинална нелогичност и пустословие на целия този начин на мислене се състои в твърдението „те не приемат НАШИТЕ ценности и никога няма да ги приемат“, и то отново по същата причина: пълна подмяна на едно съдържание с друго. Защото онова, което имат пред вид Тома Томов и хората като него, НЕ СА ценностите на Европейския Съюз, НЕ СА ценностите на Европа. Ситуацията е силно наситена с ирония, тъй като за неприемане на някакви ценности говорят именно хора, които ги отхвърлят с всяка своя дума, а следо-

вателно НЕ ГИ приемат и едва ли някога ще ги приемат. Говорейки за „другите“, те несъзнателно рисуват един доста точен автопортрет – и в това е ЕДИНСТВЕНАТА ценност на приказките им.

Абсолютната комичност на тази ситуация, при която апашът, допуснат по милост в богаташки дом в добрия квартал на града, изведнъж си въобразява, че му е била поверена ролята на местен пазител на реда и „ценностите“, очевидно си остава напълно невидима за ОГРОМНАТА част българи, които изглежда живеят с искреното убеждение, че „ние сме Европа (точно ЗАЩОТО отказваме да я приемем)“.

Господи, помагай!

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (13)

- 09-01-2016|**Златко**

А всъщност ситуацията – разглеждана от ЕДИНСТВЕНО възможната логична гледна точка – е пределно проста: НЯКАКВИ части от хората, населяващи континента Европа (независимо кога дошли тук) не приемат и никога няма да приемат ценностите на Съюза, който поне в момента се идентифицира с по-общото (политико-идеологическо) понятие „Европа“. Какви са тези части и дали те някога ще се променят;

ще надделеят ли те над ИНКЛУЗИВНАТА (тоест включваща ВСИЧКИ) европейска идея, ще я разрушат ли, или не – всичко това си остава въпрос на сравнително безсмислени в момента спекулации. Да се говори за някакви големи човешки групи, определяни от общи етнически признаци, като „принципно неспособни на демокрация“, означава просто да се рисува някаква форма на автопортрет. Единствено хората, които ИНСТИНКТИВНО не вярват в демокрацията, отказват на други хора ПРИНЦИПНАТА способност да я приемат. Отново: автопортрет.

- 10-01-2016|**Един от последните ти абонати**!

Не стига, че си вярваш, ами и караш и другите да ти вярват! Толкова си самовлюбен, че не можеш да си повярваш колко велик си се изкарал! Що за наистина псевдолиберален възглед е възпитан у теб!!?? Нима не искаха европейците да направят дома си по-добър, нима ние не искахме да напправим живота си по-добър, като влезем в ЕС, нищо че никой не ни пита искаме ли, за разлика от истинските европейски страни!? Нима ЕС не беше едно добро място /като част от Европа/?! А сега!? Благодарение на твоя фетиш, тарамбуките от Африка и Азия не можеш да минеш по тъмно по Лъвов мост, за жена ти /ако имаш изобщо такава/ не ми се мисли! Влезнахме в ЕС и? Изчеснаха стадата, курортите станха по-зле от Люлин, цяло поколение вече не знае, че сме произвеждали компютри и че сме имали цели двама космонавти! За какъв автопортрет говориш – за собствения си мозък ли говориш?!

- 10-01-2016|**Моля въведете името си**

Напълно съм съгласен с коментара на Зл. Енев. Случайно гледах това интервю и бях потресен – повърхностно, самонадеяно и гнусно! Страшното е, че у нас подобни неща се приемат за „журналистика“, „анализ“ и пр.

- 10-01-2016|**Николай Колев**

Г-н Енев, честита Нова година! Човек и добре да пише, не е късно да стане за резил. Справка – Томов, Кеворкян, Инджев, Сугарев и прочие. На не мога да приема безрезервно и Вашите тези. За кои ценности на Европа говорим? На Меркел, на Оланд, на Саркози, на бюрократите от Брюксел? Как да имам едни и същи ценности с Мария Габриел, Илияна Йотова, Сергей Станишев, Георги Пирински, Сталинка Георгиева...

- 10-01-2016|**Златко**

Всеки със собственото си образование и знание, господин Колев. Моите резили стоят пред очите на всички става вече близо десет годинки. Като например ей този тук, който служи като (повече или по-малко теоретично) основание на онова, което казвам в днешния кратък коментар. А вие ако искате четете, пък ако не искате – недейте. Ваша си работа.

Америка и Европа - едно ценностно сравнение

- 11-01-2016|**Black Wolf**

Препоръчвам да гледате и изказването на Огнян Минчев от тази сутрин, което точно дефинира един от проблемите. А именно, че от доста време в Германия се прокарват някакви псевдолиберални тези, по същество левичарски, които нямат много малко общо с истинския либерализъм.

В основата на този подход лежи не равноправието на всички (класическия либерален подход), а откровено левичарския - **привилегированото положение** на дадени, уж онеправдани групи (съответно на техните култури, поведение, отношение към институциите и закона).

Тук се крие една от причините за това, което става, и което има да става...

- 11-01-2016|**Златко**

Вярно, вярно. Де що има малцинства на тоя свят, всичките са привилегировани: това хомосексуални (привилегията вече ДА НЕ СЕ крият, примерно), цигани (що не плащат ток?), бежанци (че и общежития им дават на всичкото отгоре!) – и така нататък. Общо взето, рефренът зад всичко това може да се обобщи с фразата „вече не ни дават да ги бием“. А умонагласата, особено в България е: „всъщност АЗ съм най-голямата жертва; кой тук се осмелява да ми оспори статуса“?

М-да. А с Огнян едно време даже си говорехме...

- 11-01-2016|**Златко**

Днес някой във Фейсбук каза, че в България (както и на много други места), всъщност ставало дума за това дали хората ИСКАТ или НЕ ИСКАТ да приемат европейските ценности (тоест, ние имаме свободна и разумна собствена воля, проблемът е в ценностите). А според мен съв-

сем не е така. Аз мисля, че става дума не за неискане, а за неможене, неспособност.

И, за да не прозвучат думите ми просто като изпускане на пара, ще посоча повече от очевадния факт, че има абсолютно ясна, директна връзка между степента, до която определени хора „не искат“ да приемат европейските ценности и неспособността им да се конкурират на европейския пазар на труда (особено интелектуалния). Всяка лисица, която не може да достигне гроздето, реагира по все един и същи, добре известен начин...

- 11-01-2016|**Златко**

И, което е още по-неприятно, новодошлите в Европа хора подбиват цените на ниско платения труд, където са единствените шансове за посериозна реализация на големи групи българи извън България. Как да ги обичаш след това, а?

- 11-01-2016|**Black Wolf**

  Общо взето, рефренът зад всичко това може да се обобщи с фразата „вече не ни дават да ги бием“.

Ще Ви разочаровам, но изобщо не става въпрос за това. А за това, че правилата важат за едни и ако ги нарушат им разкатават фамилията, а за други правила няма (както казвате, прим. циганите да не си плащат тока).;-) Много ти се иска да изкараш някои хора ксенофоби, расисти (може би фашисти?), но хората се възмущават именно от неравното третиране. Има един много хубав виц на руски по въпроса, но е прекалено дълъг да го пускам тук...;-) Както се знае с езика на хумора често пъти нещата се казват много ясно и директно.;-)

И още... Г-н Енев, много обичате да извъртате нещата.;-)

- 11-01-2016|**Златко**

Нашият с теб разговор е приключил отдавна. Пускам тук (някои от) коментарите ти само и единствено защото са прекалено представителни за общото ниво на България и като такива могат и трябва да бъдат осветявани и оборвани. Но това съвсем не означава, че ще пускам всичко, разбира се. Хеле пък като започнеш да ми пишеш характерологични студии. Тази роля тук е резервирана за водещия, драги...

- 11-01-2016|**проф. Боян Дуранкев**

Културните различия създават междукултурни проблеми, а те могат да са антагонистични, факт. Приемам за вярна тази теза:**www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europ...excuse-for-rape.html**

- 11-01-2016|**Златко**

Между другото, оттук нататък всеки коментар, подписан с нафукания псевдоним Black Wolf, а не със скромното българско име на автора му, има НУЛЕВ шанс да се появи на сайта.

Мнооо специална привилегия.

Сексуалното насилие в Германия, емигрантите и бежанците
Автор(и): Боян Юруков

Почти невъзможно е да говоря за сексуалното насилие като мъж. Жертвите са предимно жени, а извършителите са почти винаги мъже. Събитията около Нова година в Кьолн и други немски градове обаче повдигнаха отново въпроса за измеренията на този проблем в Европа. Медиите гръмнаха как стотици бежанци мародерстват и изнасилват жени по улиците, как властите и медиите мълчали 3-4 дни в опит да прикрият нещата и как бежанците са докарали епидемия от насилие в Европа.

Полицията, както и няколко по-сериозни медии, показаха съвсем друга картина. Става дума за **отдавна действащи групи** от джебчии и обирджии, които тормозят града. Използвали са сексуален тормоз и пиратки, за да отвличат вниманието и да обират хората. Забавлявали са се с тях по жесток начин. Повечето случаи на такъв тормоз биват съобщавани от жертвите след дни. Едва сега около 150 жени са подали сигнали, като сред тях има **един или два случая**на изнасилване. Групата, по описание на жертвите, се състояла от момчета от северно-африкански и арабски произход. Полицията изрично уточнява, че не е направена никаква връзка между бежанци и тази група.

Все още много неща около това насилие не са ясни, очаква се още жертви да се престрашат и извършителите да бъдат идентифицирани. Това не попречи обаче на редица хора да поставят своята интерпретация като необорим факт и да я натикат пред носовете ни с „казах ли ви, бежанците ще унищожат Европа“. Изведнъж въпросът с изнасилванията се превърна във ескалиращ „вносен“ проблем, за който властите си „заравят главите“.

Като мъж в 30-те не мога да говоря за ужаса, които хиляди жени преживяват всяка година. Не мога да говоря за страха да излязат с лицето си, да подадат сигнал и да свидетелстват, както и травмата, която остава

у тях завинаги. Това, за което мога да говоря е действията на властите и информацията, която те получават.

Какво знае полицията?

Най-лесното, което може да направим, е да отворим **базата данни** на немската статистическа агенция и да сравним броя изнасилвания извършени от немски граждани и от чужденци в последните 30 години.

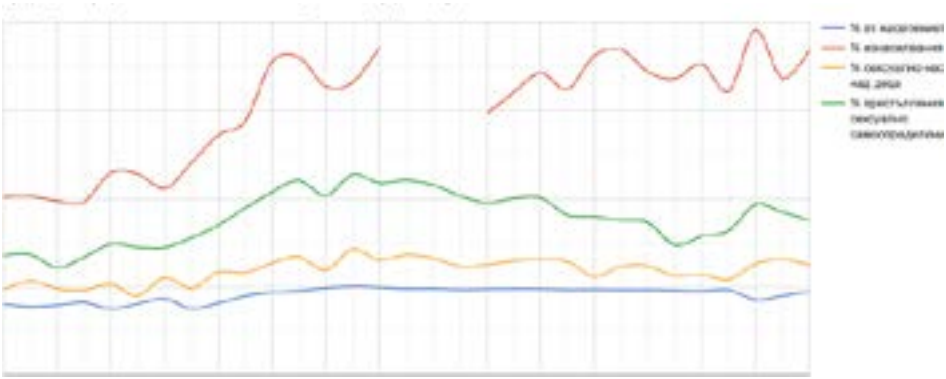

Добавил съм още две престъпления – престъпления срещу сексуално самоопределение и сексуално насилие над деца. Вижда се, че престъпленията извършени от чужденци в тези три категории са значително повече от процентът чужденци в страната, който се движи между 8 и 9%. Така може лесно да пресметнем каква е вероятността случай на сексуално насилие да бъде извършено от чужденци. Вижда се ясно, че при изнасилванията, разликата достига 6 и 7 пъти по-голяма вероятност.

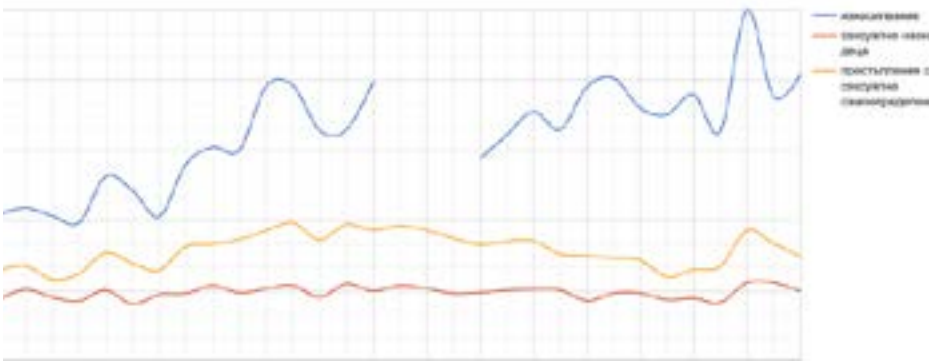

Обаче...

Ако сте чели този блог преди и статиите ми за данни, би трябвало да се досетите, че нещата никога не са толкова прости.

На първо място, както споменах по-рано, доста от жертвите не подават сигнали. Изключително трудно е да се прецени колко реално, но различни изследвания, които прегледах, посочват, че между 60 и 90% от жените преживели този ужас не говорят за него. Този дял варира силно между различните страни заради отношението на полицията, подкрепата, която получават от организации, социалната стигма и прочие. Според официалната статистика, например, в България има 3 пъти по-малко изнасилвания от Германия на всеки 100000 души. Би трябва да е ясно на всички, че това просто не отразява реалността. Затова не трябва да забравяме, че каквито и данни да преглеждаме, те отразяват само малка част от цялата картина.

Второто нещо, което изкривява данните е, че неподаването на сигнали е неравномерно. Според едно **изследване** в Австрия, едва 20% от жените жертви на сексуално насилие казват, че нападателите са били непознати. В почти 60% от случаите става въпрос за близък или съсед. Това хвърля нова светлина на незапознатите с проблема. Дава също така тежест на друг аргумент посочен в изследванията – жертвите са много по-склонни да подадат сигнал срещу непознат, отколкото срещу техен близък. Причините за това са много – страх от последващо насилие, отблъскване от приятелския кръг или семейството и срам пред близките. В този смисъл е много по-вероятно една жена живуща в Германия да се престраши да подаде сигнал срещу непознат чужденец, отколкото близък, който също да е немски гражданин. Изследванията съвсем естествено посочват, че този феномен не е изследван достатъчно и не е известен реалният му ефект.

Трябва също да се разбере, че дефинициите за сексуално насилие в различните страни се различават драстично. Възрастта, в която сексуален акт с дете се смята за изнасилване също варира. В някои страни определени актове на физическо насилие не се квалифицират като сексуални докато в други директно ги възприемат като опит за изнасилване. Именно затова Швеция изрично посочва в **статистиката** си, че сравнението между държавите с толкова различни класификации е невъзможно. Като страна с най-високото ниво на изнасилвания в Европа, те посочват, че до голяма степен скокът в последното десетилетие се дължи

на промени в законодателството им засяващи дефинициите, а от там и наказанията за извършителите.

Важен аспект е и произходът на жертвите, който винаги убягва в отразяването на тези истории. Заради защитата на жертвите, която е навярно най-важната част от тези разследвания, липсват данни за разпределението граждани/чужденци. В много от съобщенията за насилие сред бежанците ще забележите, че става въпрос за насилие над момичета и жени, които са самите бежанци. Извършителите са предимно други бежанци, но и местни банди. Отблъскването на тези бежанци и въдворяването им в лагери ги поставя в още по-голям риск с всеки изминал ден. Проблем с дори по-големи измерения обаче е насилието над жени емигранти. Някои от тях са жертви на трафик, но в повечето случаи причината е в уязвимостта им в новата държава, където са без приятели, семейство, достъп до адекватна правна защита, често непознаване на езика и правата си. Не са изключение, например, случаите на изнасилвания на жени, които помагат в домакинството – и то точно от мъжете, които са ги наели.

Навярно най-важният момент от **тези данни** е, че представят случаите, които **са стигнали до съд**. Тоест това са сигналите, които са били подадени на полицията, по които е идентифициран нападателят, събрани са доказателства и прокурорът е решил да повдигне обвинение. Преглеждайки данните за разкриваемостта и осъдените установяваме, че по-малко от половината престъпления с насилие биват разкривани, а в по-малко от 10% от всички случаи има осъден човек на първа инстанция. Някои изследвания показват, че при едва 2 до 8% от всички изнасилвания на възрастни се стига до осъдителна присъда. Ниската разкриваемост допълнително изкривява данните.

По-точните изводи

Събирайки всички тези фактори откриваме, че данните, с които разполагаме и на базата на които се появяват гръмки заглавия в медиите, представляват около 10-15% от случаите. Също така, националността и расата както на извършителите, така и на жертвата са силно непропорционално представени в тях. Така вместо твърдението към втората графика:

Поне 6 пъти по-вероятно е едно изнасилване да бъде извършено от чужденец, а не от немски гражданин.

по-точно би било да кажем:

Поне 6 пъти по-вероятно е едно изнасилване съобщено на полицията с разкрит извършител изпратен на съд да е извършено от чужденец, отколкото от немски гражданин.

Въпреки тези ограничения, може да покажем и друг интересен аспект. Забелязва се постоянно намаляване на изнасилванията, извършени от немски граждани през последните 30 години. Това оборва тезата, че натурализацията на чужденци изкривява данните, тъй като престъпленията вече се приписват в друга категория. След повишение през 90-те, след 2006-та се забелязва намаление и в изнасилванията извършени от чужденци. *(Данните за изнасилванията между 1998 и 2000 г. не са налични).*

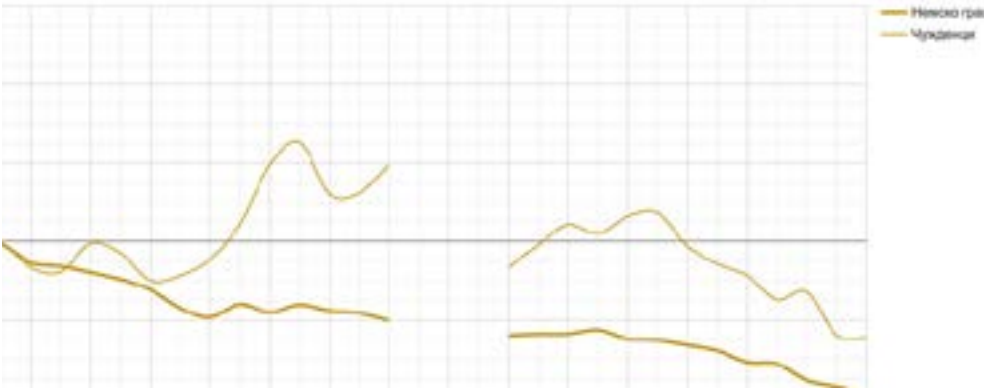

При случаите на сексуално насилие над деца и насилието заради сексуалната ориентация се забелязва увеличение както сред чужденците, така и сред немските граждани, но отново има сериозен напредък в последните 10 години, когато се забелязва силно намаление.

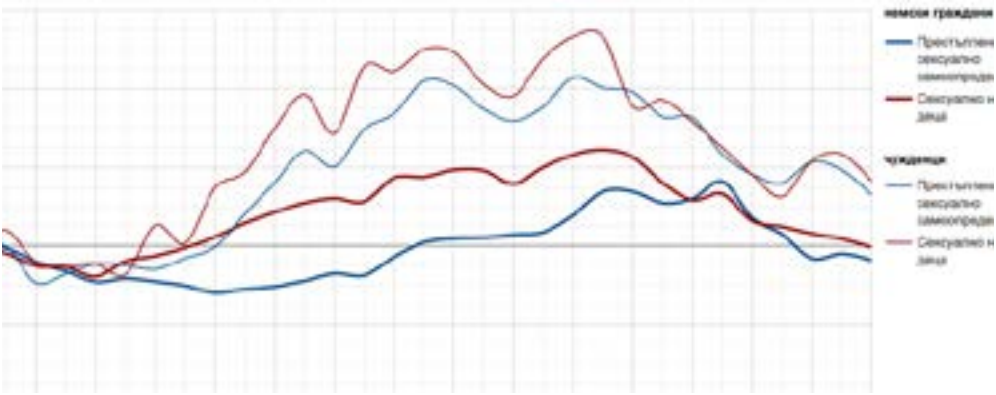

Проблеми в превода и пука ли му на някого

Данните разглеждани тук са до 2013-та. Тепърва ще видим дали и как бежанският поток от Азия и Африка, както и емигрантският поток от Русия и Украйна, им се е отразил. Всички индикации обаче показват, че мерките на немските власти в последните 10 години имат положителен ефект. Видно е също така, че измеренията на проблема и някои негови ключови аспекти са неизвестни на обществото. Темата е до голяма степен все още табу, което допълнително пречи на жертвите да потърсят помощ и правосъдие.

Неразбирането на всички тези ограничения на официалната статика, както и други специфични за всяка страна проблеми, водят до много спекулации и сензационни новини. Несъмнено има немалко бежанци, които са извършили редица престъпления, включително изнасилвания. Те трябва да бъдат преследвани с цялата тежест на закона, защото нямат право да живеят тук и да се облагодетелстват на гостоприемството, което предлагаме на онези, които имат нужда от защита.

В същото време обаче, видимо е, че не може да се квалифицира една цяла група с хора или религия с действията на единици от тях. Иначе по същия начин бихме могли да съдим всички чужденци живеещи в Германия, заради престъпленията на някои от тях или всички немци с прислужници и детегледачки заради няколкото изнасилвания годишно в такива условия. Лесно е да се скача на такива изводи, но това не ги прави обосновани.

Боян Юруков е роден в Добрич през 1984, но от доста години се води пловдивчанин. По настоящем живее и учи в Darmstadt, Германия. Основните му занимания се въртят около компютрите и информатиката. Работи в сферата на семантичните интеграционни технологии, SOA, BPM и прочие.

Коментари (3)

- 11-01-2016|**Black Wolf**

В това „матрялче“ последователно се излагат клишетата на псевдолиберално говорене. Трябва да цитирам изречение по изречение, за да покажа несъстоятелността на авторовите тези, но очевидно няма такава възможност.;-)

Затова просто вземам първите поподнали ми пред очите...

> *Полицията изрично уточнява, че не е направена никаква връзка между бежанци и тази група.*

Дали? Има информация, че са заподозрени 31 човека, от които 18 са кандидати за убежище.

Т. е. немската полиция или е крайно некадърна да разбере какво става, или, което е по-вероятно, тя с пълна сила се включва в хора на прикриване, замазване и откровени лъжи по въпроса, които сервират немските власти и медии през изминалите няколко дни.

Вече има и българи, които са свидетели на подобни действия (а и потърпевши), така че имаме и сведения от първа ръка...

Впрочем сигналите вече са много повече от 150, и вълната е обхванала още доста градове освен Кьолн, и не само в Немско... Можем само да гадаем какво е количеството на случаите, които не са били регистрирани.

В същото време обаче, видимо е, че не може да се квалифицира една цяла група с хора или религия с действията на единици от тях.

Да, това е така, съгласен съм. Но когато след единицата следват няколко нули нещата стават други. Много по-различни.

- 11-01-2016|**Златко**

Ми всеки с багажа си. „Матрялчето“ работи доста добре със силно убедителни аргументи (примерно анализ на статистики). И, о да!, една от основните разлики между слаборазвитата Германия и напреднича-ва България се състои в това, че там хората ОТКАЗВАТ да стигматизират цели човешки групи, защото са се убедили от собствен опит докъде води това. Не че в България никога не е имало преследване на цели човешки групи, разбира се. Просто местенцето е тъмно, пък и невидимо отвън, така че има възможност, при особено дебел череп и силно желание за непромяна, човек да живее с представите от миналото, че и по-миналото столетие поне още 50-60 годинки. Некадърниците, които не могат да се конкурират на европейския пазар на труда (особено интелектуалния), си седят дома, пушат като стари локомотиви от всички възможни отвърстия и роптаят по интернет-форумите (че и мизерни пенсии ги чакат в края на краищата, мааму стара)...

Лицемерът тукашен „бил съгласен, НО“... Как го беше казал Достоевски? „Остържете руснака – и отдолу веднага лъсва татарина“. Оставям на всеки от вас сам да прецени КАКВО точно лъсва отдолу когато се поостърже малко типът българин като Димитър Венков от Търново (ака „черен вълк“)...

- 26-01-2016|**Georgi Simidchiev**

Всъщност сигурно и при мене нещо ще лъсне. Има разни места, към които човек е привързан. Та и аз съм привързан към площада пред миланската катедрала. Щом мина през Милано гледам да отида там сантиментален съм като руски татарин. Но от година на година става все по зле и по-зле. Все нещо гледат да ти продадат и ако не го вземеш те дърпат и нещо ти говорят, ама не изглежда да е много добро. Е, вече гледам да не ходя там. Мъчно ми е!

Личен опит, а статистиката – е има, според стария виц, благородна лъжа, измама и статистика. И накрая, леко нервно – стига глупости!

Класици и политици
Автор(и): Александър Кьосев

Напоследък мнозина от българските литератори са се отдали на спешно препрочитане на литературното наследство. Амбицията им (поразително съвпадаща със социалната поръчка на деня) е основателна и благородна: българската литература трябва най-после да се очисти от наносите на тоталитарните си тълкувания, трябва най-накрая да се види терористичната биография на Вапцаров, страстта за разрушение у Смирненски, трябва да се разбере, че Фурнаджиев е чисто „митологичен“ поет, който няма нищо общо със септемврийския „метеж“...

Има обаче и една друга група литератори. Те гледат с гордо презрение на подобни „нови прочити“, в които виждат евтин митоборчески патос и твърде конюнктурен морал. За тях и техните не по-малко благородни мотиви и основания литературното наследство е зона на почит и трепет; всеки политически юруш в него е неуместен. В собствените си очи тези литератори се държат по пенчославейковски – те не обърват „борбите на деня“ и тяхната врява с високите културни ценности, не смесват „живота в смъртта“ на класическата национална литература с политическия вятър на временното.

По този начин отново – за кой ли път в българската културна история! – в спор влизат „вечното“ и „временното“, вазовската „жива история“ и пенчославейковските „висши стремления на идеалния дух“. И отново – за кой ли път – тези две позиции се представят като единствена алтернатива на интелектуално поведение. „Класик“ или „политик“ – tertium non datur.

Настоящият текст ще се опита да разсъждава върху самата алтернатива; ще се опита да постави под съмнение нейната валидност. Той ще изследва потенциите на две ПенчоСлавейкови метафори – „врявата на деня“ и „живот в смъртта“. И това ще бъде едновременно разсъждение върху културната програма на Пенчо Славейков и върху две напълно съвременни литературни пози.

Ето какво пише Пенчо Славейков през 1906 г. в статията си „Българската поезия“: „Животът е такова бойно поле, дето трябват не само един вид борци, не само един вид оръжие... И аз показвам как творецът се премества от една на друга позиция не дето се върдалят обикновените войници, а там, дето командирите, имайки предвид цялото бойно поле, ръководят и дават заповеди. Някога си и той е бил изпълнител на чужди заповеди. Някогаж! Сега той има своя воля, служител е на свой разум и воля и те му шепнат, че художникът, както и мислителят, няма защо да се бърка в ония борби на живота, които не са по натурата и призванието му. Не той е материал за тия борби, а те, самите борби, са материал за него.“ И по-нататък следва цитат от поемата „Микеланджело“, в който се появява прочутата фраза, че не само „във временното се живот живей“ и че творецът е призван да изпрати идеята на времето „във вечността“...

По-ясно разграничаване на двете сфери на живота – политическата и културната – сякаш не може да има. Политиката е „катадневност“. Светът на културата за сметка на това напълно изгубва всякакви всекидневни черти и придобива почти метафизически измерения. Той се превръща в нерелигиозна сакралност – в пространство на съвършени творения и вечни ценности, в което протичат „битвите на духа“. Смесването на „врявата“ с „висшата действителност на живота“ е профанация, доближаваща се до кощунство.

Според Пенчо Славейков има два вида борба за свобода: борбите на политическия мегдан, където „политици, предприемачи, базиргяни и трамвайджии кърпят съдраните гащи на живота“, и борбата за свободата на човешкия дух, борбите на съзнанието, които раждат непреходни и неконюнктурни подвизи. И те са на друг мегдан, до който трамвайджиите нямат достъп...

Така мислят голяма част от българските литератори и днес. И се сърдят на онези критически трамвайджии, които искат да изкърпят по нов начин гащите на живеещите в смъртта Вапцаров, Гео Милев или Смирненски. Под класическите сводове на националната културна традиция не бива да се допуска партизанска врява.

Но ако „врявата на деня“ внезапно нарасне? Ако стане непоносима? И ако продължава да нараства, да става чудовищно непоносима – като крясъци на убити, като вой на мини, като оръдейна канонада? Ако врявата-политика бъде продължена (както е казал още Клаузевиц) с други средства?

Във войната границата между култура и политика изчезва. Защото войната е най-ужасната „врява на деня“ и заедно с това – чиста метафизика. От прастари времена именно тя – войната (със своите подвизи, със своите слави и безсмъртия) – е първообразът на „живот в смъртта“. Преди да бъде превърнат в пенчославейковска метафора на духа, парадоксът на подвига („умиращият не умира“) е метафора и ритуал на войната. Умиращите („жертващите се“) за даден социален колектив „не умират“ – те „живеят“ в паметта, в религията, в историята, в легендите и преданията, в поезията на този колектив.

Така политиката може да прерасне във война, а войната – в култура. И ако ми бъде позволено да развия докрай и да затворя кръга на тази свръхабстрактна перспектива, трябва да добавя: а културата от своя страна е в състояние обратно да прелее в политика и война. Защото социалният колектив не просто се консолидира около образите на герои и мъченици, той възниква около тези образи и поддържа своята идентичност чрез ритуали към тях. А когато тази идентичност изглежда по някакъв начин застрашена, социумът е готов да жертва от „своите синове“, за да я спаси.

Това е парадоксът на подвига – сегашните герои умират, защото са верни на паметта на предишните герои. Едни умират, защото преди това са умирали други.

Разбира се, културата не се изчерпва с героически персонификации и разкази за подвизи. Нейният „живот в смъртта“ има безброй и безкрайно сложни логики; „битките на духа“ могат да се водят и в такива далечни и абстрактни сфери като спекулативната философия или пък любовната лирика, където изглеждат крайно пацифистични и негероически. Но винаги, когато „духът“ произвежда „свещени“ ценности, създаващи и поддържащи твърдата, дисциплиниращa идентичноет на един колектив, той – „духът“ – съществува в рамките на героичното. Дори когато неговите съдържания са негероични, героична е неговата (културна) форма: твърдите ценности винаги могат да поискат жертви в свое име.

Нека не забравяме – в името на християнското милосърдие са се водили кръстоносни походи срещу немилосърдните, включително и детски кръстоносни походи. „Висшите стремления на идеалния дух“ са винаги в някакъв смисъл „битва“: военната метафорика на Пенчо Славей-

ков структурно помни това. Подобна „култура“ съществува в хоризонта на героичното – нейният служител е жрец и воин.

Във войната границите между култура и политика изчезват. И това е вярно не само за т. нар. примитивни общества, които най-ясно показват, че войната срещу съседното племе не е варварство и упадък на „духа“, а е негова най-чиста, екстатична проява. То е вярно и за XX в. Защото, както показва Норберт Елиас, Първата световна война всъщност е война именно на „ценностите“: тя е война на френското civilisation и на английското common sense с немските Geist и Kultur. Защото войнското въодушевление, мобилизирането, вярата, отдаването, възторгът, участието в големите исторически жестове на една Нация, в „съдбовните сюжети“ на един Народ и най-после – героизмът и саможертвата – са възможни само във и чрез визионерските пространства, създадени от една национална култура; само там, където се „сродяват малък и велик“; само във и чрез екстатичните идентификации, които свързват „върдалящия“ се в окопната кал войник с висшите стремления на националния дух.

Завърналият се от фронтовете бивш доброволец Емил Огюст Шартие, познат с философския си псевдоним Ален, пише през 1921 г. в „Марс или психология на войната“: „Навсякъде казват, че войната била предизвикана от низшето в човека, което не може да бъде отстранено. Казват, че духът е безсилен, че не е в състояние да се отдели от своите лоши спътници. Това е заблуда с големи последици, обърквяща войната с караниците и побоищата... За безмерното престъпление, което насъсква хора срещу хора чрез формите на един церемониално организиран гняв – противно на интересите на всички и противно на желанията на всички, – за това безмерно престъпление е необходим духът. Да, необходими са доктрините, системите, доказателствата и моралът, и в последна сметка и една религия. Гневът, изоставен на съня, на глада, на умората, се нуждае от помощта на дух. Духът бодърства, духът е този, който поддържа тялото изправено... Тук престъплението се мери по величието на духа. Сега трябва да се разбере, че войната е война само чрез духа, който я одобрява. И който не се е отрекъл от това с цялата сила на своето мислене, е убиец.“

Българският литератор е свикнал да мисли, че обвинения от типа „литературата обслужва войната“ са валидни за автора на „Съюзници-разбойници“. Или в краен случай за Кирил Христов. Или в още по-краен случай – за някои от стихосбирките на Иван Вазов. Но в никакъв случай

за автора на „Сърце на сърцата“, „Фрина“ и „Химни за смъртта на Свръхчовека“, който никога не си е позволил да пише според патриотическия вятър на деня. А онова, което е напълно немислимо за този литератор, е обръщането на обвинението.

Кои са онези екстремни случаи, в които войната (или революцията) обслужва литературата, в които пищенето на куршума, предсмъртните викове, гърмът и тътенът на земята са реализация, „сбъдване“ на виденията на поезията? „Аз съм весел и радостта ми няма граница, като си наумя, че „Моята молитва“ се сбъдва.“ В този смисъл може да се твърди: Христо Ботев е късо съединение на политическо и поетическо. Той е едновременно „юнак с дълбока на гърди рана“ и „певци песни за него пеят“. Той е точката, в която героиката се оказва лирика, а лириката по необходимост трябва да премине в героическите форми на прастария „живот в смъртта“. Точката, в която културата съвпада с церемониалния гняв, а поезията убива, за да се възпроизведе.

Но да се върнем към Пенчо Славейков. Той никога не е мечтал за подобна „външна“ смърт. Неговият Todestrieb е имал друга, ясна форма: той винаги е искал да стане *класик, истинския* български класик, от когото да започне една нова и *истинска* национална литература, трансцендираща всяка „врява на деня“. Пенчо Славейков е мечтал за ролята на Омир, Данте, Шекспир, Гьоте или Пушкин; за ролята на онзи поет, който да изрази във вечни и универсални културни форми целокупната хармоничност на една нация. Такъв класически поет затваря пръстена на националното време – в него древно и модерно съвпадат. Той се връща назад към архетипната образност на народното безименно творчество, за да изрази в национални форми „хиперневрозитета“ на модерната душа; той търси „българското“, за да го превърне в „небългарско“ – в универсални форми на Човека и Живота, в приноси на нацията към културното битие на едно (неемпирическо) човечество. И въплътен в творения, неговият дух заживява „живот в смъртта“.

Изглежда, че подобно „трансцендентно“ тълкуване на идеята за култура е несъединимо с политическото измерение на живота и не може да се отлее в екстазнодуховните форми на войната. Българският литератор е свикнал с това „изглежда“. Но това свикване е резултат на амнезия. Или – тук фройдисткият термин наистина пасва по-добре – на изтласкване. Изтласкан се оказва един малък текст на Славейков, създаден

през 1910 г. и известен със заглавието „Анкета по македонския въпрос“. Ето една характерна част от тази анкета:

Въпрос: Какви отношения трябва да има България спрямо Турция в най-близко бъдеще?

Отговор: Поетът казва: война! Какво казва политикът, не зная...

Въпрос: Какво е желателното и какво е вероятното бъдеще на Балканите?

Отговор: Моето желание е – да бъдат Балканите български и аз да доживея това.

Ирония на историята: буквализирала се е визията за поета, който раздава команди, обозирайки цялото бойно поле. Сега Славейков говори не за културни, а за реални бойни полета и очевидно освещава войната чрез поезията: в това кратко изречение говори „духът“. Обозирайки цялото поле на националната история и душевност, сега той легитимира „висшето право“ на войнишките тела в близко бъдеще да се „върдалят“ в окопната кал. Говори церемониалният гняв, описан от Ален.

Искам да бъда разбран правилно. Нямам намерение да се занимавам с евтини кощунства и да демитологизирам български писатели така, че да лекувам собствените си тоталитарни и посттоталитарни травми. Това е привилегия за други. Нямам намерение да превръщам Пенчо Славейков във войнолюбец и патриотар. Той не е това – не е написал нито „Под гърма на победите“, нито „На нож!“ В известен смисъл фигурата на Пенчо Славейков е избрана тук именно поради своята благородна дистанцираност от „врявата на деня“: като най-чист представител на неконюнктурната култура и нейния „живот в смъртта“. Имам намерение да покажа как в самата идея за класическа култура и „вечност“, за културни ценности, откъснати и противопоставени на емпирията, има заплашителни потенциали. Те могат внезапно да дадат отвъдни, „трансцендентни“ основания на гнева и агресивността.

Ален казва: изоставен сам на себе си, гневът би затихнал, той се нуждае от тях. Нека добавим: изоставена сама на себе си, политиката би затихнала в рационални компромиси на калкулирани интереси, врявата на деня би се утаила в мълчаливи и безстрастни сделки. Духът е неизбежен и тук. Трябва да си дадем сметка, че основната метафора на политиката – думата „интерес“ – е подвеждаща. Големите конфликти на социалните колективи – на племената и родовете, на етносите, нациите и класите – са невъзможни без срастването на интересите с една

бездънна мрежа от символни отношения. Интересите се срастват и преливат в копнежи, мечти, надежди, гордости, достойнства, в усещане за собствена същност и собствени граници, в травми, спомени и срам, в идеята за „мисия“ и в образа на това какви са „другите“, те се срастват и преливат в онова, което на един тромав език се нарича „идентичност“ на социален колектив.

Политиката – особено в своята екстремна форма – войната, е яростен конфликт на „идентичности“: тя преставлява функциониращи в ситуация на конфликт „ценности“, „култура“, „дух“, а не просто хладни геополитически стратегии или подмамване на електорат. Когато Пенчо Славейков казва: „Балканите да бъдат български“, той няма предвид Солунската митница или телешкия възторг на патриотическото стадо. Има предвид Балканите като духовно пространство, над което властва идеалната култура на България, културата на „младите“, разбирай: „търсенето на човека и в звяра“, пенчославейковския вариант на „вечното връщане“, „ведрата безнадеждност“ на един жилав и хармоничен национален дух и т. н. Има предвид духовна власт на определени „висши“, „отвъдвременни“ ценности върху територията на един полуостров. Но във „висшите“ ценности живее винаги една плашеща диалектика: в един момент те могат неочаквано да кажат: война! Въплъщаването в духовни творения на висшите ценности на нацията е създаване на едно висше, „отвъдвременно“ ценностно ядро, далеч по-важно от „живота във временното“. В определен момент заради това ядро може да бъде жертван временният живот. Бил той свой или чужд.

Свикнали сме да мислим, че смъртта на Пенчо Славейков в изгнание е нещастен и незаслужен завършек на неговия живот. Всъщност ранната му смърт е и щастие: през 1912 г. великото вургаляне из окопите още не е започнало и поетът, който казва „война!“, е щастлив да не види какво именно означава тази дума.

Други не са така щастливи. Те биха могли да бъдат разделени на две групи – научили много от войната и научили по-малко. Научилите по-малко преживяват „разгром на своя свят“, но с някаква непоколебима и упорита жизненост (не ни ли напомня тя „ведрата безнадеждност“ и „ненадломеното сърце“ на Ралица, „жилавия“ национален дух и пр.?) продължават да „пеят“:

Не, не ще остане тъй до края –
има правда, висша правда има:

след нощ утро иде, май след зима...
Позволи ми, боже, да дотрая,
дух убит да видя пак подигнат,
жизнен лек на тежки рани турен:
жилав си, народе, непостигнат
по търпеж и мощ в живота бурен!
(Иван Вазов, „Не ще загине“, 1919)

Научилите повече са известни в европейската история под името „загубено поколение“. Повечето от тях са изпитали на гърба си контраста между „висшите ценности“ и „върдалянето“. Те могат да напишат „На Западния фронт нищо ново“ (Ремарк) или пък „Димчо Дебелянов загина заради една голяма химера. Химерата „отечество“ (Гео Милев). От безнадеждността на техния опит се раждат както пролеткултовските утопически визии, така и обратното – дадаистката игра-подигравка с всички ценности, наречена „универсален хумор“. Те не мечтаят да видят „дух убит пак подигнат“, а пишат радикални преоценки като есето на Пол Валери „Кризата на духа“ (1919):

Ние, цивилизациите, сега знаем, че сме смъртни. Чували сме за изчезнали без остатък светове, за империи, погубени заедно с цялото население и с всичките си съоръжения, пропаднали в бездната на вековете с всичките си богове, закони, академии, чисти и приложни науки, с граматиките и речниците си, със своите романтици и символиста, с критиците и с критиците на своите критици... Елам, Ниневия, Вавилон са прекрасни смътни имена и пълната разруха на техните светове има за нас не по-голямо значение от съществуването им. Но Франция, Англия, Русия... също биха звучали красиво... Ето, чувстваме, че бездната на историята е достатъчно дълбока, за да погълне всичко. Чувстваме, че една цивилизация е толкова крехка, колкото един живот. Обстоятелствата, способни да запратят творбите на Кийтс и Бодлер при тези на Менандър, съвсем не са немислими — те са отразени във вестниците.
Това не е всичко. Парливият урок е още по-пълен. На нашето поколение не му бе достатъчно да научи от личен опит, че най-красивите, най-древните, най-величавите и най-подредените неща могат да бъдат унищожени от случайността; то стана свидетел на необикновени явления, на внезапни парадокси, на

резки и неоспорими разочарования в областта на мисълта, здравия разум и чувствата. Ще цитирам само един пример: големите добродетели на германския народ породиха повече злини, отколкото всички пороци, възникнали от безделието. Видяхме със собствените си очи как съвестният труд, солидното образование, здравата дисциплина и прилежанието бяха впрегнати за ужасни цели. Подобни ужаси не могат да настъпят без такова изобилие от добродетели. Несъмнено е била нужна пространна наука, за да се изтребят за тъй кратко време толкова хора, за да се разсипят толкова блага, да се заличат от лицето на земята толкова градове: но не по-малко са били необходими и морални качества. Нима тогава знанието и дългът не са подозрителни?

Вероятно читателят вече е забелязал, че дотук всички примери завършваха с Първата световна война. Причината е проста – това е последната война, в която има някакво място, поне като първоначална илюзия, героическата форма на живот (и невидимо легитимиращата я класическа култура). С появата на тоталитаризма и неговите масови идеологии героическото се превръща в технологическо – в производство на съзнание. Войната се удвоява от концлагери и самоунищожение на собствения тил: без да става невъзможна, тя става немислима – традиционните форми на мисленето не могат да я обхванат. По-нататъшните войни доказват това – те или са неми, неизразими психически и екологически травми (Виетнам, Афганистан), или са неразбираема масмедийна игра, вкарваща в криза и невъзможност всички интелектуални езици за интерпретацията им (войната в Персийския залив).

Днес мислим малко, извънредно малко върху една трудна за преглъщане тема, изказана от хора като Бертолд Брехт или Теодор Адорно („художникът и мислителят“ по Пенчо Славейков): след Аушвиц поезията и философията са невъзможни. Греши онзи, който вижда в тази теза евтино морализаторство – понеже войната и концлагерите са унищожили чудовищно количество хора, някак си е неудобно да рисуваме пейзажи, да пишем стихотворения за любовта или трактати за интелигибелността на световете. В тази мисъл не става дума за траурен морал и приличие, а за нещо по-важно – културата в своите класически форми не само не е предотвратила фашизма, а се е оказала далечно негово основание: превърнала се е в интелектуална технология на волята за власт, крити-

ческият ѝ потенциал се е оказал абсолютно безсилен пред културната индустрия, пред новите митологии и масовата психика на тоталитаризма. Жанровите и институционалните форми на поетическия или на философския (на традиционния исторически, социологически, психологически и пр.) дискурс са се оказали нелегитимни. И е необходима много мощна проблематизираща рефлексия, която да може да се вгледа в самите основания на поезията, философията или историята, в жанровите, институционалните и ценностните предпоставености на културния „живот в смъртта“, чиято изолирана трансцендентност вече не съществува.

След Аушвиц традиционното почитане на класическите текстове е невъзможно; невъзможно е, подобно на Лео Шпитцер, да се „радваш“ в тихия си кабинет от докосването и разгръщането на любими книги. Мисленето е невъзможно – и затова то трябва да стане едно „невъзможно мислене“. И тук не става дума само за лесни парадокси. Пример за такова „невъзможно мислене“ са „Тезисите“ по философия на историята на Валтер Бенямин, създадени в ситуация на бягство, почти на прага на смъртта (само месеци след това преследваният Бенямин ще се самоубие, заплашен от предаване на нацистите). „Тезисите“ не са критика на една или друга историческа теза, на една или друга историческа действителност – те са рефлексия, която проблематизира самия жанр на историческото мислене, който се оказва винаги дискурс на победителите и чиято конструирана континуалност „изтласква“ и заглушава множество други исторически пластове, множество други картини на станалото. Могат, разбира се, да се дават още примери за подобно „невъзможно мислене“ – „отвъдморалният“ размисъл на Ницше за истината и лъжата, идеята за „трансгресията“ на Жорж Батай, изследванията на Дерида върху „границите на философията“ или грандиозният проект на Мишел Фуко за анализиране на „дисциплиниращите техники“ на модерното общество.

„Нежните революции“ (изглежда посттоталитарният хаос ще ни принуди да се срамуваме от тази патетична метафора), които се случиха в Източна Европа, само частично преминаха във война. Войната – поне засега – не се оказа техният общ признак. Общ за сметка на това беше идеалният образ, който те създадоха за самите себе си – образът на реставрация на нормалността. Навсякъде те бяха съпроводени (или дори задвижени) от една наивна ретроносталгия по отминали „нормал-

ни“ неща – от имена на улици до имена на династии. От тази гледна точка те бяха едно избухване на архаичност – влюбване в онези културни и политически форми, датиращи времето отпреди Първата световна война. Жанровете на политическия живот и жанровете на културния „живот в смъртта“ започнаха по трудно обясним начин да изглеждат отново непокътнати и непроблематични; съответно непроблематична се оказа и опозицията между тях, която всъщност мотивира днешния български спор между „политици“ и „класици“. В този смисъл критиката и проблематизирането на „нормалността“ е най-важната политическа задача, която ни тежи на раменете. Тя е най-важната и защото съвсем близо до нас въпросната „нормалност“ се превръща отново – по силата на онези внезапни парадокси, за които говори Пол Валери – в ужасната героическа ненормалност, наречена война. Посткомунистическата реалност в Сърбия е зловещ резонанс на подобни архаични културни пластове и той мотивира престъпления с „висок смисъл“: войната – по модела на прастари войни – се оказа отново съперничество на „идентичности“ и борба за техните „жизнени пространства“. Призраците на крал Лазар и на битката на Косово поле бяха призовани от миналото, раненият сръбски вълк отново се оказа трагически сам срещу целия свят. Чуждестранни слависти не без злорадство сочат днес, че сръбската култура и литература е консервирала подобни „героически култове“; че от кралимарковския цикъл до Милорад Павич и Васко Попа в сръбската словесност отсъства демитологизиращата линия и че героическите форми на живот получават нови и нови, все по-талантливи културни легитимации.

Най-архаичният и най-опасният потенциал на културния „живот в смъртта“ (интегралната му форма на „национална култура“, центрирана около определени героически или трагически екстатични ядра) беше пуснат във (военно) действие. Резултатът – огромен брой убити, разрушени градове, концлагери, „етническо прочистване“, хиляди изнасилени жени.

Поради тази причина вече не можем да си позволим лукса да бъдем просто „политици“ или просто „класици“. Политическата агора се е оказала пространство на огромни културни напрежения, а „тихите кабинети“ са безвъзвратно политизирани. Политическото действие почива върху „отвъдвременни“ културни пластове и в този смисъл придобива онзи аспект на универсалност, за който мечтае Пенчо Славейков. От

своя страна културата неудържимо се е смесила с „врявата на деня“, от което няма връщане назад. Въпросът е в едновременното, в „невъзможното“ проблематизиране както на „временното“, така и на „вечното“ – в радикалната рефлексия върху културните предпоставености на една политика и върху политическите импликации на всяка интелектуална позиция.

Не можем да си позволим да преосмисляме Вапцаров или Смирненски „на парче“, докато четем патетично и метафизично „забравените“ Димо Кьорчев и Трифон Кунев. Или пък хвалим бездарни емигрантски автори.

Политиката на интерпретацията трябва да придобие радикални измерения – тя трябва да се насочи към основанията, към жанровостта, към доминантните дискурси на българската култура, към нейните основни „митопоетически“ текстове. Пред алтернативата „злоба-почит“ трябва да изберем нещо трето – радикалност и дълбочина. И може би ще бъде по-достойно и за Пенчо Славейков, и за останалите български поети и писатели, ако не повтаряме жреческо-войнската поза, ако не позволяваме на великата и ужасна „врява на деня“ да заглъхва под класическите сводове на „живота в смъртта“. И ако – от друга страна – търсим „човека в звяра“ дори и в политиката.

Първоначална публикация в:
Александър Кьосев, „Лелята от Гьотинген“,
изд. *Фигура*, София 2005, стр. 140–152.
Публикува се със съгласието на автора.

Александър Кьосев преподава културна история на модерността в СУ „Климент Охридски“. Преподавал е български език и литература в университета Гьотинген. От 1989 той е член на изследователската група Periphery, изследваща западните представи за промените, които се случват на Изток. Публикациите му включват книга по история на българската поезия и множество теоретични есета. Той е издател на Post-Theory, Games, and Discursive Resistance: The Bulgarian Case (1995).

Коментари (1)

- 17-01-2016|**Румян Славов**

Много смислен анализ на Кьосев, както винаги. Да турнем отгоре още един малък пример – как екстравагантният Кирил Христов си мечтаел за освобождението на Македония, щото ще се разшири пазарът за български автори... По онова време книгите се разнасяли и продавали и на коли, да върви търговията... За „Сърби я, Сърбия, сърби я...“ и тем подобни Кирил Христов има смъртна присъда в Сърбия, отменена чак в края на 20-те години... Всеки с мераците си, Ньойският договор за всички...

Сирия, Турция и лудостта
Автор(и): Дахер Дахер

Ще ви разкажа една история, която ще ви се стори много позната. Защото всички истории се повтарят, но поради непонятни причини човек така и не научава уроците от тях. Или може би не иска, когато не му изнася?

Да хванем машината на времето и да пропътуваме няколко десетилетия назад. Годината е 1953-та, а мястото е Техеран, Иран. По това време силният човек в персийската страна е Мохамед Мосадък, демократично избран премиер, който и до днес за много иранци си остава символ, далечен блян за светска държава. Мосадък завършва образованието си в Париж, бил е изключително широко скроен и мечтаел за светска и икономически стабилна страна, която да бъде отделена от религията и да поеме по свой автономен път на развитие. Като средство за справяне с бедността, неграмотността и слабата инфраструктура той виждал в петролните залежи, които да послужат за изграждане на работеща индустрия. Затова Мосадък национализирал природните богатства и анулирал договорите за концесии с британските компании, които контролирали и като пиявици изсмуквали петрола, оставяйки трохите за иранската държава.

За Великобритания това е бил сериозен удар и те се постарали да използват политическите и колониалните си връзки, за да наложат ембарго над Иран спрямо износа на петрол, като успели да го ограничат до минимум. Въпреки този икономически и политически рекет, Мосадък си оставал изключително влиятелна политическа фигура, популярна най-вече в големите градове и сред интелигенцията.

Великобритания и САЩ започват да нервничат и организират заговор, като ЦРУ стартира операция „Аякс“, която има за цел да свали Мосадък от власт и да сложи марионетно правителство. Операция „Аякс“ не е поредната теория на конспирациите, а исторически факт, официално разсекретен и признат от ЦРУ едва половин век по-късно, като детайли

можете да намерите както в „Ню Йорк Таймс“, електронни източници като Уикипедия, така и из цялото уеб пространство.

Американците вкарват агенти в Иран, които започват да насъскват религиозните и консервативни общества срещу Мосадък, възползвайки се от ниската популярност на светския и демократично настроен премиер сред тях. ЦРУ налива милиони долари за пропаганда, описвайки премиера като диктатор и антирелигиозен комунист. Тогавашният шах-марионетка, Реза Пехлави, е натиснат да свали Мосадък от власт, но безхарактерният монарх се страхува от влиянието на премиера сред масите, които могат да предизвикат бунт, както и от законността на подобен акт, затова отказва. Западът увеличава натиска върху шаха, подкупвайки членове на семейството му, и така през август 1953 Пехлави страхливо бяга в Рим и оттам обявява свалянето на Мосадък. Последват дирижирани от ЦРУ кървави демонстрации, митинги и сблъсъци между роялисти и антироялисти, като американците организирали палежи на джамии и внасяли масов хаос, който настроил религиозните общности срещу премиера. През това време западният алианс подкупва военните, които се намесват и нанасят удари срещу резиденцията на Мосадък, но той остава жив. По-късно той подава оставка. Основна фигура в свалянето на премиера е Шабан Джафари, който заедно с тогавашния вътрешен министър Фазлолах Захеди, подписва нов договор за концесия със САЩ и Великобритания. Последователите и приближените на Мосадък са преследвани, жестоко малтретирани и екзекутирани. Нужно ли е да споменавам, че Джафари след ислямската революция бяга в Америка?

Днес много анализатори отвъд Океана признават, че изхвърлянето от власт на Мосадък е една от най-големите грешки на американската дипломация. Защото такава политика „управлявай-или-разрушавай“ в крайна сметка докарва аятоласите на власт в Иран.

——

Поуката? Петрол. Всичко се върти около него. Никой не се интересува от хората в района, а големите сили са готови да напоят земята с кръв, да качват и свалят управници, и в същото време да се показват из медиите и със загрижени лица, безчувствени стъклени очи, като малки деца, да обясняват как спасяват света и се борят срещу „лошите“.

——

Половин век по-късно историята се повтаря. Башар Асад, завършил във Великобритания, застава начело на Сирия, давайки знак, че той е дори по-секуларистки настроен от баща си. Забранява бурките, спира социалните помощи на семейства с над три деца, извършва реформи, подпомагайки занаятчийството и производството, ограничава влиянието на имамите. В Сирия се произвеждаха местни марки телевизори, хладилници, лекарства и текстилни продукти, а страната се превърна в регионален лидер по износ на някои селскостопански култури. Сирия прие и над 2 милиона ирански бежанци, без да построи нито един лагер, като близо 500 хиляди от тях са ирански християни. Всичко щеше да е наред, ако Башар бе приел да стане васал и изпълнил саудитско-турския петролен проект, дирижиран от САЩ, и ако се бе отказал от левантийските находища в Средиземно море.

В този проект обаче Сирия щеше да е просто посредник, безгласна страна. Вместо това Асад подписва споразумение с Иран и Ирак (дирижирано от Русия), което превръща Сирия не просто в свидетел, а и в основен участник и разпределител на ресурсите в района, измествайки Турция от тази роля. Впоследствие алауитът Асад е обявен за шизофреничен диктатор, използвал химическо оръжие срещу деца (номерът с химическото оръжие мина за Ирак и се опитаха да го пробутат и в Сирия) и тероризиращ собствения си народ. Въпреки че бунтовниците са тези, които разпорват хора и им ядат сърцата пред камери, те са тези, които затварят в клетка 50 деца и ги изгарят живи, защото са християни, те са тези, които използват жени за секс-робини, преди да бъдат заклани, те са тези, които ползват химическо оръжие, деца-войници, и те са тези, които крещят „Алаху Акбар“ във всички техни клипове.

В пропагандата се включиха и хубавците от катарската телевизия Ал-Джазира, които на фона на демонстрации в подкрепа на Асад, бяха записали скандирания „Народът иска падането на режима“ от протестиращите на площада Тахрир в Кайро и ги насложили така, че да изглежда, че протестът е против Асад. Нищо че знамената бяха с две зелени звезди, а не с три червени, каквито са флаговете на опозицията. Но това обиколи целия свят или, както казва Тери Пратчет, докато истината си обуе обувките, лъжата е обиколила света няколко пъти. САЩ, заедно със съюзниците си от Саудитска Арабия и Катар, хвърля милиони за пропаганда и настройване на сунитите срещу неверниците алауити и християни в Сирия.

——

Когато извадите карта и поставите находищата в района, постепенно целият пъзел се нарежда. Каква е ролята на Ердоган? Абсолютно същата като на Шабан Джафари преди малко повече от половин век. Случайност ли е близостта на Ердоган с бившия лидер на талибаните Гулбуддин Хекматяр? Случайност ли е, че неговият син Билал е петролен магнат, замесен с търговията в района, а интернет е залят с множество негови снимки, на които е в компанията на брадати екземпляри? Случайност ли е, че изпадналият в истерия Ердоган заповяда да свалят руския изтребител, след като руснаците взривиха няколко петролни кладенеца на ИД? Билал Ердоган официално заявява, че, видите ли, купувал петрола от кюрдите в Ирак, а не от ИД, а търгашите от ирански Кюрдистан послушно кимат с глава на твърденията. В отговор Русия веднага удари цяла редица тирове, пренасящи нефт за Турция, а беснияти турски президент от яд и безсилие започва да обяснява на света, че руснаците са комунисти и че те са били тези, които купували петрола от ИД, и едва ли не те са създали джихадистката организация. Доста нелогично обяснение, като се има предвид, че именно Ердоган е мюсюлмански брат с тесни връзки със саудитските управници, а и това обяснява неговата невъздържана реакция при свалянето на лидера на Мюсюлманското братство и вече бивш президент на Египет, Мохамед Морси. Турският политик стигна дотам, че нарече генерал Сиси с вече баналното „диктатор“, който незаконно свалил Морси, но и това си има своето обяснение. Сиси премахна преференциите, които имаше Турция при използването на Суецкия канал, и прекъсна изгодната им търговия със Саудитска Арабия. Това накара Ердоган да използва пътищата и териториите на ИД, а финансирането им от Турция бе дори признато от американския вицепрезидент Джо Байдън.

На всеки му е ясно какво представлява Ердоган. Ето какво заявява той: „Западняците обичат петрола, златото, диамантите и евтината работна ръка на мюсюлманския свят. Те са доволни от конфликтите, борбите и кавгите в Близкия изток. Повярвайте ми, те не ни харесват. Те се правят на наши приятели, но желаят смъртта ни. Те искат да виждат как умират нашите деца“. Ердоган също вярва, че мюсюлмани първи са открили Америка, а и също така, че османците са стъпили първи на Луната. Според него Хасан Челеби, османската човек-ракета, е извършил първия успешен пилотиран полет с ракета през 1635 г. „Защо не вярвате на

тези неща? Защото никога не сте вярвали, че един мюсюлманин може да направи такова нещо“, казва сърдито Ердоган. „Това твърдение не е нещо ново. Редица учени в Турция, както и в останалата част на света, се съгласяват с тези твърдения и вярвам, че те са прави. НАСА вероятно е унищожила голяма част от веществените доказателства за успеха на османската авиация по време на мисията на „Аполо 11“, но ние ще се опитаме да намерим някакви останали такива, които са се запазили.“ При атентатите в Париж срещу редакцията на Шарли Ебдо турският президент заяви, че това е конспирация, извършена от европейците, за да очернят за пореден път мюсюлманите и не присъства в похода, организиран от европейските лидери. На всичкото отгоре, европейците сериозно смятат да вкарат ердоганска Турция в ЕС, при всичките коментари на техния президент за жените, забрадките и социалната мрежа „Туитър“, както преследванията срещу критикуващите го журналисти и осъждането на най-големия турски писател Орхан Памук. О, Европо, къде отиде стремежът ти за свобода на словото, еманципацията на жената и равенството, къде отиде светското ти начало? Или всичко ще бъде продадено за няколко тръби от Саудитска Арабия и Катар, които да минават през Ирак и Сирия и да бъдат разпределени от Турция? Това ли е бъдещето на Европа? Вкарването на шериат срещу петрол? Разрушаване на държави, неудобни управления и потапянето им в кръв?

Наистина ли светът е толкова стерилен и безчувствен? Разбира се, че всяка критика спрямо САЩ ще бъде маркирана като „комунистическа пропаганда“ и всеки стремеж да се покаже истината като „лъжи“. Може би е добре на място да отидете в християнските градове в Сирия и да видите какво се случва там. Не за да откриете истината, а да видите какво очаква Европа, ако продължава с лицемерната си политика и с толерирането на нетолерантна идеология и нейното използване за геополитически и икономически цели. Уроците от миналото не се научават.

Дахер Фарид Дахер е сириец, който живее в България. Дахер е на 31 години, работи в БАН и живее в София. В момента е един от най-популярните книжни блогъри у нас. В същото време поддържа друг, отново изключително популярен, хумористичен блог за „нещата от живота“ и кино. Третият му блог се казва „Истината за Сирия“. Там Дахер публикува статии по темата на английски и български език.

Коментари (7)

- 17-01-2016|**Хаджи Генчо**

Чак не мога да повярвам, че тази статия е публикувана тук!!! Този път точката е червена!

- 17-01-2016|**баба пенсионерка**

Отличен текст. Поздравления!

- 17-01-2016|**Златко**

А за мен това е просто честен опит да се покаже как Сирия е разкъсвана на парчета от различни сили, които преследват свои собствени интереси. Нищо против българските страсти, но „Долу Левски, само ЦСКА!“ никога не е бил сред любимите ми лозунги. Инак вие си се бийте там колкото си искате едни други през лицата. Ако са ви останали лица, разбира се...

- 17-01-2016|**Златко**

Искам да кажа, „сините“ ви укори са ми точно толкова незначителни, дребни и фалшиви – а значи безразлични – колкото и „червените“ ви похвали...

- 17-01-2016|**баба пенсионерка**

Трябва да сте наясно, че в българската интерпретация на „политика“ няма „сини“ и няма „червени“. Има п а р и и

в л а с т.

- 18-01-2016|**Historian**

Това издание е либерално, затова напълно нормално е да публикува различни гледни точки... Всъщност публикацията на сирийския автор от България, който търси според мен малко неуместна съпоставка със събитията в Иран през 1953 г. е почти идентична с повечето официални руски коментари и обвинения... Но, както винаги, според мен, истината е по средата – има и верни, и неверни констатации, като окончателно думата ще си каже Историята след много време...

- 18-01-2016|**Люба Вълчева**

С риск и мен да ме обвини собственика на изданието в червен уклон, ще кажа, че за пръв път виждам тук материал с верни констатации за положението в Сирия и Близкия изток и не само.

Опасният европейски мултикултурализъм
Автор(и): Кенан Малик

Защо хиляди млади европейци се увличат по джихадизма и насилието? Какво накара 4000 да заминат за Сирия, за да се сражават за така наречената Ислямска държава, известна още като ИДИЛ? Какво кара европейски граждани да извършват зверства като онези, на които станахме свидетели в Париж през ноември миналата година?

Конвенционалният отговор е, защото са били „радикализирани“ – процес, при който податливи на въздействие мюсюлмани са подготвяни за радикални действия от онези, които проповядват омраза. Аргументът за радикализирането се състои от четири основни елемента. Според **първия**, хората стават терористи, защото им се внушават екстремистки идеи, обикновено с религиозна подплата. Според **втория**, тези идеи се възприемат по начин, различен от онзи, по който на хората възприемат други радикални идеи. **Третият** е доводът, че съществува нещо като конвейер, който води от разочарование към религиозност, оттам към възприемане на радикални възгледи и, накрая, към тероризъм. **Четвъртият** е твърдението, че някои са склонни да се увличат по такива идеи, защото не са интегрирани в обществото.

Проблемът е, че тези твърдения, които са залегнали в основата на контратерористичната политика на много европейски държави, са погрешни.

Много изследвания сочат, например, че хората, които се присъединяват към джихадистки групировки, не са непременно привлечени от фундаменталистки религиозни възгледи. Разпространено в медиите изследване от 2008 г. на MI5 – британската национална служба за сигурност – отбелязва, че „голям брой от замесените в терористична дейност не само не са религиозни фанатици, но обикновено не са практикуващи вярващи“.

Няма много доказателства и за твърдението, че джихадистите пропагандират идеите си по начин, различен от онези на други крайни

групировки, въпреки че според широко разпространеното убеждение тяхната идеология се разпространява от проповедници на омразата, докато другите радикални идеи са плод на определени обстоятелства. Джейми Бартлет, ръководителят на Програмата за борба с насилието и екстремизма към британския изследователски център „Демос“, заявява, че този род тероризъм „има много общо с други субверсивни, контракултурни групировки на разгневени млади хора“.

Няма доказателства също така, че някакъв прав път води от радикалните идеи към джихадистко насилие. Доклад на британското правителство от 2010 г. заключава, че тезата за конвейера „по всичко изглежда тълкува погрешно процеса на радикализация и приписва прекалено голяма роля на идеологическите фактори“.

И накрая, много неща свидетелстват за това, че онези, които се присъединяват към джихадистки групировки, съвсем не са зле интегрирани, поне не в традиционния смисъл на това понятие. Изследване за британските джихадисти, осъществено в лондонския „Куин Мери Колидж“, установява, че подкрепата за джихадизма не е производна на социално неравенство или ниска степен на образование; всъщност младежите, които обикновено се присъединяват към джихадистки групировки, са 18 до 20-годишни деца на заможни семейства, в чиито домове се говори на английски и които имат добро, понякога дори университетско, образование. Изследването дори определя „младежката възраст, доброто икономическо положение и образованието“ като „рискови фактори“.

В известен смисъл аргументът за радикализирането разглежда пътя към джихадизма отзад напред. Той изхожда от онова, което джихадистите са в края на пътуването си – тоест изпълнени с ненавист към Запада и с черно-бяла представа за исляма хора – и приема, че това са причините те да станат такива, каквито са. А всъщност младите (повечето от бъдещите джихадисти са юноши или младежи, едва прехвърлили 20-те) се увличат по джихадистките идеи, защото търсят нещо много по-трудно определимо: идентичност, смисъл, чувство за принадлежност, респект. Те са отчуждени, но не защото са зле интегрирани – в смисъл, че не говорят местния език, не познават местните порядки или имат ограничен контакт с другите в обществото. Тяхното отчуждение е много по-екзистенциално.

Да се дава публичен израз на отчуждение и angst[1] не е нещо ново. Това, че младите търсят идентичност и смисъл, е клише. Но днес социалният контекст на това отчуждение и на това търсене е различен. Живеем в епоха на задълбочаваща се социална дезинтеграция, когато мнозина се чувстват в много голяма степен откъснати от традиционните социални институции.

Истинската изходна точка за появата на местни джихадисти не е радикализацията, а прекъсването на връзката между индивида и обществото, чувството на отчуждение от, и негодуване срещу, западното общество. Именно защото вече са отхвърлили „мейнстрийм“ културата, идеи и норми, някои мюсюлмани търсят алтернативно виждане за света. Не е изненадващо, че много от онези, които се увличат по джихадизма, са или новопокръстени, или мюсюлмани, които са се насочили към религията относително късно. И в двата случая разочарованието от всичко останало, което им се предлага, ги е довело до черно-белия морален кодекс на радикалния ислямизъм. С други думи в случая не става въпрос за това, че те са били „дресирани“ или „индоктринирани“, а че са загубили доверие в общоприетите морални норми и търсят алтернатива.

В миналото подобно разочарование често кара хората, поне в Европа, да се присъединят към движения за политическа промяна – от крайно леви групировки до профсъюзни организации и антирасистки кампании. Отчуждението, разбира се, не е присъщо само на мюсюлманите. Днес мнозина са обладани от разочарование от политическия процес, от чувството, че са политически безгласни, и убеждението, че нито традиционните политически партии, нито обществени институции като църквата или профсъюзите не разбират техните проблеми и техните стремежи.

Всичко това неизбежно определя начина и реакциите, по който младите, и то не само от мюсюлмански произход, изживяват своето отчуждение. В миналото крайно левите групировки, профсъюзните движения или антирасистките кампании придаваха на идеализма и социалното недоволство политическа форма и предлагаха механизми, чрез които разочарованието можеше да доведе до обществени промени. Днес те изглеждат не по-малко ирелевантни от утвърдените институции. Отчас-

1 Чувство на тревога, вътрешен смут. Термин, използван за пръв път от датския философ-екзистенциалист Сьорен Киркегор (1813-1855). – Бел. пр.

ти това се дължи на факта, че дълбокият идеологически разлом, който характеризира политиката през голяма част от последните две столетия, днес е почти напълно заличен. Различията между ляво и дясно вече нямат такова значение. Отслабването на профсъюзните организации и други институции, упадъкът на колективистичните идеологии, експанзията на пазара във всяко кътче на живота – всичко това допринесе за създаването на социално по-фрагментирано общество.

В резултат на това „идентичността“ придоби много по-голяма тежест; фрагментирането на обществото тласна хората към това да се самоопределят все по-често чрез тясно етнически или културни категории. Социалните политики, предназначени да интегрират малцинствата, само допринесоха за задълбочаването на този процес. След нападенията в Париж много коментатори започнаха да твърдят, че вината, поне отчасти, е на френската „асимилационистична“ политика, защото не е успяла да интегрира мюсюлманите и е създала едно по-разединено общество. Социални политики, които се съобразяват в по-голяма степен с етническото многообразие на френското общество, казваха критиците, биха свършили по-добра работа.

Други отвръщаха, че да се вини френската социална политика е неоснователно. Белгия, и по-специално брюкселският район Моленбек, се превърна в разсадник за джихадисти, въпреки че белгийската социална политика е по-скоро мултикултуралистична, отколкото асимилационистична. Освен това да се сочи с пръст френската социална политика в никакъв случай не обяснява появата на местен джихадизъм във Великобритания. Та нали именно в Лондон първите европейски атентатори-самоубийци отнеха живота на 52-ма души при нападенията срещу системата на обществения транспорт през 2005 г. Трима от четиримата атентатори бяха родени във Великобритания, четвъртият бе израснал там.

Спорът „мултикултурализъм или асимилация“ не е нов. През последните две десетилетия френски политици и политолози често критикуваха Великобритания за нейния мултикултуралистичен подход и предупреждаваха, че този род политика поражда обществено разделение, вместо да изгражда система от общи ценности и чувство за национална принадлежност. Резултатът, твърдяха те, бе, че много мюсюлмани започват да се увличат по ислямизма и насилието. Днес много от същите аргументи се използват срещу френската социална политика.

И двата лагера, до известна степен, имат право: френските социални политики са проблематични и допринесоха за създаването на по-разединено общество. Но същото може да се каже и за мултикултуралистичния подход. Твърде дълго политици и политолози спореха за различията между двата подхода, но пренебрегваха приликите.

Британските политици си представят своята нация като „общност от общности“, по определението на влиятелния доклад „Парех“[1], публикуван през 2000 г. Но по този начин те разглеждат малцинствените общности сякаш всяка от тях е строго определено, специфично, хомогенно и автентично цяло, съставено от хора с еднакви схващания за културата и вярата си. С други думи, политиците приемаха, че Обединеното кралство е етнически разнообразно общество, но поставяха хората в етнически и културни рамки, които след това използваха, за да определят техните нужди и права. И приемаха най-консервативните, често религиозни фигури за автентичните говорители на общностите. Вместо да влязат в пряк диалог с мюсюлманските общности, британските власти прехвърлиха отговорността на техните „лидери“.

Резултатите бяха още по-голяма фрагментация и още по-тесногръда представа за Исляма. Нищо чудно, че повечето от британските младежи, привлечени от джихадизма, са не по-малко отчуждени от мюсюлманските си общности, отколкото от западното общество. Повечето ненавиждат порядките и традициите на родителите си и не се интересуват от санкционираните от властите форми на исляма. Някои се увличат от ислямизма, защото той като че ли им дава онова чувство на идентичност, което не откриват нито в обществото, нито в традиционния ислям. В най-крайните случаи, гневът прераства в джихадизъм. Белязани от черно-белите възгледи и стойности, един малък брой извършват терористични действия, които за тях са част от екзистенциалната борба между Исляма и Запада.

Ироничната е, че френската социална политика, въпреки че изхожда от коренно различни позиции, в крайна сметка породи много от същите проблеми. Франция е страната, в която живеят приблизително пет милиона френски граждани от северноафрикански произход. Само 40% от тях се определят като вярващи мюсюлмани и само един от четирима посещава петъчните молитви. Въпреки това френските политици, ин-

1 Доклад на Комисията за мултиетническото бъдеще на Великобритания, известен като Доклада „Парех“ по името на председателя на комисията, Бхику Парех. – Бел. пр.

телектуалци и журналисти ги разглеждат всичките като мюсюлмани; правителствени министри, академици и журналисти често говорят за „петте милиона мюсюлмани“ във Франция. Модата за северноафриканците да се използва определението „мюсюлмани“ е относително скорошна. През 60-те и 70-те години те обикновено биваха определяни като „beur“ или „arabe“, с други думи човек от Северна Африка или арабин, но рядко „мюсюлмани“. Северноафриканските мигранти не се определят сами като мюсюлмани; те са предимно със светски възгледи и често са враждебно настроени към религията.

Склонността да се свързват хората от северноафрикански произход с исляма е резултат едновременно от задълбочаващата се фрагментация на френската политика през последните години и от засилващото се възприятие за исляма като екзистенциална заплаха за френската републиканска традиция. Френските политици, както и мнозина политици из цяла Европа, са изправени пред общественост, която все по-малко се доверява на, и се чувства все по-отчуждена от, институциите. И както в много други европейски държави, те се опитват да тушират тази враждебност и това разочарование с идеята за една обща френска идентичност. И тъй като идеите и ценностите, които характеризират нацията, често трудно се формулират, те започват да определят не какви *са* французите, а какви *не са*. Така ислямът се превръща в „другите“, спрямо които се дефинира френската идентичност.

„Какво в днешна Франция – пита режисьорът и писател Карим Миске – свързва набожния алжирски пенсионер, френско-мавританския режисьор – атеист, какъвто съм аз, банковия чиновник от Мантла-Жоа – суфист от племето Фулани, социалния работник от Бургундия, който е приел исляма, и болногледача-агностик, който никога не е стъпвал в дома на прародителите си в Мароко? Какво друго ни свързва, освен фактът, че живеем в общество, което възприема всички нас като мюсюлмани?“

По принцип, френските власти отхвърлят мултикултуралистичния подход на Великобритания. На практика обаче те се отнасят към северноафриканските мигранти и техните потомци по много „мултикултуралистичен“ начин – като към една единна общност, която живее редом с френската.

Ироничната е, че преобладаващата част от северноафриканците във Франция не са религиозни и дори практикуващите мюсюлмани са

доста либерални във възгледите си. Според едно изследване от 2011 г. на Френския институт за общественото мнение, IFOP, 68% от вярващите жени никога не носят хиджаб. По-малко от една трета от практикуващите мюсюлмани биха забранили на дъщерите си да се омъжат за не-мюсюлманин. Осемдесет и един процента приемат, че жените имат също право на развод, 44% не осъждат съжителството без брак, 38 % подкрепят правото на жените да абортират и 31 % одобряват сексуалните връзки преди брака. Хомосексуалността е единствената тема, по която мнозинството е консервативно: 77 % от вярващите не го одобряват.

Много младежи от второто поколение в северноафриканските общности, също като връстниците си във Великобритания и Белгия, са отчуждени от нравите и порядките на родителите си и от традиционния ислям така, както и от френското общество. И някои от тях, също като в други европейски държави, стигат до едно по-мрачно, по-сурово, попървично възприемане на исляма. Да си припомним Шериф Куаши, „мозъка“ на атентата срещу „Шарли ебдо“ в Париж през януари миналата година. Израснал е в Женвилие, северно предградие на Париж, където живеят около 10 000 души от северноафрикански произход. Рядко посещавал джамията и нямал вид на особено религиозен; ръководело го чувство на социално отчуждение. Според Мохамед Бенали, председателя на настоятелството на местната джамия, той бил от „поколението, което се чувства изолирано, подложено на дискриминация и, главно, унизено. Те говорят френски и се чувстват французи, но към тях се отнасят като към араби: те са културно раздвоени.“

Историята на Куаши не е различна от тази на Мохамад Сидик Хан, организатора на атентатите на 7 юли 2005 г. в Лондон. Нито от историята на Абделхамид Абауд, замислил нападенията в Париж. Абауд е израснал в Моленбек, брюкселското гето, станало синоним за бедност, безработица и радикален ислямизъм. Абауд обаче е получил средното си образование в едно от елитните училища на Белгия, „Сент-Пиер д, Юкле“. Напуска училище и престава да посещава местната джамия, също като приятеля си Салах Абдесалам, друг от парижките атентатори: имамите са твърде традиционни за техния вкус. „И затова търсят нещо друго“, казва Оливие Вандерхаген, който работи в местна програма за борба срещу радикализирането на младежта.

Социалните политики за интеграция в Белгия, Франция и Великобритания са различни една от друга. Общото между тях обаче е, че те

всички допринесоха за създаването на по-фрагментирано общество, и всички помогнаха за утвърждаването на по-ограничени представи за идентичност и принадлежност. Нито асимилационистичните, нито мултикултуралистичните политики създадоха ислямизма или джихадизма. Това, което те направиха, бе да отворят пространство, в което ислямизмът да процъфтява, и русло, по което разочарованието да се насочи към джихадизма.

Преведе от английски: Юлия Гешакова

(Един различен превод на същия текст вече беше предложен от сайта „Маргиналия“)

Кенан Малик е английски писател и журналист. Роден е в Индия, но е израснал и е получил образованието си в Англия. Изнася лекции в някои от най-престижните британски университети, работил е за Би Би Си и редовно публикува статии в авторитетни издания като „Гардиън“, „Файненшъл Таймс“, „Ню Йорк Таймс“. Автор е на няколко книги, включително „Multiculturalism and its Discontents: Rethinking Diversity after 9/11“ (2014). Книгата му „From Fatwa to Jihad: The Rushdie Affair and Its Aftermath“ през 2010 г. е сред финалистите за британската награда за политическа литература „Джордж Оруел“.

Коментари (1)

- 21-01-2016|**анализатор аматьор**

Авторът несъзнателно прави грешката, за която обвинява политиците във Франция.

Поставя джихадистите под общ знаменател.

Цитирането на статистически анкети показва само общите нагласи на имигрантите във Франция, Белгия или Великобритания по отношение на религия, религиозност, хомосексуалност и др.

Би трябвало да се направи психопрофил на колкото се може извършители (атентатори или джихадисти преминали към ИД). Само така ще разберем, какъв е произхода и каква е причината за тяхната радакализацията. Ясно е че това се неудовлетворени млади хора.

След като и в трите държави социалните политики към тях е бил различен, и те пак са се радикализирани тогава проблема е другаде.

Да, повечето атентатори са добре образовани, но е вярно, че месеци преди атентатите стават силно религиозни!!!

Контактуват с имами, срещат се други религиозни, силно се изолират от близките си и т.н. По време на терора често крещят „Аллах акбар“, а не „Да живее Алжир или Палестина“ или „Свобода и равенство на арабите във Франция“ например.

Тази дейност показва силна роля на религията като мотиватор, като оневинител на стореното.

Как иначе може да си обясним, един човек да премине нормалните психологически бариери и да убива напълно непознати невинни човешки същества (в страната в която е израсъл), да убива деца, и дори да се премине границата и да се самоубие.

Това е индоктринация от най-висша степен! Идеите за безсмъртие, мъченичество, рай, награда и т.н. явно силно влияят на тези хора.

Също така, не трябва да се забравя, че атентаторите са членове на едно и също семейство, най-често братя или близки роднини.

За мен лично е важно да се чуе мнението на полицейските власти и разследващите профайлъри, отколкото на журналисти, културолози, философи и прочие хуманитаристи.

Mein Kampf, една все така опасна книга?
Автор(и): Адам Гопник

Много се изприказва миналата седмица по повод излизането отново в Германия, за пръв път след края на Втората световна война, на Хитлеровата *Mein Kampf* („Моята борба“) – веднага щом стана законно публикуването и продажбата на книгата там, макар и в едно обезопасено с висок плет от бележки и коментари „научно“ издание. Дали предоставянето на публично място за автобиографичното завещание на нацисткия диктатор, написано, когато е бил вкаран за кратко в затвора в Бавария през 1920-те, го легитимира по някакъв начин, питат се хората, дори ако текстът е обграден със защитен вал от академични допълнения, целящи да изложат авторовите лъжи и мании?

За пръв път изчетох изцяло *Mein Kampf* миналата година, докато работех върху един текст за историята на Холокоста в славянските и балтийските страни през Втората световна война от Тимоти Снайдър. (Снайдър предлага донякъде оригинална и провокативна интерпретация на Хитлер, извлечена частично от прочита му на*Mein Kampf*). Аз прочетох книгата в първия ѝ английски превод, от 1933, като имах под ръка германската онлайн версия и една училищна немска граматика. Въпросът какво да правим с *Mein Kampf* в известен смисъл не зависи от съдържанието на книгата – купуването ѝ е по-скоро символичен, отколкото интелектуален жест, и човек би могъл да пледира, че това е достатъчно основание за забраната ѝ. Обратната теза може да бъде поддържана, като се изхожда от подобно символично основание: че публикуването на книгата в Германия е начин за лишаването ѝ от очарованието на забранения плод.

Както и да е, най-поразителното на този текст като текст е, че той е не толкова диаболичен или зловещ, колкото *гаден*. Това е последната книга на света, която човек би очаквал да напише един подрастващ фашистки диктатор. Повечето от нас – и особено повечето политици, включително онези от екстремистки движения – се опитват да обрисуват доволно

харизматична картина на своите истории и на самите себе си. Всички ние искаме да изглеждаме симпатични. Някаква зловеща сила може да се появи и временно да срази разказвача, но тази сила обикновено се проявява на фона на едно чисто фолклорно детство, което междувременно е омърсено. Тази схема все още следват например предизборните мемоари на политиците. Хитлер, когото подозираме, че е бил един огорчен, завистлив, травматизиран неудачник, представя себе си като... един огорчен, завистлив, травматизиран неудачник. Тази перверзия е особено очевидна в началните, автобиографични глави. Чувството на оскърбление е вездесъщо. Баща му е бил тъпоумен, подъл, злопаметен и невнятен: „Баща ми забрани да храня и най-слаба надежда, че ще мога да уча изкуство. Аз отидох една стъпка по-нататък и заявих, че тогава изобщо ще престана да уча. В резултат на тези мои „декларации“ аз, разбира се, останах с пръст в устата; старият започна да налага безмилостно своя авторитет“. Съучениците му са заядливи, учителите не могат да го оценят. Това дребнаво озлобление и неуталожените разочарования на един изпълнен с оскърбления живот парят от всяка страница и човек би могъл да си помисли, че всичко това ще бъде по-скоро деморализиращо, отколкото вдъхновяващо за потенциалните последователи. Типична е обидата, която лъха от неговия разказ за отхвърлянето му от виенската Художествена академия:

„Потеглих с куп рисунки, убеден, че изпитът ще бъде фасулска работа. В училище бях най-добрият по рисуване в класа, а оттогава способностите ми се бяха развили неимоверно много; собственото ми удовлетворение ме изпълваше с радостна гордост и подхранваше надеждите ми... Бях в хубавата Виена за втори път и очаквах, горящ от нетърпение, но и с увереност, резултата от приемния изпит. Бях така убеден в успеха си, че отхвърлянето ми дойде като гръм от ясно небе. Но тъкмо това беше станало. Когато се представих пред ректора, искайки обяснение за отхвърлянето ми от школата по рисуване на Академията, този господин ми заяви, че рисунките, които съм предал, показвали категорично, че не ставам за художник“.

Тривиалността на обидата и интензивността, с която е преразказана – в една книга, чиято цел все пак е да привлече фанатични последователи за една фанатична кауза, – изглеждат по-скоро притесняващи, отколкото изкусяващи. След което следват много подобни пасажи,

изпълнени с неуместно самосъжаление. Описанието на глада му, като безпризорен във Виена, е поантилистично.

Автобиографията на Мусолини, ако направим очевидното сравнение, макар и написана от автор в сянка – не друг, а един бивш американски посланик в Италия[1] – излъчва все пак стремежа му да се покаже в най-добра светлина; неговите младежки спомени отразяват, както би могло да се очаква, хармонията между младия италианец и националния пейзаж, който обитава. (Масоните играят за Мусолини същата роля, както евреите за Хитлер: една космополитна сила, която нарушава естествената хармония между народа и неговото отечество, между кръвта и родното място). Мемоарите на Мусолини са мемоарите на един фашистки диктатор, каквито бихме очаквали от един фашистки диктатор. Вярно е, наистина, че Хитлер пише от подножието на възхода си, а Мусолини – когато е вече на върха, но разликата в темпераментите все пак е показателна.

Странно, наистина, но „по-малките“ фашистки и крайно десни европейски фигури от същия период изглеждат по-близо до идеализирания образ на национален спасител, отколкото Хитлер изобщо претендира да е. В Румъния, например, Корнелиу Кодряну – един, направо не е за вярване, още по-бесен антисемит от Хитлер – е бил образец за харизматичен национален лидер, излъчващ и мистична религиозна аура. Дори Осуалд Мозли в Англия – въпреки присмеха, на който го подлага П. Дж. Удхаус във фигурата на своя герой Родерик Споуд – е притежавал много от чертите на един истински популярен, харизматичен водач, смущаващо харизматичен. Начинът, по който Хитлер се представя, не съдържа нищо от тази шлифована харизма. Той е жертва и страдалец от начало до край – един нещастен, обгазен войник, един провалил се артист, който умира от глад, и на когото всички се присмиват. Гадостта се разпростира и върху фанатичния му страх от омърсяване – обсесията му от сифилиса е сама по себе си патологична – и култа към силното тяло. Патосът е ненормално силното чувство, почти най-силното чувство в *Mein Kampf*.

И все пак, другото поразително – и донякъде, може би, просветляващо – нещо на тази книга е колко дребнобуржоазен (в неутралния, описателен смисъл, в който Маркс, или, ако предпочитате, Киркегор,

1 Ричард Уошбърн Чайлд, посланик в Рим от 1921 до 1924.

използва това понятие) е нейният мироглед, включително дребнобуржоазната склонност към самосъжаление. Класовата природа на изживяното от Хитлер е така ясна на него, както и на читателя: той знае, че е рожба на долната средна класа и че погледът му към света е обусловен от този факт.

Неговото тотално чувство на оскърбление трябва да е намерило отклик у онези, които познават оскърблението като първична емоция. Гадна, жалка и плоска може да изглежда книгата на своите днешни читатели, но нейната тема – да бъдеш обиждан и унизяван от всяка авторитетна фигура и да търпиш всякакви унижения – трябва да е намерила отглас сред голяма част от една цяла социална класа в Германия след войната и инфлацията. Дори омразата му към евреите е белязана от лична омраза, освен от „научната“ расова идеология. Отровата на антисемитизма има различни аромати, но онази разновидност, която изповядват дотогава, например, Дрюмон във Франция, или Честъртън и Белок в Британия, е с аристократически претенции. Според тях евреите притежават тайна, конспиративна власт. Възхищението е примесено с отвращение, както при паралелната „жълта заплаха“, надвиснала от азиатците – те са толкова умни, че стават зловещи.

Хитлеровият антисемитизъм изглежда чиста проба дребнобуржоазна параноя. Той се отнася с неприязън не към пришълеца, който нарушава покоя на светилището, а към конкурента, който държи магазина малко по-нататък на улицата и който не спазва правилата на играта. („Не знаех на какво да се дивя повече: на това колко са чевръсти в приказките или на виртуозните им лъжи“). Показателно е, че още от рано антисемитизмът в *Mein Kampf* се чифтосва с франкофобия. Евреите са като французите: това са хора, които учат в училища за изкуствата. Както франкофобията, така и антисемитизмът са част от едно и също дребнобуржоазно подозрение: те се мислят за повече от нас! Те мислят, че стоят по-високо от нас, защото са по-изискани от нас! Те се отнасят високомерно към нас, което е непоносимо за нас! Страхът от присмеха, от това да не станеш за посмешище е толкова силен при Хитлер, че пронизва речите му чак до самото начало на войната: евреите и англичаните ми се присмиват, ала смехът им много скоро ще секне! Това, че някой може да изпитва такова чувство на срам като мотив за прибягване до насилие, е общо място. Но това, че някой ще демонстрира така открито, че привързаността му към насилието извира от страха му да не стане

за посмешище и освен това, че ще го използва като източник на своята власт, изглежда ненормално разголено и незащитено.

Тук стигаме до едно потенциално абсурдно, но и може би дълбоко наблюдение. Приликата на Чарли Чаплин с Хитлер е една от стряскащите симетрии на живота през 20 век, симетрия, която не бихме могли да си представим, ако я нямаше: Чаплин пише дори в автобиографията си, че когато му показали снимки на държащия реч Хитлер, си помислил, че германският лидер се опитва да го имитира, макар и „неубедително“. Има разбира се милиони мъже с мустачки ала четка за зъби, но решението на един актьор или политик да запази или премахне подобен символен аксесоар не е никога случайно. Чаплин решава да използва мустаците, защото – както казва веднъж Питър Селърс за мустачето, което слага на *своя*дребнобуржоазен герой, инспектор Клузо, – това е естествената броня на неуверените социални класи. Потрепването на мустачките е фокусът на социалното безпокойство на Скитника – също както плоските му, смешни крака са фокусът на неговото простодушие. Чаплиновата броня е галантна, а Хитлеровата – накърнена, но и двамата носят мустаци, за да настояват за повече социално достойнство, отколкото подозират, че обществото е готово да им отпусне. (Изглежда, че по време на Първата световна война Хитлер е бил принуден да подреже първоначалния си, много по-пищен мустак – важното е, че той запазва и поддържа съкратения вариант).

Mein Kampf е мизерна книга, но трябва ли да бъде забранявана? Спокойно мога да разбера всеки германец, който би искал тя да остане под възбрана; някои речи, наистина, би трябвало да бъдат извън закона. Но дали това е една *опасна* книга? Дали разпространява зловещи идеи, които би било най-добре да бъдат премълчани? Ако оставим настрани уникално гадния тон на тази книга, в нея има малко, което да не се съдържа вече в други, все още циркулиращи антисемитски и крайно десни писания. Характерът на Хитлер остава все така объркващ, що се отнася до явното несъответствие между степента на неговото нищожество и капацитета на волята му за власт, въпреки че не би трябвало може би да бъде така – много други лични истории показват, че някои нищожни хора притежават изключително интензивна воля за власт. Но неговите теми са част от наследството на модерността, които той просто адаптира, като им придава специфична, самосъжалителна острота и след това довежда до кошмарния им завършек: славата на войната над мира; отвращение

от хаотичните пазарлъци и ограничените успехи на реформистката парламентарна демокрация, и, заедно с това отвращение – презрение към политическата класа като перманентно компрометирана; увереността, че всички военни провали са резултат от саботажа на цивилните и липсата на воля; вярата в силния човек; любовта към изключителния характер на една избрана нация; фиксирането на омразата върху една беззащитна група, която може да бъде винена за чувството на национално унижение. Хитлер не измисля тези аргументи. Той ги адаптира и след това показа до какво в реалния свят могат да докарат, ако бъдат доведени до логичния си край от някой, който притежава за известно време абсолютна власт. Съпротивата срещу тези аргументи е все още нашата борба, така че колкото и да са смущаващи, те заслужават да бъдат четени, дори и в тяхната най-гадна форма.

Превод от английски С т о я н Г я у р о в

Adam Gopnik, *Does „Mein Kampf“ Remain a Dangerous Book?* „The New Yorker“ (2016).

Адам Гопник е американски журналист и автор, дългогодишен сътрудник и кореспондент на списанието *Newyorker*.

Ива Тихолова – Импресии
Автор(и): Ива Тихолова

Денонощният автобус

Толкова сте много, навсякъде сте, а всъщност толкова малко, нищожно... пространството ехти, сякаш току що ударено у гонг. Всичко дава вид на нещо с плънка, но в момента в който го захапах то се схруска и изчезна в небитието. Полюшвам си тихичко краката на перваза и наблюдавам гноясалите облаци, които като космичен кораб са обгърнали целия ни прашен град. Мисля си за какво ли не, боря се срещу какво ли не...правя опити да си обяснявам. Опити... Парадоксът е налице, а аз сплескана между децата му – онче, бонче, аз, пиронче и тонче. Трогателна картинка, отстрани. Гледаш ме неразбиращо и си поредният човек, който ще остави няколко разказа в бърлогата ми, ще ме поогледа, ще се спре, а после ще каже, че бърза да не си изпусне автобуса, защото денонощни нямало. Дали в автобуса предлагат усмивки? Ами щастие? Качи се, виж и после ми кажи... после ли казах, пак се объркахъ, бях забравила, прости ми, привързах се. Сърцето странноприемница ли е? Гледам димът, излизащ от ауспуха, сигурно никога не е бил толкова живописен в нечии очи, толкова изпълнен, пастелен и ефирен. Потапяш се безми-

лостно в перспективата, а аз свалям хоризонта си с всяка изминала секунда... Боли, боли...

А въпросът е как?

Как ще научиш детето на търпение, как ще обуздаеш лукавите му шарещи очи, как ще възпреш ръцете му, които като вертолет палуват из пространството и разбутват тихия трепет, а краката му, които искат само да тичат, да тичат и никога да не се спират? Разбира се, че няма как, ала се налага... а защо се налага, Бог знае. Сигурно и звездите не ги свърта, сигурно и облаците се разтичат един по друг, а охлювът тайно си мечтае да отиде на гости на мравките, но винаги закъснява. Ах вселено, погълни ме цяла! Искам по хребета ти да се губя, из сините очи на твоите води, да вкусвам от жълтъка на небето, като молекула да се губя из твоите бедра... ти, която опияняваш крехките души; ти, в която не един се влюбва, изпепели ме до последния ми миг. В ледено-горещата ти прегръдка ще затанцувам, като косите на девойка сред безмилостния вятър на полето. Искам да съм твоя, нека бъда твоя или ничия... Ще разпилея оранжевите си коси при житото ти по-ясно от златно, ще заблестим и там ще потънем в забрава, търкаляйки се надолу по хълма сред шибащият летен дъжд. С тебе на криеница ще играя, рисувайки по залеза, нахално, с нетърпение за изгрева прекрасен, а вечерницата не ще удържа да срещна. Красивият блясък на завършената луна няма да остави нарциса равнодушен пред неговото вечно огледало, детето от кушетката ще пропее песента на неподчинението ти, а дядото, прелиствайки писма на лунна светлина, ще потопи ръка в небосвода, да докосне всичко що изгубил е на младини... Въртиш ме, играеш си с мен, вкусно ми е, желая те, защото само ти ми даваш това, което съм...

Тя е мит...

Тя е като митологичен герой... за нея много се говори, някои хора даже я виждат. Тя е там, където не съм аз или там откъдето точно преди малко сме се разминали. Аз съм дъвката, която безизразно настъпва и задминава... толкова бързо и толкова студено, че дори не успявам да полепна за нея... Каква чест е за една дъвка да се полепи по нечия подметка? Да обиколи още две преки по-надолу, да ѝ се случат още вълнуващи неща...някой да я залее. Но имах предвид, че тя е невидима. Само знам, че ѝ е пораснала косата и че още носи онези обици от тогава. Още

чувам смеха ѝ, носещ се в аромата ѝ, когато я поглеждам лукаво. Казват щастлива е, надявам се. Казват, че ходила насам-натам, вярвам го. Казват, също така, че имала много да учи, неминуемо е. И така аз всеки ден я виждам косвено и си говоря с нея чрез другите...

Ода за егото...

все повече обичам себе си и все по-благодарна ставам към съществото си. Виждам своите здрави и жизнени корени как пълзят и как всяка една отрова ги прави още по- корави и им придава епичен цвят, вкус на гуарана и дъхава свежест на вода. Отмиват вятърът и емоциите, любопитни са... надничат в корените на чуждите дървета, а сред тях има и такива, които сякаш сами са се облели с бетон, тъй старателно, че да заблудят всеки, но то е до време. Почвата прозира и ерозира около тях, друг е въпросът доколко ще виждаш прашинките, когато стане кълбо от мухи там, вече е ясно... но това „вече“ никак не е „вече“ – то е било, но сега е повече. Жалко за дървото от съседната горичка, жалко за гъстата му корона – наистина... и хубава здрава кора има, но сърцевината му е изгнила в кулите до самите небеса, до облаците... нищо, дано хората не го посекат, дано то осъзнае и дано оздравее, докато не стане късно. Дали да му пратя от своя дъжд? Не, стига толкова, аз му пращах и слънце, и деца, и усмивки... но каруцата не бива да седи пред коня! Да... Там около него, гледам, се събират все храстчета, то като че ли намира утеха и публика в тях, не желае да общува с други дървета, особено широколистни, от страх за сърцевината си... а храстите уви непостоянни са и никога няма да разберат за същността му, те ще се кланят на короната му и на кората му, ще се смеят на шегите му, на остроумията му, на чара му... но ако то пожелае себе си, подобните нему вече може да са си отишли, да са насочили клоните си в посока на вятъра. Ах колко тъжно би било, уви, колко тъжно, но и ние тогава линеехме, защото виждахме, усещахме, а то – то се заслепяваше само от величието си...

Ива Тихолова е млада българска художничка и авторка. Завършила е сценография в Националната художествена академия. В момента живее в Берлин, където работи върху различни проекти.

Момичето от Дания
Автор(и): Златко Ангелов

Филм за една любов, вдъхновен от живота на датските художнички
Лили Елбе-Айнар Вегенер и Герда Вегенер.
Режисьор: Том Хупър
Сценаристи: Дейвид Еберсхоф и Лусинда Коксън
С участието на: Еди Редмейн и Алиша Викандер.

This is not my body, professor, take it away
(Това тяло не е мое, професоре, махнете го)

Киното е общуване с човешки лица, каквито няма да срещнем през живота си. Лица от измислени истории. Ние не подозираме до каква степен харесването или не, на даден филм, зависи от лицата на актьорите; това, което наричаме харизма, се излъчва най-вече от лицето. Заради едно изразително лице сме готови да простим слабостите на сценария или режисурата. Обратно, в по-редкия случай, когато лицето на актьора или актрисата ни отблъсква, не успяваме да видим достойнствата на чудесно показана история. Чрез екрана общуваме с лица, които са специално подбрани, за да ни внушат характер или идея; при това тези лица са на хора със специален талант да излъчват характер и/или идея.

Но тогава от какво зависи дали един филм е добър или лош? Дали от същото, което прави една книга добра или лоша? Когато четем, трябва да си представяме лицата на героите и това ни освобождава от съпротивлението или привличането, което „готовите“ лица в киното предизвикват. Киното е по-лесно за възприемане, но възприятието на книгата е по-независимо от въздействието на живите лица. Когато историята в един хвален филм не ни хареса, сме склонни да го извиним с формалните му качества: сценарий, режисура, камера, музика. Когато ни хареса, не ги забелязваме, дори и филмът да е получил ниски оценки.

С една дума, преживяването и харесването на една измислена филмова история е винаги по-субективно отколкото ни се иска, отколкото можем да си представим или – да изразим.

През последното десетилетие обаче кинотворците все по-често правят филми, вдъхновени от живота на реални личности. Дори и когато сценарият по етични или художествени съображения се отклонява от автентичните биографии, имената са запазени и ни предизвикват да търсим паралели. Един естетически елемент обаче винаги се отклонява от автентичния живот – лицата! Те са по правило по-красиви и по-изразителни от тези на прототипите. Магията на киното е невъзможна без харизмата на актьорските лица.

И ако се съгласим, че изкуството е интерпретация на човешкото състояние с художествени средства, то в киното правдивостта на тази интерпретация се постига по парадоксален начин, с преувеличена красота.

„Момичето от Дания“ е азбучен пример за всичко казано до тук. Стилистиката на тази лента не е *само* в избраните интериори в стил Арт Деко, в пепелявата северна светлина и пъстроцветието на парижките салони. Тя започва и свършва с едрите планове на красивите лица на Алиша Викандер и Еди Редмейн, които доминират филмовия пейзаж. А с това доминират и сюжета. Те са дотолкова обсебващи, че лично аз съм склонен да обявя за слабост на режисурата живописната увертюра – камерата ни показва величествена гледка от планини и вода някъде в Дания – която въвежда второстепенната сюжетна линия за двама художници, търсещи признание и материален успех. Същият несъразмерно гигантски пейзаж служи и за мелодраматичен завършек на филма.

Истинската драма, която е и причина да бъде създаден този филм, се разиграва в малки стаи с дървен под, театрални гардероби, салони отрупани с картини, както и рибния пазар на крайбрежна копенхагенска улица. И най-вече се разиграва в очите и облеклото. Това е гениално досещане: да предадеш трансформацията в характера и сексуалната идентичност като фокусираш камерата върху невероятно изразителните погледи на главния герой, който е ту мъж, ту жена, и то дотолкова, че смяната на прическата, червилото по устните и дрехите играе само формална роля. Дори без да сменя гласа си, Еди Редмейн заприличва на жена само с очите си и обратно, връща се към мъжкия си образ с любовните си погледи към Алиша Викандер, която винаги го гледа влюбено, колкото и да ѝ е тъжно или тревожно.

Айнар и Герда Вегенер са женени, влюбени един в друг художници, които излагат картини в копенхагенски салони през 20-те години на миналия век. Те са се запознали като студенти в академията по изящни изкуства. Въпреки, че Герда е по-енергична и продуктивна, Айнар получава по-високо признание от местния артистичен елит. Герда е портретист, Айнар рисува пейзажи. Веднъж Герда моли Айнар да ѝ позира вместо балерината, която е редовния ѝ модел, но е закъсняла за сеанса, и с това неволно припомня на Айнар, че вътре в него – във въображението му, но по-скоро в амбивалентното му чувство за сексуална идентичност – е съществувала друга личност, която е жена и която те двамата назовават Лили.

Като артисти със свободни нрави и неограничено въображение, те решават на шега да покажат женската личност на съпруга пред обществото. Той отива заедно с жена си на прием облечен и вчесан като „братовчедката Лили“ – всъщност класическа форма на трансвестизъм. У зрителя в този момент се появява подозрението, че Герда е може би бисексуална. Но то е бързо опровергано от недвусмислено проявеното желание на Герда да има дете от Айнар. На приема Айнар-Лили привлича вниманието на поета Ерик Сандал, който не показва дали е разбрал двойствената природа на братовчедката и иска да я съблазни. В следващ епизод на Айнар му става ясно, че Ерик е хомосексуален, което го отвращава и от това зрителят разбира, че трансвестизмът му не е свързан с хомосексуални наклонности, а е подканящ към симпатия опит да изглежда и външно като от женския пол, който той се чувства вътрешно.

Герда разбира, че е отишла твърде далеч в шегата и внезапно е изправена пред сериозна екзистенциална трагедия: нейният мъж желае да се превърне в жена.

Този основополагащ сюжетен факт филмът е взел от реалния живот на двамата художници. Герда, по баща Готлиб, и Айнар сключват брак през 1904, тя на 18 – той на 21. Не след дълго тя приема желанието на съпруга си да го нарича Лили Елбе и той започва да ѝ служи като постоянен и единствен модел за нейните най-известни (и печеливши) портрети на модно облечени млади жени с огромни бадемови очи.

Едва през 1913 публиката узнава, че моделът за тези женски портрети е нейният съпруг. По това време Айнар вече не крие, че иска да бъде трансджендър от типа мъж-към-жена и повечето техни съвременници смятат, че те са живели повече като две сестри, отколкото като сексуал-

ни партньори. Но бракът им постепенно върви към разруха и те се развеждат през 1930 година. По същото време Лили решава да се подложи на операция за смяна на пола, т. е., да се превърне в истински трансджендър. Така тя става една от първите известни в света хора с неустановена сексуална идентичност, претърпели тази хирургическа трансформация във време, когато единици хирурзи-пионери са имали куража да я приложат. За съжаление не може да се каже дали операцията е била сполучлива, защото Лили почива през 1931 г. от постоперативни усложнения. Тя е на 48 години. В историята на живописта, Вегенер е известен като Лили Елбе.

Лили Елбе е типичен случай на раздвоена сексуална идентичност – състояние, което е лека форма на множествено (двойствено) личностно разстройство, но не се обявява за такова, за да не бъде квалифицирано като заболяване и съответно нуждаещо се от лечение. Най-важното от човешка и социална гледна точка е, че хората, които имат това сексуално раздвоение (психичният им пол е различен от биологическия), нямат други психични разстройства и не изпитват това като смущение, стрес или нещо ненормално, предпочитат да бъдат приети от обществото каквито са, а не като хора с психично отклонение.

В 21 век операциите за смяна на пола са рутинни и завършват с успех. Един човек става трансджендър тогава, когато си смени пола, хормонално и хирургически. Дотогава той или тя избира да се проявява като пола, който съответства на психично преживявания от личността им пол. Социалните конвенции и недоразуменията, които възникват обаче между пола, който околните виждат, и онзи, който личността преживява, са създали бариера на често конфликтна непоносимост, стигаща до отхвърляне на личността – не на пола, а на личността – на човека с раздвоена сексуалност. Самият човек преминава през дълги периоди на объркаността и съпротивление спрямо собственото си тяло. В тази гама от роли той може да се покаже като травестит, хомосексуален, бисексуален и хетеросексуален, като ги сменя в зависимост от обстоятелствата.

Социалната адекватност на тези хора, а на обикновен език това означава дали ще живеят щастливо или не, дали ще се чувстват пълноценни или не, зависи единствено и дълбоко от хората, които живеят със и около тях. Защото те не избират своето състояние, но другите могат да изберат дали да ги приемат без уговорки или да не ги приемат. Не хората с раздвоена сексуалност трябва да претърпят социална адапта-

ция, а точно обратното: хората около тях, които смятат, че собствената им унисексуалност е норма, трябва да се адаптират към потребностите и трудностите, които хората живеещи в тяло, което им е чуждо, имат.

Магията на филма „Момичето от Дания“ е тъкмо в направения от Герда избор. Изборът е любов. Някъде от края на първата третина на филма, историята е повече за любовта на Герда и нейните нежни и самоотвержени прояви, отколкото за трансформацията на Айнар в Лили. Тя не просто го приема, защото го обича. Тя го обича заради самия него, заради неговото състояние, което се нуждае от специални грижи, поднесени със специална любов. С тази любов в сърцето тя самата преживява трансформацията му от мъж към жена и продължава да обича жената, която ѝ е съпруг и – всъщност, още по-важно – приятел. Лили – с погледите си, с новопридобитата си женственост, на която се учи наблюдавайки красивите жени около себе си – страда и заради Герда, на която не може да даде онова, за което тя копнее: да има дете. В същото време Лили е стимул за творчеството на Герда, чрез което тя се радва на интереса на парижкото артистично общество.

Химията между двамата е показана деликатно и в почти съвършен прогрес. Колкото повече Лили се превръща в жена, толкова по-силна е привързаността и жертвоготовността на Герда да ѝ помогне тази трансформация да се извърши до край. Този край се простира далеч, непостижимо далеч, до най-съкровеното у всяка жена: на леглото след първата операция, осъзнавайки, че ѝ предстои да има женски органи, Лили неочаквано сякаш, но всъщност психически напълно логично, изпитва надеждата, че може да има дете.

Лили умира с тази надежда в сърцето си.

Герда, „момичето от Дания“, нито в една сцена от филма не показва съмнение, че трябва да направи всичко, което е по силите ѝ, за да се чувства съпругът ѝ такъв, какъвто е: жената Лили Елбе. Със съвършено чувство за мярка авторите на филма и двамата актьори са избегнали всякакви фройдистки отклонения, психоаналитични тълкувания, клинични дефиниции или социални стълкновения. Те са се съсредоточили върху любовта като най-съществения, едва ли не единствен, инструмент за поддържане на топлата човешка връзка между двама души, които са фатално противопоставени от своята биология.

Златко Ангелов (1946) е автор на мемоарната книга „Communism and the Remorse of an Innocent victimizer“ (Texas A&M University Press, 2002), сборник с новели „Еротични спомени“ (Сиела, 2012), сборник с разкази „Любов на Boogie Street“ (Скалино, 2013) и книга за Америка „Моята Америка“ (Ерго, 2015). Негова публицистика и литературна критика четете в дигиталното издание „Неизбежна проза“, както и на личния му блог www.antipropaganda.net.

Коментари (8)

- 24-01-2016|**Златко**

Започнах разговора, който бих искал да подема и тук, в един предварителен обмен на мнения с моя адаш. Работата е там, че аз виждам в тази рецензия един принципен проблем, който нито искам, нито мога да премълча, а именно: изместването на акцента, при обговарянето на гей- и куиър-проблематиката, от самите куиър-хора към нас, „нормалните“, в чиято среда те са принудени да живеят.

Но преди да започна, някои според мен важни предварителни информации и уточнения. Струва ми се важно да се отбележи, че при извършването на една от операциите хирургът открива вътре в тялото на Лили недоразвити женски полови органи, което разбира се обяснява напълно факта защо тя се е чувствала винаги жена, въпреки че е обитавала мъжко тяло през по-голямата част от живота си. Според мен е погрешно да се подхожда към нея и обяснява „случая“ ѝ чрез стандартната фраза „личностно разстройство“, тъй като причините съвсем не са единствено от психическо естество – Лили просто е била личност с хермафродитно развитие, която в един момент е предпочела не пола, който природата ѝ е наложила външно, а онзи, който винаги е изживявала като истински – вътрешния. Много вероятно е причините за този вид полови „трансфор-

мации“ (а всъщност „изправяния“ на изкривени от природата сексуални и полови дадености) да са именно от този род, при немалка част от случаите.

След прочита на рецензията става ясно, че авторът ѝ разглежда като главна тема, послание и съдържание на филма не толкова трагично-прелестната история на Лили Елба – жената, родена в мъжко тяло – колкото факта на вярната подкрепа и непрестанна обич от страна на нейната съпруга, компаньонка и вярна спътница във филма, Герда Вегенер (Между другото, в реалната история е било малко по-другояче – там Герда просто се развежда с Айнар и заживява свой собствен живот; без съмнение начинът, по който авторите на филма са избрали да представят нещата в наши дни, отразява по-скоро чувствителностите на настоящето, при това само сред много подбрани човешки среди и личности, отколкото онези от началото на 20 век, или дори днес, сред по-широките кръгове от хора).

Цитирам, за да не бъда голословен:

> *Магията на филма „Момичето от Дания“ е тъкмо в направения от Герда избор.*

И още – тук вече става ясно, че според Златко Ангелов „момичето от Дания е Герда, а не Лили):

> *Герда, „момичето от Дания“, нито в една сцена от филма не показва съмнение, че трябва да направи всичко, което е по силите ѝ, за да се чувства съпругът ѝ такъв, какъвто е...*

Разбира се, правото на всякакви интерпретации е напълно безспорно и в такъв смисъл мнението и погледът към филма от тази рецензия си имат право на собствено съществуване, но по мое лично усещане и мнение те изкривяват най-важното послание на филма по един напълно неприемлив начин. А най-важното послание на филма е, че интересни и ако щете, важни, в цялата тази проблематика, сме не ние, „нормалните“ хора на този свят, а именно те, „обратните“. Според мен в тона на рецензията се прокрадва една добре доловима нотка на доста егоистично умиление пред собствената способност да се отнасяме „добре“ към тези хора, без да си даваме сметка, че най-важната вътрешна работа, ако щете задача, е да се отнасяме към тях както към всички други, тоест да ги разглеждаме, оценяваме, приемаме или отхвърляме не от гледна точка на техните сексуални избори (или съдби), а просто като всички останали, тоест като хора с комплексни съдби, характери и различни качества, които ги правят симпатични или противни, но НЕ защото са

„обратни“, а просто защото са хора като всички останали, ако и с някакъв вид специфични, по-заострени, поради недостатъчната степен на развитие на общественото съзнание, проблеми.

Казано накратко: според мен Герда от филма без съмнение е личност, достойна за симпатия или може би дори възхищение, но „момичето от Дания“ просто не е тя. Филмът е за Лили, а не за Герда, и в това не може да има дори капчица съмнение. Но това е дълбоко второстепенен въпрос, защото всъщност филмът, разглеждан като послание, не е нито за Герда, нито за Лили – той е филм за самите нас, за това как ние виждаме самите себе си, когато бъдем изправени пред гледката на един такъв проблем. И онова, което откриваме в тази гледка е, разбира се, израз на вътрешните, собствените ни умонагласи. Дали ще изберем да виждаме в нея вид огледало, което показва „нас“ – „добрите“, „напредничави“, „прогресивни“ хора, които са в състояние да приемат „без предразсъдъци“ „дори и ТОВА“, или напротив – ще изберем да откриваме в нея вид прозорец, през който просто се виждат други хора КАТО НАС – това, разбира се, е въпрос на лична гледна точка и личен избор.

Самият аз предпочитам второто.

- 24-01-2016|**Златко**

Откъм Фейсбук...

> ***Mariana Pavlova*** *Като майка- съчувствам на хората с този проблем. Той няма изход. След, евентуално, успешна операция, хората сменили пола, цял живот са на хормонална терапия. Как се отразява това на здравето им и коя от двете ситуации е по- добра, струва ми се, че освен въпрос на личен избор, това е и въпрос на дългогодишни изследвания. Не съм чела за последиците от такава терапия.*
>
> ***Списание „Либерален преглед“*** *Да, така е. Но същото се отнася и до много други видове операции, като например отстранявания на щитовидна жлеза и пр. Хората въпреки това са в състояние да живеят щастливо и да водят пълноценен живот. Проблемите при специфичната тема, смяната (а всъщност „изправянето“) на пола, са свързани с отхвърлянето и предразсъдъците, на които са подложени тези хора. Един човек с отстранена щитовидна жлеза си е нормален човек, който трябва да гълта изкуствени хормони. Напротив, човекът, „сменил“*

пола си е обект на един много специален вид агресия, която ще го съпътства до края на живота му/й...

- 24-01-2016|**Вики**

Интересна рецензия, определено ще гледам филма след като я прочетох. Също така ми се струва, че това е най-доброто представяне на въпроса за трансполовите хора в българска медиа, което съм виждала досега:). Искам обаче да обърна внимание, на някои моменти по отношение на половата дисфория, които не са представени съвсем коректно в статията.

Може би най-важното е, че половата дисфория (приетото име на това състояние в DSM-V на американската психиатрична асоциация) не е състояние на раздвоена сексуална идентичност и няма общо с множественото личностно разстройство. Половата дисфория е разстройство на идентичността, съвсем различен клас от разстройствата на личността. Като такова има коренно различна картина, симптоми и начин на третиране

Половата идентичност не е раздвоена, а просто различна от биологичното тяло на пациента. Тази идентичност не е и неустановена, а тъкмо обратното – трансполовите хора са болезнено наясно с това каква им е идентичността. Това е и един от източниците на въпросната дисфория. Така кариотипна жена с полова дисфория има мъжка полова идентичност, докато кариотипен мъж с полова дисфория – женска полова идентичност.

По повод и коментара на Златко, наистина има биологичен компонент. Трансполовите хора имат мозъчна структура, по-близка до тази на пола, с който се идентифицират, отколкото биологичниа им пол. Според водещите теории причината е хормонален дисбаланс при майката по време на късната бременост. Гениталиите се развиват по-рано от мозъчната структура, и промяна в хормоните на майката може да доведе до това, мозъкът да се развие в различна посока от тялото. Естествено в цялото нещо, като всичко в психологията има и генетичен и социален елемент.

Накрая, човек не става „истински трансджендър“ като си смени пола. Човек е трансджендър когато има полова дисфория и по-конкретно транс-мъж или транс-жена. Със смяната на пола става просто мъж или жена, в зависимост от посоката. Цялото нещо обаче повдига адски

много въпроси за това какво е биологичен, психологичен и социаллен пол, как тези неща си взаимодействат и какво точно прави мъжете мъже и жените – жени и къде са границите между тези неща.

- 24-01-2016|**Златко Ангелов** (автор)

Естествено, че ако не съществуваше личността Лили, нямаше да има филм – аз съм казал това с една фраза: „основополагащ сюжетен факт“. Филмът е и за двамата! И любов може да съществува само, когато има двама души, които се обичат. Аз нямам предварителна теза, когато гледам филм или пиша филмова рецензия. И в този случай моите изводи са извлечени от конкретните образи, реплики, стилистика. Преди да умре, Лили казва на Герда: „How have I ever deserved such love?“ И ѝ разказва за съня, който е имала – че е родила дете, което я е нарекло Лили. Не може да е случайно, че един толкова конгруентен в изразните си средства режисьор е избрал за кулминация на филма си точно такава реплика. А съвсем между другото, някъде по средата на филма, Герда е ясно наречена от Ханс „момичето от Дания“. С изключение на погрешния медицински абзац, коментарът на адаша е интересен и напълно в дух с неговия новопоявил се интерес към трансджендърите. Аз разбирам тезата му и я споделям. Но, от една страна, черната кожа и обърканата сексуална идентичност са две различни „стигми“ по отношение на психичното поведение и конфликтността, която то предизвиква. А от друга, поради съществуващите предразсъдъци, невежество и социални конвенции, тук става дума за филм, който със средствата на изкуството (както се казва в рецензията, с „естетическо преувеличение“) се стреми да покаже, че трансджендърите са именно ХОРА КАТО НАС, заслужаващи цялата любов, която предизвикват – както всеки от нас. Този филм показва как може да разширим закостенялите представи на собствената ни култура за това кое е „норма“ и кое не е.

- 24-01-2016|**Златко**

Благодаря за тези уточнения, Вики, самият аз трябва вече да уточня, за мен определянето на този вид хора и техните проблеми като „вид психически отклонения“ ВЕЧЕ е принципен акт на агресия, ако и несъзнателна, поне в случая. Не случайно войната за изваждането на този вид проблематика от „Диагностическия и статистически учебник за психиатричните смущения“, официалния наръчник на психичните

отклонения в САЩ, е продължила толквоа дълго време – вижте в тази връзка ето този текст...

Как хомосексуалността е станала нещо нормално

- 24-01-2016|**Златко Ангелов**

@Вики. Благодаря Ви за уточненията – явно сте човек с медицинско образование (същият съм и аз, без да практикувам много отдавна) – и особено за въвеждането на понятието полова дисфория. Хермафродитизмът е хромозомна аберация, докато дисфорията е психична дисоциация при хора с нормални хрозоми (кариотип). Признавам, че написах тълкуването си на заболяването – съзнателно – преди да прочета последите дефиниции от Петия ДСМ. След като се порових, разбрах, че то е било правилно според логиката на състоянието и в контекста на един текст, който е предназначен за общата публика, а не за специалисти, както и да помогне на тълкуването на едно художествено произведение. Това е така, защото в специализираната психиатрична литература, както и в DSM-V, понятията, описващи това състояние, са в процес на изясняване и постоянно преразглеждане. За мен беше важно да се подчертае, че, дори и да става дума за психично състояние на несъответствие между биологичния пол и половата идентичност, раздвоението НЕ Е ВЪТРЕШНО СЪСТОЯНИЕ на дисфоричния индивид, но все пак съществува. Колкото и той/тя да е сигурен/на в половата си идентичност, раздвоението се получава от взаимоотношенията му/й със социалната му/й среда. Другите го „раздвояват“, понеже не искат да повярват, че не е това, което виждат по тялото му (особено вторичните полови белези). Голямото послание в образа на Герда е, че тя го възприема според НЕЙНАТА – на Лили – идентичност (съзнателно оставям местоименията да са в различен род) и не я раздвоява, колкото и да тъгува, че губи Айнар като съпруг, а – напротив – употребява любовта си, за да му помогне да се чувства каквато е. Да бъде КАТО ДРУГИТЕ. Тънкият момент е, че тя се идентифицира – и окуражава проявите ѝ – с неговата женска същност И ПРЕДИ ТОЙ ДА СЕ РЕШИ НА операцията. Операцията е само резултат на инерцията на нашите социални конвенции. Авторите на филма обаче са отишли и тук по-далеч в посланието си за еднаквостта на трансджендърите с другите. Лили замечтава да има дете: значи не става дума просто, че може да се премахне дисоциацията между психичната идентичност и биологичния изглед, а – че може трансжендърът мъж-

към-жена дори да изпълнява пълните биологични функции на жената. Дали това е само мечта, не знам, тъй като не ми е известно за хора, сменили хирургино пола си, които след това да са родили дете. Във всеки случай, реалното семейство Вегенер далеч не постига идеала, показан във филма.

- 24-01-2016|**Вики**

„за мен определянето на този вид хора и техните проблеми като „вид психически отклонения“ ВЕЧЕ е принципен акт на агресия, ако и несъзнателна, поне в случая.“

Според мен не е толкова просто – дисфорията създава доста проблеми преди да бъде третирана, и наличието на някаква „диагноза“ може да направи това доста по-лесно. В САЩ със странните им медицински застраховки, това е още по-важно за да могат трансполовите хора да получат хормони и необходимите им процедури и терапии. От друга страна обаче, не трябва и да се превръща в „умствена болест“, „лудост“ и подобни, защото вече това си е стигматизиране. За това и в новия ДСМ вече е полова дисфория, а не както беше преди разстройство на половата идентичност. Така проблема става самата дисфория, която може да бъде третирана, а трансполовата идентичност бива оставена намира.

- 25-01-2016|**EmG**

Мисля, че това е филма, който никога няма да гледам.

Сънят на водата
Автор(и): Мими Михайлова

Макрина гледаше замислено през прозореца на кабинета си. Семейният мезонет имаше прекрасна панорама към отсрещния бряг, на който бяха всички основни държавни институции, осветени като театрални декори, и където беше работното ѝ място. В нощния мрак тъмните води на реката проблясваха и се усещаха силните течения, закопчани от луната за мига. Хладното око на небето хипнотизираше жената, караше я да потъва в потока на невъзможността да вземе решение.

В 10 сутринта трябваше да предаде становището си на Комисията. Миграционните вълни от Изток през последните три месеца заплашваха да променят нейния свят. Нахлуваха в Съюза с младата си кръв, с численото си превъзходство, с увереността, че тук ще намерят дом, но и че ще асимилират доволството на ... Може би грешеше... Страхът от този чужд устрем ѝ беше предаден от хората, които обичаше, и я караше да се чувства неуверена.

Преди половин час Войчех беше напуснал дома ѝ, но тя все още усещаше вълнението от присъствието му. С него се чувстваше сигурна, доверяваше се на професионалния му нюх и на преценките му..., а той ѝ се беше посветил изцяло. Бавно отпиваше от чашата. Беше я подала, за да ѝ налее още от виното. Пареше я дъхът му: „Искам да...“. И двамата знаеха, че повече от това нямаше да позволят да се случи. Беше омъжена, имаше дъщеря, която я копираше, а и позицията ѝ изискваше точно премерени думи и поведение... Вече бяха изморени от разиграването на сценарии, от предвиждането на ходове, от страха да не сгрешат.

Дълго обмисляше какво да е крайното решение. Времето и отговорността я притискаха. Бежанските талази, атентатите и страхът създаваха постоянно напрежение, напомняха колко е крехък балансът и изравяха земята под краката на държави, които до неотдавна бяха световни гаранти на сигурността. Предстоеше и Конференцията.

Върна филмовата лента на срещата им.

***

Ерми виждаше пред себе си единствено слънцето, яхнало седлото между изправените уши на коня. С последни сили държеше отворени очите си, причерняваше му, на моменти губеше съзнание, но жилавото му тяло все още се движеше с ритъма на жребеца. Бедрата му инстинктивно притискаха хълбоците на ата, държеше здраво юздите и внимаваше слънцето да не потъне.

А залезът приближаваше с всеки нов талаз. Трябваше да излезе от придошлата река, докато е все още виделина. Оглеждаше се за бойците си и избягваше носените от водата мъртви тела и предмети. Вятърът засилваше усещането за студ. Беше почти вкочанен. Все по-трудно тялото се подчиняваше на волята му. Долавяше, че Исбул язди плътно до него. Трябваше да доплуват до другия бряг. Водата, тъмна и гневна, изсмукваше мъжките сили. Вълните като самодивски ласки ги обърквaха и потапяха.

През мрежата на водния сумрак видя наблизо коренище и се устреми към него. Бедрата му насочваха белия ат към брега. Конят надигаше глава да изплува от мътилката на страха, а ушите му все по-трудно задържаха слънцето. Ерми се стремеше към дървото, но му се изплъзваха и брегът, и светлината. Страхът се беше просмукал в жребеца му и конвулсиите, заедно с талазите, обърквaха ритъма на конника. С цялото си тяло и същност той знаеше, че това е шансът за спасение. Пак се напрегна, забоде пети в задъханите хълбоци на ата и без пощада към себе си и животното се устреми към спасението. Копитата потърсиха твърдина, на която да стъпят. Преглътна буцата с отчаяние, слънчевото кълбо подскочи и се обърна. Усети брега под краката си. Още няколко стъпки... И се свлече.

* * *

Макрина се събуди. Сърцето ѝ блъскаше лудо, беше плувнала в студена пот, по ръката ѝ тръгна дъждовен мравуняк. В сумрака едва се ориентира къде е. Да, полегнала бе за малко в кабинета си... Пресегна се към джиесема и екранът освети лицето ѝ – точно 4.44. Какъв беше този мъж в съня ѝ!? С цялото си тяло усети как се бори за живота си, сякаш тя беше на негово място...

Трябваше да завърши становището си, но се чувстваше страшно изморена. Не ѝ се ставаше, но и не искаше да се върне в съня... Стресна се.

На пода падна книгата, която четеше на дъщеря си, „За петела и Млечния път“.

В главата ѝ звучеше, топъл и дълбок, гласът на Войчех:

– Не се бой да изпиеш тази чаша. Знаеш, че съм до теб.

– Зависи какво има в Нея – отсече тя.

– В Нея винаги има хаос и ред...

– Виждаме какви са реакциите след атентатите. Как да превърнем хаоса в ред – говореше Макрина на себе си?!

– С меч в ръка и със закон – твърдо отвърна той.

– Със Словото...

– Само с думи не става, нужни са ясен план и последователни действия – прекъсна я Войчех.

– Мислиш за операцията спрямо ИДИЛ и предложението за разпределяне на мигрантите... – докато говореше, Макрена премисляше.

– Знаеш как яйцето става петел, а петелът – жена – тонът на Войчех стана твърд.

– Не искам да влизаме в този цикъл.

– Започнал се е вече – тихо ѝ напомни потъналият в сянката на фотьойла мъж.

– Ако се подсилят външните граници на Съюза и се възстановят вътрешните ограждения, това ще намали за кратко потока, но и ще натрупа злобата... Ако не направим нищо, сме на пътя му и ще ни помете... – говореха предпазливо, защото навсякъде ги подслушваха и следяха, заради сигурността им.

– Заспалият в себе си се пробужда в себе си и вижда себе си вън...- поде Войчех.

– „В нашата градина растеше ябълка, чиито плодове най-добре се виждаха от техните прозорци“[1] – завърши Макрена, загледана в пръстена си! – Харесвам този уроборос. Захапала опашката си, змията е съвършена- завъртя пръстена около лакирания си нокът! – Мога да задвижа колелото от главината...

– Не забравяй, че Змията изяжда децата си – напомни Войчех.

– За седем дена ще я разтворя в кръвта си – усмихна се Макрена. – Ще я превърна в мост между Изтока и Запада – страшно ѝ се искаше да намери баланса. – Това ще е базата ми и за Конференцията в Па-

1 Цитатът е от „Сараевско Марлборо“ на Миленко Йергович, превод на Русанка Ляпова, изд. „Жанет 45“

риж... – опитваше се да следи нишката. – Промяната на климата е свързана с националната ни сигурност. Нестабилността в една провинция заплашва устоите на всички. Толкова сме свързани...

***

Трескавото разтриване върна пулса в тялото на Ерми. Усещаше се като част от някаква купчина. В унеса си почувства топлината и тежестта на голото тяло. „Защо го направи?!“ – Исбул давеше дъха си от болка. „Беше героят в битката, победихме... Защо беше нужно?“.

Ерми не можеше да отвори очи, но картините с размахани мечове, стенания, кръв и смърт го съживяваха в някакъв друг живот... Плътта му сякаш беше стъпкана от конски копита. Ледени пламъци разкъсваха с ноктите си кожата му... Биха се смело. Воините му попиха всяка негова дума и жест. Водеше ги викът му, оръжието му, гневът му... Победиха. Но какво става! Тълпят се около него, приветстват го..., очите им блестят... не могат да бъдат спрени... какво искат... преследват врага до реката... Лудост! Защо реват и не спират.. водата ще помете всички! Те победиха, нека победените се оттеглят... Лудост! Войните му продължават битката. Иска да ги спре. Трябва да ги спре... Той беше господарят на тези бойци и на тази земя, неговата дума беше закон. Прониза го болката на прозрението – победата ще се превърне в погром, ако продължат да преследват варварите... Никой не искаше да чуе и да изпълни заповедта му за отбой... Опиянена, тълпата го пое. Можеше да бъде единствено неин водач, но не и да я контролира. Исбул постави ръка на рамото му да го спре, но викът на бойците изтръгна комитопул Ерми от вцепенението и беше отново на чело... Безумието на тълпата му отне избора, както и думата.

Исбул не спираше да пита „Защо?!“, а сълзите му падаха парещи като капки от запалена свещ. От юноши бяха заедно в добри и тежки моменти. Беше изпитал и признал силата на Ерми – той беше господарят, войнът и жрецът. Исбул му беше верен съветник и другар, до гроб. Тълпата му беше отнела Ерми, а можеше и да го изгуби завинаги в придошлите води... Голото тяло на Исбул отдаваше топлината и живота си на Ерми. Страхът от загубата на приятеля отприщи сълзите му. Колко пъти бяха разговаряли за стратегии и битки, за човека и Бога, за съдбата и Пътя... Думите и емоциите им градяха крепостта на приятелството им, душите им се сливаха ведно..., а телата им страдаха до болка разделени, невъзможно разделена плът от плът..., и тази граница не прекрачиха никога.

* * *

Четири поредни години дъждовният сезон в югоизточната провинция Ал Хасах не се случи. От ноември до април нито капка. Пшеницата не роди, стадата се изгубиха и семействата се преместиха в Алепо, някои пък – в Хомс или Дамаск.

Макрена държеше снимка на черноока забрадена жена, чийто син се беше удавил по Пътя на спасението. Очите ѝ бяха пронизващи с болката да знаеш и да трябва да действаш въпреки познанието, с болката да обичаш въпреки отхвърлянето. Много сила и твърдост имаше в очите на тази непозната красива жена. Макрена се чувстваше хипнотизирана и потопена в друг живот. Разбираше този поглед...

Знаеше, че трябва да съхрани своя свят от нашествието, но и беше уверена, че всички хора имат правото на... Просто алчността беше деформирала човека от мислите до действителността му. Беше убедена, че може да сбъдне идеите си. Беше предвидила механизмите, но в плана ѝ за действие липсваха все още доста брънки... Нужно ѝ беше време, а тя го нямаше. Трябваше да се реагира веднага и това, което предстоеше, беше в конфликт с цялата ѝ същност.

Вълната на емоцията я заля. Чувството ѝ беше до болка познато. Същото преживяване имаше в съня си и то бе преминало в сегашния ѝ живот. Макрена трябваше да представлява страната на страха. Въпреки че чрез страха се манипулираха и контролираха масите, въпреки че от страха се печелеха маса пари... Беше се борила срещу това. Беше омерзена, че въпреки убежденията си, трябваше да защитава този страх.

Потокът на икономическата миграция премина във високите вълни на гражданската война и сега това цунами заплашваше да залее нейната земя, да потопи Европа. А от Кулата на Ню Йорк наблюдателите следяха движението на водата и организираха COP 21, но вълната трябваше да бъде спряна... Париж беше избран за провеждане на Конференцията на страните от Конвенцията на ООН... и за атентатите. Нима някой си мисли, че може да има санитарни кордони за катастрофите! Всички сме толкова свързани!

* * *

Макрена изплуваше ту от мислите си по становището, ту от водите на битката. Историята се повтаряше. Не искаше да вярва, че отново е в кръга. Не, няма да допусне да преживее този кошмар отново – да е убедена как трябва да постъпи, а обстоятелствата да ѝ налагат точно

обратното. С цялата си същност знаеше, че тя беше Ерми. Различните времена и измерения се бяха докоснали. Може би войнът от миналото дойде, за да ѝ припомни, да ѝ даде подкрепа и разбиране, да я срещне с нея самата... Емоцията от съня беше толкова жива, по-силна от думите, които познаваше... а тя владееше словото.

Отразената в реката луна заби острието си в мислите на Макрена – ще отстоява позицията и идеите си, без да се интересува какво диктуват събитията, без значение от кого е натискът... Изправена до прозореца, тя замислено въртеше пръстена... Змията пусна опашката си и спиралата ѝ тръгна към червения ѝ нокът – голям, колкото да запълни отхапаното парче от луната.

Мими Михайлова е завършила специалностите „Българска филология“ и „Психология“. Автор на две стихосбирки: „Жива вода“ и „Целуната от изгрева“. Издала две книги с критика: „Кризата на прехода. Митични и културно-антропологически наративи“ и „Пътят на неофита“. Пише разкази и есета. Има публикации в печата и в електронните медии. Член на Дружеството на писателите – Пловдив и в управителния съвет на НПО – Клуб на дейците на културата – Пловдив.

Опит върху терора
Автор(и): Александър Кьосев

Пределната революция

В определен смисъл досега всички революции са неуспешни. Не защото онова, към което са се стремили, не бива постигнато (макар че това също е вярно), а защото не е било истински революционно, не е било радикална утопия.

Утопиите винаги са мечта за бъдещ, по-справедлив ред, която предполага, че настоящият ред ще бъде разрушен. Но социалният строй или ред досега винаги се е тълкувал твърде тясно – промяната е засягала само политическия, икономическия или класовия ред, изпускайки от поглед онзи глобален символен ред, в който те са поместени. Тоталната власт, която революцията желае да завземе и промени, не принадлежи нито на политиците, нито на богатите, нито на определени класи, защото всички те се съобразяват с реалности. А „реалностите“ не са нищо друго освен символни продукти, ефекти на символния ред, на неговата безкрайна мрежа от символни игри, пораждаща вътре в себе си своите собствени референти.

Каква би била идеята за една пределна революция? – да се смени символният ред с друг по-справедлив. Което е равнозначно на това да се сменят реалностите с други, по-справедливи.

Разбира се, емпиричните революции разрушават и сменят някои стари символни субсистеми – те сменят имена на улици и месеци, променят правописа, пренаписват историята или създават ново летоброене. Но като всяка емпирия това е безкрайно далеч от ейдоса на тоталната революция, при която всичко – от структурата на социалните групи до структурата на сънищата, от разбираемия всекидневен език до културно-физиологическите механизми на ерекцията, ще бъде сменено с друго, по-справедливо. Ще бъде сменено с друго, по-справедливо и самото понятие за справедливост, защото то също е част от стария символен ред. А също и понятието за промяна. И понятието за понятие.

Пределната революция ще се случи не тогава, когато се сбъдне всичко писано от поети и философи, а когато се сбъдне и нещо повече – неписаното от тях (защото написаното и измисленото са просто пленници на стария, несправедлив символен ред). Тя – пределната революция – изчезва в своята собствена (парадоксална?, лоша? – не можем да знаем това, защото законите на логиката са заменени с други, по-справедливи) безкрайност.

Единственото, което не можем да мислим променено, е онова, което ще осъществи, ще случи „промяната". Теророт.

В този смисъл „нежните революции", които преживя Източна Европа, са революции без специфично качество. Отсъствието на терор при тях е проблем. Той може да бъде формулиран по два начина: 1) Защо теророт не се случи? – и това е един теоретически проблем; 2) Кога ще се случи теророт? – и това е един практически проблем.

Поради вроден, безсмислен оптимизъм авторът на този текст избира теоретическия проблем.

Символ и кръв

Стара, записана с кръв истина е, че важни ценности, стандарти и норми се налагат със сила. Теророт обаче не бива да се мисли като ограничен и локализиран само в тези високи етажи на символния ред. Той не е само в „ценностите", а навсякъде.

От „Кратил" на Платон до курсовете по обща лингвистика на Сосюр и Бенвенист, в центъра на всяко занимание със знака е проблемът за неговата мотивираност. Произволна ли е връзката между означаващо и означаемо? Отговорът, който получава този въпрос, зависи от типа посредник, от онова „трето", което застава между означаващото и означаемото. То може да бъде една „природна правилност" на връзката, но може да бъде и „чиста конвенция". Означаващото може да бъде свързано с означаемото според самата природа на означаемото, според неговата реалност, но те може да са свързани и според условната реалност на социалния навик.

Един възглед, снемащ опозицията между „природност" и „конвенционалност", отстранява тази ненужна алтернатива. Реалностите са символни конвенции, за които е забравено, че са конвенции. За да се постигне тази забрава е употребена много повече сила и е пролята много повече кръв, отколкото за „ценностите" и „образците". Конвенциите са

резултат на пределен терор – терор, който не се съсредоточава във видима, взривна точка, а се оттича по безкрайна мрежа от невидими всекидневни канали: терор толкова силен, че потиска собствения си ужас, превръща го в навик, естественост, природност, реалност.

Реалностите са конвенции, за които е забравено, че са конвенции; конвенциите са терор, за който е забравено, че е терор. Изтласканият ужас е спойката между означаващо и означаемо. За да се роди, „светът“ е бил тероризиран.

Татуиране и артикулират

Човешкото тяло е реалност. Сякаш онази последна реалност, която би устояла дори ако всички останали се разпаднат. От Протагор до съвременната философска антропология тази реалност се смята за мярка, мащаб на всички други реалности. Реалността на човешкото тяло е фундаментът, правещ възможни всички останали реалности-символни системи (дори Бог в деня на Страшния съд се прекланя пред нея и се подчинява на необходимостта да възроди мъртвите в плът и кръв, за да осъществи божествената справедливост).

Но и човешкото тяло не може да устои като трансцен- дентно означаемо на безкрайната символна динамика, на играта на означаващите. Символният ред (редове) оставя следи по тялото, полепва по него социални етикети за неговия пол, статус, възраст, етнос. Дрехите, цветовете, украшенията обаче са само най-външната знакова кора на тялото.

В едно по-вътрешно измерение символният ред на определена култура се татуира върху тялото по необратим начин – рисува с убождания, поправя с хирургически нож: моделира китайското стъпало, разтяга устната на туземеца до земята, обрязва мюсюлманина... В още по-голяма дълбочина символният ред е в състояние да се намеси в самата физиология на тялото – кара го да повръща от отвращение, разболява го или го кара да оздравее, сменя пола му, определя границата му (или преливанията му) с други тела. Това е някаква по-органна татуировка: дълбока гравюра, задаваща вече формата на самата „реалност“ на тялото. Нейният предел е артикулацията – в тялото се отчленяват части, зони, членове.

Лакан твърди, че несъзнаваното е структурирано подобно на език или по-точно подобно на множество надстройващи се едно над друго равнища на означаващи: първичният текст на несъзнаваното е онази

непостижима точка, в която символният ред се е сблъскал с неартикулирания биологи- зъм на онова, което би следвало да бъде наречено пред-тяло. И там той се е татуирал, гравирал се е в това пред-тяло, впивал се е все по-дълбоко в него, оформял е неговата аморф- ност, артикулирал е в него за пръв път отчленени членове, обособени форми, ерогенни зони... Само благодарение на артикулацията аморфността се е превърнала в тяло, в реалност, която изглежда идентична на себе си.

Конституирането на реалността на тялото е терор, на който е съдено да бъде забравен. Едновременно с това то е и мистерия, защото всеки терор е и мистериален. В древните ритуали човешката жертва нагледно е демонстрирала тази мистериална ужасност: брадвата на символния ред съвсем видимо се е стоварвала и е разчленявала то-то. Но мистерията е не само ужас, тя е и прозрение: също толкова видимо е било как разчлененият става ясен, категоричен, определен.

В „Наказателна колония“ Кафка изобретява машина за пределни революции. Тя радикално гравира новия символен ред направо върху тялото на осъдения, което за момент се рее между живота и смъртта, на територията на прозрението. За непосветения първоначално гравираното тяло изглежда тероризирано тяло, но теророт в колонията е подчинен на строги правила и конвенции; от гледна точка на колонията тялото е конвенционализирано, за да бъде превърнато в ново, променено. В нова реалност.

Преминаването на новото тяло в смъртта е нещо повече от чиста биология. Ако до този миг съществува възможност да се извърши обратен ход – тялото да възвърне старата си реалност, а новата да се разкрие като чиста конвенционал- ност, чиста произволност, чист терор, самата смърт блокира възможността за обратен ход – новата реалност преминава в нещо, което сякаш се изплъзва на стария символен ред и попада в някакво отвъд: става свръхреалност. Референтът се възвисява до Трансцендентен референт. Нищо друго не може да фундира новия символен ред по-ефикасно от гаранцията на смъртта – чрез нея се осигурява онази неподвижна, отвъдна на всички структури точка, която избягва безкрайната игра на означаващите. Заедно с това тази игра, която сама по себе си би изглеждала мрежа от еднакво произволни терористични конвенции, получава възможност да произвежда сигурни, устойчиви реалности, гарантирани от свръхреалността – смъртта.

Революция, която не тероризира тялото, не го татуира, гравира и артикулира, не довежда тялото до предела на смъртта, е нестабилна революция. Въвеждането на нейния символен ред е обратимо. Тя е без фундамент. Затова тя винаги може да се разсипе обратно в смях – символните ѝ построения, нескрепени от цимента на терора, винаги могат да се разгърнат обратно и да бъдат разобличени като чист произвол, нахалство. Тя непрекъснато е заплашена от собствената си (латентна) комическа метаморфоза – да се разкрие като претенция без фундамент.

Лиотар разказва как кралят на У наредил на своя генерал Сън Це да направи 180 от неговите любими жени добри войници. Генералът започнал да ги обучава на войнишки навици – под ударите на барабан да се обръщат „надяс-но!“, „наля-во!“, „кръ-гом!“. Жените се смеели, бърборели и не се подчинявали. Генералът отрязал със сабята си главите на две от любимките на краля. Настъпила съвършена дисциплина. Новият символен ред се възцарил мигновено – жените започнали да се държат по войнишки. Разпадането в смях вече било невъзможно. Смъртта стабилизирала новите реалности.

Неспецифичните революции

Нежните революции са все още нежни. Те все още не са се разразили в масов терор (20.08.1991). Може би терор няма да има и това ще бъде исторически прецедент.

Нежните революции не направиха опит терористично да гравират нов символен ред нито върху биологическото тяло на индивида, нито върху груповите социални тела. Те се базираха на скритата очевидност, че всъщност нищо ново не трябва да се налага – трябва просто да се даде пространство на старото, на един „естествен“ ред, който винаги е съществувал и само терористично е бил потискан от тоталитаризма. По тази причина мнозина ги обявиха не за революции, а за реставрации или контрареволюции. Нещо обаче не беше наред и то се отразяваше в самата парадоксалност на имената, които получаваха: „нежна революция“, „контрареволю- ция на нормалността“. Трябваше да се върне нещо естествено и нормално, но самото връщане трябваше да стане с парадоксален жест, да бъде нещо повече от простото установяване на нормалността. Терор не беше нужен, защото „нормалният“ и „естествен“ символен ред се мислеше като самата потискана досега реалност, която вече получава право на глас. Но тази потискана реалност беше потискана така силно и толкова дълго, че вече не можеше просто да настъпи,

трябваше да се възцари. Подобно възцаряване беше възможно само по един радикално различен от терора начин: като празник.

В празника реалността се разкрива като радост. Същността на нежните революции трябваше да изглежда не като силово налагане на нов символен ред, а като екстазно изразяване на стария. „Естествените“ тела, попили в себе си „естествените човешки права“, излязоха в застрашителното публично пространство на тоталитаризма и започнаха да разрушават неговите външни ограничения. Те нарушиха всички публични регламентации, разбъркаха наличните перспективи на тоталитарното архитектурно пространство, изрекоха забранени думи и изпяха забранени песни, заговориха немислим език, опряха се на „вечни“ символи. Конфликтът, който се произведе, беше между „вътрешната“ естественост и „външното“ насилие; между реалността и страха. Празникът Се развихри, когато, разпознат в своята произволност, терорът (видян като чисто външно ограничение, като заплаха, външна на свободната „естествена“ воля) като че ли изчезна – тоталитарният свят се срути като къщичка от карти. Като свят без фундамент.

Всъщност това беше просто подценяване на тоталитаризма и на неговия терор.

Очакваше се, че след радикалния празник телата, получили възможност за израз, ще останат в делника насаме със своята „нормалност“ и „естественост“. Това не се случи. След като символният ред на тоталитаризма беше отречен, обявените за „стари“ и „нормални“, „естествени“ означаващи на демокрацията, свободата и вечните ценности отказаха да се споят с наличните означаеми. В процепа между символните редове запълзяха мутанти, неми хтонични създания, за които липсваше символизъм. Нормалното стана посттоталитарна утопия – около средностатистическия das man на Запада затрептя трансцендентен ореол.

Посттоталитарният мутант

Метафората „мутант“ тук е важна. Мутант е всяка арти- кулация с грешка в програмиращия код, с деформация на този код. Разбира се, „грешка“ и „деформация“ са други метафори, вече забравени. Те са фигури на изтласкването на една „правилност“, чийто образец е наложен с терор. Затова нашата идея за мутация ще бъде друга – мутант ще се мисли като артикулация, получена от кръстосване на два (или повече) кода; мутант е всяка артикулация, в която символният ред се гравира не

докрай, като всеки сбъркан отпечатък: неговото „не докрай“ и неговото „сбъркване“ са резултат от действието на друг код.

В мутанта терорът на символизма никога не може да се утаи докрай – в забрава. Двата пресичащи се символни реда взаимно демонстрират произволността си. Артикулациите-мутанти не могат да застинат в „естествености“; те са вечната болезнена памет за това, че всяка реалност е знаково членена реалност.

Тоталитаризмът направи всичко възможно да члени правилни, недеформирани тоталитарни тела. Именно в тоталитаризма и теорията, и практиката на терора се радикализираха: унищожени бяха десетки милиони, други десетки милиони бяха концентрирани: колективните тела бяха подложени на нови дисциплини в лагери, по строежи на магистрали, градове слънца, канали между моретата и в комуналки (Вл. Тодоров). Преобразувани бяха всички предишни пространства, институции, в чиито лабиринти и канали телата получаваха традиционната си дресировка.

И все пак тоталитаризмът от комунистически тип страдаше от една прибързаност и непълнота. Той беше прибързан, защото искаше да осъществи за десетки години онова, което други цивилизации бяха осъществили за векове; той искаше да осъществи спешно прехода „терор-конвенция-реалност“. Терористичното гравиране на символен ред при предишните цивилизации беше разтегнато върху десетки поколения, беше разроено и разхвърляно върху безброй малки центрове на насилие (семейство, първични групи, професионални групи, училище, болница, войска...). Комунистическият тоталитаризъм пожела да централизира радикално всеки терор и чрез промишлени мащаби да го осъществи бързо. Това обаче доведе до съпротива по места – точковидните институции на предишната символна реалност се законспирираха срещу новия символен терор и капсулираха в себе си редица стари символни вериги: проектът за централизация от радикален тип се оказа утопия.

Другият дефект на комунистическия тоталитаризъм беше, че не успя да осъществи онази тотална експанзия, която да го остави без конкуренция по отношение на критериите за „реалност“. Той съсъществуваше паралелно с една друга система за произвеждане на реалност от относително традиционен тип (западното общество, „реализиращо се“ чрез символните редове на Новото време). Така конспиративните точки, които произвеждаха алтернативна реалност вътре в тоталитарното

общество, получаваха една външна вер(с)ификация на своето символно производство: алтернативната реалност съществуваше там някъде като „нормална“ „реалност“.

Това попречи на тоталитарния терор да бъде тотален терор: той си остана „реалност“ in status nascendi, смесен и воюващ с предишни традиционни форми на „реалност“. Тялото на тоталитарния човек беше в непрекъснат процес на двойно, воюващо гравиране: то беше артикулирано като мутант от незавършилата и незавършваща война на два несъвместими символни реда. Тоталитарният човек така и си остана ненаправен. Тялото му се люшкаше между две конфликтни гравюри: то беше травматично тяло (като преживяване на не- постигната терористично-конвенционална идентичност), но и тяло мутант (поради самата невъзможност за такова постигане, поради интерференцията на несъвместими символни образци).

Нежните революции като празник; празникът като тик на шизоидното тяло

Поради утопията за нормалност минималните революции не можеха да прибегнат до терор – това би било терор срещу иманентния смисъл на тази специфична утопия. Както беше казано, те намериха чисто символния си израз в митинга-празник – радостното буйство на освободените „естествени“ тела, изразяващи „вечните“ артикулации на демокрацията, свободата, хуманната справедливост и пр. Митингът-празник промени радикално външните условия на съществуване на тези тела, но не можеше да се намеси по същия радикален начин в техните татуировки и гравюри. Телата оставаха мутанти, преживяващи травматично себе си като „ненормални“.

По презумпция празникът не можеше да разреши това. Той е консервативен в самата си функция – има за задача да разреди зреещите деструктивни енергии в една символна реалност, за да я възпроизведе и да я направи по-устойчива. Празникът е ритуално действие по очистване-обновление-възпроизвеждане на делника – властващия символен ред. Революцията е катастрофично провиденциална, празникът е цикличен; революцията сменя властващия ред, празникът го възпроизвежда и заздравява. След революцията следва тотално нов делник, след празника – стар, традиционен делник.

Революцията-която-се-представя-като-реставрация извика за живот площадния празник – чрез него трябваше само да се очисти и ут-

върди „редът на нормалността“. Този празник трябваше да е гласът на един „живот в истината“ и да възстанови цикъла на един нормален делник. Това означаваше, че тялото трябва да осъществи процедури и актове по очистване и отхвърляне на предишни символни наслоения – наслоения на тоталитарния „неестествен“ символен ред. Но за разлика от терора празникът не преартикулира веднъж завинаги тялото (поставяйки го в близост до смъртта), а само му поставя маски, дегизира го. Терорът гравира тялото, празникът рисува по него – рисува, хиперболично удвоявайки собствените му артикулации. Терорът гравира-артикулира едно ново тяло, празникът само експлицира традиционните символни елементи на старото тяло.

Тоталитарните гравюри трябваше да бъдат отхвърлени чрез празнични викове, гримаси и танци. Това, разбира се, не можеше да стане. Празникът на нежните революции рисуваше по телата собствената им нормалност, обаче отдолу напираха техните разкривени, нефокусирани, мутирали членове. В преобърнатото публично и архитектурно пространство телата танцуваха, гримасничеха и се кривяха, силейки се да отхвърлят своите татуировки, да откъснат собствените си, гравирани от тоталитарния терор чудовищни членове.

Това беше невъзможно. Защото в първите години на прехода празникът се повтаряше и повтаряше, но площадните жестове и гримаси на силещото се да се освободи и очисти мутирало тяло застиваха в тикове.

Тикът е празникът на мутанта, превърнат във фиксация. Празникът-тик трябваше да компенсира липсата на терор, затова в движенията на танцуващото тяло прозираха и условно изиграните мистериални форми на ужаса. Общ беше блянът по някакъв грандиозен Оргазъм-Катарзис-Покаяние, по някакво отвъд-Ужаса, което да позволи нов живот.

Вместо това тикът се повтаряше.

Непоносимият делник

Традиционният празник налага и утвърждава един космически ред; един делник. Празникът представя забравения (конвенционализиран и изтласкан) ужас като хармония и смисъл, които пронизват делника.

Посттоталитарният делник не можа да излъчи мечтаните от празника на нежните революции ред и смисъл. Той беше мрачно пространство на глада и безперспективността. В него мутацията се беше разпространила не само върху телата, а и върху всички точки на социума – в

хлебарниците нямаше хляб, но продаваха ризи, в разгара на глада се изхвърляха тонове

месо, писатели и ченгета ставаха бизнесмени, в Черно море плуваха разлагащи се животни и рибите умираха, улиците бяха заринати от мръсотия, опозиционери се оказваха мошеници, мутирали комунисти разширяваха мутиралия си електорат...

В този смисъл посттоталитарният делник беше терор, но особен вид терор. Той не противостоеше на телата като външна, безпрекословна сила, тъй като извираше отвсякъде, включително и от тях самите: социалното пространство се самотероризираше чрез един иманентен терор. Всеки традиционен терор налага един ред-смисъл. Посттоталитарният терор произтичаше от болезненото преживяване на липсата на ред и смисъл: една хаотична машина, която вписва набор от безсмислени букви и псевдознаци върху телата – татуира върху тях драскулки, будещи отвращение рисунки, артикулира ги според формите на хаоса. За разлика от всички други видове терор, които се трансцендираха в конвенционален ред и смисъл (и затова бяха поносими), това беше непоносим терор. Той не довеждаше до териториите на прозрението.

От непоносимия терор има само едно спасение – бягството. Някои бягаха към пространството на Запад, което сияеше в очите им със своята Нормалност (една географска утопия). Бягството на други беше религиозно – безсмислицата на посттоталитарния делник беше обявена за мъчително Изпитание по пътя на бъдещото Просветление. Бягството на трети беше непрекъснато завръщане в Празника-тик, който позволяваше да се крещи до изнемога „Долу комунизма!“ и продължаваше, без да спира, като едно перманентно площад- но обещание за Големия Катарзис.

Всички побягнали носеха своите мутирали тела, от които всъщност извираше безсмисленият терор – върху самите тях.

Този текст спира тук – в точката, в която е спряла историята. Той не иска да се изражда в прогнози и в оптимистични варианти. Това го прави безсмислен текст, четиво без перспектива и без надежда, излъчващо онзи терор, който описва.

1991 г.

Първоначална публикация в:
Александър Кьосев, „Лелята от Гьотинген“,
изд. *Фигура*, София 2005, стр. 52–64.
Публикува се със съгласието на автора.

Александър Кьосев преподава културна история на модерността в СУ „Климент Охридски“. Преподавал е български език и литература в университета Гьотинген. От 1989 той е член на изследователската група Periphery, изследваща западните представи за промените, които се случват на Изток. Публикациите му включват книга по история на българската поезия и множество теоретични есета. Той е издател на Post-Theory, Games, and Discursive Resistance: The Bulgarian Case (1995).

Израел без клишета
Автор(и): Тони Джуд

№ 1: Израел постоянно е/трябва да бъде обявен за незаконен

Израел е държава като всяка друга, отдавна утвърдена и международно призната. Лошото поведение на нейните правителства не го „извежда извън закона“, по същия начин, по който лошите поведения на управниците на Северна Корея, Судан – или, ако щете, Съединените щати – не „обеззаконяват“ тях. Когато Израел нарушава международните закони, той трябва да бъде притискан да престане; но именно поради факта, че е държава, подлежаща на международното законодателство, ние разполагаме с този вид натиск.

Някои критици на Израел са мотивирани от желанието той да престане да съществува, по някакъв начин просто да изчезне. Това е политиката на щрауса: фламандските националисти **хранят същите надежди по отношение на Белгия**, а баските – по отношение на Испания. Израел няма да изчезне, нито пък трябва да изчезва. Що се отнася до официалната израелска рекламна кампания, целяща да дискредитира всякаква критика като упражнение по „делегитимизация“, тя пък е саморазрушителна по уникален начин. Всеки път, когато Ерусалим реагира по подобен начин, той подчертава собствената си изолация.

№ 2: Израел не е демокрация

Може би най-обичайната защита на Израел извън страната е, че той е „единствената демокрация в Близкия изток“. Това е до голяма степен вярно: в страната има независима съдебна власт и свободни избори, макар че заедно с това в нея се упражнява дискриминация към не-евреите по начини, които я различават от повечето други демокрации в наши дни. Изказването на рязко несъгласие с официалните политики на страната бива все по-силно отблъсквано.

Но всъщност цялата тази критика е неуместна. „Демокрацията“ не е никаква гаранция за добро поведение: повечето страни по света в наше

време са формално демократични – нека си припомним „народните демокрации“ от близкото минало на Източна Европа. Израел опровергава обичайното американско клише, че „демокрациите на водят война“. Той е демокрация, доминирана и управлявана от бивши професионални военни: дори и само това вече е нещо, което го различава достатъчно от останалите високоразвити страни. Освен това не трябва да забравяме, че ивицата Газа е друга „демокрация“ от Близкия изток: именно поради това, че Хамас спечели тамошните свободни избори през 2005, Израел и Палестинските власти реагираха с такава ярост.

№ 3: Израел е/не е виновен

Израел не е отговорен за факта, че много от най-близките му съседи отказваха в продължение на дълго време правото му на съществуване. Усещането за обсада не трябва да се подценява когато се опитваме да разберем налудничавото естество на множество израелски заявления.

Не е за учудване, че държавата е придобила определени патологични навици. От тези последните, най-вредният е постоянното прибягване към сила. Понеже то е функционирало в продължение на толкова дълго време – лесните победи от ранните години на страната са дълбоко запечатани в народната памет – за Израел е трудно да си представи други начини на реагиране. И провалът на преговорите от 2000 г. в Кемп Дейвид подсилва увереността, че „няма с кого да се разговаря“.

Но всъщност има. Както някои американски служители признават в частни разговори, рано или късно Израел (или някой друг) ще трябва да преговаря с Хамас. От Френски Алжир, през Южна Африка, до Ирландската освободителна армия, една и съща история се повтаря непрестанно: доминиращата сила отказва легитимност на „терористите“, като чрез това само ги засилва; по-късно тя подхваща тайни преговори с тях; накрая им отстъпва част от властта, определена независимост или място на масата. Израел ще преговаря с Хамас: единственият въпрос е защо не сега.

№ 4: Палестинците са/не са виновни

Аба Ебан, бившият израелски външен министър, твърдеше, че арабите никога няма да пропуснат шанса да пропуснат шанс. Той не беше изцяло неправ. „Отрицателската“ позиция на палестинските съпротивителни движения от 1948 през ранните 1980 им донесе само малко до-

бро. А Хамас, твърдо закотвен в тази традиция, ако и далеч по-истински популярен от предшествениците си, ще трябва да признае правото на Израел да съществува.

Но от 1967 насам именно Израел е пропуснал най-многото шансове: 40-годишна окупация (против съветите на най-старите му държавници); три катастрофални инвазии в Ливан; инвазия в и окупация на Газа, противно на световното обществено мнение; напоследък дори нападение срещу цивилни граждани в международни води. Палестинците едва ли са в състояние да представят нещо равностойно на такава поредица от груби грешки.

Тероризмът е оръжието на слабите – атаките срещу цивилни цели не са изобретение на арабите (нито пък на евреите, **които го упражняваха преди 1948**). Морално незащитим, той е характеризирал действията на съпротивителните движения от всевъзможни цветове в продължение на поне един век. Израелците имат право когато настояват, че каквито и да било разговори или споразумения ще зависят от обещанието на Хамас да се откаже от тероризма.

Но палестинците са изправени пред същата главоблъсканица като останалите потиснати народи: всичко, с което те разполагат, за да се противопоставят на една утвърдена страна с монопол върху властта, са средствата на отхвърлянето и протеста. Ако те предварително се съгласят с всички израелски изисквания – отказ от насилие, приемане на Израел, признаване на собствените им загуби – то какво изобщо биха могли да донесат на масата за преговори? Израел има инициативата: той трябва да я упражни.

№ 5: Израелското лоби е/не е виновно

Във Вашингтон съществува израелско лоби и то върши работата си много добре – точно за това съществуват лобитата. Онези, които твърдят, че израелското лоби е представяно нечестно като „**прекалено влиятелно**„(с подтекст, че зад политическата сцена е налице едно прекалено голямо еврейско влияние) са донякъде прави: оръжейното лоби, петролното лоби и банковото лоби – всички те са причинили далеч по-големи вреди на здравословното състояние на тази страна.

Но израелското лоби е непропорционално влиятелно. Защо иначе такъв голям брой конгресмени биха подкрепяли всяко про-израелско предложение? Не повече от неколцина изказват постоянен интерес по

този въпрос. Едно е да се осъжда прекалено голямото влияние на дадено лоби, но съвсем друго – да се обвиняват евреите в това, че „управляват страната“. Не трябва да упражняваме автоцензура, в противен случай хората рано или късно ще престанат да правят разлика между тези две неща. По думите на Артур Кьостлер, „Страхът човек да не се окаже в лоша компания не е израз на политическа чистота; той е израз на липсваща увереност в самите себе си“.

№ 6: Критиката на Израел има/няма връзка с антисемитизма

Антисемитизмът е омраза към евреите, а Израел е еврейска държава, така че разбира се известна част от критиката срещу него е злонамерена. В близкото минало е имало случаи (особено в Съветския съюз и неговите сателити), в които „антиционизмът“ е бил удобен понятиен заместител за държавно упражнявния антисемитизъм. Естествено, много евреи и израелци не са забравили това.

Но критиката на Израел, идеща все по-често от не-израелски евреи, не е непременно мотивирана от антисемитизъм. Същото важи и за съвременния антиционизъм: самият ционизъм е бил задвижван в продължение на дълго време от идеологията на своите „отци-основатели“ – в наши дни той подкрепя неща като териториални претенции, религиозно изключване и политически екстремизъм. Всъщност, имайки пред вид акцента, който ционизмът поставя върху необходимостта евреите да си създадат „нормална държава“, днешното настояване на Израел върху правото му да действа по „ненормални“ начини, защото е еврейска държава, вече подсказва достатъчно ясно, че ционизмът не е успял.

Трябва да се предпазваме от прекомерната употреба на думата „антисемитизъм“. Едно по-младо поколение в Съединените щати, да не говорим за целия свят, вече започва да става все по-скептично. „Ако дори критиката срещу израелската блокада на Газа е потенциално ‚антисемитска’, то защо да вземаме на сериозно други примери за този предразсъдък?“, питат те, а също и „Ами ако Холокостът просто се е оказал просто още един вид извинение за лошото поведение на Израел?“ Рисковете, на които евреите се подлагат, като насърчават подобни приравнявания, не трябва да се подценяват.

Заедно с петролните шейхства, днес Израел е най-големият стратегически пасив на Америка в Близкия изток и Централна Азия. Именно

заради Израел ние се намираме в сериозна опасност да „изгубим“ Турция – една мюсюлманска демокрация, обидена от начина, по който бива третирана от Европейския съюз, която е централният актьор в близкоизточните и централноазиатски дела. Без Турция Съединените щати ще могат да постигнат само малко от регионалните си цели – независимо дали става дума за Иран, Афганистан или арабския свят. Дошло е време да се освободим от клишетата, които обграждат Израел, да го третираме като „нормална“ държава и да прережем пъпната връв.

Тони Джуд (1948–2010) е британски историк, автор и професор. Той беше директор на института Ерих Мария Ремарк към университета Ню Йорк.

Коментари (1)

- 28-01-2016|**Милена**

Не знам дали на мен, като човек, това насилствено признаване на измислена държава, ѝ носи етикета „истинска“. Също така вече е призната държавата Палестина, защо тогава израел не ѝ отдава дължимото?

И трето – има международни закони и те важат за останалите държави по света – но я ми цитирайте един, който израел да не е престъпил и след това да е бил притиснат или осъден – все тая коя дума ще употребя..

Танцът на чудовищата в Близкия изток
Автор(и): Дахер Дахер, Димитър Панайотов

(Интервю с Дахер Дахер – сирийски експерт по въпросите на Близкия Изток, който живее в България)

Каква беше причината за появата на Ислямска държава и кои всъщност са те?

Ислямска държава е нещо, което кара дори човек като мен, привърженик на науката и защитник на рационализма, да се съмнява в... еволюцията. Все пак шимпанзетата и орангутаните проявят някакъв разум. А сега сериозно.

Дай да погледнем пак картата на региона. Преди две години ти споменах за интересите на Саудитска Арабия, Турция и Катар за прокарване на тръби към Европа. Забележи, че Ислямска държава е завладяла точно териториите, които свързват по сухоземен път Саудитска Арабия и Турция. Това случайно ли е? Териториите се разчистват, а оттам ежедневно минават десетки тирове. Има клипове и в Youtube. Много често се казва, че Ислямска държава върти криминален бизнес за милиарди долари. Добре, де, но на кого продава крадения петрол? На кого продава древните паметници и останки? Откъде минава и дрогата от Афганистан, където талибаните са завладели този бизнес? Нужно ли е да споменавам, че Саудитска Арабия е една от 4-5 страни, които признават талибанските власти в Афганистан? Върти се ужасяваща търговия и с човешки органи, познайте кои са основните клиенти. Войната е огромен бизнес, а Ислямска държава е просто политическо бизнес звено. Нека попитаме завод „Арсенал“ в Казанлък дали не въртят търговия със Саудитска Арабия и защо търсят хора с арабски език? А тези оръжия после къде отиват? Колко оръжейни склада ей така, уж случайно, гръмнаха през последните години в България? Погледнете идеологията на Ислямска държава – пълно копие на законите, наложени в Саудитска Арабия: пребивания с камъни, ампутиране на крака и ръце, обезглавя-

вания. Шериат. Уахабизъм. Салафизъм. Все идеологии, чиято родина е Саудитска Арабия и когато те излязат извън рамките на страната им, ще се получат групировки като Ислямска държава или Боко Харам. Ислямска държава не само свързва Саудитска Арабия с Турция, но тя спира сухоземната връзка между шиитските Ирак и Иран със Сирия. Забележете как всички нейни противници съвпадат с политическите врагове на Турция, Катар и Саудитска Арабия.

Ако погледнем чисто исторически как бе създадена Ислямска държава, то тя е наследник на групировката Ал-Каида в Ирак, която се появява след нахлуването на САЩ в Ирак (винаги съм се чудил как Ал-Каида винаги се появява там, където и САЩ: Ал-Каида никога не е имала клонове в Либия, Ирак и Сирия преди инвазиите там). Сами разбирате притеснението на САЩ за опасността след падането на сунитския диктатор Саддам Хюсеин в Ирак, където мнозинството са шиити, да не попадне под влиянието на шиитски Иран. Голямата цел бе убийството на аятолах Мухаммад Бакр ал-Хаким (фаворит за властта в Ирак) и след като това бе постигнато Ал-Каида в Ирак изчезна. Така ще бъде и с Ислямска държава. Докато големите акули от Ал-Халидж (Персийския залив) не си постигнат целите в този регион, Ислямска държава ще съществува.

Наскоро министърът на вътрешните работи на Тунис призна, че има над 8000 тунизийци в Сирия. ОСЕМ хиляди, а напомням, че Тунис е най-малката северноафриканска държава. Представете си колко има от страни като Алжир, Египет или Мароко. Преди време един канал в Youtube, MEMRI, пусна клип от либийската телевизия, в който имам призоваваше всички на джихад в Сирия срещу християните и шиитите. Но, предполагам, главните причини да ходят там са грабежите, изнасилванията, наркотиците.

По какъв начин може Международната общност да се справи със заплахата на тази организация? И въобще – какви мерки трябва да се приемат на локално и глобално ниво, за да се стабилизира положението в региона?

Ако под Международна общност имаш предвид международната коалиция срещу Ислямска държава, съставена от Саудитска Арабия, Турция, Йордания, Кувейт, Катар и т. н., единственото средство, което ще помогне, е флакон против лицемерие и двуличие. Понеже такова още не е измислено, съм малко песимистично настроен. Проблемът не е Сирия

и сирийците. Проблемът е идеологията. Не е само Ислямска държава. Боко Харам действа в Нигерия и съседните държави, Ал Шабаб в Сомалия, Ансар ал-Шариа в Тунис и Либия и т. н. За тях вина няма Сирия, а Саудитска Арабия и Катар. Това са страните, които имат глобални амбиции, ала единственото, което могат да предложат, е петрол и ултраконсервативен ислямизъм. Те обаче могат да яхнат и да убедят всички мюсюлмани, че те са техни покровители. Ако САЩ иска да им изцока петрола, а после, като свърши, да им бие шута (надявам се да е много силен и да ги прати възможно най-далеч) и да се насочи към Иран, аз им казвам браво. Обаче защо да става за сметка на Сирия и сирийския народ, пренесен в жертва на кръвожадните и ултранетолерантни бели фусти с дълги бради?

Напълно съм наясно, че живеем в консуматорско общество и ресурсите няма как да бъдат разпределени. Няма как всички да имат консуматорската сила на Европа или САЩ, не живеем в утопия или в Лалаленд, по-интелигентните сили си взимат своето. Но въпреки това живеем в XXI век, а все още използваме войни и религиозни манипулации. Има и по-интелигентни, по-безболезнени начини да управляваш ресурсите, убеден съм в това.

Ще те попитам същия въпрос като преди 2 години – как виждаш бъдещето на Сирия?

Ще ти отговоря с въпрос, който ми зададе един мой египетски колега и приятел в работата: „А, бе, остана ли поне една здрава сграда в Сирия?“. Аз си замълчах.

Бъдещето не е по-различно отколкото преди 2 години. Сирия или ще се превърне в Афганистан или Саудитска Арабия (ако шейховете налеят пари), като изгони всички малцинства и светски групи, а радикалите създадат етнос като талибаните, или ще стане като Ирак, който виртуално е разделен на три части (кюрдска, шиитска и сунитска). Третият вариант – по някакъв начин да се върне статуквото.

Допреди 2 години войната в Сирия беше просто поредната война по медиите. Днес последиците от тази война са на прага ни. Защо ЕС беше хванат по „бели гащи“ и не успя да предвиди (и предотврати) това, което ще се случи?

Защото проблемът не е Сирия. Не Сирия строи джамии в Европа и не Сирия е източникът на този салафизъм и уахабизъм. Европа е зависима от ресурсите на Саудитска Арабия и Катар и от това страда. Норвегия –

страна, която има природни ресурси, отдавна е теглила една майна на Саудитска Арабия и им е забранила да строят джамии със саудитски капитали. Външният им министър тогава каза, че толерантността не може да е едностранна и когато Саудитска Арабия стане толерантна (в кралството на Сауд например християнството е забранено, а проявите могат да бъдат наказани със смърт), тогава може да има диалог.

Европа не предвиди последствията от това, че допусна интересите ѝ да надвият ценностната ѝ система.

Би ли разказал някоя лична история от войната там?

Баща ми е от град Махарде, където живеят християни. Градът е известен с първата и единствена златна олимпийска медалистка на Сирия, Гада Шуаа, при това спечели в седмобоя – една от най-тежките дисциплини. Живееше точно на 5-10 метра от къщата ни. Като малки дори се гонехме. Градът бе известен и с патриарха на Антиохия, отец Хазим, както и с лекарите. На всеки 50 души имаше лекар. Спомням си колко приятно бе да вървиш по малките улички през летните прохладни вечери, до късно след полунощ магазините бяха отворени, а улиците оживени. Млади двойки се разхождаха, а старите играеха шах и шешбеш (табла). През деня беше невероятна жега, криех се на сянка и ядях сладолед. На всяка крачка хората ме канеха да пием мате, парагвайския чай, или да пушим наргиле с ароматен домашен тютюн.

Един толкова спокоен и хубав град, в който изневиделица, сякаш на шега, животът се превърна в кошмар. Бомбардиран е почти ежедневно от ислямисти, а ако не бе сирийската правителствена армия там, вероятно целият щеше да бъде пометен, както се случи с много християнски градове. Държа да отбележа, че се защитава от много мюсюлмани. Сирийци. Ето ви разликата между сирийската култура и уахабитско-салафитската. Може да се напише цял сборник с истории от този град – в момента е като малка кутийка, в която са заключени толкова много надежди и разочарования. Истории като тази как снаряд пада и отнася главата на баща пред малките му деца. Последната странна история я чух преди няколко седмици, в деня на Богородицата, който е голям празник на християните в Сирия. Тогава до портите на самата църква паднал снаряд, миг след като всички се прибрали вътре, за да чуят проповедта. Можеше да отнесе всички, за щастие няма пострадали, а само голям ров. Тогава баща ми каза „е, как да не вярваш“, знаейки, че аз самият не съм вярващ.

Европейците трябва да разберат, че Европа е единствената надежда на християните в Сирия. Ако тя не им помогне, никой няма да го направи. Нито Русия, камо ли Катар, Турция или саудитците. И ще бъде разрушена най-старата християнска култура в света. Страна, в която все още се говореше арамейски, езикът на Исус. Махарде означава на арамейски „градът на слънцето“ или Балад ал-Шамс. Надявам се то пак да изгрее там.

За съжаление, Европа застана срещу нас. И някой ден вероятно ще усети същата болка, която в момента изпитват хората в градове като Махарде. И ще осъзнае грешката си.

Къде сбъркаха международната общност, големите организации и великите сили, че допуснаха това да се случи?

Никой нищо не е сбъркал, просто всички преследват кацата с мед и искат да бъркат в нея с предимство. Просто Сирия се оказа между шамарите. И изяде повечето.

Струва ми се обаче, че ЕС, САЩ и Русия правят грешка в дългосрочен план. Позволяват да се развива една деструктивна идеология, просто заради икономическата си зависимост от страните от персийския залив. Идеология, която може да разяде много общества и да създаде непреодолими пречки. Никой не търси диалог, а иска да се наложи със сила. Това е проблемът. Големият проблем. Тогава съвсем ясно е, че всеки ще извади най-опасното, което има.

Какво трябва да направят всички те (и най-вече Европейският съюз), за да се справят с кризата? Тръгнали ли са по тези стъпки или продължават назад?

Не съм аз този, който трябва да съветва ЕС или САЩ какво трябва да правят, те си имат интереси и си ги следват, така както всеки би следвал своите. В крайна сметка всеки иска да е на тяхно място и да има техните стандарти, нали? Това означава, че умеят да контролират ресурсите и интелигентно да управляват държавите си. За разлика (или може би за сметка) на други по-недалновидни държави. Закони на природата.

Винаги съм се приемал като част от европейската и западна култура. Аз съм огромен почитател на европейската култура, литература, кино, музика, наука. Но се чувствам предаден. Нека бъдат честни. От кого се страхуват повече?

Аз знам отговора. Но ресурсите са важни, за да се поддържат големите стандарти.

А къде е ролята на богатите арабски кралства и въобще на целия арабски свят в конфликта? Защо кризата излезе от региона?

Ролята им е като на сериен убиец в ноар филм – облечен в стилен костюм, с бомбе, с пура в уста и кадилак в гаража, хората го мислят за богат бизнесмен и меценат, а всъщност кълца жени на парчета в мазето.

Съжалявам за въпроса, но нека си вдигне ръката всеки, който смята за нормална държава, в която пребиват и осакатяват публично младеж за проявени светски възгледи? Или държава, която дава милиони за строежи на джамии в Европа, но забранява други религии и наказва другорелигиозни прояви със смърт? Нормално ли е държава да отказва да праща жени на олимпиади и да им забранява да карат автомобили и да ползват градски транспорт? Нормално ли е да се пребиват с камъни жени и да им се отсичат глави за „прелюбодейство“, „вещерство“ или заради това, че са си показали косата? Атеизмът е обявен за тероризъм. Нормално ли е хората да толерират държава, която всъщност е източник на идеологията на Ислямска държава, Боко Харам, Ал-Каида, Ал-Нусра и т. н.? Знамената на ислямистките банди в Сирия са същите като на това прелестно, пясъчно кралство, само че са черни, а не зелени.

Нямат грам демокрация, свободата на словото не съществува дори като понятие, нулева толерантност, нямат нито един бежански лагер, а те най-много говорят. Богатите арабски кралства не само са основна причина за всичкия радикализъм в арабския свят, но именно техните амбиции и дейности в Европа трябва да притесняват европейците.

Кризата излезе извън района поради много вътрешни и външни фактори. Глобални интереси, ресурси и недалновидно разчитане на последиците от Европа, САЩ и Русия.

Дахер Фарид Дахер е сириец, който живее в България. Дахер е на 31 години, работи в БАН и живее в София. В момента е един от най-популярните книжни блогъри у нас. В същото време поддържа друг, отново изключително популярен, хумористичен блог за „нещата от живота“ и кино. Третият му блог се казва „Истината за Сирия“. Там Дахер публикува статии по темата на английски и български език.

Коментари (1)

- 31-01-2016|**Гост**

Великолепен анализ!

За свободата и властта
Автор(и): Аспарух Панов

В началото на всяка политическа година, една от най-важните дискусионни теми е за свободата и властта. Тема, която става все по-болезнена и дори драматична. Не само за България, но и за ЕС и Евроатлантическата общност като цяло, 2016 г. е предварително обременена с много неизвестни. Никога след падането на Берлинската стена и рухването на комунизма, Европа не е преживявала толкова разтърсващи проблеми, с каквито се сблъсква днес. Въпреки войните и етническите прочиствания, с които се разпадна бивша Югославия, 90-те години бяха години на еуфория, възход и надежда. Те откриха пътя към европейската интеграция и доведоха до разширението на ЕС и НАТО на изток до границите на Русия.

Днешните събития обаче, свързани с цунамито от бежанци и мигранти, ислямисткият терор, проблемите около гръцката дългова криза и не на последно място последиците от агресивната политика и пропагандния натиск на Русия доведоха до надигането на популистки и антиевропейски политически сили, до връщане на граничния контрол на много места и дори до взаимни обвинения между правителствата на страните членки в ЕС.

С риск да се повторя, ще припомня, че свободата нито е „дадена от Бога“, нито е принцип на някакъв изначален „закон за човешката природа“. Според изискванията на конкретната политика, свободата може да бъде развита и гарантирана като ценност единствено от едно добро държавно управление. За огромно съжаление обаче, в самия Европейски съюз набира скорост разпространението на идеята за „нелибералната демокрация“, която представлява огромен риск за свободата с непредвидими последици. Концепция, която събира все повече привърженици и у нас.

Неслучайно на кръгла маса в Пловдивския университет на тема „Правното образование“ с участието на френски лектори, посланикът на

Франция у нас Н. Пр. Ксавие Лапер дьо Кабан подчерта, че *„демокрацията може да бъде само либерална“*. Според него, *„държавно управление, което претендира, че всеки може да бъде лишен от свобода в името на народната воля – един образ, който почива на митичното единство на общността, престава да се стреми към постигането на целта на демокрацията, която е свързана с осигуряването на справедливост, следователно престава да бъде демократична“*.[1]

Затова и единственият ясен политически критерий за оценка на една държавна власт остава отношението към свободата! Еднозначният отговор на ключовия въпрос дали се насърчава или ограничава свободата би трябвало да служи като най-надеждния „стрес“ тест за политики, доктрини и правителства. Или с други думи, нужен е качествено нов информиран анализ на темата за свободата и властта и то не при закритите врати на партийна и институционална непрозрачност, а при широката публичност на гражданското общество.

Без принципите и правилата на правовата държава, които не допускат произволна и безконтролна власт нито на държавните институции, нито на други организации или лица, свободата просто не би била възможна. Ако депутатите, министрите, държавните служители, съдиите, прокурорите или представителите на местната власт могат да си позволят по своя преценка други правила на публично поведение извън тези на законовия ред, това би представлявало огромен риск за свободата. А точно това се случва(ше) в България през последните години.

Нима не е учудващо, че политическите коментари и анализи на темата за свободата са толкова епизодични, че просто могат да бъдат пренебрегнати. През последните години като че ли думата „свобода“ изчезна от политическите и медийните дебати. Говори се и се пише за какво ли не – за липса на върховенство на закона и разделение на властите, за потъпкване на институционалната демокрация, за корупция, олигархия и олигархично-корпоративни политически модели, но не и за свобода. И това съвсем не е случайно.

Добре известна е максимата на Имануел Кант: „Човек е свободен, ако той не трябва да се подчинява на никого, освен на закона.“ Но дори и когато гражданите се подчиняват единствено на приетите закони, свободата им продължава да бъде застрашена, тъй като законодателна-

1 „Посланик дьо Кабан: Няма нелиберална демокрация“; **http://bgnes. com/bylgariia/politika/4399070/**

та дейност в България е свързана с огромни вътрешни противоречия и зависимости. Границата между управляващи и опозиция става все поразмита и твърде лесно закони и законопроекти могат да се променят и модифицират чрез формирането на плаващи конюнктурни мнозинства. Едва ли има друга страна в ЕС, в която фундаментално важни закони да могат да бъдат напасвани на различни икономически и политически интереси с такава удивителна лекота и безотговорност.

Както се оказа, статуквото триумфира безапелационно и през 2015 г. Законът за предотвратяване на корупцията сред лица, заемащи висши публични длъжности, известен като Законът на Кунева отпадна още на първо четене и не беше приет от парламента. И цялата власт по противодействие на корупцията си остана така, както си беше – концентрирана при главния прокурор. Не трябва да забравяме перфидния начин, по който бе бламирана най-сериозната инициатива на Плевнелиев за обединение на нацията – референдума за изборна реформа. Да не говорим за задкулисните договорки, с които бе отхвърлено ветото на президента върху Закона за военното разузнаване. И още, и още, и още...

Приетите през декември конституционни поправки, които с един замах обезсмислиха същността на съдебната реформа и скандалите от последните дни около политическите зависимости на ВСС ни показаха за пореден път колко деликатни, болезнени и нерешими проблеми по темата за свободата и властта ни очакват и през тази година. На този песимистичен фон ще завърша с едно изключително интересно от днешна гледна точка разсъждение по темата „Свободата и властта“ на големия български литературен критик Кръстьо Куюмджиев (1933 – 1988).

През 2015 г. бе публикуван тематичният брой на Литературен форум „Памет за Кръстьо Куюмджиев“, подготвен със спечелен проект от конкурса на Национален фонд „Култура“ за подкрепа на издаването на българска критическа литература във всички области на изкуствознанието и културологията. В него за първи път „бял свят“ виждат различни непубликувани ръкописни бележки на автора под формата на наблюдения, размисли и идеи, събрани в „Тетрадката“ и предоставени от съпругата му Здравка Куюмджиева.[1] Ето с малки съкращения това забележително прозрение, записано на 21 август 1978 г., което не се нуждае от коментар:

1 Кръстьо Куюмджиев: „Тетрадката“; Литературен форум, бр. 1 (551), 2015 г., тематичен брой „Памет за Кръстьо Куюмджиев“

Жаждата за власт – това е жаждата за свобода. Няма по-силен инстинкт у човека от инстинкта към свободата. Колкото по-голяма власт притежаваш, толкова по-малко ограничения търпиш. Разбира се, това е най-уродливата форма на свободата, свобода с главата надолу. Това е черната сестра на свободата. Но нашият разсъдък не може да си представи свободата освен като произвол, като липса на ограничения, независимо дали тези ограничения идват отвън, или си ги налагаме сами. Могат да се посочат милиони примери от историята – човек е готов на всичко заради властта. Съдейки по аналогия, можем да кажем – човек е готов на всичко заради свободата. ...Но нашият беден разум не може да си представи как можеш да бъдеш абсолютно свободен и в същото време абсолютно морален. Това не е по силите му.

Роден на 20 октомври 1949 г. в София. Завършил химия в Софийския университет „Свети Климент Охридски“. До 1990 г. работи в БАН. Има десетки научни публикации в най-реномирани международни списания. В края на 1989 г. започва политическа кариера като член на Радикалдемократическата партия в България, чийто заместник-председател е до 1996 г. Депутат е в XXXVI Обикновено народно събрание.

Пицария Google
Автор(и): Красимир Йорданов

– Пицария google, добър ден, слушам ви.

– Пицария какво?

– Пицария google, какво искате да поръчате?

– Но... това не е ли пицария „Дон Домат“?

– Уви, беше. Наскоро google я купи и сега предлагаме куп допълнителни иновативни услуги, от които можете да се възползвате.

– Добре. Да видим какво толкова ново ще ми предложите!

– Разбира се! Като начало да предложа обичайната ви поръчка.

– Обичайната? Откъде знаете каква е обичайната ми поръчка?

– Имаме инсталиран идентификатор на клиенти, и знаем, че последните 53 пъти от този номер е поръчвано пица „Везувий“, с допълнително сирене и шунка, плюс бутилка добре охладена бира „Каменица“ светло.

– Ооооо, добре! Ами да, давайте обичайната поръчка!

– Добре записвам. Мога ли само да си позволя да ви дам един съвет?

– Разбира се!

– Имате ли новото ни меню?

– Не.

– О, господине! Това е най-пълното меню, което някога сте виждали. Бих си позволил да ви препоръчам пица с извара и спанак, както и една бутилка минерална вода с малко съдържание на сол.

– Извара? Спанак? Сол? Ти луд ли си? Мразя това!

– Разбирам ви много добре, но това е най-доброто към момента за здравословното ви състояние. Да отбележа само, че имате много висок холестерол...

– Висок холестерол! Това пък няма как да го знаеш?

– О, господине! Нашата компания разполага с най-голямата база данни на планетата. От този телефонен номер и името ви имаме достъп до лабораторните ви изследвания.

– Не ми пука за вашата база данни и за холестерола ми! Не искам пица с извара и спанак! Пия си лекарствата, за да мога да ям, каквото искам, ясно?

– Съжалявам, но нашата база данни показва, че не сте си взимал хапчетата в близкото минало.

– Какво?!? Откъде по дяволите знаете това? Шпионирате ме от доста време, така ли?

– О, не, не, не, не! Просто имаме в базата данни на всички аптеки в града, и последният път, когато сте посетили аптека е било преди 3 месеца. Купили сте един блистер, в който има 30 хапчета.

– О, човече! Така е! От къде знаеш това?

– От кредитните ви карти...

– Какво?

– Ами да! Последния път когато сте ползвали кредитната си карта в аптека е било преди 3 месеца. В същото време сте пазарували от други търговски обекти, което значи, че не сте загубили кредитната си карта.

– Аааа, кретени! А, не мога ли да платя в брой? Мога, нали? Какво ще кажете сега?

– Това е невъзможно господине. Плащате в брой само на чистачката си по 100 лева на седмица. Всичко друго плащате само с кредитната си карта.

– Идиоти! Откъде и как знаете, че имам и колко плащам на чистачката си?

– Ами всички други ѝ плащат по банка. Пък тя декларира в НАП 5200 лева годишно вповече. Ясни са имената и на другите ѝ любовници. От вашия баланс се губят едни 100 лева седмично. Следователно вие сте човекът.

– Баси мамичката! Какво друго знаете за мен?

– Съжалявам, господине, но справката ви е доста дълга и това е, което виждам на тази страница на монитора. Като цяло ви съветвам да посетите личния си лекар възможно най-скоро, да си направите нови изследвания, да уточните дозата и вида на лекарствата си, за да може да ви бъдем максимално полезни в избора на храна.

– Мамичката ви, и на google, и на служители, и на компютри, и на бази данни, и на интернет и facebook и twitter и липсата на личен живот в двадесет и първи век и цялата тази проклета държава...

– Моля ви, моля ви, не се ядосвайте. Не е във ваш интерес. Не забравяйте холестерола, кръвното и другите здравословни проблеми, които имате.

– Млъкни, гад! Още утре събирам багажа си и заминавам някъде далеч от всичко това. Да! Заминавам за Фиджи, или някъде, където няма интернет, компютри, телефони, без хора, които ще ме следват през цялото време, ще надничат в личния ми живот, ще имат база данни и ще знаят с кой си лягам и какви гащи си купувам.

– Много добре ви разбирам господине, но...

– За последен път ще използвам кредитна карта, за да си купя билет за самолета и ще отлетя на края на света!

– Добре, но...

– Отменям поръчката за пица и бира. Не ми трябва още един ред във вашата база данни.

– Добре господине, поръчката ви е отменена, но ако може само още една подробност...

– Какво, по дяволите!?

– Искам само да ви напомня, че вашият паспорт е с изтекъл срок.

Красимир Йорданов е роден в Бургас на 30.07.1967 г. От 1991 г. живее и работи в Пловдив. Женен, с две момчета и момиче. Пише стихове и песни от 1986 г. Многократен участник и носител на отличия от фестивали на поети с китари. Сред наградите особено цени: „ПоКи“ (Харманли – 1995), „Морски струни“ (Несебър – 1997), „Доктор хонорис кауза“ на в. „Пловдивски университет“ (1999), награда „Южна пролет“ (2000) за сатиричната книга „Лунясвам“, Специална награда на посолството на Русия („Бардфест 2002“, Ловеч), Голямата награда на „Пиянство от любов“, Силистра (2005). Автор на стихосбирките „Лунясвам“ (1999) и „Отглеждане на мъж“ (2005). Член на СБП.

Коментари (1)

- 08-02-2016|**Милена**

Мда... би било забавно-смешно, ако не беше тъжно-отчайващо... И на мен ми се иска да отпраша към Фиджи. Но поздравявам Краси за добрата хрумка! Просто не само стиховете и китарата му се отдават!

Февруари 2016

Забрадката и аз
Автор(и): Елиф Батюман

През 1924, една година след като е основал Турската република върху руините на Османската империя, **Мустафа Кемал Ататюрк**, новият водач на страната, отменя Османския халифат, който е бил последния останал сунитски халифат от 1517 насам. След като е въвел секуларна конституция в западен стил и ново законодателство, Ататюрк закрива дервишките ордени и религиозни училища, отменя многоженството и въвежда граждански бракове, а също и национален конкурс за красота. Той дава на жените правата да гласуват, да притежават собственост, да стават върховни съдийки и да се кандидатират за изборни длъжности. Забрадката е отменена. Един известен закон от 1925, наречен „законът за шапката“, поставя извън закона носенето на фесове и чалми; единствено разрешеното покритие за главите на мъжете стават шапките с периферия в западен стил. Османското арабско писмо е заменено от латинската азбука, а самият език е „прочистен“ от арабски и персийски елементи.

По онова време бабите и дядовците ми са били или много малки, или дори още неродени. Само бащата на майка ми е бил на достатъчна възраст, за да си спомня как е хвърлял във въздуха феса си за рождения ден на султана. Родителите ми са родени в секуларна страна. Срещнали са се във водещия медицински университет на страната, преселили са се в Америка по средата на седемдесетте години, станали са изследователи и професори. И двамата са били и продължават да бъдат страстни привърженици на Ататюрк. Израснах, слушайки, че ако не е бил Ататюрк, баба ми е щяла да бъде „забулена жена“, която е трябвало да разчита на мъжа си за съществуването си. А вместо това тя е посещавала добро училище, писала е дипломна работа върху Балзак и е станала учителка. Чувствах се благодарна на Ататюрк за това, че родителите ми бяха толкова добре образовани, че не са били сковавани от суеверия или

религия, че са истински учени, които ме научиха да чета на тригодишна възраст и никога не се съмняваха в това, че ще стана писателка.

Баща ми е израснал в Адана, недалеч от сирийската граница. Семейството му е било алевитско – част от шиитското малцинство в Турция – и един от най-ранните му спомени е за това как се е пробудил, слушайки дядо си да чете Корана на арабски. Баща ми изпитал първите си религиозни съмнения на дванадесет годишна възраст, когато открил Бергсон и Конт в една книжарница в Адана и прочел, че религията е част от примитивното, пред-научно състояние на цивилизацията; бил е атеист още от тийнейджърските си години. Майка ми е израснала в Анкара, столицата на Ататюрк. Баща ѝ, един от цивилните инженери, които са спомогнали за модернизирането на Анадола, беше предан секуларист в публичното си амплоа, но набожен мюсюлманин в частния си живот (но не и привърженик на забрадките, които никоя жена в семейството не е носила). В началното училище майка ми прочела какво пишело в Корана за невярващите – че Бог ще затвори очите и ушите им – и изпаднала в такава депресия, че не станала от леглото в продължение на два дни. Винаги съм познавала майка си като агностичка, по-малко уверена от баща ми в това, че вселената не е била създадена от някакъв велик интелект. Но тя се дразнеше дори още повече от баща ми когато смяташе, че хората призовават Бога да свърши работите им вместо тях – например, когато видеше автобус с рекламен надпис „Аллах да ни закриля“.

И двамата родители винаги са ми казвали, че за да бъда добър човек, не е нито нужно, нито дори желателно, да вярвам в Бога. Много по-благородно и по-ефективно е да вършиш добро без някакъв интерес, без мисли за рая. Нищо в средата, сред която израснах, в Ню Джърси през осемдесетте и ранните деветдесет години, не противоречеше на представата за религията, която си оформих – като нещо ненужно, ненаучно, провинциално, по същество ънкуул[1]. В продължение на дълго време си мислех, че съществува неразривна връзка между куулността и позитивизма. Мислех си, че така върви светът. А след това се появи политиката на идентичността и в Турция започна възхода си Партията на справедливостта и развитието (А. К. Р.) – една центристко-дясна партия с исля-

1 По липса на подходяща българска дума използвам тази фонетично непроменена чуждица, с която в модерния английски език се обозначава нещо „не-готино“, „не-динамично“, „не-модерно“. Бел. пр.

мистки корен. Харизматичният ѝ лидер, Реджеп Таип Ердоган, е турски държавен глава от 2003 насам, след като А. К. Р. спечели първата си убедителна победа.

Най-внезапно именно секуларистите **започнаха да изглеждат някак досадни**: расистки настроени, авторитарни, елитисти и робски про-западно ориентирани. [*Ню Йорк*] *Таймс* започна да ги нарича „секуларният елит“. През 2007 в *Таймс* се писа, че един протест срещу А. К. Р., проведен от стотици хиляди турски секуларисти, бил мотивиран от „страх“ пред начина на живот на техните по-религиозни сънародници – и от „снобски“ недоволства, че „религиозните турци били необразовани и бедни“, че „тъпите им молитвени килимчета се мотаели из краката им сред болничните зали“. Трудно е човек да си представи как *Таймс*би се осмелил да разказва по също толкова снизходителен начин за елитизма на американците, които се противопоставят на християнската десница. Западното гледище за Ердоган започна да се вкоравява, особено след протестите на площада Гези от 2013; той беше критикуван за предполагаема корупция и все по-авторитарни тактики по отношение на журналистите и опозиционните партии. Но в продължение на години моите американски либерални приятели, разполагащи с някакво мнение за нещата в Турция, бяха настроени в подкрепа на Ердоган. Те смятаха, че за Турция е невъзможно да потиска и отрича собствената си религия в течение на толкова дълго време и че хората най-после са надигнали глас.

Мнозина говореха със симпатия за антроположката **Джени Уайт**, една от важните изследователки на модерна Турция, чиято книга „**Мюсюлманският национализъм и новите турци**„характеризира кемалистката турска култура като определяна от „милитаризъм, враждебност, подозрителност и авторитаризъм“, основаващи се на „една турска етничност, разбирана като връзки на кръвта“. Мюсюлманският национализъм, напротив, се опитвал да замени „исторически оспорваните републикански граници“ с „по-гъвкави османски имперски покрайнини“ и да „предпочете мюсюлманската идентичност и култура пред расата“. Според симпатизиращия на А. К. Р. мироглед, османците, които кемалистите бяха обвинявали в предателство, тъй като са продали Турция на британците, се радват на нов възход, като модел на просветен мюсюлмански мултикултурализъм.

Виждах много ясно, че всяко незачитане на кемализма беше като удар с нож в сърцата на родителите ми. Но за разлика от тях аз бях обра-

зована в Америка. За мен, както и за повечето американци, изглеждаше малко странно, че в почти всяка обществена сграда в Турция на стените висят портрети на Ататюрк. Освен това знаех, че в името на успеха на турската република милиони хора са били заставени да променят езика, облеклото и начина си на живот – всичко наведнъж, понеже Ататюрк е казал така. Знаех, че хората, които са били възприемани като заплаха за държавата – религиозни водачи, марксисти, кюрди, гърци, арменци – са били депортирани, изпращани в изгнание, хвърляни в затвора, измъчвани или убивани. Знаех, че дори и сега, в началото на 21 век, над армията там не се упражнява достатъчно контрол и че жените, които носят забрадки, са подложени на определена държавна дискриминация, като например невъзможност за упражняване на определени професии или следване в някои университети.

Освен това, когато мислех за собственото си семейство, нещо в критиката на Уайт срещу кемализма ми звучеше познато: усещането за вечна готовност за бой и параноя. Кемализмът, също като ционизма, черпи голяма част от енергията си от факта, че турската държава много лесно би могла и да не съществува. В края на Първата световна война, победилите Съюзници добиват контрол над почти целия Анадол и разделят големи части от него на британски и френски мандатни територии, като разпределят останалото между гърци, арменци и кюрди. Преди Ататюрк да стане законодател, той е бил военен командир, водач в Турската война за независимост. От военна гледна точка всички онези народи и нации са анти-турски (каквито са по онова време и арабите, които подкрепят Великобритания в Първата световна война).

Родителите ми винаги мечтаеха за един пост-национален свят; като дете майка ми всяка нощ се е молела на Аллах да се сформира правителство на Обединените нации, за да няма повече държави и войни. В същото време, самата аз си припомням от детството някои предупреждения, че по света има анти-турски настроени хора – такива, които хранят стари вражди и могат да причинят трудности. За известно време изглеждаше, че Ердоган наистина се опитва да се противопостави на този вид конфронтационно мислене – да открива нови канали за бизнес и дипломатически отношения със съседите на Турция, да премахва табутата, наложени върху споменаването на „кюрдския въпрос“ и**Арменския геноцид**. При управлението на А. К. Р. за пръв път беше открит телевизионен канал на кюрдски език; през 2009 Ердоган изказа добри

пожелания на кюрдски. Само малко по-рано всичко това би било напълно немислимо.

През 2010 аз се преместих в Истанбул, където преподавах в един университет и писах за това списание в продължение на три години. Постепенно открих, че, подобно на Америка, Турция се поляризира и разделя на два лагера, които са все по-малко способни да разговарят едни с други. Налице беше една нова дихотомия, за която никога преди това не бях чувала: онази между „белите турци“ (озападнените секуларни елити в Истанбул и Анкара) и „черните турци“ (набожните мюсюлмани от ниските и средни класи в Анадола). Черните турци бяха неудачниците, докато белите турци бяха расистите, които ги презираха. Джени Уайт пише: „Понятието ‚черен турчин’ се използва от кемалистите, за да изкажат презрение към турците от по-долни класи или селски произход, които се считат за нецивилизовани, патриархални, не-модерни и запленени от исляма, дори и ако са се издигнали до нивото на средната класа“. Ердоган с гордост обяви, че счита себе си за черен турчин.

Разделението между черни и бели беше за мен трудно за разбиране. Семейството на майка ми – светлокожи професионалисти от Анкара, които някога са имали шофьор и градинар – ясно се вписваше в „белия профил“. Роднините на баща ми от Адана са били като цяло по-слабо образовани и с по-тъмна кожа. Неговият баща е имал магазинче, в което на местните овчари се е продавала боя за обработване на текстил. Имаше един кратък период от време, през който баща ми носеше мустаци. Но заедно с това баща ми е написал есе във възхвала на Ататюрк за годишния алманах на училището си, сестрите му са подкрепяли правото на аборт и нито една от жените в семейството му не е носела забрадка освен при домашна работа, а аз не съм чувала никоя от тях да изразява дори и най-слаба носталгия по османското минало. Чувала съм роднини и от двете страни на семейството ми да изказват опасения, че, ако реформите на Ататюрк бъдат отменени, Турция би могла да свърши „като Иран“. Така че, какви в края на краищата бяха хората от бащината ми страна – също бели турци?

В Истанбул започнах да внимавам за това какво говоря, да се стремя да не звуча – да не *бъда* – ориенталистки или ислямофобски настроена. Една вечер, докато бях в апартамента си с един турски приятел, разговорът ни беше прекъснат от призива за молитва, усилен от високоговорители. В апартамента ми, както и в повечето части от града, човек мо-

жеше да чуе конкуриращи се повици от различните джамии, надигащи се по едно и също време, пет пъти дневно. Често пъти, докато се разхождах из града, ми харесваше да чувам призива за молитва. Някои хора бяха наистина добри в това. (Майка ми често беше разказвала, че когато баща ѝ бил още момче, имал толкова красив глас, че понякога влизал в ролята на заместител, ако мюезинът се разболеел). И все пак, когато си бях вкъщи със затворени прозорци, работейки или задълбочена в разговор, звукът на усилени мъжки гласове, възхваляващи исляма, винаги се чувстваше някак натрапнически. „Знам, че звуча гадно, но понякога наистина побеснявам“, признах на един приятел. „О, не, ти май си ислямофобка?“, отговори той игриво. След което ме посъветва да мисля за имама като за някой певец, „като Майкъл Джаксън“.

Тъй като говорех турски не съвсем перфектно, усмихвах се много и често пътувах сама, то получавах множество поучения от мъже, особено шофьори на таксита. Някои от тях бяха секуларисти; други, от ония с множество религиозни дреболии в колите си, не се опитваха да ме заговарят. Това все пак оставяше място за множество любезни, отчасти религиозни шофьори, които ми обясняваха надълго и нашироко колко страхотно нещо била забрадката – как тя била „всъщност нещо красиво“. Всъщност, казваха те, за една жена да покрива главата си е феминистки жест, защото това било ясно заявление, че тя изисквала респект. При нея не се случвали недоразуменията, които могат да се случат на жена с непокрита глава.

Обикновено не отговарях, особено ако шофьорът изглеждаше малко раздразнителен, защото в такъв случай те започваха да спорят и преставаха да гледат пътя, а в много от такситата нямаше предпазни колани. Но веднъж, когато един шофьор ме притисна особено настойчиво, настоявайки да чуе мнението ми, аз казах нещо от рода „Според мен всички жени трябва да бъдат уважавани. Това не трябва да зависи от косата им“.

Шофьорът отговори, че съм била абсолютно права, разбира се, че жените трябвало да се уважават, и че забрадката била най-добрият начин за жените да припомнят на мъжете необходимостта от респект. Мъжете, в края на краищата, били по-лоши от жените: понякога можели да се забравят и тогава се случвали лоши неща, „дори“ – добави той с понижен глас, добавяйки, че не иска да споменава такива неща пред мен – „дори изнасилване“.

Отговорих, на опростения си турски, че за мен това звучи като заплаха: или си покривай главата, или може да бъдеш изнасилена. Шофьорът запротестира в пищни фрази, че никой тук не заплашвал никого, че да се говори за заплахи в тази ситуация било нелепо, че можел да познае по усмихнатото ми лице, че съм добра и доверчива личност, но пък светът бил несъвършено място, че някои мъже били по-малко хора, отколкото животни и че било най-добре да се изпращат ясни сигнали за онова, което човек си търси или не търси. След това ме остави при рибния ресторант, където имах среща с няколко професори по литература.

Ако всичко това би се случвало единствено между нас двамата, в едно такси и някакъв вид политически вакуум, аз не бих се дразнила на шофьора заради мнението му. Това си беше неговата кола и неговата страна, и той ме караше там, където исках да отида. Знаех, че ограниченият ми турски език, който чувствах като такава пречка, беше в неговите очи белег на привилегия – знак, че мога да си позволя да живея в чужбина и да пътувам. Често пъти, вторият въпрос, който шофьорите ми задаваха, след неизбежното „Откъде сте?“, беше „Колко струва самолетният билет?“

Но таксито не се намираше във вакуум. То беше в страна, в която държавният глава, чиято жена носи забрадка, постоянно подтиква жените да имат поне по три деца, а за предпочитане четири или пет. Ердоган е противник на аборта, противозачатъчните средства и цезаровото сечение. Той твърди, че ислямът е установил ясна позиция за жените, но че това не можело да се обясни на феминистките, защото те „не приемат понятието за майчинство“. Колкото по-дълго той оставаше на власт, толкова по-открито започваше да говори. През 2014 стигна дотам да описва противозачатъчните средства като „предателство“, чиято цел е „да пресуши нашата наследственост“. Колкото и да се опитвах да бъда толерантна – колкото и да симпатизирах на феминистките-мюсюлманки, които не желаят да бъдат „освобождавани“ от фереджето и които се чувстват също толкова осъждани от секуларисткия истеблишмънт, колкото секуларните жени се чувстват осъждани от мюсюлманския патриархат – аз никога не можех да простя на Ердоган, че говореше такива неща за жените. И, понеже той ги произнасяше в името на исляма, аз не можех да простя и на исляма.

* * *

През есента на 2011 пътувах до югоизточния Анадол, за да пиша за едно новооткрито археологическо находище от времето на Неолита, за което учените смятаха, че можело да се окаже първия в света храм. Мястото, на име Гьобеки тепе, се намираше близо до град Урфа, свято за мюсюлманите място, за което се вярва, че било рожденото място на Авраам. (Градчето, близо до сирийската граница, днес е един от центровете, през които преминават идещите откъм Европа ислямски бойци, които след това се присъединяват към ИДИЛ). Изглеждаше, че аз съм единствената жена без придружители в целия хотел. Когато казах на служителя, че ще остана цели шест дни, той почти получи инфаркт. „Шест дни?“, повтори той. „Съвсем сама?“ Когато го попитах за работното време на сауната, той отговори, че тя била само за мъже – не само днес, а по всяко време. Взех асансьора до стаята си, изпълнена с потискащото осъзнаване, че в минибара няма да има алкохол. През цялото време, което прекарах в Урфа, когато и да срещнех някой от служителите на хотела, винаги бях поздравявана по същия начин: „О, вие сте още тук?“

Беше доста трудно да намеря такси, което да ме закара до археологическото находище. Накрая рецепционистът от хотела позвъни на свой познат шофьор: намръщен тип без таксометър, който ми взе извънмерната цена от петдесет и пет долара за отиване и връщане, като въздишаше и мърмореше нещо под нос през цялото време. Не вдигна телефона си когато го повиках да ме вземе обратно и накрая ми се наложи да се връщам на стоп. Предполагайки, че нещата могат да станат малко полесни ако разполагам със собствена кола, се договорих да отида в шест часа на следващата вечер до местното бюро на агенцията Europcar, която би трябвало да се намира на улица 749. Изгубих посоката до такава степен, че някъде към седем все още обикалях насам-натам по някаква мистериозна отсечка от тукашните пътища, която изглежда започваше като улица 771, след което, без каквато и да било видима промяна, изведнъж се превръщаше в улица 764. Бях подминала на няколко пъти един и същи магазин за дреболии, с което бях привлякла вниманието на някакъв разносвач на хляб.

„Търсите ли нещо?“, попита ме разносвачът. Показах му адреса. Той го показа на друг човек. Двамата дискутираха в продължение на дълго време дали имало или нямало улица 749. От магазина излезе трети човек, който също се присъедини към разговора. Изчаках още няколко

минути, но вече беше ясно, че никога няма да успеят да се споразумеят, пък и бюрото на Europcar вече със сигурност беше затворено. Поблагодарих им за помощта и се върнах пеш до центъра на града, за да намеря нещо за ядене.

Повечето от ресторантите в Урфа бяха снабдени с табели, на които пишеше „семеен ресторант“, което пък означава, че вътре има едно помещение само за мъже и друго, „семейно помещение“, където се допускат и жени. В ресторанта, който избрах, семейното помещение се намираше на покрива. Вътре седяха две или три семейства с деца. Останалите маси бяха празни. Седнах на маса за четири души в ъгъла. Семействата имаха много поръчки и някак все не успявах да привлека вниманието на келнера. Бях проседяла няколко минути, когато от Истанбул ми позвъни един приятел. И когато започнах да говоря на английски, две от жените от съседната маса се обърнаха и ме зяпнаха с отворени уста. Помислих си, че може би изглежда неучтиво да разговарям по мобилния си телефон.

„Ще ти се обадя след малко“, казах на приятеля си.

Но дори и след като затворих телефона, жените не престанаха да ме зяпат. Опитах да се усмихна и да им помахам, но те нито помахаха в отговор, нито престанаха да зяпат. Келнерът, който все още не беше взел поръчката ми, седеше в ъгъла и гледаше окачения на стената телевизор. Отказах се и се върнах в хотелската стая, където ядох таханови рулца, докато четях за революцията от Неолита.

Основните туристически и религиозни места в Урфа – древна крепост, множество джамии, една пещера, в която може би е роден и отгледан от кошута Авраам, както и езеро, в което се въдят свещени шарани, за което се вярва, че обозначавало мястото, на което Нимрод се е опитал да изгори Авраам жив (Бог превърнал главните в риби) – се намират в или около сенчест и живописен парк с водоскоци и розови храсти. Ходех там всеки ден, за да избегна жегите. По свещените места е задължително жените да ходят със забрадки, така че си купих една и винаги я държах в чантата си. Беше мека, ефирна, изворно-зелена, с десен от дребни, сложно преплетени лозници и листа.

Един ден, след като бях посетила пещерата на Авраам, забравих да си махна забрадката. Вървейки обратно из парка, почти незабавно почувствах, че нещо се е променило. Подминах две млади жени със забрадки, хванати под ръка и смеещи се над нещо. Когато ги погледнах, те

ме погледнаха обратно в очите, все още усмихнати, сякаш се намирахме по средата на нещо много смешно. Стана ми ясно, че до този момент нито една млада жена от Урфа не беше посрещала погледа ми или се беше усмихвала. Докато се разхождах така, започвах да чувствам едно все по-усилващо се усещане за свобода, сякаш за пръв път можех да гледам накъдето си поискам, без да рискувам да срещна враждебни погледи. Така че продължих да нося забрадката. А след това се върнах обратно в града.

Това тук не е научно изследване; не съм го опитвала многократно, нито пък съм измервала каквото и да е. Всичко, с което разполагам, е субективното ми впечатление, което е следното: разходката из града със забрадка на глава беше напълно различно преживяване. Хората бяха *много по-мили*. Никой не гледаше встрани, когато се приближавах към тях. Чувствах се по-малко отблъсквана; мъжете изглежда ми отстъпваха, за да направят повече място. Когато влязох в един магазин, някакъв мъж задържа вратата отворена и аз осъзнах, че това беше първият път, в който някой беше похванал врата преди мен, без да влезе вътре и да я затръшне в лицето ми. И, което беше най-невероятното, когато стигнах до автобусната спирка след като автобусът беше потеглил, заминаващата машина спря, вратата се отвори и един мъж отвътре ми подаде ръка, за да ми помогне да се кача, наричайки ме „сестро“. Бях поразена. Да се почувстваш толкова добре дошла, приета и в сигурност, да бъдеш в състояние отново да гледаш в очите на хората и да се усмихваш, при което да ти отговарят с усмивка – това беше един великолепен подарък.

„Колко време мога да продължавам да я нося?“, усетих, че се питам, докато автобусът потегли и около нас се дочуваха автомобилни клаксони. През остатъка от деня? Завинаги?

Чудех се защо ли не ми е хрумнало по-рано да си сложа забрадка – защо никой не беше ми казал, че това е нещо, което мога да направя? Не беше нито трудно, нито скъпо. Защо да не покривам главата си, ако това правеше хората, живеещи тук, толкова по-мили към мен? Защо е необходимо да причинявам ненужен дискомфорт и на тях, и на себе си? От някакви принципи? Какви принципи? Че жените са равни на мъжете? С кого комуникирам този принцип? С каква степен на успех? И какво, ако аз комуникирам едно, а хората отсреща разбират нещо съвсем друго? Какво, ако всичко, което те разбират е, че не ги одобрявам и считам

начина им на живот за назадничав? Дали това все още може да се счита за „комуникация?“

Улових се, че си мисля за високите токчета. Те са нещо болезнено и, поне за мен, скъпо, тъй като правят ходенето по-трудно и в края на краищата вземах повече таксита. Но въпреки това беше имало много пъти, в които бях носила високи токчета на работни срещи в Ню Йорк, специално защото това ми даваше усещането, че хората ме вземат пò на сериозно. Защо тогава да отказвам да нося забрадка, която носи със себе си една много подобна изгода на социално приемане, без неудобството да ми пречи да стоя или ходя?

И все пак, когато си помислих, че бих могла да оставя забрадката на главата си и през останалата част от деня, нещо в това ми се струваше нечестно, дори срамно, сякаш по някакъв начин мамех хората да се отнасят по-любезно към мен. Онези момичета, които се усмихваха в лицето ми – те мислеха, че съм като тях. Мъжът, който беше ми помогнал в автобуса – той мислеше, че съм негова сестра.

В този момент ми хрумна и друга мисъл, един вид фантазия, толкова чужда, че почти не бях в състояние да я артикулирам за самата себе си: *И какво, ако го направя наистина?* Какво, ако бих носила забрадката не като прикритие, а някак наистина? Бях на тридесет и четири и ме измъчваха доста съмнения относно посоката, която животът ми поемаше. Предната година бях имала аборт, с известно нежелание, и сега всичко – всяко дребно поражение, всеки признак на недружелюбност – болеше малко повече от обикновено. Никога не бях се чувствала толкова самотна и по някакъв начин всичко това изглеждаше като моя собствена отговорност, сякаш бях избрала този живот без да осъзнавам какво означава това, години по-рано, когато реших да ставам писателка. А сега пред очите ми се въртеше някакъв проблясък за тотално нов начин на живот, различен от всичко, което бях си представяла – живот с ясни правила и задължения, които човек следва, и в замяна на които получава уважение, чест и сигурност. Ще имате деца – не може би, а задължително. Няма да се безпокоите за това, че социалната ви ценност е неразривно свързана със сексуалната ви ценност. Ще имате и по-малко свобода, вярно. Но какво ѝ е толкова великото на свободата? Какво му е толкова великото на това да бъдеш журналистка и да досаждаш на всички, да караш хората да се отнасят към теб или с подозрение и злоба, или пък да се опитват да те използват за собствените си рекламни стратегии? Да пъту-

ваш сама, особено за жена, особено в една патриархална култура, може да бъде нещо наистина стресиращо. То може да те накара да поставяш под въпрос най-основните приоритети, около които е изграден живота ти. Като например: защо имам работа, която ме кара да пътувам сама? За литературата? Какво е литература?

* * *

Тези мисли ме посетиха отново наскоро, докато четях „Подчинение“, последния роман на Мишел Уелбек, една сатира, поставена в някаква хипотетична Франция от 2022, управлявана от демократично избрани, умерени ислямски политици. Ислямът в „Подчинение“ е до голяма степен фантастична картина, нарисувана от Уелбек, за да се понрави на някой човек точно като Уелбек – с богато финансирани университети, фантастична, фина храна, руйно леещи се френски и ливански вина и многобройни съпруги на тийнейджърска възраст за всеки интелектуалец, който премине към исляма. Но политическата реторика на водача на движението, Мохамед Бен Абес, е добре премислена и последователна, като дори притежава известна прилика с реалната платформа на Ердоган, а освен това е поднесена с една честност и яснота, която ме накара да разбера логиката на А. К. Р. както никога преди това.

В международен план Бен Абес се опитва да превърне Европа в средиземноморски и северноафрикански съюз на мюсюлманските държави: една програма, подобна на „нео-ислямизма“ на Ахмет Давутоглу, премиер-министъра на А. К. Р. Във вътрешната политика Бен Абес поддържа предприемачеството, семейния бизнес и свободните пазари; в социален план той се опитва да насърчи мюсюлманското образование и да насърчи жените да си седят у дома, за да бъдат майки-вътрокъщници (но в същото време продължава да подчертава върховната ценност на демократичното управление). Никога не бях разбирала каква е връзката между всички тези цели и дали те изобщо са съвместими. Как би могъл някой, който се противопоставя на феминизма – който е съгласен с това половината от населението да бъде по-зле образована от другата половина – да подкрепя демокрацията? Как би могла една демократична конституция да не бъде секуларна? Как би могла тя да бъде съвместима с която и да е от авраамските религии, с което и да е нещо, идещо откъм онази пещера в Урфа? Винаги бях приемала, че Ердоган е нечестен поне в едно отношение: той или се преструваше, че подкрепя демокрацията, или се преструваше, че подкрепя мюсюлманските семейни ценнос-

ти – или, както казват моите роднини, той се преструва и по отношение на демокрацията, и по отношение на исляма, а единственото нещо, за което е истински загрижен, е изграждането на повече пазарни молове с пари, идещи откъм Персийския залив.

Но докато четях „Подчинение“, аз започнах да разбирам, че всъщност в ислямистката умерена платформа за свободна търговия има някаква логическа последователност. Демокрацията, също като капитализма, е игра на цифрите – а „семейните ценности“ са машина за увеличаване броя на населението. Както изразява всичко това героят на Уелбек:

> *Двойките, които следват едната от трите религии на Книгата и подкрепят патриархалните ценности, имат повече деца от атеистите или агностиците. Човек открива по-малко образование сред жените, по-малко хедонизъм и индивидуализъм. И до голяма степен тази вяра в отвъдното може да се предаде генетически. Смените на вярата или случаите, при които хората започват да отхвърлят семейните ценности, са без значение от гледна точка на статистиката. В огромното мнозинство от случаите хората се придържат към онази метафизическа ценностна система, с която са отраснали. Ето защо атеистичният хуманизъм – основата на всяко „плуралистично общество“ – е осъден на провал.*

Атеистичните хуманисти от уелбековата 2022 г. са осъдени не само на изчезване, но също и на ънкуулност. Движението от 1968 в Европа, подобно на кемалистката революция в Турция, някога е било заредено с младежка енергия и контракултура, а след това е спечелило, чрез което само̀ се е превърнало в стареещ, разпадащ се истеблишмънт. Бен Абес, пише Уелбек, няма проблеми с „последните оставащи *soixante-huitards*, онези прогресивни, мумифицирани трупове – изчезнали в останалия свят – които са успели да се укрепят в медийните цитадели“. Малобройните, лишени от значение зомбита, все още наивно вярващи, че са защитници на потиснатите, са толкова „парализирани“ от мюсюлманския „мултикултурен фон“, че дори не се опитват да окажат съпротива.

Разказвачът на Уелбек, Франсоа, е професор по литература на средна възраст – специалист по романите на Жорис-Карл Юисманс. Основният роман на Юисманс, „Наопаки“ (1884), широко считан за шедьовър на декадентското движение, разказва историята на един безпътен аристократ, който запълва живота си с естетически занимания като например

ядене на изцяло черни блюда или разходки с гигантска костенурка, покрита с вградени в корубата ѝ скъпоценни камъни. Тези дейности не му донасят щастие, ако и да изглежда така, сякаш изчерпват възможностите на декадентския роман. Юисманс преминава към католицизма след като е написал „Наопаки“. Паралелите между Франсоа и героя на Юисманс са очевидни. Франсоа също е посветил живота си на естетически занимания: четене, гледане на телевизия, непрестанно пушене, пиене на вино от супермаркета и любовни афери със студентки. Той също намира тези дребни удоволствия за празни и изтощителни: литературата е престанала да изглежда интересна, а сексът става нещо все по-трудно с всяка отминаваща година. По същия начин, по който Юисманс е приел католицизма, Франсоа приема исляма.

Когато мюсюлманското правителство субвенционира академично издание на Юисманс и поръчва на Франсоа да напише увода му, той препрочита някои от нещата и разбира, за пръв път, че *„Истинската тема на Юисманс е било буржоазното щастие — щастие, болезнено недостижимо за един ерген... Неговата представа за щастието е била да покани приятелите си артисти на вечеря от гювеч с лютив хрянов сос, съпровождан от „честно“ вино и последван от сливова и тютюн, всички насядали около печката, докато навън зимните ветрове плющят върху кулите на* ***Сен-Сюлпис****.“* Такова щастие е „болезнено недостижимо за един ерген“, дори и ако той е богат и разполага с прислуга; в действителност то зависи от присъствието на съпруга, която да превърне къщата в дом.

Ето това е цената на буржоазното щастие, поне в ислямската утопия на Уелбек: независимостта на жените. Увлекателно е да се наблюдава как Уелбек се справя с предизвикателството да направи женското домашно поробване да изглежда приятно и приемливо в романа, и то не само за любопитния към исляма Франсоа, но също, до известна степен, и за жените във Франция. Например, още в началото на романа, Франсоа търси контакт с две от бившите си съпруги – успешни самотни жени в четиридесетте им години; тези сцени внушават, при това не изкуствено, че трудностите на остаряването, както и психическото бреме на любовните афери и ергенството, са дори още по-обременителни за жените, отколкото за мъжете, и че те не са непременно балансирани от радостите на успешната кариера в, да речем, бизнеса с продажби на вино или фармацевтиката. Малко по-късно Франсоа отива на гости у своя бивша колежка, която се е оттеглила от кариерата и се е отдала на домашен живот,

след ислямизацията на университета. „Да се гледа как тя се врътка насам-натам из кухнята, в престилка, на която беше изписана смешната фраза ‚Не ревете срещу готвача – това е работа на Шефа!’... трудно беше да се повярва, че само дни преди това тя беше водила докторски семинар, посветен на доста необичайните обстоятелства, заобикалящи корекциите на Балзак в [романа му] ***Беатрис***“, наблюдава той. „Направи ни бухтички, пълнени с гъше месо и дребен лук; бяха прелестни“. В една по-късна сцена, случваща се във влак, Франсоа сравнява видимия стрес на някакъв мюсюлмански бизнесмен, който води труден разговор по телефона, с прекрасното настроение на двете му младички съпруги, които решават кръстословици във вестника. При „ислямския режим“, осъзнава Франсоа, жените – или „поне онези от тях, които са достатъчно хубави, за да могат да привлекат някой богат съпруг“ – живеят във вечно детство, първо като деца, после като майки, само с няколко години на „секси бельо“ между двете неща: „Разбира се, те не разполагаха с никаква автономия, но, както се казва на английски, *fuck autonomy*“.

Уелбековата визия за ислямската държава, при цялата ѝ карикатурност, притежава известна щедрост на въображението. Той представя исляма не като някаква деперсонализирана, прокрадваща се заплаха или като идеологическо последно убежище, за което хората, онеправдани от Запада, може да се окажат „уязвими“, а като система от вярвания, която се оказва силно привлекателна за множество хора, много от които имат различно мнение. Това беше същото осъзнаване, до което бях достигнала и аз в Урфа. Никой не може да има всичко; всеки от нас разменя определени неща срещу други.

* * *

Не си сложих забрадката отново, след онзи следобед. Не можех да обясня решението си по рационален начин, това просто не ми изглеждаше правилно. Придържах се към първоначалната си стратегия да се усмихвам и да игнорирам социалните подсещания – тоест към американския начин [на поведение]. „В огромното мнозинство от случаите“, както беше казал някога един френски интелектуалец, „хората се придържат към онази метафизическа ценностна система, с която са отраснали“.

В хода на множество пътувания до археологическото находище, намръщеният шофьор на такси постепенно започна да се отваря, особено след като похвалих умението, с което той избягваше сблъсъците с

различни пешеходци буквално в последния момент. „Това е нищо“, каза шофьорът и ми разказа за един случай, при който успял да не прегази някакъв старец, който си вървял точно по средата на шосето, сякаш то си било тротоар и който, в отговор на сигналите на шофьора, просто застанал на място и му изкрещял, „преструвай се, че съм дърво“.

„Как можеш да се оправиш с такъв човек?“, попита шофьорът, добавяйки, че се опитвал да кара в Урфа според онова, което му подсказвал разумът, а не според пътните правила, защото вероятността за оцеляване на човека, който би следвал пътните правила, тук се доближавала до нула.

Спряхме пред хотела. „А, значи все още сте тук при нас“, каза рецепционистът, не без чувство за хумор, когато влязох вътре.

„Разбира се“, отговорих аз. „Кой човек, веднъж дошъл в Урфа, би искал някога да си замине?“

Елиф Батюман (р. 1977 г.) е американска писателка, преподавателка и журналистка от турски произход. Родена е в Ню Йорк, израснала е в Ню Джърси, в момента живее в Сан Франсиско. Завършва Harvard College, а след това защитава докторат по сравнителна литература към Stanford University. Най-известната ѝ книга, „Изстъпления. Приключения с руските книги и хората, които ги четат“, е преведена на български език (изд. „Сиела“, 2013).

Коментари (3)

- 14-02-2016|**Евдокия**

И Уелбек, и Батюман напоследък ми връщат вярата „в доброто и човека“, както е казал поетът – шегувам се – вярата в това, че добрата ли-

тература и умната металитература са все още живи. Това са вдъхновени и мъдри автори. И, естествено, страшно провокативни, което си е белег за качествено мислене и обещание за добра литература и публицистика. Защото нито Уелбек може да се причисли изцяло към фикционалната литература, нито Батюман – изцяло към металитературата и публицистиката. Това са автори, които ти се иска да прегърнеш – да, така е, много сте прави – и същевременно яростно да възроптаеш срещу конкретни техни изречения – стига глупости, не е така. Не, че и на мен не минаха куп подобни мисли и изкушения през главата – става дума за покривалото на главата, което те освобождава от неудобства, недоразумения, миналата година през май в Кападокия. Че и дори в самата Анкара съм си мислела подобни неща. Същата тази Анкара, която, ако днес Мустафа Кемал стане, та види, ще си се върне и легне отново в Анъткабир. Но има нещо страшно изкусително в мисълта, която минава през главата на всяка жена на прага на средната възраст, с кариера и самочувствие, но останала по някаква причина сама и без деца. Да, покритата глава е обезпеченост, обещание за щастие, удобно бягство ... „бягство от свободата“. В забрадката?! Ех, Ерих, отиди и сложи едно цвете на Анъткабир и от мен. Тези ескейпистки дамски мисли обаче са страшно опасна дрога. Впрочем, романът „Подчинение“ на Уелбек лично аз го разчетох повече като антиутопия, въпреки откровено сатиричните маски – като аналогиите в доктриналните религиозни тези на исляма и католицизма или като реалните имена на политици, Мануел Вайс например е герой в романа. И искрено вярвам, че, подобно на всяка антиутопия, и тази няма да „познае“ бъдещето съвсем. Защото завръщането към идентичността е винаги за сметка на нечия друга идентичност, нали. И в този смисъл май на никого от нас не му се иска да побегне от свободата си.

- 15-02-2016|**Златко**

Откъм Фейсбук...

> ***Йордан Янков*** *Общности има всякакви, семейството е може би най-примитивната и затова най-устойчива от тях, а всяка общност се възпроизвежда чрез образование. В това отношение ислямът не е нещо специално. Друг е въпросът, защо е толкова привлекателен за много хора.*
> ***Zlatko Anguelov*** *Аз се почувствах обезпокоен от посланието, което прочетох в есето на Елиф. По същество тя е една*

светски възпитана издънка на турци, израсли с идеалите на Ататюрк, следователно еволюцията (като постоянен процес на прогрес от по-несъвършени форми към по-съвършени, включително и в мисленето) и свободата на личността са нейни ценности. Такива са и моите. Тълкуването ѝ на романа на Уелбек „Подчинение", структурно поставено в есето след случката в Урфа със забрадката, за мен е някакъв вид примирение с нещо, което не е прогрес, а е ограничаване на свободата на личността в името на житейска сигурност, която произтича от локални ценности. Реторичните ѝ въпроси за основни дейности и ценности, които са съдържанието на нейния живот в западната цивилизация, са разбираеми съмнения в смисъла на нейната философия, но те биха могли да се задават в личен разговор и в моменти на слабост и откровение, но не и като платформа за защита на един живот, в който свободата не е ценност. Тя се е опитала да вплете в едно есе своето имигранство от Турция – но въпреки това е писала и за турската аудитория – и екзистенциалните и морални проблеми, възникващи от това на лично ниво, обратните на Кемализма тенденции на ислямизиране на Турция под Ердоган, както и предложението да се приеме като неизбежна мъжката доминация (забрадката е символ именно на тази доминация), която в един неизвестен, но скорошен, ден може да прелее и в западната цивилизация по напълно умерен, демократичен начин. Опитът и, според мен, е неудачен.

- 15-02-2016|**Златко**

Самият аз съм склонен да гледам значително по-спокойно на всичко това, по различни причини. Първо, самата Елиф показва много ясно в есето си, че в никакъв случай не е човек, склонен към примирение и, второ – далеч по-важно – страхът пред умерения ислям, толкова силен сред огромни части от европейското население, и на Запад, и на Изток, ми е дълбоко чужд. Страховете от последния половин век, че и далеч по-назад, чак докъм годините на детството, ми изглеждат силно фалшиви и манипулативни, поне от гледната точка на сегашната ми възраст. Манипулираха ни да се страхуваме от какво ли не – и, както изглежда, уроците от онова време не са пропуснали да си свършат работата. Това

е всичко, което ми се ще да кажа в момента, не ми се задълбава в повече и по-сложни размишления. Ще кажа само едно – поне на този етап от живота си аз отказвам да се страхувам от „исляма“, тъй като такова животно просто няма. Има различни видове интерпретации на една древна религия, има и различни видове хора зад тях. Вместо да поставям всички тях в един и същи кюп, аз предпочитам да ги оценявам поотделно, при това въз основа повече на делата, отколкото на думите им. Що се отнася до Елиф Батюман, делата ѝ ми се струват прекрасни. А инак, „ислямът“ като заплаха... Викам, да поживеем, пък да видим...

Забрадката на Елиф Батюман
Автор(и): Стоян Гяуров

От книгите, които прочетох през миналата година, най-много ме впечатли „Подчинение“ на Мишел Уелбек – „книгата на нашата духовна нищета и малодушие“, както убедено заявих в новогодишната литературна анкета на „Литературен вестник“. За мен е очевидно, че ислямизмът изправя нашата, традиционната европейска култура пред предизвикателство, с което не знам как и дали изобщо ще успее да се справи. Тези дни обаче попаднах на едно есе, което изведнъж преобърна оптиката ми, защото ми напомни, че е възможен и друг прочит на „Подчинение“; прочит, който авторът впрочем е извел съвсем на преден план: дали ислямът, с акцента, който поставя върху общността, семейството и образованието, няма в крайна сметка да се окаже по-привлекателната алтернатива за мнозина?; дали Уелбековото подчинение не е просто един рационален избор, а свободата – само една от стоките на силно инфлационния пазар на ценности?

Есето, за което става дума, е озаглавено „Забрадката, модерна Турция и аз“, и е публикувано в списание „Ню Йоркър“[1]. Авторката, Елиф Батюман, разказва за една своя командировка в турския град Урфа, за грубостта, пренебрежението, дори презрението, които среща навсякъде. Докато един ден, след посещението си в едно свято място, тя излиза навън и с почуда установява, че всички са започнали да ѝ се усмихват, мъжете ѝ дават път, шофьорът на автобуса дори я нарича „сестро“. Тя много бързо разбира на какво се дължи промяната – на забрадката, която обикновено държи в чантата си и е забравила да свали от главата си след посещението в пещерата на Авраам, където носенето на забрадка е задължително. „Вървях и чувствах усилващо се чувство на свобода..., тъй че не свалих забрадката“, пише Батюман и продължава: „Чудех се защо не съм се сетила по-рано. Защо да не си покривам главата, щом така е добре за местните хора? Защо

1 (**http://www. newyorker. com/magazine/2016/02/08/cover-story-personal-history-elif-batuman**).

да причинявам излишни неудобства на тях и на себе си? Заради принципа? Какъв принцип? Принципът, че жените са равни на мъжете? На кого тук се опитвам да внуша този принцип?“

И Батюман се сеща за обувките с висок ток. Казва, че не си пада по тях, защото ги намира за неудобни, но често в Ню Йорк била принудена да се качва на висок ток, особено когато смята, че по този начин ще се отнасят с повече уважение към нея. Защо тогава да не носи забрадка, която явно повишава социалната изгода за нея, при това „без да ми пречи да стоя на едно място или да ходя“?

В този момент ѝ идва една друга мисъл: ами, ако взема да нося забрадка не на ужким, а *съвсем съзнателно*? След което авторката изповядва самотата и съмненията си в стойността на своя живот, на избрания от нея път на писателка. Ето че сега в Турция изведнъж пред нея се открива една съвсем друга перспектива – човек не е сам, има деца, „социалната ти стойност не е неразривно свързана със сексуалната ти стойност“. И: „Човек има по-малко свобода, така е. Но какво ѝ е толкова страхотно на свободата“? А писането, литературата? „Каква литература“? – възкликва Батюман и в този ред на мисли стига до Уелбек и „Подчинение“.

Батюман казва, че „разумната и последователна“ риторика на Мохамед Бен Абес, ислямисткия водач, когото французите избират за президент във фарса на Уелбек, има известни сходства с платформата на турския президент Ердоган и ѝ помогнала да проумее „както никога досега“ логиката в политиката на управляващата в Турция партия. „Как е възможно да си против феминизма и същевременно да подкрепяш демокрацията? Как е възможно една демократична конституция да не е секуларна? Никога не бях разбрала какво свързва, как изобщо могат да бъдат съвместени тези цели“? Едва прочитът на „Подчинение“ помага на Батюман да види логическата нишка в „умерената ислямистка“ програма. Демокрацията, също като капитализма, е игра на цифри, пише Батюман, а „семейните ценности“ са просто машина за прираст на населението. След което цитира един от героите в „Подчинение“: „Двойките, които изповядват една от трите монотеистични религии и следват патриархалните ценности, имат повече деца от атеистите или агностиците. При жените се среща по-малко образование, по-малко хедонизъм и индивидуализъм. До голяма степен вярата в отвъдното се предава генетично“. И героят на Уелбек заключава: „Ето защо атеистичният хуманизъм – основата на „плуралистичното общество“ – е обречен“.

Тук може би е време да кажа нещо за авторката на есето, от което цитирам. Елиф Батюман е млада и много талантлива американска писателка и журналистка, редовен сътрудник на „Ню Йоркър“[1], с висше образование от Харвард и докторат от Станфорд; на 38 години тя вече принадлежи към интелектуалния елит на своята страна. Батюман е американка, но с турски корени; родителите ѝ, които емигрират в САЩ през 1970-те, са лекари и заклети атеисти, тъй че Батюман е израснала в една секуларна, просветена среда.

Но да се върнем към „Подчинение“ и прочита на романа от нашата авторка. Франсоа, главната фигура в „Подчинение“, е професор по френска литература, специалист по творчеството на Жорис-Карл Юисманс. Паралелите между двамата са очевидни: Юисманс търси щастието в естетизма и декадентството, но не го намира и приема католицизма; Франсоа също не намира повече удовлетворение в литературата, телевизията и секса, и приема исляма. В хода на подготовката на ново издание на произведенията на Юисманс, поръчано му от новото ислямско правителство, Франсоа за пръв път проумява, че истинската цел на неговия любим автор е била не друга, а постигането на буржоазното щастие, „щастие, болезнено непостижимо за един ерген“ (по думите на Уелбек). Това всъщност е единственото, което Юисманс е искал, пише Батюман. Не претенциозни вечери, а някакво просто ядене в компанията на приятели, придружено от обикновено вино, сливова ракия и тютюн, „всички насядали около печката, докато вятърът шиба кулите на Сен-Сюлпис“. Ала това щастие е непостижимо за един ерген, дори за богат ерген с прислуга – „защото за това е необходима съпруга, която умее да готви и да забавлява, която знае как да превърне къщата в дом“. Батюман подчертава, че буржоазното щастие в ислямската утопия на Уелбек може да бъде постигнато само с цената на подчинението на жената. За Франсоа радостите на кариерата и на независимостта трудно могат да компенсират душевните поражения от самотата, които са още по-големи за жената, отколкото за мъжа. От друга страна, пише Батюман, Франсоа проумява, че при новия ислямски режим жените живеят във вечно детство, първо като деца, после като майки, изживявайки само няколко години с „еротично бельо“, вместени между двете фази – и цитира Уелбек: „Очевидно те не са автономни, но както се казва на английски, *fuck autonomy*“.

1 Нейната преведена и на български книга „Изстъпления. Приключения с руските книги и с хората, които ги четат“ показва Батуман на височината на майсторството ѝ като есеист.

За авторката представата на Уелбек за ислямската държава, „въпреки цялата ѝ карикатурност, притежава известно приказно великодушие“. Той не портретира исляма като „деперсонализирана пълзяща заплаха, или като последно убежище, което може да се окаже изкушаващо за обезправените от Запада, а като система от вярвания, която е страхотно атрактивна за много хора, много от които имат и други възможности за избор“. Това е констатацията, до която стига и Батюман в Урфа. „Няма пълно щастие; за да получиш нещо, трябва да се откажеш от друго нещо“.

Толкова ли е уморен вече западният човек? От безкрайните възможности на демокрацията и либерализма, от това да иска всичко, от свободата си? Толкова ли е объркан и обезсилен от неспособността си да се спре, да избере, да вярва? Нима Уелбек е прав и ислямът би могъл да се окаже не заплаха, а шанс, както загатва и американската авторка след премеждията си в Урфа?

Впрочем след онзи следобед Елиф Батюман не слага повече забрадката. „Не мога да го обясня рационално, но някак си не ми се струваше уместно“, казва тя и се връща към старата си стратегия да се усмихва и да игнорира социалните сигнали – „*theAmerican way*“. Засега.

Стоян Гяуров е журналист и преводач, роден през 1950 в Хасково. Завършва английска филология в Софийския университет, след което работи в държавното радио. От 1990 до 2012 е редактор в радио „Дойче Веле“, Бон. Превел е книгите: „Светът на късната античност“ от Питър Браун, „Невинни ръце“ от Александър Демант, „Мойсей Египтянина“ от Ян Асман, „Бъдещето на класическото“ от Салваторе Сетис, „Фараонът Пруст“ от Михаел Маар. Автор е на есеистичния сборник „Платон, прасето и последният буржоа“ (изд. „Ерго“, София 2013).

Коментари (1)

- 15-02-2016|**Златко Ангелов**

Пре-поствам коментара си от сайта на Стоян:

„Есето на Елиф ме остави с противоречиви мисли. Тя започва с описание на прогреса – Ататюрк и отхвърлянето на Отоманския хлаифат, нейното абсолютно светско възпитание – а завършва сякаш с примирение пред възможността този прогрес да бъде спрян в името на спокойствието и, добавям от мен, сигурността. Тълкуването на очевидната САТИРА на Уелбек – за която аз писах неотдавна**www.antipropaganda.net/bg/2015/10/%D0%BA...4%D0%B0%D1%82%D0%B0/** – като че ли в подкрепа на „умората“ от западните ценности, е, меко казано неуместна. Прочитът на „Подчинение“ води до съвсем други изводи. Фактически Елиф се опитва да примири основния конфликт на всички съвременни западни общности, този между свободата и сигурността. Ако избере свободата, светът започва да ѝ изглежда несигурен – поредицата реторични въпроси за смисъла на живота, литературата и т. н. Ако избере сигурността, тя де факто проповядва спиране на прогреса. Разбира се, опростявам съзнателно. Нейната задача е да пише за Турция, страната, от която родителите ѝ са я извадили/избавили (навреме), така както и аз се самоизбавих от България, но на 46 години. За кого пише тя? Дали за американците или за бившите „свои“? Не е ясно, въпреки че по-вероятният отговор е за американската публика. Ала всъщност дъбокото ѝ послание е към хората от нейния оригинален произход. Понеже е умна и много добра писателка, очаквах, че ще бъде много по-категорична в посланието си в името на прогреса и свободата, основната ценност на запаната цивилизация. Разочарованието си ще изразя в личен имейл до нея и с любопитство очаквам нойния отговор.

Използвам повода, за да изразя усещането си, че съм интелектуално ощастливен и често предизвикан от статиите в сайта на Стоян Гяуров, и съм отворен за по-тясно общуване.“

Историята на фактите срещу „виртуалната история“: чия е вината за гибелта на 11 343 евреи? Автор(и): Емил Коен

Книгата „Антиеврейското законодателство в Европа и България. Правни изследвания“,[1] която се появи наскоро по книжарниците, е сборник от сериозни академични студии, посветени на правните аспекти на антиеврейските репресии в Европа и най-вече в България през годините на Втората световна война.

На пръв поглед всичко, което може да се каже както за оцеляването на евреите от т. нар. „стари предели“ на царство България, така и за унищожаването на 11343 мъже, жени, старци, младежи, деца заедно с родителите им, е казано. От много отдавна са очертани и коловозите, по които се движи българското говорене за тези трагични събития. Самата противоречива наша история ги е очертала – от една страна на медала имаме фактът на оцеляването на около 48 000 български граждани от еврейски произход, населяващи „старите предели“, а от другата – изтреблението на евреите от Вардарска Македония и Беломорска Тракия. Единият поток на говорене възхвалява „героичния български народ“, както и царя, Църквата, хуманитарната интелигенция и част от политиците,[2] другият осъжда властите на Царство България, възлагайки им отговорността за това, че ако не бяха техните действия, евреите от „новите земи“ нямаше да излетят като дим от комините на крематориумите в лагера на смъртта Треблинка. Нека оставим настрана оцеляването. Той безспорно прави чест на тези смели и доблестни обществени групи и отделни дей-

1 *Борислав Цеков, Здравка Кръстева, Мирослава Манолова, Петя Неделева, Емил Георгиев, Алесандро Салупо*, под редакцията на *Албена Танева*, Антиеврейското законодателство в Европа и България. Правни изследвания, издатели: Институт за модерна политика, Център за еврейски изследвания при СУ „Св. Климент Охридски“, С., 2015 г., 232 стр.

2 Най-вече Димитър Пешев и подписалите прочутото писмо на 43-та народни представители от 25-тото Народно събрание, протестиращи срещу опита за депортация на евреите от Кюстендил, Дупница, Пловдив и други градове, огласено на 17 март 1943 г.

ци, които допринесоха за него; оцелелите и потомците им ще са винаги благодарни за него.

Но раната в историческата съвест на България е поради факта на убитите – задушените в газови камери и след това превърнати в пепел евреи от „новите земи“. Тъй като самият факт на унищожението няма как да се отрече, от десетилетия се води бурен спор за това кой е отговорен за самата гибел – България или Германия.

В него има една важна тънкост. И тя е, че в България, както и в Германия, унищожителната дискриминация на евреите през Втората световна война се извършва под мантията на законността. Всичките ужаси, които са ставали, не са произвол на вилнеещи бандити, намиращи се извън закона, а са просто изпълнение от страна на бюрократичната машина на съществуващото законодателство, на Закона за защита на нацията и на последващите го законови и подзаконови актове.

Книгата, за която иде реч, е посветена точно на този проблем: що за законодателство е това, което позволява и предполага унищожението на милиони хора само заради етноса им?

Сборникът е съставен от въведение, написано от ръководителя на Центъра за еврейски изследвания при СУ доц. Албена Танева, от една обширна студия, дело на председателя на Института за модерна политика Борислав Цеков („Антиеврейското законодателство: правно-исторически и сравнително-правен преглед. Право ли е Нюрнбергското законодателство“), от една монография, написана от Здравка Кръстева, програмен директор на Института за модерна политика („Правни аспекти на държавната антиеврейска политика в Царство България (1940 – 1944 г.)“.[1]

Студията на Борислав Цеков е обширен и новаторски за българската правна наука преглед на антиеврейските правни актове в Европа от древността до наши дни. Той е преработил внушително количество източници, очертал е прецизно фактологията и в края на съчинението си твърдо застава на позицията на такива изтъкнати теоретици на правото като Роналд Дуоркин и Фулър, които твърдят, че едно право само тогава

1 Освен изброените, книгата съдържа и четири много по-къси текста, посветени на стопанските ограничения на които са подлагани евреите у нас през периода на действие на Закона за защита на държавата (Мирослава Манолова), на принудителния труд като репресивна мярка спрямо евреите през същия период (Петя Неделева), на въпроса за легалността и легитимността на антиеврейските ограничения от гледището на философията на правото (Емил Георгиев) и на един текст, посветен на политиката на въоръжени отряди в периода след Първата световна война (Алесандро Салупо).

има легитимност, когато е неразривно свързано и произтича от моралните норми. Въпреки постановките на т. нар. правни позитивисти като много тачения Х. Л. А. Харт например, които твърдят, че правните норми не са по необходимост свързани с морала, нацисткото „право“, изтъква Цеков, е просто е аморален произвол, облечен в правни термини.

Но оправдано най-голям интерес в сборника предизвиква текстът на Здравка Кръстева. Това е изумително прецизен, изключително ерудиран и новаторски по същината си труд, който се опитва да отговори на много въпроси, най-важните от които са дали властите на Царство България, когато са „вдигали“ евреите, товарели са ги на конски вагони и са ги предавали на гара Виена на германците, са действали в съгласие или в разрез със съществуващите през периода на Втората световна война норми на международното хуманитарно право. Освен това – тя разглежда от правно-историческа гледна точка въпроса за статута на т. нар. „нови земи“ – дали те са под български контрол или не, както и извънредно важния въпрос самостоятелно ли е действало Царство България, решавайки „еврейския въпрос“ в „новите земи“ или е било само изпълнител на чужда воля, в случая на германската?

Невъзможно ми е в рамките на един кратък отзив да обърна внимание на изумително богатото съдържание на текста на Кръстева. Тя е прецизна до педантичност и, познавайки отлично международното хуманитарно право, действало по време на Втората световна война, не оставя камък върху камък от митовете, че страната ни е нямала суверенитет върху „новите земи“, че е била само изпълнител на волята на германците, че евреите са били „враждебно население“ и заради това пак германците са ги подкарали към лагерите на смъртта.

Впрочем, за съжаление, отрицанието на отговорността на Царство България за гибелта на македонските и тракийските евреи и прехвърлянето ѝ върху широкия гръб на нацистка Германия у нас се е превърнало в официална държавна политика. В Декларацията на Народното събрание по случай 70 години от спасяването на българските евреи се казва: „Оценявайки обективно историческите събития, днес не може да се оспорва фактът, че 11 хил. 343 евреи са депортирани от Северна Гърция и Кралство Югославия, които тогава са под германска юрисдикция. Като осъждаме този престъпен акт, предприет от хитлеристкото командване, изразяваме съжаление, че не е било във възможностите на местната

българска администрация да го спре.“[1] Както изтъква Кръстева, в тези две изречения се съдържат две основополагащи грешки: териториите, от които става депортацията, не са под „германска юрисдикция“, а под българска окупация, инициативата за изселването наистина е на нацистка Германия, но то е осъществено от българските власти и то след договор с Германия (спогодбата Данекер – Белев за изселването на 20 000 евреи).

Нека да се спрем само на два пункта, за да стане ясен подходът на авторката – въпросът за правния статут на „новите земи“ и на това били ли са евреите от беломорска Тракия и Вардарска Македония „враждебно население“ или не. Ако „новите земи“ не са били под българска юрисдикция, то тогава в най-добрия случай може да се говори за помагачество на българските власти, които, депортирайки евреите, изпълняват волята на суверена Германия. Това е всъщност официалната теза на българския Парламент. Ако евреите са били „враждебно население“, както твърди един бивш народен представител, Дянко Марков, в реч пред Народното събрание, произнесена на 27 юли 2000 г., то тогава по логиката на тези, които мислят така за това население, депортацията им е била оправдана.

Здравка Кръстева твърди, че „новите земи“ са били, първо, окупирани от българските войски и, второ, че България е извършила „изпреварваща анексия“ на тези земи. И в единия, и в другия случай страната ни има, според основния акт на международното хуманитарно право по това време – Хагския правилник от 1907 г. – задължения по отношение на населението в тези земи. Задължения, които по отношение на евреите страната ни брутално е нарушила.

Обикновено в защита на твърдението, че България не е имала суверенитет над новите земи, се изтъква спогодбата Клодиус-Попов.[2] Това е споразумение, по силата на което България отстъпва права и бъдещи приходи от обекти в „новите земи“ в полза на Германия. От това някои автори, казва Кръстева, правят странния извод, че Германия е владеела тези земи и ги е „отстъпила“ само за временен административен контрол на България. Но това е абсурдно, смята авторката, защото именно България, която контролира тези земи, отстъпва на Германия някои

1 Тази декларация може да бъде намерена **тук**.

2 Клодиус е заместник началник на отдел „Търговска политика“ на германското М-во на външните работи, Попов е външен министър на Царство България.

свои права и приходи, а не обратното. „Анализът на разпоредбите в спогодбата сочи, че страните по нея мълчаливо подразбират българската окупационна власт като вече установена, а предмет на самата спогодба е прехвърлянето в полза на Германия на някои от правата, произтичащи от тази власт“.[1] От текста на този документ ясно се вижда, че наистина окончателният статут на тези територии не е установен, това по правило става едва след края на войните, на мирна конференция. Но това не значи нищо друго, освен това, че става дума за окупирани територии. А на окупираните територии окупаторът, т. е. България, има според Кръстева неотменими задължения, произтичащи от Хагския правилник от 1907 г., по който България е била страна. Между тях са опазването на личните права, собствеността, реда и функционирането на такива неща като търговия, съобщения, здравеопазване и т. н. в окупираните територии. По никакъв начин окупаторът няма право да изселва население от тях, нито да го лишава от елементарни човешки права като право на безопасност и на живот, от които са били лишени единствено тамошните евреи.

Впрочем, в чл. 21 от Парижкия мирен договор, който урежда положението на България след войната, страната ни е направо назована „окупатор“, в него се говори за „вреди“, които България е причинила на Югославия и Гърция „чрез военни операции и военна окупация“.

С изселването на евреите България драстично е нарушила задълженията си, произтичащи от статута ѝ на окупатор, твърди Кръстева. Но нещата са още по-сложни. Защото страната ни не е обикновен окупатор. Тя обявява „новите земи“ за неразделна част от Царство България, въвежда веднага цялото наше законодателство там, предоставя поданство на гърците и югославяните, сиреч гарантира им цял сноп права чрез този акт, но не разпростира режима на поданството върху евреите, като ги прави лица без поданство, апатриди, т. е. хора, които са оставени на милостта или на произвола на властите. Тя, смятайки тамошното население за преимуществено българско и осъществявайки чрез присъединяването т. нар. „национално обединение“, прави и значителни инвестиции там – над 43 милиарда лева. Кръстева нарича всичко това „изпреварваща анексия“ и заключава: „Изпреварващата анексия е в нарушение на международното право и това е добре известно на съюзни-

1 *Борислав Цеков, Здравка Кръстева, Мирослава Манолова, Петя Неделева, Емил Георгиев, Алесандро Салупо,* цит. съч., стр. 119

ците в Тристранния пакт и в частност на Германия, от която в най-голяма степен е зависело уреждането на окончателния статут при евентуална победа на Оста“[1]. Значи ли това, че страната ни е имала пълното право да прилага антиеврейското си законодателство, стъпвайки върху фактическото положение, че новите земи са анексирани? Не, отговаря Кръстева, защото „международното право не допуска анексирането чрез военна сила на територии, намиращи се под чужда суверенна власт“. И още защото „от гледището на международното право е без значение, че окупаторът не признава естеството на окупационите си действия и третира чуждата територия като суверен – с факта на окупацията върху него тежат задълженията, произтичащи от Хагския правилник и от обичаите на войната“.[2]

Любимият довод на защитниците на това, че наистина е прискърбно, че евреите са били депортирани, но те не са били български поданици, следователно българската държава не е могла да ги защити, се разглежда обширно от Кръстева и ето извода от нейните разсъждения: „Въпреки че международното право оставя свобода на държавите да решат кои лица да приемат за свои поданици, по отношение на беломорските, вардарските и пиротските евреи са нарушени актуалните към онзи исторически период международно признати принципи и хуманни ценности за третирането на малцинствата и за недопускането на апатриди (т. е. лица без поданство). Така, от една страна, Царство България не приема ... тези земи за окупирани и в резултат не признава произтичащите от Хагския правилник ... права на гражданското население на победената държава, от които ... трябва без ограничение да се ползват евреите. От друга ..., макар че третира земите като анексирани, и населението като собствено, България отказва поданство само на една група от трайно установеното в тези земи население – евреите“.[3]

След като изяснява подробно защо депортацията на мирно население от окупирани територии флагрантно нарушава чл. 52 от Хагския правилник от 1907 г., който изрично забранява такова нещо, авторката се спира и на въпроса дали беломорските и тракийските евреи са били „враждебно население“. Този „довод“ е ползван от някои тълкуватели на станалото през 1943 г. за оправдание на депортацията. Ето какво пише

1 Цит. съч, стр. 127

2 Пак там, стр. 129

3 Цит. съч., стр 140

по този повод Кръстева и си заслужава да приведем един по-обширен цитат: „Ако допуснем, че властите са предприели изселването на евреите, водени от мотиви за отстраняване на враждебно население, то от гледище на окупационното право депортацията трябва да се разглежда като наказание за еврейското население в окупираните територии поради действия, увреждащи интересите на окупационната сила. В този случай по силата на чл. 50 от Хагския правилник депортацията на цялото еврейско население е недопустима поради забраната за колективно наказание“.[1]

А малко по-нататък става ясно, че примерът, който преди 15 години беше приведен – за изселването през време на Втората световна война на сто хиляди японци, живеещи в САЩ, за което никой не бил наказан, не отговаря на действителността. „През 1980 г. ... със заповед на ... Картър е образувано разследване, което установява, че принудителните действия са незаконни, защото не са били приложени към лица, които с поведението си са увредили интересите на държавата, а поради расизъм. По-късно с акт на ... Рейгън е поднесено официално извинение на всички засегнати лица от японски произход и е изплатено обезщетение в размер на 20 000 долара на всеки пострадал“.[2]

Защитниците на тезата за това, че страната ни не е отговорна за депортацията и гибелта на македонските и тракийските евреи, много обичат да разсъждават за това, което е щяло да се случи, ако България не беше предприела тези действия. Да речем, щяла е да бъде окупирана от Германия. Това Кръстева нарича „виртуална история“. Историята е за това, което се е случило и не може нищо да каже за това, което би се случило, ако... нещата биха били такива и такива. Това е „виртуална история“, а не наука.

Сборникът, за който говорим, дава решително сражение на „виртуалната история“, на абсурдните и срамни опити със задна дата да бъде оневинена царска България за това, което е сторила на едни невинни 11 343 души. Донякъде е жалко, че той е, как да кажа, „твърде научен“, защото щатните и нещатни „патриотари“ не обичат науката и не биха прочели тази изпълнена с факти и доводи книга. Но на фона на написаното в това спретнато томче, официалната позиция на страната ни е срамна и нелепа. Лицемерното съжаление за станалото без признание на мо-

1 Цит. съч, стр. 157

2 Цит. съч., стр. 158

ралната вина и покаяние за извършеното уврежда много силно националната ни свяст. Липсата на поемане на отговорност и на покайване за стореното от предците е предпоставка за повторение – под друга форма – с друга група хора, на вече направеното. А това е страшно, освен че е много жалко, защото няма гаранция, не законова, а нравствена, че няма да има повторение.

Емил Коен е социолог, журналист и правозащитник. Повече от 20 години след 1993 г. работи в различни неправителствени правозащитни организации, работил е във в. „Континент“ и в Института за изследване на младежта. Има множество публикации на правозащитни теми. От 2008 до 2010 г. издава електронния бюлетин „Правата на човека във фокус“.

Коментари (6)

- 15-02-2016|**Николай Колев**

Цитирам:“От много отдавна са очертани и коловозите, по които се движи **българското** говорене за тези трагични събития. „Този израз добре Ви характеризира, г-н Коен! Вие просто се разграничавате от българите. А те са спасили толкова евреи, колкото са могли! Други народи и това не са направили!

- 15-02-2016|**Емил Коен**

„Българското“ значи говорене тук, в България, между българите, г-н Колев. Напразно търсите под вола теле, но проблемът с вола и телето си е Ваш, господине.

- 15-02-2016|**Николай Колев**

Благодаря Ви за блестящия стил на изразяване, г-н Коен! Бъдете жив и здрав!

- 15-02-2016|**Златко**

Не упорствайте в глупостта си, господин Колев!

Изказахте възможно най-просташкия „аргумент“ под една такава статия – че „авторът не е българин“ (интересно, кой, ако не един етнически евреин – и, разбира се, българин по родина! – би имал право да говори по тази тема?). Имайте оттук нататък благоразумието да си замълчите! Дори и в тази страна на глупците все пак хората могат да различават черно от бяло. Или поне някои от тях...

- 16-02-2016|**Петър Петров**

Според мен вече е време да се появи на български език едно изследване, посветено на гоненията срещу евреите през цялата християнска ера, колкото и неудобно да е то за някои. Такова изследване би дало отговор на много въпроси.

- 16-02-2016|**Златко**

Няма да учудя никого с баналното твърдение, че на Запад подобни изследвания са вече легион. И, за да не бъдем голословни, ето само две от книгите, които се занимават точно с този въпрос. Написани са от умни и компетентни хора, но едва ли скоро ще бъдат преведени на български език. Така че нещата си остават такива, каквито винаги са били: който си има прозорче към света – има. Който не... Ми кво ли да кажа?

David Nirenberg - Anti-Judaism: The Western Tradition

Daniel Jonah Goldhagen - The Devil That Never Dies: The Rise and Threat of Global Antisemitism

А ето и едно добро представяне на първата от двете книги, идещо от *New York Review of Books*:

Michael Walzer - Imaginary Jews

Ерик Хобсбом и романсът на комунизма
Автор(и): Тони Джуд

Ерик Хобсбом е най-известният историк в света. Книгата му *Векът на крайностите* (*The Age of Extremes*, 1994) бе преведена на десетки езици, от китайски до каталонски. Мемоарите му са бестселър в Делхи; в някои латиноамерикански страни – особено в Бразилия – той е културен фолк герой. Славата му е напълно заслужена. Със самоуверена лекота той борави с цели континенти от информация. Спомням си неговия университетски наставник в Кеймбридж, който, след като ми каза, че Ерик Хобсбом бил най-умният студент, на когото бил преподавал, добави: „Всъщност не може да се каже, че съм му преподавал – това беше невъзможно. Ерик знаеше вече всичко."

Хобсбом не само знае повече от другите историци. Той пише също по-добре: няма го онова маниерно „теоретизиране" или надут реторически нарцисизъм, характерен за някои от по-младите му британски колеги (няма ги и усърдните като мравки екипи от дипломанти – той си търси и чете всичко сам). Стилът му е чист и ясен. Подобно на Е. П. Томпсън, Реймънд Уилямс и Кристофър Хил, някогашните му съратници от Историческата група на Британската комунистическа партия[1], Хобсбом е майстор на английската проза. Той пише на понятен език за грамотни читатели.

Началните страници на автобиографията му представляват може би най-доброто, излязло някога от перото на Хобсбом[2]. Те са във всеки случай най-интензивно интимните. Родителите му евреи – бащата от лондонския Ийст Енд, майката от хабсбургска Австрия – се срещат и оженват в неутралния Цюрих по време на Първата световна война. Ерик, по-голямото от двете им деца, се ражда в Александрия през 1917 – но спомените му започват от Виена, където семейството се установява след войната. Те с мъка успяват да свържат двата края в обеднялата, осака-

1 Влиятелна група от историци марксисти, съществувала от 1946 до 1956.

2 *Interesting Times: A Twentieth-Century Life* (2002).

тена постхабсбургска Австрия. През една мразовита февруарска вечер на 1929, когато Ерик е единайсетгодишен, баща му, завръщащ се „от поредното си разочароващо ходене до града, търсейки как да припечели или откъде да заеме пари“, се строполява и умира пред входната врата. По-малко от година по-късно майка му хваща белодробно заболяване; след месеци на неуспешно лечение по болници и санаториуми тя умира през юли 1931. Синът ѝ е едва на четиринайсет години.

Ерик е изпратен да живее при леля си в Берлин. Разказът му за смъртните гърчове на германската демокрация е особено завладяващ: „Ние бяхме на *Титаник* и всеки знаеше, че сме на път да се сблъскаме с айсберга.“ В гимназията младият еврейски сирак, оказал се в пагубния политически водовъртеж на Ваймарската република, става член на Комунистическата партия на Германия. Той изживява непосредствено самоубийствената, разколническа стратегия, наложена от Сталин на КПГ, на която е наредено да атакува социалдемократите, а не нацистите; споделя дръзките илюзии и участва в безнадеждните демонстрации на берлинските комунисти. През януари 1933, докато съпровожда сестра си от училище, той узнава от заглавията по вестникарските будки, че Хитлер е станал канцлер. Подобно на разказа за детството му във Виена, в берлинските истории на Хобсбом вълнуващи лични спомени се преплитат с размисли на историка за живота в Средна Европа между войните: „За онези, които не са преживели катастрофата на XX в. в Средна Европа, ще бъде трудно да разберат какво означаваше да живееш в един обречен свят, в нещо, което не можеше дори да се нарече свят, а което беше временен етап между мъртвото минало и едно все още неродено бъдеще.“ Само тези първи сто страници си струват парите за тази книга.

Хобсбом и сестра му са изпратени в Англия (те имат британски паспорти и роднини в Лондон). Само за две години извънредно надареният умствено Ерик се справя с прехода към англоезичното образование и спечелва стипендия, позволяваща му да следва история в Кингс Колидж, Кеймбридж. Оттам започва неспирният му възход в британския елит – с удивителни постижения на изпитите и с приобщаването му към Апостолите, самоизбиращото се „тайно общество“ на кеймбриджките студенти (сред чиито членове преди него са били Витгенщайн, Мур, Уайтхед, Ръсъл, Кейнс, Е. М. Форстър, както и „кеймбриджките шпиони“ Гай Бърджис и Антъни Блънт). Неговият състудент Ноел Анан описва младия Хобсбом като „необикновено зрял, брониран с партийната линия и

интерпретация на текущата политика, колкото компетентен, толкова и красноречив, в състояние да изкаже мнение и по най-екзотичната тема, по която някой от състудентите му бе решил да пише“.

След войната политическите възгледи на Хобсбом забавят формалното му изкачване по стълбицата на английската академична кариера; ако не беше членството му в комунистическата партия, той вероятно още съвсем млад щеше да оглави най-престижни катедри. Но с всяка нова книга – от *Примитивните бунтари* до *Епохата на капитала*, от *Индустрия и империя* до *Изобретяването на традицията* – националната и международната му известност расте. През последните години кариерата на Хобсбом бе коронясана с всевъзможни отличия: той чете лекции по целия свят, притежава многобройни почетни степени и е Почетен кавалер на английската кралица[1].

Пътуванията му в течение на годините поставят Хобсбом в редица интригуващи ситуации: виждаме го например покатерен на каросерията на пропаганден камион на Социалистическата партия в Париж през 1936 в деня на националния празник на Франция и кулминацията на Отечествения фронт (на снимката той се разпознава изненадващо лесно, въпреки изминалите близо седем десетилетия); след избухването на Испанската гражданска война той се прехвърля за малко в Каталония. Веднъж в Хавана превежда – импровизирайки – на Че Гевара. В автобиографията си Хобсбом пише с непринуден ентусиазъм за пътувания и приятелства в Латинска Америка, Испания, Франция и – най-вече – в Италия. За разлика от повечето британски историци – и историци на Британия, каквото е първото му призвание, – той е не само многоезичен, но и инстинктивно космополитен в своите контакти. Мемоарите му са освежаващо сдържани по отношение на неговите любови и тясното му семейно обкръжение; те изобилстват вместо това с мъжете и жените, населяващи неговия публичен свят. Те са документ на един продължителен и плодотворен живот през XX в.

***

Но нещо липсва. Ерик Хобсбом беше не просто комунист – такива имаше доста, дори в Британия. Той *остана* комунист за цели шейсет години. Членството му в миниатюрната британска Комунистическа пар-

1 „Орден на почетните кавалери“, учреден през 1917 и присъждан за извънредни постижения в изкуствата, литературата, науката, политиката и бизнеса; максималният брой на членовете му е ограничен до 65.

тия изтече едва след като нейната кауза бе окончателно погребана от Историята. За разлика от почти всички други интелектуалци, оказали се в плен на комунистическата магия, Хобсбом няма никакви угризения. Нещо повече: макар и да признава пълния разгром на всичко, което комунизмът символизираше, той невъзмутимо настоява, в средата на деветата си декада, че „мечтата на Октомврийската революция все още е жива някъде в мен“.

Както би могло да се очаква, упоритият му отказ да се „отметне“ от десетилетната си преданост към комунизма предизвика много публични коментари. В безброй интервюта са го питали защо, както повечето си приятели, не е напуснал партията през 1956, когато съветските танкове смазаха унгарските бунтове? Или пък през 1968, след като Червената армия нахлу в Прага? Как е възможно все още да вярва – както е загатвал неведнъж през последните години, – че цената в човешки живот и страдания по времето на Сталин щеше да бъде приемлива, ако изходът се беше оказал по-добър?

Хобсбом отговаря старателно, макар и с лека досада на всички подобни разпити, като понякога проявява известно презрително нетърпение към тази обсесия с комунистическото му минало; все пак той е правил и много други неща. Но той сам предизвиква тези въпроси. Хобсбом признава, че по-голямата част от живота му е била погълната от комунизма. Повечето от хората, за които разказва така увлекателно в автобиографията си, са били комунисти. Десетилетие след десетилетие той пише за комунистически издания и изпълнява партийни поръчения. Когато другите напускат партията, той остава. Хобсбом описва много подробно своята лоялност; но всъщност никога не я обяснява.

Привързаността му към комунизма има много малко общо с марксизма. За Хобсбом да бъдеш „историк марксист“ означава просто да притежаваш така наречения от него „исторически“ или интерпретационен подход. По време на неговата младост, движението в историческата наука, акцентиращо върху широките обяснения, икономическите причини и социалните последствия, вместо върху политическия наратив, е радикално и иконоборческо – във Франция подобни промени налага групата „Анали“ на Марк Блок. В днешния историографски пейзаж тази линия изглежда очевидна, дори консервативна. Освен това – за разли-

ка от епигоните на Грамши в *New Left Review*[1] – Хобсбом притежава типично английска незаинтересованост към характерните за Континента вътрешномарксистки дебати и теория, на които отделя малко внимание в работите си.

Във версията, която Хобсбом предлага, дори самият комунизъм трудно се поддава на определение. От неговите текстове мъчно може да се разбере какво е означавало да бъдеш комунист. В Британия, както и навсякъде другаде, комунистите се занимават предимно с агитпропаганда, като продават партийните публикации, агитират за партийните кандидати на изборите, разясняват „генералната линия“ на партийни събрания и на открити дебати, организират срещи, планират демонстрации, подклаждат (или предотвратяват) стачки и т. н.: досадна, рутинна, често съсипващо скучна работа, вършена по убеждение или по задължение. Буквално във всички мемоари на комунисти или бивши комунисти, които съм чел, се отделя значително място на тези въпроси; често дори това е най-интересната част в такива книги, защото тези рутинни дейности в последна сметка съставляваха самия живот на партията.

Но Хобсбом дава ясно да се разбере, че тази практическа работа не е била по вкуса му – освен когато като гимназист, без страх от кафяворизците на СА[2], се хвърля в действително опасното начинание да агитира за обречената КПГ на изборите през март 1933. През по-нататъшния си живот обаче той се отдава изцяло на работа в „академични или интелектуални групи“. След 1956, „убеден, че тъй като партията не се саморефорсмира, тя няма дългосрочно политическо бъдеще в страната“, Хобсбом се отдръпва окончателно от комунистическия активизъм (но не и от партията). Така че от мемоарите му не научаваме нищо за комунизма като начин на живот или дори като политика.

Впрочем тази дистанцираност от микрообществото на партията е напълно в характера му. Безпредметно би било да се спекулира върху връзката между травмите от младостта на Хобсбом и ориентацията на зрелия мъж. Но самият той признава: „Не се съмнявам ни най-малко, че и аз нося някъде в себе си емоционалните белези от онези мрачни години.“ Същевременно е очевидно, че той винаги се е държал на из-

1 Лявоинтелектуално английско списание, основано през 1960.

2 SA, съкращение на Sturmabteilung (нем.), Щурмови отряд, полувоенна организация на НСДАП.

вестна дистанция от света, предпазвайки се от трагедията, както обяснява, „с моя интелектуализъм и липсата ми на интерес към света на хората“. Туй не пречи на Ерик Хобсбом да бъде много добър компаньон и да се забавлява чудесно в компания. Но това обяснява може би неговата емоционална недостатъчност: той не се вълнува особено нито от ентусиазма на бившите си другари, нито от престъпленията им. Мнозина напуснаха партията отчаяни, защото тя означаваше толкова много за тях; Хобсбом остана в нея, защото поне в ежедневния му живот тя означаваше толкова малко за него.

В един друг ключ обаче Хобсбом пасваше в комунистическия калъп доста по-добре от мнозина от своите по-пълноценно ангажирани съвременници. В историята на модерната европейска левица се срещат безчет екзалтирани микрообщества; само в Британия например Социалистическата партия на Великобритания, Независимата лейбъристка партия, Фабианското дружество, всевъзможни социалдемократически и анархистки сдружения, да не говорим за троцкисти и съвременни староверци. Но онова, с което комунистическата партия в Британия и останалия свят се отличава, е принципът на авторитета, йерархията и привързаността към реда.

Ерик Хобсбом е определено човек на реда, „тори комунист“, по собствените му думи. Интелектуалците комунисти никога не са били „културни дисиденти“ и презрението на Хобсбом към неумереното, отвъдвсичко-преди-нас „левичарство“ има дълго ленинистко родословие. Но в този случай е налице една друга традиция. Когато презрително отхвърля тачъризма като „анархизма на долната средна класа“, той много прецизно съчетава две анатеми: старата марксистка нетърпимост към безредната, нерегулирана неумереност; и дори още по-старото презрение на английския управленски елит към необразованата, лабилна в социално, но амбициозна в икономическо отношение служебна класа от чиновници и търговци, навремето мистър Путър, а днес Есекс Ман[1]. С една дума Ерик Хобсбом е мандарин – комунистически мандарин, с цялото самочувствие и предубеждения на своята каста.

Това не е изненадващо: разказвайки за въздигането си при Апостолите през 1939, Хобсбом отбелязва, че „дори революционерите обичат да

1 Mr. Pooter, герой от романа на George Grossmith, *The Diary of a Nobody (1888-89)*, символ на човек с незаслужено голямо самочувствие; Essex Man, карикатурната английска версия на американския Yuppie.

бъдат в руслото на една подходяща традиция“. Класата на британските мандарини, както в университетите, така и на държавна служба, често биваше изкушавана от СССР (макар и от разстояние): те виждаха там подобрения, планирани отгоре от онези, които знаят най-добре – една разпространена заблуда. Най-вече фабианците (Шоу, Уелс, съпрузите Уеб) разбираха комунизма в тази светлина, но те не бяха единствените. Това, струва ми се, е причината поради която не един и двама британски рецензенти на Хобсбом недоумяват, когато критиците негодуват против неговия комунизъм: не просто защото е невъзпитано да поставяш под въпрос личните възгледи на един човек; или пък защото съветският комунизъм сполетя един друг, далечен народ (и то преди доста време) и няма отражение върху местния опит или история; а защото перспективата да станеш инженер на човешките души е изкушение за елитите от всички политически разцветки.

Но Ерик Хобсбом е не просто един старши, при това много горд „член на официалния британски културен истаблишмент“ (по собствените му думи); ако беше така, той много отдавна щеше да се е отказал от привързаността си към един институционален труп. Той е и романтик. Той романтизира някогашните Робин-Худовци, прехвърляйки елегантно, макар и неправдоподобно моралния авторитет на промишления пролетариат върху хайдути и бунтари. Той романтизира Италианската комунистическа партия от времето на Палмиро Толиати – което в светлината на неотдавнашните разкрития се връзва зле с настояването на Хобсбом „да не се заблуждава дори относно хора и неща, на които е държал най-много в живота“[1].

Ерик Хобсбом все още романтизира СССР: „Каквито и да бяха слабостите му, самото му съществуване доказа, че социализмът беше повече от една мечта“ – твърдение, което би имало смисъл днес, само ако в него

1 През април 1963, малко преди смъртта си, Толиати се обръща към генералния секретар на Чехословашката комунистическа партия Антонин Новотни с молба да отложи предстоящата публична „реабилитация“ на жертвите на процеса срещу Рудолф Слански от 1952. Подобна стъпка, пише той (признавайки косвено съучастието на ИКП в одобряването на показните процеси от началото на 50-те години), „ще отприщи бясна кампания срещу нас, която ще извади на повърхността всички най-идиотски и провокационни антикомунистически теми, и ще ни навреди на предстоящите избори.“ Вж. Karel Bartosek, *Les Aveux des Archives: Prague-Paris-Prague, 1948-1968* (1996), 372, Appendix 28; а в по-широк контекст Elena Aga-Rossi е Victor Zaslavsky, *Togliatti e Stalin: Il PCI e la politica estera staliniana negli archive di Mosca* (1997), особено 263 и сл. – Бел. авт.

е вложена горчива ирония, в което се съмнявам. Той романтизира дори прехвалената „твърдост“ на комунистите, техния уж кристално бистър поглед върху политическата действителност; твърдение, което се опровергава от безкрайната поредица от катастрофални стратегически грешки, допуснати от Ленин, Сталин и всеки един от техните наследници. На моменти печалната носталгия на Хобсбом напомня странно за разположението на духа на Рубашов, главния герой от романа на Артър Кьостлер *Мрак по пладне*: „В един момент Историята бе поела по път, който най-сетне обещаваше достоен начин на живот за човечеството; ето че сега обаче бе настъпил краят.“

***

В *Интересни времена* Хобсбом разкрива определена слабост към Германската демократична република, намеквайки неведнъж за липсата на характер у онези интелектуалци, които я напуснали, омаяни от сирените на Запада: „Онези, на които жегата не им понася, се махнаха от кухнята.“ Подозирам, че той бърка сивия авторитаризъм на ГДР с онова, което си спомня за очарованието на ваймарски Берлин. А това от своя страна ни отвежда до романтичното ядро на неговия пожизнен ангажимент към комунизма: безкрайна вярност както към един уникален исторически момент – Берлин през последните месеци на Ваймарската република, – така и към будния, впечатлителен младеж, оказал се там. В този смисъл е казаното от него в едно скорошно интервю: „Аз не исках да скъсам с традицията, която беше моят живот, и с начина ми на мислене от онова време.“

В мемоарите си Хобсбом се изразява още по-определено: „Аз пристигнах в Берлин към края на лятото на 1931, когато световната икономика рухна... Това беше един исторически момент, който формира както XX в., така и собствения ми живот.“ Не случайно описанието на тези месеци съдържа най-интензивната, най-възбуждащата – дори в сексуален смисъл – проза, излязла някога от перото му. Той разбира се не е бил единственият проницателен наблюдател, който схваща веднага какво става. В писмо до родителите си от Кьолн, където следва по онова време, двайсет и шестгодишният Реймон Арон описва „бездната“, в която се срива Германия. Той също усеща интуитивно, че *Титаник* се е сблъскал с айсберга, че бъдещето на Европа зависи от политическите поуки, които ще бъдат извлечени от този решаващ момент. Онова, на което Арон ста-

ва свидетел в Германия между 1931 и 1933, се превръща в главен морален и политически ориентир за целия му живот и работа.

Човек не може да не се възхити на безкомпромисното решение на Хобсбом да остане верен на своите младежки идеали, навигирайки сам в мрачната сърцевина на XX в. Но той плаща висока цена за своята лоялност, много по-висока отколкото проумява. „Има някои клубове – казва той, – чийто член не бих искал да бъда.“ Той има предвид разбира се отреклите се от вярата си комунисти. Само че бившите комунисти – Хорхе Семпрун, Волфганг Леонхард, Маргарете Бубер-Нойман, Клод Роа, Албер Камю, Игнацио Силоне, Манес Шпербер и Артър Кьостлер – са сред най-добрите хроникьори на онези ужасни времена. Подобно на Солженицин, Сахаров и Хавел (когото Хобсбом показателно никога не споменава), те образуват Интелектуалната република на XX в. Като се изключи от тази компания, Ерик Хобсбом, повече от всеки друг, сам се провинциализира.

Вредата е най-очевидна в начина му на писане. Винаги, когато Хобсбом навлезе в политически чувствителна зона, той възприема един прикрит, дървен език, напомнящ за партийния диалект. „Възможността за диктатура – пише той във *Векът на крайностите* – се съдържа имплицитно във всеки режим, базиращ се на една несменяема партия.“ *Възможността*? *Имплицитно*? Още Роза Люксембург би могла да му каже, че една несменяема партия *е* диктатура. Спирайки се на изискването на Коминтерна от 1932 германските комунисти да се борят срещу социалистите и да не обръщат внимание на нацистите, Хобсбом пише в мемоарите си: „Сега е общоприето, че това беше политика на самоубийствен идиотизъм“. *Сега*? Всички смятаха тази политика за престъпно глупава още навремето та до днес – тоест, всички с изключение на комунистите.

Хобсбом е достатъчно безчувствен по тези въпроси, за да може все още да цитира одобрително гнусните слова от стихотворението на Бертолт Брехт „Към родените след нас“:

Ние, които искахме да подготвим почвата за дружелюбие,
Ние самите не можехме да бъдем дружелюбни.

След това вече не сме толкова изненадани от куриозното описание, което Хобсбом дава на прословутата „тайна реч“ на Хрушчов от 1956, наричайки я „брутално безмилостното осъждане на злодеянията на Сталин“. Забележете, че осъждането на Сталин, а не злодеянията му са квалифицирани с епитетите „брутално“ и „безмилостно“. Изпаднал във

възторг от комунистическия омлет, Хобсбом явно не е имал безсънни нощи заради милионите счупени яйца в безименни гробове от Вроцлав до Владивосток. Както казва той, Историята не обича да се кахъри за миналото.

В най-добрия случай той изразява съжаление за несправедливостите, извършени от комунисти срещу комунисти: Хобсбом си спомня, че процесът срещу Трайчо Костов в София през 1949 го бил „огорчил“, представяйки го като първия от „показните процеси, които опетниха последните години на Сталин“. Само че това не е вярно. В същата България е инсцениран един още по-ранен показен процес – срещу земеделския лидер Никола Петков, който е осъден и екзекутиран през септември 1947 от собствената партия на Костов. Ала Хобсбом не счита за необходимо да спомене Петков. *Неговото* съдебно убийство не хвърля лоша светлина върху Сталин.

Може би за Хобсбом, както сам признава с половин уста, щеше да е по-добре, ако се беше концентрирал върху XIX в. – „предвид твърдата партийна и съветска линия относно XX в.“[1]. Той сякаш все още пише в сянката на някакъв невидим цензор. След като описва оцеляването през 20-те години на старите връзки от хабсбургската епоха между независимите Австрия и Чехословакия, той заключава: „Границите не бяха още непроникваеми, каквито станаха след като по време на войната бе разрушен трамвайният мост в Братислава, свързващ двата бряга на Дунав“. По-младите читатели биха могли с пълно право да си помислят, че една разрушена трамвайна линия е била единствената пречка за чехите и словаците, желаещи да посетят Австрия след 1948; Хобсбом не споменава никакви други пречки.

Това не са атавистични грешки на перото, случайни пропуски. Онези британски коментатори, които ги заобикалят учтиво, прекланяйки

1 Забележете имплицитното разделение между „съветска“ и „партийна“, сякаш комунистите в отделните страни се различаваха от онези в Москва (и следователно не носят вина за престъпленията на Москва). Хобсбом знае по-добре от всеки друг, че това са глупости. Ленин скъсва със стария Социалистически интернационал, за да централизира революционните организации и да ги превърне в единна формация по болшевишки модел, принуждавайки ги да следват инструкциите на Москва. Това е целта на прословутите „двайсет и едно условия“ за членство в Коминтерна, с които Ленин разцепва европейските социалистически партии през 1919-22; да не говорим за неписаното „двайсет и второ условие“, което според френския социалист Пол Фор позволявало на болшевиките да пренебрегват останалите двайсет и едно винаги, когато им угажда. – Бел. авт.

се пред авторовите постижения, просто проявяват снизхождение към един стар приятел. Хобсбом не заслужава това. Франсоа Фюре бе казал веднъж, че напускането на Френската комунистическа партия в протест срещу съветското нахлуване в Унгария е било „най-разумното решение, което съм взимал през живота си“. Ерик Хобсбом предпочете да остане в партията и този избор се оказа препъникамък за инстинкта му на историк. Той не се свени да признае грешките си – подценяването на 60-те години, пропуска да предвиди резкия заник на еврокомунизма след средата на 70-те, дори прекомерните си надежди по адрес на СССР, който, „както знам сега, бе обречен на провал“.

Но той май не разбира защо е направил тези грешки – дори признанието, че СССР бил „обречен“ на провал е просто инверсия на предишното му мнение, че СССР бил „обречен“ на успех. И в двата случая отговорността се носи от Историята, а не от хората, така че старите комунисти могат да спят спокойно. Този ретроактивен детерминизъм не е нищо друго освен телеология плюс диалектика; а диалектиката, както обяснява един ветеран комунист на младия Хорхе Семпрун в Бухенвалд, „е изкуството и техниката винаги да се приземяваш на краката си“. Хобсбом се приземи на краката си, но от мястото, където стои, голяма част от останалия свят изглежда наопаки. Дори значението на 1989 не му е съвсем ясно. Говорейки за последствията от победата на „свободния свят“ (именно с тези алармистки кавички) над СССР, той се задоволява само с това да предупреди: „Един ден светът може би ще съжалява, че изправен пред алтернативата на Роза Люксембург социализъм или варварство, той взе решение против социализма.“

Само че Червената Роза е писала това преди близо сто години. Социализмът, за който Ерик Хобсбом мечтаеше, не съществува повече като опция, а вината за това е главно на варварската диктаторска аномалия, на която той посвети живота си. Комунизмът оскверни и плячкоса наследството на радикализма. Ако днес ние живеем в свят, в който не съществува никакъв „голям разказ“ за социален прогрес, никакъв реалистичен в политическо отношение проект за социална справедливост, това се дължи изключително на Ленин и неговите наследници, които отровиха кладенеца.

Хобсбом приключва мемоарите си с една вдъхновена кода: „Нека не се разоръжаваме, дори в неблагоприятни времена. Социалната несправедливост все още трябва да бъде заклеймявана, борбата срещу

нея трябва да продължи. Светът няма да стане по-добър от само себе си.“ Хобсбом е абсолютно прав. Но за да направим добро през новия век, трябва да започнем, като кажем истината за стария. Хобсбом отказва да погледне злото в лицето и да го назове по име; в своите книги той никога не повдига въпроса за моралното и политическото наследство на Сталин. Ако сериозно желае да предаде щафетата на радикализма на бъдещите поколения, той трябва да възприеме друг подход.

Левицата твърде дълго избягваше конфронтацията с комунистическия демон на собствения му терен. Анти-антикомунизмът – стремежът да се избегне даването на муниции на екстремистите на Студената война преди 1989 и на апологетите на края-на-историята след това – парализира политическата мисъл в лейбъристките и социалдемократическите движения в продължение на десетилетия; и все още я парализира в някои кръгове. Но както напомня Артър Кьостлер в Карнеги Хол, Ню Йорк, през март 1948: „Трябва да приемем, че хората могат да бъдат прави и по погрешни мотиви... Страхът да не попаднеш в лоша компания не е израз на политическа принципност, а на липсата на самоувереност“.

Ако левицата желае да си възвърне самоувереността и да се изправи на крака, трябва да престанем да разправяме жизнеутвърждаващи истории за миналото. Хобсбом категорично отрича, но при цялото ми уважение към него, съществува „фундаментален афинитет“ между крайната левица и десница през XX в., очевиден за всеки, който ги е преживял. Милиони добронамерени прогресивни хора на Запад продадоха душата си на един ориенталски деспот; „най-нелепата изненада – пише Реймон Арон през 1950 – се оказа това, че европейската левица е въздигнала в бог един строител на пирамиди.“ Ценностите и институциите, които бяха най-скъпи на левицата – от равенството пред закона до правото на достъп до обществени услуги – и които сега отново са под натиск, – не дължат нищо на комунизма. Седемдесет години „реално съществуващ социализъм“ не допринесоха нищо за човешкото благосъстояние. Нищо.

Може би Хобсбом разбира това. Може би, както пише за Джеймс Клъгман, придворния историк на Британската комунистическа партия, „той знаеше каква е истината, но не смееше да я каже публично“. Евгения Гинзбург, която бе преживяла доста през XX в., разказва как, за да заглуши крясъците от килиите за изтезания в московския затвор „Бутирки“, непрестанно си рецитирала сама едно стихотворение на Микеланджело:

Благодат е сънят, но по-благодат е от камък да бъдеш.
В този страшен век на ужас и срам,
Тройно блажен е който ни вижда, ни чува.
Оставете ме тогава и не смущавайте покоя ми.

Ерик Хобсбом е най-надареният по природа историк на нашето време; но несмущаван в покоя си, той май проспа ужаса и срама на епохата.

Превод от английски Стоян Гяуров

Tony Judt, *Reappraisals* (2008).

Тони Джуд (1948–2010) е британски историк, автор и професор. Той беше директор на института Ерих Мария Ремарк към университета Ню Йорк.

Какво е, или съществува ли, балканска култура – и дали Балканите имат, или трябва да имат, регионална идентичност?

Автор(и): Мария Тодорова

За мен е голяма привилегия да говоря по въпросите на културата пред една толкова видна група хора. Може би това се дължи на факта, че не съм особено привикнала с мисълта, че политици могат да се съберат заедно и да посветят цяла една конференция на въпросите на културата. Това може да се окаже и просто предразсъдък: всички знаем, че политиците и интелектуалците се намират в комплексни, противоречиви взаимоотношения. Политиците предпочитат интелектуалците да бъдат ограничавани, в най-добрия случай до академичните среди, а в най-лошия – зад решетки. Интелектуалците пък са още по-зле: те предпочитат политиците изобщо да не биха съществували. И ако, макар и рядко, понякога интелектуалците сами станат политици, те или биват набързо изритани навън, или *наистина* стават политици. Но самата аз се чувствам дори двойно привилегирована. Сред онези 41 почитаеми членове на Балканския политически клуб, които успях да изброя, има само две жени. Няма да правя предсказуемото и прибързано заключение, че това е някакъв вид Клуб на Старите юнаци и предимно мъжките професии. Приемам, че това се дължи на някакъв вид кавалерство и почтеност: в края на краищата, бремето на балканската политическа култура, която досега винаги е имала много лошо (и нерядко заслужено) име, не би трябвало да бъде носено от жени. Или поне жените не са я оформяли. Ето защо аз ценя високо този факт и съм поласкана да участвам в тази първа сесия, посветена на културното наследство и регионалната идентичност.

Озаглавила съм беседата си „Какво е, или съществува ли, балканска култура – и дали Балканите имат, или трябва да имат, регионална идентичност?“ Предполагам, че бих могла да поставя рекорд за най-кратка

реч, като дам директен отговор на всички зададени въпроси – и той е „не“ във всички случаи. Но не това е, за което съм поканена да говоря тук, така че ще развия и представя тезите си в по-обширна форма. Освен това ще поставя под въпрос категориите, които използваме и преповтаряме. Радвам се, че ще говоря първа, тъй като това евентуално ще позволи постигането на плодотворна дискусия. Бих искала също да споделя, според скромното си мнение, в какво точно ролята на политиците би могла да се окаже незаменима.

Онова, което ще защитавам, са по същество четири основни твърдения:

1. Не съществува единна балканска култура; има множество балкански култури и те далеч не се ограничават единствено до сферата на националното.

2. Същото се отнася и до балканските идентичности.

3. Не само, че единната балканска култура и единната балканска идентичност не съществуват от историческа гледна точка; да се постановява тяхната желателност е нещо не само утопично, но и доста съмнително и подозрително, като се имат пред вид конкретните и неблагоприятни, а и незабавни политически следствия, до които това би могло да доведе.

4. Политиците имат важна и отговорна роля не само във връзка с усилията да се подобри културата на политическата класа и обществото като цяло (т. е. политическата култура), но и чрез евентуалния принос към повишаването на културата на всеки отделен член на всяко балканско общество, понеже, в края на краищата, културата е не толкова някаква колективна същност, а отчетливо-индивидуален процес.

Така че позволете ми да започна с това мъгляво понятие, „култура“. Съществуват безброй много томове, посветени на конкуриращи се дефиниции. Само по себе си това не е причина да се избавим от понятието; нещо повече – то не може да бъде избягнато. То е здраво вкоренено в човешкия речник въпреки неяснотата си. Освен това то е централна част от политическия разговор, което, предполагам, го прави необоримо. Комисията на европейските общности например определя себе си от гледна точка на културата: „Уникалността на европейската култура, произлизаща от разнообразието на регионалните и национални култури, съставлява базисната предпоставка за [съществуването на] Европейския съюз“. Нито дума за прозаични мерни единици като БВП, външен

дълг, средна работна заплата, безработица, малцинства и пр., като базисни предпоставки за присъединяване към Европа.

Хората от академичните среди, от друга страна, са разделени и доста неясни по този въпрос. Във факултетите по антропология дори се предлагат курсове, в които се оспорва употребата на тази категория. Надявам се да имате известно търпение, тъй тук бих искала да направя кратък обзор на 2000-годишната история на понятието *култура*. Не мога да се въздържа от това – все пак преподавам история – но обещавам да бъда кратка, пък и има определени заключения, които трябва да бъдат направени.

Когато за пръв път е била използвана в латинския език, думата*култура* е означавала обработване на нещо, неговото запазване и култивиране. Използвала се е предимно за културни растения и домашни животни, но – и това е важно – във всичките си ранни употреби това е била идея, описваща някакъв процес: отглеждането, подпомагането на естествения растеж; някакъв вид развитие. И в този смисъл категорията е била употребявана в продължение на много векове. А сега ще направим истински драстичен скок напред, тъй като едва от шестнадесети век насам идеята е била разширена, чрез метафора, до цялото човечество. По такъв начин е започнало да се говори за „културата и изгодата за ума“. Но културата като независимо съществително, обозначаващо абстрактен процес, започва да се използва едва през осемнадесети век и се превръща в нещо общоприето едва през деветнадесети. Така че по същество тя е категория, принадлежаща към модерността – период, в който според мен ние все още живеем, въпреки шумотевицата, с която се обявява пришествието на постмодерността. И, което е най-важно, оттогава насам тя се използва като синоним за *цивилизация*, обозначаваща както процеса на човешкото развитие изобщо, така и историческото себе-развитие на човечеството.

Съпоставянето на двете категории започва с романтическото движение и основно с Хердер. Той въвежда едно принципно нововъведение, като отказва да говори за някаква универсална и праволинейна култура (по онова време европейска, разбира се), а настоява върху представата за специфичността и разнообразието на културите (в множествено число) по целия свят и през различни исторически периоди, но също и между различни социални и икономически групи вътре в една и съща нация. А това духовно понятие той противопоставя на доминантния и

механичен процес на праволинейно материално развитие, обобщавано с думата цивилизация. Всичко това, ако и да не превръща в общоприето разбиране, се разпространява широко и придобива голямо влияние.

За да опростим едно дълго и много сложно развитие, нека приемем, че сме изправени пред две широки употреби на понятието. **Първата от тях** описва общ процес на интелектуално, духовно и естетическо развитие, най-важната подкатегория на което са конкретните практики на интелектуалците и особено художествената дейност. В тяхната институционализирана форма, тези дейности са наблюдавани и понякога подпомагани от съответни министерства на културата. (Питам се защо не успях да открия нито един министър на културата в този клуб). **Втората**описва един специфичен начин на живот – в наши дни най-общоприетата употреба [на понятието] сред академичните среди в социалните и обществените науки. Тук е налице една подробност от особена важност: докато в антропологията и археологията категорията *култура* се използва най-вече по отношение на материалната култура, в историята и културната теория тя се прилага най-вече за обозначаване на символични системи, макар че материалното и символично производство тук са взаимно свързани.

Самата аз използвам в ежедневието думата *култура* в нейния класически смисъл – като образование и висока култура. В писането си обаче се придържам педантично към много широкото значение на културата като начин на живот, и особено гийрцовата[1] дефиниция на културата като онези мрежи от значимости [webs of significance], които човекът е изплел сам и в които се е „хванал“. Културата не трябва да бъде ограничавана до неща като някакво място в пространството или като територия; напротив, тя е променлива и гъвкава, и е част от сложна координатна система, в която фактори като класа, пол, раса, възраст, сексуалност и т. н., също играят роля. И действително, коя е общата култура на един рибар от Трабзон[2] и някоя медицинска сестра от Клуж-Напока?[3] Или пък какво, ако изобщо, ги прави по-близки едни до други от общата култура на медицинските сестри в Бремен, Вроцлав и Брезник (особено

1 По името на **Клифърд Гийрц** (1926–2006) – известен американски антрополог, привърженик на т. нар. „символна антропология“. Бел. пр.

2 Град в Североизточна Турция на Черно море, административен център на едноименният вилает Трабзон. Бел. пр.

3 Вторият по големина град в Румъния. Бел. пр.

като се има пред вид, че тези последните с лекота могат да си намерят работа във Великобритания?) А някоя оперна дива от София, Атина или Тирана ще бъде културно много повече у дома си заедно с колега/колежка от Ковънт Гардън или Ла Скала, отколкото заедно със собствените си сънародници, любители на поп музика.

Но не само и единствено на хоризонтално ниво човек може да разкрие абсурдността на [идеята за] хомогенните, всеобхватни култури. Същото важи и за вертикалната, хронологична дълбочина. Освен вътре в руслото на чисто националните дискурси, които изглаждат историческото време и правят от античните и средновековни герои наши съвременници и ролеви модели, самите ние имаме много по-малко общо с предшествениците, отколкото със съседите си. Ако ме вълнуват ценностите на Перикъл, то е защото съм била социализирана и съм прегърнала ценностите на демокрациите от деветнадесети и двадесети век, идещи по принцип от радикални левичарски източници, днес захвърлени безцеремонно, с плашеща ловкост, от новите неоконсервативни (или неолиберални) гурута, а не защото една от бабите ми (онази от гръцка страна), е говорила, че никога не трябва да забравям, че съм дъщеря на Перикъл, а древната гръцка култура течала във вените ми.

На Балканите има много култури и те не следват просто националните и етнически линии. Те са професионални, поколенчески, разделени между половете; някои се простират далеч назад в историческото време, други са краткотрайни (в края на краищата, необходими са само две поколения, за да може нещо конкретно да се превърне в „традиционно“). Повечето от тях не са ограничени до региона, а от своя страна го подразделят на многобройни макрорегиони, някои от тях следващи се в хода на времето, други припокриващи се. Отпечатъкът от културното наследство на Римската империя включва цяла югоизточна Европа в едно пространство, простиращо се от Британските острови до Каспийско море и Месопотамия (но изключващо по-голямата част от Северна и части от Централна Европа). Според разпространеното клише пространството на западното християнство (в двете му форми, католическа и протестантска), е истинският и единствен наследник на римските традиции, и особено на римската законова система. Но човек може да чуе същата претенция – че *Империята* е продължила да живее в лицето на Византия, а по мнението на някои изтъкнати историци, и в лицето на османците – и всичко това, според мен, далеч по-убедително. По съ-

щия начин и комунизмът като начин на живот (а следователно и култура, без какъвто и да е елемент на оценъчност) включва част от Балканите като част от Източна Европа в пространство, простиращо се през евразийския масив до Централна Азия (и включващ дори Китай в някои от версиите); като алтернативна визия той ги включва в много по-широко пространство, покриващо голяма част от Европа, Америките, особено Латинска Америка, както и различни места в Африка и Азия. Важното нещо, което трябва да се подчертае отново е, че не съществува някаква единна култура. Красотата на Балканите е именно в тяхното изключително богатство от разнообразни култури. И аз нарочно настоявам на тази толкова субективна дума, *красота*: един човек, чиито естетически вкусове отдават предпочитание на простотата, очевидно няма да цени високо балканската сложност. Трудно е за някой минималист да опише Балканите. Тук има нужда от широка и енергична барокова четка.

Мисля, че изложих гледната точка за сложността и разнообразието на балканските култури, а не само на някаква единна балканска култура, следвайки неща като емпирични свидетелства и логика. Но ми се иска да представя аргументацията си и от друг един ъгъл – онзи на полезността. Цялото плачевно упражнение по стереотипизация, маргинализация и гетоизация на Балканите, което избухва от време на време и беше толкова обичайно през миналото десетилетие, се основава именно на едно механично, структурно и изхождащо от представи за цялостност, разбиране за културата. Динамичната представа за културата, за която говорих аз, за съжаление не се разпростира широко извън академичните среди. И от всичко най-малко тя е оказала влияние върху политическия дискурс там, където [представата за] структурната ограниченост на културата и културните различния е добила нова представителност в контекста на европейската интеграция и на глобализацията изобщо. Всъщност културата се оказва „ключовият семантичен терен“ на политическите дискусии. Съвременният културен фундаментализъм се основава на две взаимно обвързани, но недоказани и недоказуеми допускания: че културите са несъизмерими и че те са по природа враждебни едни към други, тъй като се предполага, че хората са по природа етноцентрични същества. Едно от малкото различия между това гледище и расизма е, че, вместо да подрежда културите йерархично, то ги разделя според пространствени критерии. Освен това то е една много структурна концепция, тоест такава, която е фундаментално враждебна

към онова, което се опитвах да скицирам като най-важната характеристика на културата: динамиката, гъвкавостта, променливостта, вътрешното разнообразие.

Идеята за структурно определими или характеризуеми култури се намира в центъра на (печално) известната хънтингтънова цивилизационна теория. Сблъсъкът е между цивилизации (използвани като синоними на културите), защото те се схващат като притежаващи набор от характеристики, които ги противопоставят едни на други, а тези характеристики (ако човек е изследвал интелектуалната генеалогия на хънтигтъновото мислене) се основават на тойнбиански и шпенглериански класификации, при които по същество се твърди, че е налице някакъв органичен наследствен модел на културата, който произвежда ясно разграничими едни от други единици. Хънтингтъновата теория беше, показателно, тотално отхвърлена от всякакви сериозни академични дискусии, но си осигури изтъкнато, ако и оспорвано, място в политическия живот.

И, ако ми позволите да си поиграя с етимологията на глагола „развивам“ [develop], (който идва от „от-вивам“ [*dis-velop*], в противоположност на „у-вивам“ [*en-velop*]), онова, към което ние на Балканите би трябвало да се стремим, е да развиваме, тоест да култивираме, всичките си различни култури, но да отвиваме самите себе си от начина, по който сме били увити в някаква културна усмирителна риза и в мъглата на предразсъдъците.

Но как да постигнем това? Някои хора твърдят, че подходящата за това стратегия се състои в изграждането на обща балканска идентичност. Други смятат, че тя вече съществува и задачата се състои в това да бъде просто усъвършенствана.

При всички случаи в последно време представата за балканска идентичност се е превърнала както в един вид крайъгълен камък, така и в универсално решение по различните академични и политически форуми. През изминалото десетилетие паметта и нейните манипулации бяха обявени за един от централните аспекти на балканската идентичност, а оттам и на балканските конфликти. В едно по-малко аналитично направление, свързано с популярните, ако и евтини, стереотипи за Балканите, те са регион, прокълнат с прекалено много история на квадратен километър, с излишъци от историческа памет и, в резултат на това, с неудържими древни омрази, а също и все по-размножаващи се етни-

чески и религиозни идентичности. Идеята за „историческата памет“ се използва удобно и широко както в академичните среди, така и в популяризационния образован дискурс, по есенциалистки начин – и заедно с неща като език, територия, държава, икономика и социална структура, а също и култура. Традиционно тя е била третирана като хранилище за идеи относно общия произход и минало, с което е създавала дълбоки чувства на групова солидарност, тоест идентичност. Обикновената тема на изследване тук е паметта, конструирана от политици и интелектуалци, докато паметта в личните сфери на семейството, работното място, съседството или приятелите, може да бъде много различна и това създава не само проблема как да се изследват народните памети, но също и важния, и труден въпрос за възприятието. Позволете ми да използвам като илюстрация един до голяма степен неизползван за научна употреба източник, инак добре известния и възхваляван източноевропейски политически виц.

През късните 1980 г., на върха на така наречения „възродителен процес“ (евфемистки етикет, с който беше наричана насилствената смяна на имената на мюсюлманското население в България), из страната обикаляше виц за двама милиционери, които патрулират по главния път на турските гастарбайтери, идещи откъм Германия: магистралата Виена-Белград-София-Истанбул. Те спират турска кола за превишена скорост и единият от тях бие шофьора. „Ама защо?“, пита другият, „той ще си плати глобата, пусни го да си ходи.“ „Ха, че не сме ли били под турско робство 500 години?“ „Разбира се, ти не го ли знаеше?“ „Не, току-що го научих“, отговаря първият милиционер.

Идеята на вица е много по-фина от посланието за конструираността и манипулируемостта на паметта и идентичността. Разбира се, всеки знае за 500-те години на „турско робство“. Дори и когато бъде преведено в нормалното „Османско владичество“, то все пак си остава неизбежният крайъгълен камък на историческото и литературно образование в модерната независима държава – както в България, така и по други места на Балканите.

Въпросът, който се задава тук е: кога [при какви обстоятелства] това знание бива заредено с емоционални компоненти, които го правят взривоопасно? Наивно е да мислим, че това се случва в момента, когато ловки и неприятни политици решат да манипулират „невинните“ и „лековерни“, тоест, по подразбиране прости народи. В края на краищата,

посланието за ужаса на робството винаги е било тук, а и във всяко общество винаги съществува някаква крайна интерпретация, както и крайни призиви за действие. Реалният въпрос е не дали паметта и идентичността могат да бъдат манипулирани (разбира се, че могат), а защо човекът *чува* посланието в определен момент, така че той или тя казва, че е *научил/а* онова, което винаги е знаел/а, и дори настоява, че това било част от някаква колективна памет и колективна идентичност.

Можем ли наистина да говорим за колективен балкански манталитет, а следователно и за балканска памет, балканска идентичност? „Балканският манталитет“ е една от най-злоупотребяваните митологеми в журналистическия и, по-общо казано, популярен разговор. От него се очаква да намеква за някакво аналитично обяснение на събитията по Балканите, когато реалните анализи изглеждат прекалено трудни или времеемки, за да си струва човек да се занимава с тях. Тази традиция е получила началото си през междувоенния период, когато, след два века на узряване, отличителните черти на възприятията, характеризиращи отношението към Балканите, най-после кристализират в един специфичен дискурс за региона, след Балканските войни и Първата световна война. В хода на следващите десетилетия този дискурс, който аз наричам *балканизъм*, придобива допълнителни черти, но основните му характеристики вече са на мястото си, и в най-широките си контури той продължава да се пре-предава, придобивайки доминантен обяснителен статус във всички случаи, при които Балканите се появят някъде из новините. През този период „Балканският манталитет“ навлиза като оперативно понятие дори и в много научни изследвания. Това е част от съмнителната академична вълна, свързана с представите за национална психология или онова, което германците наричат *Volkscharakterologie*. Дори и след отхвърлянето на тази псевдо-научна дисциплина, по-голямата част от изследванията върху „Балканския манталитет“ продължават да се провеждат в етнически направления. Имало е множество опити да се постулира дори лингвистичната основа на някакъв специфичен „Балкански манталитет“, както и съществуването на *homo balcaninus*.

В един сериозен анализ на методологическите измерения на проблема, Пашалис Китромилидис стига до заключението, че всички антропологически и социално-психологически аргументи в полза на съществуването на някакъв споделен балкански „манталитет“ се превръщат в социологическа метафизика, освен ако успеят да демонстрират по

убедителен начин кое е специфично-балканското у тях. Въпреки това недвусмислено отхвърляне на цялата категория, тя продължава да се използва при опитите да се дефинират характеристиките на балканския регион, особено когато бъдат съпоставени с по-широкото понятие „Европа“. Наскоро тя беше използвана при изграждането на един модел на балканския регион като историческо пространство, чрез което да се опише нещото, считано за „особена балканска склонност към [употребата на] митове“. Тези митове, според споменатия модел, включват [мита за] „златния“ пред-османски период, онзи за „турското робство“, мита за чистата и органична нация, за националното възраждане, митът за Косово, мита за хайдутите и онези за [собствената] жертвеност. Накратко, този модел предпоставя съществуването на някаква балканска идентичност, характеризирана от склонност към създаването на митове. Но тук аз бих възразила, че е изключително трудно да се различават тези митове структурно от „златния“ мит за античността, мита за Мрачните векове, мита (и практиката) на Нюрнбергските закони от 1930-те и *ius sanguinis*[1], мита за Рим (като италианска национална идеология, включващ митовете за Римската република, Римската империя и Папството), мита за битката при Поатие (както онази от осми, така и другата от четиринадесети век), мита за *Walküren*, както и мита за обсадената от врагове крепост (в случая както с **Масада**, така и с германската военна доктрина от Първата световна война). Макар и моделът да признава, че много от тези характеристики са специфични не единствено за Балканите, той утвърждава, че спецификата на Балканите е именно един такъв набор от особености, които ги дефинират безпогрешно. Първоначалното допускане за наличието на диахронично стабилна еволюция, която произвежда определен набор от характеристики, в края на краищата води до статичен анализ, в който не се обръща внимание на факта, че тези митове, ако и действително съществуващи и подложени на постоянно пре-предаване, чрез образованието и други културни и политически канали, се разпалват и превръщат в основа за оперативни действия само по време на определени периоди. През последните го-

1 Ius sanguinus е юридическото правило, поред което националността се определя от принадлежността към някаква родова (национална) кръвна линия, независимо от териториалното местоположение на субектите. Противоположното юридическо схващане, Ius soli, отдава предпочитание на мястото, където са родени субектите, тоест вътре в териториалните рамки на държавната единица. Бел. пр.

дини това беше случаят с Югославия – една разпадаща се и обхваната от граждански войни страна. Характеристики на изключителната югославска ситуация бяха екстернализирани и, по един напълно неоправдан начин, реторично продадени на политическите класи и по-широката публика като „балкански“. „Балканският манталитет“ и „Балканската памет“ са химерични и безплодни идеи. Съществуват различни видове индивидуални и групови памети *на* Балканите, но не и някаква единна „Балканска памет“. По същия начин има и примери за колективен манталитет, а на определени моменти може да се говори и за национални манталитети. По време на специфични периоди от време и сред специфични социални групи (като например православното духовенство от осемнадесети век) може да се говори дори за някакъв обхващащ целите Балкани манталитет, но такива примери трябва да бъдат внимателно контекстуализирани и историзирани.

Същото се отнася и до предполагаемата балканска идентичност. През изминалите няколко века най-голямата група, която е успяла да постигне някакъв вид колективна идентичност е била нацията. Наднационални идентичности (като например европейската) са все още вид социален експеримент, в най-добрия случай проект в развитие. Националните идентичности на Балканите, както и по други места, са били дефинирани и са оперирали в противоположност едни на други. Никога обаче не е съществувала някаква обща балканска идентичност. В най-добрия случай понякога е имало случайно-романтични, случайно-неохотни признания за културни прилики, натрупани в хода на вековете – които понякога придобиват формата на защитна обща реакция срещу предписаните отвън идентичности. В края на краищата, Балканите са по-обединено понятие най-вече в умовете на външните наблюдатели.

Може да се говори предпазливо за съществуване на експериментални балкански идентичности (в множествено число) като част от многобройните идентификации на отделните балкански национални идентичности. Както съм се опитвала да покажа, дори и занимаването с името „Балкани“ е проблематичен въпрос в политиките на идентичността от региона. То е варирало от пълно отхвърляне на името като [маркер на] авто-идентификация (в повечето случаи), до двойствено и дори положително използване единствено в случая с българите, и това по специфични географски и исторически причини. Като цяло, всеки път когато балканската идентичност се е дискутирала на Балканите, обикновено

нещата са били свързани с различни опити да се посрещне стигмата, но също и авто-стигматизацията. От друга страна, опитите да се хипостазира [утвърди като съществуваща] някаква балканска идентичност, исторически са се оказвали благородни, но утопични политически упражнения – например движението за балканска федерация, осъдено на провал от самото начало, поради вътрешна опозиция, но, което е по-важно, и от външни сили. Ето защо е задължително, при оценката на безпрецедентната реторика от настоящето, призоваваща към конструирането на някакъв положителен югоизточно-европейски манталитет (и особено след бомбардировките на НАТО в Югославия), да се разглеждат внимателно политическите мотивации зад тези призиви, както и политическата и културна цена на проекта. В края на краищата, политиката на идентичността е също толкова форма на социален контрол и политическа мобилизация, колкото и всеки друг вид политика.

Не се опитвам да водя проповед против някаква регионална балканска идентичност. Всичко, което казвам е, че досега тя не е съществувала реално, освен под формата на алтернативни проекти, и със сигурност не и в политическата практика. От друга страна, регионалните идентичности – както предполагам и самата дума – са по необходимост съпоставени една с друга, дори и ако това не е някакво враждебно отношение. Така че, какво би било отношението на някаква предполагаема балканска идентичност като проект, към някаква друга, предполагаема европейска идентичност – широко приета и желана на Балканите като по-отдалечен проект? И какво означава това, че балканското присъединяване към Европейския съюз трябвало да бъде поставено в зависимост от създаването на балканска идентичност, или поне това се предполагам като някаква желателна цел? Имали ли сме подобни условия при създаването на средиземноморска, иберийска, скандинавска или балтийска, идентичности? Онова, което поставям под въпрос, е безкритичната увереност, че това би могло да бъде някакво универсално решение, а онова, към което призовавам е по-критично отношение към рецептата.

Но в какво точно виждам нещото, което по-горе вече описах като незаменимата и централна роля на политиците? Не в онова, което може би бихте очаквали, тоест в създаването и насърчаването на някаква нова политическа култура, макар че това, разбира се, е силно желателно. Аз вярвам, че е невъзможно да се откъсне политическата култура от общия процес на обществено подобрение. Но нека бъда по-конкретна и да дам

пример чрез онова, което се случва напоследък в Източна Европа. Надявам се, че не окарикатурявам ненужно, но собственото ми впечатление е, че по-голямата част от подкрепата, канализирана през последните десетилетия към различните НПО-та в Източна Европа, беше предназначена да преподава и насърчава културата на демокрация; а също и да преподава и насърчава културата на толерантност към малцинствата в региони, в които тази култура се счита за липсваща, минимална или неприсъща. Вътре в тази последна рубрика обаче се разрасна една истинска надомна индустрия, а именно такава за писане на учебници, и по-точно учебници по история. Това се основаваше на идеята, че новата културна парадигма, разпространявана чрез учебници, ще социализира новото поколение с нови ценности. Всъщност аз не възразявам срещу факта, че доста големи средства бяха заделени за писането на учебници: това даде честно средство за препитание на определен брой зле платени специалисти от академичните среди; освен това то създаде някои полезни интелектуални мрежи за обмен. Но според мен то се основаваше на погрешна интелектуална предпоставка: не е необходимо човек да разполага с чак толкова голяма теоретична подплата, за да знае, че дори и най-добрият учебник, в ръцете на един лош учител, е безполезен (да не говорим, че учителят е и гладен). Но в сила е и обратното: един добър учител може да направи чудеса дори и без учебник, да не говорим пък за лошия учебник, който може да послужи като отличен пример за онова, което просто не трябва да се прави. Публична тайна е (а в страна като България, която познавам най-добре, това е и публичен скандал), че образователната система е почти грохнала. Учителите са не само сериозно недоплатени. Те буквално не са в състояние да оцелеят, при което изобщо не става дума за по-възрастните сред тях, при които действително може да се говори за геронтоцид [унищожаване на възрастни хора]. Миналото лято бях свидетелка на сцена, при която възрастен учител ровеше из боклука, както и на няколко други, при които бивши ученици събираха милостиня, за да помогнат на някогашните си учители. Тук дори не правя опит да заговарям за неща като човешко достойнство и т. н. Говоря за най-обикновен глад. От друга страна – и това е нещо, което чувам достатъчно често – се намират конспиративни теории от сорта: „те, тоест Западът, искат да ни доведат до състояние, при което ще можем единствено да разчитаме знаци, така че да не се пречкаме на северните раси, на германците или скандинавците“. Това, разбира се, е огледални-

ят образ на същия културен фундаментализъм, който се прилага срещу Изтока, само че обърнат наопаки. При което не смятам, че драматизирам нещата или обобщавам прекалено много.

По принцип, посоката, в която бих искала да насоча всичко това е да призова за повече инвестиции в основния човешки капитал на региона не само чрез спорадични и направлявани преливания в НПО-та и изследователски проекти, или чрез съгласувани опити за сближаване на най-високите политически и интелектуални нива. Всичко това е много добре, но ние се нуждаем от сериозни преливания в базисната образователна инфраструктура. В този смисъл това би означавало да се облягаме на една традиция в образованието, която беше много силна и при комунизма (един елемент от неговото наследство, който дори и най-големите му критици намират за трудно да игнорират). Не бих искала да бъда криворазбрана. Всичко това в никакъв случай не бива да омаловажава много полезната поддръжка, която се влива на академично, артистично и журналистическо ниво, и която създава чудесни професионални мрежи, които стимулират интелектуалния и културен обмен. Но тя трябва да отиде по-далеч и по-дълбоко, чак до дъното на онова, което съставлява настоящата криза на образованието в региона. В моята собствена форма на пожелателно мислене аз си мечтая за време, когато някой министър на образованието или културата би имал по-голям авторитет от министъра на вътрешните работи, отбраната или дори външните работи (при което такива министри вероятно ще изглеждат достатъчно важни, за да станат членове на този клуб).

Ще повторя, че тук не се противопоставям на неща като култура или идентичност. Онова, на което се противопоставям, е свеждането на такива сложни, обемисти и пространни понятия, които съдържат много различни, а често и противоположни елементи, до някакви териториално ограничени, едноизмерни и прости, да не кажем опростенчески, проекти. Бих искала освен това да подчертая, че и двете понятия – култура и идентичност – противно на величествените изказвания относно колективния им и дори обобщаващ характер, са в края на краищата индивидуално начинание. Културата е нещо придобито и тя се намира в индивида, а не в групи или територии. Тук бих цитирала един виден филолог, Едуард Сапир: „Въпреки често утвърждаваното безличие на културата, остава си скромна истина, че огромни културни простори, бидейки далеч от това да са ‚носени' от някаква общност или група... мо-

гат да бъдат открити единствено като особено качество на дадени индивиди, които просто не могат да не отдадат на тези културни блага отпечатъка на собствената си личност“.

След всичко казано, позволете ми да приключа с един прост апел. Някаква единна балканска култура може и да не съществува в моя прочит, а унифицираната балканска идентичност може и да не е най-удачния проект, но особено политиците би трябвало да правят всичко, което е по силите им, за да подпомагат и повишават културата (в най-обичайния смисъл на тази дума), както и да насърчават една идентичност на себеуважение на *индивидите*, които населяват голямото пространство на мястото, условно наричано „Балкани“.

Реч, произнесена пред Балканския политически клуб
Истанбул, 1 юни 2003
Първоначална публикация в
Journal of Southeast European and Black Sea Studies,
vol.4, No.1, January 2004, 175-185.

Професор Мария Тодорова е понастоящем преподавател по история в Илинойския университет (Урбана Кемпейн). Тя специализира история на Балканите през модерния период.

Форми на делириум
Автор(и): Питър Померанцев

В московската ядка на Нощните вълци, руският еквивалент на [рокерския клуб] Hells Angels, колянови валове от корабни двигатели са префасонирани като кръстове, високи по три метра. Части от самолети са занитени към мотори от камиони, за да се направи гигантска сцена; стари, разнебитени Харли-Дейвидсъни са монтирани заедно под формата на бар; корпуси на лодки служат като кресла, а части от влакове се използват като свръхголеми маси. Кръстовете са навсякъде, измайсторени от велосипедни части, ръчки и други остатъци от камиони. Нощните вълци или*Ночные волки* са байкъри[1], открили Руския Бог. В акт на патриотизъм те са сменили латинските надписи по кожените си якета със своя собствена версия на готическа кирилица. Един от символите на Hells Angels, **думата „1 процент“, вписана в ромбоидна рамка**, все пак е издялана върху голям камък на входа на тяхното царство. Според митологията на Hells Angels това са онези един процент хора, които стоят реално извън закона. Но Вълците са гравирали около ромбоида нов текст, с променен смисъл: „На небето има повече радост за единия процент признати грешници, отколкото за 99-те процента, които не се нуждаят от спасение“.

„Имаме само няколко години, за да спасим душата на светата Русия“, казва Алексей Вайц. „Само няколко години“. Вайц е един от водачите на Нощните вълци. От тях в Русия има около пет хиляди – пет хиляди брадати, подобни на Беоулф мъже в кожени якета, ездачи на Харли. Вайц е един от хората, които са направили най-много, за да ги превърнат от обикновени бандити в религиозни патриоти. В хода на последните няколко години Владимир Путин на няколко пъти е позирал за фотосесии заедно с тях, облечен в кожени дрехи и качен на триколка (той не се оправя много добре с обикновен мотоциклет). След аферата с Пуси Райът вълците

1 От английското „bike“, съкратено за велосипед или мотоциклет. Бел. пр.

защитаваха „честта на църквата“ в шумна моторна кавалкада през цяла Москва, с позлатени икони на Мария, Майката божия, поставени отпред на Харлитата им. Кремъл им дава по няколкостотин милиона рубли годишно, в замяна на което те работят, за да вдъхновяват и насърчават лоялността на населението към сегашния режим, с помощта на концерти и мотоциклетни шоута из цялата страна, включващи неща като летящи из въздуха Ямахи, циркови изпълнения на трапец, постановки на исторически битки, направени с размаха на Спилбърг, религиозни икони, свещени екстази, речи на Сталин и танцуващи момичета (редом с големите кръстове тук има леки постройки за един вид много специални момичета). По време на последния им концерт във Волгоград се е събрала публика от 250,000 – рекорд за такъв вид „байк шоу“. Очаквало се е да пристигне **Евандър Холифийлд**, за да открие боксов мач, съпровождан от патриотичен фойерверк, но в последния момент се наложило да им откаже – имало проблем с визата му. Всички изпели дружно антикомунистическия химн от времената на перестройката, „Искаме промени“.

„Но защо Сталин?“, питам го. „Той не е ли избил стотици хиляди свещеници?“

„Не знаем защо е бил пратен от Бога. Може би е трябвало да ги избие, за да бъде изпитана вярата. Не можем да знаем. Не е за нас да съдим. Когато се изрязва болест, се налага да се реже и живо месо“.

Докато говори, Вайц – който е мъж с фолклорни размери, брадат и очилат – се преоблича от нормалния си костюм в кожени дрехи. Извежда ме до малка дървена къщичка, която се намира на „територията“, за да хапнем нещо. Навсякъде се виждат икони. Пием чай, подправен с миризливи медицински билки, събирани от шамани в далечния руски изток. Вайц слага шест бучки захар в чашата си и разказва историята си. „Завършил съм актьорско образование. Подготвен съм според класическия метод на Станиславски. Преподавателят ми казваше, че мога да изглеждам трагично и комично в едно и също време. Това е рядка дарба.“ Той прекъсва, за да цитира реплика от *Черешова градина*, като възпроизвежда оригинала безпогрешно. Изчаква аплодисментите ми. „Личната ми криза настъпи през 1994. Играех в *Черешова градина*, бяхме на турне в Лондон и бяхме отседнали в хотел от [парковия комплекс] „**Седем сестри**“. Знаете ли го? Красива местност – но аз просто не можех повече, бяха ми се струпали прекалено много роли. Прекалено много ‚аз’-ове.“

„Искате да кажете, прекалено много театрални роли?“

„О не, те си бяха наред. Друго беше. В продължение на доста време ми се явяваха видения, религиозни видения. Виждах дяволи и ангели по раменете на хората. Виждах как около хората се увиваха змии докато те говореха, [виждах] истинските им души. Виждах неща, които другите не можеха да видят. Аурите на хората, цветовете около тях... Гледате ме сякаш съм луд. Просто имам дарби. Вече доста време бях се интересувал от религията. Йога и шаманизъм. Но сам намирах пътя си към истинската вяра. Не можех да бъда едновременно и актьор, и Божи човек“.

Когато се върнал от Лондон, Вайц се отказал от актьорството. Станал много по-благочестив. Но все още имал нужда от работа, така че един приятел му намерил място в нова фирма за политически консултации. Използвайки метода на Станиславски, той започнал да подготвя различни политици „да манипулират общественото съзнание“, чрез „вербални и невербални форми на влияние“. „Прилагах принципите на актьорския метод. Първо трябваше [съответните политици] да решат към какво се стремят. Какво искат... Към какво се стремиш ти, Питър?“, изведнъж ме попита той.

Не знаех.

„Устремен си към смъртта. Всички сме устремени към смъртта. Това е първото нещо, което ги карам да осъзнаят.. Това е нещото, което ни отличава, нас байкърите. Ние живеем със смъртта всеки ден. Ние сме култ към смъртта. Знаем къде отиваме“. Байкърството е страстта на Вайц още от тийнейджърските му години по съветско време. Движението на байкърите в СССР се поражда през късните 1980 години и е безкрайно антисъветско, свободолюбиво, про-Steppenwolf[1], а по асоциация и про-американско. През 1990-те и 2000-те години то си остава форма на странична субкултура, макар че по онова време вече е свързано са различните байкърски банди и движения в Европа и отвъд. Патриотичната промяна се появява по-късно. Според легендата, водачът на Нощните вълци, **Александър Залдостанов**, Хирургът, срещнал на пътя свещеник, който му казал, че трябва да промени живота си, да помогне при спасяването на Святата Рус. Вайц помага на този импулс да придобие определена форма. Нощните вълци са йерархична организация: ако Хирургът и Вайц кажат, че отсега нататък те са православни, всички останали ги следват.

1 По името на културата книга на Херман Хесе, една от библиите на различните протестни движения в САЩ от 1960-те и 70-те години, която се превръща в символ на протестните култури по цял свят. Бел. пр.

Но в новооткритата им вяра има и определен прагматичен аспект. През 2000-те години международните байкърски банди започват да обмислят евентуални начини, по които да разширят влиянието си в Русия. Най-известните сред тях са Бандидос, които предлагат на Нощните вълци да станат техни местни представители. Нощните вълци искат обаче да управляват сами, така че, за да държат собствените си байкъри под контрол, те си създават и собствено учение. И така те започват да развиват един определено националистически, обсаден манталитет. Подменят предишните си символи с надписи на руски език и започват да разпространяват истории, според които Бандидос желаели да наводнят Русия с наркотици. И когато Трите пътя, малка руска байкърска банда, която дотогава винаги е биля лоялна към Нощните вълци, се присъединява към Бандидос, група членове на Нощните вълци нападат базата им, за да им отнемат символите – което е форма на върховно ритуално унижение сред байкърите. Нощните вълци били въоръжени с вериги и железни лостове. Вероятно са искали само да сплашат [членовете на] Трите пътя, да ги накажат за предателството, но един от нападнатите изпаднал в паника и застрелял един от Нощните вълци, който по-късно умрял в болницата. Човекът, който е стрелял, е отстранен от движението до живот.

Трудно е да се установи доколко сериозна е била чуждестранната заплаха за Нощните вълци. Броят им надминава хиляди, докато членовете на Бандидос в Русия едва ли са повече от няколко десетки. Но когато човек слуша Вайц, може сериозно да остане с впечатлението, че те са обградени от всички страни. „Бандидосите са байкърският аспект на американското нападение срещу Святата Рус. Тук е последният бастион на истинската религия. Станиславски е казвал: „Обичайте изкуството в себе си, а не себе си в изкуството“. Това е разликата между Запада и Русия. Вие сте империалисти, вие мислите, че цялото изкуство ви принадлежи, а за нас мислите, че сме [това] изкуство. Ние даваме, вие вземате. Ето защо ние можем да имаме както Сталин, така и Бог. Ние можем да поберем всичко в себе си – украинци, грузинци и германци, естонци и латвийци. Западът изличава малките народи; в Русия, обратно, те процъфтяват. Вие искате всички да са като вас. Западът открай време ни изпраща своите разпространители на корупция. Заговорът на лихварите. Ако един руснак бъде подготвен в западна компания, той започва да мисли другояче: егоизмът е в самата основа на западната рационалност. Това не е нашият начин [на живот]. Вие ни изпращате консумеристка-

та си култура. Но за мен Вашингтон и Лондон не са големите шефове. Тях ги командва Сатаната. Ето защо искате да бомбардирате Сирия [sic! – Бел. пр.], родината на светостта. Дяволът иска да превземе пътя към Дамаск, но Путин го защитава. Човек трябва да се научи да разпознава свещената война зад всяко нещо. Демокрацията е провалена кауза. Да се разцепва „ляво“ от „дясно“ означава да се разделя. В царството на Бога има само долу и горе. Всичко е едно. Което е и причината, поради която руската душа е свята. Тя може да обедини всичко. Като икона. Сталин и Бог. Като всичко, което виждаш тук при Нощните вълци – ние събираме тези парчета от счупени машини и ги свързваме в ново цяло.

Той спира за момент. Сигурно съм го гледал по странен начин, ръката ми с чая замръзнала някъде в пространството. Преходът от Станиславски към царството божие протича така плавно, че нямам време да променя физиономията си. „Или поне аз се опитвам да свържа всичко в едно цяло“, казва Вайц, вече по-тихо. „Това е дългосрочен проект. Може би няма да успеем да се справим“. Преди няколко години Нощните вълци се свързват с Владислав Сурков, по онова време шеф по въпросите на идеологията в Кремъл. И така големите кремълски шоумени приемат Нощните вълци и започват да финансират техните мега-концерти, като ги излъчват по телевизията в прайм тайм. Нощните вълци съветват премиера по въпроси на вярата и Харли Дейвидсън, те са участници в оформлението на социалните политики и започват редовно да се появяват по различни телевизионни ток шоута. Сега, след като вече разполагат с протекциите на Кремъл, никоя друга байкърска банда не може да ги предизвиква.

Кремъл има нужда от байкърите и други движения като тях. Нещата, от които руската диктатура зависеше някога, за да ѝ придават вид на законност – нейните глашатаи, фалшивата ѝ опозиция, про-путинските младежки групи и опитомените политически партии – вече не притежават влиянието, което са имали преди. Само пет процента от руснаците смятат, че правителството им е „много ефективно“. Популярността на Путин спада: степента на одобрение от 60 процента е висока за всяка демокрация, но при система, изградена около личността на един човек, тя поражда съмнения. Навсякъде цари апатия: само 30 процента от избирателите си дадоха труд да гласуват при изборите за московски кмет. Системата се нуждае от нови звезди и Нощните вълци са точно онова, което се търси. Там, където доскоро политическите играчи говореха за

„модернизация“ и „иновация“, ключовите думи сега са „религия“, „традиционализъм“, „Евразия“, „Бог“. Сред новите религиозни националисти са хора като облечените в черно привърженици на „Съюза на православните знаменосци“, които гориха книги за Хари Потър на дигата до Кремъл, за да протестират срещу „сатанизма“ на Дж. К. Роулинг, или пък Дмитри Ентео, млад човек с болнаво лице и козя брадичка, който разказва по телевизията за плана си да хвърля тухли във витрините на западни магазини. Дори и Нощните вълци смятат Ентео и знаменосците за клинично болни.

Друг подобен тип е Максим Марцинкевич, нео-нацист и сегашна звезда с проекта си „Occupy Paedophilia“. Макс и приятелите му се представят в мрежата като малолетни хомосексуални, търсещи връзки с повъзрастни мъже. Договарят си срещи, а когато мъжете пристигат, Макс ги очаква с приятелите си и ги заставя пред камера да признаят, че са педофили, заставя ги да пият урина и да смучат дилда. След това клиповете се излагат онлайн. Снимачната работа и монтажите са добре направени. „Добре дошли, мои малки любители на екстремизма“, поздравява ги Максим в началото. Каналът му в Ютюб е масивен хит, а приходите от реклама са впечатляващи. Марцинкевич отрича да е спонсориран от Кремъл, но е очевидно насърчаван: той се появява по различни телевизионни шоута, на които човек не може да бъде поканен без официално кимване. Хора като Марцинкевич и Нощните вълци държат телевизията „във вртележка“ – те са постоянен източник на уха и аха по теми като хомосексуални хора и Бог, сатаната и педофилия. Всъщност те не отразяват някаква реална социална тенденция: само 3 процента от русните ходят редовно на църква; в Русия няма Чаено парти, нито пък някаква фигура, подобна на Хомейни. По-скоро Кремъл се е научил как да смесва в едно поп културата и авторитаризма, за да държи 140-милионното население отклонено от важните неща, запленено от развлечения и постоянно излагано на кошмарни заплахи, които, ако бъдат повтаряни достатъчно често, стават заразителни.

В руската Дума познатите, управлявани от Кремъл псевдо-партии се намират под постоянни заплахи от закриване. Класирането им в изборите спада: в московските избори либералните демократи и „Справедлива Русия“ едва успяха да стигнат до три процента, въпреки подкрепата на главните телевизионни канали. Всеки депутат се спасява самостоятелно. Предизвикателството тук е да се предложи някакъв за-

кон, който е толкова крещящ в патриотичната си пародийност, че да позволи да бъдете забелязан/а. Виталий Милонов вече е знаменитост заради своя закон за „анти-гей пропагандата“. Елена Мицулина се представи прекрасно с предложението си да се забранял „нетрадиционния секс“ – през следващата седмица новините бяха доминирани от дискусии относно възможността оралният секс да се окаже извън закона. Въпросът не е в това дали тези закони изобщо ще бъдат някога приети: тук става дума само и единствено за непрестанно запълване на разговора. Евгений Фьодоров, член на управляващата партия Обединена Русия, обяснява, че Думата и правителството са заплащани от ЦРУ и че Русия плаща „дейн-гелд“[1] на САЩ. Путин, твърди Фьодоров, знае за това, но не може да наложи някакъв изход.

Когато разгледа кариерите на Милонов, Мицулина или Фьодоров, човек открива, че (в някои случаи до много скоро) всички те са били убедени демократи и либерали, настроени прозападно, проповядващи модернизация и защитаващи важността на руския европейски курс. Последните им превъплъщения като нищо могат да се окажат просто нова премяна в московския политически маскарад. Но нещо в начините, по които те се представят, ги прави по-различни от обичайния руски демагог от сорта на Владимир Жириновски, който изпълнява скечовете си с леко намигване, може би за да подскаже, че всичко това е просто кабаретистки акт. (Най-новата му идея е да се забрани употребата на английски думи като „мениджър“ и „пърформанс“ в руския език. Във всичко това има лека закачка с Путин, който е известен като „ефективен мениджър“. Жириновски би желал „мениджър“ да се замени от старата руска дума „стопанин“). Новите звезди в Думата говорят с безкрайна сериозност, вторачено и монотонно. Някои от членовете на Думата изглежда са били усуквани и изстисквани толкова много пъти от Кремъл, че в края на краищата са достигнали нещо, сериозно наподобяващо безумие. (Освен това е налице и слухът, повтарян с приглушен глас из кафенетата около Кремъл, че самият Путин е „изгубил връзка с реалността“. А според дворцовата култура на Москва, ако Путин е изгубил връзката, то всички царедворци от Думата трябва също да действат умопобърка-

1 В ранното Средновековие – специален данък, който властите в тогавашните английски и френски области са плащали на норманските нашественици („дейн“ = датчанин, северняк), за да се избавят от техните непрестанни нашествия. Бел. пр.

но, за да се вписват добре в картината – като например припяват обсебени от темата секс погребални песни).

Владивосток – Русский остров: мостът заникъде?

Корупцията също придобива нови, умопомрачителни форми – макар че думата „корупция“ всъщност е вече неподходяща, тъй като тя предполага „просто“ нередности в системата или някакви форми на шуробаджанащина. Последната икономическа схема в Русия е т. нар. „хиперпроект“ – масивни финансови начинания, които функционират като средства за отчуждаване на големи части от бюджета. Предполагаемата цена на Олимпийските игри в Сочи е около 50 милиарда долара, което ги прави със седем милиарда по-скъпи от летните олимпийски игри в Пекин, 36 милиарда по-скъпи от Лондон и пет пъти по-скъпи от следващата най-скъпа зимна Олимпиада. Предполага се, че от тях са били откраднати около 30 милиарда. Всяка година се харчат по 1,5 милиарда долара за развойни работи в Сколково, ограденото руска IT-утопия, от която се очаква да се превърне в следваща Силициева долина, макар че там все още не е построено нищо друго освен един „хиперкуб“,

издигащ се насред самотно поле. Освен това съществува и един нов „хипермост“, който се протяга между Владивосток и Русский остров – едно буквално необитавано от хора, лишено от пътища място: икономическият смисъл тук е почти нула, но възможностите за кражби са гигантски. Следващият планиран хиперпроект е тунел между Русия и Япония. Мега проектите на СССР също нямаха икономически смисъл, но пък се вписваха добре в халюцинациите на плановата икономика; новите хиперпроекти нямат макроикономически смисъл, но затова пък са средства за обогатяване на хората, чиято лоялност към Кремъл изисква бързо възнаграждаване.

Самотният „хиперкуб“ в Сколково

Резултатите от целия този делириум (икономически, културен, идеологически) се изразяват в някакво куриозно усещане за безтегловност. Думите сякаш не означават вече нищо, цифрите от бюджетите не отговарят на реалността. Всичко е така, сякаш човек живее в някой от монолозите на Вайц. Руското протестно движение, което се движи на прилиби и отливи в хода на последните няколко години, е стигнало до един вид директно говорене, което едва ли може да се открие по други места. „Не лъжи и не кради“ беше лозунгът на антикорупционния борец, превърнал се в политик, Алексей Навални. На английски той звучи педан-

тично и назидателно, но на руски „не врать и не воровать“, с вибриращите си „в“-та и „р“-та, звучи като сърдит рев, идещ откъм Стария завет. И лозунгът изглежда е улучил нерв, като е уловил в пет думи връзката между интелектуалната и финансова развала, както и спешната нужда от нещо устойчиво в тези времена на тотална объркаността.

Причината, поради която на Навални беше позволено да се кандидатира за кмет на Москва (всъщност той беше дори насърчен), е в това, че Кремъл пробва нова версия на собствената си политическа система: „направляваната демокрация“ днес се заменя от нещо, наречено „конкуренция без промяна“. От страна на кметската служба се твърди, че това ще бъдат първите „честни избори“ в Русия (като по този начин се признава, че всички предишни са били манипулирани). Навални не беше допуснат до решаващите всичко федерални телевизионни канали – а освен това той все още е подсъдим по обвинения в „корупция“ – но поне в този случай няма да има откровено манипулиране на гласовете. За Кремъл това е ситуация, от която се печели при всички случаи: участието на Навални в изборите позволи на тогавашния московски кмет, протежето на Путин Сергей Собянин, да се превърне в „най-легитимния“ политик в Русия, а следователно и в потенциален (силно лоялен) наследник на покровителя си. Социологическите проучвания предсказваха, че Навални ще получи по-малко от 20 процента от гласовете, а за Собянин се предричаха повече от 60 процента. Но в Русия проучванията се основават на сложни, трудно разбираеми формули, които се основават на резултатите от повече от десет години на фалшифицирани избори. В края на краищата те се оказаха силно погрешни: Навални получи 28 процента, докато Собянин едва мина границата от 50 процента, необходима, за да се избегне задължителното провеждане на повторни избори. Но той все пак спечели и в момента Кремъл държи Навални точно на мястото, където го желае. Когато отново заговори пред московските си избиратели, политическата реторика на Навални беше значително смекчена. Сега той също играе по правилата на играта[1].

1 Както е добре известно, последващата съдба на Алексей Навални – както политическа, така и човешка – беше белязана от „нормалния“ развой на подобни събития в днешна Русия. След като отказа да приеме поражението си мълчаливо и се опита да предизвика някакъв вид граждански бунтове, той беше тихомълком отстранен от политическия и обществен живот на страната. В момента, доколкото ми е известно, той живее под ефективна форма на домашен арест, но истинското средство за контролирането му е реална-

Питър Померанцев е британски телевизионен продуцент, живял и работил дълги години в путинова Русия. В резултат на това той е събрал огромен опит за живота и нравите на постмодерната руска диктатура, които в момента издава в различни британски издания, в подготовка на книгата, която в края на краищата трябва да се получи от всичко това…

та затворническа присъда за брат му Олег, която на практика прави от Навални заложник на властите. Бел. пр.

Отворено писмо: Време е да спрем със злоупотребите с историята

Автор(и): Група български историци

„Маргиналия“ публикува отворено писмо на група български историци относно това, какъв термин да се употребява в учебното съдържание по история на България за шести клас за определяне на периода, в който българите са били поданици на Османската империя.

До МИНИСТЕРСТВОТО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА
До КОМИСИЯТА ПО ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА
В НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ
НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

ОТВОРЕНО ПИСМО

По повод възникналия след пресконференция на министъра на МОН на Република България проф. Тодор Танев публичен дебат относно това – какъв термин да се употребява в учебното съдържание по история на България за шести клас за определяне на периода, в който българите са били поданици на Османската империя, ние долуподписаните, в качеството си на хора, които професионално изследват периода 15.-19. век от националната и балканска история, бихме искали да заявим пред ангажираните институции, заинтересованите граждани и медиите следното:

1. Както всяка друга наука, така и **историята използва своя специфична терминология**, чрез която дефинира и анализира своите „обекти“ – събитията, личностите и процесите в миналото. Днес това легитимно право на историята да бъде наука се изземва с удивителна лекота. От нея се изисква по-скоро да бъде слугиня на политиката, а не и равноправна научна дисциплина и учебен предмет, който култивира способности за аналитично мислене.

2. От десетилетия насам в българската историческа наука се е наложило становището, че терминът, който най-адекватно описва статута на българите и взаимоотношенията им с властта през епохата, когато те са били поданици на Османската империя, е „**османско владичество**“. В рамките на този термин най-добре могат да бъдат обяснени както съдбата на българите през първите векове след османското завоевание, така и последвалите промени в положението им и опитите им за политическо самоопределение в периода на реформите в османската държава и по време на Българското възраждане. Терминът „османско владичество“или равностойните му и почти синонимни варианти „османска власт/управление/господство“ е и **международно утвърденият научен термин** за обозначаване на режима, при който са живели всички подвластни на Османската империя народи. Тази терминология е приета и в историографиите на съседните ни балкански страни.
3. Терминът „**съжителство**“, така както той е използван от изследователите, а вероятно и от авторите на учебната програма за шести клас, засяга само един аспект от социалната и културна история на различните конфесионални и етнически групи, населявали нашите земи през различните исторически епохи. През периода на османското владичество българи и турци, евреи, роми и арменци, християни и мюсюлмани, православни и католици, сунити и алевити и пр. нерядко са живеели редом – най-вече в градовете, но понякога и по селата. В рамките на всекидневния си живот те често е трябвало да споделят общи отговорности и грижи, да разработват механизми за съвместни действия или за решаване на възникнали помежду им проблеми. Общуването помежду им в много голяма степен се предполагало и дори налагало от функционирането на самите османски институции – икономически, административни, военни и др. Всичко това неизбежно е довело както до взаимни влияния и културен обмен между отделните групи, така и до конфликти и негативни стереотипи за „другия“. Така или иначе „съжителството“ – и с позитивните, и с негативните си измерения – е неразривна част от нашата обща история и тя няма как да бъде заобиколена и премълчана. „Съжителството“ е емпиричен факт, а не оценъчно понятие. То обаче представлява само един елемент от пъстрата мозайка на живота по време на османското владичество. Следователно, терминът

„съжителство“ не може да замени термина „владичество“ и на никой сериозен изследовател досега не е хрумвало да го налага като алтернатива.

4. Институцията на **робството** в Османската империя (става въпрос за т. нар. домашни роби, набирани по пътя на военнопленичеството, търговията и пр.) има специфики, които също не позволяват чрез този термин да бъде описан статутът на всички или поне на по-голямата част от българските и другите балкански поданици на султана. Поради това съвременната наука предпочита да не го използва, когато говори за положението на българите в рамките на османската социална и политическа система. Като се изключи вълната от заробвания по време на османското завоевание, българското население в империята никога не е имало робски статут. Българите били данъкоплатци и се ползвали от право на собственост, наследяване, придвижване и пр. – все права, от които робът по презумпция бил лишен. Действително, в османската държава е имало и една друга емблематична група роби – еничарите, част от които с български произход. Те имали статуса на лични роби на султана и поради тази причина именно от техните среди се рекрутирала управленската номенклатура на империята. С тези трудно контролируеми дори от централната власт „роби на султана“ в никакъв случай не бихме могли да отъждествим огромната маса от подвластното население на империята, включително и българите.
5. Изразът **„турско робство**“, създаден от идеолозите на българското национално движение през 19. век, е част от инструментариума за мобилизиране на българите в борбата им за политическо самоопределение и еманципация от османска власт. Поради значимостта и ключовото място, което заема Възраждането в националния разказ, това емоционално определение се подема веднага след Освобождението от литературата, използва се като определящ за османския период термин в много от първите български исторически публикации и се запазва в учебниците по българска история чак до края на 70-те години на 20. век. Като всяка наука обаче, и историята е претъпяла развитие от средата на 19. век до сега. Задълбочавайки познанията си, тя е прецезирала категорийния си апарат и е достигнала до извода, че изразът „турско робство“ е терминологично непригоден да опише положението на българите в Османската империя. Раз-

бира се, фактът, че този израз се е вкоренил в паметта на няколко поколения българи, няма как да бъде пренебрегнат. Ако присъства в обучението по българска история обаче, съвременното осмисляне на „турското робство“ може да бъде основа за дебат, който да предостави на учениците терен за формиране на аналитични способности и усвояване на методите на критичния анализ.

6. Широкообсъжданият през последните 25 години термин **“османско присъствие**“ никога не е бил използван нито от български историк, нито в учебниците по българска история за различните учебни степени – с изключение на случаите, в които се е налагало да се обяснява защо чрез този изфабрикуван незнайно от кого и с каква цел термин не може да бъде обозначен османският режим на Балканите.

Бихме желали да завършим с това, че използването на историята по манипулативен начин, на което за жалост ставаме свидетели не за първи път, възмущава. И то не само защото така се неглижират достиженията на академичното знание, но и защото историята се превръща в инструмент за прокарване на изкуствени разделения в българското общество, които с нищо не допринасят нито за националното самочувстие, нито за изграждането на модерната българска идентичност.

Оставяме нашето мнение отворено за подкрепа от всички членове на историческата колегия, които биха искали да се присъединят към него.

Проф. дин Надя Данова – Институт по Балканистика и център по тракология, БАН

Проф. дфн Николай Аретов – Институт за литература, БАН

Доц. д-р Светлана Иванова – Исторически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Доц. д-р Олга Тодорова – Институт за исторически изследвания, БАН

Доц. д-р Стефка Първева – Институт за исторически изследвания, БАН

Доц. д-р Росица Градева – Институт по Балканистика и център по тракология, БАН и АУБ

Доц. д-р Пламен Божинов – Институт за исторически изследвания, БАН

Кета Мирчева – историк на свободна практика

Коментари (14)

- 31-01-2016|**Златко**

Откъм Фейсбук...

Zlatko Enev *Много хора днес ахкат и охкат, когато някой им каже, че е напълно възможно на времето принадлежността към еничарския корпус да се е разглеждала не като наказание или, както днес е модерно да се говори, РОБСТВО, а, напротив – като гигантска привилегия, като възможност за присъединяване към управляващите прослойки в империята...*
На което мога да отговоря единствено следното:
Ами то и нашите наследници сигурно ще реагират по същия начин, когато някой им разправя, че едно време предците им са се натискали да стават членове на партията-кърмилница, но – без ни най-малко съмнение! – ТОЧНО хората, които днес не искат да повярват, че тогава хората са се натискали децата им да стават служители на империята, до вчера се редяха на опашка да стават партийни членове...
Различни времена, едни и същи натегачи...
Marin Troshanov *По-скоро сравнението е, да дадеш детето си в дом за сираци с ясната мисъл, че може да не го видиш никога повече, защото не можеш да му осигуриш по-добри условия за живот. Нямам причина да вярвам, че хората са обичали децата си по-малко тогава, отколкото сега.*
Zlatko Enev *В Англия например хората и до ден-днешен изпращат децата си в специални училища-интернати, с напълно ясното съзнание, че оттук нататък ще ги виждат само от ваканция на ваканция. Такива са нравите, такава им е умонагласата. Толкова ли е трудно да си представим, че е НАПЪЛНО възможно всичко това да е било нещо силно желано, голяма привилегия, а не наказание? Поне що се отнася до Албания, във всичко това не може да има ни най-малко съмнение. При нас без съмнение е било по-различно, поради различията във вярата. Но това не променя принципната страна на нещата. Службата за Империята е била по онова време единственият начин за обществено издигане и измъкване от блатото на беднотията*

и мизерията. Впрочем, тази ситуация си остава валидна на Балканите и до ден-днешен...
Marin Troshanov *Трудно ми е да повярвам, че правиш подобно сравнение. В единия случай говорим за строга форма на обучение, в другия за крайно отричане от семейство, род и вярвания. Подхождайки с голямо уважение към теб като събеседник, не ми се струва нормално, че човек, който обича свободата и демокрацията, може да дава положителна оценка на подобно чудовищно извращение. Дори в изолирани случаи да е имало положително приемане на кръвния данък, това може да е било само в крайно бедни и окаяни семейства, за които още една глава за хранене е непосилен товар. По същата логика може да се оправдае и продажбата на деца, която някои цигански майки извършват в момента. Гигантска привилегия ли осигурява търговията с деца, макар че сигурно им е осигурено по-добро бъдеще от потенциалното отглеждане при кръвните родители?*
Zlatko Enev *Марине, драги, аз просто съм се занимавал ДОСТА с история – а едно от нещата, на които човек се научава в резултат от такива и подобни тям занимания е да придобие ПОНЕ някакво усещане за факта, че разпространените в собственото му време и място нрави, обичаи и прочие форми на обществено приети предразсъдъци, СЪВСЕМ не са валидни за всички времена, места и така нататък...*
На това, при едно определено умствено усилие, му се вика ЗНАНИЕ, Марине. А инак, твоя си работа, действително си пилеем времето и двамата...
Margarita Jeliazkova *Marin Troshanov, ще помогна ли да видите връзката, ако ви уведомя, че въпросното обучение в интернати се смята от мнозина за насилие над децата? Съвсем не е толкова еднозначно прието, колкото ви се иска.*
Marin Troshanov *Нито смятам, че записването на дете в съвременен образователен център (бил той и със суров режим) е равностойно на причисляването му към еничарски корпус, насилствено помохамеданчване и откъсване от семейството му завинаги, нито че масата българи са считали кръвния данък за „гигантска привилегия“.*

Zlatko Enev *Ами то сигурно не е било и точно „привилегия“, но ако човек се зачете в свидетелствата на ония времена, то с удивление ще открие, че май доста народ в източните покрайнини на Европа е продавал по онова време децата си (и особено дъщерите) на разни по-богати чичковци. Който не вярва, да прочете мемоарите на Казанова, например. Така че, имайки пред вид нашенската „горда и непокорна“ жилка, то предците ни най-вероятно са се ядосвали най-вече от факта, че им прибират децата без пари... smile emoticon smile emoticon smile emoticon*

А инак, малко по-сериозно, „кръвният данък“ е отменен доста по-рано, отколкото са написани мемоарите на Великия любовник. А робството в Империята е отменено по-рано, отколкото в гордите Съединени Американски Щати, например. Изобщо, много неща има да учи ученолюбивият български народ. Многоооооо!

Marin Troshanov *В тоя ред на мисли сигурно е имало афроамериканци, изпълнени с дръзновено щастие от робския си живот в Щатите. Може би е имало евреи колаборационисти. Но аз лично не бих генерализирал високомерно поучително раните на един народ или етнос, позовавайки се на изключения wink emoticon*

Zlatko Enev *„рани“, случайно или не, се римува с „насрани“... (Що ли ме преизпълват все едни такива раблезиански езикови пориви, пред лицето на подобни патетики)...*

Marin Troshanov *Тук си напълно прав. Не трябва да се вземаме насериозно. Че сме насрани, насрани сме си. Той целият свят се е насрал напоследък. А най-вече се насра Европата wink emoticon и то с дълбока тежка диария*

Diana Popova *Скоро стана дума за прочутия османски архитект Синан, издигнал се именно в йерархията на Еничарския корпус.smile emoticon В София е построил Черната джамия (1528) – сега храм „Свети Седмочисленици“, и джамията Баня Баши (1566) smile emoticon*

Rada Tzaneva *Синан е построил поне по 1-2 сгради във всяко населено място smile emoticon Поне така се твърди!*

Diana Popova *Много неща се твърдят – включително че е българин.smile emoticon Била съм в Сюлеймание в Истанбул, иска ми се да видя и джамията му в Одрин...*
Зорница Рагьова *Аз с казармата си правя асоциация. Само, че от нея не се излизаше образован и е по малък период.*
Зорница Рагьова *Другата асоциация е с чуждоземното обучение. Знаеш, че ще си останат там, че няма да ги виждаш, че ще придобият друга култура и манталитет, но ги прашаш.*
Lazare Lazaro *Много интересно сравнение.*
Кати Вълкова *Гледам, чета, очите ми стават на балтонски копчета и не мога да повярвам на такива разсъждения.Единственото което все още не съм прочела е че някой би предпочел все още да е част от Османската империя.*
Весел Цанков *А тези, които искат все още да сме НРБ и част от комунистическия блок?*
Marin Troshanov *Едните милеят за социализма, другите изпадат в пламенна апологетика на турското робство/иго/владичество и си кривят устите колко е било прекрасно, за да затрият сантимента към руснаците и защото Турция е НАТО-вска държава. Едните чакат Путин да пристигне на бял кон, другите мечтаят арабските бежанци да им решат демографската криза, докато Меркел се върти като пумпал и половин Европа си затвори границите. А най-унизителното в цялата работа е, че настроенията в комунистически Китай повличат световната икономика в една или друга посока. От това дали ръстът им е 6,8 или 6,9, зависи дали борсите в Европа и САЩ ще осъмнат на червено или зелено. Доста сложен и многопластов стана светът.*
Весел Цанков *За еничарите не мога да свидетелствам, но съм свидетел на лазенето за БКП членство. И понеже става дума за един и същи народ...*
Veselin Kandimirov *Между другото, когато навремето Босна решила да се потурчи колективно во главе с чорбаджиите си, поставила като условие да се запази кръвния данък за приелите исляма. Щото било на далавера.*
Lazare Lazaro *Това не съм чел да е ставало.*

- 01-02-2016|**Ralitsa**

Bse pak ne biva da se izpada ot ednata kraynost v drugata, malko umerenost i zdrav razum nyama da ni navredyat.

- 08-02-2016|**Антон Гицов**

Какъв национален нихилизъм! Да ти вземат детето било привилегия! Защо ли тогава родители са осакатявали децата си за да не им ги отнемат? Защо ли един от турският султан Мехмед III е издал заповед, мсеки оказал да даде детето си да бъде обесван незабавно?

- 08-02-2016|**Златко**

Уфф, започва сериозно да ми писва от тия тъпи коментари, един след друг, един след друг, просто край няма. Бай Тони (съжалявам, но по-подходящо обръщение просто не намирам), що не вземеш да си пишеш там мемоарите и да оставиш чопленето на национални и всЕкви други въпроси на по-подготвени (или просто по-млади) хора? Аман, начи, аман!

:):):)

- 09-02-2016|**Антон Гицов**

Няма проблем да ми казваш бай Тони, мен действително ми казват Тони, само се чудя какво му е тъпото на моят коментар? То не е коментар даже, а излагане на факти.

Ето някои, има много, ако човек чете повече, ще ги открие:

„Силезийския рицар Мелхиор фон Зайдлиц, който през 1559г. бил пленен от турците разказва: «В споменатия град7, както и в другите области, живеят много християни, които говорят славянски език. От тях, както и от всички други християни, живеещи в неговата държава, султанът изисква и нарежда обикновено всяка четвърта или пета година да се взема данък от децата им. Така че, който има 4 или 5 деца, му вземат 1 или ако има повече – вземат му 2 или всички момченца. Тези деца изпращат в Анадола или Мала Азия отвъд морето... Много от тях учат занаяти, но от тях правят повече еничари и хора, които след това се отнасят тирански с родителите и другарите си. Бедните християни, които са подчинени на султана, трябва да очакват по всяко време такава безподобна тирания и да я търпят без всякакви възражения...“ »8

Цитатът е... от: 8. «История на балканските народи XV-XIX в.», Стр. Димитров и Кр. Манчев, С., 1971г.

И още един:

↑ „От три мъжки деца едно се взема (за еничарин) по волята на изпратените чиновници, които често злоупотребяват със служебното си задължение; щом видят, че са красиви, и ако те по външност са обещаващи, вземат ги и трите. Невъзможно е да се изплъзнеш от това, защото навсякъде има кадии, които държат списък на всички родени и умрели...“ из Пътеписи на Жан Палери Форезиен, 1582 г. в Иван Петрински, Кръвта да се счита без стойност, Сега, 24 октомври 2012

А пък за пустото мирното и благотворно съществуване на българите по време на „турското присъствие“ ето какво пише Ботев- ама и той ли лъже?:

Народът вчера, днес и утре

Страшен хомот, какъвто тежи и до днес на врата му, гъбясал от векове и запрегнат с ятаган вместо жегли; тежки вериги, ръждясали от кърви и сълзи, вериги, в кои са заковани и ръце и нозе, и ум и воля, и в кои и до днес пъшкат бащи и майки, братя и сестри, дядове и синове – злодейства, безчестия, колове, бесила, мъки, тъмница,

д н е с, днес не е ли пак същото черно тегло, същият хомот, същите вериги?

Освен тези, що нямат талант да търпят, освен няколко хиляди волнодумни изгнаници, всеки раб божий с християнско смирение ще ни отговори: „Не, днес си добре живеем с турците, те се образоваха и нам олекна.“ И наистина, сега кого убиват, кого бесят, кого набиват на кол, кой плаща диш-хакъ и развожда вместо кон цървула на краставия гаджелин, кой? ... Но да казва разорения и добития народ, да кажем и ний по совест: днес не убиват никого беззаконно, а законно, не набиват на кол, а като кол всякого н а б и в а т, не бесят вкъщи по стрехи и по черници, а на отредени места за гявурски касапници; днес никой не развожда цървула на читака, а сякого като цървул развождат по ангарии и тъмници, никой не плаща диш-хакъ, а сякому и зъбите вадят за данъци и сякакви законни кражби, имдадиета и севдадиета; днес няма даалийци, няма кърджалии, няма фанариоти, кои да палят пленят села и градища, едни да убиват, а други да земат д у ш е д я л и к е в ш п а р а с ъ за вината на умрелия и убития – днес има правителство, което само изпълнява тези длъжности към раята и държи за това чиновници, рязани и кръстени, с чалми и калимавки, с дълги и къси пискюли, чиновници, кои от вълчия везир Али паша до мечкарина жандарм Кел Мехмед ага, сир. от

скиптъра до сопата – всичките притежават най-високите добродетели, дори и човещината, с коя се отличават братята им черкези и татари. И всичко това в Турция е реформи, и реформи здрави и трайни, основани на дълбоката любов между турчин и българин, между господари и роби.

- 10-02-2016|**Златко**

Тъпото на коментарите ти, бай Тони, се състои в това, че те се помещават на сто процента в основното русло, положено от българския комунизъм (който пък от своя страна продължава едни по-други и по-стари български традиции). А това русло, това наследство, според мен се характеризира с една основна черта и насоченост: агресивен, националистически обагрен провинциализъм, насочен с рогата напред срещу всичко непознато, ново и „чуждо“. Не му е класово-партийно наследството на българския комунизъм, ами точно едно такова – затворено в един тесен национален мироглед, невежо за всичко, което се намира на повече от петдесет километра от Горна Диканя, Радомирско, ако и да е пътувало по света и да е „виждало“ това-онова. Независимо от това какво коментираш, бай Тони, твоята позиция си остава стабилна и непроменлива: което си знаем, знаем си го, което си е наше, наше си е. Останалото – кучета го яли. И привеждаш ли, привеждаш тук нам кви цитати от разнообразни български автори, все от същата боя като тебе, тесночели патриоти с наочници и на очите, и на ушите, че и на мозъците. Разбирам, че си вече на възраст и че не може човек да очаква от теб да промениш на стари години неща, които си хранил и поил цял живот, но пък не мога да приема ината, с който държиш да ги противопоставяш на нещата, с които те конфронтира тоя сайт – все нови и напълно непознати за теб неща, разбира се, но които, по дефиницията на твоето провинциално светоусещане, просто „не могат да бъдат верни“. Може човек и просто да си замълчи, бай Тони, не непременно да приеме чуждото, но поне да си даде сметка, че знае прекалено малко и прекалено остарели неща, за да има право да ги противопоставя на ония, с които го сблъсква днешният свят, днешната действителност.

И ги пиша всички тия неща, разбира се не за теб, бай Тони, щото, с или без уважение, твоята черупка вече нищо на тоя свят не може да пробие, а това е така, защото такъв живот и такъв път си избрал (не че не може и другояче – маса народ на твоите, че и на далеч по-напреднали години, на различни места по света, доказва отново и отново, че възрас-

тта не е нито пречка, нито дори извинение – може човек и на преклонна възраст да запази сетивата и ума си отворени за новите и непознати неща на тоя свят, можеееее)... Пиша ги тия неща за по-младите (духом) тукашни посетители, чиито черупки евентуално не са чак толкова непробиваеми и които може би са склонни да пуснат в душите и умовете си по някое и друго съмненийце, по някое и друго червейче, което да оплоди и облагордоти мисловните им кутийки, ако и в началото и да изглежда малко така грозно и заплашително, щото е червейче, такава му е природата...

Прочее, достатъчно приказки. Живи и здрави всички – и, ако може така, Земята да не експлодира и да не се прегрее прекалено скоро. На всичко останало ще му намерим колая, то се знае...

- 10-02-2016|**Златко**

А за статута на еничарите, за това, че те са били най-елитната войска на султана и като такива – обект на почит, преклонение и завист от всичките му останали поданици, чак докато ги изколват поголовно, защото се превръщат в заплаха за султанската власт – за това, бай Тони, човек трябва да чете други автори и други източници, а не ония от милата ти, сляпа, глуха и няма татковина, хеле пък отпреди нам колко време, щото нещата, достигащи до сетивата и твои, и на останалото целокупно българско население, са прокарани през много тясна цедка, бай Тони. И тази цедка има една много тясна, много ясна и много гадна цел – да направи от българите слепи кърти чета, дето да си знаят само едно и да следват всеки, който им го повтори и потрети: ***мразя, мразя, мразя ги тия! Мразя и ония, и ония, и ония!*** Мразя всичко от съседната махала, мразя и доста неща от нашата си, ама нали няма избор, ща не ща, търпя и гледам поне най-близките си хора да понасям, не че ми е много хубаво с тях, щото и те като мене научени единствено да мразят, ама инак ще се изтрепем едни други като нищо, ако не успяваме поне в най-тесния си личен кръг да сдържаме омразата.

Такива работи, бай Тони...

- 10-02-2016|**бивш анархист**

Да не говорим, че основният патос на Ботев в цитираното от г-н Гицов не е национален, а типично анархистки: държавата, макар и отдавна правова, все пак се оказва най-големият палач и престъпник, точно

каквото и чуждите анархисти пишат за родните си Франция, Англия, Германия и Русия. Ботев е принадлежал към Бакуниновото – антиимперското и безвластническо крило на международното комунистическо движение, макар че бай Тошо го обяви за комунист в нашия смисъл. Днешната ни държава си е наша и все пак си е най-големият бандит – ако си убеден анархист, де, иначе може и да имаш някакви надежди.

- 10-02-2016|**Антон Гицов**

Златко,

Обичам такива културни дискусии с извисени личности, които със снисхождение и пренебрежение гледат на по-възрастни от тях закостенели типове, които не могат да се отърват от комунистическото си мислене. Само, че малко ме бъркаш: не съм ог Горна Диканя Радомирско, 9 години съм живял в САЩ, аз съм дипломат от кариерата, и от 18 години живея в Лондон, имам две висши образования, в ООН Ню Йорк съм покрил изпитите за владеене на френски и руски езици освен тона владея и английски, прочел съм тонове книги, автор съм на много статии, и сега публикувам в централни вестници в България, че имам и две публикации при теб, едната за национал- социалистическия експеримент в Германия след 1933г.- това като свидетелство за това, че като теб се интересувам от история и чета много и втората за Разгромът на опозицията в България и нейните овластени лидери след 9-ти септември 1944г., това като свидетелство, че не съм твърдоглав комунист, тъй като в това историческо изследвнане показвам, какво са сторили комунистите след 9-ти с опозицията.

Що се отнася, че някои хора са с капаци и с обвити с твърди черупки, които не могат да пробият, къде е казано, че и млади личности и такива на по-средна възраст, не могат да са с капаци, и твърдо и неотклонно да се придържат на живот и смърт към истини, които са си втълпили, като абсолютни?

За твое сведение: Иван Петрински, който цитирам е съвременен и уважаван български историк и съвсем не тесночел патриот с наочници, не вярвам да знаеш повече от него; нищо не казваш за Пътеписите на Жан Палери Форезиен от 1582, нито пък за Христо Ботев.

От своя страна се отнасям със снихождение към квалификациите ти, те са плод на това, че трудно примаш някой да не е съгласен с теб, лесно се дразниш и прекаляваш, но това пък е от една страна черта на харак-

тер, и от друга е типично за по-младия човек. Интересно, като остареш, дали ще си същият възприемащ всичко ново човек, или ще се превърнеш във закостенял старец с капаци като мен?

С най-добри пожелания

Бай ти Тони

- 11-02-2016|**Златко**

Тъъъъй. Нашият с теб разговор достигна една определена точка, която с неизбежност достигат ВСИЧКИ разговори от „тоя вид“, които съм водил и продължавам да водя с хората, да ме прощаваш, от „твоя вид“, бай Тони. Слагам горните две словосъчетания в кавички не случайно, тъй като нито вземам родовите и видови определения чак толкова на сериозно, нито пък искам да звуча прекалено борбено, ако и да не вярвам във възможността за нещо друго освен борба между „моя и твоя вид“ хора. Но, понеже държа на яснота и прозрачност в отношенията си с всички хора, викам да вземем да направим опит да изясним в какво точно се състоят различията между разните му там видове, за които говоря.

И така, да започнем със заявките за авторитет и достоверност на собственото мнение, които всеки от двама ни изтъква в хода на разговора. Значи, шапки долу пред неща като образование и житейски опит, разбира се, бай Тони, но, надявам се да се съгласиш с мен, ако изтъкна дребния аргумент, че, като повечето други неща на тоя свят, и тия горните имат, за щастие или нещастие, едно такова нещо, дето ще го нарека, възможно най-условно „срок на годност“. А се изразява на практика тоя срок на годност в неизбежния факт че, ако не поддържа на актуално ниво и знанията, и житейския си опит, ако се затвори в някакъв вид стари и добре утвърдени истини и постулати, всеки човек на тоя свят се превръща в, да ме прощаваш, рупор на глупостта, бай Тони. При някои се случва по-рано, при други по-късно, но от това правило мърдане няма – на стари лаври не може да се лежи другаде, освен в собственото въображение и, ако и да си оправил, да речем, всички булки на тоя свят когато си бил във времената на мъжката си сила, то, отмине ли тя, отминава и времето на претенциите за такава сила. Това, за съжаление, важи за всички ни, и единственият цяр против него е работата – работа физическа, работа умствена, работа психическа. Престане ли човек да

работи, отива всичко на кино, независимо от това какво и как бил вършил някога си.

Дотук говорих общи приказки, сега, ако ми позволиш, ще започна малко по-конкретно. Изтъкваш ми тук аргумента, че имаш много образования и че си преживял един куп неща, за които много хора, включително и аз, не могат дори да мислят. Хубав аргумент и по същество с тежест, така – но само ако не би важало на тоя свят правилото, за което споменах по-горе. Или, с други думи, ако собствените ти приказки и поведение не слагаха доста, ама доста така под съмнение, способността ти да изтъкваш в подкрепа на твърденията си КАКВИТО и да било аргументи. Значи, да започнем със собствените ти публикации тук при мен. Първата, за мен по-важна от двете, онази за националсоциализма и прочие, беше, да го кажем така, интересна като опит да се види какво мислят и знаят за всичко това сънародниците ми, или поне някаква частица от тях, пък била тя и съставена само от един-единствен човек. Публикувах материала ти, в продължение на известно време дори продължих да живея с усещането, че може би си имам работа с можещ и знаещ човек – но само до момента, в който ти тресна първия от поредицата си УЧЕНИ коментари, под текст на Тимъти Снайдър, един от двамата водещи съвременни изследователи на темата, от който стана ясно, че не само си нямаш хал-хабер от това кой и какво е Тимъти Снайдър, ами и познанията ти за националсоциализма май-май се изчерпват основно с прочита на ЕДНА книга по въпроса, „The Rise and Fall of the Third Reich“ от Уилям Шайрър, публикувана преди петдесет! години, ако и, без съмнение, да притежава заслужения статус на класически труд. Това, бай Тони, беше първият „гвоздей в ковчега“, след който обаче се зададиха много и много други, та чак до момента, в който, за неудоволствие и на двама ни, аз започнах да ти говоря по начина, по който обикновено говоря на хората по тоя сайт, които съм зачеркнал като евентуални партньори за разговор и оттам насетне или само се бъзикам с тях, или просто им отнемам думата, най-вече поради справедливо изредените от теб особености на личното ми амплоа, човешко и всякакво.

А инак, що се отнася до националните ни и всякакви други класици, шапки долу, спор няма, бай Тони, но само до момента, в който някой човек като теб дойде тук и вземе да ми разправя, че, освен почит и преклонение, ние сме им дължели примерно и разни буквалистки прочити, щото били национални светини, да речем. Ей тука вече няма как да се

разберем, бай Тони, защото класиците национални затова са класици, за да разбира човек, че са живели те в други времена и при други обстоятелства, и че обстоятелствата и времената, в които живеем самите ние, сто и повече години след това, май-май изискват от нас не само да не ги четем буквално, ами и доста така да поставяме под съмнение заветите им, ако те влизат в противоречие с логиката и реалността на времената, в които живеем самите ние.

И, за да спестя и на двама ни поредната безполезна извивка в разговора, в която евентуално ще се опитваме да си обясняваме един другиму какво и що е „логика“, „класика“ или нам кво още, викам да ти дам пример за нещо, на което самият аз гледам като на умно и в модерен дух казано и премислено – една скорошна статия на наш с теб умен и млад сънародник, която ме впечатли като добре претеглена и премислена, и то точно във връзка с нещата, за които става дума в текста, под който тук ние двамцата с теб си се дърлим тъй добронамерено. Да свършим и малко работа, докато си чешем езиците, какво ще кажеш?

Без излишни поздрави, твой Златко Енев

(и гледай в отговора си да не прекаляваш като мен чак толкова в словоизлиянията, че инак ще се забатачим съвсем накрая)...

А ето тук и текста, който споменах по-горе:

Сериозно за робството, историята и Маркс

Даниел Смилов – портал „Култура, 06.02.2016 14:24

Спасяването на „турското робство“ чрез смяна на министър има и комична, и сериозна страна. Комичната би трябвало да влезе в нова книга на историка Румен Даскалов със заглавие „Чудният свят на днешните българи“. [Тази книга би допълнила прекрасния му анализ на митологемите и откровените измишльотини на тангро и иранолозите за произхода и характера на българската държавност. Виж Даскалов, „Чудният свят на древните българи“, Гутенберг, София, 2011 г. – книга, която спокойно може да се изучава в училищата.] Това ще е книга за съзнателна и подсъзнателна злоупотреба с историята за партийни цели и патриотарски емоции.

Сериозната страна опира до употребата на ключови понятия в историческата наука. Историята – освен познание на фактология – е и тяхната концептуализация, вкарването им в понятийна рамка. А тази понятийна рамка може да дойде само в

диалог с другите науки – като сравнителната политология, политическата теория, езикознанието и т.н. У нас такъв диалог почти няма и е редно да се попитаме защо.
Един обичаен заподозрян за това нерадостно състояние на нещата е Маркс или по-скоро превръщането на марксизма в теоретична ортодоксия за всяка обществена наука по времето на социализма. Цялата наша история всъщност е била списвана в марксистки или марксоидни схеми и никой не е инвестирал мисъл и време за изясняване на понятийната ѝ основа. Тази основа е била зададена, образно казано, по закон. След 1989 г. историците бяха „освободени“ от тези идеологически „окови“, но промяната на начина на мислене отнема време. При нас явно десетилетия, защото за мнозина свободата от идеология означава просто свобода пак да не мислиш за методология и понятия. Методологическите и понятийните проблеми като цяло се пренебрегват от корифеите, а с подобни въпроси по правило се занимават по-млади учени. Които затова много често биват автоматично обвинявани в „ревизионизъм“ и опити за „пренаписване“ на историята. А всъщност тя има нужда от пренаписване: не за да се подменят фактите, а за да се осмисли и направи логична теоретичната им рамка.
Един външен поглед – например на политолог и човек, изкушен от политическата и правната теория – би се натъкнал на множество чисто концептуални проблеми по повод на разгорялите се дебати за „робството“ и замяната му в учебниците с „владичество“. Въпросът е дали след цялото говорене децата ще се научат да правят поне следните понятийни дистинкции:
1) „Робство“ и „владичество“ са категории от различен характер, които описват различни феномени и в този смисъл не може просто да се „замени“ едната с другата. „Владичеството“ е всъщност поетичен синоним на понятието „власт“. (Нека да допуснем, че историците са си в правото да поетизират езика си.) „Робство“ е понятие за правния статут на човека в дадено общество. Робът е човешко същество без никакви (или силно ограничени) права, който е собственост на друг. Другият може да се разпорежда с него, така както сметне за добре;

2) Робство – в техническия смисъл – е съществувало като институт в Османската империя, но е било по-скоро маргинално като обществен феномен (с изключение на първите десетилетия след падането на българската държавност). Огромната част от българите не са попадали в тази категория, нито пък само българи са попадали в нея;
3) Властта е, просто казано, асиметрично отношение, при което едната страна е в позиция да определя поведението на другата. Властта и властовите отношения са присъщи на всяко едно общество, независимо от това дали в него има робство или не. Абсолютната, неограничена и безконтролна политическа власт може да се реализира и в общества, в които няма робство. В този смисъл абсолютната политическа власт и робството нито се предполагат взаимно, нито се изключват – връзката между тях не е логически необходима;
4) Политическата теория използва понятия за различни форми на режими, различни начини на осъществяване на властта. Така например, управлението може да е монархия (абсолютна или конституционна), република, демокрация, олигархия, тирания и т.н. Поне в два случая в световната история имаме демокрации, при които съществува института на робството – в древна Атина и САЩ до 1865 г.;
5) „Османско владичество" е неутрален термин, който не ни казва нищо за политическата уредба/управление на османската държава. А всъщност тя може да бъде категоризирана доста по-точно като абсолютна, неограничена от конституция монархия, която също така е била ислямска теокрация. Тази религия може да е толерирала в определени граници другите основни монотеизми, но решително им е отрязвала всякакъв път към равнопоставеност. По този начин ясно се създават две касти от граждани на религиозен принцип, едната от които по дефиниция е дискриминирана, а другата привилегирована. Но дискриминацията не е същото като робството – паралелът е по-скоро с положението на друговерци и еретици в Европа преди Реформацията. Тоест – властта може да потиска и дискриминира групи и без института на робството. В САЩ

дискриминационната сегрегация остава до 1954 г., например – почти век след отмяната на робството;
6) Интересно е, че историците с националистически уклон не са се спряли на друг термин, за да отправят политическото си послание – „тирания“ (дума, която възрожденците са използвали). Тиранинът – според Аристотел – е някой, който управлява изключително в свой интерес (управлява полиса, все едно че е негова собственост). Въпросът би бил: дали за българското население османската власт може да се разглежда като „тирания“ в този технически смисъл, а не просто като метафора за потисническо и дискриминационно управление. Тук аргументи могат да бъдат представяни и за двете позиции, но все пак в рамките на османската власт е бил създаден доста сериозен български елит – чорбаджии, интелигенция, държавни служители – чиито интереси са били защитени в голяма степен. Що се отнася до народа – селяните – тяхното положение би трябвало да се сравнява с това на хората в други подобни абсолютни монархии (Русия, Франция преди революцията и т. н.) От подобна гледна точка българският селянин не е изглеждал по-експлоатиран и обезправен от руския крепостен, да речем;
7) Историците са в правото си да „кръщават“ определени периоди в българската история. Като неписано правило обикновено „етикетите“ са свързани с характеристики на държавата. „Първа българска държава“, „Византийска власт“, „Втора българска държава“, „Османско владичество“, „Трета държава“, „Социалистическа власт“, „Демократично управление“... Прави впечатление, обаче, че някои етикети описват и характера на политическия режим, а други – не. Какъв е принципът и има ли такъв?;
8) Това, че държавната власт е била българска в определени епохи обаче не трябва да се бърка с идеята, че българите са се самоуправлявали. Самоуправлението е късен идеал от XVIII век, който достига у нас през Европа. Средновековните ни държави са били всичко друго, но не и българско самоуправление. Първоначално „прабългарски“ династии са управлявали по същия начин, както викингите по-късно са основали Киевска Рус – като завоеватели. Но дори и когато приемането на християнство-

то и славянския език създава у нас един по-хомогенен народ, не може да се твърди, че той се е „самоуправлявал“ чрез поредица от собствени династии (във вените на които между другото е течала най-различна кръв – от българска до куманска, сръбска, гръцка, татарска и т.н.) А проблемът не е в кръвта на владетеля, а в неговата богопомазаност – тя е която му е давала легитимност, а не някаква етническа, религиозна, расова или културна връзка с народа. Затова и Борис I, и Калоян лавират между Папата и Константинопол и са готови да „изтъргуват“ вярата (собствена и на народа) срещу формална легитимация на престола;

9) Това че сме имали държави през средновековието не означава, че това са били суверенни държави. Идеята за суверенитет просто е много по-късна: тя се реализира в Европа след Вестфалския мир от 1648 г. и означава пълна външна независимост и монопол на контрола вътре в границите на дадена държава. След този мир започват да съществуват държави, които от юридическа гледна точка са равнопоставени. Дотогава структурата на международните отношения е имперска и пирамидална: най-отгоре по статут на Запад е стоял папата или съответно василевсът/султанът на Изток, а по-надолу са се разполагали останалите владетели в много сложна феодална йерархия на зависимости, трибути и т. н. Затова, например, някои от нашите владетели са имали и титли от византийския двор: Тервел е бил „кесар“, да речем. А пък цар Петър е трябвало да изпрати синовете си в Константинопол – друга демонстрация на сложните зависимости в рамките на йерархията. Това не е означавало, че останалите владетели винаги и за всичко са се подчинявали на висшия по статут или пък че не са се опитвали с войни и други средства да го отслабят и да увеличат собствената си мощ. Когато други владетели са ставали много силни – като цар Симеон Велики – те всъщност са започвали да се стремят към константинополския престол. Симеон не се е задоволявал с едно богато и силно царство с център в Преслав, а е искал да стане василевс в Константинопол. Той много добре е знаел, че константинополският престол е върховата властова позиция в нашата част на света: че това

е позицията на наистина неограничена легитимна власт и пълен „суверенитет“ (ако този анахронизъм е позволен). Докато в средновековния свят и в Източна, и в Западна Европа е имало само по една такава позиция, след 1648 г. се получава за първи път плурализирането на суверенитетите – съсъществуването на напълно равнопоставени юридически държавности;
10) В средновековието суверенитетът не е бил възможен и поради липсата на пълен вътрешен контрол на владетеля в рамките на неговите граници. Градовете в Тракия например са преминавали към България или Византия в зависимост от това чий владетел е в момента на поход или поне има готовност за поход със сериозна войска. В общия случай тези градове са отваряли вратите си, плащали са определена сума и така са избягвали оплячкосването си. Имало е и такива, които са се сражавали – къде успешно, къде не. Но това състояние на нещата трудно може да бъде описано в модерни категории като монопол на средствата за насилие (Веберовата характеристика за държавност).
Марксизмът като ортодоксия е от части виновен за конфузиите около „робството“. И то не толкова марксизмът като теория, а като подсъзнателни остатъци, определящи мисленето на много хора у нас. Тези остатъци карат мнозина да смятат, че политиката е епифеномен – надстройка – която обслужва базови икономически отношения (собственост върху средствата за производство). Затова марксизмът категоризира историческите епохи не чрез политическата власт (Римска империя, Византия, Първа българска държава и т.н.), а чрез икономическите отношения в „базата“: „робовладелски период“, „феодализъм“, „капитализъм“ и пр. От тази гледна точка, „турското робство“ е референт за една изостанала държавност, в която феодалната икономическа база е запазила и много елементи от робовладелския период. Ако марксистките схеми са „дълбоката теория“, с която днес общественици и население мислят историята, не е чудно, че „робството“ може да се окаже водещата характеристика на цяла епоха.
И накрая, едно размишление за езика. Понятията са устойчиви конвенции, утвърдени „езикови игри“. „Турското робство“ е

такава утвърдена конвенция в българския език и тя не може да бъде унищожена с изваждането ѝ от учебника по история. Нещо повече, самата тази конвенция е важна част от българската история и трябва да бъде в учебниците. Въпросът е как да присъства, че да не подвежда децата и да не ги обърква.
Под „турско робство“ от Възраждането до наши дни се разбира „липса на политическа свобода“, а също така „липса на български, народен суверенитет“. В този смисъл, за българина „турското робство“ се е превърнало в метафора за обратното на суверенитета и на републиканския идеал за самоуправление: двете централни политически идеи на Просвещението и нашето Възраждане. Такава е била употребата от Вазов и Ботев на думите „иго“ и „робство“ например. Един добър учебник по история трябва да обясни на децата как се е използвала конвенцията „турско робство“ и какъв смисъл се влага в нея.
Тогава веднага ще стане ясно, че „робството“ не е нито научно описание на формата на управление на Османската империя, нито е референт за юридическия статут на българите в нея. То всъщност е било метафора, използвана за мобилизация на народа да се бори за своето самоуправление и суверенитет – „за българско царство“ или „за чиста и свята република“. Разбира се, имало е и има хора, които правят езикови грешки, които използват конвенциите като влагат друг, собствен смисъл в тях. Децата трябва да бъдат подготвени и за това. Ако могат да правят верните понятийни различия, може би няма да се връзват като пораснат на манипулациите на национал-популистите от рода на „вземат ни робството“.
Историците имат право на методологически избор. Някои от тях сигурно биха предпочели марксисткия анализ за теоретична рамка на своя разказ – това е напълно легитимно. Изборът трябва да бъде открит, осмислен и защитен с аргументи, обаче – а не да е подсъзнателен остатък от миналите времена. Иначе опасността е да се приемат определени понятия като безвъпросни и неизбежни, да се смесват категории, да се стигне до теоретичен и мисловен турлю-гювеч. Което също е може би устойчива конвенция в българската история.

- 11-02-2016|**Златко**

А що се отнася до свидетелствата на разните му там западни пътешественици из Османската империя, от времената просвещенчески и всякакви други, дето ги цитираш с толкова густо като доказателство за това колко бил тежък животът на раята под управлението поганско, ще кажа само следното, бай Тони: има една малка книжка, „Imagining the Balkans“ се казва, и е написана от една действително много учена и много авторитетна наша сънародничка, госпожа Мария Тодорова от университета Илинойс, дето я знае цял свят... Та, за разлика от мен и теб, примерно, госпожа Тодорова си е дала труда да изчете де що има такива исторически пътеписи и свидетелства, след което ги цитира и анализира обширно в първата част на книжката, дето я споменах по-горе. И, глей ся кво стаа, бай Тони, чете, чете човек и като се оплете едно такова, не ти е работа. Единият вика „много хубаво си живеят това българите“, другият вика, „абе хубаво, хубаво, ама що не идеш и ти при тях да живееш?“, третият нещо съвсем друго си хортува. Та, не е лесна работа, искам да кажа, това историческото прозрение и знание, иска си бая работа, пък и ум отворен за нови познания, то се знае...

А инак, твоя си работа, както вече казах. Чети си, коментирай си, гледай си добре старините там в Албиона мъгливий. Лошо няма, дай Боже всекиму. А аз оттука ще си гледам пък моята работа, да ми се смеят хората и на акъла, и всичко.

Лошо няма, като вече казах...

- 13-02-2016|**Антон Гицов**

Прав си Златко, няма смисъл да си чешем езиците. Често двама души имат различно мнение по един въпрос, но това не значи задължително единият да е по-умен или непременно по-прав. Има един, вече не жив човек Кристофър Хитченс (Christopher Hitchens), журналист, есеист, американец от английско потекло- преселил се в Щатите навремето, който заявява, че е социалст, даже марксист, много известна личност. Но той има брат в Англия- Питър Хитченс, (Peter Hitchens журналист), политически и социален коментатор, има рубрика в „Дейли Мейл“- и той идеологически е консервативен, и в миналото двамата братя, често са влизали в публичен спор. Кристофър е атеист, а Питър- религиозен. И двамата изключително умни и начетени и не млади впрочем. И никой не може да обори другия. Аз самият съм атеист, но има един американ-

ски учен, който твърди, че такъв сложен орган като окото, не може да се създаде по пътя на еволюцията, без висша намеса и доказва защо; и досега няма убедително еволюционно обяснение, как са се появили вирусите, откъде и кога са дошли. Има и още много неща, които отричащ еволюцията умен и начетен човек може да изтъкне в спор с мен и аз няма да мога да го оборя. Мога обаче от своя страна да изтъкна твърденията на други известни учени, че Бог или Висша сила не може да има, защото преди „големият взрив“, когато е създадена вселената не е имало нищо, нито пространство нито време, нито бог или висша сила, нищо не е съществувало, „взривът“ е създал пространството и свързаното с него време. Т. е. спорът ми с такъв човек, ще е безсмислен, както мисля и моят с теб по някои въпроси.

Ти подробно разнищи аргументите ми за „турското робство“. Но аз не твърдя, че робство е имало, като понятие отнасящо се за целия български народ, а споменах за подтисничество, съчетано със случаи на поробване. По тази тема също е безсмислено да спорим, ти публикуваш и цитираш автори, които прокарват тезата, че поробвания не е имало, българи и турци са живели в едно мултикултурно общество, което се е отразило благотворно на българите, а да положението на българите под турско аз се опирам на статията на Христо Ботев. Тоест всеки си има аргументи и никой не може да убеди другия. Между впрочем неотдавна публикувах статия във в-к „Стандарт“ за краха на мултикултурализма в Европа: „Мултикултурализмът се роди в гетата на Европа“- в-к „Стандарт“- заглавието е на редакцията-**paper.standartnews.com/bg/article.php? d=...12-09&article=238901**

Беше писал, в смисъл, че съм невежа, защото съм твърдял, че османци и турци са едно и също. Не зная, ако не са едно и също, значи наистина съм невежа по въпроса. Само зная, че Осман Първи е турчин. Ето какво пише в Енциклопедия Британика:

„Osman Ghazi ben Ertuğrul (Ottoman Turkish: عثمان غازی Osman Ghazi; or Osman Bey or Osman Alp); (1258[1]–1326), was the leader of the Ottoman Turks and the founder and namesake of the dynasty that established and ruled the Ottoman Empire- и пак там: Ottoman Empire, empire created by Turkish tribes in Anatolia. Директно се казва, че основателят на османската/отоманска държава и после империя (отоман ʿUthmāne а арабското име на Осман) е турчин, тя е създадена турчин и още, че самата империя е създадена от турски племена.

За статията ми за националсоциалистическият експеримент в Германия; няма начин да напиша това изследване само на базата на една книга, не бих го и направил, несериозно е, притежавам още няколко други книги за този период, използвал съм разбира се и активно интернета, защото не всички факти в книгите са упоменати или анализирани. Статията написах, защото отдавна ме интригуваше въпроса, как за такъв исторически кратък период Хитлер и неговата партия са успели да изградят не само мощна промишленост и страхотна военна машина, но и да осигурят завидни социални придобивки за населението. И намерих отговора- прилаганият от тях държавен капитализъм, основан на социалистически идеи, такова нещо се прилага и в момента в Китай, а днешните социалисти на запад говорят за „социален капитализъм“, като алтернатива на laissez-faire капитализма. Всъщност и сега Великобритания и Германия и други държави практикуват във някаква форма „социален капитализъм“, като преразпределят доходите чрез прогресивно данъчно облагане, което им осигурява допълнителни средства за финансиране на впечатляващи социални програми.

Аз самият съм с леви убеждения, но никога не съм гласувал за БСП, социалист съм като примерно Кристофър Хитченс и лидера на Лейбъристката партия Горбин, който защищава отделни елементи в учението на Маркс. Когато рухна социализма в Източна Европа си зададох въпроса, как и защо се случи това и прочетох последните два тома от съчиненията на Ленин и видях, че той за много кратко време, след вземането на властта от болшевиките, е прозрял, че нещо не е наред с прилагането на теорията за диктатурата на пролетариата на практика, на места се долавя вопъл на разочарование и потрес, от това което той наблюдава. Заех се с изследване по тази тема и се опитах да обобщя всичко, което беше грешно в комунистическата идеология и в приложението и, довело до краха на социализма. Публикувах статията в едно ляво списание ето я, ако имаш време може да я прочетеш, пък и кой знае да я публикуваш:

КРАХЪТ НА СОЦИАЛИЗМА: УТОПИЯ ЛИ Е СОЦИАЛИСТИЧЕСИЯТ ИДЕАЛ?

www.novovreme.com/index.php? option=com_c... le&id=4890&Itemid=66

И още нещо; съвсем не разчитам и залагам на старите си „лаври“. Активно публикувам в последните три-четири години, бях един от при-

знатите автори на в-к „Преса“, преди да фалира по финансови проблеми, сега те издават онлайн издание „Епицентър“, там съм посочен със материалите си като автор в Преса:**193.68.112.122/author/Anton-Gitsov/104/1**. Интересите ми са широки; външната политика, икономиката и поспециално енергетиката, социалната област, демографската политика, имиграцията, по всички тези теми имам публикации, единствено не мога да пробия с публикация по въпроса за архаичния антисоциален плосък данък върху личните доходи в България. Имам нахвърлени няколко теми, които изискват сериозно проучване и работа, но не зная как ще успея. Ето една- пак на тема история, която ме вълнува: за това, че ако Сталин и Коминтерна не бяха наложили тезата, затова, че социалдемократическите партии са врагове на работническата класа и комунистическите партии, Хитлер нямаше да дойде на власт: в Германия две партии и още една или две леви, имаха повече гласоподаватели от партията на Хитлер. И можеше да няма унищожителната Втора световна война.

И да приключа с темата за възрастта- аз съм на 73 г.. Има наистина хора, които изкуфяват и закостеняват с възрастта. Но има и такива, които с възрастта натрупват и опит и знания и запазват остър ума си. Да вземем за пример Роналд Рейгън, който в последната година на президентството си беше на 78 години. Или претендента за президентска номинация от страна на Демократическата партия Бърни Сандерс, също социалист, които след половин година ще навърши 75г. Или Хелмут Кол, който и до 72-годишна възраст беше активен политик. Да нека да не слагаме всички възрастни хора в един кюп на отживели времето си старци.

Аз се извинявам, ако последният ми ироничен коментар те е засегнал; той беше реакция на квалификациите, които ми направи. Струва ми се, че си силно емоционален, разни неща лесно те нервират и реагираш по-остро отколкото трябва. Но истината е, че си създал отличен продукт със своето издание, това уважавам. Мисля в бъдеще, да не вземам отношение към материали, към които ти си се отнесъл положително, но за които аз имам критично мнение- за да избегнем да си чешем езиците както казваш, което пък и ще ти отнеме ценно време, от което имаш нужда в работата си по изданието.

С поздрави, Антон Гицов, или бай Тони, все едно.

- 14-02-2016|**учуден**

И никой ли не се намери да Ви каже за Янош Корнай и неговата концепция за социализма като икономика на дефицита, г-н Гицов? Една от книгите му е издадена в България още през 1996 г. („Социалистическата система. Политическа икономия на комунизма“)

- 14-02-2016|**Антон Гицов**

Благодаря за информацията, но не съм видял тази книга. По това време не пишех, имах международен бизнес и попаднах на измамници- чуждестранни и бях въвлечен с тежки дела в Англия и ЮАР. В Англия се преселих през 1998г.- дъщерите ми са омъжени за англичани, родиха ми се внуци, рядко идвах в България, едва в последните три четири години започвах да прекарвам повече време във България и да се занимавам активно журналистика- иначе съм публикувал още от ученическа и студентска възраст. Това, което исках да кажа в моята статия беше, че социализма/комунизма практикуван у нас беше обречен като идеология, идеология, която формулираше закони по които да се развива икономиката, закони, по които икономиката обречена да се срине. Маркс беше пазарната цена, определяна от пазара, на която производителя- капиталист реализира произведеният продукт се състои от две константни величини, върху които той не може да влияе- машините и материалите, от една величина, върху която той може да влияе- издръжката на работната сила и принадената стойност, която работника създава с труда си- печалбата на капиталиста. За да увеличи печалбата си, капиталиста може да стори две неща- да плаща по-малко на работника и да увеличи производителността му, като го принуждава да работи по-дълги часове. Оттам следваше и законът за абсолютното обедняване на пролетариата- все по-ниски заплати, все по-дълъг работен ден, Изходът да се премахне тази безмилостна експлоатация, която действително е съществувала по времето на Маркс- да се изземат като се одържавят средствата за производство от капиталиста, принадената стойност да се прибира от държавата и да се разпределя от държавата във вид на социални програми. Това е идеологията, в която Ленин и болшевиките са повярвали, но по отношение на икономиката тя води до ликвидиране на свободния пазар, престават да съществуват законите на търсенето и предлагането, на конкуренцията и това обуславя неминуемият край на тази идеология и на тази икономика. При социалния капитализъм, ако

го наречем така, се осъществява преразпределение на доходите, като те се облагат чрез разумен корпоративен данък, гъвкав ако е необходимо, и чрез прогресивно облагане на личните доходи на капиталиста- производител и това осигурява достатъчни доходи в хазната, които да позволяват финансирането на социални програми. За съжаления в България се прилага архаичен и антисоциален данък от 10 %, без необлагаем минимум, под предлога, че така се стимулирали инвестициите, което е чиста лъжа, инвеститорът се интересува от нисък корпоративен данък, за да остават повече средства за инвестиране от печалбата на неговата компания, личният му доход, той не използва за инвестиции, а за примерно покупка на мерцедеси и яхти. Всъщност почти всички български капиталисти регистрират офшорни фирми, на които те са тайни собственици; офшорната фирма, офшорната фирма е собственика на българското предприятие, а той е нейн представител на заплата, плаща минимален личен данък, едно защото данъкът е нисък и второ, защото си определя умерена заплата, истинската му печалба отива в офшорната фирма. Ако иска да си купи мерцедес- офшорната фирма, която го е наела му го купува. Офшорките в момента са гръбнака на българския капитализъм, но никой не ги закача.

Български бестселъри? Плеви, плеви!
Автор(и): Митко Новков

„Хеликон“ публикува своята листа за най-продавани книги през 2015 година с обнадеждаващата сякаш констатация: „Български автори са на първите три места в годишната класация на веригата книжарници“. Информацията стимулира някои медии възторжено да ревнат за „повишения интерес към родната литература у нас“. Според мен обаче прибързано и некомпетентно изреваване: ако се доверим на Мартин Скорсезе, който на натиска на холивудските студия отговаря, че не иска да прави филми, а кино, то по същия начин бихме могли да заключим, че не всяка българска книга, фиксирана в класацията, е всъщност литература. Тоест, ако всяка литература е книга, то не всяка книга е литература. Наистина, вглеждайки се в списъка, трудно бихме могли да определим като литература книги като „Българ: Книга игра“(3 място) от Неделчо Богданов, „101 отбивки: Идеи за пътешествия до малко познати места в България“(5) от Иван Михалев и Елина Цанкова или „Прави така всеки ден. Закони, съвети, упражнения, формули, молитви“(12) от Петър Дънов.

Ясно е, че в класация за най-продавани книги влиза и предназначен за пазара ширпотребен продукт, и изящно творение за ценители. Но да не забравяме, че масовата литература също си има свои нива, а проблемът при българската е, че твърде често нивото ѝ все е най-долу. Дължи се, според мен, на няколко неща: първо, липсата на оригиналност: имитират се чуждоезични автори и то, за жалост, не най-добрите; второ, тоталното пренебрежение към стила, сиреч към толкова важната за всеки текст „работа с езика“. Марек Биенчик в „Книга на лицето“, за която през 2012 г. печели най-голямата полска награда за литература „Нике“, казва за Реймънд Чандлър: „На лошите изречения той реагира едва ли не физиологично, с отвращение“. Е, точно такава гнуслива физиологична реакция към бездарното слово липсва на нашите масови автори: смятат, че всичко е в екшъна/историята и нищо в езика. И грешат, фатално грешат. Третото е, че те твърде често бъркат книгата с вестникарска статия, тоест

смесват литература и публицистика: пишат все едно не защото искат да споделят с читателите добре разказана история, а да изтъкнат пред тях идеологическите си вярвания – ха дано ги зарибят! Затова вместо добра кримка или любовна история, получаваме нещо като нищо: ни роман, ни репортаж, ни коментар, ни разказ.

И така изведнъж се оказва, че „Нещата, на които не ни учат в училище“(1) на Емил Конрад е по-добра литература от „Калуня-каля“(2) на Георги Божинов, или „Съвършената. Преподобна Стойна неканоничната светица“(38) на Неда Антонова – от „Физика на тъгата“(39) на Георги Господинов. Все едно да сравняваш килограм чушки с килограм диаманти – вярно, и двете тежат по кило, но ценността им все пак е доста различна.

Разбира се, лесно е да разграничаваш, когато очевидно книгата няма отношение към литературата като например „Хлебната сода – пепел от божествения огън“(24) на Росица Тодорова. По-сложно става, ако на базата на подобни класации някой от присъстващите вътре автори вземе да си въобрази, че е писател. Не са редки такива случаи, Иво Сиромахов, горкият, е живо доказателство. Неговата книга „7 жени“ е на 17 място в класацията, той се гордее с това, че читателите гласуват за него „с левчетата си“, само че двама от всеки трима, прочели книгата му, си искат левчетата обратно. Нормално: рекламата ти казва, че си купуваш златна верижка, пък то се оказва пластмасово синджирче – как да не се вбесиш: „Това нещо е добре да бъде на щанда за боза!“. И други подобни издания има в ранглистата за най-котиращите се като стока книги и тъкмо за тях ще отворим дума тук – доколко те като книги са литература и изобщо литература ли са? Но и нещо още по-важно – защо точно те са предпочитани от потребителите?

Георги Томов и Дейна Бренченс „Докато дишам“, „Сиела“ (94)

Това сякаш е най-близката до понятието литература книга от разглежданите, може би поради това е чак на 94-то място. Описва прехода и имиграцията български по един чисто наративен, сиреч обичаен начин, без да търси ефекти и езикови находки. Ако има такива, те са свързани с представата на авторите за това що ще рече свободно от предразсъдъци разказване, което значи клишета и по-хард думички: „торба с лайна“, „дъртия“, „долна пачавро“ и т. н. Ако носът се мръщи, то ще е гнусливо, ако ще вали дъжд, той ще цепи небето, ако ще се държи ръка, ще е

по-дълго от приличното... „Докато дишам“ е пример за очакванията на масовата публика: от една страна, тя иска да бъде романизиран животът ѝ посред днешния свят и наскоро преминалото време, назовавано преход; от друга, не си пада по сложното разказване, с езикови находки – трябва да е просто, ясно, гладко, линейно, равно. Прилича много книгата на онези някогашни соцсериали като „Жената зад щанда“ или „Дом за нашите деца“, пренесени обаче в нови условия – обикновеният човек се бори за място под слънцето с гадните обстоятелства и силните на деня „докато диша(м)“. Прочее, те бяха доста популярни, така че мястото в класацията на „Докато дишам“ не е изненада. На нейните герои всякакви неща се случват, вътре в нея всякакви герои изскачат – книгата дотолкова иска всичко да разкаже, нищо да не пропусне, че става многословна и досадна, което всъщност е сериозният ѝ проблем. Редакторът къде е спал, не знам! Но може би от това се е водил – книгата е идеална за заспиване, действа като сънотворно...

Емил Конрад „Нещата, на които не ни учат в училище“, „Егмонт“ (1)

Според класацията „Нещата“ е най-купуваната българска книга. Което значи, че вероятно е и най-четената. Може, но литература тя не е. Прочее, и самият автор признава, че не е. Какво тогава е? За Конрад знаем какво е, определят го като „любимец на тийнейджърите“. Това определение ни дава в ръцете ключа към естеството на книгата, открехвайки вратите пред три съществени неща: първото е, че може би точно тийнейджърите са голямата потребителска пазарна група, към която един книжен продукт трябва да се прицели, ако търси печалба, а не следа в алеята на литературата. Това е като филм на Disney, който винаги ще е много напред по отношение финансов успех в сравнение например с „Осмият ден“ на Жако Ван Дормел. Второто е, че думата „училище“ в едно заглавие има вълшебно въздействие, особено ако авторът се противопоставя на тази институция. Бихме могли следователно да заключим, че в момента училището е толкова далеч от същностните потребности на тийнейджърите, че всичко, което му се опълчва, бива адмирирано. Децата живеят в него, но не го обичат, върху което, струва ми се, отговорните фактори не е зле да се позамислят и ако не могат да го сторят по-атрактивно, поне да го сторят с няколко идеи по-уютно. Накрая, но не по значение, е инфантилността. Конрад изглежда нарочно пише ма-

лоумно: „Марихуаната била пречела на паметта!?! Не съм чул някой да е забравил как се пуши“, защото съвсем основателно смята, че само така ще бъде разбран. Оттук многото удивителни и въпросителни – те задават емоционална окраска на изреченията, тоест написаното не се цели в интелекта, а в чувствата. С други думи, на инфантилността на времето Конрад отговаря с инфантилност на почерка. Което хич не вдъхва надежди за бъдещето: ако малоумието те прави успешен, защо е нужно да ставаш умен и знаещ? Кълчиш се, хилиш се – супер си, друго не ти трябва, стой си неук и глупав...

Иво Иванов „Кривата на щастието. За спорта, Вселената и всичко останало...“, „Вакон“ (62)

Тук предизвестието за това какво ще представлява текстът го има още в заглавието – ясно е, че ще бъка от труизми, баналности, клишета и тривиалности. Няма как да бъде иначе: авторът изпраща своите антрефилета за тукашни печатни и други медии, а – както е известно, българската журналистика не се слави с особена изобретателност, напротив. И независимо от интересните, понякога трогателни повествования, изрази като „по-висша форма на възприятие“, „необятната бездна“, „земята под краката ѝ сякаш се разтвори“ – всъщност ще спра тук, защото на всяка страница подобни изтъркани словосъчетания бодат очите, пък няма как да препиша цялата книга – разколебават читателското възприятие. Сякаш гледаш картина на Едуард Хопър, но в черно-бяло-сиво. „Американски трагедии“ – има книга с такова заглавие (но в единствено число) от Теодор Драйзер, в областта на спорта – това разказва Иво Иванов. За перипетии и мелодрами публика ще се намери винаги, а и няма спор, че някои от историите са разказани майсторски, с усет за драматизъм и поанта. Все едно робинята Изаура се е преместила на Западния бряг с топка в ръка. Няма лошо – българите обичат сълзливите сюжети, те им напомнят, че другите също плачат. Лошото е в скудоумния предговор на някоя си Мирослава Иванова, където – отново с едва поносима доза сантименталност, тя патетично пада на колене, съща „каеща се Магдалена“: „Моля те, напиши роман! ... Просто българската литература все още очаква своя роман. Големият роман е повече блян или стремеж отколкото реалност“. Ох, какво ли, Боже мой, не прави криворазбраното схващане, че рекламата няма общо с действителността, че всичко е опаковка?! Защото тия думи са израз или на изтрещяла некомпетентност,

или на безочливо мошеничество. Хич не че́ло, а приказва; или че́ло, ама лъже... Сякаш литературата е вестник „Телеграф“: буха ли, буха с бухалката, белким някой ѝ повярва. Няма кой, разбира се, ала я що се не изцепим, с’а ми е падна́ло!... И люци дивотии на цели 6 страници, и си мисли, че не ѝ личи. Личи, моме, личи, невежеството винаги си личи...

Иво Сиромахов „7 жени“, „Сиела“ (17)

Гледах в някакъв тв репортаж интервю с един от оцелелите след запоя с якорудската ракия. Както изчислява „24 часа“, 3+1+3 човека умряха от лютото питие, 5-ма едва се спасиха. Та един от тия петима споделя, че – независимо от всичко, ракията била блага-блага, влизала като уиски, „Много хубава ракия!“ Е, когато чета постинги под анотацията на „7 жени“, че: „Книгата е добра... разтоварваща и забавна“, се сещам тъкмо за този якорудец, дето здравето му разкатаха, ама питието пак си мязало на уиски, толкоз било баш. Всъщност, ако има нещо, което да е най-вярно за писането на Иво Сиромахов, то се синтезира в една-едничка дума – „менте“. Известно е обаче, че българите си падат по ментета, така че мястото му в класацията не е изненада. Разбира се, някой по-окумуш сиромахомилски почитател ще се хвърли матросовски да обяснява, че онова, което прави авторът, е пародия и затова е готино и файнско. Да, пародия е, вярно, но евтина, дори бих я нарекъл долнопробна: специално тази книга прилича на безвкусните илюзии на някой мизерник, въобразил си, че се намесва в глобалните планове на планетарната върхушка. Сещам се в тази връзка за бездарната пародия на филмите за Джеймс Бонд с герой Остин Пауърс или безчетните пародии на „Междузвездни войни“: всички те паразитират на гърба на оригинала, надявайки се поне частица от неговото очарование да облъхне и имитацията. Точно тъй на нашенския сиромах(ов) Ангела Меркел пържи мекици, а Путин стои едва ли не диван-чапраз; и тук нейде идат извикващите смях до сълзи авантюри на Рачко Прълдето и Иванчо Йотата от „Чичовци“, но, за жалост, Иво Сиромахов не е Иван Вазов. И никога няма да бъде...

Иво Сиромахов „Слави Трифонов: За мен е чест“, „Сиела“ (32)

Подзаглавието на тази книга гласи: „Откровенията на Слави Трифонов, записани от Иво Сиромахов“. Да си призная, нямам представа какво вкарват в значението на думата двамата автори, но пък ще се обърна към „Български тълковен речник“, той да помогне. И ето, помага: „Вне-

запно откриване на важна тайна или спотаена истина“. Но не е, както си мислите: ключовата дума не е „откриване“, още по-малко изразите „важна тайна“, „спотаена истина“, ключовата дума е „внезапно“. Слави Трифонов прави концерт на стадион „Васил Левски“, на концерта идват 70 000 души и „внезапно“ шоуменът и екипът му са осенени, че цялата тази маса може още веднъж да бъде отръскана мангизно. И хоп! – книгата е налице. Неслучайно тя започва именно с тази шумна проява, с решението „да инвестирам мащабно“. Но ако концертът е резултат от явяването всяка вечер на екран (както гласи известната тв пословица: „И магаре да показваш всеки ден на телевизора, и то ще стане популярно“; прочее, ТВ 7 се опита с водещия предаването „На инат“ Марк О’Селски), то книгата е плод на друга пазарна стратегия, мърчъндайзингова се нарича – със страничен продукт да се поддържа интереса към шоуто. Затова вътре в нея кой знае какви откровения няма, но пък има много патетика: Слави Трифонов говори така, сякаш на всяка страница декламира „Опълченците на Шипка“. Прочувствен, екзалтиран, напомпан – фалш, фалш, фалш... Ако сред коментираните книги има най-изкуствена, това е точно „Слави Трифонов: За мен е чест“. Не зная колко чест има вътре в нея, вероятно героят ѝ си мисли, че е много, ала честност няма никаква. Просто търговски продукт, чийто мерак е да се продава, обаче свенливо се изчервява и не си признава. За сметка на това обаче раздава оценки наляво и надясно: мъжът от книгата непрестанно съди, забравяйки евангелското предупреждение. Типично по български. Но след като телевизията е Господ, то значи, че Слави е нейният пророк, а какво прави един пророк, освен да съди и поучава? В този смисъл това не е книга, това е катехизис; катехизис на шоумена, но не на кого да е, а на нашенския си, български шоумен...

Калина Паскалева „Дневниците на една курва“, „Апостроф“ (48)

Това е най-голямото недоразумение в класацията, истински скандал. И не защото в заглавието стои неприличната дума „курва“, а защото е някакво несвързано писание, все едно тийнейджър си въобразява приключения с пикантен привкус. Героинята ту е на мач на „Локо“ в Лаута, ту е от Варна, ту е „семейна с две деца“, ту се озовава в болница, откъдето бяга... изобщо пълна какофония, объркан и ошантавен разказ. Има и любопитен паралел с горното заглавие: Слави Трифонов води

екипа си като награда на мач на „Манчестър Юнайтед“, героинята пък отива на мач на „Милан“ в Милано и – ти да видиш! – забива се със самия Балотели. Което само подсказва какво в масовото съзнание, отровено телевизионно, се счита за хай. Т’ва е бе, в шопинг, измишльотини и закачки времето минава... Да влагаш усилия да я нищиш книгата, е пълна загуба на време, не е загуба обаче да се опитаме да си представим публиката, посегнала към нея. Видно е, че това са хора, за които връх в българското писане (не казвам литература, ясно е защо от въвеждащите думи) са т. нар. „романи“ на Георги Стоев, когото жълтата преса без свян и грях набързо произведе в писател. Подобни бръщолевения за читателите на Калина Паскалева са просто потвърждение на фантазиите им за истинския български свят, за това, че всичко в него е поквара, блудство, оргии и престъпления. Тъй като всички са маскари, значи всичко българско е маскара. (Прочее, това значи, че и те самите, ама няма ум да го прозрат...) То е подмолно, криминално, бездейно и безидейно – въобще тия са людете, дето пишат в постингите, че България е територия, че всичко у нас върви на провала и банкрут. Е, не сме цъфнали и вързали, но то е и заради нас си: след като сме склонни да припознаваме такива диващини като четиво, което си струва да вземем в ръце, значи сами себе си сме изпуснали от ръце, изтървали сме се. Вярно, на тази земя за всичко има място, но с книгите е като с вредните храни – понякога е по-добре изобщо да не четеш, отколкото да четеш такива боклуци. Та в „Дневниците“ дори и еротика няма, единствено усещането, че всичко е мръсотия и безнравственост. Чалгетка пише чалга-книга за чалголюбци, които освен липсващата им друга хигиена, нямат и хигиена на четенето. Прочее, никаква хигиена нямат, изцяло са упадък и смет. Тази пишеща (представя се за журналистка), убеден съм, може да се сдобие със сливи за цяла петилетка, а ако продължава така, ще има да хрупа сливи цял живот...

Катерина Хапсали „Гръцко кафе“, „Колибри“ (8)

На фона на повечето коментирани тук книги (с изключение донякъде на „Докато дишам“ и „Кривата на щастието“) „Гръцко кафе“ ми се вижда Олимп. Но, както е известно, в царството на слепите и едноокият е цар. Книгата спечели наградата „Перото“, макар че имаше по-достойни от нея именно в литературно отношение, „Отклонения наесен“ например. Както и да е, оставям настрана наградата, хващам се за „Кафе-

то“. Само да спомена, че вече съм обговарял книгата подробно в бр. 3 на сп. „Съвременник“ – доста критично; макар че днес, в този момент, след толкова изчетена плява, изобщо не съм сигурен дали пак ще бъда тъй взискателен. Не се разкайвам, просто осъзнавам колко отпадък се търкаля из българския книжен пазар. Пък няма и защо да се разкайвам, клишетата в „Гръцко кафе“ са си още там: евтината етно-балканщина, плеймейтският превзет лайфстайл, мелодраматичният беден речник... Но се вижда също, че е имало старание – Катерина Хапсали май неистово ѝ се ще да се прочуе като писателка, затова няма да се учудя, ако в скоро време по книжарските лавици грейне втора нейна книга. Първата е пазарен успех, втората може да е литературен, кой знае? Макар че многомного не ми се вярва: литературата е малко повече от елементарно писане, иска усет за езика, иска работа със словото, иска пот и вгледаност не в преходното настояще, а в изконното и вечното. Който пише за слава в България, който се подсурва по митологемите на масовото съзнание и им уйдисва на дръвнишкия акъл, изгаря като слама в пожар и се разсейва като прах по вятъра – днеска го помнят, утре хич. Преди време някаква авторка, ако не се лъжа, първото ѝ име беше Диа, издаде роман, „Попфолк“, за който дори се поразшумя. Днес ни тя, ни романът ѝ са запазени в паметта, изпарени яко дим. Дори в интернет не смогваш да ги намериш, толкова са потънали в прах. „Гръцко кафе“ го грози същата съдба, като за поне четири от книгите, коментирани преди него, тази съдба е сигурна. Просто защото те са книги там някакви, не литература. За този, който пита какво е литература, ще река: литература е това, което остава, когато излезлите през определена година и включени в пазарна класация книги, биват забравени. Книги като „Възвишение“, „Физика на тъгата“, „Пътуване към себе си“, „Калуня-каля“...

Другото е плевел, плевел, който плод не дава, само пречи на плодовете... Затова, ако ще даваме левчета, нека поне не ги даваме за плевели. Макар че, от друга страна, всеки има право да си харчи парите както ще. Само че после, като се усети преметнат, нека да не се жалва, че били го прекарали: човек, като види на пазара мухлясали картофи, не ги купува, нали? И плевелите плеви, не ги полива...

Митко Новков е психолог, културолог, публицист, литературен критик и медиен наблюдател, журналист. Роден е на 25 юли 1961 година в старопланинското село Бързия, в подножието на връх Ком и прохода Петрохан. Средното си образование получава в ПГ „Д-р Иван Панов“ в град Берковица. През 1988 година завършва висше образование в СУ „Св. Климент Охридски“, специалност психология и философия. Работи известно време като училищен психолог, в периода 1994-2001 година е журналист в бургаския вестник „Черноморски фар“ като 13 години „пристанува“ в морския град. В момента живее в София. Публикува в местни и национални периодични издания от 1989 година. Неговите текстове са печатани във вестниците „Култура“, „Литературен вестник“, „Литературен форум“, „Литературен глас“, „Черноморски фар“, „Дневник“ и др., в списанията „Демократичен преглед“, „Витамин Б“, „Мост“, „Страница“, „Сезон“, „Български месечник“ и др.

Коментари (4)

Добавяне на нов

- 07-02-2016|**Константин Еленков**

поздравления! мога да заключа(ако това е думата?): МЕНТЕТО МОРИ!!

- 07-02-2016|**Nadejda Aleksandrova**

Е, точно такава гнуслива физиологична реакция към бездарното слово липсва на нашите масови автори: смятат, че всичко е в екшъна/историята и нищо в езика. И грешат, фатално грешат.

- 08-02-2016|**Костадин**

Еми пък господина да беше отворил „Българ: Книга-игра“ и да беше видял за какво става дума вместо да пише, че не е литература. Или хумора вече е изключен от литературните произведения? А може би автора на статията го притеснява надписа „книга-игра“? Защото Богдан Русев е доказал, че може да пише не само хумористични игри.

Иначе да, в България се четат повече „пошли“ и „нискокачествени“ издания, това е факт. Както се слуша повече поп музика, отколкото джаз и класика. Но не виждам защо е толкова важно да се търсят сензации. Сякаш сме по на 16 и обясняваме колко метъла е по-готин от чалгата.

- 25-02-2016|**Елица**

Митко, поздравления!

Какво чух за Елиът Уайнбъргър
Автор(и): Стоян Гяуров

Чух, че Е. У. искал върху надгробния му камък да пише: „Не се спирай, минувачо“.

Чух, че Е. У. живее в Ню Йорк, че е писател, есеист и поет, че превежда Октавио Пас и китайска поезия, че е чел всичко или за всичко на Земята, а останалото е видял със собствените си очи. Не съм чул, но мога да ви кажа, че Е. У. е разказвач на приказки, изкусител и археолог на духа; „събирач на светове“, който обира паяжините от ъглите на интелектуалната история.

Чух, че Е. У. не пише, а разказва; както в „Същността на нещата“, своята книга с трийсет и четири есета за сезоните, тигъра, китайците, дърветата, мушитрънчето, св. Катерина Сиенска, леда, варана, Юга, Севера, Емпедокъл, вятъра, музиката на пустинята, Мохамед, мандейците, вихъра, Валмики, скритото време, носорога, Бланки, знаците с ръце, звездите – книга, в която Е. У. иска сякаш да се разтвори във вселената.

Чух Е. У. да казва: „Вслушай се във вятъра и ще го познаеш. Вятърът духа, а поколенията са неговите листа. Няма по-голяма похвала от онази за Конфуций: той знае откъде духа вятърът“.

Чух Е. У. да казва: „Чан Чиан, един учен и губернатор от 1 в. пр. Хр., имал навика лично да боядисва веждите на жена си. Когато императорът го попитал защо, Чан отвърнал, че жените смятат веждите за много важни./ Чан Чу, един поет от 13 в., написал стиха: „Катаклизмът на червените овце“, който никой досега не е успял да разгадае./ Чан И съставил през 2 в. енциклопедия на тема „разни“. През същия век Чан Кай умеел да дресира жаби./ Чан Чио изгубил през 8 в. поста си в императорския двор и се оттеглил в планините. Той се отдал на риболов, но никога не използвал стръв, защото целта му не била да лови риба./ Чан Чао писал през 17 в.: „Цветята трябва да имат пеперуди, планините трябва да имат потоци, скалите трябва да имат мъх, морето трябва да има водорасли, старите дървета трябва да имат пълзяща растителност, а хората трябва

да имат мании“./ Чан Йенсъ написал през 18 в. съчинение за мастилото./ Чан Юн, поет от 5 в., получил като подарък от един таоистки монах, който смятал, че забележителните хора трябва да получават забележителни неща, ветрило от бели пера на рибар. Императорът казал, че империята не би могла да понесе да остане без човек като Чан Юн, но не и да има двама като него“.

Чух Е. У. да казва: „Само дребното мушитрънче, безполезно и безлично, е свободно... Мушитрънчето е езическо, хтонично, женско“.

Чух Е. У. да казва, че бил чул лакандонските индианци да казват: „Ако сънуваш термит, ще видиш ягуар. Ако сънуваш ягуар, ще дойдат хора. Ако ягуарът те ухапе, това не са хора./ Ако сънуваш, че се притесняваш колко скъпи са нещата, не бива да се притесняваш колко скъпи са нещата./ Ако сънуваш, че луната има двор, тогава иде краят на света“.

Чух Е. У. да казва: „Тигрите ядат хора само по неволя или когато са стари или болни. В някои части на Индия хората вярват, че тигрите човекоядци изобщо не са тигри, а мъже, преобразили се в тигри, за да убиват под тази маска. Тези фалшиви тигри лесно се разпознават: те нямат опашка“.

Чух Е. У. да казва: „Таоистката вселена е безкрайна верига от вместени един в друг времеви цикли, които се въртят с различна бързина; онези, които не са обикновени смъртни, принадлежат към различни цикли. На някои учения са необходими 400 години, за да преминат от един мъдрец у ученика му; на други 4000; на трети 40 000. Лаоцзе бил прекарал 81 години в утробата на майка си... Типично за таоизма, също и тази система има един вроден порок: дупка във времето, наречена Ирационалния отвор. Когато в даден момент, който винаги се променя, човек премине в определен ред обратно през различните врати, той може да се изплъзне на времето и попада в Скритото измерение на времето. В това друго време отвъд всички други времена човек отново се озовава в свещените планини; там той може да събира лековити билки, вълшебни гъби и елексири, придаващи безсмъртие“.

Чух Е. У. да казва, че Джузепе Деза можел да лети.

Чух Е. У. да казва: „Абу ал-Анбас имал любимо магаре, което ненадейно умряло. Една нощ магарето му се явило насън и той го попитал защо така ненадейно го е напуснало. Магарето отвърнало: „Съжалявам, господарю мой. Един ден ти се спря пред аптеката и аз видях да минава най-прекрасната магарица. Сърцето ми пламна и аз се влюбих с такава

дива страст, че накрая изпаднах в отчаяние“. „А написа ли стихотворение за нея“? „Написах, ето го:

Сърцето ми пламна от любов по една магарица
Докато чаках моя господар пред вратата на аптеката.
Тя ме заплени със своята свенливост
И с двете си меки бузи
С цвят на шанкарани.
Умрях за нея, защото ако бях продължил да живея,
Страстта ми щеше да стане още по-голяма“.

„Твоето стихотворение ме развълнува, рекъл Абу ал-Анбас, но какво означава *шанкарани*“? „О, това е една стара дума, която днес се среща само в магарешките стихотворения“.

Чух Е. У. да казва, че според някои източници хората в Гренландия страдали от *пиблокток*, страдание, което външните хора наричали арктическа истерия.

Чух Е. У. да казва, цитирайки Емпедокъл: „Онова, което човек трябва да каже, може да бъде казано и два пъти“. Емпедокъл, подобно на питагорейците, забранявал на последователите си да ядат боб. „Боб“ била вулгарната дума за „тестиси“.

Чух Е. У. да казва: „Гигантските изображения в пустинята Наска със сигурност са били някаква диаграма. Или може би текст. Така че царският град Куско е включвал буквално собственото си описание и е бил организиран от него. Градът е бил управляван от писмото. Свещената равнина Наска, в която няма никакви форми на живот, е била чисто описание: светът като писмо; равнината като лист“.

Чух Е. У. да казва: „Краката на гущерите приличат на човешки ръце; на много места по-рано хората са били гущери до деня, в който им отрязали опашките, смачкали им носовете и те започнали да ходят изправени. Малките гущерчета са пъргави животинчета; големите гущери са достопочтени мъдреци. Със своите никога немигащи очи, те обичат да се втренчват в хората и да слушат разговорите им. Те са пратеници на боговете; те предупреждават за опасностите; подобно на щъркелите, те донасят бебетата; те живеят там, където се е подслонила душата, сянката на душата или сънят на душата“.

Чух Е. У. да казва за мандейците: „Те живеят или живееха по иракско-иранската граница; кой знае колцина още са останали? Те са стари, по-стари от исляма; кой знае колко ли са стари? Някои казват, че били

еретици юдеи, други, че били назарянска християнска секта, трети пък, че били отцепка от гностиците или манихейците, а има и такива, които твърдят, че били от Цейлон. Те не се обрязват и не приемат обръщенци. Те не могат да пият вода от чешмата или от шише, тъй като това убивало водата. Жива е само водата от потока или от извора". Е. У. казва, че мандейците кръщавали не само децата, но и животните. Техните свещеници знаели три свещени думи, които никога досега не са били изречени или записани; те се препредавали чрез изписване върху пясъка, след което ги заличавали. „Много странен, необикновен народ", чух да казва Е. У. Азбуката им имала 24 букви. „Първата и двайсет и четвъртата буква е „А". Всяка буква произлизала от предходната, възхвалявайки я дотолкова, че цялата азбука щяла да се пръсне направо от гордост. Буквите се подреждали от двете страни на „Л", средната буква, като две вражески армии, докато разбрали, че без взаимодействие няма език и тогава си подали ръка".

Чух Е. У. да казва: „Едгар Алън По започва своята „Книга на истините" с описанието на един човек, застанал на Етна, който се върти максимално бързо около собствената си ос, за да може да обхване величествената панорама колкото се може по-бързо и по-възможност като една цялостна картина. По констатира, че неговата книга прави същото във вихрен каданс за материалната и духовната вселена. Към края на живота си, през 1848, той стига до идеята за Черната дупка. Поради вихровото движение на отделни части на вселената било очевидно, твърди По, че в последна сметка вселената ще пропадне в една точка, която той, също като Емпедокъл, си представя като кълбо. Всички звезди и планети, всички хора, всички неща ще станат едно с Божествения дух. Вихърът е краят на всичко. Вихърът е началото на всичко. На езика нахуатъл една и съща дума означава „вихря се" и „вдъхвам живот".

Чух Е. У. да казва, че Луи-Огюст Бланки бил казал: „Нека не забравяме: *всичко, което човек би могъл да бъде в този свят, той е в някой друг свят.* В този свят прогрес има само за нашите потомци. Те ще имат поголям шанс, отколкото сме имали ние. Всичко красиво, което е могло да се види някога в нашия свят, е било вече видяно – виждат го в този момент и винаги ще бъде виждано, – от нашите потомци и техните двойници, които са ги предшествали и които ще ги последват. Те и ние и всички хора на нашата планета сме преродени пленници на мига и на мястото, които съдбата ни е посочила в хода на превъплъщенията на

Земята. Това не е нито някакво разкритие, нито пророчество, а просто дедукция на базата на спектралния анализ и космогонията на Лаплас. Тези две открития ни правят безсмъртни. Неочакван подарък ли е това? Нека тогава се възползваме от него. Объркващо ли е това? Нека тогава се примирим. Но нима не е успокояващо да знаем, че ние постоянно, на хиляди милиони Земи, сме в компанията на онези обичани от нас хора, от които са ни останали само спомените? Не е ли успокояващо да знаем, че сме споделили и ще споделяме тази радост с един двойник, с хиляди милиони други двойници“?

Чух Е. У. да казва, че на 21. 2. 1834 хавайският вестник „Ка Лама Хауай“ поместил статия, озаглавена „Но ка лаехаокела“ (За носорога), в която пишело: „Той обича да скита сам, тъй като поради чудовищната си глупост изобщо не се сеща да скита заедно с някой друг носорог. Да се търкаля в калта, да плюска и да спи, това са неговите удоволствия. Човек може да се запита, защо изобщо е бил сътворен носорогът“. Чух Е. У. да казва, че първият носорог, видян в Европа след края на Римската империя, бил подарък от султана на Гуджарат и бил докаран през 1515 в Лисабон. Вторият носорог в Европа бил докаран през 1579 пак в Лисабон, подарък за испанския крал Филип II, който по онова време владеел вече и Португалия; един италиански придворен писал на близките си, че носорогът надхвърля всички представи и го сравнил с Лаура на Петрарка. Пристигането на третия носорог през 1684 съвпаднало с възхода на Британската империя, така че животното било изпратено в Лондон; то можело да бъде видяно от всеки срещу входна такса от 12 пенса. Казанова пък разказва доста неправдоподобната история за една своя метреса, която объркала неговия тъмнокож и „много мускулест“ прислужник с носорога. Чух Е. У. да казва и това:

> *„Черен африкански носорог, ок. 1900: 2 000 000 – 3 000 000*
> *Черен африкански носорог, ок. 1970: 65 000*
> *Черен африкански носорог, ок. 2000: 3600*
> *Между 1970 и 1987 са били изтребени 85% от носорозите в света.*

В Британската библиотека се пази една кутия с фрагменти и прах от ръкопис върху брезова кора, който преди две хиляди години е бил заровен в земята недалеч от Джалалабад. Това е най-старият познат ни будистки текст, написан на гандхари. Първият стих от възстанове-

ната само отчасти сутра гласи: *Не прави зло на никое живо същество, на абсолютно никое, скитай сам като носорог“.*

Чух Е. У. да казва: „През 1607 монахът Чен-и срещнал една жена, която била прекарала дълги години в планината Вутай Шан. Когато я попитал как се казва, тя отвърнала: „Аз нямам име“. Когато я попитал за възрастта ѝ, тя отвърнала: „Аз нямам възраст“. Тя казала, че е отникъде. Когато я попитал по какъв начин медитира, тя отвърнала: „Просто седя. Няма никакъв метод“. Когато я попитал какво е научила, тя отвърнала: „Моите уши чуват звука на вятъра, на дъжда и на птиците“.

Чух Е. У. да казва: „Отпечатъците от камилските копита върху пясъка са като листа на лотус“.

Чух, че Елиът Уайнбъргър станал известен с есето си „Какво чух за Ирак“ (*What I heard about Iraq*, **http://www.lrb.co.uk/v27/n03/eliot-weinberger/what-i-heard-about-iraq**).

Eliot Weinberger, *An Elemental Thing* (2007).

Стоян Гяуров е журналист и преводач, роден през 1950 в Хасково. Завършва английска филология в Софийския университет, след което работи в държавното радио. От 1990 до 2012 е редактор в радио „Дойче Веле“, Бон. Превел е книгите: „Светът на късната античност“ от Питър Браун, „Невинни ръце“ от Александър Демант, „Мойсей Египтянина“ от Ян Асман, „Бъдещето на класическото“ от Салваторе Сетис, „Фараонът Пруст“ от Михаел Маар. Автор е на есеистичния сборник „Платон, прасето и последният буржоа“ (изд. „Ерго“, София 2013).

Командосът
Автор(и): Палми Ранчев

Сега на някой, който ме познава от предишните години и още смята, че съм бизнесмен, ще му се стори смешно, дори жалко, че се търкалям в калта. Пробягвам на кратки спринтове между възвишенията, крия се зад стволовете на високите дървета и оттам преценявам дали пазачите са ме забелязали. Понякога си мисля, че не трябваше толкова дълго да се съпротивлявам. И по-рано да им дам парите. Щях да се спася поне от мъченията. Но онези, които са си залагали апартамента, за да имат първоначален капитал, и са печелили с труд всеки лев, ще ме разберат. Признавам, че в началото също имах свой номер. Дълго време се преструвах, че съм човек на Генерала. Няколко пъти го засякох в офисите на двете групировки, с които търгувах. Поздравявах го, той питаше за майка ми, с която са от едно село, и аз съответно му отговарях. Този контакт със сигурност ми е помогнал. И в продължение на две-три години работех почти необезпокояван.

Предполагам, че през цялото време са ме наблюдавали. Нападнаха ме точно когато направих една от най-сполучливите си сделки. Купих и веднага продадох с огромна печалба зърното на почти два окръга. Знаех, че разликата в цените се поддържа за други хора, което не ми попречи и аз да използвам ситуацията. Със спечеления капитал имах намерение да опитам в туризма. Там със сигурност всяка инвестиция се връща удвоена и утроена и значително по-бързо.

Но още същата вечер, малко след като разпределих и описах сумата банкнота по банкнота в трезора, трима с пистолети ме обградиха. Получих и първите удари. Побой, който продължи, с малки прекъсвания, цели два месеца.

– Ако още мълчиш – заплаши ме накрая Тихия глас, – ще ти счупим и другия крак.

– Предавам се! – казах, като в детска игра. – Повече не издържам.

– Отдавна беше време – обади се Грубиянина.

– Ще ви дам парите. Нали тях искате?

– Не е достатъчно – чух отново Тихия глас.

– И на никого няма да кажа.

– През цялото време децата и жена ти ще са на мушката – обади се Грубиянина. – Затова много внимавай.

Прекарах три месеца в болница. После още два месеца се придвижвах с бастун. И сега понякога го използвам. През цялото време мислих какво да направя. Не желаех да отмъщавам само за себе си. На парче, както се казва. Всичко трябваше да се оправи основно. Веднъж завинаги. Имах толкова важни намерения, че не можех да разчитам на полицията. Не само защото поначало е безсилна в подобни случаи. Но единственото, което видях през двата кошмарни месеца, прекарани с превръзка на очите, беше полицейска униформа, високи военни обуща и белезници.

– Симулирали са, че са от службите за сигурност – обясни ми следователят. – Не сте първият, когото заблуждават по този начин.

– И аз така предположих.

– Спомняте ли си други подробности?

– На единия му викаха Сержанта.

– Отклонявали са вниманието ви в лъжлива посока.

– Успяха да ми го отклонят – признах накрая. – През цялото време бях сигурен, че освен бандити, част от тези, които ме измъчваха, са полицаи.

– Имате ли доказателства?

– Имам единствено спомени.

– А преглеждал ли ви е психиатър? – попита следователят. – Може би, след всичко преживяно, имате нужда от добър психиатър.

– Всякакви лекари ме преглеждаха, господине. Ама наистина каквито се сетите. И заради тях съм окончателно разорен. Без да влизам в други подробности, ще ви кажа, че за последния абсцес, забравих точно на какво, трябваше да ми пуснат в системата някакъв специален антибиотик. Тогава температурата ми, според вече бившата ми жена, била над четирийсет градуса. А трябваше да говоря по телефона, да моля и да обяснявам, че мога и ще платя колкото искат. След като ме освободиха мутрите, лекарите ми се привиждаха като други, маскирани в бяло мутри.

– Не ми отговорихте – спомни си следователят и внимателно постави на бюрото белите си, с добре подържани нокти, ръце – Дали ви е преглеждал психиатър?

– Отговорих!

Скоро се сбогувах с него. И отнесох със себе си спомена за изпитателния му поглед. Не бяхме си казали нищо по същество. А, признавам, имах намерение да споделя с него идеята си да стана командос. Зрееше в главата ми още в стаята за мъчения. Представях си многократно, че само изчаквам мъчителите си да се отпуснат. И когато всички смятат, че съм останал без сили, ги нападам. Тогава не успях да осъществя намеренията си. По-късно, когато можех да ходя, се записах да тренирам карате, айкидо и джиу-джицу. И с времето придобих съответните способности. Постепенно възстанових душевното си равновесие. И преди известно време реших да действам.

Затова съм залегнал, подпрял се удобно на лакътя си, между двете височинки. Сега в окуляра на бинокъла виждам лице с тридневна брада, едри рамене и солиден врат. Опитвах се да го фокусирам, когато зад гърба си неочаквано чух:

– Ти пак ли си тука? Нали те предупредихме да не се мяркаш наоколо.

– Моля ви се, не ме бийте! – изкрещях, без да мога да се овладея, както ми се искаше. – Не и по главата!

– Следващия път наистина ще те набием.

– Но ще си имате работа с армията на недоволните – казах аз, след като се съвзех от първоначалната уплаха. – Недоволните от всичко, което стана през последните години в страната. Аз съм командос.

– За такъв ли се имаш, бе чиче?

– Сега сте трима срещу един – продължих стегнато. – Но да знаете, че със сигурност има още доста такива като мен.

– Кога ще ви събират?

– В най-скоро време.

– Добре, задоволи ни любопитството – каза брадясалият. – Сега си тръгвай. Но ако още веднъж те видим наоколо, ще извикаме психиатър.

– И следователят смяташе, че имам нужда – сетих се аз. – Защото си мислех, че полицаите са бандити.

Отдалечих се с виновно наведена глава. Още не бях достатъчно добър командос, щом пак ме откриха. И затова отидох направо в тренировъчната зала. Срещу огледалото, после на крушата и на боксовия чувал най-успешно засега реализирам чувството си за справедливост. Скоро се изпотих, задъхах се, но продължих интензивно да нанасям удари.

Неочаквано се появи бившата ми жена.

– Как си, скъпа? – попитах я и си избърсах лицето с ръкава на кимоното. – Изглеждаш добре.

– Хайде да се изкъпеш и да си тръгваме.

– Къде ще ме водиш?

– Вкъщи.

– Нали знаеш, че вече не живеем заедно. Не искам повече да рискувам твоя живот и живота на децата.

– Нищо не рискуваш, когато нямаш пари.

– Не си права.

– Никой не го е грижа за теб.

– Тренирам упорито, подготвям се всеки ден и ставам все по-опасен. Нали съм командос от армията...

– Три денонощия не си се прибирал – прекъсна ме тя.

– Само толкова ли? Имах чувство, че значително по-отдавна проучвам уязвимите части на високите зидове. И на палатите зад тях.

Най-накрая се съгласих да тръгна с нея. Защото и на командоса от армията – сещате се на кого, – понякога му се доспива. Нали чухте откога не съм се прибирал. Жена ми никога не ме лъже. И дори когато понякога изопачава истината, не съжалявам, че съм ѝ повярвал.

Палми Ранчев е български поет и писател. Бил е боксьор, треньор, собственик на кафене и игрална зала, директор на вестник, сценарист, телевизионен водещ и безработен. Автор е на стихосбирките: „Шапката на скитника“, „Манхатън, почти събитие“, „Парцаливо знаме“, „Хотелска стая“, „Среднощен човек: биографии“ и „Любовник на самотни улици и запустели къщи“. Носител е на няколко второстепенни литературни награди. Негови разкази и стихове са превеждани на английски, френски, полски, унгарски, турски, сръбски, гръцки и други езици.

Коментари (1)

- 07-02-2016|**Иван Младенов**

Палми Ранчев е истински. Слогът му е стегнат като мисълта му. Никога не съм се разочаровал, когато съм прочитал нещо от него. Не съм си представял, че ще чета отново такава проза след юношеството си, прекарано с Джек Лондон, а по-късно, с Хемингуей. Палми Ранчев е от същата порода. Такива са и биографичните му думи за себе си. Безпощадни. —

По Сена, в Париж
Автор(и): Ралица Фризон-Рош

В Париж Сена често се променя, тя ту е синьозелена, ту бледокафява, ту просветва от слънчеви зайчета, ту помръква в дъжда. Сутрин се обвива с воали мъгла, вечер се облича в черно и златно. Тя винаги е тук, макар че неспирно си идва и неспирно си отива[1]. От две хилядолетия насам тя се лее, люлее, тупти, ромоли насред френската столица, на която извивката ѝ е придала бадемова форма.

Сега Сена е опитомена, затворена в каменни кейове, окована с железопътни линии и асфалтови шосета. Реката безмълвно се прокрадва в градската шумотевица и само туристически кораби и товарни шлепове браздят вълните ѝ. Но тя не винаги е била тъй мирна и кротка. В миналото водите ѝ лудували на воля, един ден гладки като лъснат паркет[2], друг път непокорни, бурни, бунтовни. През зимата влачили късове лед, през пролетта налитали на мостовете и заливали бреговете.

По-често обаче реката била в добро настроение, подобаващо на воден път в непрестанно растящ град, на който тя служела за почти всичко... Всякакви кораби, лодки и ладии прииждали до пристаните ѝ, натоварени с най-разнообразни стоки: въглища и дърва, жито, ръж и ечемик, фасул от Арпажон, ряпа от Мо, праскови от Монтрьой[3], нормандски ябълки, оксерски, испански и гръцки вина, британски стриди, руанска херинга, сол от Атлантически океан, портокали от Санто Доминго, новгородски восък и какво ли не още. Минавайки от бряг на бряг, от кей на кей човек можел да се снабди с всичко необходимо в този плаващ супермаркет гъмжащ от народ. Можел е и да напои коня си на водопоите, устроени по бреговете ѝ. А даже и да уталожи жаждата си гребвайки вода, по-далечко от брега за всеки случай...

1 Жак Превер, „Сена се срещна с Париж“ (La Seine a rencontré Paris), „Разни неща“ (Choses et autres), изд. Галимар 1975.

2 *Ibid.*

3 Арпажон, Мо, Монтрьой: селища в близките околности на Париж.

Днес Сена се съзерцава от високо, от мостовете и кейовете ѝ. Тя дреме в бетонното си легло и никой не си я представя близка, досегаема, със заоблени брегове, пропити с влажния дъх на реката. На никой не му минава през ум да поседне до водата, да си топне краката, да се позабавлява с „водни жабки“, а камо ли да се изкъпе в лятната жега. В миналото обаче, нещата стояли другояче. Естествено, обществените бани съществували от памтивека, но много парижани се миели чисто и просто в Сена. Излагането на голи тела насред града станало все пак неприемливо през XVII век. Появили се тогава кораби-бани, като този на бръснаря Поатвен. Дошла и модата на студените бани с плувни басейни. Баните „Делини“, например, си извоювали чудесна репутация и последният им кораб доживял до 1993г. Сена подслонила и кораби-перални, дъсчени баржи скърцащи от вятъра, набучени с живописни сушилни, където се трудела армия от перачки...

Реката обаче не била обречена единствено на ежедневните нужди на града. Тази трептяща водна повърхност, огледало на дворци, мостове и църкви, не останала извън столичните празненства. Още повече, че женитби и раждания в кралския род, коронации и гостувания на чуждестранни пратеници давали повод за разточителни церемонии. И какъв по-подходящ фон за тези тържества от водите на Сена! Там изкусни пиротехници можели да дадат пълна воля на въображението си, устройвайки най-причудливи мизансцени от фойерверки и илюминации. И в уречения ден, по залез слънце, Сена пламвала от снопове искри и фонтани от звезди, докато фантастични кораби и водни чудовища изниквали като по чудо от тъмните ѝ недра за радост на зяпачите.

През втората половина на XIX век пък реката си извоювала нова репутация. За това допринесли Световните изложения, празненства на науката и прогреса, откриващи нова ера на мир и разбирателство между народите, както се смятало по това време. Сена станала не само свидетел, но и главен участник в международните експозиции, организирани във френската столица. Бреговете ѝ се оказали най-подходящото място за тези мащабни начинания. Укрепени и разкрасени, те поели нови архитектурни ансамбли. Така се появил Дворецът Трокадеро[1] за Изложението от 1878г., който властвал над хълма Шайо цели 50 години. Импозант-

1 В първоначалния си вид дворецът Трокадеро, изграден на хълма Шайо за Изложението от 1878, е внушителна ротонда в стил считан за пример на демодирания еклектичен стил от края на XIX век. За Международното изложение на изкуствата през 1937г. на

ният му силует се издигал над спускащите се отпред градини, чиито водоскоци искрели на фона на реката. Липсвала само Айфеловата кула.

Тя се извисила 11 години по-късно, за следващата експозиция, тази от 1889г. Проектът за желязна кула предизвикал отначало всеобщо негодувание. Известни деятели на изкуството и литературата, между които Гарние, Гуно, Мопасан, Верлен, Хюисман и пр. издигнали единно глас в защита на френската столица против тази меркантилна машинария, от която даже и търгашеска Америка би се отрекла[1]. Но при откриването на изложението, *когато бариерите се вдигнали, когато тълпата успяла да докосне с ръка чудовището, да го огледа обстойно, да се разходи между стълбове му, да се изкатери в хълбоците му, и най-упоритите опоненти се предали*[2]. Като че ли тоновете желязо задействали като тайнствен магнит, привличащ любители от четирите краища на света. Кой би могъл да си представи днес бреговете на Сена без силуета на тази желязна чудесия!

Всъщност, по времето на Световните изложения Париж преживял истинска строителна треска. Какви ли не постройки изниквали в отделните квартали и най-вече по бреговете на Сена. Някои траели само месеци, като средновековното село, появило се на сегашния кей Ню-Йорк със старинните си къщи, кулички и механи по-истински от истинските. Или пък Павилионите на Нациите, живописно наредени по кейовете Берси и Бранли, чиито отражения в реката обогатили албума от картини, уловени от водите ѝ...

Други постройки се вписали трайно в пейзажа на Града на светлината. Като например изисканият архитектурен ансамбъл, който открил нова перспектива между Дома на ветераните и булеварда Шан-з-Елизе, приобщавайки Сена, разбира се. За да се отбележи тържествено Изложението на столетието, това от 1900 година, две нови сгради се издигнали на десния ѝ бряг в съчетание с нов мост. Големият дворец[3] и Малкият

негово място е издигнат сегашният дворец Шайо, включващ няколко музея и подземен аквариум.

1 Писмо до Жан-Шарл Алфан, ръководител на подготвителните работи по Изложението от 1887г., изпратено от известни деятели на литературата и изкуството в протест срещу издигането на Айфеловата кула.

2 Йожен-Мелкиор дьо Воге, „По експозицията“ (A travers l'exposition), първа част, „Списание на двата свята“ (La revue des deux mondes), 1 юли 1889.

3 Големия дворец: построен на десния бряг на Сена, на мястото на обширния Дворец на индустрията (1855г.), той е в сърцето на културния живот на столицата. Изграден от

дворец[1], достойни наследници на лондонския Кристал палас очертали елегантна „разходка“ в продължението на моста Александър III, който прескача Сена с един скок.

Тази „разходка“ и днес привлича любителите на градски пейзажи. Най-вече през лятото, когато побрежието е забранено за колите и човек може спокойно да се потопи в прохладата, вееща от реката, любувайки се на металната снага на моста, на наниза от фенери и венци от чугунени раковини. Мостът се счита днес за един от най-красивите кътове в Париж, въпреки че при откриването му злите езици го нарекли „декоративно бълнуване“. Но това било по времето, когато се присмивали на стила Ар нуво...

От птичи полет Сена напомня извивка на кичур коса, пристегнат с фините шноли на мостовете. От две хиляди години насам реката се кичи с тези монументални украшения, вковани в градския декор. Те са едновременно причина и последствие от развитието на столицата, за което стилът им е живо доказателство. Съвсем първите преходи над Сена били дъсчени. Леки, подвижни съоръжения, те можели да се изгорят набързо, за да се пресече пътя на нападателя. Римляните ги заздравили със зидани сводове. Два моста очертавали права линия от двете страни на Ил-дьо-ла-Сите по кардото, североюжната ос на гало-римския град. Малкият мост и Големият мост определили задължителния достъп до сърцето на столицата. През Средновековието мостовете все още горели по време на битките, но в мирно време били укрепявани с кули и бастиони, по сводовете им се прикачвали воденици, а по настилката им се издигали домове.

До XIII век във френската столицата имало само два моста, задръстени от пешеходци, конници, каляски и каруци. Третият мост Свети Мишел бил иззидан в края на XIV век, а през XVI век нов мост заменил Големия мост, потънал злощастно в реката. Новият мост Света Богородица бил истинско чудо на строителната техниката. Застроен с изискани ренесансови домове, той установил първия архитектурен ансамбъл на Париж. Да си представим за миг живота в тези домове увиснали над река-

---

желязо и стъкло, зданието конкретизира архитектурните постижения от времето на Бел епок. Голям изложбен център.

1 Малкия дворец: елегантна сграда, разположена на десния бряг на Сена, срещу Големия дворец и организирана около полукръгла градина. Център е на постоянни и временни изложби.

та. Разбира се, жилищната площ е ограничена, а от водата лъха влага, но какво значение! Нали мястото е модно, улицата елегантна и с луксозни бутики. А да не говорим, че от прозорците можем непосредствено да се насладим на столичните тържества, тъй като това е кралският мост, по който минават всички празнични шествия...

Но всяко чудо за три дни! Ето, че друг един мост вълнува парижани. И неговата поява е истинско сътресение в строителното изкуство. Той слага край на висящите улици и открива епохата на мостовете с открита перспектива. Този мост за първи път пресича Сена в цялата ѝ ширина, подпрян на върволица от сводове, стъпили на „шипа“ на острова. Новият мост[1], това е името му, става новият притегателен център на града. Там се стичат столичните тълпи, там може да се намери всичко и какво ли не: китайски мандарини, горски теменужки, редки книги при първите букинисти, там подвизават амбулантни чистачи на чорапи[2], изваждачи на зъби, шегобийци и песнопойци, кукловоди и поети, там се събират зяпльовци и мечтатели. Но отваряйте си очите! Джебчиите на Картуш[3] дебнат навред!

Мостът привлича кралските процесии и високопоставените гости, като пратеника на Високата порта, който го прекосява с цялото си великолепие. Наполеон също минава по него на път да се овенчае с императорската си корона в катедралата Света Богородица. Там се развихря и народният гняв, под статуята на Анри IV[4]. Днес Новият мост е най-старият мост на Париж. Въпреки това той не е застинал в миналата си слава. Старинният му чар вдъхновява и съвременните творци. През 1985 г. Кристо го преобразява в призрачно видение като го обвива със златисто платно. Няколко години по-късно Кензо го застила с килими от цветя...

1 Новия мост: построен по инициатива на Анри III, мостът е открит от Мария Медичи след смъртта на Анри IV.

2 Чистачи на чорапи (décrotteurs de bas): предшественици на ваксаджиите, чистачите на чорапи, често срещан занаят в Париж, предлагали изчеткване на чорапи и обувки от посвеместната улична кал.

3 Картуш: Луи-Доминик Гартхаузен, наречен Картуш, шеф на разбойническа банда, вилнееща в Париж през XVIII век. Ползвал се е с известна благосклонност от страна на жителите на Париж.

4 Статуята на Анри IV е издигната по инициатива на Мария Медичи, съпруга на Анри IV. По време на Революцията е била разбита, а отломките ѝ хвърлени в Сена. Сегашната статуя е излята според първоначалния модел по искане на Луи XVIII и открита през 1814 г.

Прекосяването на Новия мост е истинско пътуване във времето. Човек неочаквано се озовава в началото на XVII век. С мощния си силует мостът наподобява крепостна стена с тротоари като караулни проходи снабдени с наблюдателни кулички. По корнизите му дружина маскарони зорко охранява водите на реката. Тръгнеш ли по моста, забави крачка и притаи дъха си. Така най-добре ще се насладиш на панорамата, откриваща се към сърцето на френската столица. Откъм горното течение: Ил-дьо-ла-Сите, откъм долното: фасадата на Лувъра, а по средата Анри IV гордо е възседнал бронзовия си жребец на върха на площада Дофин[1]. Нали се е смятало, че това е една от най-красивите гледки в света!

Много естествено Новият мост става образец за следващите мостове. С панорамата си мостовете Пон Роаял[2] и Понт дьо ла Конкорд[3] са негови достойни наследници. Днес Париж наброява 37 моста. Построяването на всеки от тях е принос за техническия прогрес. Каква изобретателност е трябвало на строителите им, за да се преборят с възникващите трудности, да избегнат клопките на тинестото дъно, да укротят напора на водния поток, да намерят все по-нови строителни методи, все по-издръжливи материали! С какво упорство, с какво въображение са издирвали, измисляли, изпробвали островръхи и трицентрови сводове, висящи мостове и мостове-улици, мостове от дялан камък или бетон, от чугунена плетка или желязна дантела, със стройна или масивна снага, равни, гърбати, мрежести, ефирни, накичени с емблематични релефи и статуи, за да се постигне този лъчевиден архитектурен ансамбъл над извивката на Сена. И това без да се броят мостовете останали в проект, като кръглия мост-площад застроен с елегантни домове, свързващ двата бряга с два моста. Или пък моста във формата на X, който трабвало да предложи четири възможности за прекосяване на реката.

1 Площад Дофин: новаторски за времето си архитектурен ансамбъл, построен в единен стил по инициатива на Анри IV с цел да се благоустрои върха на Ил-дьо-ла-Сите при издигането на Новия мост. Макар и преустроен от барон Осман, ансамбълът е един от елегантните кътове но Париж.

2 Пон-Роаял: кралският мост е построен по инициатива на Луи XIV в края на XVII в. Той е един от най-старите мостове на френската столица заедно с Новия мост и моста Мари (Пон-Мари).

3 Понт-дьо-ла-Конкорд: мостът е построен в края на XVIII в. с камък от разрушената Бастилия. Той свързва Народното събрание с един от най-известните парижки площади, площад Конкорд.

Животът на мостовете зависи от настроението на реката. Те се радват на ведрия ѝ полъх, но търпят и пристъпите ѝ на гняв. Векове наред прииждането на водите ѝ било често и застрашително явление. И още повече когато ледовете се топели. Тогава набъбналите от лед води онтасяли сводовете им, решавайки съдбата им. Така през 1616 г. се сринали мостовете Пон-т-о-Шанж и Свети-Мишел. Малко по-късно дошъл редът и на Пон-дьо-ла-Турнел, който потънал на два пъти. Мостът Пон-дьо-Мари пък пропаднал отведнъж през 1658 г. Въпреки усилията трагичните епизоди се повтаряли. Най-впечатляващото наводнение станало през 1910г. Париж се превърнал във Венеция, но с много по-тъжна окраска. Залята с вода, френската столица предлагала неочаквани гледки: барикадирани входове, лодки и рибари по улиците...

Ясно! Сена е красавица с променлив характер, чиито капризи не са безобидни. Ето защо от далечно минало строежът на мостовете е придружен с ритуали и чествания. Полагането на първия камък, откриването и кръщаването им давали повод за специални церемонии. Така през 1578 г. Анри III пристъпил лично към първата копка на основите на бъдещия Нов мост, като произнесъл молитви и зазидал монети с образа си. Анри IV пък го основоположил през 1605 г., като го прекосил в още недовършен вид следван от конната си свита...

Векове наред мостовете се смятали за места на потайности, привличащи добронамерени и злокобни сили. Задължителни преходи, средоточие на напливите от хора, те са едновременно с това и основен елемент на градския пейзаж. Те са в хармония с архитектурата на френската столица, със светлината на небето ѝ, с преливащите се тонове на реката. Разбира се, най-известните мостове водят до Ил-дьо-ла-Сите. Първи съоръжения над Сена, те са се преобразявали през вековете с упорито постоянство. Днес мостовете, които водят до Света Богородица, привличат най-много посетители[1]. Те разкриват прекрасна гледка към катедралата, чиито плетеници от камък и витражи се отразяват във водите на Сена.

Парижката част на реката предлага безброй кътове за разходка, някои известни в цял свят, други по-дискретни, но не с по-малко чар. Сред тях е музеят Оранжери, който съзерцава реката от парка Тюйлери. В него Моне е изложил водните си линии, сякаш да докаже, че като променливите води на реката, природата е в неспирно движение, разтваряй-

1 Тези мостове са Малкия мост, Понт-т-о-дубл, моста на Архиепископията и моста Свети Луи.

ки мига в неустойчивостта на въздуха и водата. Символично изглежда и пешеходният мост Дебийи. По някакво неочаквано съвпадение това елегантно съоръжение от занитено желязо свързва музея на Модерното изкуство с този на Първичните изкуства от кея Бранли. Вероятно за да припомни новаторския тласък, даден от първичните изкуства на съвременните естетически дирения. Между тях реката, водата, вечен извор на живот. По течението надолу Сена минава под моста Мирабо, отнасяйки тъгата на Аполинер. Иде нощта, удря часът, дните отлитат[1], Сена остава...

Все пак, ако човек се замисли, той непременно ще си каже, че Сена си е река като река, река като всички други, като Дюранс или Гуадалкивир или Амазонка, като Рейн, Темза или Дунава, или пък като Амур, но Сена е срещнала Париж с Лувъра и Тюйлери, с Айфеловата кула, с Островръхата кула и Света Богородица на Обелиска[2], с Лебедовия остров, с кленовете и яворите, със замрежения от радиовълни Дом на радиото[3]... И тя се е влюбила в града, завинаги. Затова е негова вярна спътничка, любимка на жителите му и муза на всички поети по душа.

1 Гийом Аполинер, Моста Мирабо.

2 Жак Превер, „Сена се срещна с Париж“ (La Seine a rencontré Paris), „Разни неща“ (Choses et autres), изд. Галимар 1975.

3 Кръглия дом: разположена на брега на Сена, сградата е архитектурен паметник на 1960 години. В него се помещава Френското Националното Радио.

Националната идентичност и преразглеждането на историята
Автор(и): Лазарин Лазаров

Въпросът дали в българската история периодът 15-19 в трябва да се характеризира чрез насилственото поданство на друга държава (владичество), чрез насилията върху православните християни (робство) или чрез битовите отношения между разноезичните мюсюлмани и християни (съжителство) разбуни обществеността и даде храна на медиите дни наред. Защо? Защото въпросът е свързан с националната идентичност и нейното значение.

Националната идентичност обединява основните национални черти (език, религия, обичаи, традиции и др.), които правят нацията специфична и отличима, чрез националното самосъзнание. Последното е психологически феномен – чувство за принадлежност (към определена нация (държава), базирано на съзнание за различие. Националното самосъзнание се формира от националната история.

Националната идентичност е синдром с позитивно значение по отношение на духовното и материално развитие на нациите. Тя сплотява нациите за постигането на една или друга цел и, най-общо, влияе положително върху прогреса. Затова нейното опазване и стимулиране се приема като необорим аргумент. Националната идентичност улеснява политиците в управлението на държавата, но тя не е, и не бива да бъде, политически проект.

Националната идентичност търпи изменения с времето, Нациите са сравнително ново творение – не по-старо от три века – и не са вечни. Те са били консолидирани чрез формиране на митове, а понякога и чрез етнически прочиствания. Но за човешкото развитие, наред с борбата за оцеляване, все по-голяма важност придобива международното сътрудничество и духовно сближаване, очертава се културна и икономическа глобализация. В тези условия съпротивата срещу отслабването на на-

ционалната идентичност е различно силна при различните нации и обществени слоеве.

Националната история е извор и храна за националната идентичност. Тази нейна особеност често влиза в противоречие с развитието ѝ като наука. Като наука националната история трябва да служи, както всяка друга наука, на истината. Всяка наука се обогатява с времето. Това трябва да важи и за националната история. Също, доколкото неизбежно е обременена с духа на времето, тя трябва да бъде преразглеждана. Ако колективистката част на обществото и някои политици казват „националната история не трябва да се пипа“, това не може да се счита за правилно.

Какво наблюдаваме сега у нас по повод на измененията в училищните програми? В България има учени, които казват „националната история и специално турското робство не бива да се пипат“ (напр. акад. Георги Марков, проф. Божидар Димитров). Преобладаващото обществено мнение е такова, че за въпросния период основната квалификация е „робство“ и че в интерес на националната идентичност тази квалификация не бива да се променя.

Не такава е обаче нагласата на западната историческа наука, не такива са сигналите и препоръките, които идват от специализираната администрация на Европейския съюз. Учените от реномирани западноевропейски университети и институти считат, че историческата наука преподавана в училищата, робува прекалено много на идеята за нацията и националната идентичност, че историята трябва да бъде не толкова политическа, колкото социална.

По-малко колективистичните нации се отнасят по-критично към своята история. При тях хората проявяват повече индивидуализъм и глобалистично мислене. Те са склонни да отчитат зарастването на раните, породени от многобройни войни и насилия, и да помагат за това зарастване. Един прекрасен пример за съвременно историографско третиране на националната идентичност е създаденият в резултат на сътрудничество между немски и френски научни институти учебник по история на Западна Европа, който е възприет и се изучава както във френските, така и в немските училища. Подобен учебник за Средна Европа се подготвя съвместно от словашки и унгарски институти и ще бъде въведен в двете страни. В идеалния случай историята на Балканите би трябвало да бъде написана така че да бъде приемлива за препо-

даване както в България, така и в Турция, Гърция, Македония, Сърбия... Но както българската наука, така и политиците, и обществото, са далеч от тази цел. Нагласите в българската историческа наука (общо взето) са много изостанали, те малко са се изменили от времето на Първата световна война. Опитите за изменения в училищните програми по история срещнаха неразбиране и отпор както поради силния колективизъм в българския манталитет, така и поради изостаналостта и инертността на българската историческа наука, която не е създала необходимата за тях обществена почва.

В БАН твърдят, че са направили структурни и тематични реформи в резултат на международен научен одит, на който се подложиха преди шест години. Някои от направените препоръки обаче бяха напълно игнорирани, дори посрещнати с отпор. Това особено се отнася за препоръките, свързани с тогавашния Институт по история. Ето какво се казва в одитния доклад на международните експерти:

> *По времето на европеизация и глобализация на историческите изследвания, изследванията в Института все още са концентрирани твърде много върху нацията и националното. Все още не е достигнато нивото на критичен анализ, теоретично обосноваване и методично обновление, към които би трябвало да се стремят европейските институти. Традиционната политическа история все още доминира...*

Българската историческа наука игнорира гореказаното, а някои нейни представители направо се обявяват против него. Националистически настроени български учени като акад. Г. Марков считат че е налице *„съзнателен стремеж на европейски институции и фондации да се европеизира българската история и българската литература“* и виждат в това голяма опасност за националната идентичност.

По друг повод Г. Марков казва: *„Да допуснем, че някои от тези проекти* (за европеизиране) *стигнат до доказателствена част, която отрича документиран етап от миналото – това значи да си обезсмислим историята!“* Какво значи „да си обезсмислим историята“? Смисълът на историята не е ли да казва истината, не трябва ли да се поучаваме от истинско минало, а не от фалшифицирано или митологизирано такова? Излиза, че трябва да приемем, че историческата наука трябва да служи на обществото в един политизиран вид, не само с истината, но и с нейната манипулация.

Историята трябва да служи на обществото, а не на политиката. Политизирането на историята не е от вчера, а у нас твърде много учени, публицисти и политици „се изхранват“ с националната идентичност. Национализмът като политическо течение обективно съществува, но официалната историческа наука, тоест онова, което заляга в учебните програми, трябва да бъде максимално изчистено от политическо влияние, максимално близко до истината.

Ако се върнем на темата „владичество“, „робство“ и „съжителство“ като характеристики на въпросния исторически период, следва че те всички имат място в своите реални пропорции. Българската историческа наука се нуждае от модернизиране – нейното европеизиране се нуждае не от игнориране и отпор, а от популяризиране, за да срещне обществено разбиране.

Текстът е бил публикуван първоначално на сайта mediapool. bg.
Публикува се в „Либерален преглед“ по предложение на автора.

Лазарин Лазаров е доктор на химическите науки, бивш Хумболтов стипендиант, работил в няколко американски университета, основател и модератор на сайта „bulgariansciencepro blems“.

Коментари (17)

- 08-02-2016|**Златко**

Откъм Фейсбук...

Keti Mircheva *Тези типични боричкания между точни и хуманитарни и социални науки, които не помагат никому! Апропо Научният съвет на ИИстИ подкрепи писмото с един въздър-*

жал се, а броят на учените от института, подписали Отвореното писмо от 30.01., в най-голям в сравнение с всички други академични институции. Сред инициаторите на писмото 3 от 8 подписали са от този институт. И най-важното, никой от историците не се произнася по терминологията на физиката или химията, нали?

Zlatko Enev *Имате право, доколкото мнението на Лазарин е (очевидно) непрофесионално, но защо го приемате толкова лично, Кети? В края на краищата, то е насочено НЕ против онези историци, които се опитват да променят статуквото – или поне такова е моето усещане...*

Zlatko Enev *Самият аз си мисля, че в тези тъпи времена дори едно непрофесионално мнение, което се опитва да постави под въпрос поне най-очевидните догми на „историческата наука" в България, е по-добро от мълчание или патриотарско възмущение. А че нещата може да не звучат съвсем прецизно от гледна точка на професионалиста, това ми се струва сравнително дребно зло...*

Keti Mircheva *Най-важната битка е да не позволим политическа намеса в учебното съдържание по история. Историците могат да имат големи различия в интерпретациите, подходите, методологията, да имат политически пристрастия, които да представят публично, но досега не съм чула и от най-големите националисти да оспорват терминологията, с която се назова османския период.*

Zlatko Enev *Предполагам, че не ви разбирам, защото, ако никой не би оспорвал терминологията на вашата дисциплина, то откъде тогава биха възникнали каквито и да било публични дискусии или прения, които да породят цялата политическа и всякаква друга каша, която сърбаме в момента?*

И друго: още от времето на Платон е добре известно, че няма човек, който да не счита себе си за компетентен в областта на политиката или дори социалните дисциплини (както виждаме и от този текст). Е добре, но дали това е основание да се дразним от намесата на външни хора в „нашите компетентности"? И не е ли призивът „всяка жаба да си знае гьола" (моля да ме извините, но именно това чета аз между редовете на

коментарите ви), основната форма на защита на всяко учено мракобесие, откак свят светува?
Keti Mircheva *Там е работата, че всеки се смята компетентен да се произнесе, включително Л. Л. А МОН не иска да обясни за какво иде реч? Ако някой смята да налага цензура било в учебниците, било в науката да си каже? В кои времена живеем?*
Zlatko Enev *Ок, продължавам да не разбирам, но няма значение… Надявам се поне текстът да не се възприеме като мое лично мнение…*

- 11-02-2016|**Гост**

„Най-важната битка е да не позволим политическа намеса в учебното съдържание“. Що за наивност!!! Свещена простота! Та какво друго е целият този спор и всичките обезглавявания на министри, освен политическа намеса. Да не би журналистчето, което интервюираше зам. министърката и не ѝ предостави възможност да говори да е специалист и зад него да не стоят някакви партийни интереси? Точно партиийно-политически интереси не допускат обновление в българското образование. Защото едно колективистично „Ние“ много по-лесно се управлява от мислещи индивиди.

- 14-02-2016|**Николай Аретов**

Мнението не само е „(очевидно) непрофесионално“, но и тръгва в посока, в която авторът е фиксиран. Амбициите на Л. Л. доста надхвърлят потенциала му, а самочувствието му е необосновано.

- 14-02-2016|**Лазарин Лазаров**

СНИМКАТА ПОД СТАТИЯТА НЕ Е МОЯ!

Станала е някаква грешка. Чакам Златко да я поправи по някакъв начин.

Използвам случая: Какво значи „непрофесионално мнение“? Не съм историк, но от 10 години съм се специализирал в областта „наукознание“ и се занимавам с културна и научна публицистика.

А този Аретов – какъв е, кой го знае? Защо не каже нещо по същество?

Лазарин Лазаров

- 14-02-2016|**Златко**

Моля за извинение, взех снимката от Фейсбук. Разбира се, ще я сменя веднага...

- 14-02-2016|**капка лалова**

Аз искам да подкрепя Лазарин Лазаров. Преди 2 години по същия начин започна дискусия по повод моя статия от една дама /вероятно домакиня/, която се „аргументираше“ основно с факта, че не владея турски език. Бях обвинена в непрофесионализъм и пр. След година същата статия се оказа на второ място за 2014 по брой читатели / в момента те са над 30 000/. Съвременното интердисциплинарно знание доказа своите права и най-добре е да се въздържаме от подобни квалификации. Нека да решът читателите, без да ги водим за ръчичка – това е непрофесионално, а пък това е професионално...

- 14-02-2016|**Златко**

Аз също изразих подобно мнение, във Фейсбук. Ако не бих считал този текст за достатъчно сериозен, не бих го публикувал. В същото време той е „непрофесионален“, доколкото идва от човек извън хуманитарните дисциплини и звучи, в определени моменти, чуждо за хуманитарното ухо (например мнението, че историята е „наука“, е сравнително външно за професионалните среди, или поне за моето собствено разбиране на тази материя, **което съм развил в подробности ето тук**). За мен в случая думата „непрофесионален“ не е израз на критика, доколкото „професионалната“ реакция и на госпожа Кети Мирчева, и на господин Николай Аретов, ме впечатлява като силно гилдийно оцветена, издържана почти изцяло в тон „ние си знаем работата най-добре и от външни хора критика не искаме да слушаме“. Не мисля, че това е пътят към подаване на един достоен за уважение, граждански и човешки валиден „сигнал“ към по-широката българска общественост, която, искаме или не, ни наблюдава и си прави съответни изводи. Можем да спорим с мненията на хората, които ни критикуват, но не и да ги отхвърляме като просто „непричом“, само защото изразяват един вид умонагласа, която ни е неприятна.

(Казвам всичко това с пълното съзнание, че собственото ми публично поведение много често влиза в разрез с изредените по-горе принци-

пи, които въпреки това поддържам и, поне в моменти на спокойствие, бих искал да изтъквам като задължителни за всички ни).

Оставам с уважение към всички участници в дискусията.

Златко Енев

- 14-02-2016|**Юрий Проданов**

Е-е-е-е! Колега, не така! Аретов всички, които четат за национализма не от вестниците, го знаем и то отдавна. При положение, че твърдите, че нациите са „от три века“ прави дебатът излишен – това просто не е вярно! Иначе увереността, възторга и усещането за първооткривателство, когато човек пише по нова тема са сампатични:) Поздрави!

- 14-02-2016|**Николай Аретов**

...Колкото до това „този Аретов – какъв е, кой го знае? – специалистите по „наукознание“ би трябвало да са чували за Гугъл. С негова помощ вероятно биха намерили и какво мисля по въпроса. Биха намерили и мнението на К. Мирчева. Няма да задам същия въпрос за Л. Л., защото него го „знаят“ – с какво, това е друг въпрос.

- 14-02-2016|**Лазарин Лазаров**

Това че има хрантутеници от БАН дето тролират под всяко мое писание не ме изненадва, но не мога да разбера защо Златко упорито продължава да слага чужди снимки под статията вместо моята.

Не чух някой да каже нещо по същество. За улеснение – лайт мотивът на моята статия е че у нас историческите изследвания, и специално тези в БАН – като методология и трактовка – не са мръднали от времето на Първата световна война.

Лазарин Лазаров

- 14-02-2016|**Златко**

Хм, очевидно влизам в нечий друг, а не твоя, профил във Фейсбук, Лазарине. Моля те, просто ми изпрати снимката, която искаш да се появява тук, или във Фейсбук, или тук, чрез меню-опцията „Контакт“.

- 14-02-2016|**Лазарин Лазаров**

Ето едно „непрофесионално мнение“:

Не е от новоизлюпен български професор, а от главния редактор на прочутия ‘Time’. Не е в ‘Литературна мисъл’, а в изключително авторитетния ‘Wall Street Journal’. (Аз съм убеден че 90% от публикациите в ‘Литературна мисъл’ не биха били приети за публикуване в Западно индексирано списание)

цитат:

„Националната държава, както ни е позната – държава с компактна територия, обикновено с един или с доминиращ език, с население с общи традиции, независима от външни сили – е сравнително ново творение. Появява се, грубо казано, преди около 400 г. с разпада на феодалната система в Европа“

interactive. wsj. com/millennium/articles/...4517775691732434. htm

paper. standartnews. com/archive/2001/01/11/future/story5. htm

- 14-02-2016|**Юрий Проданов**

За пръв път се включвам в дебат, макар че този нещо не ми харесва. Първо – национализмът е нещо твърде сериозно, за да бъде обговарян с лекия език на дигиталната седянка. Второ – преди време си дадох сметка, че за българският национализъм от епохата на Възраждането може да говориш малко по уверено, ако си бил лично и персонално в Анадола, Измир, Цариград, Сараево, Охрид, Скопие, Солун, Воден (туй ще рече Едеса), Цетине, Ниш, Нови Сад, Белград, Букурещ, Тулча, Браила и т. н.

Малко съм неясен, но духът на национализма като история (по Шпенглер) може да бъде усетен, съпреживян и осъзнат най-добре в тялото на някогашната империя, откъдето той се е възвисил (по Милен Русков:)

Деликатният момент сега е, че българският национализъм трябва да бъде обговорен, формиран и образователно реализиран в, на практика, наднационален контекст – ситуация в същността си биполярно разстроена:) Това е задача за люде с мислене и рефлекси на сапьори.

Именно, поради тази причина тези, налагани с усещането на откривателска непогрешимост, ми звучат доста „възрожденски“:)

Това и обяснява защо политическите идеи и планове на дуализма и федерализма (в същността си компромисно наднационални), изказвани и „планирани“ от най-големите ни възрожденци, са и до днес непознати и непопулярни – гласът на категоричните винаги е най-силен.

И последно – историята не се пише от победителите, а от издателите:) Банална истина! Нека обаче, не обиждаме – да разбираш историята, означава и да съпреживяваш, но и да прощаваш на съпреживяващите по различен начин. И да не слагаш едно „е“ повече в хубавата дума „хрантутници“:) Защото всичко се променя. Ей, и Менделеевата таблица даже също...

- 14-02-2016|**Любомир Бурков**

Лазарин Лазаров е избрал един доста плодотворен стил на изложение. Хвърля една, две тези и въз основа на тях доказва (неоспоримо) това, което иска. Пример: „Всяка наука се обогатява с времето. Това трябва да важи и за националната история.“ (Теза) Ergo „Също, доколкото неизбежно е обременена с духа на времето, тя трябва да бъде преразглеждана (а защо не и пренаписвана?(виж Оруел)) „Ако ... някои политици казват „националната история не трябва да се пипа“, това не може да се счита за правилно.“

Ето я логиката! Желязна!

По-нататък.

> *„... В България има учени, които казват „националната история и специално турското робство не бива да се пипат“ (напр. акад. Георги Марков, проф. Божидар Димитров). Преобладаващото обществено мнение е такова, че за въпросния период основната квалификация е „робство“ и че в интерес на националната идентичност тази квалификация не бива да се променя.“*

Очевидно, според Лазарин Лазаров, това не е правилно. Каквото тогава е било, било е. Край. Сега, обаче, в съответствие с „духа на времето“, квалификацията „робство“ трябва да се промени. С каква? По-долу ни се подсказва – със „съжителство“. Според мене, в съответствие с „духа на времето“ и това ще променим – вероятно с „братско съжителство“ или с нещо подобно.

От къде следва, че всичко това трябва да бъде направено?

Лазарин Лазаров ни съобщава нещо, което ние до сега не знаехме, нещо изключително важно.

> *„Не такава е обаче нагласата на западната историческа наука, не такива са сигналите и препоръките, които идват от специализираната администрация на Европейския съюз. Учените от реномирани западноевропейски университети и институ-*

ти считат, че историческата наука преподавана в училищата, робува прекалено много на идеята за нацията и националната идентичност, че историята трябва да бъде не толкова политическа, колкото социална.“

Разбрахте ли сега каква била тя, работата! Ало, господата Георги Марков и Божидар Димитров! Станете прави! Не! На колене пред западната историческа наука!

Има още какво да се каже по текста, но и това е достатъчно, пък и не си заслужава повече. Но има нещо много по-важно от всички тези писания и закачки. А то е, че днес нашето отечество е в опастност. Но преди да стигна до него искам само да добавя още нещо.

Аз не знам дали историята е наука или не. Но терминът „национална история“ говори много за себе си. Някой да е чувал за „национална квантова механика“, „национална математика“? Българската история, писана във Византия е различна от (славяно)българската история, писана в Атон.

Но да се върна към главното.

Отечеството е в опасност.

В близост до нашите граници ври и кипи. Вътре в нашите граници нацията линее от демографската криза, повсеместната корупция, армията ни е разформирована, мъжете ни между 18 и 40 год не са хващали пушка. НАТО? То ще ни защити точно толкова, колкото защити и Кипър навремето.

Какво ни е останало? Духът български. И към него е атаката. Въпросът „робство“ или „съжителство“ днес не е академичен, той е същностен, той разделя нацията на тези, които са готови да се прегърнат с поробителя и на другите, които сме готови да му окажем някакъв (морален) отпор.

Аз не се гордея, че моят народ е бил 500 години под робство. За мене думата „робство“ днес е парола. Ако човекът отсреща ми отговори „робство“, значи е наш, ако отговори „съжителство“ значи е враг. Това е! Или, или! Време разделно! Останалото са европейски лигавщини.

- 15-02-2016|**В. Кирякова**

Поздравления за достойния отговор на Любомир Бурков! Благодаря! аз съм Ваша. май че и Дядо Вазов и той, да ме прощават от ЕК.

- 18-02-2016|**Мария Атанасова**

Отрадно е, че има българи, които мислят като Любомир Бурков. Поздравления!

- 22-02-2016|**Гост**

„Всяка наука се обогатява с времето. Това трябва да важи и за националната история.“ Това, което е истинска наука се обогатява с нови открития. Историята може да се обогати с нови писменни или археологически открития. Но за събития, които са отдавна известни няма как да се обновява. От БАН дадоха точна дефиниция на ситуацията през тези 5 века. Но думата „робство“ (която е ненаучна, а емоционална) ни дава информация за това какво са чувствали българите по това време. За да се разбере историята, трябва да се усети мисленето и чувствата на хората живели тогава. Не да се излага съвременното разбиране, което общо взето е политически оцветено.

Има някои ключови въпроса:

Тези препоръки на ЕС, като че ли важат само за нации, като България. Погленете Via SAT History Channel историята на България се изкривява. Един мастит английски историк разправяше, че писмеността Кирил и Методий отишла директно от Моравия до Москва. Въобще ги няма учениците на Кирил и Метой в България. Още повече, че Кирил и Методий са създали глаголицата, а кирилицата е създадена у нас. И християнството в Русия се установява един век след установяването му в България, при това в Киевска Рус когато учениците на Кирил и Методий са измрели и е нямало как да отидат в Москва. Поне този историк да беше прочел Британската енциклопеди, където това е описано научно. Същото важи и за спасяването на евреите в България. Същият историк говори за ролята на Католическата църква в съюз с Хитлер, ама не обелва дума за ролята на Българската православна църква за спасението на евреите. Западът натрапва своята история по всички канали, а забравя за историята на другите народи, давайки съвсети срещу тяхната националсност.

Камък от сърце
Автор(и): Мюмюн Тахир

Една ранна утрин бавно крача по челото на Акямачкото било. Вятърът носи волната песен на чучулигата и попива умората от гърбовете на излезлите по нивите селяни да берат узрелите тютюневи листа. Въздухът е бистър и хладен, ухае силно на тютюневи съцветия – скъп ми е този аромат, вдишвал съм го дълго преди години. Отдавна не съм идвал по тези скъпи за мен места и навярно затова сега ми се струва, че дърветата, подредени като тютюневи стебла по отвесния склон към Драгос дере, ме поздравяват с изящните си клони, разперени като криле на сокол, което ме изпълва с очарование. А отсреща снежнобелите къщи, кацнали по отвесните скатове и разпилени от хълм на хълм, привличат с изящната си магнетична сила, пък долу реката с прекрасните си меандри търси безкрайността.

Затаил дъх, съзерцавам притихналата под аромата на липите вода, която стига до черните остри скали и полита надолу като разплисква струи наоколо. Струите прегръщат дърветата и тревите, след което падат в коритото на реката, чиято сила миг след това намалява и тя обгръща нежно черните камъни, прави плавен завой и като се провира под земята се губи от погледа. Лъчите на утринното слънце срамежливо се промъкват през омарата, която покрива местността в светлото утро. Отразяващите се в синята вода благородни борове, церове и букове изпълват душата с радост и чистота. Ако си върху стена, намираща се над вода и си жаден, чувам думите на старият калеко, чието слово винаги течеше така, сякаш напояваше жадната земя, единственото нещо, което трябва да направиш е да хвърлиш тухлите от зида във водата, да утолиш жаждата си и отново да вържеш стената.

За миг се озовавам до реката. Не зная и не помня как! Това бе чудодеен миг, в който осъзнавам, че водата протяга ръка към камъните и ушите ми забучават. Мълчаливо сядам на огромната сянка на реката и гледам онемял този ослепителен поток и вече отблизо се наслаждавам

на бистрата вода, прегръщаща камъка, сякаш са брат и сестра... Обичат се...

Мнозина може да си мислят, че съм сам в това запустение. Не, не съм сам. Намирайки се между реката и скалите разбирам, че някой си спомня за мен и усещам, че нещо обикаля около ми – чувам стъпки, дихания, гласове – първи, втори, трети. Повдигам глава и се обръщам към тях, но не виждам нищо, а ми се струва, че говорещите с ветровете са с мен, до мен. И докато слънцето гали отсрещните скали, истинските собственици на тези земи, почиващи отсам скалите, наблюдават всяка трева, всеки храст, всеки клон и въздишайки мълчаливо, завързват нов възел на моста на миналото към моста на бъдещето.

Не знам колко време съм останал на камъните край реката, но в един момент забелязвам как слънцето залязва както винаги зад острите канари, а луната обгърната с лека мъгла от фин воал се насочва към мен. Пак усещам прегръдките на камъните – съзнавам, че ме споменават и призовават. Учудвам се; не, удивявам се! Докато от покритата с тишина земя птиците се отдалечават от миналото към бъдещето и спояват стената на бъдещето, пред мен се появяват още видения. Не разбирам дали пред мен стоят хора или сенки; призраци или пък видения!? В този момент някаква сянка или облак, правейки чудни знаци с ръцете и главата, се приближава към мен. Струва ми се, че го опредметявам. Но дали го виждам? Чувам да казва:

– Камъкът, човече, символизира вечността на живота. С него може да се построи вечната сграда на света. Аз съм аз, защото съм растящият камък.

Седнал на възрастния камък на мъглявия бряг, прегръщам безмълвно времето и за сетен път си задавам въпроса да бъдеш или да не бъдеш? И проумявам, че не е важно дали те има или те няма на тази широка шарена земя. И това ще мине! Важното е да оставиш очите да си почиват сред ослепителните води и камъни, а по-късно и след тях. А после да разговаряш с безкрайния вятър и да тичаш към вечната светлина. Защото не е разумно да стоиш под земните руини, вместо да летиш над всекидневното и временното и стигнеш оная светлина, която няма край.

Нямам време да се опомня. Видението продължава:

– Да знаеш, камъкът сам за себе си не е годен за строеж. Нужно е той да се обработи, да се издялка, изглади и... Припомни си как Микелан-

джело занесъл на работа един голям мраморен камък и как един негов приятел го попитал какво е това, което носи.

– Ангел – отговорил той.

– Не е вярно. Това е само камък – възразил познатият.

– Това е ангел – повторил скулпторът. – Той е вътре в камъка. Аз трябва само да отстраня това, което е в повече.

Припомням си, но недоумявам защо трябва да си припомням... Сянката или призракът не спира:

– Хората трябва да се вграждат като живи камъни в духовните мостове. Докато живеем само за себе си и не се включим в зрението духовно, животът е празен, безсмислен, безплоден. Камъкът тежи на мястото си. Хайде човече, стой си мястото и давай на хората, каквото можеш...

Не зная какво да мисля и правя. Оглеждам се първо наляво, после надясно, но не виждам никого. Бе настъпила тишина. Безмълвие. И тогава дойде – звънна мобилният ми телефон. Обаждаше се професор Данчев, ректор на Университета на познанието. Каза ми, че заминава за известно време извън страната, за да посети свой приятел в Хафса, който преди време от тук се изселил, но неотдавна в друг свят се преселил... Казвал се Емин. Бил роден и дълго живял в някое, не си спомнял в кое точно Родопско село. Той и съселяните му живеели, кажи речи, така каза той, сносно. Отглеждали тютюн, после го продавали, после от получените пари строели къщи и изучавали децата си...

Бащата на Емин работел на каменните кариери като работник-копач. Такава му е била длъжността. Копаел и вадел черни камъни за бели къщи. Емин завършил средно образование по транспорт в града и започнал работа като автоинструктор, по-късно се задомил, родили му се две деца. Уредил живота си...

Но настанало... Някак неочаквано, изневиделица. Като хала! Авантюрата с имената вече била отминала. Но... Бащата на Емин, заподозрян в подготвян саботаж, един ден изчезнал безследно... Дълго го търсили, но не го намерили... Казали оттам, откъдето трябва, че е невъзможно да го издирят. Емин бил буквално и дословно сразен... Казват, че времето е най-добрият лечител... Не зная.

После настъпил онзи майски месец. Мълчаливо, без музика и тържество, без сбогуване и прощаване, с дъждовни очи, разпродали цялата покъщнина и в невъзможност да отпуснат душите, хората, качени на

претъпканите автобуси и влакове, потеглили от спирките и гарите към другата държава. Картината била неизразима, неизказана, ужасяваща...

Емин натоварил в семейната кола двете си деца – едното на три години, другото – на два месеца. Тръгнали и те към неизвестното. Пътували дълго и мъчително; автокерваните били необозрими, хората – неспокойни, възбудени, но безмълвни... „От кого бягаме, тате?“ – попитало по едно време тригодишното му дете. „И това ще мине, татенце!“ – трудно промълвил Емин и му са загубил гласът.

Настанили се в Хафса... Минали месеци, години..., трудно свикнали с новата среда.

Приятелството между Емин и професор Данчев е било известно на хората и от двете страни. Докато слушали слънцето, с уважение и ентусиазъм казвали, че приятелството им е като планината. Как и защо като планината? – полюбопитствали едни. Защото слънцето не може да стопи планината, студът не може да я замрази, вятърът не би могъл да я повали, наводненията не могат да я завлекат... – отговорили други.

Професор Данчев ме попита какво да прави, когато отиде на гроба на Емин, тъй като не бил добре запознат с ритуала. Но преди да му отговоря каза, че ще мине през родния му край, откъдето ще вземе един камък и ще го положи на гроба му.

– Нека това да бъде камък от сърце! – отривисто подчерта професор Данчев.

Нямаше какво да му отговоря и решавам отново да се кача на Акямчкото било, откъдето през Шахтане да потегля към селото, за да видя мама. Не съм я виждал отдавна.

Камъкът тежи на мястото си гордо изправен. – Дочувам пак идващите от никъде гласове. – Нито вятърът, нито водата могат да го разрушат. Той е самото вдъхновение, поезия, безсмъртие, ... Аз съм аз, защото съм растящият камък...

Мюмюн Тахир е магистър по литература и културология. Доктор по философия. Занимава се с проблемите на идентичността и с теоретични и приложни изследвания в областта на културната интеграция, културната антропология и културния мениджмънт. Носител на Годишна литературна награда на Съюза на българските писатели за 2002 г.

Коментари (1)

- 14-02-2016|**маргарита стоянова**

уникална докосваща история, за приятелство без граници и това че „камъка“ тежи на мястото си, кара те да се замислиш за нещата, които са извън всекидневното злободневие, които са по-важни от заобикалящия ни материален свят, които са описани с истински и завладяващи

Пред „Кристал“ с Антон Павлович
Автор(и): Палми Ранчев

Хубаво е да имаш при кого да отидеш в центъра на София. Вървиш с всички останали, които бързат по някаква работа, или си позволяваш да бездействаш на някое място, създадено точно за това, да се бездействва – кафене, градина с пейки, скъп магазина, в който повечето влизат да разглеждат, – зяпаш и бездействаш. Нямаш ли работа, подобни занимания могат да продължат доста време. Накрая, поне за мен, идва момент, когато ми писва. Тогава, както казах, е хубаво, ако имаш при кого да се отбиеш. Сега, накъдето и да се обърна, както и да погледна, съм близо до сергията за стари книги на Пламен Тушков. Всъщност сергията е на друго момче, което също познавам, а Пламен само продава. Без значение. Зад отрупаната маса с книги по това време мога да видя само него.

Приближих и забелязах, че някакъв дебелак, ама не обикновено дебел човек, а направо беше огромен – опрял длани в книгите от първите два реда, наредени върху паянтовата сгъваема туристическа масичка – се опитваше да го заговори. Той вдигаше поглед, колкото да го предупреди мълчаливо да не очаква от него повече внимание, и отново се задълбочаваше в своето занимание. Четеше подвързана с вестник книга, разтворена на събраните му колене. Най-вероятно любимият му Чехов. Бях готов да се обзаложа, ако имаше с кого. Но за подобни облози рядко има подходящи хора. Застанах отстрани пред сергията с искреното желание да приличам на случайно минаващ; разглеждам и си чакам реда да попитам каквото ме интересува. Поглеждах повече към дебелака, отколкото към книгите, които от почти месец са почти едни и същи, и се заслушах.

– Колко печелиш? – попита той. – Приблизително де.

– Фирмена тайна – отвърна троснато Пламен Тушков и отново го погледна над очилата си. Изглежда, не издържа на ироничното предизвикателство, което откри в любопитството на дебелака и троснато до-

бави: – Сутринта Шефа донесе книги за около 700 лева. Това означава нещо. Парите и броят на книгите. Приеми го за отговор.

– Не е точно.

– Не искам да съм точен.

Така разговорът им, както можех да преценя отстрани, беше приключил. Но дебелакът упорства още известно време. Вече нищо не го питаше, само последователно разтваряше най-близките книги. Погледна и към мен, вероятно искаше да ме заговори, но аз умело избегнах погледа му. Скоро с удоволствие установих, че търпението му се беше изчерпало. Въздъхна няколко пъти. И вече се придвижваше странично към края на сергията. Оттам се обърна с известно усилие, поне така изглеждаше, вероятно заради многото му килограми, и бавно се отдалечи.

– Тук имаш добра позиция – подметнах, след като изчаках дебелакът да напусне градината. – За човек, който разказва истории.

– Това е твоето мнение.

– И ще добавя, че всяка позиция е добра за писателя.

– Отново твое мнение – отбеляза Пламен Тушков. – А какво смята Антон Павлович, питал ли си се някога?

– Вероятно нещо подобно.

– Не! – отряза той; отдавна знаех, че поддържа пряка връзка с въпросния руски класик. – Точно така: не!

И размаха пред лицето си показалец. Изглеждаше прекалено дълъг. Сякаш по изкуствен начин беше го продължил. Ефектът от размахването на такъв показалец беше значителен. Поне що се отнася до мен. След като изчака да преодолея първоначалното впечатление от назидателния му поглед и размахания показалец, той загледа празната пластмасова чашка от кафе, поставена върху албума на Матис. Напразно чаках да ми обясни какво мисли той или любимият му Чехов по въпроса за позицията, от която писателят наблюдава хората около себе си и се опитва да разказва за тях. Понякога го правеше. Очаквах и сега да чуя някоя сентенция – негова или на любимия му писател. Изглежда, в случая не желаеше да отговори на очакванията ми. Понякога е невероятен проклетник и темерут. Но такива, изглежда, са всички писатели, на които от години не публикуват разказите им.

След като установих окончателно, че едва ли ще каже още нещо по въпроса, заобиколих сергията и седнах на нещо – едновременно стол и гнездо, с метална тапицирана част, покрита с парче кадифе, – от което

стърчаха прави, жълти на цвят сламки. И друг път съм седял там. Пламен Тушков изчака да се наместя и с бавни движения погладиоформената си на „катинар“ брадичка. Гледах пред себе си и същевременно го следях, надявах се, че ще продължим разговора. Ако не му харесва предишната тема, нека предложи нова. Ще проявя както интерес, така и нужната активност.

– Да не съчиняваш някоя история? – попитах след известно време и бавно, ама много бавно, се надигнах от мястото си. – Ще те оставя на спокойствие. Сам. Не искам да ти преча.

– Не ми пречиш.

– Е, тогава...

И отново се отпуснах, върнах се в предишното си положение. Дори се наместих по-удобно.

– За друго си мисля – изрече той и се усмихна само с ъгъла на стиснатите си устни. – Дори не мисля, а съм направо поразен. Наскоро разбрах, че Антон Пвлович съвсем не бил скромен.

– Още ли не си научил всичко за него?

– Никога няма да мога.

– Навярно и в това има смисъл.

– Какво искаш да кажеш?

Не му отговорих. Не знаех как ще реагира, ако изкажа някакво мнение по въпроса. Щеше да бъде нещо, хрумнало ми в момента, без да се напрягам особено. Колкото да продължим разговора в желаната от него посока. Исках просто да побъбрим. Дори и за Чехов, щом иска. Знам, той е способен с часове да разказва за него. От думите му обикновено излиза, че го е познавал лично, или поне е присъствал на събитията, за които обикновено става дума. Тогава очилата му, с телените си рамки, наподобяваха пенсне. Не съм му го казал, за да не си помисли, че се шегувам с обекта на основната му страст. Пламен Тушков ме погледна с непроницаемо изражение и промърмори нещо на руски.

– Повтори го по-ясно.

– На руски е.

– Сигурно ще те разбера.

– Цитирам Антон Павлович.

– Не се и съмнявам.

– В случая говори за себе си – поясни той.

И без да повтори какво беше казал любимият му писател, което означаваше, че не го интересува моето мнение по този въпрос, отново прокара палеца и показалеца, закривени като подходящ за подобно занимание уред, през побелялата си на места брада. Знаех, че що се отнася до Чехов, макар също да го обичам като писател, едва ли ще постигнем някаква, как да кажа, равнопоставеност. Не бяха случайни дългите паузи и още по-дългите погледи, станеше ли дума за него. Той смяташе, че и в харесването, и в разбирането, и главно в обожанието, превъзхожда всички останали. Присвоил си е това право. Още известно време имаше вероятност да ми наложи тема за разговор, която изискваше напрежение, след като на мен ми се искаше просто да постоим заедно. Много пъти сме спорили на тази тема. Сега нямах желание. Седях и гледах пред себе си.

След известно време усетих как погледът му се промени. Какво ли беше се случило? Изглежда, се подчини на неочакван знак – прекалено висок тон, непостижим за обикновения слух. Или изпълни пошушната само на него строга команда. Погледът му пробяга на верев, като безпризорен пес, пространството пред сергията. Зави настрани и се запровира между хората. Излезе от множеството около кафенето и чешмичката с пикаещото момчеце и продължи по широката алея.

Там значително по-спокойно продължи в ритъма на висок, оформен повече назад, отколкото настрани – стегнато опакован в къса бежова пола – превъзходен задник. Тази дума се появи в главата ми. В подобни случаи използвам и други. Този път „задник“ – мощен, плътен, с царствени извивки и обеми – ми изглеждаше най-подходяща. Винаги настоявам, че тази част от женското тяло е някак си самостоятелна. Има свой живот на улицата, особено в най-привлекателните си, както беше в случая, форми. Може да се съзерцава отделно от останалата част на женското тяло.

Пламен Тушков, без да се суети, намести с една ръка очилата си, възстановил сериозното изражение на лицето си, и вече партнираше деликатно на красавицата. Следваше я на половин крачка – зад нея и отстрани. Така можеше хем да я наблюдава, без да е прекалено нахален, хем променяше по свое желание разстоянието помежду им. Понякога приближаваше плътно, протягаше ръка и дори внимателно я докосваше. Представях си дори как леко я придържа, може и внимателно да я погали. Естествено, всички тези любезности проявяваше единствено с

поглед. Изпреварваше най-вероятно моето въображение, заради по-голямата близост с момичето; ала понякога ми се струваше, че успявах да видя и да преживея повече, отколкото той успяваше.

Признавам, както вероятно личи от всичко, казано дотук, че бързо го настигнах. Не успях веднага да вляза в крак с неговото движение. Не се осмелих да приближа на същото разстояние, дори и когато се виждаше съвсем ясно, че от другата страна на момичето алеята беше напълно свободна. И ако, да речем, се движех мислено от тази страна, щях да имам почти същите възможности. Не се осмелих да го направя. Продължих да вървя както след момичето, така и след Пламен Тушков. Все пак съществуваше правото на първия, даже ако те е изпреварил само с няколко секунди. Бях го приел като факт и ми беше лесно да се съглася с положението. Поправях се няколко пъти, исках да вляза в крак – ту с нея, която продължаваше да дефилира по средата на асфалтовата алея, ту с Пламен Тушков, сега замечтано примижал – и продължих след отдалечаващата се красавица.

После се зазяпах в друга посока. Красавицата още се виждаше, но беше толкова далеко, че можех и да не гледам след нея. Имаше друго – друг обект – изцяло погълнал вниманието ми. Този път Пламен Тушков не успя да ме изпревари. Забелязах я доста преди него. Съвсем естествено, без допълнителни уговорки и напразно суетене, си разменихме ролите. И той, както беше редно, сега ме догонваше. Не нахалстваше. Дори, както ми се стори, беше готов дълго да чака. Затова внимателно му смигнах и побързах да му направя място. Имаше достатъчно за гледане там, където погледите ни, след дипломатичното намигване, тъпчене на място и небрежно валсиране отстрани, се приковаха. Отдалечаващата се красавица, облечена в бяла рокля на жълти маргаритки. И с леки поклащания, потрепвания и полюшвания дирижираше състоянието на хармония, което двамата отново бяхме постигнали. Нямаше нужда от разговори, в които обикновено всеки налага собствената си правота, или поне темите, които го интересуват. Без напрежение и предварително уточняване беше настанало време на истинско и пълно разбирателство.

Тогава най-неочаквано се сетих за Антон Павлович, дори го усетих наблизо – вече не толкова скромен, – а това поне за мен означаваше, че в този момент той поглежда в същата посока. От слънцето, а вероятно и от разстоянието, пенснето му пламва, превръща се в друго слънце, от което не само към момичето, а и към нас двамата струи ярка светли-

на и облива всичко наоколо. През това време двамата с Пламен Тушков не успявахме да откъснем очи от нея – и тя продължаваше да дефилира пред възхитените ни погледи. Изпращахме я още дълго към другия край на градината, както и досега, без да си пречим.

Палми Ранчев е български поет и писател. Бил е боксьор, треньор, собственик на кафене и игрална зала, директор на вестник, сценарист, телевизионен водещ и безработен. Автор е на стихосбирките: „Шапката на скитника“, „Манхатън, почти събитие“, „Парцаливо знаме“, „Хотелска стая“, „Среднощен човек: биографии“ и „Любовник на самотни улици и запустели къщи“. Носител е на няколко второстепенни литературни награди. Негови разкази и стихове са превеждани на английски, френски, полски, унгарски, турски, сръбски, гръцки и други езици.

Метаморфози: пазар, ексцес, тела на сцената на прехода
Автор(и): Александър Кьосев

В началото на прехода – 1990 и 1991 г., сред викащите, танцуващи и пеещи по площадите тълпи се бе родил спонтанно един лозунг. Някой извикваше „Кой не скача е червен! (вариант „Кой не скача е ченге“!“) и млади и стари, десетки хиляди, започваха с радостна безсмисленост едновременно да скандират и да скачат. По някаква тайнствена симпатия откритото, свободно слово на демокрацията се съчетаваше с подскачащото тяло. Сякаш от само себе си, без намесата на каквато и да е гражданска съзнателност или ясна идеология, самите тела демонстрираха, че са отхвърлили някакво бреме и никой вече не може да ги сплотява, да ги кара да скандират, маршируват и ликуват под строй, нито да ги подстригва и да униформизира дължината на полите и формата на панталоните им.

Когато едно общество се променя, променят се едновременно и неговите режими на публичност и телесност. От 1989 до днес повечето източноевропейци претърпяха върху себе си особената двойственост на този процес. Разпадането на предишната власт беше разпад и на идеолого-бюрократичния апарат, с който социализмът управляваше гласовете и телата. Това доведе до тяхното „анархизиране“, но едновременно с това преобърна и онзи възлов пласт от телесни образи и метафори, чрез които бившият комунистически строй описваше органиката на своето „пролетарско единство“. В новата ситуация на хаотична демокрация и агресивна публичност предишната норма на репрезентация (бодри, сплотени и борчески младежи в поход към светлото бъдеще) беше пометена от една съвсем нова телесна видимост: по-долу ще стане дума за многоликите ѝ прояви. От друга страна, благодарение на настъпилата почти безгранична свобода на словото сочните метафори на тялото навлязоха в такива сексуално-абдоминални територии, които граничеха със скандала. Всичко това наруши предишното равновесие между визуални и словесни кодове и пре-подреди цялата констелация на публич-

ните езици. Тъкмо това ново и нестабилно равновесие в постсоциалистическите общества възнамерявам да опиша в този текст.

Днес не е трудно да разберем защо демонстрациите на градските маси тогава приличаха на разкрепостен и хаотичен публичен танц, в който политическият протест и сценичната игра се преплитаха. Преплитането на политическото с други жанрове беше видимо с просто око: митингите от 1989, 1990 и 1991 протичаха по площадите на „сините крепости“ Пловдив, София и Варна като нещо средно между антикомунистическа публична акция, художествен перформанс и гигантско парти: на тях не само се скандираха политически искания, но много се пееше и танцуваше, до политическите говорители на опозицията постоянно се появяваха известни певци и рок групи („Щурците“, Георги Минчев, Васко Кръпката с „Подуене блус бенд“, Ангел Джендема и пр.), които „подгряваха“ тълпите с парчета от типа „Аз не съм комунист и никога няма да бъда“ и „Развод ми дай!“ От своя страна тълпата се люлееше, друсаше и подскачаше без стил и без ред, но за сметка на това с невероятен духовен и телесен ентусиазъм. Плакатите, рисувани от самодейни художници, импровизираните сцени, гигантските пародийни маски на Тодор Живков и задължителният „син момент“ в дрехите на демонстрантите, балоните и знаменцата засилваха впечатлението, че между новата политическа публичност и карнавала границата е проходима.

Това естетическо и игрово инсцениране на политическото раждаше странни съчетания. От една страна, беше време на словесната буквалност и бруталност: хората имаха нужда да огласяват (или по-скоро да „извикват“) очевидни истини в публичното пространство от типа „Демокрация!“, „Долу БКП!“, „45 години стигат!“ – едно екстатично нарушаване на „живота в лъжата“ и публично заживяване в истината[1]. От друга страна, новата свобода просто се демонстрираше директно – чрез телата, излагащи се на публичния поглед в танци и игра: по тази причина в митингите имаше и известен комизъм, и възхитителна, детинска наивност.

1 В есето „Частният живот на публичния език“, включено в настоящото издание, сравних тази словесно-политическа акция новото агресивно буквализиране на освободеното публично слово срещу предишния официален „дървен език“ на комунизма с античния жанр на паресията: рисковото извикване на истината в очите на тиранина, което е можел да направи древният свободен гражданин на агората.

Колективното подрипване – анархистична пародия на всяка идеологическа сплотеност на телата – беше нещо нечувано преди. В комунистическия режим масовото тяло на пролетариата (дефилиращо, размахващо знамена и скандиращо партийни лозунги на официалните комунистически паради), както и „апаратните“ тела на комунисти и сътрудници на тайни служби се подчиняваха на неизречена дисциплина: дървеният език на комунизма (както го нарече френската изследователка Франсоаз Том) предполагаше и официално-вдървено телесно достойнство, следващо (или имитиращо) идеологическите норми. Затова след 1989 г. предишният партийно-телесен диспозитив се оказа абсолютно несъвместим с новата, разюздана инфантилност на масовите митинги-танци и на политическия joissance на раз-дисциплинираните тела, копнеещи да пародират с безсмислени подскоци предишната „дървеност“.

Гениалните анонимни автори на лозунга „Кой не скача е ченге!“ бяха успели да формулират очевидното за всички: че комунизъм и анархистична скокливост не могат да се вържат едно с друго. Споделената, непоколебима интуиция гласеше: хората от тайните служби и комунистите дори и да искат да се маскират като демократи, няма да могат да подскачат – просто официализираните им дървени тела и представата им за собствено достойнство на ченгета няма да позволят това. Радостният произвол на скачащите се преживяваше като автентичен и не-имитируем, с което свободният танц на телата негласно беше обявен за последен критерий за истинска политическа идентичност. Протестиращите маси вярваха (и това бе утопия на прехода), че словесната паресия и подскачащото тяло са тъждествени в това, че са единствените политически езици, разкриващи с очевидност „кой кой е“ в едно общество, окончателната истина за него[1].

В периода между 1989 и 1992 г. въпросната функция на тялото – да демонстрира в публичната инсценираност на своя ексцес разобличителни истини, беше в състояние да се пренесе и в други, най-неочаквани области. Този период в никакъв случай не беше само период на

1 Впрочем още тук се проявяваше един от многото парадокси на посткомунистическия режим на телата: подскачането в последна сметка имаше смисъл само като масова колективна акция, т. е. вкарвайки го в колективни модуси, то отричаше на тялото правото на автономия и индивидуална вироглавост. В този смисъл наследството на комунизма беше живо дори и във формата на радикален протест срещу него.

празник, а беше и време на възмущение, протест и покруса (от различните манипулации на прехода, от съмнителните изборни резултати и опитите „да се докарат танковете“[1] и пр.). Като гъби никнеха различни форми на протестно поведение: живеене в палатковия „Град на истината“ в центъра на София, живи вериги около парламента, блокиране на улици и кръстовища, седящи стачки, и във всички тях телата играеха важна роля. Обикновено тя беше свързана с някаква граница и нейното прекрачване: телата символизираха протеста чрез различни трансгресии и крайностите (но символични, „нежни“, лишени от истинско насилие) бяха правило. В подобни ситуации беше напълно обичайно да се привлече като публичен аргумент на истината цялата гама на телесната обсценност. На един от първите митинги например някой пусна „член трети“ на предишната конституция (гарантиращ еднопартийната система) под формата на огромен мъжки полов орган, направен от розови балони: на тълпата ѝ беше дадена възможност с удоволствие да го да пукне (кастрира). Имаше още много подобни политически „мръсотийки“ – от призивите за „син шут“ в задника на комунизма, през плакатите на партията „Нов избор“, нагледно изобразяващи мухлясалите „стари гъзове“, до забавно-лаконични песнички от типа „Краси Премянов, педерас, педерас!“ Както във всички епохи на народни вълнения архаичните метафори на игровото телесно издевателство и сексуалното поругаване бяха задължителен израз на раздялата с предишния социален ред.

Понякога обаче скалата на телесния ексцес имаше и по-неочаквани, по-сериозни и дори страшни прояви. През нощта на 26 срещу 27 август 1990 г. в София беше запален Партийният дом. Този и до днес все още неизяснен случай (провокация ли беше това, или реален изблик на масово възмущение) беше провокиран от телесен акт: заплахата на гражданина Пламен Станчев, че ще се самозапали, ако комунистическата звезда на върха на сградата не бъде отстранена. С това режимът на телата по време на преход влезе във фаза, която може да бъде наречена „аргументите на саможертвата“.

През юли 1991 г. 39 депутати от опозицията (властта беше в ръцете на посткомунистическо правителство) отказаха да гласуват новопредложената конституция на Република България, след което напуснаха пар-

1 Прочута реплика от 1990 г. на премиера Петър Младенов по време на масови протести.

ламента, а неколцина от тях, най-известните публични фигури, обявиха колективна безсрочна гладна стачка (тя имаше конкретни искания, между които и всенароден референдум). Разбира се, гладуването е политически символ само ако е във фокуса на публичния поглед, затова то беше организирано не в домовете, а на открито – в палатков лагер сред малка, но централна софийска градска градинка, в непосредствена близост до Народното събрание. По същата причина не само лекарски екипи, но и телевизионни канали и вестници внимателно следяха здравословното състояние на стачкуващите. С тази своя постъпка 39-тимата се отказаха от прерогативите си да гласуват срещу конституцията според парламентарната процедура в името на един саможертвен режим на тялото. В техните очи ситуацията в парламент със силно нарушен „морален кворум“[1] беше толкова крайна, че единствено граничното поведение на телата им, а не ролите им на депутати можеше да демонстрира истината на тяхната позиция по непосредствен и очевиден начин. Записани са следните изказвания на стачкуващи: „Не разбирате с какво силно оръжие разполагаме в момента...“, „Ако се стигне до смъртен случай, много бързо ще се разрешат проблемите“.

Тези мнения, вероятно споделяни по това време от повечето участници и наблюдатели, показват, че подобни гранични акции всъщност преминават отвъд правните норми на демокрацията и превръщат тялото, отказало се от политическите роли и въпросните официални норми и докосващо се до смъртта, в очевиден гарант за истината и морала на определена позиция. От друга страна това общо настроение позволи и на метафорите на смъртта, болестта и разлагането на телата да се превърнат в силна политическа реторика:„...когато влязохме в парламента, за да гласуваме закона за изборите... нашите тъй наречени колеги от СДС бягаха от нас като прокажени. Имах чувството, че влизам в морга. То така си и беше – една голяма политическа морга.[2]„

След гладната стачка на 39-тимата публичният жест, с който тялото се излага на риск заради очевидната истина на една политическа кауза, се превърна в традиция. Още през юли 1991 г. десетки, а може би и стотици обикновени граждани извън лагера гладуваха от солидарност

1 И. Рибарева, В. Николова (съст.). Протестът на 39-те. Документален разказ за гладната стачка на „групата на 39-те“ по повод на новата конституция (април-юни 1991). С., 2000, с. 230.

2 Пак там.

с депутатите. По-късно, през юни 1993 г“ в българския политически и публичен живот придоби особена известност гладната стачка на поета и депутата Едвин Сугарев срещу президента Желев. Ето един характерен цитат от отвореното писмо на Сугарев до Желев, в който пресията и рискът на тялото се преплитат по очевиден начин: „В три думи Солженицин беше концентрирал онова, което беше символ верую на много интелектуалци от Вашето и от моето поколение. Бе призовал „Не живей в лъжа!“ Спомнете си това, господин Президент! Защото тези думи са причината да Ви пиша днес. Защото не съм живял в лъжа и няма да живея въпреки Вашите усилия да изковете от лъжата една нова, удобна за Вас реалност, защото за три години и половина този народ беше лъган неведнъж, драстично и безмилостно... И не рядко лъжата говореше чрез Вашата уста... Вие спокойно можете да управлявате тази страна, но само след като платите моралната цена за това. И моят живот ще бъде тази цена. Защото българите трябва да знаят, че не всички могат да бъдат купени или заставени да се примирят. Че винаги ще се намери някой, който да удари с юмрук по масата и да назове нещата с истинските им имена.“[1]

Това не беше единичен, а типичен глас, макар и Сугарев да беше един от най-смелите му изразители. В началото на прехода граничното състояние на тялото систематично биваше поставяно в категорично отношение с ключовия въпрос за истината и лъжата: доброволната и публично видима смърт се възприемаше като последното убежище на истината, като протест на самото тяло срещу лъжата – тогава, когато всички други аргументи вече са изчерпани. Стачката на Сугарев породи нова вълна от други гладни стачки. Парадоксалното в тях (а днес, след като никой не умря, можем да кажем вече и „комичното в тях“) беше, че очевидната истина, която те предполагаха и в която бяха втренчени, се оказа не само една (демокрацията е по принцип политически строй на множествени и разни истини). Още тогава не беше кой знае колко трудно да се види това – оказа се, че през юни и юли 1993 г. множеството на самопожертвователните гладува за разни каузи: някои от тях подкрепяха Сугарев, а други – президента, всички бяха решени да стигнат докрай, никой не стигна... Но за този противоречив потенциал на телесните публични аргументи ще говоря по-долу.

1 В. Демокрация, бр. 130, 8 юни 1993.

Граничното състояние

При цялата разлика между танцуващото, обсценното и гладуващото тяло разнообразните публични телесни режима от началото на прехода имаха една важна обща черта[1]. Поставено в гранична ситуация – на ръба на смъртта, на ръба на позволеното, в състоянието на сексуална агресия, в екзалтацията на ругателството, в екстремумите на глада, пред блясъците на пожара или в публичния празник с неговото екстатично-анархистично подскачане, лиминалното състояние на тялото се оказваше (или се използваше като) последен и отвъдпроцедурен политически аргумент. Колективното тяло танцуваше/гладуваше/ругаеше/скандираше очевидната истина и с това отричаше всички конвенции и процедурни опосредявания – както на демократичните политически институции, така и на публичния дебат. Акцентът беше именно върху очевидността на граничното състояние: то отхвърляше доказателства, аргументи, диалог, изслушване на опонента и пр. (въпреки че тъкмо по това време в определени елитарни вестници течеше нещо като просветителска кампания, обясняваща, че „демокрацията е процедура“). Понеже след комунистическия режим публичното слово като цяло беше дискредитирано, в подобни екстремни ситуации тялото понякога просто го блокираше, инсценирайки своята „видимост на границата“ като непосредствено битие в истината след дълъг „живот в лъжата“ – една философско-политическа утопия, която дисидентската култура от Паточка и Хавел до Солженицин и Лев Копелев непрекъснато възпроизвеждаше. Българската опозиция беше приела тази утопия като своя и също я масовизираше.

1 Тя не бива да скрива от очите ни и несводимите разлики между танца, секса, глада и смъртта като състояния на телата близки в своята граничност, в съдържанието на своя социален символизъм, те могат да бъдат и на светлинни години едно от друго. Впрочем тази скрита потенция за „десиминация“ на телесната символика беше видима още тогава, в началото на прехода. Тялото е манипулируем социален символ и новите лидери на БСП успяха бързо да се ориентират в нововъзникналата медийна и публична ситуация и да ангажират публичен телесен ресурс за свои цели на техните митинги също започнаха да се появяват рок певци и фолк звезди, започна да се танцува, организираха се фестивали и инсценировки: червени бабички с тигани и тенджери започнаха да пародират по сходен начин социалния протест. Разпадането на единната телесна символика се изрази и в това, че определени телесни прояви се превърнаха в медиен капитал, започнаха да се продават като телевизионна и вестникарска стока и се сляха с други, комерсиални прояви на телесността, за които ще стане дума по-долу.

Въздействието на телесния трансгресивен ексцес се засилваше и от други фактори – той се надграждаше над суб- и контракултурни традиции, съществуващи отдавна под официалната повърхност на комунистическата идеология. В света на българската рок и поп музика (увлякла през 70-те и 80те години сериозни маси от българската градска младеж) тялото, облеклото, косите, жестикулацията и танците имаха сходна ексцесивна динамика, скандализираща общественото приличие и смесваща колективния „купон“ със свободното себеизразяване. Ето защо не беше случайно, че митингите и рок естетиката се привличаха.

Разбира се, този квазиполитически език на тялото-истина не беше дълготраен. Заедно със залеза на българската политическа паресия в публичния език се изчерпи и неговият утопичен потенциал. През 1991 г. 39-тимата депутати не успяха да предотвратят гласуването на конституцията, нито през 1993 г. Сугарев успя да свали президента Желю Желев. Някъде през 1993-1994 г. митингите неусетно станаха досадни, танците секнаха, рок певецът Кирил Маричков, а по-късно и Едвин Сугарев напуснаха парламента и официалния политически живот. Както стана дума по-горе, нито един от рискувалите телата си в публичното пространство всъщност не умря, а мнозина, които умряха, направиха това не-публично и невидимо[1]. Знак за изчерпването беше и превръщането на гладните стачки в обичаен аргумент (досаден и неефективен) срещу едно или друго политическо решение (дори срещу икономически решения на частни фирми) и възпроизвеждането на някаква псевдорисковост на тялото (например чрез пародийни явления от типа на „щафетни гладни стачки“, които с право бяха обвинени, че са форма на диета).

Припомняме на известното

Този тесен публичен пласт на антикомунистическия протест съвсем не изчерпваше процесите на българския преход. В България се случиха редица позитивни неща в сфери на живота, които не бяха публични или бяха само косвено свързани с публичността. Беше отменена еднопартийната система, бяха разделени законодателната, изпълнителната и съдебната власт, дойдоха и си отидоха избрани и свалени по демократичен начин десетина правителства. Изцяло беше променена външната

1 Такава например беше смъртта на поета Биньо Иванов, който след като беше продължил гладната си стачка, съпровождаща и подкрепяща тази на Сугарев почти до възможния трагичен предел, умря няколко години по-късно от бедност, липса на медицински и човешки грижи, а може би и от не-публичен глад.

политика на страната, която се преориентира към влизане в Европейския съюз и приемане в НАТО. В период от около 10 години бяха създадени демократични в принципа си институции, беше отменено смъртното наказание, възникна относително независима медийна сфера, осъществи се противоречивият преход от планово стопанство към пазарен капитализъм, извърши се (макар и непълна и проблематична) реституция на отнетото имущество, реформирани бяха армията и полицията, университетите получиха автономия. Паралелно с това, също извън сферата на публичната видимост, протичаха и негативни процеси, които се оказаха определящи за българското общество: тайно преразпределение на богатството, източване на банки, невидима преорганизация на групи от предишните тайни служби и части от комунистическия апарат, а в периода 1990-1996 г. се роди българската мафия с всичките ѝ криминални, съдебни и политически разклонения. Държавата беше неспособна да се справи с организираната престъпност и със сенчестата икономика, политическата сфера се оказа медийно манипулируема, проядена от корпоративни интереси и лобизъм, социално слабите изпитаха на гърба си какво значи свръхлиберален пазар, а поради специфична комбинация от икономически, политически и образователни причини огромни групи участваха в миграции и емиграции.

Някои от тези процеси имаха отношение към телата и словото. Те произвеждаха нови норми и нови форми на социалната телесност, поставяйки ги в отношения към пазара, към новия тип консумативност, към новите медии, към новосъздаващите се силови структури и криминални слоеве. Тези разнообразни телесни режими заслужават кратко описание преди да си поставим въпроса за връзката им (ако има такава) с публичното тяло-истина.

Пазарът на телата-образи: изтъняване на границата между пазар и публичност

Тъй като новият пазар съдържаше в себе си нещо глобално и постмодерно, той беше пазар не само на стоки (и дори не толкова на стоки), а и на образи. Производството, консумацията и циркулацията на пазарните тела беше колкото реална, толкова и символна: пазарът се беше прелял мощно в публичната сфера или поне в онази нейна част, която се нарича „видимост“. За да разберем важността на този факт обаче, трябва да се върнем назад с десет или двайсет години.

Както беше споменато, по времето на комунизма допустимите публични репрезентации на тялото бяха доста строго нормирани (особено на голото тяло). На тялото не му беше позволено да бъде съблазнително или откровено сексуално, както не бяха позволени себеизразявания от по-висш, духовен регистър. Не бяха позволени и самоцелният телесен естетизъм или пък тялото-емблема на чистата сила и екстремното насилие. Комунистическите норми личат особено ясно в картини, скулптури и филми от 50-те и 60-те години: там голото тяло е силно, активно и дееспособно, изобразено е с определени реалистични техники, но е не-индивидуално и дееротизирано, подложено е на контрола на студени неокласически, академични и емблематично-комунистически норми. Телесните пози на тялото, мимиките и жестикулацията, взаимните съполагания и композиции на телата в масови свръхтела трябваше да бъдат избирани от лексикона на една официална иконография, фокусирана около ограничен брой роли: героическата, трудовата, спортната и бюрократическата (тялото на вожда беше особен случай). Всичко това (нека ми бъде позволен и един личен спомен) може да бъде описано от една случайно изтървана фраза на стар партиец, който един есенен следобед заедно със зет си внасяше в мазето тежки щайги, пълни с буркани: „Здрав комунистически дух в здраво тяло.“ Комунистическото тяло беше здраво, нормално и нормативно в своята нормалност: позволено му беше да се докосва само до един вид екстремум – този на военния, разузнаваческия, трудовия или спортния подвиг (фигурата на космонавта ги обединяваше всичките в космически синтез).

По тези причини, както и поради рудиментарно развитата реклама и козметична индустрия, проникването в българското медийно и публично пространство дори на мека еротика беше почти невъзможно. По същия начин отсъствието на екшън-жанра, потиснат от комунистически филми за Втората световна война и Съпротивата, изключваше друга доминантна естетика на глобализиращия се медиен свят – естетиката на чистото насилие и образите на бруталното тяло. До началото на 80-те години „екшън“-сцените в киното бяха образец на наивност – жанрове, изобразяващи насилие без морална и историческа перспектива, просто не бяха възможни. А забраната за публични изображения на еротични и сексуални сцени действаше почти без изключения (порнографията и дори внасянето на порнографски издания се преследваха със закон).

По времето на мекото разпадане на комунизма и особено през последните 13-14 години в България, както и в глобален мащаб, еротиката, сексът, насилието и перфектната „моделна“ красота станаха стандартни стоки. Както е известно, спецификата на тези стоки е „воайорска“ – тяхната потребителска стойност е много по-малко отделима от образите им, отколкото при стандартните стоки. Ефектът в българския контекст, белязан от внезапното разпадане на една отдавна неефективна и изкуствена идеологическа цензура, беше завладяване (и бърза доминация) на гладния „постпуритански“ пазар от тези образи и едновременно с това насищане на видимото публично пространство с тях. Навсякъде – в телевизионни и вестникарски реклами, в билбордове, флайери, светски списания и шоупрограми пределно разкрепостените образи на телата придобиха невероятно разпространение, и то под формата на няколко основни комерсиално-естетически абстракции: порнографското и еротичното тяло, съвършеното тяло от козметичните реклами и тялото на „модела“, „фитнес“-тялото или мъжкарската планина от мускули, свързана с екстремни актове на мощ, оцеляване или насилие.

Реалните консуматори на реклама и на медийни образи от своя страна реагираха на това по очакван начин: те интериоризираха пазарните образи, които започнаха да управляват естетиката и „производството“ на собствените им реални човешки тела. В новата ситуация изброените едностранчиви образи на тялото се оказаха нормативни модели, способни да задават анонимно-валидните публични репрезентации на всички възможни видове телесност. На практика те започнаха да направляват „конструирането“ на реални тела (било то спортни, медикаментозни, козметични или хирургически), както и да определят принципите на съзнателното себеинсцениране на тялото в публичното пространство. Казано по-кратко – телата станаха такива, каквото беше пазарното и медийно търсене: те последваха медийно-пазарните образци и се опитаха да се слеят с тях. По-долу ще опиша няколко примера.

Порнографското тяло

След 1989 г. не само еротиката стана видима, видими станаха откровените ѝ отношения към парите, рекламата, медиите и към новия, напълно либерализиран пазар. След приемането от парламента на съответния закон по всички български кабелни оператори се появиха порноканали (XXL, Spice Platinium и др., някои програми и кабелни оператори дори бяха глобени за излъчване на подобни програми без ли-

цензъ). В София и във всички големи градове се появиха стриптийз барове, нощни клубове и програми с еротични танци, включително добилото слава „Chipendale-show“. По морските курорти нашумяха състезания от типа на „Мис Бюст“, „Мис Мокра фланелка“, „Мистър Пенис“ и други подобни. В духа на всепроникващата публичност списание „Тема“ създаде обща картина на еротичния бизнес в България: описа пазара на проститутки, разслоението между елитни, масови и аматьорски секс услуги, направи нещо като карта на основните клубове в София, Пловдив и Варна и приложи предварителна статистика (4611 проститутки, официално регистрирани в България, около 150 млн. евро оборот от този тип услуги – оказа се, че не сме толкова напред в сравнение със средните норми на Европа).

Този процес беше двойствен – паралелно с отпадането на фалшивия комунистически пуританизъм границите и регламентите изчезнаха: всичко стана позволено, по всяко време и навсякъде. За разлика от други страни, в които подобни издания се продават в специално обозначени магазини, в България еротичната вълна не познаваше ограничения: откровено порнографски списания като „Табу“, „Розов свят“, „Лолита“, Топ-секс“, вносните „Private“, „High society“ „Leo“ и пр. равноправно и равномерно се продаваха (и все още се продават) направо на сергиите заедно с всекидневници, life style журнали, детски списания и медицински издания за пенсионерите. В почти всички (включително и в „сериозните“) български вестници имаше еротична страница, рекламираща компаньонки, еротични клубове, телефонен секс и пр. Въпреки че проституцията беше забранена със закон, не само че съществуваха публични домове, но таксита намекваха в самото си наименование, че могат да закарат клиента до подобни места (най-находчивите бяха изобретили и фирмен надпис „такси-с-експрес“), а най-евтините проститутки предлагаха услугите си посред бял ден направо на двете български магистрали.

Книжният пазар, който след фалита на предишните книжарници около 10 години тече също на открито по сергии, също беше залят от еротични и порнографски романи, справочници по сексуални техники, еротичен масаж и пр.

Така публичното пространство беше наситено с еротични и откровено сексуални образи, често на ръба на откритата порнография и комерсиалния секс. Същественото беше, че в българския случай ставаше

дума за едно не-артикулирано публично пространство, в което отсъстваха както традиционни буржоазни морални мерки за позволено и непозволено, така и ясна география на еротичните райони в големите български градове – всичко можеше да се види и да се намери навсякъде, нямаше забранени пространства, нямаше „червени“ квартали, нито достатъчно ясно специализирани секс магазини или хотели с еднозначна репутация.

Козметика и Body building

Еротичното далеч не беше единственият телесен пазарен обект. Огромен брой хора, особено от по-младите поколения, започнаха да полагат грижи не толкова за своето здраве, колкото за своето тяло като за визуален и естетически (и само косвено еротически) обект. Те се отдадоха на модния body building, изграждайки съвсем съзнателно и планомерно своето тяло като личен капитал. В българския случай обаче това телесно себеизграждане се разрази, следвайки няколко трудно съвместими, почти алтернативни и враждуващи модела.

Първият може да бъде наречен елитарно-буржоазен, защото получи разпространение в столицата и в големите градове, където поради наличието на сравнително богати клиенти беше видим бумът на козметични магазини, на програми и фармацевтични препарати за отслабване, на сауни, салони за красота, солариуми и зали за масаж и ароматерапия. Със силата на неподлежаща на оспорване престижна мода те навлизаха сред новите икономически и публични елити, които трябваше да придобият „западен“ вид. За целта не се жалеха пари, усилия и телесни страдания, свързани с луксозни, а понякога и с не съвсем безопасни практики като lifting, козметична хирургия, липосукция и пр.

Паралелно с това се появиха и други практики, които бяха на ръба между козметичната и новата еротична култура: не само сред огромен брой момичета и млади жени, но вече и сред младежите (а понякога и сред други поколения) стана модно цялостното обезкосмяване, съпровождано със свръхпредизвикателен грим и с облекло, понякога стилизирано дори в садо-мазо естетика. Така в българския случай „козметичното“ тяло често не можеше да бъде различено от еротическото (дори и от порнографското); както политиката на рекламите, така и практиката на новите елити активно смесваха двата вида пазарна красота.

Паралелно с култа към тялото на модела и еротическата звезда се появиха контракултове и младежките субкултури, които по-скоро па-

родираха козметичното, моделното и еротичното тяло. Модите „грънч“, антимоделната и антикозметичната естетика – размъкнати дрехи, криещи тялото, предизвикателно нееротични, груби обувки срещу високите токчета, както и ексцентрични цветове на косите (лилави, сини, електрик зелени, кислородни и пр.) вероятно бяха естетическо-социален бунт срещу внимателно отгледаните коси и фризури и срещу онези, които ги носеха. Границата между пародията на козметично-еротичното и неговото възпроизвеждане обаче беше крехка: субкултурната мода „метал“ например освен страст към кожи, мотори и разкрепостено сексуално поведение въведе още и масовата практика на татуировките и рисунките по тялото, често поместени върху особено деликатни и привлекателни телесни области. Прекрачвайки традиционно различни за двата пола норми, и младежи, и девойки вече носеха обеци, гривни, гердани и вериги, а мнозина от тях се влюбиха в практиката piercing, при която образът на пробитото, промушено и гарнирано с никел тяло напомня едновременно на бижутерски и на садо-мазо практики. Татуировките, окичването и piercing-ът се практикуваха най-вече тогава, когато тялото се излагаше на чужди погледи (по елитните морски курорти, по скъпите дискотеки и клубове) – демонстрация, която се комбинираше с предизвикателно и оскъдно, но марково облекло, dirty dancing и инсценировка на забранено сексуално поведение. Така в България границите между доминиращите пазарно-естетически и контракултурни моди на тялото се оказаха преливащи се, и то твърде безпроблемно.

През този период в България се създаде и една област, в която тялото се строеше по съвсем различни модели и принципи. Появиха се клубове за силов физически спорт, фитнес и културизъм, в които думата body building придоби друго значение – на различни космически изглеждащи уреди яки младежи, наядени с протеини, надуваха мускули и заприличваха на тежкоатлети. За по-малко от 10 години в тази среда беше променена телесната норма на мъжкото младежко тяло, която се приближи до тази на културизма и на нещо, за което ще стане дума по-долу.

Тялото и спортно-криминалната култура: мутрите

По-горе стана дума, че в социалистическа България почти отсъстваха масови практики и жанрове, в които грубата сила и насилието добиваха публични презентации. Тук обаче трябва да се посочи едно важно изключение. В периода от 60-те до края на 80-те години в страната бяха развити силовите тежкоатлетически спортове – борба, бокс, вдигане на

тежести, бойни изкуства и пр. Огромен брой български борци и щангисти, боксьори, гребци и други силови състезатели станаха световни и европейски шампиони, а социалистическите медии тържествено отразяваха златните медали на олимпиади и световни първенства, чрез които социалистическият строй демонстрираше успехите на своя спорт на световната витрина, а латентният национализъм добиваше самочувствие чрез телевизионни мускули. И все пак тежкоатлетите от това време се появяваха рядко по медиите и почти никога не демонстрираха себе си по публичните градски пространства. Извън първенствата те сякаш изчезваха под повърхността на видимото, скриваха се в своите стадиони, спортни зали и тренировъчни съоръжения. Тяхната „слаба видимост“ се дължеше и на друго: под повърхността на официалната публичност силовите спортисти бяха в естествен съюз, а често бяха и естествено попълнение на тайните комунистически служби.

След 1989 г. тази огромна и взривоопасна армия от тежкоатлети остана без работа и без централизирани държавни структури, които да я дисциплинират и държат в подчинение. Тогава този потенциален човешки ресурс за насилие се отля в две основни групи. От една страна, голяма част от тези спортисти се преляха в структурите на организиращата се престъпност, която паразитираше върху прохождащия български бизнес, и станаха грубата „изпълнителна“ власт на българската криминалност. От друга страна, криминализиращата се българска икономика и всекидневният живот налагаха нужда от охрана – така се появиха огромен брой охранителски и застрахователни фирми, чийто апогей беше отново около 1992-1993 г. Най-често между криминални и охранителски групировки границата беше пропусклива и това създаде твърде характерното название „силови групировки“ за сдружения, които са на ръба на закона и притежават огромни капитали в пари и в жива – груба – сила. В ситуацията на корумпирана и неефикасна полиция, малка армия и слаба държава монополът върху насилието престана да бъде държавнолегитимен и почти премина в ръцете на силовите групировки.

Тази доминация на телесната сила в комбинация с икономически, политически, съдебни и криминални ресурси създаде странна обществена естетика, концентрирана върху телата на „борците“ (разпространеното групово название за всички бивши тежкоатлети), които тук ще наричам „постспортни“. Новата телесна естетика възникна и поради

новата, преекспонирана видимост на мутрите, които във функцията си на криминални или охранителски туловища вече не се криеха, а се появяваха демонстративно на всички възможни публични места – кафенета, ресторанти, клубове, хотели, дискотеки, курорти, много от които бяха и тяхна „законна“ собственост. Това демонстративно излагане на телата срещу ужасения публичен поглед имаше ясна функция: то трябваше да вдъхва страх. Обикновено „борците“ бяха с 30-40 килограма по-тежки от добре сложен мъж и носеха емблематично облекло – потници и фланелки без ръкав, три четвърти панталони, сандали на бос крак, през лятото, и спортен анцуг през зимата (златният ланец на шията и черните очила бяха неизменни техни атрибути през всички сезони). Отработената поза (изнесени напред свръхмускулести ръце, танцово пристъпващи сякаш на невидим тепих крака) трябваше да подчертае готовността им за мигновена битка; впрочем тя ставаше реалност и при най-малък повод, така че се извършваше реален терор над обикновения българин, а не само „репрезентация“.

От една страна, за „борците“ възникнаха огромно число вицове, т. е. техният образ бе придърпан към долната граница на масовата култура, близка до отвратителното и срамносмешното: масовото съзнание ги моделираше като нещо средно между зловещи трикстери и тъпи тролове и им прикачи наименования като „мутри“ и „вратове“, изтеглящи ги към животинската грубост, бруталната сила, грозотата и бездуховността. От друга страна, около мощните, но вече разпуснати, надебеляващи тела на тези бивши тежкоатлети непрекъснато витаеше заплаха, което неминуемо създаваше (особено между по-младите) особена тръпка, някаква нова норма на тъмна еротичност. Тя вероятно беше подкрепена от нахлуването на бруталния интернационален екшън в българската телевизия, в киното и видеосалоните и от представите за агресивна мъжественост, които той създаваше. В особения балкански контекст бруталните тела се оказаха по особен начин привличащи – те символизираха достъп до пари и власт, грубата им сила фасцинираше много млади девойки. По този начин възникна прочутата пародийна телесна двойка на българския преход – към „мутрите“ се прикачиха и „мутресите“. Често по улиците на големите български градове можеше да се попадне на следната гледка: девойка с тяло на модел (доста често наистина модел или манекен с тяло, дообработено в салоните за красота и от козметичната хирургия), облечена със свръхскъпо, марково облекло, до огромно,

мощно и по своему безформено туловище на борец в къси панталони и по джапанки. Тази двойка не просто посещаваше, а и показваше себе си на всички възможни публични места, защото се смяташе за престижен символ на социален и телесен успех.

Така новият пазар създаде едновременно тела и образи на тела във взаимна конститутивна диалектика. Тя би могла да бъде обобщена в перифразата „Здрав капиталистически дух в здраво и красиво капиталистическо тяло“, ако не бяха няколкото детайла, които да пречат на подобен лесен паралел с времето на социализма. На първо място новият режим на пазарна телесност работеше не с идеологически фикции („сплотените пролетарски колективи“), а с пазарни фантазми: освен това най-важният посредник при производството на тела и образи не бяха вече масите, а самотният среден консуматор на телесност. Цялата продукция беше предназначена за него и винаги се случваше в единствено число: тя адресираше неговите фантазми, внушаваше му неща за собственото му тяло, инсцениираше еротичните му видения и страхове, заместваше неговото и всички реални тела с техните съвършени, идеални двойници, за които той мечтаеше. В определен смисъл за този режим беше едно и също дали се изобразява/моделира еротично, козметично или атлетично тяло, или се адресира тази или онази фокусна група от пазара: важна беше общата абстрактна форма на управляващия фантазъм. Разпространяван едновременно от козметични студия, порно индустрия, фитнес салони, телевизионни предавания и реклами, абстрактният инвариант си оставаше индивидуалистичен и консуматорски. „Ти трябва да имаш/да консумираш идеално тяло“ се превърна в императив на въпросното пазарно въображение, негов дълбинен life style, в чиято форма съвпадаха и се сливаха консумацията и копнежната идентификация на средния пазарен потребител. За разлика от трансгресивните форми на политическото колективно тяло от първите години на прехода тук идеалността биваше представяна не като граница, която трябва да бъде прекрачена с цената на всичко, а като особена норма, за която всеки беше подканен да мисли като за нещо „на една ръка разстояние“, т. е. новата медийна култура представяше идеалното в категориите на нормалното и достъпното за консумиране.

Този телесен режим функционираше успешно и поради друга причина: в особената смесица между пазар и публичност визуалните кодове постепенно бяха спечелили битката за публичността. Въпреки съпро-

вождащата литература за „здраво хранене“, козметични съвети, „body building“ и прочие образите бяха основното. Непосредствената, завладяваща сила на съвършените тела се носеше главно от точковидни, леснодостъпни „гледки“, от тяхното агресивно себеналагане, мигновена разбираемост, привидна универсалност и хипнотична очевидност. В една посткомунистическа, но и постмодерна ситуация образите придобиха особен статут, статута на пазарното тяло-образ, различен както от комунистическата, така и от ситуацията на политическия преход, която описахме в началото. И в двата предишни случая визуалните образи (били те на сплотените пролетарски маси, на анархистичните подскачащи тела или на самотното „саможертвено“ тяло) бяха вторични – те се нуждаеха от словесен идеологически контекст, за да бъдат разбрани. Такъв ключ за разбиране на вестникарската фотография, кинопрегледите и официалната живопис от времето на Червенков и Живков беше големият комунистически разказ за пролетарския поход на масите към светлото бъдеще; макар и коренно противоположни, появилите се след 1989 г. идеологии (неоконсервативният разказ за реставрацията на „единствено нормалния човешки строй“ или либералният, политико-философски разказ за възстановяването на основните ценности на модерната епоха, за край на „живота в лъжата“ и начало на „живота в истината“) бяха неизбежни и необходими за смисъла на ексцесивното или саможертвеното телесно поведение: те правеха танцуващите маси или гладуващите самотници разбираеми. В пазарната ситуация, при тоталния натиск на рекламата като доминантен код[1] самите образи бяха станали напълно автономизирани спрямо словото: не само спрямо политическите идеологии, а спрямо всяка друга вербална „обяснителност“. Самодостатъчността на визуалното бавно беше превърнала всяко слово във вторичен, т. е. в не неизбежен придатък. С това новата медийна образност в прин-

1 Това е забелязано и от други наблюдатели: „...става дума за имплицитното, но решително влияние на рекламната образност върху цялата визуалност на прехода...; основни нейни тенденции са разпадането на връзката между визуалния текст и продукта, доближаването на рекламата до естетически кодове за представяне на реалното...; настъпателността на новия тип образност, повлияна от принципите на рекламата, е повсеместна. Те се разпростират не само върху фотографската образност, но и върху цялостната организация на новата преса... Доминираните от рекламата визуални езици попадат в обхвата на кризата, пронизваща всички дискурсивни практики на прехода (литература, кино, политика и пр.)“: Спасов, О. Преходът и медиите: визуалните стратегии (ръкопис).

ципа и предела си бе отхвърлила всички възможни идеологизми, носени от словесността (както и всяка нейна претенциозна *елитарност),* но едновременно с това се беше отказала и от нейния рационалистически и критически потенциал. Доминиращият код на рекламата съдържаше в себе си тенденция да пре-моделира всички други публични дискурси и да им придаде своята пазарна визуална нивелираност[1]. Този процес имаше три следствия. Първо, той доведе политическия живот на новата демокрация (който според идеалната си норма трябваше да бъде рационален дебат на различни обществени групи и партии за сговаряне на техните интереси и предотвратяване на конфликтите) до ясно визуално медиализиране. В България се случи това, което се беше случило преди десетина години почти навсякъде по света: достатъчно е да бъдеш публично „видим“, да имаш „екранно присъствие“, за да получиш шанса да станеш политик: политическите авантюри на разни звезди – от Христо Стоичков, през телевизионните говорителки, заиграването с политика на шоумени като Любен Дилов-син, а донякъде и на Слави Трифонов, та чак до победата на Йордан Лечков за кмет, са явна демонстрация на това. Второ, в ситуация на загуба на доминантна позиция „словесните“ медии – вестници и списания – се помъчиха да компенсират липсите, като наситиха езика си с „видимост“, „телесност“ и бруталност, приближавайки го до жестовия език на фамилиарното всекидневие, жаргона и аргото, и със сексуални асоциации, скандални метафори, звукови ефекти и директна агресивност, близка до ексцеса[2] – така те се превърнаха в сателити на визуалността. Трето, доминацията на рекламния визуален език доведе до конфликт между привидна документалност и същинска антирепрезентативност на визуалността: образите все повече се еманципираха от реалността и се превръщаха в самостоятелно измерение на фантазмена консумация, в чийто център – и това отново ни отпраща към темата на този текст – се намираха образите на телесното.

Хибриди

Да се върнем към началото на разказа, който започнахме, и да се опитаме да отговорим на въпроса, съществува ли връзка между двата

1 Пак там.

2 Вж. моите статии: Кьосев, А. Мълчанието на агнетата, словото на борците. В: Медиите и езикът. С., 1999; Кьосев, А. Частният живот на публичния език. В: Медии и преход. С., 2000.

вида телесност – политическата и пазарната (с нейните разновидности – козметичната, еротичната и криминалната).

Известна е мисълта, че политическите общества (традиционните и модерните) често символизират своето единство и своята кохезия в образите на Тела: в свещената видимост на кралското тяло или пък в „обществения организъм“ на демокрацията. В този смисъл публично видимите или публично „изречените“ тела винаги са метафори: те указват към кохезията на определена форма на живот и характерът на тази видимост, както и подборът на телесни части, на вътрешности, външности, парчета и на други телесни означавания говори много за спецификата на тази форма и за начина, по който тя мисли себе си. В книгата си „Корпус“ Жан Люк Нанси пише: „Основанията на общността почива върху тази абсолютна и значеща кръговост: че общността има тялото като смисъл и че тялото има общността като смисъл. Следователно тялото има общността – своята институция, като знак, и общността има тялото – на краля или на парламента – за знак... индивидуираните тела си взаимопринадлежат в едно общо тяло, чиято субстанция... съставлява основата на разкриването на политическата мистерия.“[1]

Постмодерните и посттоталитарните общества обаче са „разпръснати“ – те не притежават ясен публичен център, празен пиедестал, на който да се постави тялото-символ: по-скоро те разпространяват в цялата хетерогенна видима зона (своеобразен хибрид между пазар и публичност) цял спектър от символно натоварени, видими телесности в различни посоки, по различни медийни канали, пред различни публики. Изглежда, че в описания период – въпреки възстановената държавност и собственост, въпреки приближаването към Европа, въпреки икономическия растеж на последните няколко години, българското общество има друго усещане за себе си и за своята проблематична кохезия, което не съвпада с традиционния политически символизъм на тялото. Доминиращите телесни образи демонстрират, че то мисли себе си като мрежово, рехаво и разбягващо се; вместо централна „инкарнация“ на политическия смисъл, в неговото публично-пазарно се рее цял ансамбъл от различни, почти несъвместми телесности, които като че ли нямат общ знаменател: не съществува единен инвариант, способен да покрие едновременно и гладуващия демонстрант, и криминализирания

1 Нанси, Жан-Люк. Корпус. С., ЛИК, 2003, с. 70.

„борец“, и безразборно подскачащата, радостна тълпа, и внимаващата в своя „Визаж“ моделка, работила години върху извивката на своя лакът и наклона на главата пред камерата. Ако публично видимото тяло е инкарнация на смисъла (истината) на едно общество, то в своите тела-образи българското общество е въплътило своя „слаба връзка“, създадена от случайни съседства и докосвания. Подобна панорама от натоварени с противоречив символизъм тела сякаш твърди: няма българска „въобразаема общност“ – има само съседни групи, пресичащи се корпоративни образувания, докосващи се общности и образи, разнопосочни инкорпорации на социополитическия смисъл (смиели). А в това бихме могли да видим иронията на прехода: в момента, в който трябваше да бъде възстановена сградата на демокрацията в единствено известната ни форма – като модерна национална държава с нейните основни юридически, социални и културни институции, самото общество излъчи от себе си симптоми, говорещи, че е в дисперсно състояние. Под повърхността на реставрацията на свободния пазар, на духа на закона и институционалността то изпита недоверие в желанието на своите членове да живеят заедно, самопредстави се като конгломерат от случайни, хоризонтални кръстосвания на индивиди и групи, на атомарни консуматори, хипнотизирани от разбягващи се и враждуващи символи (тела-истини). В този режим на репрезентация саможертвеното тяло, което разобличаваше и лекуваше травмите, оставени от комунизма, беше принудено да е „редом“ с козметичните практики на life style тялото, то пък да е редом с балканската истина на грубата, размъкната сила, която граничи с предлагащото се, чисто порнографско тяло... и т. н.

Все пак на определено абстрактно ниво сякаш има един, макар и общ знаменател. Във финала на този текст ще твърдя, че общото в различните фигури на телата е самата им брутална, натрапваща се видимост, непрекъснатото присъствие на телесните функции и извивки в публичния окуляр, невероятното надмощие на изобилната корпоралност над всички останали публични езици. Казано накратко, общият им знаменател е тяхната натрапчива очевидност, сменила със своята „семантическа мигновеност“ всички културни и социални кодове, които се нуждаят от повече време, от рефлексивно отлагане, замисляне, критичност, дистанция. Което говори, че паралелно с реставрираната държавност, с реституцията на собствеността, възстановяването на законността и демократичните институции преживяваме още една, поредната криза

(може би глобална, може би чисто българска) на просвещенския проект. Маргинализиран е критическият разум, всички словесни кодове на рационалността, на които се базира политическото като гражданско общество на...[1]

Вече не става дума за ultima ratio, а за ultima corpore – поне в България.

Този общ телесен и антирационален знаменател може да бъде наречен и медиен, защото медийна е сцената, на която телата танцуват. В границите на този ексцесивен спектакъл именно медийната видимост прави възможни разните хибриди – едновременно най-интересното и най-тревожното явление.

Само няколко примера във финала. Преди две години в prime time по първа програма на Българската национална телевизия журналистката Милена Милотинова, по-късно депутат от НДСВ, пусна без коментар неколкоминутен автентичен видеоматериал. Това беше отново нелегален запис с неясен произход от войната в Чечня: чеченец заколва с щик в гъргорещото гърло – буквално като пиле или агне – руски новобранец (това предизвика невероятен скандал и дълго в българските медии беше обсъждана границата на позволеното: неутралността на новините се сблъска с онази форма на телесност, която поставя не само новините, но и всяка репрезентация под въпрос). И втори пример – след убийството на бившия български премиер Андрей Луканов вестник „Жълт труд“ публикува на първа страница нелегални снимки от разпореното от аутопсията тяло в моргата. Ние носим в себе си традиционната модерна интуиция, че политическото тяло е официално (то е тяло в костюм и вратовръзка, максимално криещо своята телесност), т. е. то съдържа в себе си определени норми, модерни табута на позволената репрезентация (само вицът ги прекрачва). В случая това не беше виц, а едно от странните преплитания в българската публичност: политическото, смъртта, сензационното, ужасното, потресното, издевателското – всичко е в един видим възел. В публичното пространство на прехода имаше много та-

1 В прекрасната си книга „Еретически есета по философия на историята“ под двойката Polis/polemos Ян Паточка описва античното философско ядро на политическото общество от модерен и демократичен тип: то се базира на гражданска общност, обединена от любов към истината и грижа за живот, съобразен с нея. Сърцевината на този политически и философски живот е общата разумна дискусия, която обединява гражданите в общото им желание да търсят истината.

кива случаи, немислимите, скандализиращи хибриди бяха множество: „мутрите“ се превърнаха в „бизнесмени“, републиканското се преплете с монархическото, политическото с козметичното, трабантът с НАТО. Никак не е случайно, че в последния български парламент влязоха няколко известни „моделки“ и телевизионни говорители (Юлиана Дончева, Милена Милотинова, Димитър Цонев и др.): те бяха с чисти красиви лица, притежаваха професионални медийни интонации, дълги крака и модни дамски/мъжки тоалети, т. е. отговаряха на всички условия, за да могат да заместят успешно традиционно модерните политически фигури с техните безлични тела-костюми.

Трети пример е новинарското предаване „Голата истина“ на телевизия „МСат“ (заглавието напомняше и на фраза, междувременно добила разпространение в порно изданията). В него говорителката Диана Великова паралелно със съобщаването на новините правеше стриптийз (в буквален смисъл) пред анонимната телевизионна публика, интересуваща се от новости около политически борби, избори, борсови индекси и спорт (това нововъведение обиколи цял свят: дори китайска информационна агенция публикува снимката на събличащата се новинарка). Това откритие на МСат, свързващо медийното лице на говорителя с внезапната видимост на неговото голо тяло, обиколи и други медии. Вестник „Труд“ въведе метеорологична рубрика, в която разголени манекенки в провокативни пози по най-телесен начин коментираха застудяванията и затопляниятa, фьона, влажността и облачността; българското издание на списание „Playboy“ нямаше никакъв проблем да привлече министри, депутати, членове на СЕМ, ректора на Софийския университет, фолк звезди – при това разликата между двусмислени интервюта от типа „формите под униформите“ и актовите снимки не изглеждаше толкова голяма. Казано накратко, традиционните публични и професионални роли, към които по традиция принадлежеше определен образ на допустимо телесно и публично поведение, вече не бяха защитени от всепроникващото обърквене на позволено и непозволено. Най-видимият знак за това явление отново е рекламата, при която близостта на рекламния образ до еротичния и дори до садомазо-сексуалния достигна нови български рекорди.

Живеем сред трансгресии, отпаднали граници и хибриди, в състояние на всепозволена видимост. Наличното общество не предлага на индивида стабилни и престижни роли, защото границите и хаби-

тусите им вече не са охранявани. От друга страна именно въпросните хибриди са крехките мостове на социалната кохезия, те сякаш са последното, което свързва групи, life styles, публични послания. Политическото, красивото, ужасното и ексцесивното (мъртво, умиращо, сексуално, промискуално, порнографско и пр.) се оказаха близко едни до други, верижно докосващи се, преливащи през невалидните модерни табута и съответно – взаимно преводими. В подобна медийна ситуация обособените сфери – политическа и публична, разбирани по традиционно модерен начин като въплътен в единен образ рационален смисъл на съвместния социален живот, изгубват своята автономност. Обърканите режими на тялото са само знак, че през пропуканите модерни граници политика и публичност се преливат и се разливат в други области – пазар, медии, шоу, които от своя страна проникват агресивно в техните територии. А във фокуса на публичните прожектори са именно тези преливания: неочаквано случилото се съвпадение между политическо лидерство, капитал, телесност и видимост. Непрекъснато наблюдаваме лидери, които са шоумени, шоумени, които са богаташи, богаташи, които имат перфектни като в реклама тела и супер секси жени, секси жени, които са лидерки, лидери, които са шоумени...

Основното, подпрагово послание е на границата на цинизма. То внушава: всичко е сводимо едно до друго. Образите на телата излъчват не символи, а главозамайващо прости тавтологии: телата са тела, парите са пари, телевизията е телевизия. И още и еквиваленции (не метафори) – телевизията е видимост, видимостта е тяло, тялото е пари, парите са власт, властта е видимост и телевизия. Няма отвъдност, няма трансцендентност, няма дори метафорична структура, в която Едното (тялото) стои заради Другото (духа). Има само промискуитет на модерните сфери със съмнителен политически смисъл.

Читателят се е досетил, че тук не се наемам да твърдя дали това е добро или лошо: вероятно то е отвъд добро и зло. Просто ни се случва.

Алтернативните (художествените) хибриди

Известно е, че художествената сфера е най-чувствителна спрямо промени, отнасящи се до символните режими на едно общество – особено когато последните засягат статута на тялото и неговата символопораждаща способност. В края на този текст ще приведа няколко примера на подобна художествена чувствителност. Те косвено подкрепят тезата,

че промените в образите на тялото са само симптом на по-общи и важни процеси.

Изкуствата по време на прехода имаха особена съдба. Някои бивши художествени величия от времето на социализма се опитаха да бъдат пазарноуспешни и в резултат на това се сринаха в масовите жанрове, предаващи фантазмените двойници на еротичната и бруталнотелесна стока. Това се случи на известни поети като Евтим Евтимов или Надежда Захариева, както и на мнозина бивши рок музиканти, следващи бума на новата ориенталска масова музика „чалга“, агресивна и свръхеротична. По друг начин това сполетя режисьори като Николай Волев или романиста като Христо Калчев, правещи филми и романи за масовия вкус – с цинична идеология, с еротика, близка до порнографията, с драстични ефекти и драстичен език, с екшън и кръв.

Сериозното българско изкуство обаче изживя по свой радикален и дълбок начин кризата на публичното рационално слово. Казано обобщено, и в този художествен контекст традиционният logos загуби престиж и се изпразни от градивна енергия. Изкуствата усетиха, а в известен смисъл възпроизведоха цялостна криза на словесността: слабата и неинтересна съвременна българска литература само илюстрираше отстъплението на Словото и включването му в режим на масирано настъпление на визуалното, аудиовизуалното и виртуалното. И сякаш трагичната случайност трябваше да събере всичко това в една точка: най-добрият български поет в последните 30 години, Константин Павлов, получи инсулт и парализата го лиши от говор: сякаш от високата поезия остана само едно безмълвно, болно тяло.

По-младите художници, театрали, фотографи и видеоартисти приеха като свои масовите кодове на тялото, но радикализираха пределно специфично съвременното си недоверие към езика. Почти никой от тях вече не вярваше, че думите и изреченията са в състояние да кажат това, което може да се изрази с присъствие, тяло, жест, с движение, светлина, ритъм и визия. Самата телесност обаче – за разлика от културната индустрия – беше възприета не като тъждествена на себе си, а като шанс за алтернативни репрезентативни практики. Сполучлива илюстрация в това отношение са най-добрите съвременни български театрални режисьори. В пиеси на Иван Добчев, Иван Станев, на Възкресия Вихърова, Теди Москов или Галин Стоев (всеки от тях по своему вариращ постулатите на „театъра на жестокостта“) самото слово беше превърнато в

амбивалентно инсцениран телесен инструмент. От постановката „Дзън“ на Възкресия Вихърова до „Кислород“ и „Археология на сънищата“ на Галин Стоев думите се разпадаха в тонове и извиквания, интонационни модулации, фантастични техники на артикулиране, в каскади, какофонии, серии и хармонии от звуци. Важен беше не смисълът, а акустичният ритъм – все по-забързан, нервен, музикализиран, близък до праговия във физиологично отношение ритъм на телевизионния клип: редуване на „кадри“ от чисти звуци, звучащи тела, звуци-визии...

Във фолклорнотанцовата стилизирана ритмика, която по различни начини разработваха Възкресия Вихрова (Бит 1, Бит 2) и Иван Добчев („Апокриф“), този ритъм на пристъпващи, люлеещи се, застиващи, хукващи, съчетаващи се, разделящи се, повтарящи движенията колективни тела просто диктуваше ритъма на словото (доколкото такова беше останало в пиесата) и го лишаваше от смисъл: появиха се постановки на трудни за разбиране диалекти, които насочваха вниманието към телесноестетическия характер на езика. Върхът на това беше изключителната постановка на Теди Москов „Мармалад“, в която актрисата Мая Новоселска демонстрираше с артистична самонаслада как дори една единствена дума може да носи в акустичната си тъкан комични, абсурдистки и дори трагични сюжети, как интонацията (или по-добре микроинтонацията ѝ) може да обходи целия социален спектър от роли и култури. Така на сцената играеше един свръхобигран и невероятен във вариативността си глас, зает с нарцистична авторефлексия върху виртуозната си способност за произнасяне – едно и също съдържание по сто, сто и двадесет, двеста различни начина, ексцес на гласа като тяло и на тялото като глас.

Съвременното българско визуално изкуство също беше част от този процес: то имаше активни връзки с една цялостна източноевропейска тенденция, кичеща се с името „body art“ (тя може да бъде маркирана с имената на Олег Кулик, Александер Бренер, Марина Абрамович, Таня Остоич, Расим и много други). Впрочем през септември 1998 г. в Любляна кураторката Зденка Богданович организира изложбата „Body and the East“, на чийто плакат думите бяха изписани така, че да има и алтернативни четения: Body, Bandit, Beast... В програмния си текст към каталога на изложбата Богданович посочва алтернативните възможности за семиозис, скрити в артистичното инсцениране на тялото: тялото вече не е платонистката въплътеност на смисъла, а особена, изплъзваща се двой-

ственост: „Тялото на художника по необходимост се дефинира само в отношенията си с Другия... благодарение на вътрешната интерсубективност и перформативност то може да бъде модел на друга репрезентационна икономия... присъствието на тялото вече не е гаранция на истината, нито е рефлексия на аза... описанието на body art-а в смисъла на уникалното присъствие на тялото е метафизиката на нашето време.“ А българската кураторка Яра Бубнова добавя в същия каталог: „Тялото не е метафора на екзистенцията, то е самата екзистенция.“

Така това, което в масовата култура беше имплозия на просвещенския модерен проект за публично и политическо, в художествения контекст беше възприето като шанс: тялото не е чистото желание-стока-видимост, а възможност за преодоляване на репрезентативността, отиване отвъд метафората, изкуство чрез моделиране на чистите присъствия. Утопия ли е тази идея или не?

Вместо отговор, накрая ще посветя няколко изречения на двама съвременни български художници: моделиерката Мариела Гемишева и известния body artist Расим. И двамата са на ръба на масовата култура и кича, и двамата никога не прекрачват този ръб. В най-известната си изложба „Out of Myself“ (2002) Гемишева съчетава бруталната хтоничност на животинско мъртво тяло – една огромна рибешка глава, с изтънчени дантели, бални рокли, изящество и мръсна кръв: знакът на мъртвата, кървава жертва и чистичката, пазарно отгледаната красота на манекенката са сплетени във възел, който няма общ знаменател освен присъствието – Мариела и мъртвата рибешка глава са заедно, те са от един и същи свят, който е хибриден до границата на поносимото.

В последните няколко години Расим осъществи няколко проекта върху своето собствено тяло – „Дрога“, „Корекции“, „Корекции 2“ (Обрязване). Те се намират в странното напрежение между два полюса. От едната страна е оптимистичният (и наивен, рекламоподобен) body building – моделиране с уреди и протеини на перфектното мъжко мускулесто тяло, един ready made (или по-добре казано, media made) обект на желанието, телесен поп-арт. От другата страна на този фантазъм на масовата култура е трагично автобиографичното измерение в проекта на Расим – не така прозрачно и лесно смилаемо, несъдържащо нищо ready made. По собствено признание на художника „Дрога“ е опит да се превърне тялото в творба чрез превъзмогване на собственото отчаяние

и безизходица, както и на реалното потъване в дрогата, белязало известен период от живота на Расим.

„Корекции“ е друг тип body building – дългогодишен, търпелив, започнал след периода на дрогата, когато личното желание да спасиш здравето си се е срещнало с медийния копнеж да се постигне перфектно тяло. При този амбивалентен проект не е ясно дали целта е тялото да се превърне в произведение на културизма и в еротичен обект, или пък в произведение на изобразителното изкуство (упражненията са си съвсем истински, но позите на тялото са пародийни повторения на медийни образи): това е един самонаблюдаващ се, ироничен и рефлексивен body building, който вижда в перфектното тяло едновременно лично спасение и пародийна съвкупност от масови консумативни клишета.

Последният проект на Расим „Корекции 2“ ретроактивно преосмисля това, което художникът е правил досега, и дава нов смисъл на цялото му творчество. Ритуалното обрязване, документирано в разтърсващ със своята медицинска откровеност видеофилм, не е изолиран акт. То е част от цялостна биографична стратегия, в която преди десет години българинът Красимир Кръстев (истинското име на художника) променя името си със звучащото като турско име Расим и приема исляма. Новото му цялостно име Расим Кръстев (съкратено до Расим отново по медийни причини – „така по-лесно се помни“) трябва да символизира примиримостта на исляма и християнската религия, а чрез пародийното преобръщане на самия акт на преименуването – да напомни за един трагичен за България епизод – преименуването на български турци през 1983-1986 и последвалото изселване на 300 000 български турци от страната. Расим не търси елементарни помирения и компенсации, нито просто преодолява миналото си (той споделя, че като дете, повлиян от българските националистически митове, е мразил до смърт турците). Той сблъсква медийната култура с неповторимостта на биографията си и на историята, която преживяхме през последните 20 години. Една уникална лична и една мъчителна надлична история по кървав и ритуален начин се вписват в тялото му, преживяло досега единствено клишираните манипулации на медия културата. Парадоксът е в това, че отсъствието на чуждото колективно страдание става част от масмедийното присъствие на неговото самонаблюдаващо се тяло, а една изключително интимна и деликатна част от тялото му бива „цивилизована“ по алтернативен начин. И отново най-важното е, че всичко това се ин-

сценира: в акта на непосредствената видимост, с цялата кървава граничност на една операция зрителят е поканен да види в многоизмерна оптика онова, което е тук – чисто телесното, и онова, което го няма – политическото, биографичното, историческото. Това също е хибрид, но в него има разлика: Расим дава „на късо“ двата враждуващи контекста на телесната култура – в неговите автоинсталации политическото инсцениране на самопожертвувателното тяло се сблъсква с празното, тавтологично тяло на културиста а ла Анди Уорхол.

Не зная какво би могло да се добави в заключение на всичко това: посттоталитарният танц на телата не е завършил, метаморфозите продължават. Този текст имаше за задача да опита едно описание. Ако я е изпълнил, то вече може да сложи и собствения си край.

Първоначална публикация в:
Александър Кьосев, „Лелята от Гьотинген“,
изд. *Фигура*, София 2005, стр. 321–356.
Публикува се със съгласието на автора.

Александър Кьосев преподава културна история на модерността в СУ „Климент Охридски“. Преподавал е български език и литература в университета Гьотинген. От 1989 той е член на изследователската група Periphery, изследваща западните представи за промените, които се случват на Изток. Публикациите му включват книга по история на българската поезия и множество теоретични есета. Той е издател на Post-Theory, Games, and Discursive Resistance: The Bulgarian Case (1995).

Ембарго
Автор(и): Палми Ранчев

По времето, за което разказвам, санкциите срещу бивша Югославия бяха в разцвета си. И контрабандата през границата не спираше. Принципно бях наясно какво се върши. Кой го прави, как го прави и срещу какви пари. От известно време търсех своето място. Не исках да съм един от стотиците измекяри. Чакаха рано сутрин с коли, и дори с мотори, да прекарат един пълен резервоар. Продаваха го и бързо се връщаха, за да минат поне още веднъж. Исках да направя истински удар. Организиран от мен, с мои финанси и акъл. Без да ставам войник или какъвто и да било на мутрите, които работеха в същия бизнес, но на едро, с цистерни и големи хора зад гърба си.

Оказа се, че Тошко, който някога живееше през две къщи от нас, сега беше се уредил като ченге на бариерата. Имах на разположение и Звонко, македонеца – с него се знаехме много отдавна. Чух го една нощ да псува по много смешен начин под колоните на ЦУМ. Целият беше прогизнал от силния дъжд. Попитах го: защо не си стои в хотела, а се разхожда по улиците в толкова лошо време? Ма ебем те, каков отел. Нема дека да спавам. Разприказвахме се и накрая го прибрах при себе си. Така се сприятелихме. Преди не знам колко години. Ама, сигурен съм, че са доста. После дойдеше ли да пазарува в „Илиянци“, винаги ми се обаждаше. Дори му ходих на сватбата. Когато съм разчитал на Звонко, никога не съм съжалявал. Та с него, без много кандърми, бях се уговорил как ще стане плащането от другата страна на границата. Най-дълго търсих подходящ човек, който да закара камиона с бидоните, да вземе парите и да не се разприказва, ако случайно стане издънка. Винаги има такъв шанс, щом е опасно и става дума за пари. Накрая намерих и подходящ шофьор. Скромен човек, не говори много, а и, казаха ми, бил печен. Така всичко, откъдето и да го погледна, беше готово. Трябваше само да свържа отделните звена. Накрая си записах колко и на кого трябва да се плати и зачаках най-важното – Тошко да ми се обади по телефона.

В това много напрегнато, откъдето и да го погледнеш, време успях да се влюбя. И друг път ми се е случвало. Няма две мнения, че едва ли има друго по-приятно преживяване. Много хора, дори мъдреци, мислят така. Що се отнася до мене, бях напълно убеден. Единственото неудобство в случая беше, че се влюбих почти едновременно в две жени. Ако някой се пита как става, ще му отговоря: съвсем лесно. Първо се запознах с Мариана.

Стояхме пред кино „Рекс“, когато тя ме погледна, и веднага я заговорих:

– Госпожице, колебая се дали да гледам филма.

– Защо се колебаете?

– Животът понякога е по-интересен.

– И филмите са интересни.

– Още по-интересно е да се запознаем.

– Какво общо има с филма? Или по-скоро, какво общо има – не зная с какво. Малко се пообърках.

– Има с живота. Харесвате ми!

Не можех да се начудя, че момичето – стройно и елегантно, с дълбоки кафяви очи, на което доскоро само се любувах – ми обърна толкова лесно внимание. Продължихме разговора по същия начин – с постоянна размяна на погледи, неангажиращо и леко закачливо. Скоро дори пиехме капучино. Чак после влязохме в киното. В полупразния салон, на последния ред Мариана беше единствената, която след средата на филма имаше реален шанс да забременее. Седеше напряко на бедрата ми и се движеше едва забележимо. Чувствах само потрепванията на задника ѝ, в едната и в другата страна, колебания и усуквания, които предизвикваха у мен желание да я сграбча с две ръце, да я вдигна във въздуха и да се развихря. Но до края, даже и когато вече бях съвсем омекнал, всичко продължаваше по същия начин.

– Не ме интересува какво мислиш за мен – каза тя, когато излязохме. – Каквото искаш си мисли.

– Мисля само за онова, което се случи. Струва ми се невероятно.

– И на мен. Имам чувство, че се познаваме от хиляда години.

– От две хиляди – поправих я.

– И дори ако утре вече не се познаваме – продължи тя, – няма да съжалявам.

– А-а, да ги нямаме тия. Какво означава „утре няма да се познаваме“? Сега отиваме вкъщи.

– Какво означава „вкъщи“?

– Е, не е кой знае какво. Разполагам с една стая и с коридора до нея. Но ще сме само двамата. А не като в киното.

На следващия ден тя донесе два сака със свои вещи. Разхвърля ги на кревата и разпери ръце, усмихната с всяка част на лицето си. После ги нареди в гардероба. И заживяхме заедно. Някои ценят повече, когато историята, искам да кажа, с гаджето, се урежда бавно и с преодоляване на препятствия. Тогава тя им се струва по-желана. Моята философия е друга. Само когато нещо се случва с лекота, без притеснения и досадно напрежение, усещам намесата на по-висши сили. Не се съпротивлявам и съм сигурен, че като се оставя на потока от събития, следвам правилната посока. Изпитах известно неудобство, когато трябваше да отговарям с какво си изкарвам прехраната. Измислях какво ли не. Но така, че тя да се засмее, приела отговора за шега, и да не ми повярва. Нямах желание нито да съм журналист в постоянно появяващите се и фалиращи вестничета, нито организатор на поредния конкурс за някаква красота. Или нещо подобно, което тя, струваше ми се, лесно щеше да приеме. Скоро, ако всичко вървеше нормално, щях да спечеля толкова пари, че въпросът „Какво работиш?“ щеше да е излишен.

Всичко беше идеално, или щеше да бъде, ако Александра не беше ме връхлетяла пред входа, където тя живее, а аз минавах случайно. Косата ѝ беше разчорлена, очите широко отворени, дишаше на пресекулки.

– Господине, ще ми помогнете ли?

– Какво искате да направя? – попитах с готовност. – И ще загубя ли много време? Питам, защото ме чакат.

– Не зная какво трябва да се направи – продължи задъхана тя. – В ателието ми има непознат човек. Може би убиец. Или крадец.

– Тогава да се обадим в полицията – предложих и извадих телефона си. – Кажете името на улицата и номера.

– Почакайте! Не бързайте с полицията. Убиецът или крадецът може да се окаже мой познат. Снощи на купона беше тъпкано с хора. Възможно е да сме забравили някой пиян.

– Тогава няма да се обаждам.

– А ще ми помогнете ли? – попита отново тя.

– Ще се опитам.

Асансьорът не работеше и през цялото време вървях пред нея с намерение да посрещна евентуалния убиец, крадец или пияница. Косата на Александра не беше обикновена, а много буйна, тъмноруса и като че ли в постоянно движение. Отново я погледнах, когато силен удар в рамото направо ме завъртя. Не видях лицето му, просто нещо тъмно и тежко се стовари отгоре ми. Подпрях се с две ръце на стената и се задържах прав. Видях го как профуча надолу, без да се обръща, и се спуснах след него.

– Не ме оставяйте сама!

– Ще избяга.

– Няма значение.

– Както искате – казах и се върнах обратно. – Нека поне видим в какво състояние е апартаментът.

– Ателието – поправи ме Александра.

Бравата, забелязах от няколко крачки, беше разбита съвсем примитивно. Играли са чук, секач и шофьорска щанга.

– Аматьорска работа – определих аз.

– Разбирате ли от разбиване на врати?

– Отчасти – отвърнах и предпазливо отворих. – Ще влезем ли?

– Само с вас. Иначе предпочитам да се върна на улицата. Там се чувствам по-сигурна.

Стените на ателието бяха отрупани с картини. Беше огромно, във формата на буквата Г.

– Просторно е – отбелязах.

– Харесвате ли картините ми?

– Тези на стените всички ли са ваши?

– Почти.

– Вие със сигурност ми харесвате.

– А картините?

– Има ли значение, че ми харесвате? Или ще говорим само за картините.

– Ще говорим за картините. И после, че ме харесвате.

Беше прекалено късно, за да намеря ключар. И не търсих особено сериозно. Обадих се на едни изроди, които със сигурност разбиваха врати. Казаха, че пият, били прекалено мотани, и не пожелаха да помогнат. Само ми дадоха ценни съвети. Единият беше, че въпросният господин може да се върне. Било обичайна практика. Така по-лесно ще

обясня защо се наложи да прекарам нощта в разбития апартамент. Пардон – ателие. През по-голямата част от времето бях в ролята на бодигард. Ослушвах се за съмнителни шумове, успокоявах Александра, че поне засега няма от какво да се страхува, накрая барикадирах вратата с два фотьойла. Едва на сутринта, за около час и половина, приех ролята на случаен любовник. После трябваше да бързам, оглеждах се във всяка витрина, за да съм сигурен, че външно всичко е наред, и си измислях подходящо оправдание.

Мариана още не беше отишла на работа. Седеше на кушетката, скръстила ръце на скута си, и ме чакаше.

– Трябва само да ме изслушаш – започнах аз.

– Няма! Каквото и да говориш, колкото и убедителен да си...

– Тогава поне се успокой.

– Спокойна съм.

И тихо се разплака. Прегърнах я и казах:

– Нищо не се е променило. Само една обикновена нощ, в която не сме били заедно.

– Не е обикновена нощ – настоя тя. – Поне за мен.

– Мога ли да ти разкажа защо се връщам чак на сутринта?

– Не, запази си обясненията – продължи шепнешком тя. – Каквито и да са, ще ги приема.

– Значи всичко е наред?

– Да. Но да знаеш, че не мога да прекарам още една подобна нощ.

Седнах до нея, прегърнах я още веднъж и силно я притиснах към себе си. Усетих колко ми е близка. Специфичната топлина на нейното тялото, тихите звуци, с които свързвах близостта ѝ, бяха станали част от мен. За това си мислех, когато Мариана отиде на работа, отново бях сам и след известно време получих есемес: „Самотна съм. Страх ме е. Искам да сме заедно.“ Легнах както бях с дрехите, само да си поотпочина. Накрая, без да искам, съм заспал. Събуди ме телефонът. Обаждаше се ченгето, Тошко, с когото някога живеехме през две къщи.

– Хайде! – каза той.

– Разбрах.

– В дванайсет и половина на „Шарена чешма“.

– Веднага тръгвам.

Точно когато се облякох, Мариана се върна и получих нов есемес. Вече знаех текста. Получавах го вероятно за стотен път. Най-странното

беше, че се познавахме от снощи. Изключих всички тонове и прибрах телефона в джоба си. Имах нужда от спокойствие.

– Излизаш ли? – попита Мариана.

– Трябва да свърша една много важна работа.

– Прави каквото искаш – изрече тя и ме погледна с немигащи очи. – Но не мога да прекарам цялата нощ сама.

– Моля те само да ме дочакаш.

– Казах ти, че няма да прекарам нощта отново сама.

– Ще се опитам да се върна по-рано. Обещавам ти, че ще направя всичко възможно.

Бях взел назаем една бяла лада, за да съм по-незабележим. Всичко беше уговорено, както вече казах, доста отдавна. Само чаках удобен момент. Явно беше дошъл, щом Тошко така е преценил. Обадих се на шофьора да тръгва. После позвъних в бензиностанцията, където щяхме да напълним бидоните – разполагаха с нужното количество. Обадих се и на Звонко, македончето, да чака от другата страна на бариерата. Накрая, когато вече карах към границата, опитах да се обадя на Александра. После да изпратя есемес. Написах: мисля за теб – какво друго? И двата пъти неуспешно – телефонът нямаше обхват. Прибрах го и вперих поглед в пътя. Не знаех откъде може да дойде опасността. Бях готов на всякакви изненади. Става ли дума за много пари, дори когато си създал перфектна организация, винаги се намира кой да ти попречи.

Покрай „Шарена чешма“ бяха се наредили поне двайсет цистерни, около които кръстосваха самоуверени изроди. Копелдаците много ревниво следяха друг да не се намесва в тяхната далавера. Само ако разберат за какво съм тук, със сигурност щяха да ми натрошат краката. В случая и те, и аз чакахме знак, че са вдигнали бариерата. Отбих уверено по черния път. Минавал съм по този маршрут поне десетина пъти. Предварително бях си избрал подходящо място, откъдето щях да контролирам отделните връзки. Свих се на седалката. Почти веднага, след като изключих двигателя, започна да застудява. Първо ми замръзнаха пръстите на краката, после ме побиха тръпки по цялото тяло. Гледах в тъмното и не помръдвах. Най-накрая телефонът затрептя, погледнах името и предадох сигнала по веригата.

На сутринта – схванат, полузаспал и напълно измръзнал – не повярвах, когато шофьорът ми подаде пакета с парите. Свали стъклото и протегна ръка отгоре. Имаше и листче със сметките – кой на кого и

колко е дал. Махна ми с ръка и затвори прозореца. Изчаках го да се отдалечи и се върнах в ладата. Запалих, направих маневра и тръгнах по обратния път. Цистерните и мутрите около тях още чакаха. Тяхната бариера, въпреки големите хора зад гърба им, още не беше се вдигнала. Изсмях се злорадо и натиснах газта до дупка. Исках да се върна колкото се може по-скоро. Буквално ме беше страх да погледна колко е часът. Не бях сигурен, въпреки че се развиделяваше, дали нощта е отминала. Или разполагах с известно време. Още се надявах, че ще заваря Мариана, когато колата се завърти, отскочи, изхвърлена от дълбоката канавка, и още във въздуха се обърна настрани. Приземих се с краката нагоре и си ударих силно главата. Не зная колко време не разбирах какво става. После дойдох на себе си – изследвах с длани черепа си – но, изглежда, не бях напълно в съзнание. Стиснал волана, продължавах да карам с висока скорост към моята квартира.

– Мариана, Мариана!... – чух се да повтарям.

Още нещо казах. И още много исках да кажа. Не успях. Повече дори не се опитах, а само поглеждах през рамо назад. Вече бързах по стълбите към ателието. Буквално препусках нагоре. Външната врата, както очаквах, още не беше поправена. Поклащаше се напред-назад. Не успях да я хвана за дръжката, колкото и да се опитвах. Накрая отпуснах ръце, продължих да я гледам. Тогава дойдох окончателно на себе си и запълзях на четири крака. Не смеех да вдигна поглед. Скоро не пълзях, а седях на заскрежената земя. Извадих от пазвата си пакета, хванах го с две ръце и изсипах пачките между краката си. Стори ми се, че някой говори зад гърба ми. Огледах се – нямаше никого. И отново вперих поглед в разпилените между краката ми пари.

Палми Ранчев е български поет и писател. Бил е боксьор, треньор, собственик на кафене и игрална зала, директор на вестник, сценарист, телевизионен водещ и безработен. Автор е на стихосбирките: „Шапката на скитника“, „Манхатън, почти събитие“, „Парцаливо знаме“, „Хотелска стая“, „Среднощен човек: биографии“ и „Любовник на самотни улици и запустели къщи“. Носител е на няколко второстепенни литературни награди. Негови разкази и стихове са превеждани на английски, френски, полски, унгарски, турски, сръбски, гръцки и други езици.

Не се страхувай
Автор(и): Ирис Радиш

Още приживе Албер Камю, един от най-значимите мислители и автори на своя век, се превръща в мит. Наричат го моралист, икона на неподкупния интелектуалец, който спука като сапунени мехури големите човешки мечти за отвъдното, за историческата утопия и за любовта. Той остави грандиозни, вълшебни изречения, които стоят като непоклатими канари в словесната пустиня на 20 век. Името му предизвиква тръпка на възхита, въпреки понатрупалия се мраморен прах.

Стогодишнината от рождението му е добър повод да направим отново Албер Камю от този изумителен мъж, който дойде от големия студ на миналия век и стана звезда на парижките интелектуалци: роден на 7 ноември 1913 в Алжир от една неграмотна жена направо на голия пръстен под на една винарна край Мондови и умрял на 4 януари 1960, когато луксозната кола на приятеля му Мишел Галимар се разбива в един чинар по *Route nationale* на път към Париж. Едва ли ще открием този съвременник на нашите разочарования във витрините на изложбите, организирани по повод годишнината от рождението му. Затова аз се отправям на път от мита към човека Камю, към специалните места, хората, къщите и пейзажите, които бяха неговият живот.

Първа спирка – Париж, това е близо до ума. По онова време Париж е световната столица на литературата. Всички са там – Жан-Пол Сартър, Симон дьо Бовоар, Самюъл Бекет, Андре Жид, Андре Бретон, Маргьорит Дюрас. До ден-днешен човек може да си представи този Париж само в черно-бяло – дълги, тежки балтони, сериозни лица, интелектуалци, скупчени около масичките на кафенетата като ръгбисти малко преди началния сигнал на мача. Париж създава Камю; френският театър, френските актьори, журналистиката, екзистенциализмът – всичко това е немислимо без Париж.

Тук все още живеят неколцина от някогашните му любовници, прастари дами с трепереща гласове. Тук живее 68-годишният му син Жан

Камю, който обитава сам апартамента на родителите си на улица „Мадам“, седи във фотьойла на своя баща и пуши, свири на рояла на майка си и почти не излиза от къщи. Тук живее неговият внук, писателят Давид Камю, който толкова му прилича. Тук ходи всеки ден в бюрото си в издателство „Галимар“ неговият стар приятел Роже Грение, един буден 94-годишен старец.

Камю го няма. Той почива в гробището на Лурмарен в южна Франция. Саркози, когато беше още президент, искаше обезателно да докара Камю в Париж, в Пантеона, редом с Волтер, Русо и Малро; далеч от малките хорица и изкуствените рози и порцелановите незабравки на бедняшките гробове в селското гробище. Синът Жан Камю беше против. Той е убеден, че Париж не е мястото за баща му, в живота, както и в смъртта.

Не може да се каже, че Камю е мразел Париж. И все пак през 1945 той пише: „Съжалявам за безсмислените и черни години, които прекарах в Париж“. Цял живот той си остава „чужденецът“ в Париж. Той изгубва щастието, за което непрестанно се говори в неговите романи, есета и пиеси, когато на 27 години отива в Париж – тази „единствена употребяема пустиня“, както го нарича.

По всички възможни часове на деня и нощта съм стояла пред къщата на улица „Мадам“, в която, след като най-сетне става известен писател и през лятото на 1947 от „Чумата“ само за няколко седмици са продадени сто хиляди екземпляра, купува голямото етажно жилище, в което днес живее синът му. Пет стаи, вторият етаж вдясно, северното крило. Последният адрес на човека, който на 24 години пише, че би искал да се намира „на дъното на вселената“.

Защо се е спрял тъкмо на този тъмен апартамент, в който никога не пада нито лъч слънчева светлина? Каква е била идеята? Един вид „килер“ за жената и децата? За Франсин, с която е нещастно женен от 1940, и за Жан и Катрин, близнаците, които се раждат през 1945, въпреки обещанието, дадено на любовницата му, актрисата Мария Касарес, че ще обича алжирската си жена само „като сестра“? Тук на тъмния втори етаж и в края на този брак – по време на който веднъж скача от прозореца на клиниката за душевноболни, където е била настанена, – Франсин вдига телефонната слушалка, за да научи, че мъжът ѝ е загинал при автомобилна катастрофа.

Камю и жените. Една трудна глава в неговия живот, не най-добрата. „Жената е скучна извън любовта“ – за съжаление това ужасно изречение го има в дневниците му. Въпреки това животът му е бил пълен с жени, повечето актриси, художнички, журналистки, в които е бил, да речем, влюбен. В произведенията му те са статистки, одушевен реквизит като стенотипистката, с която „чужденецът“ след погребението на майка си отива на кино, а след това в леглото. Камю обича да описва и най-незначителните части от тялото на мъжа – крайчетата на ушите, глезените, жилестите рамене, веждите, устните, гърлото. Тялото е най-твърдата валута в неговата вселена. То е неговото евангелие. Но в описанието на женското тяло, той е неграмотен. Той пише за майка си, че била „едно безформено животно“. При младите жени най-много го впечатляват „безучастните физиономии“ и „естествената простота“.

Не би трябвало да проповядваме морал на големия моралист, ала е вярно: Камю е бил голям потребител на жени, човек, който изгаря себе си и всички наоколо. Първа женитба на 21 години, когато е все още един туберкулозен денди в Алжир, който не подава ръка всекиму. Костюмите плаща тъщата, една богата лекарка, младоженците живеят горе в хълмовете над Средиземно море, в Бевърли Хилс на Алжир. По онова време той встъпва за няколко месеца в комунистическата партия, имитира непохватно в любовните си писма посипания с цвят на глог език на прослойката, в която тъкмо се е оженил, и пише патетични статии за студентския вестник на своя ментор Жан Грение. На 23 години вече е разведен и живее на общи начала с млади жени от богати колонистки семейства в една стара вила в Горния град на Алжир. Там пише първите си разкази, в които става дума за годините му в Долния град, за детството и юношеството му без течаща вода, без ток, без книги, без радио, без думи – в едно безкрайно хилядолетно мълчание, прекъсвано от време на време само от ударите с бич, нанасяни му от баба му. В живота му няма момент – с изключение на първите месеци в Париж, когато пише своя шедьовър, публикуван през 1942 под заглавието „Чужденецът“, – в който да не е имал няколко любовници едновременно. Истински обаче той е обичал само майка си, една склонна към аутизъм, мълчаща жена, която не проявява никакви чувства. В обсега на нейното мълчание се ражда творчеството му. Тя е мащабът, с който той мери света.

Един ден най-сетне натиснах звънеца на къщата на улица „Мадам“, на който от над шейсет години стои името Камю. Дълго време Жан

Камю не можеше да се реши дали иска или не иска да се срещне с мен. Чувствал се зле, следващата седмица сигурно щял да бъде вече покойник, неочаквано се наложил спешен медицински преглед, бил уморен. Когато най-сетне заставам срещу него в тъмния коридор на жилището на неговите родители, той сияе. Точно така си представял посетителката от Германия. Срещата, която само до преди малко беше немислима, щяла да му направи добре.

Близнаците Камю са си поделили раздвоеността на своя родител. Бащата, който така и никога не успява да избере между крайно интересната меланхолия на интелектуалното съществуване в Париж и пасивното щастие на простия живот край Средиземно море, завещава на децата си жилището на улица „Мадам“ и една селска къща в Прованс. Жан Камю е наследил парижкото жилище и интелектуално-меланхоличната страна на баща си. Катрин Камю живее в голямата селска къща в Лурмарен. Всяко от децата живее най-последователно един от двата непримирими живота на своя баща. От години близнаците не са размениили нито дума помежду си.

В стаята с пианото на улица „Мадам“ от половин век времето е спряло. Сякаш Камю току-що е излязъл от стаята и оттогава, освен безброй кутии с цигари, тук не е било прибавено нищо друго. Върху стария роял на Франсин стои снимка на Робер Галимар, племенника на основателя на издателството Гастон Галимар, който почина през юни [2013], а преди това дълги години живееше с Катрин Камю в Лурмарен. В книжния шкаф все още стоят книгите на бащата. Единствено писмата и ръкописите на Камю, които до скоро са се търкаляли навсякъде из стаята, се намират междувременно в библиотеката „Межан“ в Екс-ан-Прованс.

Жан е седнал срещу гостенката си в едно от протритите кресла с цвят на пясък в своето жилище, приличащо на замъка на Спящата красавица, и говори така тихо, сякаш е изгубил всякакъв спомен за нормалната разговорна сила на гласа в човешкото общество. На балкона на тази стая са направени прочутите снимки на неговите родители. Камю с лула в уста, Франсин със закопчана догоре бяла блуза. На улицата три паркирани коли. Годината е 1952.

Вчера, разказва Жан, писал шестнайсет часа дневника си. Крайният резултат бил половин страница. После започва да говори почти едновременно за Кант, за Карл Юнг, за Паскал, за Троцки, за Фройд, за Лист, Шопен и Шуберт. Знае наизуст цели пасажи от произведенията на баща

си и рецитира гневния изблик на Мьорсо, Чужденеца, пред затворническия свещеник, когато е осъден вече на смърт и очаква екзекуцията си. Това е една от най-затрогващите сцени в „Чужденецът“. Убиецът Мьорсо, който току-що се е възмущавал от необоснованите и детински обещания, с които християнството замъглява сърцата, се отваря за „нежното безразличие на света“ – сякаш абсурдното е бог, който от време на време се открива на хората в своето възвисено безсмислие.

При излизането на „Чужденецът“ през 1942 това безразличие улавя парадоксалното модерно усещане за безнадеждност, от която човек не може да бъде спасен, защото тя самата е надеждата. Тук се крие не само една дръзка мисъл, която се комбинира добре с черен пуловер с поло яка[1], но и защитна система срещу всичко, което плаши човека и може да му причини болка откакто той знае, че от време на време някой може наистина да го чака в *Café de Flore*[2], но никога в безкрайните простори на космоса. Който е безразличен, няма от какво повече да се страхува. Нито от кафявата чума пред вратата си, нито от абсурдното усещане в душата си. Първоначално Камю е смятал да озаглави първия си роман „Безразличният“; явно и затова, защото неговият герой просто отказва да участва в обичайното правораздаване на обществото и не плаче на погребението на майка си. Когато Чужденецът изобщо казва нещо, то е обикновено: „Това не значи нищо“. Безразличният предпочита смело да погледне безсмислието в очите, вместо да се включи в идеологическото и сантиментално бръщолевене на своята епоха. Впрочем противно на разпространеното мнение, отношението към света на безразличния не е празно и безсмислено, а богато и живо. То се разтваря в тишината, широтата и многозначността на света и вътрешния живот, и освобождава човека от терора на еднозначното. Синът Камю все още не може да проумее как неговият 26-годишен баща е могъл да напише една толкова гениална, програмна книга, която милиони читатели по целия свят възприемат като освобождение от измамния емоционален баласт на своето време.

За разлика от 43-годишния си син Давид Камю, който ме прие в къщата си в Монруж край Париж и с главозамайващо бързоречие ми

1 През 50-те години черният пуловер с поло яка е бил един вид работно облекло на парижкия интелектуалец.

2 Легендарно парижко кафене, посещавано от видни интелектуалци и други известни личности.

обясни колко трагично тегне над живота му свръхчовешката сянка на неговия дядо, Жан Камю изглежда няма проблеми с прочутото си име. Синът му Давид е написал десет романа, които обаче са се оказали смазани под бремето, което това име означава за един млад писател, и лежат непубликувани в чекмеджето. Въпреки това той трябва да продължи да пише, трябва все пак да носи името – „интелигентността на един човек може да се прецени по това колко несигурност може да понесе“, казва Давид със същия чудесен патос на дядото Камю, с който баща му Жан отхвърля подозрението, че е бил смазан от славата на Камю, което го е докарало дотам, че живее в непокътнатото жилище на баща си със затворени капаци на прозорците, като в ракета на времето. Жан Камю обаче твърди, че изобщо не се чувства смазан, че той се състои изцяло от спомени за баща си, който за него не бил изчезнал, а все още бил тук, дори понякога чувал гласа му.

Въпреки че Жан явно е скъсал с външния свят и се състои само от поезия и цигарен дим, той не изглежда сломен. Понякога го изпълва един-единствен тон, който той удря късно през нощта на рояла на майка си. Ако трябва да охарактеризира накратко баща си, щял просто да каже: *Papa était un type bien*, един добър тип, който никога не бил дребнав. След което изрича бързо и някак си между другото: „Аз толкова го обичах“. И си спомня съвсем точно поуката, която баща му е завещал: „Не се страхувай!“ На сбогуване, когато отново сме в коридора, той рецитира в продължение на минути едно от онези мрачни стихотворения на Маларме, в които се говори безкрайно за един гроб, за изсъхнали листа и градове без вечери.

Няколко седмици след посещението ми, в един топъл летен ден отново го срещам случайно на улицата близо до Люксембургската градина. Върви сам, без да обръща внимание на никого, облечен с топло тъмно палто, и държи в ръката си голям старовремски фотоапарат – един от онези странни, тайнствени парижки призраци от едно минало, което все още не е отминало.

Пътуването с влак от Лионската гара в Париж до Екс-ан-Прованс трае три часа. Лурмарен се намира в подножието на Люберон, на 40 километра от Екс и на 70 от Авиньон. По времето на Камю пътуването е траело два дни. На 4 януари 1960 Камю си е бил купил вече билет за влака и решава едва в последния момент да пътува все пак обратно за Париж във веселата компания на Галимарови, вместо с депресивната си

жена Франсин и 14-годишните близнаци. Той е на 46 години. Може би пукат гума. Може би Мишел Галимар е заспал на волана на своята „Фасел Вега“, след обилния обяд в *Hotel de Paris et de la Poste* в Санс. Тъй или иначе, 24 часа след заминаването си Камю отново е в къщата си в Лурмарен – като мъртвец.

Пристигне ли в Лурмарен, човек веднага вижда къщата. Голямата каменна тераса, колоните и високите стени просто се набиват в погледа. Тази къща представлява сбъдване на мечтата му – мирис на трева през деня, звездно небе през нощта и вечери, които разширяват сърцето. През последните години от живота си Камю трескаво търси такъв дом, въпросът за недвижимото имущество става въпрос на оцеляване. Къщата, далеч от парижката „чума“, от парижкия „рак“, трябва отново да го помири със себе си. След загубената битка с Жан-Пол Сартър, който прави за смях голямото му антитоталитарно есе „Бунтуващият се човек“ („Ами ако вашата книга разкрива просто философската ви некомпетентност? Ако се окаже сбирщина от набързо събрани и то от втора ръка идеи?“), той жадува за нов, прост живот, който да е стар колкото са „хлябът и виното“, „тайната на природата“, „слънцето на юга“, „светлината на истината“.

Това звучи старомодно, точно както има предвид Камю. Той се смята за немодерен човек, когото съдбата е запратила наистина в света на етажните жилища и осемчасовия работен ден, който обаче се придържа към една стара представа за живота, според която смелост, красота, дух, чест, любов, тяло, живот и мисъл не могат да бъдат разделени, без да се разпилее всичко. Когато Камю каже нещо подобно в *Café de Flore* в Париж, събеседниците му смутено започват да си разбъркват кафето.

В Лурмарен ме посреща стадо магарета, които пасат под сребристобелите маслинени дръвчета край замъка. Вятърът накланя червените макове и сините перуники по поляните. Светлината е така ясна, сякаш на света няма повече нищо половинчато и недоизказано. Привечер откъм Люберон засвистява мистралът и заглушава концерта на щурците и жабите. Мирише на полски цветя, на мащерка и розмарин. Когато за пръв път идва в Лурмарен, Камю е дълбоко впечатлен от „огромната тишина“ и „неописуемата красота“ на пейзажа, по-красив от който човек едва ли може да си представи и днес. Без да се колебае, малко преди смъртта си той купува къщата, обзавежда я с тъмни испански мебели и дори си докарва едно магаре от Алжир. После сяда на пода на голямата

тераса и започва да пише забързан последната си книга „Първият човек“. Той е омръзнал сам на себе си, дръзкото, асептично безмълвие на „Чужденецът“ и „Чумата“ не може да се повтаря вечно. Накрая той иска да разказва отново така просто и прозрачно, както е живяла майка му и както са писали големите класици. Той е обзет от идеята, че неговият живот и може би животът изобщо е само едно дълго пътуване, с цел да се завърне към своето начало и „да намери отново онези две или три прости, големи картини, за които навремето сърцето за пръв път се е разтворило“. И тъй, в тази последна книга всичко трябва да се събере и напасва като от само себе си – пясъкът на пустинята, светлината на детството му и поезията на простотата. Малко по-късно листовете на ръкописа се търкалят в калта на мястото на катастрофата край Вилблевен. Камю умира точно в момента, когато неговият живот и творчество трябваше да започнат наново – сякаш по волята на неговия абсурден бог. Остава грандиозният торс на една книга, която пожъна голям успех, когато беше най-сетне публикувана през 1994.

Книгата представлява фиктивна автобиография, в която на един прост език се разказва за един прост живот, в който, както в пустинята или в първия ден на сътворението, нещата още нямат смисъл. Камю пише своя последен роман като номад, който не иска да надвие и завладее това, което описва, а само да го потопи отново в празното, лишено от събития време на своето алжирско детство. Той си спомня за майка си, която вечер приближава стола до прозореца, за да гледа навън. За немия си чичо, който работи в една бъчварна. За покритите с прах палми пред къщата, за слънцето, морето и жарещите пейзажи, които човекът все още не е покорил. Той остава съвсем близо до хората и нещата. Камю никога не се е интересувал от големите епохални романи, които превръщат човека в колелце в машинното отделение на историята. Неговото прочуто изречение, с което той се опълчва срещу извънмерните претенции на историята към живота (а покрай другото и срещу философа на историята Жан-Пол Сартър), произхожда от тази гореща, безсловесна вселена на детството му, към която в края на живота си се завръща, пишейки: „Слънцето ме научи, че историята не е всичко“.

Камю произхожда от един свят, намиращ се на периферията на историята. Той често възпява Алжир като „страна без история“ и „свободна от поезия“, но забравя, че историята на коренното алжирско население е била заличена не само от изпепеляващото слънце, но и от стогодишната

френска окупация на страната. Като млад репортер за местния вестник *Alger républicain*, Камю пише прочувствени репортажи за мизерията на берберите в Кабилия. Но в романите и разказите му арабите нямат нито имена, нито лица. Те биват разстрелвани, арестувани или стоят застрашително стълпени на улицата. Цял живот той не може да си представи Алжир без французи.

Алжирската война е най-тежката политическа катастрофа на живота му. Камю се бори за арабско-френска конфедерация, за Европа на многото нации, която не става от ден на ден все по-тъжна и грозна, в която никой „не заличава радостта от света и не я отлага за по-късно". Той агитира за слънчево, средиземноморско мислене – един вид противоотрова на идеологиите на стопанския растеж и крайностите на Европа. Това слънчево мислене, чиито корени се крият в утопията на средиземноморски интелектуалци от Пол Валери през Габриел Одизио до Александър Кожев, трябва да върне на стария, уморен от войни континент естествената красота, скромността и братството, които за Камю виреят само в светлината на Средиземноморието. Средиземно море, на чиито брегове се ражда тази утопия за щастието на простотата, трябва да стане модел за цяла Европа. Германия, която познава съвсем бегло, Камю винаги е смятал за страна на най-голямото нещастие. На изток от Париж, сигурен е той, няма нищо, което би могло да обрадва човешкото сърце.

Катрин Камю живее на улица „Албер Камю" зад една голяма дървена порта, близо до селската черква. Срещата бе потвърдена по телефона от нейния млад секретар, през възпоменателната година на Камю мадам Камю има много ангажименти. Тя няма интернет. С джинс и маратонки, тя ме приема в старата работна стая на баща си с главозамайващия изглед към Люберон. Когато разговорът стига до брат ѝ Жан, тя се оттласква на канцеларския си стол до най-отдалечения ъгъл на стаята и в този слънчев ден навлича едно топло пухено яке. Тя не иска да говори за Жан. И добавя: „Животът е сложен. Всеки търси сам пътя си през джунглата".

Катрин е отгледала четири деца, живяла е в Екс, Грас, Кабри и Мароко, също като брат си е работила в правосъдната система и от 1992 живее в голямата къща в Лурмарен, „един подарък от баща ни". Тя била благодарна за това, което има, и не желаела нищо повече. Бюрото на баща ѝ изглежда като някоя младежка*start–up* фирма, в която старателно се съхранява едно гигантско литературно наследство от световно значе-

ние. Катрин раздава издателски права, съхранява ръкописите на баща си, но отказва достъп до тях, надзирава изложбите за Камю, всеки момент предстои излизането в „Галимар“ на един нов албум със снимки на Камю, съставен от нея. Доколкото изобщо има проблем с баща си, казва тя, той се състои в това, че сред безбройните негови портрети, които курсират по света, тя почти не открива баща си. Тя си спомня един жизнен човек, който е обичал живота.

Когато Камю умира, никой не казва това на децата. Затова и не присъстват на погребението: те просто не са знаели за него. За такива лични неща, като смъртта на един баща, не се е говорело в семейството. Впрочем в семейство Камю поначало се е говорело малко. Интимните разговори, казва дъщерята, са само психоанализа, което за нея означава явно пълна глупост. Тя не била чела и кореспонденцията на своите родители, която съхранява в къщата си. Показала била на биографа Еманюел Тод няколко писма от началото на връзката на родителите си, за което междувременно съжалявала. И не иска да каже на никого къде всъщност се намира кореспонденцията на баща ѝ с дългогодишната му любовница Мария Касарес.

Катрин не желае да дава преценка за баща си, особено за неговия тъй наречен любовен живот. И пак казва: „Животът е сложен“. В кого и защо се влюбват пълнолетни хора не засягало никого. Нейните родители, в това била сигурна, били свързани от дълбоко приятелство. След което и тя казва едно от онези чудесни, твърди изречения на Камю: „Ние сме диваците на Африка“. Семейство Камю все още се смята за сюрия африкански диваци, които съдбата е запратила във Франция и в душевните плитчини на цивилизацията, без да им е тук мястото и без да разбират езиците на чувствата на континента. А сега наистина е крайно време да иде да нахрани четирите си кучета.

Въпреки че Катрин Камю стои здраво с двата крака в живота, а двете ѝ ръце държат още по-здраво наследството на баща ѝ, струва ми се, че зад нейния открит и общителен характер може да се долови и нещичко от рязката безпрекословност на епикурееца Камю, който винаги пишеше онова, което живееше, и живееше онова, което пишеше. Интервюиран веднъж от един от многобройните репортери, които постоянно го обсаждат, той казва: „Не вярвам достатъчно на разума, за да вярвам в някаква система. Това, което ме интересува, е как трябва да живее човек“.

През нощта след посещението ми при енергичната дъщеря пълнолунието е потопило селското гробище на Лурмарен в една студена, зловеща светлина. В края на пътуването ми до местата и наследниците на поета ми се иска да поставя още няколко въпроса на мъжа, почиващ в обления от лунна светлина и обрасъл с лавандула и олеандър гроб. Например, какво става междувременно с неговите десет любими думи: свят, болка, земя, майка, хора, пустиня, чест, мизерия, лято, море; с посланието му към идните поколения: живей пълноценно, живей сега, на равна нога със смъртта, тъй като истината, моралът и животът не търпят отлагане. Или всичко си остава както досега?

Камю никога не е бил човек на големите отговори. Тази роля е иззета от Сартър и неговите следовници, които сипят големи думи и се жалват от голямата история и нейните величави цели. Цели, стрували много жертви, които устатите интелектуалци просто са си измислили. През онези години Сартър и съратникът му Морис Мерло-Понти са готови макар и със стиснати зъби да приемат сталинисткия терор с надеждата, че техните философско-исторически фантазии ще се сбъднат в далечно бъдеще. Историята обаче даде право на Камю. Неговата мисъл беше поотворена и неподсигурена. Той понасяше мълчанието и неразрешимите противоречия на живота. Който го обича днес, го обича все още не за отговорите му, а за яснотата и за безкомпромисното поведение, с което издържа истината, че отговори няма. И за вятъра в книгите му, който идва от морето и понякога раздухва за няколко секунди облаците, разкривайки гледката към света.

Рано другата сутрин вали. Автобусът обратно за града тръгва в 6,30 часа.

Превод от немски С т о я н Г я у р о в

(Текстът е включен в есеистичния сборник „Императорите на сладоледа“, който предстои да излезе в издателство „Колибри“.)

Iris Radisch, *Er sagte: Hab keine Angst!* „Die Zeit“ (2013).

Ирис Радиш е германска литературна критичка, шеф на културния раздел на седмичника „Ди Цайт“. Последната ѝ книга е „Camus: Das Ideal der Einfachheit“ (2013).

Коментари (2)

- 29-02-2016|**Ж. Атанасов**

Г-н Енев, благодаря Ви за публикуването на този възхитителен текст за един неповторим творец! Ще го прочета отново и, сигурно, ще се връщам към него много пъти.

- 29-02-2016|**Noblonde**

„Историята обаче даде право на Камю. Неговата мисъл беше по-отворена и неподсигурена. Той понасяше мълчанието и неразрешимите противоречия на живота. Който го обича днес, го обича все още не за отговорите му, а за яснотата и за безкомпромисното поведение, с което издържа истината, че отговори няма...“

Колко ни липсва днес в целия нов морален хаос!

Предчувствие за септември
Автор(и): Мюмюн Тахир

На моята мама, която е неграмотна,
но винаги знае за какво става дума.
Тя е над осемдесет години.

Говорел за необикновените неща с обикновени думи, гласът му бил възглух, ала нищо особено, пък и когато исках да го опишат, хората се замисляха, споглеждаха се смутено и вдигаха рамене: „Ами нищо особено... Не повишава глас, поприведен един такъв, обикновен... Нали ви казваме – нищо особено...“ Неуспешни останаха и всичките ми опити да разбера откъде е, как се е появил така внезапно и защо също така внезапно си е отишъл.

Тази история, която би могла да се случи не само тук, но и на всяко друго място, не може да се възпроизведе дословно. Дори не съм напълно сигурен, че действително се е случила. Хората обаче разказаха за нея убедително, с някакво светло удивление, и от развълнуваните им слова ставаше ясно, че човекът още с появяването си започнал да говори неща, които изобщо не били за вярване, ала най-странното било, че го слушали без възражения – слушали го унесено, дори с някаква радостна симпатия.

Защо го слушахте, щом не му вярвате, да не би да сте били овце, на които им говори пастир, ги попитах по-късно. Казаха ми само „Да бе, мислиш, че си въобразяваме ли?“... Вярвам, че странникът е бил при тях, че е изчезнал така, както се е явил и че никой не разбрал как. Ето защо няма да гадая и украсявам, а ще се постарая да предам нещата такива, каквито ми бяха разказани.

Вече било почти пладне; небето – безмерно, маслинено синьо. Големият часовник на градската кула изтиквал секундите към дванайсет часа. Откъм пазара долитала музика на кларнет и дарбука. Тя лениво се разнасяла в горещия обед, а миризмата на кюфтета и кебапчета насищала горещината. Лакомията била раздавана на събралите се на пло-

щада и дори отдалече ясно се чувало как те шумно дъвчели и с пълни уста интерпретирали събитието на деня – парламентарният вот. Нищо не предвещавало нищо. Както се казва, всичко било всекидневно. Старците пиели леблебия, вслушвайки се в ромона на невестиното поточе и шепота на калековите борища. Местните зевзеци разказвали притчи и анекдоти на събралите се на мегдана. Тук бихме могли да споменем само това, което Ангел, работник в местното предприятие за блиндирани врати е разказал:

– По време на вечеря с американския президент в Белия дом, Наполеон казал:

– Ако притежавах оръжията, които вие имате, в никакъв случай нямаше да загубя битката при Ватерлоо.

По-късно пак по време на вечеря, този път в Кремъл, Наполеон казал на руския президент:

– Ако имах вашите служби за разузнаване, в никакъв случай нямаше да загубя битката при Ватерлоо.

След време Наполеон посетил България и по време на вечеря с министър-председателя казал:

– Ако вашите съвършени медии бяха мои, никой нямаш да разбере, че съм загубил битката при Ватерлоо.

Когато Ангел изрекъл тези слова, го последвал Мурат, учител в близкото село и автор на няколко поетични книги. Той дълго преди това говорил на своите съселяни:

– Писателят нито е пастир, нито – гробар. Той зове само за мир, толерантност, добросъседство, разбирателство. За съмишленици!

Ала Мурат никога не намерил сподвижници. Самотникът заразказвал:

– Един ден в гората се провели избори за цар. Магарето, което провело най-перфектната предизборна кампания, било избрано за Горски цар.

На следващата сутрин, събудилото се като цар магаре със съмнение си помислило „Дали съм избрано за цар в съня си?“. Излязло на разходка из гората и докато си вярвало, видяло един вълк и се разревало. Вълкът се снишил и с тих глас произнесъл: „Ваше превъзходителство, добре дошъл!“ Това окуражило магарето и то всеки път, когато виждало някое животно се разревавало, а животните прекланяли глава и казвали: „Ваше превъзходителство, добре дошъл!“

Но веднъж се оказал при един лъв, който спокойно лежал на сянката на едно дърво. Лъвът се събудил и като си отворил очите с един замах захвърлил магарето, което стояло до него. Защото лъвът просто не бил чул, че имало избори.

Именно след разказа на Мурат се е появил ненадейно, поздравил седналите под дебелите сенки на чинарите в просторния парк близо до пазара. Вежливо ги попитал дали има свободно място. Ангел, Мурат и останалите отговорили, че няма проблеми, защото ядат кебапчета. Дошлият седнал до тях, които бегло предадоха външния му вид, като посочиха само, че бил висок около два метра, тежал приблизително сто килограма, с бяла коса, грижливо подстригани мустаци и брада. За очите му не са наеха да кажат нещо определено. Ние знаем, че очите са прозорец към тялото, подчертаха Мурат и Ангел, сякаш имаха угризение на съвестта. Понеже вече го видяхме ясно, не обърнахме внимание на очите му, но сме убедени, че нямаше вид на човек на обикновените житейски радости.

Така казаха те, което, поне за мен, прозвуча като оправдание за тяхното опетляване. Както и да е... Време е за друг разказ...

– За изборите се изразходват милиони средства, време, нерви. Не винаги ги печелят най-достойните и подготвените... – заговорил новодошлият спокойно и по вглъбеното му лице се появила многозначителна усмивка. – Аз зная азбуката на космическия разум и ще посоча отговора на последния проблем, който човечеството не е разрешило...

– Какво! – възкликнали невярващи Ангел и Мурат. – Обърнали се към гласа и се спогледали. Нищо не видели. После ми казаха, че като че ли гласът не ги чул, а продължил:

– Ще дам на хората знания за оцеляването на природата и човечеството, за образованието, здравеопазването, семейството, дори за теорията за печалбата и загубата. Аз съм зелената светлина на светофара по магистралния път, по който трябва да се движи човечеството.

Жътвата узрявала...

Говорел спокойно, с дълги паузи, сякаш изпитвал небесна наслада от словата си, а слънцето обагряло душата на божието творение...

Според присъстващите, гласът на дошлият бил мек и отмерен.

– Защо ни казвате всичко това? – попитали в един глас Ангел и Мурат, без да знаят защо. Чисто и просто им се приискало да се противопоста-

вят на неговата убеденост и сигурност. А той бавно се обърнал, после се обърнал още веднъж. Този път към тях и продължил:

– Слушайте ме внимателно! Човекът литна в Космоса, стъпи на Луната, раздроби неделимия атом. Държи в ръцете си атомното и водородното оръжие, изчислява с космическа точност светлинните години, състезава се със светлината. И в същото време на Земята не може да реши примитивните си домашни задачи с едно неизвестно. Защото не познава азбуката на живота. Тя изисква отлично проумяване на космическия разум, а пък неговата азбука изисква да се овладее азбуката на природата чрез биологията, биониката, астрономията и биохимията...

– Гадно е да живееш с непрестанната мисъл и чувство, че ще ти се отлепи ретината на окото. Ама ние виждаме с душата си и чуваме със сърцето си – казал един от присъстващите незнайно защо.

Чудакът не му обърнал внимание. Само го погледнал многозначително като куче на стадо, защото не бил офталмолог и подел:

– Човешкото нещастие се дължи седемдесет на сто на биологическата неграмотност на учените и тридесет на сто на образователната система. Тука не споменавам какво е казал великият архитект на вселената. Голяма част от това, което преподават професорите, е излишно. Защото те не знаят кога нещата в живата са узрели. Основни науки са политизирани. На биологическата неграмотност се дължи и неизлечимостта на най-тежките заболявания. Много нови болести се появят, а съвременната медицина не може да излекува досега познатите. Промишленото производство в света няма практическо и биологическо значение, а само експлоататорско, печалбарско, природоизтощаващо и екологоразрушаващо действие. Човекът сече клона, върху който седи и на който трябва да седи цял живот. Медузата, със сигналите, които излъчва от биоенергичното си поле предсказва настъпването на буря от четиристотин километра, а човекът дори не усеща биоенергичното си поле, в което плува цял живот. Защото не го познава.

През това време при тях дошъл мъж, среден на ръст, малко набит, с прошарена, клоняща към бяло брада, сипаничаво лице и с нос като камба. По-късно, според впечатленията на моите приятели, се разбрало, че това е Ветко Рашков, придворният министър в управляващия кабинет. Расъл без родители и се обучил в пограничното село Хладен геран, работил в кариери и станал каменоломец. Имал таланта да доносничи и да предава своите хора. Затова го нарекли людоробеца. Държавните хора

забелязали това негово качество и му помогнали да се изучи. Той станал още по-голям каменоделец; ломял камъни, дялкал малки човечета от тях и ги продавал на хората, като им казвал, че това са богове и който им се кланя ще бъде щастлив в този живот, а и на онзи свят. Новият управник го харесал и го направил министър на възпитанието. За да запази благоволението му, людоробецът оклеветявал и набеждавал другите министри – казвал, че са опасни за управлението. Омразата му към талантливите е била толкова силна, че се нажежавала до безцветно. Много умни и смели мъже станали жертва на неговите доноси и клевети. Той винаги бил готов да измие краката на своя господар и да изпие водата...

Ангел казал, че притчата за меча и преклонената глава сякаш се отнасяла за него:

– В живота все повече ставаме свидетели на това как мераклиите за власт прегъват кръст.

– Да, господин началник...

– Разбира се, господин...

– Да, веднага ще го направя, господин... Вие сте най-голям...

Веднъж управникът се обърнал към Ветко Рашков:

– Престани да бъдеш толкова послушен!

– Ще бъда, господин министър-председател...

Та този Рашков се обърнал към присъстващите и попитал:

– Харесват ли ви кюфтетата? – без да получи отговор, продължил -Хапвайте, гълтайте, без да слушате този морук. Ако постъпите правилно, всеки ден ще кльопате кебапчета. Не изпускайте този шанс, не го слушайте този лентяй.

Мрачните му очи се спрели на стройното тяло на стареца... Свел очи и казал тези думи няколко пъти. А на хората устата им се наляла – ясно си представили, че всеки ден ще има кюфтета и кебапчета. Обаче не немерили сили да напуснат човека, който им говорел по-различно. Не се знае и никой не казва защо не са си тръгнали. После обяснявали, че старецът бил добър разказвач и всеки можел да стои при него дълго без да знае защо и без да си дава ясна сметка за какво говори. От тук нататък те седели до стареца, мълчали като току-що съборено дърво, търпеливо го слушали и пушели.

– Единственото живо същество, което върви срещу себе си, е човекът. Както е казано, човекът е кална река. – възнасял глас чудакът. – Хармонията в природата представлява внушителна лаборатория, тя е модел и

програма за развитието на обществото и човека. Божата работа е те да бъдат копирани, както детето копира целия генетичен код на майка си, и да бъдат пренесени от природата в обществото. Растенията и животните не са по-умни от човека, но те в продължение на милиони години не са допуснали нито една грешка. Рулят на техния кораб се управлява непосредствено от космическия разум, докато човекът, въпреки дистанционното управление на кормилото на неговия кораб, е оставен да определя сам кармата си. От създаването си досега той винаги е губил себе си в безпределния космос. И сега продължава да плува в кръговрата на мътните води на този необятен океан. И накрая без да е открил себе си и без да е осъзнал какво се изисква от един човешки живот и какво изисква от индивида самият живот, той се връща в изходната точка на своето развитие, от която е тръгнал. Нека да бъдем море, за да приемем калната река, без да се замърсим...

Тук старецът млъкнал, отправил взор към ведрото небе, а погледът му се разтворил над Акямач и после паднал на Шахтане. През това време около него, зарязали кюфтетата и кебапчетата, се натрупало множество, което любопитствало какво става и против волята си останало да го слуша. Малко по-късно на площада дошли работниците от първа смяна от близкия шивашки цех. И те останали да го слушат. Според моите познати, старецът казал, че езикът му бил сложен лабиринт от букви, знаци, сигнали, широка гама от цветове и информации. Много малко хора можели да го разберат. „Не ме разбират, дори си помислил чудакът“. Той можел да покаже на човека както да открие и опознае себе си, така и мисията, и кармата си. Бил способен да посочи номера на стола, на който да седне във величавата лаборатория на природата и обществото. Бил имал сили да каже кой колко струва, за да не иска жабата да изпълнява ролята на орела, а костенурката – на лъва. Накрая те чули, че белобрадият бил казал, че ще дойде време, когато най-умните ще заемат върха на спираловидната обществена пирамида. Много добре си спомняха словата на неизвестния, каквито до този момент не били чували:

– Смисълът на живота е в самия живот. Крайно необходимо е да ценим живота, да го обичаме и да се постараем да го направим по-добър за другите; по този начин той ще стане по-добър и за нас. Повтарям, смисълът на живота е във всестранното развитие на нашите способности, в най-пълното отдаване на силите на онази работа, която носи полза както на нас, така и на близките, приятелите и на всички хора. Животът

е прекрасен сам по себе си. Щастието се състои не в самото щастливо състояние, а в неговото постигане... Въпросът е не целта, а пътят към нея, това е като усещането за очакван празник... Как се чувстваме днес...?

Докато старецът редял думите си и бележел точки пред множеството, людоробецът напреднал достатъчно и от името на благодетеля си наредил на полицията да го приберат, за да не пречи на хората да ядат кебапчета и кюфтета.

– Аз съм единственият, който може да ви помогне. Разкажете ми вашите проблеми, не пестете и най-малките подробности. Жътвата наближава... – продължавал старецът.

– Полиция! Полиция! – развикали се изведнъж гласове в множеството и тълпата се люшнала. Като видели полицаите хората, които до сега слушали безмълвно, станали неспокойни; едни питали на висок глас какво става, други мълчаливо взели да се разотиват, трети се дърлели...

Тук така и не стана ясно дали полицията изобщо се е появила. Може и да се появила, но на това място разказите са най-противоречиви и размити. В този момент земята мигом започнала да се покрива с бакърените цветове на есенните листа и цветя, която заприличала на златно море. Хората се втренчили в необятното, едни от тях виждали ярките краски на септември, други усещали аромата на майски рози...

В една от версиите белобрадият с добре подстриганите мустаци уж продължавал да говори, но вече никой не го чувал. Които били малко подалече казват, че са виждали как си отваря устата, но не чули какво казва. Има и точно обратни твърдения – че при вида на полицаите белобрадият млъкнал и се снишил.

По-късно разказаха, че на пазара едни хора говорели, че старецът бил отведен в девета килия на местния затвор, сива сграда с олющена мазилка, изкривен покрив, тук-таме тикли вместо керемиди на покрива, обградена с висока каменна ограда, върху която стърчи бодлива тела.

Свидетелствата за пребиваването му там са крайно оскъдни, дори би могло да се твърди, че изобщо няма никаква информация как е живял там, как се отнасяли към него надзирателите и началниците. Знае се само, че през цялото време лежал на нара обърнат към стената, обхванал шия с ръце и подвити крака. Никой не е виждал лицето му. Разправят, че надзирателите и затворниците го поглеждали учудено и после си шепнели нещо тайнствено. Колко време е останал там също не се знае. Но

една вечер го намерили мъртъв в килията. Както му е реда, веднага го закарали в патологията на болницата за аутопсия...

Когато сутринта лекарите влезли в отделението, видели как бял чаршаф облизва празния постамент, на който бил оставен вечерта...

Мюмюн Тахир е магистър по литература и културология. Доктор по философия. Занимава се с проблемите на идентичността и с теоретични и приложни изследвания в областта на културната интеграция, културната антропология и културния мениджмънт. Носител на Годишна литературна награда на Съюза на българските писатели за 2002 г.

Мъртъв ли е мултикултурализмът в Европа? Автор(и): Даниел Смилов

Канцлерът Меркел на няколко пъти вече обяви, че мултикултурализмът е мъртъв, което с радост беше подето от голям оплаквачески хор, прострял се от левицата (у нас) до национал-популистиката десница (навсякъде). Слуховете за тази смърт са преувеличени обаче. Те се дължат както на широко-разпространено концептуално обърквене, така и на съзнателна политическа манипулация. Объркването свежда мултикултурализма до идеята за изолирани и социално маргинализирани гета от имигранти или други малцинства, идея, която както ще видим, е по-скоро точно обратното на обявения за покойник.

Манипулацията пък е най-разнообразна. Тя започва с глуповато-наивни шеги от рода на „големия разлом между консерватори и либерали“ у нас, според който дясното е „Бог, цар и отечество“, а лявото е – каквото друго е останало. По тази „логика“ мултикултурализмът се пада отляво (макар че вече стана дума, че нашите леви не го искат), а пък ГЕРБ (според защитниците на „разлома“) се пада чудно защо отдясно. Докато тези каламбури засега у нас са невинни, в Полша и Унгария те се реализираха в доста проблематични и направо шовинистични режими, които разделят собствените им общества и антагонизират съседите и ЕС.

Най-грубата манипулация с мултикултурализма обаче е „хибридната война“ на Путин. Ако пропагандни тези, като да речем „Гейропа“, изобщо имат смисъл, те целят да покажат, че един мултикултурен модел е по дефиниция слаб или поне по-слаб от една моно-, мачо-култура, за каквато Русия явно иска да се представи напоследък.

Дефиниция

В дескриптивен смисъл мултикултурализмът е съществуването на различни култури в една и съща юрисдикция, в една и съща политическа общност. В нормативен смисъл мултикултурализмът твърди, че държавата трябва да се отнася с уважение към културните различия и

желанието на определени групи да поддържат своите културни практики и традиции. Мултикултурализмът, който възниква през 60-те и 70-те години на XX век като теория, се противопоставя на два други, алтернативни подхода. Единият е монокултурализмът на национализма: настояването всяка държава да има една култура (нещо от рода на „Бог, цар и отечество“). Другата алтернатива е космополитизмът: изоставянето на идеята за групови идентичности и преминаването към индивидуални права на граждани на света.

Изправени пред тези две алтернативи, не е чудно, че от 70-те години на миналия век повечето от развитите общества възприемат мултикултурализмът като собствена идеология – в една или друга степен. Това се отнася както за Канада, САЩ, Австралия, така и за повечето европейски държави: от Великобритания и Скандинавието до Германия.

ЕС по дефиниция е мултикултурен проект – той не може да съществува като монокултурен национализъм. Повечето от емигрантските държави – САЩ, Австралия, Канада – също са мултикултурни, веднъж след като са изоставили расизма на“превъзходството“ на белия човек (отново през 60-70 години на миналия век). Държави с космополитни градове – Лондон, Париж, Берлин, Амстердам и т. н. – също трудно могат да бъдат монокултурни. В този смисъл дори един бегъл досег с понятието мултикултурализъм и неговото разпространение би учудил писачите на неговите некролози.

Митовете

Когато политическият речник на дадено общество е беден или манипулиран, митовете изобилстват. Такъв е случаят и с мултикултурализма. Всички митове трудно могат да се изброят, но трябва отнякъде да се почне:

1) *МК изисква всяка общност да живее по собствени закони.* Невярно. МК е модел на функциониране на либералната демокрация и върховенството на закона. Държавата запазва своята юрисдикция и нейните закони важат за всички. МК не е отоманската система на милетите, където такъв правен плурализъм е съществувал донякъде, но дори и там е имало приоритет на шериата и държавното право. В юриспруденцията си ЕСПЧ изрично настоява, че държавата трябва да запази своята върховна юрисдикция, за да може да гарантира правата на всички. Това не изключва възможност, да речем, при сключването на бракове правила-

та да се различават донякъде за различните общности – да се признава религиозен брак например и пр. Повечето мултикултурни държави обаче не признават радикално различни практики като многоженството, пълното подчинение на жената, отнемане на собствеността ѝ и пр.: по такива въпроси важат общи правила. Възможно е някои групи да имат собствени квази-съдебни органи (от рода на „мешерето“). Но те в никакъв случай не заместват органите на държавата, които запазват право да отменят всяко подобно решение, както и ексклузивна юрисдикция по въпроси на основни права;

2) *МК изисква квоти в управлението на страната.* Не е вярно. Такива квоти има днес в държави като Босна и Херцеговина и Македония, но те са в резултат на мирни споразумения, спиращи открит въоръжен конфликт между групи. Дълго време квоти е имало в Бенелюкс в рамките на т. нар. консенсуален модел на управление: но там тези квоти не са били задължително на културна или религиозна основа, а и днес този модел като цяло е изоставен (Белгия остава по-особен случай). В основни държави с мултикултурна политика – от Германия до САЩ – подобни квоти няма. По принцип проблемът с квотите е, че те „фиксират“ дадена ситуация на разделение на политическата общност и фрустрират образуването на динамични мнозинства. Много по-добре функционират демокрации, където такива квоти няма, а правата на малцинствата се гарантират от нормален политически процес (като у нас, за щастие). Това трябва да е целта на мултикултурната политика: квотите са извънредно решение и по принцип временни, докато общността преодолее травмата от остър конфликт;

3) *МК изисква федерализация или политическа автономия на малцинствата.* Невярно. Федерализмът и мултикултурализмът са различни понятия и едното не предполага и не води до другото. Обединеното кралство е унитарна държава (въпреки процесите на devolution от последните години). В САЩ и Австралия федерализмът не е очертан по границите на културни или религиозни различия;

4) *МК води до сепаратизъм.* Невярно. Със същия успех може да се каже и че липсата на МК води до сепаратизъм. Ако една група – териториално обособена – се чувства дълготрайно маргинализирана и дискриминирана, много вероятно е тя да стане про-сепаратистка. Това е историята на бивша Югославия, Косово, Чечения и т. н. Не мултикултурализмът е накарал общностите в тези казуси да търсят самоопределение и се-

цесия. Мнозина сигурно смятат, че когато държавата почне да уважава културните различия, малцинствата почват да искат все повече и повече, което „естествено“ води и до искане за самоуправление. Българският опит е друг обаче: най-голямо изостряне на ситуацията сме имали, когато държавата е спирала да уважава културните различия – т. нар. Възродителен процес например;

5) *МК изисква да няма един официален език, да няма традиционна религия.* Невярно. Официален език – конституционно или де факто установен – има и в САЩ, и във Великобритания, Германия, Австралия и т. н. Официална двуезичност не е задължителна. Разноезичните групи трябва да имат адекватни възможности да използват и поддържат езика си обаче. Това засяга образованието, медиите и възможностите за употреба на други езици, включително по време на предизборни кампании. Практиката в Европа е еднозначна в тази посока и ние се разминаваме частично с нея, особено по въпроса за използване на други езици по време на кампании. Що се отнася до религиите, Великобритания има официална религия, чиято глава е кралицата. Такъв тип символна политика е възможна, стига да е съчетана с адекватно уважение към другите религии и културни практики. По нашата конституция православието е традиционно вероизповедание и това е факт: което не означава, че други религии – част от тях също традиционни за България – трябва да бъдат дискриминирани, дерегистрирани, преследвани, маргинализирани и пр.;

6) *МК изисква прием на неограничено количество имигранти и бежанци.* Невярно. Въпросите с имиграцията и МК са различни. И САЩ, и Австралия, и Канада имат доста стриктна имиграционна политика. Бежанците пък са отделен въпрос на хуманитарното право и морал – от тях следва задължението да се помогне на хора в голяма беда. По принцип МК не твърди, че на всяко място по света трябва да има от всички възможни култури. Твърдението му е по-скромно: че съжителството на култури е възможно и че в него има ценност;

7) *МК води до слабост на управлението и неуправляемост.* Невярно. Най-добре управляваните държави в света са като цяло тези, които под една или друга форма са възприели мултикултурни политики. Голямото изключение е Япония (не Русия, която е по-скоро потвърждение на правилото);

8) *Държавата трябва да дава поравно на всички култури.* Невярно. Всъщност МК дава възможност на държавата за „перфекционистка“ намеса в

обществения живот – преференциално подпомагане на една или друга култура в определени ситуации. Такава намеса по принцип е забранена на държавата от традиционния либерализъм, който изисква пълна неутралност от нея. Според МК е възможно държавата да подкрепя определени култури – включително основната – ако те са застрашени. От глобализацията например. Това, което МК изисква, не е обезсилването на най-голямата, традиционната култура в една държава, а избягването на маргинализацията на останалите. Този принцип обосновава и възможност за различно финансиране на различни общности (да речем пропорционално на размера им, или като компенсация за дискриминация в миналото – affirmative action). Например ако не искаме Турция да финансира образованието на мюсюлмански свещеници, близо до ума е държавата да го поеме, така както го прави за теологически факултети и т.н.;

9) *МК може да работи в англосаксонския свят, но не и при нас, останалите.* Невярно. Няма някаква генетична детерминираност на културите. В крайна сметка Британската империя е била изградена не на принципите на МК, а на идеята за превъзходството на белия човек (и затова се разпада). Т. е. няма култури, които да са естествено националистични, а други – естествено МК. Наскоро попаднах на статията за МК в Уикипедия, където България и Аржентина са посочени като успешни мултикултурни модели. Първо си помислих, че е просто грешка, но вътре бяха вкарани всичките вече клиширани твърдения, с които се гордеем – от спасяването на евреите до това, че София е единственият град в Европа, където в центъра има функциониращи големи храмове на големите монотеистични религии (а вече и капище от римско-божидар-димитровски характер). Ако се замислим обаче България е наистина такъв модел на уважение към различни култури или поне е такава в най-добрата си светлина. Би било глупаво да жертваме тази важна част от традицията си заради нечий „разлом“ по линията „Бог, цар, отечество“ или пък заради хибридчиците на Путин.

10) *МК е най-вече за правата на хората с различна сексуалност (Гейропа).* Невярно и точка.

Този списък трябва да бъде продължен. Но и от изброеното дотук става ясно, че МК не е рецепта от пет-шест мерки, които са еднакви навсякъде. Общото е принципът на уважението към културата и традициите на другите, на различните, което не означава изоставяне на собствената

култура. Напротив, МК дава право и основание на държавата да се грижи за съхраняването на тези култури, които са пуснали корен в дадена страна.

Миграцията, мобилността и ускоряването на времето

И тук идваме до големия проблем на нашето съвремие, който обяснява загрижеността на Меркел, а и на много други, че стандартните политики не фукционират добре. МК работи за групи, които трайно усядат – които имат планове да допринасят за дадена общност дългосрочно. Българи и турци се разбират добре и уважават традициите си, защото са се захванали заедно с дългосрочен проект: една държавност, една „чиста и свята република“. Това е добрият прочит на нашата история и докато той е основен, може да сме спокойни за мултикултурните си отношения. Те ще надживеят неизбежните националистически мобилизации от едната и другата страна, последната от които е просто главозамайваща – Ахмед Доган като Левски, а Лютви Местан като хаджи Иванчо Хаджипенчович.

Големият проблем за МК, а и за Европа, са групи, които нямат дългосрочни намерения в дадена страна, които я виждат само като трамплин към нещо по-добро. Тези групи могат да са не само външни имигранти, но и части от самата нация, които искат да емигрират на по-добро място. МК съвпадна по време с процесите на либерализация и глобализация: светът вече е място за свободно движение на хора, стоки, капитали и услуги... ЕС е опит за правно регламентиране на този процес. Бежанските вълни от Сирия са илюстрация на нерегламентирано протичане на същото. Какво става с управлението на държавите, когато времето се ускори и потоците на миграция (имигарция и емиграция) зачестят? Какво става, когато мнозина се оказват на място, където не искат да бъдат дългосрочно? Което е само гара разпределителна за тях? Има ли солидарност в такова общество?

Решенията на този тип проблеми пред ЕС са две. Едното е връщане към националистична раздробеност и глуха защита в рамките на исторически сложили се политически общности. Това е т. нар. „Европа на отечествата“ – всяка коза за свой крак. В краткосрочен план от такава политика биха спечелили тези, към които всички искат да отидат: Великобритания и Германия най-вече. Ще загубят всички като нас – тези, от които мнозина искат да си тръгнат, докато същевременно те бъдат за-

ливани като гара разпределителна от мигранти от Близкия изток и други места. (Нали някой не мисли, че без общоевропейско споразумение с Турция и други държави ние ще бъдем пожалени от бежански вълни заради телта, която сме опънали на места по границата? А имаме и морска граница, ако някой не е забелязал.) В дългосрочен план ще загубят обаче всички, защото е много вероятно Европа да се превърне в периферия, подобна на катун, с няколко строго-охранявани луксозни зони по средата.

Истинският проблем на Европа в този смисъл не е МК, а овладяване на ускоряването на времето без ренационализация на същностни общи политики – а това е втората възможна стратегия. Общ, регламентиран контрол на границите; общо решение на миграционен натиск със справедливо и работещо разпределение на тежестта между всички; общи споразумения със съседи като Турция, за координирани политики. Ако това се постигне – то е възможно, а и Европа разполага с предостатъчни ресурси за него – мултикултурните политики могат да продължат да си съществуват така, както и досега – с неизбежни попътни корекции. Ако това не се постигне, те може да бъдат първата жертва, но истинската жертва ще е управляемостта на много държави и начинът на живот на европейците, който няма да е по-различен от този на хората в третия свят: множество гета, изпъстрени с лъскави централни зони.

Даниел Смилов е юрист и политолог, специализиращ в областта на конституционното право. Той е програмен директор в Института за либерални стратегии, София, гост-лектор по Сравнително конституционно право в Централноевропейския университет, Будапеща и асистент-професор по политическа теория във Факултета по политически науки към Софийския университет.

Коментари (1)

- 28-02-2016|**Антов Гицов**

Мултикултурализмът се роди в гетата на Европа- в-к „Стандарт“

paper.standartnews.com/bg/article.php? d=...12-09&article=238901

Заглавието е на редакцията, статията бях озаглавил Крахът на мултикултурализма в Европа““. А една статия за краха на мултикултурализма в Европа от друг автор:

www.eurochicago.com/2013/09/kakvo-se-slu...pobarkanata-evropa/#

Неочакван полет
Автор(и): Палми Ранчев

Едно е да влезеш в пандиза за пет-шест дози хероин и съвсем друго за няколкостотин хиляди лева, мислеше Тръпчо, докато прекосяваше площада към ъгъла на хотела. Беше размисъл за възможностите, които представя живота на различните хора, а също и за смисъла му. Имаше ли значение разликата, поне за него, продължаваше разсъжденията си Тръпчо. След като беше много по-вероятно да попадне – където и да е – за някоя доза херо, отколкото да спечели стотици хиляди. Такова беше положението. И нямаше да се промени. Въпреки сравненията и отрезвяващата оценката на евентуалните си възможности Тръпчо се чувстваше сравнително добре. Слънцето беше се появило в дъното на улицата и го чакаше да застане срещу него, за да стопли лицето му. Трябваше само да промени посоката, в която се движеше. Вече не вървеше към хотела, а се отправи към дъното на улицата. В такива моменти на почти безпричинно доволство Тръпчо притваряше очи и спираше, а заедно с него спираше и времето. Тогава мигът на блаженство ставаше продължителен. И за дълго непокътнат.

Сега само подръпна смъкнатите си дънки и продължи да върви, навлязъл в пространството между паркираните коли и църквата. Слънцето изчезна зад отсрещните сгради като осветяваше само горните етажи. Повече не го интересуваше. По-важно беше, че входа на църквата беше свободен. Вероятно нямаше служба. Тежката външна врата зееше и можеше да застане отпред за някоя стотинка. Веднъж един брадясал му даде десет лева. Извади дебела пачка, поразрови я и му ги пусна в ръката. Случи се преди доста време, месеци бяха минали оттогава. Но не забравяше как дълго не му се вярваше, че стиска в юмрука си хартиени пари. За известно време имаше чувство, че прави нещо важно. Дава възможност на хората да се почувстват благородни и милосърдни. После всичко стана каквото винаги. Чакаше някой да му пусне някоя стотинка в шепата.

Доскоро пред църковната порта не беше трудно да се намери свободно място. Даже и когато се събираха повече просяци всеки си намираше място. Настина, понякога се караха. Но само за кратко. Опасяваха се да не правят лошо впечатление. По едно време имаше един старец с бастун и бяла брада, който постоянно му крещеше като на пиле „къш-къш“. Насочваше към него металния връх на бастуна и размахваше другата си ръка, тънка и костелива, щръкнала от широкия ръкав на балтон. Пешовете му се разминаваха, тръгнеше ли срещу него и голите му колена се показваха. От стареца не го беше страх. Щом го приближеше вадеше камък от джоба и той отскачаше назад като блъснат в гърдите. Имаше и една жена, преструваше се, че може да се движи само на четири крака. Ръцете ѝ бяха увити в парцали, влачеше краката си в мукавени кутии. И тя му съскаше заедно със стареца. От нея пък съвсем не се страхуваше. Не я чуваше. А и не я забелязваше. Останалите просяци лесно се примириха с неговото присъствие. Нямаше значение, че беше дребен на ръст. Винаги имаше камъни в джобовете и можеше да им пукне главите. Заплашваше ги, без да е сигурен дали ще го направи. Дълго време беше достатъчно само да им ги покаже.

Положението стана опасно откакто се появи Слепеца. Изглеждаше само няколко години по-голям. На ръст също не беше нищо особено. Но имаше бяла и много дълга метална пръчка. Още докато се чудеше откъде беше се появил и защо ли очилата му са правоъгълни, а не кръгли, както са обикновено на слепците, го излющя по бедрата. Без предупреждение, без да го заплашва. Такава болка изпита за първи път. Сълзите буквално пръснаха от очите му. Стоеше приведен и не можеше да помръдне. Направо беше го парализирал. Щеше да го удари още веднъж, но Тръпчо се сви на топка и дори се претърколи, за да е по-далече. Дойде на себе си и като масажираше ударено място се изправи.

– Тъпанар, какво искаш бе? Защо ме удари? Нищо не съм ти направил. Счупи ми кокалите с този бастун.

– Не е бастун.

– Каквото ще да е. Дай да те ударя, ще видиш как боли.

– Пръчката е моя.

– Ти само ми я дай за малко.

– Повече да не съм те видял тук.

– Откъде-накъде. Прося на това място от година и половина.

– Вече само аз ще прося.

– Има и други. Тях как ще прогониш? Нали си сляп.

– Тях вече ги прогоних. И не съм сляп. Само нося тъмни очила.

Оттогава щом го видеше Тръпчо предпочиташе да му отстъпи най-удобното и печеливше място, където бяха му дали десет лева. Там богомолците все още се кръстеха, някои се обръщаха и се покланяха. И ако тогава си до тях са значително по-щедри. Само за два-три часа можеше да събере почти същото количество пари, десет и повече лева, от стотинки. Сега застана там и протегна ръка. С голямо недоволство почти веднага забеляза приближаването на Слепеца. Преди секунда никакъв не се виждаше, а вече идваше към него с дългата си метална пръчка.

– Изчезвай веднага! Предупредих те!

– Защо ти можеш да просиш тук, а аз не? Не мога да разбера.

– Аз имам жена и дъщеря. Ти нищо нямаш.

– Имам. Себе си.

– Не, нямаш нищо. Казах ти да изчезваш. Иначе пак ще те изплющя

Тръпчо само докосна с длан двата гладки камъка в джоба на смъкнатите си дънки. Нямаше желание да задълбочава конфликта. Слепеца беше опасен не само заради металната пръчка. Беше му казал, че ако е нужно щял да го издебне в гръб, когато най-малко очаква. Пък и пред църквата бяха само двамата. Едва ли скоро някой щеше да им даде каквото и да било. Постоя, без да го изпуска от поглед и отлепи гръб от стената. Беше му станало студено. Същевременно осъзна, че позатопли мястото и Слепеца щеше да го използва. Отдалечи се на няколко крачки. За всеки случай отстъпи още малко. Там нямаше как да го достигне колкото и дълга да беше металната пръчка. Постоя да разбере какви намерения има. Облегна се на неговото място, както и предполагаше. Вдигна рамена и тръгна по улицата.

Скоро откри слънцето, скрило се между зелените дървета отсреща и високите сгради зад тях. Светеше, ясно беше къде се намира, но е се виждаше. Майната му! – помисли Тръпчо. Когато нещо ти трябва, дори да е само слънцето, което всеки ден изгрява, почти винаги го няма. Майната му! – каза още веднъж той, вече не толкова ядосано. Нямаше основателни причини, така прецени. Нека Слепеца кибичи като ненормален пред черквата. Какво ще спечели. Вероятно нищо. Едва ли ще излъже някого с тъмните си очила и дългата пръчка. Хората да не са чак такива балъци. Със сигурност сега той беше в по-добро положение. Ето,

вървеше, нямаше никакви грижи, а пред себе си забеляза и невероятно красиво момиче.

Изравни се с нея, повървяха редом, без тя да го погледне. И по-добре. Отново изостана на няколко крачки. Предпочиташе да я наблюдава от разстояние. Сега не му беше нужно слънцето, нито съжаляваше, че Слепеца отново го прогони от хубавото място пред черквата. Ако беше останал там щеше да изпусне такава невероятна красота. Продължаваше да върви след момичето, бръкнал дълбоко в джобовете на дънките, и наблюдаваше как тя се поклаща като тръстика от нежен ветрец. Стъпваше на пръсти и се чувстваше необичайно лек, като перце. Всеки момент щеше да се понесе над тротоара. И се понесе. Вече летеше. За съжаление, дори ако се обърнеше, момичето едва ли щеше да разбере какво беше станало.

Палми Ранчев е български поет и писател. Бил е боксьор, треньор, собственик на кафене и игрална зала, директор на вестник, сценарист, телевизионен водещ и безработен. Автор е на стихосбирките: „Шапката на скитника“, „Манхатън, почти събитие“, „Парцаливо знаме“, „Хотелска стая“, „Среднощен човек: биографии“ и „Любовник на самотни улици и запустели къщи“. Носител е на няколко второстепенни литературни награди. Негови разкази и стихове са превеждани на английски, френски, полски, унгарски, турски, сръбски, гръцки и други езици.

Март 2016

Пленителният фашизъм
Автор(и): Сюзън Зонтаг

Последните от [народа] Нуба
Лени Рийфенщал
Харпър &Роу, 1973

СС символи и ордени
Джак Пиа
Балантайн букс, 1974

I

Първо изложение. Книга със 126 великолепни цветни фотографии от Лени Рийфенщал, със сигурност най-пленителната книга с фотографии, публикувана където и да е през последните години. В неовладяната пустиня на южен Судан живеят около осем хиляди надменни, богоподобни членове на племето Нуба[1], символи на физическо съвършенство с големи, добре оформени, отчасти бръснати глави, изразителни лица и мускулести тела, които са обезкосмени и украсени с белези. Намазани със свещена сиво-бяла пепел, мъжете подскачат, клечат, седят умислени, борят се сред безплодните пясъци. А на задната страна на обложката се вижда очаровател набор от дванадесет черно-бели снимки на самата Лени Рийфенщал, също пленителни – хронологична последователност от изражения (от намръщена интровертираност до озъбена усмивка, като на някоя тексаска матрона, заминала на сафари), покоряващи безмилостния ход на остаряването.

1 Важно е да се прави разлика между членовете на племето Нуба и исторически утвърденото название „нубийци“, тъй като това са две напълно различни етнически групи, както се обяснява в немската статия по този повод в Уикипедия (**https://de.wikipedia.org/wiki/Nuba**) Бел. пр.

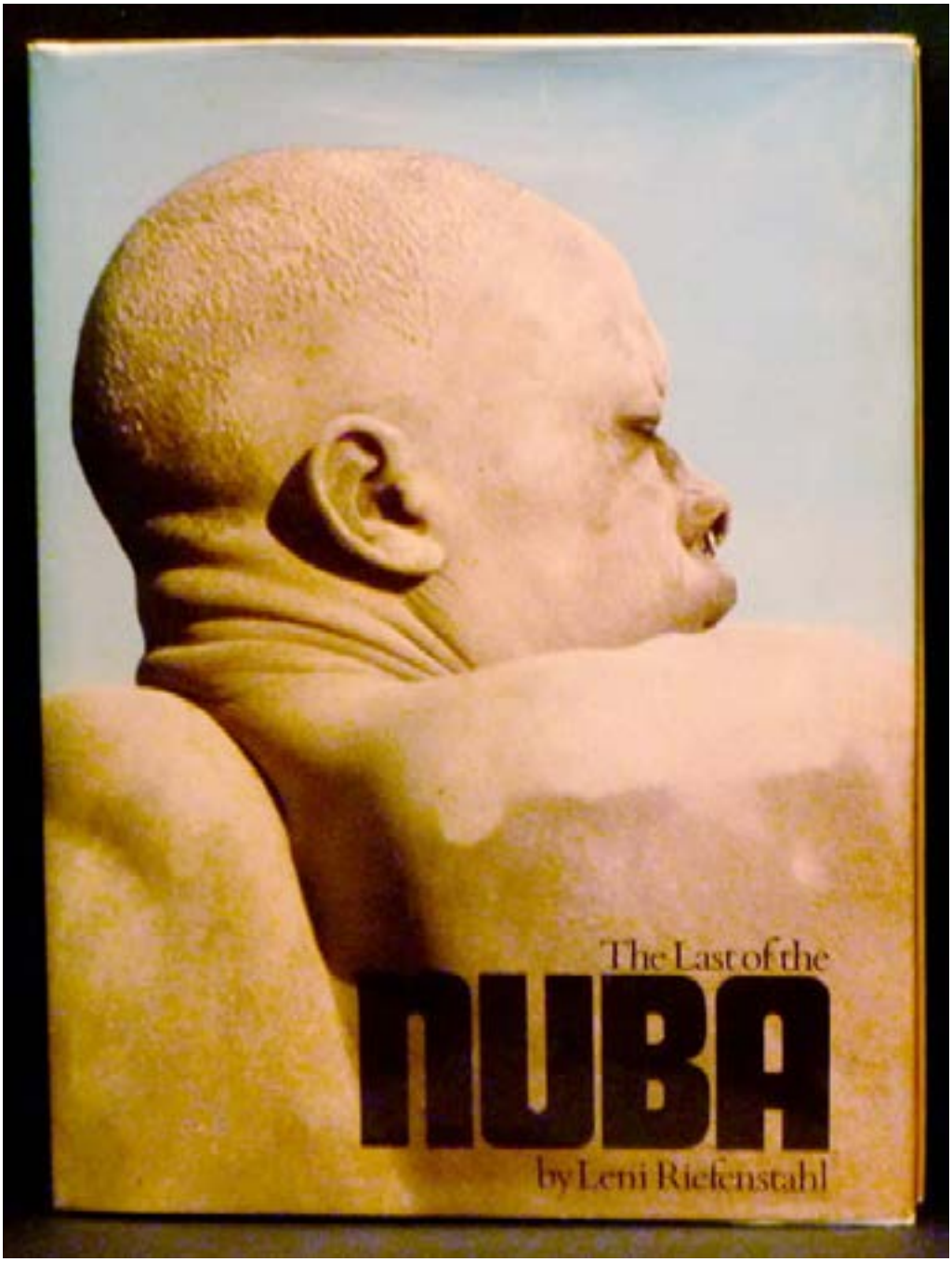

„Последните от Нуба“ — корица

Фотографии на Рийфенщал от „Последните от Нуба“

Първата фотография е заснета през 1927, когато тя е била на двадесет и пет, вече филмова звезда, а последните са датирани от 1969 (тя гушка голо африканско бебе) и 1972 (тя държи камера), като всяка от тях показва някаква версия на едно идеално присъствие, вид непреходна красота, като онази на **Елизабет Шварцкопф**, която само става все по-радостна, по-металическа и изглеждаща по-здрава с напредването на възрастта. А на вътрешната страна на обложката се намира биографична скица на Рийфенщал, както и (неподписано) въведение, озаглавено „Как Лени Рийфенщал е започнала да изследва племето Месакин Нуба от Кордофан“ – пълна с обезпокоителни лъжи.

Лени Рийфенщал

Рийфенщал с Хитлер

Въведението, което представлява подробен разказ за поклонничеството на Рийфенщал до Судан (вдъхновено, както ни се казва, от четенето на *Зелените хълмове на Африка* от Хемингуей „през една безсънна нощ в средата на 1950-те“), лаконично идентифицира фотографката като „един вид митична фигура в кинематографията отпреди войната, полузабравена от една нация, която почти е изличила от паметта си цяла ера от собствената си история“. Кой, ако не самата Рийфенщал, би бил в състояние да измисли цялата тази басня за нещото, мъгляво наричано „една нация“, която, по някаква си неназована причина, „е избрала“ да извърши окаяния акт на страхливост да забрави „цяла ера“ – тактично недоуточнено, коя точно – „от собствената си история“? Вероятно поне част от читателите ще бъдат стреснати от тази свенлива алюзия за Германия и Третия райх. (Която обаче си позволява повече от прикриващата всичко сбитост на рекламите на Харпър & Роу за *Последните от Нуба*, в които Рийфенщал се идентифицира просто като „именитата кинематографистка“).

Сравнена с въведението, вътрешната страна на обложката е положително-пространна по темата за кариерата на фотографката, с което повтаря като папагал дезинформацията, която Рийфенщал е разпространявала в хода на последните двадесет години.

> *Именно времето на упадъчните и изключително важни за Германия 1930 години е онова, в което Лени Рийфенщал постига международна слава като филмова режисьорка. Родена е през 1902, а първата ѝ всеотдайност е творческият танц. Това я води до участие в неми филми, а скоро след това самата тя прави — и участва в — собствени озвучени филми, като например „Планината“ (1929).*
>
> *Тези напрегнато-романтични продукции се радват на широко възхищение, не на последно място и от Адолф Хитлер, който, идвайки на власт през 1933, наема Рийфенщал за производството на документален филм, който да отразява големия нацистки конгрес в Нюрнберг от 1934.*

Изисква се известна оригиналност, за да се опише нацистката ера като „упадъчните и изключително важни 1930 години на Германия“, да се обобщят събитията от 1933 като „възходът на Хитлер към властта“, както и да се твърди, че Рийфенщал, голяма част от чието творчество през онова десетилетие е била коректно определяна като нацистка пропаганда, се е наслаждавала на „международна слава като филмова режисьорка“, предполага се по същия начин като колегите ѝ Реноар, Любич и **Флаерти**. (Възможно ли е издателите да са позволили на ЛР да напише сама текста за обложката си? Човек се колебае дали да приеме една толкова неприятна мисъл, макар че „първата ѝ всеотдайност е творческият танц“ е фраза, на която биха били способни само малцина, за които английският е майчин език).

Фактите, разбира се, са неточни или измислени. Като начало, не само че Рийфенщал не е правила – или дори участвала – в говорещ филм на име *Планината* (1929). Такъв филм не съществува. По-общо: Рийфенщал не просто е участвала в неми филми, а след това, когато се е появил звукът, е започвала да режисира свои собствени, в които е играела главната роля. От първия до последния от всичките девет филма, в които е играла роли, Рийфенщал е била звездата; седем от тях тя не е режисирала.

Тези седем филма са: *Свещената планина* (*Der Heilige Berg*, 1926), *Големият скок* (*Der Große Sprung*, 1927), *Съдбата на Хабсбургите* (*Das Schicksal*

derer von Hapsburg, 1929), *Белият ад на Пиц Палю* (*Die Weisse Hölle von Piz Palü*, 1929) – всичките неми – последвани от *Буря над Монблан* (*Sturm über dem Montblanc*, 1930), *Бяло опиянение* (*Der Weisse Rausch*, 1931) и *SOS айсберг* (*SOS Eisberg*, 1932-1933). Всички освен един от тях са режисирани от д-р **Арнолд Фанк**, *auteur* на изключително успешни алпийски филмови епоси още от 1919, чиято кариера (след като Рийфенщал го изоставя, за да започне собствена кариера като режисьорка през 1932), постепенно запада с германско-японската копродукция *Дъщерята на самурая* (*Die Tochter des Samurai*, 1937), и *Един Робинзон* (*Ein Robinson*, 1938) – и двата се провалят. (Филмът, не режисиран от Фанк е *Съдбата на Хабсбургите* – сантиментална роялистка история, направена в Австрия, в която Рийфенщал играе Мари Ветсера, жената, **самоубила се заедно с наследника на трона, принц Рудолф, в имението Майерлинг**. От филма не са запазени никакви копия).

Тези филми не са просто „напрегнато-романтични“. Поп-вагнерианските продукции на Фанк за Рийфенщал без съмнение са били схващани като аполитични по времето на създаването си, но в ретроспектива те могат да бъдат разглеждани – както го е правил например **Зигфрид Кракауер** – като антология на прото-нацистките усещания. Алпинизмът от филмите на Фанк е визуално-неустоима метафора за неограничения стремеж към високо мистичната цел, едновременно и красива, и ужасяваща, която по-късно ще придобие конкретна форма в култа към Фюрера. Героинята, обикновено представяна от Рийфенщал, е буйно момиче, което се осмелява да се мери с върха, пред който останалите, „свинете от долината“, се присвиват. Първата ѝ роля, в немия *Свещената планина* (1926), е на млада танцьорка на име Диотима, ухажвана от страстен катерач, който я приобщава към здравословните екстази на алпинизма. Този образ бива постепенно възвеличен. В първия си говорещ филм, *Буря над Монблан* (1930), Рийфенщал е обсебено от планината момиче, влюбено в млад метеоролог, което го спасява когато той се оказва блокиран в покритата със сняг обсерватория на връх Монблан.

Самата Рийфенщал режисира шест игрални филма. Първият от тях, разпространен през 1932, е отново планински филм – *Синята светлина* (*Das Blaue Licht*). Тя играе в него, изпълнявайки роля, подобна на онези от филмите на Фанк, за които е била „широко почитана, не на последно място от Адолф Хитлер“, но с подчертана алегоризация на темите за копнежа, чистотата и смъртта, които Фанк е третирал доста аматьорски. Както обикновено, планината е представена като във висша степен красива,

но и много опасна – онази величава сила, която приканва едновременно и към пределно себеутвърждаване, и към бягство от себе си, към братството на куража и смъртта. (В пълнолунни нощи от върха Монт Кристало се излъчва мистериозна синя светлина, която примамва младите жители на планинско селце да правят опити да го покорят. Родителите се опитват да държат децата си у дома зад спуснати пердета, но младите са привлечени като сомнамбули и падат върху скалите при опитите си да достигнат върха)

Ролята, която Рийфенщал е измислила за самата себе си е онази на „Юнта“, примитивно младо същество, което се намира в уникална връзка с някаква разрушителна сила. (Единствено тя, парцаливото, изключено от селския живот момиче, е в състояние да се покачи до върха). Накрая тя също загива, но не от невъзможността за постигане на целта, символизирана от планината, а от материалистичния, прозаичен дух на завистливите селяни и слепия рационализъм на един добронамерен посетител от града. (Юнта знае, че синята светлина се излъчва от скъпоценни камъни; бидейки чисто и непокварено същество, тя се наслаждава на красотата на камъните, но остава безразлична към материалната им стойност. След като се влюбва в художника, който е на почивка в селото, тя наивно му разкрива тайната си. Той казва на селяните, които вземат и продават съкровището; когато при следващото пълнолуние Юнта започва изкачването си, синята светлина вече не е там, за да ѝ показва пътя и тя пада върху скалите).

След *Синята светлина* следващият филм, режисиран от Рийфенщал не е „документален филм за конгреса в Нюрнберг от 1934“ – пък и Рийфенщал е направила пет документални филма, а не само два, както е твърдяла от 1950-те насам и както покорно повтарят всички дезинфекцирани разкази за живота ѝ. Следващият е *Победа на вярата* (*Sieg des Glaubens*, 1933), в който се възпява първия националсоциалистически конгрес след като Хитлер е получил властта. Третият ѝ филм, *Ден на свободата: нашата армия* (*Tag der Freiheit: Unsere Wehrmacht*, 1933; разпространен през 1935), е направен за армията и описва красотата на военната служба и службата пред Фюрера. След това идват два филма, които действително я правят международно известна – първият от които е *Триумф на волята*(*Triumph des Willens*, 1935), чието заглавие никога не се споменава на обложката на *Последните от Нуба*, може би за да не пробуди потайни анти-тевтонски предразсъдъци у потенциалния купувач от 1970-те.

Текстът от обложката продължава:

> *Отказът на Рийфенщал да се поддаде на опитите на Гъобелс да подчини визуализациите ѝ на стриктно пропагандистките си изисквания довежда до борба на волите, която достига апогея си когато Рийфенщал прави филма си за Олимпийските игри от 1936 г., „Олимпия“. Гъобелс прави опит да го унищожи. Филмът е спасен едва след личната намеса на Хитлер.*
> *След като е създала два от най-забележителните документални филми на 1930-те, Рийфенщал продължава да прави филми по собствен вкус, несвързани с възхода на нацистка Германия, до 1941, когато военните условия правят невъзможно да продължава по-нататък.*
> *Познанствата ѝ с водачите на нацизма водят до арестуването ѝ в края на Втората световна война: тя е съдена на два пъти и оправдана и в двата случая. Репутацията ѝ е помрачена и тя потъва в забрава, макар че за цяло поколение германци името ѝ е било добре познато.*

Освен думите, че името ѝ някога е било добре познато на повечето немци в нацистка Германия, в горното няма нищо вярно.

Да се представя Рийфенщал в познатата роля на индивидуалиста-артист, противопоставящ се на оеснафени бюрократи и цензура, е дръзко начинание. Въпреки това идеята, че тя се е противопоставяла на „опитите на Гъобелс да подчини визуализациите ѝ на стриктно пропагандистките си изисквания“ би трябвало да звучи като пълни глупости за всеки човек, който е гледал *Триумф на волята* – най-успешният, най-чисто пропаганден филм, правен някога, самата концепция на който зачерква възможността създателят на филма да е имал естетическа или визуална концепция, независима от пропагандата.

Освен свидетелствата, предоставяни от филма, фактите (отричани от Рийфенщал след войната) разказват една съвсем друга история. Никога не е имало борба между създателката на филма и германския министър на пропагандата. *Триумф на волята*, нейният трети филм за нацистите, е бил направен с толкова съдействие, колкото някой кинематографист би могъл изобщо някога да очаква от страна на което и да е правителство. Разполагала е с неограничен бюджет и екип от 120 души, плюс огромен брой камери – по оценки на специалистите, между 20 и 30. Тя не само не е била артистка, призована за задължителна политическа поръчка, коя-

то след това е изпаднала в трудности. Напротив, Рийфенщал, както сама казва в книгата от 1935 г., описваща създаването на *Триумф на волята*[1], е участвала в планирането на конгреса (който е бил конципиран от самото начало като филмов спектакъл).

Олимпиада се състои всъщност от два филма, единият наречен *Празник на народите* (*Fest der Völker*), а другият *Празник на красотата*(*Fest der Schönheit*). От 1950-те насам Рийфенщал твърди в различни интервюта, че и двата филма за Олимпиадата са били поръчани от Международния олимпийски комитет, произведени от собствената ѝ компания и създадени въпреки протестите на Гьобелс. Истината е, че филмите са били поръчани и изцяло финансирани от нацисткото правителство (създадена е била фиктивна компания под името на Рийфенщал, тъй като се е смятало за „неразумно правителството да се явява като продуцент"), а от министерството на Гьобелс се е осигурявала поддръжка по всяко време на снимките.[2]

Рийфенщал е работила две години по монтажа и го е приключила навреме, така че филмът да бъде показан за световната си премиера на 29 април 1938, като част от празненствата около 49-я рожден ден на Хитлер. По-късно през същата година *Олимпиада* е основният германски конкурент на кинофестивала във Венеция, където получава златен медал. (Рийфещал вече е получавала златен медал на държавно-спонсорирания Венециански фестивал през 1932, за *Синята светлина*.) Дори и достоверно-звучащата легенда за възраженията на Гьобелс срещу представянето във филма на победите на чернокожия американски атлет Джеси Оуенс е невярна. За този филм, както и за всички предишни, Рийфенщал е имала пълната подкрепа на Гьобелс.

1 Leni Riefenstahl, *Hinter den Kulissen des Reichsparteitag* Films (Munich, 1935). Бел. авт.

2 Виж Hans Barkhausen, „Footnote to the History of Riefenstahl's ‚Olympia,' „Film Quarterly, Fall, 1974 – рядък случай на несъгласие сред големия брой текстове за Рийфенщал, които са се появявали в американски и западноевропейски филмови списания през последните няколко години. Бел. авт.

Рийфенщал по време на снимките за „Олимпиада“

Други глупости: твърдението, че Рийфенщал „продължава да прави филми по собствен вкус, несвързани с възхода на нацистка Германия, до 1941“. През 1938, като подарък за Хитлер, тя прави *Berchtesgaden über Salzburg*, петдесетминутен лиричен портрет на Фюрера на фона на зъбатия планински пейзаж на новото му убежище[1]. През 1939 тя придружава нахлуващия в Полша Вермахт, като униформена военна кореспондентка със собствен операторски екип. От този неин период не е оцелял никакъв филмов материал. След *Олимпиада* Рийфенщал прави точно още един игрален филм, *Tiefland*, който започва през 1941 и, с прекъсвания, завършва през 1944 (във филмовата студия Barrandov, в окупираната от нацистите Прага). Филмът, който тя подготвя от 1934, има известни прилики със *Синята светлина*, а главната героиня (отново изпълнявана от Рийфенщал) е красива бездомница; представен е през 1954, при пълно зрителско безразличие. Разбира се, че Рийфенщал би предпочела да създава впечатление, че има само два документални филма в една сравнително дълга режисьорска кариера. Истината е, че четири от шестте

1 Както става ясно в хода на дискусиите около статията на Зонтаг, това твърдение е погрешно. Рийфенщал никога не е правила подобен филм. Виж съответния линк в края на текста, под заглавието „Дискусии“. Бел. пр.

филма, които тя е режисирала, са документални, направени за и финансирани от нацисткото правителство.

По-малко от неточно е да се опишат професионалните отношения и близкото приятелство с Хитлер и Гьобелс като „познанствата ѝ с водачите на нацизма“. Рийфенщал е била близка приятелка и придружителка на Хитлер – далеч преди 1932. С Гьобелс също е била приятелка, а не просто позната. Няма свидетелства в полза на непрекъснатото ѝ настояване, че Гьобелс я е мразел. Нещо повече, всяко твърдение, че Гьобелс е разполагал с достатъчно власт, за да се намесва в работата на Рийфенщал, е нереалистично. Разполагайки с неограничен достъп до Хитлер, Рийфенщал е била единствената германска кинематографистка, която не е отговаряла пред Гьобелс. (При нормални обстоятелства тя би била прикрепена към отдела „Кратки и пропагандни продукции“ от Филмовата камера на райха, част от гьобелсовото Министерство на пропагандата).

Накрая, подвеждащо е да се твърди, че Рийфенщал е била „съдена на два пъти и оправдана и в двата случая“ след войната. В действителност тя е била арестувана за кратко от Съюзниците през 1945, а две от разкошните ѝ къщи (в Берлин и Мюнхен) са иззети. Разследванията и явяванията пред съда започват през 1948 и продължават с прекъсвания до 1952, когато тя най-после е „денацифицирана“ с присъда: „Няма политическа дейност в подкрепа на нацисткия режим, която да оправдава наказание“. И, което е най-важно: независимо от това дали е заслужавала законно наказание или не, под разследване са се намирали не „познанствата“ на Рийфенщал с нацисткото ръководство, а действията ѝ като водеща пропагандистка за Третия райх.

Обложката за *Последните от Нуба* възпроизвежда точно основната линия на оправданията, които Рийфенщал е изфабрикувала през 1950-те, и която е изразена най-ясно в интервюто ѝ за престижното френско списание *Cahiers du Cinéma* през септември 1965. В него тя отказва да приеме като пропаганда която и да е част от творчеството си, като настоява, че това е cinema verité. „Нито една сцена не е подготвяна“, казва тя за *Триумф на волята*. „Всичко е истинско. И няма тенденциозни коментари по простата причина, че няма никакви коментари. Това е *история – чиста история*“.

Макар че в *Триумф на волята* няма коментаторски глас, филмът започва с писмен текст, който възвестява конгреса като избавителната кулминация в германската история. Но този начален коментар е най-

малко оригиналният от всички начини, по които филмът е тенденциозен. *Триумф на волята* представлява една вече постигната и радикална трансформация на реалността: историята се превръща в театър. В книгата ѝ, публикувана през 1935, Рийфенщал е казала истината. Нюрнбергският конгрес „беше планиран не просто като зрелищен масов митинг – но и като зрелищен пропаганден филм... Церемониите и прецизните планове на парадите, маршовете, процесиите, архитектурата на залите и стадиона бяха замислени за максимално удобство на камерите“. Начинът, по който партийният конгрес е бил инсцениран, се е определял от решението да се направи *Триумф на волята*. Събитието, вместо да бъде цел само по себе си, служи като филмов декор, който след това трябва да придобие характера на автентичен документален филм. Всеки човек, който защитава филмите на Рийфенщал като документални – ако документалното кино трябва да се различава от пропагандата – е неискрен. В *Триумф на волята*документът (образът) вече не е просто запис на реалността; реалността е била конструирана по начин, който да обслужва образа.

Реабилитацията на отхвърлени фигури не се случва в либералните общества със стремителната бюрократична окончателност на *Большая советская энциклопедия*, в която всяко ново издание предлага отново десетина имена, недопустими за произнасяне до този момент, и заедно с това изхвърля от употреба също толкова, или по-голям брой. Нашите реабилитации са по-меки, по-лукави. Не че нацисткото минало на Рийфенщал изведнъж се е превърнало в нещо приемливо. Със завъртането на културното колело то вече просто няма значение. Пречистването на репутацията на Лени Рийфенщал от нацистките примеси насъбира скорост от известно време насам, но то достигна един вид кулминационна точка миналата година, в която Рийфенщал беше почетен гост на един от новите контролирани от кинолюбители фестивали, през лятото в Колорадо, като събеседник в предаването-интервю на CBS „Камера, три“, а сега и с публикацията на *Последните от Нуба*.

Част от импулса, стоящ зад скорошното въздигане на Рийфенщал до статуса на културен паметник, със сигурност се дължи на факта, че тя е жена. В изброяването по списък, което преминава от **Жермен Дюлак** и **Дороти Азнър** до **Вера Хтилова**, **Аньес Варда**, **Маи Цетерлинг**, **Шърли Кларк** и др., Рийфенщал се отделя от останалите като единствената жена-режисьор, създала творчество, за което има вероятност да се появи в списъците на Двадесетте най-велики филма на всички времена. Афи-

шът за Нюйоркския филмов фестивал, направен от добре известна артистка, която освен това е и феминистка, представлява руса жена-кукла, около чиято лява гръд са изписани три имена: Аньес, Лени, Шърли. Феминистките биха изпитали спазъм при мисълта да пожертват единствената жена, правила филми, които се признават от всички за първокласни.

Афиш за нюйоркския филмов фестивал, 1974

Но една още по-силна причина за промяната на отношението към Лени Рийфенщал се крие в днешното изместване на вкусовете, което прави невъзможно да се отхвърля някое изкуство, ако то е „красиво“. Позицията, заета от защитниците на Рийфенщал, сред които днес се намират някои от най-влиятелните гласове в авангардния филмов истеблишмънт, е че тя винаги е била ангажирана с идеята за красотата. Това, разбира се, е и собственото твърдение на Рийфенщал от доста години насам. Така например интервюиращият от *Cahiers du Cinéma* подразни Рийфенщал като отбеляза глупаво, че общото между *Триумф на волята* и *Олимпиада*“е, че и двата филма придават форма на една определена реалност, самата тя основаваща се на една представа за формата. Виждате ли нещо особено германско в тази загриженост за формата?“ На което тя отговаря:

> *Мога да кажа само, че се чувствам спонтанно привлечена от всичко, което е красиво. Да: красота, хармония. И може би тази грижа за композицията, този стремеж към формата е действително нещо много германско. Но самата аз не мога да кажа нищо точно за тези неща. Това идва от подсъзнанието, а не от знанията ми... Какво повече да кажа? Чисто реалистичните, нещата-от-живота, средното, ежедневното, не ме интересува... Очарована съм от красивото, силното, здравото, от онова, което живее. Търся хармония. Мисля, че с всичко това съм отговорила на въпроса ви.*

Ето защо *Последните от Нуба* е окончателната, необходима стъпка в реабилитацията на Рийфенщал. Това е окончателното пренаписване на миналото; или, за привържениците ѝ, решителното потвърждение, че тя винаги е била фанатичка на красотата, а не отвратителна пропагандистка.[1] Вътре в красиво оформената книга – фотографии на едно перфектно, благородно племе. А на обложката – фотографии на „моята

1 Ето как Джонас Мекас (Village Voice, 31 октомври, 1974) приветства публикуването на *Последните от Нуба*. „[Лени Рийфенщал] продължава своята прослава - или може би търсене? - на класическата красота на човешкото тяло. Едно търсене, което е започнала още във филмите си. Тя се интересува от идеалното, от монументалното“. В същото списание на 7 ноември 1974 Мекас пише: „Ето и окончателното ми твърдение що се отнася до филмите на Рийфенщал: ако самият/самата вие сте идеалист/ка, ако сте класицист/ка, ще откриете във филмите ѝ ода на класицизма; ако сте нацист/ка, ще откриете нацизъм“. Бел. авт.

перфектна германска жена“ (както Хитлер е наричал Рийфенщал), преодоляващи дреболиите на историята, само усмивки.

Без съмнение, ако *Последните от Нуба* не бяха подписани от Лени Рийфенщал, човек не би помислил веднага, че тези фотографии са направени от най-интересната, талантлива и ефективна артистка на нацисткия режим. Повечето хора, които прелистват *Последните от Нуба*, вероятно ще приемат снимките като още едно ридание по повод изчезващите примитивни племена, най-великият пример за което е *Тъжните тропици*, в която Леви Строс описва индианците Бороро от Бразилия. Но ако фотографиите бъдат изследвани внимателно, в съчетание с дългия текст, написан от Рийфенщал, то става ясно, че те са в унисон с творчеството ѝ от нацистко време.

Изборът на Рийфенщал за фотографска тема – това, а не някое друго племе – е израз на една много специфична склонност. Тя интерпретира Нуба като мистичен народ с изключително развито чувство за артистичност (едно от малкото притежания, които тук всеки има, е лира). Всички те са красиви (мъжете-нуба, отбелязва Рийфенщал, „имат атлетично телосложение, което е рядкост сред което и да е друго африканско племе“); макар и да работят тежък труд, за да оцеляват в негостоприемната пустиня (те отглеждат добитък и ловуват), тя настоява, че основната им дейност е церемониална. В *Последните от Нуба* става дума за примитивисткия идеал: един портрет на хора, които продължават да съществуват, недокоснати от „цивилизацията“, в хармония с околната си среда.

И четирите филма на Рийфенщал, изпълнени по поръчка на нацистите – независимо дали в тях става дума за партийни конгреси, Вермахта или атлети – възпяват прераждането на тялото и общността, опосредствано чрез преклонението пред един покоряващ лидер. Те следват директно модела от филмите на Фанк, в които тя е играла, както и на собствения ѝ *Синята светлина*. Въображаемите филми за планината са приказки за копнежа по високи места, за предизвикателството и мъките на първичното, примитивното; нацистките филми са епоси за постигнатата общност, в които триумфът на ежедневната реалност е постигнат чрез екстатичен самоконтрол и подчинение. *Последните от Нуба*, елегия за красотата и мистичните сили на примитивните хора, които скоро ще изчезнат, може да бъде разглеждан като трета част от триптиха от фашистки визуализации на Рийфенщал.

В първата му част, филмите за планината, тежко облечени хора се стремят нагоре, за да докажат себе си в чистотата на студа; виталността тук се идентифицира с физическите трудности. Средният панел се състои от филмите, направени за нацисткото правителство: *Триумф на волята* използва пренаселени кадри на маси от фигури, редуващи се с близки планове, които изолират уникална страст, уникално перфектно подчинение; спретнати хора в униформи се групират и прегрупират, сякаш в търсене на хореографията, най-подходяща за изразяването на екстатичната им вярност. В *Олимпиада*, визуално най-богатият от всичките ѝ филми, една след друга напрегната, почти непокрита с дрехи фигура, търси екстаза на победата, насърчавана от групи сънародници по зрителските скамейки – всички под спокойното наблюдение на добронамерения Супер-зрител, Хитлер, чието присъствие на стадиона освещава цялото усилие. (*Олимпиада*, който също би могъл да бъде наречен *Триумф на волята*, подчертава, че няма лесни победи). В третата част [от триптиха], *Последните от Нуба*, голите примитивни хора, очакващи окончателното изпитание пред тяхната горда, героична общност – предстоящото им изчезване – се веселят и позират посред горещата, голя пустиня.

Време на Gotterdämmerung.[1] Важните събития в обществото на Нуба са състезанията по борба и погребенията: ярки сблъсъци между красиви мъжки тела – и смърт. Нуба, според интерпретацията на Рийфенщал, са племе на естети. Подобно на боядисаните с кълна Масаи и така наречените „кални хора“ от Нова Гвинея, Нуба се боядисват при всички важни социални и религиозни поводи, като мажат по телата си бяло-сива пепел, безпогрешно подсказваща за смъртта. Рийфенщал твърди, че е пристигнала „точно навреме“, защото само няколко години след заснемането на тези фотографии славните Нуба вече са започнали да се корумпират под влиянието на неща като пари, работа, дрехи. А може би и на войната – която Рийфенщал не споменава нито веднъж, тъй като единственото, което я интересува, е митът, а не историята. Гражданската война, която разкъсва тази част от Судан в продължение на вече десет години, сигурно е донесла със себе си нови технологии и много разпад.

1 Залез на боговете (нем.) Бел. пр.

И макар че Нуба са чернокожи, а не арийци, техният портрет от Рийфенщал е в унисон с някои от по-големите теми на нацистката идеология: контрастът между чистото и нечистото, неопошляемото и омърсеното, физическото и умственото, радостното и критичното. Едно от принципните обвинения срещу евреите в нацистка Германия е било, че те са градски жители, интелектуалци, носители на един разрушителен, разваляш „критичен дух“. (Изгарянето на книги от май 1933 е било подхванато с повика на Гьобелс: „Времето на крайния еврейски интелектуализъм днес е свършило, а успехът на германската революция отново открива правилния път за германския дух“. А когато през ноември 1936 Гьобелс официално забранява художествената критика, основанието е, че тя имала „типично еврейски характерни черти“: поставяне на главата над сърцето, на индивида над общността, на интелекта над чувството). Тук вече [при Нуба] опошлителят е самата „цивилизация“.

Отличителното при фашистката версия на старата идея за Благородния дивак е нейното презрение към всичко, което е разсъждаващо, критично и плуралистично. В рийфенщаловия учебник по примитивни добродетели, възхвалявани са съвсем не сложността и изтънчеността на примитивния мит, социалната организация или мисленето. Тя се възхищава особено много от начините, по които хората Нуба се екзалтират и обединяват от физическите трудности на техните състезания по борба, в които „борещите и напрягащи се“ мъже-Нуба, „с издути огромни мускули“, се хвърлят едни други на земята – борейки се не за материални награди, а за „подновяване на сакралната жизненост на племето“.

Борбата и ритуалите, които вървят заедно с нея, свързват Нуба в едно цяло, според Рийфенщал:

> *Борбата предоставя на Нуба много от нещата, които за индивида на Запад представляват преследването на богатство, власт и статус. Тя предизвиква чувства на страстна лоялност и емоционално участие сред поддръжниците на отбора, които на практика се състоят от всички „не играещи“ жители на селото...*
>
> *[Борбата е] основополагащо понятие в идеята за „Нуба“ като цяло. Нейната важност като средство за изразяване на цялостния мироглед на хората от племената Месакин и Коронго едва ли може да бъде надценена; тя е израз във видимия и социален свят на невидимия свят на мисълта и духа.*

Като възпява едно общество, в което демонстрацията на физическа сила, кураж и победа на по-силния над по-слабия мъж, поне по нейно мнение, се превръщат в обединяващ символ на общностната култура – в което успехът в борбата е „основен стремеж в живота на мъжа“ – Рийфенщал изглежда просто е модифицирала идеите от своите нацистки филми. А освен това изборът, като фотографска тема, на едно общество, чиито най-страстни и разточителни церемонии са погребенията, е отново в центъра на мишената. *Viva la muerte*.

Отказът да се направи разграничение между *Последните от Нуба* и миналото на Рийфенщал може и да изглежда като нещо неблагодарно и злопаметно, но всъщност от приемствеността в творчеството ѝ, както и от това куриозно и необратимо събитие, нейната реабилитация, могат да се извлекат благотворни уроци. [Животите на] други артисти, които са прегърнали фашизма, като **Селин**, **Бен**, **Маринети** и **Паунд** (без да споменаваме ония, като например **Пабст**, Пирандело и Хамсун, които са станали фашисти едва когато творческите им сили са западнали), не са поучителни по същия начин. Защото Рийфенщал е единствената водеща художествена фигура, чието творчество – не само по времето на Третия райх, но и тридесет години по-късно – последователно онагледява някои от идеите на фашистката естетика.

Фашистката естетика включва, но отива далеч отвъд, доста специалното възпяване на примитивното, което се открива в *Нуба*. Освен това тя произтича от (и оправдава) обсебеността от ситуации на контрол, покорно поведение и екстравагантни усилия. Тя въздига в култ две привидно противоположни състояния: егоманията и сервилността. Отношенията на доминация и поробване придобиват тук формата на специфично зрелище: струпването на маси от хора; превръщането на хората в неща; умножаването на нещата и групирането на хората/нещата около една всесилна, хипнотична водаческа фигура с [изключителна] мощ. Фашистката драматургия се фокусира върху оргиастките транзакции между мощни сили и техните марионетки. Нейната хореография варира между безспирно движение и замръзнало, статично „мъжествено“ позиране. Фашисткото изкуство възвеличава капитулацията[1]; то възхвалява безразличието към мисленето; то романтизира смъртта.

1 Тоест капитулацията на личната воля пред онази на групата и „мощния водач“. Бел. пр.

Едно такова изкуство не е ограничено просто да произведенията, обозначени като фашистки или създадени при фашистки правителства. (За да останем само в областта на киното, филми като *Фантазия* на Дисни, *Цялата банда е тук* на Бъзби Бъркли и *2001* на Кубрик също могат да се разглеждат като илюстрации на някои от формалните структури, както и теми, на фашисткото изкуство). И, разбира се, някои черти на фашисткото изкуство изобилстват в официалното изкуство на комунистическите страни. Вкусът към монументалното и към масовото преклонение пред героя са общи черти както на фашисткото, така и на комунистическото изкуство. Те отразяват гледището на всички тоталитарни режими, че изкуството има функцията да „обезсмъртява“ техните водачи и учения. Представянето на движение в грандиозни и сковани подредби е друг техен общ елемент, защото една подобна хореография насърчава самото единство на политическата общност. Ето защо масовите атлетически демонстрации, хореографията и показът на тела са високо ценена деятелност във всички тоталитарни страни.

Но фашисткото изкуство притежава черти, които го представят, отчасти, и като специален вариант на тоталитарното изкуство. Официалното изкуство на страни като Съветския съюз и Китай се основава на утопичен морал. Фашисткото изкуство излага една утопична естетика – онази на физическото съвършенство. Художниците и скулпторите при нацистите често изобразяват голота, но им е забранено да показват каквито и да е телесни несъвършенства. Техните голи тела изглеждат като картинки от списание за мъжко здраве: те са изрязани снимки, които са едновременно и лицемерно асексуални, и (в технически смисъл) порнографски, защото притежават перфектността на фантазията.

Трябва обаче да се каже, че възвисяването на красотата при Рийфенщал е много по-изтънчено. Красотата в образите на Рийфенщал никога не е неинтелигентна, както е при други образци на нацисткото изкуство. Тя разбира и оценява цяла палитра от различни видове тела; по въпросите на красотата тя никога не е била расистка. А освен това тя показва неща, които могат да се разглеждат като липса на перфектност от гледна точка на по-наивни нацистки естетически стандарти – както например в случая с напрегнатите жилести тела и облещени очи на атлетите от *Олимпиада*.

В противоположност на асексуалното целомъдрие на официалното комунистическо изкуство, нацисткото изкуство е както похотливо, така

и идеализиращо. Една утопична естетика (идентичността като биологична даденост) включва идеална чувственост (сексуалността, превърната в магнетизма на водачите и радостта на последователите). Фашисткият идеал е да се трансформира сексуалната енергия в „духовна“ сила, за полза на общността. Еротиката винаги присъства като изкушение, при което най-възхитителната реакция е онази на героичното потискане на сексуалния импулс. Така например Рийфенщал обяснява защо женитбите при Нуба, за разлика от пищните им погребения, не включват никакви церемонии или пиршества. „Най-голямото желание на един Нуба-мъж не е единението с жена, а да бъде добър борец, чрез което да утвърди принципа на въздържанието. Танцовите церемонии при Нуба не са прояви на чувственост, а по-скоро ‚фестивали на целомъдрието‘ – на сдържане на жизнената сила“.

При официалното изкуство на комунистическите страни е налице известна демокрация на волята: работниците и селяните са показвани понякога, вършейки нещо свое. При фашисткото изкуство волята винаги отразява контакта между водачите и последователите. При фашистките и комунистически политики волята е инсценирана публично, под формата на драмата на водача и хòра от последователи. Интересното при отношението между политика и изкуство при националсоциализма е не в това, че изкуството е било подчинено на политически нужди – тъй като това важи за всички диктатури, както отдясно, така и отляво – а в това, че политиката си присвоява реториката на изкуството (в неговата късна романтична фаза). Политиката е „най-висшето и най-всеобхватно изкуство, което съществува“, казва Гьобелс през 1933, „и ние, които оформяме съвременната германска политика, живеем с усещането, че сме артисти... [като] задачата на изкуството и артиста е да оформя, да придава облик, да отстранява мъртвото и да създава свобода за здравото“.

Нацисткото изкуство винаги е било смятано за реакционно, [поставено] предизвикателно извън основния поток на постиженията в сферата на изкуствата. Но именно по тази причина то постепенно си спечелва място в съвременния вкус. Лявонастроените организатори на една настояща изложба на нацистка живопис и скулптура (първата от войната насам) във Франкфурт са открили, за своя неприятна изненада, че публиката е огромна и едва ли толкова сериозно настроена, колкото те са се надявали. Дори и разположени редом с дидактични предупреждения от Брехт и снимки на концентрационни лагери, нацистките предмети на

изкуството все още могат да припомнят на тълпите за... едно друго изкуство. Днес то изглежда остаряло, а следователно много подобно на други художествени стилове от 1930-те, особено Ар Деко. Същата естетика, която е отговорна за бронзовите колоси на **Йозеф Торак** или **Арно Брекер** – любимият на Хитлер (и, за кратко време, на Кокто) скулптор, е създала и **мускулестия Атлас** пред манхатънския [небостъргач] Рокфелер център, както и леко похотливата статуя в почит на **падналите в Първата световна война американски пехотинци**, намираща се в сградата на железопътната гара на Тридесета улица във Филаделфия.

За простодушната публика в [тогавашна] Германия привлекателността на нацисткото изкуство може да се е състояла в това, че то е било просто, фигуративно, емоционално; не интелектуално; един вид облекчение от взискателните сложности на модернисткото изкуство. За една по-изтънчена публика днес привлекателността е отчасти в онази ненаситност, която в наши дни се изразява в обсебеността от идеята да реабилитира всички стилове от миналото, особено най-обруганите. Но едно съживяване на нацисткото изкуство, следващо съживяванията на Ар Нуво, прерафаелитската живопис и Ар Деко е силно невероятно. Картините и скулптурите тук са не просто сентенциозни; те са и удивително бедни като изкуство. Но именно тези качества приканват хората да гледат на нацисткото изкуство с отракано и подсмихнато безразличие, като форма на Попарт.

Творчеството на Рийфенщал е лишено от аматьорството и наивността, които човек открива в други произведения на изкуството, създадени по времето на нацизма, но то все още прокарва много от същите ценности. А и самата много модерна чувствителност може добре да го оцени. Ирониите на поп-изтънчеността предоставят един начин на гледане към творчеството на Рийфенщал, при който не само формалната му красота, но и политическите му пристрастия се разбират като форми на естетически ексцес. А заедно с тази естетическа висока оценка на Рийфенщал върви и една реакция, съзнателна или несъзнателна, на самата тематика, която придава на творчеството ѝ специфичната му сила.

Триумф на волята и *Олимпиада* са без съмнение превъзходни филми (може би това са двата най-велики документални филма, правени някога), но те не са истински важни в историята на киното като художествена форма. Никой човек, правещ филми днес, не се позовава на Рийфенщал, докато много кинематографисти (включително и самата

аз) разглеждат ранния съветски режисьор Дзига Вертов като неизчерпаема провокация и източник на идеи относно филмовия език[1]. И все пак е напълно възможно да се твърди, че Вертов – най-важната фигура в областта на документалното кино – никога не е направил някой филм, толкова чисто ефективен и вибриращ като *Триумф на волята* или *Олимпиада*. (Разбира се, Вертов никога не е имал на разположение средствата, които е имала Рийфенщал. Пропагандният бюджет на съветското правителство е бил не особено щедър). По същия начин, *Последните от Нуба* е изумителна книга с фотографии, но човек някак не може да си представи тя да стане важна и за други фотографи, че тя би могла да промени начина, по който хората виждат и фотографират [света] (както са го направили работите на **Уестън**, **Уокър Еванс** и **Дайан Арбъс**).

1 Доста спорно твърдение, като се имат предвид множеството съвременни произведения на филмовото изкуство, силно повлияни *точно* от визуалността на филмите на Рийфенщал. Сравнете например двата кадъра по-долу – първият от *Триумф на волята*, а вторият – от *Звездни войни* на Джордж Лукас. Бел. пр.

При обсъждането на пропагандисткото изкуство отляво и отдясно е налице ясно различим двоен стандарт. Малцина биха се съгласили, че манипулацията на емоциите във филмите на Вертов и Рийфенщал предоставя едни и същи видове подтици. Когато обясняват защо се чувстват развълнувани, повечето хора са сантиментални по отношение на Вертов и нечестни при Рийфенщал. Така работите на Вертов пробуждат доста силна морална симпатия от страна на кинолюбителската аудитория по цял свят; хората се съгласяват да бъдат развълнувани. При творчеството на Рийфенщал номерът е да се филтрира вредната политическа идеология на филмите ѝ, като се оставят само „естетическите“ им достойнства.

Освен това възхвалата на филмите на Вертов винаги предпоставя знанието, че той е бил забележителна личност, интелигент и оригинален артист-мислител, премазан от диктатурата, на която е служил. А и по-голямата част от съвременната публика на Вертов (както и на Айзенщайн или Пудовкин), приема, че филмовите пропагандисти от ранните години на Съветския съюз са онагледявали един благороден идеал, колкото и той да е бил изкривяван в практиката. Но възхвалата на Рийфенщал не разполага с подобен ресурс, тъй като никой, нито дори реабилитаторите ѝ, не е успял да я направи да изглежда дори приятна; освен това тя не е никаква мислителка. Нещо по-важно – за националсоциализма по правило се приема, че той се отличава единствено с жестокостта и терора си. Но това не е вярно. Националсоциализмът – или, казано по-общо, фашизмът – също представя един определен идеал, при това такъв, който е последователен и до днес, под собствените си знамена: идеалът на живота като изкуство, култът към красотата, фетишизмът на куража, разтварянето на отчуждението във възторжените изживявания на общност; отричането на интелекта; семейството на хората (под родителството на водачите).

Тези идеали са ярки и вълнуващи за много хора, и би било нечестно – пък и тавтологично – да се казва, че човек е развълнуван от *Триумф на волята* и *Олимпиада* [само] защото те са направени от гениална режисьорка. Филмите на Рийфенщал са ефективни и до днес защото, между ред други причини, копнежът им все още е ясно доловим, защото съдържанието им се определя от един романтичен идеал, към който мнозина все още се чувстват привлечени, и защото той се изразява в такива разнообразни форми на културно дисидентство и пропаганда за нови форми на общностен живот като младежката (рок) култура, първичната

терапия, антипсихиатрията на **[Роналд Д.] Лейнг**, [ентусиазма по] Третия свят, вярата в различни гурута и окултни теории. Екзалтацията по общностния живот не изключва търсенето на абсолютното водачество; напротив, тя може с неизбежност да доведе до него. (Едва ли е за учудване, че доста голям брой от младите хора, които днес се простират по очи пред гурута и се подчиняват на възможно най-гротескни авторитарни дисциплини, са бивши анти-авторитаристи и анти-елитисти от 1960-те). А преклонението на Рийфенщал пред Нуба, едно племе, не управлявано от върховен вожд или шаман, не означава, че тя е изгубила вкуса си към съблазнителя-изпълнител – дори и ако трябва да се задоволи с някой неполитик. Откак е приключила работата си с Нуба преди няколко години, един от основните ѝ проекти е свързан с фотографиране на Миг Джагър.

Фотографии на Миг Джагър и съпругата му Бианка от Лени Рийфенщал

Настоящата денацификация и оправдаване на Рийфенщал като неукротима жрица на красотата – и като кинематографистка, и, сега, като фотографка – не предвещават нищо добро по отношение на остротата на сегашните способности да се откриват фашистките копнежи сред самите нас. Силата на творчеството ѝ се намира точно в приемствеността на неговите политически и естетически идеи. Интересното е, че всичко това е било разпознавано толкова по-ясно в миналото, отколкото изглежда се прави днес.

II

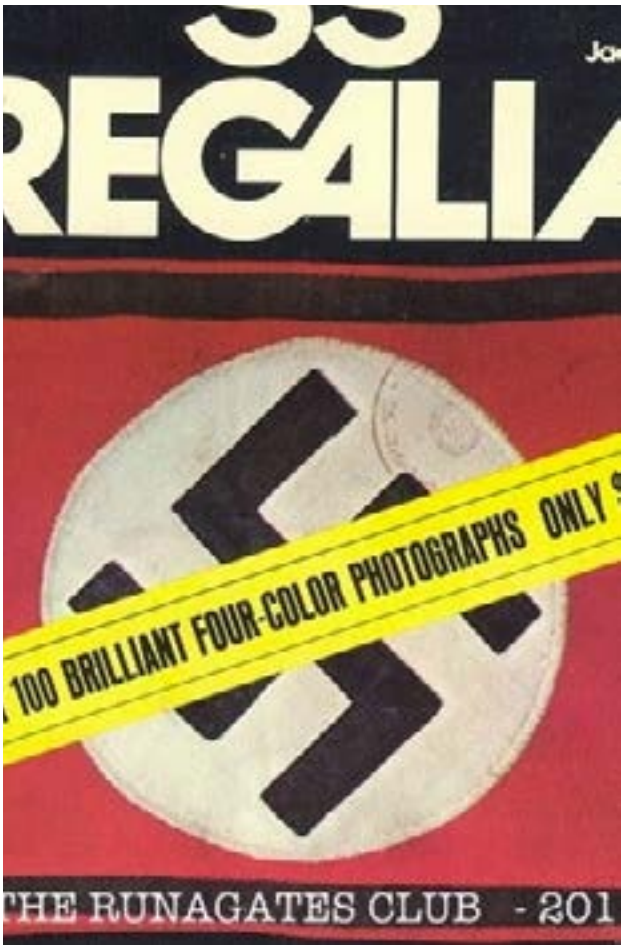

СС символи и ордени – корица

Второ изложение. Пред мен се намира книга, която може да се купи в книжарниците по летищата или в книжарници „за възрастни“ – сравнително евтина книга с меки корици, а не някакъв скъп фотоалбум, предназначена за естети и *bien-pensant*,[1] какъвто е случаят с *Последните от Нуба*. И въпреки това и двете книги споделят една известна общност на моралния произход, една определена предварителна обсебеност. Същата обсебеност, на различни степени на еволюция – идеите, които вдъхновяват *Последните от Нуба* се намират по-малко извън моралния калъф от по-грубата, по-ефективна идея, която се крие зад *СС символи и ордени* на Джак Пиа. И макар че *СС символи и ордени* е порядъчна, произведена във Великобритания компилация (с увод от три страници и подробни бележки накрая), човек знае, че нейната привлекателност е не от научно, а от сексуално естество. *Последните от Нуба,* каквато и да е съмнителната естетика, на която тя се основава, не е порнографска; *СС символи и ордени* е. Обложката вече го прави ясно. През голям черен пречупен кръст и нацисткото знаме е опъната диагонална жълта лента, на която се чете „Над 100 брилянтни цветни фотографии“, плюс цената, точно по начина, по който се залепяха етикетите с цената върху порнографските списания – отчасти за да дразнят, отчасти за защита срещу цензурата – право в центъра, върху половите органи на модела.

Униформите внушават фантазии за общност, ред, идентичност (чрез рангове, значки и медали, които „казват“ кой е носителят и какво той е извършил: по този начин се разпознава ценността му), компетентност, легитимен авторитет, законното му право за упражняване на насилие. Но униформите не са същото като фотографиите на униформи. Фотографиите на униформи са еротичен материал, а това се отнася особено силно до фотографиите на СС-униформи. Но защо точно СС? Защото СС изглежда е най-перфектното олицетворение на фашизма в неговото открито утвърждаване на справедливостта на насилието, правото на тотална власт над другите и третирането им като абсолютно малоценни. Именно в лицето на СС това твърдение изглежда най-цялостно и завършено, защото именно те са го осъществявали по изключително брутален и ефективен начин. Освен това обаче те са го драматизирали чрез обвързването си с определени естетически стандарти. СС е бил конципиран като елитна военна общност, която ще бъде не само изключително насилствена,

1 Конформист (фр.) Бел. пр.

но и изключително красива. (Човек едва ли ще срещне книга от този вид, озаглавена „Щурмовашки символи и ордени“. Нацистките Щурмови отряди, заменени от СС, не са били по-малко брутални от наследниците си, но те са останали в историята като набити, дундести, сърбащи бира типове).

СС-униформите са стилни, добре скроени, с известен изглед (но не прекалено много) на ексцентричност. Сравнете ги с доста скучната и не особено добре скроена американска армейска униформа: сако, риза, вратовръзка, панталони, чорапи и обувки с връзки – по същество цивилно облекло. СС-униформите са плътно прилягащи, тежки, вдървени. Ботушите карат краката и стъпалата да се чувстват тежки, опаковани, задължаващи носителя да стои стегнато-изправен. Както обяснява обложката на *СС символи и ордени:* „Униформата е била черна – един цвят, който притежава важни оттенъци в Германия. Освен това есесовците са носели най-разнообразни украшения, символи и значки, с цел различаване на ранга – от светкавиците по яката до мъртвешката глава на кокардата. Въздействието е колкото драматично, толкова и заплашително“.

Тонът на обложката е копнежно-примамлив, не съвсем подготвящ за баналността на по-голямата част от фотографиите. Освен онези възхвалявани черни униформи есесовците са получавали почти американски-изглеждащи униформи в цвят хаки и наметала, плюс якета в защитен цвят. Освен униформите в книгата се откриват множество страници с нашивки, орнаменти, токи за колани, възпоменателни значки, полкови знамена, фуражки, медали за служба, пагони, разрешителни – само малко от тях украсени с добре известните светкавици или мъртвешки глави. Всички обаче са педантично идентифицирани по ранг, войсково подразделение, година и сезон на издаване. Но именно безобидността на практически всички фотографии е нещото, което свидетелства за мощта на образа. За да може фантазията да придобие дълбочина, тя се нуждае от подробности. Какъв е бил цветът на пътното удостоверение на някой СС-сержант, пътуващ от Триер до Любек през пролетта на 1944? Човек има нужда от целия набор от документални свидетелства.

Ако посланието на фашизма е било неутрализирано от един естетически възглед за живота, то парадните му оборудвания са били сексуализирани. Тази еротизация на фашизма вече е била отбелязвана, но най-вече във връзка с неговите по-шикарни и по-рекламирани демонстрации, както например в *Изповеди на маскатаи Буря от стомана* на Мишима или

филми като *Възходът на скорпиона* на Кенет Енгър, *Залезът на боговете* на Висконти и *Нощният портиер* на Лиляна Кавани. Официалният еротизъм на нацизма трябва да се различава от изтънчената игра с културния ужас, при която има и елемент на превземка. Плакатът, който Робърт Морис направи за скорошната си изложба в **Castelli Gallery** през април 1974, представлява фотография на артиста, гол до кръста, с черни очила, нещо като нацистка каска и стоманен нашийник с бодли, към който е прикрепена дълга верига, която той държи във вдигнатите си, оковани ръце. Говори се, че Морис е смятал този вид изображение за единствения, който все още притежава силата да шокира: един вид уникално достойнство за хората, които вярват, че изкуството е поредица от вечно свежи жестове на провокация. Но смисълът на плаката е и собственото му отрицание. Да се шокират хората в този контекст означава също и те да бъдат привиквани към него, тъй като нацисткият материал навлиза в гигантския репертоар от популярна иконография, използваема за целите на ироничните коментари на попарта.

Но материалът е безкомпромисен. Първо, нацизмът запленява по начин, по който другите типове иконография, натрупан от поп-чувствителността (от Мао Цзе Дун до Мерилин Монро) не го правят. Без съмнение някаква част от общото повишаване на интереса към фашизма може да бъде отметната като породена от любопитство. За онези, родени след ранните 1940 г. и бомбардирани цял живот с непрестанен брътвеж, про и контра, относно комунизма, фашизмът – голямата тема на разговор за поколението на родителите им – представлява екзотичното, непознатото. Второ, сред младите е налице едно общо очарование от ужасното, от ирационалното. Курсовете, занимаващи се с историята на фашизма са, заедно с онези по окултните теми (включително и вампиризма) сред най-посещаваните по университетските кампуси. А освен това определено сексуалната привлекателност на фашизма (за която *СС символи и ордени* предоставя поредно свидетелство с безочлива очевидност), изглежда неподатлива на осмиване чрез средствата на иронията или прекалената фамилиарност.

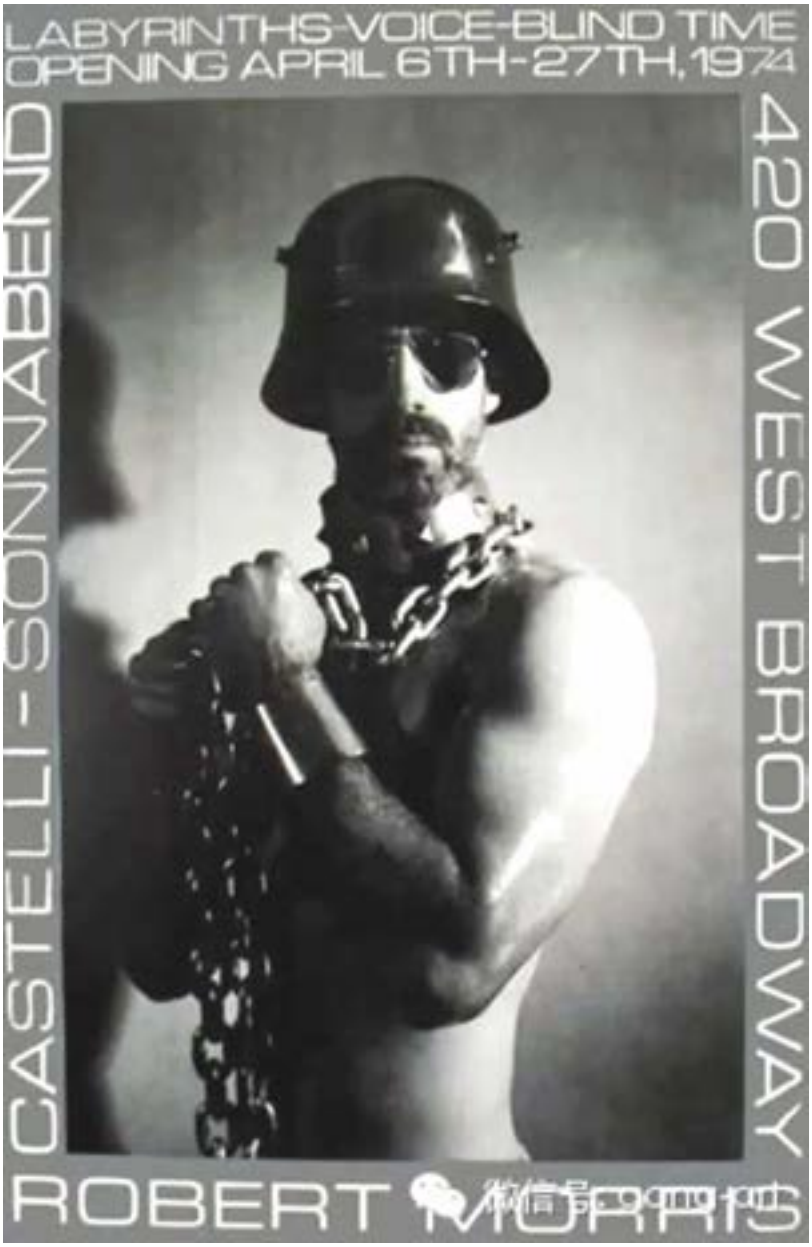

Робърт Морис – плакат

В порнографската литература, филми и приспособления по целия свят, но особено в Съединените щати, Англия, Франция, Япония, Скандинавия, Холандия и Германия, СС се е превърнал в указание за сексу-

ален авантюризъм. Голяма част от образността на нестандартния секс е поставена под знака на нацизма. Повече или по-малко нацистки костюми с ботуши, кожа, вериги, железни кръстове върху лъскави тела, пречупени кръстове и пр., са се превърнали, заедно с месарските куки и тежките мотоциклети, в най-потайните и луксозни атрибути на сладострастието. В секс-магазините, баните, кожените барове, бордеите, хората влачат със себе си и своите приспособления. Но защо? Защо нацистка Германия, която е била сексуално-потисническо общество, е станала еротична? Как е възможно един режим, който е преследвал хомосексуални хора, да се превърне в еротичен дразнител за тях?

Едно указание се открива в предразположението на фашистките лидери към силно сексуални метафори. (Също като Ницше и Вагнер, Хитлер е разглеждал водачеството като сексуално господство над „женствените“ маси, като изнасилване. Изразът на масите в *Триумф на волята* е израз на екстаз. Водачът кара тълпата да свършва). Левичарските движения обикновено са тежнеели към унисекс и асексуалност в образността си. Крайнодесните движения, колкото и пуритански и потиснически да са реалностите, до които те водят, притежават еротична повърхност. Със сигурност нацизмът е „по-секси“ от комунизма. (Което не е заслуга на нацистите, а по-скоро показва нещо от естеството и границите на сексуалното въображение).

Разбира се, повечето хора, които са привлечени от СС униформи, не сигнализират с това одобрение за нещата, които нацистите са извършили, ако изобщо си имат и най-обща представа за това какви биха могли да бъдат те. И въпреки това налице са мощни и усилващи се течения на един вид сексуално чувство – онези, най-общо наричани с името садомазохизъм – които правят играта на нацизъм да изглежда еротична. Тези садомазохистки фантазии и практики се откриват както сред хетеросексуални, така и сред хомосексуални хора, макар че сред хомосексуалните еротизацията на нацизма е най-видима.

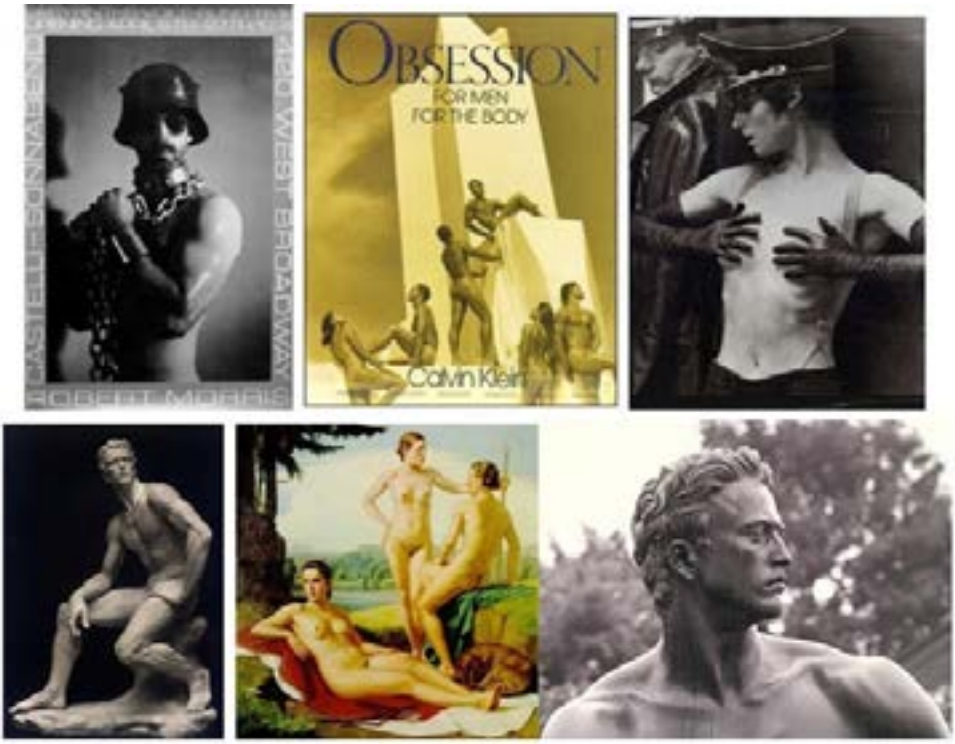

Примери за различни художествени и рекалмни стилове, повлияни от естетиката на фашизма
По посока на часовниковата стрелка (горна редица):
Робърт Морис, плакат (1974).
Калвин Клайн, рекламна кампания за парфюма „Obsession for Men“.
Шарлот Рамплинг във филма на Лиляна Кавани „Нощният портиер“
(Долна редица):
Двама от любимите артисти на Хитлер, скулпторът Арно Брекер (ляво и дясно) и художникът Иво Салигер.

„Фашизмът е театър“, както казва Жене.[1] А садомазохистичната сексуалност е по-театрална от всяка друга. Когато сексуалността зависи толкова много от това да бъде „инсценирана“, то сексът (както и политиката)

1 Именно Жене, с романа си *Pompes funèbres*, ни предоставя един от първите текстове, показващи еротичното изкушение, което фашизмът може да упражнява върху някой, който не е фашист. Друго далновидно описание идва от Сартр – един слабо вероятен кандидат за подобни чувства, който може и да е чул за тях от Жене. В *Смъртта на душата* (1949),

се превръща в хореография. Хората, практикуващи регулярно садомазохистичен секс, са експертни майстори на костюмирането и хореографията; те са изпълнители в професионален смисъл. И то в една драма, която е толкова по-възбуждаща, тъй като е забранена за обикновените хора. „Чисто реалистичните, нещата-от-живота“, казва Лени Рийфенщал, „средното, ежедневното, не ме интересува“. Преминаването откъм садомазохистките фантазии, които са нещо достатъчно обичайно, към самото действие, носи със себе си възбудата на престъпването, богохулството, навлизането в един вид определящо преживяване, което „приятните“ и „цивилизовани“ хора никога не могат да имат.

Садомазохизмът, разбира се, не означава просто хора, причиняващи болка на сексуалните си партньори – нещо, което винаги се е случвало и по правило означава побой на мъже над жени. Вечният пиян руски селянин, пердашещ жена си, просто върши нещо, което му се ще (понеже е нещастен, потиснат, затъпял – и понеже жените са жертви, които винаги са под ръка) Но англичанинът в някой бордей, който е бичуван, си създава свое собствено преживяване. Той плаща на някоя проститутка да разиграе заедно с него театрално представление, да възпроизведе или пробуди отново миналото – преживяванията от училищните или ранните му детски дни, които за него съдържат огромен резерв от сексуална енергия. Днес може би нацисткото минало е нещото, към което хората се обръщат, при театрализацията на сексуалността, защото именно това минало (въображаемо за повечето от тях) е нещо, от което те се надяват да извлекат резерв от сексуална енергия. Онова, което французите наричат „английския порок“, би могло обаче да бъде определено и като един вид игриво утвърждаване на индивидуалност: игричката, в края на краищата, се позовава на личната история на субекта. Увлечението по на-

третата част от четирилогията му *Пътища на свободата*, Сартр описва начина, по който един от героите му преживява влизането на германската армия в Париж през 1940.

„[Даниел] не се страхуваше, той се отдаде с готовност на онези хиляди очи, мислеше си „нашите завоеватели“ и беше върховно щастлив. Гледаше ги в очите, наслаждаваше се на светлите им коси, на загорелите им лица с очи, които изглеждаха като езера от лед, на стройните им тела, на невероятно дългите им и мускулести бедра. Промърмори под нос, „Колко красиви са!“ Нещо беше паднало от небето: беше древният закон. Обществото на съдиите беше се срутило, присъдата беше отменена; онези ужасни дребни войници в цвят хаки, защитниците на правата на човека, бяха повалени. Непоносимо, прелестно усещане се разпростря из тялото му; той вече почти не можеше да вижда; той повтаряше задъхано, ‚Сякаш е масло – те влизат в Париж сякаш е масло‘ Искаше му се да беше жена, за да може да им хвърля цветя“.

цистки символи може и да обозначава нещо напълно различно: реакция към потисническата свобода на избора в секса (а може би и други неща), до някаква непоносима степен на индивидуалност.

Това, че ритуалите на садомазохизма се практикуват все повече и повече, че пресъздаването на неговите теми става нещо все по-артистично, е може би просто логично продължение на тенденцията в едно богато общество да се превръща всяка част от живота на хората във вкус, в избор. Във всички общества досега сексът е бил най-вече дейност (нещо, което се прави, без да се мисли особено много). Но щом само сексът бъде дефиниран като вкус, той може би вече се намира на пътя към превръщането си в осъзната форма на театър, което е и нещото, около което садомазохизмът – бидейки форма на задоволяване, която е едновременно и насилствена, и индиректна, много умствена – се върти изцяло.

Садомазохизмът винаги е бил преживяване, при което сексът се откъсва от личността, отрязва се от връзката, от любовта. Не трябва да звучи удивително, че през последните години той е бил обвързан с нацисткия символизъм. Никога преди в историята отношението между господари и роби не е било реализирано с един толкова съзнателно-артистичен замисъл. Сад е трябвало да създава своя театър на наказание и наслаждение от нула, да импровизира декора, костюмите и богохулните ритуали. Днес вече е налице водещ сценарий, достъпен за всекиго. Цветът е черен, материалът е кожа, изкушението е красота, оправданието е честност, целта е екстаз, фантазията е смърт.

Февруари, 1975

Дискусии

An Exchange on Leni Riefenstahl September 18, 1975

Feminism and Fascism: An Exchange March 20, 1975

Credit for Kracauer March 6, 1975

Сюзън Зонтаг (1933—2004) е американска литературна критичка, романистка, кинематографистка и политическа активистка.

Коментари (2)

- 20-03-2016|**Гост**

Единственият реален фашизъм днес е ционизмът. Защо либералите не воюват срещу него?

- 21-03-2016|**nada**

За да се появи, утвърди и увлече масите всяка идеология разчита на изкуството. Особени разлики в двете тоталитарни идеологии нацизма и комунизма очевидно няма.

Проблемът с Полша
Автор(и): Ян Вернер Мюлер

През 2011 Ярослав Качински, водачът на полската Партия на законността и справедливостта (позната под съкращението PiS), обяви, че желаел да създаде „Будапеща във Варшава“. Откак партията му спечели убедителна победа на изборите през октомври, консервативният политик изпълнява обещанието си. Ръководено от протежето на Качински, Беата Шидло, новото правителство на PiS направи всичко възможно, за да подражава възможно най-ревностно на **авторитарния курс на унгарския премиер-министър Виктор Орбан**: то вече атакува върховния съд, подкопа правомощията на полската гражданска служба[1] и постави под директен правителствен контрол държавните медии. Но за разлика от случая с Унгария, този път Европейският съюз реагира бързо. Водещи фигури в ЕС заявиха, че някои фундаментални демократични ценности са поставени под заплаха от Варшава. А Европейската комисия се оказа достатъчно загрижена от случая, за да открие на 13 януари процедура по „проверка“ на начините, по които в Полша се осигурява изискването за върховенство на закона – безпрецедентна стъпка в историята на ЕС.

Авторитарният поврат в Централна Европа изненада множество западни наблюдатели. Защо, питат се те, това се случва в страни, които след 1989 бяха в авангарда на движението за превръщането на комунистическите диктатури в либерални европейски демокрации? И защо точно Полша, която е единствената сред големите европейски икономики, преминала през Голямата рецесия от 2008 с продължаващ икономически растеж и която е сред най-големите печеливши от субсидиите на ЕС? Онова, което външните наблюдатели често пропускат да видят е, че широкият консенсус относно присъединяването към ЕС в Полша и Унгария всъщност прикриваше дълбоки икономически и културни разцепления – както и един съпровождащ ги манталитет на „победители-

1 Под названието „Służba Cywilna“ (гражданска служба) в Полша са известни членовете на по-високите етажи от полския управленчески апарат. Бел. пр.

те вземат всичко“, властващ сред политическите елити на двете страни. Малцина забелязаха очевидния парадокс, че, колкото повече се отдалечаваше времето на държавния социализъм, толкова по-интензивни ставаха антикомунистическите кръстоносни походи на водачи като Орбан и Качински.

И двамата притежаваха безукорни реномета на дисиденти: Качински е бил член, ако и не особено виден, на най-голямото антикомунистическо движение в Централна Европа, профсъюза Солидарност. Годините на личното му политическо оформяне съвпадат със средата на 1980-те, когато Солидарност трябваше да премине в нелегалност и се беше създало усещането, че всеки съратник и дисидент може да се окаже предател. Орбан започна кариерата си като либерал – през 1989 е изпратен със стипендия на Сорос да учи право в Оксфорд (днес той публично осъжда Сорос за това, че насърчава притока на емигранти с цел да разруши традиционните национални държави).

И двамата са спечелили много от специфичния облик на посткомунистическите системи в страните си. В Унгария, както и в Полша, в края на краищата именно наследниците на комунистическите партии въведоха най-важните пазарни реформи. Тези номинално леви партии се изобретиха наново под формата на технократски управления, които са в състояние да извършат най-плавния преход към [участието в] Европейския съюз. Особено в Унгария, самообявилите се социалисти се надяваха да модернизират страната, като изберат „третия път“, подхванат първоначално от Бил Клинтън и Тони Блеър, но в хода на процеса започнаха да изглеждат като поддръжници на един вид шуробаджанашки капитализъм. По този начин левицата постепенно изгуби голяма част от доверието на хората: антикомунистите подозираха, че от приватизациите се възползва най-вече бившата номенклатура, докато работниците се чувстваха изоставени от предполагаемите си представители.

Отгоре на всичко няколко последователни корупционни скандала дискредитираха сериозно както унгарските, така и полските леви партии; последната не спечели нито едно място в Сейма, полския парламент, на изборите от миналата година. И макар че либералните партии, появили се и в двете страни през последните двадесет и пет години, насърчават ценности като толерантност и зачитане правата на малцинствата, те просто идват и си отиват, като оказват само слабо влияние

върху онова, което си остава, в социален смисъл, две дълбоко консервативни общества.

Резултатът от всички тези развития е една много специална политическа ситуация, която няма еквивалент в Западна Европа. Както в Полша, така и в Унгария най-големите партии са в десницата, а много от хората, реално губещи от прехода към капитализъм, които биха били естественото избирателно тяло за някаква реална социалдемократическа партия, в края на краищата подкрепят по-радикалните версии на десницата в двете страни: расистката партия Йобик в Унгария и PiS в Полша. И двете партии обещават повече защита срещу [произвола на] пазара, и двете се радват на силна подкрепа сред селските източни части на съответните страни. И все пак онова, което се случва в Полша и Унгария не е напълно симетрично. Орбан няма конкуренция от страна на крайната унгарска десница, докато в Полша Качински е изправен пред силна опозиция от страна на Християнската демократично-гражданска партия (*Platforma*), която ръководеше предишното правителство. Платформа винаги се е опитвала да се представя като прозрачна, рационална алтернатива на PiS, надявайки се да привлече социално консервативните избиратели, но заедно с това обещавайки технократско управление и про-ЕС настроени политики. Партията поддържа [идеята за] сериозни ограничения в правото на аборт, но представителите ѝ никога не биха си позволили да атакуват самата идея за „отворено общество“ по начина, по който го прави Орбан („вече не съществува Родина, има само място за инвестиции“), нито пък да се съгласят с Качински, че единствената алтернатива на католицизма е нихилизмът. Но с триумфа на PiS във Варшава днес и в Полша, и в Унгария се предлага един вид токсична идеологическа кашора, която силно напомня за времената на междувоенна Европа: тук и антикомунизмът, и антикапитализмът могат да бъдат комбинирани в едно цяло, и да бъдат оправдани в името на един силно нетолерантен национализъм, основаващ се на „християнски ценности“ които да определят кой в края на краищата е „истински“ унгарец или поляк.

Това обяснява защо тук Европейският съюз не се възприема като неутрален арбитър в сферата на вътрешните конфликти. Платформа, на власт от 2007, беше се опитвала да направи от Полша образцов европейски ученик, в противоположност на онова, което по собствения език на партията е вид „свадлива, хаотична и разхвърляна източноевропей-

ска ‚демокрация'". Нейният образован в Оксфорд външен министър Радослав Сикорски обяви в една много известна реч от 2011 в Берлин, че се страхува от немската мощ по-малко, отколкото от немското бездействие, с което на практика помоли Меркел да поеме изцяло ръководството на ЕС. Платформа подкрепяше напълно германската канцлерка по време на Еврокризата. От своя страна Меркел проведе санкции срещу Русия след присъединяването на Крим, въпреки значителната съпротива от страна на германските бизнес-среди. През миналата есен Полша обеща да приеме 7,000 бежанци, с което се разграничи от Орбан и други източноевропейски водачи. По време на предизборната си кампания Качински пък обеща да не приема абсолютно никакви бежанци – и не просто го обеща, но и „предупреди" сънародниците си, че бежанците могат да носят със себе си паразити и „болести, които са силно опасни и не са били срещани в Европа от дълго време насам".

Трудно е да се избегне усещането, че Централна Европа изживява 1989 в обратен ход. През онези години мирните революции в името на либералната демокрация се разпространяваха от една комунистическа страна към друга. Днес сме свидетели на появата в региона на един нов Авторитарен Интернационал – с потенциални членове Словакия, Чехия и може би Хърватска, заедно с Унгария и Полша. Удобна илюзия е, че либералните демокрации вършат множество грешки, но в края на краищата винаги успяват да се самокоригират, докато авторитарните режими не са в състояние да признаят грешките си и евентуално биват поваляни от собственото упорито преследване на злополучни политики. Както Орбан, така и Качински извлякоха поуки от предишните си периоди на управление (съответно 1998-2002 и 2005-2007), през които бяха съумели да отчуждят дълбоко големи части от обществата си и да осъзнаят, че някои независими институции, като върховните съдилища, са сериозна пречка пред осъществяването на програмите им. Наблюдателите бяха се надявали, че, ако получат втори шансове за управление, и двамата политици ще се окажат по-малко поляризиращи и подържавнически настроени. Вместо това се оказа, че те са научили един много по-различен урок: прото-авторитарните управления не трябва да се задоволяват единствено с воденето на културни войни. Освен това те трябва и да превземат по-важните институции като законодателните органи и медиите. И колкото по-бързо се действа в посоката на институционалните преобразования, толкова по-лесно ще бъде и да се отразява

критиката, идеща отвън страната. ЕС придава огромна важност на спазването на коректни – тоест бавни – процедурни подходи. Той винаги ще се опитва да постигне консенсус или поне компромис. И способността да се говори по „правилния начин“ с Брюксел – тоест да се изпълнява онова, което Орбан нарича „пауновия танц“, който той трябвало да танцува пред западните публики – предоставя жизнено важно време за укрепването на нещото, което днес Орбан открито нарича у дома си „нелиберална държава“. Това, както можем да си представим, сигурно са били и „научените уроци“, които Орбан е преподавал на Качински по време на частната им среща в южна Полша в началото на тази година.

Нито Орбан, нито Качински изпитват някакви задръжки във връзка с директната измама: по време на предизборната си кампания през 2010, в резултат на която дойде на власт, Орбан никога не беше споменавал, че би желал да промени решително конституцията на страната. Но след това той прокара конституция, поддържана единствено от собствената му партия. По време на полската избирателна кампания от миналата есен PiS говореше за „диалог“ и се придържаше към една предимно икономическа платформа за намаляване на пенсионната възраст и предоставяне на повече социални помощи за семействата. Партията предложи като кандидат за премиер-министър Беата Шидло – една много по-малко разделителна от Качински политическа фигура. На практика обаче както Шидло, така и настоящият президент на страната, политикът от PiS Анджей Дуда, следват заповедите на Качински, който си остава просто обикновен член на парламента. Той е най-силният човек в Полша, но заедно с това изцяло неотговорен за действията на „своето“ правителство. Тази ситуация напомня странно за комунистическите времена, когато решаващата политическа фигура често беше „просто“ генералният секретар на комунистическата партия, а не официалният ръководител на правителството.

Когато ЕС започна да се тревожи за състоянието на полската демокрация, Качински започна да следва правилата на играта, измислени от Орбан, Също като Орбан той се преструва, че конфликтът се върти около ценности, а не около основни демократични институции. Той заклеймява вътрешните си критици като врагове на нацията – „поляци от най-лошия сорт“ – които били генетически предразположени към измяна. Външният му министър се надсмива над визията за „ново смесване на културите и расите – някакъв нов свят на велосипедисти

и вегетарианци, които ... се борят срещу всякакви форми на религия“. Нека отбележим, че, според PiS, това бил светът, проповядван от техния конкурент, Платформа, която е изцяло*десноцентристка* партия.

И все пак има важна разлика между стратегията на Качински и пауновия танц на Орбан около ЕС. До кризата с бежанците Орбан никога не беше си позволявал да критикува Германия директно. Той знаеше много добре, че християндемократите на Меркел са основната сила в наднационалната консервативна Европейска народна партия (EPP), която на практика предпазваше Будапеща от критиката на ЕС. Но PiS не е член на EPP; тя е в съюз с торите на Дейвид Камерън и други евроскептични партии. Варшава се опитва да представи идещата от Брюксел критика като нещо, което се диктува от Берлин, а заедно с това експлоатира по циничен начин спомените от Втората световна война, както и един вид [традиционна] образност, представяща Полша като вечен мъченик. Министърът на правосъдието на PiS се опитва да подхване игра на танто-за-танто, като твърди, че на практика германските медии не са свободни, защото са били инструктирани от политиците да не отразяват правдиво нападенията срещу жени в Кьолн през новогодишната вечер на 2016. Засега Германия отказва да играе по същите правила, като оставя всички диспути по въпросите на демокрацията на ЕС. По време на една скорошна визита във Варшава, германският външен министър Франк-Валтер Щайнмайер подчерта позицията на страната си, използвайки цитат от либералния полски философ Лешек Колаковски, който е казал, че „не всеки обича броколи, но това още не е причина да се разваля едно приятелство“.

А междувременно полското правителство обвинява ЕС, че с разследването на възможните нарушения на принципите на Съюза, той не зачитал полското право на суверенитет. Но реалният проблем е не в това, че Брюксел не притежава мандат за защитаване на демокрацията в страните-членки на ЕС; проблемът е в това, че там явно липсват средствата за осъществяването на този мандат. Резултатът от конфронтацията най-вероятно ще се окаже пореден случай, при който ЕС ще изглежда като империалист по амбиции, но импотентен на практика, както се оказа по времената на Еврокризата и във все още продължаващата криза на бежанците.

Брюксел не е снабден с достатъчно добър инвентар за водене на културни войни. Но от него се очаква да защитава ценностите, на които се

основава Съюзът. През късните 1990 години, по време на продължителната подготовка за източното разширение от 2004, Австрия и Италия настояваха за въвеждането на механизъм, който да позволява провеждането на санкции срещу страни, нарушаващи тези ценности. По ирония на съдбата първата страна, която се оказа подложена на тези санкции, беше самата Австрия. В началото на 2000-та година австрийските християндемократи влязоха в коалиция с крайно дясната Партия на свободата на Йорг Хайдер. И тъй като тогавашното австрийско правителство не беше извършило нищо, което можеше да се разглежда като нарушаване на базисни ценности, тогавашните четиринадесет останали страни-членки постановиха прокарването на двустранни, до голяма степен символични санкции срещу Виена, като например отказ да се приемат австрийски кандидатури за постове в международни организации. Канцлерът Волфганг Шюсел ловко разпространи впечатлението, че доминиращите френски и особено германски политици се опитват да се нахвърлят върху алпийската република. В края на краищата един комитет от мъдреци, набързо събрани от Брюксел, постанови, че във Виена всъщност нямало нищо истински грешно. Взаимните санкции бяха отменени.

Брюксел се опита да си извади поука от този широко възприеман като катастрофа PR-прецедент. Беше въведена т. нар. „предупредителна фаза“, преди да стане възможно правата на някоя страна-членка, нарушила правилата, да бъдат замразени. Но тази предварителна тревога никога не беше включена в действие, когато през 2010 Орбан започна да изгражда онова, което, на подходящ оруелски език, самият той наричаше „система за национално сътрудничество“. Проблемът, оказа се, е в това, че четири пети от страните-членки трябва да се съгласят, че е налице „риск“ от нарушаване на фундаментални ценности, за да може евентуално да се доведе дадена страна до фазата на предупреждението. За да се стигне пък до евентуални санкции е необходимо съгласието на всички страни-членки. Множество национални лидери ще са на мнение, че неща като посочване с пръст, засрамване и наказване, са малко в повече за сегашна Европа: Брюксел вече има право да казва на страните от Еврозоната какви национални бюджети могат да имат, както и да инструктира някои от тях колко мюсюлмани могат да приемат. А сега ще изглежда така, сякаш той раздава и лекции по демокрация. Орбан

вече официално е заявил, че ще подложи на вето евентуалните санкции срещу Варшава.

Но Полша все още не е изгубена.[1] В Унгария партията на Орбан разполагаше с достатъчно места в парламента, за да създаде каквато си поиска конституция, като с това ефективно се защити от обвиненията, че новата „нелиберална държава“ е незаконна. За разлика от нея, PiS на Качински не разполага с достатъчно мнозинство, за да подложи на предизвикателство полската конституция и [по неволя] трябва да продължава да нарушава сегашната. В резултат от това поддръжниците на полската опозиция демонстрират в подкрепа на плуралистката, включваща правата на всички конституция, в чийто широко възхваляван увод се е намерило място както за католически, така и за хуманистки, тоест нерелигиозни, ценности. Поляците са уверени, може би малко прекалено уверени, че тяхното гражданско общество, с дългата му традиция на съпротива срещу всякакви авторитаризми, превъзхожда унгарското (което **полският наблюдател Адам Кржемински** нарича „незряло“ в сравнение с полското). Десетки хиляди излязоха по улиците през последните седмици, за да протестират, често пеейки националния химн, понякога облечени във фланелки с надписи „поляци от най-лошия сорт“. Координацията се осъществява от KOD, Комитета за защита на демокрацията, по аналогия с KOR – легендарна дисидентска организация от 1970-те. В Полша има много енергична и жива сцена на млади интелектуалци в двадесетте и тридесетте си години, с успешни списания и мрежи, намиращи се вляво от центъра – всъщност някои либерални тукашни групи като *KulturaLiberalna* и *Krytyka Polityczna* вече са добре известни из цяла Европа. Отсрещната страна обаче разполага с католически радиостанции и части от църковната йерархия, които открито подкрепят PiS.

ЕС може да се надява, че ситуацията евентуално ще се самокоригира, както го направи Италия след Берлускони. Или пък може да се разиграе окончателния коз на съюза: Брюксел може да започне да преразглежда фондовете, които в хода на годините допринесоха толкова много за полското икономическо чудо (в днешни долари размерите им са по-големи от онези на плана Маршал, заделен някога за цялата следвоенна Западна Европа). В Унгария субсидиите на ЕС – не по-малко от шест процента

1 Намек за първия ред от полския национален химн. Бел. пр.

от тукашния БВП – функционират по същия начин, по който петролът функционира за арабските автокрации: те помагат да се държи народа доволен, като предоставят работни места, особено във връзка с инфраструктурни проекти; нещо повече, те могат да бъдат разпределяни сред „свои хора“, с което помагат да се циментира властта. Антикорупционната служба на ЕС е обвинила Унгария в кражбата на 8,3 милиона долара, които са били предоставени... за антикорупционни мерки.

Остава да се изчака, за да се види какво ще прави правителството на PiS с европейските пари, но при всички случаи пледоариите за ограничаване на европейската помощ не са ограничени от наличието или липсата на свидетелства за директни злоупотреби. Съюзът се основава на принципа за взаимно доверие и, както се уточнява в договорите му, „задължението за лоялно сътрудничество“. Неформалните преговори за следващия голям бюджет на Съюза вече започнаха. Защо да се плаща на хора, които подкопават основите му, за да останат сами на власт? Защо да се купува броколи за хора, които и без това казват, че не го обичат?

Ян Вернер Мюлер е асистент-професор в университета Принстън, САЩ.

Коментари (3)

- 04-03-2016|**Никола**

Не би било лошо най-напред да се потърси отговор на въпроса защо зряло общество (според текста имам право така да нарека полското) след осем години управление на демократичната Платформа (пак според текста – в противоцес на авторитарния ПИС) отхвърли това управление толкова решително при положение, че в основата на политическата доктрина на Платформата беше тотално разобличаване на ПИС

като националистическа, антидемократична и тоталитарна партия. Как така Качински, който осем години беше най-лошото, което може да се случи на Полша, успя да спечели изборите с мнозинство, което и Платформата не беше постигала.

- 07-03-2016|**Петър**

Бих искал да уточня, че Платформата съвсем не е Християн-демократическа партия(въпреки че в Европарламента е член на тази фракция) Тази партия не нито християнска, нито демократическа. Спечели предишните избори като дясна либерална партия, а загуби тези като лявоцентристка. Разочарованието на поляците от Платформата е огромно, а тази статия е поредният плач на Германия, която не може да преглътне факта, че „Пруското крило“, както наричат Платформата се провали.

- 08-03-2016|**Зара**

Статията е свидетелство за абсолютно преиначаване на политическата обстановка в Полша. Авторът би трябвало да знае, че сега действащото правителство, както и президентът, са избрани чрез демократични избори и с доста голямо мнозинство, и най-малко поради това не може да се нарече авторитарен курсът на Полша, нито пък Качински да се сравнява с комунистическите диктатори. Много тежки думи и обиди за политиката на Полша – все едно, че чета „Gazeta Wyborcza“ на български.

Безотговорният разум
Автор(и): Марк Лила

Какво общо има философията с любовта? Ако вярваме на Платон – всичко. Докато не всички любещи са философи, то философите са единствените истински любещи, защото само те разбират към какво се стреми слепешката любовта. У всички нас любовта предизвиква подсъзнателен спомен за красотата на Идеите и този спомен ни влудява; чувстваме се обладани от трескав копнеж за чифтосване, за „оплодяване в красотата“, както е красиво казано в *Пир*. Тези, които притежават самоконтрол, се съешават интелектуално и контактуват с Идеите, което е целта на философията, докато онези, които го нямат, пречистват страстите си в плътта и остават обвързани със света.

Тъй като еротичният порив не винаги избива във философия, към него трябва да се подхожда изключително предпазливо – учи Платон. Когато еросът се отприщи в една неумерена личност, душата потъва в чувствени удоволствия, слабост към парите, пиянство, дори лудост. Силата на ероса е толкова голяма, че той може да надделее над нашия разум и естествени инстинкти, като ги използва за собствените си цели и се превърне в тиран на душата. Какво е политическата тирания, пита в *Държавата* Платон през устата на Сократ, ако не несправедливото управление на един човек, който сам е тиранизиран от най-долните си желания? Платон определя ероса като демонична сила, която се носи между човешкото и божественото, и която ни помага да се възвишим или пък докарва душата до падение и страдание, в които други страдат заедно с нас. Чрез някакъв перверзен трик на природата, философът и тиранът, най-висшият и най-низшият човешки тип, се оказват свързани посредством силата на любовта.

Ние, разбира се, отдавна вече не мислим за ероса по този начин. Еротичното привличане, животът на разума, светът на политиката – за нас това са съвсем отделни сфери, които съществуват независимо една от друга и се управляват от различни закони. Затова ние сме неподготве-

ни да разберем един от най-необикновените епизоди в духовния живот на нашето време – любовта и приятелството между Мартин Хайдегер, Хана Аренд и Карл Ясперс. Тези трима мислители се срещат за пръв път през 1920-те и са незабавно привлечени един от друг поради общата си страст към философията. Но тъй като скоро се оказват въвлечени в политическия катаклизъм, който разтърсва Европа, а след туй и целия свят, тази страст впоследствие засяга всички аспекти на личния живот и политическата им ангажираност. Фактът, че през младостта си Хайдегер и Аренд са били за кратко плътски любовници, е подробност, от която не може да се извлече кой знае какво. Онова, което е важно и заслужава сериозен размисъл, е какво място отделят тримата на страстта в живота на ума и в изкушението на съвременната тирания.

За любовната афера между Хайдегер и Аренд научихме за пръв път от написаната от Елизабет Янг-Брюл завладяваща биография *Хана Аренд: от любов към света* (1984), макар че при излизането ѝ тя не предизвика широк интерес, главно поради дискретността и чувството за мярка на авторката. Преди няколко години обаче аферата стана предмет на неприятна полемика, провокирана от изследването на Елжбета Етингър *Хана Аренд/Мартин Хайдегер* (1995). Със своята малка книжка професор Етингър се надяваше да предизвика скандал – и успя. В хода на работата си върху биография на Аренд тя бе получила достъп до кореспонденцията между Аренд и Хайдегер, която в съответствие с волята на изпълнителите на завещанието малцина бяха виждали и никой не бе имал правото да цитира от нея. Етингър изчита писмата и без бавене дава за печат своя преразказ за любовната афера, като перифразира дълги откъси от писмата на Хайдегер и цитира пряко от отговорите на Аренд.

Етингър представя като дълбоко патологична връзката между Аренд и Хайдегер, като се започне от първата им среща през 1924 и се стигне до внезапната смърт на Аренд през 1975. Според нейната интерпретация Хайдегер е бил безскрупулен хищник, който обезчестява една наивна и уязвима млада студентка, зарязва я, когато това изгажда на интересите му, пренебрегва съдбата ѝ, когато тя избягва от Германия през 1933, а след войната цинично се възползва от славата ѝ на еврейска мислителка, за да реабилитира себе си и своята философия, която е дълбоко компрометирана от подкрепата му за нацизма. Що се отнася до Аренд, Етингър я смята за жертва, която е съдействала за собственото си унижение, като е търпяла обидите и отхвърлянето си от мъжа Хайдегер, а по-късно като

се е застъпвала енергично за мислителя Хайдегер, въпреки интелектуалната му поддръжка за Хитлер. Етингър не може да се реши дали Аренд е правила това, защото е изпитвала дълбока психологическа нужда от любов към една бащинска фигура, от еврейска самоомраза или от глупавото желание да се покаже благодарна към един шарлатан, когото е смятала за гений. Тя развива тези три хипотези на базата на прочита си на една непълна кореспонденция. От моя гледна точка, това е една безотговорна книга.

Но тъй или иначе, скандалът беше налице и през последвалите месеци критиците на Аренд се уловиха за книгата като доказателство за нейната интелектуална неблагонадеждност. Защитниците ѝ, които през последните години я превърнаха в обект на пламенна хагиография, не се забавиха с отговора си, но сториха малко за повишаване на нивото на дискусията. И най-важното: малцина освен професор Етингър бяха виждали писмата. Тогава изпълнителите на литературните наследства на Хайдегер и Аренд се намесиха, като се съгласиха да публикуват цялата кореспонденция и да я предоставят на присъдата на обществеността. Тъй като Хайдегер е унищожил всички ранни писма на Аренд, от които тя рядко е правела копия, това означаваше, че кореспонденцията ще бъде непълна и че три четвърти от нея ще идва от страната на Хайдегер. Тъй или иначе, решението бе взето и сега ние разполагаме с едно старателно редактирано и снабдено с подробна анотация германско издание[1]. Решението се оказа много уместно, тъй като публикуваният том постига повече от непосредствената си цел. Той поставя връзката Хайдегер-Аренд в нов и по-значим в интелектуално отношение контекст: става дума за приятелството, което те установяват и споделят с взаимния си приятел, философа екзистенциалист Карл Ясперс.

***

Мартин Хайдегер се ражда през 1889 в градчето Мескирх, Баден-Вюртемберг. Като момче той изглежда предопределен за свещенически сан и действително, когато навършва двайсет години, решава да стане послушник в ордена на йезуитите. Само че йезуитската кариера на Хайдегер продължава едва две седмици, тъй като той започва да се оплаква от болки в гърдите и бива изпратен обратно у дома си. Интересът му към религията обаче се запазва и той се записва в теологическата семи-

1 Hannah Arendt und Martin Heidegger, *Briefe 1925 bis 1975 und andere Zeugnisse*, Hrsg. Ursula Ludz (1998).

нария на Фрайбургския университет, като от време на време публикува статии в донякъде реакционни католически издания, критикувайки културния упадък на своето време. През 1911 той отново има проблеми със сърцето и се премества от теологическия в математическия факултет, докато частно се отдава на философията.

Раздялата на Хайдегер с интелектуалната традиция на църквата се проточва извънредно дълго. Дори през 1921 той пише на своя студент Карл Льовит, че се смята преди всичко за „християнски теолог". Междувременно той учи при големия феноменолог Едмунд Хусерл, който пристига през 1916 във Фрайбург със заявената цел да изчисти философската традиция от метафизическите полипи. Първоначално Хусерл, който се стреми да внесе нов, радикален подход към философското проучване на съзнанието и да го върне „към самите неща", се отнася резервирано към Хайдегер, когото смята за католически мислител. Но постепенно дългите философски разговори с неговия студент започват да му допадат и той е разочарован, когато военната служба на Хайдегер ги прекъсва. При завръщането на Хайдегер, Хусерл го назначава за свой личен асистент, пост, който заема до 1923. През тези години личните отношения между Хусерл и Хайдегер са почти като отношенията между баща и син – по-възрастният учен подготвя младия си ученик да го замести един ден.

Когато Карл Ясперс се запознава с него през 1920, г-жа Хусерл му представя Хайдегер като „феноменологическото отроче на моя мъж". Това е съдбоносна среща, която ще преобрази живота и на двамата. Ясперс е с шест години по-голям от Хайдегер и вече добре известна фигура в духовния живот на Германия. Той е следвал право и медицина, и е с *Habilitation* по психология, предмета, който преподава във Фрайбург. Известността му почива на една книга, която публикува през 1919 под заглавие *Психология на мирогледите* – една идиосинкратична и днес практически нечетивна работа, утежнена от техническия език на Макс Вебер и Вилхелм Дилтай, но която засяга някои екзистенциални теми по маниера на Киркегор и Ницше.

Книгата успява да спечели на Ясперс професура по философия, макар че той, също като Хайдегер, изпитва едва прикрито презрение към университетските философи на своето време. Скоро двамата мислители откриват общ интерес към онова, което Ясперс нарича в книгата си „гранични ситуации" – когато облакът на забравата, който обикновено

обгръща *die Existenz*, нашето съществуване, се разнася и ние изведнъж се оказваме лице в лице с фундаменталните въпроси на живота и особено на смъртта. Ясперс описва как тези ситуации предизвикват у нас състояние на безпокойство и вина, но същевременно откриват и перспектива да заживеем истински, като ги посрещнем свободно и непоколебимо. Въпреки че идва от съвсем различните интелектуални традиции на схоластиката и феноменологията, Хайдегер е погълнат от същите тези проблеми, които стават централни теми на неговия шедьовър *Битие и време* (1927).

През следващите няколко години между двамата се установява тясна философска дружба, както е видно от ранните им писма. Тя бива циментирана през 1922, когато Ясперс поканва Хайдегер да му гостува за една седмица в Хайделберг, където междувременно преподава. Това е незабравимо преживяване за двамата и оттам нататък те се смятат за *Kampfgemeinschaft*, другари по оръжие. Същевременно обаче още от самото начало е ясно, че за да оцелее приятелството им, то трябва да почива на смущаващия факт, че Хайдегер е по-големият мислител и че Ясперс, макар по-възрастен и по-известен от Хайдегер, трябва да се примири с това.

Случва се така, че когато се запознава с Ясперс, Хайдегер тъкмо работи върху една дълга рецензия на *Психология на мирогледите*, копие от която любезно изпраща на новия си приятел. Външно, Ясперс е благодарен за вниманието и хрумванията на Хайдегер, макар да твърди, че не разбира позицията, на която неговият приятел базира забележките си. Вътрешно обаче, Ясперс е съкрушен. Защото тази „рецензия“ е чисто и просто манифест за един нов начин на мислене, за който Ясперс е неподготвен и който не го влече особено. След като отдава дължимото на психологическата проницателност на Ясперс, Хайдегер възразява най-категорично против неговия „естетически“ подход към психологическия опит, третиращ го като обект, който може да бъде наблюдаван отвън, а не като нещо вътре в нас, с което живеем. За да достигне до „първичното“ в човешкото съществуване, пише Хайдегер, философията трябва на първо място да приеме, че съзнанието неизбежно съществува във времето, тоест, че е „исторично“. Човешкото съществуване е определен вид „битие“, различно от „битието“ на предметите, подчертава Хайдегер: да кажеш „аз съм“ е нещо съвсем различно от твърдението „то е“. Причината е в това, че аз „съм“ посредством един процес на исторично

самоосъществяване, в хода на който аз проявявам „тревожна загриженост“ за моето съществуване, което трябва да овладея и да притежавам за себе си, ако искам да живея истински. Всички тези понятия – „първичност“, „битие“, „историчност“, „тревожност“ и „загриженост“, за пръв път артикулирани в споменатата рецензия – скоро се оказват в *Битие и време*.

Приятелството оцелява и дори се задълбочава през следващите няколко години, въпреки смазващата рецензия на Хайдегер. Ясперс обаче е преследван от усещането, че Хайдегер, и той единствен, го е прозрял и разбрал „какво не успях да постигна“, както отбелязва в една своя лична тетрадка. От този момент нататък Хайдегер служи като мерилото, с което Ясперс оценява собствената си философска важност, и като стимула за меланхолични размисли върху предимствата и недостатъците на философията за живота. Ние знаем това, защото разполагаме със споменатата тетрадка – един изключително интересен ръкопис от триста страници с размисли за Хайдегер, които Ясперс си записва от 1928 поне до 1964, и която бива намерена върху бюрото му след неговата смърт[1]. Тези записки се колебаят между изблици на удивление („той изглежда забелязва онова, което никой друг не вижда“), разочарование („некомуникативен“, „безсловесен“, „безбожен“) и лоялност („никой друг жив философ не може да представлява интерес за мен“). Ясперс е документирал дори един сън, в който той води напрегната дискусия с някои от критиците на Хайдегер, когато изведнъж приятелят му се появява и за пръв път се обръща към него с фамилиарното *du*. След което, двамата си тръгват заедно, сами.

***

През 1923 Хайдегер се премества в Марбург, за да заеме първия си независим академичен пост, и скоро там започват да прииждат студенти от четирите краища на Европа, желаещи да учат при него. Една от тях е Хана Аренд, която много години по-късно в своето възпоменателно есе „Мартин Хайдегер на осемдесет“ (1969) разказва с изречения, станали междувременно прословути, за тръпката, която той е предизвиквал у цялото нейно поколение[2]:

> *Нямаше почти нищо друго, освен едно име, но името се носеше из цяла Германия като слуха за скрития крал... Слухът за Хай-*

1 Karl Jaspers, *Notizen zu Martin Heidegger*, Hrsg. Hans Saner (1989).

2 *New York Review of Books* (1971).

дегер казваше с прости думи за какво иде реч: мисълта отново се е възродила; културните съкровища на миналото, смятани за мъртви, са накарани да заговорят, и се оказва, че те предлагат неща, напълно различни от познатите, изтрити банални, които се предполагаше, че искат да ни кажат. Има там един учител; човек може, изглежда, да се научи да мисли.

Хана Аренд се ражда в Кьонигсберг, Източна Прусия, през 1906 и е само на осемнайсет години, когато пристига в Марбург. Като млада тя е чела малко Кант, но много повече Киркегор, който е мислителят към когото се обръщат младите германци след катастрофата на Първата световна война. Онова, което прави Киркегор така привлекателен, е неговата страстност – в пълен контраст с буржоазното самодоволство на Вилхелминската епоха и сухите спекулации на философските школи, доминиращи по онова време в Германия. Именно тази страстност Аренд, подобно на Ясперс, забелязва веднага у Хайдегер, както все още си спомня през 1969:

Човек установяваше, че мисленето, като чиста активност – а това означава, движено нито от жажда за знание, нито от стремеж към познание – може да се превърне в страст, която не толкова управлява и подтиска всички други умения и способности, колкото ги степенува и надделява чрез тях. Ние дотолкова сме свикнали с традиционната опозиция разум срещу страст, дух срещу живот, че идеята за едно страстно мислене, при което мисленето и виталността образуват едно цяло, малко ни стряска.

След което добавя, изразявайки се много платонически:

Освен това страстността на мисленето, също като другите страсти, обсебва личността – обсебва онези качества на индивида, сумата от които, когато с тях се разпорежда волята, представлява онова, което е прието да се нарича „характер“, – завладява я и един вид задушава нейния „характер“, който не може да удържи на този напор.

Прочитът на лекциите (1924-25), които Хайдегер е изнасял, когато Аренд пристига в Марбург, дава известна представа за генерираната от него интелектуална страст. Обявената цел на лекционния курс е развиването на коментар върху диалога на Платон, засягащ философията и псевдофилософията – *Софистът*. В ръцете на Хайдегер обаче силата

на коментара се превръща в средство за реконструиране на онова, което той смята за най-дълбоките пластове на диалога. Според Хайдегер в *Софистът* са налице два основни проблема. Първият е онтологически: проблемът за Битието – понятие, което на английски се изписва понякога

с главна буква, за да се покаже, че Хайдегер няма предвид факта на съществуване на отделни обекти или същества, а по-скоро тяхната „битност“ или Битие. *Софистът* ни кара да се запитаме: „Защо има битност/Битие, а не нищо“? Вторият проблем в диалога засяга правилната дефиниция на истината, което Хайдегер тълкува като процес на „разкриване“ или „откриване“ на същността на обектите, а не на съответствие между концепция и обект, както правят философите от Платон нататък. След което неговият коментар прелива в майсторски анализ на тези проблеми и разясняване на новия подход, изхождащ от феноменологията, който според него може да предложи нови отговори на тях. Именно тази дързост е фонът, на който Платон и Аристотел сякаш изведнъж оживяват и стават важни за Аренд и състудентите ѝ – и не по-малко важно: която прави Хайдегер да изглежда като техния единствен законен наследник.

Страстта на Хайдегер и Аренд един към друг се разгаря някъде в течение на този семестър, а от момента през февруари 1925, когато започва тяхната публикувана кореспонденция, е ясно, че вече е била направена решителната стъпка:

> *10.II.25*
> *Скъпа г-це Аренд,*
> *Довечера трябва да се върна при Вас и да излея сърцето си. Всичко между нас трябва да бъде просто, ясно и чисто. Само тогава ще бъдем достойни за среща. Това, че Вие бяхте моя студентка, а аз Вашият учител, беше просто поводът за случилото се между нас.*
> *Аз никога няма да бъда в състояние да Ви притежавам, но отсега нататък Вие ще бъдете част от моя живот, който ще се разрасне чрез Вас...*
> *Пътят, който Вашият млад живот ще поеме, е скрит. Ние ще се подчиним на това. А моята преданост само ще Ви помогне да бъдете вярна на себе си...*

Дарът на нашето приятелство става дълг, чрез който ще израснем. Дълг, който ми позволява да помоля за прошка, че се самозабравих за момент по време на нашата разходка.
Впрочем аз трябва да Ви благодаря и целувайки Вашето чисто чело да интегрирам нравствеността на Вашето същество в моята работа.
Бъдете щастлива, добрата ми!
Ваш
М. Х.
До края на месеца обаче е преминат още един праг:
27.II.25
Скъпа Хана,
Аз съм обладан от демона. Спокойното, молитвено сплитане на твоите обични ръце и твоето блестящо чело го направляват със силата на женското преображение.
Никога не ми се е случвало подобно нещо.
По време на дъждовната буря на връщане ти беше дори още по-красива и чудесна. И аз бих искал да вървя безкрайно с теб през нощта.
Като символ на моята благодарност, приеми тази малка книжка. Тя ще ти служи и като символ на този семестър.
Моля те, Хана, напиши ми само няколко думи. Не мога да те оставя да си заминеш просто така.
Сигурно имаш много работа преди пътуването, но само няколко думи, няма нужда да бъдат „красиво“ написани.
Просто както си пишеш. Но написани от теб.
Твой
М.

Кореспонденцията продължава в този дух още много страстни месеци. Писмата на Хайдегер до Аренд изобилстват с романтични клишета – полета с цветя, порутени кули, изповеди на вина и самоотричане, – примесени с философски размишления и съвсем смислени професионални напътствия. Въпреки че нямаме първите писма на Аренд, ние разполагаме с копие на един кратък, много меланхоличен автобиографичен текст, озаглавен „Сенки“, който тя му изпраща през април. В него се говори за една млада жена, преминала вече през много неудовлетворителни настроения в краткия си живот, от убеждението, че *Sehnsucht* –

копнежът – може да бъде самоцел, до растящи съмнения в смисъла на живота. Сега най-сетне тя е стигнала до етапа, когато може да предложи своята „несломима преданост“ само на един-единствен човек – преданост, обагрена обаче от горчивото съзнание, че „всичко свършва един ден“. Хайдегер, като по-зрелият любещ, отвръща на това *cri decoeur* с уверението, че „отсега нататък ти живееш, повита в моята работа“, и с напомнянето, че „сенки има само там, където има слънце“.

Прилича ли Хайдегер на хищника, а Аренд на жертвата в този романс, както се опитва да ни убеди професор Етингър? Наистина ли това високофилософско гукане е било просто прикритие за сексуална доминация? Напротив, зрелият читател на писмата ще бъде поразен от вълнуващата им автентичност, в една все пак съвсем конвенционална драма, вървяща към своя очакван край. Жененият, седемнайсет години по-възрастен професор и неговата млада студентка си пишат за природата на любовта и за това какво да учи Аренд. Двамата си разменят стихове и рисунки, слушат музика, когато са насаме, и дори възнамеряват да прочетат заедно *Вълшебната планина*, изказвайки предположения за обречената любов на мадам Шоша и Ханс Касторп. Хайдегер дори пише вълнуващо за любовта си към природата и как тя се слива с любовта му към Аренд:

> *Тотнауберг, 21.III.25*
> *Скъпа Хана,*
> *Тук е приказна зима и аз направих няколко чудесни, ободряващи разходки…*
> *Често се надявам, че ти също си така добре, както съм аз тук. Самотата на планините, спокойният живот на планинските хора, елементарната близост на слънце, буря и небе, простотата на една изоставена пътека на някой широк, покрит с дълбок сняг склон – всичко това държи душата много, много далеч от цялото нефокусирано, унило съществуване…*
> *Когато вън се развихри буря, си спомням „нашата буря“, друг път се разхождам кротко покрай река Лан, или пък се размечтавам за едно младо момиче с дъждобран и шапка, нахлупена над големите ѝ, спокойни очи, което влезе за пръв път в кабинета ми, стеснително и резервирано, и което даваше кратки отговори на всички въпроси – след което картината се сменя с*

последния ден на семестъра – и тогава разбирам със сигурност,
че животът е история.
Прегръщам те скъпа,
твой Мартин

Неизбежно Аренд започва да се бунтува против ограниченията на тяхната забранена любов и да се оплаква, че е пренебрегвана; Хайдегер се признава за виновен, но се опитва да я накара да разбере, че се нуждае от усамотение заради работата си върху проекта, от който впоследствие ще се роди *Битие и време*. И тогава Аренд предприема една решителна стъпка, като в началото на 1926 обявява намерението си да се премести от Марбург в Хайделберг, за да завърши следването си не при друг, а при Карл Ясперс; решение, което Хайдегер одобрява. Само че шест месеца по-късно волята ѝ се пречупва и тя отново му пише, а той ѝ отговаря с предложение за нова среща. В продължение на следващите две години те се срещат в хотели или малки градчета, като по този начин избягват разкриването им. Разменят се още писма, рисунки и стихове, придружавани от препоръки за четене от Хайдегер (най-вече Кнут Хамсун).

***

През 1927 Хайдегер публикува *Битие и време*; книгата се посреща с широко одобрение и на следващата година той е поканен да заеме професорското място по философия на Хусерл във Фрайбург. Това е моментът, в който Аренд решава да скъса, както се оказва окончателно, с Хайдегер; решение, което тя оповестява в първото нейно писмо, с което разполагаме. „Обичам те както в първия ден – ти знаеш това“, пише тя и го уверява, че е взела това решение, само за да опази тяхната любов от действителността на ситуацията. След по-малко от година тя сключва съвсем необмислен брак с Гюнтер Щерн, един бивш студент на Хусерл, и се установява с него във Франкфурт. Не е известно как е реагирал Хайдегер на тази новина. Известно е обаче – от едно писмо, което Аренд му изпраща през 1930, – че тя и Щерн посещават заедно Хайдегер и че тази среща предизвиква порой от болезнени спомени и чувства. „Когато те видях, у мен възникна съзнанието за най-ясната и най-важна константа в моя живот, и – позволи ми да ти го кажа – за константата на нашата любов“. Ала когато поради някаква си причина Хайдегер заминава с Щерн с влака и не успява да разпознае Аренд на перона, тя остава съкрушена и самотна. „Както винаги“, пише тя, „за мен не остава нищо

друго, освен примирение и чакане, чакане, чакане“. Тя ще чака цели две десетилетия преди отново да види Хайдегер.

През следващите няколко години животът на тримата приятели и любещи се развива самостоятелно, без особени сътресения. През 1929 Хана Аренд публикува под грижите на Ясперс докторската си работа, *Любовта и св. Августин*, вдъхновена в много отношения от срещата ѝ с Хайдегер. След което започва работа върху биография на Рахел Варнхаген[1], една книга, която ще бъде публикувана чак през 1950-те. Карл Ясперс пише и публикува неуморно по най-различни теми, от психология през религия до Ницше, макар и с отслабващи философски амбиции след рецензията на Хайдегер. Що се отнася до самия Хайдегер, през късните години на Ваймарската република той е на върха на своята интелектуална мощ и влияние. През 1929 той е поканен в Давос, Швейцария, на дебат с уважавания философ неокантианец Ернст Касирер, над когото се налага така убедително в очите на младите хора сред публиката, че още там неофициално му бива присъдена мантията на водещия немски философ. Той я получава официално малко по-късно, когато през 1930 германското правителство му прави първото от две предложения да оглави философската катедра в Берлин, най-престижната в страната, което той обаче отхвърля. Въпреки че се отказва от проекта си да напише втори том на *Битие и време*, той публикува отделни фрагменти от него, започвайки с *Кант и проблемът за метафизиката*, една важна и все още актуална работа. А в лекциите си продължава да задълбава във „въпроса за Битието“.

Писмата, които Ясперс и Хайдегер си разменят през тези години, документират искреното им приятелство, макар то да не е толкова интензивно сега, когато и двамата са заети, улегнали професори. В кратката си *Философска автобиография* Ясперс описва чувствата си като смесица от удивление и тормозещо го притеснение:

> *Благодарение на Хайдегер, аз видях у един съвременник онова „нещо“, което обикновено може да се открие само в миналото и което е присъщо на философирането... Аз видях задълбочеността му, но открих и нещо друго, което не можех да определя съвсем ясно, нещо трудно за възприемане... Понякога ми се струваше, че е обладан от някакъв демон... В течение на*

1 Германска писателка (1771-1833) и домакиня на прочут литературен салон. – Бел. пр.

десетилетията се получи напрежение между привързаност и отчуждение, удивление от способностите му и отхвърляне на неговата непонятна глупост, чувство, че споделяме общ подход към философирането, и следа от едно напълно различно отношение към мен[1].

Каквито и да са били съмненията му, Ясперс все още има доверие в характера на Хайдегер и в потенциала на неговата философия – или поне дотолкова, че да насърчава Хайдегер да се възползва от моментната си слава и да се включи по-активно в усилията за реформа на висшето образование. През 1931 той пише на Хайдегер: „Изглежда, че в дългосрочна перспектива философията на германските университети е в твои ръце“ – мнение, което Хайдегер явно е споделял.

Както междувременно е добре известно, през април 1933 Мартин Хайдегер напуска своята планинска къщурка в Шварцвалд, за да стане ректор на Фрайбургския университет – като през май влиза в Националсоциалистическата партия, – пост на който остава до април следващата година. В продължение на дълги години се приемаше общо-взето без възражения фризираният разказ на Хайдегер за този период; мнозина бяха убедени, че той е приел поста неохотно, че се е опитвал да ограничи вредите за академичния живот, защитавал е евреите, а накрая с облекчение си е взел шапката – и, най-важното, много бързо се е разделил с илюзията за национално обновление чрез нацизма. Но през последните две десетилетия на бял свят излязоха достатъчно факти, които позволиха да се установи каква всъщност е истината. Днес знаем, че Хайдегер е изразявал подкрепа за нацистите поне от края на 1931; че се е борил активно за ректорския пост; че след назначаването хвърля всичката си енергия за „революционизиране“ на университета и държи пропагандни лекции из цяла Германия, завършвайки ги със стандартното „Хайл Хитлер!“.

Не по-малко презряно е било и личното му поведение. Той скъсва връзките с всичките си колеги евреи, включително с ментора си Едмунд Хусерл. (В началото на 40-те той маха дори посвещението към Хусерл от *Битие и време*, а по-късно все така тихомълком го възстановява). Хайдегер използва значителното си влияние, за да заклейми на политическа

1 Макар Хайдегер да не изключва изрично еврейските студенти от семинарите си, от началото на 1934 той отказва да ръководи техните докторски работи и ги препраща на един колега католик.

основа, в тайни писма до нацистките власти, един свой колега, бъдещия Нобелов лауреат по химия, Херман Щаудингер, и бившия си студент, Едуард Баумгартен. Дори и след като напуска поста си, Хайдегер подписва петиции в подкрепа на Хитлер и лобира пред режима да му позволи да открие философска академия в Берлин. През 1936, две години след оставката му, Карл Льовит среща Хайдегер в Рим, с нацистка значка на ревера, който обяснил на бившия си студент как идеите, развити в *Битие и време*, били вдъхновили политическата му активност.

Ясперс реагира доста летаргично – за което впоследствие съжалява – на политическия обрат на Хайдегер, въпреки предупреждението на Хана Аренд, че това не е маловажно. През 1933 тя избягва с мъжа си в Париж и започва работа за различни еврейски помощни организации. Непосредствено преди да напусне Германия, тя изпраща явно едно унищожително писмо на Хайдегер, в което го конфронтира със слуховете, че е обзет от „бесен антисемитизъм“ и че не допуска еврейски студенти в семинарите си – обвинения, които се оказват неточни, но пророчески[1]. Той отхвърля раздразнен всички обвинения, но само няколко месеца по-късно сяда в ректорското кресло.

***

Аренд прекарва следващите седем години във Франция, като едва свързва двата края, след което е принудена да бяга отново – този път в Америка. Тя пристига в Ню Йорк през 1941, когато войната вече бушува в Европа, и изгубва всякаква връзка както с Хайдегер, така и с Ясперс. Ясперс обаче остава в контакт с Хайдегер за известно време. През март 1933, малко след идването на власт на нацистите, Хайдегер гостува на Ясперс в Хайделберг. Двамата си прекарват доста приятно, като слушат плочи с григориански напеви и обсъждат философски въпроси. Когато разговорът неизбежно стига до политиката, Хайдегер казва само: „Човек трябва да се ангажира политически“.

През май той отново е в Хайделберг, вече като ректор на Фрайбургския университет, за да произнесе пред студентите една дълга тирада за нацистките планове за висшето образование. Ясперс седи на първия ред, намръщен, с ръце в джобовете. След като се връщат в къщата на Ясперс, той се опитва да накара Хайдегер да си разкрие картите, като казва, че не вярва неговият приятел да е съгласен с нацистите по еврейския

1 Karl Jaspers, *Philosophische Autobiographie* (1953).

въпрос. Хайдегер: „Съществува обаче опасна международна мрежа от евреи“. Ясперс: „Как е възможно такъв некултивиран човек като Хитлер да управлява Германия“? Хайдегер: „Културата няма значение. Виж само какви чудесни ръце има“. Хайдегер си тръгва рано и никога повече не вижда стария си приятел.

Ясперс е потресен. Нищо, което Хайдегер му е говорил през годините, не би могло да го подготви за неговия главоломен политически ангажимент с нацизма, и в своята *Philosophische Autobiographie* Ясперс се вини, че не е реагирал своевременно, за да не позволи на приятеля си „да дерайлира“ по този начин. През следващите три години той продължава да пише от време на време на Хайдегер, както по време на ректората му, така и след това. Малко преди да гостува за последен път на Ясперс, Хайдегер произнася своето позорно *Rektoratsrede*(ректорско слово), в което изрично поставя техническия си философски речник в услуга на нацисткия преврат в академичната сфера. Публикуваното слово се радва впрочем на огромна популярност, въпреки неяснотата му. (Карл Льовит казва по-късно, че като го прочел се зачудил дали от него се очаква да се задълбочи в предсократиците или да тръгне да марширува с щурмовите отряди). Ясперс от своя страна се опитва да каже нещо добро за ректорското слово на Хайдегер и му пише, че „доверието ми в твоята философия, което порасна още повече след разговорите ни по-рано тази година, не е унищожено от онези страни на това слово, които представляват просто отражение на времената“. Двамата отчуждени приятели продължават да си разменят книги и писма до 1937, когато Ясперс е отстранен от поста си и успява да оцелее до края на войната, поставен в ужасяващото положение на антинацист, женен за еврейка, комуто е забранено да напуска страната. Той и жена му постоянно носят в себе си капсула с отрова, за всеки случай.

Ректоратът на Хайдегер във Фрайбург продължава едва една година. Ала съдбоносното му решение в полза на нацизма поставя кардинални въпроси, които ще занимават Ясперс и Аренд до края на живота им. Ясперс е бил приятел, Аренд любовница, и двамата ценят Хайдегер като мислителя, който според тях самостоятелно е възродил истинското философиране. Сега те са принудени да се запитат дали неговото политическо решение отразява просто слабост на характера, или пък е било подготвено от онова, което по-късно Аренд ще нарече неговата „страстна мисъл“. Ако е вярно последното, означава ли това, че собствената им

интелектуална/еротична връзка с него като мислител също е опетнена? Дали са сбъркали само по отношение на Хайдегер, или изобщо на самата философия и връзката ѝ с политическата действителност?

Невъзможно е да се узнае дали и Хайдегер си е поставял подобни въпроси. Освен дейността си като ректор, той не е имал навика да заявява публично своите позиции, а неговите трудове, включително шедьовърът му *Битие и време*, не са открито политически. След войната обаче много негови читатели – сред тях Ясперс и Аренд – започват да проумяват, че Хайдегеровата трактовка на редица фундаментални екзистенциални теми в *Битие и време* разкрива определен подход към политическите въпроси – и дори придържане към тях – от платформата на една нова, надполитическа перспектива. И че именно от тази перспектива Хайдегер вижда в нацизма зараждането на един нов, по-добър свят.

Терминът „свят“ заема централно място във философския речник, който Хайдегер развива в *Битие и време*. Той представя човешките същества като захвърлени от историческата съдба в една кохерентна сфера на дейност, език и мисъл, която той нарича „свят“. Този свят е продукт на съдбата, не на природата; той произлиза от онова, което Хайдегер по-късно ще нарече мистериозно „събитие“, в което Битието (*Sein*) намира място („там“, *da*), където да се разкрие, място, населявано от човешки същества (*Dasein*). Битието не е трансцендентна сфера, която може да бъде достигната (доколкото изобщо е възможно) само чрез издигане над човешкия опит; според Хайдегер каквото и да представлява Битието, то се проявява само по отношение на човешките „светове“. Всяка цивилизация или култура е „свят“. Съществува западен „свят“, но също и „светът“ на дърводелеца или на селянина.

Човешките същества обаче обитават своите светове в хоризонта на времето: те наследяват традиции от миналото, пренасят се в бъдещето и умират. Логиката на Хайдегер е, че ако Битието се разкрива само в човешките светове, а те са формирани от темпоралност, тогава Битието също трябва да е зависимо от времето. А това би означавало, че Битието няма друг смисъл освен темпоралността – разгръщането на нещата във времето.

Хайдегер стига до това заключение в *Битие и време* чрез тънък и много силен анализ на темпоралността на човешката съдба и усилията на човека да избяга от нея. По мнението на Хайдегер човекът е склонен да се губи в своя свят и да „забравя“, че е смъртен, а оттам – че е смъртен и

неговият свят. Той се отдава на тълпата („те“) и на празни приказки, оставя се да бъде погълнат от ежедневието – само и само да избегне фундаменталния въпрос за своето съществуване. Ние сме неавтентични същества: „Всеки е някой друг, никой не е той самият“. Автентичността обаче не е лесно постижима. Тя изисква нова ориентация, учи Хайдегер, конфронтация с нашата смъртност, „автентично битие-към-смъртта“. Това означава вслушване в повика на съзнанието, показване на „загриженост“ към проявлението на Битието. И преди всичко, тя изисква нов вид „решителност“, което означава: „Готовност на човека да се остави да бъде отзован от изгубването си в „тях“.

***

Хайдегеровата риторика на автентичността и решителността е била интерпретирана по най-различни начини. Според каноничната интерпретация предмет на *Битие и време* е преди всичко онтологията, изследването на естеството на съществуването; но на първо място този труд е просто призив да станем това, което сме, като приемем, без да се самозаблуждаваме, пълна отговорност за факта, че сме смъртни човешки същества. Други виждат в този труд дълбока враждебност към модерния свят и копнеж за нова историческа епоха, за създаването на по-автентичен „свят“, който притежава сетива за повика на Битието. А щом, както Хайдегер загатва понякога, „световете“ са културни или дори национални единици, тогава *Битие и време* се оказва програма за национално възраждане – точно онова, което Хайдегер ще види в националсоциализма няколко години след излизането на книгата му.

Тези две интерпретации създават огромни проблеми, които се усложняват допълнително от промяната в мисълта и риториката на Хайдегер, която започва през 30-те и се задълбочава в следвоенните му публикации. През този период Хайдегер се отказва от феноменологическия анализ на връзката между *Sein* и *Dasein* от позицията на човешкото съществуване и преминава към нов вид анализ на тази връзка уж от позицията на самото Битие – каквото и да означава това. Той започва също да пише, използвайки един много специфичен митопоетичен език, вдъхновен от Хьолдерлин, за Битието като божествена сила, която се разкрива пред човека. Дали този поврат представлява промяна в начина му на мислене, или е просто втората, допълваща част на един пожизнен проект (както твърди той) е сериозен и труден въпрос; който на всичко отгоре замъглява още повече евентуалното политическо послание, кое-

то Хайдегер се опитва да внуши чрез философията си, както и неговото лично схващане за собствения му решителен скок в съвременната история.

Факт е във всеки случай, че късният Хайдегер говори не толкова за решителност и автентичност, колкото за това да се научим „да оставим Битието да бъде“ и да възприемем позиция на *Gelassenheit*, термина на Майстер Екхарт за невъзмутимо самоотрицание. С течение на времето, от застъпник на екзистенциалната решимост и самоутвърждаване Хайдегер мутира в най-отявлен критик на западния „нихилизъм“, който насърчавал безподобна перверзност и който бил породил фашизма, комунизма, съвременната демокрация и технологията, смятани от него за нихилистични.

Впрочем дори в неговото *Gelassenheit* се долавя нещо страстно и напористо. Хайдегер не спира да описва живота на модерния човек като живот на ръба на бездна, а човека – застрашен всеки момент да изпадне или в тотална забрава на Битието, или в един нов „свят“, където смисълът на Битието ще бъде отново възстановен; човекът трябва да се движи, защото в противен случай ще бъде раздвижен от една историческа сила, по-голяма от самия него. В писанията му от 30-те се говори много за „подготовката за появата на последния бог“. В някои от тях се срещат наистина презрителни коментари за сляпото самоутвърждаване на нацистите и за мижавите им усилия да създадат една „народностна философия“ – макар че, както изглежда, Хайдегер се стреми да ги надмине. Не е народът онзи, който намира някаква философия, пише той, а по-скоро „философията на един народ е онази, която превръща народа в народ на философията“. Дали неговата философия не цели тъкмо това?

Четейки късния Хайдегер, човек не може да се отърси от впечатлението, че въпреки опита му, той никога не успява да се справи с проблема за отношението на философията към политиката, на философската страст към политическата страст. Впрочем за него това не е проблемът; той просто остава в плен на заблудата, че волята на нацистите да създадат една нова нация е съвместима с неговата лична и възвишена решимост да постави на нова основа цялата традиция на западната мисъл, и по този начин – на съществуването на западния човек. Нещо повече: Хайдегер се смята за жертва на нацизма – оттук удивителното му изявление пред Ернст Юнгер, че той щял да се извини за нацисткото си минало, само ако Хитлер бъдел върнат, за да му се извини лично на него.

Накрая Хайдегер решава, че самите нацисти са унищожили „вътрешната истина и величие“ на националсоциализма и че с отказа си да последват пътя на Хайдегер, те са осуетили срещата на германците със съдбата. Сега всичко е изгубено; Битието се е оттеглило и не може да бъде открито никъде. Пред нас е само ширещата се духовна пустиня на модерната техника и модерната политика. При тези обстоятелства истинският мислител може само да избяга в кабинета си, да се съсредоточи в мисълта си и да очаква нова, месианска епоха на Битието. Според прочутите думи, които казва в интервюто със списание „Шпигел“ от 60-те: „Само един бог може да ни спаси“[1].

В края на войната Хайдегер е прекършен духом и дори прекарва известно време в санаториум, за да се възстанови. Французите, които окупират Фрайбург през 1945, заплашват да му отнемат библиотеката и го призовават пред Комисията за денацификация, която в последна сметка му забранява да преподава и дори спира временно пенсията му. В напразен опит да се спаси, Хайдегер призовава Комисията да се обърне към приятеля му Карл Ясперс, надявайки се, че той ще бъде все още готов да се застъпи за него.

Оказва се, че Ясперс е прекарал голяма част от войната в размисъл върху случая Хайдегер и сега е готов да даде трезва и морално проницателна преценка. В защита на приятеля си той казва, че доколкото му е известно Хайдегер никога не е бил антисемит през 20-те и че поведението му след това е непоследователно в това отношение. (Сега знаем, че това не е вярно)[2]. Ясперс се опитва също да обясни, че интелектуалният нацизъм на Хайдегер има много малко общо с реалния нацизъм; той беше аполитичен човек, пише Ясперс, също като дете, което без да иска си е пъхнало пръста в колелото на историята. И все пак, макар Хайдегер да е „може би уникален сред съвременните немски философи“ със своята сериозност и следователно трябва да му бъде разрешено да пише и публикува, преподаването е друга работа. „Начинът на мислене на Хайдегер“, заключава Ясперс, „който за мен по същество е несвободен,

1 Вж. „Само един бог може да ни спаси. Разговор с Мартин Хайдегер“, в: **http://icecreamst.com**. – Бел. пр.

2 Преди десет години бе открито едно препоръчително писмо от 1929, в което Хайдегер заявява, че Германия има нужда от повече учени, пуснали корени в нейната „почва“, и се оплаква от „юдаизирането“ на духовния живот. Препоръката е била за нещастния Едуард Баумгартен, срещу когото Хайдегер ще се обърне по-късно. Вж. Ulrich Sieg, „Die Verjudung des deutschen Geistes“, *Die Zeit*, 22.12.1989.

диктаторски и некомуникативен, би бил пагубен днес в педагогическо отношение“, още повече, че „неговият начин на изразяване и поведение има известно сходство с някои характеристики на националсоциализма“. Комисията се вслушва в съвета на Ясперс и налага на Хайдегер забрана да преподава, която остава в сила до 1950.

Това не означава, че Ясперс е бил готов да си измие ръцете от своя приятел. Напротив, той изразява пред Комисията и надеждата си, че Хайдегер ще преживее „истинско прераждане“ в бъдеще. По онова време Ясперс е бил убеден, че недостатъците на Хайдегер са по същество недостатъци на един слаб човек, а не на неговата философия, и че ако успее да проумее своята отговорност, философът Хайдегер може да бъде спасен. Този християнски мотив на изкуплението срещаме и в писмата на Ясперс до Аренд, в които той размишлява върху факта, че Хайдегер „притежава знанието за нещо, което почти никой не забелязва тези дни“, ала „нечистата му душа“ се нуждае от тотална революция. Аренд се отнася доста скептично към митовете за преображение, но се съгласява, че Хайдегер „живее в дълбокото и със страст, която човек трудно може да забрави“.

В своята *Философска автобиография*, както и в *Бележки за Мартин Хайдегер* Ясперс споделя личното си чувство за вина, че не е предупредил своевременно своя приятел за грешката, която прави през 1933. След войната Ясперс се надява да постигне истинско и морално аргументирано сдобряване, което да спаси останките с философска стойност у неговия приятел. Само че как? Подходящ повод се открива през 1948, когато Ясперс се премества в Базел, Швейцария, където ще прекара остатъка от живота си. През март същата година той пише писмо на Хайдегер, но не намира кураж да го изпрати, тъй че следващия февруари пише ново писмо. „Отдавна исках да ти пиша“, започва той, „и ето, че днес, в това неделно утро, най-сетне почувствах импулса да го сторя“. Ясперс е брутално прям и заявява, че моментът, в който научил как Хайдегер тайно е предал собствения си студент Едуард Баумгартен, „беше едно от най-драматичните преживявания в моя живот“. Той се спира и на писмото си от 1945 до Комисията за денацификация, без изобщо да се извинява за съдържанието му.

Нищо от случилото се не може да бъде забравено, пише Ясперс, но все пак той се чудел дали не е възможен някакъв вид философски, дори личен контакт, тъй като „каквато и да е философията, тя трябва да обра-

зува едно цяло като произход и цел“. И заключава: „Приветствам те от едно далечно минало, през бездната на времето, прегърнал здраво нещо, което беше навремето и не може да бъде нищо“. Хайдегер отвръща с благодарност на този израз на философска дружба и в продължение на цяла година двамата разменят изобилие от писма и копия на текстове, които към този момент отразяват напълно различен подход към философското мислене.

Темата за нацизма бива изцяло избягвана, докато Хайдегер не я подхваща сам през март 1950, опитвайки се да обясни защо е престанал да се вижда със семейство Ясперс след 1933. Аз замлъкнах не защото жена ти е еврейка, пише той, „а просто защото ме беше срам“. Ясперс е трогнат от това признание, което изтълкува като обещаващ знак за покаяние, и отговаря, че през онези мрачни години Хайдегер е бил явно дете, което не е разбирало какво прави. Работата би могла да приключи дотук, ако Хайдегер не се впуска в безсрамни самооправдания и безотговорни политически спекулации. Той се вкопчва в идеята, че е бил като едно невинно дете, и признава, че когато са били под заплаха през 30-те, евреите и левичарите са били по-прозорливи от него. Сега обаче е ред на Германия да страда, оплаква се Хайдегер, и той бил, изглежда, единственият, който се тревожи от това. Германия е обкръжена от врагове и Сталин е в настъпление, ала „народът“ предпочитал да си затваря очите. Съвременният човек се осланя на политическата сфера, която е мъртва и заета от технологически и икономически съображения. Единствената ни надежда, заключава Хайдегер, е че от новото безродство (*Heimatlosigkeit*) на германците ще избие някакво скрито „пришествие“.

Ясперс изчаква цели две години преди да отговори на тази чудата тирада, която в крайна сметка го довежда до заключението, че Хайдегер е непоправим – като човек и като мислител. За него Хайдегер не е повече модел на философ, а по-скоро демоничен антифилософ, разяждан от опасни фантасмагории. И той порицава гневно човека, когото навремето е обичал:

> *Философия, която спекулира и говори с изречения като тези в твоето писмо, която извиква видението на нещо чудовищно, не е ли всъщност това нова подготовка за победата на тоталитаризма, доколкото такава философия се дистанцира от действителността? Точно както философията, циркулираща преди 1933, допринесе за приемането на Хитлер? Не става ли*

тук нещо подобно?... Възможно ли е политическото, което ти смяташ за изиграло своята роля, да изчезне някога? Дали просто не е променило своите форми и средства? И не трябва ли човек да види това?

След което Ясперс подхваща надеждата на Хайдегер за ново „пришествие“:

Ужасих се, когато прочетох това. Мисля, че това е чисто бленуване, подобно на всичкото онова бленуване – винаги в „точния“ исторически момент, – което ни е подлъгвало през последните петдесет години. Наистина ли смяташ да се изстъпиш като пророк, който извежда свръхестественото от неговия скрит извор, като философ, който е скъсал с действителността?

Хайдегер никога не отговаря на нито един от тези въпроси. В продължение на още десетина години двамата ще разменят поздравления за рождените си дни, но приятелството им е приключило.

***

Докато приятелството на Ясперс с Хайдегер се разпада, започва да се развива ново приятелство с Хана Аренд, за голяма изненада на самия Ясперс. През 1946 Аренд публикува в *Partisan Review* статия, озаглавена „Какво представлява екзистенциалистката философия?“, в която обявява философията на Хайдегер за неразбираема форма на „суеверие“. Що се отнася до неговия нацизъм, тя отказва да го припише просто на липсата на характер, а хвърля вината върху неговия непоправим романтизъм – „един вид духовна игривост, която се дължи отчасти на мегаломания, отчасти на отчаяние“. Ясперс я информира, че като ректор Хайдегер не е изгонил учителя си Хусерл от университета, както пише Аренд, но въпреки това тя продължава да твърди (отново погрешно), че Хайдегер бил подписал официално циркулярно писмо в този смисъл. И тъй като „този подпис едва не уби [Хусерл], аз не мога да не смятам Хайдегер за потенциален убиец“[1]. Изглежда, че за нея Хайдегер е вече затворена книга.

Само че точно преди излизането през 1951 на нейния монументален труд *Произход на тоталитаризма* Аренд предприема продължително пътуване из Европа, включително в Германия, като пратеник на Еврейската агенция за културно възстановяване. През тези дълги месеци тя по-

1 Всъщност указът е бил подписан от предшественика на Хайдегер и впоследствие отменен от правителството по време на ректората на Хайдегер. Вж. Hugo Ott, *Martin Heidegger: Unterwegs zu seiner Biographie* (1988).

сещава в Базел любимия си учител Карл Ясперс, когото не е виждала седемнайсет години. Именно тогава той ѝ показва кореспонденцията си с Хайдегер, а тя изповядва младежката си любовна афера с него. Ясперс реагира шеговито на тази новина – „Ти да видиш, ама това е много интересно“, – за голямо облекчение на Аренд. След което двамата се впускат да обсъждат човека, когото навремето са обичали, всеки по своему.

Случва се така, че през февруари 1950 пратеническата мисия на Аренд я отвежда във Фрайбург. Тя пристига в хотела, разопакова куфара си – и веднага изпраща бележка в дома на Хайдегер, известяваща за пристигането ѝ. Хайдегер, смутен, написва незабавно покана за посещение, сетне сам тръгва, за да я предаде лично. Когато пристига в хотела и разбира, че Аренд е там, той помолва да ѝ съобщят за идването му. Ето нейната реакция, описана в писмото, което му изпраща два дни по-късно:

> *Тази вечер и утро са потвърждението на цял един живот... Когато келнерът оповести името ти... сякаш изведнъж времето спря... Силата на моя импулс, след като [Хуго] Фридрих ми даде адреса ти, ме спаси, слава богу, от това да извърша единствената наистина непростима нелоялност и злодеяние в моя живот... Ако бях постъпила така, това щеше да бъде от гордост, тоест, от чиста, обикновена, безумна глупост. А не от разум.*

Как би могла първата им среща след седемнайсет години да бъде потвърждението на един живот? Какъв вид живот? Елжбета Етингър се опитва да ни убеди, че Аренд е била омагьосана от човека, който я е дефлорирал навремето, и е почувствала просто потвърждение на младежкото си романтично увлечение. На втория си съпруг, Хайнрих Блюхер, Аренд пише обаче, че „всъщност ние, както ми се струва, за пръв път през живота си разговаряхме истински“ – с което потвърждава наличието на дълбока връзка в мисъл и разговор.

Първите им срещи не са никак лесни, не на последно място заради жената на Хайдегер, Елфриде, която по онова време вече е в течение на нещата и съвсем разбираемо изпитва дълбока неприязън към Аренд. Бившите любовници се опитват да поставят приятелството си на нова основа, под погледа на една съпротивляваща се и подозрителна трета страна, и не след дълго през

Атлантика започват да се разменят писма, подаръци и стихотворения. В течение на следващата година Хайдегер проявява необичайна словоохотливост и изпраща на Аренд седемнайсет писма и трийсет и

две стихотворения, със заглавия като „Ти“, „Жената отдалеч“, „Смърт“, „Ноември 1924“ (датата на първата им среща), „Двайсет и пет години“ (времето, изминало оттогава). Освен това той свободно изразява апокалиптичните си възгледи за следвоенния свят, довели до скъсването с Ясперс. Той твърди, че към средата на 30-те бил стигнал до причината за германската катастрофа и че включил откритията си в своите работи за Хераклит и Парменид. Сега очаквал гражданска война, която щяла да сложи край на Германия и Европа. „Светът става все по-мрачен“, пише той през 1952, „... а същността на историята – все по-мистериозна... Остава само резигнацията. И все пак, въпреки растящите външни заплахи, аз съзирам появата на нови – или още по-добре – стари „тайни“.

Тъй като не разполагаме с писмата на Аренд до Хайдегер от 1950-те, ние не знаем как е реагирала тя на този словесен поток. Както изглежда обаче, тя се е оплакала на Ясперс, че ѝ е трудно да бъде напълно откровена в кореспонденцията си с Хайдегер и че разбирателство по основния въпрос – нацисткия период – едва ли е възможно. Ясперс се съгласява и обяснява, че Хайдегер „всъщност не знае и едва ли е в състояние да разбере кой дявол го е накарал да постъпи така, както постъпи“. Хайдегер явно се надява, че Аренд ще успее да предизвика ново сближение между него и Ясперс – „ти си истинското „и“ между Ясперс и Хайдегер“, – но това се оказва невъзможно. (Нещо повече, Аренд пише на мъжа си, че през 1956 Ясперс ѝ поставил „ултиматум“ да прекъсне контакта си с Хайдегер, но тя отказала).

С напредването на 50-те и излизането на нови работи на Хайдегер, отразяващи изместването на философските му позиции, неговата репутация започва отново да се покачва. До средата на това десетилетие, винаги когато е в Европа, Аренд продължава да посещава семейство Хайдегер, изпраща им подаръци и дори се заема да уреди английски превод на *Битие и време*. Но интензивността на връзката им започва да отслабва, било защото Хайдегер няма повече нужда от нея, било защото тя се чувства възпряна от онова, което е останало недоизказано помежду им. И все пак тя никога не забравя интелектуалния си дълг към Хайдегер, както става все по-очевидно в зрелия ѝ период. Когато нейната най-амбициозна във философско отношение книга *TheHuman Condition* излиза през 1960 на немски, под заглавие *Vita Activa*, тя изпраща един екземпляр на Хайдегер със следната бележка:

Както виждаш, в тази книга липсва посвещение. Ако нещата между нас се бяха развили както трябва – искам да кажа между нас двамата, а не с мен или с теб, – щях да те попитам дали мога да я посветя на теб. Тя е рожба на нашите първи фрайбургски дни и в този смисъл дължи всичко на теб. Но при сегашното състояние на нещата, това ми се струва невъзможно; и все пак, по някакъв начин исках да ти кажа как стоят наистина нещата.

После тя написва на отделен лист следното посвещение и го прибира в архива си:

Re Vita Activa

Посвещението на тази книга не бе публикувано
Как да я посветя на теб,
На най-доверения,
На когото останах вярна
И невярна
И в двата случая с любов.

Хайдегер изобщо не реагира на *Vita Activa*, което жестоко наранява Аренд. Както пише по-късно на Ясперс, сякаш той я наказвал за това, че се е утвърдила като мислител – и може би е била права. Но мълчанието му става може би по-понятно, ако имаме предвид какво се опитва да постигне Аренд в тази си книга. По някакъв начин Хайдегер разбира, че тази работа представлява обявяване на независимост от централни аспекти на неговата философия, специално мълчанието му относно връзката между политика и философия. Като защитава достойнството на обществената *vita activa* спрямо надменните претенции на *vita contemplativa*, Аренд се опитва да вбие клин между чистата философия и размисъла върху политиката, който изисква свой собствен речник и се подчинява на свои собствени правила.

***

Когато в интервю по германската телевизия през 1964 тя бива представена като „философ“, Аренд прекъсва интервюиращия с думите: „За съжаление налага се да протестирам. Аз не принадлежа към кръга на философите. Моята професия, доколкото може да бъде наречена така, е политическата теория. Аз нито се чувствам философ, нито пък смятам, че съм приета в кръга на философите“. Това не е фалшива скромност от нейна страна; тя е стигнала до извода, че съществува неизбежно напре-

жение между живота на философията и живота на политиката, и нейният стремеж е да анализира последния „с незамъглен от философията поглед“.

Помолена да обясни по-подробно последното, Аренд казва, че по принцип на интелектуалците им е трудно да разсъждават ясно за политиката, до голяма степен, защото навсякъде и във всичко виждат само идеи. През 30-те, казва тя на интервюиращия, „германските интелектуалци развиваха какви ли не идеи за Хитлер, някои от тях ужасно интересни! Абсолютно интересни и завладяващи! Идеи далеч надхвърлящи обикновеното ниво! Според мен това е абсурдно“. А когато добавя, че такива мислители неизбежно „попадат в капана на собствените си идеи“, тя явно е имала предвид Хайдегер. В един свой личен бележник тя написва веднъж кратка басня, озаглавена „Хайдегер лисицата“, в която го описва като жалко създание, заклещено в леговището на своите идеи и убедено, че това е целият свят:

> *Имало едно време една лисица, която била толкова простодушна, че не само постоянно попадала в капани, но дори не знаела каква е разликата между капан и не-капан... И тя си направила скривалище в един капан... „Толкова много посетители имам в моя капан, че съм станала най-добрата от всички лисици“. Има нещо вярно в това: никой не познава същността на капаните по-добре от оня, който прекарва целия си живот в капана.*

Хайдегер остава в леговището си още пет години, преди да благоволи да се свърже с Аренд, като ѝ изпраща кратка бележка с благодарност за нейните поздравления по случай седемдесет и петия му рожден ден. В нея той ѝ прави косвен комплимент, като заявява, че „въпреки“ всичките ѝ последни публикации, той все още смятал, че тя е вярна на философското си призвание. Ледът бива окончателно разчупен през 1967, когато тя отива да изнесе лекция във Фрайбург и за своя изненада забелязва, че в дъното на залата стои Хайдегер. Тогава тя открива беседата си, като първо го приветства пред голямата (и може би враждебно настроена) публика, от което той е трогнат. От този момент до внезапната смърт на Аренд през 1975 те остават близки. Тя отново посещава ежегодно Фрайбург, където прави дълги разходки с бившия си учител, обсъжда с него естеството на езика и работи интензивно върху английския превод на неговите произведения. През тези последни осем години писма-

та им стават по-философски и нежни, и отразяват едно ново равнище на взаимно уважение.

За разлика от Ясперс, Аренд никога не конфронтира пряко Хайдегер с политически въпроси и подминава редките му забележки за политиката без коментар. Вместо това, тя предпочита да се концентрира върху философа Хайдегер, като възхвалява неговия интерпретаторски гений („ничии лекции не са, нито са били по-интересни от твоите“) и философски амбиции („едва твоите размишления върху края на метафизиката и на философията откриха наистина пространство за мисълта“). В своя прочит на късната кореспонденция професор Етингър представя Аренд като раболепна наивница, която губи ценното си време с превода на неговите работи и с усилията си да му помогне да продаде своите ръкописи. Етингър споменава нейния текст „Мартин Хайдегер на осемдесет“ като доказателство, че тя все още е била така влюбена, че „прави всичко възможно да омаловажи и оправдае приноса и подкрепата на Хайдегер за Третия райх“. Представата, че Хана Аренд би могла да оправдава чийто и да било нацизъм, е абсурдна. Но е вярно, че тя оставя споменаването на ректората на Хайдегер и по-късните му самооправдания за края на есето си и го сбутва в една бележка под линия. Което повдига закономерния въпрос: защо?

Хана Аренд често цитира една епиграма на Рахел Варнхаген, която казва по адрес на консервативния историк Фридрих фон Генц, че „той се улавя така страстно за лъжата, както се улавя за истината“. Точно така тя гледа и на Хайдегер, чиято интелектуална страст обича, но същевременно много добре вижда и неспособността му да различи явната истина от явната неистина. Тя знае, че Хайдегер е опасен в политическо отношение, ала изглежда е вярвала, че неговото политическо съсгледство извира от същата страст, която вдъхновява и философската му мисъл. Според Аренд проблемът Хайдегер е проблемът на всички големи философи, нищо повече и нищо по-малко. Тяхната мисъл трябва да бъде култивирана и пазена от намесата на света, но същевременно те самите трябва да бъдат държани далеч от политическите дела, които са работа на други – на гражданите, на държавниците, на хората на действието.

Пишейки през 1969, четиридесет и пет години след като за пръв път влиза в курса на Хайдегер върху *Софистът*, Аренд си спомня преди всичко какво е означавало да срещнеш едно човешко същество, което живее само за „страстната мисъл“, един човек, чиято целеустременост

оставя след себе си „нещо съвършено“. Без да омаловажава тежестта на отвратителното решение на Хайдегер, в крайна сметка тя започва да го разглежда като резултат на *déformation professionnelle*, на „привличане от тираничното“, което съпътствало философията още от самото ѝ начало. В недовършената си студия *The Life of the Mind* тя продължава да размишлява върху този проблем, опитвайки се явно да намери разрешение чрез възстановяване на разграниченията между мисъл, воля и преценка. Хана Аренд се бори с проблема Хайдегер до последния си ден.

Когато след краткото интермецо като нацистки ректор Хайдегер се завръща към преподавателската си работа, един негов колега подхвърля станалата знаменита реплика: „Връщате се от Сиракуза ли?“. Намекът се отнася, разбира се, до трите експедиции, които Платон предприема до Сицилия с надежда да научи младия владетел Дионисий на философия и справедливост. Образователното начинание се проваля, Дионисий си остава тиран, а Платон едва успява да си спаси кожата. Паралелът често се споменава при обсъждането на Хайдегер, чиято трагикомична грешка се е състояла в това дори за момент да повярва, че философията би могла да направлява политиката, особено противната политика на национал-социализма. Впрочем Платон предвижда и тази възможност в своите анализи на тиранията, особено в *Държавата*.

Може би най-важната практическа поука, която се съдържа в *Държавата*, е, че когато философите се опитват да станат царе, или философията им е корумпирана, или политиката, или пък и двете. Следователно, единственото смислено нещо е те да бъдат разделени, като философите бъдат оставени да си гледат градината, с цялата страст, която притежават, но да бъдат поставени там под карантина, за да не правят бели. Това е едно политическо решение на проблема за философията и политиката, което Хана Аренд отстоява с известен успех в работите си, писани в Америка. В собствените ѝ очи, тази позиция ѝ позволява да остане истински приятел както на философията на Хайдегер, така и на политическата пристойност.

***

Дали това е оправдана позиция е друг въпрос. Против идеята, че философията и политиката могат да бъдат разделени, традиционно се отправят две възражения – едното в името на политиката, другото в името на философията. За онези, които държат на политическата пристойност, прогонването на склонните към тираничност е привлекателна идея.

Само че, ако философите отнесат със себе си властта на разума, какъв друг стандарт би могъл да я замести? Кой или какво ще се възправи срещу тиранията? Този прословут въпрос ни преследва още от *Държавата*, където е документиран упадъкът на един въображаем град, обърнал гръб на философията. Хана Аренд се опитва да реагира на тази опасност по свой си начин, макар и не съвсем убедително, като в различни моменти от своето философско развитие апелира към традицията, държавническото умение, гражданските добродетели и накрая към способността за „преценка“, като бариера срещу тиранията.

Второто възражение засяга призванието на самата философия. Представите на Платон за полуделия от любов философ, който търси красотата на Идеите, или за философското израстване като мъчителен процес на излизане от тъмна пещера на слънчева светлина, улавят нещо от импулса на философския живот, но не обезателно и как трябва да бъде живян той. Според описанието, което Платон предлага във *Федър* и *Пир*, обичащият философията трябва да бъде непорочен и умерен, ако иска да сублимира еротичния си нагон и да извлече полза от това. Нека не забравяме, че в *Държавата* митът за пещерата свършва едва когато философът е принуден да напусне слънчевата светлина и да се завърне в пещерата, за да помогне на другите. Платон изглежда иска да ни каже, че за да бъде пълноценна, философията трябва да допълни познаването на Идеите с познаване на сенчестата страна на обществения живот, където страстите и игнорантността на човешките същества засенчват Идеите. И че, ако философията иска да освети тази тъмнина, а не да я усили, първото, което трябва да направи, е да обуздае своите страсти.

Най-вълнуващата страница в *Бележки за Мартин Хайдегер* е адресирана пряко до Хайдегер. „Умолявам те!“, пише Карл Ясперс, „ако някога сме споделяли нещо, което може да се нарече философски импулси, поеми отговорност за собственото си дарование! Постави го в служба на разума, на реалността на човешката значимост и възможности, а не в служба на магията“! Ясперс се чувства предаден от Хайдегер като човек, като германец, като приятел, но най-вече като философ. Онова, което той смята, че са споделяли през ранните години на своята дружба, е убеждението, че философията е средство човек да се спаси от хватката на банално и да поеме отговорност за това. След което вижда как един нов тиран влиза в душата на приятеля му, една нова страст, която го подвежда да окаже подкрепа на най-пагубния политически диктатор, а сетне

го подмамва да се отдаде на интелектуално магьосничество. В нежеланието си да остави Хайдегер на неговата градина, Ясперс проявява повече загриженост за някогашния си приятел, отколкото Хана Аренд – и по-дълбока любов към призванието на философията. Ако не друго, случаят Хайдегер му предава един много Платоновски урок: с ероса започват отговорностите.

Превод от английски С т о я н Г я у р о в
Mark Lilla, *Martin Heidegger – Hannah Arendt – Karl Jaspers*,
в: „The Reckless Mind. Intellectuals in Politics“ (2001).

Марк Лила е професор по хуманитарни дисциплини в Колумбийския университет, Ню Йорк и чест сътрудник на списание*New York Review of Books*. Изследванията му обхващат най-вече критиците на модерното Просвещение, започвайки с ранния осемнадесети век (*G.B. Vico: The Making of an Anti-Modern*, 1994) чак до наше време (*The Reckless Mind*, 1993, and *The Stillborn God: Religion, Politics, and the Modern West*, 2007).

Коментари (1)

- 27-03-2016|**Емил Войников**

Поздравления за преводача! Моите уважения към господин Стоян Гяуров! Не са много хората, които биха забелязали неговия талант в сферата на превода. Невероятен труд! Благодарности за желанието му направи достояние на българския читател тази интересна статия. С уважение: Емил Войников

Уроците на Ханеке
Автор(и): Рики Д’Амброуз

Изкуството съществува, за да има провокиращ ефект, ако изобщо би искало да заслужи името си. Човек трябва да бъде честен, това е единственото...

Михаел Ханеке в интервю пред журналисти

Гласът, вече над 70, обикновено е непресторен, самоуверен. Твърденията – разпалени, наситени с болката и патината на порицанието – са по правило фиксирани във високия регистър на повелителността. Странична забележка: „Защо изнасилвам зрителя? Опитвам се да го насиля да се замисли, да бъде интелектуално независим и да вижда собствената си роля в играта на манипулация“. Или друга: „Гледам към зрителя директно, разговарям с него, намигвам му. Правя го отново и отново, за да покажа колко много човек може да манипулира“.

Допълнителен [информационен] товар, този път предоставен от критиците. Тонът се е променил, твърденията – не: „Но Ханеке иска да ни даде урок, да ни потърси отговорност за съучастничеството ни със злодеи и наслаждението ни от екранното насилие“. И отново: „Във филмите на Ханеке зрителят е замесен в ужасите, които се развиват на екрана; няма къде да се скрием, нито дори и след края на филма“. Разбира се, появата на Ханеке като един от несъмнено най-големите режисьори от последните години е нещо много повече от простата превзетост или непоколебимото повтаряне на думите му; четиридесетгодишното производство, двадесет и двата игрални филма, а сега – ако броим и *Amour*, последния му филм – и двете Златни палми, плюс петте номинации за Оскар, са за много хора постижения на един първокласен интелект, резултат от една предизвикателна кариера; лечебни средства, насочени против илюзиите, против слабосилните митове на едно прекалено разпиляно, комерсиализирано кино.

Но Ханеке е източникът на собствената си митология, и е бил такъв като минимум от появата на „Пианистката“ преди дванадесет години.

Сериозността на лицето от фотографиите – отгоре надолу: неумолимите вежди, предупредителният разрез на очите, устата, готова за порицание – днес всичко това е просто безцеремонен навик. Физически доминиращ; кинематографичен мистик, облечен в черно: за много хора днес Ханеке е ултимативният артист, намиращ се във вечно несъгласие с една виновна публика (неговата публика), а насилието, жестокостта и страданието от филмите му са, поне според привържениците му, свидетелство за благотворното унаследяване на Брехт и Арто. Но обичайният порой от оплаквания, насочени против него, включва и безкористността, шоуменството, прекалената му безпощадност. (Изглежда, че има два – и само два – начина да се сервира Ханеке: горещ или студен). А всъщност Ханеке изисква един по-различен подход, може би по-малко заситен от изобилието на неговите Големи идеи (например за обществото, поставено в опасност от неудържимо, опосредствано насилие, или за безчувственото самодоволство на привилегированите) – а също и по-малко престорено-превзет, когато става дума за предполагаемата перверзност и студенина на филмите му.

От другата страна на този глас и това лице се намира едно творчество, за което може би все още имаме само много неясна представа, защото приносът на Ханеке – и според мен това заслужава да се нарече принос, ако не за друго, то поне поради начина, по който той заслужава ново представяне – е донякъде засенчен от статуса му на съвременен културен герой. Защото времето, в което живеем, е омагьосано от високоволтови темпераменти. Така например, привлекателността на хора като **Жижек**, **Бернар-Анри Леви** или **Дейвид Фостър Уолас**, се състои в начина, по който те видоизменят няколко културно-високопочитаеми призвания (Философът, Писателят, Страдалецът), превръщайки ги в много стилизирани, много убедителни (и безкрайно повторяеми) демонстрации на една личност. Ханеке отговаря на една подобна потребност. Нито веднъж след Бергман не се е случвало някой режисьор да бъде третиран с такова почитание заради начина, по който работи с Големите теми и Важните въпроси, и нито веднъж след Бергман не е имало режисьор, разглеждан като знаменосец на европейското арт-кино, който да е бил приеман с такава готовност, с такава щедрост, от аудиториите в тази страна [САЩ – Бел. пр.].

Безспорното в случая е, че репутацията на Ханеке като брокер на чудовищността и страданието съвпада напълно с неговата изкусителност,

със сериозността му. Но видът чудовищност, предлаган от него, не е като виденията за края на света, предлагани от Бергман. Нито пък той споделя изказите на досада, умора или отчуждение, обикновено приписвани на съвременниците на Бергман (помислете например за филмите на Антониони и Рене от 1960-те), толкова модерно обяснени от диагностиците на периода (празните стилисти, феноменолозите на скуката и умственото вцепенение: Бекет, Роб-Грийе, Сартр, Маркузе, Камю, Йонеско, Моравия и др.). Вече не сме подложени на върховната заплаха от времето на Бергман, пресъздавана до точката на баналност: Бомбата. Днес има други страхове, по-пресни заплахи – не по-малко преразказвани и не по-малко банални – които предоставят материал: задръстването на обществото от собствените му развлечения и образи –“Видеото на Бени“, „Забавни игри“, „71 фрагмента от една хронология на случайности“); тероризмът и замърсяването („Времето на вълка“); културата, която или не успява да предостави утешение, или утежнява живота до степен на забвение („Пианистката“, „Седмият континент“, „Amour“); прекалено затъпялата средна класа („Caché“, *„Код неизвестен“*), прекалено пакостните, непотушими спомени (*„Леминги“*, *„Бялата лента“*). Новата визия на отчаянието произлиза не от страха от унищожение, а от притъпяващата повърхностност – от притежаването, или получаването, на прекалено много неща с прекалено голяма скорост.[1]

***

Роден в Мюнхен през 1942, с дипломи по философия, психология и драма от Виенския университет, Ханеке започва работа като театрален директор в Западна Германия и Австрия през ранните 1970 г., премества се в германската телевизия през 1973, където пише и режисира седем филма преди да представи филмовия вариант на една от театралните си постановки, „Седмият континент“, в Кан през 1989. Последват го, през 1992 и 1994, „Видеото на Бени“ и „71 фрагмента от една хронология на случайности“, с което се оформя онова, което Ханеке нарича своята „ледникова трилогия“ и [с която] той започва да привлича вниманието на

1 Друг скорошен пример от утвърден кинематографист: ужасът в „Меланхолия“ на Ларс фон Триер иде не от това, че Земята ще бъде разрушена, а от факта, че разрушението не може да бъде предотвратено, и че техниките, предвидени – в случая, под опеката на науката – за проследяването на орбитата на мистериозната планета-разрушител, в края на краищата се оказват ненадеждни. По този начин основното послание е вече оформено далеч преди да сме узнали съдбата на героите, а всъщност на целия свят. Бел. авт.

аудиториите в САЩ. По това време стилът му е вече оформен – вкусът му към непрекъснати голямоформатни планове, към неутрални цветове, към звука на телевизори и автомобили, към кадри, реализирани в синьо-сиво-зелено. Типичният кадър на Ханеке е директно, правоъгълно представяне на интериори и екстериори (вземете например младата дъщеря от „Седмия континент“, представена недалеч от училището си; началните и последните кадри от „Скришна игра“; заключителния кадър от „Пианистката“; препълнената аудитория от „Amour“; детския хор от „*Бялата лента*“). Ханеке често ни предлага разказите си под формата на дискретни парчета информация: звуците са прецизни, действията регулярно повтаряни, до точката на претрупаност. Например когато семейството се подготвя – и педантично извършва – разрушението на собствения си дом в „*Седмия континент*“, или когато Жорж и Ан (две популярни обозначения в репертоара от имена при Ханеке) режат и дъвчат обяда на парижката си кухненска маса в „Amour“, ние получаваме една свръхбудна визия (и акустична картина) на света.

Това е нещото, което самият аз харесвам най-много в тези филми – и може би това е причината, поради която първият филм на Ханеке, разпространен по филмовите театри, си остава най-интересният и най-защитимият от всичките. В края на краищата Ханеке е едно амфетаминово въображение и стил – като онези на Тати, тоест такива, които внимават изключително много за звука и формата на прекомерните неща. Но там, където екстатичните, карнавални визии на Тати са шеметни и пристрастяващи, стилът на Ханеке се разгръща на ръба на параноята. Някои обикновени предмети – топка за голф, картон с яйца („Забавни игри“); лавица, пълна с храна („Седмият континент“); ненадписана видеокасета („Caché“) – тук внезапно придобиват необичайни измерения, вследствие от общата стратегия (и стандарт) на Ханеке да преувеличава [значението на] инак незабележими жестове и звуци, чак докато съмнението, подхранвано от някакво потайно подозрение, се превърне в доминиращ тон. Съмнение, защото претъпкаността на някоя всекидневна стая – или супермаркет, или класна стая – със звуци и обекти толкова остри, толкова тежки и плътни, колкото те обикновено са във филмите на Ханеке, означава да се направи света по-непроницаем, по-инертен, а следователно и по-малко интелектуално постижим. (Ето защо забележката от един от ранните му телевизионни филми,

„Леминги“, е толкова характерна: *„Понякога ми се иска да потроша всичко, цялата мебелировка. Пречи ми“*).

Подобно на разпокъсаните, заплашителни визии, които откриваме у Епщайн, Бунюел, братята Маркс – а в по-скорошни времена във филмите на Гиоргос Лантимос или Апичатпонг Веерасетакул – интензификацията на осъзнаването на заплашителния потенциал, скрит в баналните обекти на ежедневието, както и способността им да предоставят напълно неочаквани усещания, е косвено наследство от сюрреализма. Но специфичните чувства, пораждани от „цялата мебелировка“ в един филм на Ханеке, не са като чувствата, обещавани от онези *objets trouvés*, така високо ценени от Бретон (който ще ни обясни, през 1934, че нещата, които открива по парижките битпазари, *„освобождават индивида от парализиращите емоционални скрупули, успокояват го и го карат да осъзнае, че всяка пречка, която досега може да е считал за непреодолима, в премахната“*). Закърнелият жизнен цикъл на някой герой на Ханеке е резултат от това, че по правило той е удавен в, а не освободен от, ненаситната претъпканост на безизходно пространство.

След като е превърнало всеки шум, всяко задръстване на някоя парижка концертна зала или виенска железопътна гара в потенциален капан, съзнанието няма друг изход освен да се върне обратно при себе си, да се бори за някаква по-малко задръстена перспектива към собствената си ситуация (ето защо героите на Ханеке толкова често се самонаблюдават и преценяват отново и отново собственото си поведение: „Защо правя това?“, „Какво правим?“, „Какво се случва?“). Но това упорито, гризящо себепретегляне в края на краищата не предоставя нищо особено спасително, тук няма ефективни решения. Измъченото, параноично вцепенение на някой филм на Ханеке е краен резултат от неговия мрачен вид скептицизъм: лостът на Архимед, обещанието за някаква поуспокояваща гледна точка, тук е нещо трудно постижимо, ако изобщо възможно. (Твърденията на самия Ханеке за отказа му да предостави на публиката каквито и да било „отговори“ или „обяснения“ са всъщност и описания на много реалните затруднения на героите му. Подобно на идеалния зрител, идеалният герой на Ханеке не притежава никакво специално прозрение, никакви резерви от всезнание. Идентификацията с тези хора означава в края на краищата идентификация и с несигурността и фрустрацията на една ужасяващо оскъдна изходна позиция).

Параноята е наследникът на един постепенно отминаващ вкус към съспенса. Известното обяснение на Хичкок, предложено на Трюфо – „Бомбата е под масата и аудиторията го знае“ – различава съспенса от изненадата, като превръща очакването на някакво (обикновено катастрофално) събитие, а не шока от самото събитие, в основното емоционално преживяване. Но филмите на Ханеке са прекалено ограничаващи, прекалено лишени от желание да разкрият необходимото количество екранна информация, за да могат да функционират като съспенс. Изненадата, характерна за много от произведенията на ранното филмово изкуство (експериментите на Едисън, Мелиес, братята Люмиер, Портър) са може би по-близки до този дух, макар че визията за фокуснически трик, която откриваме в „Пътуване до Луната“ на Мелиес или образът на бандита, който се прицелва и стреля право в лицето на публиката в края на „Големия обир на влака“ на Портър, се предава само в една посока: навън, към публиката. Съспенсът също разчита на едно изкривено разпределение на информацията между героите и зрителите: примерът на Хичкок прави това много ясно, тъй като неговата хипотетична бомба съществува единствено за публиката, която може да реагира по най-различни начини (да се гърчи, да ахка, да гледа настрани, да потръпва). Напротив, параноичното въображение на типичния филм на Ханеке функционира чрез минимизирането, във всеки даден момент, на целия репертоар от потенциални решения, чрез което довежда и героите, и зрителите, до едно споделено състояние на мисловна неизправност. Хладното му, анти-психологическо представяне на събитията неутрализира всякакви възможности за съспенс, с което намалява буквално всички шансове за което и да е от нещата [във филма] да постигне някакъв смисъл, надминаващ вцепеняващото му въздействие върху сетивата ни.

***

Навярно е редно да се спомене, че филмите на Ханеке не са за параноята или за жестокостите, болките и безочливостта на едно до голяма степен мудно и „напреднало“ общество (по същия начин и филмите на Хичкок не са за съспенса). Всъщност те използват (по естетически начин) непосилното усещане за едно съзнание или тяло, борещо се при изключително ограничаващи условия, за целта на изграждането на определен стил. И все пак предполагаемото откритие на Ханеке – не онова за изкуството на жестокостта, както би искало да ни убеди заглавието на една скорошна книга, а по-скоро за потенциалната ценност на една

жестокост на изкуството – не е никакво откритие. То е по-скоро една от повтарящите се черти на голяма част от модернистките експерименти в изкуствата; нападението, заплахата, насилническият или разрушителен начин на използване на материалите на артиста, който може силно да наподобява реалното преживяване на жестокост. Именно при тези условия, под формата на предполагаема атака срещу аудиторията му, намира мястото си и добре известният образ на Ханеке като „последният модернист“. Постижението му, както ни казва един критик, се състои в това, че, „като всеки модернист от старата школа“ усилията му са насочени към безконечното преследване на трудността и двусмислието – тоест, че Ханеке „обича да заставя публиката си да работи“ (предполага се, по същия начин, по който Бергман или Тарковски са заставяли публиките си да работят. Научаваме дори, че, ако все още би бил жив и деен, Бергман би реагирал на появата на Интернет „по начина на Ханеке“).

Но претоварването с предмети и звуци, стратегията на подлагане на почти всяко действие – спор около вечерната маса, самоубийство, концерт, убийство – на острата и отлична геометрия на неговия кадър, често има неочакваното, перверзно следствие да предоставя удоволствие. И това е не толкова агресивната политика на човек, търсещ трудността [като изразно средство] или трезвата визия на някой „модернист от старата школа“, колкото принципът на един денди. Ако бихме могли да приспособим определението на Бодлер, както Камю го прави в „Бунтът“, тоест че дендито е човек, който живее и умира пред огледало, то ще можем да кажем също (отново с Камю), че „дендизмът е деградирала форма на аскетизъм“. Най-голямото удоволствие на дендито се състои в една изморителна и всеобхватна отдаденост на вечния модерен проблем за незавършената личност. При Ханеке, както и при Никълъс Рей, това означава опит за подобряване на един живот без качества – да се измами съдбата на едно деперсонализирано съществуване – по начини, които първоначално биха могли да изглеждат прекалено пораженски и отвратителни. По такъв начин изтласкването на героите на Ханеке от капана на омаломощаващата им дрямка обикновено е свързано с използване на екстремни техники (помислете за доброволното изнасилване и себеосакатяване на Изабел Юпер в „Пианистката“, колективното самоубийство в „Седмия континент“ или края на „Amour“). Целта, също като при дендито на Камю, е да се придаде форма на едно инак разводнено и голо човешко съществуване. Намаляването до минимум на възможността за

постигане на каквото и да е спасително познание – радикалният скептицизъм на Ханеке е обратната страна на дендизма му – ни оставя при единствено възможната алтернатива – измирането.

***

Уроците вече са научени: нападението е сега настоятелна молба, а укорът – обект на желанието. Онова, което подхранва прехода от култ към култура – от Хамсун към Ханеке – е вярата на едно охолно общество, подхранвана под формата на вкус, в неограниченото заякчаване на собствените му повърхностни чувства. Филмите на Ханеке имат ефекта на постоянно осуетявана конфронтация; целта е постигането на опит, който е едновременно и уличаващ, и самозащитен, един вид болкоуспокоително средство. Онова, което има значение, е трепетът и дразненето, безусловно допълнената фантазия.

[Но нека все пак си повторим], когато Последният модернист спечели Оскар, или когато свирепостта се превърне във формула, че Висшата сериозност и Трудността на мъжа в черно („нека си припомним“, казва един критик, „че при разговорите с журналисти той цитира Адорно, рецитира Брехт, споменава Годар, Бодрийяр и Жан-Луи Бодри“), е подплатена с омекотяващия стандарт на комерсиалната почтеност. Един надигащ се култ към посредственото, който Дуайт Макдоналд описва още през 1960-те[1], с неговия излишък от „вградени реакции“ и покварен, масово-приготвен авангардизъм, днес вече е станал нещо обичайно. И все пак историята на почти всеки вкус, както и продължителността на чувствата и идеите, свързани с него, е в края на краищата нещо временно, ограничено. В един момент кичът се превръща във възхваляван пункт, докато възхваляваният пункт се превръща в кич. Основната идея на Грийнбърг[2], струва ми се, продължава да бъде вярна: „Западащият капитализъм открива, че всяко качествено нещо, което той е все още в състояние да произведе, се превръща, почти неизбежно, в заплаха за собственото му съществуване. Пробивите в културата, не по-малко от

1 Има се пред вид известното есе на американския филмов критик и теоретик на културата Дуайт Макдоналд „Masscult and Midcult“ (Dwight MacDonald, *Masscult And Midcult: Essays Against the American Grain*, NYRB Classics, 2011). Бел. пр.

2 Става дума за американския художествен критик и културен философ **Клемънт Грийнбърг** и добре известното му есе „Авангард и кич“ от 1939 (публикувано на български език в сп. „Летература,, 2003, № 23, с. 70 – 79). Бел. пр.

ония в науката и индустрията, подкопават самото общество, под чиято егида са били направени възможни“.

Но сумрачната култура, която прави възможни филмите на Ханеке, ще продължава [да съществува] само докато публиката вярва в мъглявото представяне на собствените ѝ потенциални катастрофи, или пък че има нещо интересно, притежаващо артистична ценност, в една кариера, представяща до безкрайност доста ограничен репертоар от евтини идеи. Необходим е нов поглед: нападението е импотентно, намигването губи чара си, лицето се превръща в лъжа.

Рики Д’Амброуз е американски журналист, критик и кинематографист, добре известен с многобройни аналитични статии, публикувани във водещи англоезични културни издания като *N+1, The Nation, The New Inquiry, Slant Magazine, The White review* и други. Живее в Бруклин, Ню Йорк.

Садист, нарцисист, перверзник
Автор(и): Кристофър Хитчинс

Искам да кажа, че аналното напрежение в „Диамантите са завинаги“ е важно не толкова като учебникарска илюстрация на специфичните натрапчиви идеи на Човека Плъх, а като следа върху повърхността от едно по-дълбоко явление. Тезата ми е, че вселената на Бонд предпоставя една обсесивно-натрапчива логика, но логика, която е по-разумно да бъде разбрана като алтюсерианска и идеологическа, а не просто като фройдистка и психологическа; логика, при която става дума не толкова за регрес към инфантилна сексуалност, а по-скоро за надеждите и страховете, породени от следвоенната култура.

Горното е пасаж от сборника с есета „Иън Флеминг и Джеймс Бонд: културната политика на 007“, както бе онасловен и симпозиумът, състоял се в Университета на Индиана през 2003. Блумингтън[1], представете си, е мястото, където се съхранява по-голямата част от книгите и архива на Флеминг. Те, според превъзходната биография от Андрю Лисит, включват „Състояние на възбуда“, единственото непубликувано произведение на Флеминг – за голямо разочарование, разказ за едно негово пътуване до Кувейт през 1960. (Книгата не получава благословията на „Кувейт ойл къмпани“, която я поръчва на Флеминг, защото не харесва тона ѝ. Явно не може да се твърди, че той винаги е романтизирал британския постколониализъм).

А сега чуйте следното:

Това, което Феликс Лайтър, такова нищожество що се отнася до обрисовката му, иска да каже е, че той, американецът, получава заповеди от Бонд, британеца, и че Бонд постоянно се представя по-добре от него, не че е по-смел или по-предан на каузата, а по-умен, по-хитър, по-твърд, по-изобретателен

1 Градът, където се намира Университетът на Индиана.

– олицетворението на малка, стара Англия с нейните дискретни похвати и мизерен бюджет, която води за носа великата, голяма, многомилиардна, обхванала с пипалата си целия глобус Америка. (Кингсли Еймис, „Досието Джеймс Бонд“)

Не мога да си представя кой друг, освен автора на този пасаж, би могъл да се присмее с такова густо на една „постмодерна“ конференция върху творчеството на Флеминг и семиотиката на Бонд. Изглежда впрочем, че дори Еймис е смятал, че романите на Флеминг не бива да се приемат според това, което предлагат на пръв поглед. Триумфът на Бонд над Лайтър в „Диамантите“ – той му казва къде да потърси скритите в един труп скъпоценни камъни – е може би пример за британска „мъзга“, а не за британска аналност. Самият Бонд почти винаги е описван, и сам се описва, като „англичанин“, но от преждевременния некролог в „Таймс“, отпечатан в гафа, наречен „Човек живее само два пъти“, научаваме, че той е имал баща шотландец и майка швейцарка, тъй че изобщо не може да минава за англичанин. И все пак няма съмнение, че човекът на ЦРУ Лайтър е направен от несмилаем картон – нужният фон за недостижимата изтънченост на Бонд. (Моят собствен съвсем скромен принос към изучаването на Бонд се свежда до това да подчертая, че „Лайтър“ е било фамилното име на богатата американка, която се омъжва за лорд Кързън – през великото време на брачни съюзи между фамилиите Чърчил, Вандърбилт и Астор, – и по този начин осигурява него финансово, а за себе си – място в обществото). Освен това, Феликс Лайтър може да се тълкува и като означител или шифър.

Впрочем „шифър“ е партизанското име на Льо Шифр, бандита с връзките на Френската комунистическа партия и може би най-отвратителният садист сред галерията от злодеи на Флеминг. Той се появява още в първия роман за Бонд, „Казино Роял“, единствения, по който не е направен „сериозен“ филм. Произведена бе една фарсова, нестандартна версия с участието на Питър Селърс и Дейвид Нивън, и човек се чуди какво ли щеше да се получи, ако Флеминг се беше наложил и прокарал Нивън вместо Шон Конъри за ролята на Бонд. (Изобщо подборът на актьорския състав не е силната страна на Флеминг; той бе поканил Ноел Кауърд, своя съсед в Ямайка, за ролята на д-р Но – представете си го, ако можете). Сега, както изглежда, се подготвя нов вариант на „Казино Роял“, с Даниъл Крейг като Бонд. Може би сте мернали мистър Крейг в ролята на онзи безнадеждно безполезен и зловещ южноафрикански евреин в

смехотворния филм на Стивън Спилбърг „Мюнхен“ („ейдинствен кръв дет от значени за мене това еврейски кръв“).

Моето юношество съвпадна идеално с излизането от разпененените ямайски вълни в „Д-р Но“ на някак си великолепно кръстената Урсула Андрес. (Флеминг обича да дава тъповати и комични прозвища на своите героини, които служат за хормонален фураж, от Пъси Галор до Киси Сузуки, но Урсула Андрес си е неподправено порно име, ако може да има такова). Човек забелязваше разни неща при Андрес – от колана с ножа около талията до острието, отъркващо се о бедрото ѝ, след което трескаво консултираше оригиналния текст, само за да открие, че това е елемент от една постоянна тема, който я дарява и с момчешки задник. Относно това решение, Кауърд пише на Флеминг: „Знам, че всички ние ставаме напоследък все по-либерални, но все пак, стари приятелю, къде ти е била главата в този момент?“.

Тъй или иначе, за пръв път в живота си бях попаднал на книга, която всички, включително моите пъпчасали съвременници, бяха чели. А това беше много удобно за целите на реципрочната текстова критика. Днес обаче мога да бъда абсолютно сигурен, че повечето американци под определена възраст познават Флеминг само, или предимно, от киното. Това е единствената форма, под която този продукт се балира за глобален износ.

Обикновено хората гледат със снизхождение на марковия снобизъм и заплеса по Савил Роу (или Бонд стрийт[1]), но това е само външната страна на два от най-важните елемента в книгите за 007. Когато Флеминг започва да публикува произведенията си, Британия тъкмо излиза от един дълъг период на следвоенни лишения и униформеност, когато отново става възможно човек да прегърне лукса и стила, без да има угризения на съвестта. Това развитие се идентифицира донякъде със завръщането на власт на британските консерватори и улеснява Флеминг да заяви по-откровено своите симпатии към Чърчил и империята, отколкото би било възможно само няколко години по-рано.

Вторият елемент – една характерна комбинация от фина кожа, елегантност и клубно самочувствие – е от огромно значение за стимулирането на американската англофилия; преди всичко може би онзи сорт англофилия, която подтиква САЩ да клонират Бюрото на стратегическите

1 Савил Роу, Бонд стрийт – улици в Лондон, смятани за меката на класическата (мъжка) мода.

служби и по-късно ЦРУ от британските МИ5 и МИ6. Самият Флеминг играе спомагателна роля в този процес, като от името на разузнавателния отдел на британския ВМФ посещава Вашингтон по време на войната и написва една дълга докладна записка, в която обяснява как Лондон може да бъде от помощ на „Братовчедите“. Той посещава отново Вашингтон през 1960, за да се срещне и обсъди с Джон Ф. Кенеди редица безумни схеми за елиминирането на Фидел Кастро. (През 1961 списание „Лайф“ помества списък на любимите десет книги на президента като юноша – „От Русия с любов“ се нарежда на девето място; платихме скъпо за това младежко пристрастие). Преди това обаче британският империализъм понася през 1956 унизително поражение при Суец – пряко следствие от отказа на президента Айзенхауър да подкрепи англо-френско-израелското нахлуване в Египет. Флеминг има пълно основание да се почувства лично засегнат: британският премиер по онова време, сър Антъни Идън, беше откачил, поне временно, и му бе предписана дълга почивка – която той изкарва в „Голдънай“, частната вила на Флеминг в Ямайка.

И така, централният парадокс на класическите истории за Бонд е, че макар на пръв поглед да са посветени на англо-американската война срещу комунизма, те бъкат от презрение и неприязън към Америка и американците. При това не само политическо презрение, или пенис-завистта на една западаща към една набъбваща сила, а по-конкретно – отвращение от плебейския вкус на Америка към секс и консумизъм, двата любими предмета на Бонд. „Бейзбол, молове, хотдогс, чудовищни бюстове, неонови светлини“ е начинът, по който Тайгър Танака припява антиамериканския троп в „Човек живее само два пъти“. А как реагира Бонд, когато изисканата Татяна Романова му прави комплимент, че прилича на американска кинозвезда? Като излайва: „За Бога! Това е най-тежката обида, която можете да нанесете на един мъж!“. Тази и други демонстрации на отвращение от етоса на Холивуд (подобно омерзение срещаме и в „За твоите очи единствено“) са иронични сами по себе си. И забележете, моля, това ударение върху „чудовищни бюстове“. Тук изглежда имаме класически пример за изтласкване. Защото за Флеминг от значение е южното полукълбо, тъй че размерът е адски важен.

Опасявам се, че споменаването на Татяна Романова ме задължава да отбележа, че Флеминг описва нейния иначе безподобен задник като „толкова закален с упражнения, че беше загубил гладката си женствена линия, и сега, заоблен отзад и плосък и твърд отстрани, стърчеше като

мъжки“. С други думи, не точно като момчешки. Как да се отнасяме към урагана от информация по тази точка? От биографията на Лисет научаваме, че младият Флеминг е имал не само ментор, чийто псевдоним е бил Филис Ботъм[1], но и любовница на име Моник Паншо дьо Ботом. Това може да е съвпадение (едва ли ще е конспирация), но споменатият вече преждевременен некролог на „Таймс“, написан уж от „М“, се опитва да ни убеди, че осиротелият Бонд бил изпратен да живее при някаква леля в едно кентско селце със „странното име Пет Ботъм“. „Това беше просто едно любовно потупване„[2], казва австралийският грубиян „Дико“ Хендерсън в „За твоите очи единствено“, след като е повалил на земята една японска мацка: „Та за какво друго е женският задник?“. Флеминг изглежда е имал готов отговор на този въпрос. В писмо до своята сговорчива жена, която явно е споделяла някои от неговите вкусове, той пише: „Аз съм инструментът на Светия старец, който ме е избрал да избия от теб поне част от дявола, който се крие там, и аз трябва да изпълня дълга си, колкото и болка да ми причинява това. Тъй че бъди готова няколко дни да си пиеш коктейлите права“.

Когато човек се вгледа по-внимателно в открояващите се сцени в творчеството му (дали да не кажа стърчащите?), става очевидно, че Флеминг е хвърлил много повече задълбочен размисъл върху мъченията, отколкото върху секса. Вярно е, че задникът на Бонд никога не е под заплаха (Кауърд би пресякъл незабавно всяко посегателство), ала другите опасности, закачки и практики са определено похотливи и упражнявани с голямо наслаждение. Дори Саймън Рейвън[3], в похвалната си рецензия за „Казино Роял“, протестира, заявявайки, че сцената с мъчението е всъщност непростима.

Ала нека не се правим на прекалени моралисти. Ако Флеминг не беше такъв тежък садист, нарцисист и тотално подтиснат перверзник, ние може би никога нямаше да срещнем Роза Клеб, Орик Голдфингър или Ернст Ставро Блофелд. Като имаме предвид, както казах, че първоначално Бонд е фигура, предназначена да подсигурява британския край на „специалната връзка“, би трябвало да добавя, че интелигентността на поредицата се състои отчасти в това, че гледа отвъд границите на Студе-

1 Bottom (англ.) – задник.

2 Непреводима игра на думи между love pat и Pett Bottom: pat – потупване, милувка; pet – галеник, любим, любимец.

3 Английски писател (1927-2001), известен с екстравагантностите си.

ната война. Този преход започва вероятно след „От Русия с любов“. Кой щеше да повярва на някаква параноидна история за българите, които се опитват да убият папата през 1981, ако не беше споменът за българските роботи на Москва от споменатата книга? Историите за Бонд са вид мост от периода на идеологическата война към днешния свят, в който страхът от един вцепенен колос или от „размяна“ на ядрени удари е изместен от страха от някой развинтен психопат или от „мръсна бомба“. Колкото и анален да е последният тъп израз (асептична бомба вероятно е повече желание, отколкото реална възможност), именно Флеминг е човекът, който пръв дава тласък на тази идея и който прекрачва отвъд КГБ в нашия свят на колумбийския картел, руската мафия и други „недържавни актьори“ от сорта на Ал-Кайда. Наскоро забелязах, че „SPECTRE“[1] е анаграма на „Respect“, името на една малка британска партия, чийто шеф, жаднният за власт микро-мегаломаниак Джордж Галоуей, поддържа приятелски връзки със Садам Хюсеин.

Друг съвременен аспект, поне от единия край на „специалната връзка“, е често проявяващата се смразяваща антипатия към Франция. Както Льо Шифр, така и Голдфингър работят за френските комунисти. Роза Клеб може да си позволи да действа безнаказано в Париж, поради предателският климат, царящ в този град. Бонд намира Париж за празен и лицемерен, като цинична курва. „Сърцето му го нямаше вече“, пише Флеминг, „заложено на туристите, заложено на руснаците, на румънците и българите, заложено на измета на света, който постепенно бе завладял града“. На това разсъждение се натъкваме в „Позиция за убийство“ от публикувания през 1960 сборник с разкази „За твоите очи единствено“, където Флеминг от немай-къде проявява известни симпатии дори към въстаниците на Кастро (доколкото Карибският регион по онова време все още е задният двор на Британия, слава Богу все пак, а не някакво мръсно изкуствено езеро на янките).

Флеминг признава веднъж, че когато пише, се надява да развие интригата „толкова бързо, че никой да не забележи идиосинкразиите“. Никакъв шанс. Неговите „идиосинкразии“ стърчат като задника на Татяна Романова. Може би е трябвало да каже, че се надява да ускори крачката, избутвайки читателя отвъд точката, където правдоподобието трябва да бъде суспендирано. Дребните детайли, относно продукти, принад-

1 Фиктивна глобална криминална и терористична организация в романите за Бонд.

лежности или аксесоари, изпълняват функцията на другата ръка на фокусника. Те отвличат вниманието от зеещите празноти в сюжетите, поразителната глупост на злодеите, уж с мозъци като бръсначи, и безразсъдното пренебрежение към собствената си сигурност, което този най-хладнокръвен от агентите демонстрира, като се улавя в капана на всяка съблазън. Умберто Еко, един друг критик, чието тълкуване би стреснало създателя на Бонд, пише:

> *Флеминг полага специални усилия, за да предаде познатото с фотографска прецизност, доколкото именно познатото може да стимулира нашата способност за идентификация. Доверчивостта ни е стимулирана, приласкана, насочена към сферата на възможни и желани неща. Тук наративът е реалистичен, вниманието към детайла – интензивно; а иначе, що се отнася до неправдоподобното, няколко страници и едно имплицитно намигване стигат.*

Киноиндустрията прозря този трик и се научи, с такова голямо намигване, как да го тиражира за масите, тъй че дори евтината литература на Флеминг да заприлича на белетристика. Флеминг драпаше да се докопа до Холивуд, колкото и да го презираше.

Превод от английски С т о я н Г я у р о в

Christopher Hitchens, *Bottoms Up*. „The Atlantic“ (2006).

Кристофър Хитчинс (1949–2011) е британско-американски автор, журналист и литературен критик. Той е бил сътрудник на Vanity Fair, The Atlantic, World Affairs (journal), The Nation, Slate, Free Inquiry, както и на различни други медии. Хитчинс е широко известен политически активист, чиито книги-бестселъри, ерудиция (и показност) го поставят сред най-добре познатите публични интелектуалци от последните няколко десетилетия.

Случаят Канети
Автор(и): Румен Стоянов

Строго погледнато не заслужава да бъде назован с името на писателя: той няма отношение към онова, за което ми е думата. Ние мъдроглаво не водим русчуклията за български писател, ка щяло, он пише на немски, па и живее извън отечеството, главно в Австрия, къв българин е пък той. И не го числим в стройните си редици. Кафка тоже пише на немски. Ала чехите не се отказаха само за това от него. И сега те се гордеят с писателя Франц Кафка, а ние подсмърчаме без Елиас Канети, когото изцяло и безповратно предоставихме на австрийците, барабар с Нобеловата му награда. Можеше ли да стане иначе? Да, ако не беше нашата недалновидност, яко подсилена от свирепите ограничения при соца с неговото умопомрачаващо невъзвръщенство, идеологизираност и в костния мозък.

Какво пречеше да смятаме Канети – и – за български писател? Ама как? С мерак. Съдете вие: „Речник на българската литература“ (БАН) недвусмислено твърди: „Константин Костенечки принадлежи и на българската, и на сръбската литература“ (в статията за него). Кога трябе да предоставим българин на сърбите, вършим го най-охотно, а да запазим наш човек – за нас – никакви ни няма. Съвършено правилно броим свв. Кирил и Методий блъгари родомъ. Но: в Гърция ги водят за гръцки дейци. Значи няма нищо нечувано и невиждано човек да принадлежи едновременно към две национални книжнини. Тогава? Защо с лека ръка, по-точно лекоумно, се отказваме от наши люде? Питали Канети какво да бъде изписано отзад на облегалката на стола, където трябвало той да седи при връчване Нобеловата награда: България (където е роден и живял) или Австрия (където е живял и на германски писал)? Той отговорил: „Русчук“. И в прав, и в крив текст писателят не загърбва своята родина: сторва го тя, ние, бъзливците, които щур уплах ни гони да се комуто и да било опълчим, та предпочитаме беззъби чуждоугодничества, ако ще би отявлено противобългарски: тъй ни дресираха, яко, другарята.

„Жорнал де Бразилия“ (9.4.1982) помества „Канети. Безвластието на тълпите“, статия от Нара Антунеш. Напук родоотстъпничеството ни спрямо писателя, в тоя столичен всекидневник тя заявява: „Въпреки италианското име Канети е българин по рождение, бил е възпитан в Австрия, пише на немски и живее понастоящем в Лондон“. От 1989 е „Факел в ухото“ (издателство „Еспасош и темпо“, Рио, превод Ерберт Каро), в бележка на задната корица стои: „Българин, от еврейски произход, Канети пише на немски“. По бразилски обществени библиотеки виждал към фишове с името на Канети поставени в раздела България. Говорил съм с тамошни интелектуалци, мои приятели, тям е криво, че нобелист нямат, а нееднократно го заслужават, и казвали са ми вие имаме тая награда: за тях Канети е българин. Та: инородци числят Канети за наш сънародник, а ние го бързешката, слепешката низвергнахаме от туй поприще. Кой друг народ работи тъй самоотвержено против себе си? Защо го вършим? Кой ни го втълпи, другарята ли?

За да не бяхме изгубили Канети, нужно бе далеч преди нобеловото му отличие да сме на ясно какво да правим с такива като него, защото не е единствен, ни тогава, ни сега. Но за целта е потребна избистрена и на дело отстоявана държавна политика за съхранение на отечествените духовни ценности, каквато нямаме, а все по-често българи ще пишат на чужди езици. Та с нявгашното мерило, присъщо на соца и равнозначещо с прокрустово ложе, не бива да подхождаме към действителността, понеже она се твърде-твърде промени. Следователно и подходът ни към нея да ѝ съответства. Любимите (ние си ги избираме, а речено е каквото зло сам си направиш, и дяволът не може ти го направи) ни управленци и лукаво витийствуват: където има един българин, там е България. И нам мед капе на лековерните ни душици. Но да вмислим.(З)начи живее земляк в братска Папуасия, пише художествено, обаче не на български. Е тоа па кво да го прайми ся? Бе къш и толкоз. Димитър Инкьов остави десетки, може би над четиридесет книги, не го имаме за български писател: те са на немски. Тая отрицателщина към наши творци извън българската реч омайна, сладка, я наследихме от лагера, него веч го няма, крайно време е да променим отношението си към тях. Как? С мерак. Трябва да приемем, че другопишещите са тоже част от българската книжовност. Да, по езиков белег те се различават спроти българопишещите. Затуй съставляват по-особен дял от нея. Но: от нея, а не извън нея. Така с обозначението инакопишещи българи ще приобщим и приобщаваме

сънародници, които оставим ли ги безпризорни, то нищо не печелим, тъкмо напротив, губим. Въпросът е: каква политика да провеждаме: настъпателна или отстъпателна. Каква ни е ползата от едната и другата? От винаги българите са прочути с воински умения. И прекрасно знаят, че само с отстъпления до победа не се стига. Предвиждам възраженията: щом са българи, да пишат на български; що се отказват; о, неразумний; и без петел съмва и пр. Идеалното положение би било всеки българин да пише на български. Но, ако сте забелязали, животът далеч-далеч не е идеален. Затуй изводът ми как да постъпваме с другопишещи сънародници е: да ги възприемаме като дял в отечествената книжовност, от две злини, по-малката, на халост е да се самоограбваме. Нека другаде ги водят (и) техни писатели, поети, не можем го забрани, а и не е нужно, както нам не могат запрети да ги смятаме за български творци. Те не разделят две литератури, два народа, а ги свързват. Чак ми става жал колко сме бъзливи. Д-р Петър Берон защо го тачим като български интелектуалец, писател, нали е писал трудовете си на френски, немски? Защо вдигнахме – презаслужено – паметник на Джон Атанасов? Мигар е правил своите разработки на говора ни мил? Обаче върхът в низостта към самите нас е следният.

Лондонското издателство „Саймън енд Шустър“ пусна справочника „Who wrote what when?“ Там виждаме, черно връз бяло, „Канети, Елиас“ (заглавие) и, ах, глей моля ти са, дословно, па добуквено: „*Български* (подчертавка моя, Р. С.) романист, драматург и есеист“ („Bulgarian novelist, playwright and essayst“). През 2004 г. същият труд е отпечатан с родната кирилица под наслов „Кой кой е в световната литература“. Но. Но. Издателство „Изток-запад“ е преинаквило горното и го е натаманило ей тъйнака: „Австрийски (роден в България) романист, драматург и поет“ (!!!). Мъдро, чак мудрейшо, а? Бе да си турнем лопатката отдире, че то не се знае знае ли се.

Защо тоя страхлив страх, уважаеми издатели, предполагаемо българи? Мчи нали авторът на справочника поема отговорност за своите думи? Как така великобританските ви колеги не се боят да напишат каквото са написали, а вас гони ви як бъз добросъвестно да преведете от тях заявеното? Оти самоцензура? Кой ви я налага? Защо се престаравате и мачкате без друго снизеното ни самочувствие? То не е даденост свише, или непроменяема величина: създаваме си го ежедневно всите българе: едни против него, други за него. Вие от кои сте? Нека допуснем,

че Канети бе се родил не в България, а в Сърбия. Дали сърбите щяха да го подарят някому, както го сторихме ние? Щяха ли да заличат позорния факт, че според лондонското издателство тоя нобелист е българин? Едва ли. Затуй сърбите имат изключително високо национално себеусещане, толкова високо колкото нашето е ниско. Повтарям: нали Канети е живял в България, Австрия, Великобритания, Швейцария, питат го какво да пише на табелката му при връчването на отличето. Отговорът е: „Елиас Канети, Русчук". Тогава чий е писателят, и то според него самия? Защо се отказахме и отказваме да признаем, че тъкмо в юбилейната за България 1981-а бяхме удостоени с Нобел? И още.

На 5.12.2007 в сградата на Европейския парламент, зала „Ана Линд" г-н Ги Ферхофстад, бивш министър председател на Белгия, държи реч по случай нему отредената награда за европейска книга и отбелязвайки към какво трябва да се стреми Европейският съюз, заявява (присъства Жозе Мануел Барозо): „Ще си позволя да цитирам спомените на *българския* (Р. С.) писател Елиас Канети, че в Русчук седем езика се говорели". Тоест Канети най-пряко, отявлено е посочен за *български* писател. А родният му град – за пример на Европейския съюз: да живеем заедно, като всеки пази своите отлики. Защо не смеем да кажем относно Канети онова, което чужденци тъй храбро, а за да съм напълно искрен с оглед нашата дупедавщина, нагло изричат, пък отношенията им с Австрия не се влошават?

В дълбокия социализъм не биваше да броим високогласно Елиас Канети за български писател, оти значеше признаване, че може да пробиеш твърде успешно в загниващия капитализъм, а към това ли ще подбутваме новите човеци, човечки, нали трябваше кротичко туканцък да кютат под топлото крило на партията? Но след като демо(но)кратясахме онаследената страхливост спрямо Канети остава непокътната, от порядъка на битият бит и проч.

За да проумеем с дебелите си глави добре ли постъпваме, отказвайки Елиас Канети, нека вмислим: какво (шепа или по-малко?) би останало от еврейската книжовност, ако тя се ръководеше само по езика, на който са творили нейните писатели? Какви еврейски словесници са, примерно, Кафка, Бродски, щом не са ползвали ивритски? Но тях ги има по израелските справочници. А в нашите има го Иванчо Курабийката, няма го Канети. Молчать, не рассуждать.

От някого знаем: където е детството на писателя, там му е родината. Канетовото детство е в България.

България има нобелист и той се казва Елиас Канети.

Румен Стоянов е български поет, писател, преводач, дипломат и професор в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ в Катедрата по испанистика и португалистика. Удостоен е с титлата „доктор хонорис кауза“ на Университета в град Бразилия.

Коментари (12)

- 02-03-2016|**Броди**

Да попитам: след разправиите в Украйна Николай Василиевич Гоголь чий автор е сега? Заради участие в македонския кръжок Никола Йонков Вапцаров, който пише на книжовен български език, от Скопие си го присвоиха и го преведоха на диалект. Но защо не са последователни и направят същото с Атанас Далчев или Христо Смирненски, Кукуш и Солун също са в ареала на Македония? В кафенето на „Ангел Кънчев „5 пияни глави прикъткаха де Охеда за нашенец. По Банско Гагарин си го знаят от семселето на Гарговите, Шекспир е всеизвестно, че е Жеко Спиров, както и че Спиро Агнев му е тъдявашен земляк. Как не си го примъкнаха на Бранислав Нушич съседите власи, след като стана ясно, че е от цинцарско коляно с потекло от село Влахогора. Е, има и подчертани шовинисти сърби, които натякват, че Васко Попа е влах от Банат и дори не е знаел добре сръбския, на който пише. Благой Димитров е от западните ни покрайнини и пише на български, наш автор, брат му пък има цяла лавица книги на сръбски, за него...? Григорий Цамблак и Любен

Каравелов пишат на три езика, но поне те са безспорно български автори. Ще помоля уважавания ни испанист, на когото дължим много, да продължи докрай подхванатото и поне ни осветли за две неща: 1. Когато автор се самоплагиатства, това вид импровизация ли е, или явно си личи изчерпаното слово.2. Реалните плагиати до кое индиго може да считаме като маниеристи на определен стил или направление в странство? Например много нашенци ачик подражават и до днес на гротескния реализъм от Латинска Америка, те към това направление ли да причислим, или да ползваме терминологията на УЛИПО– „предшестващи плагиати“. И накрая съвсем личен въпрос, който отдавна ме терзае: партизанинът Аргирис Митропулос пишеше на български, мое мнение е, че той има реален принос в литературния ни процес. С него как да се отнасяме, в родната му Елада не съм чул да го искат, тук го позабравихме. И от уважение спряво проф. Румен Стоянов една съществена отпратка, Костас Варналис е роден в Бургас, много добре знае български, учил е у нас, той защо не си спомня миналото? Сега е класик на новогръцката литература. И все пак трогателно е, че Елиас Канети винаги е подчертавал с уважение родното си място.

- 02-03-2016|**Броди**

Да наваксам пропуска: Владимир Набоков? Просторочиво е да се пита чий е някой световен автор. Чоран и Йонеску? А още по-болезнено: родените в Отечеството Цветан Тодоров и Юлия Кръстева, Кристо? Пак питанка. П. П. Става ми тъжно, когато прочета в руската преса, че реабилитират прокълнати имена на световни знаменитости от емиграцията, сякаш препогребват кости в Родината им на разхвърляни като есенни листа из странство честни пред себе си творци. Така е: не те публикуват у дома, пиши тогава за „Световна класика“...

- 03-03-2016|**Христо Карастоянов**

Поздравления за тази публикация, приятелю Енев! Моля те да предадеш благодарностите ми и на бачо Румен! Патриотарите не могат и да помислят нещичко по начина, по който този човек пише за България – Румен Стоянов имам предвид. Случаят „Канети“ наистина е различен да речем от случая „Кафка“. Той е роден в Прага, но е австрийски писател и затова никога не е – и не би – написал нищо за спасения език...

- 03-03-2016|**Златко**

Благодаря, Христо, забележката ти е много интересна, доколкото осветява едно, предполагам, доста широко разпространено недоразумение. Езикът, за който говори Канети в книгата си, е физическият му език, органът в устата, а не българският език, който, доколкото знам, той никога не е владеел (на немски – пък и на повечето големи езици – за тия две неща си има две различни думички, за разлика от щедрия и богат, та пребогат, наш с тебе роден език). А инак България е била за него едно малко митично място – като за повечето от нас, едно от малкото неща, които той не е можел да избере, в живот, в който инак всичко е било въпрос на свободния му избор (немският език като средство за изразяване или Лондон и Англия като място за живеене, примерно).

Та така. Според мен – да ме прощава ревнивата публика – Канети е точно толкова български автор, колкото Джоузеф Конрад – полски, примерно. Дори още по-малко, тъй като Конрад все пак си е поляк по рождение и култура, докато, да се твърди за Канети, че е „българин“, или че има с България нещо друго общо освен умилителните спомени от детството, за мен изглежда някак повече от абсурдно.

Инак нищо против всякакви пориви за „измиване на срама“, разбира се (което, ако питате мен, е основният ни национален порив – и в култура, и в история, и в наука, и в ежедневие, и във всичко). Ма хайде да не развалям настроението лирично, което май-май-започва да се утвърждава под тоя кратичък текст. Пък и защо не, всъщност? Дали човек ще прекара следващата нощ с бутилка уиски, пакетче трева или благородни помисли за национално достойнство и възход – ако питате мен, разлика никаква няма. Така че, защо пък не, наистина?

- 03-03-2016|**Златко**

А що се отнася до Кафка, то поне аз винаги съм го възприемал като немски, а не австрийски писател, но сигурно и по тоя въпрос може да се дискутира много... Общо взето, австрийската идентичност (за разлика от виенската, примерно, която си е съвсем друго нещо и е съществувала реално далеч преди да се роди държавата и националността „Австрия“) е порождение на много, ама много скорошни времена. Което, разбира се, не ѝ пречи да бъде също толкова „реална“, колкото и всяка друга национална идентичност. Хем я има, хем я няма, кой както си реши да мисли и живее...

- 04-03-2016|**Христо Карастоянов**

И аз ти благодаря, приятелю! Ти, разбира се, си прав: Канети няма как да е български писател и стаеният в душата му Русчук означава друго. Аз обаче си мисля, че патосът в текста на Румен Стоянов не точно в смисъл „и ний сме дали нещо на света“. Може и да съм го прочел погрешно, но ми се струва, че това е текст против вечното наше задгърбване на нещо и точно толкова вечното прегръщане на друго. Нямам нищо против да си се залъгваме, че сме пра-нацията, това винаги ме е разсмивало, но едно е да се облажаваш, че те е имало отпреди Шумер, а съвсем друго отказът от по-очевидни неща. Например от факта, че прословутите първи седем години специално за Елиас Канети са изживяни в космополитния български град Русчук.

- 04-03-2016|**Златко**

С това съм напълно съгласен, благодаря ги!

- 06-03-2016|**Стефан Дечев**

Този разговори ми напомня нещо от спомените на Стойчо Мошанов, което само ще цитирам, без да коментирам. Действието се развива през август 1944 г., когато е във влака от Истанбул за Анкара, по време на онази си мисия, в която гледа да подготви мир със САЩ и Великобритания, и да спаси България от съветските лапи. На вратата на купето се показва ухиленото лице на шафнера с поздрав „Добър вечер, „емишери“ (съгражданино)!“ И тук мислите на Ст. Мошанов: „Изгледах го учудено. Роден съм в Дряново, детство и юношество съм прекарал в Русе, завършил съм варненската гимназия, от десетина години живея в София и не си спомням да съм виждал този „съгражданин“.

Турчинът му казал, че е русчуклия, че всички в Русе познават Мушановите, че е гласувал за „бай Никола“ и т. н. Следват разсъжденията на Стойчо Мошанов: „Топлина се разля в гърдите ми. Всеки пътувайки в чужбина, е изпитвал това чувство при среща с чужденец, който говори на родния му език за неща общопознати. А събеседникът ми заговори за град, с който ме свързват най-скъпи спомени от безгрижните години на детството в края на миналия век...Живеехме в къща с обширен двор с лозя и овощия в турската махала „Караали“. Израснах всред другарчета турчета и ядях до насита баклавите на гостоприемните добри съседи – турците. „Мошанов, Моята мисия в Кайро, с. 255-256.

- 15-03-2016|**Пенка Ангелова**

Името на Елиас Канети несъмнено се свързва с България. И това е изключително негова заслуга. Със спомените си и с решението му, на неговия стол в залата на нобелистите да пише „Русчук“ той категорично показва уважението, привързаността и признателността към родното си място. Без съмнение той е нобелистът от България. И посетители предимно от немскоезичните страни с интерес търсят родното му място, посещават „Дом Канети“ в Русе, където непрекъснато се провеждат някакви културни събития, показват се филми за Канети, има постоянна изложба за Канети. Издаваме пътеводители на български, немски и английски „В Русе с Канети“, поставени са паметни плочи и паметник на Канети, а от десет години има и национална литературна награда на името на Елиас Канети. Седалището на Международно дружество Елиас Канети е в Русе и една от основните му дейности е популяризиране на творчеството на автора. Издаден беше и рийдър, читанка с откъси от цялото му творчество и статии и студии за съответните произведения от известни български канетеведи. Представихме този рийдър пред ученици от Русе, Велико Търново и Пловдив. Учениците също смятат, че Канети би трябвало да влезе в учебните програми, да се преподава в училищата. Това е пътят, по който един автор може да влезе в българската култура и литература. Да бъде припознат! Още повече, че от него има много нови неща, които могат да се научат, да се осмислят. Канети е велик мислител, който все още не е достатъчно опознат и осмислен в България.

Но когато си задаваме въпроса за „българщината“ на Елиас Канети, би трябвало от една страна да преосмислим понятието за „българска литература“: дали това е литература, писана в България и на български език, или ще приемем, че автори като Юлия Кръстева, Цветан Тодоров, Илия Троянов, Димитре Динев и т. н. са български автори, макар че пишат на друг език. Тук става въпрос за преосмисляне на понятието за българската литература, а не за някакви славни битки за интелектуална собственост, както да речем се водят за Бранислав Нушич и Гогол.

Смятам, че самият Канети с цялото си творчество показва, че е европейски автор и спомага за създаването на това понятие. Европейският автор par excellence: „Всичко, което преживях по-късно, вече се беше случвало някога в Русчук“. През дългия си творчески път той открива и други свои „духовни родини“, свързва и преплита художествени тради-

ции и мотиви, събира и светове. И смятам, че автори като Канети, Цветан Тодоров, Юлия Кръстева и Илия Троянов приобщават българската култура към общоевропейските духовни традиции. Остава българската култура да поиска също да се приобщи.

- 15-03-2016|**Пенка Ангелова**

Приемане на бежанци.

След Вартоломеевата нощ, при население 16 000 жители, Женева приема 4000 бежанци, за 10 години.

Базел е приел по време на Трийсетгодишната война, при население 20 000 жители, 7600 бежанци.

След отмяната на Нантския едикт, Берн приема през 1685 година 6000 бежанци, за 15 години, и е вложил една пета от държавните си средства за чужденците.

Елиас Канети, 1981 г.

- 17-03-2016|**Благой Благоев**

Отново комплекси за малоценност! С какво господин професоре щеше да спечели България ако го бяме обявили за „полу“българин, след като не е написал и ред за нас, като изключим „Русчук“!! Паралелите с Кафка, Кирил и Методий, Цветан Тодоров и всякакви други подобни са несъстоятелни. Дори с художника Жюл Паскин и химика Карл Джераси по можем да се пъчим.

- 18-03-2016|**Пенка Ангелова**

Без да се ангажирам с въпроса за неговото обявяване за българин все пак искам да отбележа, че това пък е друг комплекс на българската литература, историография итн: НЯКОЙ ТРЯБВА ДА Е ПИСАЛ ЗА БЪЛГАРИЯ, И ТО ПО ВЪЗМОЖНОСТ ХУБАВО, за да го признаем. Като пример ще дам самоосмислянето на австрийската литература: за австрийски се смятат автори, които са родени или живеят в Австрия, пишат за или против Австрия (по определение в книга на Клаус Цайрингер). Мисля, че един такъв поглед не е за пренебрегване или поне ни кара да се замислим.

Поема за желанието
Автор(и): Златко Ангелов

Garth Greenwell, *What Belongs to You*.
Farrar, Straus and Giroux, New York 2016.
Гарт Грийнуел, КАКВОТО ТИ ПРИНАДЛЕЖИ
(работно заглавие, под превод в издателство
Black Flamingo, София 2016)

Фактът, че първата ми среща с Митко Б. приключи с, макар и незначителна, но все пак измяна, би трябвало да ми послужи още тогава като по-сериозна поука, която би намалила, а може би дори премахнала напълно сексуалното желание, което изпитах към него.

С това класическо изречение започва новоизлезлият роман на Гарт Грийнуел, Каквото ти принадлежи. Заявката на автора е, че неговата история е за секс. Още по-точно, за сексуалното желание. Когато затворих книгата обаче, бях във възторг не просто от секса, сюжетната структура и писателското майсторство. Бях напълно потресен и извисен от непоколебимото усещане, че този роман е за най-дълбоките взаимоотношения, които определят човешкото състояние, показани с новаторска литературна техника. И че, както всички големи романи, това е една семейна сага.

Траекторията на тази читателска еволюция следва един рекламен шаблон: за книгата започна да се говори – дълго преди появата ѝ – като за хомоеротичен роман, а след появата тя бе единодушно одобрена и разхвалена от буквално всички – най-маститите и най-маргиналните – англоезични литературни критици като най-добрия гей роман на Америка. Ето защо е напълно естествено всеки читател да тръгва към нея с тази предварителна нагласа. Гей секс – може ли да има по-пикантен рекламен ход от това!

Чакат го обаче страхотни изненади.

Колкото и да ми се иска, избирам да не пиша за тази книга като американските критици, които неизбежно я свързват с еволюцията на социалния статус на хомосексуалните мъже и с традицията на хомосексуалната литература в САЩ. Тяхната елегантна и нюансирана критична мисъл, освен това, би била твърде неразбираема за българската читателска публика, свикнала със съвсем друг критически регистър – по същия начин, по който българските реалии в този роман, чието действие се случва изцяло в България, са останали извън полезрението на американските, английските и южноафриканските рецензии.

В това есе ще се говори за три неща: висшия литературен талант на Грийнуел, хомосексуалната любов (наред със съпровождащия я срам) и България.

Сюжетът на Каквото ти принадлежи не е сложен. В търсене на удовлетворение за сексуалните си потребности, разказвачът (чието име не е споменато в романа), млад американец, който преподава в Американския колеж в Симеоново, попада на Митко, 22-годишен уличник от Варна, препитаващ се от платен секс. Срещата става в тоалетните под НДК и, вместо да бъде забравена като всеки друг мимолетен оргазъм, слага началото на един копнеж, който до самия си тъжен край остава на ръба между сексуалното желание и любовта. След няколко последователни срещи в публичните тоалетни, разказвачът кани Митко у дома си и между тях се заплитат отношения на взаимозависимост, в които се таи предчувствието за лош край: Митко има нужда от пари, вещи, храна и убежище; младият американец – от секс, който в неговия случай е обременен със срам, чувство за вина и неясен страх от наказание. Неравенството на връзката произтича не толкова от класовите различия между двамата – Митко е необразован, безработен и безотговорен човек; разказвачът е американски интелектуалец с добра професия, който при това говори добър български – колкото от обстоятелството, че американецът е щедър и човечен, и удовлетворява всички нужди на българския си приятел, докато Митко до края не успява да отвърне на любовния му копнеж с чувства, по-дълбоки от утоляването на сексуалното желание. Над връзката им тегне митковото непостоянство, което разказвачът преживява като заплаха, че може да бъде използван и ограбен. Заплахата обаче не го спира – като пословичната пеперуда, привлечена от свещ – да търси все по-интимен контакт.

Отношенията между двамата няма как да отидат по-далеч от едно неясно (сексуално) приятелство и постепенно се прекъсват. Две години по-късно, когато разказвачът има вече сериозна любовна връзка с португалец, който не живее в България, Митко се появява внезапно в апартамента му, воден от благородната подбуда да признае на американския си приятел, че страда от сифилис и да го предизвика да се прегледа. Същевременно му иска пари, за да си купи скъпото лекарство, което може да го излекува. Но освен сифилиса, Митко е диагностициран с фатално чернодробно заболяване, поради което е изпълнен с ужас от предстоящата смърт. Тестът за сифилис показва, че разказвачът също е заразен. Той се лекува успешно, разбира, че Митко го е излъгал за лекарството и, въпреки спомена за връзката, добрите чувства и състрадателността, успява да се освободи от лепкавото присъствие на своя безреден, безпризорен, умиращ от болести бивш любовник.

Но необикновеността на романа не е в сюжета, а в метода: в смелия, непоколебим избор на състояния и изразни средства, с които тези състояния са описани. Признавам, че не ми беше лесно да намеря най-подходящите български думи, за да предам дори най-простата линия на повествованието и да избегна богатия на двусмисленост словесен арсенал, който различните култури употребяват, за да означат отношения, дефинирани от най-съкровени човешки потребности и социална стигма – дотолкова сложни и нееднозначни, дори бих казал нови и непознати, са отношенията и душевните преживявания, които съставляват плътната тъкан на разказа на Грийнуел.

Всичко, което научаваме за американския учител в България и неговия живот, става в главата на разказвача. Разказано е от неговата памет. Но това не е просто паметта за фактите, а паметта за емоционалното състояние на героя в момента, когато ги е преживявал. Разказвачът ни води по всички извивки на себенаблюденията си, като пътеводител из душевния си лабиринт, за който не е ясно накъде точно води дори за самия него. Прави ни съучастници в двусмислието и противоречивостта на мисловния си процес, на своето постоянно и неутолимо желание, удовлетворяването му и свързаните с всичко това срам, отвращение и дори позор. Без да е извършил престъпление, хомосексуалният разказвач е постоянно с чувството, че животът му е белязан с дамгата на едно неназовимо наказание.

В биологията усъвършенстването на микроскопа към все по-висока разделителна способност от тази на нашето око, ни позволява да „видим“ все повече подробности в анатомията на живата тъкан и да разберем как тя функционира. По същия начин се развива и литературата. От сюжети с епични стълкновения на трагични характери, описани чрез техните действия, модерните и постмодерни писатели, като се започне от Пруст (а в Америка от Набоков и в Европа от Зебалд), все повече съсредоточават погледа си към психичните състояния на героите си, описани чрез вътрешните им движения, монолози и емоционална памет. Така те ни показват как функционира нашата душа. И техните герои се припокриват все повече с характерите и биографиите на самите автори.

В това отношение прозата на Грийнуел е още една стъпка напред. Във втората част на романа, озаглавена „Гроб“, от двете години, през които не се среща с Митко, той избира един топъл ден през септември, за да опише разходката на своя разказвач сред блоковете на Младост 2, покрай безименен, случаен поток. Тази разходка е всъщност посещение в света на детството му в щата Кентъки. Дългият абзац, съставляващ втората част и синтактично приличен на дълго изречение по потока на мисълта на разказвача, започва с почукване на вратата. Бащата! Като в Дон Жуан на Моцарт, като в Петата симфония на Бетовен, съдбата изтръгва героя от всекидневието му и го запраща към търсене на причините за неговото състояние. Но, както отбелязва Джеймс Ууд в своето ревю за романа в *The New Yorker*, Грийнуел се отказва от станалия вече клише моден сюжетен ход да върне героя си – физически – в дома на детството му. Вместо това завръщането се случва в паметта, по времето на няколко часа разходка в чуждата, неуютна, блокова атмосфера на посткомунистическа България. В имейла, който разказвачът държи в ръката си, се съобщава, че баща му е тежко болен и го очаква. Разказвачът решава да не се отзове на поканата на умиращия си баща, с когото се е разделил преди много години, и в края на разходката хвърля листа с отпечатания имейл в потока. В този момент ние вече сме научили всичко важно за семейството му; за бруталния отказ на бащата да приеме, че синът му е привлечен от мъже, въпреки че самият той живее скрит промискуитетен живот и потиска майката; за унижението, което момчето е изпитало, когато неговият приятел го е принудил да гледа секса, който той прави с момиче.

Казаното дотук може би ви изглежда на спойлер, но не е. Под описаната повърхност, в уникално прецизния език, в откровено описаните

сексуални сцени и потискащи български пейзажи и в микроскопичните подробности от менталния пейзаж на разказвача се съдържа толкова много от универсалното човешко състояние, че то може да бъде обхванато само с прочитане на романа. Но как? Дали като го четем с преобладаващата в България парадигма, че добра е само литературата, която има за цел да ни покаже Героя, да ни насочи към онова, което е прието за добро и положително, да ни извиси морално и душевно; в най-добрия случай, да заклейми злото с иронията на словото? Или като захвърлим всички социални предразсъдъци и културни конвенции, с които сме закърмени като балкански хора, и с ръка на сърцето приемем, че голямата литература отхвърля всяко лицемерие и плитка психология, за да ни направи свидетели на мъчителни преживявания като подигравки, срам, вина, позор, греховност, заедно със страха от наказание за предполагаемата ни порочност, внушен в семейството, което веднъж и завинаги моделира нашите индивидуални дадености („... when I finally did have sex, it wasn't so much pleasure I sought as the exhilaration of setting aside restraint, of pretending not to be afraid, a thrill of release so sincere it was almost suicidal. [...] I wanted the world to have a meaning, and that the meaning I wanted it to have was chastisement.“[1])? Дали ще четем с неотклонна емпатия към разказвача, който е не само алтер его на създателя си, а самият автор, за да разберем изповедната му природа („the whole bent of my nature is toward confession“[2]) и неудържимото му влечение към мъжкия секс в публични тоалетни, една особена форма на мръсна обстановка, предадена по потресаващо омерзителен начин и в оправдателен контраст с чистоплътността на героя? Дали ще съчувстваме на болезнеността на „меките китки“ и доживотно съпътстващия ги страх от болести („desire and disease seemed essentially bound together“[3])? И дали ще сме в състояние да оценим копнежа му към топлота и човешко присъствие, което е повече от самия секс, но не може да се превърне в дълбока любов (когато разказвачът решава да прекрати съчувствието си към Митковото нещастие, той перифразира прочутата сентенция на Екзю-

1 ... когато най-после започнах да правя секс, се оказа, че съм търсел не толкова удоволствие, колкото освежителното чувство от отхвърлянето на оковите и преструвките, че не ме е страх; възбудата от освобождението беше толкова искрена, че почти исках да се самоубия. ... исках светът да има смисъл и смисълът, който ми се искаше той да има, беше в наказанието.

2 природата ми е изцяло склонена към изповедност

3 желание и болест бяха по същество обвързани в едно

пери по вълнуващ начин: „Love isn't just a matter of looking at someone, I think now, but also of looking with them, of facing what they face, and sometimes I wonder whether there's anyone I could stand with and watch what I wouldn't watch with Mitko ...")[1]?

С една дума: дали ще разберем вездесъщата притегателна сила на Желанието? Желанието, което за хомосексуалния човек е средство да се освободи от опеката на обвинителните предразсъдъци.

Ако съумеем да се настроим на всички или част от тези вълни, ще сме отворени за онези внимателно подбрани от автора епизоди от живота на разказвача в България, които на пръв поглед нямат връзка с желанието, но фактически са емоционалната и, в няколко силни пасажа, философската му подплата. Децата и родителите! Четейки ги, внезапно осъзнаваме колко проста е семейната структура – родители и деца – и колко важна, макар и непредвидима, е изграждащата се връзка между тях, от раждането до смъртта.

В слънчев пролетен ден разказвачът оставя учениците си в час по математическа лингвистика в Благоевград и убива времето си на една маса на открито, в типично българско заведение за кафе и напитки – нито ресторант, нито бар, нито кръчма – кацнало сякаш за малко на брега на реката. Пред погледа му четиригодишно момиченце стои пред баща си досами двуметровия бряг и, прикрепяно здраво от бащината ръка, ту се навежда над реката, ту се отдръпва назад и се залива от смях. В един момент момиченцето дотолкова се навежда над водата, сякаш ще падне, и бащата го придърпва рязко към себе си в прегръдка, която трае по-продължително от обичайно. Прегръдка, в която, според наблюдателя, няма нищо театрално – за разлика от театралността, която дефинира всичките физически контакти на разказвача. Но, мисли си той, момиченцето ще порасне и такава прегръдка с баща му, олицетворение на всичко домашно, вече няма да бъде възможна. Но поне в момента на разказвача му се иска да се идентифицира с това момиченце, за да надмогне чувството за прогоненост, в която протича неговият собствен живот.

В късното лято разказвачът пътува от Бургас с майка си, която е дошла да го посети от Америка, във вагон първа класа, в едно купе с баба и внуче. Цялата глава е като идеално монтирана сцена от филм: пей-

1 Любовта не е просто да гледаш някой друг, мисля сега, но също да гледаш в една посока с него, да се сблъскваш със същото, с което и той, и понякога се чудя дали има някой, с когото бих могъл да стоя заедно и да наблюдавам онези неща, които не можех с Митко.

зажът на Южна България тече през прозореца, умното и чувствително момченце общува с баба си пред погледа на разказвача, майката на разказвача е умилена от онова, което вижда, а във вътрешния си монолог американският учител преживява неизбежния паралел между своите детски отношения с майка си и тяхната безмълвна проекция и у двамата – майката и сина – върху българското момченце и бабата в овехтялото първокласно купе на влака за Пловдив. И това е още по-въздействащ ни начин да разберем страданието и позора на майката и детето ѝ, съжителствали в най-формиращия период от живота на сина с един лицемерен и брутален баща. В моите очи това е най-силната сцена от целия роман, лишена от двусмисленост и съмнения, вместо това пълна с възможно най-носталгичното преживяване на семейството като (пропусната) възможност за възпитание в добро.

Безспорно, „Каквото ти принадлежи“ е роман за секс, за гей секс, и описанията на сексуалните сцени, при които сивата зона между еротичното задоволяване и привързаността към тялото, а оттам и към душата на партньора, са обект на най-нюансираните наблюдения и себенаблюдения на автора. Трудността, която ще изпитат читателите в България, е двояка: културна и езикова.

Културната произтича от това, че в българското лицемерно, застинало в предразсъдъците си общество, дори и за най-култивираните личности хомоеротиката е неприсъща, била е винаги и продължава да бъде (какво невежество!) определяна като перверзия, и за нея се говори или с презрение и подигравка, или с шушукане насаме. Срам и вина изпитват както практикуващите този вид секс, така и онези, които го коментират. (Моля онези, които са надмогнали тази изостаналост, да ми простят обобщението, но оправданието ми е, че, докато живеех в България до началото на 90-те, аз самият се отнасях към хомосексуалността така.) В този аспект е особено интересно, че Гарт Грийнуел описва многозначително театралността, която му е присъща, но не спира дотук, а обобщава, че театралността – форма на култивирано лицемерие, но и на съмнение в мотивите за нашите най-интимни действия – винаги е налице в социалните ни общувания. Единствено в прегръдката на малкото момиченце и бащата няма театралност, защото в момента на прегръдката то се чувства у дома, най-сигурното място на света.

Езиковата трудност, която и аз изпитвам в момента, е, че в българския лексикон отсъстват нюансирани термини за обозначаване на този

вид сексуални отношения. Преводачката на романа е изправена пред пионерската задача да създаде такива понятия, които да не носят културните стигми, олицетворявани от съществуващата терминология.

Специфична – очевидно съзнателно търсена – характеристика на романа е анонимността. Освен Митко, всички останали действащи лица са обозначени с буква, а разказвачът до края остава безименен. Обратно, географията на България, включително имената на улиците и булевардите в София, както и родния щат на автора, Кентъки, са дадени с педантична точност. Този контраст между анонимност и география подчертава напрежението, присъщо на чужденеца, попаднал в една различна от неговата култура, като с това уголемява търсената метафора на отчужденост между средата и разказвача, който и без това, по силата на своята хомосексуалност, се преживява като queer (чужд, странен, различен – непреводима точно дума, когато се отнася до хомосексуални индивиди).

Но ето тук проличава роденият писател. Описанията на България, които са направени сякаш между другото, като фон, дори без да се асоциират с качествата на Митковата личност, който също, дори и българин, е queer, са направени с любов и симпатия и са абсолютно, абсурдно осезателни. Аз съм роден във Варна, но едва ли бих могъл така проникновено да опиша зимния сух студ край опустялото море, както го е направил Грийнуел. Блоковете на Младост, хълмовете на Пловдив, по които скитат странни, сякаш бездомни мъже, чарът на Бургас, миризмата на влаковото купе, слънчевият мирис на Струма край Благоевград, запуснатия наполовина строеж на някаква църква, о! – и познатото на всички ни поликлинично обслужване, съпътствано с липса на най-ефикасните лекарства против сифилис, цялата отчайваща безизходност на живота в тази „dying country“ (умираща държава), всичко това създава един събирателен образ, който е верен и безпощаден, но обрисуван със състрадание и доброта. Единственото „избухване“ на разказвача се случва, когато на изпращане лекарката го пита дали не е донесъл сифилиса на идване в България и той, вече отворил вратата, полуизвърнат ѝ отговаря: „Имам го като спомен от вашата хубава страна.“

Не отбелязвам третирането на България в романа с възмущение заради така описаната ми родина, а още по-малко, за да натрапя на читателите клишето, че, видите ли, ето как ни вижда един американец, който ни познава изотвътре. Добрият писател вижда нещата каквито са и ги описва безпристрастно, въпреки че подбира какво да опише. Едното

от нещата, които му принадлежат, е и тази България. И тук стигаме до най-необикновената черта на този роман: досещането на Грийнуел да вплете идиоми от сочния български език в тъканта на своя перфектен английски и да ги превърне в най-силната характеристика не само на Митко, но – на България. Няма съмнение, че онова, което принадлежи на разказвача завинаги е този език. Той го владее почти до съвършенство.

Този уникален стилистичен похват – да се преразказва диалог между българин и чужденец, като българските изрази са дадени в същото изречение като превод – озвучава книгата за всеки българоговорящ читател на английския оригинал. Това почти оргазмено удоволствие от езика ще се изгуби в превода, за съжаление. Но то е позволило на Грийнуел да вплете две двойни метафори в една. Той напуска Митко, въпреки че с това си причинява непоносима скръб, така както напуска България – неподдържана, повяхнала и почти неподвижна – чийто синоним е отдалечаващата се фигура на самотния му бивш любовник. Но в него остава, на него принадлежи краткотрайната полулюбов, която е изпитал към този прекрасен по своему, но увреден мъж, така както му остава и завинаги ще му принадлежи прекрасният език, който говорят жителите на държавата, където той пребивава само временно.

> *There was a crisis, every few months there were alarming articles in the newspapers about the flailing birthrate; though there were many children in my neighborhood, the country as a whole was imperiled, people couldn't afford children, or they saw no point in having them, and as everyone who has the chance flees abroad, [...] the population declines and the warnings in the papers grow more strident and the nation itself becomes a little less real, fading away, some fear, to nothing.*[1]

В края на краищата има нещо жестоко, но справедливо в това, че един чуждестранен артист, който носи своите собствени съмнения, срамове и желания, е използвал за сцена мястото, което не му принадлежи, за да намери из паметта си най-важните късове от онова, което

1 Имаше криза, през няколко месеца се появяваха статии за намаляващата раждаемост; въпреки че в моя квартал виждах много деца, страната като цяло беше застрашена, хората не можеха да си позволят да имат деца или просто не виждаха смисъл да правят деца, и, понеже всеки, който имаше възможност бягаше навън (...), населението намаляваше и алармата във вестниците се увеличаваше, а самата нация ставаше все по-малко реална, беше на изчезване, опасяваха се някои, докато от нея не остане нищо.

принадлежи единствено нему: неговия живот. „Но отдалеч“, завършва своя разказ американецът в България (добавките в скоби са мои), „... Митко (България) не даваше признаци, че чувства каквото и да било; знаех си, че това бяха само моите собствени мисли, те не ме доближаваха до него (нея), до този човек (тази страна), когото (която) в някакъв смисъл бях заобичал, но който (която), през годините, когато го (я) познавах, не беше нищо повече от един чужденец (една чужбина) за мен.“

Паралелът между Митко и България не е случаен. „Митко не даваше признаци, че чувства каквото и да било“ от раздялата, от развалата, обхванала цялото му тяло, от разрухата, сред която се движи и, като събирателен образ, внушава ни авторът, Митко е човек без отговорности, без чувство за дълг, но с много парични дългове, занемарен и безразличен към общността, преживяващ ден за ден, мързелив и недисциплиниран, объркан и, дори и да има някои добри черти, без никакво оправдание, асоциален. Нима не е такава и България, каквато я виждаме днес?

В чисто литературен аспект, романът на Гарт Грийнуел продължава една ултрасъвременна тенденция на автобиографизирано писане. Той се нарежда до Карл Уве Кньойсгоор, Елена Феранте и Красимир Дамянов (споменавам съзнателно само най-известните две имена, и то на неамерикански автори, както и нашия преждевременно напуснал ни сънародник, литературен отшелник в Барцелона). Кньойсгоор описва в подробности своя собствен живот без да спестява и най-незначителните всекидневни подробности, защото, по негово собствено признание, иска да постигне нещо велико от всекидневното. Елена Феранте описва своя свят в Неапол от раждането до напредналата си възраст, укривайки се от публичност: все още никой не знае коя точно е тя – и дали не е той – къде живее и защо предпочита тази необикновена полуанонимност. Красимир Дамянов, останал недоиздаден в България и непреведен на други езици, проследява своя любовен живот, литературни приятелства и испанско имигрантство в трилогия, която е безпощадно, но егоцентрично откровена.

И тримата автори описват себе си като несъвършени човешки същества. Представят се като антигерои. И може би тъкмо това – отсъствието на всякакъв мачизъм и самоунищожителното изброяване на човешките слабости – ги прави толкова четивни и адекватни на човешкото състояние през 21 век.

И в това отношение Гарт Грийнуел прави нова крачка напред. Неговият разказвач не просто се описва без оценка като слабо човешко същество, но се и осъжда заради своите слабости, признавайки че са непреодолими и призовавайки ни да престанем да ги смятаме за слабости, понеже извират от най-съкровените пориви на човека за щастие и себеутвърждаване. Свободата му е в това да не ги крие и да каже пред всички: такъв съм, приемете ме или ме накажете, но не ме оставяйте да живея с оковите на вашето отвращение.

Грийнуел не се е обозначил в романа, но не скрива почти пълната прилика между своя живот и този на разказвача на историята. Единствен от всички обаче – в традицията на испанеца Хавиер Мариас и австриеца Томас Бернхард – той употребява лирично точен език, внушителни паралелни структури и симетрии, като например чукането на вратата, с което започват и втората, и третата част, наименована с хирургическа прецизност „Шарка“. Но най-отличителната му характеристика е, че целият сюжет се случва в паметта на разказвача, в минало време. И това е нещо, което никой още не е постигнал в толкова малък брой страници: да превърне един вътрешен монолог в семейна сага.

Златко Ангелов (1946) е автор на мемоарната книга „Communism and the Remorse of an Innocent victimizer“ (Texas A&M University Press, 2002), сборник с новели „Еротични спомени“ (Сиела, 2012), сборник с разкази „Любов на Boogie Street“ (Скалино, 2013) и книга за Америка „Моята Америка“ (Ерго, 2015). Негова публицистика и литературна критика четете в дигиталното издание „Неизбежна проза“, както и на личния му блог www.antipropaganda.net.

Коментари (10)

- 05-03-2016|**Б. Бонева**

докъде го е докарал американския млад „интелектуалец“- да търси любов в кенефите под НДК. Ама това си е жалко. Не че е педе, а че е паднал до кенефите и до най- долното стъпало на представител на хомосексуалистите у нас. Говора за фактическата страна на нещата, не за литературната. Но пък от тази помийна история да направиш роман за България е признак на лош литературен вкус. Не става дума за обида, а за злоупотреба за сметка на други поради личните ти несгоди, следствие на сексуалното ти влечение, неудовлетворено по начина, по който искаш, в България. Нищо лично, но мисля че един хомороман може да бъде добър и успешен без принизението на героите му. Така поне разбрах горното изложение.

- 05-03-2016|**Златко**

Здравейте, Б. „Помийните истории“ са открай време любима тема на литературата и изкуството изобщо. Разбира се, никой не е задължен да възприема каквото и да било като изкуство, но пък да се говори с толкова наперен тон за нещо, което познаваме само от една рецензия си е, простете, доста помийно отношение към литературата, изкуството и каквото там си поиска човек. Помията – това е да бърбориш за неща, които не познаваш. Или поне аз така я разбирам...

- 05-03-2016|**Б. Бонева**

Здравейте З. Навярно сте прочели романа. А може би подценявате рецензията, която разбира се е само и единствено хвалебствена. Което ме навява на предположението за някаква съпричастност извън литературния вкус, а може би едностранен и лишен даже от малка критичност такъв. У нас уви продължава да битува убеждението, че всичко идващо от Запад или САЩ, преди беше пък от Изток, обезателно трябва да е добро, литературно естетично. Не ме разбирайте погрешно. Предпочитам боклука от Запад, пред аромата (измамен) на Изтока. Но също така предпочитам да си кажа личното мнение, колкото и да го иронизирате, или да го преценявате от някаква си ваша представа за възвишеността ви, защото смятам че е достойно да си ти, даже когато това не се харесва на някои имащи се за по-висша класа.. Все пак по добре от кенефите на

НДК, пред тези на Централна гара, които някога бяха места за подобни срещи.

- 05-03-2016|**Златко**

Ами, вижте, според мен правото на незнанието да нарича себе си „мнение“ е долу-горе също толкова валидно, колкото и правото на слепотата да нарича себе си „визия“ (или импотентността – „добродетел“). Хубаво е също така да не забравяме, че мнението, дори и ако би било от по-малко агресивно-провинциален вид от онзи, който демонстрирате вие тук, все пак си остава нещо, до известна степен подобно на телесните ни отпадъци. Всеки ги има тия неща, но дали е необходимо непременно да ги вре в очите и ушите на околните?

- 06-03-2016|**Вивиан**

Златко, може ли човек да си каже мнението в твоя вестник без веднага да получи тигана по главата – провинциално, агресивно и прочие квалификации? Ще се радвам, ако ние, читателите, имаме повече свобода. Ти често затваряш вратата на всяка дискусия. Ще поема риска да бъда поругана от теб и ще си кажа мнението. Не съм чела книгата още, но ще го направя. Рецензията на Златко Ангелов е наистина само възторжена и хвалебствена. Това забеляза и Б. Бонева и ѝ се вижда странно. Намирам нейните накърнени чувства: „Но пък от тази помийна история да направиш роман за България е признак на лош литературен вкус. „за много автентични и съм сигурна, че много хора ще споделят това мнение. Винаги е трудно да преглътнеш хапа, че си малка нация, че хората не са чували нещо конкретно за България, освен за чесън (вие ядете много чесън, казват ти, дъвчейки италиански антипасти, пълни с чесън!), за бедност, корупция и лошо отношение към циганите, пардон-ромите. Преди години чешкият Künstler Czerni направи инсталация на Европейските държави и България беще представена като клозет-клекало, а Дания с – лего. Дали е много оригинално, е дпорно, но факт е, че за някои ние сме клоака. Г-жа Левичароф написа романа „Апостолов“, за който получи награда и в него описва едно пътуване из България. Самата Левичароф е била наистина за 2-3 седмици в България и не знае български, но на четемето на книгата в Мюнхен се изказваше много компетентно за всичко българско и определено го чернеше – аз бях там. Тя си позволи дори да се изказва снизходително за класическата лите-

ратура, без да я я чела в оригинал. Ние можем да се питаме защо това е така и може би ще стигнем до някои изводи, ако се получи дискусия. Ще се радвам, ако Либерален преглед стане наистина форум на либерална дискусия.

- 07-03-2016|**Златко**

„Либерален преглед“, скъпа Вивиан, е най-често някакво подобие на пословичния слон, опипван от слепци, които след това изказват „мненията“ си. Един пипнал едно, друг – друго. И всичките „знаят“ какво е това „слон“...

Та така и с теб, да ме прощаваш. Например: и по двата изредени от теб случая на „оплюване“ на България (сякаш може да се оплюе нещо, което е от своя страна друг такъв слон, опипван от слепци – и отвън, и отвътре)... Та, и по двата случая – Черни и Левичароф, тук в списанието има множество различни материали, плюс множество различни дискусии, повечето то тях ДАЛЕЧ по-интересни от сегашната. И далеч по-интересни и, о да, просто далеч по-богати и на съдържание, и на мисъл, и на ясна себепреценка от традиционно-нацупената (пра)българска реакция, че, видите ли „ний не сме такива хора, що пак ни плюете сега?“ (Сибиле Левичароф, например, има толкова дълга и толкова травматична история с България и българите, че да се обяснява книгата ѝ с думи от рода на „Самата Левичароф е била наистина за 2-3 седмици в България и не знае български...“ е, кво да ти кажа? Нищо няма да кажа, хай от мен да мине...)

Абсолютно същото нещо важи и за изкуството на Давид Черни, както и за всяка друго нещо на тоя свят – човек, разбира се, има право да изказва каквото и да било мнение по въпросите на изкуството, но само след като е ПОНАУЧИЛ нещо за нещата и хората, за които говори. От начина, по който споменаваш Черни и „Ентропа“ стигам до заключението, че си нямаш хал-хабер от тях, да ме прощаваш...

Да не говорим пък за ДЕСЕТКИТЕ и СТОТИЦИ други подобни дискусии тук по сайта, напълно непознати и за теб, и за милата госпожа, която онзи ден си изказа мнението. Плюс господина от Ботевград, дето след това тръгна да я защитава, с думи и аргументи, подобни на твоите, дълги и широки приказки „по принцип“, за липса на либерализъм, за това, за онова, дето, ако не те познавах, дори не бих си дал труда изобщо да чета... (Неговия коментар просто не пуснах, защото – с или без молба за прошка,

ми се стори прекалено тъп и заинатен, а на този сайт, сорри, право на тъпоумни и заинтени реакции има един-единствен човек. Факт!)

Та, какво да ви кажа на всичките, мили мои? Ми от време на време ще ви слушам, от време на време – няма. От вас самите си зависи кое от двете времена ще преобладава.

И отново, за да си го кажа де: на самия мен, хм хм, най-често ми се налага да преживявам все един и същи филм – да си имам работа с хора, които ми се струват ТОЛКОВА „компетентни“ по нещата и въпросите, които се разглеждат тук – изданието, темите му, дискусиите в него, изобщо повечето засягани тук теми и тематики, по които от години насам тече река от информации, напълно непозната на коментиращите, в 90 процента от случаите... Та значи, толкова „компетентни“, че по-добре хич да не захващам...

Оттук и постоянното разминаване, на което след толкова много години на едни и същи сблъсъци, вече съм престанал да обръщам внимание. Съжалявам, но решението за хората, които се чувстват обругани и онеправдани, било от моите издателски предпочитания, било от начините, по които разговарям с (някои от) тях, е едно-единствено – багажчето под мишница – и, гуш на друго, по-добричко място. Тук, сорри, от небето валят камъни, хеле пък така по „по-компетентните“ кратунки нашенски...

Сорри, тъй шъй тя...

- 08-03-2016|**Златко**

Една от най-разпространените и най-злобни легенди, насочени против хомосексуалните хора е, че „те не са в състояние да отглеждат и възпитават деца“. В този красив и поучителен фоторепортаж от списание „Атлантик“ различни млади хора, отгледани от хомосексуални родители, споделят личния си опит...

> ***The Kids***
>
> *Judges, academics, pundits and activists keep wondering how children are impacted by gay marriage. Maybe it's time to ask the kids.*
>
> *For the past four years, I have been photographing and interviewing subjects with one or more L.G.B.T. parent. Their experiences are wide ranging. Some were adopted, some conceived by artificial insemination. Many are children of divorce. They were raised in urban areas, the rural Midwest and all over the map. They juggled*

silence and solitude with a need to defend their families on the playground, at church and at holiday gatherings.
Here are their stories. And my own.

- 08-03-2016|**Златко Ангелов**

Изцяло поддържам адаша в неговата нетърпимост към духовната нищета, словесната простотия, и провинциалните представи за света, които се опитват да „си кажат мнението“ в уж свободна дискусия. Фейсбук е достатъчен форум за такава самодейност. Аз пиша и отговарям на критицизъм в друг регистър, имам друг стил, но по същество отношението ми към аматьорството, самохвалството и самомнението на простия човек е същото като неговото. Конкретно: най-елементарното в коментара на госпожата най-отгоре е, че тя не е чела рецензията до край, ако изобщо я е чела внимателно и с отворен ум. В нея ясно е казано, че романът не е роман за България, а че фонът, на който разказвачът наблюдава и описва живота си в своята памет, се случва в България. Оттам нататък – всичко останало е напълно излишно и е единствено израз на ниско самочувствие и пълно отсъствие на самокритичност. Нещо повече: то е израз на отвращението от хомосексуалността, което е обект на уникално откровен и дълбок анализ в този роман. С една дума, това е роман и за нея. Но простият човек никога не иска да види себе си в лоша светлина, дори и когато може би се досеща, че става дума за него. По същия начин и България като цяло не иска да види себе си в лоша светлина, ЗА ДА НЕ ПРИЗНАЕ, че сама е виновна да изглежда така в очите на наблюдателите си. Вместо това тя вини наблюдателите и онези, които „не са я дооценили“. Тя вини „условията“. Кои условия, освен онези, които самите българи са си създали? Други няма!

Но България, за щастие, не е съставена само от простотия. В нея има прекрасни, извисени личности. Тези личности трябва да даваме за пример, да поддържаме и славословим. Тези ЖИВИ личности – не умрелите, не канонизираните. Днес постнах във Фейсбук думи на възхищение пред една такава личност, на която имам привилегията да бъда приятел: Мила Искренова.

Възхищавам ѝ се интелектуално, обичам я като приятел и сподвижник в търсенето и създаването на висока култура, уважавам я като творец.

www.facebook.com/profile.php? id=14835378&fref=nf&pnref=story

А за хомосексуалността никой не си прави илюзии, че в изостанала България тепърва ще започват да се пропукват вкоравените, гноясали бариери на нетолерантността, хомо- и ксенофобията.

- 08-03-2016|**Златко**

А пропо „помийните теми“ и тяхната връзка с литературата и изкуството: самият аз също съм писал текст (кратък разказ) за правене на секс в тоалетна, без нито веднъж да ми е минавало през ума, че някой може да гледа на това като на „помийна литература“. Хората правят секс навсякъде – в спалните си, по ливади и полета, в тоалетни, по площади и какви ли не други места. Слава Богу, времената, в които за такива неща са следвали „строги наказания“, днес вече са поотминали, дори и в Татковината (ако и народът все още да се мръщи, особено след като поизлезе така от най-активната сексуална възраст, след което, май-май, така или иначе не му остава нищо друго).

Проблемът тук – ако и Б. Бонева, Вивиан Праматарова и други хора може би няма да се съгласят с мен – е не в това, че става дума за секс в тоалетна, а че този секс е ХОМОСЕКСУАЛЕН, тоест „нечист“, или каквото там си поискате. Погледнете само речника на госпожа Бонева („педе“ и пр.), а след това си правете каквито поискате изводи и заключения. Що се отнася до госпожа Праматарова, склонен съм да мисля, че причините за раздразнението ѝ са по-скоро от лично, отколкото от принципно естество, но, разбира се, не бих искал да се впускам в подобни спекулации.

Каквито и да са причините и поводите за една или друга публична реакция, остава си в сила едно: човек може да се излага по каквито си поиска начини (аз например го правя по моя си собствен), но не и да настоява излагациите му/й да бъдат вземани на сериозно, след като веднъж вече са били публикувани в общественото пространство. Съжалявам, госпожи просветени, но след подобни коментари за мен нещата, общо взето, вече придобиват една сравнително определена форма...

- 11-03-2016|**Златко Ангелов**

Оставям настрана въпроса за компетентността, който е единственият мотив на адаша да бъзе непримирим спрямо онези, които се опитват да *излагат* своята некомпетентност. Всички недоразумения в социалните медии всъщност се дължат на това, че в него хора с различна степен на

компетентност по обсъждани теми спорят **без да признаят** тази разлика.

Иронията, разбира се, е в това, че всички изказващи се смятат себе си за компетентни по въпросите на човешката сексуалност. Защо? Защото към нея те подхождат от морални позиции. А моралната позиция е сърцевината на самочувствието на всеки индивид: аз съм морален, следователно имам право да осъдя всичко, което *намирам* за неморално.

Тези мисли ми дойдоха на ума, четейки едно скорошно есе за „Лолита". С този роман Набоков става онова, което го прави Набоков: дълбинен руски писател, който става всепризнат американски романист, защото игнорира едно морално табу на буржоазното лицемерие и с това разширява границите на литературната свобода. Детеблудството е криминално деяние във всички цивилизовани общества, но това съвсем не значи, че то не се случва между хората. А литератуата описва онова, което **се случва** и което съставлява човешкото състояние, за да разбере и предаде в метафоричен вид човешката психология; в случая, конфликта между любов и морал.

Аналогията е очевидна. Романът на Гарт Грийнуел осъществява още едно разширяване на границите на литературната свобода като описва конфликта между традиционния морал и хомосексуалната любов (в едно далечно минало също смятана за криминално деяние в цивилизованите общества).

Отговорът на въпроса защо това не е „помийна литература" или порнография и защо това е напълно приемливо, както моето ревю твърди, е, първо, че и двамата автори се интересуват не от физиологията на секса и оргазма, а – от психологията на хората, които ги преживяват и то в разрез с моралните табута, и второ, че го правят с максимална литературна вещина. Това е висококачествена литература, създадена с абсолютно владеене на техниката, в новаторски стил и изящна словесност.

А тъкмо по отношение на литературата, където не морала, а начетеността е от първостепенно значение, пазителите на морала не осъзнават, че са смешно некомпетентни. Историята на литературата показва, че една книга е голяма литература само тогава, когато е напълно свободна от ограниченията на морала.

Почти зимна Венеция
Автор(и): Евдокия Борисова

През зимата Венеция е създадена само за тия,
които я обичат, и обезсърчава другите, чието сърце е празно...
По нейните улици мирише на смърт...
Еманюел Роблес

На път съм да сбъдна трафаретната мечта на всяка средностатистическа мечтателка на средна възраст, захласната по телевизионните сериални сюжети. *Венеция през зимата.* Най-романтичният град в света в най-неочакваното за посещения време – точно след карнавала и преди пролетта. Преди настъпване на жаркото лято с убийствени влажни температурни изпитания в малката, разпръсната из лагуната суша, сред милионните туристически порои с щракащи фотоапарати и смартфони. Светлината от светкавиците допълнително загрява въздуха, и, съюзявайки се със слънчевите лъчи, работи за глобалното затопляне. Нивото на водата се покачва и градът подгизва, дави се и ври; къщите тръгват към лагуната, църковните кули се поклащат застрашително наляво-надясно, толкова неустойчиво, че не успяват да съберат достатъчно сили и да се сгромолясат. Всичко танцува и се движи в този град и то не само по време на карнавала. Само на Рич и Брук не им пука в гондолата – тя с годежен диамантен пръстен, увита в скъпи кожи, той размекнат в умилителен захлас... *Дързост и Красота.* Гондолиерът подвиква „О, соле мио“, а в джоба на автентичната му жилетка шумолят стотачки.

Не, не е това началото на моя разказ за Венеция. Той трябва да бъде красив, малко декадентски като нея. И пълен със съмнения – отново като нея. Защото това е Тя, Венис, Венера, Венеция. „Прекрасна е – твърди моята мъдра Петя – но да я разгледаш и да се разходиш из нея, не повече. Не обичам такива градове и не бих живяла там. Прекалено много история има, струпана на едно място. Тя потиска. И от мисълта за миналото човек не успява да се съсредоточи в настоящето и да живее собствения си живот.“ Има логика в тия думи. Освен ако не си достатъч-

но побъркан, за да намираш смисъл именно в това: в превъплъщенията на безброй животи, персони и съдби – някои от тях твърде известни; в духа на миналото, населило настоящето. И да играеш. Да танцуваш в циклоните на времето, подобно на венецианска къща, издигната върху дебели колове, забити в глинестата почва. Да се привиждаш вечно в някой друг. Да намираш за съвсем естествено на Пиацале Рома да се припознаеш в двойника на Томас Ман, а на моста Риалто да се поогледаш за Венецианския търговец Ал Пачино; в кафене Флориан да потърсиш с поглед в сепаретата Казанова, Байрон или Пруст.

Каква е днес Венеция? Романтично-декадентска? Карнавално-ренесансова? Или комерсиална, търгашески безвкусна? Бляскава или воняща, меланхолна или пренаселена, нежна или истерична? Китайска, африканска, арабска, мексиканска? Не я видях такава. Сърцето на някогашната Европа, политическият и културен, търговски, стратегически център на континента, изнесен в лагуната; градът-държава, от който треперели вековни владетели и страшни тирани, султани, царе и принцове, днес е сърцето на световния туризъм. Където е текло пак ще тече, казват мъдрите народи – а тук са текли реки от злато, коприна, подправки, стоки, диаманти и стъкло. Днес оттук тече пълноводен многомилионен туристически поток. През лятото от японци, канадци, мексиканци, французи и какво ли още не – не можеш да видиш града. През зимата обаче той е себе си. Скрит зад маски със звънчета и пера, побледнял и почти прозрачен, ревниво се пази от ръждата на времето. Разказваха ми, че тазгодишният февруарски фестивал бил обгърнат от толкова плътна мъгла, че никой не успял да види Летящия ангел, който традиционно спускат с въже от кулата Сан Марко. И вече не съжалявам, че пропуснах фестивала, а успях да дойда в най-мъртвото време на този чаровен град. Казват, че умирал?

Краят на февруари е идеалното време да се запознаеш и влюбиш във Венеция. Когато каменните фуги на улиците са оцветени в конфети от цялата палитра на дъгата; когато кейове, площади, кафенета и ресторанти са разредени от народ, когато можеш да видиш плочите на площада Сан Марко сухи и празни и да снимаш сенките на преминаващите по тях хора и гълъби. А гондолиерите скучаят без клиенти и гледат наперено-предизвикателно – през февруари тук пристигат най-стиснатите, а таксата за разходка с гондола варира между 90 и 130 евро. Ако пък си фотограф с късмет, ще успееш да щракнеш абсолютно безлюдна напречна

уличка с канал и мост или снабдителна лодка, която акостира, а вътре стои гордо изправена немска овчарка. Венецианска овчарка.

Венеция през зимата. Почти през зимата, защото градусите са около дванайсет-петнайсет и в трите дни от престоя ни си е за слънчеви очила. Май ми липсва онази атмосфера на мъгливата, дъждовна средиземноморска зима, описана в романа на Еманюел Роблес *Зимна Венеция*. Спомням си, че в тийнейджърските си години, някъде в самото начало на осемдесетте, точно този роман (и едноименния филм *Venice en hiver*) ме влюби в града на дожите. Ставаше дума естествено за любовна история, обвита в еротизъм, угризения, морални казуси. Парижанката Елен Морел започва нов живот в зимната Венеция. И, бягайки от призраците на миналото си (женения си любовник, спомените за властната си майка), там открива любовта. Тази история обаче бе вплетена в криминално политически сюжет за тероризъм, Червени бригади и Черни отряди на неофашистки групировки, продажни медии и самоотвержени журналисти. Романтично и актуално, безкрайно тенденциозно, разбира се, но какво ли съм разбирала тогава? Беше вълнуващо, защото главният герой Уго Ласнер е фотограф, попаднал на точното място в точното време, а в обектива му почти случайно попадат лицата на убийците на прокурора Скабия. И започва едно преследване, заплахи, стрелби, любов, самоотверженост. *През този сезон във Венеция бродят призраци, които през лятото тълпата и слънцето прогонват... Как да се изрази в образи тази тайнственост?* – се пита Уго. А художническият му въпрос добива екзистенциални измерения за Елен. И... за мен, гмурната в литературната магия на пълната емпатия. Как да не се влюби човек във фотограф?! Скорпионски ми работи. До толкова емпатични, че се отказвам да си представям Венеция обляна от слънчева светлина и задушлива влажна топлина, а *Туристът* (с Анджелина Джоли и Джони Деп) ми изглежда като гротесков кино- контрапункт на моята зимна Венеция.

И така, нашето малко нискотарифно самолетче меко каца на летище *Тревизо*. За *Марко Поло* не смеем и да мечтаем, защото надменният мореплавател посреща само редовни полети на големи самолети. Е, как иначе се завладява Индия? Пътуваме покрай кокетни къщички боядисани в цвят светъл карамел и ванилия с мляко – наглед скромни, но всяка си има палма и басейн в двора. Говори се, че наглед невзрачното градче Тревизо е фактическият първенец по брой на жители-милионери на глава от населението: собствениците на Delongi, Cafe Sagafredo, Beneton

colours живеят тук. Малкото летище приютява предимно частни самолети – а ние с нашия бомбонен Wizz air сме някак между другото. През прозореца ни бягат хора, къщи и дървета, в далечината се мяркат комини и конуси на заводи и нефтохранилища. Не забравяме, че сме в Северна Италия и индустриалният пейзаж си е част от сюжета. Наближаваме бленувания град на каналите, а картината вдясно упорито следва линията на промишлеността и модернизацията. Вляво е историята и миналото, вдясно е сега. *Всичко във Венеция се движи и обслужва по вода, знаеш ли колко гориво гълта на час една моторна лодка*, прошепва ми моят фотограф, *то си е жив змей горянин, как няма да има точно тук нефтохранилища*!

Старата Венеция се протяга като ленива котка върху, оказва се съвсем не толкова пестеливата суша на лагуната. А нейната мързелива протяжка е мнима – всъщност тук хората са забързани, ведро усмихнати. – *Бон джорно, Тонинно! Коме стай? А, бенне!* – като във филм от времето на неореализма с Мастрояни започва утрото ни в модерното Местре, континенталното градче на Венеция. Венеция си има град и на твърдата суша, по-малък брат на име Местре. Който принципно не танцува. Индустрията и бизнес животът на Венеция се намира тук, а ги свързва огромен провлак, по който пътуваме с градския автобус. Перпендикулярно от нас минава влак. Докато пътуваме с градската седмица от Местре виждаме огромно многоетажно хале – специалният паркинг за автомобили. С колите до тук. Във Венеция се движиш с водни автобуси *вапоретто* и гондоли. Някоя и друга барджа, натоварена със стока се провира между тесните улички, ъгли, завои и хора –*пронто, пронто-о, сеньора!* – и сред множеството бързоречни децибели се чудиш дали те ругае или се извинява. Всичко се носи на ръце. Венецианци носят живота си на ръце. А оказва се – и нашият, на туристите. Дори велосипедите са рядкост, тук Радичковият пешеходец, който си подсвирква с уста е на почит. Знаех си, че това е моят град.

От общо около шейсет и петте хиляди (но това никой не може да каже със сигурност) постоянни жители на лагуната, двайсет хиляди са млади хора. Студенти. Тук се намират два университета – прочутият Ка`Фоскари и Архитектурният. Умираща Венеция е всъщност един млад и весел град; ако и да потъва – потъва весело, с музика, като Титаник. И наистина, по улиците на града на Вивалди се наслушваме на музика, на канцонети и инструментали на живо.

Какво е да живееш върху вода? Една трета от жителите тук работят в Местре, другите двайсет и пет хиляди са в стария град сред дворците, музеите, площадите, магазините и банките. Край брега профучава мощен оранжев скутер – Emergenen Venice с писък разцепва канала и образува мощно вълнение, а въжаните на кея гондоли застрашително се поклащат. По принцип това е забранена скорост, но за бърза помощ може. Пред нас е Риалто. – *Какво ново днес на Риалто?* – пита с небрежно-нахакан тон героят на Ал Пачино (по-точно на Шекспир) от *Венецианският търговец*. Ами нищо, отговаряме му, от година тук тече ремонт и легендарният мост с покрития пазар е облечен с пъстра рокля – огромен билборд на *Бенетон калърс* и скеле загрозява изящния му гръб. А иначе тук билбордите са забранени. Усърдните реставрационни дейности не пречат на съзерцателните любители на слънчевото пладне, които най-невъзмутимо седят на масички и столчета съвсем в основите на моста на кея и пият обеден розов шприц – розе`с газирана вода и резен портокал, гарнирано с много лед. Февруари е, а вече вървят разхладителните напитки. Животът тече с разнообразно темпо. Край опръсканията с латекс и гипс работник грациозно преминава възрастна венецианка – петнайсет часа след обед е, тя е с прическа -сешоар, грим и маникюр, фини копринени чорапи, ефирна рокля, остри като игри високи токчета и... палто от норки. Боже, топло е за тези животни! След нея се носи уханен облак *Лаура Биаджотти*, най-хубавият парфюм, който съм имала някога въобще, с тръпчиви нотки на здравец и зюмбюл. На ресторант ли е тръгнала или към *Ла Фениче* на поредния спектакъл? Едва ли, още е твърде рано за нощна Венеция. Просто така си ходи, въпрос на стил. Венецианки.

Особена порода са венецианците. Нещо като италианци вповече. Историята обяснява случая. Наследниците на племето венеди бягат някога от варварските нашествия на континента, успели да разрушат уж неразрушимата Римска империя. *Това точно на нас не може да ни се случи*, казал на времето мъдрия Марк Аврелий, обаче... Та, венедите се спасили в блатата и островите, сред убийствения климат на лагуната. За да я опитомят. Облагородили природата тук, подобно богове създали от водата земна твърд, наковали яки дървени подпори и издигнали дворци и катедрали за чудо и приказ. Откакто е родена, Венеция се бори за право на живот, водата непрестанно я залива, но тя извисява снага и побеждава най-неукротимата стихия. Цветущата биография на славната република от времето на Средновековието и Ренесанса го доказва – а ние

сме в ръцете на сладкодумната ни предводителка Лаура, която разказва ли, разказва. Лаура е специалист по история на изкуството, завършила знаменития Ка`Фоскари и преподавала там, но доктората си защитила в България, родината на своя баща. Със светли, като на истинска венецианка коси и тъмни балкански очи, тя лъчезарно ни гледа и непрекъснато се усмихва на любопитните българи, които толкова много искат да научат за миналото и настоящето. С чувство за хумор и особена българска наслада тя смесва минали истории с настоящи куриози. На въпросите ни за градоустройството, очевидно сложно в град като този, тя с усмивка разказва за съдбата на бившето корумпирано кметско ръководство на Венеция: – *Обвиниха ги в злоупотреби, делото се гледа много бързо. И сега целокупно всички са на топло. Правят си компания в затвора с подпалчавите на Ла Фениче – през деветдесет и шеста операта горя, уж инцидент, впоследствие стана ясно, че са я подпалили умишлено заради огромната сума от застраховката, която щели да получат. Това си беше общинска далавера, обаче не им излязоха сметките. Вдигна се голям шум, тук хората изобщо не си премълчават. И не само, че не им изплатиха нищо, но ги и осъдиха...* Ех, въздишаме със завист, къде ти и на нас това да ни се случи в България, и ние искаме така... Ама защо така? Защото тук всякакви рушвети и нечисти сделки рано или още по-рано излизат наяве и мерките са безпощадни. Отново се сещам за моя роман *Зимна Венеция* и думите на героя журналист – *нашата цивилизация загнива и загива, цялото общество и управлението е проядено отвътре, и няма надежда, защото хората не се променят...* Ама че тенденциозност, сигурно точно това сме искали да чуем в началото на 80-те? Сигурно затова романът и филмът имаха такъв успех? Загиващият се наслаждава на мнимата смърт на другия. Загнива и загива западният друг обаче – друг път.

Тук има ясни правила, което е толкова е просто. Но е гаранция за успех. Искаш да вдигнеш етаж над стара наследствена къща? Не може. Да остъклиш балконче? Боже, опази! Климатик? Не. Ама лятото просто няма шанс да се диша, освен ако нямаш хриле. Имаш си зелени дървени кепенци на прозореца, а климатика поставяш вътре в жилището, за да не се вижда. Тръбички капят, води изхвърляш на ръка. Живот на ръце. Пластмасови дограми – non autorizzato! Забранени са всякакви архитектурни своеволия – саниране, остъкляване, облицовки, дори измазване и боядисване на сградите без план. Не, че не се строи и реставрира, а борбата с влагата и плесените, с мухъла и разрухата е безмилостна. Но

не бърза и лека, не на всякаква цена. Засега е относително кой печели в битката – човекът или водата. Но положението далеч не е толква драматично, колкото е изглеждало в осемдесетте или деветдесетте, да кажем. Искаш лично пространство? И това, което имаш ти е достатъчно – мансарда точно под звездите, балкон-тераса на последния трети (!) етаж, с открита гледка, гордо развято от вятъра пране, което гали отсрещния прозорец. – *Защо, за бога, не переш с последния рекламиран продукт, та той ухае прелестно?* Как защо, просто не мисля за тези неща чак пък толкова. – *Но каква домакиня си, тогава?!* Вездесъщата венецианска съседка, която в деветдесет процента от случаите не работи, а си стои вкъщи и гледа сериали, знае всичко за теб и критикува – от соса, който приготвяш към пастата до перилните препарати, обзавеждането и емоционалния ти живот, амбициите ти. Сигурно е досадно, но пък колко е домашно, колко балканско и ... венецианско е всичко това!

Венецианците са темпераментни хора. Шофьорът на градския автобус Марио (защо ли му знам името, попитайте ме) подкарва машината си така, както самолетът ни вчера набираше скорост, после рязко дръпва и... отлепва от паважа. Тук стилът на каране е такъв, че ако не се втурнеш стремглаво в движението, особено в пикови часове, просто нямаш шанс. Всеки завива и изпреварва без страх и свян, без особен ред, *всякой гледа само да бъде напред*(казваше един голям ценител на Италия). Днес трафикът си го бива, вече е десет сутринта, въпреки, че още е февруари. Накъде са тръгнали всички, *о, Доминус Санктус*? Оказва се, не сме в разгара, а почти в началото на работния ден. Петдесет процента от венецианци са заети в туризма – въпреки, че по време на традиционния февруарски фестивал, на биеналето на графиката и изобразителното изкуство и на филмовия фестивал Златен лъв – вероятно броят и на заетите, и на жителите се удвоява. Твърдят, че на един венецианец се падат минимум по трима туристи. Повечето от събитията и атракциите обаче са през лятото, когато слънцето пали филмовия прожектор на Златният лъв и огрява ардиатическата коприна на залива, а вечно снежните Доломити величествено блестят на хоризонта. Всъщност, те са толкова близо до тук, най-надеждната преграда между щастливия юг и северните ветрове. Венецианци са облагодетелствани с море и планини, ски и плаж, буквално на една ръка разстояние. Плажовете се намират по бреговете на Лидо – остров съвсем близо до Сан Марко, а разстоянието може да бъде преплувано от добър плувец. Там отсядат звездите. *Там,* разказва Лаура,

през изминалото лято почти се сблъсках на входа на един хотел със самата Анджелина Джоли. Наистина е неземно красива.

Не е чудно, че Венеция е град на звезди и красавици. Той има стара слава, все пак е градът на Венера. Култът към Венера е в стенописите и картините, изрисувани навсякъде. Обикновено сюжетът е *Тя и Той*: Тя е Богинята майка (най-често тя е дори Божията майка), а Той – божият наместник на земята, Дожът. И понеже богинята е синеока и русокоса, тук блондинките са на особена почит през вековете. Дори са възпяти в специални*баркароли* – това са песните за гондола. La blondina in gondoletta (*Русокоска в гондолата*) е песен, любима на венецианските гондолиери. Посветена е на особената страст на венецианките към красотата, а от всичко на света те най-много копнеели да бъдат руси като Венера. За целта им шиели специални шапки, които да крият снежнобелите лица от палещото слънце, но да оставят открити косите им, свободно разпуснати по раменете и гърба и обилно напоени с... конска урина. Киселината действала изсветляващо, а красотата изисквала своите жертви.

И славата взема някои жертви. В репутацията на бляскавата република тъмнеят и петънца. Славата на венецианските пирати се разнесла надлъж и шир. От тая малка република с абсолютистка власт треперели големи държави и силни флоти. А какво да кажем за откраднатите мощи на Свети Теодор Стратилат, които би трябвало да са в Златната църква в нашия Велики Преслав, а ги откриваме тук, в бялата църква Сан Салвадор? Или пък занемели от възторг съзерзаваме картината на Доменико Тинторето*Падането на Константинопол* в Двореца на дожите, която буди гордост в душата на всеки венецианец, който помни, че Венеция е взела много активно участие в разграбването на императорския град. Какво значение има от коя страна на знамената си, дали откъм кръста или полумесеца? Само лицемерният език на коректността (която вече е нито историческа, нито политическа) нарича това събитие ту *падане,* ту *завладяване*... А то си е живо грабене – и от свои, и от чужди. Кои са пришълците? Кои са именно варварите? В музея на базиликата Сан Марко виждаме великолепната четворка бронзови коне от Хиподрума на Константинопол. И ако картината на завладяването (на Тинторето-младши е, синът на знаменития художник) датира едно събитие от 1204 година, то кончетата, представете си, не са плячкосани, а съвсем по реда си откупени срещу значима златна сума от страна на Дожа към Императора. Купени и предвидливо скрити в музейната сбирка, конете

имат своя реплика на върха над големите двери на базиликата. Те препускат, устремени към Наполеоновия дворец в дъното на четвъртития площад – един от най-прочутите и красиви площади в света.

Венеция е град-държава в миналото, град в държавата и днес. Някога Венецианската църква се е ползвала с особен статут в рамките на католическата култура, тя, начело с Дожа, е стояла над Ватикана. Демократична и справедлива, Републиката е управлявала обаче със здрава ръка. Тези думи на Лаура изтръгват поредните български въздишки от гърдите ни. Дожът получава титлата си до живот, но подлежи на стриктен контрол от прилежащите му институции – църквата и парламента. Така, някога доказаният Дож-предател Марино Фалиеро, който оспорил абсолютизма на държавата-република и пожелал монархията, бил осъден на смърт и публично обезглавен. А в Palazzo Ducale, в тронната зала портретът му е заличен от индекса на владетелите, на мястото където е бил изрисуван бюста му има траурен креп с надпис-анатема. Демнация мемори.

Вече сме в чудния Дворец на Дожите, облицован с прекрасни мозайки, позлатени стълбища, с легендарните картини на Веронезе, Тициан и Тинторето. Палат каменен, уж стабилен, но приспивно поклащащ се под краката ни. Халюцинирам ли, господи, та подът се люлее? -*Тук всичко е на глинена почва, всичко е на колове, всичко се движи, това тук е гредоред посипан с венецианска мозайка, има денивелация* – успокоява ни Лаура. – *Всички сгради са така. Ако удома разлея вино на пода, то магически изчезва.* Живеем в свят на призраци и приказки. Но и на гравитация, така че, ако скочим всички едновременно сега ще предизвикаме не ефекта на пеперудата, а на сгромолясването право на първия етаж. В най-добрия случай. Или в Затвора – в килията на Казанова. Е, мечтай си, не всекиму е дадено да бъде там. В предверието към Затвора виждаме в стената каменна глава на антопоморфно същество – нещо като титан, нещо като дух с раззинала паст. Прилича на пощенска кутия. – *Да,* казва Лаура, *това е официалната кутия за доноси и жалби, които периодично били разглеждани от парламента.* Това е демокрацията, това е властта, ето от това имаме нужда – клатим глави ние. Какво ли би станало ако поставят такава кутия в нашето Народно събрание?

Влизаме в тясна, очевидно много официална държавна зала, облицована в дърво, над главите ни е дървената статуя на богинята на справедливостта, в която за кой ли път отново разпознаваме не Ати-

на Палада с меча и везните, а... вездесъщата Венера русокоска. Венера съди тук. Безпристрастно ли съди богинята на страстта? На стената виси портрет на някаква старица. Коя пък ли е тя? –*Това е залата на Сената, където е заседавала Тайната полиция на Венецианската република. Има интересна легенда за нейното създаване. Готвел се поредният преврат срещу Дожа. Съзаклятниците обаче имали неблагоразумието да уговарят сутрешния пуч под прозореца на една набожна възрастна вдовица. Посред нощ тя дочула шум и тъй като венецианките са страшно любопитни, решила да открехне прозорчето си и да подочуе по-добре какво става. Не щеш ли, крилото на прозореца бутнало един глинен съд, поставен на перваза и той се сгромолясал върху главата на предводителя. Така превратът бил осуетен. Оттогава в залата на Сената е поставен портретът на самоотвержената вдовица-републиканка.* Ама че шеги си прави историята понякога – да ти падне саксия на главата точно в решителния момент! А това пък е венецианската Баба Илийца, която, без да иска, всъщност сторила геройство. Направила огромно добро на държавата си, а и на историята – нашата история, на Европа, такава, каквато сме я чели, познаваме и искаме да помним. На всепобеждаващата с интелект и мъдрост, с очарование и пиетет към изкуството, със справедливо кредо и благородна кауза Европа. Към която не веднъж са били отправяни похотливи погледи хищни узурпатори (с шлемове, чалми и рогове по главите); скрити ту зад благовидната грация на лебед, ту зад стихийната мъжка сила на бика. Тук разглеждаме куп картини по тези митове: *Леда и Лебеда, Зевс похищава Европа*. Най-впечатляващото платно (по-точно стена) обаче безспорно е и най-голямата картина в света, тя се намира в Двореца на Дожите и се нарича *Раят*. Тинторето-старши печели конкурса за изрисуването ѝ в безпощадна конкуренция, но тъй като е вече твърде стар не успява сам да се справи, а само асистира на Джовани Тинторето-джуниър, усвоил съвършено стила на марката Тинторето. -*Удивителна е, нали, толкова е красива и грандиозна, винаги се вълнувам, когато я видя, а съм я виждала и представяла толкова пъти* – усмихва се Лаура – *наистина е впечатляваща, завиждам ви, че ще я видите за първи път.* Ето я – с тържествен жест тя ни въвежда в гигантска зала и я ни сочи. Колко фигури, каква прецизност на рисунъка, какви блестящи цветове, каква светлина, извират буквално от стената, от боите. Имаш чувството, че цялата стената се движи, издига нагоре към тавана, всичко бри и кипи от живот, от възторзи, от радост и вдъхновение. Все пак сме в Рая, нали? Каква динамика, колко светла ра-

дост и оптимизъм... Това ви чака във вечния живот. Блазе ви. Ако. Дали? Най-светлите и нежни тонове на облаците постига именно Тинторето – в сравнение с останалите си знаменити колеги от венецианската школа Тициан и Веронезе. На тази картина вдясно долу е нарисуван един светец, който иначе не е особено популярен, но чест ѝ прави на българската литература, че го е възпяла в един, уж непретенциозен разказ на Елин Пелин. Това е Свети Христофор, който пренесъл в лодката си едно дете. Удивен от невероятната тежест на товара си, запитал детето чие е, защо е толкова тежко. Тогава му се открил самият Христос*: – Беше ти тежко, рекъл той, защото с мен пренесе в лодката си тежестта на целия свят, за който аз отговарям. Това е тежестта на всички човешки грехове, които аз нося – сега ти ги пренесе сам.* Тук, стенописът е изобразил страдалеца Свети Христофор, понесъл на гръб цялото земно кълбо.

В предверието на Затвора сме, а нашата Мадона Лаура режисира оттук нататък съдбата ни и като Вергилий ни повежда към... ада. *Хората със слаби сърца и нерви да напуснат*, предупреждава тя. За секунди се двоумя, защото си спомням кошмарът, преживян дори само за петнайсет минути в Ъндърграунд таун в Каймаклъ, Кападокия, миналата година. Ще слизаме ли под земята? *Не, но пространствата са тесни, клаустрофобични, тъмни и зловещи.* Няма страшно, давай напред. *Аванти!* Коридорът към строгия тъмничен затвор е прекъснат от поредната картинна зала, където се настройваме за кратко със значително по-скромната като размери картина „Адът“. Тук хората са очевидно оптимисти – раят е огромен, Адът е за малцина. Залата е с големи прозорци, от които се вижда каменният Мост на въздишките – ако отворим стъкленото крило, можем почти да го докоснем. Служителят в залата, зиморничево свит около един радиатор (*тук е леден студ и в най-жарките августовски дни*, твърди Лаура), е така любезен да открехне прозореца. Долу е каналът, вдясно – мостът с романтично име (измислено му не от друг, а от самият Байрон), на фона на който щракат сватбени и годежни кадри. Всъщност въздишките са не от любов, а от мъка. По този мост водели осъдените към бесилката или килията. *Е, да де, именно затова се снимат там годениците* – кимва съучастнически един зевзек от групата, но няколко женски шъткания стопяват ентусиазма му и велзевулската усмивка застива на устните му. Влизаме в килията на Казанова и Лаура се шегува, че няма да ни пусне обратно навън. Тук е пребивавал за кратко прочутият любовник и интригант, естет, поет и писател Джакомо Казанова. Разбира се, успял

да подкупи своите тъмничари и те го оставили да избяга. Тайната полиция не се шегува и го хванали почти веднага, но трезво преценили, че шило в торба не стои и той така или иначе отново ще избяга. Не е ли по-добре да купят душата му? Така той станал един от най-ревностните служители на тайните венециански служби. Държавна сигурност никъде и никога не се е шегувала.

Излизаме от ослепително красивото Палацо и правим кръгче по фронталния вход от морето към площада: вдясно от нас са мраморните колони, сред които двете червени, между тях заставал Владетелят, когато произнасял смъртните присъди. Те червенеят от пролятата кръв. Срещу нас се възправят две открити колони, върху чиито капители поставяли за назидание отрязаните глави. Смела и демократична инсталация. Така се управлява държава, ей, няма прошка. Зад гърба ни остават очарователните колони на Венецианския лъв, опитомен от Свети Марко и на Сан Джорджо в схватка със змея. Те гледат към лагуната. Днес е сухо и слънчево, няма прилив и традиционните скари, по които, като в онази стара компютърна игра *Супер Марио*, венецианци и гости подскачат сред водата, са вдигнати и прибрани за по-добри времена. Тоест – за лошо време, в очакване на *високите води*. Няма обаче нищо по-хубаво от лошото време на Венеция. Е, този път се разминахме с него, но със сигурност ще имаме някога реванш.

Поглеждаме към часовника със зодиакалните знаци, който отмерва нашия престой тук и разбираме, че няма много време за обиколки и музеи, така че трябва да побързаме. Очаква ни музеят *Коррер,* библиотеката *Марчиана*, но и още – Тициан, Джорджоне, Веронезе, отново двамата Тинторето, двамата Билини, двамата Негретти; Алдо Мануцио и неговите красиви книжни издания *алдини*. Опитваме почти на крак убийствено прелестното кафе ком панна с традиционната бисквитка в прочутото кафене *Флориан*, любимо място на Пруст, Байрон и Казанова. Щракваме няколко незабравими кадъра на срамежлива китайска булка пред Палацо ди Дукале; на влюбени студентчета- тя е с тъмни кастилски очи, той – самонадеяно разхвърлян по къс ръкав, артистични шорти, с руси скандинавски коси, оцветени в кичури от всички цветове на дъгата. Помахват ни за сбогом. В лъскав бутик успяваме да заснемем удивителна сцена – венецианка в неопределено-очарователната Стендалова възраст между трийсетте и смъртта разглежда новата колекция, в ръцете ѝ кротко дреме бебе чихуахуа, а до нея, облечени в елеганти

плетени суичъри, търпеливо изчакват двете ѝ невероятно елегантни хрътки. И те са клиентела, и те като че ли очакват да бъдат обслужени. Тя се радва на вниманието на обектива, позира с усмивка и... проваля кадъра естествено. Нищо, радостно ѝ помахваме. Изкачваме кулата Сан Марко, два пъти и нещо по-висока от Двореца и Базиликата. Снимаме покривите на целия град, силуетите на островите в лагуната – додето ни поглед стига. Сигурно това е щастието? Да си в нозете на константинополските коне, да съзираш в далечината Доломитите, а пред очите ти да синее Адриатикът. *-Адзурро... е коме риче, коме стай... адзурро, перкее...* Пее Челентано. Наистина перке? Защо ли е толкова хубаво?

Устройваме си пътешествие до островите Мурано и Бурано. Рано сутринта вече сме на *Пиацале Рома* и изчакваме часа на тръгване на нашия *вапоретто*. Венеция се събужда. Край кея преминават товарни лодки, скутери с пощата, с боклука, с товари, с катафалки. Романтична търговия, поща, смърт. Романтично събиране дори на боклука. *Долче вита*. Снабдяват превозват, всеки бърза за някъде. Потегляме с твърдото решение привечер, когато се върнем, да се впуснем по дълга и целенасочена обиколка по целия Канале Гранде. А сега право напред. По пътя към островите съзирам най-удивителната гледка, която досега съм успявала да видя на живо. Европейският проект за спасяване на града музей Венеция, наречен *Мойсей*. Наричат го Спасителят. Чела съм, че това е всъщност игра на думи, защото Modulo Sperimentale Elettromeccanico (MOSE) се разпознава в името на онзи библейски пророк и водач на евреите към спасението и свободата, който разделил на две Червено море. Тук синьото адзуро Адриатика трябва да бъде преградено така, че, когато приливът повиши нивото си с повече от метър, шлюзовете, монтирани на около 30 метра дълбочина около остров Лидо, ще се изпълнят с въздух под налягане и се изправят като стоманена защитна стена пред Венеция. Подобно на някогашните смели бойци на Републиката, които издигат красиво изписаните си щитове, шлемове и алебарди срещу врага. Днес врагът се нарича глобално затопляне, климатични промени и... леви еколози. Да, звучи странно, но още в края на 60-те, след голямото наводнение е замислена тази система и оттогава упорито се води война на тихия фронт с еколози и природозащитници. Те общо взето защитатават водата, а не града и хората. Водата е стихия, която помита всичко. Оказва се впоследствие, че от проекта Мойсей няма да пострада нито флора, нито фауна, нито чудовищното богатство от риба, невижда-

ни и нечувани видове морски обитатели от които буквално гъмжи лагуната. Нищо няма да ги спре, автохтонните жители на водна Венеция, какви ти тук шлюзове! Проектиралите*Мойсей*, някога скептици – днес са оптимисти. В еврооптимисти се превръщаме и ние, когато виждаме, че шлюзовете и отводнителната система имат надежден помощник в лицето на най-сигурния страж на сушата – самата суша. Далеч от Венеция, почти до островите Мурано и Бурано са разположени огромни насипи от пръст, превърнали се вече в естествена твърд сред водната бездна. Изкуствени острови, които допълнително спират водната стихия. Какви ли не чудеса е в състояние да измисли и построи човекът! С всичко може да се справи той, освен със самия себе си. Само стихиите в собствената си душа не може да надмогне – има ли шлюзове срещу тях?

Стъпваме на Мурано – островът на стъкларските фабрики и цехове, произвеждащи прочутото муранско стъкло. Полилеи и огледала, стъклени съдове, чаши, чинии, вази, сервизи, украшения... Наблюдаваме как се издухва, формува, изтегля, усуква прочутото цветно, дву-и три-пластово стъкло, рязано и лепено, гравирано и рисувано. Преспапиета, фигурки на кончета, рибки, черешки, обеци, гривни, дрънкулки... в света на венецианските стъклени чудеса сме. Свят на огън и светлина. Какво е учудването ми на влизане в изложбената зала, когато разпознавам сред десетките модели сервизи и безкрайно познатия, скъп и популярен навремето, в 80-те в България модел *Барок* от калиево релефно, цветно и позлатено стъкло. Завършила съм средно училище по дизайн на порцелан и стъкло и като абитуриентка съм полагала държавен изпит точно по стъкларска технология и художествено стъкло. Мога да рисувам с колоидно злато, да гравирам и лепя листенца от кварцова смес по вази и чаши. Смея се – това го правим в България, откраднали сме го от вас. Майсторът веднага ме кани да работя тук и събирам завистта на групата. – *И без друго няма свежи попълнения сеньора, оплаква се старейшината на задругата, младите не искат да наследят занаята на дедите си, днес всеки иска да е лекар, инженер, журналист, артист. Искат да са звезди, а не да се пекат на нашия огън.* И в пряк, и в преносен смисъл тая работа си е печене. Не знам колко свежо попълнение мога да бъда, но ясно е, че Мурано е вече наша земя.

Продължаваме към острова на дантелите Бурано. На брюкселските дантели, които преди това са били венециански. Островът на ярките цветни къщи, боядисани смело така от векове, за да ги разпознават соб-

ствениците им – рибари в мъглата и вечерния сумрак. Вкъщи ги чакали преданите невести, Пенелопите, които плетяли рибарските мрежи. И от мрежа на мрежа, взели да влагат творчество и жар, фантазия и сръчност. Така се родила надплетената дантела. В дантели се превърнали и покривките, фустите, кърпите, завесите, чадърчетата дори. Днес тези типични рязани, плетени и нашити, релефни и гладки дантели могат да бъдат закупени не само тук, виждала съм ги и на Корфу, те явно са дантелите на Адриатика.

Съседният остров е Сан Микеле, гробището на Венеция. Тук има паркове с кипариси, тук обичали да идват често Дягилев, Стравински, Бродски. Всички са погребани на това място, проектирано от самия Наполеон. Всеки от тях е бленувал да се прости със земните красоти именно тук. Защо ли... Щракваме се за спомен по улиците на Бурано, преодолявайки шумна компания от пияни французи от няколко различни поколения, но по равно пияни. Те съзерцават наклонената кула на камбанарията на местната катедрала – *Ооо, ком ла Пизе.., се манификъ...* – къде сме всъщност, абе това нали уж беше Венеция, пък...? Как така се клони и не пада тази кула? Някаква магия противодействия на гравитацията тук, по тези Мойсееви мочурища. Като, че ли времето е спряло, дори вятърът утихва. Прането е статично-безмълвно, самотен сутиен е провесен на старинно балконче, от двете страни гордо го пазят два каменни орела. Странно-очарователни питорески, пейзажи и интериори наблюдаваме тук. Казвам интериори, въпреки, че не сме влизали в домовете на хората, защото те безпроблемно могат да бъдат разгледани от птичи, по-точно от *вапоретен* поглед. Предстои ни дълго завръщане по вода във Венеция.

Смрачава се. И през обширните прозорци на старите венециански къщи, ресторанти, изложбени зали и дворци (венецианките явно не уважават твърде пердетата) съзираме разкошни бляскави полилеи, картини, тежка, достолепна мебел... Красоти. Разходката ни с *вапоретто* по Канале гранде продължава поне два часа. Обикаляме всички пристанища и спирки. В пиковия вечерен час водните автобуси се препълват с народ. –*Аванти, аванти!* – провиква се енергична венецианка над средна възраст, влетявайки във вапоретото от Сан Марко. Приятелски заговаря младия кондуктор, дори, струва ми се, флиртува. Помага му като успява да организира и позиционира пасажерите така талантливо, че без да се блъскат, те освобождават място на още толкова народ. Имам усещането, че е пряка потомка на морските храбреци, разгромили ос-

манците в битката при Лепанто. Победоносно се оглежда и усмихва, забелязвам, че въпреки късния час и умората, шума, глъчката и многолюдието, липсват навъсени физиономии. И така е не само по водата. Това ме впечатли още в сутрешния ни конвенционален автобус 7М от Местре към Венеция. По средата на платното се клатушкаше достолепна възрастна осанка с развети от сутрешния лодос бели дълги коси, брада и поли на дълго до земята палто. Приличаше на герой от филм по роман на Юго. Шофьорът не ругае, не нервничи, след като току що е отлепил автобуса от спирката, тук забави рязко ход, въздъхна и ... просто изчака човека. Задминахме нашия Жан Валжан едва, когато благоволи да стъпи на тротоара и се наведе над боклучено кошче. Веднага в съзнанието ми изплува една грозна родна контра-картинка от преди седмица в автобус 31А във Варна, където един грубиян-шофьор се разкрещя и скочи от волана с намерение да удари дете с чанта на гръб, което случайно натиснало сигналния звънец... Детето, смутено и уплашено като бито магаренце, излетя навън и хукна към къщи с тежката чанта от училище. В този миг автобусът – злокобна двайсетгодишна машинария внезапно угасна и повече не запали. Онзи озверя... Господи, какви хора сме. И при този недоимък на деца в България, трябва ли да травмираме и малкото, които са ни останали? И защо винаги си спомняме за грозната родна действителност в такива моменти? А винаги разполагаме с негативни примери. Та, забелязах, че и тук, както навсякъде из белия свят никой не крещи на децата. Дума да не става за нещо друго.

В нашето вапоретто, на Риалто влетява голяма женска дружина – майка с количка и две момиченца след нея, пет-шест годишни, те вдъхновено пеят на два гласа. Майката кротко ги приканва да млъкнат и да не смущават пътниците. Те намаляват децибелите, а песента преминава в още по-вдъхновена рецитация. Виждам, че има и четвърто дете, което срамежливо наднича зад гърба на артистичните каки. – *Томаззо, Томазинно* – дръпва го за ръката грижовната млада баба, очевидно с поддържаща роля в спектакъла. Томазино (един бъдещ Кампанела) я гледа с огромните си кафяви очета и я залива с въпроси: – Перке това, онова, ... сочи с пръстче сгради и улици. Пита. А тя бавно и търпеливо отговаря на всеки въпрос. Децата и възрастните взаимно се слушат, изслушват, общуват. Шофьорът на автобус прави път на клошаря. Цигани с пъстри шалвари, африкански свирач на банджо или уд (?), сръбски акордеонист, руски мим, гримиран като Чаплин – всички са намерили

място под слънцето и облаците, в мъглите и сенките на зимна Венеция. Всеки присъства достойно в пейзажа и никой никого не мрази. Ето това е солиден извор на моя еврооптимизъм, си мисля в един и същи ден, в който вече съм видяла самия Мойсей и децата му... И си спомням за нещо, някога написано и прочетено в съчиненията на френските просвещенци, повторено и премислено от съвременните хуманисти (един от тях е французин, но всъщност българин – Цветан Тодоров): за *меката сила на Европа*, която би трябвало да възтържествува над агресията и грубия радикализъм. Това твърдеше до днес и самият Умберто Еко. Вечерта узнаваме от новините, че се е преселил в отвъдното. Където ще разказва истории и разгадава тайнствените знаци на вселената и изкуството. Дано е бил прав.

Последен ден и нощ във Венеция. Сутринта ни събужда песен на славей, кацнал на магнолията пред хотела. Е, по-голямо клише от това няма, но изобщо не си го измислям. Тук романтиката и сантиментът буквално полепват по кожата, чувстват се по улиците, в музеите, в магазините, дори в телевизионните новини и програми. В старите познати романтични филми, които гледаме през нощта в хотела, в сюжетите на рекламите, в телевизионната публицистика, в комиксите и карикатурите дори. Една от тях: Камерън като гондолиер гребе усърдно, с допрян до слепоочията пистолет, устремен към континента, а зад гърба му далеч остават Британските острови. – *Оставаме в ЕС, оставаме, оставаме, понякога така...*

Вероятно оптимизмът и романтиката се захранват от пожелателното мислене и наивитета, не знам, може би това е глупост, може да е празноглавие и сантимент. Вероятно безнадеждно остарявам? Но и тук, когато пекне слънчицето ми се струва мило, родно и домашно, сигурно заради старите чинари по улиците. Онзи ми ти венецианец, славеят, е закъдрил от зарана трели, форшлази и триоли. Четири и петнайсет сутринта. Буден е преди всички и много се старае, едва на четвъртата вариация по шосето минава с рев първият камион, после автобус и градът се разсънва. Същият онзи град, на когото предричат бавно умиране, който загивал и потъвал в канали и мухъл, по чиито улици миришело на смърт. А той не иска и да знае. И пее. Пеят славеи, пеят възрастни певци на импровизирани или нарочни групови серенади, с черни плащове, шапки, маски и пера, с хоругви, мандолини и акордеони. Минувачите се включват в общия хор, снимайки, запявам и аз. Тази ария я знам с

текста и успешно се вписвам в мъжкия хор на *Набуко* и смелите терци. – *О, мия, падриа, си белла е пердута...* О, родино, красива и изгубена... Няма да те изгубим, обещавам си. Вероятно още ги държи още карнавалния дух? А може би просто това е стилът на всекидневието тук, във Венеция? Така си живеят. Щастливи и свободни хора. Минувачите се смеят и разговарят шумно, отнякъде изскача загадъчна млада дама, облечена както в златните години на Холивуд – дълго палто, широк панталон, високи обувки, прическа в смела черта. Щраквам я точно през *Хотел Бел Епок*. Карнавалът явно продължава безспир, тук, на лагуната.

Евдокия Борисова е родена през 1968 г. Завършила е Българска филология в Шуменския университет. Доцент по журналистика в Шуменския университет. Чете лекции по медийни жанрове, новинарство, публицистика, специализирани печатни медии, нова българска литература. Доктор по теория и история на литературата. Автор на книгите „Жанр и норма в българската драма от началото на XX век“ (2001), „Жанрове в медиите“ (2007), „Паралитературата. Текстология, социология, медиатори“ (в съавторство с П. Шуликов и Я. Милчаков, 2009), „На ръба на Изтока и Запада. Романите на Орхан Памук“ (2011), „Мелодрамата в телевизионния сериал“ (2014).

Аз съм балканец
Автор(и): Ибрахим Карахасан-Чънар

Да съхраним балканските ценности

Понятието „балканизация“ предизвиква у мен позитивна конотация и често се дразня, когато този термин се използва едва ли не като надпис върху опаковката на странен предмет или казано иначе, като оскърбление. Европа стои някак си „там горе“ и май се интересува от Балканите едва когато тук възникне някакъв конфликт. Това е най-късият път към неразбирането на проблемите в региона. Всеки път, когато чуя, че на Балканите трябва да се помага, да бъдат интегрирани с останалата част на континента, да бъдат омиротворени, за да може най-сетне в този „болен кът на Европа“ да се възцари разбирателството, се замислям каква е истинската причина за тези и подобни усилия? Защо все искат да спасят Балканите? Дали защото искат в Европа да е мирно и подредено? Или защото трябва да се унифицираме в европейското пространство и когато се появяват странни и необикновени неща, които не се вписват във възпитанието на класическия европеец, трябва да се приложи някакво лечение, за да се възстанови нормалният „Божи“ ред?

Или може би Европа се опитва да намери изход от кризата и да установи равновесие на Балканския полуостров, защото вярва, че в този регион наистина трябва нещо да бъде спасено? Ако е така, това би означавало, че тази „зона на чудатостите“ за мнозина има някакво друго измерение, което заслужава внимание, макар и все още неоткрито. Но Балканите все пак си струват усилието, защото са не само един болен зъб или счупена кост от скелета на майка Европа. И тук възниква въпроса: кои ценности на Балканите си струва да се спасят?

Да започнем например с балканския град. Изначално той е много по-космополитен от европейските агломерации, съчетава хармонично източни и западни елементи, благодарение на които има несравнимо богат колорит. Балканският град в много по-голяма степен от европейския такъв (на Запад) е свързан с пасторалния си характер на земедел-

ско селище. Балканът е резервоар на селски сили – апотеозът на селото е постоянно в употреба в творбите на немалко местни автори. Тук връзките между селото и града са съвсем други. Да си припомним примерно за специфичното звучене на мотива „предградие“ на Балканите. Това не е западният динамичен суборбис; на изток доминира тривиалното – традиционното предградие има свой порядък, етичност, обичаи и оттук специфичен микроклимат, почти отделна култура. От друга страна трябва да отбележим, че у източния град съществува комплекс за малоценност, което води до потребности той да се идентифицира с някоя прочута западна метрополия. Така Букурещ е наричан „малкия Париж“ (квартал с подобно име („Кючук Париж“) съществува и в Пловдив), дунавските градове Русе и Тимишоара се оприличават на „малката Виена“, а Белград носи гръмкото име „Рим на Сръбската православна църква“ (бохемският му квартал „Скадарлия“ се назовава пък „Белградският Монмартър“). Тук ще добавя за цвят, че Солун в миналото е известен като „Йерусалим на Балканите“.

Струва си да се анализират ритмите на балканския град, да се усетят обичаите му. Например станалото почти институция кафене. Или уникалната кухня – един наистина обединяващ фактор в регион, раздиран повече от столетие от истерични конфликти на националноидентична основа. Кухнята на Балканите, както музиката, представя икуменичната култура. Веднъж присъствах в Анкара на научна конференция на ЕВРОКЛИО – сдружение на асоциациите на учителите по история. В една от вечерите организаторите намериха за уместно оркестърът да свири мелодии от всяка страна, представена на конференцията. Всеки от нас реагираше живо, разпознал „своята“ музика. Внезапно албанският ми колега скочи и почти затанцува, но само след минута спря и възкликна: „Господи, та това е сръбско!“ Ето едно емпирично доказателство, че ястията и музиката принадлежат на всички ни.

Смятам, че най-добрата политика тук би била да се подчертава всичко, което обединява нашия свят. Това би позволило и да загърбим всеобщите днес представи за интеграцията като жертване на собствената идентичност. Балканите никога няма да станат Швейцария. И нашият свят никога няма да стане шарена снимка от туристически пътеводител по западен образец. Ако това се случи, ще бъде голяма загуба. В интеграцията трябва да се узрее за хармонично неутрализиране на различията и асимилиране на характерните черти на всеки народ. Европа всъщност

е много по-пъстроцветна, отколкото се вижда от Брюксел. Монетарната и пазарната концепция за обединение крие в себе си опасността всичко да бъде подчинено на една наложена унифицирана схема.

Културата на Европа се е развивала през вековете еволюционно от юг на север. Родила се е в Средиземноморието за да влезе в модерните времена заедно с английската индустриална революция. Следвайки този макроисторически начин на мислене, днес можем да наблюдаваме еволюцията на Европа от Запад на Изток. Самият процес на интеграция означава разпространение в посока изток. Но Европа, към която се присъединиха редица държави от Изтока и Балканския регион, има и ще има вече съвсем друго измерение, други пропорции. Впрочем това е в унисон с мнението на мнозина политолози за преместване на световния политически център към Евразия, по-точно Кавказ или дори в още по-далечни периферии. В резултат на това може да се окаже, че ни предстои не просто „поддържаща“ роля, а много по-важна от представите ни за нея досега.

Не можем да отречем, че на Балканите се появява тенденция на поглед назад, към старите славни времена, примерно към елинистическата, византийската, славянската и османската епоха. Наистина, нашият подход към историята е доста специфичен. На Балканите историята винаги е монументална, защото придава идентичност и легитимира стремежите ни. В този регион всеки проблем е свързан с конфликта на идентичността. Всеки народ държи да подчертае своята уникалност. Но проблемът има и икономическа страна. Идентичността е онова нещо, което остава тогава, когато всичко друго е изгубено. Светът на бедността и синдрома на малкия човек е пристан, в който се ражда изкушението да се търсят източниците на идентичност назад в историята. От наша гледна точка най-голямата трудност се състои в това, че тук всяка дискусия води началото си отпреди 450-500 години. За западняците такава времева перспектива е практически непонятна. Този обичай да се локализират причините за актуални проблеми в далечното минало е балкански симптом и от него трябва да се отървем по някакъв разумен начин.

Традиционно източноевропейските интелектуалци изпитват „дежурен“ дискомфорт. Те са в сферата на западната философия, имат отношение към големите и въпроси и пунктове за ориентация, включително към средновековните християнски автори. А източната традиция – ин-

телектуална, теологична, мистична – е много по-слабо застъпена в тези отношения. Може да се каже, че заниманията с философия са възможни на теологична база, но западна, тоест тази, която се характеризира с криза, с проблем. А източната традиция не инспирира, защото проповядва примирение със света и прекрачване на материалното му измерение.

Една значителна група от гилдията на балканските философи и социолози са прекалено европеизирани. Някои негови знаменити представители като Мирча Елиаде, Никос Диму, Цветан Тодоров или Юлия Кръстева например, са се сраснали почти напълно със западната култура. Обаче тези дихотомии православие-католицизъм, Изток-Запад не са толкова остри. Нито Изтокът е толкова примирен, нито Западът толкова лишен от мистицизъм. При изворите на западната мисъл е свети Августин, за когото не трябва да забравяме, че всъщност е бил африканец.

Но е очевиден факт, че нито на Изток, нито на Запад не познават ориенталската традиция. На Запад всички учебници по история разглеждат византийския период повече или по-малко повърхностно. А Изтокът, който има доста митологизирано съзнание за собствените традиции, не си е формирал инструменти за истинско и задълбочено познание на тези традиции.

Мисля, че е дошъл най-сетне момента да опознаем собствената традиция, истинския и образ – не онзи героичния, с който обикновено се задоволяваме и гъделичкаме самолюбието си. Ако двете традиции трябва да си сътрудничат, сме длъжни да уточним в каква степен е възможна християнската философия, а не католическата или православната. И какво е мястото на ислямската такава.

Това не означава, разбира се, че Византия и средновековният Запад ще се окажат едно и също, че Балканите ще загубят собствения си колорит. Но ако искаме да схващаме термина „балканизация“ в положителния смисъл на думата, трябва да търсим спецификата и не толкова в спекулативната философия, колкото в практическата мъдрост. *Prudentia* и *sophrosyne* се чувстват на Балканите у дома си, също както *ratio* и *philosophia* на Запад. Но тук става дума не толкова за позицията на мислене, колкото за левантийския Weltanschaung (светоглед), който се състои от известен релативизъм, фаталистичност, свой ритъм на живота и деня, тяхната цикличност. Царството на удоволствията е много влиятелно на Балканите, може би заради източните влияния. Затова Бал-

каните не живеят и не работят толкова ефективно като Запада, все едно какви плюсове и минуси възникват от това. Тук нищо не се разглежда от перспективата на абсолюта.

Нашата специфика започва още от дневния ред на заниманията ни. Никакви импровизации. На Балканите програмата се прави така, че да се запази някакъв минимум свобода. Това е от убеждението, че нормалният човек не може да бъде непрекъснато активен, трябва да има миг почивка, минута на своя ритъм. На Балканите винаги ще се намери време за неформална вечеря, непредвидено културно събитие или разходка.

И нещо, което бие на очи: на Балканите интелектуалците често стават политици. Така е от влизането на региона в модерните времена. Така например в България призванието на всеки човек на културата е заразено с бацила на политическото. Почти всички големи наши интелектуалци имат политическа кариера в биографията си. Какво е това – изкушение? Или чувство за отговорност? Или български вариант на адамитството. Да не говорим за това, че тяхното държане и начин на участие в различните форуми и дискусии ги прави повече или по-малко балканци и те не могат да избягат от същността си.

Дискурсът на балканския дипломат също се различава от европейския или американския. Като че ли дипломатът на изток говори много повече от свое име нежели западният. Западният е обучен и длъжен точно да предаде новината, сътворена от политическите технократи. Политикът от изток е по-непредвидим – и в добрия, и в лошия смисъл на думата. Понякога неговите зле насочени импулси не водят до нищо конструктивно. Затова пък неговият дискурс се изплъзва от дипломатичните канони и конформистки обичаи, а в принципните си изказвания вплита интуитивно някоя пиперлива лична нишка.

Трябва да признаем от друга страна, че в езика на политиците от изтока има известна скрита арогантност и надменност, произтичащи от чувство за непълноценност. Това води до говорене от „последна инстанция“, от името на традицията и опита на своята култура и религия, превъзхождащи западния свят. Те са чувствителни и в същото време провинциални, опитвайки се да наложат своята независимост и ценности. В балканския дискурс се появяват и националистически нотки – много по-силни отколкото в езика на европейските политици. Това понякога бива доста неприятно.

Не може да загърбим обаче и факта, че западните политици и учени понякога създават впечатление, че ние сме хора от периферията, а те са в центъра на нещата. Чувстваме как усилията им са насочени към това, да приемем тяхната гледна точка и вече взети решения, а не да ни насърчат към взаимна дискусия и представяне на нашите виждания. За жалост такова съотношение на силите винаги е съществувало между големите и малките държави, между влиятелните и слабите – и няма какво да кършим ръце заради това. По-важно е становището на слабите също до бъде чуто. Тогава ще се появят шансове за по-хармоничен и уравновесен диалог. И скептично настроените западняци не трябва да потриват доволно ръце, а трябва да заемат уважителна позиция по отношение на емблематични имена като Иво Андрич, Исмаил Кадаре, Емир Кустурица, Меша Селимович, Михаил Садовяну, Никос Казандзакис, Орхан Памук, „магьосника“ от Калиманица Йордан Радичков и др. Както се казва, когато фактите говорят и боговете мълчат!

март 2016, София

Ибрахим Карахасан-Чънар е учредител на „Турски културен център XXI век“ и „Обществен съвет на етническите малцинства в България“. Член на редколегията на списанията „Етнодиалог“, „Кайнак“, „Планета“ и „Българе“. Автор на книгите „Турция“, „Етническите малцинства в България“, „Светът на исляма“ и „Етническа и религиозна мозайка на България“.

Лолита, липсващият глас в хора
Автор(и): Стоян Гяуров

В началото беше Долорес. „Долорес е много красиво име, име с дълъг траурен воал, с влажни очи. Умалителното на Долорес е Лола, а умалителното на Лола – Лолита ... За моята нимфетка ми трябваше умалително с лирично звучене. *Л* е една от най-искрящите букви, а финалната сричка *-ита* излъчва изобилие от романска нежност, каквато именно желаех да постигна.“ Всъщност в началото, в 1947, когато Владимир Набоков започва с първите бележки по романа си, тя е била Хуанита (или Джоанета) Дарк, а самият роман се е наричал не „Лолита“, а „Кралство край морето“. Хуанита? Едва ли с героиня с подобно име романът щеше да развихри същия фурор, едва ли щеше да предизвиква и днес онази смутена тръпка и похотливо-съучастническа усмивчица, винаги когато се спомене името Лолита.

В действителност „Лолита“ е една тъжна история, една провинциална американска трагедия. Дитер Цимер, дългогодишният немски преводач на Набоков и редактор на събраните му съчинения, е вложил цялата си компетентност и цялата си любов към Набоков и специално към „Лолита“ в една изключително увлекателна книга („Ураганът Лолита. Подробности за един епохален роман“), за да ни убеди, че това е един морален, дори назидателен разказ. Вместо поредния опит за интерпретация Цимер прави подробен инвентар на фактите и обстоятелствата около написването и издателската история, около рецепцията и преводите на „Лолита“; изнася знайни и незнайни детайли за географията и хронологията на романа, долавяйки в него и бензиновия дъх на типичния американски *road novel*; развива кълбото на асоциациите, обвиващи името Лолита (но, странно, не се опитва да разчупи символната кора на името Хумберт Хумберт); показва проникването на „Лолита“ в масовата култура, например японската „готическа Лолита“; отделя цяла глава за анализ на кориците на различните издания на романа (авторовата колекция от 145 корици е изложена в **http://www.d-e-zimmer.de/**

Covering%20Lolita/LoCov.html). И това изброяване не изчерпва цялата реколта от неговите разнопосочни издирвания.

Когато през август 1958 излиза американското издание на „Лолита“, нейният автор Владимир Набоков е на практика неизвестен. Две седмици по-късно книгата дебютира в класациите на бестселърите, а в края на септември се изкачва на първо място, откъдето, шест месеца по-късно, е изместена от „Доктор Живаго“ на Пастернак. Набоков става нещо като звезда, разбогатява, казва (с огромно облекчение) сбогом на Корнелския университет, където преподава, и се запилява из Европа, за да прекара остатъка от живота си заедно с жена си в асептичния лукс на един швейцарски хотел.

„Лолита“ експлодира като бомба. „Скандалът бе необходим, но можеше да се състои само в един-единствен исторически момент – когато на Запад падна сексуалното табу. Десет години по-рано книга като „Лолита“ просто нямаше да бъде отпечатана, а десет години по-късно (когато табуто вече не съществуваше) скандал нямаше да има“. А това, според Цимер, означава, че един шедьовър нямаше да привлече вниманието, което заслужава.

През декември 1953 Набоков слага последната точка в своя текст. Реакцията на неколцината приятели, на които показва ръкописа, не е окуражаваща. След като пет американски издателства, привеждайки аргументи като „порнография“ и „съд“, отказват да отпечатат книгата, Набоков е насочен към „Олимпия Прес“ и през септември 1955 това малко френско издателство, специализирано в разпространението на забранена англоезична литература, публикува „Лолита“ в два тома (чиято антикварна цена днес стига до 55 000 долара). По Коледа през същата година английският писател Греъм Грийн се изказва най-възторжено за книгата, месец по-късно главният редактор на булевардния вестник „Сънди Експрес“ я нарича „най-мръсната книга, която съм чел някога“, а през февруари мълвата преплува Атлантика и стига до страниците на най-влиятелния литературен вестник в Америка по онова време *The New York Times Book Review*. Постепенно „Лолита“ придобива подмолна известност в САЩ. Две години по-късно излизат първите преводи (Дания, Швеция, Холандия) и след продължителни перипетии, съпътстващи преодоляването на цензурата и предразсъдъците, през 1958 романът е издаден от американското издателство „Пътнам“.

Първият немски превод се появява през 1959 и е истински куриоз: не един, не двама или трима – петима са преводачите, чиито имена красят титулната страница. Реномираното издателство „Роволт“ е било наясно колко важна и деликатна, а и колко трудна за превод е „Лолита“, и е направило всичко възможно, за да се презастрахова. В началото на 60-те години следва нова версия, която устоява няколко десетилетия и едва наскоро бе коригирана от Дитер Цимер. Българският превод (2005) е направен от руски език, по руския текст, преведен от английски от самия Набоков. Началото на „Лолита“ е като изваяно, но тъкмо в първото изречение българската преводачка се е препънала по един необясним за мен начин. „Лолита, светлина за живота ми, огън за слабините ми“, четем на български, докато Набоков пише: „Лолита, свет моей жизни, огонь моих чресел“, респективно „Lolita, light of my life, fire of my loins“. Нямаше ли кой да види, че по-близкият до оригинала вариант би бил: „Лолита, светлина *на*живота ми, огън *на чреслата* ми“?

Всеки превод е предпоследен – понякога това важи и за оригинала. В руския текст на „Лолита“ Набоков е внесъл някои дребни промени, добавил е подробности, които липсват на английски; само тук, например, се среща уточнението, че Хумберт Хумберт е очаквал сексуалните услуги на своята нимфетка „по три пъти на ден“. Тази информация ни запраща директно в окото на „Ураганът Лолита“ и в най-интересната част от вдъхновената пледоария на Цимер. „Хумберт Хумберт е педофил“, заявява той на висок глас, за да набие в главите на всички очевидния факт, че не малолетната Долорес Хейз, а Хумберт е онзи, на когото се дължи съмнителната слава на романа. Вярно е, че първия път Лолита подтиква Хумберт към секс, но с това активната ѝ роля приключва. Цимер напомня елементарния факт: едно дванайсетгодишно дете не е още достатъчно зряло и не може да прецени разумно последствията от онова, на което се съгласява, „следователно съгласието на едно дете е невалидно“ като оправдателен аргумент. Цимер е безкомпромисен в присъдата си, а тя гласи, че всички действия на Хумберт спрямо Лолита могат да бъдат квалифицирани единствено като „изнасилване и отнемане на свободата“.

Обвинението в порнография е родилното петно на „Лолита“. Цимер възразява енергично: „Естествено, че „Лолита“ не е порнографска творба ... Който я е чел знае, че това не е „мръсна“ книга, нито пък, че прави пропаганда на детеблудството“. Чули ли сте някой да обвинява Шекспир, че

пропагандира убийството и кръвосмешението? Това е големият „морален въпрос“, около който е центрирана монографията на Цимер. Вярно е: самият Набоков пише в послеслова, че „Лолита“ не съдържа никаква поука“. Но няколко години по-късно казва нещо съвсем друго: „Аз не смятам „Лолита“ за религиозна, но със сигурност за морална книга. А на финала виждам Хумберт Хумберт като един морален човек, тъй като той осъзнава, че обича Лолита, както би трябвало да бъде обичана всяка жена. Но вече е късно, той е разрушил детството ѝ“.

Моралът просто се е враснал в този роман „и не може да бъде прескочен“, подчертава Цимер. Книгата описва едно престъпление и последствията от него. Главният герой разказва какво е извършил, казва *mea culpa* и си посипва главата с пепел. Съвестта на Х. Х. не е непоправимо ампутирана. Х. Х. претърпява очевидно развитие и на финала прозира истинската същност на своето престъпление: „Не че е правил секс с едно малолетно дете, а че е отнел детството на едно дете“. Това е неговата „епифания“, както се изразява Цимер, до която Х. Х. достига в един от най-затрогващите пасажи на книгата, когато изкачен на една височина той се заслушва в долитащите отнякъде детски гласове: „Застанал на високия склон, не можех да се наслушам на това музикално вибриране, на тези избухвания на отделни възгласи върху фона на равномерната глъчка, и тогава ми стана ясно, че пронизително-безнадеждният ужас не е в това, че Лолита не е до мен, а че гласът ѝ го няма в този хор“.

Цимер се спира подробно – и отхвърля – известната интерпретация (Трилинг, Дьо Ружмон), според която истинската, страстната любов е възможна само когато е непостижима, а тъй като днес почти всички забрани са отпаднали, не може да има истински любовни романи, следователно „Лолита“ е едва ли не последният любовен роман. Цимер разглежда „Лолита“ като „карикатура на любовен роман“, защото мъчителната обсесия на Хумберт фиксира не един човек, а един обект, неговата „ултравиолетова любима“.

И все пак – и все пак читателят би искал да вярва, че става дума за любов. Цимер ще го укори, че твърде лесно се поддава на опасния чар на Х. Х. Читателят ще се мотивира с просветлението на главния герой. А Набоков ще каже: „Истинският конфликт не е между героите в един роман, а между автор и читател“. Затова „Лолита“ ще продължава да предизвиква спорове – както е естествено за един епохален роман.

Dieter E. Zimmer, *Wirbelsturm Lolita* (2008).

Стоян Гяуров е журналист и преводач, роден през 1950 в Хасково. Завършва английска филология в Софийския университет, след което работи в държавното радио. От 1990 до 2012 е редактор в радио „Дойче Веле“, Бон. Превел е книгите: „Светът на късната античност“ от Питър Браун, „Невинни ръце“ от Александър Демант, „Мойсей Египтянина“ от Ян Асман, „Бъдещето на класическото“ от Салваторе Сетис, „Фараонът Пруст“ от Михаел Маар. Автор е на есеистичния сборник „Платон, прасето и последният буржоа“ (изд. „Ерго“, София 2013).

Коментари (5)

- 20-03-2016|**Historian**

Това в началото снимка на 12 годишно дете ли е? (мисля, че има малко по-адекватни фотографии от по-съвременни кинопродукции...) Иначе, статията е интерсна и добре написана...

- 20-03-2016|**Златко**

Снимката е не на 12-, а на 14-годишно дете – актрисата Сю Лайън в ролята на Лолита от класическата, първа филмова версия под режисурата на Стенли Кубрик (1962). Знам, че човек НИКОГА не трябва да надценява българската публика, но все си мислех, че тази картинка е прекалено добре позната, за да бъде обяснявана. Ми кво да ви кажа – за пореден път ме убеждавате, че няма как да ви надценя, читатели мои любими. Това просто е невъзможно...

- 20-03-2016|**Златко**

Между другото, като щракне човек с дясното бутонче на мишката върху някоя картинка в Интернет, една от опциите е „Търсене по картинка в Гугъл“. По този начин човек веднага може да разбере коя и каква

е примерно еди коя си картинка от еди къде си, с което да си спести неудобната ситуация да изглежда като тъп невежа и прочие.

За всеки случай ви го казвам, не че вие не го знаете, разбира се

- 27-03-2016|**Historian**

Според мен, надценяването или подценяването на някого от някого си е твърде субективно явление и няма смисъл винаги да се обсъжда публиачно... А за снимката – нима не усетихте, че съм го написал на шега?

- 31-03-2016|**Толю Алев**

В този роман съм забелязал литературния модел на съвършеното изкушение, небрутално, но противоречащо на универсални ценности, осъзнато и двуяко болезнено. Лолита е дяволче, което си играе с един слаб човек.

Прекрасен роман, като литература.

Аз лично предпочитам филма на Адриан Лайн, с Джереми Айрънс и Доминик Суейн.

Деветият кръг на рая
Автор(и): Румен Леонидов

Оказа се, че къщата на съновиденията е отворена. И вътре се е настанил Хуан Мирó – милиардерът, собственикът на огромни светове и светлинни мигове. Влизам обезсмислен от умора, влизам с най-лошия вкус към нещата, влизам – и спирам: Какво е това?

Към мене лумват забравените цветове на ритъма, наречен детство, оживяват неясните контури на спомена, на тайната, на слънчевия лъч в мазето, изпълнен с невидими и видими прашинки, с милиони палави гласчета на светящи думи...

И се смалявам, и изчезвам във вълшебния хаос от предчувствия, че ще бъда отново целунат, смалявам се в собственото си ехо: кой ме вика – аз ли търся Аз-а или Той при себе си ме вика?

А, ето ме – много отблизо, ето ме –ясен, синеок, въоръжен до зъби с хуманизъм, марширувам и си мисля, че героите са движещата сила на историята, че не съм тояга, а тръстика, маршируваща, но мислеща все пак...

Господи! Дали не сънувам? Коломбина скача от леглото и застава Коломбина в огледалото, където Коломбина с черни мисли, мисли, може би, че никой не разбира колко смешна е Уплашената Коломбина. Там отляво Арлекин-Актьор и Арлекин с Тюрбан бият Големия Барабан, за да дразнят Мъдрия Морски Лъв. Ето го и Пясъчния Плъх, Белия Шивач, и Сивия Шивач, и Лилавия събрат – и тримата изпаднали в делириум пред един Шаран, по-скоро Буболечка, Майски Бръмбар или може би Термит...

Сънувам. Старецът Мирó разговаря с Бога на детството, а аз, на две крачки от същия Бог, съм изпивал за отличен недоизпитите чаши по Научен Комунизъм...

Сънувам ли? Това ли е удушената птица на мисълта? Това ли е детето, което има две майки...

Господи!

Отблизо полъхва космически студ, далечен плач на космическа кукумявка долита, през вратите на небето профучава небесно тяло от Лабиринта, и Мечтите на сладките лютиви чушки, и всички светлини угасват. Тъмно. Много тъмно. Започва да капе. Чуват се далечни стъпки. Мяркат се далечни силуети. Преминават Пещерните хора в черно, след тях са само Пещерните хора, миналото продължава напред, миналото става все по-малко минало, миналото става настояще, четири диви архипелага ми напомнят Атлантида и тази, която ще потъне, четири цветни сънища за заспалите води на нашите спомени...

Но какви са тези знаци, греят, осветяват пещерата на духа ми, какъв е този прекрасен език, от който и думичка не разбирам, но ми е познат отнякъде, какви са тези неочаквани линии, обърнати ъгълчета на мисълта, петна, трептящи, летящи, живи, преливащи във форми с пипалца?...

...Миро́ ми се смее добродушно, отпива от дебелата пура, издишва ме и ме облива с дим и доброта... Един Милостив Мир, един Милосърден Мер, един малък Вергилий в Деветия кръг на рая...

Вглежда се в окото на луната, изляга се край Дългата и Разпръснатата, мери сянката на кантара за мухи, мълчи подобно императорски евнух, а е всъщност експониран гуру...

Миро́ – Изгореното платно, Миро́ – Стълбата за бягство, Миро́ – Мъдрецът, Миро́ – поетът, който пише само цветни стихове и никога не ги издава в книга. Миро́ – детето, Детето – маг, което обича да се преоблича в карнавални дрехи, да се смалява под огромни шапки, да се превръща в капка под окото на Гаргантюа.

Миро́ – Оранжевия полиглот. Хуан Миро́ – Лунния стъклар. Миро́ – Гълтач на лунен пясък. Миро́ – Дух на ято розови петна. Миро́ – Слепец сред птици. Миро́ – Влюбен купувач в Продавачката на цветове.

Миро́...

1995

(Из едноименния сборник с есета за художници)

Румен Леонидов (род. 1953) е български поет и преводач, журналист, издател и общественик. Към 2011 година има издадени девет стихосбирки и е носител на български и международни награди за поезия. Негови стихове са включени в различни антологии на българската поезия по света, има и самостоятелни публикации в САЩ, Англия, Русия, Италия, Унгария, Индия, Гърция, Сърбия, Австрия, Албания, Украйна, Молдова, Република Македония, Полша, Словения.

Коментари (4)

- 16-03-2016|**Жоан Понс**

Много хубав текст, удоволствие бе да го прочета. Струва ми се не е излишно да уточня, че художникът Миро е каталунец и собственото му име е ЖОАН, а не Хуан. Поздрави!

- 20-03-2016|**Стефан Бонев**

Наистина много хубав текст! Вдъхновяващ!

- 22-03-2016|**Наташа Манолова**

Румен Леонидов изтезава многословието на въображението си. НЯКОЙ му е пошушнал, че му иде отръка и той пак е завъртял чекръка. Да де, ама КОЙ?

- 22-03-2016|**Златко**

Ами има кой, Наташа. При това не са малко хора, като се има пред вид факта, че Румен е човек, известен именно със СЛОВОТО си. А че фрустрирани хора като вас идват тук, за да излеят под някаква форма усещането си, че на съседа магарето трябва да умре на ВСЯКА цена...

Ми кво да направим сега, човешка работа...

Защо едни са богати, а други бедни? Автор(и): Стоян Гяуров

Реномираното списание „Меркур“, месечният орган на германската консервативна мисъл, помества в ноемврийската си книжка (2006) обширна статия от публициста Зигфрид Колхамер, озаглавена „Културните основи на икономическия успех“. По-долу обобщавам идеите, развити от автора:

Самото заглавие е провокация за икономическия позитивизъм: икономиката е наука с претенции за точност, а икономическата практика има конкретни параметри и зависи от реални фактори – какво търси тук такова широко понятие като „култура“? Провокация и за политическата коректност: нима отделните култури, въпреки различията си, не са равностойни пред бог и ООН, и не са еднакво функционални?

Зигфрид Колхамер смята, че от тези позиции не е възможно да се даде отговор на един кардинален за човечеството въпрос: защо едни са богати, а други (хора, групи, страни) бедни? Той отхвърля класическото обяснение за значението на географията и климата, като посочва, например, че в това отношение Русия и Канада си приличат, но в икономическо се различават чувствително. Не приема и довода за фундаменталното значение на политическата система. „Демокрацията не е нито необходима, нито дори благоприятна предпоставка за икономическо развитие“.

Днешен Китай е най-яркият пример в подкрепа на категоричното твърдение на Колхамер. Но как тогава да обясним факта, че само до преди десетина години 36-те милиона китайци, живеещи извън комунистически Китай, произвеждаха повече богатство, отколкото онези 1,2 милиарда в Народната република? Тези цифри само привидно опровергават твърдението на Колхамер, който контрира с друг пример: китайците съставляват по-малко от 5 процента от населението на Индонезия, но притежават 70 процента от частния капитал, а в САЩ доходът на семействата от китайски произход е с 60 процента по-висок от средния доход на останалите семейства, с изключение на евреите. С една дума,

китайците са сред икономически най-успелите имигрантски групи в света.

„Обяснението трябва да се търси в разликата между културите – постулира авторът. – Някои култури и културни кръгове предлагат очевидно по-добри предпоставки за икономически напредък и добро управление от други“. Постановката за определящото значение на културата за икономическия живот разбира се не е нова: нейният манифест е прочутото есе на Макс Вебер за връзката между протестантската етика и капитализма. Новото при Колхамер е подчертано политическата насоченост на неговото съчинение в контекста на дебата около „сблъсъка между културите“.

Колхамер отбелязва, че разлика в благосъстоянието и предимство на едни културни среди спрямо други се забелязва не само на национално равнище, но обикновено и в границите на една и съща страна: „... например евреите в Германия, САЩ и другаде, немците в царска Русия и Източна Европа, арменците и гърците в Османската империя, баските и каталонците в Испания, протестантите във Франция“. Не по-рядък е и обратният феномен – на последователно неуспешни групи като синти и рома, индианците и чернокожите в САЩ, сицилианците в Италия. „В началото на 20 в. средният доход на един германски евреин е три пъти по-висок от дохода на християнските му сънародници. В днешна Америка евреите са групата с най-висок среден доход – около 80 процента над останалите американци. Впечатлява изключителната готовност за учение и усъвършенстване на евреите: те съставляват по-малко от един процент от населението на света, но дават 16 процента от Нобеловите лауреати“.

Като най-успешни имигрантски общности Колхамер представя евреите, китайците, японците и индийците, които очевидно са голям плюс и за приемащата страна. Но има и други случаи: „Турците дават 2,2 процента от брутния обществен продукт на Германия, но делът им от местното население възлиза на 2,6 процента. Това не означава обезателно, че те не са от полза за Германия, но явно не толкова, колкото други преселнически групи“. Колхамер отхвърля аргумента, че по-слабата интеграционна приспособимост и благосъстояние на някои имигранти е следствие от дискриминацията им; според него с отрицателно отношение се сблъскват и най-пробивните групи. „Както виждаме от примера с китайците, японците и евреите, расизмът и дискриминаци-

ята не предлагат убедително обяснение за икономическия неуспех на имигрантските групи. Историята показва, че хора от една и съща култура имат сходен успех в най-различни страни, докато хора от различни култури в една и съща страна, при еднакви външни условия и еднакви икономически предпоставки, не реагират и не пробиват еднакво". Причината, иска да ни каже Колхамер, е в различния културен багаж, с който различните групи пристигат в новата си родина.

Значението на културните фактори Колхамер онагледява, като взима за пример мюсюлманите в Германия. Първият ключов индикатор за успешна интеграция, който той привежда, и спрямо който мюсюлманите се оказват в много неизгодно положение са смесените бракове. „Ислямът забранява на мюсюлманките брака с немюсюлмани. Не всички спазват тази повеля, но религиозният и семейният натиск върви в тази посока". Освен това от жената се очаква да си стои вкъщи, което намалява заетостта и семейния доход при мюсюлманите. По традиция възпитанието на децата е поверено на жената, но колкото по-слаба е нейната интеграция, толкова по-малки са и интеграционните шансове на децата.

Друга основна спънка за интеграцията на ислямските имигранти е семействеността: семейството стои над всякакви обществени ценности, норми и закони, което насърчава непотизма, корупцията и пренебрежението към меритократическите принципи и егалитаризма на демократичното общество. „Икономическата дейност е по същество взаимодействие с други хора. Затова от икономическа гледна точка култури като ислямската или латиноамериканската, в които радиусът на доверие е много малък, се оказват в непривилегировано положение".

Третият основен индикатор в анализа на Колхамер е ученолюбивостта, отвореността към други ценностни ориентации. И тук ислямът получава слаба оценка, тъй като традиционното ислямско общество се смята за най-доброто от всички, и следователно няма какво да научи от другите. Тази „културна арогантност" представлява съществена пречка за интеграцията, със съответните отрицателни икономически последствия.

На базата на приведените примери Колхамер заключава: „Тезата, че културата е важен фактор за интеграцията на имигрантите, за техния икономически успех или провал, както и за икономическото и политическото развитие на нациите, изглежда съвсем достоверно и емпири-

чески достатъчно добре подплатено становище“. Защо тогава културализмът се посреща на нож? Защото, според Колхамер, той противоречи на две основни догми: на догмата на културния релативизъм, постулиращ, че всички култури са равностойни и изпълняват по същество едни и същи задачи; и на второ място, на догмата на икономическия универсализъм, предпоставящ, че хората навсякъде са еднакви и реагират еднакво на икономическите стимули. „Очевидно е обаче, че съществува напрежение между културния релативизъм и универсалните ценности и права, фиксирани в Декларацията за човешките права на ООН – един проблем, който дълго време бе подминаван или не се дискутираше“, подчертава авторът.

От 90-те години насам започват да излизат научни трудове (Колхамер цитира етнолога Робърт Едгъртън, икономическия историк Дейвид Ландес, антрополога Лорънс Харисън), в които се изразяват съмнения във функционалното равенство и равностойността на всички култури – явно има такива, които са в състояние по-добре от други да удовлетворяват основните човешки потребности. Това обаче е една крайно спорна теза с опасен политически, социален и расов заряд, която трудно може да бъде обобщена и изведена като норма.

Що се отнася до възраженията на икономистите срещу културализма, те се изчерпват с това, че културните твърдения не се поддават на строг емпирически анализ; по правило науката продължава да обяснява икономическия неуспех с намесата на политиката в икономическия процес. Колхамер обаче смята този подход за непълноценен и се осмелява да търси обяснение извън тясното поле на икономическите закономерности, без изобщо да затваря очи за явните политически импликации и рискове, произтичащи от неговия „културалистичен обрат“: „Сравнителното изследване на културите, от гледна точка на това доколко съдействат или спъват благосъстоянието и добруването на хората, свободата и човешките права, показва наличието на значителни различия. Промените към добро могат да бъдат наложени или стимулирани отвън, но по същество те могат да бъдат извършени само от съответните култури“.

(2007)

Стоян Гяуров е журналист и преводач, роден през 1950 в Хасково. Завършва английска филология в Софийския университет, след което работи в държавното радио. От 1990 до 2012 е редактор в радио „Дойче Веле“, Бон. Превел е книгите: „Светът на късната античност“ от Питър Браун, „Невинни ръце“ от Александър Демант, „Мойсей Египтянина“ от Ян Асман, „Бъдещето на класическото“ от Салваторе Сетис, „Фараонът Пруст“ от Михаел Маар. Автор е на есеистичния сборник „Платон, прасето и последният буржоа“ (изд. „Ерго“, София 2013).

Коментари (1)

- 22-03-2016|**Николай Колев**

Ако Колхамер е обяснил, на какво се дължат културологичните различия между евреи, китайци, германци и т. н.., ще приема и теорията му! За съжаление и г-н Гюров не е направил опит да даде отговор на този въпрос.

Македония и синдромът на омразата
Автор(и): Виктор Канзуров

Македонското общество заради себе си, а не заради България, трябва да преодолее синдрома на омразата

Виктор Канзуров, роден през 1971 г. в Скопие, е талантлив журналист, публицист и кинокритик, съхранил свежа памет за неподправената възрожденска и революционна епоха в Македония. Това естествено го прави дързък опонент и критик на налаганата след 1944 г. АСНОМ-ска манипулация с миналото на хората, на техните идеали и борби. Но той не приема и бабаитския патриотизъм на някои политически и обществени среди в България, който, според него, пречи за вникване в същността и мащаба на етно-идеологическия натиск, упражняван в продължение на десетилетия върху гражданите на младата република. Непримирим към всички форми на пропагандните политически внушения, той е радетел за по-добронамерено и мъдро тълкуване на проблемите, произтичащи от сблъсъка на много геополитически и местни, балкански интереси върху този къс земя, носещ името Македония.

Без да се идентифицираме с всички негови позиции, възгледи и твърдения, ние сме убедени, че те са необходимият повод за откриване на много подробности от обществената атмосфера там, налагащи съвсем друг подход и метод за пропагандиране на истината от страна на България. Виктор Канзуров произхожда от семейство с корени от Беломорска Македония. Работил е като журналист във вестниците „Вечер“ и „Нова Македония“, в списанията „Македонско дело“ и „Старт“ и в интернет изданието „Трибуна“. Отразявал е работата на различните кинофестивали на Балканите и Европа, бил е в редакционния състав на Бюлетина на филмовия фестивал „Братя Манаки“ в Битоля.

През 2008 и 2010 г. той е в Инициативния комитет за честване делото на Тодор Александров и Иван Михайлов с поставяне на бюстове в двора на Драги Каров във Велес.
В този брой представяме първата част на интервюто, което той даде специално за сп. „България Македония“.

Как оценяваш настоящата политическа обстановка в Македония и кои са основните противоречия в днешното общество в републиката?

Основният проблем на политическия, икономическия, културния, демократичния, моралния и етичния живот в Република Македония, е отсъствието на автентично гражданско общество, липсата на една материално независима, любопитна, любознателна, силна средна класа, която няма да допуска да бъде (лесно) манипулирана, насъсквана и тровена с каквито и да е идеологеми и чиито главни приоритети ще бъдат човешките и гражданските права и свободи.

Подобно на всички балкански, а и на много други посткомунистически европейски държави, основният проблем на македонското общество е вкоренената у него „култура на необходимия враг“ – както нарича този феномен българският писател, публицист и издател на интернет списанието „Либерален преглед“, Златко Енев. Така почти всяка по-голяма етническа, верска, социална, идеологическа, политическа, вътрешнопартийна, медийна, историографска група, общност или класа в Македония, си има свои измислени или реални врагове и вътрешната динамика на македонското общество, съдържа различни, често твърде агресивни монолози. Диалогът и диалозите са в дълбока сянка и опозиция. Формалната многопартийност и плуралистичността, на практика са с много въпросителни, защото политическите партии и разни други групи в обществото, въпреки враждебното отношение една към друга, или точно заради това, не се различават помежду си, бивайки част от една и съща схема на взаимна зависимост, представлявайки един начин на „разсъждаване“ и едно ниво на съзнание.

В момента най-голямата и управляваща партия най-добре е разбрала преобладаващия манталитет на народа в Македония. Със смесицата от национализъм, който някога минава в шовинизъм, с искрена или преиграна – верска екзалтираност, с популизъм, медийна пропаганда, с повече от солидни ПР стратегии, както и със заплашването и подкупва-

нето на (потенциалните) противници, ДПМНЕ вече десета година суверенно и тоталитарно владеене, имайки постоянно най-висок рейтинг.

Непрекъснатата конфликтност и враждебност навътре и навън, създават обърканост по отношение на формалните стремежи към демокрация и това е много голяма опасност за самото оцеляване на Република Македония. В този смисъл управлението на ДПМНЕ и на министър-председателя Никола Груевски е освободено от всякаква мъдрост и от качествена стратегия, освен ако стратегията не е – Република Македония да бъде унищожена и заличена от географската карта.

Има ли сериозна алтернатива управлението на ДПМНЕ и Н. Груевски?

За съжаление, няма. ДПМНЕ се възползва умело от международното доверие, за да побеждава на изборите в близкото минало. Изпълнителната власт на държавно ниво, в ръцете на същата партия, дирижира брутално хода на местните избори, а техните местни структури играят важна роля и в парламентарния, и президентския вот. Опозиционните или неутралните телевизионни, печатни и интернет медии са съвсем малко, благодарение и на прийомите, с които властта управлява. Има строга наказателна политика и натиск върху малките фирми, върху гражданите, за които се предполага, че са близки с опозицията, подкупват се потенциални гласоподаватели, принуждават се, да гласуват за тях с всички възможни средства. ВМРО-ДПМНЕ, това е истинското име на бруталната и тоталитарна организация, понеже Партията и полицията, поне доскоро, бяха едно тяло, една душа и особено – един мозък за своите симпатизанти или за евтино купените „хора“, не само в Скопие, но и от други градове и села, даже и от други държави (примерно от областта Мала Преспа в Албания).

В Македония има и политически затворници, какъвто е Любе Бошкоски, а доскоро бяха още и Зоран Верушевски, и Томислав Кежаровски. Държавно-партийната полиция на ДПМНЕ арестува граждани, приписвайки им съмнителни обвинения, хора от властта и техни близки забогатяват за много кратко време, а управляващата партия си създава собствена олигархия. Но, тези неща са „само“ усъвършенствани по времето на ДПМНЕ, а съществуваха и в мандатите на СДСМ („бившите“ югокомунисти) – главната „алтернатива“ на настоящия режим.

Случаят с журналиста Томислав Кежаровски, който бе осъден на четири години и половина лишаване от свобода, тъй като уж бил разкрил

самоличността на един защитен свидетел в дело за убийство, и то в статия публикувана пет години преди „независимата“ съдебна власт да се сети, че той е извършил престъпление, беше съвсем ясно послание на управляващата ДПМНЕ към всички македонски граждани: „Ще отмъщаваме и ще унищожаваме безмилостно всеки, който ни се противопостави или се опита да разследва случаи, забранени за разследване!!!“. Кежаровски започна да разследва във в. „Нова Македония“ автомобилната катастрофа, в която на 26 март 2013 година загуби живота си силният критик на тази и на всички предишни власти, Никола Младенов, собственикът (по време на трагедията) на седмичника „Фокус“ и на някогашния ежедневник със същото име. Същинският стремеж на властите, чрез присъдата на Томислав Кежаровски, освен отмъщението, беше трайно да настанят страха в Македония, да запушат устата на разследващата журналистика, а критично настроените към системата журналисти, да внимават какво пишат, говорят... даже и мислят.

Авторитарните методи и практики на настоящите управляващи са несравнимо по-чудовищни от авторитаризма на другите власти в Македония, за които имам спомен и съм започвал да изграждам мнение, от началото на 80-те години насам. А от това, което съм чел, сравнявал и наблюдавал, мисля че от ранните 50-е години или някъде от средата на шестото десетилетие на миналия век насам, ние не сме имали толкова брутален режим в Македония, като това на Груевисткото ДПМНЕ.

Все пак след публикуването на така наречените „бомби“, тоест на подслушвани телефонни разговори на управляващите, съдържащи доста силни индикатори за вземани огромни рушвети и извършени масови престъпления от тяхна страна, вече се живее горе-долу по-спокойно, дори може и да се критикува, тъй като и международният фактор до известна степен натисна македонската власт, на фона на, може би, най-голямата политическа криза в страната, в последните 25 „плуралистични“ години.

След „бомбите“ на Заев и всичко случило се до днес, Груевски продължава да е уверен в изборната си победа на 24 април 2016 г. Какво е твоето мнение?

Изключително системна и последователна е работата на ДПМНЕ и Социалдемократическият съюз на Македония, такъв какъвто е сега, не може да следва темпото на управляващата партия. Ако се вслушаме в синтаксиса на речта на македонските социалдемократи, наследници

на бившите комунисти, създатели на АСНОМ-ската държава през 1944 г., става очевидно, че те са обладани от едно подсъзнателно самочувствие и самовлюбеност, че едва ли не, те са някакъв елит, единствената „патриотична“ сила, която спасява държавата от пробългарските, върховистки предатели и престъпници от ДПМНЕ. Затова те винаги трябва да управляват, а ценностната система, тълкуванията на историята, трябва вечно да бъдат такива, каквито са били през времената на тяхната власт.

С бруталността на ДПМНЕ и с начина на разсъждаване на СДСМ, се получава впечатлението, че главните политически субекти, както и самото македонско общество, в преобладаващата си част, все още не са разбрали и не разбират причините за минаване от тоталитаризъм към демокрация, не разбират, че порядъкът в Европа и в света, вече не може да съществува в този вид, в какъвто го знаехме досега.

Мисля, че във всяка друга държава управляващите щяха да абдикират или да бъдат детронирани след публично оповестените доказателства за корупционните схеми и садистично унищожаване животите на политическите им противници и на критиците на тяхното управление.

Обаче СДСМ се оказа неспособен чрез улицата да накара властта да падне. Една от причините е, че и техният лидер Зоран Заев, в общината, където е кмет – Струмица, управлява по същия начин, забелязва се, че и той, и най-близките му роднини, са доста забогатели.

Никак не е за подценяване и фактът, че малко телевизии отразяваха „бомбите“, докато по същото време на проправителствените телевизионни станции бяха пускани сапунени сериали и разни други развлекателни и патетични програми, с които, според мен, целенасочено, от години се наркотизира населението. Трябва винаги да се има предвид и това, че по-възрастните граждани твърде рядко или въобще не ползват интернет, където все пак има повече медии с по-критична ориентация към властта, значи и с информации за „бомбите“.

Не на последно място – Република Македония де факто е полупротекторат на най-голямата световна сила, а и НАТО и ЕС, когато искат, могат съществено да влияят на политическите процеси в страната. Това не го казвам в про- или антиамерикански или западен смисъл, въпреки че македонската държава оцелява и се демократизира, първо – благодарение най-много на САЩ, а двете неща, освен чрез връзките с най-голямата световна сила, се осъществяват и със съдействие на Европейския съюз и НАТО.

Ако не бяха САЩ, в по-голяма, и ЕС, в по-малка степен, досега Груевски щеше да арестува Заев, щеше да има сблъсъци и по-масови физически атаки и арести на активисти и привърженици на опозицията, както се подразбират обвиненията за предателство в услуга на чужди сили. Дори и последните промени в правителството, с влизане на кадри от СДСМ като министри и заместници на министрите в няколко ключови министерства и съгласието за нови избори на 24 април следващата година, се осъществява с намесата, по-скоро – с натиска на САЩ и ЕС. А министър-председателят Груевски точно тези предложения на СДСМ по най-категоричен начин не приемаше в началото на кризата.

Да не забравим и оставките на министърката на вътрешните работи Гордана Янкулоска, на министъра на транспорта и връзките Миле Янакиески, както и на шефа на „тайната" полиция Сашо Миялков, пръв братовчед на премиера, който, както показват „бомбите", а и някои предишни предположения, в същинския смисъл, йерархически (в мафиотската структура) е и фактически първият човек на изпълнителната власт.

Ако има логика в тези разсъждения, не е далече и мисълта, че почти десетгодишното владеене и самото идване на власт на Миялков, Груевски и ДПМНЕ, няма как да не е било без поне мълчаливото съгласие на тези, които са от външната страна на полупротекторатската връзка, независимо от антизападните и проруски залитания на македонската политика. Може би Миялков и Груевски все още се надяват на някакъв договор с ЕС и особено с голямата държава от другата страна на Атлантическия океан, освен, че в чисто спортен тон министър-председателят окуражава себе си и подкрепящите го, че ще спечели поредна изборна победа.

Защо Заев и неговата партия никога досега не са обвинили ДПМНЕ и Груевски, че провеждат просръбска политика?

Ами май защото и СДСМ се идентифицира с тази сърбизация, която се провежда, не чувства като проблем наложеното от властта сръбско културно, медийно, естрадно, политическо влияние, което някога изглежда, че е по-голямо от домашното. Те виждат българизатор в ДПМНЕ, по инерция от миналото и защото управляващата партия започна да чества някои исторически личности, които по времето на югокомунизма бяха анатемосани като върховисти и българофилски предатели. Но всичко това управляващата ДПМНЕ прави с македонистична интерпретация, поне за масовата публика, по същия начин, по който в пре-

дишната система бяха македонизирани други исторически личности, отбрани от номенклатурата – да бъдат добрите и позитивните.

Македонския публицист Джелал Ходжич неотдавна написа, че Македония е държава, която има специални отношения със Сърбия, споменавайки между другото и общите заседания на правителствата, а македонското има такива само със сръбското. В момента сръбското влияние в Македония е по-голямо отколкото по време на втората Югославия. Въпреки че в югославската федерация македонската република имаше най-много контакти със съседна Сърбия, тогава официалното югославско влияние и югокомунистическия тип македонска идентичност ни защитаваше, в известна степен, от директната сърбизация.

Радиата и телевизиите, които са под контрол на ДПМНЕ, в огромен процент пускат сръбски песни и програми, някъде почти само новините са на македонски. Кабелните оператори също пускат огромно число станции с програма на сръбски език. На много сайтове, и проправителствени, и опозиционни, може да се види, че освен от Македония, най-много новини има от Сърбия, а в естрадните програми преобладават информациите за сръбски изпълнителки и изпълнители. Новините със случки и политически проблеми от други места в света, често са преведени от някакъв сръбски сайт. Значи за самите редактори и журналисти, сръбските сайтове и Сърбия са прозорецът към света. Културите, субкултурите, естрадите, кичозните продукции, се замесват по начин, по който много често сръбските доминират над македонските, в самата Република Македония. Но ние, в Македония, все пак говорим и пишем без падежи и членуваме думите. Виждате ли как Тито с този македонски език през1944 година, сложи преграда и спря директната сърбизация?! Затова не трябва едностранчиво, с конски капаци, с идеологически фанатизъм и националшовинизъм, без да се чуват различни мнения, да се наблюдават определени процеси, та така и налагането на македонизма след Втората световна война в новата македонска република.

ДПМНЕ, след като Груевски стана партиен лидер, започна да се сърбизира и югославянизира, а с това и да се съобразява с идеологическите сантименти на хора, които никога предходно не са гласували за тази партия, докато неин председател беше Любчо Георгиевски. Трябва да се каже, че в Република Македония, проюгославските гласоподаватели винаги са били повече от антиюгославските. До преди десет години почесто СДСМ имаше най-висок рейтинг или ако старото ВМРО- ДПМНЕ

направеше най-добър изборен резултат, гласовете на партиите с позитивно отношение спрямо югославското наследство, заедно винаги бяха повече. Сурова математика, която заедно с други фактори накара Любчо Георгиевски през 2003 година да сложи за наследник на лидерския пост в партията – Никола Груевски, който дотогава никога не е давал никакво публично изявление по идеологически или етнонационални теми. Георгиевски каза, че неговия лимит е 300.000 гласоподаватели и иска партиен лидер, който ще взема повече, но не си спомням някой да е анализирал по-дълбоко съдържанието на думите на бившия премиер.

Има ли и по-фрапиращи примери в тази насока?

Властта на Груевски неотдавна сложи плоча в Щип, по повод Брегалнишката битка в Междусъюзническата война, с текст, с който македонците направо се обявяват за сърби в исторически смисъл, понеже пише, че на това място в 1928 г. бил повдигнат Паметник-костница с тленните останки на 6.000 сръбски воини, който бил унищожен от българските фашисти през 1941 година!?! През 1928 година режимът в Щип и Вардарска Македония, не е бил македонистки, така че текстът трябва да внушава положително отношение, даже и идентифициране с него и със загиналите сръбски воини.

Не съм против да има костници и гробове на загинали войници от всички страни, които някога са воювали на територията на Вардарска Македония. Но тук не става въпрос само за хуманизъм, а за пропагандиране, че великосръбското завладяване на Вардарска Македония било освобождаване, а новите поколения трябва да прочетат кои са виновните за всички техни нещастия – българските фашисти! Значи предците на днешните македонци, които са били доброволци в Българската армия и македоно-одрински опълченци, са се борили срещу собствената сръбска свобода. На откриването на паметника-костница в Щип присъстваше сръбският министър Александър Вулин, заедно с щипския кмет от ДПМНЕ Илчо Захариев.

А неотдавна бе унищожена от все още неизвестни хулигани, табела в Щип, покрай река Отиня, до новия пешеходен „Мост на приятелството между Македония и България“, пуснат в употреба на 27 януари тази година. На табелата беше написано името на моста и че е дарение от българската държава. Разбира се, освен че не са намерени хулиганите, досега няма и нова табела.

Сегашната власт (уж) за нуждите на Македонския народен театър, в македонската столица построи и сграда-копие на сръбското „Народно позорище краля Александра Първог“, а ще се довършва и вече започналият строеж на Офицерския дом, който според външния му вид, също трябва да е копие на оригинала. Това са два обекта-символи на великосръбското владичество, повдигнати по това време, от които единият беше цялостно унищожен от трагичното земетресение през 1963 година, а другият – повреден, но доунищожен по-късно.

Преди три години македонската власт, заедно със сръбската, честваше край Зебърняк стогодишнината от Кумановската битка, по време на Балканската война. Отново не става въпрос само за хуманизъм, а за идентифициране с резултата от сръбско-османската битка, след която този край попада под сръбска власт, опитваща се, да сърбизира местното население.

Неотдавна Любчо Георгиевски призова всички партии, които носят абревиатурата ВМРО, да сменят партийното си име. Този призив не е ли твърде закъснял?

По-добре е сега или в близко бъдеще, отколкото никога. Подкрепям това предложение, защото някои партии, ползвайки абревиатурата ВМРО, незаслужено се облагодетелстват и без каквото и да е основание, се представят за наследници на старата революционна организация. Това е сериозна пречка и за обективен прочит на нашата история. Едни, за да се подмазват на някаква актуална партия или просто от днешни политически пристрастия, идолопоклоннически анализират организацията или организациите от 1893-1934 година. Други, под влияние и на съвременните между- партийни вражди, за да доказват, че техните политически опоненти и в исторически план са били вредни и са носители на негативна традиция, очернят историческото ВМ(О)РО. Това се случва, като прибавям и още един голям проблем, а това е подмяната на идеалите на революционната организация, за да е тя съизмерима с днешната етнонационална реалност в Република Македония.

Напоследък, на фона на борбата срещу ДПМНЕ, отделни автори, пооткрито или завоалирано атакуват историческото ВМ(О)РО, заради българщината. Ние трябва да се досетим, че атаката е и към ДПМНЕ, което ползва въпросната абревиатура. Стоян Андов имаше серия такива статии в списание „Фокус“, а в последните седмици, макар и да не е противник на настоящата власт, но все пак е със СДСМ- произход, вече и ре-

жисьорът Дарко Митревски хитро и коварно в „Нова Македония“ пише срещу БМОРК/ТМОРО/ ВМ(О)РО, цитирайки отделни документи, напомнящи българския характер на организацията, пот хвърляйки и цитати на Мисирков. Коментарите на Митревски са посочване на правилната визия за бъдещето на Македония, от страна на Мисирков, срещу неправилната на ВМ(О)РО. Около това може да се дебатира и в крайна сметка, не може да се оспори правотата на Мисирков, във виждането, че една българска Македония, обединена с България или в някакъв автономистки вид, няма да бъде допусната от другите балкански държави и от някои Велики сили, но Дарко очевидно не може да асимилира в себе си процеса на естественото раждане на преобладаващата българска идентичност в Македония.

Става все по-ясно, че поне едно крило на сърбо/югомакедонизма навлиза в нова фаза, в която не само ще се отказва от историческото ВМОРО, но и ще го атакува, въпреки че тази организация, беше изключително подло злоупотребена от югокомунистическата клика за утвърждаване в новата македонска република на македонистичната доктрина в сърбоманско-югославски вид.

В Македония има албански, турски, ромски, влашки, сръбски, мюсюлмански партии, само българска няма. Без да се връщаме в историята, какви са съвременните измерения на този казус? В ситуация когато на основа на различни партийни принадлежности, но в рамките на общата им класова принадлежност, едни българофоби репресират други, българите трудно ще извоюват своите права и ще станат част от институциите, без участие в политическия живот на държавата, в която живеят. С любезни покани от ДПМНЕ, от СДСМ и от други партии, българи да влизат в техните кандидатски листи, няма да стане. Не само заради очевидния отчасти фашизоиден антибългарски характер на двете най-влиятелни, а и на много други, партии в Македония, но и заради това, че огромната маса от хора, разни послушковци на лидерите, чакат на ред, да видят имената си в изборните листи на места, които гарантират влизането им в парламента или в общинските съвети. Ако това не стане, тогава поне да им се намери работа (по-скоро заплата) в някое държавно или общинско предприятие.

По-конкретно обръщение към етническите българи досега имаше единствено от формирания преди няколко години Граждански алианс за позитивна Македония, в който е и бившият министър-председател

от СДСМ Владо Бучковски. На учредителното събрание на тази партия той подаде ръка на македонските граждани с българско самосъзнание, обещавайки, че ще защитава тяхното право, свободно да декларират в обществото собствената си етническа идентичност и като българи да членуват в тази политическа партия, която настоява България да е най-големият македонски съюзник по пътя на интеграцията на страната в Европейския съюз и в НАТО.

Някъде непосредствено преди последните избори, ми се обади един познат, член на ръководството на Алианса за позитивна Македония и принадлежащ на етнос с релативно по-малка численост в Македония, искайки да се видим. Започнахме разговора и той ми каза, че те са подготвени да се борят българската и всички други етнически общности в страната, да бъдат вписани в македонската конституция, наред с другите етноси, които са там, но реакции и отговор от българското население в Македония нямало. Казах му, че мога да говоря само от мое име, продължих с това, че имам притеснения около самата тяхна партия, да не е „опозиционен“ проект на властта, защото един от нейните учредители, Минчо Йорданов (интимно уж доста близък до българщината, както ми бе казано), финансира и проправителствения вестник „Нова Македония“ и че избраният за техен пръв председател, Люпчо Зиков, в медията, където е главен и отговорен редактор, заедно с поне още една журналистка, доста подигравателно третират българската идентичност и България. Благодарих за желанието българите да бъдат вписани в конституцията, но казах, че за мен лично това не означава кой знае какво и че може би е по-добре никакви етноси да не се споменават в най-високия държавен правен документ. И това, че за мен истинска крачка към преодоляване на стереотипите спрямо българите и тяхно интегриране в обществото, би било, ако се заговори как и защо те имат такава идентичност в исторически план, колко е присъствала българщината в Македония и ако се каже каква етническа принадлежност са имали личностите, които поне на думи, са духовният темел на македонската държавност, а някои от тях се споменават и в македонския химн. Приключих с това, че за мен по-голяма крачка напред е да се повдигне въпросът за обективирането на историята в Македония, отколкото българите да бъдат вписани в македонската конституция. По-важно ми е историята да е обективирана, защото тогава и въобще да няма българи в страната, ще намаляват и антибългарите, хората ще имат по-реална представа за това, как са текли

процесите, свързани с идентичността на територията, на която живеят и как са дошли до фазата, в която са сега.

Забелязвам, че имаш критично отношение към много от тези, които днес се определят като българи в Македония?

Освен че знаят как се е чувствал Гоце Делчев, македонските граждани с българско самосъзнание, средностатистически, не се различават много от другите обитатели на страната, в която живеят и от съдържанието на доминантните обществено-политически течения в Македония. Еднакво, ако не и още повече от другите, мразят, опростяват, пристрастяват се и чакат това, което уж искат, да им падне от небесата, или в конкретния случай – България с твърдата, а от части, и да си признаем, по времето на първото управление на ГЕРБ, отмъстително-реваншистка политика спрямо Македония, да промени обстановката в македонското общество.

Забелязвам, че определени българи в Македония, свикнали от 90-те години, да гласуват за старото ВМРО-ДПМНЕ на Любчо Георгиевски, а още повече – срещу СДСМ и срещу до не отдавнашния лидер на тази партия Бранко Цървенковски, и по-нататък си гласуват за ДПМНЕ, сега под ръководство на Никола Груевски. Други, гневни на многото антибългарски постъпки на ДПМНЕ, както и на определени репресии върху тях или върху техни близки и може би поради други мотиви и съображения, започват да гласуват и да агитират за българофобите от СДСМ. Тази душевна, а може би и не само душевна корупция, на която сами се подлагат немалко българи от Македония, много от които, подобно на официалния македонизъм, подразбират идентичността си, преди всичко като нужда да мразят различните и да бъдат в положение на непрекъсната конфликтност спрямо някакъв неприятелски отбор, показва, че зад тяхната привидна непримиримост с антибългарския, а и с всякакъв вид македонизъм, фактически стои едно максимално (психологическо) съобразяване с най-негативните черти на същия този македонизъм: омразата, тоталитарността, фанатизмът, фиксацията, праволинейността и опростяването.

В този смисъл как виждаш политиката на България към Р Македония?

Идеята на българския министър-председател Бойко Борисов, в първия му мандат, неговото правителство да поиска БАН да подготви материали по „македонския въпрос“, е също като да дадем на някакъв тех-

ник или майстор, пенсионирал се през 60-те, 70-те или 80-те години на миналия век и след това никога вече не работил в занаята си, да поправя днешните най-модерни компютри, телевизори и джиесеми. За тези научни среди – за ръководителите и определени членове на Института за исторически изследвания при БАН, а особено за предишния директор на тази институция, времето е спряло някъде по средата на Студената война. Речниковият запас на въпросните соцноменклатурчици, темпото и начина им на мислене, както и решенията, които предлагат, са в духа на този „прекрасен“ период. Повечето от колегите им в Скопие също така са на много „високо“ ниво, но те имат още един проблем – какво да правят и как да интерпретират документите и декларациите за собствената идентичност на нашите общи исторически личности.

Като казвам всичко това, имам предвид определени български и македонски историци, които често се появяват в медиите да коментират „македонския въпрос“, част от които членуват в БАН и в МАНУ. Все пак има някаква надежда, защото БАН и МАНУ вече контактуват, а двете академии неотдавна имаха обща научна конференция в Битоля, на тема – историята. Значи заедно с председателите на БАН и МАНУ, определени индивиди сред академиците от двете държави, все пак са подготвени за диалог, макар и да не съм съвсем сигурен, доколко и те или част от тях, наистина не само физически живеят в днешното време и се възползват от съвременната научна методология.

Съществуват ли възможности за нормализиране на отношенията между България и Македония и какви са те?

Като говорих по един повод за Али Ахмети, споменах и Николай Василиевич Гогол, хора живеещи в различни векове и слава Богу, характеризиращи се с твърде различни духовни хоризонти, но като се докосваме до досиета, дирижирани преходи и до насърчаване на постоянно обтегнатите отношения на Македония със съседните страни, от българското публично пространство внезапно изплува образа на един Хлестаков. Той притежава три десарски хански псевдонима и завидно количество душевен дебилизъм. Този беземоционален, суетен и весело-повърхностен мним „ревизор“, вампиролог и професор, заедно с още няколко коментатори и монополизатори на македонската тема в българския публичен живот, повярвали си на ролята на големи патриоти, поставени, подставени и насъсквани от някакви служби, обслужват интереси, които видимо от резултатите им и от истинските ревизорски разслед-

вания, не само че не са в посока на сближение между Македония и България, а единствено засилват българофобията в югозападната българска съседка. Може би точно това е и целта на тези, чиито кукли на конци са въпросните „личности“.

Нужни са нови сили, съвременни и начетени учени и политици, както и истински граждански общества. Да се подпише този договор за добросъседство, но на равнопоставена основа, а не едната страна да (иска да) унижава другата. Политиката на предишното правителство на ГЕРБ, за ветото на България спрямо предприсъединителните преговори на Македония за влизане в ЕС, беше пагубна и отблъскваща. Служебното правителство на Марин Райков, по-точно той като премиер и министър на външните работи, ползваше изключително агресивна и нетолерантна реторика спрямо Македония. Лошото е, или поне впечатлението ми е такова, че правителството на Пламен Орешарски, с външния министър Кристиан Вигенин, също условяваха с подписване договор за добросъседство, като е един вид вето. А последният служебен български премиер, Георги Близнашки изключително дипломатично си позволи да каже, че в Македония текъл процес на ребългаризация, видим очевидно само за него или за неговите (първосигнални) суфльори. Нещата, които изброих не обективизират историята, нито спират българофобията в Македония, а само засилват и иначе традиционния инат, а с него и антибългарските настроения и прикриването на историческите факти.

Обаче тук има и нещо друго, най-важното според мен – кой ще определи кога е подходящият момент, какви са правилните стъпки и с кое темпо да се ходи в опита за промяна на масовото съзнание, относно историята и въпросите около идентичността в Македония!? Когато говорим по тази тема, трябва да имаме предвид, че и в други държави, та и в България, има разлика между масовото съзнание и утвърдените факти за определени исторически събития и личности. Управляващата в македонската държава ДПМНЕ, министър-председателят Никола Груевски и директорът, до своята смърт на Държавния архив на Република Македония, Зоран Тодоровски, на практика позитивно представят забранените за споменаване по времето на Югославия Тиквешко и Охридско-Дебърско въстание, както и Тодор Александров и други атакувани или нарочно забравени от югокомунистическата пропаганда исторически личности, но в това което е информация за масовата публика, прикриваха, прикриват или показват като страничен и маргинален факт – българската

етническа принадлежност на предпоследния водач на ВМРО, на други революционери и на въстаниците от съпротивата срещу великосръбската власт през 1913 година. Прикриването или маргинализирането на българската идентичност на Тодор Александров, Христо Татарчев, Васил Чекаларов, на Павел Шатев (до завоя му към политиката на Коминтерна), на въстаниците от Тиквешкото и Охридско-Дебърското въстание, не е честно. Но нека да си зададем въпроса, какво ще се случи, ако официални лица на македонската държава признаят българския характер на въпросните личности и събития, по начин директно атакуващ масовото съзнание, какъвто преобладаващо се желае в България!? Този въпрос никой не си задава в средите на определени бивши и настоящи, крайно агресивни, еднопосочни и без почти никаква мисъл за тактика български евродепутати и повечето етнически българи в Република Македония?!

Тук всяко опростяване е пагубно, особено за България, защото така тя самата изключва възможността да влияе в Р Македония.

Имаш ли желание да кажеш нещо на управляващите от двете страни на границата?

Македонските политици трябва да разберат, че България не може и няма постоянно да търпи разни шовинистични провокации и държавно-спонсорирани фашистки „Трети полувремена“, а още по- малко уж гъвкавите опити всичко това да се релативира.

И с най-добронамерени очи ако се гледа към Македония, няма как да не се забележи един тренировъчен процес, една жестока и целенасочена дресура, на която македонската образователна система и македонските медии, политици и историци подлагат населението – македонската идентичност да е евфемизъм, за да си остане небългарска. И не само да си небългарин, а – антибългарин, да се мразят българите!!! Така беше по югославско време, така е и сега. Не българин, а няма нормален човек в света, който да търпи и премълчава това. Може би българските изисквания за демократизирана Македония, много често подсъзнателно търсят – ребългарзизирана Македония, без формално така да са формулирани думите и изреченията, което, дори и когато е деликатно намекнато, е един вид вербално неуважение към свободната воля на хората и действа отблъскващо. Все пак македонската държава и македонското общество, заради самите себе си, а не заради България или заради която и да е съседна държава, трябва да преодолеят този Иванпавловски рефлекс... и ако има възможност, най-доброжелателно го казвам, поне да

се запитат, кой и с каква цел го е наложил на времето... и какво е имало преди него.

Република Македония в държавно-институционализираната си форма на съществуване, е българофобска страна, а в тълкуванията на историята е крайно, крайно необективна и селективна, най-много за сметка на българския етноним!!! Като неин гражданин с българска етническа принадлежност, за мен е трудно в патриотичен смисъл да се идентифицирам с държавно-институционализираната форма на Република Македония, такава каквато е сега. Но въпреки моите лични сблъсъци с омразата на държавата и на нейната („тайна“) полиция, а някога и с македонисткия шовинизъм на битово ниво, през ум не ми минава да твърдя, че мнозинството македонски граждани или мнозинството от хората, смятащи се за етнически македонци, са българофоби. Не трябва българската политика и българското общество да си позволяват обобщаващо негативни внушения и подигравателни намеци към Македония и към всички македонци, или постъпки, които могат да бъдат така тълкувани в съседната страна, чиято територия е част от просветителски мисии, от възрожденски и революционни борби, водени в името на българските идеали, в които са участвали или за които са давали подкрепа, някога дори и животите си, предците на много днешни македонски и български граждани.

В Македония има хора, които не се смятат за българи, но не отричат българщината на Гоце Делчев и на историческото ВМРО, дори и на свои предци в семействата, не говорят за етническо разделение българи-македонци, през XIX или през първата половина на XX век и искат обективизация на историята. Може ли с тях, с този тип етнически македонци, но и с други македонски граждани, да се създаде партньорско и приятелско отношение, или не може?! Напълно вероятно е, една част от тези македонски граждани, които все още не знаят за българското самосъзнание на Гоце Делчев, в бъдеще да разберат този факт и да го признаят пред себе си. Дали до неотдавнашната, а може би и сегашна?! българска политика на ултиматуми, помага(ше) или не, въпреки декларациите и желанията, по-бързо в Македония да се сбъдне този процес на разбиране какъв е бил Гоце Делчев – е легитимен и важен въпрос. На този въпрос трябва да отговорят, не само политиците и историците, и не само политиците-шовинисти антизападно настроените, КГБ-истки

историци, а трябва да се потърси мнението и на философи, политолози, социолози, антрополози... и психолози.

Твоето пожелание към отчуждените и объркани спрямо себе си братя и сестри от България и Македония?

„Времето е в нас и ние сме във времето; то нас обръща и ние него обръщаме“, е казал Апостолът на свободата Васил Левски. Каквито сме ние сега – какви действия превземаме; дали конформистки мълчим за омразата в нашия двор; поставяме ултиматуми или обичаме, но истински, и не декларативно, и за национални и националистически цели; успяваме ли да намерим неконфликтен и градивен начин чрез който представяме нашите идеи и възгледи – такова ще ни е и бъдещето, такава ще ни е околната среда, такива ще са ни вътрешните огледала, междучовешките и междудържавните ни отношения...

Сп. „България Македония“

Виктор Канзуров е роден през 1971 г. в град Скопие. Следвал е философия в Скопския университет „Св. Кирил и Методий“. От 1999 г. е журналист във вестниците „Македонско дело“, „Вечер“, „Старт“, „Нова Македония“ и www.tribune.eu.com. В момента е журналист на свободна практика.

Обезличеният Гео
Автор(и): Ивайло Динев

Голяма част от културната ни история все още не може да се измъкне от клишетата, наслоени през периода преди 1989 г. Затова навярно всеки би се съгласил, че постановка за Гео Милев в посткомунистическа България би трябвало да представлява събитие в театралното изкуство. Възможност за едно ново осмисляне на големия български поет. За жалост, постановката „Гео“ на Иван Добчев, изиграна в „Народен театър“, е събитие само от пародиен характер. Събитие, което нанася нови клишета и нов цвят пропаганда.

Забравете всичко, ама всичко, което сте чели от и за Гео. Вижте какъв е Гео на Добчев – объркан, почти смахнат индивидуалист, написал поемата „Септември“ след като изпива цяла тенекия с вино. Наистина ли авторът е бил подобен човек?

Нямаме претенции настоящият текст да бъде четен строго като театрална критика, а като исторически и политически анализ на съдържанието на постановката[1], сравнявайки идеите в творчеството на Гео и времето, в което пише, с представеното в „Народен театър“.

Гео – „сепаративен егоист“

Поетът излиза на сцената от ада с тирада за разликата между интелектуалците и интелигенцията. Първите не се занимават с политика, а политиката се занимава с тях. Докато вторите са служители на властта, придворни на диктатора. Гео продължава с цитати от Ницше, „най-големият мъдрец на модерността“ и казва, че творецът винаги трябва да бъде един пръст над масата!

Ролята, изиграна от иначе талантливия актьор Леонид Йовчев, е на човек, следващ романтичната традиция за разрив между творец и маса, между качеството и количеството, между самоназоваващи се за „добри“

1 Уточняваме, че настоящият анализ е на съдържанието на постановката, но не и на книгата „Една и съща нощ“ на Христо Карастоянов.

и „гении“ и „лошите“, „обикновените“. Поетът е представен по-скоро като отдалечен от реалността, занимаващ се не с изкуство за живота, а с изкуство заради самото изкуство. За подобно разделение много упорито настоява и Георги Каприев,**написал първата рецензия** на постановката и отъждествил я като „връх на няколкогодишно търсачество“. Милев не просто стои над и встрани от масата, но и от политиката изобщо, според Добчев и Каприев. *„Интелектуалецът (винаги в единствено число)... сочи пътя, по който има смисъл да се върви.“*, за разлика от интелигенцията, която обслужва масите. В постановката няма и помен от идеологическите сблъсъци на времето, политическата активност всред хората и в крайна сметка политическото убийство на поета[1].

Гео – пиян рецитал

В друго централно действие поемата „Септември“ е снишена до подигравка. Текстът се рецитира от пияния и залитащ Гео. Животът е илюзорен. Пред поета в стройна редица като черноризци са застанали анархистите, следващи всяка дума на диригента си Милев. Два метра зад поета е антагонистът Гешев с чадър в ръка, мъдър, тежък и мрачен, слуша и от време на време подсказва как да бъде продължена поемата. Гешев – лицето на държавната репресия – подсказва радикалните думи на поемата, заради която е убит Гео. Това не може да бъде нищо друго, освен пародия.

В търсене на Гео

Смятаме за ненужно да цитираме поемата „Септември“, за да докажем нейната политичност и социалната ѝ критика. Затова ще се върнем назад, към периодите преди предложеното от Добчев „пиянство“ и запознанството с анархистите, тези мрачни герои на постановката.

В статията **„Българският народ днес“,** публикувана в списание „Везни“ през 1921 г., четем:

Всички до днес управлявали партии са вече окончателно дискредитирани в очите на народа. Тяхното безчестие ги обединява в една обща гнила купчина

1 Същият наратив присъства в рецензията на театралната критичка Виолета Дечева, която счита за голямо предимство, че спектакълът не е политнал към „анархо-левичарство или просто към евтини партийнополитически референции“, а към „най-старата опозиция“ интелектуалецът/мислител срещу властника. Виж: **http://www. kultura. bg/bg/article/view/24300**

слама, която трябва да се изгори, защото те — всички досегашни „политически дейци“ — нямат нищо общо с народа.

Гео не само заема позицията на критикуващ политическата класа, но е и в защита на народа, *„в недрата на когото дреме енергията на неговото бъдеще“*. Милев вижда потенциала не в партийните дейци, чиято вечна цел е само *„борба за власт“*, а в народа и излизането от неговите недра на *„нови хора“*, които ще *„донесат неговото обновление. Нови хора! И нов девиз: честност и труд! Само този нов девиз, този нов принцип — трудовият принцип — ще обедини българския народ“* от села и градове.

Този иначе толкова безидеен и профанен, поне според постановката, Гео Милев, всъщност търси политическо и обществено обновление в държавата, начертавайки как това ще се случи. Дотолкова е един пръст над масата Добчевият Гео, че истинският Гео определя масата за носител на новото и бъдещето.

В статията **„И свет во тме светится...“,** публикувана в списание „Пламък“, четем:

> *Днес не е време на розови сънища и лазурни блянове. Времето е жестоко – и праща поезията в изгнание. Днес има само Народ и Човек. Човекът пред лицето на Народа. Човекът посред Народа. Поетът добива своето истинско призвание: да бъде преди всичко и само – Човек. Човек посред Народа. Ний не можем да останем глухи зрители пред народната трагедия – унесени в нашите неземни блянове, потопени в нашите дребни чувства.*

Лявото при Гео

В голяма част от прозата и поезията си Гео Милев описва света двуполюсно. От едната страна са бедните, робите, пролетариите, а от другата – фабрикантите, държавниците, кокетните буржоа.

Още в *„Грозни прози“*, писани докато е в Германия (1918-1919), Гео изобразява реалността амбвивалетно – от едната страна са улиците в крайните квартали, манифестациите на пролетариите, бунта и гибелта им:

> *По всички ъгли... вестникопродавци с тежък сноп вестници под мишница. Старци с късо продупчено на лактите палто, жени с големи скъсани обуща, които зеят от края на тротоарите право срещу кресливите витрини на магазините. Беднота от скверните улички на предградията. Пролетарии. („Смърт“)*

От другата страна са държавниците, военните, фабрикантите, капиталистите:

Трикольорни рапсодии на мъртвото време. Конквистадори на цивилизацията. Хусари на плячката. Легални легати на мира. Преторианци на позора. („Савонарола“)

Старият живот… Вечно забързани търговци и запотени борсови спекуланти, ароматни дами с кученца, слугини с кошници, гувернантки, водещи детски колички… („Марсилеза“)

Зловещото тракане на картечниците… Картечниците псуват разярени. („Любов“)

Фигурата на утопичното бъдеще е *Червената обетована земя на свободата:*

Всички пътища водят в Рим. Само един води в рая: пътя на Свободата… Хиляди знамена, безброй – развени над нашето празнично шествие. Другари, братя, народ… Червените знамена на май и труда, и великото бъдеще…Червената обетована земя на Свободата. Ханаан на Труда. („Май“)

Политическите сблъсъци в Германия не са пропуснати от автора. Споменати са убийствата на Роза Люксембург и Карл Либкнехт, дейци на крайнолявата немска партия „Спартакус“ и погребението им, което започва с *милионно шествие с червени знамена. („Погребение“)*

Едно голямо червено знаме, издигнато над покрива, все още се развява и гордо плющи сред воя на зимния вятър… („Марсилезата“, 193)

В своето „Експресионистично календарче за 1921“, поетът работи отново по посочената дихотомия. Там използва символи („знамена“, „пролетта“, „комини“, „червения щит“, „борба“), дълбоко свързани с левите идеи:

Хиляди фабрични комини застягат лазурния кръг на кръгозора…
Ето сивите знамена на глада, наведени за молебен сред бранните поля на пролетта.
Начало!
Ето червения щит на слънцето в нашите черни ръце.
Ний го издигаме смело – напред – към борба.
Слънцето.
И в този миг: ето първия пролетен гръм.

В месец юли Гео пише за страшния *„рев на глада и праведния гняв!“.* В месец август: за *духовна свобода, човешкото братство* и *всемирното равенство.* През ноември се градят барикадите от *сандъци, бурета, бали с хартия: о плющене на жилавите мускули – барикади, с червени знамена над тях...* И разрязва времето между Вчера и Утре, между Старото и Новото, между робовладелците и робите, между демокрацията и утопията. *Ние градим барикади, ний копаем вал: между Вчера и Утре. Спартакус!*

В поемата „Ад“ сред крайните квартали крачат пролетариите с кухи кореми, *„изпъната кожа на стар барабан“*:

Глад!
Глад!
Глад!
Глад,
без да чакаме
Глад,
неоплаквани
Глад
е съдбата ни
Глад!
Глад!
Глад!
Глад!

В същия град, друг свят живее чрез „богатство дружно с разврата...

от полуголи моми,
горди
лордове,
сити
банкери,
офицери,
велможи,
и прочее скотове
– О!“

Още от началото на работата си в списание „Пламък“, Гео често навлиза в социално-политически полемики. Самото списание е скъсване с традицията в българската литература и с интелигенцията, която *„свива раболепно своето знаме и отстъпва към топлия приют на еснафските идеали*

и кариеризма.“ С първия брой на „Пламък“ обявява във възвание задачите:

> *Да бъде факел, който озарява пътя към това ново бъдеще – бъдеще, в което човешкият дух ще отхвърли от себе си всяка тирания на тъмното и безочливо хищното в живота, за да се възправи най-сетне напрегнат от творчески устрем посред светлото съзнание за своята върховна човечност.*

Сред темите, често обсъждани в списанието са какво е „народ“, „демокрация“, „анархизъм“, „държава“, „общество“, „ленинизъм“.

Например, според **литературната историчка Сирма Данова**, за Гео Милев демокрацията не е нищо друго освен идеология на господството. *„Той разглежда Закона за защита на държавата като неин продукт. Изобщо Америка в текстовете на Гео Милев е името на добре контролираните от църквата модерни произведения: икономиката и законите.“*

Макар списание „Пламък“ да е определено като списание за критика, то неговата издателска политика е съсредоточена в политически теми. Често в „Пламък“ са обсъждани въпроси, свързани с движението на анархистите и идеите им („Анархизмът“, „Психология на анархиста и социалиста“, „Теория на анархизма“) и институционална критика („Държава и църква“, „Полицейска критика“, „Отворено писмо до ген. Борис Вазов“, „Олимпиада“). Зад проекта „Пламък“ стои всъщност анархистът**Георги Шейтанов**, подписващ се като Георги Василев, също герой от постановката на Добчев.

Анархисти без мисли

Шейтанов, облечен в черно, се движи с други шушукащи помежду си фигури. Това са анархистите, вдигнали държавата на крак. Представени по-скоро като карикатурни образи, лишени от плътност и съдържание. В Добчевия спектакъл сблъсъкът между държавата и анархистите е показан политически коректно като война между „наши“ и „ваши“. В един от монолозите си Шейтанов се вайка, че са допуснали това разделение. От страх постановката да не придобие политически измерения, тя превръща героите си в кухи кукли на конци, влияещи се от своите емоции или от някакъв определен ход на съдбата, а не от идеите, зад които стоят. Така самите им идеи, описвани в текстове, манифести, критика и поезия увисват. „Без бог! Без господар!“ Какви идеи ще са това, ако са инструменти на човешка емоция, на борба за надмощие?

Убиването е едно от основните действия в постановката. Убиването без смисъл, естетическото убийство или убийството като удоволствие, като емоционален реваншизъм. Окарикатурените анархисти убиват професора, който не ги харесва. Той изнася лекция пред студентите и казва, че тия анархисти трябва да бъдат избити. Шейтанов и негов другар го изчакват пред университета и го гръмват. Защо той не ги харесва? Защо анархистите отиват да слушат точно него? Какви са идеите зад едната и другата омраза? В Добчевия спектакъл няма да научим, а ще се объркаме – дали гледаме холивудски екшън-филм или български театър. А лишаването от причината за убийствата, от политическото, е лишаване от контекста на времето.

Обявеното от режисьора „мистериално“ представление крие неподозирани мистерии. Най-голямата от които бе – това Гео и Шейтанов ли са?

Както писа в края на 2015 г. театралната критичка **Гергана Пирозова**, да попитаме зрителите: „А Вие какво разбрахте за Гео?“.

Всъщност, ако не са запознати с историята на периода, на тях няма да им стане ясно какво е анархизъм, срещу кого и за какво са били анархистите тогава. Не става ясно защо държавата ги подгонва, нито защо македонстващите убиват Шейтанов. Анархизмът в постановката е действие, а не идея. Насилието от държавата е, за да се тури ред в страната, защото навсякъде дебнат комунисти, но какви са идеите на тази държава, на нейното насилие? Ред и сигурност, но не „от“ кого, а „за“ какво?

Гео – употребяваният

Тук е уместно да споменем, че според повечето литературни историци още отпреди 44-та година творчеството на Гео е същевременно изкуство за самото изкуство и изкуството за живота. След 44-та изкуството за живота е описано като постепенно осъзнаване на марксистко-ленинистките идеи, а поезията и публицистиката му, неотговарящи на политическата конюнктура, са пропускани. Така, съвсем очаквано, преди 89-та „Септември“ е основното произведение, около което се разказва творчеството на Гео. То е връхната точка, описваща кървавите събития в България и поводът поетът да стане жертва, превръщайки се в култова фигура. „Септември“ е изкуство за живота и изкуство, заради което се губи живот.

Както видяхме, в постановката на Добчев пътят е наобратно – „Септември“ е снето до подигравка, а основните идеи, проповядвани от сцената на театъра, са индивидуалистичните за сметка на груповите, елитаристките за сметка на социалните.

В обширно изследване за Гео Милев Никита Нанков, литературовед и преподавател в САЩ[1], **пише**, че наблюдава как след 1989 г. тълкуванията представят автора *„предимно като модернист и пренебрегват силните леви тенденции в творчеството му“.* Според Нанков тези интерпретации на Гео са *„също така ограничени, идеологически егоистични и наративно манипулативни, както и баснята за блудния син (*интерпретациите преди 1989-та, бел. ред.*). В някои отношения левият наратив и наследилите го посткомунистически интерпретации са така близки, както позитивът и негативът на една фотография – мисловните им схеми са сходни, само знаците им са противоположни.“*

В същия дух е критиката на **Гергана Пирозова** към Добчевия Гео:*“Кога се събудихме отново в 1948 г. Кога? Аз тук хич няма да коментирам театралния език на Добчев, защото той е нещо тленно и временно, но защо преправяме Гео, за да го намърдаме в днешния ден.“*

Проблемът на постановката възниква оттам, че сякаш е зададена цел от творческия екип да се оголят от политическото историческите личности на едно провокативно и пропито именно от такива идеи време. Историческите фигури са използвани, но не и полемизирани. Делата им остават в потайното, в нагона и в жаждата. Ние не разбираме защо Гео Милев е това, което е. Не разбираме какво се крие зад действията му и темите, засегнати в творчеството му. Единствените идеи, грубо прокламирани, са индивидуалистичната и консервативната. Творецът като един, масата като нисше множество. Интелектуалецът като живеещ за и чрез себе си. Така, за да не бъде политическа, постановката е засегнала всъщност единствено коректното политическо на днешния ден. Плашеща е и близостта между показания Гео и**публично оповестяваните консервативни и елитаристки идеи на режисьора Добчев**, за когото например „зимните (дълбоко социални) протести“ от 2013 г. на *„човека-маса“*, ни връщат *„към пещерата, към монголоидната орда, която знае само да плячкосва, но не и да сее и оре...“*, а Френската революция, падането на Берлинската стена са просто бунтове, но не и съзидателни – *„съзидатели*

1 Нанков преподава в Washington University, **Сейнт Луис**, Университета в **Блумингтън**, **Индиана**, и Университета на **Пуерто Рико**.

могат да бъдат знаещите, просветените в законите на тая цивилизация, която тук, у нас, е християнска.“

В този смисъл, постановката не казва почти нищо за Гео, но много за режисьора, за съвременното изкуство и театралните ни среди. А те, разпилени и днес във вражда между двореца на диктатора и орязването на средства за провинциалните театри, са непробудни в розовите си сънища и блянове. Наместо да превърне постановката „Гео“ във възвръщане на социалната критика, Добчев замита**Милевата критика**. А тази критика можеше да бъде съвсем на място днес:

> *Понеже не ни съблазняват милостите на държавата; понеже чувството ни води не в пътищата на кариеризма; понеже съвестта ни вика против ония парвенюта на деня, които получават места на директори и началници или седалища в комисии за насърчение на родното изкуство; понеже предчувстваме престъпник у всеки, който не е при Народа; понеже предчувстваме престъпление във всеки компромис между отделната личност и народа – затова ще останем там, дето е Народът.*

* * *

Настоящата статия нямаше за цел да покаже какъв е бил Гео Милев. Използваните цитати от неговото творчество са, за да докажем колко е противоположен поетът на представения в спектакъла образ. Нашата задача днес бе да осмислим постановката като пример как зад лозунга театър без политика, се крие всъщност грубото пренаписване на историята. В заключение, може би по-вярно ще бъде да кажем, че „Гео“ на Добчев не е пародия, а обида – към поета, анархистите и, най-вече, към зрителите.

Ивайло Динев изследва социални и граждански движения на Балканите, албанското минало и настояще. Бил е председател на три студентски организации, получавал е отличия и награди за поезия, публикувал е статии в „The Economist“, „European alternatives“, „Култура“, „Дневник“, „Литературен вестник“, и др.

Коментари (8)

- 23-03-2016|**Tsveta Andreeva**

Не съм театрален критик, но ми се струва, че „Гео“ не е постановка ЗА Гео Милев, а нещо друго. И аз очаквах да е повече ЗА Гео, исках да е повече ЗА НЕГО, защото имам ужасна нужда от това! Не мисля, че която и да било постановка би могла да представи пълноценно комплексната му и шеметно разгърнала се личност (за толкова кратък живот). Този спектакъл е само „фрагмент“. „Фрагмент значи: да не кажеш всичко. [...] Изкуството е синтез: фрагмент. Едно художествено произведение е построено не върху ясни логични елементи, а върху далечни психологически асоциации [...]“ (Гео Милев, Фрагментът). Харесва ми, че има полемика във връзка с една от знаковите фигури в българската култура на 20 век (и на всички времена, поне за мен). И тази полемика трябва да бъде по-широка, и не около една едничка театрална постановка. Алюзията на този мрачен „фрагмент“, поне за мен, е с „тази тъмна страна, която убива своите поети“ (Г. Милев, In memoriam Димчо Дебелянов)...и за съжаление не е сън, а реалност през 1925г...а и често след това...

- 25-03-2016|**Броди**

Отказах се от заглавие, взето от недовършената поема „Ад“ на Гео Милев, „ЖЕРТВА НА ГИБЕЛНА ВЛАСТ“, не върви и „...приклещени в ужаса

хилядорък...“, не че вече са използвани за тази цел или от недоверие в криворазбраното нашенско псевдо иккацу, което трудно се оразличава от празно провикване, а защото извътре ми тътне глухо:“И нахалос зовеш ти: пусни ме, спирала!“ ...

Празник ми е. След книгата на Христо Карастоянов „Една и съща нощ“ бях повече от убеден, че ще се очаква още много от творчеството на Гео Милев. Бих припомнил личните признания на Валери Петров пред Леда Милева, че преводите на „Хамлет“ и „Макбет“ от Гео Милев стоят по-добре от неговите. Чест му прави! При опелото на Христо Смирненски Гео Милев държи прочувствено слово. 1924 г. се издава „Възпоменателен лист за Христо Смирненски“ с публикуване на първата част от поемата „Ад“. Нямам възможност да пратя линк с предговора на „Антология на българската поезия“ от Гео Милев, за да почувства читателят задълбочените тълкувания на родната ни лирика. Наши политемигранти в СССР дават на Владимир Маяковский тъкмо двете поеми на Гео Милев–“Септември“ и недовършената „Ад“, а големият руски поет е настоявал да получи подстрочници, за да ги преведе. Жалко, знайна е трагедията на Маяковский...

Нямам право да коментирам постановката, защото съм далече от София и не съм я гледал, но все пак ще благодаря, че за мен беше подтик да си припомня най-значимото от Гео Милев. Но... поне по фотографиите, дано не съм в грешка, наподобява ми на смелите експерименти на Всеволод Майерхолд при постановките на „Мистерия буф“, „Баня“ и „Клоп“ от Владимир Маяковский. Приемам и вменяването в персонажа от пиесата Гео Милев склонност за пародийно и комично решаване на поставените тези в текста. Сам той приживе е очаквал неочакваното, така че е щял да се отнесе благосклонно и спрямо такова решение. Подкрепям упрека от автора на статията за непознаване на основните проблеми от учението за анахрхизма. Вече по интерент излиза куп литература и тези пропуски лесно биха се отстранили. Пък може би има скрит смисъл–чрез контрадикторно изразяване да се покаже реалният облик на това нравствено учение, а не приписваната му практика за „прякото действие“. Все пак Христо Ботев, Хашек, Марло, Сартър, Чомски, даже и Фани Ардан, която не крие пристрастията си, споделят основните възгледи на анархизма.

P. S. Зачовълка ме отвътре и нещо друго..., няма да правя изводи, но ще припомня. Тридесетте години на XX век полковник Петър Димков, народният лечител“ назначава караул в Карлово, за да спре вандалщината да се порути къщата на Васил Левски. Знайно е, че в Раднево уред-

ниците на къщата музей на Гео Милев си имаха същите проблеми... За посветлените пращам този линк.**www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=142&WorkID=3677&Level=1**

- 27-03-2016|**Иван Младенов**

Уважаеми, г-н Нинов,

статията Ви е добра за млад човек какъвто сте и може би не е безнадеждно да се опитам да споделя с Вас тежките недостатъци, които тя носи като писана от сгрешени изходни позиции. Основната е, че очаквате от постановката „Гео“ нещо като „открит урок“ по литература, от който да научите повече факти, допълващи матрицата, която вече имате в главата си. Докато всеки прочит на класическо произведение е „днешният“ прочит на това произведение, а не „исторически верният“, което е куха фраза, ние просто нямаме друг избор, освен да четем днес, със силно приближение до историческите обстоятелства, според мощта на интелекта си. На Вас Гео Милев Ви изглежда такъв, какъвто е по читанките, и – сте попаднали в капана на собствените си претенции – да не попадате в клишетата, тъкмо в тях сте се забили надолу с главата. Най-тежката слабост на статията Ви, както и на мисленето Ви за Гео Милев е, че те са плакатни, липсва им уплътнеността на знанието за това как се движи мисленето в онази епоха, кои са философските му източници, какви парадигми задават. Все още Ви липсват реални знания, не сте успели да уплътните писанието си, то е едноплановo и кухо. Защо казвам това с такава убеденост, причината е, че говорейки за Гео Милев, не споменавате другите негови, много по-убедителни стихове от „Иконите спят“ и „Железният пръстен“, вместо това, сте плъзнали поглед по второстепенен цикъл статии. А тъкмо в тези две стихосбирки, които пише от позициите на немската неоромантична естетика, Гео Милев се доближава до добър поет от средновевропейски калибър. (Експресионизмът му е външен, както и цялата му символика, която е по-скоро апологетична, а не своя). Заради младостта Ви погледнах, да ме прости Господ, Уикипедия и ... уви, намерих там всичките Ви източници, включително нещастно споменатия от Вас Никита Нанков, който не е никакъв преподавател в американски университети, а номенклатурно чедо, приело грижата на Партията-кърмилница. На всичките си студенти в началото на лекциите казвам, че информацията не е знание, а знанието не може да се вземе наготово от Уикипедия. Няма знание без усилие и изстрадване, а научаването да мислим е отрадният му плод. Без

това, няма как да разберете философ като Каприев, Вие още нямате плътност на съжденията си, все още границите на Вашия недотам правилен (гъмжащ от русизми) език са граници на Вашата крехка мисъл (да, по Витгенщайн), затова каквото виждате (чувате) – толкова знаете. И разбира се – съдите ли, съдите. Грехът на всеки млад човек, който не старостта, а опитът и страданието могат да превърнат в добродетел. Желая Ви просветление!

Иван Младенов

- 28-03-2016|**Юрий Проданов**

Текстът е отличен, полемичен, провокативен, предполагащ разговори, размисли. Прочетох го с огромно удоволствие. Първото, което ще направя е да извадя из кашоните си фототипното издание на „Пламък“ и да се заровя с удоволствие из страниците му.

Малко на смях ще кажа, че е възможно дискусията под текста тук да се раздели на провезнисти и пропламъкисти. Но по-добре е да се замислим защо по-опитното поколение (хайде да не кажа, по старото) се вглежда с пиетет към „Везни“, а по-младото (ще го кажа така) към „Пламък“. И не е ли по-добре да видим гениалното съчетание на експресионистичната естетика и социалната близост и (извинете за понятието) отзивчивост, довело до разтърсващите редове на „Септември“

Мисля си, че не трябва да придърпваме Гео към собствените си обиди, преживелици, идеологии, опити...

Колега Младенов, извинете, но бих искал да ви припомня времето на „младежките летни школи“ в средата на 80-те години, откогато ви познавам. Сигурен съм, че много от упреците, които бихте чули тогава към себе си биха били формулирани ето така: „статията Ви е добра за млад човек какъвто сте и може би не е безнадеждно да се опитам да споделя с Вас тежките недостатъци, които тя носи като писана от сгрешени изходни позиции“:)

Поздрави към всички четящи и пишещи „Либерален преглед“

- 28-03-2016|**Иван Младенов**

Уважаеми, г-н Проданов, да не говорим за нас, посочете ми една оригинана мисъл от статията на г-н Динев и аз ще се оттегля от този форум с ...удовлетворение. Хайде... Не говоря така от лошо чувство, а защото наистина виждам сгрешеността, която посочвам – в една експеримента-

торска пиеса да търсиш познатото от собствената си мисловна матрица. Бодряшкото хвалене не води до нищо плодотворно, а хубавото и аз го видях – потенциал. Оттук-нататък е нужно усилие, огромно усилие, ккоето да не идва от справочна литература. А и за Приморско не сте съвсем прав, макар че лесно бих ви дал право да мислите така, все пак там основното беше да покажем оригиналност, която по-късно при някои даде плодове, при други – не. При това бяхме оградени от чарди „цивилни изкуствоведи“, които добре си свършиха работата. И на другите си думи държа, а Вие ако искате използвайте отново формулата си, че те могат да се отнесат към младостта. Ще ги приема с уговорката, че няма да е съвсем честно към бъдещия талант.

С уважение,
Иван Младенов

- 05-04-2016|**Ивайло Динев**

Благодаря за коментарите.

Господин Иван Младенов, с почитания отговарям на Вашето мнение. Отговарям, опитвайки се да бъда колегиален.

Съвсем прав сте да реферирате към Витгенщайн, аз бих стигнал дори до Пътнам. Вашият тон е съвсем йерархичен и предубеден, но сте абсолютно сигурен, че говорите от мястото на истината. Сега, преди да кажете, че това не е така, нека видим позициите си в създадената от вас дихотомия. От мнението Ви разбрах, че светът ви е разделен на аз-преподавателят и те-студентите, младите, на които ще обясните всъщност какво е правилното. Първо, още в първия си абзац приемате ролята на опитния, който се обръща към младия, за да му каже какви са литературната история и театъра. Второ, в същото това стремглаво начало придавате на текста измислена от вас теза, която да оспорите от вече определената от Вас видна позиция. Хайде, кажете ми сега, как да вървя и да обяснявам, че не съм фашист (например), след като вие твърдите това и вече ме осъдихте. Въобразихте си, че съм търсил „открит урок по литература“ и „исторически верният“ Гео в постановката, аргументирайки се повече с биологически данни – наличието на „младост“ (без съмнение факт, на 26 години съм все пак), а не с анализирането на текста. Критиката Ви е предубедена и съвсем завързана за ролята, която навярно обожавате, за това и аргументите Ви могат да бъдат примамливи за навелия глава неопитен студент, но не за мен. Съжалявам. „Плакатен“ Гео, образ, събран от учеб-

ник, неразбиране на тежката философска мисъл на Каприев – това ли бе силата на опитния и възрастен пред неопитния и млад? Ако сте чели внимателно, защото все пак не може само да се чете, каквото искаме, но трябва и да се разбира цялото, както в началото на текста, така и в заключителните думи, съм поставил за цел критика към определен политически прочит на Гео, прикрит като мистериална постановка, излизаща наужким от политическото (както твърдят Каприев и Дечева). Сега нагазвам съвсем в ролята, от която именно произлиза моят прочит (историческа и политическа критика, наместо ролята, която Вие ми вменихте) и Ви напомням, че основният проблем в тази постановка е обличането на Гео с консервативните и елитаристки идеи на режисьора, както и последвалата апологетика на Каприев, че тази постановка излиза извън рамките на политическото и следва изконната традиция за борба между власт и интелигенция (сякаш тази борба също не е политическа...). Ако смятате, че не бива „днешните“ прочити да бъдат критикувани, просто защото са „днешни“ прочити и нямат за цел да бъдат „исторически верни“, то трябва да се откажем веднъж завинаги от критиката и да приемем всяка глупост, пък макар и широко извисявана от хората с титли, за гениално представление, невиждано от 20 години насам. То тогава ще ни остане единствено надеждата, че след 25-30 години или когато бъде вече (политически) удобно, да имаме възможността да критикуваме консервативните и елитаристките тенденции на днешната българска интелигенция. Аз обаче изисквам, с публикувания тук текст, да не бъдем тихи, когато за пореден път се изменя паметта, така както е удобно на днешния владетелски дискурс, на днешното институционализиращо въображаемо (ако се докоснем до Касториадис). Изисквам друг език, друго въображаемо, защото истината и паметта, знаете добре, се създават и използват, за да легитимират настоящото (както твърди и Холбвакс). Постановката на Добчев е част от институционализиращото въображаемо, от легитимирането му, чрез употребата на театралния език и паметта. И тази постановка заслужава да бъде критикувана именно като употреба на паметта с политически нюанси.

С уважение,
Ивайло Динев

- 05-04-2016|**Златко**

Добре казано, Ивайло!

- 05-04-2016|**Благо**

„Понеже не ни съблазняват милостите на държавата; понеже чувството ни води не в пътищата на кариеризма; понеже съвестта ни вика против ония парвенюта на деня, които получават места на директори и началници или седалища в комисии за насърчение на родното изкуство; понеже предчувстваме престъпник у всеки, който не е при Народа; понеже предчувстваме престъпление във всеки компромис между отделната личност и народа – затова ще останем там, дето е Народът.“

Кои са тези, неизкушени от милостта на държавата, избралите да останат при народа?

Всъщност повечето цитати не аргументират тезата на автора, позицията на Гео Милев е все някак „от страни“(или „над“) дихотомията „политици – народ“. Имаме Човек И Народ, Човек сред Народа. Народът притежава потенциала, възможността, но е нужно Човекът,(поета?) да „акушира“ раждането на бъдещия нов човек от недрата на народа,(масата?). Въпреки безспорно левите позиции на Гео, от едва ли не всеки негов ред лъха елитаризъм и индивидуализъм, и няма нищо по-естествено и нелицемерно от това. Нима твърдението, че интелектуалецът е част от народа не е карикатурна пропаганда, зад която прозира чисто и просто снизходително перчене...?

Овладяване на Македопърничавата
Автор(и): Жана Цонева и Петър Добрев

Българските обществени позиции и кризата в Македония от май 2015 г.

От самото си начало 2015 г. е особено турбулентна в Република Македония, където дълго време властта на десните националисти от ВМРО-ДПМНЕ изглеждаше непоклатима. От февруари месец опозиционната социал-демократична партия СДСМ започна да изнася пред публичността серия от „бомби" – изтекли аудиозаписи, инкриминиращи представители на управляващите, включително премиера Никола Груевски, във всевъзможни престъпления, сред които манипулации с изборните резултати, саморазправа с политически опоненти, масово подслушване, контрол върху медиите, огромни злоупотреби с публични средства и т.н. Впоследствие из цялата страна имаше студентски, а след това и гимназиални шествия срещу планираната образователна реформа, довели до окупация на Скопския университет и до отстъпление от страна на представителите на властта.

Събитията станаха още по-драматични през май, когато поредната „бомба" на СДСМ изобличи управляващите в прикриване на убийство от 2011 г., извършено от служител на реда. Това доведе до огромни протести в Скопие, които случайно или не съвпаднаха с кръвопролитна акция на македонските специални части срещу предполагаеми албански терористи в Куманово. Страната изпадна в политическа криза, получила някакво разрешение едва на 15 юли. Тогава, с посредничеството на представители на Европейския съюз, беше взето решение в Македония да има предсрочни парламентарни избори през април 2016 г. До края на настоящата година Никола Груевски трябва да подаде оставка, а страната да се управлява от експертно

правителство от 15 януари насетне. Част от министрите във въпросното правителство, включително вътрешният министър, ще бъдат предложени от опозицията.

С трудно постигнатия компромис от началото на 2016 г. да има служебно правителство Македония намери някаква форма на решение (или отлагане, ако предпочитате) на кризата, продължила няколко месеца и довела през май до протести, контрапротести, сблъсъци с полицията в Скопие и престрелки в Куманово. Тъй като в македонската конституция не фигурират текстове, регламентиращи служебен кабинет, оставащите месеци до януари ще са период на доста неясни договорки, които, в крайна сметка, да доведат до ставащите все по-разпространени в Европейския съюз експертни, недемократични и наглед аполитични форми на управление.

Настоящият текст обаче не си поставя за цел да прави поредния анализ на случилото се в Македония, а да разгледа начините, по които въпросните събития бяха предадени и обговорени в България. Традиционно представена в медиите с подигравателни новини за грандиозните си строежи, Македония за кратко време беше в центъра на българското внимание през май месец, за да изчезне скоропостижно след това. Ако протестите от пролетта доведоха до това Македония да стане тема на броя на вестник „Капитал“, да кажем, то решението от юли за свикване на експертно правителство дори не бе отразено като новина в изданието. Подобни развития ни карат да разгледаме медийното представяне на кризата у нас, при което през повечето време на Македония се гледаше като на страна без собствен образ. Държава, която не може да бъде мислена, без да бъде пречупена през образа на България. В остатъка от тази статия ще покажем, че*експертното говорене за Македония снема различията между либерали и националисти*. Изглежда, че наред с други щекотливи теми като ромите и исляма, Македония е въпрос, по който либерални и националистически (били те леви или десни) коментатори споделят общи предпоставки.

Без да претендираме за изчерпателност, ще разгледаме няколко примера за изказвания от водещи български политици, експерти и медии. Пропускаме многобройните маргинални националистически сайтове, в които Македония е вечна тема, но не защото са несъществени, а защото по националните медии този дискурс получи достатъчна трибуна. Например, в Българското национално радио на 27 май историкът

проф. Пламен Павлов предложи като решение на македонската криза страната да бъде преименувана на Охридска България. В същото предаване водещият **Румен Леонидов поиска** македонците да впишат в конституцията си, че там живеят *„хиляди македонци с българско национално самосъзнание, родови корени и потискана идентичност“*.

Подобни позиции могат да се чуят и на най-високо управленско ниво. Да вземем Ангел Джамбазки, който освен член на българската ВМРО, е и заместник-председател на Съвместния парламентарен комитет ЕС – Бивша югославска република Македония, както и заместник-член на комисията по външни работи на Европейския парламент. **За въпросния европейски политик** разрешаването на кризата зависи от това македонската власт *„да спре кражбата на историята ни, да спре езика на омразата срещу България, да позволи на българите в Македония да осъществяват своите граждански и политически права пълноценно“*, а виновни за ситуацията са и *„фалшивите националисти“* в България – *„с издълбани петолъчки в душите, сърцата и задниците, които прикриват носталгията си по болшевизма и „работническо-селската власт“ и произход, като за мимикрия се правят и на „патриоти“.“*

В подобен дух **българският независим депутат Велизар Енчев се изказа пред bTV**, че Македония е *„изкуствена държава, която един ден ще се разпадне“*, а езикът ѝ е *„български диалект, силно сърбизиран, даже циганизиран“*.

Джамбазки и Енчев често биват възприемани като някаква екзотика, макар да е очевидно, че силните им институционални позиции дават добра възможност за легитимация на стигащи до расизъм тези (впрочем, не само за Македония). По-интересно е, че*арматурата на тезите на либералната част от българския политически елит не е особено различна* в същността си.

В характерен патронизиращ ключ, **премиерът Бойко Борисов заяви**, че се надява *„македонският народ и политиците му да са мъдри, да си проведат избори така, както в България, и след това да се смирят“*, визирайки слизането си от власт през 2013 г.

Лидерът на ДПС Лютви Местан, традиционно схващан като „антибългарски елемент“ в българската политика, също **впрегна македонската криза в патриотичен коловоз**, изтъквайки стойността на *„българския етнически модел като алтернатива на гражданските конфликти в национален, регионален, и в по-общ геополитически план“*.

Бремето на българския човек

Без значение дали говори Джамбазки, Борисов или Местан, п*огледът към Македония винаги е по същество колониален* – референтната група във всеки един от случаите е България, а не Македония сама за себе си. Такава Македония би била безинтересна, тя е важна единствено чрез предполагаемото си „българско“ минало или чрез връзките си с българското настояще или бъдеще. Ако елементарната дефиниция за колониализъм е да държиш даден народ в принудителна незрялост и подчинение (през военни, политически и/или икономически апарати), то ясно виждаме, че Македония окупира фантазмената позиция на колония и постоянно бива поставяна на мястото на зависима от България от българския мейнстрийм политически дискурс.

България пък, според представите на българския интелектуален и политически елит, си самопридава ролята на *по-голям брат, който при нужда ще се намеси* – **теза, директно застъпена от генерал Михо Михов** (БСП), посланик на България в Република Македония от 2005 до 2009 г**.** Той заяви, че България трябва да следи изкъсо в съседство да не се стигне до гражданска война, *„тъй като носим морална и историческа отговорност.“* Отдясно се чу същата позиция. Лидерството на България на Балканите е неотменна предпоставка, независимо дали е обговаряна в смисъл на „попечителска отговорност“ или като необходимост да се докажем пред евроатлантическите ни партньори. Например, либералният политолог Димитър Бечев каза, че *„българското правителство определено трябва да предприеме някакви мерки за овладяване на ситуацията в Македония. Това е възможност за страната ни да покаже, че играе конструктивна роля на Балканите.“* Макар и темата да е Македония, фонът е една присъстваща чрез отсъствието си България, която е референтът на всеки разговор за Македония. Същевременно единствено Македония става повод да се говори за „отговорността“ на България или за „конструктивната ѝ роля“ на Балканите. Далеч по-големите регионални кризи като антиправителствените протести в Турция от 2013 г. или гръцкият фалит и сблъсък с европейските институции от последните месеци ни най-малко не провокираха подобни реакции в България. Напротив, откъслечното изказване на Бойко Борисов, че България е готова да предостави хуманитарна помощ на Гърция, бе посрещнато с бурна насмешка от същите елити, лобирали за намеса в Македония.

В **статията си в OFFNews** „Аман от македонстващи българи“ политологът Антоний Гълъбов експлицира този фон, дори и когато критикува националистическите позиции на хора като Божидар Димитров: *„Ако дори само един човек е останал верен на българските идеали, време е да се изправи и да заяви, че съдбата на Македония е част от нашето собствено национално достойнство.“* Според Гълъбов, за тази помощ няма нужда от благодарности – *„Трябва да го направим заради самите нас.“* От което излиза, че трябва да го направим дори самите македонци да не искат, но какво иска колонизираният народ винаги е било несъществено и маловажно.

Любопитна легитимация на статуквото ни предоставя **главният редактор на OFFNews Владимир Йончев**. Според него, от македонците *„половината са българофили, другата половина са сърбомани,“* а всякакви нови опити за самостоятелна идентичност са просто трагикомични. С други думи, ако България е в позицията на отговорния и доброжелатен брат, това е защото македонците сами са се докарали дотам с техните безплодни опити за самостоятелност. Това е вариант на старата колонизаторска теза, че колонизацията се прави с оглед на интересите на колонизираните. Не само е в техен интерес, но и те са пряко отговорни за ситуацията, в която се намират. Например, Йончев пише, че *„от точно 100 години, когато сръбската войска е изместила оттеглящата се българска войска от Вардарско, македонците водят спор дали е по-добре, ако пътят им е с България или със Сърбия“*. Авторът допуска, че Македония все пак може да бъде колония не само на България, но и на Сърбия. За някаква самостоятелност и самодостатъчност разбира се не може да става дума.

mk=bg-eu

В **редакционен коментар от 15 май** вестник „Капитал“ пробва да анализира македонските проблеми отново през българска призма, наричайки България *„нещо като Македония-Light“* – за което *“можем да сме безкрайно благодарни на Европейския съюз“*.

Същевременно изданието съжалява, че България не може да се включи по-активно в решаването на кризата при съседите, тъй като *„няма сили да се намеси именно в най-важната област, която проваля Македония – демократични ценности, върховенство на закона и разума.“ „Това са трите неща, които София най-малко може да изнася. И затова, когато няма за какво да говорим, ще пращаме командоси да ни пазят от митичните македонски терористи.“*

Макар наглед да критикува „националистическия“ и милитаристичен подход на хора като Михов, „Капитал“ има принципно същите съображения – на Македония следва да се помага поради нейната изконна несамостоятелност, но по друг начин – чрез „демократични ценности“, за жалост дефицитни и у нас.

Трябва да се отбележи, че във **вече споменатата тема на броя от 22 май** „Капитал“ обръща сериозно внимание на чисто македонски гласове, но прекарани през експертния поглед на изданието, за да може в крайна сметка отново да се направят вездесъщите паралели с България – *„в България има всичко, което измъчва Македония – намеси в правосъдието, нездрави медии, корупция, етническа партия със съмнителна роля. Само че при по-малката западна съседка това е умножено по много и е далеч по-брутално заради липсата на възпиращото влияние на ЕС, което да държи нещата в някакви граници на приличие. А също и да предпазва от прекомерни провокации от Русия и други играчи с амбиции на Балканите.“*

Чисто македонският образ се разлага преди да се е появил, за да разберем, че Македония е просто България, но без Европейския съюз. Съответно страната е интересна само дотолкова, че да напомни за „опасността“ от Русия и за нуждата от още либерални реформи у нас.

Геополитическият разум е споделен и от дясно, и от ляво (макар и с обратен знак що се отнася до противопоставянето ЕС-Русия). Използвайки абсолютно същия подход, представители на про-руската левица в България опитаха да анализират Македония дотолкова, доколкото, според тях, тя е част от глобалната западна игра за намаляване на руското влияние на Балканите и специално у нас. **В интервю пред „Гласове“ доц. Иво Христов заяви**, че *“Македония в момента ще играе тази роля, която играе България в опитите да бъде дестабилизирана Русия, в частност нейния проект за износ на газ в западно направление“*.

Карта от 1877 г., показваща предполагаемите български етнически граници, включващи Македония, които впоследствие ще станат основа на Сан Стефанска България. 138 години по-късно, българският интелектуален елит изглежда продължава да мисли в нейните рамки.

Същевременно Христов прави драматична фактологическа грешка относно генезиса на протестите в Македония. Подобно на стария виц „компоти, не компютри“ (само че без да е смешно), Христов каза, че конкретният повод е бил *„убийството на протестиращ срещу правителството*

на Груевски заради инсинуациите срещу лидера на опозицията Зоран Заев“. Обаче убитият не беше протестиращ срещу Груевски, а негов привърженик. Самото убийство не бе повод за майските протести, а разкритието, че извършителят е прикриван. Убийството пък нямаше никаква връзка с инсинуациите срещу Заев, пуснати от Груевски в отговор на „бомбите“ на СДСМ четири години по-късно. Но какво тук значат някакви си исторически факти и каузалност за събитията в Македония, важното е, че чрез нея можем да разкажем далеч по-важни неща за България и нейната позиция във вечното, аисторично геополитическото противопоставяне на Великите сили. Всяко раз(по)лагане на конкретни, диахронни процеси и събития в абстрактна и синхронна разказвателна структура сочи към наличие на мит. По темата „Македония“ експертиза и митотворчество се припокриват.

В статията си „Македония в „атлантско-сибирска магла“ за списание „Тема“ Калин Първанов прави по-сложна двойна връзка с България. От една страна, Македония е представена като *„машина на времето“*, защото е носителка на *„българския вкус преди 30 години“*и е автентичната селска държава от миналото (точно както в колониалната еволюционистка антропология са функционирали туземните племена като прозорец към миналото на „по-напредналите“ народи). От друга страна, Македония изпъква като изненадващо по-развита от нас – с по-добри пътища, повече и по-добре усвоени евросредства, по-висока покупателна способност и т. н.

Подобно на Иво Христов, Първанов бърка хронологията на събитията, довели до големите протести от май месец, което изглежда се вписва в тенденцията българските автори да се съсредоточават много повече върху сравненията с нашата страна, отколкото върху чисто македонската проблематика. Но все пак трябва да отбележим, че за разлика от либералните националисти, за които Македония е просто неадекватно копие на българския си попечител, у Първанов тя функционира *и* като модел за (първо)образа. Това ѝ придава атом самостойност. Заради това анализът му е по-различен и по-сложен от гореизложените, макар че необходимостта на сглобката България-Македония остава централна за автора.

Доста сходна беше ситуацията при предната голяма македонска криза – войната с албанските сепаратисти от 2001 г., когато отново, вместо реално случващата се трагедия, по-важни за българските медии

бяха „историческата ни отговорност“, както и тогавашната предизборна кампания в навечерието на идването на Симеон Сакскобурготски на власт.[1] Вероятно така ще е и при евентуална следваща криза в Македония, поне докато за хората, доминиращи българския публичен дискурс, тя не добие образ на реална държава, а не просто на наше колониално отражение.

ПЕТЪР ДОБРЕВ

Петър Добрев е журналист и докторант към Исторически факултет на Софийския университет.

1 Виктория Митрова, Въоръженият конфликт в Македония от 2001 г. на страниците на вестниците „Дума“ и „Демокрация“, под печат.

Хитлер срещу Сталин: кой е бил по-лошият?
Автор(и): Тимъти Снайдър

Докато си припомняме освобождението на Аушвиц от Червената армия на 27 януари 1945, може би ще се запитаме: кой е бил по-лошият, Хитлер или Сталин?

През втората половина от двадесети век американците бяха приучавани да виждат в лицето както на нацистка Германия, така и на Съветския съюз, възможно най-големи злини. Хитлер е бил по-лош, защото режимът му е практикувал безпрецедентния ужас на Холокоста, опита за изличаване на цял един народ поради расови основания. Но Сталин също е бил по-лош, понеже режимът му е унищожил далеч, далеч повече хора – десетки милиони, както често се твърдеше – в безкрайната пустош на Гулаг. В продължение на десетилетия, та дори и днес, тази сигурност относно разликите между двата режима – качество срещу количество – определяше основните правила на политиката на паметта. Дори и историците на Холокоста обикновено приемаха като даденост, че Сталин е унищожил повече хора от Хитлер, поставяйки по този начин самите себе си под още по-голямо напрежение да доказват специалния характер на Холокоста, тъй като това е нещото, което прави нацисткия режим по-лош от сталинисткия.

Дискусиите около цифрите могат да притъпят усещането за ужасяващия личен характер на всяко убийство и невъзстановимата загуба на всяка смърт. Както знае всеки човек, изгубил близки, разликата между нула и едно е безкрайността. И макар че е трудно да се осъзнае това, същото се отнася и до разликата между, да речем, 780,862 и 780,863 – което е най-точната сегашна оценка за броя на хората, унищожени в Треблинка. Големите цифри имат значение, защото са сбор от малки цифри: с други думи, скъпоценни индивидуални животи. Днес, след повече от две десетилетия достъп до източноевропейските архиви и благодарение на работата на германски, руски, израелски и други учени, ние можем да решим въпроса с цифрите. Общият брой на убитите от герман-

ците лица, не участващи във военни действия – около 11 милиона – е приблизително онова, което мислехме [преди това]. Общият брой на цивилните лица, унищожени от съветите обаче, е значително по-малък от онова, което смятахме някога. Но, след като сме казали това, трябва да уточним, че въпросът за качеството е по-сложен, отколкото го мислехме преди. Масовите убийства в Съветския съюз са включвали мотивации, особено национални и етнически такива, които могат да се намират обърквашо близо до онези на нацистите.

Оказва се, че, с изключение на военните години, много голям брой от хората, които са попадали в Гулаг, са излизали от него живи. Съдейки по съветските архиви, които имаме на разположение днес, броят на хората, които са умрели в Гулаг между 1933 и 1945, докато и Сталин, и Хитлер са били на власт, е от порядъка на един милион, може би малко повече. Общата цифра за целия сталинистки период е най-вероятно между два и три милиона. Великият терор и други съветски акции са убили не повече от един милион души, може би малко по-малко. Най-голямата човешка катастрофа на сталинизма е гладът от 1930-1933, в който умират повече от три милиона души.

От умрелите от глад, онези приблизително 3.3 милиона жители на Съветска Украйна, умрели през 1932 и 1932, са били жертви на преднамерена смъртоносна политика, основаваща се на националността. През ранната 1930 Сталин обявява намерението си да „ликвидира“ заможните селяни („кулаци“) като класа, така че държавата да бъде в състояние да контролира селското стопанство и да използва капитала, извлечен от селските области, за да изгражда промишлеността. Десетки хиляди хора са разстреляни от съветските служби за сигурност, а стотици хиляди – депортирани. Онези, които остават, губят земята си и често остават гладни, докато държавата изземва храната им за износ. Първите жертви на гладна смърт са номадите от съветски Казахстан, където умират около 1.3 милиона души. Гладът се разширява и до съветска Русия, достигайки върха си в съветска Украйна. Сталин иззема зърно в съветска Украйна с пълното съзнание, че такава политика ще убие милиони хора. Като обвинява украинците за провалите на собствената си политика, той нарежда изпълняването на цяла поредица от мерки – като например затварянето на границите на тази съветска република – които правят масовата смърт неизбежна.

През 1937, когато визията му за бърза модернизация започва да засича, Сталин нарежда провеждането на Големия терор. Тъй като сега вече разполагаме със заповедите за разстрел и квотите за унищожаване, недостъпни по времето на Съветския съюз, то знаем, че броят на жертвите не е от порядъка на милиони. Освен това знаем, че още от ранните 1930 години основните жертви са били селяните, много от тях оцелели след времената на глад и концентрационни лагери. Най-високата цифра на разстрели, разпоредени от съветските власти, е 386,798 души, по време на „кулашката операция“ от 1937-38. Другите главни „врагове“ през онези години са хора, принадлежащи към национални малцинства, които могат да бъдат обвързани с държави, граничещи със Съветския съюз: около 247,157 съветски граждани са разстреляни от НКВД в разстрели, обосновани по етнически причини.

В най-голямата от тези, т. нар. „полска операция“, която започва през август 1937, са разстреляни 111,091 души, обвинени в шпионаж за Полша. По време на Големия терор са разстреляни общо 682,691 души, към които могат да бъдат добавени още няколкостотин хиляди други съветски граждани, разстреляни в по-малки акции. Общият брой на цивилните граждани, умишлено убити по време на сталинизма, около шест милиона, е разбира се ужасяващо голям. Но той е далеч по-малък от оценките (около двадесет милиона или повече), правени преди да имахме достъп до съветските източници. В същото време ние виждаме, че мотивите за тези убийства са били понякога далеч по-националистически или дори етнически, отколкото сме предполагали. Всъщност именно Сталин, а не Хитлер, е подхванал първите етнически унищожителни кампании в междувоенна Европа.

До Втората световна война режимът на Сталин е далеч по-убийственият от двата. Нацистка Германия започва да убива със съветски мащаби едва след подписването на пакта Молотов-Рибентроп през лятото на 1939 и съвместната германско-съветска инвазия в Полша през същия септември. Около 200,000 цивилни полски граждани са убити между 1939 и 1941, като всеки от двата режима е отговорен за около половината от тези убийства. Тази цифра включва около 50,000 полски граждани, разстреляни от германските служби за сигурност и армейски части през есента на 1939, онези 21,892 полски граждани, разстреляни от НКВД в клането от Катин през пролетта на 1940, както и 9,817 полски граждани, разстреляни през юни 1941 в набързо извършена операция на НКВД,

след като Хитлер измамва Сталин и Германия напада СССР. Под прикритието на войната и окупацията на Полша, нацисткият режим освен това унищожава хората с увреждания и други, считани за негодни за оцеляване, в голямомащабна програма за „евтаназия“, в която се наброяват около 200,000 смърти. Именно тази политика за пръв път води до идеята да се унищожават хора чрез отровни газове.

Но отвъд броя на убитите си остава въпроса за мотивациите. По-голямата част от съветските убийства се случват в мирни времена и са свързани повече или по-малко с една идеологически подплатена визия за [същността на] модернизацията. Германия носи основната отговорност за войната и унищожава цивилни лица почти само във връзка с практиката на расисткия империализъм. Тя нахлува в Съветския съюз с подробни, предварително разработени планове за колонизация. Тридесет милиона съветски граждани е трябвало да бъдат унищожени чрез гладна смърт, а за десетки милиони се е планирало да бъдат разстреляни, депортирани, поробени или асимилирани. Такива планове, ако и неосъществени, предоставят обосновката за най-кървавата окупация в историята на света. Германците въдворяват съветските военнопленници в лагери за гладна смърт, където 2,6 милиона души умират от глад, а други половин милион (повечето от тях съветски евреи) са разстреляни. Един милион съветски граждани умират от глад при обсадата на Ленинград. При „ответни мерки“ срещу партизански действия германците убиват около 700,000 цивилни граждани в гротескни масови екзекуции – повечето от жертвите са белоруси и поляци. В края на войната съветите убиват десетки хиляди души в свои собствени „ответни мерки“, особено в Балтийските страни, Беларус и Украйна. Около 363,000 германски войници загиват в съветски плен.

Хитлер идва на власт с намерението да унищожи евреите в Европа; войната на Изток показва, че това може да бъде извършено чрез масови убийства. Само седмици след атаката на Германия (и нейните финландски, румънски, унгарски, италиански и други съюзници) срещу СССР, германците, с местна помощ, унищожават цели еврейски общности. Към декември 1941, когато изглежда, че Хитлер е съобщил желанието си всички евреи да бъдат унищожени, около един милион евреи вече са мъртви в окупирания Съветски съюз. Повечето от тях са разстреляни над ровове и ями, но хиляди са задушени в специално оборудвани газови камиони. От 1942 нататък във фабриките на смъртта в Хелмно, Белзек,

Собибор и Треблинка се използва въглероден окис за унищожаването на полски и някои други европейски евреи. Когато Холокостът се разпространява в останалите части от окупирана Европа, други евреи са задушени с водороден цианид в Аушвиц-Биркенау.

Като цяло, германците, с много местна помощ, преднамерено убиват около 5,4 милиона евреи – около 2,6 милиона чрез разстрел и 2,8 милиона чрез газ (около един милион в Аушвиц, 780,863 в Треблинка, 434,508 в Белзек, около 180,00 в Собибор, 150,000 в Хелмно, 59,000 в Майданек, и много от останалите в газови камиони в окупирана Сърбия и окупирания Съветски съюз). Няколкостотин хиляди евреи умират по време на депортации към гетата или от глад и болести в гетата. Други 300,000 евреи са убити от съюзника на Германия, Румъния. Повечето жертви на Холокоста са полски или съветски граждани преди войната (съответно 3.2 милиона и 1 милион). Германците убиват и над сто хиляди роми.

Всичко на всичко, германците преднамерено убиват около 11 милиона неучастващи в сражения хора – цифра, която нараства до повече от 12 милиона, ако бъдат включени и предвидимите смърти в резултат на депортации, глад и присъди в концентрационни лагери. За съветите по време на сталинския период съответните цифри са приблизително шест милиона и девет милиона. Тези цифри разбира се подлежат на преразглеждане, но е малко вероятно консенсусът да се промени отново толкова радикално, както това се случи след отварянето на източноевропейските архиви през 1990-те. Тъй като германците убиват най-вече в земи, които по-късно попадат зад Желязната завеса, достъпът до източноевропейските източници беше почти от същата важност за подновеното ни разбиране за нацистка Германия, колкото беше и за изследванията на самия Съветски съюз. (Нацисткият режим е избил приблизително 165,000 германски евреи).

Но, като се остави настрана недостъпността на архивите, защо нашите по-раншни оценки са били толкова погрешни? Едно от обясненията е Студената война. Нашите военновременни и следвоенни европейски съюзи, в края на краищата, са изисквали едно определено количество от морална и историческа гъвкавост. През 1939 Германия и Съветският съюз са били военни съюзници. В края на 1941, след като германците са нападнали Съветския съюз, а Япония – Съединените щати, Москва по същество е изтъргувала Берлин за Вашингтон. Към 1949 съюзите отново са променени, при което Съединените щати и Федерална република

Германия, заедно с НАТО, са изправени пред Съветския съюз и неговите източноевропейски съюзници, включително и малката Германска демократична република. По време на Студената война понякога за американците е било доста трудно да разграничават ясно едни от други специфичните злини на нацистите и съветите. Хитлер е причинил Холокоста, но пък германците вече са станали наши съюзници. Сталин също е унищожил милиони хора, но някои от най-мрачните епизоди, случили се във времената преди войната, вече са били омаловажени от военновременната пропаганда на САЩ, когато сме се биели на една и съща страна.

Влезли сме в съюз със Сталин точно след края на най-убийствените години на сталинизма, а малко по-късно сме се съюзили със Западна Германия, само няколко години след Холокоста. Може би не е за учудване тогава, че в това интелектуално обкръжение една определено компромисна позиция относно злините и на Хитлер, и Сталин – че по същество и двамата са били по-лоши – се е утвърдила и превърнала в разпространено мнение.

Новите разбирания за цифрите, разбира се, са само част от което и да е сравнение, а и сами по себе си те поставят нови въпроси както що се отнася до качеството, така и до количеството. Как да се преброят фронтовите жертви от Втората световна война в Европа, които не се вземат предвид тук? Това е война, която Хитлер е желал, а следователно германската отговорност трябва да се поставя над всичко останало; тя обаче е предшествана от германско-съветски съюз и съвместно нахлуване в Полша през 1939. Някъде близо до съветската статистика трябва да се намират и онези **тридесет милиона или повече китайци**, загинали от гладна смърт по време на Големия скок напред, докато Мао следва сталинския модел на колективизация. Специалното качество на нацисткия расизъм не се размива от историческото наблюдение, че мотивациите на Сталин понякога са били националистически или етнически. Резервоарът на злото просто става още по-дълбок.

Но най-фундаменталната близост между двата режима, поне по мое мнение, е не толкова идеологическа, колкото географска. Имайки пред вид факта, че както нацистите, така и сталинистите обикновено са избивали хора по едни и същи места – земите между Берлин и Москва – както и това, че в различни исторически моменти те са били съперници, съюзници и врагове, то трябва да приемем на сериозно възможността

някои от разрушенията и убийствата, причинени на земите помежду им, да се разглеждат като тяхна взаимна отговорност. Какво заключение можем да направим от факта, например, че земите, пострадали най-много от войната, са онези, окупирани не веднъж или два, а цели три пъти: от съветите през 1939, от германците през 1941, и отново от съветите през 1944?

Холокостът започва когато германците провокират погроми през юни и юли 1941, в които загиват около 24,000 евреи, на територии в Полша, анексирани от съветите по-малко от две години преди това. Нацистите планират да елиминират евреите при всички случаи, но предшестващите ги убийства, извършени от НКВД, със сигурност правят по-лесно за местните не-евреи да оправдаят собственото си участие в подобни кампании. Както съм писал в ***Кървави земи***, където се разглеждат всички главни престъпления на нацистите и съветите, ние виждаме, че дори по време на германско-съветската война не липсват епизоди на военно съучастие, при които едната страна убива повече, защото е била провокирана или по някакъв начин подпомогната от другата. Германците вземат толкова много съветски военнопленници отчасти защото Сталин разпорежда на генералите си да не отстъпват. Германците разстрелват толкова много цивилни граждани отчасти защото съветските партизани умишлено предизвикват ответни мерки. Германците разстрелват повече от 100,000 цивилни във Варшава през 1944, след като съветите насърчават местните хора да въстанат, а после отказват да им помогнат. В сталинския Гулаг между 1941 и 1943 загиват около 516,543 души, осъдени от съветите на принудителен труд, но лишени от храна поради германското настъпление.

Дали тези хора са жертви на Сталин или на Хитлер? А може би и на двамата?

Тимъти Снайдър е американски историк и професор в университета Йейл. Основни теми в работата и изследванията му са историята на източна Европа и Холокоста.

Коментари (3)

- 27-03-2016|**Historian**

Както винаги, проф. Снайдър ни е представил интересен и нестардантен опит за анализ. Като истински професионалист той борави с официалната (засега) статистика, която обаче едва ли е пълна и точна – в тази връзка аз бих откроил 2 проблема: 1. Броят на безследно изчезналите – за разлика от германците, болшевиките изобщо не са си давали труд да описват точно своите жертви, а именно безследно изчезналите са в пъти повече от официално убитите... 2. Ролята на т. нар. наказателни батальони на НКВД по време на войната – те са разстрелвали САМО отстъпващите червеноармейци (без да влизат в бой с германците) – чии жертви са това и каква е тяхната статистика?

- 28-03-2016|**Т. Георгиев**

Би трябвало като цяло да се имат предвид жертвите и политическите, а и не само затворници на съветската власт от 1917 до 1990 г. Да не се говори само за жертви на Сталин, тъй като има убити по нареждане на Троцки, Берия, Хрушчов и др. Първите съветски лагери се създават още през 1918 г., когато Сталин не е взел още властта в Съветска Русия. Страшни са не само убийствата, но и масовите депортации на хиляди километри на цели народи и етнически групи, заточенията, години в затвора, забрана за определена работа! Да не забравяме, че много доку-

менти са унищожени по време на войните, а и след това, както и че много убийства са ставали само по устна заповед.

- 29-03-2016|**Николай Колев**

Бележка към преводача – цифри и числа не са едно и също нещо, поне на български, цитирам: „Новите разбирания за цифрите, разбира се, са само част от което и да е сравнение...“ Не прочетох кой знае какво ново в написаното от професора. Мисля, че е време да оставим историята да си каже думата Поне след още 100 години. Днес темата, грубо казано „кой е по-по-най“, винаги може да бъде политизирана...

Април 2016

За актуалността на теорията за маса и власт на Елиас Канети
Автор(и): Пенка Ангелова

Да се говори за Елиас Канети в България е колкото необходимо и наложително, толкова и задължително, тъй като единственият нобелист, роден в България, е твърде малко познат в родната си страна. Трудно и обстоятелствено ще бъде да обсъждаме причините за това. Факт е обаче, че името му все пак често се използва, но творчеството му е все още предмет на изследване само на избрани „канетеведи“. Затова на първо място искам да изкажа благодарността си към Австрийска библиотека София и посолството на Република Австрия за възможността, пред софийска по-широка публика да представя някои актуални аспекти на теорията му за масата и властта.

Избрах темата за актуалността, не само защото всеки нов прочит на дадено произведение се осъществява от съвременна гледна точка, тоест ние всички четем, както историята, така и литературата с очите на нашия опит, това ще рече от съвременна гледна точка. Тоест аз нямам намерение да осъвременявам прочита, въпреки че някои тези могат да бъдат онагледени със съвременни примери, а искам да представя някои тези на Канети, с които много добре могат да бъдат разбрани и осмислени съвременни явления. Теорията на Канети ни дава ключ към разбирането на събитията и е много важно този ключ да бъде разшифрован.

Тук ще се спра на две негови тези за масите и на теорията му за превращението (Verwandlung), която е в основата на представата му за очовечаването на човека. Освен това смятам, че в международен контекст са направени и се правят много изследвания за масмедиите, но твърде малко се познават масите и че подходът към масмедиите би трябвало да бъде направен от гледна точка на задълбочено познание за масите.

Основната характеристика, която отличава Елиас Канети от всички други изследователи на масите като Фройд, Гюстав Льобон, Карл Густав

Юнг, Ортега и Гасет, Херман Брох и много други се състои в това, че Канети не разделя и не противопоставя личността на масите. Той обръща перспективата и търси масите и техните символи в човека, във всеки човек. Човекът за него е социално същество, което живее в и чрез масата. Още на 19 годишна възраст, при една разходка по Алзер щрасе във Виена той стига до прозрението, че в човека има два нагона (Triebe), които до голяма степен определят неговото съществуване: нагонът към масата и нагонът към властта. И на изследването на тези два нагона той посвещава почти четири десетилетия от живота си, написвайки книгата за масата и властта, в която обединява както собствените си наблюдения, така и митовете и легендите на древните народи, търсейки все по-непознати и по-древни предания и проверявайки ги в съвременните научни открития. Какво означава това, че не само човекът е в масата, но и масата е в човека? Отговор на този въпрос ни дава съвременната детска психология, по какъв начин детето се изгражда от образи и съдържания, подадени му по най-различни пътища и от всякакви медии: родители, училище, улица, телевизия и т. н. Определени масови характери-стики, инсинуирани по различен начин в човека: това е едно ново осмисляне на представата за личността, заложено в онези културологични изследвания на междувоенното време във Виена, на които можем да гледаме като на прелиминарии на съвременните Cultural Studies. Или, както Роберт Музил също много точно го онагледява, характерът на човека не е резултат на самопознание и самоопределение, каквито са били традиционните представи за индивидуалността, а неизбежно последствие от разпределението на ролите в обществото: тъй като „всеки има поне девет характера, един служебен характер, един национален, един държавен, един класов, един географски, един полов, един съзнателен и един несъзнателен, а може би дори и един личен характер“.

Когато говорим за масата при Канети трябва да имаме предвид също и факта, че той разглежда масата както в нейните физически, така и в нейните социални измерения. За него човешката маса е част от всеобщата универсална маса и в този смисъл съществуващият в България превод на теоретичния му труд създава някаква неточност, говорейки за масите или масИ и власт, а не за масА и власт. Дори описанието му на различните видове маса в първата част на книгата предпоставя сродството с физическите измерения на масата (нека не забравяме, че Канети е писал докторат по химия, т. е. образованието му е в природонаучна-

та област): така например при разделението на формални принципи на масата се появяват понятия като разтоварване и избухване на масите, масата като обръч, двойната маса и ядра на масите, които без съмнение отговарят на физическата характеристика на масата. А класификацията на свойствата на масата с нейния стремеж към растеж, равенство, нейната плътност и необходимост от посока показват ясно връзката между човешката и физическата маса. Човешката маса е част от всеобщата маса във вселената и като такава се подчинява на нейните закони. Така например в МАСАТА като такава Канети разграничава пет вида маси по техния водещ афект, т. е афектът, който ги превръща в маса, съдържанието на тази маса. И това са Насъскани маси (Hetzmassen)**, Маси в бягство** (Fluchtmassen)**, Маси на забраната** (Verbotsmassen)**, Маси на обрата** (Umkehrungsmassen) **и Празнични маси** (Festmassen)**.**

1. Тук ще се спра на описанието на бежанските маси като маси в бягство:

Елиас Канети отбелязва, че „насъсканата маса и масата в бягство са най-стари. Те се срещат сред животните също така често, както и сред хората и е възможно образуването на всяка от тях сред хората винаги да се е подхранвало от примера на животните“. (МВ, 47)[1] „Насъсканата маса ... се стреми да убива и знае, кого иска да убива“, (МВ,47)

> „Масата в бягство възниква при заплаха. Характерно за нея е, че всичко бяга; всичко бива повлечено. Опасността, която я застрашава, е еднаква за всички“ (МВ,52)

Като най-очебийна характеристика на масата в бягство Канети отбелязва насочеността на бягството. „Може да се каже, че масата изцяло се слива с посоката – далече от опасността. Тъй като става въпрос само за целта, където е спасението, само за пътя до нея и за нищо друго, разстоянията, които преди това са съществували между хората, са незначителни... По време на бягството различията помежду им не отпадат, но затова пък всички отстояния между тях изчезват.“ (МВ,53) „Масовото бягство... в противовес на паниката, черпи енергията си от сплотеността.“ (МВ,53)

1 Тук цитирам по настоящия превод на Елисавета Кузманова, (Елиас Канети: Маси и власт. Леге Артис 2009) като на определени места го актуализирам. По актуализацията на превод на МАСА И ВЛАСТ тепърва се работи. Съкращенията в текста МВ и посочена страница се отнасят към този превод.

„Естественият завършек на бягството е постигането на неговата цел. Масата се разпада, когато отново се чувства сигурна. Опасността обаче може да се премахне в нейния зародиш. Обявява се примирие и градът, от който се бяга, вече не е застрашен.“ (МВ,54)

Примерите за масово бягство са многобройни. Те изобилстват и в наше време.

„До събитията през последната война бихме посочили преди всичко съдбата на Великата армия на Наполеон при отстъплението ѝ от Русия. Това е най-грандиозният случай на отстъпление, изродило се в масово бягство, известно с всички подробности: армия, съставена от хора от толкова различни страни и езици, страхотната зима, огромно разстояние, изминато от повечето от тях пеша. Бягството на един световен град в такива мащаби навярно е преживяно за първи път, когато през 1940 г. германците наближават Париж. Прочутият екзодус/изход не трае дълго, тъй като се стига до примирие. Но силата и обхватът на това движение са такива, че за французите се превръща в изключителен масов спомен от последната война.“ (МВ,54)

Можем да продължим примерите – от София по време на бомбардировките, когато първо правителството, а след това и гражданите напускат „презглава“ София. Описанието се намира при Вера Мутафчиева, „Бомбите“. Пример от Индия след 1947г.: Почти половин милион граждани загубват живота си по време на ексцесиите след освобождението на Индийския субконтинент и разделението на две независими държави Индия и Пакистан. Мюсюлмани и индуси, които до тогава са съжителствали мирно, изведнъж се изживяват като кръвни врагове с единствената цел да се убиват и взаимно да се унищожават. Превърнали са се в двойна маса от насъскани взаимоунищожаващи се маси.

Ибрахим Саид, който през 2015 г. защитава дисертация за теорията на Елиас Канети, прилагайки я върху най-новата история на Индия отбелязва следното:

„Разделението на Индия доведе до най-голямата масова бежанска вълна в човешката история. Приблизително 14 милиона индуси, сикхи и мюсюлмани трябваше да напуснат своята родина и да избягат – в обе-

щаната обетована земя на една разделена нация. По-мащабно изкореняване на хората историята на 20 век не познава.“[1]

Това безпрецедентно насилствено противопоставяне на хората, последвано от масово, хилядократно убийство на базата на религиозни противоречия, двойна маса от индуси и мюсюлмани е също част от историята на 20 век, с която новосъздадената индийска държава е трябвало да се справи.

В следвоенна Германия също се заселват общо около 14 милиона бежанци и преселници (изгонени) – 11 милиона в границите на Федерална Република Германия и около 3 милиона в ГДР: бежанци (**Flüchtlinge**), това са хора, които са бягали от наближаващия фронт на войната и на противниковите войски от изток; изгонените[2], или преселници (**Vertriebene**) са тези, които след преминаването на фронта през страните и през следващите години е трябвало да напуснат страните при етнически прочиствания. Между тях е имало и хора, които от поколения са живели в тези региони и други, които по време на нацисткия режим са били заселени.[3] Отделно 12 милиона затворници от концентрационните лагери, т. н. displaced persons е трябвало да бъдат репатрирани, или да си търсят ново място за живеене. Невероятни цифри, които показват огромни движения на маси преди малко повече от половин век в Европа и по света.

В сравнително по-малък размер подобни явления се наблюдават и на Балканския полуостров.

Съвременното звучене на темата бежанци може да се намери на сайта:

http://www.zeit.de/thema/fluechtling

1 Ибрахим Саид: Kasten, Klassen, Vergewaltigungen: Entstehung neuer Massenbewegungen in Indien. Под печат.

2 В българския език се използва термина „прокудени“, но смятам, че при исторически описания не бива да се вземат литературни, емоционално натоварени понятия, затова изгонените или принудително преселени са по-малко обременени понятия за този процес. От всяка европейска страна след войната е имало преселници, които принудително е трябвало да сменят местоживеенето си.

3 срв. Bundeszentrale für politische Bildung, http://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/das-junge-politik-lexikon/161742/ vertriebene).

- В днешни времена около 60 милиона хора са бежанци, най-високата цифра, която е отбелязана от бежанския съвет на ООН.

- Само много малка част от тях напуска родната си страна, още по-малка част от тях идва в Европа.

- През 2015 г. службите отбелязват повече от милион бежанци в Германия.

И на края искам да завърша тази първа част с цитат от Елиас Канети от неговите Записки, които посмъртно са публикувани и които тази година ще излязат и на български език и които показват, доколко проблемите на бежански вълни и човечност вълнуват автора и в по късни години. През 1981 г. годината на неговото удостояване с Нобеловата награда, той си записва следната информация:

> **Приемане на бежанци.**
>
> След Вартоломеевата нощ, при население 16 000 жители, Женева приема 4000 бежанци, за 10 години.
>
> Базел е приел по време на Трийсетгодишната война, при население 20 000 жители, 7600 бежанци.
>
> След отмяната на Нантския едикт, Берн приема през 1685 година 6000 бежанци, за 15 години, и е вложил една пета от държавните си средства за чужденците.
>
> Елиас Канети, 1981 г.

2. Втората тема е за Невидимите маси

Като невидими маси Канети представя масата на мъртвите (армията от духове) и масата на потомството (масата на спермата).

„По всички краища на Земята, навсякъде, където има хора, се среща представата за невидимите мъртви. Можем да я определим като най-древната представа на човечеството“. (МВ, 40)

Различните култури по различен начин си представят своите мъртви, но те винаги са в някаква общност. „Обикновено смятат, че мъртвите живеят заедно в далечна страна под земята, на остров или в небесен дом.“ (МВ,41) Някои народи си представят своите мъртви или определен брой от тях като воюващи армии (МВ, 41), представата за Северното сияние като за битка при някои северни народи (МВ, 42), представата за Валхала за всички герои, паднали в бой, християнското Средновеко-

вие се занимава сериозно с броя на дяволите (МВ, 43). Освен това като невидими маси се появяват също и ангелите и светците. За броя на дяволите Канети цитира две преценки: „Според едната от тях броят им е 44 635 569, а според другата – единайсет билиона.“ (МВ, 44) „В голямо и естествено противоречие с това е представата, която човек си създава за ангелите и светците. При тях цари спокойствие, липсва желание да се постигне каквото и да било, целта е постигната“. (МВ, 44)

Без никаква мистика и мистериозност, описано народопсихологически или още по-точно от гледна точка на колективната масова психика Канети дава два примера за посегателство на мъртвите върху живите: единият пример е от Южна Африка, за самоунищожението на племето ксоса (МВ, 201)[1], другият пример е от междувоенна Германия и манипулативното изкачване на Хитлер на върха на властта[2], когато в немското население се подклажда недоволството от Версайския договор, който не се упоменава с неутралното му име „договор“ (Vertrag), а с инсинуиращите мъст предателство (Verrat) и измама (Betrug): версайското предателство, версайската измама. Подхранва се същевременно и мъстта за двата милиона мъртвци от Първата световна война, които трябва да бъдат „отмъстени“, които изискват жертвеготовността и саможертвата на своите сънародници и т. н. и които струват, или поглъщат след това двайсет милиона жертви през Втората световна война. По подобен начин, в стила на Канети, също и Карл Маркус Гаус тълкува мита за Косово поле при сърбите, който особено на кръгли годишнини (като национален празник) се захранва с нови мъртвци. Мъртвците повличат, поглъщат нови маси със себе си. (Забележително съвпадение на датата на Видов дан при предизвикване на световни или местни катастрофи – 1914, 1979, 1989 по повод 600 годишнината от битката.) Свързването на колективни (напр. национални) празници с поражения, загуби и падения поддържа мъстта и предизвиква нови кръвопролития. Именно това е невидимата маса на мъртвците, която „оживява“ и „вампирясва“. На кръгли годишнини на битката при Косово поле „братята сърби“ ги об-

1 Самоунищожението на ксоса, стр. 201 f. Описанието, базиращо на записките на един германски мисионер Кропф, представя как въз основа на предсказанията на един лъжепророк и неговата комуникация с мъртвите, които обещават спасение от чуждото господство въз основа на огромни жертви, едно цяло племе в Южна Африка се самоунищожава. Сред малкото оцелели е и лъжепророкът.

2 МВ: Германия след Версай, стр.186 f

хваща свещена лудост за мъст. В една своя бележка от 1982 г. Канети определя историята като постоянно кръвно отмъщение:

> „Всички могат да станат убийци, също и тези, които са били убивани, те дори още повече, и срещу това кръвно отмъщение на масите, което се нарича история, има едно единствено средство: презрението към смъртта. „[1]

Изследването на този вид невидими маси предоставя нови възможности за изследването на културите на паметта с техните празници, паметни места и възпоменания.

Също в този смисъл може да бъде разглеждана и другата невидима маса:

> „Невидимата маса, която е съществувала винаги, но е разпозната едва след като се появява микроскопа, е масата на спермата. Двеста милиона от тези семенни животинки се отправят на път едновременно. Те не се различават помежду си и вървят заедно в най-голяма плътност. Всички имат една обща цел и по пътя загиват, освен едно единствено ... Всяко от тези семенни животинки носи в себе си всичко от предците, което трябва да се съхрани. То съдържа предците, то е предците, изключителна изненада е да ги намериш отново тук, сред едно човешко битие, в съвършено променен образ: всички тях в едно мъничко невидимо създание и това създание в такива неизмерими числа.“ (МВ,46)

Винаги, когато говорим за бъдещето или за миналото, в съзнанието ни присъстват тези невидими маси – на миналото и на бъдещето, на предците и на бъдещите поколения.

Има още една невидима маса, на която Канети не се е спрял, не е обърнал особено внимание, тъй като по времето на неговия живот тя още не беше придобила тази „видимост“ и „осезаемост“, която притежава в днешни дни, но която винаги е присъствала в представите на хората: това е виртуалната маса, масата на т. н. социални мрежи, която по собствен начин се сформира, виртуализира и придобива осезаем вид в определени моменти и може да стане дори асоциална. Този вид маса в началото на нейното сформиране буди изключителни надежди – Вилем

1 Elias Canetti, Aufzeichnungen 1954-1993. Carl Hanser Verlag 2004. Този том в момента се подготвя за печат в превод на български език в издателство Елиас Канети. Страниците на българското издание ще отговарят на страниците на немското издание, стр. 334.

Флусер развива теорията за телематичното общество и за „комуникологията“, същевременно обаче забелязва нейната „дубиозност“ и двойнственост. С навлизането на новите технологии той вижда човечеството на прага на нов начин на живот (neue Daseinsform), при която цялата история и предистория ще се превърне само в „подготвителен етап“ на новото време:

> „Ако победи първата тенденция, тогава нашата комуникативна ситуация ще се формира като тоталитаризъм и масовизация. Ако победи втората, тогава ще се разкрие невъобразимо (и затова непонятно) разтваряне към нов начин на съществуване. Намираме се в ситуация, в която грози опасността, обкръжаващия ни кодифициран свят да бъде преобърнат по този начин. Съществува опасността, той да се превърне в затвор вместо в мост. Решетките, от които е изграден, биха могли сравнително лесно да бъдат трансформирани във форми на мост“ [1]

По този начин Флусер в едно време, което губи утопиите си и е антиутопично настроено, възвръща надеждата към нова утопия, трансформирайки я в техническа утопия. Тотализацията на медиалността обаче се превръща в опасност, която искам да демонстрирам с конкретен български пример от 2016 година, а именно как невидимите фейсбук-маси свалиха цяло министерство, или с други думи, как Балканджи Йово обезглави поредния министър.

На 26. януари по btv беше излъчено интервю със заместник министърката на образованието Ваня Кастрева, в което на зам. министърката бяха задавани непрекъснато въпроси, но не ѝ беше отредено време, в която тя да може да отговори. Журналистът със замах показваше повтарящи се мнения в отговор на инсинуиран от предаването въпрос Защо знакови произведения изпадат от учебниците[2]. На този въпрос естествено ще даде отговор само определена група зрители, които реагират на такива въпроси и тук самото поставяне на въпроса предпоставя насъскване на маси. При така нагласената ситуация отговорите във фейсбук бяха почти еднотипни и журналистът непрекъснато повтаряше въпроса си за Балканджи Йово и за някакво взето без контекст „съжителство“ и не смяташе за необходимо да изслуша някакъв отговор.

1 Villem Flusser: цитиран по: Dieter Merch. Medientheorien zur Einführung. Junius 2006, S. 151.

2 Това е и сайтът, на който може да се намери интервюто.

Той се чувстваше като „говорител на народа“, глас народен и разиграваше „народен съд“ в дословния смисъл на думата, както преди повече от шейсет години на обвинявания не се е давала думата, а са му били инсинуирани зли намерения или по презумпция той се е смятал за виновен. В една сериозна телевизия такъв начин на говорене не би се допуснал, независимо, дали се интервюира министър или чистача на сградата/ не на летището. Културата на диалога е много по-различна. Та този журналист изигра талибанската си поръчка, не защото българските медии са много смели и виждаш ли те могат да разкрият държавното престъпление в лицето на зам. министърката и невидимите екипи по изработване на учебници, а защото поръчката му е дадена от заинтересовани лица, които не желаят тази реформа да се състои. Разиграва се свободата и властта на привидно свободна медия. Симулира се действителност точно в смисъла на Жан Бодрияр: симулираната действителност на народното недоволство.

Но тук не ни интересува съдържанието на дискусията, а формирането на масите и как невидимите фейсбук-маси (може би двайсетина поствания) предизвикаха скандала и поведоха на следващия ден други, не по-многобройни маси в няколко града да демонстрират в народни носии радостта си от робството и готовността си да се борят за него. И всичко това се разигра като глас народен. Без да се стигне до разговор с авторските екипи, работили по тези учебници, в които са включени педагози, историци, литератори, психолози и други специалисти. С понятията на Канети можем да кажем, че въпросният журналист като шаман извиква невидимите маси, подрежда ги като армия и ги изпраща в битка.

Мисля, че тук говоря пред академична общност и се питам, къде остана мястото на тази академична общност. Ако е възможно един журналист (естествено по някаква поръчка) да събори всичките академични екипи, да анулира тяхната работа и да принуди следващите министри и зам. министри да дават тържествени обещания за робството, защото така се харесва на народа... тогава е време да се замислим КАКВИ са тези маси, които създават впечатлението, че формират общественото мнение и има ли нужда от научни екипи, когато един единствен журналист може да напише всичките учебници и може би да води и практически упражнения по обезглавяване.

Невидимите маси могат да погълнат видимите и да тоталитаризират битието.

3. Преминавам към третата тема: Превращение и комуникация

Тук искам да се спра на възможностите, които канетиевата теория за превращенията предоставя на науките за комуникацията и в частности за интеркултурната комуникация. Понятието за превращение при Канети е централна антропологична константна категория в неговия образ на човека. В разговор с Теодор Визенгрунд Адорно, в „Разделеното бъдеще“ Канети отбелязва:

Може би първо трябва да кажа, че виждам произхода на човека в неговата способност за превращения. Разликата между човека и животното според мен не започва с работата – твърдение, което естествено познавате – а стига много по-дълбоко и по-далеч в миналото.[1]

Какво представлява превращението за Канети, става ясно от известната негова мюнхенска реч от 1976 г. Призванието на поета при получаването на титлата Doctor honoris causa на Мюнхенския университет*:*

> „Само чрез превращение в онзи краен смисъл, в който тук се употребява думата, може да се почувства какво действително представлява даден човек зад думите си. По никакъв друг начин не може да се вникне в истинската същност на човешката жизненост. Това е тайнствен и по своята същност още неизследван процес и все пак това е единственият верен път към човека. Наричали са го по различен начин, говори се например за вживяване или емпатия, но аз предпочитам по причини, които сега не мога да изброявам, по-взискателната дума „превращение“. Но както и да го наречем, едва ли някой ще се осмели да оспорва, че става въпрос за нещо истинско и много ценно.“[2]

За Канети превращението предлага както познавателен, така и комуникационен модел. В записка от 1943 той загатва възможностите на този модел:

Учението за превращенията обещава да се превърне в панацея, преди да е изцяло премислено. Напомня на учението за прераждането на душите или на дарвинизма, но без претенции за религиозен или стро-

1 Elias Canetti: Die gespaltene Zukunft, Carl Hanser Verlag 1972, S. 125

2 Елиас Канети, Призванието на поета. В: Съст. Пенка Ангелова: Слуховидецът на века. Елиас Канети. Изд. МД Елиас Канети 2014, стр. 334.

го природонаучен подход, съотнесено с психологията и социологията, като ги слива в едно, драматично подсилено, така че да се изживява паралелно и едновременно всичко онова, което в гореспоменатите учения е разпределено върху поколения или дори в геологически периоди.[1]

Какво представлява превращението при Канети: първо трябва да се изясни, че понятието превращение (Verwandlung) при Канети трябва да се мисли в опозиция към неговата противоположност възвращение (Entwandlung). Именно затова не можем да приемем досегашния превод на Елисавета Кузманова, която превежда двете понятия като преобразяване и метаморфоза, като по този начин напълно се заличава опозицията и последователността (преобразяване и метаморфоза са поскоро синоними, а не антоними, като каквито са представени от Канети *Ver*wandlung, *Ent*wandlung):

Способността на човека за превращения, която му дава толкова власт над всички останали създания, все още е малко изследвана и недостатъчно разбрана. Тази способност е една от най-големите загадки: всеки я притежава, всеки я използва, всеки я смята за съвсем естествена. Но малцина си дават сметка, че ѝ дължат най-доброто от това, което представляват. (МВ, 347, с корекции)

Канети се спира на изначалните превращения, осъществени в бягство от някаква опасност и предадени в митове и легенди. Без съмнение той има предвид и метаморфозите на Овидий, но все пак не използва понятието метаморфоза, което съществува в немския език, а понятието, което Кафка използва (Verwandlung). Превращението при Канети представлява промъкване, шмугване, скок в други начини и форми на съществуване. Тук трябва да се подчертае, че представата му за скока е близка до екзистенциалната представа на Ясперс. Промените в живота според Канети не се осъществяват по диалектичен път, няма развитие, а има скок. По този начин чрез скок и превращение на човека му се предоставя възможността да опознае другостта и превращението придобива познавателен характер. В превращението се обединяват стремежът да се избяга от ограничаващата действителност, бягството от една страна, скокът в други начини на съществуване и създаващата се по този начин епистемологична/гносеологична ситуация. Канети вгражда в гносеоло-

1 Елиас Канети: Записки 1942-1985. МД Елиас Канети 2015, стр. 51. Страниците на този том отговарят на немското издание под същото заглавие на издателство Карл Ханзер.

гичния си модел личното преживяване, личния опит. Гносеологичният му модел се гради върху превращението и триединството на индивидуална, общностна и универсална сфера, описан в онова споменато вече преживяване на инициация в зимната нощ на 1924 г. на Алзер щрасе[1]. В случая става въпрос за триединство между личен опит, преживяване на единството със социума и на универсалното полагане и вграждане на тези два опита. По този начин понятието за превращение при Канети придобива централно познавателно/гносеологично значение. Изследователите на Канети са единни по въпроса за гносеологичния характер на превращението, което по думите на Кристоф Менке представя когнитивна ситуация „едновременно познавателна и възстановяваща (herstellend), миметична и поетична, когнитивна и перформативна [...] Перформативният аспект на превращението се състои в това, че това, в което някой се превръща, бива създадено и възстановено в процеса на превращение.“ По този начин Кристоф Менке стига до генерализиращото заключение, че Маса и власт може да се чете като „набор от фигури и маски на познанието, създадени и възстановени чрез превращения, или по точно: като запис на събрания световен опит чрез превращение във фигури или използване на маски“. [2] (Тук ще отбележа в скобки, че маската при Канети, включително езиковата маска, може да се разбира като ролево поведение). Фридерике Айглер от своя страна обръща внимание на „миметичната презентация на източниците“[3]. Чрез вмъкването в чужди маски и култури то се превръща в превращение-уподобяване с цел представяне и познание. Превращението при Канети се превръща в интердисциплинарно понятие, в пресечна точка на психология и социология, драма и повествование, гносеология и стратегия на паметта. Значението на превращенската способност/способността към превращения на човека за интерсубективната, интеркултурната и международната комуникация я превръща в културологична категория. Във връзка с интеркултурната, респ. интернационална познавателна способност Канети отделя в теоретичното си произведение Маса и

1 Penka Angelova, Elias Canetti, Spuren zum mythischen Denken. Zsolnay 2005, Kap.2. Das „Initiationserlebnis“ und seine Beziehung zur Mikrostruktur und Makrostruktur des Werkes: Die erkenntnistheoretische Struktur

2 Christoph Menke: Die Kunst des Fallens. Canettis Politik der Erkenntnis. In: Einladung zur Verwandlung. S. 45, 47.

3 Friederike Eigler: Das autobiographische Werk von Elias Canetti. Verwandlung Identität Machtausübung. Stauffenburg Verlag. Tübingen 1988. S. 91, 93.

власт специално място на нациите и техните масови символи. Относно възможността да се опознаят нациите той пише:

> Човек трябва да си направи труда да определи характерното за всяка нация поотделно, без да споделя тяхната алчност. Трябва да е безпристрастен, да стои встрани*, но честен и дълбоко заинтересован от всички тях. Така да вземе присърце всяка една от тях, сякаш е осъден наистина да ѝ принадлежи* цял живот. Но не бива да принадлежи на никоя от тях така, че да зависи изцяло от нея за сметка на всички останали. (МВ, 174, нациите)

Предпоставка в този процес е превращението, приемането в себе си, присвояването на перспективата, на гледната точка и едно обогатяване на собствения Аз чрез тази смяна на перспективата. Но след това е необходимият скок „встрани", възвращението към позицията на наблюдателя и сравняващия, който преживява в себе си тази смяна на перспективата и по този начин разширява съзнанието си, обогатява се чрез новата перспектива.

> Собствената идентичност [...] се запазва при превращението. Той може да бъде едното или другото, но те остават разделени едно от друго, защото между тях винаги е той самият. (МВ, 352, Предчувствие и превращение)

Още две наблюдения от Записките модифицират тази представа:

> Преодоляването на национализма не е в интернационализма, както много хора до сега са си мислили, тъй като всички ние говорим езици. То е в плуринационализма.[1]

> Сериозна цел на моя живот е да се запозная с всички митове на всички народи. Искам обаче така да ги познавам, като че съм вярвал в тях.[2]

Канети е обвиняван, че при масовите символи на нациите е използвал старите начини на мислене и по този начин се е позовавал на националните образи от 19 век. Но именно това са образите, които се използват от културната психология и народопсихологията, когато се позовават на „систематизацията на културните постижения на общността в областта на религията, езика, изкуството, митовете и т. н."[3]. Ка-

1 Елиас Канети, Записки 1942-1985, стр. 82.

2 пак там, стр. 97.

3 Alexander Thomas: Interkulturelle Kommunikation aus psychologischer Sicht. In: Alois Mossmüller (Hrsg.) Interkulturelle Kommunikation. Konturen einer wissenschaftlichen

нети обаче не се позовава на историята на религията, историята на езика и разни национални истории, а на масовите символи, които могат да бъдат открити в религията и езика, изкуството, митовете, приказките, песните и др. и които живеят като духовни константи. От този исторически опит на културите Канети избира онзи опит, който като масов символ носи съществени свойства на масата.

> „Въпреки че (масовият символ, ПА) *не се състои от хора, той напомня за масата и я представя символично в митове и сънища, в речта и в песните.“* (МВ, Символи на масата, 78)

Чрез понятието си за превращение, което придобива измерението на мит, Канети търси единството между индивидуалност, социум и универсалност[1], няма да е грешно, ако кажем че търси *unio mystica* на разделеното от науките знание чрез херменевтичната смяна и приемане на нови перспективи, което от своя страна води до разширяване на личностната характеристика и множествена перспективност на комуницираще.

Същевременно този мит за превращенията е универсален мит, който не обвързва човека с определена култура, цивилизация или други общностни образувания, а по определени пътища и превращения го свързва с цялото човечество. В този мит той се опитва да преодолее разделението на цивилизации, нации, религии и да погледне към човешкото съществование в универсален контекст. След като превращението бива разкрито като антропологичен, епистемологичен и същевременно драматичен принцип, то придобива статуса на отвореност към света.

По какъв начин това обогатяване с перспективи чрез превращения може да се вгради в интеркултурните комуникационни практики, респ. модели и методи – това е въпрос, на който се спирам в едно мое настоящо изследване, където разглеждам комуникационно-психологическия аспект на проблема.

4. Е ли Елиас Канети български автор: прави ли родното място принадлежността на автора към дадена литература?

Поставянето на този въпрос може би звучи иритиращо, но всъщност той беше поставен по почти еднакъв начин от двама души в някои медии: от Румен Стоянов, български поет, писател, преводач, дипломат и

Disziplin. Waxmann 2007, Münster/New York/München/Berlin. S. 64

1 срв. Penka Angelova: Elias Canetti. Spuren zum mythischen Denken. Kapitel: 3: Der Mythos von der Verwandlung. 3.1. Die Anthropologisierung der Verwandlung. Zsolnay 2005.

професор в Софийския университет във *fakel. bg и* Либерален преглед и от преводача Огнян Стамболиев в РусеИнфо.

Ще цитирам края на статията на проф. Стоянов заради нейната особена стилистика:

> В дълбокия социализъм не биваше да броим високогласно Елиас Канети за български писател, оти значеше признаване, че може да пробиеш твърде успешно в загниващия капитализъм, а към това ли ще подбутваме новите човеци, човечки, нали трябваше кротичко туканцък да кютат под топлото крило на партията? Но след като демо (но)кратясахме онаследената страхливост спрямо Канети остава непокътната, от порядъка на битият бит и проч.
>
> За да проумеем с дебелите си глави добре ли постъпваме, отказвайки Елиас Канети, нека вмислим: какво (шепа или по-малко?) би останало от еврейската книжовност, ако тя се ръководеше само по езика, на който са творили нейните писатели? Какви еврейски словесници са, примерно, Кафка, Бродски, щом не са ползвали ивритски? Но тях ги има по израелските справочници. А в нашите има го Иванчо Курабийката, няма го Канети. Молчать, не рассуждать.

Името на Елиас Канети несъмнено се свързва с България. И това е изключително негова заслуга. Със спомените си и с решението му, на неговия стол в залата на нобелистите да пише „Русчук“ той категорично показва уважението, привързаността и признателността към родното си място. Без съмнение за сега той е нобелистът от България. И посетители предимно от немскоезичните страни с интерес търсят родното му място, посещават „Дом Канети“ в Русе, където непрекъснато се провеждат някакви културни събития, показват се филми за Канети, има постоянна изложба за Канети. Издаваме пътеводители на български, немски и английски „В Русе с Канети“, поставени са паметни плочи и паметник на Канети, а от десет години има и национална литературна награда на името на Елиас Канети. Седалището на Международно дружество Елиас Канети е в Русе и една от основните му дейности е популяризиране на творчеството на автора. Издаден беше и рийдър, читанка с откъси от цялото му творчество и статии и студии за съответните произведения от известни български канетеведи. Представихме този рийдър пред ученици от Русе, Велико Търново и Пловдив. Учениците също смятат, че Канети

би трябвало да влезе в учебните програми, да се преподава в училищата. Това е пътят, по който един автор може да влезе в българската култура и литература. Да бъде припознат! Още повече, че от него има много нови неща, които могат да се научат, да се осмислят. Канети е велик мислител, който все още не е достатъчно опознат и осмислен в България.

Но когато си задаваме въпроса за „българщината“ на Елиас Канети, би трябвало от една страна да преосмислим понятието за „българска литература“: дали това е литература, писана в България и на български език, или ще приемем, че автори като Юлия Кръстева, Цветан Тодоров, Илия Троянов, Димитре Динев и т. н. са български автори, макар че пишат на друг език. Тук става въпрос за преосмисляне на понятието за българската литература, а не за някакви славни битки за интелектуална собственост, както да речем се водят за Бранислав Нушич и Гогол.

Смятам, че самият Канети с цялото си творчество показва, че е европейски автор и спомага за създаването на това понятие. Европейският автор par excellence: „Всичко, което преживях по-късно, вече се беше случвало някога в Русчук“. През дългия си творчески път той открива и други свои „духовни родини“, свързва и преплита художествени традиции и мотиви, събира и светове. И смятам, че автори като Канети, Цветан Тодоров, Юлия Кръстева и Илия Троянов приобщават българската култура към общоевропейските духовни традиции. Остава българската култура да поиска също да се приобщи.

> „С историята на своето детство той иска да обедини Европа.“ (1943)[1]
>
> „Толкова много хора, които искат да напуснат Европа. Аз още повече искам да остана в Европа.“ [2]

Това, което е необходимо да осъзнаем е, че ние сме ЧАСТ от Европа, а за съжаление все още много от дискурсите се водят на базата НИЕ и ТЕ. Все още демаркационната линия в главите на много хора е, (ще цитирам Канети) че „Европа започваше там, където някога е свършвала Османската империя“.

ЕКСКУРС

Защо в Германия след Втората световна война и след комунистическата ГДР беше възможна реформа, а в България не е възможна.

1 Елиас Канети, Записки 1954-1993. стр. 21

2 Елиас Канети, Записки 1942-1985. стр. 482

Тук не става въпрос за някакъв национален характер или манталитет, няма никаква кръвна или генетична линия. Тук става въпрос за нещо, за което на немски от тогава съществува и терминът – Deutungshoheit – това ще рече ВЪРХОВЕНСТВО НА ИНТЕРПРЕТАЦИЯТА. Кой ще тълкува миналото, историята, току що случилото се! Ако беше оставено на нацистите да изтълкуват нацизма и края на Втората световна война, резултатите нямаше да бъдат по-различни от след Първата такава война: също като Версайския договор и Потсдамското споразумение щеше да бъде наречено предателство, измяна, диктат... и щеше да се тръгне към корекция на границите, подготовка за нова война и всякакви други последствия от този начин на мислене. Но това не се случи. Независимо от всички останали различия победителите наложиха истината за престъпленията на нацизма – американски и съветски филми от концентрационните лагери бяха задължително показани на младо и старо, създаде се база за това, което по-късно се разви като преодоляване на миналото (Vergangenheitsbewältigung). Още в началото от 8 до 80 годишна възраст хората са били водени задължително да видят, какво зло са извършили нацистите, един процес на сблъсък със суровата истина и осмисляне на миналото, наложено в Германия от окупационните сили – САЩ, Великобритания, Франция и Съветския съюз. Става въпрос за един процес на демократизация, който започва с разделението на Германия и продължава поне две десетилетия до т. н. студентска революция в Западна Германия, когато едно младо поколение, вече запознато с демократизационните процеси, иска окончателна промяна. Става въпрос и за завърнали се и постепенно завръщащи се емигранти, така наречената Другата Германия, които съдействат на този процес и са запознати с принципите на демокрацията. Ако Германия разчиташе на бившите нацисти да преосмислят историята, резултатът щеше да бъде съвсем друг: те щяха да продължават да всяват страх от традиционните „кръвни врагове“ и да искат мъст за унижението и загубената война. Както всъщност са се опитали през 1945/46 година да плашат с плана „Моргентау“, изопачавайки го до още по-голяма абсурдност. И в никой случай в учебниците на немските деца нямаше да влезе историята за холокоста и за концентрационните лагери. Всичко щеше да остане скрито покрито и да бъде затрито. Докато днес всички ученици са длъжни да познават тази история и в страната съществуват хиляди организации и институции за осмисляне и преодоляване на миналото (Vergangenheitsbewältigung). Не случайно неотдав-

на германската канцлерка изказа отново благодарността си към именно тази заслуга на тогавашните победители във войната. Повече от седем поколения деца, а това са и настоящите граждани на Германия се обучават в това, какво зло е донесъл нацизмът по света. Тези поколения се научиха да презират и да се срамуват от нацизма, научиха се на толерантност и на уважение към другостта. Това ще рече, въпросът за вината се осмисля непрекъснато и се предава от поколение на поколение. Не искам да идеализирам германската ситуация. Гражданите от бившето ГДР си носят последствията от комунистическия период, това си личи по много фактори, включително и общата за бившите соцстрани ксенофобия[1]. Докато в България въпросът за „вината“ остана в един единствен каламбур и продължава да битува представата за това, колко добре е било при „Бай Тошо“.

В този смисъл не беше толкова трудно обединена Германия да се справи и с последното наследство от комунистическия режим, да го обработи и направи достъпно до гражданите, а също така и то да влезе в съответната форма и в учебниците. Въпреки че за гражданите това все още е проблем.

Докато в България и до ден днешен, 26 години след така наречените промени правим подписки за това, престъпленията на комунистите да влязат в учебниците по история.

Пенка Ангелова е професор по немскоезична литература и култура към катедра Германистика и нидерландистика, ВТУ, и професор по европейска цивилизация и немскоезична култура към катедра Европеистика, РУ и БРИЕ – Русе.

1 срв. интервю на проф. Юлиана Рот пред Дойче веле. http://www. dnevnik. bg/intervju/2016/03/19/2725255_prof_juliia_rot_iztochnoevropeecut_e_ksenofob_zaradi/?ref=substory

Коментари (3)

- 01-04-2016|**Николай Колев**

Статията е интересна. Влиянието на Фройд върху философските възгледи на Канети е повече от очебийно. Така и не разбрах предназначението на „отклонението от главната тема“ в края на публикацията! Ако това е била крайната цел на г-жа професорката, жалко! Съмнявам се и във верността на твърденията ѝ за днешна Германия!

- 03-04-2016|**Пенка Ангелова**

Имате право г-н Колев, че екскурсът е пришит, затова е „екскурс“, но твърде ме дразни медийната ситуация в България, когато допълват новините от Германия с полугласното признание „съобщиха от ТАСС“. Имаме български кореспонденти в Германия, които рядко се появяват по нашите медии, докато медийната ни ситуация от десетилетия е ТАСС-ориентирана. А в различните фейсбук-страници гъмжи от руски преувеличения на ситуацията в Германия. Тази едностранчивост също формира „маси“.

И все пак за мен е много по-болезнена ситуацията с мнимия „глас народен“ и манипулативните техники в родните ни медии. А това може би все пак би могло да се промени, ако има повече размисъл и рефлексия.

- 03-04-2016|**Пенка Ангелова**

„Много държа на това, да предотвратя нещо от нещастието, което Фройд е причинил.“, Елиас Канети, Записки 1954-1993, стр. 333

Авангард и кич
Автор(и): Клемънт Грийнбърг

Клемънт Грийнбърг (1909–2000) е един от най-значителните критици и теоретици на американския неоавангард от 1930-те до 1960-те години. Създадената от него естетическа концепция е послужила като обосновка на практиката на художниците от геометричния абстракционизъм (Джоузеф Албъртс и др.). Текстът „Авангард и кич“ е признат като част от класиката на художествената критика от миналия век и е бил публикуван за пръв път през 1939 г. в лявото троцкистко списание „Partisan Review“, където в онзи момент се водят напрегнати дискусии около политическата роля на литературата и изкуството. В него Грийнбърг прави класически формулировки на връзките и взаимоотношенията между авангардната култура и авторитарните режими. Преводът се прави по второто, преработено от автора издание от 1972 г.

Една и съща цивилизация е в състояние да произвежда едновременно неща като стихотворения на Т. С. Елиът и песни на Тин Пан Али[1] или картини на Брак и корица на *Saturday Evening Post*. И четирите неща са от областта на културата и изглеждат така, сякаш са части от една и съща култура, и продукти на едно и също общество. Тук обаче връзките между тях изглежда приключват. Едно стихотворение на Елиът и стихотворение на **Еди Гест** – кой възглед за културата може да се окаже толкова широк, та да ни позволи да ги поместим в някакъв вид просвещаващо отношение едно към друго? Дали фактът, че несъизмеримост като тази съществува вътре в рамката на една-единствена културна традиция, която е, и винаги е била приемана като самоочевидна – указва ли този

1 Нюйоркска улица, на която са се намирали повечето то музикалните издателства от началото на 20 в. Бел. пр.

факт, че несъизмеримостта е част от естествения ред на нещата? Или може би тя е нещо напълно ново и специфично за нашата епоха?

Отговорът на този въпрос изисква нещо повече от просто естетическо изследване. Струва ми се, че е необходимо да се разгледа по-отблизо и с повече оригиналност от досега отношението между естетическия опит на конкретния – а не някакъв обобщен – индивид, и социалните, и исторически контексти, в които този опит се оформя. Резултатът от това ще даде отговор освен на въпроса, поставен по-горе, също и на други, може би дори по-важни въпроси.

I

Едно общество, докато става все по-малко способно, в хода на развитието си, да оправдава неизбежността на собствените си специфични форми, разбива общоприетите представи, които до голяма степен служат на художниците и писателите като основа за комуникацията с публиките им. Става трудно да се приема на готово каквото и да било. Всички непоклатими истини, обусловени от религията, властта, традицията, стила, биват подложени на съмнение, а писателят или художникът вече не е в състояние да прецени реакцията на аудиторията си към използваните от него символи и позовавания. В миналото едно такова състояние на нещата обикновено е намирало разрешение в стилове като неподвижния александринизъм или академизма, при които истински важните въпроси се оставят недокоснати, тъй като предизвикват контроверсии, а творческата дейност се стеснява до рамките на техническа виртуозност в дребните детайли на формата, като всички по-големи въпроси се решават чрез позоваването на прецеденти, зададени от старите майстори. Едни и същи теми се възпроизвеждат механично в стотици различни произведения, но не се създава нищо ново: **Стаций**, мандаринската поезия, римската скулптура, **неокласицистичната живопис** и**неорепубликанската архитектура**.

Един от подаващите надежда сигнали посред упадъка на сегашното ни общество се състои в това, че ние – някои от нас – отказват да приемат тази последна фаза от собствената ни култура. Търсейки възможности да превъзмогне александрийксия стил, една част от западното буржоазно общество създаде нещо нечувано до този момент: авангардната култура. Това стана възможно поради едно далеч по-добро разбиране за историята – или, казано по-точно, появата на един нов вид социална

критика, историческа критика. Тази критика конфронтира сегашното ни общество не с някакви извънвремеви утопии, а изследва трезво, от гледна точка на историята, причинно-следствените връзки, предшествениците, оправданията и функциите на формите, които лежат в основата на всяко общество. Така например нашият сегашен буржоазен социален ред бива разкрит не като някакво вечно, „естествено“ предусловие на живота, а просто като последния поврат в дълга поредица от социални подредби. Новите разбирания от този вид, превръщайки се в част от напредничавото интелектуално съзнание от петото и шесто десетилетие на деветнадесети век, скоро са били възприети от художниците и поетите, ако и несъзнателно, в повечето случаи. Не е случайно, следователно, че раждането на авангарда съвпада хронологично – а също и географски – с първото смело развитие на научна, революционна мисъл в Европа.

Вярно е, че първите представители на бохемата – която по онова време е била идентична с авангарда – скоро се оказват демонстративно незаинтересувани от политиката. И въпреки това, без наличието на революционни идеи в атмосферата, която ги обгражда, те никога не биха могли да извлекат понятието за „буржоазното“, за да определят какво самите те *не* са. Нито пък, без моралната помощ на революционните политически възгледи, те биха могли да намерят куража да утвърдят самите себе си толкова агресивно, колкото са го правили, в противовес на преобладаващите обществени порядки. А кураж действително е бил необходим, тъй като авангардната емиграция от буржоазното общество към [света на] бохемата е означавала също и емиграция от пазарите на капитализма, на които художниците и писателите са били захвърлени, поради отпадането на аристократическото покровителство. (Поне на теория това е означавало именно нещо такова – гладна смърт в някоя мансарда – макар че, както ще бъде показано по-късно, авангардът си остава привързан към буржоазното общество, защото се нуждае от парите му).

И все пак е вярно, че, щом само авангардът успява да се „откъсне“ от обществото, той се завърта наопаки и отхвърля както революционната, така и буржоазната политика. Революцията е оставена на обществото, като част от хаоса на идеологическата борба, която изкуството и поезията намират силно неуместна, щом само започне да засяга онези „скъпоценни“ аксиоматични вярвания, на които културата се е основавала до

този момент. По тази причина той стига до извода, че истинската и най-важна функция на авангарда е не да „експериментира“, а да намери път, чието следване да направи възможно *движението* на културата посред цялото идеологическо обърквене и насилие. Отказвайки се напълно от [вниманието на] публиката, авангардният поет или художник се опитва да поддържа високото ниво на своето изкуство, като едновременно го стеснява и издига до въплъщение на един абсолют, в който всички относителности и противоречия ще бъдат или разрешени, или нерелевантни. Появяват се „изкуството заради самото изкуство“ и „чистата поезия“, а неща като предмет или съдържание се превръщат в нещо, от което трябва да се страни като от чума.

Именно в търсене на абсолюта авангардът е стигнал до „абстрактното“ или „необективно“ изкуство – а също и поезия. Авангардният поет или художник всъщност се опитва да имитира Бог, като създава нещо валидно единствено при неговите собствени условия, по начина, по който е валидна самата природа, по който е валиден един ландшафт, а не неговото изображение. То е нещо *дадено*, несътворено, независимо от всякакви значения, имитации или оригинали. Съдържанието трябва да бъде разделено от формата толкова пълно, че произведението на изкуството или литературата да не може да бъде сведено като цяло или като отделни части до нещо друго освен самото себе си.

Но абсолютът си е абсолют, а поетът или художникът, бидейки онова, което е, цени определени относителни ценности повече от други. Самите ценности, в името на които той се позовава на абсолюта, са относителни ценности, ценностите на естетиката. И така се оказва, че той имитира не Бог – и тук аз използвам „имитира“ в аристотеловия смисъл – а дисциплините и процесите на самите изкуство и литература. Именно това е генезисът на „абстрактното“[1]. Отвръщайки вниманието си от

1 Интересен е примерът с музиката, която е била абстрактно изкуство в течение на дълго време и която авангардната поезия се опитва да наподобява толкова много. Музиката, както достатъчно любопитно се е изразил Аристотел, е най-имитативното и живо от всички изкуства, защото тя имитира оригинала си – състоянието на душата – с най-голямата възможна непосредственост. Днес това твърдение ни поразява като точно противоположно на истината, тъй като никое друго изкуство не изглежда да има толкова малко релевантност към нещо извън самото себе си, както музиката. Но, оставяйки настрана факта, че Аристотел все още може да се окаже прав, то трябва да се поясни, че древногръцката музика е била тясно свързвана с поезията и силно зависима от характера си на спомагателно средство към стиха – нещо, което прави [тогавашното ѝ] имитатив-

темата за общовалидния опит, поетът или художникът го обръща към средствата на собственото си умение. Нереалистичното или „абстрактното“, ако би желало да притежава някаква естетическа валидност, не може да бъде просто произволно или случайно, а трябва да произлиза от подчинение пред някакво достойно за уважение ограничение или оригинал. Това ограничение – някога светът на обичайния, обърнат навън опит – е [днес] отречено, то може да бъде открито единствено в самите процеси или дисциплини, чрез които изкуството и литературата вече са го имитирали. Самите процеси пък се превръщат в основна тема на изкуството и литературата. Ако – за да продължим с Аристотел – всяко изкуство и литература са имитация, то онова, което имаме тук е имитация на имитацията. За да цитираме Йейтс:

Нито пък вече има школа по пеене, а само изучаване
моментите на собственото ѝ великолепие.

Пикасо, Брак, Мондриан, Мирò, Кандински, Бранкузи, та дори Клее, Матис и Сезан, извличат основното си вдъхновение от средствата, с които работят.[1] Възхищението пред изкуството им изглежда се дължи най-вече на чистата му заетост с изобретяването и подредбата на пространства, повърхности, форми, цветове и пр., изключвайки всичко, което не се подразбира по необходимост от тези фактори. Вниманието на поети като Рембо, Маларме, Валери, Елюар, Паунд, Харт Крейн, Стивънс, та дори Рилке и Йейтс, изглежда е съсредоточено най-вече върху усилието да се създава поезия, както и върху самите „моменти“ на поетическо превръщане, а не толкова върху опита, който трябва да бъде превърнат в поезия. Разбира се, това не може да изключва други видове занимания с работата им, тъй като поезията трябва да работи с думи, а думите трябва да комуникират. Определени поети, като например Маларме

но значение ясно. Платон, говорейки за музиката, казва: „Защото, когато липсват думи, е много трудно да се разпознае значението на хармонията и ритъма, или да се схване, че от тях се имитира какъвто и да е достоен за това обект“. Доколкото знаем, първоначално всяка музика е изпълнявала единствено спомагателна функция. Щом обаче тази функция е била изоставена, музиката е била принудена да се оттегли в самата себе си, за да намери ограничаващо условие и изпълнение. Бел. авт.

1 Дължа тази формулировка на една забележка, направена от **Ханс Хофман**, учителя по изкуство, в една от лекциите му. От гледната точка на неговата формулировка, сюрреализмът в пластичните изкуства е реакционна тенденция, която се опитва да възстанови едно „външно“ съдържание. Основната грижа на един художник като Дали е да представя процесите и съдържанията на собственото си съзнание, а не процесите на средствата си. Бел. авт.

и Валери[1], са по-радикални в това отношение от други – като оставим настрана онези от тях, които са се опитвали да създават поезия въз основа на чисти звуци. Ако беше по-лесно да се дефинира поезията, то модерната поезия би била много по-“чиста“ и „абстрактна“. Що се отнася до другите области на литературата, то дефиницията на авангардната естетика, предлагана тук, не е някакво прокрустово ложе. Настрана от факта обаче, че по-голямата част от най-добрите съвременни романисти са се учили от авангарда, важно е да се отбележи, че най-амбициозната книга на Жид е роман за писането на роман, а*Одисей* и *Бдение над Финеган* на Джойс изглежда са, преди всичко останало, и по думите на един френски критик, свеждане на [човешкия] опит до изразяване заради самото изразяване – при което изразяването е по-важно от онова, което се изразява.

Че авангардната култура е имитация на имитацията – самият този факт – не изисква нито одобрение, нито неодобрение. Вярно е, че тази култура съдържа в самата себе си известна част от самия александринизъм, който се опитва да преодолее. Стиховете на Йейтс, цитирани по-горе, се отнасят до Византия, която е много близо до Александрия. В определен смисъл тази имитация на имитацията е вид върховен александринизъм. Но тук е налице една възможно най-важна разлика: авангардът се движи, докато александринизмът остава на едно място. И точно това е нещото, което оправдава методите на авангарда и ги прави необходими. Необходимостта се крие във факта, че в наше време е невъзможно да се създава изкуство и литература от висш сорт с помощта на други средства. Да се противопоставяме на необходимостта, подхвърляйки понятия като „формализъм“, „пуризъм“, „кула от слонова кост“ и т. н., е или тъпо, или нечестно. Това обаче не означава, че за самия авангард е от *социална* полза да бъде онова, което е. Точно обратното.

Специализацията на авангарда в самия себе си, фактът, че най-добрите му артисти са „артисти на артистите“, а най-добрите му поети – „поети на поетите“, е отчуждил голям брой хора, които в предишни времена са били в състояние да се наслаждават и оценяват амбициозното изкуство и литература, но днес вече не желаят или не са в състояние да придобият усет за тайните на този занаят. Масите винаги са оставали повече или по-малко безразлични към културата в процеса на нейно-

1 Виж забележките на Валери за собствената му поезия. Бел. авт.

то развитие. Но днес една такава култура е изоставяна от самите онези, на които тя всъщност принадлежи – нашата управляваща класа. Защото именно на тях принадлежи авангардът. Никоя култура не може да се развие без социална база, без източник на стабилни доходи. А в случая с авангарда те са били предоставяни от един елит сред управляващата класа на това общество, от който той [авангардът] се е смятал за откъснат, но към който винаги е оставал привързан чрез пъпна връв от злато. Парадоксът е реален. А сега този [специфичен] елит бързо се смалява. И тъй като авангардът формира единствената жива култура, която имаме в момента, то самото оцеляване в близкото бъдеще на културата изобщо, попада под заплаха.

Не трябва да бъдем заблуждавани от повърхностни феномени и отделни успехи. Изложбите на Пикасо все още привличат тълпи от посетители, а Т. С Елиът се преподава в университетите. Търговците на модерно изкуство все още са в бизнеса, а издателите все още публикуват известни количества „трудна“ поезия. Но самият авангард, вече почувствал опасността, става все по̀ и по-кротък с всеки изминал ден. Академизмът и комерсиализмът се появяват по най-странни места. А това може да означава само едно: че авангардът става все по-несигурен по отношение на публиката, от която зависи – богатите и култивираните.

Но дали самото естество на авангардната култура е онова, което носи отговорността за опасността, в която той се намира? Или това е просто някаква опасна склонност? Има ли и други, може би по-мощни сили, които играят роля тук?

II

Там където има авангард, обикновено се открива и ариергард. И действително – едновременно с появата на авангарда в индустриализирания Запад се появи и друг един културен феномен: нещото, на което германците са дали чудесното название *Kitsch*: популярното, комерсиално изкуство и литература с техните лъскави корици, илюстрации, реклами, повърхностна и евтина литература, комикси, музика от Тин Пан Али, тап-дансинг, холивудски филми и пр. По някаква причина цялата тази привидност винаги е била приемана като нещо подразбиращо се от само себе си. Време е да разгледаме неговите причини и предусловия.

Кичът е продукт на индустриалната революция, която урбанизира масите в Западна Европа и Америка, и установява онова, което е прието да се нарича всеобща грамотност.

Преди това единственият пазар за формална култура, за разлика от народната култура, е бил сред хората, които в добавка към способността да четат и пишат, са разполагали и със свободното време и удобствата, които винаги вървят ръка за ръка с култивираността от някакъв вид. До настъпването на индустриалната ера всичко това се е свързвало неразривно с грамотността. Но с въвеждането на всеобщата грамотност, способността да се чете и пише се превръща в дребно умение, като карането на кола, и вече не служи като нещо, въз основа на което да се разграничават културните склонности на даден индивид, тъй като вече не е изключителният спътник на изтънчените вкусове.

Селяните, които се заселват в градовете като пролетариат и дребна буржоазия, се научават да четат и пишат заради необходимостта от ефективност, но с това не получават свободното време и комфорта, необходими за наслаждаването от традиционната култура на града. Но след като въпреки това са изгубили вкуса към народната култура, чиято основа са селските области, а заедно с това са развили и една нова способност за отегчение, новите градски маси оказват натиск върху обществото да им предостави някакъв вид култура за собствено потребление. И, за да се запълнят търсенията на новия пазар, се изобретява една нова стока: ерзац-културата, кичът, предназначен за онези, които, бидейки нечувствителни към ценностите на автентичната култура, въпреки това са гладни за развлечението, което може да предостави само културата от някакъв вид.

Кичът, използвайки за изходни материали обезценените и академизирани подобия на автентична култура, приветства и култивира тази безчувственост. Тя е източникът на неговите печалби. Кичът е механичен и функционира въз основа на формули. Той е вид заместено преживяване и фалшифицирани усещания. Кичът се променя по стил, но си остава винаги един и същ. Той е въплъщение на всичко фалшиво в живота на нашето време. Кичът претендира да не изисква нищо от клиентите си, освен пари – нито дори времето им.

Предусловието за кича – едно условие, без което той би бил невъзможен, е близката наличност на изцяло съзряла културна традиция, чиито открития, придобивки и усъвършенствано самосъзнание кичът може да

използва за собствените си цели. Той заимства от нея средства, трикове, хитрости, основни правила и теми, превръща ги в система и захвърля останалото. Той черпи соковете си, така да се каже, от резервоара на натрупания опит. Това е, което се има пред вид в действителност, когато се каже, че популярното изкуство и литература от наши дни са били някога дръзките, езотерични изкуство и литература на отминалото време. Разбира се, няма нищо подобно. Онова, което се има пред вид е, че след изминаването на достатъчно време, новото бива ограбено от своите „чудатости“, които след това биват разводнени и сервирани под формата на кич. Очевидно, всеки кич е академичен; съответно, всичко академично е кичово. Защото онова, което се нарича академично като такова, вече не притежава независимо съществуване, а се е превърнало в наперена „фасада“ за кича. Методите на индустриализма заменят ръчната работа.

Тъй като може да бъде произвеждан механично, кичът се е превърнал в интегрална част от нашата производствена система, по начин, по който истинската култура никога не би могла да бъде, освен по случайност. Той е бил превърнат в капитал при огромни инвестиции, които трябва да доведат до съизмерима възвръщаемост; той е принуден да разширява, както и да поддържа пазарите си. И докато по принцип той е свой собствен продавач, за него въпреки това са създадени огромни маркетингови отдели, което води до появата на натиск, понасян от всеки член на обществото. Залагат се капани дори в онези области, които са запазени за автентичната култура. Днес вече не е достатъчно, в страна като нашата, човек да има някаква склонност към последната; необходима е истинска страст, която да даде силата да се устоява на фалшифицираната стока, която заобикаля и упражнява натиск върху човека от момента, в който той или тя е на достатъчна възраст, за да разглежда смешните книжлета. Кичът е измамлив. Той притежава множество различни нива, а някои от тях се намират достатъчно високо, за да бъдат опасни за наивния търсач на истинска светлина. Едно списание като *Нюйоркър*, което е по същество висококачествен кич за луксозната търговия, преобразува и разводнява голяма част от авангардния материал за собствените си цели. Но не всяко отделно произведение на кича е изцяло лишено от ценност. От време на време той произвежда и по нещо, заслужаващо внимание – нещо, което притежава автентичен народен вкус – а тези случайни и изолирани случаи са подвеждали хора, които всъщност би трябвало да разбират нещата по-добре.

Огромните печалби на кича са източник на изкушение за самия авангард, и неговите членове не винаги са успявали да издържат. Амбициозни писатели и художници понякога променят работите си под натиска на кича, ако и да не му се отдават изцяло. А в резултат на това се появяват онези обърквaщи гранични случаи, като популярните романисти Сименон във Франция или Стайнбек в тази страна. При всички случаи крайният резултат винаги е в ущърб на истинската култура.

Кичът не се ограничава до градовете, където е бил роден, но се разпространява и в провинциалните области, изличавайки народната култура. Нито пък той се съобразява с географските или национално-културни граници. Още един масов продукт на западния индустриализъм, той предприема триумфално турне по целия свят, като изтласква и обезличава местните култури в една колониална страна след друга, така че сега е на път да се превърне в универсална култура – първата универсална култура, съществувала някога. Днес жителят на Китай, не по-малко от южноамериканския индианец, индуса или полинезиеца, е започнал да предпочита, вместо продуктите на собственото си местно изкуство, различни обложки на списания, евтини масови репродукции и момичета по календари. Как да се обясни тази заразителност на кича, неговата неотразима привлекателност? Естествено, машинно-произведеният кич е далеч по-евтин от ръчно създаденото произведение, а и престижът на Запада също помага. Но защо все пак кичът е толкова по-печеливша стока в сравнение с Рембранд? Единият, в края на краищата, може да бъде възпроизведен също толкова лесно, колкото и другия.

В последната си статия върху съветското кино в *Партизан Ривю*, **Дуайт Макдоналд** посочва, че през последните десет години кичът се е превърнал в доминантната култура на Съветска Русия. За това той обвинява политическия режим – не само поради факта, че кичът е тамошната официална култура, но и защото на практика той е доминантната, най-популярна култура. [В подкрепа на твърдението си Макдоналд] цитира следното от ***Седемте съветски изкуства*** на Кърт Лондон: „...отношението на масите както към старите, така и към новите стилове в изкуството най-вероятно си остава по същество зависимо от естеството на образованието, което те могат да си позволят в съответните си страни“. Макдоналд продължава: „Защо в края на краищата неграмотните селяни би трябвало да предпочитат Репин (водещ представител на руския академичен кич в живпоиста) пред Пикасо, чиято абстрактна техника е поне

в същата степен съотносима към собственото им примитивно народно изкуство, колкото и реалистичния стил на Репин)? Не, ако масите се тълпят в Третяковската галерия (московският музей за съвременно руско изкуство: кич), то е най-вече защото те са били приучени да странят от „формализма“ и да се възхищават на „социалистическия реализъм“.

На първо място всичко това не е въпрос на избор между просто старото и просто новото, както изглежда смята Лондон – а избор между лошото, съвременно старо и истински новото. Алтернативата на Пикасо е не Микеланджело, а кичът. На второ място, нито в назадничава Русия, нито в напредничавия Запад масите не предпочитат кича просто защото правителствата им ги приучават да го правят. Там, където държавната образователна система си дава труда да споменава изкуството, нас ни учат да уважаваме старите майстори, а не кича; и въпреки това ние отиваме и окачваме по стените си [репродукции на] **Максфийлд Париш** и нему подобни, вместо Рембранд и Микеланджело. Нещо повече, както посочва самият Макдоналд, около 1925, когато съветският режим все още е насърчавал авангардното кино, руските маси са продължавали да предпочитат холивудски филми. Не, „приучаването“ не обяснява силата на кича.

Всички ценности са човешки ценности, в изкуството както и в други области. И все пак в хода на епохите сред култивираната част от човечеството изглежда е съществувало някакво съгласие по въпроса що е добро и що е лошо изкуство. Вкусовете са варирали, но не и отвъд определени граници; съвременните познавачи се съгласяват с японците от осемнадесети век, че **Хокусай** е бил един от най-големите художници на своето време; съгласяваме се дори с древните египтяни, че изкуството на Третата и Четвърта династия е най-достойно да бъде избирано като техния образец на съвършенство за ония, които идват по-късно. Може да предпочитаме Джото пред Рафаел, но все пак няма да отричаме, че Рафаел е бил един от най-добрите художници на своето време. Тогава е имало съгласие – и това съгласие се основава, струва ми се, върху едно доста устойчиво разграничение, правено между ценностите, които могат да се открият единствено в изкуството и онези, които могат да се открият другаде. Кичът, благодарение на една рационализирана техника, основаваща се на наука и индустрия, на практика е изличил това разграничение.

Нека да видим например какво се случва когато един неграмотен руски селянин, какъвто го споменава Макдоналд, стои с някаква хипотетична свобода на избора между две картини – едната от Пикасо, а другата от Репин. В първата той вижда, да речем, някаква игра с линии, цветове и пространства, която представлява жена. Абстрактната техника – за да приемем предположението на Макдоналд, в което аз съм склонен да се съмнявам – му напомня донякъде за иконите, които е оставил зад себе си на село, и той изпитва привлекателността на познатото. Ще предположим дори, че той смътно се догажда за големите артистични ценности, които култивираният човек открива у Пикасо. След това той се обръща към картината на Репин и вижда някаква батална сцена[1]. Техниката не му е позната – като техника. Но това няма почти никаква тежест за селянина, тъй като той внезапно открива в картината на Репин ценности, които изглеждат по-висши в сравнение с ценностите, които е свикнал да открива в иконичното изкуство; а самата непознатост е един от източниците на онези ценности: ценностите на инстинктивно разпознаваемото, на вълшебното и симпатичното. В картината на Репин селянинът разпознава и вижда неща по начина, по който разпознава и вижда нещата извън картините – тук няма разминаване между изкуството и живота, няма нужда да се приема някаква условност и човек да си казва „тази икона представлява Исус защото е предназначена да представлява Исус, дори и ако не ми напомня особено силно за реален човек“. Че Репин може да рисува толкова реалистично, че идентификациите са очевидни незабавно и без каквото и да е усилие от страна на наблюдателя – това е нещо чудотворно. Освен това селянинът получава удоволствие и от богатството на очевидни значения, които открива в картината: „тя разказва история“. Пикасо и иконите са толкова аскетични и сухи в сравнение с това. Нещо повече, Репин подсилва реалността и я прави драматична: залези, експлодиращи снаряди, бягащи и падащи мъже. Вече не може дори да става въпрос за Пикасо или икони. Репин е онова, което селянинът иска – и нищо друго освен Репин. И все пак е щастливо обстоятелство, поне за Репин, че селянинът е защитен от продуктите на американския капитализъм, защото художникът не би

1 За мой ужас научих едва дълги години след публикуването на тази статия, че Репин никога не е рисувал батални сцени; той не е бил такъв тип художник. Бях му приписал нечия чужда картина. Това показва моя провинциализъм по отношение на руското изкуство от двадесети век. Бел. авт. [1972.]

имал и най-малък шанс редом с някоя корица на *Saturday Evening Post* от **Норман Рокуел**.

И накрая, може да се каже, че култивираният наблюдател извлича от Пикасо същите ценности, каквито селянинът извлича от Репин, тъй като онова, на което последният се наслаждава у Репин, все пак по някакъв начин също е изкуство, на колкото и ниско ниво, а той [селянинът] е подтикван да разглежда картини от същите инстинкти, които подтикват и култивирания наблюдател. Но окончателните ценности, които култивираният наблюдател извлича от Пикасо, са постигнати чрез едно второ извличане, като резултат от размисъл върху непосредственото впечатление, оставено от пластичните ценности. Едва тогава на сцената излизат разпознаваемото, чудесното и симпатичното. Те не са непосредствено или външно присъстващи в картината на Пикасо, а трябва да бъдат проектирани върху нея от наблюдателя, достатъчно чувствителен, за да реагира на пластични ценности. Те принадлежат към „рефлектирания“ ефект. При Репин, от друга страна, „рефлектираният“ ефект вече е бил включен в картината, готов за непосредственото наслаждение на наблюдателя.[1] Там, където Пикасо рисува *причина*, Репин Рисува *следствие (ефект).* Репин предъвква изкуството за наблюдателя и му спестява усилието, предоставя му съкратен път към насладата от изкуството, който заобикаля онова, което е по необходимост трудно в автентичното изкуство. Репин, или кичът, е синтетично изкуство.

Същата забележка може да бъде направена по отношение на кичовата литература: тя предоставя едно заместено преживяване за нечувствителните, при това с далеч по-голяма незабавност, отколкото сериозната белетристика може да се надява да го направи. **Еди Гест** и *Индианска любовна лирика* са по-поетични от Т. С. Елиът и Шекспир.

III

Ако авангардът имитира процесите на изкуството, то кичът, както вече виждаме, имитира неговите последствия. Спретнатостта на тази антитеза е повече от някакъв вид нагласяване; тя отговаря на и дефинира огромния промеждутък, който разделя един от друг два инак толкова

1 Т. С. Елиът е казал нещо подобно във връзка с недостатъците на английската романтична поезия. Действително, романтиците могат да бъдат считани за изконни грешници, чиято вина кичът е наследил. Те са показали на кича „как“. За какво преди всичко друго пише Кийтс, ако не за въздействието на поезията върху самия него? Бел. авт.

едновременно протичащи културни феномена като авангарда и кича. Този промеждутък, прекалено голям, за да бъде запълнен от всичките безкрайни градации на популяризирания „модернизъм“ и „модернистичния“ кич, отговаря от своя страна на един социален промеждутък – такъв, който винаги е съществувал във формалната култура, както и другаде в цивилизованото общество, и чиито две крайни точки се приближават и отдалечават във фиксирано отношение към увеличаващата се или намаляваща стабилност на всяко дадено общество. Винаги е съществувало от една страна малцинството на силните – а следователно култивирани – и от друга голямата маса на експлоатираните и бедните – а следователно невежи. Формалната култура винаги е принадлежала на първите, докато последните е трябвало да се задоволяват с народна или рудиментарна култура, или кич.

В едно стабилно общество, което функционира достатъчно добре, за да поддържа разрешени противоречията между класите си, културната дихотомия става донякъде размита. Аксиомите на малцина биват споделяни от мнозина; последните вярват суеверно в онова, в което първите вярват трезво. В такива исторически моменти масите са в състояние да изпитват удивление и възхищение пред културата на своите господари – независимо на колко високо ниво. Това важи поне за пластичната култура, която е достъпна за всички.

През Средновековието пластичният артист е признавал поне на думи най-ниските общи знаменатели на опита. Това остава в сила до известна степен чак до седемнадесети век. Налична за имитация е била една универсално валидна концептуална реалност, с чийто порядък артистът не е можел да си играе. Темите на изкуството са били предписвани от онези, които са поръчвали произведенията на изкуството – които пък съвсем не са били създавани, както в буржоазното общество, въз основа на [собствени] спекулации. Именно защото съдържанията му са били предписвани предварително, артистът е бил свободен да се съсредоточи върху средствата си. Не е било нужно да бъде философ или визионер, а просто занаятчия. И докато е било налице общото споразумение за това кои са най-достойните теми на изкуството, артистът е бил освободен от необходимостта да бъде оригинален и изобретателен в своята „материя“, като вместо това е можел да отдаде цялата си енергия на формални проблеми. За него средствата се превръщат и лично, и професионално, в съдържание на изкуството му – също както средствата на

днешния абстрактен художник се превръщат в публично съдържание на изкуството му – с тази разлика обаче, че на средновековния артист се е налагало да потиска публично професионалните си предпочитания, че винаги е трябвало да потиска и подчинява личното и професионалното [си предпочитание] в завършеното, официално произведение на изкуството. Ако, като обикновен член на християнската общност, той е изпитвал някакви лични емоции към предмета на изкуството си, това само е допринасяло за обогатяването на публичното значение на творбата. Едва при Ренесанса модулациите на личното се превръщат в нещо легитимно, но което все още трябва да се поддържа вътре в границите на просто и универсално разпознаваемото. И едва с Рембранд започва да се появява „самотният“ артист – самотен в изкуството си.

Но дори и по време на Ренесанса – и докато западното изкуство се старае да усъвършенства техниката си – победите в тази сфера могат да бъдат демонстрирани единствено чрез успехи в [полето на] реалистичната имитация, тъй като друг наличен и обективен критерий няма. Така масите все още са могли да намират в изкуството на своите господари обект на възхищение и почуда. Дори птицата, кълвяща плодовете по картината на **Зевксис**, е в състояние да аплодира.

Общоприета баналност е, че изкуството се превръща в перли за свинете когато реалността, която то имитира, вече не отговаря дори отдалечено на реалността, разпознавана от масите. Но дори и тогава негодуванието, което обикновеният човек може и да изпитва, е заглушено от благоговението пред патроните на това изкуство. Едва когато престане да бъде удовлетворен от социалния ред, който те надзиравт, той започва да критикува и тяхната култура. Тогава плебеят намира куража за пръв да изкаже мненията си открито. [Сега вече] всеки човек, от функционера на Демократическата партия в Ню Йорк, до австрийския бояджия, счита, че има право на собствено мнение. Най-често това негодувание против културата се открива там, където неудовлетвореността от обществото е реакционна неудовлетвореност, която намира израз в представи за [християнско] възраждане и пуританизъм, а най-рядко – при фашизма. Тук револверите и факлите започват да се споменават на един дъх с културата. В името на божествеността или на чистотата на кръвта, в името на простите начини на живот и солидните добродетели, разрушаването на статуи започва.

IV

Но нека за момент се завърнем при руския селянин и предположим, че след като той е избрал Репин пред Пикасо, се намесва държавният образователен апарат и му казва, че греши, че е трябвало да избере Пикасо – и му показва защо. За съветската държава да се направи нещо подобно е напълно възможно. Но имайки пред вид как стоят нещата в Русия – а и навсякъде другаде – селянинът скоро ще открие, че необходимостта да работи усилено по цял ден, за да изкарва прехраната си, както и грубите, неудобни обстоятелства, при които живее, не му предоставят достатъчно свободно време, енергия и комфорт, за да се подготви за наслаждението от Пикасо. В края на краищата, за това е необходимо значително количество „приучаване". Върховната култура е едно от най-изкуствените сред всички човешки постижения, а селянинът не намира някакъв „естествен" подтик вътре в самия себе си, който да го тласка към Пикасо, напук на всички трудности. В края на краищата селянинът ще се върне обратно при кича когато му се прииска да разглежда картини, защото на него той може да се наслаждава без усилия. Държавата е безсилна по този въпрос и ще си остава такава докато проблемите на производството не бъдат решени в социалистически смисъл. Същото, разбира се, се отнася и за капиталистическите страни, което превръща всички приказки за изкуство за масите там в нищо повече от демагогия.[1]

Там, където в наши дни някой политически режим установява официална културна политика, това се прави заради демагогията. Ако ки-

1 Тук ще ми бъде възразено, че едно такова изкуство за масите като народното, се е развило при рудиментарни условия на производство – и че голяма част от народното изкуство е на високо ниво. Да, така е – но народното изкуство не е Атина, а ние искаме Атина: формална култура с нейните безброй много аспекти, нейната пищност, нейния огромен обхват. Освен това сега ни се казва, че по-голямата част от нещата, които намираме добри в народната култура, са [резултат от] статично оцеляване на мъртви формални, аристократически култури. Нашите староанглийски балади например не са били създадени от „народа", а от пост-феодалното съсловие на земевладелците в английската провинция, и са оцелели в устата на народа дълго след като самите създатели на баладите са преминали към други литературни форми. За нещастие, чак до машинната епоха културата е била изключителен прерогатив на едно общество, живеещо от труда на крепостни селяни или роби. Те [представителите му] са били реалните символи на културата. Защото, за да може един човек да намери времето и енергията, необходими за създаването или слушането на поезия, е било необходимо друг човек да произведе достатъчно, за да може да държи както себе си жив, така и другия в удобство. В Африка днес ние откриваме, че културата на робовладелските племена е по правило далеч по-високо развита от онази на племената, които не са притежавали роби. Бел. авт.

чът е официалната тенденция на културата в Германия, Италия и Русия, то това е не защото съответните правителства са ръководени от еснафи, а защото кичът е културата на масите в тези страни, както и навсякъде другаде. Окуражаването на кича е просто още един от евтините начини, по които тоталитарните режими се опитват да спечелят благоразположението на поданиците си. И тъй като тези режими не могат да повишат културното ниво на масите – дори и ако биха искали – чрез нещо по-малко от капитулация пред международния социализъм, то те ще ласкаят масите, като снижават всяка култура до собственото им ниво. Именно това е причината, поради която [там] авангардът е обявен извън закона, а не защото една висша култура е по същество по-критична култура. (Дали авангардът би могъл изобщо да разцъфти при условията на тоталитарен режим е нещо, което няма връзка със сегашното разглеждане). На практика основната трудност на авангардното изкуство и литература, от гледна точка на фашистите и сталинистите, е не в това, че тези художествени видове са прекалено критични, а че са прекалено „невинни“, тоест прекалено трудни за инжектиране с пропаганда, и че кичът е далеч по-подходящ за такава цел. Кичът държи един диктатор в по-тесен контакт с „душата“ на народа. И ако официалната култура би била по-висша от общото масово ниво, то налице би била опасност от изолация.

Но въпреки това, ако би било мислимо масите да „пожелаят“ авангардно изкуство и литература, то Хитлер, Мусолини и Сталин не биха се колебали дълго да задоволят едно подобно желание. Хитлер е яростен враг на авангарда, както по доктринални, така и по лични причини, но това не е попречило на Гьобелс през 1932-33 усилено да ухажва авангардни артисти и писатели. Когато Готфрид Бен, един експресионистичен поет, преминава към нацистите, той е посрещнат с голяма шумотевица, ако и в същия момент Хитлер да отхвърля експресионизма като *Kulturbolschewismus*. Това е време, в което нацистите смятат, че престижът, на който се радва авангардът сред култивираната германска публика, би могъл да им бъде от полза, а практически съображения от този вид – имайки пред вид, че нацистите винаги са били сръчни политици – винаги са имали приоритет пред личните предпочитания на Хитлер. По-късно нацистите разбират, че е по-практично да се отстъпи пред желанията на масите по въпросите на културата, отколкото пред онези на техните работодатели. Последните, когато се стига до въпро-

са за запазване на властта, се оказват също толкова готови да пожертват културата си, колкото са били и по въпроса за моралните си принципи. Първите пък, точно защото реалната власт е нещо, което им е било отказано, трябва да бъдат залъгвани по всевъзможни други начини. Тук става необходимо да се насърчава в много по-грандиозен стил, отколкото при демокрациите, илюзията, че масите всъщност управляват. Литературата и изкуството, на които те се наслаждават и разбират, трябва да бъдат обявени за единствено правилните литература и изкуство, а всички останали да бъдат отхвърлени. При тези условия хора като Готфрид Бен, независимо от това колко пламенно подкрепят Хитлер, се превръщат в пасив за системата. Ето защо ние не чуваме нищо повече за тях в нацистка Германия.

Можем да разберем тогава, че, макар от една определена гледна точка личната еснафщина на Хитлер и Сталин съвсем не е случайна за политическите роли, които те играят, от друга гледна точка тя е само случайно допринасящ фактор при определянето на културните политики на съответните им режими. Личната им еснафщина просто прибавя още повече бруталност и тъмнина към политиките, които те биха били принудени да поддържат така или иначе, под натиска на всичките им останали политики – дори ако самите те биха били, лично, поддръжници на авангардната култура. Онова, което изолацията на руската революция принуждава Сталин да върши, Хитлер е принуден да върши от приемането на противоречията на капитализма и опитите му да ги замрази. Що се отнася до Мусолини – неговият случай е отличен пример за *disponibilité*[1] на един реалист по тези въпроси. В продължение на години той затваряше по едно благоразположено око към футуристите и строеше модернистични железопътни гари и държавни жилищни сгради. Човек все още може да види в предградията на Рим повече модернистични апартаменти, отколкото почти навсякъде другаде по света. Може би фашизмът е искал да демонстрира собствената си напреднячавост, да прикрие факта, че всъщност е назадничаво развитие; а може би е желаел да се съобразява с вкусовете на богатия елит, на когото служи. Във всеки случай Мусолини изглежда е разбрал отскоро, че ще му бъде от повече полза да се подмазва по-скоро на културните вкусове на италианските маси, отколкото на онези на техните господари. На масите

1 Предразположение (фр.) Бел. пр.

трябва да се предоставят обекти на възхищение и изумление; другите могат да минат и без това. И така виждаме как Мусолини обявява един „нов имперски стил“. Маринети, де Кирико и останалите, са отправени в пълен мрак, а новата железопътна гара в Рим няма да бъде модернистична. Че Мусолини е закъснял с всичко това само демонстрира отново сравнителната колебливост, с която италианският фашизъм извлича необходимите заключения от ролята, която играе.

Западащият капитализъм открива, че всяко качествено нещо, което той все още е в състояние да произведе, се превръща, почти неизбежно, в заплаха за собственото му съществуване. Пробивите в културата, не по-малко от ония в науката и индустрията, подкопават самото общество, под чиято егида са били направени възможни. Тук, както и при всеки друг въпрос от наши дни, става необходимо да се цитира Маркс дума по дума. Днес ние вече не гледаме към социализма в очакване на нова култура – също толкова неизбежно, колкото тя ще се появи, щом само постигнем социализъм. Днес ние гледаме към социализма *просто* с цел да запазим всичко, което е останало от живата култура точно в този момент.

1939

Клемънт Грийнбърг (1909–2000) е един от най-значителните критици и теоретици на американския неоавангард от 1930-те до 1960-те години. Създадената от него естетическа концепция е послужила като обосновка на практиката на художниците от геометричния абстракционизъм (Джоузеф Албъртс и др.).

Учи другояче!
Автор(и): Ребека Мийд

Погледнато отвън, AltSchool Brooklyn – частно училище, което беше открито в Бруклин Хайтс[1] миналата есен – не изглежда като традиционна образователна институция. До него няма спортна площадка, няма водач за прекосяване[2], нито пък тълпи от деца, които да блокират тротоара сутрин. Училището е на втория етаж в бизнес-сграда, която гледа към Монтегю стрийт. На фасадата се вижда лого – светлосин правоъгълник със закръглени ъгли, в него думата „alt.“ Изглежда като програма за Айфон, очакваща почукването на колосален пръст.

Вътре в училището пространството е разделено с прегради, които оформят няколко класни стаи. Обстановката прилича на зала от магазин на IKEA: ниски канапета, големи възглавници по пода, тук-там маси и дървени столове с постепенно намаляващи размери, също като онези от приказката за Златокоска и трите мечки. Няма директорски кабинет, няма и директор/ка. Също като останалите пет училища на AltSchool, открити през последните три години – другите са в и около Сан Франсиско – училището се ръководи от самите учители, един от които служи като управител. Няма и училищна секретарка: голяма част от административните въпроси се решават директно в главното управление на AltSchool, в квартала SOMA в Сан Франсиско. Няма дори и чак толкова много деца. Всяко от AltSchool-училищата е „микро-училище“. В Бруклин Хайтс има тридесет и пет ученици, от предучилищна възраст до трети клас. И ще бъдат приети само още няколко десетки, докато училището постепенно се развие напълно. Амбицията в AltSchool обаче е гигантска. До края на 2017 се предвижда да бъдат открити още пет училища – в Сан Франсиско, Манхатън и Чикаго – а целта е да се достигнат и други части от страната, като навсякъде се предлага изклю-

1 Квартал в Ню Йорк. Бел. пр.

2 По традиция в американските училища има специални водачи, които се грижат за това децата да прекосяват улиците в близост до училището без опасност за живота. Бел. пр.

чително конкретно подбрано образование, с използване на най-нови технологии, които да посрещат „потребностите и увлеченията“ на всяко дете. Цената е около тридесет хиляди долара годишно.

През декември посетих едно от техните училища, с класна стая за пет-шест деца на предучилищна възраст. Няколко от тях играеха на „ресторант“, а едно от момиченцата седеше на стол, ръцете ѝ изпънати напред, все едно държи кормило: тя беше доставчикът на поръчките за вкъщи. „Ще мина напряко [I'm taking a shortcut]“, обяви тя. Една от учителките, седнала на пода до нея, каза „Това е добра дума – ти я употреби правилно“. След това взе телефона си и засне кратко видео на цялата сцена.

Друга учителка и едно от децата гледаха към таблет, на който се виждаше картинка на розова медуза. Момиченцето рисуваше своя собствена медуза с виолетов молив. „Хайде да видим дали можем да научим името на една нова медуза“, каза учителката. „За коя от тях искаш да научиш нещо повече?“ Тя докосна екрана и се появи нова медуза – бяла и переста. „Това е... *hippopodius*?“, прочете учителката, запъвайки се при непознатото име. „Питам се дали тази свети в тъмното“. А момиченцето попита „Имаш ли друга розова?“

Всеки ученик в AltSchool получава собствен таблет в предучилищна възраст, а по-късно преминава на лаптоп. (До този момент образованието в AltSchool приключва в осми клас). Когато посетих една от смесените класни стаи за деца от втори и трети клас, повечето от тях бяха потънали в съзерцание на лаптопите си. Всички бяха заети с предварително уговорени процедури, които са им били предложени чрез „списък с игри“ – софтуер, който показва серия от дигитални „картони“ с инструкции за извършване на дадена процедура. Понякога задачата се намира онлайн. Две от децата правеха упражнения на някакъв уебсайт по писане. Резултатите им ще бъдат изпратени по мрежата за оценка от учител, след което ще бъдат добавени, пак онлайн, към историята на Учебния напредък на съответния ученик – специален софтуер, написан от екипа на училището, в който се обхващат, възможно най-подробно, всички детайли около образованието на всяко от децата.

Учебната програма е само приблизително съгласувана с Общите изисквания – правителствените стандарти, с които се определят предметите, които учениците трябва да са овладели до края на всяка учебна година. Но етосът в AltSchool е фундаментално противоположен на па-

радигмата за стандартизация, която доминира в публичното образование през последните десетилетия и вместо това е насочен към все по-засилващия се теоретичен обрат, полагащ акцента върху „персонализирано учене“. Този подход признава и се адаптира към различията между учениците: техните способности, интереси, техния културен произход.

Едно от момиченцата в класа довършва офлайн-задача – чете книга за белите мечки. Момченце, легнало по корем върху килима на пода, със слушалки на ушите, използва уебсайт на име BrainPOP, за да се научи как да пресмята обиколките на някои основни геометрични форми. „Две от пет!“, виква то по едно време, напълно забравило за другите наоколо, също като някой пътник в метрото, който си пее шумно под музиката на Drake.

Но не всички дейности тук се извършват в усамотение. Две момиченца седят заедно, с лаптопи пред себе си, и прелистват страници със снимки на тюлени по Google Images, за упражнение по социални изследвания. От време на време двете сравняват записките си. На всеки няколко минути един или друг ученик разговаря с учителката – млада жена в джинси и фланелка, Айфонът е подпъхнат под крака ѝ, докато тя седи на пода. Едно от момиченцата е ползвало лаптопа си, за да изучава различни замъци – това е област на непрестанен интерес сред децата. Тя и учителката разговарят за принцеси, замъци и дали двете неща винаги вървят заедно. „Това е добър въпрос“, казва учителката, а след това пита, „Има ли принцеси в Америка?“

Едно от момиченцата, което работи до тях, се обажда, „Ами да – мама ми каза, че имало една принцеса, но тя умряла заради папараците“.

„А *моята* мама казва, че във всеки замък имало стая за мъчения“, казва момиченцето, което изследва темата за замъците.

„Що е то замък? – това беше изходният ти въпрос днес“, казва учителката. След като момиченцето е записало отговора си, на хартия, учителката прави снимка на страницата, за да я прикачи към дигиталния картон на детето.

Освен това тя може да я прати и до телефона на някой от родителите, използвайки AltSchool Stream – програма, която прави възможна моменталната комуникация между дома и училището. Междувременно над главите на учениците виси редица от бели аудио-рекордери, а в стените са интегрирани видеокамери. Целта на тукашната система за

наблюдение, AltVideo, е да улавя всяка дума, действие и взаимодействие, за целите на потенциален анализ.

„Дали във всеки замък има мъчения?“, казва учителката с лъчезарен глас, ако и малко объркано. „Това е добър въпрос за началото утре“.

* * *

Макс Вентила, тридесет и пет годишният основател на AltSchool е кореняк-нюйоркчанин, който е учил в Бъкли, в Горен Ийст Сайд, а след това се е преместил в Андовер, подготвително училище в Ню Ингланд. Следвал е в Йейл, където е завършил математика и физика, а след това е получил магистърска степен по бизнес-администрация. Вентила е работил за кратко в Гугъл, а след това е започнал собствен бизнес – фирма на име Аардварк, където е била създадена уеб-търсачка за „социални търсения“, където е можело да се отправи [специализиран] въпрос към точно определена група хора. През 2010 той продава фирмата на Гугъл, предполага се за около петдесет милиона долара. Вентила се присъединява отново към Гугъл като групов мениджър и е отговорен за създаването на т. нар. „уеднаквено преживяване“ сред всички продукти на компанията – тоест да се осигури това, че примерно резултатите от дадено търсене в Гугъл се съобразяват с историята на нещата, които сте гледали в Ютюб. Когато през пролетта на 2013 напуска Гугъл, за да основе AltSchool, в квартала Dogpatch в Сан Франсиско, Вентила не е имал опит като учител или администратор в областта на образованието. Но в замяна на това е имал обширни познания за неща като компютърни мрежи, както и за видовете подходи, важни при работата с огромни масиви от потребителски данни.

Първото AltSchool е открито през същия септември. Идеята се поражда в резултат от търсенето на Вентила и съпругата му, Джени Стефаноти, бивша мениджърка за Гугъл, на детска градина за дъщеря им, която сега е на четири години. (Те имат и двегодишен син). „Беше удивително неприятно преживяване“, казва той. „Чувстваш се захвърлен в тоя изключително важен момент и се опитваш да намериш подходящо място за детето си. А за местата, които изглеждат добри, кандидатстват сто пъти повече хора, отколкото могат да бъдат приети, и те измъчва представата, че, ако направиш грешен избор, детето ти ще е самотно и безпарично на тридесетгодишна възраст. А колкото и да е абсурдно, във всичко това има и частица истина“. Докато посещавал различни училища, Вентила бил поразен от това колко малко се е променило образо-

ванието в сравнение с времената, когато самият той е тръгвал на училище. „Едно тригодишно дете днес не е толкова по-различно“, казва той. „Но, най-вече поради новите технологии, тринадесетгодишните вече са много по-различни.“

Колкото повече Вентила мислел за образованието, толкова повече му се струвало, че може да постигне някаква промяна – и то не само за собствените си деца. И вместо да започне с [поредното] „уникално училище“, той решил да създаде цяла „екосистема“, която да бъде необичайно отзивчива към интересите на децата, да им поднася задачи, свързани с теми, от които те действително се интересуват. Визията му съответства на преобладаващия етос на възпитание сред сегашната средна класа, според който децата се насърчават да открият собствените си увлечения и да ги преследват, докато постигнат [евентуалния] печеливш нонконформизъм.

Освен това Вентила желаел учениците да се съсредоточат върху постигането на умения, които ще им бъдат от полза на работното място от бъдещето, вместо да ги принуждава да придобиват знания, считани за важни единствено поради това, че са били исторически утвърдени. „Децата трябва да прекарват днес по-малко време в смятане на пръсти, отколкото са го правели преди петдесет години, защото днес всички се разхождат с калкулатори в джоба“, казва той. „Това не означава, че не трябва да учите математика – не е нужно да вадите телефона си всеки път, когато искате да се уверите, че някой ви е върнал точно ресто. Но акцентът трябва да се премести върху онова, което е сравнително по-лесно или сравнително по-важно“. Вентила обича езиците – родителите му са унгарци и той е израснал с два езика още преди да започне да изучава френски и латински в училище. По-късно е научил малко персийски, за да може да разбира какво се говори в семейството на приятелката му около вечерната маса. Но не е уверен, че дъщеря му трябва да влага също толкова енергия в изучаването на езици. „Ако причината, поради която искате детето ви да научи някой чужд език е той или тя да може да разговаря с други хора след двадесет години – е, относителната стойност на всичко това със сигурност ще се е променила, защото всички вече ще имат програми за превод на живо“, казва той.

Наскоро посетих училището в Догпатч, което се намира в бивша индустриална сграда близо до пристанището [в Сан Франсиско]. „В началото работехме най-вече напосоки“, разказва Каролин Уилсън, една

от първите учителки в AltSchool, която днес е директор по образователните въпроси на компанията. Днес фирмата дава работа на повече от сто и петдесет души, като местата са разпределени равномерно между учители, специалисти по технологии и мениджъри. Бързият растеж е финансиран чрез сто и десет милиона долара от инвестиционен капитал – както и двадесет милиона в рискови заеми – събрани в хода на миналите две години: една от най-големите инвестиции, правени напоследък в областта на образователните технологии. Капиталът на AltSchool идва от водещите инвеститори в Силициевата долина, сред тях Founders Fund, Andreessen Horowitz и John Doerr. Миналата година благотворителната организация Silicon Valley Community Foundation е инвестирала петнадесет милиона долара в AltSchool, чрез фонд, финансиран от Марк Зукърбърг и съпругата му Присила Чан. (В момента доходите от учебни такси покриват по-голямата част от разходите покрай управлението на училищата, включително и заплатите на учителите; инвестиционният капитал пък покрива заплатите на хората от технологическия отдел, разходите за недвижимо имущество, както и други ангажименти покрай растежа на компанията). Никой от инвеститорите не е заинтересуван просто да притежава някаква част от верига от бутикови микро-училища. Надеждата по-скоро е, че AltSchool ще помогне да се „изобрети отново“ американското образование: първо, чрез нововъведенията в неговите микро-училища; после, като предоставя на различни образователни институции софтуер, с който те да стартират собствени училища; накрая, като предлага софтуера си на публичните училища в цялата страна – цел, която фирмата се надява да достигне след около три до пет години.

Предприемачите от Силициевата долина са убедени, че гъвкавостта и новаторството от технологическата сфера могат да бъдат приложени продуктивно и с печалба към образователния сектор, който в момента се възприема като склеротичен. Сал Кан, който през 2005 е основал „Академията Кан“ – популярна онлайн-платформа за изучаване на математика, казва, „Повечето хора, които в края на краищата се оправят добре в Силициевата долина, са били много добри в училище, но заедно с това те имат и много силни убеждения относно начините, по които собственото им образование е могло да бъде *по-добро.*“

Фондацията Бил и Мелинда Гейтс е наляла милиарди долари в образователни стипендии, включително и за развойна работа по дигитал-

ни средства и персонализирано учене. Лорийн Пауъл Джобс, вдовицата на Стивън Джобс, също е направила от образованието основен приоритет за собствената си благотворителна организация, Emerson Collective, която влага петдесет милиона долара за финансиране на иновации в училищната система. (Emerson Collective е инвеститор в AltSchool). Марк Зукърбърг направи голяма и много обговаряна инвестиция от сто милиона долара в системата за обществено образование в Нюарк, макар че, **както показа журналистът Дейл Русакоф** [в статия за списание „Ню Йоркър“], голяма част от нея е била разпиляна. Фейсбук имаше по-голям успех с програмистката помощ, която оказа за Summit, верига от частни училища около Пало Алто; тази година безплатният софтуер на Summit, на име*Персонализиран учебен план*, е бил въведен за проба в деветнадесет различни училища в страната.

AltSchool е нещо, което в Силициевата долина се нарича „фул стек компания“, тоест фирмата се занимава не само със софтуер. Повечето стартъп-фирми от областта на образователните технологии не се занимават с реални училища. (Академията Кан има едно-единствено училище, в Маунтийн Вю [Калифорния], но разширяването на тази дейност не е сред приоритетите на компанията). А фирмите, които са вид хибрид между виртуалното и реалното, като Uber, Airbnb или AltSchool, са особено на мода сред инвеститорите от Силициевата долина.

„Фейсбук беше стартиран, по същество, като вид табло за обяви за харвардските студенти“, казва Вентила. „Убер е започнал като личен шофьор, който Гарет“ – Гарет Камп, основателят на Убер – „е наел, за да го кара. Това е сравнително обичайна ситуация. Човек започва по много невзрачен начин, с пълен контрол над ситуацията, което действително е фундаментално различен подход. А след това започвате да разширявате“.

Преди две години е било открито друго училище, AltSchool Fort Mason, в квартала Марина в Сан Франсиско, отново в бизнес-сграда близо до Старбъкс. Когато ги посетих, през миналия декември, децата от по-малките класове бяха забавлявани от удивително висока жена, облечена в много къса пола с кройка от руска народна приказка. Тя представляваше Снегурочка, руската Снежанка, която идва на гости при децата за Нова Година. (Оказа се, че е майка на едно от тях). На горния етаж, при по-големите, класът беше зает със сложна симулация на общество, изпаднало във финансова криза и управлявано от диктатори. (Двама от учителите играеха тираните). Този групов проект, в който се комбини-

рат математика и граждански дела, е част от по-широк план за изучаване на различни форми на управление и запознаване с начините, по които функционира икономиката.

Класната стая напомняше работен кабинет на служител в технологическа компания: кушетки, лавици за книги, голям телевизионен екран, кухненска част. На кухненския плот се виждаха купи с ябълкови резенчета и сини царевични пръчици. Всеки от учениците ползваше свой Кроумбук[1]. Водещата учителка, Кристи Зайферт, е енергична млада жена със зелена коса, но учениците не гледаха към нея. Вместо това те разглеждаха образа ѝ на телевизионния екран, където лицето и гласът ѝ бяха дигитално променени, за да указват ролята ѝ на диктатор. В една от по-ранните сесии учениците са теглили жребий, за да определят местата си в симулираната икономика. Някои бяха агенти по продажбите, други – секретар(к)и; едно от момчетата беше главен мениджър на петролна компания. Задачата им в този ден беше да изследват заплатите си онлайн и да разберат какви ще бъдат очакваните данъчни облагания, сверявайки ги със списък, окачен на една от стените. Използваха данни от реалния свят, но за да се оживи малко процеса, заплатите им се изплащаха в единици, наречени POOO (съкратено от People’s Organization of Opportunity)[2].

След въведението на Зайферт учениците се разделиха на малки групи. Няколко момчета се насъбраха около едно от канапетата и започнаха да търсят данни за заплатите си в Гугъл. Друга група възбудено дискутираше произволността на разпределението на работните места и инструкциите на диктатора. „Ще основа профсъюз!“, извика едно от момичетата. Зайферт беше очарована от възбудата им.

Самата Зайферт, която е на двадесет и осем, е започнала работа първоначално за **Teach for America**, с бедни деца от Сан Хозе. „Започнах с мисълта, че трябва да има начин да се прескочи пропастта между различните успеваемости“, разказва тя. „И докато работех в онези квартали, постепенно ми стана ясно, че, опитвайки се да намерим стандарти, които да дръпнат напред всички, ние забравяме да се обърнем специално към индивидуалните потребности на децата. Забравяме да мислим за

1 Вид опростен лаптоп, предназначен най-вече за бърза работа в мрежата. Бел. пр.

2 На английски език названието на паричната единица звучи силно комично, нещо като българското „аки“. Бел. пр.

начина, по който децата учат и от какво имат нужда, за да успеят в живота“.

В Сан Хозе бележките на децата от годишния щатски изпит се виждали едва след края на учебната година. А в AltSchool Зайферт може да проследява успеха на учениците си буквално ежедневно, ако не и ежечасно. Всеки от картоните със задачи от учебния списък на който и да е от учениците е направен така, че да отразява не само академичните дисциплини, като математика и грамотност, но също и неща като социални и емоционални умения.

Зайферт показва дигиталния картон с Учебния напредък на един от учениците си, от седми клас. Бележките от детската градина до осми клас са подредени по X-оста на координатна система, а различните дисциплини – по Y-оста. Областите, в които учебните блокове са отработени – математика за шести клас, примерно – са обозначени с клетки, оцветени в зелено. Онези, над които ученикът все още работи – природни науки за седми клас, например – са оцветени в оранжево. По английски той беше далеч по-напред с материала, отколкото се предполага за общото ниво на тази възраст. Зайферт може да щракне върху всяка дисциплина, за да получи по-подробна информация за напредъка му. Резултатът напомня малко разглеждането на онлайн-отчет на фирма за кредитни карти, където разходите са подредени по категории – пазаруване, туризъм и пр. – както и конкретни покупки. Тя може да види колко статии ученикът е прочел на Newsela, сайт, който дава достъп до текстове на Associated Press, редактирани за различни нива на читателски способности. Може да види какви са бележките му по различните тестове, съпровождащи текстовете, както и да разгледа самите текстове, за да види какви бележки си е водил по време на четенето.

Тук-там по някой оранжев правоъгълник указва области, които ученикът все още не е овладял. Може например да е бил болен през седмицата, в която петокласниците затвърдяват познанията си по обикновени дроби и да не е схванал съвсем точно принципите. „Ако забележа, че действително се представя последователно зле в някоя от стандартните области, мога да прегледам картоните и да проследя къде и как е започнал сривът“, обяснява Зайферт.

В същото време учителите от AltSchool дискутират дали децата наистина трябва да придобиват някои от способностите на точно определени нива в училищното си развитие, както се предполага според

Общите изисквания. Зайферт смята, че може да е по-полезно учебният процес да се разглежда не като линеарен, а като разбъркан, също като торент-файл на компютър. „Човек може да си представи всички неща, които трябва да се изучат, и да се изучават не по ред, стига само накрая да може всичко да се обобщи и сложи в един пакет, така че човек е готов да върви по-нататък“.

Подобно на други учители от AltSchool, Зайферт е била привлечена към новата фирма от тукашната амбиция да се промени самата система [на образование]. Два или три пъти седмично, разказва тя, се изпраща обратна информация за дигиталните инструменти на училището. „Профилът на обучавания“, програмата за видео стрийм и някои други от дигиталните инструменти са само на около една година, а нивото на персонализация в AltSchool е такова, че все още е необходима доста активна човешка намеса. Софтуерът се обновява ежедневно. Каролин Уилсън, директорката по образованието на AltSchool, разказва, „Непрекъснато окуражаваме членовете на екипа да указват активно точките на трудности, да предлагат собствени идеи, да поемат рискове, да се провалят, ако е необходимо, при това бързо, защото знаем, че ще се променяме много бързо. Другите училища се движат с геологически темпове“. (Вентила може и да подлага на съмнение ползата от изучаване на чуди езици, но доброто познаване на жаргона на Силициевата долина – т. нар. „Английски 2“ – е задължително в AltSchool).

Вентила разказва, че тези инструменти играят централна роля в преосмислянето на концепцията за това какво всъщност е един [модерен] учител: „Ние действително изместваме ролята на образователния работник по посока на нещо, което би могло да се нарече ‚въоръжен с данни детектив‘“. Той определя традиционния учител като „от една страна, занаятчия-плановик на уроци, от друга страна дисциплиниращ гледач на бебета“. Образователните работници са реални участници в евентуалния успех на AltSchool: всички учители, които работят тук на пълно време, имат възможност да участват финансово във фирмата.

В класната стая на Зайферт аз разговарям с Ото Крадок, седмокласникът, чийто картон бях разглеждала преди това. Той изучава работното място, което е получил по време на симулацията: секретар. Родителите му, рекламен консултант и мениджърка във [финансовата консултационна фирма] **BlackRock**, са го преместили тук от едно от добре известните частни училища. Горс Джефрис, майка му, ми разказва, че там

е изглеждал апатичен. Ото разказва, „В старото ми училище, значи, беше така, ‚А, искаш да учиш архитектура ли? Ами в колежа можеш да учиш архитектура‘. Тук някои от учениците избраха архитектура, а след това минаха цял курс по архитектура, даже правихме модели и проекти“.

Предният ден, разказва Ото, е дошъл гост-учител, за да представи на няколко от учениците проект по работа с 3-D-софтуер, с помощта на уебсайт на име Tinkercad. „Правихме малки модели онлайн – някои от нас правеха кутии за телефони, други малки кули или играчки. Аз направих тоалетна чиния, защото ми се стори готино. Тя има доста много компоненти – имате да речем основата, седалката, облегалото“. Той щраква върху сайта и показва на екрана модела си. „Разглеждах онлайн различни картинки на тоалетни. Мисля си, че бих искал да направя моята малко по-удобна за гърба. А освен това искам да е наистина хигиенична. И истински удобна. Аз например съм доста кокалест и дребен и ако не са добре подплатени, тоалетните ми причиняват болка“. Накрая, казва той, смята да разпечата тоалетната си с помощта на 3-D-принтер: това ще бъде модел на тоалетна, направена точно според собствените му предпочитания и представи.

* * *

Един следобед през декември, около двадесетина души от технологическия отдел на AltSchool са се събрали в залата за конференции на фирмената сграда, за да проведат поредния „хекатон“ – концентрирано заседание за откриване на нови решения и съвместно програмиране. Пред някои от участниците има лаптопи; пред други стоят чинии с кари-салата от фирмената кухня. Почти всички са мъже и никой не изглежда по-стар от четиридесет.

Темата на хекатона е да се очертаят в софтуер потенциални решения за т. нар. „роботски задачи“ – някои от рутинните операции, извършвани от учителите, за които не са необходими специални познания. Кимбърли Джонсън, ръководителката на екипа за професионална подготовка и продукти, се обръща към останалите. „По принцип онова, което казваме на учителите е, „наели сме ви за творческа преподавателска работа и всеки път, когато вършите нещо, което не изисква участието на творческия ви преподавателски мозък, което може да бъде извършено също толкова, или още по-добре, от някой компютър, то значи трябва да се върши от компютър“.

От времето на предишния хекатон, преди три месеца, учителите в AltSchool, са изпратили повече от сто дигитални „заявки“ до Джонсън, в които се указват начини за подобряване на софтуера на фирмата. Някои са помолили за улесняване на начините, по които се въвеждат данни. Самата Джонсън е съгласна: „Доста работа е да се отвори всеки от картоните и да се щракне първо върху учебната цел, после върху съответната бележка, а после върху ‚Запис‘. Става дума само за три или четири щраквания, но при много ученици това се натрупва“. Освен това учителите са искали да се намери начин за въвеждане на бележките на цели групи деца наведнъж. „Ако кажете например, аз искам да напиша на всички тези деца четворки, а на тези тройки, за това трябва да има някакъв лесен начин. Не знам как точно ще изглежда, но сигурно ще успеем да наредим нещо.“

Учителите са изискали също и по-бърз достъп до видеозаписите от класните си стаи, за да могат по-добре да оценяват моментите, в които учениците постигат пробиви или да видят какво точно се случва, когато в класната стая настъпва безредие. В момента, разказва Джонсън, учителите използват **Slack, програмата за групова комуникация,** за да ѝ се обадят когато в класната стая се е случило нещо, което искат да прегледат отново. След това тя преглежда видеозаписа, за да намери точното място, на което да сложи сламка [bookmark], след това изпраща линк до съответния учител по електронната поща. Процесът може да отнеме цели дни. „Би било хубаво, ако всичко това можеше да се автоматизира“, казва тя.

* * *

Технолозите са се опитвали да трансформират класните стаи в течение на десетилетия. През късните седемдесет години Сеймур Пейпърт, един от пионерите в сферата на изкуствения интелект в М. I. Т., изказва предположението, че умовете на децата могат да бъдат силно обогатени от заниманията с програмиране. Детето, което се учи да програмира, „придобива както усещане за майсторство в работата с част от най-модерните и мощни технологии, така и интимен контакт с някои от най-дълбоките идеи в науката, математиката и изкуството на изграждането на интелектуални модели“, пише Пейпърт в книгата си „Бури в ума“, публикувана през 1980.

Програмирането се е превърнало в стандартна част от учебните програми, но компютрите се използват все повече и повече за образование

по поръчка. Хозе Ферейра, основател и главен мениджър на **Knewton**, платформа за индивидуално обучение, която е получила повече от сто милиона долара рисков капитал, наскоро е сравнил собствения си продукт с „робот-учител в небесата, който умее кажи-речи да чете мислите ви и да разбира къде са силите и слабостите ви, с почти невероятна точност“.

Изследванията върху ефективността на програмите за онлайн-обучение указват, че малко повече скромност не би била зле. Един метаанализ, поръчан през 2010 от Министерството на образованието, действително стига до заключението, че учениците, чиито учители комбинират дигитално и директно обучение, се справят малко по-добре от онези, които не са работили с дигитални инструменти, но тук има едно съществено ограничение: учителите, които добавят дигитални инструменти, се оценяват като по принцип по-ефективни от колегите си.

През 2012 Teach to One – образователна програма, в която е включена работа със софтуер за ориентация в учебния план по математика – беше възприета в седем училища в цялата страна, включително и няколко в Ню Йорк сити. Една година по-късно резултатите изглеждаха смесени: в едно от училищата резултатите изглеждаха далеч по-добре от средното за страната, в друго бяха далеч по-зле, а останалите пет се намираха близо до средното ниво. През втората година програмата беше разширена и резултатите бяха по-добри: единадесет училища постигнаха по-високи от средните резултати, две – значително по-лоши, а още две бяха на средно ниво. В доклад, поръчан от Teach to One, се подчертава, че подобрените резултати в никакъв случай не могат да бъдат приписани изцяло на софтуера. Джоел Роуз, съосновател на New Classrooms, компанията, която е създала Teach to One, обича да използва една лека плашеща метафора, обичайна сред новаторите от Силициевата долина: „Човек трябва да сглобява самолета докато лети [в него]“.

До този момент Teach to One се ограничава единствено до областта на математиката. Машините вече са доста добри при измерването на умения като работа с аритметични операции, но са много по-зле при оценяването на способности като творческо мислене или гъвкавост – да не говорим пък за още по-малко определими аспекти на хуманистичното образование като оценяване на литературни текстове или постигане на емпатия. Една дигитална платформа за четене, в която са включени интерактивни оценки на словесния запас или задачи по разбиране

на литературни текстове, може наистина да насочи младите читатели към „подходящи“ книги и да даде на учителите представа за желанието за четене или „лексикалното ниво“ (мярка за грамотност) на техните ученици. Тя може дори да постигне тъй желаната цел да направи от неохотните читатели ентусиазирани такива. Създателите на софтуера за постигане на грамотност **LightSail**споделят, че много деца, особено момчета, гледат на оценките на програмата като на състезателна игра и се радват много когато улучат някоя правилна дума. Но поне засега никой инструмент за ограмотяване не може да каже дали читателят се е смял на**„Мишката и мотоциклета“** или е плакал над **„Вината в нашите звезди“**. Нито пък е в състояние да оцени моментите, в които читателят вдига поглед от дигиталната страница и започва да зяпа наоколо. За компютъра, измерващ почуквания върху клавишите, разсеяният, отегчен ученик е неразличим от онзи/онази, която е трогнат/а до сълзи от текста.

Дори защитниците на идеята за технологизиране на образованието предупреждават срещу прекалено ревностното прегръщане на дигиталното и измеримото. Дженифър Каролан, бивша учителка, която в момента е инвеститорка в Reach Capital, писа наскоро в блога си, „При цялата шумотевица и предприемаческа възбуда около тези инвестиции, аз започвам да се безпокоя, че някои хора могат да възприемат персонализацията като поредното всемогъщо средство за решаване на проблемите в образованието“. В тази област вече са налице няколко провала на най-високо ниво. В **News Corp** беше създаден специален отдел за производство на образователни софтуери, на име Amplify, а за шеф му беше назначен Джоел Клайн, бившият председател на управлението на нюйоркските училища – но отделът беше закрит през тази есен, след като училищните настоятелства отказаха да приемат идеята.

За разлика от Amplify, AltSchool генерира приходи като събира училищни такси. А в градове като Сан Франсиско и Ню Йорк той може да се окаже популярна опция за големия брой семейства, които предпочитат да образоват децата си извън системата на публичното образование. Около една четвърт от учениците на AltSchool получават финансова подкрепа. „За да предоставим на учениците образование, което ги подготвя за бъдещето, ние имаме нужда от класни стаи, които са представителни за разнообразието в нашата страна“, казва Вентила. Технологическите схеми на AltSchool могат обаче да се окажат прекалено трудни за въвеж-

дане в по-малко богати училищни области. Едно дете, което няма достъп до безжичен Интернет в къщи, не може да прави домашните си на таблет, дори и ако училището му го предоставя.

Някои от образователните специалисти се безпокоят от потенциалните нарушения на личното пространство, които могат да последват от събирането на данни с мащабите, предвиждани от AltSchool – особено като се има пред вид, че това е комерсиална компания. (Повечето независими училища са некомерсиални институции). Тези грижи биха могли да усложнят възприемането на софтуера на AltSchool в публичните образователни системи. Вентила казва, че няма планове данните от AltSchool да бъдат използвани за комерсиални цели и че те ще бъдат събирани по начини, зачитащи анонимността на учениците. В класните стаи се записват само най-очебийните моменти, а повечето от тях дори не се запазват след това. „Никога не бих пожелал да се записват и съхраняват всички неща, които едно дете казва“, казва той. Но добавя, че изследването на начините, по които децата придобиват нов речников запас, би могло като цяло да предостави на учителите ценна информация, която де им помогне да обучават всяко отделно дете по-ефективно. „Събирането на какъвто и да било вид данни не е безобидна работа“, признава той. „Но алтернативата на това е невероятно настъпателният, неточен режим на стандартизирано изпитване, който имаме в момента, и който има много висока цена, психическа и всякаква, без да носи дори приблизително онази полза, която си желаем“.

Дейниъл Уилингъм, образователен изследовател от Университета Вирджиния, ми казва, че възприемането на нови технологии в училищата може да бъде неефективно до полуда. „Най-редовното нещо, което чувам е, че когато възприемате нови технологии, трябва да пишете по два пъти учебните планове“, разказва той. „Имате единия, който ползвате с технологиите, но и другия, запасния, който използвате, когато през този ден техниката не работи“. Освен това Уилингъм отбелязва, че най-важното нещо в образователния софтуер е не програмният код, който оценява представянето на учениците, а ценността на текстовете и яснотата на математическите задачи, които се представят на екрана. „Хората се съсредоточават най-вече върху алгоритмите“, казва той. „Но също толкова важно е качеството на материалите“.

Пропастта между технологическите амбиции на AltSchool и реалността на обичайната класна стая беше болезнено очевидна в сутринта,

която прекарах в училището в Бруклин Хайтс. Едно дете на предучилищна възраст се изнервяше все повече и повече над таблета си, докато се опитваше да заснеме конструкцията от блокчета, която току-що беше направило. (Задачата му беше да качи снимката в мрежата и да я съхрани в личния си учебен списък). Детето гневно размахваше замръзналия таблет и тропаше с пръсти по екрана, също като някой окъснял пътник в среднощно нюйоркско такси, който напразно се опитва да изключи мобилната телевизия на колата.

Но дори и когато методите на AltSchool функционират както е предвидено, някои от резултатите все още се намират под въпрос. Двете момичета, които наблюдавах, докато търсеха изображения на тюлени в Google Images, откриха множество подходящи фотографии. Но същото търсене намери и изображение на мъртъв делфин, чиято кръв оцветява водата в розово, след като е бил разпорен при нападение на тюлен. Намери се и снимка, на която главата на певеца Seal [на английски – „тюлен“, бел. пр.] е дигитално монтирана върху раменете на хищен морски лъв [вид тюлен] – нещо, което силно се хареса на децата. Ако този опит може и да е представителен за евентуалната подготовка за бъдещето, заедно с това той е и отчайващо обезкуражаващ от гледна точка на съвременното работно място, на което различните дупки-шпионки към Интернет представляват непрестанно изкушение.

По време на управлението на Арне Дънкан, който се пенсионира като министър на образованието през 2015, след шест години на този пост, в американските училища беше възприет един все по-разширяващ се режим на стандартизирани тестове, а Общите изисквания бяха широко възприети. Целта беше да се подобри оценяването на учебния напредък и учителското представяне чрез събиране на данни и използване на споделени стандарти. Но към края на мандата си Дънкан призна, че напреженията на силно конкурентното тестване са деформирали учебните практики, в ущърб както на учениците, така и на учителите. Оставката му може би маркира началото на края на тридесетгодишната реформа за въвеждане на стандартизирани тестове.

А междувременно в Интернет се надига огромен интерес, сред родители и учители, по въпроса за навиците, които водят до успех. Качества като „упоритост“ и „подвижност“, както и начините, по които те могат да се култивират, са широко дискутирани в съвременната образователна теория, а учителите все по-често говорят за „пресрещане на децата“

там, където се намират способностите и интересите им. Една от ключовите думи сред образователните теоретици е **„смесено учене“**, при което учениците получават „[учебно] съдържание“ чрез комбиниране на уроци в класната стая и софтуер.

Семействата, които изпращат децата си в AltSchool, могат да бъдат представени като ранни ентусиасти на тази нова парадигма. Вентила обаче не харесва определението. „Никой човек, който обича да си играе с технологически играчки, няма да прати детето си в някое училище само защото е ново – това просто е една смислена, високо-интензивна покупка“, казва той. И все пак Дон Макаскил, един от родителите от AltSchool в Пало Алто, ми казва: „Нямаме никакъв проблем с мисълта, че децата ни са вид морски свинчета. Аз вярвам в мисията на AltSchool. Вярвам също, че образованието трябва да се промени, и то не само в нашето микроучилище, а и по целия свят. Ние отглеждаме поколение, което разполага с цялото човешко знание буквално под върховете на собствените пръсти, във всяка минута от живота си, така че е напълно ясно, че образованието трябва да се промени и приспособи към този факт“.

Срещнах се с Макаскил и още няколко други родители един ден след училище. Той и съпругата му Лиз носеха пуловери с логото на**SmugMug**, сайт за споделяне на фотографии. Макаскил е неговият съосновател и „главен откачалец“ [geek]. Познавал е Вентила от техническите кръгове и си припомня, „Срещнахме се веднъж преди години и той ми казва, ‚Започвам това страхотно нещо, с което ще революционизирам образованието‘. А аз му казвам, ‚Уау, това ми звучи като голяма, корава робота, копеле. Успех – нямам търпение да видя какво ще стане‘. А след това децата ни започнаха да порастват“. Трите деца на Макаскил – Лея, наречена на принцесата; Логан, наречен на героя от X-Men и Одри, наречена на Хепбърн – са ходили преди това на публични училища, но Макаскил казва, „когато близнаците ни станаха трети клас, някои от проблемите, свързани с неперсонализираното образование, наистина започнаха да си показват рогата“.

[...]

Персонализираното образование обещава изход от широко разпространените практики на стандартизирани тестове. В един свят на персонализирано образование, такава поне е идеята, способностите на всяко дете ще могат да блеснат. Но образователната философия на AltSchool е и по същество утилитарна, макар да подчертава неща като индивидуал-

ност, автономия и творчески потенциал на учениците. Тя държи децата да бъдат подготвени за работното място от бъдещето – и настоява, че на това работно място ще се изискват неща като индивидуалност, творчество, способност за съвместна работа и критично мислене.

Тукашната методика не изисква непременно отказ от текстовете, които дълго време са се считали за централни в хуманитарното образование, но пък изисква нов подход към тях. В един от класовете беше предприето доста обширно изследване на *Илиада*, като основната тема беше „гняв“, само че тук се използваше програма за таблична калкулация [spreadsheet], в която се записваха случаите, при които думата е използвана. След това учениците използваха техники за визуализиране на данни, за да могат да схванат зрително откритията си, и писаха есета въз основа на резултатите. След упражнението Джеймс Ърл, учителят им, писа, „анализирайки един литературен текст по този начин, ние го превръщаме в ред от стегнати данни, които могат да бъдат разбрани количествено, в добавка към чисто качествения прочит“. Работното място от бъдещето, според представите на AltSchool, ще изглежда много подобно на някои работни места от настоящето – места като Гугъл и Фейсбук, където вярата във фактите се съпровожда от вяра в откривателската мощ на данните.

[...]

Когато технолозите от AltSchool, които бяха участвали в декемврийския хекатон, споделиха откритията си в края на сесията, екипът, който работеше върху идеята за по-лесен достъп до видео-данните, изглеждаше особено доволен. Те бяха решили да намерят „готин начин“, по който учителите да маркират мястото на точно определена видео секвенция още докато са в час. „Идеята е, че учителят би могъл, поне на теория, просто да чукне два пъти по телефона си“, разказва един от членовете. Той тропна два пъти върху телефона в предния джоб на джинсите си, за да демонстрира лекотата и ненатрапчивостта на жеста.

Друг член на екипа щракна върху лаптопа си, където се появи крива, подобна на кардиограма, представяща общия поток на видеозаписа. Трети член на екипа, млад човек с набола брада, чукна два пъти по телефона си и върху кривата моментално се появи висока игла – резултатът от това почукване.

Из залата се понесоха въодушевени възклицания докато програмистите обясняваха как са успели да филтрират данните по такъв начин,

че резките движения при изкачване на стъпала, примерно, да не бъдат отчитани като почуквания върху телефона. „Алгоритъмът е разумно стабилен“, каза един от тях с видима гордост. Някой посочи цяла поредица от игли по диаграмата. „А, това трябва да съм бил аз – правил съм нещо с телефона в джоба си“.

Някъде отзад се дочу въпрос: „А пробвахте ли го с жени?“

Някои от участниците прихнаха. „Говоря сериозно“, продължи задаващият въпроса. „Много от учителите са жени и те носят телефоните си на най-различни места“.

Членовете на програмисткия екип, всичките мъже, изглеждаха объркани. Докато бяха работили върху едно доста елегантно решение, те не бяха помислили за това как някоя учителка ще се пляска по задника, за да активира телефона в задния си джоб.

„Това беше наистина добра забележка“, отбеляза един от тях, усмивката изчезваща от устните му. „Мда, май ще трябва още доста работа. Искам да кажа, това тук беше, тъй да се каже, нещо като демо“. Те бяха се провалили по начин, който ги беше извел малко по-напред. Именно това е и работата им. А утре – утре щяха да опитват отново.

Ребека Мийд е американска журналистка и културна редакторка на списание „Ню Йоркър“, където е написала повече от сто различни статии. Авторка е и на две книги: „One Perfect Day: The Selling of the American Wedding“ (Penguin Press, 2007) and „My Life in Middlemarch“ (Crown, 2014).

Преодоляването на миналото по български
Автор(и): Щефан Трьобст

За боравенето с досиетата на бившата Държавна сигурност и за съдебното преследване на комунистическите държавни престъпления[1]

Автор: Щефан Трьобст

„Стойо Петканов, вие сте обвинен пред Върховния съд на тази страна в следните престъпления. Първо, Измама във връзка с официални документи, в съгласие с параграф 127 (3) от Наказателния кодекс. Второ, Злоупотреба със служебно положение, в съгласие с параграф 212 (4) на Наказателния кодекс. И трето...“

[„Масови убийства.“

„Геноцид.“

„Разрушаване на страната.“]

„... Безстопанственост, в съгласие с параграф 332 (8) на Наказателния кодекс.“

[„Безстопанственост!“

„Безстопанственост в лагерите за политически затворници.“

„Измъчвал е хората по недопустим начин.“

„Гадост, гадост.“][2]

1 Благодаря на Ана Лулева (София) и Клаус Шрамайер (Бон) за помощта им.

2 Barnes, Julian: *Das Stachelschwein*. Aus dem Englischen von Stefan Howald und Ingrid Heinrich-Jost. Zürich 1992, S. 40. Образът на Стойо Петканов се използва от Джулиан Барнс за представяне на дългогодишния български партиен и държавен шеф Тодор Живков. Още преди излизането на английския оригинал (*The Porcupine*. London 1992) е публикуван български превод: Барнс, Джулиан, Бодливо свинче, София 1992.

В началото – няколко автобиографични забележки по повод политическото и юридическо боравене с наследството на комунистическия режим в след-“преходна“-България. Във времето между 1974 и 1989 аз посещавах многократно – около 20 пъти – в Народна република България, включително, през 1976/77, като стипендиант на (западно)-германската Служба за академичен обмен, в Историческия факултет на университета „Климент Охридски“ в София. На отчасти прекалено очевидните признаци за наблюдение от страна на Комитета за държавна сигурност на НРБ по онова време не отдавах прекалено голямо значение. Призован и разпитван, екстрадиран от страната или арестуван не съм бил никога. Във всеки случай успях, през 1993 и с помощта на досието си от Министерството за държавна сигурност на ГДР, да установя, че между 1979 и 1986 Щази е разменяла редовно информации за мен с българските си колеги. И това, понеже от София са ме подозирали в „антибългарска дейност и антибългарски научни и други публикации“.[1]

През март 1997, след дълги парламентарни караници, българското Народно събрание прокара „**Закон за достъп до документите на бившата Държавна сигурност и разузнавателното управление на Генералния щаб**“, който беше променян многократно оттогава насам.[2] По тази причина през 2000-та година помолих с писмо българския посланик в Германия да предаде на отговорните инстанции в София желанието ми за преглед на българското ми досие.[3] Отговор не получих.

1 Тази формулировка се намира в приложението „МВР на НРБ, превод от руски. СТРОГО СЕКЕТНО!“ към писмото на генерал-майор Вили Дам до генерал-полковник Миша Волф, Берлин, 5. Февруари 1986 [...] В приложението се чете: „От юли 1985 Трьобст е получил ограничена до пет години забрана за посещения в НРБ, заради антибългарска дейност и антибългарски научни и други публикации“. (Забраната беше прекратена през 1986 с намесата на тогавашния министър на образованието Илчо Димитров). За сътрудничеството между Щази и ДС виж Nehring, Christopher: Die Zusammenarbeit der bulgarischen Staatssicherheit mit dem Ministerium für Staatssicherheit der DDR. B: Konrad Adenauer Stiftung. Auslandsbüro Bulgarien (Hrsg.): Texte zum Kommunismus in Bulgarien, 18. Februar 2013 (URL **http://www.kas.de/bulgarien/de/publications/33548/**).

2 Закон за достъп до документите на бившата Държавна сигурност, обнародван в ДВ, бр. 24 от 13. Март 2001. За въздействието на закона виж Brahm, Heinz: Bulgariens Umgang mit der kommunistischen Vergangenheit. In: Bulgarien – Ein Jahr nach dem Regierungswechsel. Hrsg. v. Gernot Erler u. Johanna Deimel. München 1998, S. 103-116.

3 Писмо от Щефан Трьобст до посланика Николай Апостолов, Лайпциг, 14 февруари 2000, стр. 2. Молба в писмото на Трьобст до посланика Николай Апостолов, Лайпциг, 23. март 2000 (и двата документа в архива на Щ. Трьобст).

Вместо това от брата (!) на посланика, когото познавах бегло, пристигна следния имейл:

> *I wanted to write you a message [...] about your request from my brother [...]. The things stand like this: my brother does not like at all those people from the security services since his student years. [...] [H]e is unwilling to do anything related to the security services. I would suggest to you to contact for the information that you need Krassimir Karakachanov. I think he would be more in a position to help you.*
>
> *[Бих искал да ви изпратя кратко съобщение ... по повод молбата ви, от името на брат ми... Нещата са следните: брат ми изобщо не обича онези хора от службите за сигурност, още от студентските си години. ... Той няма никакво желание да се занимава с каквито и да било въпроси, касаещи тези служби. Бих ви предложил да се обърнете за информацията, която ви е нужна, към историка Красимир Каракачанов. Мисля, че той по-скоро ще бъде в състояние да ви помогне.]*[1]

Един доста странен, но показателен за онова време отговор: темата беше от една страна политически щекотлива а от друга, независимо от вече споменатия закон, нямаше никакви що-годе ясни правила относно достъпа до досиетата, да не говорим пък за досиета на чужденци. Ето защо през 2000 година помолих немското посолство в София,

> *Да предаде на отговорната българска служба настоятелната молба за преглед на досието ми [...] и да настоява за писмена служебна реакция.*[2]

На това настояване също не получих никакъв отговор.

---

1 Имейл от д-р Марио Апостолов до Щефан Трьобст, 30 май 2000, 14:54 ч. (Re: „Flensburg et al.“) (Архив Щ. трьобст). Историкът Красимир Каракачанов основа през 1990 партията „Вътрешна македонска революционна организация“ – наречена по името на една първоначално анти-османска, а след това анти-югославска терористична организация от годините 1893-1934/46 – на която той е председател и до днес и действа de facto за присъединяването на Република Македония към страната-членка на ЕС България. Той е представител в българското Народно събрание и през 2011 се кандидатира за поста държавен президент. През 2005 той беше разкрит от българското Министерство на вътрешните работи като бивш агент „Иван“ на Комитета за държавна сигурност.

2 Писмо на Щефан Трьобст до посолството на Федерална република Германия в София, Лайпциг, 13 юни 2000, стр. 1 (архив Щ. Трьобст).

През 2002 едно ново правителство, под ръководството на Симеон Сакскобурготски (който между 1943 и 1946 е бил български престолонаследник под името Симеон II.), отмени закона от 1997, който преди това, още през 2001, е бил официално потвърден от българския Конституционен съд. Като следствие от това през годините 2002-2006 до архивите на Държавна сигурност нямаше абсолютно никакъв достъп.[1]

През пролетта на 2007 предприех нов опит, първо, защото на 6 декември 2006, тоест само няколко седмици преди присъединяването на страната към ЕС, българското Народно събрание беше приело един нов „Закон за достъп до документите на бившата Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, за разкриване на тези документи и за обнародване на принадлежността на български граждани към българската Държавна сигурност и към разузнавателните служби на Българската народна армия“.[2] От друга страна обаче, през април 2007 бившият Генерален секретар на Комитета за държавна сигурност и по онова време член на Партийния съвет на управляващата Българска социалистическа партия, полковник Цвятко Цветков, беше обявил пред някои български медии, че между 1979 и 1985 е отговарял за моето наблюдение и е събрал за мен обширно досие.[3] Ето защо, след като се позовах на тези съобщения пред българската посланичка в Берлин, през май 2007 отново изпратих запитване:

> *дали има някакво законово регулиране на достъпа на граждани на Европейския съюз до архивите на КДС на МВР и — ако да — как изглежда то, респ. дали в хода на междувременно осъщественото присъединяване на Република България към ЕС, би могла да се очаква скорошна поява на подобно законово регулиране.*[4]

1 Schrameyer, Klaus: *Politiker im Dienst der Dienste. Das bulgarische Gesetz über die Stasi-Unterlagen.* In: Europäische Rundschau 36 (2008), H. 2, S. 85-104, hier S. 86.

2 За немски превод на названието на закона виж Schrameyer, Klaus: *Bulgarien: Das Gesetz über die Unterlagen der Staatssicherheit vom 6. Dezember 2006.* In: *Jahrbuch für Ostrecht* 49 (2008), S. 169-197, hier S. 182-197.

3 ДС разработвала немския ръководител на „Баташкия проект“, 26. април 2007 (**http://www. mediapool. bg/ds-razrabotvala-nemskiya-rakovoditel-na-batashkiya-proekt-news128163. html**).

4 Писмо на Щефан Трьобст до посланичката Меглена Плугчиева, Берлин, 24 май 2007, стр. 2 (архив Щ. Трьобст):

На това също не се получи отговор. Все пак от Службата на федералния пълномощник за досиетата на Щази (BStU) се получи следния отговор, през май 2007:

> *На BStU не е известен нито един случай, при който на немски гражданин да е бил даден достъп до досиетата в София. Опитите на BStU за контакт със съответната институция в София са за съжаление, поне засега, лишени от забележим успех. Имаше посещение в България преди около 2 години. Нашите запитвания от края на 2006, поради променената законова база, засега не получават отговори.*[1]

Отново оставих нещата на спокойствие, докато през юни 2013, във връзка с едно изследователско посещение в България (като член на делегацията на **Федералната фондация за преработване на диктатурата на ГЕСП**), най-после получих възможност да предам молба за преглед на досието си лично на директора на основаната през 2007 нова Комисия по досиетата.[2] Тази служба носи предългото название „Комисия на Република България за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия и на нейната администрация“.[3] Тъй като българската абревиатура се състои от не по-малко от 17 букви, самата комисия си е избрала краткото обозначение KOMDOS (Комисия за досиетата). Колкото практическо е това обозначение, толкова прагматично действаше и председателят на комисията Емил Костадинов: само около 15 минути след бях му предал молбата, той ми предостави досието

1 Имейл на ръководителката на отдела за политическо образование към Службата на федералния пълномощник, д-р Габриеле Кампхаузен, до Щефан Трьобст от 9 май 2007, 10:07 ч. (Re: „България“) (Архив Щ. Трьобст).

2 Срв. съответната снимка от предаването на молбата (автор: Христо Христов). В: (**http://desebg.com/2011-01-06-11-45-23/1298-2013-06-28-13-58-12**) от 13. Juni 2013.

3 Срв. в тази връзка (англоезичната версия) на уебсайта на Комисията (**http://www.comdos.bg/p/language/en/**), както и обзора в: *Die Kommission zur Offenlegung der Dokumente und der Zugehörigkeit bulgarischer Bürger zur Staatssicherheit und zu den Nachrichtendiensten der Bulgarischen Volksarmee. Bulgarien*. In: *Das „Europäische Netzwerk der für die Geheimpolizeiakten zuständigen Behörden“. Ein Reader zu ihren gesetzlichen Grundlagen, Strukturen und Aufgaben*. Hrsg. v. der Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik. Berlin 2010, S. 6-17 (**https://www. bstu. bund. de/DE/BundesbeauftragterUndBehoerde/AufarbeitungImAusland/Download%20Reader.pdf?__blob=publicationFile**).

с доста подходящото заглавие „Македонец“, в оригинал.[1] След това, в течение на много дни, аз се запознах с всичките му 700 страници и накрая получих дигитално сканирано копие на компактен диск.

Собственият ми случай е до известна степен симптоматичен за начина, по който се работи в след-„преходна“-България с хартиеното наследство на партийната диктатура от годините 1944-1989, но преди всичко с досиетата на Държавна сигурност. Преди 1 януари 2007, деня на българското присъединяване към ЕС, всички правителства на страната, според възможностите си, осуетяваха или поне сериозно затрудняваха достъпа до тях – а българското Народно събрание дори многократно беше обсъждало въпроса за пълното им унищожаване – но оттогава насам всички граждани на България, ЕС и други страни, имат неограничен достъп до досиетата, и това в оригинал, тоест не както при BStU в копие, което е отчасти почернено и нечетливо.[2] Удивителният български мисловен и политически поврат по въпросите на досиетата на ДС от 2007 се обяснява, разбира се, чрез едно от изискванията на Брюксел в контекста на присъединяването към ЕС (чиято поява, между другото, се

1 В годините 1977-1989 бях правил многократни опити да получа достъп до българските архиви, съдържащи информация за дейността на легалните и нелегални македонски организации, съществували в страната между 1918 и 1946 – с повече от скромен успех. Срв. в тази връзка Troebst, Stefan: *Mussolini, Makedonien und die Mächte 1922-1930. Die „Innere Makedonische Revolutionäre Organisation“ in der Südosteuropapolitik des faschistischen Italien*. Köln, Wien 1987, S. XVI und 533-534.

2 Това разбира се не означава, че и след 2007 г. различни български правителства, министерства и други служби, не са правили опити да упражнят натиск върху KOMDOS. Срв. в тази връзка следните материали: Woker, Martin: *Bulgariens Mühen mit der Vergangenheit. Nur zögerliche Öffnung der Archive aus der kommunistischen Zeit*. In: *Neue Zürcher Zeitung* online vom 31. Oktober 2007 (**http://www. nzz. ch/bulgariens-muehen-mit-der-vergangenheit-1.576686**); Eftimova, Vanya: *„Welcher normale Mensch interessiert sich noch für die Geheimdienstakten“*. In: Wirtschaftsblatt [Sofija] Nr. 11 vom November 2007, S. 6 (Заглавието на тази статия е цитат от посткомунистическия министър-председател Сергей Станишев); Lambreva, Diljana: *Geheimdienstakten und verfehlte Vergangenheitspolitik in Bulgarien.* In: Südosteuropa-Mitteilungen 2007, H. 5-6, S. 71-85; Opfer-Klinger, Björn: *Die bulgarische Staatssicherheit vom Kalten Krieg bis zur gescheiterten Vergangenheitsbewältigung*. In: Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik 22 (2010), H. 1-2, S. 90-111, hier 109-110; Dermendzhieva, Maria: *Die Akten der Staatssicherheit in Bulgarien und die Folgen ihrer verspäteten Öffnung*. In: Südosteuropa-Mitteilungen 51(2011), H. 5-6, S. 73-80; sowie Nehring, Christopher: *Von Dossiers, Kommissionen und hochrangigen Agenten. Das Erbe der bulgarischen Staatssicherheit 1989–2015*. In: Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik 27 (2015), H. 1–2, S. 31-52.

дължи в немалка степен на усилията на тогавашната Европейска представителка от Зелената партия – и Лайпциг – Гизела Каленбах).

Колкото и професионално да работи комисията в една политически много трудна и все още силно корумпирана среда, колкото и успехи да е постигнала, под формата на принудителни оставки на политици, които са били сътрудници на службите за сигурност – толкова и скромни си остават възможностите за държавно преследване на престъпните действия на персонала на Комитета за държавна сигурност.[1] Това е в сила дори и когато става дума за толкова международно известни престъпления като добре познатото „убийство с чадър“ на писателя Георги Марков по време на лондонското му изгнаничество или подобния опит за убийство срещу журналиста-емигрант Владимир Костов във Франция – и двете извършени през 1978.[2] Това се дължи не на последно място на факта, че политическата класа в страната, която е възникнала след 1990 просто по силата на поколенческа, но не и реална, смяна на елитите, изобщо не гледа на работата за Държавна сигурност – дори и ако е била основна, та дори и на ръководни постове – като на някакъв сериозен недостатък.[3] В тази връзка може би е показателно, че реномираното софийско издателство „Сиела“, което през 2008 издаде едно образцово изследване за ролята на Държавна сигурност в комунистическа България, под заглавие „**Машина за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическата държава**„(от перото на историка Момчил Методиев)[4], през 2013 издаде и една апологетична, написана от подвизаващ се в ролята на ис-

1 Metodiev, Momchil: *Bulgaria*. In: *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union. Reckoning with the communist past*. Ed. by Lavinia Stan. London, New York, NY, 2009, S. 152-175; Luleva, Ana: *Transitional Justice and Memory Culture in Post-Socialist Bulgaria*. In: *Our Europe. Ethnography – Ethnology – Anthropology of Culture 2013*, H. 2, S. 117-128 (**http://ptpn. poznan. pl/Wydawnictwo/czasopisma/our/OE-2013-117-128-Luleva. pdf**).

2 Христов, Христо: Държавна сигурност срещу българската емиграция. София 2000; Kostov, Vladimir: *The Bulgarian Umbrella. The Soviet Direction and Operations of the Bulgarian Secret Service in Europe*. New York 1988.

3 Baeva, Iskra: *How Post-1989 Bulgarian Society Perceives the Role of the State Security*. In: *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*. Ed. by Maria Todorova, Augusta Dimou and Stefan Troebst. Budapest, New York 2014, S. 367-383.

4 Методиев, Момчил: Машина за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическата държава. София 2008. Срв. от същия автор: *Der bulgarische Staatssicherheitsdienst: Ursprung, Entwicklung, Vermächtnis*. In: Konrad Adenauer Stiftung. Auslandsbüro Bulgarien (Hrsg.): *Texte zum Kommunismus in Bulgarien*, 3. Juni 2014 (URL **http://www. kas. de/bulgarien/de/publications/38252/**).

торик бивш ръководител на отдел в ДС, „**Кратка история на Държавна сигурност 1907-2013**“. В нея Държавна сигурност от годините между 1949 и 1989 се представя като свързващо звено между политическата полиция на княжеството, респ. по-късно царството България отпреди 1944, и формираната през 1990 Служба за сигурност на днешната страна-членка на ЕС България – тоест като съвсем „нормална“, та и ръководена най-вече от патриотични мотиви, разузнавателна служба.[1]

Заедно с една сравнително малка част от медиите и обществеността, избраният през 2012 държавен президент Росен Плевнелиев има ясна позиция по въпроса за несъвместимостта на работата за бившата Държавна сигурност със заемането на постове в днешните политически и административни служби на страната. От заемането на поста през януари 2012 той последователно е отказвал да сложи подписа си под всички предложения за назначаване на български посланици, когато е ставало дума за дипломати, разкрити като офицери или сътрудници на ДС. В разговор с членовете на вече споменатата делегация, през лятото на 2014, Плевнелиев каза:

> *В едната коалиционна партия на сегашното правителство половината от министрите са бивши сътрудници на Държавна сигурност. В другата коалиционна партия такива са всички.*[2]

Изненадващо, в тази връзка той получи подкрепа от Конституционния съд, който през март 2012 направи радикален завой от дотогавашната си, враждебна на всякакви лустрации юрисдикция и подкрепи президента в усилията му за прочистване на дипломатическите служби от бивши шпиони на ДС.[3]

Но като цяло държавното законово преследване на сътрудници на различните части от комунистическия репресивен апарат – правосъдието, милицията, армията, „червените барети“, както и хората, които са управлявали някогашните около 50 лагери за принудителен труд и превъзпитание (счита се, че през тях са минали около четвърт милион затворници) – си остава изключително дефицитно. Все пак след полити-

1 Иванов, Димитър: Кратка история на Държавна сигурност 1907-2013. София 2013.

2 Разговор на президента Росен Плевнелиев с делегацията на **Федералната фондация за преработване на диктатурата на ГЕСП** от 24 юни 2014, проведен в официалното му представителство в София. Личен запис, (Архив на Щ. Трьобст).

3 Schrameyer, Klaus: *Die Rechtssprechung des bulgarischen Verfassungsgerichts zum Stasi-Unterlagengesetzt*. In: Osteuropa-Recht 58 (2012), H. 3, S. 54-66. Сравни същия: *Bulgariens Stasi-Diplomaten*. In: Europäische Rundschau 39 (2011), H. 1, S. 93-109.

ческия обрат от 1989 беше премахнато сравнително бързо репресивното законодателство от времената на Сталин. Това касаеше възвръщането на собственост и принудителните преселвания, но не и произволните присъди на плачевно известния Народен съд от 1944/45, както и жертвите на комунистическия терор от първите дни след навлизането на Червената армия на 9 септември 1944. Също и „законите за декомунизация“, примерно „Законът за обявяването на комунистическия закон в България за престъпен“[1], носеха предимно символичен характер.

Последният роман-бестселър на Илия Троянов, Власт и съпротива, предоставя ужасяващи наблюдения както за жестокия режим в българските трудови лагери, така и за непоследователността и неуспехите на тяхното юридическо преработване след 1989.[2] Макар че престъпленията, извършени в лагерите от сталинско време, бяха вече изгубили давност според българското право от 1990, това не важеше за по-късните лагери, например женския трудов лагер в Скравена или каменната кариера близо до Ловеч, в която са работили мъже. И двата лагера са „работели“ между 1959 и 1962 г. Същото важи и за затворническата кариера Куциян в Перник, но преди всичко за големия трудов и превъзпитателен лагер Белене на дунавския остров Персин, в който между 1949 и 1953 (по-късно 1956-59) са работели затворници, и който е бил открит отново през 1984.[3]

Един колкото парадигматичен, толкова и широко известен случай на съдебно преследване *à la bulgare* е случаят с партийния шеф от годините 1954 до 1989, Тодор Живков, който освен това е бил и държавен глава

1 Виж в тази връзка Baeva, Iskra, Evgenija Kalinova und Nikolaj Poppetrov: *Die kommunistische Ära im kollektiven Gedächtnis der Bulgaren*. In: *Postdiktatorische Geschichtskulturen im Süden und Osten Europas. Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven*. Hrsg. v. Stefan Troebst. Göttingen 2010, S. 405-501, hier 422-426; und Luleva: *Transitional justice*, S. 119-122.

2 Trojanow, Ilija: *Macht und Widerstand*. Roman. Frankfurt/M. 2015. Срв. от същия автор: *Die Macht kommt aus den Dossiers*. In: Ders.: *Die fingierte Revolution. Bulgarien, eine exemplarische Geschichte*. München, 2. Aufl. 2006, S. 238-249.

3 Срв. Luleva, Ana: *Commemorating the Communist labour camps: Is a new memory culture possible?* In: *Contested Heritage and Identities in Post-Socialist Bulgaria*. Ed. by Ana Luleva, Ivanka Perova and Slavia Barlieva. Sofia 2015, S. 60-89; Знеполски, Ивайло: Без следа? Лагерът Белене 1949-1959 и след това... София 2009; Колева, Даниела: Белене – място на памет? Антропологична анкета. София 2010 (там, стр. 28 Списък на мемориална литература); Todorov, Tzvetan: *Au nom du people. Témoignages sur les camps communiste. La Tour-d'Aignes 1992*, sowie *VADEMECUM Contemporary Bulgaria. A guide to archives, research institutions, libraries, associations, museums and sites of memory*. Ed. y Iskra Baeva and Stefan Troebst. Berlin, Sofia 2007, S. 77.

след 1962.[1] След като на 10 ноември 1989 колегите му от Политбюро го освобождават „с благодарност“ от заеманите постове, още през януари 1990 той е арестуван по обвинения в „насъскване към расизъм и национална вражда“ – има се предвид кампанията за насилствена смяна на имената на българските турци от 1984/85 и репресиите срещу протестите от 1989. До процес не се стига, тъй като Върховният съд връща цели четири пъти обвинението на военната прокуратура „заради непълноти“ – и това въпреки факта, че са призовани повече от 400 свидетели. През февруари 1991 Живков отново е изправен на съд, този път заради неправомерно раздаване на жилища, автомобили и пари, в резултат на което през септември 1992 получава седемгодишна присъда, както и висока парична глоба. В хода на различните ревизии присъдата е отначало потвърдена, през януари 1994, но отменена през февруари 1996. А междувременно останалите процеси срещу Живков, между другото заради колапса на българската икономика или заради съ-виновността му в убийствата на лагерници, също стигат до задънена улица.

Като цяло юридическото преследване на Живков, оркестрирано от бившите му колеги в Политбюро на Българската комунистическа партия (която сега вече се нарича Българска социалистическа партия), завърши с пълно фиаско. Планът, според който на Живков трябваше да бъде приписана цялата, та дори и единствената вина за систематичните нарушения на човешките права, както и икономическата катастрофа на партийната диктатура, се провали с гръм и трясък. „Вандалът от Правец“, както го наричаше не само политическата опозиция, но и бившите му другари, се оказа не точно добрият баща на народа „бай Тошо“, но все пак един по селски хитър и диалектически подготвен обвиняем, истинско „бодливо свинче“, както го портретира английският писател Джулиан Барнс в компетентно написания си роман *The Porcupine* от 1992 г.[2] Защото съдът не успя да докаже в случая Живков нито незаконни присвоявания или обогатяване, нито подкупност. Напротив, изведнъж се оказа, че лично той е лишен от каквито и да било средства, та дори е бездомен. По тази причина последните си години бившият диктатор прекара в жилището на внучката си, където почина на 5 август 1998 – след като преди това беше публикував няколко апологетични томове с мемоари. С други думи: об-

1 Срв. в тази връзка Baeva/Kalinova/Poppetrov: *Die kommunistische Ära im kollektiven Gedächtnis der Bulgaren*, S. 415-422.

2 Barnes: *The Porcupine*; ders.: *Das Stachelschwein*.

разът на Живков в днешна България си остава ако не съвсем неопетнен, то във всички случаи предимно положителен.[1]

Музеят на Тодор Живков редом с родната му къща в Правец днес е не просто място за поклонение на старите български комунисти, но и обект на любопитство от страна на български и чужди туристи. В неговата фотогалерия, където Живков е представен като партньор на различни световни величия, на Хелмут Шмит е отделено почетно място. Неслучайно някогашният телохранител на Живков, Бойко Борисов, който беше министър-председател на България между 2009 и 2013 г., и отново от 2014 насам, обяснява пред българската телевизия през ноември 2010:

> *Една стотна от това, което е построил за България Тодор Живков и което е направено за тези години, да направим, да достигнем икономическия ръст на тогавашната държава, би било огромен успех за всяко правителство. Фактът, че 20 години след падането му от власт никой не го е забравил, показва, че доста неща са били направени. 20 години ние само приватизираме това, което е било построено тогава.*[2]

С тези думи картината, която имат множество българи, включително и по-млади, за 35-годишната ера Живков, е доста точно обрисувана: по онова време, според тази ретро-визия, една изостанала селскостопанска страна е била превърната в модерна индустриална и социална държава – и това от един близък до народа, грижовен възрастен господин. И, аналогично на отрезвяващата формула от годините след Освобождението от 1878 „От турско по-лошо!“, след 1989, в хода на ерозията на държавните структури, драматичното спадане на пенсиите, разпадът на системата на здравеопазване, затварянето на нерентабилните производствени комбинати и разпределението на донякъде печелившите стопански отрасли между бившите партийни и ДС-функционери, изведнъж става популя-

1 За един критичен поглед към ретроспективното оправдаване на българския комунизъм виж Българският комунизъм. Дебати и интерпретации. Съст. Михаил Груев и Диана Мишкова. София 2013; също Българският XX век. Колективна памет и национална идентичност. Съст. Ана Лулева. София 2013. За критични представяния на цялостната история на НРБ виж История на Народна република България. Режимът и обществото. Съст. Ивайло Знеполски. София 2009. Същият: Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова траектория. София 2008.

2 Цит. по Опитите да се въздигне Живков едва ли не до водещ български държавник са жалки. В: svobodata. com от 7. декември 2012 (**http://www. svobodata. com/page. php?pid=7490&rid=8**).

рен вариантът „От Тошо по-лошо“. Злорадият отговор на само привидно шеговития въпрос „Каква е разликата между нашето правителство и организираната престъпност?“, а именно: „Организираната престъпност е организирана“, отразява точно грубата действителност на преходната фаза.

Но съвсем друго въздействие върху българската общественост, в сравнение с ловкото представяне на Живков пред съда, имаше един друг процес, който, ако и да доведе до също толкова минимални резултати, все пак промени поне отчасти представата за управлението на „добрия тато“. През 1992 бившият заместник-министър на вътрешните работи Мирчо Спасов, заедно с различни надзиратели и началници на двата вече споменати лагера, Ловеч и Скравена, бяха обвинени в 14-кратно преднамерено убийство на лагерници през годините 1959-62.[1] В хода на делото, започнало през юни 1993, прокурорът изиска смъртна присъда за обвиняемите. Но тъй като главният обвиняем, Спасов, почина малко след началото на процеса, всичко трябваше да започне отначало. А това сатана възможно едва шест години по-късно. В края на краищата двама от петимата обвиняеми – един надзирател и една началничка на лагер, бяха осъдени съответно на по три години затвор. В хода на процеса многобройни свидетели разказваха за нечовешкото ежедневие в лагера и бруталното поведение на лагерното ръководство и персонал. Носталгията по комунизма, която беше се усилила значително поради опустошителната икономическа криза от зимата на 1996/97[2], отслабна чрез всичко това поне за известно време.

Подобни на тези бяха резултатите и от юридическото преработване на държавното престъпление от 1980-те, наричано с евфемисткия израз „възродителен процес“.[3] Всички процеси срещу отговорните за това лица от бившите Политбюро и правителство не доведоха до присъди, само двама служители на вътрешното министерство и две цивилни лица бяха осъдени за убийството на един турчин.[4] [...]

1 Baeva/Kalinova/Poppetrov: *Die kommunistische Ära im kollektiven Gedächtnis der Bulgaren*, S. 421-422.

2 Срв. Schrobsdorff, Angelika: *Grandhotel Bulgaria. Heimkehr in die Vergangenheit*. München 1997.

3 Срв. в тази връзка Kalinova, Evgenia: *Remembering the „Revival Process“ in Post-1989 Bulgaria*. In: Remembering Communism, S. 567-593; Troebst, Stefan: *Bulgarien 1989: Gewaltarmer Regimewandel in gewaltträchtigem Umfeld*. In: *1989 und die Rolle der Gewalt*. Hrsg. v. Martin Sabrow. Göttingen 2012, S. 356-383.

4 Baeva/Kalinova/Poppetrov: *Die kommunistische Ära im kollektiven Gedächtnis der Bulgaren*, S. 419.

Равносметката на юридическото преследване и историческо преработване на престъпленията на комунистическия режим е безспорно доста отрезвяваща. Същевременно трябва да се отбележи ясно, че в първото десетилетие след „промяната“ в София политическите цветове на правителствата се сменяха постоянно. Ако и само по себе си това да е указание за тенденцията към демократизация, то доведе и до постоянен курс към политически зигзаг: всеки път, когато поемаха управлението, посткомунистите блокираха всякакви опити [за преработване на миналото]; обратно, когато на власт беше антикомунистическата бивша опозиция, се правеха опити за някакъв вид законов напредък. Че наследеният от ерата Живков юридически апарат от своя страна беше постоянна масивна спирачка на тези процеси, се подразбира от само себе си.

Гледайки назад към четвърт столетието, изминало от падането на Живков, при всички случаи трябва да се направи следната важна констатация: най-важният проблем на днешното българско общество съвсем не е неуспешното съдебно преследване на комунистическите държавни престъпления, нито пък също така липсващото преработване на партийната диктатура (с чудовището Държавна сигурност като неин „щит и меч“). Основният проблем е реабилитацията на един подкрепян от българското мнозинство национализъм, започнал съвсем не едва след 1989, а много по-отдавна – **по средата на 1960-те, още в годините на [ранното управление на] Живков**. [...]

Функцията на национализма като успокоително средство против болките на прехода се представя през последно време особено ясно и остро под формата на различни реакции от страна на политици, общественост, медии и не на последно място – българските академични среди – срещу онези гласове от чужбина, а напоследък все повече и вътре в страната, които биха искали да поставят за преразглеждане темата за участието на България в Холокоста.[1] При това **арестуването, депортацията и последвалото унищожение на 12.000 евреи** от първоначално окупираните, а по-късно анексирани области в Югославия и Гърция

1 Така например навсякъде в книжарниците по страната може да се намери едно много добро издание, съставено от български източници, по въпроса обаче няма почти никакви обществени дебати. (Срв. **Депортирането на евреите от Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Пирот, март 1943 г./ Т. I-II**. Съст. Румен Аврамов и Надя Данова. София 2013, а също и Данова, Надя: **Дългата сянка на миналото**. В „Либерален преглед“, 27 август 2013 – URL **http://www. librev. com/index. php/discussion-bulgaria-publisher/2155-2013-08-27-08-32-45**).

през 1941-44, под режисурата на българската полиция, армия и държавна железница, вече отдавна е част от историческите представи на множество българи. Онова, което се сблъсква със стриктно отрицание, та дори и агресивна съпротива, е преразглеждането на конструирания отчасти и от самия Живков мит за „спасението“ на около 50.000 евреи от старите български земи, с решаващата помощ на комунистическата партия, респ. българския народ. (Живков е хранел в тази връзка сериозни надежди, особено към края на управлението си, за получаване на Нобелова награда за мир.[1]) Обратно – на аргументите, че в годините 1941-43 българският парламент е издал множество закони за прогонване на евреите от градове и села, за конфискация на имуществото им, както и за въвеждането на мъжете-евреи в лагери за принудителен труд[2] – на опитите за подобна тематизация се реагира с бойкот.[3]

Колективната реакция срещу тази конкретна несправедливост е сравнима с онази по отношение на исканията за компенсации от страна на жертвите на комунистическия режим, или поне за обществено признание на страданията им. На тези хора се гледа като на изпаднали извън времето смутители на спокойствието (виж в тази връзка фигурата на Константин Шейтанов от споменатия роман на Илия Троянов, „Власт и съпротива“). Може би това обяснява донякъде факта, че правосъдието в България е изгубило всякакъв интерес към съдебни преследвания на престъпниците. Така например на уебсайта „**Transitional Justice and Memory in the EU**“, в рубриката „Юриспруденция“ за България се откриват цели три (!) съдебни присъди. Те обаче са отсъдени не от български съдилища, а от Европейския съд по правата на човека. При всичките три случая се касае за възстановяване на отнето през 1950-те години имущество[4], а не за съдебно преследване на престъпници от времената на комунистическия режим в България. Ето защо трябва да се даде право на българската етноложка Ана Лулева, която казва следното в студията си

1 Tzvetanov, Tzvetan: *Bulgarien – Meilenstein einer kontroversen Selbstfindung. In: Mythen der Nationen. 1945 – Arena der Erinnerungen.* Hrsg. v. Monika Flacke. Bd. 1, Berlin 2004, S. 95-116, hier S. 110.

2 Аврамов, Румен: **„Спасение“ и падение. Микроикономика на държавния антисемитизъм в България 1940-1944г.“** София 2012.

3 Troebst, Stefan: *Rettung, Überleben oder Vernichtung? Geschichtspolitische Kontroversen über Bulgarien und den Holocaust.* In: Südosteuropa 59 (2011), H. 1, S. 97-127.

4 Transitional Justice and Memory in the EU. Bulgaria: Jurisprudence (**http://www.proyectos.cchs.csic.es/transitionaljustice/content/bulgaria**).

„Transitional Justice and Memory Culture in Post-Socialist Bulgaria“ [Справедливост на прехода и култура на паметта в пост-социалистическа България]:

> *The conclusion about the justice of the transition, thus far, is that the Bulgarian experience for establishing retributive justice has been unsuccessful, uncertain and inconsistent. As a result, the trust of the citizens in democratic institutions – the court, the parliament, the political elite – has been undermined.*
> *[Заключението относно справедливостта на прехода, следователно, е че българският опит във връзка с установяването на възмездна справедливост е бил неуспешен, несигурен и непоследователен. В резултат на това доверието на гражданите в демократичните институции – съдилищата, парламента, политическия елит – е било подкопано].*[1]

Едно горчиво, но и точно признание. Във всеки случай българският парламент премахна през септември 2015 срока на давност за държавните престъпления на комунистическия режим.[2] Дали това ще доведе до някакви нови опити за юридическо преследване на виновници е нещо, което тепърва ще видим.

1 Luleva: Transitional Justice, S. 127.

2 Парламентът премахна давността за престъпленията при комунизма. В: mediapool.bg от 17. септември 2015 (URL **http://www. mediapool. bg/parlamentat-premahna-davnostta-za-prestapleniyata-pri-komunizma-news239363. html**). Във всеки случай партията на министър-председателя, ГЕРБ, прокара само две седмици по-късно законопроект, според който от учебните програми по история се премахва изучаването на престъпленията на комунизма. Срв. ГЕРБ не допусна престъпленията на комунизма да се учат в училище. В: mediapool. bg от 30. септември 2015 (**http://www. mediapool. bg/gerb-ne-dopusna-prestapleniyata-na-komunizma-da-se-uchat-v-uchilishte-news239842. html**).

Щефан Трьобст (род. 1955) е професор по културни изследвания на Източно-средна Европа в университета Лайпциг. През 1998/1999 получава стипендията Хайзенберг на Немското изследователско общество.

Какво означава класическо?
Автор(и): Дж. М. Кутси

I

През октомври 1944, когато съюзническите сили воюват в Европа, а германски ракети се сипят върху Лондон, петдесет и шест годишният Томас Стърнс Елиът произнася пред Вергилиевото дружество в Лондон своето встъпително слово като негов пръв председател. В лекцията си Елиът не споменава военновременната обстановка, с изключение на един-единствен намек – косвен, сдържан, по най-добър британски маниер – за „злочестините на сегашното време“, които го затруднили да се снабди с необходимите за подготовката на лекцията книги. По този начин той напомня на слушателите си, че в определена перспектива войната е само една, макар и масивна, кратка засечка в живота на Европа.

С лекцията си, озаглавена „Какво означава класическо?“, Елиът цели да постави отново на дневен ред и да консолидира една отдавна отстоявана от него теза: че цивилизацията на Западна Европа представлява единна цивилизация, че тя произлиза от Рим през Римската църква и Свещената римска империя, и следователно, че нейното изконно класическо произведение трябва да бъде епосът за Рим, Вергилиевата „Енеида“. Всеки път, когато поставя отново на дневен ред тази теза, това се върши от един човек с все по-голям обществен авторитет, тъй че към 1944 за него, като поет, драматург, критик, издател и културен коментатор, може да се каже, че доминира английския литературен живот. Този човек набелязва Лондон като метрополията на англоезичния свят и със смиреност, прикриваща безмилостна целеустременост, успява съвсем съзнателно да превърне себе си в повелителния глас на тази метрополия. Сега той се застъпва за Вергилий като доминиращия глас на имперската метрополия Рим – един Рим, чийто трансцендентен имперски ореол Вергилий едва ли е могъл да забележи.

„Какво означава класическо?“ не спада към най-добрите критически текстове на Елиът. Тонът *de haut en bas*, с който през 1920-те така успешно

говори на публиката си, за да наложи на литературен Лондон личните си пристрастия, звучи междувременно маниерно. От прозата му също лъха известна умора. Въпреки това текстът е безспорно умен и – след като човек се задълбочи в контекста му – по-убедителен, отколкото изглежда на първо четене. Освен това от него се долавя прозрението, че краят на Втората световна война неизбежно ще донесе един нов културен ред, с нови възможности и нови заплахи. Препрочитайки текста на Елиът в подготовка за днешната лекция[1], особено впечатление ми направи фактът, че той никъде не споменава нищо за себе си като американец, или поне за американския си произход, и следователно за малко странния ъгъл под който отдава дължимото на един европейски поет пред една европейска публика.

Казвам „европейска“, но разбира се дори европейството на публиката, към която Елиът се обръща, е проблематично точно толкова, колкото и произходът на английската литература от литературата на Рим. Защото един от писателите, които Елиът казва, че не е успял да препрочете в подготовка за лекцията си, е Сент-Бьов, който обявява Вергилий за „поет на цялото латинско пространство“, тоест за поет на Франция, Испания и Италия, но *не*и на цяла Европа. Тъй че проектът на Елиът да претендира за произход от Вергилий трябва да започне с това, да претендира за пълна европейска идентичност на Вергилий; както и с това да припише европейска идентичност на Англия, каквато понякога ѝ се признава с явно нежелание и която тя не винаги е жадувала да прегърне[2].

Вместо да проследя подробно стъпките, предприети от Елиът, за да свърже Рим на Вергилий с Англия от 1940-те, бих искал да поставя въпроса как и защо самият Елиът става дотолкова англичанин, че тази тема да е така важна за него[3].

1 Есето на Кутси се базира на лекция, която изнася през 1991 в Грац, Австрия. – Бел. пр.

2 В статия за *Criterion* от 1926 Елиът твърди, че Великобритания е част от „общата култура на Западна Европа“. Въпросът е: „Има ли достатъчно хора във Великобритания, които вярват в тази европейска култура, в римското наследство, в това, че Великобритания принадлежи към тази култура?“ Две години по-късно той приписва на Великобритания ролята на посредник между Европа и останалия свят. „Тя е единствената страна от европейската общност, която е изградила една истинска империя – тоест, световна империя, каквато е била Римската империя, – която е не само европейска, а и свързва Европа с останалия свят“. Цитирано в Gareth Reeves, *T.S. Eliot: A Virgilian Poet* (1989), p. 85.

3 Елиът напуска Харвард, за да учи в Германия, после, при избухването на войната, отива в Оксфорд, оженва се за една англичанка, опитва по-късно да се върне в Харвард, за да защити дисертацията си (но корабът, на който си е запазил койка, не отплава), след което

Защо изобщо Елиът „става“ англичанин? Според мен мотивите му са били поначало комплексни: отчасти англофилство, отчасти солидарност с английската буржоазна интелигенция, отчасти камуфлаж, включващ известно неудобство от американската нецивилизованост, отчасти пародия от страна на един човек, който е обичал актьорската игра (да минаваш за англичанин несъмнено е една от най-трудните роли). Предполагам, че вътрешната логика е предвиждала на първо място установяване в Лондон (а не просто в Англия), после придобиване на лондонска социална идентичност, а след това съвсем специфичната верига от размишления върху културната идентичност, които в последна сметка го подтикват да изяви претенции за европейска и *римска*идентичност, която включва и трансцендира лондонската, английската и англо-американската идентичности[1].

Към 1944 инвестицията му в тази идентичност е вече тотална. Елиът *е станал* англичанин, макар и – поне според собствените му представи – един римски англичанин. Той току-що е завършил един стихотворен цикъл, в който назовава своите предци и заявява, че принадлежи на Ийст Коукър в Съмърсетшър, родния край на фамилията Елиът. „Отечеството е там, откъдето човек тръгва“, пише той. „В моето начало е моят край“. „Това, което притежаваш, е това, което не притежаваш“ – или казано по друг начин: това, което не притежаваш, е това, което притежаваш[2]. Сега той не само утвърждава своите корени, което е така важно за неговата концепция на културата, но се екипира и с една теория на историята, в която Англия и Америка са дефинирани като провинции на една вечна метрополия, именно Рим.

прави напразен опит да получи някакво назначение в американския флот, сетне – както изглежда – просто се отказва, остава в Англия и накрая става британски гражданин. Тъй че, ако съдбата бе решила другояче, той можеше да завърши докторантурата си, да заеме очакващата го в Харвард катедра и да възобнови своя американски живот.

1 Елиът не мотивира официално решението си да напусне САЩ. Но в статия за *Criterion* от 1931 той описва по следния начин дилемата на американския интелектуалец: „Днешният американски интелектуалец почти няма възможност да се развива на собствена земя, сред обкръжението, за чието формиране са допринесли неговите предци, колкото и ограничен да е бил хоризонтът им. Той е принуден да живее като емигрант: или като вегетира в някой провинциален университет, или в чужбина, или в най-екстремната емиграция – в Ню Йорк“. Цитирано в William M. Chace, *The Political Identities of Ezra Pound and T.S. Eliot* (1973), p. 155.

2 „East Coker“, в: *Four Quartets* (1943).

Така става разбираемо защо през 1944 Елиът не смята за нужно да се представя пред Вергилиевото дружество като аутсайдер, като американец, който говори пред англичани. Но как се представя той тогава?

За поет, който в своя апогей така успешно налага мащаба за несубективност в литературната критика, стихотворенията на Елиът са удивително лични, да не кажа автобиографични. Затова, четейки неговата вергилиева лекция, не е изненадващо откритието, че тя има подтекст и че този подтекст засяга самия него. Фигурата на Елиът в тази лекция не е, както би могло да се очаква, Вергилий, а Еней, който по типично елиътовски маниер бива интерпретиран, дори преобразен в един поуморен мъж на средна възраст, за когото ни се казва, че той „би предпочел да остане в Троя, но вместо това става изгнаник..., изгнан в името на една висша цел, която той не може да знае, но която признава"; „един ни най-малко, в чисто човешкия смисъл на думата, щастлив или преуспял човек", чието „възнаграждение се свежда до една малка брегова ивица в нова страна и един политически брак, когато е станал вече уморен мъж на средна възраст: младостта му е изпепелена".

При най-важния романтичен епизод в живота на Еней, връзката му с царица Дидона, която приключва с нейното самоубийство, Елиът акцентира не върху силната страст на влюбените или*Liebestod* на Дидона, а върху онова, което нарича „цивилизованото поведение" на двамата при по-късната им среща в Подземния свят, както и върху факта, че „Еней не може да си прости..., въпреки че всичко, което е сторил, е напълно в съгласие със съдбата". Трудно е да не се направи паралел между тази история, така както я предава Елиът, и историята на собствения му нещастен първи брак.

Според мен има нещо натрапчиво – точно обратното на несубективно – в начина, по който Елиът, тъкмо в тази лекция и пред тази публика, представя историята на Еней като алегория на собствения си живот. Но това не влиза в темата ми тук. Вместо туй искам да подчертая, че при своя специфичен прочит на „Енеида" Елиът използва не само притчата за изгнанието, последвано от преоткриването на родния дом („В моето начало е моят край"), като модел за собствената си междуконтинентална миграция – миграция, която не наричам одисея тъкмо защото Елиът иска да покаже, че поставя предопределената от съдбата траектория на Еней по-нависоко от безгрижните и в крайна сметка кръгообразни

скиталчества на Одисей, – а използва и културната тежест на епоса в подкрепа на собствените си идеи.

В палимпсеста, който Елиът разгръща пред нас, той, Елиът, е не само преданият (*pius*) на Вергилий Еней, който напуска родния си континент, за да изгради предмостие в Европа („предмостие“ е дума, която през октомври 1944 не може да се използва, без асоциации за извършения само преди няколко месеца десант в Нормандия, както и за подобния десант в Италия през 1943), но и Енеевият Вергилий. Докато Еней получава нова характеристика като герой на Елиът, то Вергилий бива характеризиран като един сроден на Елиът „учен автор“, чиято задача, както смята Елиът, е била „да пренапише латинската поезия“ – за самия себе си той предпочита формулировката „пречистване на племенния диалект“.

Естествено, аз бих очернил Елиът, ако оставя впечатлението, че през 1944 той се е опитал най-наивно да се стилизира като въплъщение на Вергилий. Неговата теория за историята и неговата представа за класическото са твърде изтънчени за това. За Елиът може да има само един Вергилий, защото има само един Христос, една църква, един Рим, една западна християнска цивилизация и един оригинален класик на тази римско-християнска цивилизация. Той не отива дотам да се идентифицира с тъй наречената адвентистка интерпретация на „Енеида“ – а именно, че Вергилий пророкува една нова християнска ера, – ала все пак оставя вратата отворена за идеята, че Вергилий е бил използван от една по-голяма от него сила за цел, която не е могъл да долови; тоест, че в големия контекст на европейската история той е играл може би роля, която би могла да се нарече пророческа.

Четена отвътре, лекцията на Елиът е опит да се преутвърди „Енеида“ като класика, и то не просто в смисъла на Хораций – като книга, която е просъществувала във времето (*est vetus atque probus, centum qui perfecit annos*), а в алегоричен смисъл: като книга, която издържа прочита на Елиът, съзиращ в нея значение за своята епоха. Значението за епохата на Елиът включва не само алегорията за Еней – тъжния, многострадален, овдовял герой на средна възраст, но и Вергилий, който се явява в „Четири квартета“ като елемент от комплексния „покоен учител“ и разговаря с противопожарния пост Елиът сред развалините на Лондон, поетът, без когото – повече отколкото без Данте – Елиът не би станал това, което е. Четена отвън, при това критично, тази лекция представлява опит да се окаже известна историческа подкрепа на една радикално консерватив-

на политическа програма за Европа – програма, която става възможна в светлината на предстоящия край на бойните действия и предизвикателствата на възстановяването. В общи линии това би била програма за една Европа на националните държави, в която ще бъде направено всичко възможно хората да останат привързани към родината си, в която националните култури ще бъдат насърчавани, при запазване на цялостния християнски облик – една Европа, фактически, в която католическата църква ще бъде най-важната наднационална организация.

Ако продължим критичния външен прочит, но на личностно равнище, тогава виждаме, че Вергилиевата лекция се вписва в следваната от Елиът в продължение на десетилетия програма, с която той се опитва да даде ново определение на националността, така че той, Елиът, да не може да бъде изтласкан на периферията като едно американско културно парвеню, което поучава англичаните и/или европейците относно тяхното наследство, стремейки се да ги убеди да бъдат достойни за него – стереотип, на който някогашният му съратник Езра Паунд става твърде лесна жертва. На едно по-общо равнище лекцията представлява опит да се постулира културно-историческото единство на западноевропейското християнство – и неговите зони на влияние, – в рамката на което отделните национални култури ще бъдат само части от едно по-голямо цяло.

Това не е точно програмата, към която ще се придържа възникналият след войната Северноатлантически ред – спешната нужда от тази програма е следствие от събития, които през 1944 Елиът не е могъл да предвиди, – но все пак концепцията на Елиът е напълно съвместима с нея. Неговата грешка се състои в това, че той не успява да предвиди, че новият ред ще се ръководи от Вашингтон, а не от Лондон, и със сигурност не от Рим. Ако можеше да провиди още по-напред в бъдещето, Елиът несъмнено би останал разочарован от посоката, в която Западна Европа се развви фактически – към икономическа общност, но още повече към културна еднаквост[1].

1 Известната монография на Елиът *Notes Toward a Definition of Culture* („Бележки към дефиниция на културата“), завършена през 1948, е в действителност реплика към Карл Манхайм, който в*Mensch undGesellschaft im Zeitalter des Umbaus* („Човек и общество в епохата на преустройство“) развива тезата, че в бъдеще проблемите на индустриална Европа могат да бъдат решени само чрез преход към целенасочено социално планиране, и в по-общ смисъл чрез насърчаването на нов начин на мислене. Посоката трябвало да бъде задавана от един нов елит, преодолял класовите бариери.

За мен процесът, който описвам, изхождайки от лекцията на Елиът от 1944, е просто сензационен: ние виждаме как един писател се опитва да си *създаде* нова идентичност, но не на базата на имиграция, уседналост, жилище, гражданство, акултурация, както правят другите, или не само по този начин (защото с типичната си упоритост Елиът постига и всичко това), а като дефинира националната принадлежност тъй, както му е угодно, и сетне използва масираната си културна мощ, за да наложи своята дефиниция на образованите слоеве. Освен това той ситуира националността в контекста на определен вид – в случая католически – национализъм или космополитизъм, което му позволява да се изстъпи не като новак, а като първопроходник, дори като един вид пророк. Нещо повече: в хода на изковаването на тази нова идентичност се утвърждава едно ново и неочаквано досега родство – произход не толкова от фамилията Елиът от Нова Англия и/или Съмърсет, а от Вергилий и Данте, или поне родствена линия, в която Елиътови се явяват един страничен клон на великата линия Вергилий – Данте.

„Роден в полудива страна, и то със закъснение“, казва Паунд за своя герой Хю Селуин Мобърли. Чувството, че не принадлежиш на своето време, че си се родил прекалено късно, е вездесъщо в ранната поезия на Елиът, от „Пруфрок“ до „Геронтион“. Стремежът да се разбере това чувство или тази съдба, дори да му се придаде смисъл е характерен за неговата поезия и литературна критика. Това не е рядко срещано усещане сред хората от колониите – които Елиът подвежда под общия знаменател на тъй наречените от него „провинциалисти“, – особено сред по-младите, които се борят да приведат своята онаследена култура в съгласие с ежедневния си опит.

До такива млади хора високата култура на метрополията достига може би под формата на силни преживявания, които обаче не могат да

Елиът е против социалното проектиране и планове, и изобщо против дирижизма. Той предвижда, че култивирането на елити ще стимулира класовата мобилност и по този начин ще промени обществото. Той смята, че е по-добре, „ако преобладаващото мнозинство от хората останат на мястото, където ги е поставило рождението им“. Самосъзнанието, за което говори Манхайм, трябвало да остане запазено за една определена аристокрация или ръководна класа. (По Chase, p.197).

Елиът отделя въпросите на културата от политическите решения и се обявява за дългосрочна агитация, която да сближи западноевропейските народи с тяхната обща култура и да насърчава съхраняването и поддържането на регионите, расите и езиците. Срв. също Roger Kojecky, *T.S. Eliot´s Social* Criticism (1971), p.202.

бъдат интегрирани по естествен път в живота им и затова остават явно да съществуват в една трансцендентна сфера. В екстремни случаи това ги кара да винят обкръжението си, че не разбира изкуството, и те се оттеглят в един свой изкуствен свят. Това е провинциалната съдба, която Гюстав Флобер диагностицира при Ема Бовари, давайки на изследването си подзаглавието *Moeurs de province*; това е още повече съдбата на хората в колониите, израснали с културата на страната, наричана обикновено родина, но която в този контекст заслужава да бъде наречена отечество.

Като човек, особено на млади години, Елиът е бил много възприемчив за изживявания, както естетически, така и житейски, и то дотолкова, че се оказва податлив, дори уязвим. Неговата поезия е до голяма степен един вид медитация върху подобни изживявания и опит да се пребори с тях: превръщайки ги в поезия, той се преобразява в една нова личност. Може би не е уместно да бъдат наречени религиозни изживявания, но във всеки случай те са от подобен вид.

Има много възможности за вникване в житейския проект на човек като Елиът. Бих искал да изтъкна две от тях. Първата възможност (предпоставяща пълна добронамереност) е да разглеждаме тези трансцендентни изживявания като произход на субекта и да интерпретираме целия му останал живот в тяхната светлина. Това е подход, отнасящ се сериозно към зова, който идва от Вергилий и сякаш прониква през вековете до самия Елиът. Този подход разглежда самостилизирането му, предизвикано от онзи зов, като част от едно живяно поетическо призвание. Това означава да се опитаме да разберем Елиът преимущественo в собствената му рамка, в рамката, която той сам си избира, дефинирайки традицията като ред, от който човек не може да избяга, в който се опитва може би да се подреди, но където мястото на всеки е определено и се определя наново от следващите едно след друго поколения – един наистина изцяло надличностен ред.

Другата възможност да разберем Елиът (предпоставяща една до голяма степен критична позиция) се свежда до социално-културния подход, който току-що очертах. В тази светлина неговите усилия приличат на магическото в същността си начинание на един човек, който предпочита да дефинира по нов начин заобикалящия го свят (Америка, Европа), вместо да погледне действителността в очите – действителността на неговото не съвсем бляскаво положение на човек, чието тясно, евроцентрично образование не го е подготвило за нищо друго, освен за жи-

вота на интелектуален мандарин в една от кулите от слонова кост на Нова Англия.

II

Бих искал да проследя по-нататък тези алтернативни интерпретации – трансцендентно-поетичната и социокултурната, – довеждайки ги до нашето време, като поема по един автобиографичен път, който е може би рискован методологически, но който има предимството, че онагледява великолепно темата.

Един неделен следобед през лятото на 1955 – тогава бях петнайсетгодишен – се мотаех из градината зад нашата къща в едно от предградията на Кейптаун и не знаех какво да правя, тъй като по онова време скуката беше главният проблем на съществуването ми, когато изведнъж долових някаква музика от съседната къща. Бях като омагьосан, почти не смеех да дишам: тази музика ми говореше, едно абсолютно ново за мен преживяване.

Това, което бях чул, бе запис на *DasWohltemperierte Klavier* от Бах в изпълнение на чембало. Заглавието научих доста по-късно, когато опознах по-добре онова, което на петнайсет години ми бе известно само като „класическа музика“ – един жанр, към който, както обикновено при повечето подрастващи, се отнасях някак недоверчиво, ако не и направо враждебно. В съседната къща постоянно живееха под наем студенти; явно студентът или студентката, който/която бе пуснал онази плоча на Бах, се беше изнесъл малко след това, или пък беше изгубил вкуса си към Бах, тъй като никога повече не чух нищо подобно, колкото и да наострях уши.

Аз не произлизам от музикално семейство. В училищата, които посещавах, нямаше часове по музика, а и да имаше, аз нямаше да ходя, тъй като в колониите класическата музика се смяташе за недостойна за мъжа. Познавах „Танц със саби“ на Хачатурян, увертюрата на „Вилхелм Тел“ от Росини, „Полетът на бръмбара“ от Римски-Корсаков – това беше равнището, на което се движеше моята музикална култура. У нас нямаше никакъв музикален инструмент, нямаше и грамофон. По радиото пускаха леко смилаема американска попмузика (Джордж Мелакрино и неговите Сребърни струни), но тя не ми допадаше особено.

Тук описвам музикалната култура на средните слоеве по времето на Айзенхауър, преобладаваща в някогашните британски колонии – ко-

лонии, които много бързо станаха културни провинции на САЩ. Тъй нареченият класически компонент на тази музикална култура може и да беше от европейски произход, само че това бе една Европа, опосредствена и в известен смисъл инструментирана от популярния оркестър „Бостън попс“.

Всичко се промени след моя следобед в градината и музиката на Бах; един момент на откровение, който не желая да нарека елиътовски момент – това би било обида за моментите на откровение, възпети в поезията на Елиът, – но въпреки туй от голямо значение за мен: за пръв път изпитах силата на*класическото*.

При Бах няма нищо неясно, нито една стъпка не е толкова чудата, че да не може да бъде имитирана. Но когато звуковата поредица се осъществи във времето, от определен момент нататък този процес вече не се свежда просто до свързването на отделни единици; тези единици се съединяват в построение от върховен ред – и то по начин, който мога да опиша само с една аналогия, като въплъщение на идеята за експозиция, разработка и заключение, която е по-обща от самата музика. Бах мисли с музика. Музиката мисли с Бах.

Откровението в градината бе ключово преживяване в моето развитие. Сега бих искал отново да се върна на този момент, при което за рамка ще ми служи казаното вече за Елиът; преди всичко, Елиът, човекът от провинцията, ще ми служи като модел и представител на самия мен. Също така ще поставя на обсъждане, с доволна доза скепсис, онези въпроси, които съвременната културология повдига по отношение на културата и културните идеали.

Въпросът, който – малко опростено – си поставям, е следният: мога ли да твърдя, без да прозвучи банално, че духът на Бах ми е казал нещо – през вековете и през океаните – и ме е насочил към определени идеали; или този момент означава по-скоро, че аз съм избрал европейската висока култура и овладяването на шифрите на тази култура символично като път, който ще ме изведе от класовото ми положение в бялото южноафриканско общество, а накрая и от това, което съм смятал тогава (колкото и мъгляво, и объркано) за историческа задънена улица – път, който накрая (отново символично) ще ме доведе до един европейски подиум, от който аз ще говоря пред една космополитна публика за Бах, Т. С. Елиът и въпроса за класическото? Казано по друг начин: дали това изживяване бе действително, както го възприех, едно обективно и в известен

смисъл надлично естетическо изживяване или в него се изразява някакъв прикрит материален интерес?

Човек се самозаблуждава, ако си въобразява, че може да отговори на такъв въпрос, отнасящ се до самия него. Това не означава, че не бива да го поставя; ала когато го стори – то трябва да бъде колкото се може по-ясно и всеобхватно. Това ще се опитам сега, като се задълбоча в питането какво имам предвид с твърдението, че гласът на класическото е стигнал до мен през вековете.

В две от три възможни значения на думата Бах е класик на музиката. Първо значение: класическо е онова, което не остава свързано с времето си, което има смисъл и за следващите поколения, което е „живо“. Второ значение: част от музиката на Бах влиза в репертоара, наричан доста свободно „класически“, тоест влиза в живата част на европейския музикален канон. Много от творбите на Бах все още се изпълняват навсякъде, макар и не особено често и пред не особено многобройна публика. Третото значение на понятието класическо е невалидно за Бах – той не принадлежи към ренесанса на тъй наречените класически ценности в европейското изкуство, който започва през втората четвърт на 18 век.

Бах е не само твърде стар и твърде старомоден за движението на ранния класицизъм; неговите духовни връзки и цялата му музикална ориентация са част от един свят, който постепенно изчезва от полезрението. Според широко разпространената, романтизирана версия Бах, който още приживе и особено през късните си години е бил вече сравнително непознат, изчезва изцяло от обществената памет след смъртта си и бива преоткрит едва около осемдесет години по-късно, главно благодарение на ентусиазма на Феликс Менделсон Бартолди. Според тази широко разпространена версия за няколко поколения Бах не е бил никакъв класик: той не принадлежи към ранния класицизъм и освен това не казва нищо на никого отвъд тези поколения. Композициите му не се издават и се изпълняват много рядко. Той принадлежи на историята на музиката, едно име в бележката под линия на една книга, това е всичко[1].

Припомням тази некласическа история на неразбиране, забрава и отзвучаване (която може би не отговаря съвсем на истинската история, но затова пък на историята като един от пластовете, които се отлагат

1 Определени негови произведения успяват да се утвърдят в специални репертоари – така например, някои от мотетите остават в репертоара на лайпцигската черква „Св. Томас“, където през 1789 Моцарт чува „Възпейте Господа“.

върху историческите факти), защото тя поставя под съмнение лековатите схващания за класическото като неподвластно на времето, като онова, чийто глас безпроблемно достига до нас през вековете. Това, което искам да подчертая, е, че класикът Бах се формира исторически, че бива създаден от осезаеми исторически сили и в определен исторически контекст. Едва когато приемем това, сме в състояние да поставим по-сложните въпроси: Какви са границите, ако изобщо има такива, за това историческо релативиране на класическото? Какво е това, което остава от класическото, ако изобщо остава нещо след включването му в историята, което все още би могло да претендира, че ни говори през вековете?

През 1737, в средата на третата си и последна творческа фаза, Бах се оказва предмет на статия в едно от водещите музикални списания. Автор на статията е Йохан Адолф Шайбе, бивш ученик на Бах. Той пише следното за своя учител: „Този велик човек би спечелил възхищението на цялата нация, ако музиката му беше по-ведра, ако неговият претоварен и усложнен стил не лишаваше творбите му от естественост и не затъмняваше красотата им с прекалена изкуственост... Тази претовареност... доведе от естественото до изкуственото и от възвишеното до мрачното; човек се възхищава на мъчителния труд и изключителните усилия, които обаче се оказват напразни, тъй като са насочени против природата“.

Статията на Шайбе естествено е нападка на младото срещу старото, но също така и манифест за една нова музика, опираща се на просветителските ценности емоционалност и разум, и отхвърляща духовното (схоластично) наследство и музикалното (полифонично) наследство, основата на музиката на Бах. Като поставя мелодията над контрапункта и отдава предпочитание на целостта, естествеността, яснотата и ведростта пред структурната сложност, Шайбе пледира в полза на разгръщащата се модерна епоха и обявява Бах, а с него и цялата полифонична традиция, за последното издихание на Средновековието.

Позицията на Шайбе може и да е полемична, но като си припомним, че в 1737 Хайдн е бил едва петгодишен, а Моцарт все още нероден, трябва да признаем, че усетът му за посоката, в която се движи историята, е бил верен[1]. Преценката на Шайбе е преценката на епохата. През последните

1 Верен е бил историческият нюх и на синовете музиканти на Бах – Вилхелм Фридеман, Карл Филип Емануел и Йохан Кристиан: след смъртта на баща си те не само че не пра-

си години Бах е човек на вчерашния ден. Репутацията му се основава на онова, което е композирал преди да навърши четирийсет години.

Следователно става дума не толкова за това, че музиката на Бах е била забравена след смъртта му, а че обществеността започва да губи интерес към нея още докато е бил жив. Тъй че, ако Бах е бил класик още преди преоткриването му, той е бил един не само невидим, но и ням класик, без обществено присъствие. Творчеството му не само че не е било канонично, то просто е отсъствало от общественото съзнание.

Как тогава Бах се сдобива с онова, което му се полага?

Трябва да се каже, че това става не просто и не само благодарение на качеството на музиката му, или поне не само благодарение на качеството ѝ, преди тя да бъде подобаващо пакетирана и презентирана. Името и музиката на Бах е трябвало да станат първо част от една кауза; тази кауза е германското национално чувство, което се пробужда като реакция на Наполеон, и свързаният с това чувство ренесанс на протестантството. Фигурата на Бах бива инструментализирана в подкрепа на германското национално чувство и протестантството; и обратно – в името на Германия и протестантството, Бах получава подкрепа като класик; важна помощ идва и по линия на романтическата офензива срещу рационализма, и възторга от музиката, като изкуство, което говори непосредствено от сърце на сърцата.

Първата книга за Бах, публикувана през 1802, е много показателна в това отношение. Тя е озаглавена: „Йохан Себастиан Бах – живот, изкуство и творчество. За патриотичните почитатели на истинското музикално изкуство“. В увода авторът, Й. Н. Форкел, пише: „Произведенията, завещани ни от Йохан Себастиан Бах, са безценно национално наследство, с каквото не може да се похвали никой друг народ“. И той завършва книгата си със следните изречения: „Този човек – най-великият музи-

вят нищо, за да запазят жива неговата музика, но и много бързо си спечелват име като водещи представители на новата музика на разума и чувствителността.

През последните години на Бах хората виждат в него (според Блуме) „един куриоз с труден характер, един хаплив стар оригинал“. Настоятелството на лайпцигската черква „Св. Томас“, където Бах е бил кантор, е явно облекчено, когато той умира, защото може да назначи по-млад човек, който да е повече в крак с новото време. От двамата му най-известни музикални съвременници, единият (Телеман) дава израз на унищожителната присъда, че синовете на Бах, особено Карл Филип Емануел, били най-големият му подарък на света, а другият (Хендел) изобщо не му обръща никакво внимание. Срв. Friedrich Blume, *Johann Sebastian Bach im Wandel der Geschichte* (1947), p. 19, 21-22.

кален поет и най-великият музикален декламатор, който се е раждал някога и едва ли ще се роди отново – беше германец. Гордей се с него, Отечество, гордей се с него, но, бъди и достойно за него!“. Същият акцент върху германското и дори северногерманското у Бах срещаме и в по-късни хвалебствия. Фигурата и музиката на Бах са сред онези фактори, които налагат своя отпечатък върху образа на Германия и дори на тъй наречената германска раса.

Освобождението от забравата и възкачването до върха на славата идват с многократно описваните изпълнения на *Matthäuspassion* в Берлин през 1829, под ръководството на Менделсон. Но да се твърди, че с тези изпълнения Бах се завръща в историята по силата на собствените си достойнства, би било наивно. Менделсон аранжира партитурата на Бах не само за един по-голям оркестър и хор, каквито е имал на разположение, но и с оглед на онова, което се е харесвало на берлинската публика, бурно приветствала няколко години преди това романтичния патриотизъм на „Вълшебният стрелец“ от Вебер. В Берлин не могат да се наслушат на *Matthäuspassion*. В Кьонигсберг обаче, града на Кант и все още център на рационализма, *Matthäuspassion* се проваля; музиката на Бах е отхвърлена като „вехтория“.

Аз не критикувам изпълненията на Менделсон за това, че не са били верни на „истинския Бах“. Това, което искам да кажа, е просто, че берлинските изпълнения, нещо повече – целият Бахов ренесанс са били силно исторически обусловени, и то по такъв начин, че движещите сили отзад са били трудно доловими. Едно може да се каже със сигурност, що се отнася до собственото ни разбиране на Бах и до съвременната изпълнителска практика – включително, и може би особено, когато намеренията ни са от най-чисто, пуристко естество: и двете са по недоловим за нас начин исторически оцветени. Същото се отнася и за идеите, които излагам тук.

Впрочем изобщо не желая да изпадам в един вид безпомощен релативизъм. Романтическият Бах е бил от една страна продукт на реакцията на мъже и жени, които са били потресени от една непозната им музика – чувство, доста сходно с онова, от което бях обзет през 1955 в Южна Африка; а от друга – продукт на една всеобща емоционална тенденция, която намира в Бах средство за своето изразяване. Много от елементите на онова чувство – естетическата емоционалност, националистическият ентусиазъм – са се изпарили междувременно и не присъстват повече

в изпълнителската практика на произведенията на Бах. След Менделсон и неговото време изследователите ни разкриха един друг Бах, което ни позволи да открием у него черти, които са били недоловими за поколението на неговите преоткриватели, например сложната лутерианска схоластика, доминираща творчеството му.

Тези познания представляват истински напредък в историческото разбиране на миналото като сила, формираща настоящето. Доколкото тази формираща сила е доловима в нашия живот, историческото разбиране е част от настоящето. Нашето историческо битие е част от нашето настояще. Ние не можем да проумеем напълно тази част от нашето настояще – тоест, частта, която принадлежи на историята, – защото това би означавало да осмислим себе си не само като обект на историческите сили, но и като субект на собственото си историческо самосъзнание.

В тази връзка си поставям въпроса: достатъчно ли съм отдалечен от 1955, във времето и като личност, за да осъзная в исторически смисъл първото си докосване до класическото, което беше докосване до Бах? И какво означава твърдението, че през 1955 съм доловил гласа на един класик, когато питащият Аз съзнава, че класикът – за Аза да не говорим – е исторически обусловен? Ако през 1829 Бах предлага на берлинската публика на Менделсон възможност да излее надеждите и чувствата си, и чрез паметта за него и изпълненията на произведенията му да намери един вид утвърждаване на самочувствието си (днес ние можем да разберем, изследваме, назовем и класифицираме това, и дори да предвидим какво следва оттук), то каква възможност предлага Бах, и особено изборът на Бах като класик, на един южноафриканец през 1955? Ако схващането за класическото като вековечното се подкопава от историческото разглеждане на рецепцията на Бах, означава ли това, че се подкопава и моят момент в градината – един момент какъвто, несъмнено по-тайнствено и силно, изживява и Елиът, и след туй превъплътява в някои от най-великите си стихотворения? Дали днес представата, че някой може да говори на някой друг през вековете, не е просто самозаблуда?

За да изясним този въпрос, на който аз бих желал да отговоря с „не“, и за да видим какво може да бъде спасено от идеята за класическото, нека се върнем към историята на Бах, към все още неразказаната част от историята.

III

Един прост въпрос: ако Бах наистина е бил един дотолкова забравен композитор, как така Менделсон е познавал музиката му?

Ако проследим внимателно какво е станало с музиката на Бах след смъртта му, като се концентрираме не върху репутацията на композитора, а върху изпълнителската практика, ще установим, че Бах, макар и непопулярен, все пак не е бил чак толкова забравен, колкото иска да ни убеди историята на неговото преоткриване. Двайсет години след смъртта му в Берлин съществува кръг от музиканти, които редовно изпълняват неговите инструментални произведения на частни концерти, като един вид изискано хоби. Австрийският посланик в Прусия принадлежи в продължение на години към този кръг и при отпътуването си отнася със себе си във Виена ноти на Бах, като продължава да организира в дома си концерти с музика на Бах. В неговия кръг влизат Хайдн и Моцарт, който си преписва интересуващите го ноти и изучава подробно *Die Kunst der Fuge*.

Така че е съществувала ограничена Бахова традиция, която не може да бъде наречена ренесанс на Бах по простата причина, че сред професионалните музиканти и сериозните любители музиканти връзката с времето на Бах никога не е прекъсвала. Тази традиция е съществувала в Берлин, откъдето бива експортирана във Виена, макар това да не намира израз в публични концерти.

Що се отнася до хоровите творби, голяма част от тях са били познати на професионални музиканти като К. Ф. Целтер, директор на берлинската Песенна академия, който е бил приятел на бащата на Менделсон. Именно в Песенната академия младият Феликс опознава хоровите работи на Бах и въпреки отрицателното мнение на Целтер, който е смятал, че Пасионите са неизпълними и от интерес само за специалисти, си поръчва копие на *Matthäuspassion* и незабавно се заема със задачата да го преработи за концертно изпълнение.

Казах – *от интерес само за специалисти (или за професионални музиканти).* Това е точката, където паралелите между литература и музика, между литературните класици и музикалните класици постепенно свършват и където се заражда предположението, че музикалните институции и музикалната практика се оказаха може би по-читави от литературните институции и литературната практика. Защото възможностите на музикантското съсловие да запази живо онова, което се смята за ценно,

се различават качествено от възможностите на литературните институции да запазят живи ценни автори, оказали се обаче извън общественото полезрение.

Тъй като, за да стане музикант, било като изпълнител или като творец на музика, не само според западната, но и според други важни световни традиции, човек трябва да премине дълъг период на обучение и подготовка, тъй като това обучение изисква многократно свирене пред други, интензивно слушане и практическа критика, също както и учене наизуст, тъй като са се установили редица форми на изпълнение, от свирене пред учителя през свирене пред класа до различни публични изяви – поради всички тези причини е възможно музиката да се поддържа жива и свежа в музикалните кръгове, дори когато тя не съществува в публичното съзнание, нито дори сред образованите хора.

Ако нещо би могло да вдъхне доверие в статута на Бах като класик, това е издържаният с чест процес на проверка от професионалното музикантско съсловие. Този провинциален религиозен мистик надживява не само Просвещението и завоя към рационализма и града; той надживява също онова, което би могло да бъде целувката на смъртта, а именно въздигането му за велик син на Германия в хода на Баховия ренесанс през 19 век. И днес още всеки път, когато някой начинаещ музикант запъне на първия прелюд от „48“, Бах се явява отново на изпит. Ще ми бъде ли позволено да кажа, че класическото в музиката е онова, което издържа ненакърнено този процес на ежедневна проверка?

При това критерият за проверка и оцеляване не е просто един минимален, прагматичен хорациевски мащаб; Хораций казва по смисъл, че, ако сто години след създаването му едно произведение е все още актуално, то трябва да се смята за класика. Необходим е критерий, изразяващ известно доверие в традицията на самата проверка, както и доверие в това, че поколение след поколение от професионални музиканти не хвърлят нахалос труд и грижи за съхраняването на музикални творби, чиито житейски функции са угаснали.

Това доверие ми позволява да се завърна с малко повече оптимизъм към автобиографичния момент в моята лекция и към предложените от мен алтернативни интерпретации. Аз проанализирах реакцията си към Бах през 1955, опитвайки се да разбера дали тя наистина е била реакция към присъщите качества на самата музика, или по-скоро символично решение от моя страна в полза на европейската висока култура,

като път, извеждащ от една обществена и историческа безизходица. От решаващо значение за това критично проучване е, че тук понятието *Бах* трябва да служи просто като емблема за европейската висока култура, че Бах или понятието *Бах* не трябва да се разглеждат като ценност сама по себе си – че всъщност трябва да се огледа критично самата представа за „ценност сама по себе си“.

Аз не се позовавам на някакво идеалистично оправдание на „ценност сама по себе си“, нито пък се опитвам да дестилирам някакво качество или същност на класическото, присъщо на всички произведения, които издържат процеса на проверка. По този начин аз се надявам, че спомагам понятията Бах и класическо да се проявят със собствените си достойнства, макар тези достойнства да са на първо място от професионално и едва на второ място от социално естество. Дали на петнайсет години съм бил наясно с какво се захващам е без значение тук: Бах е един вид пробен камък, защото е издържал проверката от страна на стотици хиляди хора преди мен.

Какво означава на практика, когато се каже, че класическото е онова, което оцелява? По какъв начин подобна представа за класическото се проявява в живота на хората?

За да дадем истински сериозен отговор на този въпрос, най-доброто, което можем да сторим, е да се обърнем към големия класически поет на нашето време, поляка Збигнев Херберт. За Херберт противоположното на класическото не е романтическото, а варварското; нещо повече, класическото не просто противостои на варварското, а е в конфронтация с него. Херберт пише от историческата перспектива на Полша, една страна със застрашена западна култура, притисната между двама съседи, които неведнъж са се проявявали като варвари към нея. Според Херберт класическото успява да устои на натиска на варварството не защото притежава някакво особено качество, а по-скоро, защото онова, което устоява и на най-коварното варварство, устоява, защото поколения от хора просто не могат да си позволят да се откажат от него и се стремят на всяка цена да го запазят – това е класическото.

Така стигаме до един вид парадокс. Класическото, както видяхме, се дефинира чрез способността си за оцеляване. Затова поставянето под въпрос на класическото, колкото и да е недобронамерено, принадлежи по необходимост към историята на класическото и дори трябва да бъде

приветствано. Защото, ако класическото трябва да бъде бранено от нападки, то не може да се докаже като такова.

Бихме могли да отидем дори още по-нататък и да кажем, че функцията на художествената критика се дефинира откъм класическото: критика е това, което е длъжно да поставя под въпрос класическото. По този начин опасението, че класикът няма да устои на критиката, която се опитва да го детронира, може да бъде преобърнато точно в обратното: вместо да бъде враг на класическото, критиката, включително и най-острата критика, е като че ли тъкмо онова, от което класическото се нуждае, за да се самодефинира и да осигури оцеляването си. В този смисъл критиката е може би един хитър инструмент на историята.

Превод от английски Стоян Гяуров
What is a Classic? A Lecture,
в: J. M. Coetzee, „Stranger Shores. Literary Essays 1986-1999“ (2001).

Джон Максуел Кутси (род. 1940) е писател и университетски преподавател от Южна Африка (понастоящем австралийски гражданин). Международно реномиран като романист, литературен критик и преводач, Кутси е двукратен носител на наградата Букър и носител на Нобелова награда за 2003 година.

Средна Европа и Балканите на пазара на геополитическите образи Автор(и): Александър Кьосев

Геополитика и йерархия на жанровете

През 1991 г. вървеше един виц: скоро в Европа щяло да има само десет държави. Западна Европа и Източна Европа. И освен това Босна, Херцеговина, Хърватско, Словения, Славония, Косово, Крайна, Македония, Голяма Сърбия, Малка Сърбия... Смях се много, смехът разтоварва. Фройд твърди, че смехът във вица е свързан с онази срамна, инфантилна радост, която ни обхваща, щом видим, че смисълът се разпада в безсмислица; че безсмислицата е дебнела в самата сърцевина на смисъла. В случая смисълът – политическият смисъл – беше ясен: той се наричаше Европа, общ дом, интеграция, толерантност, диалог, разбирателство... Безсмислицата – също политическа – се наричаше партикуларизъм, национализъм, дивотия, скандал, хаос, война... Накратко – безсмислицата се наричаше Балкани.

За Средна Европа във вица не ставаше дума – самият жанр не допуска високи теми. А темата „Средна Европа“ безспорно беше висока: ако проследим само заглавията на известната дискусия за Средна Европа, развихрила се по страниците на дисидентски и научни издания в Чехия, Унгария, Полша, Германия и Австрия, ще се убедим в това. В тези заглавия метафората „Средна Европа“ разгъва семантичния си потенциал между „риска“[1] и „парадокса“[2], между трагедията на отвличането[3] и благородната възвишеност на утопията[4] и мечтата[5]; тази метафора е

1 *Weltsch,* F. Das Wagnis der Mitte. Stuttgart, 1965.

2 *Konrad, G.* Die paradoxe Mitte. – In: *Konrad, G.* Antipolitik. F. a. M., 1985.

3 *Kundera, M.* Unos zapadu. - 150 000 slov, 10, Praha, 1985.

4 *Papcke, S., W. Weidenfeld (Hrsg.).* Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse. Darmstadt, 1988.

5 *Burmeister, H. P, u. a. (Hrsg.).* Mitteleuropa. Traum oder Trauma, Überlegungen zum Selbstbild einer Region. Bremen, 1988.

била винаги бременна с висока поезия. Дали тази висока поетичност е причина за странните исторически прераждания и метаморфози на геополитическата доктрина „Средна Европа“? От началото на века до днес името „Средна Европа“ се завръща със странна привлекателност, за да озаглави коренно противоположни доктрини, които имат всъщност само едно общо свое свойство: всичките се провалят. Става дума за крах не само на Фридрих-Наумановата идея отпреди Първата световна война: Централна Европа = германска (културна) хегемония в Централна, а всъщност и в цяла Европа. Нито само за провала на противоположната, Марксовата идея: Средна Европа = пояс от малки, миролюбиви и демократични държави (без Германия естествено), започващ от Прибалтика, преминаващ през Чехословакия и Унгария и достигащ дори до Балканите (!). Падането на Берлинската стена, „нежните революции“ и почти осъществената интеграция на Западна Европа провалиха всички съвременни „средноевропейски“ стратегеми („неутрална област между блоковете“, „област на разведряване и мост, по който демократичните стойности на отвореното общество ще се просмукват в тоталитарния свят“, „възможност за една алтернативна (трета) система за сигурност“ и пр.)[1]. Политическата рационалност на дискурса „Средна Европа“ стана нефункционална, защото се разпадна и най-важната му предпоставка: това беше представата (обща за всички), че Източният блок може да бъде трансформиран само *бавно, постепенно, с взаимни компромиси от Запад и Изток за един дълъг и неопределен период от време.* Вместо бавна постепенност, компромиси и симетрия между блоковете, с непостижима ирония историята ни предложи безкръвен взрив и пълна асиметрия: Варшавският договор и СИВ се разпаднаха, а НАТО и Европейската общност не само си стоят, но и безкомпромисно... не желаят да приемат нито една от увъртащите се бивши социалистически страни.

Остана въпросът – дали функциите на дискурса за Средна Европа се изчерпваха с неговата политическа *рационалност*? Дали благородният произход на средноевропейската идея (от жанровете на „високата“ култура- литературата, философията на културната история, интелектуалната публицистика) нямаше отражение върху по-нататъшната съдба на имиджа „Средна Европа“ в масмедиите? И обратното – как рефлектираше в масмедиите фактът, че темата „Балкани“ изглеждаше така добре

1 В тази посока се движат повечето статии в сборника *Traumland Mitteleuropa...* (вж. бел. 4).

пригодена за „неофициалните“ и не особено благородни жанрове и пластове на културата?

В процеса на изследването авторът на този текст достигна до едно непривично методологическо заключение: привидно неутралният, обективно осведомителен дискурс на масмедиите не може да бъде анализиран, без да се излезе и отвъд неговите граници. Под неговата повърхност – повърхността на обективната и неутрална новина – масмедиите транспортират натоварени с либидна енергия идентификационни образци, чийто еротически потенциал не може да бъде разкрит, ако масмедиите не се впишат в един топологичен модел на публичното пространство. В този пространствен модел те заемат средищна позиция – между възвишената област на „високата“ култура и „ниските“, неофициални жанрове на една масова комуникация, които функционират винаги „на ръба“ на публичността, защото пренасят забранени, срамни, смешни и неприлично възбуждащи съдържания – клюки, вицове, скандални слухове, ксенофобски клишета и пр. Границите на тези три пространствени области на публичността приличат на пропускливи филтри. Това най-добре се илюстрира от някои гранични случаи на вестникарските жанрове: „високата“ култура може да проникне във вестника и чрез жанра на интелектуалното есе, но също и вицът или клюката проникват в неутралния масмедиен дискурс чрез „жълтите“ новини. Така на практика масмедиите са отворени за еротическите енергии на двете гранични зони – както за успешно сублимираната еротика на високата култура (ценности, образци, норми, идеологии), така и за срамната, първичната еротика на слуховете и вицовете.

Един анализ от тази гледна точка на масмедийния дискурс би приличал на психоаналитична деконструкция, откриваща – в противоречие с манифестираната неутрално-осведомителна интенция – такива текстови точки („слепи петна“, както би казал Де Ман), които нарушават тази неутрална, осведомителна рационалност на текста и разкриват скритите напрежения между нормата и антинормата, между благородната „еротика“ на образците и срамната, забранена еротика на колективното несъзнавано.

Масмедиите като либиден пазар

Това, че масмедиите са пазар, не е нова идея. Противопоставянето между новина и стока отдавна е снето: новината е стока, а и стоката в

определен смисъл може да се окаже новина (съобщение, информация)[1]. Понастоящем взаимното опосредяване и дори сливане между пазар и информационна циркулация е очевидно и неизбежно.

Еротическият образ е една от важните пресечни точки на това опосредяване-сливане. Теоретиците на стоковата естетика твърдят, че в момента, в който възниква рекламата, стоката се удвоява по един безвъзвратен начин със своя собствен привличащ имидж[2]; циркулацията и „размяната“ на еротическите имиджи удвоява (и в определен смисъл замества) конкуренцията и циркулацията на „реалните“ стоки; еротическият имидж е пресечната точка на тези две икономики.

Това схващане беше радикализирано, когато първоначално Вилхелм Райх обвърза този процес и с друга икономика- тази на несъзнаваното, а след това Дельоз и Гатари въобще поставиха под въпрос особеността на различните икономики: „Тук става ясна разликата с Райх: не съществува либидна икономика под формата на едно субективно удължение на политическата икономия, работещо с други средства: не съществува сексуално потискане, което да води до интериоризиране на икономическата експлоатация и политическото потисничество. Желанието под формата на либидо е винаги и навсякъде вече налично, сексуалността пронизва цялото социално поле, свързва се с него, съвпада с теченията, които лежат в основата на обектите, персонажите и груповите символи (самото отчленяване и конституиране на тези персонажи и символи зависи от тези течения)... Следователно политическата икономия като такава – като икономия на теченията (циркулациите, токовете), е несъзнавано либидна; желанието като такова не е нищо друго освен субективността на политическата икономия.“[3]

Ролята на еротическите образи в процеса, който описват Дельоз и Гатари, е изключително важна – както видяхме, в този процес противопоставянето между „образ“ и „реална“ стока (обект, персонаж, групов символ) е снето: в този смисъл може да се каже, че цялото социално поле е артикулирано чрез „прелъстяващи“ (Бодрияр)[4] образи. Областите на „високата“ и на неофициалната, „ниска“ култура са двете големи маши-

1 *Habermas, J.* Strukturwandel der Öffentlichkeit. F. a. M., 1990, 275-276.

2 *Haug, W.* Kritik der Warenaesthetik. F. a. M, 1971, 20-21.

3 *Guattari, F, G. Deleuze.* Psychotherapie, Politik und Aufgaben der institutioneilen Analyse. F. a. M., 1976, S. 10.

4 *Baudrillard, J.* Seduction. N. Y.: St. Martin Press, 1990.

ни за желания – те произвеждат принципно различен тип Обекти на Желанието. А масмедиите са самото това поле на циркулация; пазарът, на който стоките образи циркулират.

Еротика на регионите

На пазара на масмедийните образи има една особена стока. Цената ѝ е изключително висока. Това са геополитическите региони.

Регионите никога не са били еротически неутрални. От памтивека те функционират като важни символи на групова идентичност, а това значи – като важни пресечни точки на могъщи емоционални потоци, съзнателни и несъзнателни. Образът на „свещений роден край“ притежава особената способност да организира либидните потоци в една групова идентичност и да въплъщава тази идентичност по един изключителен, зрим начин. Това се дължи на забележителния синтетизъм, иманентно присъщ на този образ: той е едновременно „своето“ пространство и „своето“ време (история на групата), той е едновременно с това и неартикулируемото единство на биографични преживявания на всеки един член на групата, които от своя страна са трудно отделими от историята на семейството, рода, племето и от естественото чувство за съпричастност и солидарност към другите членове на групата. Именно този синкретизъм позволява на образа на „родния край“ да функционира в една парадигма с други отличителни метафори – „Blut und Boden“ е един добър, макар и по-късен пример за това. Както показва Ърнест Гелнър, аграрните селски култури се конституират винаги като *локални* култури, тяхната идентичност е немислима извън символиката на регионалното пространство[1].

След възникването на националните държави (което води със себе си и възникването на един „геополитически“ начин на мислене), регионите в качеството си на идентификационни символи не са отречени, а само трансформирани. Груповата идентичност на традиционните аграрни култури се преобразува в опосредена от държавноинституционални механизми *национална* идентичност, което води до трансформация на образа на родния край в образа на Родината. Родината вече не е конкретен роден край (да си припомним ироническата на повествователя от „Българи от старо време“, че дядо Либен обичал родината си, но не *цялата,* а само

1 *Gellner, E.* Nations and Nationalism. Ithaca: Cornell University Press,

Копривщица). Тя е абстрактно пространство, абстрактен географски силует, но въпреки своята географска абстрактност е онази нагледна форма, която може да материализира в пространствен образ новата идентичност – идентичността на нацията. Този групов символ става фокус на изключително силни афективни енергии; неговата устойчивост се поддържа и възпроизвежда от множество институции – най-очевидната от тях са, разбира се, националните държавни граници. Заедно с това пространственият образ на Родината, фокусирал в себе си огромни „естествени“ емоционални напрежения, се превръща в легитимиращ дискурс: свещеният географски силует може да бъде използван като последен аргумент за защита на съществуващите граници или за тяхната промяна до границите на „истинската“ Родина. Така еротическите енергии могат да преминат във военни.

Всичко това има едно особено следствие: *картата на света,* чиято първоначална функция е да служи на постепенното рационализиране на световното пространство, процес, характерен за Новото време, се еротизира. Тя се артикулира чрез съперничещи си и враждуващи „свещени силуети“, чрез геополитически любови и омрази, чрез „естествени“ интереси и геополитически „устреми“ (Drang nach Osten, Drang nach Süden и пр.). Абстрактните контури на региони, полуострови и континенти се насищат вторично с либидни енергии, които са твърде различни в сравнение със средновековните географски карти, изпълващи с чудовища и хтонични създания граничните и далечни области, заобикалящи „цивилизования“ свят. Това е една агонална еротика – еротика на състезанието, конкуренцията, съперничеството между въплътените в географски образи национални идентичности.

Геополитическият дискурс е образен, еротичен дискурс- би могъл да бъде наречен воайорство на световната политика и история. Збигнев Бжежински разказва един симптоматичен случай – как предишният външен министър на СССР Андрей Громико си имал малък таен кабинет, в който часове наред мълчаливо наблюдавал картата на света – и скритата завист в разказа му е най-доброто доказателство за това, че съзерцаването на геополитическите образи е свързано с някакво особено удоволствие, с някакво съвсем специфично еротическо напрежение[1].

1 *Бжежински, 36.* Планът на играта. – Съвременник, 4, 1990.

Картата на света се разкрива като особено еротична, за- щото е учленена в ясни „ерогенни“ зони. Това са области, които имат категорична привличаща или отблъскваща сила, които действат като добре сублимирани образци или пък обратно – като лошо сублимирани срамно-смешни географски нагледи. В това отношение особено важни са били (и са) отношенията „Запад–Изток“ и „Север–Юг“. Европейският Изток в продължение на столетия е виждал в Запада въплъщението на своя жизнен идеал; Западът от своя страна е наблюдавал Изтока през едноизмерния филтър на собствения си „прогрес“ и „цивилизация“ и е виждал главно неговата срамна цивилизационна недонаправеност. Така от столетия географските очертания всъщност са добили една нормативна или една антинормативна аура. По тази причина и във всички източноевропейски езици метафората „Европа“ (=„Запад“) излъчва ясна нормативна енергия.

По време на комунистическия тоталитаризъм тази метафора и нейната еротическа енергия претърпя една особена трансформация: комунистическите образи на Врага, студената война, видимата Берлинска стена и невидимата желязна завеса произведоха неочаквано обратен резултат – Европа се превърна в забранен, таен идеал. Това означаваше, че образът на Европа можеше да разпределя либидните енергии по много своеобразен начин – Европа функционираше не само като норма (патерналистична, свръхазова функция), но и като фокус на забранените тайни желания, на инфантилните копнежи и дори сякаш на една чисто телесна страст. Тази недостижимост, тази трансцендентност на Европа всъщност репродуцираше травмата на тоталитарния човек. Но тя ре- продуцираше и тогава, когато ставаше дума за интелектуалци с фин, дори изящен стил. Великолепното есе на Лудвиг Вацулик „Моята Европа“ е добър пример за този почти перверзен геополитически еротизъм на тоталитарния човек. Затова ще си позволя един по-дълъг цитат:

„Всъщност за мен това е една чисто теоретическа дума: Европа. Тя не е възприета на живо, не е изживяна. Като че ли си живял в една пететажна къща, но никога не си напускал жилището си на третия етаж. И познаваш къщата като цяло само от снимки... Аз живея в едно ъгълче на тази Европа, но не я познавам. Не зная как изглежда. Разказите – те именно са разкази, предпочитам сам да си я погледам. Може би смятате, че аз съм инвалид и не мога да се движа. Инвалид е моето правителство. То се отнася с мен като със своя собственост. А аз все пак европеец ли съм? Да, аз съм европеец, както един кърт си е кърт, без да е подал муцуната си поне веднъж

навън – по местоживеене, поведение и съдба... За пръв път срещнах Европа в леглото. Бях болен и майка ми ми донесе картата на Европа, за да се забавлявам с нея. Аз още не можех да чета добре, но все пак прочетох някои имена на страни и градове, от които някои бях вече чувал. Бях изненадан колко малки са някои познати страни и най- вече моята собствена. Европа ми се хареса от пръв поглед чрез своята форма и цвят. И на големина също беше много добре. Но най-много и най-дълготрайно тя ми подейства със своята фигура... Забележете как спокойно, почти безчувствено стоят на картата Африка, Австралия и двете Америки. От техния образ не може да се отгатне нито едно от техните чувства, нито едно тайно намерение или дарба... Независимо дали по техните равнодушни брегове пристават кораби, или не, те самите не изпращат такива. Някак си няма нито едно място, откъдето такива кораби да бъдат изпратени: техните тела не са замислени с онези интересни кухини, джобове, гънки, в които да могат да се кроят фантастични пътувания в непознатото и в които могат да се екипират както трябва експедиции... Погледнете Австралия! Ще видите, че нейната мисъл е твърде проста – погледът към Европа говори за едно проблематично, психически противоречиво същество, което бива разкъсвано от идеи, страсти и открития. Още при това ранно, неисторическо и неерудирано разглеждане на нейните форми аз почувствах и си представих неща, които по-късно опитът и знанията подкрепиха: изоставеността и обособеността на Севера, изпълненото с предимства и високомерие разстояние на британските острови от сушата, опасния начин, по който Германия се е впила в Полша чрез силезийските равнини, лабилната сигурност на Холандия и Белгия... ясната и категорична южна граница на Франция за разлика от неустойчивата ѝ граница на север. Суетното усилие на Италия да стъпи върху Балканите. Някакво объркано съседство на Балканите с Турция като извор на караници... Беше ясно, че характерът и биографията на Европа са пред-зададени от нейния телесен вид: това беше една женска съдба (легендарната Европа е била жена и на чешки така си е и останало – Европа е в женски род!)... Дразнещ дефект в силуета на Европа беше само неговата дясна страна... Европа просто не е самостоятелна: нейното фантастично нежно и надарено телце е привлечено от една униформена, хомогенна земна маса, която изглеждаше монотонна и скучна още на картата...“[1]

1 *Vaculik, L.* Mein Europa. – In: *Herterich, Fr. (Hrsg.).* Dazwischen. F. a. M., 1989.

Всъщност между привидно детските наблюдения на Вацулик и фатално сериозните геополитически контемплации на Андрей Громико разликата може би не е чак толкова голяма: в рационалността на геополитическите стратегии винаги се намесва и тази първична еротическа енергия на инфантилните образи на страни и континенти – тя се намесва отвъд тази рационалност, отвъд съображения, ценности и идеологии (кой ли не се е захласвал по картата в своето детство?). Енергия, която е забравена, изтласкана, потисната, но не и унищожена: първичната еротика на пространството. Есето на Вацулик е почти екземплярен пример за този първичен либиден пълнеж на всяко геополитическо съзерцание: телесната, женствено-сексуална, воайорска метафорика, която смесва силуета на Европа с женското тяло и женските гениталии („кухини, джобове, гънки"). По-късно „студеният" език на политика специалист може да изтласка и потисне подобни еротически отъждествявания, но те присъстват като геополитическо несъзнавано. Основната разлика между Громико и Вацулик все пак е другаде: Громико разглежда картата на *целия* свят и я разглежда с окото на потенциален агонален субект – с окото на завоевател. За разлика от това погледът на Вацулик еротизира само част от света, и то само за да възпроизведе своята неспособност да овладее този неясен Обект на Желанието. (Симптоматична е друга метафорична парадигма, тази на болното, инвалидното, кърта с неподадената навън муцуна; един антивоайор. Всичко изразява ясна кастрационна символика.)

И така еротиката на геообразите е нещо свръхстаро. Но за сметка на това тя е и нещо непрекъснато обновяващо се, което различните „машини за желания" непрекъснато произвеждат, трансформират и транспортират в публичното пространство чрез различни посредници. Може да се твърди, че докато масмедиите са най-важният посредник-пазар на тези образи, те от своя страна са *най-скъпата* стока на този пазар. Това трябва да се разбира съвсем буквално – за един такъв еротичен образ, за един нов силует (образа на отново намерената идентичност на единния германски народ и единната германска държава) федералното правителство заплати над 100 милиарда марки, без тази финансова геополитическа операция да има ясни изгледи за финансов или стопански успех.

Дискусията за Средна Европа

Тази дискусия изигра особена роля в интелектуалните среди на Източна Европа в периода 1986-1989 г. От самото начало на нейния анализ трябва обаче да подчертаем, че тук няма да става дума за повече или по-малко тайните намерения на всички участници в нея да използват идеята „Средна Европа“, за да разхлабят, доколкото могат, връзките на Чехословакия, Унгария или Полша с Източния блок. Ще става дума за друго – за ролята на тази дискусия в по-нататъшната либидна икономика на геополитическите образи. Ще се интересуваме следователно не от нейните политически и исторически измерения, а от нейния еротически потенциал. И от по-късното му отражение в сферата на масмедиите.

На пръв поглед дискусията не беше нещо повече от ре- продуциране на познатата, стереотипна еротическа йерархия: източноевропейците мечтаеха да бъдат средноевропейци. (Вероятно най-добрият пример е едно заглавие на един български вестник от по-късно време; в България нещата идват винаги „бавничко“ – за това по-нататък. Заглавието гласеше: „България пое своя път от Източна към Централна Европа“.) Ставаше дума да се принадлежи на Европа, на Запада, а не на онзи срамен, нецивилизован, тоталитарен регион, в който свободата се разпадаше в диктатура, мисълта – в идеология, Окцидентът – в Ориент.

В хода на дискусията тази мечта доведе до едно идеализиране-пренаписване на средноевропейската история и традиция: предимно чешки и унгарски есеисти, писатели и историци изобразиха историческите събития в средноевропейския географски регион според един „европейски“ модел – те се оказаха образец на толерантност, мирно съществуване на многообразието и особена средноевропейска културна традиция, която (според Милан Кундера например) можеше да обедини Музил и Кафка с Ярослав Хашек. Понякога дори западни симпатизанти на средноевропейската идея в нейния политически аспект не можеха да се стърпят« сериозно критикуваха историческата идилия, която се рисуваше (предимно от пламенни писатели и публицисти)[1]. Но все пак не само историята беше обект на подобно преструктуриране. През копнежна перспектива бяха преобразувани и „естествените“ граници на географския (всъщност геополитически и културно-исторически) ре-

1 *Jaworski, R.* Die aktuelle mitteleuropäische Diskussion in historischer Perspektive. – In: Historische Zeitschrift, Bd. 247, München, 1988.

гион Средна Европа, както това личи от критическия коментар, който Мартин Велес прави на прочутото есе на Кундера „Трагедията на Средна Европа“ (в буквален превод от чешки „Отвличането на Запада“): „... най-същественото обаче е, че Кундера не осъществява в своето есе онази очаквана равна дистанция между Изток и Запад, която думата „Средна Европа“ предполага. Той дефинира западната и източната граница така неравноправно, че започва да изглежда, че понятието „Средна Европа“ е правомерно само в един чисто географски смисъл. При Кундера западната граница (на Средна Европа, б. м. – А. К.) е определена само от една близка история, която не се простира назад повече от някакви си четиридесет години. За сметка на това той дефинира източната граница от една дълбока историческа перспектива – хилядолетната принадлежност на Средна Европа към римо-латинската културна сфера. Чрез острото типологическо контрастиране Кундера представя Средна Европа не като една особена част на Европа, а като „неблагоприятно разположена част на Запада“, както Франсоа Бонди формулира това.“[1] Понеже обаче западните критици на източноевропейския образ „Средна Европа“ го наблюдаваха от позициите на един традиционен исторически обективизъм, те не бяха в състояние да забележат по-важни неща, свързани с преразпределението на либидна енергия, което този образ осъществяваше. Всъщност мечтата за Средна Европа *обръщаше с главата надолу наличната йерархия на геополитическата еротика.*

Както беше вече казано, за Източна Европа Западна Европа (Западът, Европа – една симптоматична синонимия) се оказа парадоксален образец, който фокусираше в себе си едновременно нормативни и инфантилни енергии. Но понеже поради исторически причини емпирическата Западна Европа можеше да изпълнява подобна роля твърде несъвършено, образът на европейската образцовост се отдели от емпирическите подробности на западноевропейската история (войни, расизъм, национализъм, концлагери, по-късно зависимост от две неевропейски велики сили, загуба на водещата роля в съвременния свят, предателско оставяне на източната част на континента в ръцете на тоталитаризма, консуматорско общество, културна индустрия, произвеждаща „прелъстяващи“ обекти, и пр.) и започна автономен живот. Това беше вече една мечта за Европа.

1 *Wessel, M.* Die Mitte liegt westwärts. Mitteleuropa in tschechischer Diskussion. – In: Bohemia, Bd. 29, H. 2, 1988.

За източноевропейските интелектуалци изразът „Средна Европа“ беше името на тази мечта. Още в есето на Кундера, дало тласък на дискусията, Средна Европа беше представена като отвлечената *същност* на Запада – като отвлечената „сгъстена версия на Европа в цялото нейно многообразие – най-голямото многообразие в най-тясното пространство“[1]. Мисълта, че Средна Европа е същността, нормативното ядро на Европа, духът на толерантното многообразие, беше повтаряна в най-различни варианти от многото източноевропейски участници в дискусията: „Вероятно европеизирането на Европа е възможно едва чрез средноевропеизирането на Средна Европа... Съществува едно средноевропейско Тао... Общата средноевропейска утопия означава демокрация във всички човешки области... В състояние съм да си представя, че идеята за една Европа на културата добива очертания в едно близко бъдеще... Мечтата за Средна Европа е една нова прогресия, едно ново равнище на нашето самосъзнание; да, мечтата за Средна Европа е идеализъм“ – пише един от най-важните привърженици на идеята, унгарският писател Дьорд Конрад[2].

Дори тогава, когато не ставаше дума експлицитно за „Средна Европа“, средноевропейският интелектуалец показваше ясно, че тълкува себе си като морален субект на континенталната съдба. Този субект беше в състояние да съхрани „европейската душа“, „Европа като норма“ и да каже „Aut Europa, aut nihil“[3].

Какво се случи на Запад, „когато на Изток историята се събуди“

„Защо Западът изпитва такъв възторг от настоящите събития в Източна Европа? Отговорът изглежда очевиден: онова, което въодушевява западния поглед, е преоткриването на демокрацията... в Източна Европа Западът търси своя загубен произход, автентичното преживяване на „създаването на демокрацията“. С други думи Източна Европа функционира за Запада като негов собствен Его-идеал: гледната точка, от която Западът вижда себе си в привлекателна, идеализирана форма – като

1 *Kundera, M.* Цит. съч.

2 *Konrad, G.* Der Traum von Mitteleuropa. – In: *Busek und Wilfinger (Hrsg).* Aufbruch nach Mitteleuropa. Rekonstruktion eines versunkenen Kontinents. Wien, 1986.

3 *Krol, M.* Europa als Norm. – In: *Herterich, Fr. (Hrsg.).* Dazwischen. F. a. M., 1989.

достоен за любов.“[1] В този забележителен пасаж от есето на словенския философ Славой Жижек трябва все пак да се прецизират някои неща.

Първо: „Възторгът“ на Запада от събитията в Източна Европа беше възможен само в една дименсия – дименсията на масмедиите. Това беше игра на образи – от десетилетия вече такива понятия като „Запада“ или „Източна Европа“ бяха немислими без посредничеството на масмедиалните имиджи.

Второ: Масмедиалното „чувство“, което Западът изрази по отношение на Източна Европа и на Югоизточна Европа, беше твърде различно: за „възторг“ по отношение на Балканите не можеше и да става дума.

Трето: Самият „възторг“ от Източна Европа всъщност беше временен – за да можеш да съзерцаваш себе си в идеализиран вид, не е нужно да използваш определено средство много дълго.

Ако се абстрахираме от тези уточнения, можем да твърдим, че Жижек имаше право: доминиращият принцип на западната масмедийно интерпретация на източноевропейските събития беше нарцистичен. Промяната в Източна Европа беше използвана от западните медии като повод за една оживена дискусия върху собствените западноевропейски проблеми (които бяха простичко наречени „европейски проблеми“). Тази саморефлексия кулминира в цяла редица публикации върху благородната тема за европейската идентичност, станала възможна едва след източноевропейската промяна. (Както твърдеше Вернер Вайденфелд, „дебатите върху проблема за идентичността са отговори на фактически или очаквани социални преобразувания“[2]. Заглавията, които се появиха в немския печат, бяха симптоматични за тази нова дискусия: „Кои сме ние? Размишления за идентичността на Европа“[3], „Европа трябва да намери себе си“[4], „Завръщането на Европа“[5], „Визионер на нова Европа“[6], „Онова, което ни разделя, и онова, което ни свързва. Съществува ли нова европейска идентичност“[7], „Завръщане към Европа“[8] и пр. Западни-

1 *Zizek, S.* The Easteurope Republics of Gilead. – New Left Review, Spring-Sommer, 1990.
2 *Weidenfeld, W.* Wer sind wir? Überlegungen zur Identität Europas. – FAZ, 228, 04.12.1989.
3 Пак там.
4 *Buhl, D.* Europa muss sich selber finden. – Die Zeit, 24.11.1989.
5 *Körte, K-R.* Die Wiederkehr Europas. – Beilage der Süddeutschen Zeitung, 2/3 10.1990.
6 *Vannahme, J-F.* Visionär des neuen Europas. – Die Zeit, 41, 05.10.1990.
7 *Munkler, H.* Das Trennende und das Verbindende. Gibt es eine neue europäische Identität? – Die Zeit, 46, 09.11.1990.
8 Heimkehr nach Europa. – Die Zeit, 28.09.1990.

те масмедии отъждествяваха 1989 г. с най-важните, повратни точки на европейската история (1789, 1848); източноевропейската промяна беше изтълкувана като „нежно“ възраждане на върховите точки и на фундаменталните стойности на Новото време. А едновременно с това и като излекуване на старите европейски травми и чрез това – и като „намиране на себе си“, завръщане на стария континент към собствената същност. Ето няколко типични цитата:

> „Европа има нов шанс за единство. Световната история се задвижи и Европа е неин мотор. След като стана видим старият релеф на Европа – единството и многообразието, – завръщането на Европа се оказа едновременно с това и завръщане на европейската нормалност.“[1]
>
> „Без съмнение 1989 г. беше зашеметяваща година за Източна Европа. Тя може да бъде сравнена само с 1848 г. Тогава също се разпадна една цяла европейска система, която беше образувана след една голяма война. Тази система беше създадена от победителите, за да съхрани създадения от тях мир... След това изведнъж в столица след столица започна да избухва революцията... Тя беше революция на идеи и идеалисти...“[2]
>
> „Едва ли има нещо по-впечатляващо от публичната поправка на исторически грешки – когато цели народи започват да мислят поновому и определят поведението си по нов начин.“[3]

„В цяла Европа светлините гаснат“ – така казал английският външен министър Едуард Грей вечерта на 3 август 1914 г... От европейска гледна точка дълбокият поврат е маркиран не чрез годината 1945, също не и чрез 1939, а чрез това лято на 1914 г. В резултат на този поврат възникна една друга Европа, различна от съществуващата от столетия: без усещане за взаимна принадлежност, без знание за общия произход и общото бъдеще на държави и нации, разкъсана от противоречия, разделена от фронтови линии. Това продължи до есента на 1989 п, т. е. 75 години, за да бъдат запалени светлините в Европа (в цяла Европа) отново. Онова, което започна през 1989 г., от тази гледна точка е нещо повече от края на германското деление, повече и от падането на желязната завеса – то е

1 *Körte, K-R.* Цит. съч.

2 *Poper, H-T.* Als im Osten die Geschichte erwachte. – FAZ, 229, 02.10.1990.

3 *Ritter, H.* Nach der grausamen Erfahrung des Utopismus. – FAZ, 283, 06.12.1989.

станалата възможна (но все още далеч от успешно осъществяване) ревизия на политическата катастрофа от лятото на 1914...“[1]

За масмедиите противоречието между лявата интерпретация („наваксващата революция“ на Хабермас)[2] и дясната интерпретация („края на глобалната гражданска война“ на Ернст Нолте)[3] се оказа нерелевантно: важното беше, че световната история е отново в ход и осъществява едно празнично повторение на фундаменталните ценности на Новото време. Възгледи, които си позволяваха да отричат това „завръщане“[4] (например постмодернистката интерпретация на Жан Бодрияр – имплозия на Източния блок, досадно разпадане до минималния демократичен консенсус)[5], си оставаха елитарни интелектуални игри и можеха да присъстват в Масмедийната публичност само като куриоз. В други случаи – така беше с „края на историята“ на Френсис Фукуяма или с „постисторията“ на Лиотар – те бяха активно оспорени именно от позициите на властващия масмедиален наратив: твърдеше се, че „ленивостта на западноевропейската интелигенция, която обяви „постистория“ тогава, когато на Изток беше разкрита сътворяемостта на историята, се дължи на липса на информация“. Вестникарски заглавия като „Интелектуалецът като герой“[6], „Когато на Изток историята се събуди“[7], „Постисторията е отречена“[8], „Сътворимостта на историята“[9] създадоха образа на един забележителен субект, който е успял да постави историческото време отново в творческо движение, и това беше инвариантен имидж на масмедиите. Този образ обаче беше парадоксален (което естествено остана невидимо за масмедиите). От една страна, той имаше цяла редица черти, характерни за една просвещенска концепция за историята: това беше единна воля, обединяваща маси и интелигенция, морал и цивилизаторско рационализиране. Ето един примерен цитат: „Всяка

1 *Munkler, H.* Цит. съч.
2 *Habermas, J.* Nachholende Revolution und linker Revolutionsbedarf. Was heisst Sozialismus heute? – In: Die Moderne – ein unvollendetes Projekt. Leipzig, 1990.
3 *Nolte, E.* Nach dem Bürgerkrieg. – FAZ, 41, 17.02.1990.
4 *Hartung, K.* Der Intellektuelle als Held. – Die Zeit, 09.11.1990.
5 *Бодрияр, Ж.* Истерията на хилядолетието. – Изток-Изток, януари 1991.
6 *Hartung, K.* Цит. съч.
7 *Poper, H-T.* Цит. съч.
8 *Münz, R.* Posthistorie abgesagt. – Liberal, H. 1.1991.
9 *Poper, H-T.* Цит. съч.

успешна революция през модерната епоха е резултат от обединението на интелектуално водачество и недоволствата на народа[1]. Или друг: доколкото сега Изтокът се стреми към Запада, а не обратно, идеалите на европейската култура стават отново видими... демокрацията управлява равновесието на интересите... идеята за свободата като независимост от чуждо владичество и възможност за развитие на отделната личност, която се защитава от конституция и право... накрая също и способността на човешкия разум да рационализира, логизира, „размагьосва“ света... това са градивните елементи на новата европейска идентичност.“[2]

Все пак на този исторически субект му липсваше един твърде важен белег на традиционния исторически субект на Просвещението – легитимацията на „сътворимостта на историята“ и на революцията посредством образа на едно „светло бъдеще“; посредством утопия за едно бъдещо съвършено обществено устройство, антиципирано от творческия разум. Докато за левия елит тази „загуба на трансцендентност“ или „криза на утопическите енергии“ беше много голям проблем[3], властващата машина за масмедийни имиджи въобще не забеляза противоречието. Причината – самата (западна) „нормалност“ беше получила във формата на масмедиен имидж едно особено, трансцендентно излъчване. Емпирическата форма на западния икономически и политически живот беше тълкувана от нежните революции като норма, като идеал, към който посттоталитарните народи отчаяно се стремят. Емпирическото съвпадна със собствения си ейдос, нормата – с нормалността; западното съществуване засия с някаква „свръхеротическа“ аура. Това беше забелязано от самите масмедии: „Нормалността – това означава ново сътворяване, революцията към нормалността беше ключова метафора за 1989 г.“[4] Западните масмедии представиха 1989 г. като някакво епохално „отвъд“: „След ужасния опит на тоталитаризма“[5] тя беше „Либерална ода“[6],

1 Пак там.

2 *Körte, K-R.* Цит. съч.

3 *Grothrath, M.* Freude, hört die Signale! – Die Zeit, 46, 09.11.1990. Подобна тенденция имат и редица други леви публикации.

4 Hartung, K. Цит. съч.

5 Ritter, H. Цит. съч.

6 *Nonnemacher, G.* Liberale Ode. – FAZ, 02.10.1990.

„прогрес назад“[1], „Реставрация“[2], „контрареволюция на нормалността“[3], „Обновяване на западните ценности“[4], дори реабилитация на дребнобуржоазното: „Огромното и безпримерно усилие на Хавел и на неговите приятели е да премахнат тази стигма от дребнобуржоазното. Човекът, който мислеше на първо място за ядене и пиене, беше досега подозрителен; той вече няма да бъде такъв.“[5] По този начин източноевропейската дисидентска защита на подозирания в латентен фашизъм (от официалните комунистически идеологически инстанции) дребен буржоа беше превърната в контекста на западните медии в нещо съвсем друго: по един скрит начин Масмедийната машина спечели „достойнство“ за основния си протагонист – консуматора. Средностатистическата нормалност, хайдегерианското „das mann“ започна да сияе с трансцендентна светлина. Можеше да се говори вече дори за „страх от нормалността“[6].

Може бе Жан-Франсоа Лиотар прибърза малко, когато обяви края на Големите наративи, легитимиращи институциите на модерната епоха[7]. Напук на Лиотар западните медии създадоха един нов Голям наратив. Той може да бъде описан приблизително така: чрез непреклонното поведение на интелектуалеца (пазител на разума и морала), който непрестанно извършва усилието „да живее в истината“, но също и чрез спонтанния изблик на масите, които не искат повече да живеят „в лъжата“, се слага край на старата, склеротична и травматична Европа, континента на залеза, и се ражда една нова, млада и съвършена Европа. Това е исторически празник – „пролет на народите“, „либерална ода“. Неговата историчност се състои в един морален парадокс – властващите стават безсилни, безсилните получават власт: нещата идват на своите морално-исторически места и Европа „намира себе си“[8]. Един антишпенглериански мит, представящ „Изгрева на Запада“: преодоляване на „прокатастрофата“ на Първата световна война[9], самостоятелност по отношение на досегашните суперсили, способност „сама да определя реда, на който

1 Пак там.
2 Пак там.
3 Hartung, K. Цит. съч.
4 Пак там.
5 Ritter, H. Цит. съч.
6 *Roesler, A.* Die Angst vor der Normalität. – Suddeutsche Zeitung, 227, 2/3.10.1990.
7 *Lyotard, J-F.* The Postmodern Condition. Manchester, 1984.
8 Weidenfeld, W. Цит. съч.
9 *Körte, K-R.* Цит. съч.

ще се подчинява“[1]. Краят на Голямата Терапия на Европа и началото на нейното Здраве.

Наративите, казва Лиотар, легитимират институции. Няма никакво съмнение, че този наратив трябваше да легитимира добиващата все по-ясен институционален облик Европейска общност. Тя трябваше да изглежда толерантна, плуралистична, демократична. Но още по-важно – могъща и законна. Естествена. Нормална.

Там, където има митове и наративи, могат да се очакват и ритуали. Те не закъсняха, а масмедиите бяха щедри при тяхното възпроизвеждане в образи. Танцът на малката въшка на Стената[2] беше, разбира се, най-великият ритуал, който се превърна в ключов образ на „сътворимостта на историята“. Имаше обаче и ритуали по очистването на Европа: Маргарет Тачър се извини от името на своята страна на чехите и словаците заради мюнхенското предателство от 1938 г., но също и Хавел се извини за изгонените немци от Чехословакия след Втората световна война и за лъжите на своите тоталитарни предшественици. Вили Бранд коленичи в центъра на Варшава и произведе с помощта на медиите „един символ, който се вкорени дълбоко, като легенда, в сърцата на народите“[3]. Дори бившият съветски генерал Иван Яшов, един от тези, които окупираха Прага през 1968 г., се извини лично на Александър Дубчек[4].

В пространството на медиите периодът октомври 1989– октомври 1990 (въпреки някои скептични гласове) беше едно голямо, нагледно, еротично време. Травмата на Европа беше преодоляна, Европа се върна към себе си.

Нарцисизмът на Европа: изчезна ли Средна Европа?

На Залцбургската конференция „Образи на Средна Европа“ (май 1991) унгарският писател Дьорд Далос формулира нещо, което се оказа общо мнение на много от участниците: средноевропейската дискусия е „изпреварена“ от историята: днес съществува дискусия за Европа. По-късни конкретни изследвания на Масмедийната ситуация поставиха

1 Пак там.

2 Всяко немско дете знае детската песничка „Auf der Mauer, auf der Lauer ist die kleine Wanze“ („На стената, на стената танцува малката въшка“). По щастлива ирония на историческата съдба много тоталитарни „въшки“ успяха да танцуват на Берлинската стена – малко преди тя да рухне.

3 *Döhnhoff, M.* Nachbarn seit tausend Jahren. – Die Zeit, 46, 09.11.1990.

4 Телевизионно предаване на немската програма „Зат 1“ от 30.10.1990.

под сериозен въпрос съществуването на Средна Европа като стабилен имидж.

На какво можеше да се дължи това?

Вероятно имаше една ясна причина: за много от участниците в предишната дискусия за Средна Европа изразът „Средна Европа“ имаше просто статут на политическа алегория, той беше вид „вербално бягство“ от забраните на тоталитаризма, в който – както спомена Иржи Срубт – „думата „Европа“ беше табу“. Бумът на по-късната метафора „Път към Европа“ е доказателство в тази посока. Като политическа доктрина „Средна Европа“ можеше да бъде само временно средство за разхлабване на сплотеността на Източния блок (въпреки че още тогава имаше мнения, че подобна неутрална зона всъщност би обслужвала съветската политическа стратегия)[1]. Очевидно днес на такава доктрина ѝ беше минало времето.

Но както многократно стана дума, политическата рационалност е само *едно равнище* на социалното поле – тя е само добре сублимиран израз на онези могъщи енергийни потоци, които пресичат и артикулират това поле. Политиката е само особена проява на либидната икономика.

А какво всъщност се случи със Средна Европа като стока на еротическия пазар?

Може да се твърди: средноевропейската дискусия беше една изумителна *антиципация* на мита за идентичността на Европа. Основните елементи на новия масмедиен наратив бяха първоначално основни елементи на образа на Средна Европа, видян от Кундера и Конрад. Преди голямата Европа да достигне до този наратив (в пространството на масмедиите) малката Европа вече го беше създала в своите философски и исторически есета.

В новия масмедиен наратив идентичността на Европа беше парадоксална – тя беше в динамиката между интеграция и регионализъм, между обединение и плуралистична, толерантна диференциация. Заговори се за една „децентрализирана постмодерна Европа на регионите“, за това, че „базовото условие на континента е множествеността на традициите, темпераментите и манталитетите“[2]. Тази парадоксалност оба-

1 *Rovan, J.* Mitteleuropa gegen Europa. – In: *Papcke, S., W. Weidenfeld (Hrsg.).* Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse. Darmstadt, 1988.

2 *Caciagli, M.* Das Europa der Regionen. – Österreichische Zeitschrift für Politik Wissenschaft, 4, 1990.

че доби истински образ в думите на германския президент Рихард фон Вайцзекер, цитирани от всички немски медии; в деня на обединяването на Германия президентът заяви в празничната си реч (цитирайки впрочем Горбачов): „Да се обединим – това означава да се научим да се разделяме.“[1]

Всичко това беше наистина предусетено от Кундера, Конрад и другите чешки и унгарски привърженици на идеята за „Средна Европа“: образът на региона беше моделиран по начин, изоморфен на бъдещия наратив – като травма, нанесена отвън, като трагедия и отвличане на европейския принцип, които могат да бъдат преодолени чрез разум, учене и толерантност[2], така че Средна Европа „да намери себе си“ и да се върне към щастливото *многообразие на своята идентичност,* към своята „нормалност“.

На Изток и на Запад „нежните революции“ бяха изтълкувани като осъществяване на тази европейска мечта. Осъществената мечта има една съдба – тя изчезва, стапя се в реалността. Нейните инфантилни и нейните нормативни, утопически енергии съвпадат с формите на тази действителност (или казано по-добре, с масмедийните образи, чрез които тази действителност се „явява“). Утопията „Средна Европа“ се сля с легитимиращия наратив за европейската идентичност.

Така се оказа, че теоретиците на средноевропейската идея са произвели за либидния пазар на масмедиите един съвършен Обект на Желанието: Европа, в която нормата и копнежът съвпадат. Образ, който осъществява съвършена икономика между патерналистичния и инфантилния принцип, между несъзнавано и свръхсъзнавано. Чрез съвършения сублимативен инструмент, наречен „Средна Европа“, геополитическото Супер Его и геополитическото „То“ се сляха в едно блестящо, нарцистично Его: Европа. Този Обект на Желанието имаше невероятния шанс да предвиди съвсем точно бъдещото състояние на европейския пазар на образите и освен това беше екологичен – изглеждаше, че „Средна Европа“ изчезва след консумацията.

1 В деня на обединението на Германия – 3 октомври 1990 г. – тези думи на Вайцзекер се появиха във всички немски вестници.

2 *Konrad, G.* Der Traum...

Нежният хаос. Разлики и граници

Историята обаче не остана при падналата Берлинска стена. Тя протече по-нататък и блестящите образи на нежните революции потъмняха: нарцистичният възторг на Запада започна да намалява. Година и девет месеца след разтърсващия ноември 1989 г. имената на източния свят бяха: разпад на икономиката, агресивен национализъм, огромна емиграция на Запад, неясно бъдеще, отчаяние. Безработица в бившето ГДР, инфлация и религиозен фанатизъм в Полша, неокомунизъм в Румъния и България, гражданска война в Югославия. Появи се възможността за перверзно разминаване на влюбените погледи на Изтока и Запада: онова, което на Изток изглеждаше като цивилизаторски „път към Европа“, беше често интерпретирано от западните медии като „копнеж по Кока-Кола и Макдоналдс“[1] или пък като „масово бягство на Запад“[2].

Еротическото сливане на Източна и Западна Европа беше поставено под въпрос и масмедиите не закъсняха да издигнат пред наскоро намерилата себе си Европа съдбоносния въпрос: „Присъединяване или разграничаване?“[3] Появиха се и плашещите образи на обзети от емигрантска истерия тъмни, хтонични маси. Нуждата от политически, икономически и културни техники по разграничаването стана съвсем спешна и те не закъсняха да се появят от идеята на Жак Делор за „Европа на концентричните кръгове“, поетапното приемане в Съвета на Европа и особено в Европейската общност до въвеждането на свръхстрог визов режим и невероятното ограничаване на разрешенията за азиланти. С две думи паралелно с институциите на интеграцията се появиха институции и на разграничаването: последните по понятни причини също се нуждаеха от легитимиращ ги наратив.

Точно тук стана ясно, че дискурсът „Европа на регионите“ и неговият вариант „Средна Европа“ притежават една много особена амбивалентност, вероятно присъща на всички геополитически метафори. Тук ще се ограничим с анализ само на случая „Средна Европа“.

От една страна, геополитическата метафора „Средна Европа“, притежаваща памет за предишните интелектуални дискусии, се беше сляла и изчезнала с цялото си конотативно богатство в наратива за идентичността на Европа. Реалната политика на посткомунистическа Унгария,

1 Münz, R. Цит. съч.

2 Massenflucht nach Westen. – Spiegel, 10.12.1990.

3 *Dönhanyi, K.* Aus purem Egoismus. – Die Zeit, 17, 19.04.1991.

Чехословакия и Полша нямаше нищо общо със „средноевропейското Тао“ и с многократно обсъжданата плуралистична, толерантна идентичност на региона и неговата „средноевропейска култура“. Субект на тази реална политика бяха не „разнообразието в единството“, толерантността и мултикултурната традиция, а както и преди конкуриращи се национални държави, които много често имаха съвсем сериозни разногласия заради малцинства, „национални интереси“, етнически образи, антисемитизъм и пр. В определена степен разграничаването, за което стана дума, се извършваше не само между Източна и Западна Европа, но и тук, в самото сърце на географската Средна Европа: първите полски туристи бяха посрещнати от бивши граждани на ГДР с характерния възглас „Полен раус!“ (макар че преди това водещи вестници се бяха опитали да създадат омраза към „хилядолетното съседство“)[1]. Известният деец на „Солидарност“ Бронислав Геремек заяви в Лондон с почти цинична откровеност: „Никой не е заинтересуван от съюз с бедни съседи. Всеки иска да е с богатите страни.“[2]

А говорител на президента Хавел, запитан в Белгия дали Чехословашката република ще се разпадне в резултат на етнически конфликти, се изрази по следния забележителен начин: „Това не е Югославия!“ В западната преса се коментираше въпросът, че между отделните източноевропейски страни има сериозни „разлики“ и че между тях съществува „състезание“ за приемането им в Европейската общност по най-бърз начин. И думата „разлики“, и думата „състезание обаче бяха твърде меки, за да опишат етническия конфликт между Унгария и Румъния, хърватско-унгарската интрига с внасянето на оръжие, да не говорим за гражданската война в Югославия. В подобен конфликт на никого не му хрумваше да призовава духа на Средна Европа.

От друга страна обаче, геополитическата метафора „Средна Европа“ все пак не беше изчезнала *напълно* – тя беше оставила в определени контексти и ситуации институционализирани следи. Там, където по една или друга причина надделяваше тенденцията не към разграничаване, а към интеграция в региона, метафората „Средна Европа“ се появяваше по чудодеен начин отново и легитимираше онези институции, които Унгария, Чехословакия и Полша създаваха (въпреки „състезанието“) с неподозирана бързина. Така опрелите се на „Средна Европа“ институ-

1 *Döhnhoff, M.* Цит. съч.

2 Bringing East Foreign Affairs. – Fall 1990, vol. 69, 4.

ции осигуряваха съвсем реални привилегии на Унгария, Чехословакия и Полша – не само чрез предимства при западната финансова помощ (американското частично опрощаване на дълговете на Полша е добър пример)[1], но и въобще чрез ясното разграничаване на „Средна Източна Европа“ от останалите посткомунистически страни („Източна Европа“). Чрез публицистичната дейност на изтъкнати журналисти и политолози като Тимоти Гордън Аш и Ралф Дарендорф и чрез активното масмедийно разпространяване на техните впечатления, коментари и анализи митологизираните наративи за нежната

революция бяха свързани почти изключително с образа на Средна Европа. Именно средноевропейският интелектуалец беше „интелектуалецът герой“, около когото трептеше особена еротична аура; именно той беше „творецът на историята“. Този образ се виждаше в западното масмедийно съзнание и от това следваха съвсем конкретни неща – учредяваха се фондации за контакт и финансиране на тези интелектуалци, създаден бе Средноевропейски университет, който трябваше да е „мрежа между Изток и Запад“[2]; превеждаха се книги и статии, създаваха се списания със специална средноевропейска насоченост, пишеха се биографии, западната телевизия посвещаваше предавания на средноевропейски творци.

Този имидж правеше всичко, което е геополитически „отвъд“ Средна Европа, крайно подозрително – източноевропейското същество едва ли имаше право да носи името „интелектуалец“: масмедийният филтър не допущаше не-средноевропейски „субекти на историята“.

Вероятно кристализирането на тази западна-източна еротика, създадена около образа на дисидента, беше образът на президента Вацлав Хавел. Просто във всички западни медии можеше да бъде видян образът на Хавел – победителя. Медиите бяха изключително, странно добронамерени към него, но не защото емпирическият Хавел беше онзи, който беше осъществил хилядолетната мечта на Европа. Той беше „поет и президент“[3], „интелектуалецът като герой“, осъществил парадокса на

1 Polen wünscht ein schneller Anschluss an Europa. – Frankfurter Rundschau, 04.04.1991.

2 Netzwerk nach Ost und West. – Die Zeit, 12, 15.03.1991.

3 Надписът „поет и президент“ беше разпространен под формата на реклама на отпечатването на биографията на Хавел в немския вестник „Ди Велт“ от всички останали немски медии.

историческата справедливост[1]. Заедно с това обаче той беше и абсолютното въплъщение на европейския нарцисизъм – той съединяваше в собствената си фигура царството на идеалното (поезията) и царството на реалното (практическата власт) и ги превръщаше в нещо единно, сияещо и героическо[2].

Въпросът „Обединение или разграничаване“ не можеше да има еднозначен отговор. И масмедиите, и реалната политика (невъзможна впрочем без пространството на медийната публичност) бяха пронизани от могъщи сили на привличането и отблъскването, чиято констелация се подчиняваше единствено на конкретната конюнктура на либидния пазар и можеше да бъде във всяка нова ситуация твърде различна. Плановете на Жак Делор за Европа на концентричните кръгове бяха безнадежден опит да се рационализира и подреди тази динамика: идеята на Делор беше един от многото опити да се дефинира кое е „по-близко“ и кое е „по-далеч“ спрямо идентичното европейско ядро. Всъщност в тези опити действаше един по-стар архетип – трябваше да се постави граница между своето (европейското) и чуждото.

Но понеже новият наратив *релативизираше* границите чрез представянето на европейската идентичност като „единство в многообразието“ (кой е в състояние да определи къде *свършва* едно такова многообразие, къде то вече не принадлежи към „единството“?), всеки опит за ясно разграничаване беше заплашен от криза на легитимността си.

Тук именно амбивалентното изчезване-появяване на регионални геополитически метафори като „Средна Европа“ изигра своята роля. Според своята първоначална функция в жанровете на „високата култура“ дискурсът за Средна Европа трябваше да изрази толерантната множественост и разнообразие на нова Европа – мултикултурността, етническата множественост, полилингвизма, т. е. този дискурс трябваше да представи (средно) европейската идентичност като динамика, игра, плурализъм, свободна циркулация на разлики.

В подобна игра естествено всички граници са относителни. Но геополитическите метафори – метафорите, именуващи региони, метафо-

1 Под надписа „поет и президент“ можеше да се прочете следният текст: „Като драматург той откри безсилието на силните. Като президент той сам стана силен...“

2 Прекрасен пример за този имидж беше снимката на празнуващия, сияещ Хавел, публикувана като илюстрация на цитираната статия „Als im Osten die Geschichte erwachte“.

рите за Западна, Източна и Средна Европа, за Балканите, за Европа на Карпатите и на Дунавския басейн – демонстрираха опасното си свойство да се превръщат чрез посредничеството на медиите в нещо *буквално.* Те се превръщаха в „естествени“ имена на „естествени“ – ясни, нормални, субстанциални, вечни – региони: разликите между географските дадености и културната, политическата и историческата определеност (или неопределеност) на „региона“ се стопяваха и изчезваха в тази Естественост. А щом областите и регионите се приемат като естествени и нормални, тогава и границите – без връзка с каквато и да е динамика и относителност – са легитимирани като нещо Нормално, Естествено и Вечно.

По време на интелектуалната дискусия през 1986-1989 почти всички от теоретиците на Средна Европа бяха твърдели, че Средна Европа е „понятие с променящи се граници“[1], че „нейните покрайнини не могат да бъдат определени и ние не знаем къде точно свършва тя“[2], че „всеки може да направи сам своята Средна Европа“, защото тя е по-скоро мечта, Тао, „самосъзнание за различията и множествеността“[3]. Масмедийната трансформация на този висок философско-поетичен дискурс гласеше обаче нещо съвсем друго: регионите са *естествени,* границите (днешните) са *нормални.*

Циничният икономически дискурс (едни са бедни, други – богати: бедните не трябва да създават хаос в света на богатите) не можеше да легитимира по никакъв начин факта, че в свръхдемократична, свръхмножествена и свръхтолерантна Европа отново бяха прокарани и институционализирани *граници.* Философско-поетическият дискурс за „региони“, „парадоксален център“, „малка Европа“ и пр. (по-точно неговото масмедийно преображение) обаче можеше прекрасно да направи именно това: след буквализирането на геополитическите метафори нямаше нищо „по-естествено“ регионът да се разграничи институционално от другите. Както каза същият Жак Делор, ще живеем в общ европейски дом, но в него ще има отделни стаи – ключа от моята засега предпочитам да държа в джоба си.

1 *Voight, K.* – In: *Papcke, S., W. Weidenfeld (Hrsg.).* Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse. Darmstadt, 1988.

2 *Konrad, G.* Der Traum... S. 94.

3 Пак там.

В настъпилия след нежните революции хаос Западна Европа трябваше да направи едно важно разграничение между предлаганите еротически стоки: кое всъщност е нейният Его-идеал и кое – не? Как можеха да се очистят събитията в Източна Европа така, че парадоксалната квинтесенция на европейското – демократично-толерантният плурализъм – да се освободи от неевропейското? Принципът на Врага беше ясен – огромен брой медии възпроизвеждаха страховития призрак на етнически и религиозни вражди, на изолационен, държавен, културен и религиозен национализъм, който беше довел до падението на Европа в двете световни войни.

Междувременно и бързо следващите исторически събития се бяха постарали да спестят някои от трудностите, стоящи пред архитектите и земемерите на нова Европа. Онова, което се случи в Персийския залив (тук трябва отново да направим вече скучното уточнение – не онова, което се „случи“, а образът на това случване в масмедийното публично пространство), му даде името Саддам Хюсеин.

Когато преди експертите по икономика на геополитическите образи се колебаеха при поставянето на границите на Обекта на Желанието, един от най-важните въпроси беше принадлежи ли Русия (СССР, руската култура, руският империализъм) към Европа, или не. По този въпрос имаше оживени дискусии[1]. След войната в залива вече беше ясно кой е абсолютният Друг, пределно Чуждият – онази граница на границите, отвъд която не можеше да има нищо европейско. Случаят „Саддам Хюсеин“ позволи на геополитическите експерти да оставят – поне временно – настрана деликатния въпрос „европейска ли е Русия“.

Вероятно само един регион не беше удостоен с честта на въпроса „това европейско ли е, или не“. В неговия случай подобен въпрос би се съпровождал с едно неясно, срамно и смътно чувство и по тази причина не би могъл да се появи в нарцистичните масмедии. Освен това такъв въпрос би вкарал в криза и сложната амбивалентност на геополитическия дискурс – регионът принадлежи с една „географска естественост“ към Европа, но иначе?

Този регион се наричаше Балкани.

1 *Рарске, S., W. Weidenfeld* (*Hrsg.*). Traumland Mitteleuropa? Beitrâge zu einer aktuellen Kontroverse. Darmstadt, 1988.

Вицът се завръща

През цялото време Балканите се държаха скандално. Или поне така беше според икономиката на масмедийните образи, чийто филтър пропускаше само такива съобщения от смътния регион, които бяха твърде чужди на нормативно-нормалния нарцистичен принцип на Европа. Заедно с това обаче те не бяха *съвсем* чужди, както беше Саддам Хюсеин например. В либидната пазарна ситуация тази особена „своя чуждост" се превръщаше в особена стока – в Обекта на Срама или на Срамно-Смешното (Вица).

Балканите също искаха да пътуват към Европа, дори както писа един български вестник, те бяха готови да тръгнат „по корем към Европа". Но всъщност произвеждаха събития образи, които ги отпращаха в собственото им уникално пространство: те само възпроизвеждаха собствената си геополитическа еротика. 70 000 убити от румънската революция се оказаха чиста телевизионна манипулация, а в България мнозинството от „народа", състоящо се от два и половина милиона изплашени пенсионери, легитимираха чрез свободни избори за пръв път в историята на едно комунистическо правителство „резултат, който катапултира страната обратно в каменната ера на политическото развитие и означаваше окончателен провал в очите на Запада"[1]. Албания дълго време се държа като „последен увеселителен парк" (нещо като Дисниленд на тоталитаризма)[2] и чак накрая реши да катурне няколко статуи на Енвер ходжа[3] и да изпрати съмнителна флотилия от бежанци, които да препикаят пристанищата на Италия[4] (по това време западните медии вече изразяваха страха, наричан впрочем от самите албанци „чиста глупост", че „Албания ще стане първата фундаменталистка страна в Европа")[5].

В традиция с мошенническия имидж, създаден от българския чадър, опита за убийство на папата, подземната търговия с оръжие и (може би?) с наркотици, нежните революции тук бяха преплетени с твърде много „Балкангейт". Върхът беше, когато изчезна всяка „нежност" – избухване на диви национализми и скандали на всички с всички: на румънците

1 Satt sind die Bulgaren nur ihre Verhältnisse. – Die Welt, 14.01.1991.

2 *Бодрияр, Ж.* Истерията...

3 Rückkehr der alten Dämonen. – Spiegel, 9/91, S.164.

4 77 Образите на пикаещи албанци в пристанищните градчета на Италия беше обикнат кадър на централните немски телевизионни програми ЦЦФ и АРД.

5 Albanian Religion is a model of toleration. – European, 19-21, 10.1991.

с унгарските малцинства, на българите с турското малцинство в България, на сърбите с албанците... А като капак на всичко „тампон-държавата“ Югославия, един микромодел на източна империя, вместо да се преобрази по нежен средноевропейски начин в демокрация, се разпадна по шевовете от диви сръбско-хърватски-черногорски страсти и възпроизведе най-страшния кошмар на Европа – националистическа война.

В либидната икономика на образите Саддам Хюсеин добре се вписваше в образа на Трансцендентния Друг – той беше достатъчно враждебен и непроницаем, достатъчно опасен и тоталитарно хомогенен[1]. В сравнение с него Балканите така или иначе бяха смътноевропейски: те не само географски принадлежаха към континента, но повтаряха и парадоксалната фигура на неговата специфика „максимално разнообразие в минимално пространство“. Но вместо да бъде „кондензирана версия на Европа“, регионът се разпадаше в скандал, срам, виц и война.

Вероятно този разпад на толерантното многообразие в призраците на европейската травматичност беше най-важното. Балканите изпращаха сигнали, които западните медии можеха да интерпретират единствено като един антиевропейски наратив. От друга страна, те не можеха да играят ролята на абсолютния Друг (твърде много напомняха за миналото на Европа). Границата между Европа и Балканите не можеше да бъде същата както границата между Европа и Саддам. Фактически тази граница – поне в географско отношение – въобще не съществуваше. И затова тя можеше да бъде поставена само твърде деликатно, така че вече да не е граница, а нещо като Контрола, като Филтър, Цензура или Визов режим. Една Граница-Филтър-Цензура, напомняща за топологията на съзнаваното и несъзнаваното.

Балканите можеха да бъдат само иманентният Друг: срамният Друг-в-мен, регионът на инфантилно-архаично-травматичното, което се потиска и крие чрез граници, санкции и цензури. А когато се появи в светлината на европейското съзнание – в осветеното публично пространство на масмедиите – то не е нищо друго освен срамно, смешно и чоглаво.

Така икономиката на либидото, управляваща западните медии, произведе от Балканите европейското несъзнавано. В това европейско „То“ бяха изтласкани и заключени всички стари европейски страхове, нецивилизовани страсти, исторически страхове и срамни нагони. Те

1 По въпроса вж. моята статия „Саддам, Сократ и Спилбърг“. – Култура, бр. 13, 29 март 1991.

бяха изтласкани и в определен смисъл забравени. Докато Средна Европа, бидейки съвършено сублимиран Обект на Желанието, можеше да бъде обявена за център, откъдето да тръгне „европеизирането на Европа“ (Конрад), от Балканите можеше да тръгне само „балканизиране“ на Европа – метафора, която караше хората с историческа памет да потръпват, а сериозни политици като Збигнев Бжежински да поставят пред Европа въпроса „Страсбург или Сараево?“[1]

Всъщност това не бяха толкова сериозни заплахи: не- съзнаваното на Европа беше добре контролирано и не беше особено опасно (най-характерният симптом за това беше, че Брюксел не си даваше и не си дава особен зор, за да разреши истински югославската криза: западни вестници изказаха опасенията, че по необясним начин този регион на Европа не поражда големи вълнения, и изглежда, че Западът се интересува повече от ливанизирането на Ирак, отколкото от ливанизирането на Югославия). Беше ясно, че времето, когато великите сили си съперничеха „за проливите“, е отминало отдавна и Балканите не могат да играят особено важна стратегическо-еротическа роля. „Саддамизирането“ или „фундаментализирането“ на Европа (случаят Рушди) изглеждаха на западната публичност далеч по-опасни и вълнуващи. Балканите бяха просто един затънтен, забравен и изтласкан кът на Европа.

И когато германският вестник „Ди цайт“ се появи със свръхтревожното си заглавие „Балканизиране на Балканите“[2], то по парадоксален начин всъщност действаше успокояващо: кабалистичната тавтология на това заглавие внушаваше на практика, че призракът на „балканизирането“ си остава затворен в своята добре запушена геополитическа бутилка.

Какво представляваха в тази ситуация Балканите като стока на еротическия пазар? Техният имидж нямаше никакъв шанс да проникне в големите светли супермаркети на западната публичност, продаващи добре сублимирани обекти на Желанието. На тях им беше определено едно тъмно и подозрително отделение на либидния пазар. Това беше отделението за политическа порнография, политически скандали и вицове. Там се продаваха особени, малко перверзни, смешни или срамни обекти, които трябваше да удовлетворяват лошо сублимираните геополитически нагони, инфантилни и нецивилизовани енергии. Балканите

1 Sarajevo oder Strassburg. – Die Zeit, 05.04.1991.

2 *Stehle, H.* Die Balkanisierung des Balkans. – Die Zeit, 13, 22.03.1991.

нямаха шанс да сублимират във високите жанрови образци на трагедията и епопеята: те биваха търсени като скандално-срамна стока за западните политически сексшопове. Ако се случеше така, че предложеха някаква друга стока, тя биваше отклонявана от западния масмедиен пазар: за нея просто нямаше търсене.

Интересно е да се опише структурата на този масмедиен филтър и технологията на произвеждане на подобни образи. Неговата селективност функционираше безпогрешно. Статистиките на балканските страни например можеха да твърдят колкото си искат, че на Запад емигрират преди всичко млади и образовани хора и че е налице едно опасно изтичане на мозъци, на специалисти, водещо и до изкуствено състаряване на цели нации. Въпреки подобни данни образът на балканския емигрант имаше съвсем друг инвариант в западното масмедийно пространство – миришещ на урина тъмен балкански субект[1], на когото може да му хрумне просто всичко: да преплува между ледените блокове граничната река с гумен дюшек[2] или безцеремонно да дръпне внезапната спирачка на бързия влак и да скочи, за да избегне визовия контрол[3]. От корицата на списание „Шпигел“, украсена с тлъстия надпис „Масово бягство на Запад“ (човек може да се сети за великото преселение на народите, за тъмни източни орди, които нападат), гледаха деформирани лица на безпросветни бабички, които се сливаха в хтонична верига с каруци и трабанти и се точеха до хоризонта.[4]

Според селективната стратегия на западните масмедии беше повече от невероятно на Балканите да се срещнат личности, подобни на Вацлав Хавел – те затова и не търсеха такива. По силата на една геоеротическа очевидност там не можеше да има „интелектуалци герои“, които да доказват „сътворимостта на историята“. Представителната фигура на либидния пазар беше не балканският герой, а балканският трикстер: именно той беше в състояние да произвежда търсената стока – вицове и скандали. Така например въпреки своето сходство с Вацлав Хавел (погледнато чисто типологично, те са еднотипни фигури) и въпреки усилията на своя екип българският президент Желю Желев не можа да изгради нов имидж, който добре да се продава на западния масмедиен пазар

1 Das sind alle arme Schweine. – Spiegel, 15/91.

2 Пак там.

3 Пак там.

4 Massenflucht nach Westen...

(дори и едно бегло сравнение с Хавел е достатъчно, за да се разбере това: никой не интерпретираше Желев така, както биваше интерпретиран Хавел – „архитект на изключителен ход... който внезапно заема централно място на сцената“[1]). Интервютата с него и статиите, посветени на него, бяха редки. По парадоксален начин предишният ръководител на България Тодор Живков беше зареден с много повече масмедиен еротизъм. В западните медии за него съществуваше относително стабилна традиция на изобразяване: той беше трикстероподобен: „Живков, селският хитрец“ беше стабилно клише за него[2]; масмедийният му образ задължително съдържаше примитивно „телесно излъчване“ и различни физиологично въздействащи подробности на този образ бяха винаги специално подчертавани[3]. За западните медии Живков беше въплъщение на перверзния парадокс на тоталитаризма и източноевропейската история: трикстерът, който е отвъд култура, морал и достойнство, е завзел върховната власт (фактът, че „селският хитрец е най-дългогодишният комунистически шеф на света, просто хипнотизираше западните медии)[4]. Цинизмът на вече сваления от власт Живков беше практически отлична порнографска стока: находчива американска журналистка се досети навреме да откупи правата върху мемоарите на Живков, а английският opinion leader *The Times* разпродаде като сполучливи порнополитически вицове наглите твърдения на Живков, че „социализмът беше мъртвороден“ и че „ако управлявах сега, определено бих се свързал със Съединените щати (трикстерът Живков приятно контрастираше и с непоклатими и непромениими комунисти – с бетонни глави като Ерих Хонекер например). Вицът хит в това интервю на *The Times* беше обаче една фотографска находка – снимката на отблъскващия, хилещ се старец с надпис отдолу „Живков казва: ако Ленин беше жив, той нямаше да бъде комунист днес“[5].

Новият президент така си и остана неинтересен и неясен – въпреки цялата му дейност западното масово съзнание по инерция го считаше за комунист („Нали в България управляваха комунистите“). В най-добрия

1 Newsweek, 18.12.1989.

2 Ostblock: Dialog unter Tauben. – Spiegel, 45/89.

3 „После той отваряше едно чекмедже, смиташе с едно единствено движение цялата купчина пари и се хилеше...“: Wie ein Hühnerdieb – Spiegel, 7/91.

4 Ostblock: Dialog unter Tauben...

5 Zhivkov confesses socialist sins and seeks West's mercy – The Times 28.02.1991.

случай несъзнателно го обърквaха с Хавел и пренасяха върху него черти на чешкия драматург президент – философът и социологът Желъо Желев на няколко пъти биваше наричан „писател“[1]. По-често обаче се случваше Желев да не може да се освободи от перверзната сянка на Живковия образ – непрекъснато го поставяха в *отношение* с него: „Какъв контраст по отношение на Живков, който също като Желев е селски син!“[2]

Така „кокошкарят“ Живков, „най-дългогодишният супер-апаратчик“, балканският трикстер, имаше монопол върху срамно възбуждащия Обект на Желанието, продаван от западните медии.

Същият случай се повтаряше и с други важни фигури на балканската опозиция. Въобще е невъзможно да се сравнява вниманието, което западните медии отделиха на Чаушеску, с вниманието, което те посветиха на румънски опозиционери или интелектуалци. Другият водач на българската опозиция – Петър Берон – беше напълно непознат на западната масмедийно публичност до момента, в който се забърка в политически скандал и беше обвинен (доказателствата така и не видяха бял свят) в сътрудничество с тайните служби. В този момент той се превърна в надеждна еротическа стока и информация за случая (скандала) веднага се появи по страниците на сп. „Шпигел“[3], което иначе не изпитваше особен интерес към българската опозиция.

Селективният принцип задаваше и нова реконструкция (или конструкция) на балканската история. Докато историята на Средна Европа беше много често стилизирана в благоприличния образ на една толерантна, плуралистична културна традиция, онова, което се предпочиташе при историческия образ на Балканите, беше съвсем друго. В противоречие с принципа на спокойния рационализъм, който иначе владее неутрално осведомителната повърхност на масмедиите, тук те търсеха със суеверна страст и упорство съвпадения – такива симптоми от настоящето на Балканите, които съвпадаха с трагични събития от травматичната история на самите Балкани и на Европа (за случая образът на историята се изработваше според тази евтина мистика). Получената смес от минало и настояще се тълкуваше по един недвусмислен начин: отново „война между братски народи в сърцето на Европа“[4], отново

1 *Münz, K.* Цит. съч.

2 In der Politik ist man durch die Verchältnisse sehr geengt. – Die Welt, 272, 1990.

3 Sechste Abteilung. – Spiegel, 51/90.

4 Auf zum letzten Gefecht. – Profil, Wien, 11.03.1991.

„Сараево“[1], отново „Завръщането на старите демони“[2]. Изтласканото изплуваше като смътна, мистична опасност на повърхността на европейското съзнание и напомняше за онази „огнена буря“, която „от Балканите обхвана цяла Европа“[3].

Непрекъснато се призоваваше призракът на „болния човек на Европа“ – Отоманската империя, разликите между Балканите и останалата част на Европа получаваха лесно обяснение чрез една невидима черта, разделяща предишните турски владения от Австро-Унгарската империя.

Историческата свързаност на България с Русия и по-късно със СССР (която, разбира се, има своя собствена сложност и историческа противоречивост и е драматично нееднозначна) беше сведена от масмедийния филтър до елементарно, всеобясняващо клише. То трябваше с един-единствен интерпретационен жест да проясни всичко в тази неясна страна – всичко в България за западните медии беше обяснимо през призмата на тази „перверзна връзка“[4]. Дори когато западният журналист наблюдаваше в София огромни протестни демонстрации (18.11.1989), поради вградения в окото му еротически филтър той можеше да види само онова, което този филтър предопределяше: „Но България е друга в сравнение със страните на Средна Европа. Балканите имат своя собствена история и по-малко социално-икономическо развитие... Демонстрациите от последните седмици се движеха в нозете на руски паметници и заедно с това бяха задвижени от руския пример...“[5]

Дори сръбската антифашистка съпротива беше лесно изтълкувана като „кървава гражданска война“[6].

Селективността и редукцията до фиксирани срамни, отблъскващи или смешни детайли не беше единствената стратегия на западните медии. Синтаксисът на масмедийните текстове беше също важно средство на либидната продукция. Много често в т. нар. силни реторически позиции – началото и края на един журналистически текст – попадаха именно „репрезентативни“ балкански образи. Те можеха да създават

1 Rückkehr der alten Dämonen...
2 Пак там.
3 Пак там.
4 Die Presse, 25.02.1991.
5 *Bender, P.* Immer langsamer voran. – Die Zeit, 01.12.1989.
6 Stehle, H. Цит съч.

картината на един физиологически отблъскващ, хаотичен, мръсен и застрашителен свят: „Вятърът вдига прахоляк. Мъже с войнствени мустачки смучат нервно цигарите си. Мирише на алкохол и на беда. Колона бронирани коли профучава със запалени сини светлини през центъра. После отново става призрачно тихо.“[1] Често краят на подобни текстове е чиста проба виц или балкански парадокс: „Бавно, но сигурно Косово става европейската Етиопия.“[2] Или: „След падането на комунистите ликувахме за една млада и красива госпожица – демокрацията. Сега тя се превърна в грозна старица с двойна гуша – и с грозното лице на национализма.“[3] Отблъскващото и вицовете ограждат и ограничават текстовото пространство и с това създават впечатлението, че и описваният свят е заключен в техните скоби. Така вицът се оказва алфа и омега на балканската геополитическа еротика.

Вероятно още по-добър пример за това са не честите, слабо информирани, пълни с грешки, небрежни статии за балкански страни, а напротив – публикациите на добре информираните, сравнително обективни експерти. Те пишат с дистанция и с просветена осведоменост за събитията на Балканите. Но паралелно с този рационален дискурс пише и европейското несъзнавано – то пише един обикновено невидим паралелен психотичен текст, който обаче понякога придобива повърхността на рационалния дискурс и създава най-неочаквани психопатологически грешки, несъзнателни иронични ефекти, двусмислици, показващи как зад обективните новини е скрит срамният Обект на Желанието. Много често в подобни текстове заглавията, ключовите метафори, а понякога и целите метафорични парадигми се изплъзват от рационалността на текста и спокойната осведоменост на съдържанието и се включват независимо от съзнателната текстова интенция в една съвсем самостоятелна еротическа игра, управлявана от могъщи несъзнавани привличания и отблъсквания. По този начин независимо какво неговият автор е „искал да каже“, западният масмедиен текст ражда вицове за Балканите – произвежда търсената стока. Заглавия като „Като

1 Auf zum letzten Gefecht…

2 Wir werden das Äthiopien Europas. – Die Presse, 22.03.1991.

3 Auf zum letzten Gefecht…

кокошкар“[1], „Мераците на полумесеца“[2], „Преврат на бебешки повод“[3], „Ние сме европейската Етиопия“[4], „Мутиращите комунисти“[5], „Те са всички бедни свине“[6] възпроизвеждат еротическия инвариант и го извеждат до тематичната есенция на текстове, които често са добри, неутрални статии. В съчетание с метафоричните парадигми на *чудовищното* („Завръщане на старите демони“, „Възможно е един Франкенщайн да вземе властта в югоизточната част на континента“[7]), на *болното* („балкански вирус“[8], „травма“[9], „наранявания“[10], „родилна грешка“[11]), на *лудостта* („Цари най-нормално безумие“[12]) тези заглавия изграждат един психотичен паралелен дискурс, който всъщност често се оказва определящ – той е търсеният на пазара. Този дискурс излага на показ образа на срамно-смешния регион, в който са затворени изтласканите, нецивилизовани нагони на Европа.

В западните медии, разбира се, има една норма на приличие – има онова, което се нарича светски етикет. Те не могат да си позволят *пряко* да предлагат този образ. Затова винаги се търсят косвени, обиколни стратегии (е, сексшоповете никога не са на централни улици). Ще дам само един пример. Много често някой текстов детайл е прекалено неприличен или прекалено брутален. Той не може да се появи от името на анонимно-безличния, неутрален масмедиен дискурс, следователно се появява като цитат. Граничният офицер, изнервен от преследването на нелегални емигранти, може да си позволи да каже „Те всички са бедни свине“, след което маскирано с извинителни кавички това цъфва като заглавие на целия материал. Източноевропейският човек има моралното право да каже „Всички ни беше страх“, но подобно изповедно

1 Wie ein Hühnerdieb…
2 Die Gelüste des Halbmondes. – Zeitmagazine, 15.03.1991.
3 Umsturz am Gangeiband. – Geo, Juni, 1990, 6.
4 Wir werden das Äthiopien…
5 Die mutierende Komunisten – подзаглавие на „Umsturz am Gangeiband…“ (вж. бел. 108).
6 Das sind alle arme Schweine…
7 Rückkehr der alten Dämonen…
8 Неосвободената Европа. – Свободен народ, 09.11.1990, превод от испанския вестник *Трибуна.*
9 Stehle, K. Цит съч.
10 Пак там.
11 Пак там.
12 Es herrscht der ganz normale Wahnsinn. – Extra Tip, Göttingen, 25.11.1990.

изречение бива сполетяно от същата съдба[1]. При подобна тенденция в западните медии е необходимо малко рефлексивност, за да се отиде една крачка по-нататък: да се опише този регион с психоаналитична терминология: „Забравени, изтласкани изглеждат войните между братските балкански народи...“[2], „перверзна връзка“, „травма“, „смътно чувство за вина“[3], „освобождаване от миналото... чрез смесица от срам и ексхибиционизъм“[4], „забравеният народ“[5].

В последна сметка обаче често се минаваше и без вицови заглавия, срамни цитати и психоаналитична метафорика. Създаденият масмедиен стереотип беше така силен, че и съвсем малко беше достатъчно да го актуализира. Самото име „Балкани“ прекрасно можеше да изпълни подобна функция -около него кръжаха вече порнополитически асоциации. Това позволяваше на *името само по себе си* да се превърне във всеобясняващ принцип – то излъчваше потиснатата си геополитическа еротика и това беше достатъчно: там, на Балканите, всичко е „другояче“ в сравнение със „страните на Средна Европа“[6], всичко се движи твърде „бавничко“[7], там се мечтае за присъединяване към Европа, „без да има достатъчно зрялост за това“[8]. Самото име и географско положение (да си спомним Вацулик) вече изключваше всяко сравнение със Средна Европа и напомняше, че „онова, което се гуши зад планините на Балкана“[9], е смътно и неясно Нещо; че там, където е царството на Балкана, Европа е още „неосвободена“ и всичко изглежда „черно, зловещо, патетично“, че „централната улица на София е най-грозната на света... нейните жители са най-затормозените хора на Изток“[10].

Другостта на Балканите беше (и е) саморазбираща се; тя е зададена сякаш със самото име. За масмедиите самото име Балкани е вече виц: разпадане на смисъла и безсмислица.

---

1 „Angst hatten alle“. Interview mit Oppositionsführer Petko Simeonoff über die Wende in Bulgarien. – Spiegel, 49/1989.

2 *Stehle, K.* Цит съч.

3 *Renard, J.* Die Stätten der Quail und des Unrechts werden freigelegt. - FAZ, 10.05.1990.

4 Пак там.

5 *Burns, J.* Das vergessene Volk. – Zeitmagazin, 22.03.1991.

6 *Bender, P.* Цит съч.

7 Пак там.

8 Пак там.

9 Hinter den Bergen des Balkans. – FAZ, 25.10.1989.

10 Неосвободената Европа...

Дори свръхинтелигентни и свръхдоброжелателни коментатори като английския писател Джулиън Барнс, пишейки за Балканите, не могат да избягат от вица, не могат да устоят на балканската геополитическа еротика. Статията „Забравеният народ“ на Барнс е написана със съчувствие и тъжно разбиране. Но Барнс не е успял да се въздържи и е разказал виц: в Англия бил чул, че авоарите на българската банка са в розово масло (когато прочетох този пасаж от неговата статия, си помислих: българите все пак трябва да са благодарни – за средния масмедиен човек тези авоари биха могли да бъдат и в кисело мляко). И отново порнографското заскобяване: статията на Барнс е рамкирана от един сюжет, точно обратен на средноевропейското „добро“ сублимиране на инфантилния принцип в патерналистичния. Той разказва как видял в един бар танцьорки на еротични танци, които танцували по някакъв странен начин. Трябвало му време да се досети, че това са български гимнастички, „златни момичета“, които очевидно нямат много опит в стриптийза. Ако има точки, в които Балканите се приближават до европейския идеал, то българската художествена гимнастика безспорно е една от тях (отново става дума за масмедийни образи). „Златните момичета“, които „учудиха света“, са сякаш наистина норма и мащаб на телесната култура, грациозно Супер Его на съвременния свят. За Барнс обаче не този техен облик има репрезентативна валидност: те представляват балканското тогава, когато всичко е срамно-смешно, когато нормата се разпада в порнография, смисълът – в безсмислица, Супер Егото – в лошо сублимирана първична еротика.

В икономиката на либидото Балканите могат да продават само тази геоеротическа стока. В това отношение монополът им е гарантиран от самата Европа.

Политика на репрезентацията

Но не е ли всичко това *истина*? Нима западните масмедийни образи не репрезентират *фактическото положение на нещата* на Балканите? Нима Балканите не са заслужили такава репрезентация?

Перспективата на настоящия анализ не допуска такива въпроси, нито извършва елементарно и безотговорно „епохе“ по отношение на тях. *Тя проблематизира тези въпроси,* защото не приема на доверие техните предпоставки. „Зад“ дискурса на масмедиите не съществува „сурова и неподправена действителност“, която може да докаже верността

или измамността на масмедийните образи. Референтите („действителността“) никога не могат да се отделят докрай от „образите“, означаемите никога не могат да се обособят като притежатели на автономно битие от означаващите. Всяко „означаемо“ е вече културносимволичен продукт; то е вече означаващо: не съществува отвъд всеобемащия културен символизъм. Това означава: „действителността“ е винаги вече интерпретирана, тя не съществува отвъд интерпретацията или още по-точно – отвъд снопа от конфликтуващи интерпретации. Ако нещо се обявява за „референти“, „факти“, „истини“, то това е само стабилизация, закрепване на определени означаващи, превръщането им чрез средствата на институциите в твърди, привилегировани точки, изглеждащи отвъд всяка интерпретативна съмнителност. Но те – „фактите“ – само *изглеждат* така, всъщност са привилегировани образи, които репресират, потискат, изтласкват други възможни интерпретации, други образи. „Истинските референти“ са продукт на властващ код, неговата властническа перспектива определя именно тях като „нормални“, „естествени“, „типични“, „репрезентативни“ и маргинализира всичко друго като „неточно“, „несъществено“. И в последна сметка – като „несъществуващо“.

Не може да има съмнение – дискурсът на западните медии е един от най-важните властнически кодове на съвременния свят. В този смисъл проблематизирането му е политически акт, то е проблематизиране на властта на автоматично възпроизвеждащото се публично пространство и неговите доминантни образи; публично пространство, по парадоксален начин съвпаднало с либидния пазар[1]. Подобно проблематизиране не е традиционна идеологическа критика[2], която иска да покаже, че определени образи са „неверни“, за да ги смени с „верните“. То в много по-голяма степен е една реконструкция на политиката“[3], разкриваща вътрешните властови механизми на доминантния код и бореща се срещу една статична, институционално стабилизирана картина на „действителността“, репресираща всичко останало.

1 В класическата ситуация пазарът е принципът на чистата приват- ност, т. е. той е противоположен на публичността. Вж. *Habermas, J.* Strukturwandel der Öffentlichkeit…

2 *Zima, P.* Diskurs als Ideologiekritik. – In: *Zima, P. (Hrsg.).* Semiotik als Ideologiekritik. F. a. M., 1977.

3 *Readings, B.* Deconstruction of Politics. – In: *Waters, L. (ed.).* Reading Paul de Man Reading. Mineapolis, 1989.

Или казано иначе, Балканите не са само това, което се продава на пазара на образите.

Средна Европа и Балканите
на пазара на геополитическите образи.
Критика и хуманизъм, 1991;
немски превод: Erotik der Geopolitik.
Neue Literatur, Offenbach, V. 1, 1992.

Александър Кьосев преподава културна история на модерността в СУ „Климент Охридски“. Преподавал е български език и литература в университета Гьотинген. От 1989 той е член на изследователската група Periphery, изследваща западните представи за промените, които се случват на Изток. Публикациите му включват книга по история на българската поезия и множество теоретични есета. Той е издател на Post-Theory, Games, and Discursive Resistance: The Bulgarian Case (1995).

Уроци от легализацията на марихуаната по света
Автор(и): Джон Колинс

Буквално за отрицателно време международните дебати относно регулацията на канабиса се изместиха откъм въпроса „дали“ към „как“. През 2014 Уругвай стана първата страна, в която употребата на канабиса е експлицитно регулирана – от отглеждането до продажбите му. Предпочитаната там стратегия? Държавно-регулирана продукция, клубове за канабис и разрешено отглеждане за лично ползване. Междувременно, в четири американски щата, плюс Окръга Колумбия [столицата Вашингтон] се правят стъпки към законова регулация. Колорадо и щата Вашингтон [различен от столицата] бяха първите, а федералното правителство се въздържа от намеса в техните работи. Други щати, сред тях може би Калифорния, изглеждат готови да ги последват. Подобно на това, в останалия свят са налице различни „сиви“ системи на регулация – например в Белгия, Холандия и Испания. Всички те предлагат определен опит, който може да помогне на Съединените щати – и други страни – да се справят по-добре с решаването на въпроса „как“.

Американският модел

През 2015 изследователи от института RAND предложиха **обширна студия**, посветена на легализацията на канабиса. Основният извод беше, че „легализацията не е просто двуполюсен избор между легализирането на производството, продажбите и притежаването на дрогата, от една страна – и продължаващата забрана, от друга.“ Авторите на изследването са на мнение, че, ако отделните щати продължат с легализацията, то най-атрактивният модел на предлагане най-вероятно ще се окаже онзи, при който правителството контролира цените, методите на производство и количествата. Двама експерти по въпросите на политиките за дрогите, професорите Марк Клийман и Джереми Зискинд, предлагат подобен анализ в материала си, включен в едно от изданията на Експертната група по икономиката на политиките на дрогата към Лондон-

ския институт по икономика [„**Как да приключим нарко-войните**„]: „В дебатите около легализацията на канабиса обикновено се приема, че предпочитаната опция е комерсиалното, водещо до печалба предлагане. Но легализирането на канабиса по модела на алкохола може и да се окаже втората най-лоша опция (след евентуалното продължаване на политиките на забрана).“

Режимите на легализация имат два основни аспекта: правила за ползването на марихуана за медицински цели и правила за ползването ѝ за удоволствие. В САЩ отделните щати са избрали цял спектър от различни модели на отношение към медицинската марихуана. В някои щати медицинските закони се считат за толкова меродавни, че на практика конституират легализацията – например в отделни части от Калифорния. В други щати, като Ню Джърси и Ню Йорк, пътят изглежда значително по-труден, поради естеството на тамошната регулация или може би по липса на подкрепа. Тук са налице значително по-големи ограничения и трудности при определянето на болестните състояния, подлежащи на съответно лечение. Губернаторът на Ню Джърси Крис Кристи показа ясно, че не подкрепя използването на марихуана за медицински цели и поне в началото се противопоставяше силно на регулацията. Междувременно в щата Ню Йорк, който навсякъде се разглежда като един от онези с най-стриктен режим, процесът на имплементация ще се простре до 2016. Губернаторът на Ню Йорк, Андрю Куомо, се сблъсква с непрестанни протести [против политиките на ограничение], най-вече от страна на родители на болни деца, страдащи от най-различни заболявания – от мозъчни тумори до епилепсия – поради бавния процес на имплементация.

Тези непоследователни политики се отнасят и до областта на марихуаната за удоволствие. В щата Колорадо е избран мек подход, който е помогнал на множество добре организирани бизнеси за медицински канабис да се превърнат в доставчици на канабис за удоволствие. Всичко това се балансира от стриктен щатски данъчен режим, с който се цели финансирането на различни обществени проекти, като училища и образователни програми против ползването на дроги. Тукашният модел на регулация се представя много добре и реагира гъвкаво на пазарните резултати и загрижеността за обществената сигурност. Например страховете около канабиса за ядене, предлаган под формата на кексове, доведе до намеса на губернатора, който **затегна регулациите**,

като въведе ограничения както върху произвежданите количества, така и върху допустимото ниво на ТНС [Тетрахидроканабинол – основният психоактивен компонент на марихуаната], а също и предлагането им в специални, трудно достъпни за деца опаковки. Междувременно се решават и по-рутинни въпроси като онези за банковото регулиране.

В щата Вашингтон е избран един по-централизиран модел на регулация, който изглежда води до **по-труден преходен период**. Тукашният опит подсказва наличието на един основен проблем при планирането на легален пазар – отнемането на контрола от нелегалния такъв. Местната индустрия за производство на медицинска марихуана се счита за зле регулирана и голяма част от усилията са отишли за ограничаването ѝ, съпровождано от мерки за разширяване на пазара за удоволствие. За целта са били въведени няколко твърди цели, като например разрешени за посев площи (два милиона квадратни фута [около 19 хектара]) и броя на разрешителните за продажби (334). Вместо да позволи на медицинския бизнес [за марихуана] да се превърне в развлекателен, както е направено в Колорадо, Вашингтонската комисия за контрол на алкохола се стреми да изгради нова система за лицензиране, чрез наддаване на търг. Внедряването на тази система се затруднява от неща като недостиг на предлагането, високи цени и порой от кандидати, в резултат на което щатът не успява да отнеме особено много бизнес от черния пазар. Според някои наблюдатели неконкурентните цени се дължат и на прекалено високото данъчно облагане.

Законодателната инициатива в щата Орегон, който най-вероятно ще прилича на модела от щата Вашингтон, все още не е въведена реално. В столицата Вашингтон [различна от щата Вашингтон], местното правителство е избрало модел на принципа „**отглеждай и давай**“, при който гражданите могат легално да отглеждат, споделят и консумират канабис. Целта на този модел е да се избегне комерсиализацията. А междувременно в Аляска една гражданска инициатива се превърна в закон, според който на жителите е разрешено да засаждат до шест растения и да споделят до 30 грама канабис. Щатът си е дал една година за разработване на регулационен модел, чрез който да се управляват комерсиалните продажби. Както **се писа** в *The Economist*, специално случаят с Аляска вероятно ще доведе до сериозни изводи относно това как потребителите реагират на спадането на цените. Аляска е американският щат, най-отдалечен от Мексико – източникът на голяма част от

нелегалния канабис в Съединените щати. Допълнителното разстояние води до изключително високи цени – около 2,500-4,000 долара за половин килограм (в пограничните райони същото количество се купува за няколкостотин долара). Ако потреблението не нарасне значително при по-ниските цени, идещи от легализацията, аргументите в подкрепа на продължаващата забрана по други места ще стават все по-трудни и неубедителни.

По света

Спектърът от различни подходи към въпроса за легализацията на марихуаната е също толкова разнообразен и отвъд границите на САЩ. Ямайка се намира по средата на процес за преоценка на досегашните политики, започнал с инициатива за декриминализация на потреблението и узаконяване на личното отглеждане на до пет растения. Новият закон съдържа условия, регулиращи медицинското и религиозно потребление на растението. Остава да се види дали те ще доведат до оформянето на механизъм за по-широка комерсиализация или държавна монополизация, тоест до нови източници на доходи за правителството.

В Холандия, чрез неприлагане на националните закони, се е оформила една известна по целия свят система на „кафета“ [coffee shops], в които се предлагат де факто легални продажби, но широкото предлагане си остава забранено. Според един **доклад от 2013 г.** на Програмата за глобална политика за дрогите към фондация Отворено общество, в резултат на това се е оформила система на независими едни от други нелегални пазари за дрога. С други думи, налице са солидни свидетелства, че холандците са успели да ограничат взаимоотношенията между хората, търсещи канабис и онези, предлагащи твърди дроги. Местата в Холандия, по които може да се намери канабис, не са същите, на които човек отива, когато иска да си купи кокаин или хероин. А една от заявените цели на забраната на марихуана е предотвратяването на така наречения „ефект на прехода“ [от мека към твърда дрога] – или, ако може да се съди по холандския опит, тук тази цел е била постигната *именно* чрез легализацията на меката дрога. Според доклада на Отворено общество, „в Швеция 52 процента от потребителите на марихуана съобщават, че при обичайния продавач на канабис могат да се намерят и други наркотици. В Холандия съответният процент е само 14“. А междувременно процентът на младежите, употребяващи канабис и кокаин в Амстердам,

е по-нисък от средните за САЩ, а годишните продажби на канабис в Холандия се оценяват на около 440 милиона долара годишно.

Испания си остава най-добрият източник на сведения за влиянието, което в края на краищата оказват „сивите“ системи за разпространение на канабис за удоволствие. Тукашната система се базира на така наречените *Социални клубове за канабис*. Както се обяснява в едно **комюнике** на Фондацията за трансформационни политики за дрогите (TDPF), „Социалните клубове за канабис (CSCs) са частни, некомерсиални организации, в които канабисът се отглежда колективно и се разпределя между регистрираните членове [на клуба]. При липсата на мотив за печалба, водещ до увеличаване на консумацията или привличане на нови потребители, клубовете предлагат една по-предпазлива, концентрираща се върху въпросите на общественото здраве, алтернатива на големите пазари за канабис, доминирани от комерсиални предприятия.“ И макар че производството си остава технически незаконно, личното отглеждане и споделяне е прието [тук] под едно по-разширено определение на декриминализацията на потреблението. В Испания съществуват около 400 такива клубове. Правителството редовно се намесва в работите им и наскоро отново е започнало да ги преследва, вероятно в опит да се предотврати появата в Испания на система, подобна на „кафетата“ от Холандия. Въпреки това изглежда, че тези клубове ще се утвърдят и предоставят възможен алтернативен модел за държавите в Европа и други места.

Накрая, политици в много и най-различни страни, от **Мароко** до Замбия, започват постепенно да възприемат идеята за легализирано производство [на канабис]. Както **вече се съобщи** в*The Guardian,* един кандидат на Зелената партия в предизборната президентска кампания в Замбия, е обещал да използва [в интерес на страната си] световния недостиг в предлагането на канабис за медицински цели. Израел, дълго време първопроходец в използването и изследването на медицинския канабис, **изглежда не желае**, поне за момента, да разшири комерсиалното му производство, най-вероятно поради безпокойството, че това може да доведе до нежелано международно внимание. Чешката република пък стана през 2013 обект на точно такова **медийно внимание**, поради местните опити да се осигурят източници на доставка, които да снижат цените на медицинския канабис в страната.

Международната тенденция е ясна: множество страни вече открито насърчават политики, които биха изглеждали немислими само допреди пет или десет години. Споменатият по-горе професор Клийман **пише**, че „местата, които първи легализират канабиса, ще допринесат – с цената на известен риск за собствените си населения – определена полза за останалия свят, под формата на знание, по каквито и начини да се развие експериментът“.

И така, на какво ни учат първопроходците?

Възможности за растеж

Като цяло изглежда, че моделите на „сиви“ пазари предоставят най-добрата алтернатива срещу забраната – но само по местата, където те могат да функционират ефективно. Холандската система, въпреки продължаващите проблеми около забраната и предлагането, изглежда като очевиден успех според голяма част от критериите, използвани за оценка на този вид политики. Способността на държавата да ограничи прекомерната комерсиализация и да ограничи потреблението до мащабите на „кафе-модела“ винаги, когато пожелае, е нещо, което би намаляло силно при напълно легализиран пазар. По същия начин, испанският пазар, въпреки липсата на по-задълбочени изследвания, изглежда предлага убедителен пример за страните, търсещи образци, които да последват. В случая с уругвайския модел изглежда все още е прекалено рано да се дават оценки. Въпреки това нивото на държавен контрол там е окуражаващо и със сигурност страните, опитващи се да въведат напълно регулирани пазари, ще се опитат да го последват, в зависимост от това как се развият обстоятелствата в тази страна.

Но прагматичните холандски и испански модели, както и онези на стриктно контролиране на предлагането, може и да не проработят в Съединените щати, където ограниченията върху рекламата и комерсиализацията ще се окажат в противоречие с гаранциите на Първата поправка към американската конституция [за свободата на словото], както и тукашната предприемаческа култура. Освен това неспособността на американската система да реализира прагматични „сиви“ компромиси между правителствените цели и желанията на отделните щати, вече става очевидна при случаите на преследване на производителите на медицинска марихуана от страна на федерални агенти и прокурори. И макар въпросът за използването на медицинска марихуана да е до-

някъде облекчен от федералното законодателство, онзи за марихуаната за удоволствие си остава силно изострен, като се има предвид несигурността по отношение на продължаващите особености на американската законодателна система (желанието на федералното правителство да следва прецеденти, зададени от отделните щати). При тази ситуация един напълно легализиран пазар може да се окаже единственото дългосрочно решение, и в такъв смисъл е добре федералните законодатели да направят опит за избягване на отрицателните страни на този модел, като въведат силни национални регулации, с чиято помощ да се предотврати [потенциално нездравата] надпревара между отделните щати. Това съображение е добре представено в изследванията на Клийман и неговите колеги, които посочват историческия случай с между-щатската контрабандна търговия с тютюн в САЩ, като средство за избягване на вътрешно-щатските данъчни облагания.

А междувременно Джонатан Колкинс, професор по обществени политики в Карнеги Мелон, предупреждава, че легализацията на производството и пазарните сили могат да доведат да опасен спад в цените и повишена консумация. Той **посочва данни** от западните Съединени щати от 2008, където цените на едро по времената на забраната са били 3,500 долара на паунд [около 450 грама]. В същото време, в силно регулирания и малък пазар за медицински канабис в Холандия, същото количество се е продавало за приблизително 490 долара. По негово мнение, при един силно комерсиализиран и голямомащабен модел на производство, цените в САЩ биха могли да спаднат с 90 процента. Допускайки директна взаимовръзка между цени и търсене (едно сравнително смело допускане), то могат да се очакват потенциално големи увеличения на потреблението при система на [всеобща] законова регулация.

Други изследователи вярват повече в способността на правителствата да облагат с данъци и регулират производството [на марихуана], с което да понижават ценовите различия между легалните и нелегални пазари, както и да насочват паричните постъпления към правителствените, вместо към криминалните джобове. Свидетелствата от Колорадо са определено насърчителни в това отношение. На 27 февруари [2015] беше публикуван първият**годишен отчет** на тамошния Отдел за постъпленията от легализирането на марихуаната. Както **отбелязва** Кристофър Инграхам от *The Washington Post*, общите щатски постъпления от продажбата на канабис [за щата Колорадо] са достигнали 700 милиона

долара през 2014 – при медицинския канабис 386 милиона, при канабиса за удоволствие – 313 милиона. Общите данъчни постъпления от двата вида потребление са били 63 милиона, плюс 13 милиона от лицензии и такси. Очаква се през 2016 този пазар да достигне обем от един милиарда долара, с което да донесе 94 милиона данъчни постъпления – най-вероятно определено по-малко от реалното икономическо положение, тъй като тук не се включват постъпленията от туризъм и други видове продажби на дребно.

Вътре в самия щат Колорадо възприемането на модела си остава много различно. Два пъти повече местни законодателни органи са избрали да не предоставят лицензии за производство на канабис (медицински или за удоволствие), отколкото са били случаите на разрешаване. Но въпреки това 58 процента от жителите на щата подкрепят легализацията, като 38 процента са против. А междувременно очакваните негативни съпътстващи ефекти все още не се появяват. Броят на автомобилните злополуки си остава стабилен, а престъпността дори е спаднала. Дългосрочните последствия, като например еволюцията на навиците за потребление, си остават все още неясни, но има сериозни основания да се подкрепя **мнението** на Върховния прокурор на САЩ Ерик Холдър, който си остава „предпазлив оптимист“ по въпроса за тези последствия.

Легализацията ще има определено влияние и върху страните-производители и транзитните такива, особено с постепенното изместване на пазара за марихуана от нелегален внос от Мексико към вътрешно производство в Съединените щати. Според една**консервативна преценка на института RAND** от 2010, около 15-26 процента от приходите на мексиканските нарко-картели идват от продажби на канабис. И макар че загубата на този бизнес няма да бъде за тях смъртоносен удар, тя може сериозно да ограничи операциите им, включително и способностите им да купуват оръжия или да подкупват политици и полицаи. Освен това фермерите ще изгубят мотивацията да участват в този нелегален пазар (макар че по принцип те могат да се насочат към други източници на незаконни доходи). Някои анекдотични свидетелства указват, че земята може би изчезва изпод краката на мексиканския пазар за отглеждане на канабис. Както един мексикански фермер на канабис е **казал** пред репортера на Националното обществено радио (NPR) Джон Бърнет, „Само допреди две или три години един килограм марихуана

струваше 60 до 90 долара... Сега вече ни плащат по 30-40. Това е голяма разлика. Ако в САЩ продължат да легализират тревата, ще ни доведат до разорение“.

Предизвикателствата, които ни очакват, са многобройни. Отделните щати ще трябва да регулират ефективно пазарите за канабис, за да поддържат високи цени, да сведат до минимум повишаването на потреблението и успешно да подкопаят черния пазар. Прекалено рано е да се каже дали легализацията ще бъде нещо добро или лошо, но, колкото повече са експериментите, толкова повече изследователите ще бъдат в състояние да предоставят емпирично подкрепени аргументи за или против различните видове регулационни политики.

ДЖОН КОЛИНС

Джон Колинс е международен изследовател и изпълнителен директор на Проекта за международни политики по дрогите (International Drug Policy Project – IDEAS) към Лондонския институт по икономика. Той е редактор и издател на трите специални доклада на групата – *Governing the Global Drug Wars* (2012), *Ending the Drug Wars* (2014) и *After the Drug Wars* (2012).

Коментари (1)

- 25-04-2016|**http**://seibl-trade.com/

Предизвикателствата, които ни очакват, са многобройни. Да...

Мултикултурализъм – конвергенция и/или дивергенция
Автор(и): Мюмюн Тахир

В книгата си „Животът заедно. Културна интеграция и междуетническо сътрудничество“ (2004) си поставих задачата да търся отговор на въпросите доколко културното многообразие се превръща в източник за взаимното опознаване между мнозинството и малцинствата в дадена държава, както и за духовното развитие на представителите на етническите общности в атмосфера на толерантност и уважение? И могат ли принципите на западния мултикултурализъм да се прилагат при българските условия и в каква степен?

През 90-те години на XX век Самюъл Хънтингтън предложи модел за глобално разпространение на демокрацията на принципа на приливите и отливите, илюстрирайки го с понятието „обратна вълна“. Според него на съвременния етап от развитието на обществата е налице видимо отстъпление от принципите на демокрацията под напора на традиционни и вкоренени традиции в живота на народите на недемократичните държави. Концепцията за „обратната вълна“ добре обяснява трудния път към демокрацията, който е съпътстван с борба срещу „модернизацията“. Тя позволява по-добро разбиране естеството на един от парадоксите на глобализацията.

Става дума за това, че в края на XX-я и началото на XXI-я век са налице на пръв поглед две взаимоизключващи се тенденции – в Европа и в света едновременно протичат два противоположни процеса: от една страна глобализация в икономическия и социалния живот, и от друга – постоянно нарастващ интерес към миналото, историята и културната идентичност на всяка нация, стремеж към утвърждаване на духовна самобитност, към повишаване на националното самочувствие, т. е. за културна диференциация и дезинтеграция, свързани с феномена „етническо и религиозно възраждане“. Съществува концепция, в която се прави опит да се съвместят двете тенденции в съвременната епоха. В обръщение се въведе специален термин – фрагмегративност, който да

описва едновременното действие на фрагментацията и интеграцията. За мнозина изследователи фрагментацията не е остатък от миналото, който трябва да изчезне с настъпването на глобализацията, защото тя е продукт на самата глобализация. Очевидно като нейно противодействие, на местно равнище, все повече хора започват да усещат необходимостта да се идентифицират с конкретна общност, основана повече на определени ценности, отколкото на практични интереси.

Напоследък критиката на мултикултурализма се превърна в модна политическа тенденция в Европа. През последните няколко години редица европейски лидери признават, че политиката на мултикултурализма не е успяла да интегрира имигрантите. „Европа има огромен проблем години наред с провежданата политика на концептуален мултикултурализъм и културен релативизъм. Ерата на мултикултурализма и културния релативизъм е приключила“, заяви на 24 март 2016 г. българският външен министър Даниел Митов. Дали Европа изобщо е провеждала политика на мултикултурализъм? Девизът на Европейския съюз е „Единство на многообразието“. А в пределна степен мултикултурализъм не означава ли многокултурие? Но нека да видим за какво става дума.

На 17 октомври 2010 г. канцлерът Ангела Меркел заяви, че мултикултурният модел в Германия се е провалил. Говорейки на форум на младежката организация на оглавявания от нея Християн-демократически съюз (ХДС), тя подчерта, че Германия трябва не само да помага на имигрантите, но и да изисква от тях. Те трябва да уважават германските закони и да овладеят немския език (Меркел 2010).

Аналогично се изказа и британския премиер Дейвид Камерън, който призна, че дългогодишните политики на мултикултурализма са провал, и призова към по-добра интеграция на младите мюсюлмани, за да се овладее екстремизма (Камерън 2011).

Мултикултурализмът се провали, заяви Никола Саркози в интервю за един от френските телевизионни канали на 11 февруари 2011 г. (Саркози 2011).

И в Европа, и в България тези изявления се приеха с овации, дори се заговори за провала на модела на етнокултурното съжителство в нашата страна. Ще се опитам да направя анализ на изявленията на тримата европейски лидери, а по-нататък ще се спра и на ситуацията с културното многообразие у нас. Ще направя също опит да отговоря на въпросите дали принципите на западния мултикултурализъм са приложими при

българските условия и има ли връзка между интеграционните процеси, които протичат в нашата страна, и тези в Европа и света?

Почти четирите десетилетия от въвеждането на живот на доктрината за културното многообразие, дават основание на определени изследователи да заключат, че мултикултурализмът, решавайки някои проблеми като осигуряване на хората да свикнат с неизбежното и растящото в днешния свят културно многообразие, **поражда засилване на междуобщностното разделение на обществото и провокира междугрупови конфликти**. Въпреки това, значителните трудности при оценяването на последиците от това явление се проявяват не само по силата на тази двойственост.

Защитниците на мултикултурализма го разглеждат като характеристика на модерното общество, представляващо многообразие от култури, като особен културологически принцип, който се заключава в това, че хора от различен етнос, религия, раса трябва да се научат да съжителстват, като се съхрани тяхната идентичност. Този подход по принцип не среща възражение в средите на сериозните европейски политици. Те се противопоставят на другите страни на мултикултурализма, разглеждайки го през призмата на обществения ред.

Нито един от тримата лидери не постави под съмнение необходимостта от мирно съжителство на различни култури в една държава. Всички те използваха думата „провал“, оценявайки мултикултурализма само като конкретна политическа стратегия. Всъщност, тримата европейски политици говориха за мултикултурната дезинтеграция (Паин 2011).

В речта на Ангела Меркел се съдържа признанието на факта за съвместното съжителство на различни култури в Германия. Тя даде да се разбере, че имигрантите са добре дошли в Германия, като взе специално отношение и към коментарите на германския президент Кристиан Вулф, който каза, че ислямът е „част от Германия“, така както са християнството и юдаизма. Тя отправи критика на вулгарния мултикултурализъм, т. е. на такива политически практики, които водят до сегрегирано съществуване на общностите в държавата. Именно тази изолация – „живеят съвместно, но не си взаимодействат“ германският канцлер определи като „абсолютен крах“ на политиката на мултикултурализма (Меркел 2011). Тук не става дума за днешната политика на А. Меркел, която всъщност не се различава отпреди няколко години.

В словото си на Международната конференция по политиката на сигурността, проведена на 5 февруари 2011 г. в Мюнхен, Дейвид Камерън подчерта, че въпросът за културното многообразие се отнася не толкова до спецификата на различните религиозни култури, представени в съвременна Великобритания, а до липсата в новите британци на единна гражданска, обща британска идентичност. Според резултатите от социологическо проучване, проведено през 2007 г., една трета от британските мюсюлмани смята себе си по-близо до мюсюлманите в другите страни, отколкото до съгражданите си англичани. Тези и други факти дават на Камерън основание за извода, че „липсата в младите хора-имигранти от мюсюлманските страни на други идентичности освен съответната си общностна, ги принуждава да се придържат към извратено тълкуване на исляма и да симпатизират на терористите“. „Ако искаме да се преборим с тази заплаха, трябва да обърнем страницата с грешната политика на миналото. Ние се провалихме в начинанието да изградим визия за общество, към което те (имигрантите) да усещат, че принадлежат“, каза Камерън. Според него през всичките тези години различните култури в страната са били насърчавани да живеят свой отделен живот, различен от общоприетия. С цел преодоляване на културното разделение на обществото и установяване на позитивен плурализъм, Камерън предложи специална либерална гражданска концепция, която той нарече „мускулест либерализъм“. Според тази концепция, интеграцията ще се реализира, ако хората, принадлежащи към различни културни общности, „като се освободят от състояние на потисничество (общностно потисничество), ще намерят обща цел“, например, обща гражданска грижа за своята страна като един-единствен дом (Паин 2011).

Отношението на Саркози към културното многообразие няма културологически, а особен политически характер. Провала на тази стратегия, като другите европейски лидери, той свързва с нарушените принципи на гражданската интеграция. „Разбира се, че трябва да уважаваме различията, но общество, в което общностите съжителстват само рамо до рамо, без да си взаимодействат, не искаме. Ако някой дойде във Франция, то той трябва да приеме и се потопи в една общност, която е национална общност, а ако не иска да приема това, не може да бъде добре дошъл във Франция. Френската национална общност не може да приема промяна в стила на живот, в равенството между мъжа и жената, в свободата на малките момичета да ходят на училище. Бяхме прекалено

загрижени за идентичността на човека, който пристига и недостатъчно за идентичността на държавата, която приема този човек“, допълни той. И напомни, че във Франция още преди два века под нация (национална общност) се разбира гражданско сътрудничество и единна гражданска идентичност (Паин 2011).

Понятието за мултикултурализъм води началото си от 70 – те години на миналия век и е създадено да опише ситуацията на двуезичието в мултикултурното канадско общество, а после да предпише и рецепта за някои хронифицирани проблеми на същото това общество. От 1988 година философията на мултикултурализма е приета за база на канадска държава чрез закон. Основните принципи на тази политика са формулирани по следния начин:

– всички граждани са равни;

– всички граждани ще запазят своята идентичност;

– могат да се гордеят със своите прадеди и да имат чувство за принадлежност;

– гарантиране на сигурност и самоувереност, което прави гражданите по – открити и приемащи различните култури;

– мултикултурализмът поощрява расовата и етническата хармония и пречи на гетоизацията, омразата, дискриминацията и насилието;

– признаване на потенциала на всички граждани, като бъдат поощрявани да се интегрират и да вземат активно участие в социалните, културните, икономическите и политическите дела.

Понятието мултикултурализъм е интелектуално предизвикателство за философи, културолози, педагози, социолози и т. н. Защото в сърцевината на това понятие е заложен фундаменталният проблем, извор на безкрайни спорове между либерализма и комунитаризма, как именно да се гарантира равенството на гражданите – като се гарантират техните индивидуални права (равни пред закона), или като се предоставят специфични групи права на определени общности – обикновено, за да компенсира съществувала в миналото дискриминация. За всяка от тези две най-общо очертани възможности има много доводи „за“ и много доводи „против“. Практиките в отделните общества най-често варират в зависимост от историческите, културните и геополитическите специфики на всяко едно от тях. Мултикултурализъм означава, наред с всичко останало, съжителство в едно политическо общество на множество достатъчно големи културни групи, които желаят и по принцип могат да

поддържат своята различна идентичност. Мултикултурализмът няма да изчезне (Раз 2003: 162). Съвместното съжителство обаче все още не означава взаимодействие между ценностните системи на съответните култури. Те задължително трябва да бъдат опознавани, за да бъдат възприемани.

Според Едвард Можейко в епохата на глобализацията, мултикултурализмът обединява четири важни аспекта на човешкото съществуване:

– първо, той е преди всичко голяма школа за толерантност;

– второ, представлява усилие, целящо разбирането на другия, осъзнаването на нашата взаимна зависимост, което води до проникване на културите и в най-отдалечените точки на земното кълбо;

– трето, спомага за проникването на човешкото творчество, разбирано в най-широк смисъл, в различни области на живота;

– четвърто, отваря се пътят към осъществяването на материална независимост, към достоен живот, тъй като в самите основи на мултикултурализма е заложен принципът на равнопоставеността“ (Можейко 2001).

Новото безразличие към различието се приема теоретически като признаване на „културния плурализъм“: политика, формирана и поддържана от теорията за „мултикултурализма“. Според Зигмунт Бауман „това, което се губи от погледа в този случай е, че изискването е беззъба покана, ако не се подкрепя от практиката на преразпределение, и че общностното утвърждаване на културната специфика носи много малко утешение за тези, които са оставени на „избора, предварително подготвян за тях като учтивост в нарастващото разпределение на ресурсите“.

Ален Турен предлага „мултикултурализма“ като постулат за уважение на културния избор сред множеството предложения в културата да бъде отделен от нещо, съвсем различно от него (ако не явно, то поне по своите резултати): нещо, което е по-добре да наречем „мултикомунитаризъм“, подчертава той. Първото изисква уважение към правото на индивидите да избират своя начин на живот и своята принадлежност; второто допуска, обратно, че принадлежността на индивида е открит и същевременно закрит въпрос, поради факта на общностната принадлежност, която пък е по– добре да бъде оставена отворена за преговори. Объркването на двете нишки в културалисткото кредо обаче е общо-

разпространено, както и подвеждащо, и политически вредно“ (Бауман 2003: 130).

Преди няколко години у нас се появи изследване на Чарлс Тейлър „Мултикултурализъм. Политики на признаване“, придружено с интерпретации на такива представители на съвременната философия и хуманитаристика като Ами Гутман, А. Антъни Апия, Юрген Хабермас, Стивън К. Рокфелер, Майкъл Уолзър и Сюзан Улф.

Проблемите, свързани с колективни идентичности, идеал за индивидуална автентичност, отчуждение, взаимното уважение към правата на всеки, културното оцеляване, признаване или поставяне в неизгодно положение на цели групи в обществото, са изключително актуални за всички държави. Цялостният анализ на „Мултикултурализъм. Политики на признаване“ навежда на мисълта за необходимостта от въвеждане на нов учебен предмет в основните образователни структури: „Култура. Идеи. Ценности“, в който да се застъпват образци и идеи от основните култури в света. Тук навярно ще има място както за есенциалистите (интелектуален фундаментализъм), така и за най-смелите иновационни решения. Специално внимание той отделя на генетичната връзка между признаване и идентичност. Разкривайки връзката между признаването и такива универсални термини като чест и достойнство, Тейлър прави опит да формулира вътрешно противоречивия характер на третираните от него явления. Но става ясно, че политиката на признаване трябва да бъде предхождана от вътрешното признаване, т. е. формирането на самосъзнание за самоличност като израз на осъзната идентичност. На тази основа постепенно се развива и амбицията да се дава външен израз на това вътрешно признаване, с оглед другите също да се отнасят с уважение към вече оформилото се самосъзнание. Нашата идентичност е отчасти оформена от признаването или неговата липса, често пъти от превратното признаване от страна на другите, и така човек или група от хора могат да претърпят истинско увреждане, истинска деформация, ако заобикалящите ги хора или обществото им връщат като огледален образ една ограничена или уронваща достойнството или достойна за презрение представа за самите тях. Непризнаването или превратното признаване може да причини вреда, може да бъде форма на потискане, затваряйки някого в затруднен, деформиран начин на съществуване“. Превратното признаване показва не просто липса на подобаващо уважение. То може да причини мъчителна болка,

обременявайки своите жертви с осакатяваща самоненавист. Справедливото признаване не е просто акт на вежливост, който ние дължим на хората. То е „насъщна човешка потребност“ (Тейлър 1999: 41-42).

На тази основа Ч. Тейлър стига до заключението за двете равнища на признаването: в интимната сфера, където ние разбираме формирането на идентичност и на собственото „Аз“ като ставащо в продължаващ диалог и битка със значимите други, и след това, в публичната сфера, където политиката на равно признаване започва да играе все по-голяма и по-голяма роля. Авторът изследва подробно връзката между тези две равнища и разкрива не само тяхната генетична зависимост, но и взаимното им въздействие.

Политика на равното достойнство

Тя се основава на идеята, че всички хора еднакво заслужават уважение. Чарлс Тейлър надценява някои факти относно появата на идеята за равното достойнство и особено, когато я приписва изцяло на западната демокрация. Налага се, следователно да се отбележи, че като идея и в още по-голяма дълбочина – в нравствената сфера на много народи, в т. ч. и на народите от Източна Европа, включително и нашата история и национална традиция, тази идея заема изключително важно място. Има дори цели периоди, когато тази идея се превръща в политика на държавата като цяло и определя специфичните особености на националната психология.

Специално внимание заслужава тезата на Чарлс Тейлър за исторически конкретния характер на политиката на равното достойнство при всяка специфична социокултурна ситуация, например в отделните страни и региони. Той не изключва вероятността политиката на равното уважение да бъде обект на критика, че хомогенизира различието. Това обвинение, според него, е провокирано от претенцията на „слепия за различието“ либерализъм, който лансира идеята, че е възможна неутрална основа, на която хора от всякакви култури могат да се срещнат и да съществуват заедно. Тук авторът не е съвсем ясен в своите предпочитания. Защото, от една страна, изразява своето неодобрение спрямо либералната версия за търсене на неутрална основа, за да съжителстват различните култури безконфликтно, и от друга страна – подозира в неизживяна колониална рефлексия идеята за това: различието на културите в рамките на една държава, да речем, да се стреми към синтез –

единство на многообразието, върху основата на традиционната за тази страна култура. В тази връзка авторът пропуска още едно явление, което може да засили противоречивия характер на политиката на признаване. Става дума за външната намеса, мотивирана от неизживян ирендентизъм, която по изкуствен път се опитва да „възбужда“ желание за собствена идентичност сред определени малцинствени общности в съседни държави, като ги тласка към търсене на своята идентичност в образците на културата, принадлежаща на тази чужда държава, която ги покровителства. Това е много характерно в редица страни не само в Източна Европа и Балканите, но и в други краища на света. На това обстоятелство авторът не се спира.

В своето изследване Тейлър отделя важно място на една обективна реалност, която днес определя логиката на културното развитие в различните страни и отчасти има връзка с политиката на ирендентизъм. И тя се изразява във факта, че всички общества стават все повече мултикултурални и едновременно с това – все по-пропускливи. Същността на това явление (пропускливост) според него означава, че обществата са по-отворени за многонационална миграция; повечето от техните членове живеят като диаспора, чийто център е другаде. При такива условия има известно затруднение да се отговори просто: „Ето така стоят нещата тук“. Но в този случай се появява необходимостта „да се справим с тяхното усещане за маргинализация., без да правим компромис с нашите политически принципи“ (Тейлър 1999: 77). Това поражда въпроса за признаване на „равната ценност“ на всяка от културите. Оттук произтича опасността в границите на това признаване да попадат и културни традиции, които поощряват смъртта, самоубийството, героизират насилието за налагане на една или друга религия и агресивни културни образци над останалите хора, с които съжителстват техните носители в границите на друга държава. Така Тейлър стига да заключението, че „искането за признаване днес е експлицитно“, поради това, че благодарение на тази идея превратното признаване днес се е видоизменило в категорията вреда, която може да бъде трезво пресметната заедно с вече известните вреди.

Като важно условие за прилагане на политиката на признаване авторът посочва например европейците да се откажат от своя евроцентризъм, който кара много европейци да смятат, че единствено достойната култура е родената от европейските народи. На тази основа се подце-

нява приносът на народите от другите континенти за развитието на световната култура. В рамките на отделна държава може да се проявява подценяване на приноса на малките (етнически, религиозни, етнографски и др.) общности за формиране на националната култура. Тейлър подчертава, че отказът от презумпцията всички култури да участват във формирането на една обща (национална, религиозна, континентална, планетарна) култура трябва да се разглежда като предразсъдък или недоброжелателност. Този отказ, подчертава авторът, би могъл дори да е равносилен на отричането на равния статус. В същото време Тейлър прави изключително важната уговорка: „Настояването би могло да бъде: „Включете тези, защото са наши, макар и да са непълноценни“. Той е категоричен, че „Това не е начинът, по който се изразяват хората, отправящи искането“. И предупреждава, че „има нещо дълбоко погрешно във формулирането на такъв начин искане. Има смисъл да се настоява на правото да пристъпваме към изследване на някои култури с презумпцията за тяхната ценност“ (Тейлър 1999: 83). Важна е още една негова уговорка: „безапелационното настояване за благосклонни преценки за ценност е парадоксално – може би някой ще каже трагично-хомогенизиращо...Искането за равно признаване в тази си форма е неприемливо“. Но това, от друга страна, не е основание за противопоставяне на идеята за мултикултурализъм.

Чарлз Тейлър предлага една приемлива формула: изхождайки от презумпцията за равнопоставеността (равната ценност, равното достойнство) на всички култури, да прилагаме политиката на признаване на онези творения от тях, които притежават качества, отговарящи на общоприетите естетически и нравствени стандарти в рамките на определена обща традиционна култура, готова да отреди място на всяко различие, създавайки по този начин желания синтез.

В живота сме свидетели на проява на ненавист, произтичаща от сблъсъка на културните различия, които нерядко довеждат до актове на насилие и ненавист. Американският политолог от полски произход Збигнев Бжежински заявява, че „терористичните актове срещу Америка произтичат в известна степен от културни и религиозни различия“ (Можейко 2000). Според него тези различия трябва да бъдат отчетени и смекчавани в границите на възможното. Затова трябва да положим още повече усилия за опознаването на тези различия, за да намалим техния антагонизъм и разрушителна стихия.

Взаимното опознаване

На нас редовно ни се налага да общуваме с определени култури. Това ни задължава да ги опознаем. Може да не споделяме техните ценности, но поне можем интелектуално да осъзнаем каква е разликата между техните ценности и нашите. През 19 век националните държави обединяват езика на своето население, като привилегироват обявения за национален език и дискриминират регионални езици и езици на малцинства, казва Урс Алтермат в своето Академично слово „Национална идентичност, гражданство и език“. Това се обяснява по следния начин: „модерното общество на разделения труд изисква да има един общ език, държавата хомогенизира културата и формира на своята територия един единствен език, който всички жители трябва да владеят, ако искат да се ползват от икономическите предимства и политически привилегии в новата национална държава“. В доклада са дадени примери за изключения в Европа по отношение на развитието на взаимоотношението език и нация. Например в белгийската конституция от 1831 г. не са назовани официални езици в страната; френският обаче е определен за официалния език на администрацията, на съда, на армията и на преподаването в училище. От 1898 г. законите на белгийската държава се пишат официално на френски и фламандски. Днес езици на страната Белгия са френски, фламандски и немски. Специално внимание е отделено на „Моделът Швейцария“. Класическата антитеза на принципа за език на нацията от 19 век насам е Швейцария. Тя отдавна не отговаря на езиково националната схема, тъй като още през 1798 г., а след това отново при образуването ѝ като модерна държава през 1848 г. признава три официални езика на страната: немски, френски и италиански. През 1938 г. четвърти такъв език става ретороманският. От решаващо значение е „официално признатият принцип на многоезичност“. Федералната държава предоставя културната политика, а с това и езиковата, на 26 – те кантона. Затова конфликти в областта на културата и езика губят остротата си на по– ниско ниво. Швейцарският пример доказва, че индустриализацията и урбанизацията не трябва да водят до културни и етнически конфликти (Алтермат 2003). Естествено тази формула не може да бъде прилагана в много държави, освен в посочените от Алтермат. Според Джордж Шопфлин политиката на мултиетничност е труден жанр. Обаче съществуват случаи на успешно разрешаване на проблема. Той привежда примера с Щвейцария, независимо че нейното

решение трудно може да бъде приложено другаде, най-малкото защото нито една страна не би била готова за степента и размерите на делегиране на власт, на която то се основава.

Изкушенията на мултикултурализма – „асиметричният федерализъм“

За обществата с няколко географски концентрирани етнически или езикови групи Докладът за развитието на човека за 2004 г. препоръчва „асиметричния федерализъм“ като начин за успешно управление на мултикултурното общество. В една такава система, правомощията предоставени на отделните поединици, са различни. Едни от регионите имат различни области на автономност спрямо другите. Почти всяка една голяма демократична държава, нехомогенна в етническо или езиково отношение, практикува една или друга форма на асиметричен федерализъм. Новият федерализъм – многообразието има ключово значение за изграждането на стабилни мултикултурни държави (Доклад...2004). Федерализмът дава пространство за многообразие, предлагайки конституционно гарантиран баланс между споделено управление и самоуправление. Той предполага поне две нива на управление – централни власти и съставляващите ги регионални органи. Тези съставни органи имат автономност и правомощия по конституционно определени въпроси, като също така имат правото да участват в разработването на политиките на централното правителство. При асиметричния федерализъм, според Доклада, различните групи в многоетническите държави могат да живеят заедно в условията на стабилност и взаимно уважение.

Утвърждаването на мултикултурализма като ценност в съзнанието на индивида, преобразуването на изискваното като дължимо отвън във вътрешно убеждение е невъзможно без адекватна възпитателна дейност в тази насока. Тя трябва да бъде реализирана пряко в образователната сфера – от детската градина до университета включително, в т. ч. включването на тази проблематика в подготовката на всички, които получават педагогическа правоспособност, за да могат бъдещите учители да са подготвени за работа в мултикултурна среда и самите те да работят по посока на интеркултурното възпитание в училищна среда. През последните години в България са разработени и прилагани няколко програми за целите на мултикултурното и интеркултурното образование, и то

на едно много добро ниво. Министерството на образованието и науката също на макониво насочва образователната политика по посока утвърждаване на принципите на толерантността в образователната сфера. Необходимо е обаче „да се засили работата на микониво, която в редица случаи изисква умело съчетаване на възпитателни подходи, методи и средства за един по– продължителен период от време“ (Чавдарова 2004).

Налице са два вида критики на мултикултурализма. Консервативната критика (журналистите често я назовават като „културен империализъм“ или „новият расизъм“) идва от необходимостта да се замени мултикултурализма с монокултурализъм и настоява за законови привилегии за доминиращите културни групи (религиозни и етнически). Апологетите на тази позиция (неонацистите в Германия; активистите на крайно дясната „Английска лига за отбрана“ във Великобритания или партията на Льо Пен във Франция) оцениха рязко отрицателно изявленията на лидерите на страните им, като ги определиха като „беззъби“, „ненужна пиар кампания“, „заблуда на обществото“ (Паин 2011).

Позициите на Меркел, Камерън и Саркози са по-близо до либералната критика на културното многообразие, според която съхраняването на културната идентичност е безусловно право на всички граждани. Но често запазването на идентичността ни най-малко е доброволно; тя е подложена на натиск от определени общности, което влиза в крещящо противоречие с правата на другите, с принципите на равнопоставеността и гражданската същност на съвременното общество.

Либералната критика привежда следните аргументи:

Първо, „тази политика осигурява държавна подкрепа не толкова на културите, отколкото на общностите и групите, които необосновано присвояват правото да представляват интересите на всички етнически групи или религии“.

Второ, „държавната подкрепа на общността насърчава развитието на общностната идентичност, като потиска личностната. Такава политика укрепва безпределната власт на общността, групата над индивида, като го лишава от възможността да избира“.

Трето, „мултикултурализмът изкуствено съхранява традиционно-общностните отношения, препятства индивидуалната интеграция на представителите на различните култури в гражданското общество. В доста страни в Европа и САЩ има много случаи, когато хора, загубили

своята етническа или религиозна идентичност, са били принудени да се върнат към нея само защото правителството не подкрепя културата, а общностите (техните училища, клубове, театри, спортни организации и др.). Например в Русия нарастването на броя на малцинствените групи се дължи на факта, че представители на други култури, особено на руската, определят своята принадлежност към малцинствените общности (само по документи, разбира се) с надеждата за получаване на социални привилегии.

Четвърто, „главният недостатък на мултикултурализма е, че той провокира разделение, създаване на изкуствени граници между общностите, които формират своего рода гета на доброволни начала“ (Паин 2011).

В много страни в света възникнаха затворените моноетнически, монорелигиозни или монорасови квартали и учебни заведения. В студентските столови се появи стол „само за черни“. Появяват се „азиатски“ общежития или дискотеки за „цветни“, входът за които практически е забранен за „белите“. През 2002 година имамът на малкия френски град Рубо забранил посещението в него на Мартин Обри, видно политическо лице, кмет на град Лил, бивш министър на труда, по-късно лидер на Социалистическата партия и кандидат за президент на Франция. Имама определил града като „мюсюлманска територия“, забранена за посещение от жени-християнки. Това е пример на често срещана и парадоксална ситуация – мултикултурализмът на национално равнище се превръща в жестока сегрегация на местно ниво (Паин 2011).

Подобни трансформации се наблюдават и с други ценности, които през 70-те години на XX век бяха в основата на мултикултурализма. Тази политика, според замисъла на нейните архитекти, беше призвана да защищава хуманизма, свободата на културното изразяване и демокрацията. Оказа се, че появата на затворените селища и квартали води до възникването в тях на алтернативни управленски институции, които водят до блокиране дейността на избраните местни и национални органи на властта. В такива условия практически е невъзможно да се защитят правата на човека. Примерно, млади туркини или пакистанки, омъжени за жители на турски квартал в Берлин или пакистански в Лондон, се оказват по-малко свободни и сигурни, отколкото в родината си, където от прекаления произвол на съпруга, свекъра или свекървата могат да бъдат защитени от родните си. В европейските градове тези млади жени не са защитени нито от родните, нито от закона. Карика-

турният мултикултурализъм, който разяжда ценностите на хуманизма, способства за възраждането на архаични черти на традиционната култура, които имигрантът вече е бил забравил в родината си (Паин 2011).

Известно е, че в някои ислямски страни жени стават не само депутати, съдии, министри, но и глави на правителства (Тансу Чиллер в Турция, Беназир Бхуто в Пакистан). А в ислямските квартали на западноевропейските градове турските, арабските или пакистанските жени могат да бъдат убити за неподчинение на съпруга си, за подозрение в изневяра, за неносене на забрадка. Вярно е, че в Германия туркиня Айгюл Озкан стана министър на държавното управление на Долна Саксония (април 2010 г.). Тя е от малкото имигранти, които успяват да се измъкнат от местната общност и се интегрират индивидуално в германското гражданско общество.

В ислямските квартали на Берлин, Лондон или Париж са нищожни възможностите и шансовете на младите хора за социализация и адаптация в сравнение с връстниците си, които живеят извън доброволните гета. Поради тази причина те не са конкурентоспособни на пазара на труда.

Има все повече доказателства, че мултикултурализмът се появи само като исторически епизод, като краткосрочна проява на „обратната вълна“, която завършва цикъла на индустриалната модернизация. Тази вълна е предизвикана от външни за културата импулси, чиито сили отслабват (Паин 2011).

Мултикултурализъм и интегрираща идентичност

Проблемите, свързани с мултикултурната дезинтеграция, биха могли да бъдат решени чрез формирането на интегрираща идентичност. Понятие, което за първи път се въвежда в научно обръщение и дефинира; то би могло да доведе до интензификация и утвърждаване на процеса на културната интеграция като действаща публична политика.

Интензификацията на процеса на културната интеграция би могло да се основава на интегриращата идентичност, на идеята, че всички ние имаме интерес от взаимно съжителство, че това, което ни свързва, е по-голямо от онова, което ни разделя и ако достатъчно хора повярват в правилността на това твърдение и действат според него, то може да не бъдат решени всички въпроси, но би могло да се постигне нещо значимо в тази област, т. е. да намерим един общ набор от ценности, които ни

свързват и въпреки разликите помежду ни можем да живеем в условията на добросъседство, разбирателство и толерантност.

Основният проблем във философските дискусии е доколко чувството за принадлежност към една или друга общност е иманентно, присъщо на отделния ѝ член и доколко то се създава. Винаги е налице някаква социална, биологична или културна основа, която позволява човек да се идентифицира като представител на различни общности и на обществото като цяло. „Тази основа обаче може да се разраства, „толерира“ или потиска чрез различни социални и културни практики. Така се оказва, че идентичността подлежи на трансформации в определени граници, но при тяхното доближаване или преминаване възниква спонтанна психологическа съпротива и противопоставяне, евентуално солидаризиране с други, подложени на същият тип натиск общности“ (Пенчев 2007: 20).

Изграждането на идентичността в условията на гражданското общество се базира на определени исторически и съвременни дадености. В съвременното бързопроменящо се общество все по-голяма актуалност придобива въпросът кои сме ние и има ли нещо инвариантно, около което се организира собствената ни идентичност. В тази ситуация личността е тази, която търпи най-много въздействия. Такова е и въздействието и върху личностната идентичност. Идентичността е източникът на значение и опит за хората. „Под идентичност, така както се отнася до социалните актьори, разбирам процес на конструиране на значение на базата на някакъв културен атрибут или сроден набор от културни атрибути, който (които) получава(т) приоритет над другите източници на значения. За даден индивид или за колективния актьор е възможно да съществуват множество идентичности. Въпреки това подобен плурализъм е източник на стрес и противоречие, както в репрезентациите на Аз-а, така и в социалното действие“ (Кастелс 2006:19). Цитираният автор прави разграничение между идентичност и социална роля. Идентичността е по-фундаменталното понятие, което е своеобразна личностна интериоризация на системата от условия, в които съществува дадена личност. Това е процес, чрез който личността изгражда, конструира системата от значения и принадлежности чрез процес на индивидуализация. Идентичностите могат да възникнат и от доминиращите институции, но те стават такива само, когато и ако актьорите ги приемат съзнателно и доброволно, изграждайки значението им около това приемане

(Кастелс 2006: 19). За подобен процес говори и Томас Фридман в своето изследване „Светът е плосък“. Той не прави разграничение между персонална идентичност и социални роли и въвежда понятието множествена идентичност, за да обозначи сложното преплитане на различните отношения, в които се налага да влиза индивидът в обществото (Фридман 2006: 288-292). Във всяка от тях той проявява различна проекция на своето „Аз“ – на консуматора, на служителя, на гражданина, на данъкоплатеца, на акционера и т. н. Нерядко тези различни проекции или роли влизат в конфликт помежду си или се комбинират по причудлив начин, формирайки разнообразие от уникални идентичност, които са били невъзможни на по-ранните етапи на човешката история. „Това е реален социален феномен, който до голяма степен е възможен и благодарение на технологичните нововъведения, белязали последните десетилетия на XX век и началото на XXI век. Макар периметърът на личния избор да е несъмнено по-широк, отколкото на предишните исторически етапи, това не означава, че човекът в ерата на Интернет разполага с пълната свобода на избора какъв да бъде. Често той несъзнателно и незабележимо се моделира в определен тип мислене и поведение или му се внушават дадени възгледи (Градинаров 2008:150). Но при конструирането на идентичността роля имат не само комуникационните елементи, но и социално-битовите, начинът на живот, средата, трудовата дейност и т. н.

Част от проблема за идентичността е това как всеки да може в рамките на националната държава, в която живее, да запази етнокултурната си идентичност и се интегрира в обществото. Процеси на културна интеграция протичат както в България, така и в страните от Западна Европа, в които обаче става въпрос преди всичко за имигрантите, които идват там от много африкански и азиатски страни, и техните потомци. В бившите социалистически страни проблемите са различни. Петър-Емил Митев посочва феномена преобърнат статус. В страни, които се разпаднаха, представителите на мнозинството станаха малцинства (руснаците в Балтика, Молдова, Украйна; чехите в Словакия; словенците в Чехия; сърбите в Босна, Хърватска, Косово). Тук проблемът за малцинствата се вписва в съвършено друг контекст: не става дума за мултикултурално развитие на утвърдени държави чрез интеграция на нови малцинства, а за изграждане на нови държави с участието на различни етнически общности. Към това се прибавя и още един аспект: динамичен статус. Става дума за държавни образувания, които все още не са

утвърдили своята идентичност. Формират се нови етноси, коват се нови езици (Митев 2006: 8). В този смисъл основната насока, в която трябва да се търси решение на проблемите на етническите малцинства у нас, е различна в Западна Европа и бившите социалистически страни. В първия случай става дума за специални мерки по социалната защита на имигрантите и тяхната интеграция, мерки против дискриминацията и расизма. Във втория случай става дума за основни задачи по изграждането на стабилно гражданско общество и ефективна политическа демокрация и интеграция на малцинствата в обществото. В нашия (българския) случай, става дума за граждани на България, които са онтологическа даденост, свързани са генетично и културно с българската национална територия и нямат друго битие освен съдбата на българската нация.

Затова трябва да се изработи научнообоснована национална политика, защото когато се води неправилна културна политика спрямо тях, те се затварят, капсулират, самосегрегират и евентуално се организират за съпротива. Известно е, че колкото повече етническите общности чувстват, че тяхната култура е уважавана и се създават условия за нейното съхраняване, развитие и популяризиране, колкото по-малко чувстват, че са дискриминирани и заплашвани, толкова по-склонни са да се интегрират в националната култура, както и в обществото като цяло. Толкова по силно възприемат държавата, в която живеят като своя собствена родина. „Сигурността е необходимото условия за диалог между културите. Без нея няма голям шанс културите да се отворят една към друга и да се ангажират в разговор, който може да ги обогати и да увеличи общочовешкия елемент в съвместяването им“ (Бауман 2003: 171). Но трябва да се отбележи, че грижата за интеграция на етническите общности трябва да бъде и тяхна грижа. Ефективността на този процес „зависи от желанието и активното участие на личността в интеркултурна комуникативна среда; готовността за включване в общи дейности с представители на други култури и формиране на позитивно отношение към различието и различните“ (Божилова 2005: 145). Според Жан-Пол Сартр човек по-напред съществува, случва се, явява се в света и се определя (Сартр 1997: 30). Това означава, че когато хората се вглеждат в себе си, те изживяват „нищото“, но трябва да запълнят това нищо с нещо. Тогава хората са абсолютно свободни да избират и те трябва да направят своя избор, защото всеки свободен човек трябва да изживее живота

си по някакъв начин. В условията на демократичното общество, човек е свободен да избере собствената си съдба. Веднъж избрали за своя родина България, етническите общности като цяло и отделни техни представители, трябва да формират в себе интегрираща идентичност като се стремят да се интегрират в българското общество.

Не е достатъчно да се говори само за етнокултурна и национална идентичност. По принцип в науката се говори за множество идентичности. Би могло да се твърди, че това е въпрос на личен избор. Идентичността е развиващо се понятие. Не си поставям за цел да типологизирам идентичностите или да ги подреждам в някаква йерархия, т. е. едни да се приемат като по-значими от други. Предлагам понятието интегрираща идентичност, което може да бъде всяка една идентичност, отразяваща настъпилите качествени промени на статуквото на индивида в обществото. Под това понятие разбирам стремежа на всеки човек да се интегрира в общността си, в нацията и в наднационалните структури и едновременно с това създаването на обществено благоприятна среда, която да подхранва и развива този стремеж. Тази интегрираща идентичност се отнася за всеки член на обществото, а не само до малцинствата, тъй като съдържа в себе си и разбирането за взаимното разбирателство и безконфликтното съжителство и взаимодействие между членовете на обществото, които са с различна етнокултурна идентичност. Това е един двустранен процес, при който участниците в него взаимно да се приемат и признават, да приемат като свои основните ценности на нацията, както и обществото да създава условия за пълноценна реализация на всеки един член на обществото.

По-конкретно за България признак за формирана интегрираща идентичност би могло да бъде възприемането от всички членове на обществото на основни ценности, сред които са:

– Всички граждани на България я признават за своя родина, допринасят за укрепването на националното съзнание, съхраняват и предават на поколенията българската духовна идентичност, като етническото самосъзнание остава личен въпрос на отделната личност.

– България е еднонационална държава с мултиетническа структура;

– Устойчива вътрешна консолидация на нацията при зачитане правото на етническо самоопределение на всеки гражданин;

– Всички граждани на България владеят българския език до степен да участват равноправно и равностойно в живота на нацията, не се

стремят към чужда национална идентичност, развиват и утвърждават своята етнокултурна и религиозна идентичност;

От гледна точка на теориите за идентичността тези елементи клонят към есенциализма. Защото без наличието им не може да се говори за формирана интегрираща идентичност.

– Държавата следва да осигури преди всичко функциониращи механизми, които да създадат увереност, че всеки един отделен гражданин може да упражнява гражданските, политическите и културните си права, да се ползва от публичните блага и да участва в управлението на обществените процеси посредством избрани от него политически представители;

– Интегриращата идентичност е мнение, желание, начин на живот, ценностна ориентация; необходимо условие за свободна конкуренция на различни идеи, ценности, личности и независимост на духа от всички форми на предразсъдъци, стереотипи и насилие; формула на съвместния живот; приемането на другия, способността да се изслушва чуждото мнение.

Тези елементи водят към конструктивисткото разбиране на идентичността. Защото те не са дадени веднъж завинаги, а търпят развитие, съобразно конкретната ситуация.

Необходимо е да се отбележи, че формирането на интегрираща идентичност е сложен, динамичен и продължителен процес, протичащ от семейството до парламента. Той търпи трансформации. В много голяма степен зависи от степента на желание за интеграция, както и от обществените нагласи за приемане на интегриращите се. Защото не можеш да отидеш там, където не те приемат. Фундаментът на нейното конструиране е постоянното търсене на равновесие между защитата на етнокултурната идентичност на малцинствата и времето на узряване на обществото за тяхното признаване. В този смисъл процесът на културната интеграция ще се интензифицира и чрез формиране на интегрираща идентичност. Чувството за собствено достойнство на представителите на етническите общности е свързано със самосъзнанието им като принадлежащи към определена култура. Самата държава трябва да зачита това тяхно достойнство, по този начин тя уважава тяхната култура, религия и т. н. „В определени граници хората могат да се адаптират и да придобиват умения, необходими за живот в друга култура. В едно мултикултурно общество е важно да се даде възможност на хората за

това. Демократичното общество изисква от всички групи да предоставят на своите членове адекватни възможности да изразят себе си и да участват в икономическия живот на страната, както и да култивират отношение и умения за ефективно участие в политическата култура на държавата (Раз 2004: 165-166). А държавата да създава условия за нормално съжителство на общности, които са толерантни и демократични. Защото националното единство не изисква налагането на един единствен тип идентичност или отхвърлянето на разнообразието. „Политиките, които отговарят на нуждите на различните групи, са стимул да се изгражда чувство за единство и многообразие – чувство за колективното „ние", което дава на гражданите институционалното и политическо пространство да се идентифицират едновременно със своята страна и със своите културни идентичности, да изграждат своята увереност в общите институции и да участват и подкрепят демократичните политики (Доклад о развитии человека...2004).

Интегриращата идентичност е процес на наслагване на идентичности в най-широкия смисъл на това понятие, при което всеки член на обществото би могъл да ги формира в себе си, т. е. тя е съчетаване на етнокултурната с националната идентичност, както и със съзнанието за европейска идентичност.

Основание за търсене на интегрираща идентичност е вярата в универсалния характер на човешката същност, изграден върху принципите на равенството на всички човешки същества и на свободата в развитието на човека. Интегриращата идентичност би спомогнала за преодоляването на наслоените през годините предразсъдъци. Хората не се раждат с тях, нито наследяват дискриминационната форма на поведение спрямо другите. Те се придобиват. Голяма роля за това имат семейството, образованието и средствата за масова информация. Произходът им се определя в начина, по който младите хора се възпитават и образоват.

Известно е, че инерцията, свързана с разбирането на нацията като етнокултурна (етноцентрична, кръвнородствена, племенна (конфесионална) форма, ни е причинила и продължава да ни причинява много грешки и несполуки в процеса на националната ни консолидация.

И тук е основна ролята на философията на интеграцията в национален, балкански и европейски аспект. Нужно е да се формира у всеки гражданин на България разбирането, че за да се изгради толерантно общество, е необходимо да се утвърди нова духовност. По-нататъшното

демократизиране на нашето общество е неразривно свързано с хуманизацията на обществените отношения, с утвърждаване на по-богати, освободени от предразсъдъци и догми форми на общуване. Те би следвало да обхванат всички групи и слоеве от населението на страната, които независимо от различията в етническото си съзнание, вероизповедание и различна степен на културно-битово развитие в своето единство съставят съвременната българска нация. По този начин се създават необходимите условия за тяхното естествено и доброволно интегриране към националните ценности и добродетели, без това да означава премахване на многообразието от етнически, религиозни и културно-битови специфики.

Ефективното общуване между представители на различните културни групи в обществото, насочено към определяне на ценностни нагласи и отношения, е един от водещите механизми за формиране на интегрираща идентичност. Етническите общности, чиито представители са родени и живеят в България са етнокултурна общност с амбивалентна идентичност От самото си раждане, детето с етнически малцинствен произход се намира в състояние на другост: то е изправено в условията на двойни културни стандарти, различни начини на живот, поддържани в собствената общност и в голямото общество. И колкото по-драстично те се разминават, толкова това състояние на първична, в някакъв смисъл – вродена амбивалентност на идентичността ще е по-изразено и ще придобива формата на вътрешен конфликт.

Би могло да се заключи, че равноправното и равнопоставеното участие на етническите общности в цялостния обществено-политически, социален и културен живот пълноценно може да се реализира в условията на гражданското общество като фундамент на демокрацията и правата на човека.

Използвана литература

1. Бауман З. Общността. Търсене на безопасност в несигурния свят. С., 2003.

2. Божилова В. Педагогически условия за социокултурна интеграция на деца с различна културна принадлежност. В:- Културните права в европейска перспектива, Годишник на ЮЗУ „Н. Рилски“, Факултет по изкуствата, том III, Благоевград. 2005.

3. Доклад о развитии человека, 2004.

4. Камерън. Мултикултурализмът се провали. **http://novinar, bg/news**. 2011/02/05.

5. Макариев, Пл. Публична политика и културни различия: теоретични модели. В: От етничност към миграция, С., 2004.

6. Меркел, А. Мултикултурният модел в Германия се провали изцяло. **http://www.Mediapool** /2010.

7. Митев, П-Е. Българският етнически модел – проблематизирано постижение в обединяваща се Европа. В- Етническо многообразие и обединяваща се Европа. С., Фондация „Солидарно общество“, Фондация „Жан Жорес, 2005.

8. Можейко 2001: Можейко, Е. Мултикултурализъм и постмодернизъм. В: Литературен форум, бр.36/477/, 06.11 – 12.11.2001.

9. Паин, Е. Закат вулгарного мультикультурализма как возраждение культуры модерна. В: – http//www. globalaffairs. ru, 2011.

10. Раз, Дж. Мултикултурализъм. В:-Критика и хуманизъм, кн.16, бр. 2/2003.

11. Тахир, М. Към интегрираща идентичност. С., 2011.

12. Шнапер, Д. Общността на гражданите върху модерната идея за нация. С., 2001.

13. Renan, E. (1882) Qu`est ce qu`une nation? (Лекция).

Мюмюн Тахир е магистър по литература и културология. Доктор по философия. Занимава се с проблемите на идентичността и с теоретични и приложни изследвания в областта на културната интеграция, културната антропология и културния мениджмънт. Носител на Годишна литературна награда на Съюза на българските писатели за 2002 г.

Коментари (12)

- 12-04-2016|**Антон Гицов**

Многословие, многословие до умора. След провала на мултикултурализма в Европа, в в високоразвити страни със столетна демокрация като Великобритания, Франция, Германия, Швеция, Дания и други г-н Мюмюн прави по незнайни причини усърден опит да съживи тази отречена доктрина, че и да я предложи като модел в България. „Мултикултурализъм- казва той- означава, наред с всичко останало, съжителство в едно политическо общество на множество достатъчно големи културни групи, които желаят и по принцип могат да поддържат своята различна идентичност“.

Живял съм 9 години в Америка, едно от малкото високоразвити демократични страни, в която мултикултурализмът не намери почва за развитие. Етнически културни групи в САЩ, колкото искаш- но всеки един гражданин от тези групи нарича и възприема себе си преди всичко като американец. И по език, и като култура, и като отношение към страната, която е за него е една и единствена родина. Не случайно Америка е наричана „melting pot“- „топилня“ която претапя някога заселилите си и новодошлите в една сплав, която определя същината на американеца като такъв. Не, че американецът е забравил корените си- той с интерес посещава страната, откъдето са се преселили прадедите му, и веднъж в годината с удоволствие участва в етнически парад- ирландски, полски, унгарски и толкоз и дотук.

В България по подобен начин са се интегрирали българските евреи и арменци, но за съжаление не напълно и недостатъчно немалко българските турци и българските роми. Какво значи признанието на Лютви Местан, ако е истина, че майка му, родена в България не се е научила да говори български език- като се има предвид, че прародителите се живели столетия в България?

В мултикултурното общество, казва Мюмюн, трябва да има уважение на индивидите да избират своят начин на живот и принадлежност да им се дава правото да утвърждават своята „етнокултурна идентичност“. Но той не пояснява какво значи това „свой начин на живот“ и „принадлежност“ и какво в същност е това „етнонокуртулна идентичност“. Да вземем например ромите. Те наистина имат свои етнокултурни особености, но някои от тях не са за уважение и следва с техни и на обществото усилия

постъпенно да бъдат изкоренени. Не може да уважаваме забременяването и венчаването на ромски момичета в още детска възраст, нито купуването и продаването на булки. Следва ли да уважаваме проповядванията от някои имами у нас начин на живот, при който жените и момичетата трябва да си забулват не само косите, но и ушите и да носят шалвари, за да не се виждат голи части на крайниците им? Има училища в България, където ученичките от турски произход носят забрадки и шалвари- тези момичета определително са обречени, че няма да отидат по бански на плаж в морета, няма да станат спортистки или балерини. Какво значи правото да избираш своята „принадлежност“ и „етнокултурна идентичностт“? Да заявиш- аз съм турчин, прадедите са ми турски, културата ми е турска, нравите и обичаите ми са турски, аз съм български гражданин, но аз съм различен?

От 18 години повечето от времето живея в Лондон и с очите си виждам, какви поражения нанесе на обществото експеримента с мултитултурализма. Вече се стигна до там, че на и високо интелигентно ниво, на университетско празненства на студенти- мюсюлмани, „братята“ празнуват с чаша вино в едната половина на помещението, а „сестрите“, отделени със завеса в другата част на тона помещение. На по-ниско ниво, при по-малко образование, изобилстват уредените бракове, със случаи на самоубийства на млади момичета, които не искат да бъдат насила омъжени за по възрастни с десетилетия от тях женихи. Или извеждане от училищата на невръстни момичета от африкански произход и изпращани в страните, от където са корените на родителите им за жестоко обрязване на вагиналиите им. На религиозна основа, нещата са още по-лоши. В понеделник, 11 април бившият шеф на Комисията за човешки права и равенство Тревор Филип, посвети цяла статия в „Дейли Мейл“ на проблема- с последващо негово телевизионно предаване по Би Би Си, в което той предупреждава, че мюсюлманите се превръщат в „нация в нацията“. Държавата във Великобритания и други европейски страни наистина е занемарило тази религиозна общност, но не това е главната причина. Много юсюлмани не желаят да се интегрират, защото възприемат западните общества като „аморални“. 52% от тях считат, че хомосексуализма трябва да бъде забранен, 23 % за въвеждането на шарият, 33% считат, че мъжът може да има повече от една жена и 39% – че жената трябва да се подчинява ва мъжът си.

Примерите в Европа са пред очите ни. И да се молим рецептурите на г-н Мюмюн за изграждането на българската държава и общество никога да не намерят приложение.

Антон Гицов

- 12-04-2016|**Мюмюн Тахир, писател**

Уважаеми Гицов, изключително съм благодарен за коментара Ви. Радвам се, много се радвам, че се намери един човек да се осмели да изкаже мнение. Но уважаеми г-н Гицов, ще Ви помоля още веднъж, но този път по-задълбочено и добронамерено, да прочетете материала. След това ще разберете, че съзнателно или не, Вие потвърждавате написаното от мен, моите вълнения и тревоги, стремежа ми да не политизирам нещата. Тъй като нямам никакво време да се занимавам с излишни неща, ще кажа само следното на Вас и на такива като Вас: Не се правете на непросветени! Вие пишете: „но всеки един гражданин от тези групи нарича и

възприема себе си преди всичко като американец“. Добре. Континента Америка се състои от Северна и Южна. И в двете америки има много национални държави, в които живеещите в тях се самоопределят като принадлежащи към съответната национална държава. Мексиканецът първо е мексиканец, като член на мексиканската нация, а след това като американец като живеещ в континента Америка. Очевидно Вие под Америка разбирате само САЩ! Нали е така! Но, драги мой, не е така. САЩ не е АМЕРИКА. Уверявам Ви, че дори там живеещият в Калифирния се самоопределя първо като калифорниец, после като гражданин на държавата САЩ, после като американец. Накрая, прочете внимателно статията ми. Вникнете в същността на философската категория „интегрираща идентичност“. Благодаря за коментара ВИ!

- 12-04-2016|**Николай Колев**

През далечната, за някои читатели 1955 г. и малко след това, в Сливен живеехме и учихме заедно българчета, циганчета, турчета, арменчета, еврейчета. Не враждувахме помежду си. Детските ни ежби обикновено бяха на махленска основа – Клуцохор срещу Комлука на двата бряга на р. Куруча. Ако трябва да се изразя с модерна терминология – били сме мултикултурни и интегрирано идентични. Без да го съзнаваме! Кое разруши тази идилия не знам? Интернационализма...,? Статията на г-н Тахир ми напомни за една песен на Васил Найденов – „Някога, преди

сто лета...“ Интересна е за четене, но е твърде академично написана. А накрая ще завърша с един стих от моя Интернет приятелка – Ники Комедвенска:

„ИСТОРИЯ НА СВЕТА
Вече го разбирам този свят наперен –
нито много розов, нито само черен;
не прахосва време за излишни чувства:
малко далавера, тук и там – изкуство.
Чуждото е свято, родното е ниско;
Бог си търси ближен, царят няма ризка.
Всеки е различен, всички са злобари;
старите младеят, младите са стари.
Някой все се пробва в пътя прав да води
бели, черни, цветни – всичките народи.
После ги разделя, после повоюват –
вечер се избиват, сутрин се целуват.
А дорде се трупат кръстове и слава,
всеки само свойта истина признава...“

Питам се дали поетите, не ни карат да разбираме света по-добре от академичните изложения?

- 18-04-2016|**adiva69**@gmail.com

Г-н Мюмюн,

Бил съм и в Калифорния и в Канада и в Мексико. Никой мексиканец не нарича себе си американец, канадецът нарича себе си само канадец, всеки гражданин на американските щати нарича себе си американец, само ако го питаш от къде е казва примерно от щата Мисисипи, а не мисисипиец например. Просто в САЩ и света е прието под американец да се разбира гражданин на САЩ. Ако питате например някой какъв е, и той е от САЩ той ви отговаря, аз съм американец. И ако стане дума пояснява- I am American Jew- Аз съмамерикански еврейн. Преди години във Венеция чух на една улици музика от гайда, приближих се и го попитах на английски какъв е, той ме разбра и ми отговори- аз съм българин- и ми стана приятно, защото той беше циганин, но каза, аз съм българин. Бих искал всеки един български турчин да казва, не аз съм турчин, български гражданин а: аз съм българин, и ако има нужда да

поясни- аз съм български турчин. Ако той определя себе си първо и преди всичко като турчин, нещата не са добри.

Във Великобритания където живея в момента по- голямата част от годината, всеки определя себе си като British- британец, може и да не разбереш, че е шотландец, ирландец или от Уелс.. Това е истинска интеграция, а мултикултурализмът води до дезинтеграция на обществото.

С добри пожелания

Антон Гицов

- 18-04-2016|**Мюмюн Тахир, писател**

До уважаемия Антон Гицов! :)

Поздрави от българския национален писател учен Мюмюн Тахир, етнически турчин.

- 24-04-2016|**Антон Гицов**

Ето г-н Мюмюн, начина по който се определяте говори за това, колко се различаваме ние двамата в мисленето си и колко далечесме ние българските граждани от Америка, съставена от много етнически национални, но всички до един определящи се само и единствено като американци. Бившият държавен секретар Бжежински никога няма да каже „Аз съм американски политик, етнически поляк“, големият американски певец Франк Синатра никога не се е определял като „американски певец, етнически италианец“, а само като американец, Натали Уууд никога не се е определяла като „американска актриса от руски произход, американският президент Джон Кенеди никога не се е определял като „етнически ирландец“, нито пък Барак Обама би помислил да се определя като „етнически полу- кениец и полу- американец“, защото баща му е кениец а майка му американка и тя кой знае от какъв етнически произход. Може вземете пример от Кеворк Кеворкян, той често казва „ние българите“ и никога на развява арменския си етнически произход като знаме. Както никога и големият поет Валери Петров не развяваше знаме, че е етнически евреин. Тези двама показват пътя- те не са забравили етническият си произход, но са се интегрирали в българската нация и се чувстват и определят преди всички като българи. И такова нещо за съжаление няма да се случи скоро с мнозинството българи с турски етнически произход, докато политици като Лютви Местан а и вие като писател насаждате идеята за мултикултурализъм.

- 24-04-2016|**Златко**

Бай Тони, айде стига си приказвал патетични глупости, че вече започва да ми скоминясва, да прощаваш. Къде е Америка, къде е България, къде са им националните идеи, къде са им ценностите, къде е всичко, та да ги сравняваш една с друга, дори и от гледна точка на привлекателността им като места, с които човек би могъл да се гордее и да се идентифицира? Щото то и за пържоли да ставаше дума, всеки ще ти каже, че ги яде с удоволствие, ама ако му поднесеш сухи дренки или мухлясали домати, то и отговорът, май-май, ще е малко по-различен.

А инак ти си точно толкова „Хамериканец“, колкото и аз съм китаец, ама нейсе, хайде да не те подхващам от сутринта, че се опитвам напоследък да не се ядосвам чак толкова на хорската глупост, суета и самовлюбеност...

- 24-04-2016|**Антон Гицов**

Добро утро Златко, нещо си кисел, изглежда лошо си спал, или си станал от леглото накриво, защото освен, че произволно и невъздържано употребяваш термина „глупости“, не че му обръщам внимание и се обиждам (лично аз и да реша, че понякога казваш глупости, не бих ти го казал, такова ми е възпитанието), пък нещо в писането ти е объркано. Никъде не съм писал, казвал или сам се изразявал като американец, винаги и навсякъде и преди всичко съм се чувствал българин. Америка давам за пример само като успешен модел на интеграция на хора с етническа принадлежност. Имам много публикации, в които критикувам Америка, особено във външнополитически план, аз я определям един вид като империя на злото, заради войната във Виетнам, бомбардировките и над Белград през 2000г., заради поддръжката и на диктаторски режими в Близкия Изток и намесата и в Ирак и Либия довели до дестабилизирането на региона там, че и на света изобщо. Но че американците нямат национални идеи и ценностна система? Ами достатъчно е, човек да прочете американската конституция. Впрочем, във връзка с културният ми спор с г-н Мюмюн, съм любопитен какво ти е мнението за мултикултурализма и за това трябва ли да го насаждаме в България, ако си го изразявал накъде съм го пропуснал.

Бате Тони

- 24-04-2016|**Златко**

Аз посрещам по ума, а не по дрехите, бай Тони, ма това си го знаеш и сам, няма защо да ти го повтарям. Сега, че ти виждаш собствения си ум по начин, различен от моя, е (за съжаление) дефект на човешката природа, от който не е избавен абсолютно никой, включително и признатите гении (в такъв смисъл всички се намираме във възможно най-добра компания). Гледам да търпя, защото наистина не е добре стопанинът на едно място да задава хъшлашки тон, но понеже живея с мисълта, че и мен, ако има кой, ще ме оценяват по ума, а не по дрехите, та доста често не ми пука много-много и се изтупвам така на мегдана по долни гащи. Който иска – да се смее, който иска, – да се замисля...

Тъй. За мултикултурализма, както и за всичко останало, дискутирано тук някога, можеш да се информираш най-бързо, като въведеш съответната ключова дума горе в търсачката на списанието (работи желязно, много се гордея с безотказността на това малко парченце технология на сайта си). Потърси или „мултикултурализъм“, или името „Кенан Малик“, то това момче не е от наше село и може да не си чувал така много-много за него, но из околните села нещо хората го смятат за експерт по тия въпроси...

Ако пък не ти хареса каквото намериш тук, ей ти тук една статия на същия тоя Кенан, от миналогодишния сборник с най-доброто от Foreign Affairs за 2015 (нали си бир парче стара пушка дипломат, белким те впечатли с нещо поне голямата фирма, ако не и името на автора)...

***The Failure of Multiculturalism* - Community Versus Society in Europe, by Kenan Malik**

Толкова от мене, бай Тони, не ми се бърбори много, че ме дразни силно невежеството българско, независимо откъде идва и с какви титли и знания се кичи. Ма и за това сме приказвали вече много пъти, хайде да не надувам все едно и също ручило.

Лек ти ден и, ако искаш, прощавай. Ако не – със здраве, лошо няма...

- 26-04-2016|**Антон Гицов**

Златко, отговорих ти на тази любезна писаница, но не я виждам тук в този интересен разговор за мултикултурализма. Ето какво ти писах: Златко, приятелю, знаеш ли виждам те като изключително ерудиран човек, интелектуалец, създател на завидно он- лайн издание, но и като хлапак с високо самомнение и самочувствие, малко нарцисист, не по-

насяш добре хора с мнение различно от твоето и често си прекалено грубоват, но това ми е симпатично, откроява те като личност. Уволнил съм се като младши сержант и никакъв друг чин не съм имал през живота си. Аз изразих любопитство относно твоето мнение за мултикултурализма, още ми е ясно какво е, надявах се да ми цитираш някакво твое изказано мнение по въпроса, а ти си го схванал, че аз не съм наясно по тази тема и благосклонно ме осветляваш по въпроса, като ми препоръчваш да прочета статията на Кенан Малик. Не зная какво основание имаш да ме смяташ за прост и невежа. Въпросната статия на Кенан съм отдавна цитирал в моя статия за краха на мултикултурализма в Европа във вестник „Стандарт“, точно и такова беше заглавието и, но редакцията му даде друго. Ето статията, може да я препечатиш в твоето издание, ще е интересна за читателите му: **paper.standartnews.com/bg/article.php? d=...12-09&article=238901** Поздрави Бате Тони, Чичо Тони, само Тони или Антон

- 26-04-2016|**Златко**

Очаквах реакцията ти, любезни ми бай Тони. Причината за това опущение е, че в понеделник се събудих с изпушил сървър – дявол го знае какво му беше станало – в резултат на което коментарите, писани в неделния следобед, изчезнаха (а ти любезно пропускаш да споменеш, че заедно с твоя коментар е изчезнал и моя отговор към него, писан в същия онзи злощастен следобед).

Та така. Добрата страна на всичко това е, че в резултат на тоя ни (пореден) обмен на любезни мнения, аз се амбицирах да покажа на четящата публика за какво всъщност става дума в текста на Кенан Малик, дето ти си го чел като дявола – евангелието, ако питаш мен. Взех да го превеждам и тая неделя ще го предложа за всепрочитание, ако нямаш нищо против.

Така де. Докато си бъбрим тук всевъзможни глупости, да вземем, викам, да посвършим и малко полезна работа.

Айде, със здраве!

Златко

- 27-04-2016|**Антон Гицов**

Със здраве и на теб.

Антон

Провалът на мултикултурализма
Автор(и): Кенан Малик

Общност против общество в Европа[1]

Преди тридесет години мнозина европейци виждаха в мултикултурализма – тоест идеята за едно включващо всички, разнообразно общество – отговор на социалните проблеми в Европа. Днес все повече от тях го считат за тяхна причина. Това разбиране на нещата накара някои от утвърдените политици, сред тях британският премиер-министър Дейвид Камерън и германската канцлерка Ангела Меркел, публично да отрекат мултикултурализма и да се произнесат против неговите опасности. А това подхрани успехите на крайно десните партии и популистки-настроени политици из цяла Европа – от Партията на свободата в Холандия до Националния фронт във Франция. В най-екстремните случаи това послужи като вдъхновение за отвратителни актове на насилие, като **масовото убийство, извършено от Андерс Брейвик** на норвежкия остров Утоя през юли 2011.

Но как точно се е получила тази трансформация? Според критиците на мултикултурализма, Европа е допуснала прекомерна имиграция без да изисква достатъчно много интеграция – неудачно решение, в резултат на което социалното сцепление е ерозирало, националните идентичности са били подкопани, а общественото доверие – силно пониже-

1 Нека в началото обясним, че под „общност“ в традиционната социология се разбира голяма група от хора, обединени от специфични характеристики – етнически, религиозни, културни и пр., докато „обществото“ е, казано възможно най-опростено, „общността на общностите“, тоест онова цяло, на което те са подмножества и с чиито правила трябва да се съобразяват. Оттук и настоящият конфликт между двете, тъй като определен набор от *общности*, основно в Европа, настояват за гарантиране на „правата“ им да контролират (и потискат) собствените си членове по начини, несъвместими с основополагащите за съвременните демократични *общества* разбирания за права на индивида. Виж повече по тези и други въпроси (например) **Идентичност и миграция** на Франсис Фукуяма (където вместо „общност“ се използва понятието „група“). Бел. пр.

но. Защитниците на мултикултурализма, от друга страна, отговарят, че проблемът е не в прекомерното разнообразие, а в прекомерния расизъм.

Но истината за мултикултурализма е далеч по-комплексна от онова, което всяка от двете страни би се съгласила да приеме, а дебатите около него често са се превръщали в софистика. Мултикултурализмът се е превърнал днес в чучело, използвано за представяне на други социални и политически въпроси: имиграция, идентичност, политическо разочарование, упадък на работническата класа. Нещо повече – различните [европейски] страни са вървели по много различни пътища. Великобритания се е опитвала да предостави на различните общности еднакво участие в политическата система. Германия е окуражавала имигрантите да живеят по свои собствени, обособени начини, вместо да им даде гражданство. А Франция просто е отхвърлила мултикултурните политики, предпочитайки [традиционните си] асимилационни подходи. Специфичните резултати също са много различни: във Великобритания се стигна до общностно насилие; в Германия турските общности се изолират все повече от основното общество; във Франция отношенията между властите и северноафриканските общности са силно експлозивни. Навсякъде обаче основните последствия са едни и същи: фрагментирани общества, отчуждени малцинства и гневни граждани.

Като политически инструмент мултикултурализмът е функционирал не само като отговор на многообразието, а също и като средство за ограничаването му. А това разбиране разкрива определен парадокс. Мултикултурните политики приемат като даденост, че обществата са многообразни, но пък имплицитно допускат, че това многообразие приключва по границите на малцинствените общности. Те се опитват да институционализират разнообразието, като поставят хората в етнически и културни кутийки – например една-единствена, хомогенна мюсюлманска общност – и определят нуждите и правата им в съответствие с това. Такива политики, с други думи, само са спомогнали за създаването на самите онези разделения, за чието управляване са били предназначени.

Митът за разнообразието

Разчепкването на многобройните нишки в мултикултурния дебат изисква на първо място разбиране на самото понятие. Терминът „мултикултурен“ се е утвърдил като дефиниращ както [разбирането за] едно

особено разнообразно общество (обикновено в резултат от имиграция), така и политиките, необходими за управляването на такова общество. Той, следователно, включва както описание на обществото, така и предписание за начините, по които то трябва да се направлява. Приравняването на двете неща – възприемания проблем и предполагаемото решение – е нещото, което затяга възела в ядрото на дебата. А разплитането на този възел изисква внимателно оценяване и на двете.

Както привържениците, така и критиците на мултикултурализма широко приемат предпоставката, че масовата имиграция е трансформирала европейските общества, като ги е направила по-разнообразни. До известна степен това изглежда очевидно само по себе си. Днес Германия е втората по популярност имигрантска дестинация, след Съединените щати. През 2013 повече от десет милиона души, или малко над 12 процента от населението, са били родени в чужбина. В Австрия тази цифра е 16 процента; в Швеция, 15 процента; а във Франция и Великобритания, около 12 процента. Но, ако бъде разгледано от историческа перспектива, твърдението, че тези страни днес са по-плуралистични от всякога, не е чак толкова праволинейно, колкото може би изглежда. Европейските общества от деветнадесети век може и да изглеждат хомогенни от днешна гледна точка, но това изобщо не е начинът, по който самите те са виждали себе си по онова време.

Да разгледаме например Франция. През годините на Френската революция само половината от населението е говорела френски език, и само около 12 процента са го говорели правилно. Както показва историкът Йожен Вебер, модернизацията и унификацията на Франция в годините след Революцията е изисквала травматичен и продължителен процес на културна, образователна, политическа и икономическа самоколонизация. Тези усилия са създали модерната френска държава и са породили представите за френското (и европейско) превъзходство над не-европейските култури. Но заедно с това те са усилили усещането за степента, до която по-голямата част от населението е била все още социално и културно различна [от ядрото на „френскостта“]. В реч пред *Медико-психологическото общество* от Париж през 1857, християн-социалистът Филип Буше се пита как е могло да се случи така, че „вътре в общество като нашето да се оформят раси – и то не една, а няколко – мизерни, непълноценни и унижавани до такава степен, че могат да бъдат класифицирани като намиращи се далеч по-ниско от най-низшите дивашки

раси, тъй като непълноценността им е понякога нелечима“. А „расите“, които навяват такъв страх на Буше, са не имигранти от Африка или Азия, а селското беднячество във Франция.

През Викторианската ера множество британци също са виждали в градската работническа класа и селското беднячество своя „друг“. Една забележка, описваща работническата класа от източно-лондонския квартал Бетнал Грийн, излязла в един от броевете на *The Saturday Review* от 1864 (широко четен по онова време либерален вестник), е типична за представите на викторианската средна класа. „Бедняците от Бетнал Грийн“, се обяснява в бележката, били „обособена каста, раса, за която не знаем нищо, чиито животи са от напълно различно естество в сравнение с нашите; хора, с които нямаме никакви допирни точки“. Същото било до голяма степен валидно, внушава статията, и за „голяма част от селското беднячество“. И макар че различията между роби и господари са се считали за „по-крещящи“ от онези между състоятелни хора и бедняци, те все пак предлагали „доста точно сравнение“; в действителност различията били толкова фундаментални, че предотвратявали „всичко, наподобяващо някакъв вид контакт или дружелюбно отношение“.

В наши дни Бетнал Грийн е сърцето на бангладешката общност в Източен Лондон. Мнозина белокожи британци виждат в жителите му новите бедняци от Бетнал Грийн – културно и расово различни от самите тях. Но днес само хора от политическите крайности биха сравнявали различията между белите британци и техните бангладешки съседи с онези между господари и роби. Социалните и културни различия между един викториански джентълмен или собственик на фабрика, от една страна, и някой селски ратай или фабричен работник, от друга, са били в действителност далеч по-големи от онези между един бял жител и жител от бангладешки произход в наши дни. Колкото и да виждат себе си като различни, едно 16-годишно момче от бангладешки произход, живеещо в Бетнал Грийн, и някое бяло 16-годишно момче, най-вероятно носят едни и същи дрехи, слушат една и съща музика и са фенове на един и същи футболен клуб. Супермаркетът, спортната площадка и Интернет ги свързват един с друг, като създават набор от преживявания и културни практики, далеч по-общи от ония от миналото.

Подобна историческа амнезия подкопава и дискусиите около имиграцията. Много критици на мултикултурализма твърдят, че имиграцията в Европа днес е по-различна от онези от миналите времена. В кни-

гата си *Размишления върху революцията в Европа*журналистът **Кристофър Колдуел** твърди, че преди Втората световна война имигрантите в европейските страни са идвали почти само от континента, а следователно са се асимилирали лесно. „Да се използва думата *имиграция* за описване на вътрешно-европейските движения“, казва Колдуел, „едва ли има повече смисъл от това да се описва някой нюйоркчанин като ‚имигрант‘ в Калифорния“. Според него предвоенната имиграция между европейските нации се е различавала [съществено] от следвоенната имиграция, идеща от места извън Европа, тъй като „имиграцията от съседни страни не предизвиква най-тревожните имиграционни въпроси, като например ‚Колко добре ще се аклиматизират?‘, ‚Наистина ли желаят да се асимилират?“ и, повече от всичко останало, ‚Кои са реалните им лоялности?‘„

Но именно това са въпросите, с които са били пресрещани и имигрантите от предвоенните години. Както пише изследователят Макс Силвърман, идеята, че Франция е асимилирала с лекота имигрантите от други европейски части преди Втората световна война е „ретроспективна илюзия“. А това се отнася до голяма степен и за Великобритания. През 1903 Кралската комисия по чуждата имиграция изказва страхове, че пришълците във Великобритания ще бъдат склонни да живеят „според традициите, навиците и нравите си“. Имало е също грижи, както се изразява вестникарският редактор Дж. Л. Силвър, че „дебилните, болнави и зли продукти на Европа“ биха могли да се „присадят към английския щам“. Първият имиграционен закон в страната, *Актът за чужденците* от 1905, е бил предназначен основно да ограничи притока на европейски евреи. Без такъв закон, твърди по онова време тогавашният министър-председател Артур Балфур, британската „националност не би била същата, а и не би била националността, от която бихме желали да произлизат наследниците ни през идещите епохи“. Приликите с днешните безпокойства са несъмнени.

Расата над всичко

Дали днешна Европа е наистина по-плуралистична отколкото е била през деветнадесети век си остава нещо спорно, но е несъмнен факт, че европейците я възприемат като по-разнообразна. Това се дължи до голяма степен на промяната в начините, по които хората определят социалните различия. Преди век и половина класата е била далеч по-важна като рамка за разбиране на социалните взаимоотношения. Колкото и

трудно да е човек да си представи това днес, много хора по онова време са възприемали расовите разграничения не в смисъла на различия в цвета на кожата, а такива в класата и социалното положение. Повечето мислители от деветнадесети век са били загрижени не толкова за чужденците, пресичащи границите на страните им, колкото за онези, обитаващи тъмните пространства вътре в тях.

През последните няколко десетилетия класата е изгубила важността си в Европа – както като политическа категория, така и като отличителен белег на социална идентичност. В същото време културата се превръща все повече в централното средство, чрез което хората възприемат социалните различия. Това изместване отразява по-широки тенденции. Идеологическите разделения, които са характеризирали политиката през по-голямата част от последните 200 години са намалели, а старите разграничения между ляво и дясно вече са по-малко смислени. Тъй като работническите класи са изгубили икономическата си и политическа мощ, професионалните организации и колективистичните идеологии са западнали. Пазарът, междувременно, се е разширил и обхванал почти всяка дреболия от социалния живот. А институциите, които традиционно са свързвали коренно различни индивиди – от професионалните съюзи до църквата – са изгубили значението си в обществения живот.

В резултат на всичко това европейците са започнали да виждат себе си и социалните си принадлежности по един по-различен начин. Те все повече определят социалната солидарност не от гледна точка на политически понятия, а по-скоро в отношение към неща като етнически произход, култура или вяра. И са загрижени по-малко за вида общество, което биха искали да изградят, отколкото за общността, към която принадлежат. Тези две сфери са, разбира се, тясно свързани и всяко усещане за социална идентичност трябва да се съобразява и с двете. Но тъй като идеологическият спектър се е стеснил, а механизмите за промяна са отслабнали, то политиката на идеологията е отстъпила място на политиката на идентичността. Именно на фона на всичко това европейците са започнали да виждат родните си места като прекалено, дори невъзможно разнообразни – и са формулирали начини, в съответствие с които реагират.

Под моя чадър

Описвайки съвременните европейски общества като изключително разнообразни, мултикултурализмът очевидно греши. Но какво да кажем за неговите предписания по отношение на начините, по които би трябвало да се управлява това предполагаемо многообразие? В хода на последните три десетилетия множество европейски нации са възприемали мултикултурни политики, но по силно различни начини. Сравнението между само два от тези случаи – онези на Великобритания и Германия – и разбирането на общото между тях, може да ни разкрие много неща за самия мултикултурализъм.

Един от най-широко разпространените митове в европейската политика е, че правителствата са възприели мултикултурни политики защото малцинствата са искали да утвърдят спецификите си. Макар че въпросите на културната асимилация със сигурност са занимавали усилено политическите елити, те не са (поне доскоро) занимавали и самите имигранти. Когато през късните 1940 и 1950 години във Великобритания са започнали да пристигат големи имигрантски маси от Карибите, Индия и Пакистан, за да запълнят недостига от работна ръка, британските чиновници са се страхували, че това може да подкопае усещането за идентичност на страната. Според предупреждението, изказано в един правителствен доклад от 1953, „Една голяма цветнокожа общност като забележима черта на нашия социален живот би отслабила... понятието за Англия или Великобритания, към което хората от британски произход из цялата Британска общност са привързани“.

Имигрантите донасят със себе си традиции и нрави от родните си места, с които често се гордеят много. Но те рядко са загрижени за запазване на културните си различия, нито пък като цяло са склонни да гледат на културата като на политически въпрос. Онова, което ги тревожи е не желанието *да бъдат* третирани по различен начин, а фактът, че *са* третирани така. Расизмът и неравенството, а не религията и етническият произход, са нещата, които съставляват основните им грижи. През следващите десетилетия едно ново поколение от чернокожи и азиатски активисти, оформящи групи като *Азиатското младежко движение* и колектива *„Расата днес“*, реагират срещу тези неприятности, като организират стачки и протести, чрез които се противопоставят на дискриминацията по работните места, депортациите и полицейското насилие. Тези усилия достигат експлозивен връх в серията от бунтове, които раз-

търсиха вътрешните градове на Великобритания през късните 1970 и ранните 1980 години.

В този момент британските власти осъзнават, че ако на малцинствените общности не бъде дадена възможност за политическо участие в системата, напреженията ще продължат да подкопават стабилността в градовете. Именно в този контекст се появяват мултикултурните политики. Държавата, както на национално, така и на местно равнище, въвежда нова стратегия за привличане на чернокожите и азиатски общности в основното русло на политическия процес, чрез назначаване на определени организации или общностни водачи като представители на техните интереси. По същество този проект дефинира отново понятията за расизъм и неравенство. Расизмът в този момент започва да означава не просто отказ на равни права, а също и на правото на различност. А равенството пък вече се състои не просто в притежаването на права, надхвърлящи расата, етническия произход, културата и вярата; то означава утвърждаването на различни права *поради* тези фактори.

Нека разгледаме случая с Бирмингам, втория по големина град във Великобритания. През 1985 тамошният квартал Хандсърт е потопен в бунтове, разпалени от яростен гняв срещу бедността, безработицата и особено полицейското насилие. Двама души са убити, десетки са ранени в резултат на насилието. След безредиците градският съвет се опитва да привлече малцинствата чрез създаването на така наречените „чадърни групи“ – организации, от които се очаква да представляват и защитават членовете си по въпросите на градските политики. Тези общности решават какви са потребностите на всяка общност, как и сред кои хора ще бъдат разпределяни [финансовите] средства и по какви начини ще бъде разпределяна политическата власт. По същество те се превръщат в представители на своего рода малки етнически владичества.

Градският съвет се е надявал да привлече малцинствата към [направляването на] демократическия процес, но всъщност групите се борят за определяне на своите индивидуални и колективни мандати. Някои от тях, като *Движението на хората от африкански и карибски произход*, представляват етнически групи, докато други, като *Съвета на ръководените от чернокожи хора църкви*, са и религиозни. Разнообразието сред групите е също толкова голямо, както и онова вътре в тях; например не всички хора, за които се предполага да бъдат представяни от*Консултативния комитет на бангладешките ислямски проекти*, са еднакво религиозни. Но

планът на градския съвет по същество причислява всеки член на дадено малцинство към една точно определена малцинствена група, определя потребностите на всяка група като цяло и поставя различните организации в състояние на конкуренция за градските ресурси. А всеки човек, който се чувства извън рамките на тези определени общности, е по същество напълно изключен от мултикултурния процес.

Проблемът с политиките на Бирмингам, отбелязан през 2005 от Джой Уормингтън, директорка на *Бирмингамското партньорство за расово действие* (BRAP, благотворителна организация, целяща намаляване на неравенството) е, че те „обикновено подчертаваха етническия произход като ключов елемент за постигане на привилегии“. [С други думи], тук е станало нещо нормално да се разпределят ресурси според етнически или религиозни признаци. И така, вместо да мислят за това как да посрещнат потребностите на хората или да разпределят ресурсите справедливо, организациите са принудени да мислят за разпределение на етническата принадлежност. Последствията от всичко това са катастрофални. През октомври 2005, две десетилетия след първоначалните бунтове от Хандсуърт, избухва насилие в съседния квартал Лоузълс. През 1985 по улиците излизат заедно азиатски, чернокожи и бели демонстранти, за да протестират срещу бедността, безработицата и полицейското насилие. През 2005 битките вече са между чернокожи и азиатци. Като искра е послужила мълвата – неподкрепена от нищо – че група азиатски мъже са изнасилили ямаиканско момиче. Насилието продължава цял един уикенд.

Но защо две общности, които са се борили рамо до рамо през 1985, се бият едни срещу други през 2005? Отговорът се открива най-вече в мултикултурните политики на Бирмингам. Както се отбелязва в едно академично изследване на бирмингамските политики, „Моделът на ангажимент [с проблемите на малцинствата] чрез ‚чадърните групи‘ обикновено води до това, че се стига до конкуренция за ресурси между BME [чернокожите и други малцинствени групи]. Вместо да се определят най-наложителните нужди и да се подчертае необходимостта от междуобщностна съвместна работа, различните ‚чадърни групи‘ по принцип се опитват единствено да преследват собствените си интереси“.

Политиките на съвета, с други думи, не само обвързват хората още по-тясно с определени [малцинствени] идентичности, но и ги водят до страх и омраза към други групи, като техни конкуренти в борбата за

власт и влияние. Идентичността на даден индивид тук трябва да бъде утвърдена като различна от идентичностите на индивидите от други групи: да бъдеш бангладешец в Бирмингам означава също и да не си ирландец, да не си сикх, да не си афро-карибец. Следствието от това е появата на нещо, което икономистът Амартия Сен нарича „плуралистичен монокултурализъм“ – политика, основаваща се на мита, че обществото е съставено от различни, еднородни култури, които се стремят да се избягват взаимно. Резултатът в Бирмингам е, че разделенията между чернокожите и азиатски общности се втвърдяват до такава степен, че довеждат до междуобщностно насилие.

Разделени и неравни

Германският път към мултикултурализма е различен от онзи във Великобритания, макар че изходната предпоставка е същата. Както много други страни в Западна Европа, Германия се сблъсква с огромен недостиг на работна ръка в годините след Втората световна война и започва активно да привлича чужди работници. Но за разлика от Великобритания тук новите работници идват не от бивши колонии, а от страните от средиземноморския регион: първо от Гърция, Италия и Испания, а след това от Турция. Освен това те идват не като имигранти, още по-малко като потенциални граждани, а като т. нар. „гастарбайтери“ (работници-гости), от които се очаква да се върнат в родните си страни когато германската икономика престане да се нуждае от услугите им.

С времето обаче тези гости, огромното мнозинство от тях турци, се превръщат от временна необходимост в постоянно присъствие. Това е така отчасти защото Германия продължава да се нуждае от труда им, отчасти защото имигрантите, а още повече децата им, започват да гледат на нея като на свой дом. Но германската държава продължава да ги третира като аутсайдери и да им отказва гражданство.

Германското гражданство доскоро се основаваше на принципа *jussanguinis*[1], според който човек може да получи гражданство само ако родителите му/ѝ са били граждани. Принципът изключва от достъп до гражданство не само имигрантите от първо поколение, но също и децата им, вече родени в Германия. През 1999 един нов закон за национал-

1 Буквално: „закон на кръвта“: принцип на закона за националността, според който гражданството се определя не от мястото на раждане, а от това дали един или двамата родители са граждани на страната. Бел. пр.

ността действително направи по-лесно получаването на гражданство за имигрантите. И все пак повечето турци си остават аутсайдери. От около три милиона граждани от турски произход в днешна Германия, едва около 800,000 са успели да получат гражданство.

Вместо да приветстват имигрантите като равни, германските политици се опитват да се справят с т. нар. „турски проблем“ чрез политики на мултикултурализъм. Започвайки през 1980-те, правителството окуражава турските имигранти да запазят собствената си култура, език и начин на живот. Но тази политика представлява не толкова акт на уважение към различността, колкото удобно средство за избягване на въпроса за това как да се създаде обща, включваща всички, култура. А основното следствие от нея се оказва появата на паралелни общности.

Имигрантите от първо поколение са били, общо взето, секуларни хора, а религиозните сред тях рядко са били твърдолинейни във вярванията и практиките си. Днес обаче почти една трета от турците на зряла възраст в Германия редовно посещават джамии – цифра, далеч по-висока от обичайната за други турски общности в Западна Европа, а дори и в много части от самата Турция. Подобно на това, турските жени от първото поколение почти никога не са носили забрадки; днес много от дъщерите им го правят. Без каквато и да било мотивация да участват в националната общност, множество турци изобщо не си дават труд да научат немски език.

В същото време, в което мултикултурните политики в Германия са насърчавали турците да гледат с безразличие на германското общество, те са накарали и множество германци да гледат на турската култура с все по-засилващ се антагонизъм. Популярните представи за това какво означава да бъдеш германец/германка, постепенно започват да се определят отчасти от противопоставянето срещу възприеманите [по определен начин] ценности и вярвания на изключената имигрантска общност. Едно социологическо проучване от 2011, проведено от френската фирма Ifop, показва, че 40 процента от германците считат присъствието на ислямски общности за „заплаха“ пред тяхната национална идентичност. А според едно друго допитване, проведено от германския университет в Билефелд през 2005, трима от четирима германци смятат, че ислямската култура не подхожда към западния свят. Анти-мюсюлмански групи, като *Патриотични европейци срещу ислямизацията на Запада* (PEGIDA), са във възход, а анти-имиграционните протести, провеждани в градове из

цялата страна през миналия януари, бяха сред най-големите в последно време. Много германски политици, включително и Меркел, заеха решителни позиции против анти-мюсюлманското движение. Но вредата вече е била нанесена.

Политиката на подизпълнението

Както във Великобритания, така и в Германия правителствата не успяват да осъзнаят сложността, еластичността, пък и чистото твърдоглавие на идентичността. Личните идентичности възникват от отношения – не просто лични, а социални връзки – и те постоянно мутират.

Да вземем мюсюлманската идентичност. Днес в европейските страни се говори много за така наречената мюсюлманска общност – нейните възгледи, потребности, аспирации. Но понятието е напълно ново. Чак до късните 1980, само малцина мюсюлмански имигранти в Европа са считали себе си за принадлежащи към каквото и да било нещо от тоя род. И това е било така не защото са били малобройни. Във Франция, Германия и Великобритания например, през 1980-те вече е имало големи и добре утвърдени южно-азиатски, северноафрикански и турски имигрантски общности.

Първото поколение от северноафрикански имигранти във Франция е като цяло секуларно, също като онова на турските имигранти в Германия. Напротив, първата вълна от южноазиатски имигранти, пристигащи във Великобритания след Втората световна война, се състои от по-религиозни хора. Но дори и те виждат в себе си на първо място не толкова като мюсюлмани, колкото пунджабци, бенгалци или джлалабадци. Макар и набожни, те носят религията си леко. Мнозина пият алкохол. Малко от жените носят забрадки, да не говорим за бурка или никаб (пълно покритие на лицето и тялото). Повечето посещават джамии само от време на време. В техните очи ислямът не представлява вид всеобхватна философия. Вярата определя отношението им към Бога, а не някаква неприкосновена публична идентичност.

Членовете на второто поколение британци с мюсюлмански произход са дори още по-малко склонни да се идентифицират с религията си. Същото важи и за онези, чиито родители са индуси или сикхи. Религиозните организации са едва видими вътре в малцинствените общности. Организациите, които свързват имигрантите едни с други, са преди всичко секуларни и често политически; във Великобритания например

такива групи включват *Азиатското младежко движение*, което се бори срещу расизма, както и *Асоциацията на индийските работници*, която се фокусира върху трудовите права.

Едва през късните 1980 въпросът за културните различия започва да става истински важен. Едно поколение, което, иронично, е далеч по-интегрирано и озападнено от първите, се оказва далеч по-упорито в настояването да поддържа предполагаемата си различност. Причините за тази промяна са комплексни. Отчасти те се крият в заплетена мрежа от по-големи социални, политически и икономически промени, случили се през последния половин век (като колапса на левицата и възхода на идентичностната политика). Друга част се крие в някои международни събития, като Иранската революция от 1979 и Босненската война от ранните 1990 – и двете събития играят важна роля за подхранването на едно по-изострено чувство за мюсюлманска идентичност в Европа. И накрая, част от тях се крият в европейските мултикултурни политики.

Груповите идентичности не са естествени категории; те възникват в процеса на социалното взаимодействие. Но тъй като някои от културните категории са придобили официален мандат, то и някои идентичности са започнали да изглеждат фиксирани. Разпределяйки финансови ресурси и политическа власт чрез етнически базирани организации, правителствата предоставят на някои етнически идентичности автентичност – и я отказват на други.

Мултикултурните политики се опитват да изградят мост между държавата и малцинствените общности, като издирват определени общности и организации, които да действат като посредници. Вместо да апелират към мюсюлманите и другите малцинствени групи като към граждани, политиците са склонни да приемат, че истинските лоялности на малцинствата са към тяхната вяра или етническа общност. В резултат на това правителствата отдават своите политически отговорности на малцинствените водачи като техни подизпълнители.

Но такива лидери рядко са представители на общностите си. Това не би трябвало да изненадва: никоя единична група или набор от лидери не би могла да представя една голяма бяла общност. Някои бели европейци са консервативни, мнозина са либерали, други пък са комунисти или неофашисти. А повечето бели хора не биха считали интересите си за специфично „бели“. Един бял християнин вероятно ще има повече общо с някой чернокож християнин, отколкото с бял атеист; белият

социалист най-вероятно ще мисли по-скоро като някой бангладешки социалист, а не толкова като бял консерватор, и така нататък. Мюсюлманите, сикхите и афро-карибците не са по-различни; именно в това се състои и фундаменталният недостатък на мултикултурализма.

Асимилирай се сега

Френската политика на асимилация обикновено се разглежда като полярна противоположност на мултикултурализма, който френските политици с гордост са отхвърлили. За разлика от останала Европа, настояват те, Франция третира всеки индивид като гражданин, а не като член на определена расова, етническа или културна група. В действителност обаче Франция е също толкова социално разделена, колкото са Германия или Великобритания, и то по удивително сходен начин.

Въпросите около френската социална политика, както и социалните разделения в страната, попаднаха на фокус в Париж през миналия януари, когато ислямистки стрелци застреляха 12 души в офисите на сатиричното списание *Charlie Hebdo* и четирима други, от еврейски произход, в един кашер-супермаркет. Френските политици дълго време бяха считали, че мултикултурните политики са отговорни за появата на местни джихадисти във Великобритания. Сега самите те трябваше да отговарят защо такива терористи са били отглеждани и в асимилационистката Франция.

Често се твърди, че във Франция има около пет милиона мюсюлмани – предполага се, че това е най-голямата мюсюлманска общност в Западна Европа. Всъщност хората от северноафрикански произход във Франция (напъхани в същата тази група), никога не са съставлявали някаква единна общност, а още по-малко пък религиозна такава. Имигрантите от северна Африка са били най-вече секуларно настроени, а понякога дори враждебни към религията. Един доклад на Изследователския център Пю от 2006 показва, че 42 процента от мюсюлманите във Франция идентифицират себе си на първо място като френски граждани – повече, отколкото в Германия, Испания или Великобритания. През последните години един все по-голям брой от тях са били привлечени от исляма. Но дори и днес, според едно изследване на Ifop от 2011, само 40 процента идентифицират себе си като вярващи мюсюлмани, а само 25 процента посещават петъчните молитви.

Хората от северноафрикански произход във Франция често биват описвани като имигранти. На практика мнозинството от тях са второ поколение френски граждани, родени във Франция и също толкова французи, колкото и всеки избирател на Националния фронт. Но употребата на понятията „мюсюлманин“ и „имигрант“ като етикети за френските граждани от северноафрикански произход не е случайна. Тя е част от процеса, чрез който държавата представя такива граждани като „други“ – като не съвсем част от френската нация.

Както и във Великобритания, първото поколение от имигранти, дошли във Франция след Втората световна война, се е сблъсквало със значителен расизъм, а второто поколение вече е било по-малко склонно да приема социалната дискриминация, безработицата и полицейското насилие. Те са се организирали, най-вече чрез секуларни организации, и са излезли на улицата, често под формата на бурни протести. Бунтовете, които се разразиха из френските градове през есента на 2005, направиха видими пукнатините във френското общество – също толкова ясно, колкото бяха го направили онези, обхванали великобританските градове две десетилетия преди това.

През 1970-те и ранните 1980 френските власти бяха заели сравнително спокойна позиция по отношение на мултикултурализма, обикновено толерирайки културните и религиозни различия във време, в което само малко малцинствени общности са изразявали идентичностите си в културна или религиозна светлина. Френският президент Франсоа Митеран дори беше изковал лозунга *le droit à la différence* (право на различност). Но когато напреженията вътре в северноафриканските общности станаха по-видими, а Националният фронт се появи като политическа сила, Париж се отказа от този подход в полза на рдна по-твърдолинейна позиция. Бунтовете от 2005, както и недоволството, което те разкриха, бяха представени по-малко като реакция срещу расизма, колкото като израз на нарастващата заплаха за Франция, идеща откъм исляма. На думи френските власти отхвърляха мултикултурния подход на Великобритания. На практика обаче те третираха северноафриканските имигранти и техните наследници по „мултикултурен“ начин – тоест като единна общност, най-вече мюсюлманска такава. Безпокойствата относно исляма започнаха да отразяват по-големите страхове, свързани с кризата на ценностите и идентичността, които измъчват днешна Франция.

Едно широко дискутирано допитване от 2013, проведено от френската изследователска група Ipsos и Центъра за политически изследвания (CEVIPOF) към Института за политически науки в Париж (известен под името Sciences Po) разкрива, че 50 процента от френското население счита икономическия и политически „упадък“ на страната си за „неизбежен“. По-малко от една трета смятат, че френската демокрация функционира добре, а 62 процента намират „повечето“ политици за „корумпирани“. В доклада на анкетьорите се описва една разпокъсана, разделена според племенни линии, отчуждена от основните политици, недоверяваща се на националните лидери, ненавиждаща мюсюлманите Франция. Основното чувство, движещо френското общество, е „страхът“, казва се в заключение в доклада.

Във Великобритания мултикултурните политики са както признание за съществуването на едно разпокъсано общество, така и негов източник. Във Франция, парадоксално, асимилационистките политики са довели до същия резултат. Изправени пред една недоверчива и неангажирана публика, политиците са се опитали да утвърдят отново [идеята за] обща френска идентичност. Но, бидейки неспособни да определят ясно идеите и ценностите, които характеризират страната, те са го правели основно чрез насаждане на враждебност към символите на чуждостта – например чрез забраната на бурката през 2010 г.

Вместо да приеме северноафриканците като пълни граждани, френската политика обикновено е игнорирала расизма и дискриминацията, пред които тези хора са изправени. Мнозина във Франция виждат съгражданите си от северноафрикански произход не като французи, а като араби или мюсюлмани. Но хората от второто поколение северноафриканци са често пъти също толкова отдалечени от културата и нравите на собствените си родители – и от основното русло на исляма – колкото са и от по-широкото френско общество. Те са приклещени не между две култури, както често се твърди, а са лишени от всякаква. Вследствие от това някои от тях се обръщат към ислямизма, а други, ако и малко, дори дават излаз на латентния си гняв чрез прибягване към джихадистко насилие.

В същото време френските асимилационистки политики само изострят усещането за неангажираност, изпитвано от хората в традиционните общности на работническата класа. Социалният географ Кристоф Гюйю е изковал фразата „периферна Франция“, с която би искал да опи-

ше хората, „изтласкани встрани от деиндустриализацията и гентрификацията[1] на градските центрове“, които „живеят встрани от икономическите и управленчески центрове, в състояние на социална не-интеграция“, поради което „се чувстват изключени“. Периферната Франция се е появила най-вече в резултат от определени икономически и политически промени. Но, също като много от северноафриканските общности в страната, самата тя е започнала да гледа на маргинализацията си през окуляра на културната и етническа идентичност. Според споменатото проучване на Ipsos-CEVIPOF от 2013, седем от десет души считат, че във Франция има „прекалено много чужденци“, а 74 процента смятат исляма за несъвместим с френското общество. Представянето на исляма като заплаха за френските ценности не само е засилило политическата роля на културата, но освен това е изострило широкото разочарование от настоящите политики.

В миналото едно такова недоволство, независимо дали сред северноафриканските общности или сред онези на работническата класа, би довело да директно политическо действие. Днес обаче и двете групи дават израз на недоволствата си чрез политиките на идентичността. По свои собствени начини и расисткият популизъм, и радикалният ислямизъм са изражения на един и същи вид социална неангажираност в епоха на идентичностни политики.

Друг път

Мултикултурализмът и асимилационизмът са различни управленчески реакции към един и същи проблем: разпокъсването на обществото. Въпреки това и двата подхода са довели в края на краищата до още по-голямо влошаване на нещата. Ето защо е време да се направи крачка отвъд все по-стерилните дебати между привържениците на двата подхода. А това изисква правенето на три вида разграничения.

Първо, Европа трябва да разграничи разнообразието като наличен опит от мултикултурализма като политически процес. Опитът на живота в общество, направено разнообразно чрез масовата имиграция, трябва да се приветства. Напротив, опитите това разнообразие да бъде

1 Все по-засилваща се тенденция в модерното градоустройство, която се изразява в обновяването на стари сгради, традиционно населявани от хора от по-бедните обществени прослойки, в резултат на което те са принудени да се изселват, понякога оформяйки нови градски гета. Бел. пр.

институционализирано, чрез формалното признаване на културни различия, трябва да бъдат отхвърляни.

Второ, Европа трябва да разграничава слепотата към цвета на кожата от слепотата пред расизма. Асимилационистката решителност да се третират всички хора по един и същи начин, като граждани, вместо като носители на специфични расови или културни истории, е нещо ценно. Но това не означава, че държавата трябва да игнорира дискриминацията срещу определени групи. Гражданството няма смисъл, ако различните класове от граждани се третират по различни начини, независимо дали поради мултикултуралистки политики или поради расизъм.

Накрая, Европа трябва да прави разлика между хора и ценности. Привържениците на мултикултурализма твърдят, че общественото разнообразие подкопава възможността за установяване на общи ценности. Подобно на тях, асимилационистите твърдят, че такива ценности са възможни единствено в някакво по-хомогенно (в културно, а за някои и в етническо отношение) общество. И едните, и другите разглеждат малцинствените общности като хомогенни цялости, обединени от определен набор от културни черти, вярвания и ценности, вместо да виждат в тях съставни части на съвременната демокрация.

Реалният дебат би трябвало да се води не между мултикултурализма и асимилационизма, а между две различни форми както на първия, така и на втория. Една идеална политика би възприела от мултикултурализма неговото приемане на реалното многообразие, но не и склонността му към институционализиране на различията, а от асимилационизма – решителността да се третират всички хора като граждани, но не и склонността му към конструиране на национална идентичност чрез характеризирането на определени групи като чужди на нацията. На практика европейските страни са извършили точно обратното. Те са осъществили или мултикултурни политики, които поставят общностите в изкуствени кутии, или асимилационистки такива, които отчуждават малцинствата от основното русло на обществото.

Движейки се напред, Европа трябва да открие отново едно прогресивно чувство за универсални ценности – нещо, от което либералите на континента отдавна вече са се отказали, ако и по различни начини. От една страна определена част от левицата съчетава в едно релативизма и мултикултурализма, утвърждавайки, че самата представа за универсални ценности вече е в някакъв смисъл расистка. От другата страна

са хората (давам като пример някои френски асимилационисти като философа Бернар-Анри Леви), които настояват да се поддържат традиционните просвещенчески ценности, но го правят по примитивен начин, според който сблъсъкът на цивилизациите е неизбежен.

Освен това в Европа е налице едно водещо мнение, според което имиграцията и интеграцията трябва да бъдат управлявани чрез държавните политики и институции. Но реалната интеграция – независимо дали на имигранти или на коренни населения – рядко се случва поради решения на държавата. Тя се оформя предимно от гражданското общество, от индивидуалните връзки, които хората завързват едни с други, както и от организациите, които те създават, за да насърчават политическите и социални интереси, които споделят. Именно ерозията на тези връзки и институции е нещото, заредено с толкова много проблеми – и което може да покаже връзката между провалите както на асимилационистките, така и на мултикултурните политики; да обясни защо социалната неангажираност е черта не само на имигрантските общности, но и на по-широкото общество. А за да поправи щетите, нанесени от тази неангажираност, за да възроди прогресивния универсализъм, Европа има нужда не толкова от нови държавни политики, колкото от обновяване на гражданското общество.

Кенан Малик е английски писател и журналист. Роден е в Индия, но е израснал и е получил образованието си в Англия. Изнася лекции в някои от най-престижните британски университети, работил е за Би Би Си и редовно публикува статии в авторитетни издания като „Гардиън“, „Файненшъл Таймс“, „Ню Йорк Таймс“. Автор е на няколко книги, включително „Multiculturalism and its Discontents: Rethinking Diversity after 9/11“ (2014)

Коментари (8)

- 28-04-2016|**Златко**

Доколкото успях да видя, текстът вече е бил „превеждан“ на български (не от оригинала, а от руския превод) – но до такава степен тенденциозно и невежо (при това с напълно необясними съкращения, просто мацано с четка-баданарка), че човек се хваща за главата. Не че тукашната публика изглежда е в състояние да направи разлика, но пък за самия мен беше полезно да се задълбоча малко повече в един важен, аналитичен и без съмнение меродавен текст, занимаващ се с един от ключовите проблеми на съвременността...

Впрочем, тук още нещо: малко нетипично за нашите географски височини текстът е бил и своего рода „дискутиран“ из родните медии, образцов пример за което ми се вижда личното мнение на нашия си тук бай Тони Гицов, който вече на няколко пъти имá любезността да ни насочи към писанието си, публикувано преди време на страниците на вестник „Стандрат“; прочее, по-любопитните сред вас могат да го намерят ето тук:

paper.standartnews.com/bg/article.php? d=...12-09&article=238901

Но, като оставим настрана факта, че най-важното в писанието на бай Тони изглежда е неговата АБСОЛЮТНА типичност (по свой собствен начин авторът на бележката упражнява най-изконното от всички права на съвременния българин/българка: правото на упорита, самоуверена, ако и лишена от всякакво съзнание за мястото си, лична некомпетентност; общо взето, съдържанието му може да бъде обобщено чрез фразата „за кво ни е електричество бе, я кво хубавко си живеем на газ и свещи“)... Та, като оставим настрана всичко това, то инак анализът (и патосът) на Кенан Малик са силно градивни. Тук става дума за всичко друго, но не и някаква форма на отказ от (напълно неизбежното) движение към все по-силно смешение на народите, европейско и всякакво друго...

- 29-04-2016|**Мюмюн Тахир, писател**

Както е описано в литературата, когато казали на Гьоринг, че неговият любимец, генералът от ВВС Милх е евреин, той отговорил: „Аз решавам кой е евреин“.

По силата на този синдром, Гицов би могъл да обяви власите за румънци, каракачаните за гърци, българите за македонци, турмите за българи, българите за орфейци и т. н.

Хора като Гицов не се интересуват от самоопределението, самосъзнанието на отделната личност. Такива хора са опасни, защото за тях освен бяло и черно няма нищо друго. Достатъчно е такива като него да разберат от кой край си, от кое село си, от каква религиозна среда произтичаш, за да ти определят и етноса, и религията, и майка ти, и баща ти...

Това че Гицов е бил дипломат и е разговарял с отделни хора, не му дава право да прави генерални обобщения. Още Хераклит е казал, знаете какво... ЧУДЕСНА МЕТАФОРА – За противоречивостта и изменчивостта на нещата... Златко е изключително прав, когато понякога реагира остро.. Нямаме време да се занимаваме с... Поздрави!

- 01-05-2016|**Антон Гицов-бай Тони**

Златко не ме обича много заради някои мнения, които изказвам, затова и ме квалифицира като некомпетентен, невежа, нещо като твърдоглавец с наочници, но слава богу още не ме е изхвърлил от форумите. Последният път ме насочи да прочета статията на Малик за провала на мултикултурализма, а аз вече го бях цитирал в своя статия в „Стгандарт“. На което Златко ми отговори, че чета Малик, като дявола евангелието.

Аз казвам прости неща: мултикултурализмът в Европа се провали, казват го самите лидери на най-развитите европейски страни. Казвам, че мултикултурализмът е вреден, защото препятства интеграцията в рамките на една държава и общество на различните етнически общности. Аз питах Златко на два пъти, какво е мнението му за мултикултурализма, трябва ли да се поощрява, но той не дава отговор.

Колкото до това кой как чете статията на Малик, ето как един автор, Джон Уорън я чете, вижте статията му:

The Failure of Multiculturalism—Everywhere **townhall.com/columnists/johnpwarren/2016/01/05/draft-n2100092**

И в нея той цитира мнението на Малик за провала на мултикултурализма в Германия, страната в която живее и твори Златко:

„In the 1980’s, German politicians „encouraged Turkish immigrants to preserve their own culture, language, and lifestyle,“ and it proved, „a convenient means of avoiding the issue of how to create a common, inclusive culture.“

Initially,Turks were secular and the few religious ones „rarely“ exhibited extremes in beliefs and practices. Now, a third attend mosque and their daughters wear headscarves. According to Malik, „many Turks don't bother learning German.“

С една дума нищо не е излезло от опита на германските политици през 80-те години да изградят градивно мултикултурно общество, като са насърчили турските имиигранти, вчместо да се интегрират, да си запазят и се придържат към своята култура, език и начин на живот, днес турци в Германия даже не си и дават труд на научат немски език.

Авторът заключава: „Out of the diversity the Irish, Germans, Italians, Japanese, Scots, Jews, Swedes, Chinese, and so many others brought with them a hundred years ago, was forged the same immigration policy my Polish grandparents found to be true: Work hard, learn English, fit in, serve the nation, be an American“- чуждите имигранти в Америка, и в частност полските му прадади са възприели принципа: Работи здраво, научи английски, впиши се, служи на нацията бъди Американец“. Така и в България би трябвало да бъде- български турчин да се определя като Българин, и ако му се налага да обясняваче е от турски произход, а не да се определя като етнически турчин с българско гражданство и да приема, че е нормално например, ученичките в турските села да ходят забрадени, което си е възприет признак на мъжка доминация над жената и лишаването на такова момиче да стане спортистка, балерина или найпосто да отиде на морето и да легне на пясъка само по бански костюм; бях преди години на почивка в хотел в Бодрум, Турция и в басейна на хотела дойдоха от някъде две турски семейства- мъжете се съблякоха по бански, а жените се цопнаха във водата направо с роклите си, които им стигаха до глезените. отнякъде

Между другото турците в Германия са и насърчавани от Анкара, да не се интегрират, ето вижте тук:

mail.google.com/mail/u/0/? tab=wm#inbox/1545d6376a0e361d

Erdogan has repeatedly warned Turkish immigrants not to assimilate into German society. During a trip to Berlin in November 2011, Erdogan declared: „Assimilation is a violation of human rights.“- На посещение в Германия Ердоган заявява, че „Асимилацията – с други думи интеграцията- е нарушение на човешките права“. С една дума на всичките тези ирландски, немски, италиански, полски и други имитранти в Америка

са били нарушени човешките права, с това, че са се америнизирали, макар че, те са възприели това без никой да ги принуждава и като чест.

Интересно, вече ме определят и като опасен.

Такива работи

- 02-05-2016|**Игнат Минков**

Пиша тази бележка с горчивина. Още през 2011 г. издадох книгата „Етноси и глобализационни общности. Етничните общнвости на България в националната епоха и в процесите на глобализцация“. ИК Типтоп ПРЕС, 435 с. в която не само разкрих несъстоятелността на мултикултурарилизма (мултиетнизма) но и на базата на българския опит посочих трансфомацията на българската национална общност от чисто етническа в модерна политическа нация, приобщила успешно в етносоциеталната си система и „по-малките“ етнически общности в България. Книгата разкрива и възможните модели на изграждане на ЕС като единна глобализационна обшност, което може да стане не като се игнорират европейските нации, а се обновят и творчески развият и обогятят техните нациионални култури като строители на единните културно-цивилизационни характеристики на ЕС като хомогенна глобализационна общност, строител на ЕС като мощен суверенен субект и фактор в света на 21 век. Но вече 5 години не забелязване този труд на български учен. Добре, че един англичанин написа нещо срещу мултикултурализма, та да се повлечете по него. Защо не познавате и статиите ми върху тези проблеми, прубликувани преди издаванвето на тази книга, някои от тях в такива авторитетни издания като „Списание на БАН“? Напротив. Точно от мултикултуралистични позиции обективната истина за етнокултурните процеси у нас се подлагаше всячески на остракизъм. Как мислите, можем ли да преодолеем тежките поражения на муртикултурализма, господствал вече четвърт век у нас, ако не преоценим днес досегашното си отношение към него?

Доцент д-р Игнат Ст. Минков – етнолог, работил 30 г. в ЕИМ на БАН

- 02-05-2016|**Златко**

ОК, да започнем значи по ред. Първо, да разграничим важната тема в този разговор, а именно, „Що е то мултикултурализъм и има ли той почва...“ от маловажната, тоест кой кого и по какви причини (не) харесва.

Първо, когато говорим за мултикултурализъм, трябва внимателно да прецизираме за какво точно говорим. Собственото ми мнение е, че по-голямата част от недоразуменията в дискусиите по тази тема произлизат от неразбирането на един базисен факт, а именно, че, когато се говори за мултикултурализъм, става дума за две напълно различни и до голяма степен независими едно от друго неща. Първото от тях е ФАКТЪТ на неизбежното и вече отдавна утвърдено в почти всички високоразвити страни съвместно съществуване на разнообразни, силно различни и понякога – стигащи до антагонизми, култури. Това е реалният мултикултурализъм, чиито изражения могат да се открият в такива прости факти от ежедневието като например това, че най-широко разпространената в Германия бърза храна не е нито братвурстът, нито пък хамбургерите, а добре познатия и у нас Дюнер кебап (годишният оборот на стотиците хиляди дюнерии в страната е ТРИ ПЪТИ по-голям от онзи на ВСИЧКИ филиали на Макдоналдс, Бъргър кинг и Кентаки Фрайд Чикен, взети ЗАЕДНО). За нагледност в по-нататъшния ход на мислите си ще използвам думичката мултикултурализъм за обозначаване именно на този неоспорим факт, за разлика от „мултикултурализма“, който е набор от политики и политически инструменти, възприети първоначално в Канада в средата на седемдесетте години, след което постепенно започват да намират прием, повече или по-малко удачно, и в други (основно западни) общества.

Оттук и първото – а според мен и решаващо – възражение срещу опонентите на идеята, които с лекота тропват на масата аргумента „мултикултурализмът е мъртъв“ (щото така каза еди кой си), без ни най-малко да си дават сметка, че, при цялата си спорност, ДОРИ и самото това твърдение касае само и единствено ПОЛИТИКИТЕ на „мултикултурализма“, но не и самото ЯВЛЕНИЕ мултикултурализъм, което отразява базисни обществени реалности, а не някакви политически инструменти.

Мултикултурализмът (без кавички), следователно, не само не е мъртъв, ами и не може да бъде мъртъв, просто защото не са мъртви хората, които го правят нещо реално – представителите на различните световни култури, живеещи в големите градски центрове на високоразвитите страни, които са принудени (а в много случаи и просто се наслаждават) на един вид мирно съвместно съществуване.

Но дори и когато се говори за „мултикултурализма“ (тоест за специфичните политики и политически подходи, обсъждани в тази статия),

изразът „мултикултурализмът е мъртъв“ си остава дълбоко спорен, по простата причина, че НЯМА АЛТЕРНАТИВА на търсенето на начини за мирно съвместно съществуване на различните култури. Единственото, което могат да кажат противниците на този вид мислене, е някакво позоваване на мистични „културни характеристики“, които видите ли, не подлежали на промяна, защото „онези там хора“ не са хора като нас, те са някакъв подвид, неспособен на реална промяна и напредък, ние примерно сме сапиенс, а те са неандерталензис. Някои от тях, като например журналиЗтът Иво Беров, го правят открито, други предпочитат да се прикриват зад по-меки формулировки, ако и да защитават същото разбиране, тоест, „ония там не са хора“.

Защо този тип разбиране няма нито бъдеще, нито дори минало (освен онова на различните видове световни войни и всякакви други благинки от тоя род) едва ли е нужно да се дискутира. За да приключвам, ще си позволя само един вид дребничка метафора, която според мен онагледява достатъчно ясно естеството на мисленето на различните „бай Тоневци“ по света. Представете си значи някаква група хора, която, в отговор на (напълно справедливия) аргумент, че производството на електричество е свързано с опасности за планетата (замърсяване!) ви отговарят с фразата „електричеството е мъртво!“ То трябва да се забрани – и готово!

Ми на добър ви път, господа забранители. Самият аз – плюс надявам се по-голямата, опитваща се да мисли, част от човечеството – ще избере по-надеждния път на опитите за подобряване на съответните технологии и технологически средства (защото обществените политики са точно инструменти за направляване на процесите в обществото, тоест технологически средства). А старото комунистическо мислене, според което забраните и наказанията са единствените методи на обществено управление, си е онова, което си е. Прав му път – право на оня свят!

- 02-05-2016|**предимно европиейски**

Уважеми г-н Енев, доколкото разбирам, от дискусията единствено Вашият автор твърди, че мултикултурализмът (М) е мъртъв, аз, напр. не мисля така. Аз твърдя, че той беше политически наложен у нас с процесите на прехода и за съжаление изигра твърде негативна роля. Надявам се да осъзнаете, че М е политическа доктрина на едрия международен финансов капитал, насочена към разбиване на националната хомоген-

ност на съвременните, предимно европейски общества. (Вие наричате М. съвместното живеене на групи хора от различни етнически и религиозни общности (но това си е просто съвместен живот и нещо повече). М. е политиката това да се прави като се „изравнят“ социетално живеещите съвместно различни общности. На пръв поглед това изглежда демократично, но нещата са много по-сложни. Проблемът отива до взаимоотношенията между общност и общество. Поставил го е още Фердинанд Тьонис през 1887 г. Днес той се трансформира във въпроса как общността (и коя общност) може и изгражда общество, как се трансформира в общество – и какъв е неговият облик, функции, способности и цели. За да се разбере това е важно да се осъзнае, че само общностите от органичен вид, сиреч способни и самодостатъчни да се самовъзпроизвеждат могат да създават жизнени общества. Такива общности са етническите, не случайно етносите са тези които образуват човечеството. Но това става по много сложен начин: чрез сложно взаимодействие на два типа връзки които си изгражда етничната общност за да може да съществува: фундаментални (осигуряващи съхранението ѝ) и социетални – гарантиращи реализацията ѝ в съществуващия свят, развитието ѝ. Без отчитането на тези механизми на осъществяване на етносите, при което те си изграждат и общества, не е възможно да се разберат и съвременнте процеси на взаимоотношения между етносите – от различни цивилизаяционни зони, с различна степен на участие на религиите, в различна стпен на развитие и социална изграденост – се фактори, които са незаобиколими при решаване на тези проблеми днес... и за бъдещото етнопилитическо строителство на Европа. За съжаление се натрупаха много грешки в тази сфера и преодоляването им – неотменно условие за намиране на правилните решения – ще бъде много трудно. Теоретично тези проблеми най-добре са изяснени от българския учен – етнологът Тодор. Ив. Живков в неговата книга „Етничния синдром“ – повтарям пак – най-добре! – но той е българин, пък и... не е либерал... Желая Ви успехи!

- 02-05-2016|**Златко**

Уважаеми Игнате Минков,

да сте ми жив и здрав, викам да не коментирам кой знае колко много, че смисъл няма да открием и колкото в пшеничено зърно. Зачитам коментара ви, откривам (след тридесет секунди) разни понятия и по-

нятийца отпреди сто години („органични общности, тоест етнически“) – и всичко това минимум половин век след Гелнер, Андерсън и СТОТИЦИ други социални учени, отдавна разпердушинили всички постулати на национализма... след което преставам да чета.

Умната, впрочем, с коментарите! Отскоро сте тук и ви личи!

(И как успяха да ви натътрузят в тая пуста Академия българска само такива хрантутници учени, умът ми не го побира! Тая институция май наистина за нищо друго не става, освен да я затворят, че и да ѝ заковат две дъски накръст отпред!)

- 10-05-2016|**Baufen**

Аз ще се въздържа от мнението ми по темата, ще поздравя само автора, защото скоро не ми се беше случвало да прочета нещо, толкова добре написано.

Виктор Канзуров за настоящия момент в република Македония
Автор(и): Виктор Канзуров

Припомняме, че Виктор Канзуров е роден в Скопие. Произхожда от семейство с корени от Егейска Македония. Работил е като журналист във вестниците „Вечер“ и „Нова Македония“, в списанията „Македонско дело“ и „Старт“ и в интернет-изданието „Трибуна“. Отразявал е работата на много кинофестивали на Балканите и Европа.
През 2008 и 2010 г. той е в Инициативния комитет за честване делото на Тодор Александров и Иван Михайлов с поставяне на бюстовете им в двора на Драги Каров в град Велес.

На какво се дължат относително търпимите отношения между Никола Груевски и Али Ахмети в управляващата коалиция, въпреки немалкото противоречия между тях?

Дължат се на общия им политически и финансов интерес да бъдат във властта. Тук са и досиетата на Али Ахмети, лидерът на „Демократичния“ съюз за интеграция/изолация, както и на неговите най-близки сътрудници от партийното ръководство, които с изключително спорно, коалиционно (ДПМНЕ/ДСИ) гласуване в Комисията за верификация на фактите, по-известна като Комисия за лустрация, бяха пощадени от официално провъзгласяване като доносници и сътрудници на комунистическата югославска тайна полиция.

Актуалното македонско правителство провеждаше селективна лустрация, от която пострадваха неудобни или ненужни за него граждани и общественици, както и някакви не от високите етажи на властта приближени на ДПМНЕ хора – някой общински съветник или дребен техен публичен поддръжник, колкото да замажат очите на наивните гласоподаватели, че са справедливи. А и самата лустрация, освен, че беше крайно селективна, тя е без правни последици за палачите и на-

редбодателите от комунистическите служби, както и за доносниците, докато жертвите и техните потомства, не могат чрез съдебни процеси да доказват, че те или предците им са били несправедливо преследвани, обвинявани, арестувани, осъждани и убивани, което е повече от показателно за нежеланието на управляващата „консервативна“, „дясна“ или „дясно-центристка“ ДПМНЕ, да осъществи истински демонтаж на самата репресивна, еднопартийна система, на нейния тоталитарен апарат и на основните носители и сподвижници на нарушенията на човешките права, част от които са в нейните редове. Дори неотдавна властта на ДПМНЕ официално спря процеса и на самата псевдолустрация.

Според досиетата, които изплуваха в публичното пространство, Али Ахмети и екипът около него, са сътрудници на Съюзната югославска служба, която ги е ползвала като доносници в албанската емиграция и чрез тях е получавала информации и унищожавала по-известни личности в тези емигрантски, антиюгославски кръгове. След разпадането на Югославия, тези агенти, за които има съмнения, че са в ръководството на ДСИ, сътрудничат на сръбската служба за сигурност. Това хвърля съвсем друга светлина на военния конфликт в Македония от 2001 година, както и на воюващата на албанската страна тогава – Освободителна национална армия (ОНА), от която по-късно произлезе ДСИ.

Части от приближени на ДПМНЕ и ДСИ „хора“, с поведението и с изявленията си, според мен идеално влизат в някаква външна, но и вътрешна схема за постоянно обтегнати отношения на Македония със съседните държави и с международната общност, както и за поддържане на лоши междуетнически отношения в самата страна, след които въпросните партии печелят симпатии от, за съжаление, немалкото шовинистични гласоподаватели. Дългосрочно полза от това могат да имат само желаещите унищожаване на Република Македония, на нейната млада, все пак, някаква демокрация и на крехкия мир в страната.

Освен от ескалиращия спор за името на държавата, на първите предсрочни парламентарни избори през 2008 година, ДПМНЕ на Груевски спечели убедителна победа и защото през 2006 г. не коалираше с ДСИ, предпочитайки стария партньор от 1998-2002 г. – „Демократичната“ партия на албанците (ДПА) на Мендух Тачи, въпреки че партията на Али Ахмети и тогава, на изборната надпревара в редовния срок, спечели най-много гласове от етническите албански политически субекти. За участие на ДСИ във властта, след като има най-голяма легитимност

от избирателите-етнически албанци, натискаше международния фактор, което беше идеално за Груевски, в момента на най-висок рейтинг, след срещата на НАТО в Букурещ през април 2008 година и гръцкото „не“ за Македония, на фона на развихрилата се, подстрекавана от властта националистическа вълна, да разпише първите предсрочни избори. Първо се подписа Майския договор между ДПМНЕ и ДСИ, в същата 2008 година, а след изборите двете партии направиха правителствена коалиция, която ето, въпреки (и благодарение на) противоречията, оцелява до днес.

И отново коалират, след последните предсрочни избори от 2014 година!?

Много ясно. Разиграха постановка, невидима само за безкрайни наивници и за хора, които не са в състояние да мислят обективно. Атакуваха се, с националистически и шовинистични послания. ДСИ помогна за разписването на трети последователни предсрочни парламентарни избори (заедно с втория тур от редовните президентски), понеже формално тази партия ги предложи. Създават впечатление, че двете партии са с коренно противоположни интереси, което привлича националистическите и шовинистично настроените избиратели от двете етнически общности. ДСИ, който на практика е слуга на ДПМНЕ, уж не признава легитимността на отново избрания президент Иванов, но найнакрая двете партии си направиха коалиция и отново насъскват към омраза, което преведено на езика на бъдещето, означава, че съзнателно или не – работят за разделението на Република Македония.

Ако приемем, че партията на Али Ахмети чака да се увеличи процента на етнически албанското население в страната, което се и случва, та след някое време да има нова (конституционна) реалност, от друг ъгъл наблюдавано, а и чрез други, не само демографски примери, можем да кажем – че и ДПМНЕ, с агресивната реторика, е слуга на ДСИ и на предположените цели на коалиционния им партньор.

В предизборната кампания през 2014 година Никола Груевски за пореден път призова гласоподавателите да му дадат 62 от 123-те депутатски места в Събранието на Република Македония. ДПМНЕ спечели 61 депутатски мандата, затова той и партията му призоваха да не бъдат изнудвани от политическия субект на етническите албанци, като повече от ясна беше алюзията за ДСИ. Това е чист говор на омраза на антиалбанска основа, откровена стереотипизация на албанците, че са изнуд-

вачи и тяхното представяне пред обществеността само като врагове. С този речник, Груевски подстрекава етническите албанци в страната, да не виждат бъдещето си в Република Македония, със сегашната ѝ териториална цялост. Мисля, че може да наречем тази политика на Груевски и на ДПМНЕ – антимакедонска!

Донеотдавнашният шеф на тайната полиция и пръв братовчед на премиера Груевски, Сашо Миялков, преди началото на предизборната кампания 2014 година, имаше две срещи в един скопски ресторант с лидера на ДПА, Мендух Тачи. Това беше част от манипулациите на ДПМНЕ, че уж подготвят коалиция с „по-меката“ партия на етническите албанци, която поне не произлиза от някаква терористична организация. Един такъв ход, който е и показване зъби на ДСИ, няма как да не се хареса на гласоподавателите-албанофоби, още повече ако са и наивни. Но това е и откровено унижение на Мендух Тачи и на неговата партия, а чрез тях и на всички албанци, независимо в коя страна живеят, гласуват ли въобще на избори и имат или не, партийна принадлежност или симпатии към определен политически субект. След тези манипулативни и унизителни за ДПА, но и за албанският народ срещи, Тачи се срещна и с Груевски в министър-председателския кабинет. Просто го разхождаха и го показваха като бял мечок. ДПА и Тачи бяха злоупотребени като парцали, за да се засилва рейтингът на ДПМНЕ и ДСИ. Партията на Тачи в периода на тези три срещи, нарочно направени за публичен показ, а и по-късно в предизборната кампания, ако изключим ДСИ, повече атакуваше опозицията (т. нар. СДСМ), а пощадиха управляващата ДПМНЕ, даже имаха и кандидат на първия тур на президентските избори, за да има по-голяма избирателна активност. Едно от възможните заключения е – а не знам дали изобщо има други – че Тачи вероятно е финансово зависим от властта или управляващите знаят нещо за негово, може би, не съвсем чисто „бизнес“-минало или настояще. И от подслушваните телефонни разговори, разбираме, че Тачи е „верен до смърт“ на Миялков, както самият той казваше на владетеля (или собственика) на държавата.

Това са няколко предизборни истории, показващи колко големи мъжкари са Миялков и Груевски, как те са хард с албанците, как ги унижават... И как след това етническите албанци сигурно още повече ще заобикнат Република Македония и ще искат да живеят в нея, а не да се откъсват, с териториите в които са мнозинство, някои от тях отмъщавайки си при това.

А Али Ахмети и екипът около него, според мен, сега са във фаза, наподобяваща онази, в която в определен момент се е намирал мнимият Гоголев „ревизор“ Хлестаков, самият да си повярва в лъжата, че е истински ревизор... Така Ахмети и другарите с досиетата от ДСИ (и ОНА), мисля, че сега си вярват в определената им, май от други роля на големи албански патриоти.

Кои са другите, които са им определили ролята на големи албански патриоти?

– Ако са точни и автентични документите според които Али Ахмети и други хора от ръководството на ДСИ са били сътрудници и доносници на съюзната югославска, а след разпадането на Югославия, на сръбската служба за сигурност, може би имаме отговор на този въпрос. Но и западните служби няма как да не са (били) запознати в детайли с „миналото“ на Али Ахмети и на другите хора от въпросните досиета, които след военния конфликт в 2001 година стават високи функционери на ДСИ. Та единствената дилема май трябва да е – кога Хлестаков и хлестаковци са превзети от западните служби!? Не изключвам възможността те да са (били) двойни, та и тройни агенти, като имам предвид и албанската, може би още от комунистическо време, тайна политическа полиция – Сигурими.

Само че, когато говорим за сръбските служби, трябва да имаме предвид, че едно е Сърбия до 5 октомври 2000 година, а друго е същата държава след тази дата, когато пада Слободан Милошевич, но не и всички елементи и тайни служби на неговия режим. Не бих допуснал внушението, че сръбската държава и след опита за демократични промени през 2000/2001 година, по директен начин се намесва в македонската политика, но както и почти навсякъде в източноевропейското посттоталитарно пространство, част от службите и хората, слугинствали на репресивната, комунистическа система, останали без работа или до известна степен от позициите на прикрита власт, дирижирали преходите в техните страни, свързвайки се с мафиотско-криминални структури, често и самите създавайки такива групировки, се опитват да диктуват политическия дневен ред, като преди всичко се интересуват от финансовите печалби. Този тип парасигурностно-мафиотски структури от Сърбия, участваха във войните в Хърватия, Босна и Херцеговина и Косово. На 12 март 2003 година убиха първия демократичен министър-председател

на страната, Зоран Джинджич, извършиха атентати и върху други сръбски свободомислещи, публични личности.

Дистанцията от 14 години вероятно е недостатъчна, за да имаме достъп до определени сръбски, косовски, македонски и други в момента тайни документи, чрез които поне бихме се докоснали до истинската същност на военния конфликт в Македония, както и на този в Южна Сърбия от 2000/2001 г. и до имената, действията и мотивите на все още нелустрираните, домашни и чужди, структури, покровителствали части от всички македонски многопартийни власти, включително и участниците от албански етнически произход в правителствата и Събранието. Бавната демократизация на нашите общества отлага(ше) битката с истинските носители и поръчители на кризите в целия регион. През 2013 година, ден преди 18- годишнината от опита за убийство на македонския президент Киро Глигоров, министърът на вътрешните работи от времето на покушението върху държавния глава на Македония, Любомир Фърчкоски, заяви, че този атентат отвежда към прийомите на „Земунския клан“. През последните години Фърчкоски на няколко пъти заявява, че са останали неразследвани връзки(те) с възможните извършители от Сърбия. Обаче първите изявления и позиции на македонското Министерство на вътрешните работи под контрол на най-голямата тогава управляваща партия, СДСМ, както и на самия Фърчкоски, през 1995 година, бяха, че виновни са българите (чрез компанията „Мултигруп“, свързана с българските структури за сигурност) и/или албанците (чрез т. нар. „Братиславска връзка“). Много вероятно е, организаторите на атентата върху Киро Глигоров, да са имали (и имат) съмишленици и слуги в македонските служби за сигурност, чрез които не само са осъществили гнусното покушение, а са поръчали „разследването“ да върви в посока на насаждане допълнителни количества българофобия и албанофобия в македонското общество, на разваляне на отношенията между Македония и България, както и на подклаждане междуетнически недоверия в самата страна.

Тогавашният македонски външен министър, от листата на Либералната партия на Стоян Андов, Стево Цървенковски, както и неговият баща, бившият висок югославски комунистически и държавен функционер, Кръсте Цървенковски, веднага след атентата, заявиха, че покушението е дело на „внуците на Ванчо Михайлов“, което отново е посочване с пръст българите, а формулировката повече е в смисъл на означаване местни

пробългарски предатели, принадлежащи към тогава опозиционната ВМРО-ДПМНЕ. Първите информации в медиите, идващи от полицията, бяха, че от мястото на атентата се отдалечила кола с регистрационни номера от Велес, в която са били хора с бради, което трябва да асоциира с пробългарски и най-екстремистки елементи от тогавашното ВМРО-ДПМНЕ, чиито многобройни членове в дните след покушението, бяха разследвани и разпитвани, а върху някои беше оказван и физически тормоз.

Минаха повече от 20 години от този гнусен атентат, в който загубиха живота си шофьорът на президента Глигоров и един случаен минувач, намиращ се близо до експлозията на бомбата, от която пострада президентския автомобил. До днес няма доказателства нито че българската държава и „Мултигруп“ са организирали покушението, нито че то е дело на „внуците на Ванчо Михайлов“, които и да са те в патологичните представи на бащата и сина Цървенковски. Мисля, че примерът с този атентат и обвиненията, които официалните македонски държавни органи отправиха в посока на България и на българите като народ, доказват шовинистичния, антибългарски характер на официалната държавна система в Република Македония.

Как си обясняваш казуса, че вече над 20 години спорът за името с Гърция не се решава?!

Абстрахирайки се от гръцката вина, от гръцката безпринципност и шовинизъм в този сблъсък, наблюдавайки само македонския двор, смятам, че за македонската държава и за македонското общество, спорът за името символизира и е материализация на проблема, който Република Македония има самата със себе си, със собственото съзряване, тоест с невъзможността и нежеланието на по-голямата част от нейните жители, а и от т. нар. елит, поне в този момент, да разберат, че македонска или македонистка етнонационална интеграция, никога в историята (масово) не се е случила в Беломорска и в Пиринска Македония. Следователно или предходно: никога не е имало разпокъсана етнически македонска, целокупна Македония и не можем да говорим, не само за масов, а за какъвто и да е македонизъм, извън може би няколко души, по времето на Балкан-ските войни и разпокъсването. Същият проблем имат и определени части в гръцкото и в българското общество – да разберат, че македонска или македонистка етнонационална интеграция, във Вардарска Македония се е случила масово след Втората световна война, първона-

чално с безмилостно насилие, а по-късно и благодарение на потиснатата истина, за новите поколения това става, в известна степен, естествен процес.

Идеята за съществуване и бъдещо развитие на такава нова идентичност, в географската област Македония са имали малцина поддръжници преди и по време на Втората световна война, не задължително (пряко) свързани с политиката на Коминтерна, докато в десетилетията преди държавната официализация на етническия македонизъм, можем да наблюдаваме преходни нюанси към това явление – много от тях първоначално с български етноним в себе си – които се доразвиват и получават окончателен печат благодарение на световната, европейската, балканската и югославската политическа обстановка от 1944/1945 година насам.

Приказката с разпокъсаната етнически македонска Македония и/или гръко-македонския спор за международното име на македонската държава, идва заедно с нещо друго, с преобладаващото поддържане в македонското общество на образа за Сърбия като единствена приятелска съседна страна. Тази логика подсказва, че от „етническа Македония“, единствено на територията, която е била под владение на Сърбия, днес има свободна македонска държава, народност и език. Сърбия е грешила в миналото, но тя вече е добра, напуснала е Вардарска Македония и политиката на сърбизация, а на нейната днешна територия има признато македонско малцинство, с право на изучаване на собствения език, докато Гърция, България и Албания все още държат (етнически) македонска земя и не признавали македонската (съществуваща открай време или от XIX век) отделна идентичност в собствените граници на първите две и в един малък анклав в Мала Преспа на албанската държава. Това е един начин на разсъждаване, който се представя като единствено легитимен, правилен и точен по отношение на тълкуването на миналото и на настоящето. Този начин на мислене, не само че е тясно свързан, а е директно зависим и е последица от социализацията на македонците в югославската културна, политическа и образователна среда, социализация която продължава да съществува чрез – не е пресилено да кажа – живеенето и идентифицирането на доста македонци с постюгославската сърбоцентрична културна, субкултурна, та и некултурна или кичозна сфера.

Социализацията за която говоря, в частта на приятелските чувства на доста македонци спрямо Сърбия и другите държави, произлезли от

бивша Югославия (освен Косово), не смятам, че е нещо задължително лошо (освен, разбира се, като албанофобия – мотивираното преобладаващо неприятелство към косовската държавност). Но тази социализация предполага немалък процент от хората да носят в себе си неприязън, предразсъдъци, някъде и шовинизъм, освен към Косово, и спрямо Албания, Гърция и България, както и липса на интерес за контактуване с албанската, гръцката и българската култури, а и желание те да нямат присъствие в Република Македония.

Гръко-македонският спор обслужва и храни тази социализация, която заради вътрешната си идентичност, основаваща се на преобладаваща конфликтност спрямо своите съседи, оформя Република Македония като нефункционална държава в настоящата геополитическа реалност на Балканите и в Европа. Необходими са врагове, и според този начин на мислене, оцветени са и междуетническите и междупартийните (въпреки общия им класов интерес) отношения. Създаден беше един тип на македонистична идентичност и начин на мислене, които могат да са съвместими само вътре в Югославия, в еднопартийна система и в Европа, разделена на блокове. Както е известно, Берлинската стена падна през есента на 1989-та, а Югославия вече 24 години не съществува.

Политическият елит в Македония, който без изключение е с белградско възпитание и манталитет, много хитро смесва ценностите на демокрацията с югокомунистическите, за да поддържа негативния образ на България и сред подрастващите поколения в страната. Този синдром може ли да бъде преодолян?

Просташко-шовинистичното изявление на бившия (до средата на 2014 година) заместник външен министър на Македония Зоран Петров, че Договорът за добросъседство не бил част от модерния правен свят, а представлявал останка от отношенията на страните-членки на Варшавския договор, съвършено илюстрира как структурите на УДБА живеят извън времето и пространството. Някогашният (по времето на прехода) разузнавач и журналист Зоран Петров, принадлежи на партийката Демократичен съюз, чийто председател е също ченгето Павле Траянов. Целящи да обидят и унижат България, с чудесно „интелигентно“ изявление, казано в югославски маниер, но с изминал още от 1990/1991 година срок на годност, Петров и шефовете му – Груевски и Траянов, искаха българо-македонските отношения да бъдат още по-конфликтни,

тъй като предишното ниво на конфликтност, за тях вероятно не беше достатъчно.

Политиците-българофоби в Македония, мислейки че са много хитри, се опитват сега да ползват евфемизми, за да облъчват обществото с антибългаризъм. Сега те не са толкова директни, както през първите две десетилетия от прехода. Трябва публично да разобличаваме тяхната омраза. „Варшавският договор“ доказва колко трагично и безпомощно е индоктринирана с антибългарска омраза и с предразсъдъци главата на бившият заместник външен министър на Македония Зоран Петров. Асоциирането с политическия блок на социалистическите страни, символизиращ по-слаба икономика, по-нисък стандарт, но и тоталитаризъм, трябва да покаже колко изостанала и сега е България, за разлика от нас, „великите“ югославяни.

В опозиционният СДСМ и в коалицията им, напоследък „хитро“ заместват думите „българофили“ и „пробългарско“, с „върховисти“ и „върховистко“ (поведение на ДПМНЕ), за да поддържат негативния образ на България и българите и шовинистично да забраняват изобщо да има българско самосъзнание в Македония.

В речта си на Мечкин камен през 2013 година, по случай 110-годишнината на Илинденското въстание Н. Груевски обвини управляващите в Македония по време на Югославия, че са били по-верни на югославизма отколкото на македонизма. В същото време той самият води активна просръбска политика. Твоят коментар!?

Това е много интересен и сложен въпрос, за който и отделно интервю няма да е достатъчно. Наблюдавано от някаква българска перспектива, все едно къде живеем, в България, Македония или в някоя друга държава, фокусът някак ни е върху просръбските политики на Никола Груевски. Може би това виждаме в самото отдалечаване от НАТО и от ЕС на официалната македонска политика, в заиграването с албанофобията и ислямофобията, привличането на много кадри от СДСМ и от други предимно противопоставящи се на старото ВМРО-ДПМНЕ политически партии, вземането на „журналиста“ Драган Павлович Латас за неофициален говорител на сегашното ДПМНЕ, както и съюза, по-точно купуването и поставяне-то им в слугинско отношение, на много други просръбски и проюгославски медии, „журналисти“, „общественици“, агитатори, удбаджии, дипломати. Освен тези неща, за мен сърбомански

завои на ДПМНЕ бяха и антибългарските моменти в кампанията за парламентарните избори през 2006 година, когато все още опозиционната партия и нейният лидер Груевски, по един особено дързък начин и с откровено неприятелска, неуважаваща историческите факти реторика, категорично се противопоставиха на идеята за общи чествания на исторически дати и личности с България. Проектите за Офицерския дом като нова скопска градска къща и за строеж-копие на „стария театър“ в македонската столица, обекти построени от великосръбската власт между двете световни войни, затвърдяваха впечатлението ми за просръбството на ДПМНЕ. Няма как да подмина многото инициативи, организирани от държавната власт или от общини, ръководени от ДПМНЕ, където гостуващите музикални изпълнители са преобладаващо от бивша Югославия, а от тях предимно – певици, певци и групи – от Сърбия. Някъде в периода 2007-2011 година, проправителствените телевизии „Сител“ и „Канал 5″ , започнаха масово да пускат филми и предавания, югославско производство или създадени в новите самостоятелни държави-наследнички на разпадналата се южнославянска федерация. И от тези телевизионни програми и филми, някак сръбските като да бяха доминантни. Значи отново един опит за привличане югоносталгични гласоподаватели, традиционно свързани с българофобите от СДСМ.

Но има и един друг феномен. За мое голямо учудване, еднакво с появата на истински извънземни, както описаните и създадените от американския режисьор Орсън Уелс в неговата известна и шокова радиопиеса „Война на световете“ от 1938 година, започнах да забелязвам, че някои мои приятели и познати, които по никакъв начин не са сърбомани или югоносталгици дори, смятат, че македонците и българите до 1944 година са били един народ, паралелно с критиките за недемократичния начин на управляване, имат и определени симпатии към ДПМНЕ, и то точно и по линията, че тази партия реабилитира и популяризира определени забранени събития и личности от нашата история и е различна от сърбоманския и от югославския начин на разсъждаване. Това ме накара да се замисля, като имах предвид и че някои от хората, за които става въпрос, въобще не се ползват от каквито и да е привилегии от властта на ДПМНЕ.

Макар и да има константни сръбски знаци в политиката на ДПМНЕ, управляващите се обръщат и търсят подкрепа и от граждани с друга идеологическа ориентация. Дори и СДСМ, по-точно Заев, флиртува с

тези категории гласоподаватели. С ясното съзнание, че днес в Македония има много млади, над 20-годишни хора, ДПМНЕ си строи собствен идеологически темел и разказ, противопоставен на този на СДСМ, отнасящ се за периода преди АСНОМ, а колкото до историческите личности-комунисти и въобще за времето след 1944 година, най-голямата управляваща партия чества предимно жертвите на югокомунизма. В този смисъл е и с пропагандни цели, изключително добре подготвената, от цял екип сътрудници, а може би и само от ПР стратега Мартин Протугер, реч на Никола Груевски от преди повече от две години, на Мечкин камен, край Крушево, по повод 110-годишнината от Илинденското въстание и 69-годишнината от АСНОМ.

ДПМНЕ построи в Скопие Музей с три имена: „На македонската борба за държавност и самостоятелност, на ВМРО и на жертвите от комунистическия режим“, където може би свенливо и внимателно, но се намират факсимилета от оригинални документи и знамена, както и восъчни фигури от почти всички значими личности от нашата история, включително и негативно представяните по времето на еднопартийната система. В някои документални филми, създадени по поръчка на правителството, а първоначално пуснати по държавната Македонска телевизия, има отново свенливи, но честни опити за обективизация на историята, за реабилитация на определени личности (Тодор Александров, Христо Татарчев...) и за коректно представяне на историческото ВМ(О)РО, във всичките му фази. Някои епизоди от тези документални серийни филми за историята, не са коректни, но всичко е в зависимост от това кои са авторите и сценаристите.

Ръководството на ДПМНЕ никак не е наивно и много добре знае, че колкото и битката със СДСМ да е жестока, борбата (за гласоподаватели) с опозиционните ВМРО-Народна партия на Любчо Георгиевски и Обединени за Македония на Любе Бошкоски, беше може би още по-безмилостна и трябва(ше) да се внимава за всеки ход в доказването на легитимността на идеологическото наследство на старото ВМРО-ДПМНЕ, за което претендират всички тези три партии.

Можем да кажем, че ДПМНЕ е мултиидеологически конгломерат, в който всеки конформист си намира по нещо подходящо за неговите идеологически разбирания и възгледи, достатъчно за да се прави, че не вижда другите линии и ориентации.

В словото си на миналогодишното тържеството по случай 23 октомври, Денят на македонската революционна борба, Груевски заяви, че като „премиер ...няма да позволя разцепването на македонската национална цялост и няма да позволя да бъдат загрозени ценностите и посоката на съществуване на нашата нация...“ Тези клетви във вярност към македонската нация от всички управляващи след 1944 г. не отвеждат ли по-скоро към ада на нейното порочно зачатие?

Да, тука Фройд би имал какво да каже. Тази реч е по време, когато властта на Груевски е най-силно и най-аргументирано атакувана, откакто стана премиер. Затова толкова залага на национализма. Иначе от популистки партии, не може друго да се очаква, освен да защитават догмите от АСНОМ, понеже мнозинството от народа се идентифицира с въпросните постулати, дори и от тези, които са критични към партизанското движение, излъчило управляващите след 1944 година. Нямам какво да добавя, освен че македонската национална (държавна) цялост, именно сега се разцепва и е загрозена от „ценностите и посоката на съществуване на нашата нация“, които бяха официални и валидни по времето на втората Югославия. За мен това асоциира с АСНОМ. Може би тогава не е имало друг изход за Вардарска Македония. Сега, пък, няма друг изход, освен отхвърлянето на АСНОМ, ако под това подразбираме идеологемите, властващи от 1944 до1990 година, тоест лъжата, че в „Прохор Пчински“ са се осъществили стремежите на Гоце, Даме, историческото ВМОРО и на възрожденците от Македония. Не атакувам македонската идентичност, разбрана в етнически смисъл, но не виждам смисъл, перспектива и бъдеще, ако и по-нататък ползваме до-сегашните учебници по история. Те са за експонати в някакви музеи на тоталитарното минало и на неговите измишльотини. С по-обективно отразяване на развойните етапи до АСНОМ, почти всички проблеми ще изчезнат и пак всеки ще си се чувства както иска.

Еуфоричната антична струя в политиката на Груевски не издава ли по-скоро разколебаната вяра в непоклатимостта на АСНОМ-ския идентитет?! И това не е ли предпазна мярка срещу евентуалното възраждане на историческия идентитет на людете в държавата?

Издава разколебана вяра в югославския, или по-точно – в югокомунистически построения македонски идентитет и е предпазна мярка

срещу евентуалното възраждане на преобладаващия преди 1944 година идентитет на людете в държавата, но едновременно антиквизацията е и откъсване от югославянството и от сърбоманството, колкото и парадоксално да звучи това в контекста на политиката на ДПМНЕ. Най-силната вълна на антиквизацията беше от 2007-2011 година, сега не присъства чак до такава степен, макар и милитаристкия паметник на Александър Трети Македонски, да е най-висок в целия проект „Скопие 2014″ , което никак не е случайно и е определено послание – къде да търсим нашите истински корени.

Но, когато ползваме понятия като „исторически идентитет“, от голяма помощ може да ни е книгата-парадигма за обясняването на процеса на създаването на нациите, „Въобразените общности“ на американския политолог Бенедикт Андерсън, с която можем да направим реконструкция (и) на македонската нация, а и да се предпазим от навлизане в конфликтни ситуации, при евентуална дискусия или спор с македонски събеседник.

Там където понятията „българско“ и „македонско“ са били синоними (или втората дума започнала при отделни личности да означава нещо еднакво на първата), подобно на нашето разбиране на думите „благодаря“ и „мерси“, неграмотният човек, който няма от къде да разбере рязката промяна и смяната на значението на изразите „българско“ и „македонско“ в позиция на драматични антиноми, не чувства нужда за това да говори с потомците. От там са тези първи братовчеди, с различна етническа идентичност, които за принадлежността си се позовават на един и същ дядо (или баба).

Един възрастен, 94-годишен човек от Скопие, ми се оплакваше как не може да обясни на неговите деца, които във времето на разговорите им са били над 50 години, че до Втората световна война, тяхното семейство, техните предци в Струмица, както и повечето жители на града, са се чувствали българи. Не му вярват, собствените деца!!! Друг скопянин, с произход от Воденско, ми е споделял как неговата снаха, му забранява да говори на внучетата си, че това което учат от учебниците по история, не е съвсем точно, искайки да им каже, че Самуил е бил български цар и че за нашия народ във Воден и в Беломорска Македония, докато той е бил дете и млад човек, роден е в 1924 година, „българин“ и „македонец“ означавало едно и също.

Когато аз започнах да разбирам, че за моята баба, „бугарцко и македонцко е исто“, а и да чувам за други подобни разбирания в семейството ми, мисля, че видях не само извънземните от „Война на световете“ на Орсън Уелс, а всички извънземни от всички научно-фантастични филми в света.

Имам впечатлението, че тези неща, които не са само македонски белег, а са били в много случаи и модел за получаване етнонационална „българскост“, „сръбскост“, „гръцкост“, „румънскост“, „турскост“, „албанскост“... в някои по-предишни времена, от много хора в България не се разбират. А тези които ги разбират и се опитват да ги представят на българската публичност, много често биват обвинявани, че са предатели, македонисти, нихилисти, македонистки лобисти... от устите на монополизиралите македонския въпрос в публичното пространство. От „хора“ които самите нямат никакво чувство за деликатност и за нюансираност и единствено отдалечават македонците и българите.

Bulgariamakedonia.net

Виктор Канзуров е роден през 1971 г. в град Скопие. Следвал е философия в Скопския университет „Св. Кирил и Методий“. От 1999 г. е журналист във вестниците „Македонско дело“, „Вечер“, „Старт“, „Нова Македония“ и www.tribune.eu.com. В момента е журналист на свободна практика.

Железният закон на популярността
Автор(и): Луи Менанд

През 1993 Том Ханкс спечели „Оскар“ за най-добър актьор, като се наложи срещу Даниъл Дей-Луис, Лорънс Фишбърн, Антъни Хопкинс и Лайъм Нийсън. През 1994 Том Ханкс отново спечели „Оскар“ за най-добър актьор, като този път се наложи срещу Морган Фрийман, Найджъл Хотърн, Пол Нюман и Джон Траволта. Започнахме да си мислим, защо Том Ханкс да не печели „Оскар“ за най-добър актьор всяка година докато се снима в киното? Щом Том Ханкс е по-добър актьор от Даниъл Дей-Луис, Лорънс Фишбърн, Антъни Хопкинс, Лайъм Нийсън, Морган Фрийман, Найджъл Хотърн, Пол Нюман и Джон Траволта, има ли изобщо актьор от когото да не е по-добър? От историята знаем обаче, че няма актьор, който да е печелил една и съща награда година подир година. Но има ли някаква причина за това? Има ли някакъв закон, който не допуска Том Ханкс да печели вечно „Оскар“ за най-добър актьор?

Отговорът е да. Има такъв закон. Това е законът на тригодишния лимит, известен също като Железния закон на популярността. Този закон повелява, че звездната фаза не може да бъде по-дълга от три години. Няма наказание за нарушаването на този закон, поради простата причина, че той е ненарушим. Не става дума просто за правило на етикецията, за статистическа норма или социално-научно самомнение, като теорията за значението на реда, в който се раждат децата. Това е вярно априори, това е действителността, която обяснява всяка друга действителност. Това е един *железен закон*. Той е останал скрит досега, само защото е съвсем явен. Беше прието да се смята, че ако съществува някаква формула, която би могла да обясни огромната и така разнообразна панорама на човешките постижения, нейното откритие ще изисква олимпийски подвизи от метафизическа спекулация и задълбочени анализи на сложни масиви от статистически данни, или пък ще трябва да се изчака създаването на пълна карта на човешкия геном. Оказва се обаче, че не е необходимо никакво задълбочено мислене – дори абсолютно ни-

какво мислене. Всеки, който разполага с един свободен следобед и куп стари броеве на списание *Variety*, би могъл да го открие. Отговорът е бил налице през цялото време – простото правило за трите години.

Нека още в самото начало оборим един очевиден контрааргумент. „Ами „Бийтълс“?, с право би могъл да възрази някой. През 1964 те се появиха за пръв път в „Шоуто на Ед Съливан“ и веднага след това заеха върховете на всички класации, където останаха практически до 1970, когато групата се разпадна. „Meet the Beatles!“[1] (1964) беше № 1 сред албумите; също както „Help!“ (1965), „Rubber Soul“ (1965), „Sgt. Pepper´s Lonely Hearts Club Band“ (1967), White Album (1968), „Abbey Road“ (1969) и „Let It Be“ (1970). Това са шест, а не три години. А и дали, ако Пол и Йоко се разбираха по-добре, „Бийтълс“ нямаше да останат № 1?

Отговорът се съдържа в цифрата шест. „Бийтълс“ не надхвърлиха тригодишния лимит; те просто имаха два последователни тригодишни мандата. За да постигнат това, те трябваше фактически да бъдат две различни групи: симпатични чорльовци (1964-67), а след това хипи-артисти (1967-70). Ако бяха останали чорльовци след 1967, те щяха да изгубят звездния си статут; което щеше да се случи и ако бяха просъществували като артисти след 1970. За да поддържат звездния си статут през 1970-те, „Бийтълс“ трябваше да се преобразят още веднъж, в нещо подобно на „Ролинг Стоунс“ – или на Елтън Джон. Малцина са звездите като „Бийтълс“, които са успели да се префасонират веднъж – например, Мадона, която изкара три години като неоспорваната царица на вулгарния сексуален шик (1985-88), а след това още три години (1989-92) като по-благовъзпитана версия на същото. Никоя звезда обаче не се е радвала на поредица от три поредни звездни цикъла.

Звездата си остава звезда, разбира се – и това е проблемът. Защото популярността не е равнозначна на това да бъдеш звезда. Тук аз използвам понятието „популярност“ в един специфичен, технически смисъл – като дискретен и ясно разпознаваем епизод в живота на една звезда. Популярността е периодът на неизбежност, времето, когато всичко функционира по такъв начин, че си мислиш, че ще бъде така вечно. Апаратът изглежда перманентно настроен на честотата, на която звездата предава. Да бъдеш звезда означава, че нищо, което вършиш, не може да бъде асиметрично на онова, което хората желаят, понеже ти си онова, което

1 Вторият албум на „Бийтълс“, издаден в САЩ, включващ песни от техните първи два оригинални английски албума, както и отделни сингъли.

те желаят. Звездният цикъл е кръстовището, на което личността се среща с историята, пълно покритие между актуалното състояние на света и местоположението на звездата.

Само че светът продължава по своя път. Както впрочем и звездата, жива реликва от един отминал вече момент. Обикновено ние ценим реликвите и затова някои артисти (Елизабет Тейлър) остават звезди цели десетилетия след изтичането на звездния им момент (1963-66, от „Клеопатра“ до „Кой се страхува от Върджиния Улф?“). Популярността прави звездите, но дори звездите да блестят вечно, популярността винаги залязва. Такава е разликата между това да бъдеш забелязван в ресторантите и да говорят за теб в ресторантите; такава е разликата между това да те забелязват и да бъдеш неизбежен.

Тъй че Том Ханкс може да спечели още един „Оскар“ за най-добра мъжка роля, макар че никой не го е печелил три пъти, но ако това стане, хората ще си кажат „страхотно!“. Няма нищо лошо в това да ни се напомня какъв наистина страхотен актьор е Том Ханкс. С други думи, хората ще си кажат това, което казаха през 1992, когато Ал Пачино спечели „Оскар“ за „Мирис на жена“; а именно, че той е един достоен призьор. Никой не си помисли тогава, ама тоя тип *винаги* ли ще печели награда за най-добър актьор? Защото всички знаеха, че Ал Пачино е изживял вече своята тригодишна звездна фаза, 1972-75, когато се появи в „Кръстникът“, „Серпико“, „Кръстникът II“ и „Кучешки следобед“, като бе номиниран за изпълнението си и в четирите филма. След това излезе „Звездни войни“ и светът навлезе в нова фаза. В Холивуд престанаха да правят филми като „Кръстникът“ и „Кучешки следобед“, и трите години на Ал Пачино, истинска звезда завинаги, останаха в миналото.

Един от актьорите, които го наследиха, беше Джон Траволта, чиято звездна дъга обхвана годините от 1977 („Треска в събота вечер“) до 1980 („Градски каубой“). Днес Траволта отново е на екрана, но като смешен интерпретатор на самия себе си от годините 1977-80, какъвто искаме да бъде вечно. Днешната звездна слава на Траволта се дължи на това, че е човекът, който беше Джон Траволта; също както през последните три години от живота си, 1974-77, Елвис отново се радваше на популярност, дължаща се на елементарния факт, че беше човекът, който е бил Елвис Пресли.

Но – и това е важното – сегашното възраждане на Траволта може да продължи не повече от три години. То само ще *изглежда* вечно, защо-

то такава е природата на популярността. Звездната фаза е състоянието, при което звездата прониква така тотално в действителността, че човек решава, че няма спасение от нея, също както не може да има спасение от кислорода. И сетне изведнъж – смяна на кислорода. Сигурни сте, например, че никога няма да се отървете от Хауърд Стърн. Но нали не сте забравили как по едно време бяхте сигурни, че никога няма да се отървете от Дейвид Летърман (1992-95), преди това, че няма спасение от Роузан (1989-92), а беше време, когато пък бяхте сигурни, че Флип Уилсън е вечността (1970-72). Но ето, че се отървахте. Вечността продължава само три години.

Звездният цикъл съвпада с *Zeitgeist*, духа на времето, но *Zeitgeist*никога не съвпада с нечия конкретна звездна фаза. Погрешно е да се смята, че действителността се преобръща изцяло на всеки три години. Това е твърде редукционистки подход, който напомня на прословутото Прокрустово ложе. Действителността прави пълен оборот на всеки *девет* години. Но го прави на тригодишни фази, тъй че средните три години са сродни по дух с първите три, докато последните три са сродни по дух с вторите три, но към края се различават напълно от първите три. Отдалечаването от една фаза е същевременно преход към друга. Ако времето е стълба, действителността е слинки[1].

1960-те, толкова често погрешно характеризирани като монолитна историческа цялост, представляват идеална илюстрация на казаното. От 1960 до 1963 действителността беше интеграция, Корпусът на мира, „Питър, Пол енд Мери“. От 1964 до 1967 – свободна любов, протестни маршове, „Бийтълс“. Сетне, от 1967 до 1970 – Боби Сийл, Уедърмен и Алтамонт[2]. Към 1970 духът на времето на 1960 бе вече изцяло реализиран чрез превръщането му в неговата пълна противоположност. 1970-те бяха сегментирани по аналогичен начин: Боби Ригс, Арчи Бънкър и Уотъргейт, следвани от Пати Хърст, Шеви Чейс и ОПЕК, следвани от Джими Картър, Дона Съмър и Аятолаха. Същата схема е валидна и за 80-те.

В това отношение телевизията, често обвинявана, че дестабилизира живота, всъщност е маховикът на континуитета; тя именно сшива заедно отделните сегменти. Защо? Защото цялата история на телевизията

1 *Slinky*, вид пружинна играчка, изобретена през 1940-те от американския инженер Ричард Джеймс.

2 Рок концерт на открито в Калифорния през 1969, белязан от насилие и смъртта на четирима души.

се състои практически от историята едва на десет шоута, шест от които доминират класациите за период от шест години всяко и четири – за приблизително тригодишни периоди: „I Love Lucy“ (1951-57), „Gunsmoke“ (1957-61), „Bonanza“ (1961-67), „Rowan and Martin´s Laugh-In“ (1968-70), „All in the Family“ (1971-76), „Happy Days (1976-79)“, „Dallas“ (1980-85), „The Cosby Show“ (1984-90), „Roseanne“ (1988-94) и „Seinfeld“ (1993-). От тази гледна точка се откроява една перфектна схема: комедия, митология, комедия, сатира, комедия, митология, комедия, сатира. Направо виждаме как слинки слиза по стълбите.

Откъде накъде стълби? Защо историята се разгръща като поредица от свързани различия, а не като равнина от разпознаваеми сходства, отъпкано трасе към един общ хоризонт? Лесният отговор е, че хората се отегчават от еднообразието, но това са просто приказки от страна на представителите на маркетинговия бранш. Човешките същества обичат еднообразието; те мразят неочакваното и полагат истински усилия, за да го избегнат. Кой е онзи, отрасъл с Боб Дилън и „Бийтълс“, комуто би минало през ума да приветства диското – или по-късно рапа, който е просто диско без музика, – само защото е „различно“? Кой е онзи, който обича поредицата „Кръстникът“ и който не би бил абсолютно доволен да продължи да гледа вечно филмите за фамилията Корлеоне, дори ако това би означавало, че „Звездни войни“ никога нямаше да бъде направен? Няма такъв. Целият патос на модерната история се свежда до това, че докато слинки слиза по стълбите, ние оставаме в миналото.

Не звездата е виновна за изблядяването ѝ след три години, а множеството спътници, които изпитват тягата на гравитационното ѝ поле. Причината не е в „Бийтълс“, причината е в „Мънкийс“. А където има „Бийтълс“, рано или късно трябва да има „Мънкийс“. Талантите се носят постоянно в посока на *Zeitgeist*, и когато някой от тях се кръстоса с него, всички останали се опитват да последват траекторията му. Вследствие имаме постоянно увеличаване на мощността, която накрая взривява цялата конструкция. Когато „Gunsmoke“ и „Bonanza“ доминираха телевизионните екрани, покрай тях кретаха половин дузина имитации: „Wagon Train“, „Rawhide“, „The Rifleman“, „Maverick“, „Cheyenne“, „Wyatt Earp“. След пет или шест години самата мисъл за сцена, теглена от коне, самата мисъл за *кон* започна да намирисва. Системата бе претоварена с второешелонни ефекти. Хората не искаха да се разделят с „Bonanza“; те

искаха да се разделят с имитаторите на „Bonanza“. А това означаваше неизбежно раздяла с „Bonanza“. Доброто наистина е враг на великото.

Как от старото се ражда новото? Съществува континуитет, разбира се; вкусовете се съпротивяват и се появяват таланти, които ги удовлетворяват. Но същинският тласък напред идва тъкмо от отхвърлянето на континуитета. В един момент носталгичната култура на „Happy Days“, „Laverne and Shirley“, „Grease“, на ретро ресторанти и тъй нататък става непоносима и отстъпва на своята противоположност – на един показен, несантиментален, боготворящ алчността етос, олицетворяван от „Далас“, „Династия“, Доналд Тръмп и средните години на администрацията на Рейгън. По същия начин „Бийтълс“ – защото отказаха да си намажат косата с брилянтин – отвяха Елвис и имитаторите на Елвис; по същия начин филмите „Звездни войни“ – защото бяха смешни – отвяха „2001: космическа одисея“ и жанра на дистопичната научна фантастика; по същия начин Том Ханкс – с ролите на добродушни наивници – отвя Том Круз (1983-86, от „Рискована работа“ до „Топ Гън“) и мачовските пози на 80-те години. Новите успехи са обратната страна на старите успехи – повърхностни, когато старите са били драматични, възторжени, когато първите са били саркастични, лигави вместо страстни. Онова, което е било сол, сега трябва да е захар – и обратното. Тъй че всеки епизод от звездния цикъл съдържа в себе си семената на собственото си отрицание. В края на краищата, какво би бил един железен закон, без съответната диалектика?

Разберем ли веднъж този закон, става ясно защо той направлява всички видове човешкоповедение и дейност. Трите години на Ралф Нейдър, Лий Йакока и д-р Рут Уестхаймър са гарантирани, също както са гарантирани на Ерик Сийгал, Ричард Бак и Ерика Джонг. Политическите фигури са подвластни на същата историческа логика. Роналд Рейгън беше президент от 1981 до 1989, но неговият период на перфектен синхрон продължи три години – от 1983, краят на Рейгъновата рецесия, до 1986, навечерието на скандала Иран-контри. Между 1983 и 1986 човек можеше да мрази Рейгън, да се прави на безразличен към него или да гласува срещу него, но не можеше да се отърве от него.

Т. С. Елиът, Джордж Баланшин и И. М. Пей са обвързани със същия закон, който е валиден за Хю Грант, Арсенио Хол и „Мийт Лоуф“. Ама това тук (Т. С. Елиът и т. н.) е безсмъртно! Не съвсем. Онези, които говорят така, имат предвид факта, че в определен период от време (1919-22) Т. С.

Елиът лично е бил в крак с *Zeitgeist*, когато трябва да е имал чувството, че всяка изстреляна от него стрела ще улучи някак си мишената; след което настъпва един период (1948-51), когато всичко, което Т. С. Елиът пише, начинът, по който Т. С. Елиът изглежда, изобщо когато Т. С. Елиът в своята тоталност се оказва прав и необходим за всички други – това е един период, когато Т. С. Елиът става неизбежен като Денис Родман. Албер Камю също има своя тригодишен момент (1942-45), а по-късно целият свят имаше *своя* Албер Камю момент (1963-66). Не става дума за момента, когато хората четяха превода на „Чужденецът“. А за момента, когато хората купуваха превода на „Разбунтуваният човек“ и все не стигаха дотам да го прочетат; това беше моментът, когато да притежаваш екземпляр от „Разбунтуваният човек“ беше равнозначно на това да си го прочел.

Или да вземем Сол Белоу, който улучи десетката между 1953 и 1956, между „Оги Марч“ и „Не изпускай деня!“, а повече от двайсет години по-късно (1975-78) своя Сол Белоу момент изживяхме всички ние. Загряхме, че е настъпила тази втора фаза, когато стана ясно, че няма нужда да си чел и дума от Сол Белоу, за да го разбираш идеално – също както беше време, когато нямаше нужда да си чел и дума от Маршал Маклън, Гор Видал или Норман Мейлър, за да говориш цяла вечер за тях. Това ставаше някак си съвсем автоматично. С други думи, когато наречем нещо „вечно“, ние искаме да кажем просто, че *Zeitgeist* трябва да се поразмърда малко, за да го включи в своята орбита. Обикновено това не става от днес за утре. Едно време Уилям Блейк пишел поезия. След това всеки млад студент можел да се похвали, че притежава джобен екземпляр от Блейк. Повечето от тези млади студенти вероятно никога не са били прочели и ред от Блейк, но не е било и необходимо. Ето това е същината на вечното.

С което искам да кажа, че светът се движи по-бързо от индивидуалния човешки живот. Хората може да се опитват да не изостават, но не могат да направят нищо срещу това неравновесие. Хората си остават хора. Те могат единствено да продължат да правят онова, което смятат, че умеят най-добре, с надеждата, че в един момент историята ще пресече техния път.

Това, което е вярно за звездите, е вярно и за самите нас. Трябва да има един момент, в който ти и историята сте по-близо един до друг, отколкото във всеки друг момент. За мнозина това може да е било в гимназията, онова време, когато светът изглежда сякаш създаден специално, за да удовлетвори твоите уникални предпочитания. Когато ти беше сигурен,

че всички носят бакенбарди, слушат Дейвид Боуи и пият куърс[1], просто защото ти носеше бакенбарди, слушаше Дейвид Боуи и пиеше куърс. Онези, които нямаха това усещане в гимназията – които не се бръснеха още, слушаха Барток и пиеха фреска, – щяха да изживеят своята среща с историята по-късно. Лошото, ако не си звезда, е, че до края не знаеш кои три години са били *твоите* три години. Ала все пак, макар днес да се чувстваш кръгла нула, можеш да се надяваш, че след три, шест или девет години твоят живот ще „зацепи“ с траекторията на времето. Представи си как се е чувствал Тайни Тим преди да стане звездата на хипарския водевил (1968-71); представи си как се е чувствал след това.

Защото цялата работа продължава само три години. Този закон изглежда приложим към всичко: политически скандали, културни дебати, политически императиви, интелектуални парадигми. Така например, краят на историята *наистина* настъпи, но само за три години. Нещата могат да завладеят общото внимание само за толкова. Казаното трябва да е валидно, разбира се, и за самата теория на тригодишния лимит. Днес тази теория изглежда така очевидна, така неизбежна, така вярна. Но до три години и тя ще изчезне, засмукана в себе си като в черна дупка, върховно свидетелство за собствената си неотменимост.

Превод от английски С т о я н Г я у р о в

Louis Menand, *The Iron Law of Stardom*. „The New Yorker“ (1997).

Луи Менанд е американски писател и университетски преподавател, с фокус върху културната история на САЩ; щатен автор на списание Ню Йоркър. Той е носител на награда „Пулицър“ за книгата The Metaphysical Club: A Story of Ideas in America (2001).

1 Coors, марка бира.

Коментари (1)

- 03-04-2016|**sugarboy**

Ако това беше вярно, как да си обясним десетилетната слава на Слави Трифонов? Ще се опитам сам да си отговоря: може би, защото у нас няма истински шоубизнес с неговите железни закони. И все пак...

Димитровград от утопията към „неудобното наследство“
Автор(и): Петър Добрев

Димитровград е построен между 1947 и 1952 г. – първият български изцяло социалистически град, по модела на Комсомолск в СССР и на подобни проекти в ГДР, Полша и Унгария. Наречен още от началото „град на младежта“ и „изцяло нова реалност“, Димитровград е ясно заявен опит за архитектурна материализация на социалистическата утопия. Днес, 26 години след падането на социализма, Димитровград получава съвсем друга официална интерпретация – като част от „пан-европейската мрежа на тоталитарните градове“. Какво се случва с утопичните корени на града след различните му дискурсивни метаморфози?

„Градът на младежта“

Димитровград израства по план на мястото на три малки села в маларийните полета на Тракийската низина, за да служи на социалистическата индустриализация на България. Построен е от над 50 000 бригадири, предимно бедни селяни от цялата страна. Както пише Ричард Стайтс, планирането в една планова икономика не е случайно занимание, това е и „национално планиране“, формиране на общности на макро ниво, с други думи – изграждане на утопия наяве и то в най-големи мащаби.[1] Социалистическите общества притежават огромната власт да проектират не само архитектурата на градовете, но и гъстотата на населението, баланса между селско и градско население, разположението на фабрики, администрация, училища, болници.

Димитровград е кръстен на все още живия по това време Георги Димитров, първият комунистически управник на страната и лидер на Коминтерна между 1934 и 1943 г. Първоначално Димитров е против това име, но склонява в духа на тогавашния „култ към личността“. Димитровград става индустриален център, произвеждащ главно торове и ци-

1 Richard Stites, *Revolutionary Dreams. Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*, 1989

мент. Идеята на строителите му е да покажат какво може да се постигне, когато отделните личности работят за колектива, а не за собствените си егоистични интереси. Градът показва и новото социалистическо отношение към природата. За разлика от традиционното романтическо отношение, тя сега е поставена изцяло под човешкия контрол и в услуга на модернизацията. В новото начало дори сезоните спират да са от значение:

Но датите
за нас
днес
не важат
и с тази есен
ний
не сме съгласни!
Старее календарният език,
а щастието
като клон
разлиства се.
Нов календар, историйо,
пиши!

Пеньо Пенев, Строителна пролет

Димитровград трябва да материализира комунистическа утопия под лидерството на партията. Същевременно трябва да покаже разликата със западните капиталистически градове, където частната собственост няма как да позволи такива грандиозни строежи. Не на последно място, градът трябва да потвърди победата на пролетариата, еманципирайки доскоро експлоатираните работници от близките мини. Те трябва да станат новите образцови социалистически граждани. Една от многото пропагандни книжки за строежа на Димитровград твърди: *„Човек все повече се убеждава, че заедно с израстването на огромните заводи и топлоелектроцентралата израстват също хиляди нови чудесни хора, убедени строители на новия живот“.*[1] В този дух е и девизът на най-голямата бригада в Димитровград „Млада Гвардия“: „Ние строим Димитровград и градът строи нас“.[2]

1 Krum Walkov, *Dimitrovgrad. Die Stads der Jugend*, 1951

2 Улф Брунбауер, *Социалистическият начин на живот: идеология, общество, семейство и политика в България (1944-1989)*, 2010, с. 105

Още от началото в Димитровград се изгражда с 19 фабрики, които привличат хиляди селяни от близките села. Но градът така и не достига планираното си население от 75 хиляди. Много от новодошлите бързо се разочароват от неподходящите жилищни и работни условия. През 1954 г. например, 866 работници напускат Димитровград, но на тяхно място идват 1828 нови. Демографската история наистина потвърждава етикета „град на младежта“ – през 50-те над две трети от населението е между 16 и 50 години. Повечето обаче са мъже, жените представляват едва 28% от фабричните работници през 1951 г., като мнозинството от тях работят във фабриката за консерви.[1]

Въпреки подобни противоречиви резултати от сблъсъка на утопията с реалността, партията все пак има голям успех в това да накара хиляди младежи да участват в строителството, вдъхновени от идеята за по-добър живот. За много от тях това е първото излизане извън родното село. Естествено, бригадирското движение става ключов фактор за идентифицирането им с комунистическата идеология. Чрез партията те стават част от това историческо, монументално събитие – изграждането на цял нов град. Мнозина започват по този начин и професионалните си кариери – в строителството или като учители.

Партията също успешно демонстрира грандиозния размах на социализма – до ден днешен Димитровград изглежда импозантно, с мащабните си жилищни стради, широки булеварди и огромни фабрики. Градската мрежа следва плана на архитект Петър Ташев, който съчетава монументалност в строителството с идеята за социално равенство. Ташев се опитва да елиминира традиционната разлика между индустриалните и жилищните части на един град. Идеята му е да интегрира фабриките архитектурно и функционално в цялостната структура на Димитровград.

Както в повечето съветски градове от периода, „микрорайонът“ застава в основата на плана за Димитровград. Микрорайоните представляват отделни квартални единици с жилищни блокове и прилежащите към тях услуги, които трябва да настанят между 5 и 15 хиляди души. Пешеходни райони свързват ресторанти, детски ясли, детски градини, читалища, библиотеки и спортни зали, които са разпределени според броя население. Идеята е повечето дневни нужди да могат да бъдат за-

1 Пак там, с.109-110

доволени в максимална близост до местоживеенето. Това, съчетано с еднаквото качество на строителство в отделните квартали, трябва да създаде така желаното равенство на жизнения стандарт.

Автори като Дейвид Смит смятат, че един град може да бъде описан като социалистически в своята физическа организация дотолкова, доколкото е доминиран от микрорайона.[1] Съответно Димитровград е построен точно на този принцип, макар че мащабна реконструкция през 80-те години създава типичен пешеходен център и концентрира повече и повече институционални стради там – като знак за упадъка на утопията и завръщането към преди това отричаните буржоазни норми.

Други проблеми се появяват още от 50-те. Недостигът на работна сила е постоянен, главно поради лошите работни условия. Жилищата, наличната техника, дори храната често не достигат като много от работниците са принудени да живеят във временни постройки без никакви санитарни условия. Някои се принуждават да отглеждат добитък около строежите, за да се изхранват. Други пък трябва да пътуват ежедневно до близките села поради липсата на достатъчно места за настаняване.[2]

Смените често продължат по 18 и дори 20 часа, включително в най-суровата зима. Санитарните условия са толкова лоши, че дори има регистрирани случаи на малария. Логично, това води до огромно текучество на работници, което не спира въпреки тежките наказания, наложени от държавата (включващи затвор за работниците, напуснали самоволно назначените им места). Ситуацията е най-тежка в мините, където държавата прибягва до използване на принудителен труд от затворници и концлагеристи.[3]

Макар че Димитровград се строи по план, много неща от проекта на архитект Ташев така и не се реализират – например само два от планираните шест булеварда биват построени. Както споменахме, много от по-късните достроявания са в брутално противоречие с първоначалния план. Част от апартаментите се оказват не особено пригодни за обитаване, а идеята за общи пространства рядко бива подемана от новите жители, които предпочитат да организират жилищната си среда по традиционния модел на нуклеарното семейство.

1 David M. Smith, *The Socialist City in: Gregory Andrusz, ed. Cities After Socialism,* 1996, p. 71

2 Брунбауер, *Социалистическият начин на живот*, с. 128

3 Пак там, с. 120

Строителството на фабрики е с приоритет пред жилищните сгради и много от последните продължават да нямат канализация дълго след като първите семейства са настанени. Въпреки че Димитровград е проектиран като един от най-зелените български градове, с просторни и поддържани паркове, индустриалното замърсяване е значително. През 80-те градът вече е един от най-замърсените в страната и процентът хора, страдащи от свързани с това заболявания, е значителен. „Градът на младежта“ е станал „символ на тежкото екологично състояние на съвременния български град“, дори според цитати от тогавашната социалистическа преса.[1]

Улф Брунбауер смята, че Димитровград става отражение на утопичните очаквания на БКП и съответно на доместификацията на революционната политика. С годините утопичният ентусиазъм на бригадирите избледнява, за да бъде изместен от ежедневните проблеми и от разочарованието от властимащите, които въпреки заявените принципи за равенство, видимо се обогатяват за сметка на останалите.[2]

Разочарованието от утопията в Димитровград може най-добре да се вплъти в съдбата на бригадира-поет Пеньо Пенев. През 1955 г. той пише в стихотворението си **Аз, един от народа**:

Не мечтая
безсмъртие
и пътища леки, а ватенка топла
за зимния ден.

Само четири години по-късно Пенев се самоубива, едва 28-годишен. В едно от последните си стихотворения **Епоха**, той пише срещу новия елит,

Плъховете
заменили с високите звания
разума.

Димитровград в преход. Завръщането на утопията.

Когато режимът пада през 1989 г., Димитровград, „домът на социализма“, не прави особено изключение от общата политическа треска. В града има големи митинги против БКП, веднага се появяват нови партии. Идеологията и утопията биват демонтирани, често буквално. Голя-

1 Васил Гюзелев, ред., *Димитровград – кратък исторически очерк*, 2007

2 Брунбауер, *Социалистическият начин на живот*, с. 136

мата статуя на Георги Димитров е махната от градския площад в съответствие с новото време. Стотина души се събират в опит да я защитят с телата си, но полицията бързо ги разпръсква под аплодисментите на далеч повечето хора, събрали се в подкрепа на демонтирането. В крайна сметка Димитров се озовава проснат по очи в един от градските паркове, близо до река Марица.

Разпадът на плановата икономика обаче удря града силно, тъй като той се е развивал около фабриките за цимент и торове. Пост-комунистическата приватизация затваря много от предприятията, а на други намалява драстично работния щат. Както в цялата страна, доходите спадат драматично, а младите започват да търсят работа на други места. И ако антикомунизмът е добро оръжие за легитимиране на остеритета от управляващите партии, то в Димитровград той започва да има своите изненадващи обратни ефекти.

За пръв път те стават видими при появата на идеята за смяна на името на града – подобно на случилото се в Дупница и Монтана. Изненадващо, Димитровград запазва названието си след многолюдни протести и блокаж на жп линията за Истанбул, на чиито релси лягат някои от старите бригадири. Формира се комитет, който поема задачата да убеди президента Желев, че името на града може да реферира както към Георги Димитров, така и към св. Димитър. *„Поне това успяхме да спасим“*, **казва Господин Георгиев**, един от бившите кметове на Димитровград.

Не така се случва с фабриките обаче. Повечето биват затворени, а работниците се принуждават да търсят други начини за препитание. Разрастващият се градски пазар се превръща в естествен избор. Близо до главния път за Истанбул димитровградският пазар става един от най-големите в страната през 90-те, продавайки всичко – от зеленчуци до авточасти. Разположен първоначално в покрайнините на града, пазарът се разраства всяка година и постепенно завзема района около спортната зала.

Пазарът е печеливш и спасява икономиката на Димитровград в трудните ранни години на прехода, но въпреки това е възприеман за „срамен и мръсен“ както от местните власти, така и от самите търговци. **Изследване на Велислава Петрова** показва постоянните усилия на местната община да ограничи пазара и да го скрие от погледите, доколкото е възможно. Част от тези усилия могат да се обяснят със започналата **джентрификация**, но по-дълбокият мотив е, че почти всички

жители на града не приемат идеята, че някогашният град-символ на социализма и индустриализацията сега ще е доминиран от пазарната търговия. Още по-притеснително изглежда узурпирането на общото пространство на спортната зала и автогарата от пазара.

Така през 2008 г. статуквото вече е променено. Пазарът е ограничен в строго определено пространство, което е в близост, но не директно до спортната зала. Според Петрова пазарът е успешно „скрит“, макар че размерът му остава почти непроменен. Градското пространство, традиционно асоциирано с комуналността и индустриалното производство, отново е спечелено от общината. Макар да е най-печелившият сегмент от икономиката на Димитровград, пазарът е трябвало да се съобрази с особеностите на града.

Тези особености стават особено видими през 2010 г. по време на кампанията на БНТ „Българските събития на XX в.“. Една от категориите е **„българският строеж на XX в.“** и изненадващо за мнозина тя се печели от Димитровград, основно поради масовото гласуване на самите му жители. Така Димитровград печели 60% от вота, а АЕЦ Козлодуй остава на второ място с едва 8%. Софийската общественост е потресена, когато в национален ефир историкът **проф. Пламен Цветков** казва, че градът е пример за „една отвратителна сталинска архитектура“, а самите хора „нещо са сбъркани там“ поради масовото си гласуване за БСП (факт, който лесно се опровергава при справка в статистиката на ЦИК). Театралната режисьорка Лилия Абаджиева пък нарича Димитровград „родината на новите идоли, на перхидролените травестити, които не знаят мъже ли са, жени ли са“. Абаджиева, разбира се, визира вечния враг на елита – **чалгата**, и централата на телевизия „Планета пайнер“, която се намира в Димитровград.

Както може да се очаква, въпросните думи имат силна контрареакция в Димитровград. Организира се петиция в защита на „достойнството на града“. Местната община се намесва и заплашва да съди Цветков и Абаджиева, което принуждава и двамата да се извинят публично.

Но утопичното наследство на Димитровград може би доказва най-добре своята устойчивост през 2011 г., когато градът става част от европейския проект „**ATRIUM** – Архитектура на тоталитарните режими от 20-ти век в градското управление“. Според описанието на проекта, *“от рани на неудобно и ужасно минало, архитектурните следи от тоталитарните режими на XX век могат да се превърнат във важен*

източник за регионално развитие, ако бъдат управлявани и валоризирани чрез транснационален културен маршрут и културно-туристически продукти“. Идеята на проекта е около този нов културен маршрут да могат да бъдат създадени „нови услуги, а оттам и работни места (места за настаняване, екскурзоводство, реставрация и т. н.), особено за млади хора“.

Но когато идва време местната администрация, музейни работници и интелектуалци да подготвят самото участие на Димитровград в проекта, идеята за „болезнен спомен“ бързо бива изместена от някогашния „град на младежта“. Всички клипове, презентации и публични събития, организирани около участието на Димитровград в ATRIUM споменават „тоталитарното минало“, но същевременно демонстрират и безспорна гордост от историята на града, неговите социалистически идеали и постижения. Нещо повече, те представят реализацията на социалистическата утопия в Димитровград в идеална светлина, която, както видяхме, не кореспондира с реално протеклите събития. Живка Шишкова, директор на местния музей „Пеньо Пенев“ и деен участник в представянето на Димитровград през ATRIUM, казва в този дух, че Димитровград е *„най-живият паметник на архитектурата, историческо наследство, а не остатъци от миналото, които трябва да бъдат унищожени. Ние днес можем да благодарим на първостроителите, които са реализирали толкова добре концепцията за град, осъществили са я, реализирали са я и днес ние имаме късмета да живеем в този красив град“.*

Вместо да отрече „тоталитарното наследство“ на Димитровград, проектът в голяма степен постига обратния ефект и вдъхва нов живот на социалистическата утопия. Окуражени от участието в ATRIUM, местните общинари наскоро гласуваха връщането на статуята на Георги Димитров. Този път тя няма да е на площада, но отново на видно място – на входа на един от градските паркове. Около нея се планира да се изгради цяла алея на „монументалното изкуство“. Запазени социалистически паметници от цяла България ще бъдат представени там, като за момента е пристигнала огромна статуя на Ленин от Стара Загора. От общината дори направиха **изявление**, че ако София наистина премахне паметника на съветската армия, той може да бъде преместен в Димитровград.

Подобно отношение може да се открие и в последната публикувана история на Димитровград – *„Димитровград – кратък исторически очерк“*, финансирана от местната община и редактирана от известния историк проф. Васил Гюзелев. В книгата строежът на града е представен като

„обща цел, в която се срещат мечти и реалност — едно от най-позитивните развития в българската история в десетилетието след Втората световна война“. Описанията на бригадирския труд и последвалата индустриализация са еднакво толкова позитивни.[1]

Изглежда, че историята е направила пълен кръг в Димитровград. Един от главните радетели на премахването на статуята на Димитров през 90-те е местният политик от СДС Максим Господинов. Сега дъщеря му е сред тези, гласували в общинския съвет връщането на същия паметник. По подобен начин социалистическата утопия постепенно губи почва в града, тъй като престава да бъде вярна на обещанията си, но днес е под някаква форма върната към живота не от комунистите, а от истеричните критики на най-върлите ѝ противници.

ПЕТЪР ДОБРЕВ

Петър Добрев е журналист и докторант към Исторически факултет на Софийския университет.

Коментари (1)

- 08-04-2016|**Неточно**

Доста фактологически неточности в този текст. За първи път чувам и чета за опит пазарът да бъде „скрит“ и че вече не бил в района на спортната зала. И сега той си е точно там. Централата на телевизия „Планета“ никога не се е намирала в Димитровград. От създаването на телевизията е в София. В Димитроврад е студио „Пайнер“...

1 Васил Гюзелев, ред., *Димитровград – кратък исторически очерк*, 2007

Таткото на Мими
Автор(и): Палми Ранчев

Бях забравил, че с жена ми решихме да предоставим известна самостоятелност на дъщеричката ни. До днес винаги я придружавахме – по-често жената, но и аз, поне два пъти седмично – и до училище, и на английски, и когато ходи на плуване. Най-накрая решихме, че не само не можем, а и не трябва винаги да сме около нея. Причината да забравя за съвместното ни решение е съвсем банална. Преди три дни приех нова поръчка и вече работех по нея. Тази сутрин попитах жена си защо още не е облечена.

– Детето ще закъснее за първия час, ако те чака. Май ще трябва да я закарам с колата.

– Не помниш ли какво решихме за днес?

– Татко, сама ще отида на училище – обади се Мими. – Откога го чакам този момент. Вече съм в пети клас.

– Забравил съм! – признах пообъркан аз. – Не искаш ли от утре да тръгнеш сама на училище? Един ден по-късно.

– Не! – отсече категорично тя. – Днес. Обещали сте ми!

Погледнах часовника си – закъснявах – и отново въздъхнах. Този път да покажа, че съм съгласен. Но докато слизах с асансьора и после навън, когато се отправих към паркинга да взема колата, се усъмних, че съм готов да оставя дъщеря си точно този ден сама да се оправя с опасностите, които я очакваха първо в претъпкания автобус и после, когато тръгне по дългата и стръмна улица към училището. Качих се в беемвето, погледнах часовника си, вдигнах очи и към минаващите рейсове. Извадих бокса, който смятах да използвам тази сутрин, и го поставих на седалката до мен. Раздвижих пръсти, размачках ги. Разтрих с длани лицето си, за да се освежа допълнително.

Започнах да се занимавам с изпълнението на „сухи“ поръчки не само защото дълго време бях без работа. Но и заради убеждението, че от такъв като мен има нужда. Защото у нас освен закони, договори, устни

уговорки, мъжко ръкостискане – всичко, което подпомага движението на парите и човешките отношения, – има нужда и от някой плесник, подсещащ удар по дебелия врат, два-три ритника или юмрук в носа. В по-тежки случаи, когато обикновено става дума за повече пари или за наистина проклети изроди, използвам бокс с три шипа или обвита във фолио метална тръба. Границата между „повече“ и „много“ пари е съвсем тънка. Но повярвайте, аз я определям доста точно. Другата граница – между „суха“ и „мокра“ поръчка – е ясна в крайните си варианти. Може да я преминеш само защото си замахнал по-широко с металната тръба, а боксът се е плъзнал и е влязъл между ребрата, без действително да си го искал. Но и когато се налагат по-груби действия – трудно е да накараш когото и да било да извади парите, които вече е сложил в джоба си, даже ако не са негови, – се стремя да преценявам рисковете хладнокръвно и премерено.

Днес беше дошъл подходящият момент да изгърбя един тип. Поръчителят, негов бивш съдружник, дори не обясни за какво ще го удрям.

– Той си знае! – каза. – Но понеже е гьонсурат, трябва да бъде засегнат основно, как да кажа, до кокал.

– Кокалът да се счупи, или само да се нарани? Тарифата, предупреждавам, в двата случая е различна.

– Парите нямат значение. На този етап нека да го постреснем.

– Какво ще кажете за удар в плешката?

– Разчитам на вас. Вие решете.

– Или предпочитате в ключицата – продължих с уточненията аз. – Но ви предупреждавам, че тази кост е по-крехка.

Целта в случая беше да го уплаша достатъчно, защото по принцип не вярвам на щедрите обещания. Парите нямат значение само когато те е страх, че и теб може да те сполети същото, което си поръчал на доскорошния си съдружник. И затова бръкнах с палец във вдлъбнатината зад ключицата му, от което той буквално подскочи. Изчаках да си спомни, че в случая само трябва да избира, и внимателно преместих ръка върху плешката му.

– Тук, да, в плешката – изрече бързо той. – Мисля, че ще свърши работа.

Преди да се разделим, за доказателство, че е „узрял“ напълно, искаше да ми даде предварително цялата сума.

– Имам ви пълно доверие, господине – съскаше мазно той. – С отлични препоръки сте.

– Не приемам цялата сума по принцип – отсякох аз. – Една трета в началото. Останалото, когато изпълня каквото съм обещал.

– Както кажете, господине. Както ви е най-удобно.

През последните два дни по цял ден следях маршрутите на въпросния тип. Опитвах се, като анализирах изражението на лицето му и начина, по който се движи и разговаря, да преценя кога шансовете ми са най-големи. Бях готов, както обикновено, за всякаква изненада. Не се осланям изцяло на първоначалната информация. Що се отнася до конкретния случай, и двамата, поръчителят и бившият му съдружник, бяха еднакви боклуци. Независимо от естественото ми отношение към подобни типове – отвращение, неприязън и дори омраза – в този момент голямата част от съществото ми беше насочена към изпълнение на задачата. Не забравях и русата си дъщеричка, Мими, която днес за първи път изпращахме сама на училище.

Представих си я в претъпкания с пътници рейс – с огромна раница на гърба – как се оглежда неспокойно. Колко пъти съм я предупреждавал какво може да ѝ се случи. Заради настоящата си работа опознах всички изроди, които изпълзяха през последните години. Виждах ги как се промъкват от най-отдалечените краища на рейса и се събират в плътен обръч около нея. Вместо да съм наблизо, за да ѝ помогна, тръгнал съм да върша работа на някакъв крадлив комсомолец. Поведението ми може да изглежда непрофесионално. Но след като става дума за детето, не ме интересуват нито професионализмът, нито дори парите. Сега виждах единствено Мими, заобиколена от дрогирани мангасари, които протягат ръце към телефона, окачен на вратлето ѝ, а тя само кротко рони сълзи.

Излязох с пълна газ на улицата и подгоних рейса, който тръгна от спирката пред очите ми. Задминаха го и продължих с висока скорост. Задминах още няколко рейса. Знаех, че каквото и да е станало вътре, най-опасно е на спирката, когато слиза. Там ще е кулминацията и развръзката. Спрях на подходящо място, от което да наблюдавам слизащите, и зачаках. Разчитах да я забележа отдалеко, залепила както обикновено носле на стъклото. Накрая не издържах и излязох от колата. Бях готов да се качвам във всеки рейс, докато намеря наркоманите, които си представях как я обират. Но я видях – с огромната раница на гър-

ба, съсредоточена – говореше по телефона, най-вероятно с майка си, и кимаше с русата си главица. Изчаках я да се отдалечи, като през цялото време се движех по широка дъга. Дори ако се обърне, трудно ще ме забележи. Щеше да се обиди, ако разбере, че не съм я оставил сама да отиде на училище. Наблюдавах я как пресича на светофара, като през цялото време стисках палци да не тръгне с някой идиот на червено. После се върнах и отново се качих в колата.

Изчаках още една смяна на светлините и чак тогава подкарах. Допусках, че още на следващия ъгъл към нея ще приближи някой с неспокойни очи. Винаги гузен в присъствието на възрастни. Но сега лесно заговаря русото момиченце. Пита я как се казва. И кога за последен път е яла сладолед. Вчера, бе изроде! – чувам се да крещя отдалеко. Сега ще видиш за какво става дума. Но Мими, поприведена, за да върви полесно, продължи храбро по тротоара. Раницата се поклащаше при всяка нейна крачка. Карах бавно и през цялото време на подходящо разстояние – хем я наблюдавах внимателно, хем тя не ме виждаше. Скоро бях почти сигурен, че малките гаменчета с провиснали дънки и размъкнати фланели с надписи ще я наобиколят. И ще пребъркат джобовете на якето ѝ. Но те се разкрещяха, размахали ръце над главите си, и затичаха покрай нея. Дъщеря ми се обърна след тях усмихната.

Погледнах часовника си. До началото на първия час оставаха още петнайсет минути. Бяха напълно достатъчни да пристигне навреме, ако нищо не я спира по пътя. Нагоре имаше само редки минувачи, които се движеха по отсрещния тротоар. Никой не я закачаше. Дори уличните кучета, събрали се на глутница пред месарницата, не се разлаяха. Скоро вече се намираше на сравнително безопасна територия. Малко по-късно наблюдавах как пресича асфалтирания двор на училището. Срещна приятелката, с която седят на един чин, и хванати за ръце, двете весело заподскачаха.

Въздъхнах няколко пъти и чак тогава забелязах, че към мен заплашително приближава някакъв дебеланко.

– Ти какво правиш тук? – попита той.

– Изпращам дъщеря си на училище.

– Тогава защо ти е това желязо в ръката?

Забелязах, че шиповете на бокса, който бях поставил в колата на съседната седалка, сега стърчаха между пръстите ми.

– Професионална деформация – обясних, след като се досетих, че това е бодигардът на училището: беше с униформа. – Много се извинявам за безпокойството.

– Какво означава това?

– Историята е прекалено дълга.

Прибрах бокса в джоба на панталона си и с наведена глава тръгнах обратно към колата.

Палми Ранчев е български поет и писател. Бил е боксьор, треньор, собственик на кафене и игрална зала, директор на вестник, сценарист, телевизионен водещ и безработен. Автор е на стихосбирките: „Шапката на скитника“, „Манхатън, почти събитие“, „Парцаливо знаме“, „Хотелска стая“, „Среднощен човек: биографии“ и „Любовник на самотни улици и запустели къщи“. Носител е на няколко второстепенни литературни награди. Негови разкази и стихове са превеждани на английски, френски, полски, унгарски, турски, сръбски, гръцки и други езици.

Вяра и неверие: диалог на вярващите с невярващите Автор(и): Калин Янакиев, д-р Николай Михайлов, Александър Кьосев

Разговор на Калин Янакиев, д-р Николай Михайлов, Александър Кьосев[1]

Калин Янакиев:

Моят първи въпрос – как според теб би бил възможен един диалог между вярата и неверието? Би ли имал той някакъв по-дълбок смисъл днес? Би ли могъл да очертае някаква перспектива и за какво?

Александър Кьосев:

Аз ще избягам от този въпрос, защото двете начала – вярата и неверието – ми се виждат от различен порядък. И докато вярата е сравнително ясно очертана, включително чрез съответни църковни традиции и определени вероизповедания, които си имат своя канон, своята идентичност, то неверието е нещо различно. То е очертано само по негативен път и ние първо трябва да се запитаме доколко то изобщо съществува и ако съществува, какво представлява.

Аз лично не определям себе си като невярващ или, в по-клишираната форма, като атеист по много причини. Преди всичко защото изпитвам доверие в определени битийни дадености, а това едва ли е форма на „неверие“. А и защото самото изречение „Аз съм атеист. Аз съм невярващ“ ми се струва глупаво, доколкото е постулиране на негативна вяра: „Вярвам, че няма Бог“ в полемика спрямо „Вярвам, че има Бог“. По-скоро аз имам някакъв свой опит за... – да го наречем съвсем, съвсем условно сакралното, който нямам нужда да вписвам в традиционните институционални форми на една или друга официална вяра. Ако нещо ми се иска да споделя с вас сега, това са квазирелигиозните изживявания на един такъв „атеист“. Като, признавам си, изпитвам боязън от този разго-

1 Разговорът е проведен през 2002 г. и публикуван в брой 4, 2002 г. на сп. „Християнство и култура“.

вор не защото вие ще ме нападате или ще ме обвинявате, че съм атеист, а защото се сблъсквам с двама души, които години наред, в някакъв смисъл целия си живот, са мислили за тези неща. Докато за това, което само съвсем условно и доста неправилно може да се нарече „неверие“, човек не изпитва нужда да мисли. То е особено и лично преживяване, което остава в една нерефлектирана част от неговото съществуване. Наистина то е част от неговия най-интимен и съкровен опит, но обикновено на човек не му се налага да говори за него и няма навик, няма инструментариум, няма понятия, няма дори метафори за това. Така че сигурно ще има нещо наивно в това, което ще казвам, ще има известен дилетантизъм и импровизация.

Връщам се към това, че неверието не е позиция, нито някаква доктрина... Затова и въпросът ми се вижда малко подвеждащ. По-скоро има разнообразни форми на сблъсък на човека с някаква „сакралност“ (пак ще сложа „сакралност“ в кавички, защото не зная каква неизразходвана дума да употребя), но нищо не обединява тези сблъсъци, те сякаш нямат общ контур... Ето защо, ако споделям нещо в импулсивността на този разговор, това é, че за тях е необходимо (невинаги и не често) да се говори публично. Необходимо е да има разговор, за да може това безмълвие и този дилетантизъм, тази наивност да бъдат преодолени. Това вероятно означава и голямо търпение от страна на религиозните хора, които не бива непременно да очакват, че срещу тях има противник, атеист, невярващ, нито че ще чуят нещо кой знае колко умно. Тоест необходима е двойна толерантност. И дори не, не толерантност, чувствителност е необходима. Чувствителност към разнообразното позициониране на индивидите в днешната епоха към феномените на т. нар. сакралност, или по-скоро към преживяването на тази сакралност. Така че вероятно можем да помечтаем за друг тип разговаряне: не за диалог между вярата и неверието, а за диалог с конкретни хора и с интерес към техния опит и към съизмерването му с определен каноничен религиозен опит. Това ми се вижда смислено и важно, а не метафизичното противопоставяне между вярата и неверието.

Калин Янакиев:

Преди да преминем нататък, нека да отбележа нещо, което ме заинтересува. За неверието си хората обикновено не рефлектират, не мислят, каза ти. Неверието е една позиция, за която няма език, няма дори метафора, с която то да изрази себе си. Но това е една интересна сама по

себе си асиметрия, за която следва да се помисли. Неверието започва да рефлектира върху себе си при среща с вярата. Двете позиции – позицията на невярващия, който без среща с вярващия не е склонен да рефлектира върху тази своя невяра, и позицията на вярващия, който като че ли няма ултимативна нужда от невярващия, за да мисли и говори за вярата си, да я изразява, – са в определена асиметрия. Но не създава ли това проблем, не би ли размишлявал върху това? Неверието е позиция *пред друг* и неверието е позиция, която започва да рефлектира себе си *пред вярващата* позиция.

Д-р Николай Михайлов:

По-скоро той има проблем със смисъла на думата „неверие“ пред вярващия...

Александър Кьосев:

С опозицията между двете имам проблем...

Калин Янакиев:

Добре, но нека преминем към нещо друго тогава...

Александър Кьосев:

Вие казвате, че вярата е един от атрибутите на религиозното преживяване, а аз твърдя, че има *религиозно* преживяване, което не е непременно спретнато с вярване. За мен сблъсъкът с безкрайното или сблъсъкът с границата – сблъсък с неща, които хвърлят човека в трепет, – не е непременно и задължително свързан с вяра. Дори мисля, че един от централните проблеми на религиозността е именно задължителността на тази връзка. Канонично се твърди, че преживяването на безкрайността (или на вечното, или на тоталната Цялост) е необходимо свързано с преживяването на вяра, и то с вяра в едно върховно субектно същество. И ние вярваме, че това върховно същество едновременно обещава удовлетворяването на всички желания и въплъщава Върховния закон. Вероятно просто като човек съм имал срещи поотделно с всеки един от тези атрибути на Божественото – с желанието, с общуването със субекти, със Закона, – но с тяхната непротиворечива и едновременна събраност в Едно имам проблем. Преживяванията ми на „сакралното“ са изключително индивидуални и необходимостта те да бъдат навързани и „синтезирани“ точно по този начин – така че да обединяват както Желанието, така и Закона – никога не ми е била ясна. И както казва Волтер, никога не съм имал нужда от тая хипотеза. По тази причина лишен от вътрешна потребност не съм и мислил много за нея...

Бих могъл да формулирам това по друг начин. Не „не съществува невярващ човек“, не „не съществува неверието, не съществува атеизъм“, а по-скоро не съществува човек, който не преживява сблъсък с *пределни неща* от рода на тези, за които говорих. Ще повторя, че вярата не ми се струва толкова всеобемащ атрибут на Божественото и на сакралното, колкото въпросите ви предполагат. Да, всеки човек просто по необходимост изживява сблъсъка със своята крайност, сблъсъка с отреденото време от своя живот, сблъсъка с крайността на своето тяло, отделено от другите тела, сблъсъка с невъзможността да изкаже някои неща, които иска да изкаже... Всеки човек непрекъснато изживява граници: както феномена на границите извън него, така и феномена на своята собствена ограниченост... Това е свързано с дълбоки неща: те могат да бъдат ужасни, да пораждат страх и трепет, но също така и възторг, екстаз, оргазъм... Ако говорим в този смисъл, няма нерелигиозен човек. А това каква е думата или какъв е идиомът, не е важно. Всъщност свръхважно е, но това е друг проблем... На много хора им липсва език, с който да говорят за тези преживявания. Но все пак *това е* общото, което споделяме, – че всички хора изживяват тези неща дори когато твърдят, че не ги изживяват; това е точката, полето, в което могат да се срещнат хора, които формулират този свой опит по различен начин. И тук възниква въпросът до каква степен този опит е индивидуален и до каква степен е свръхиндивидуален, до каква степен е споделим и до каква – несподелим. Религията твърди, че този опит е колективен, т. е. валиден по еднакъв начин за всички хора... В което аз се съмнявам... И... как да ви кажа... не се съмнявам в смисъл, че съм се занимавал сериозно с критика на религията в този пункт, аз просто нямам нужда от хипотезата, че сакралният опит е така всеобщо споделим.

Д-р Николай Михайлов:

Това твое съмнение, че религиозният опит не е съ-природен, че не принадлежи на човешката природа и в този смисъл не е колективен, т. е. универсален (аз така разбирам твоето твърдение), дали по някакъв начин не противоречи на чувството ти, че той неизбежно присъства в екзистенциалния опит на всеки човек като отнасящ се до преживяването *на сакралното*?

Александър Кьосев:

Изразът „човешка природа“ не ме хвърля във възторг. Като образован в традицията на Просвещението и запознат с антропологията смея

да кажа, че тази абстракция отдавна е критикувана и в някакъв смисъл е отхвърлена. Няма човешка природа, или поне аз си мисля, че няма, à много човешки природи, и ако се запитаме какво е човешката природа, не можем да я определим лесно и бързо с пет характеристики. Човекът е свръхприспособим и променяем. И кой би могъл да отдели „фундаменталните характеристики на човешкото“ от несъществените, културноспецифичните. От друга страна има човешки граници, които човекът, така да се каже, не може или трудно прекрачва. Ако това наричаме „човешка природа“ (но това би било негативното ѝ определение – чрез онова, което тя не е), тогава можем да кажем, че точно за тази граничност, за изправянето на човека пред собствената му ограниченост става дума, и тук може да ни се открие полето на споделимостта. Но аз не мисля, че има някаква „човешка природа“ в един лесноопределим позитивен смисъл на изброяване на определени качества на тази природа. Не знам как тя би могла да бъде характеризирана.

Д-р Николай Михайлов:

Сакралното обаче е ситуирано някъде в зоната на този сблъсък с човешката крайност. И представлява позитивен вариант на отговора – вероятно...

Александър Кьосев:

Да, „преживяването на безкрайното“... Забележи обаче как сменяме метафорите – казваме „сакралното“, „религиозното“, „безкрайното“... Защото не знаем каква точно дума да употребим. Тази смяна на метафорите не е нещо невинно, аз ще се върна към него по-нататък. Но нека да кажем – безкрайността. Как може да бъде изживявана безкрайността? Може да бъде изживявана по крайно различни начини. Например, ако човек гледа в една бездна, в една пропаст, която му се вижда безкрайна, това може да му причини огромен ужас и той даже да започне да страда от съответната болест... от страха от височина ...

Д-р Николай Михайлов:

Акрофобия.

Александър Кьосев:

Да, от друга страна, ако в същия този момент той погледне към пропастта на небето, той може да изпита съвсем други емоции, да изживее възторга от неговата бездънност. По-скоро тази друга безкрайност вероятно би била свързана с усещане за радост, за свобода, за полет, за пълно освобождаване, по някакъв начин за отпадане на всички страхове, за

щастие и пр. Тоест в един и същи момент две пространствени безкрайности могат да бъдат изживени по два различни начина. Бих могъл да продължа примерите и да кажа, че ако той мисли за безкрайността на човешките поколения и за това каква дребна трохичка е в тази верига, тогава т. нар. безкрайност ще му изглежда по един начин, а ако изведнъж си представи крайността на собствения си живот – по друг начин. Това като че ли показва, че няма един вариант на преживяването на безкрайността. По-скоро тя е функция и непрекъснато се полага в съответствие с това, което е крайно. И в съответствие с конкретния вариант на една или друга крайност възниква или като тъмна негативност, за която малко можем да кажем, или като светла негативност, за която също малко можем да кажем. Човек усеща как нещо го надскача и е различно, как то е „напълно другото“, както казва Рудолф Ото. Обаче „напълно другото“ винаги възниква ситуативно, то е функция от „същото“, което има безброй варианти... Така „безкрайното“ не притежава – поне на мен така ми се струва – твърда идентичност, която винаги да се проявява по един и същи начин... Когато гледаш в пропастта и когато, да кажем, изживяваш висш любовен възторг – как биха могли да се сравнят като преживявания? Тези терминологически структури – религиозност или сакралност, или безкрайност, или отвъдност – кой би могъл да ги сравни и кой би могъл да каже: зад тях има едно единно, непоколебимо равно и тъждествено на себе си Свръхсъщество?

Изхождайки от терминологията на този опит или по-точно от терминологиите на тези опити, аз не знам какво би могло да ги сравни и да ги фокусира в едно. А и освен това, както казах преди малко, досега не съм имал нужда да ги фокусирам.

Калин Янакиев:

Нека сега аз да се опитам да кажа какво за мен е най-разбираемо от изразяването на позицията на религиозна невяра. Ще дам пример. Има много умни студенти, на които може да бъде демонстрирано онтологическото доказателство за Божието битие на Анселм Кентърбърийски или някои от доказателствата на Тома Аквински. В тях едва ли има логическа грешка. И те доказват по необходим начин съществуването или на една първа причина, или на едно абсолютно битие. Човек може да споделя каквато си иска онтология, но докато слуша тези доказателства, той се убеждава, че те са логически коректно построени: те доказват една безкрайност или едно първо битие, или една първа причина и

ги доказват логически безупречно. Това е така, но въпреки това не съм виждал човек, който, ако е бил невярващ и е успял да проследи докрай едно от тези доказателства и даже се е убедил в коректността на неговата построеност, е станал вярващ. Следователно той *може* да бъде убеден, че съществува едно безкрайно битие, той може да бъде убеден, че всичко тук има една първа причина и т. н., но от това той все пак няма да бъде убеден, че съществува *Бог.* Кога ще бъде убеден, че съществува Бог? Когато по някакъв начин бъде убеден или сам се убеди, сам се склони да извика „Боже", „Боже Господи"! За мен най-специфичната характеристика на религиозното е способността да извикаш *Ти* към абсолютното – Ти с главна буква. Не абсолютното, не безкрайното сами по себе си, а именно прехвърлянето в модалността на „ти" е религиозната вяра, религиозността. Ето защо най-голямата несъизмеримост между двата опита е тази между опита на онзи, който може, има нужда, сигурен е, че може да извика „Ти, Господи!", и онзи, който не може, няма нужда да направи това. Това е най-голямата несъизмеримост.

Александър Кьосев:

Аз съм напълно съгласен с това. Ако точката на споделимостта е, пак казвам, този квазисакрален или квазирелигиозен опит, който всички имат (макар че, когато казваме опит, предполагаме нещо единно, а вероятно става дума за мрежа от сходни неща, но ние само предполагаме тяхното сходство, а не знаем какво е именно то, можем да установяваме сходствата само във взаимен контакт и общуване), то способността да извикаш на някакво същество „Ти, Господи" е точката на несподелимостта. И това е така, защото доколкото аз познавам свещените текстове, онзи, който извиква „Ти, Господи", е винаги призован – той никога не извиква поради своята собствена воля, а е „избран", призован е от Господа. Господ е казал „Аврааме", на което Авраам е казал „Тук съм". В този смисъл, ако аз не съм позован – по една или друга тайнствена за мене причина, – как бих могъл да извикам „Ти, Господи"? Ако не ми се е случило Господ да ме „избере", за мен контактъ с него ще остане завинаги една глуха възможност. Вероятно за това някаква вина имам и аз, а може би нямам – това са тайни велики, които не зная как да коментирам... Но тук – да, в тази точка просто няма как да има споделимост. Това е както в разговора – един е заговорен, а друг не е заговорен.

Калин Янакиев:

По въпроса за територията на споделимостта като че ли говорихме достатъчно. Затова ми се иска да се фиксираме върху точката на абсолютната несъизмеримост, която токущо определихме. Ти казваш така: „Аз не съм бил позован и *по тази причина* не бих могъл да кажа „Ти“. Но все пак зад това твое изказване съществува затворено в скоби – трябва да го признаеш – едно продължение: „Аз *не вярвам,* че има Някой, който би могъл да ме позове. Аз, разбира се, съм достатъчно интелигентен, за да не направя окончателното утвърждение „Няма такъв“, но все пак в скоби правя едно утвърждение: „Аз не вярвам да има такъв.“ Но виж, съществува и друг – друг възможен човек, който също може би не е усетил да е бил позован и все още не може да каже „Ти“, но който притежава друг „квантор“ на преживяването на тази своя „несподобеност“: „Аз вярвам, имам доверие, че мога да бъда призован, и в този смисъл съм готов да кажа „Ти“. Има някаква динамика в тази вяра-доверие, или, ако щеш – в тази невяра-недоверие. Следователно аз те питам: кажи какво е името – метафорично казано – на най-силната ти съпротива на това да повярваш във възможността на едно такова абсолютно Ти-Същество, в Бог, и какво е името на най-голямата готовност да го извикаш.

Александър Кьосев:

Името на най-голямата съпротива и в двата случая – и на полюса на вярата, и на полюса на активното неверие – е глупостта: тогава, когато не чувстваш нужда да се питаш за каквото и да е; тогава, когато не си отворен за каквото и да е; когато смяташ, че онова, в което ти се е случило да живееш, конкретната културна форма, която те е поела, е единствената, абсолютната, безпроблемната и очевидната, и когато по никакъв начин не си готов да експериментираш със своите най-дълбоки неща; тогава ти, от една страна, си щастлив човек, а от друга страна, си крайно глупав. Тази комбинация между щастие, глупост и установеност е вероятно най-силната съпротива, но тя е валидна за двата полюса – тя е еднакво валидна и за неверието, и за вярата...

Извинявай, но бих могъл да обърна въпроса и да те попитам: а каква е най-силната съпротива на вярващия човек да каже: „Всъщност това е една измама, всъщност Бог няма.“ Каква е най-голямата съпротива при вярващия, за да може той да се отпусне в едно, тъй да се каже, безпроблемно неверие?

Калин Янакиев:

Според мен неверието изобщо не може да бъде безпроблемно. Там е работата, че аз съм абсолютно убеден, че неверието е позиция с температура. Ти би ли се съгласил, че неверието е едно абсолютно спокойно убеждение? Аз мисля, че то не би могло да бъде такова.

Александър Кьосев:

Не, аз мисля, че и двете неща са възможни: както е възможно да има войнстващ атеизъм или войнстваща религиозност, по същия начин може да има и индиферентен атеизъм и индиферентна религиозност. Аз познавам много хора, които са индиферентно религиозни, хора, които казват „Аз съм вярващ“, които ходят на църква, изпълняват ритуала, чели са каквото трябва, но всъщност нямат сакрално преживяване. И това дори не ги тревожи. Познавам и други, които наричат себе си атеисти – и това също не ги тревожи.

Д-р Николай Михайлов:

Ти казваш, Сашо, че едни нямат сакрално преживяване, а други имат. Добре, но когато казваш, че някой има сакрално преживяване, какво съдържание влагаш в констатацията си? Това особено ме интересува в процеса на разговора.

Александър Кьосев:

Признавам, че това беше донякъде едно „его“-изказване. Всъщност аз не бих могъл да позная кой има и кой няма такова преживяване, а мога само да подозирам. Мога само да имам усещане, интуиция...

Д-р Николай Михайлов:

Все пак любопитно ми е да кажеш.

Александър Кьосев:

Ще дам пример с прекрасната повест на Вазов „Чичовци“, където в първата глава се описва какво правят хората в черквата. Това е едно квазипублично, махленско пространство на един малък градец – изключително забавно, смешно и симпатично, в което главно се бъбри за настоящето и тукашното и няма и минимален усет за някаква отвъдност. Според мен това се случва непрекъснато, когато религията се превърне в един вид навик, в една културна традиция. Но по същия начин – и това беше моята теза – в подобна културна традиция, лишена от температура, може да се превърне и религиозността, и атеизмът.

Калин Янакиев:

Аз говоря, разбира се, за една будна екзистенция, за едно съществуване, което поне си дава сметка за отношението си със света. И за това

будно съществуване аз питам: как би могло да се изрече и какво е името на най-голямата съпротива да повярваш. Всеки знае, и ти знаеш, че има хора, които се обръщат с „Ти, Господи“, казват, че има Бог и че те имат опит за това. И има други хора, които пък казват: „Аз не мога просто да изключа това, но има нещо, което ми пречи да повярвам, че това е така.“ Какво е името на това? Как може да бъде артикулирано? Какво пречи?

Александър Кьосев:

...Чакай да помисля малко... Това е...

Калин Янакиев:

...Това е свобода. Свобода е, но човек прави някакъв избор с тази си свобода: „Аз вярвам“; „Аз – не, не! Не мога да повярвам!“ Защо е това? Какво го кара да прави избора си? И по-точно, да не отдаде вяра на...

Александър Кьосев:

През цялото време ти ме тласкаш към проблема за вярата, а аз още от началото казах, че за мен вярата не е централната характеристика на това преживяване. За мен потресът, зашеметяването, любовта, екстазът, тревожността и всякакви подобни феномени са далеч по-важни от непременната вяра... И ето, аз правя тук една разлика между вяра и доверие, тъй като доверието според мен наистина е базов феномен. Доверието в битийността, в това, което, да кажем, наричат откритост, това отпускане в съществуването е много базово и аз го имам. Преди време четох книга на един от учениците на Фройд – Михаел Балинт: психоанализа на пространственото отношение. В нея той правеше разлика между два централни типа пространствени отношения, които той нарича акрофили и окнобати. Акрофили са хората, които се отпускат в пространството, сякаш това е една радостна стихия, която ги приласкава и в която няма опасности (това например са скиори, акробати, алпинисти, летящи с делтаплани и Т. Н.), а окнобати са хората, които, за да се чувстват сигурни, трябва да се вкопчат в нещо – трябва да имат пръчка, трябва да имат камък, трябва да имат предмет, трябва да имат мебел, дом, трябва да имат жена, трябва да имат нещо. Аз съм акрофил – аз по някакъв начин смятам, че няма да ми се случи нищо лошо. Животът непрекъснато ме опровергава, но въпреки всичко това базово усещане на оптимизъм към пространството съществува у мен, което означава, че имам фундаментално онтологическо доверие. Но нямам непременно нуждата да повярвам в някакво виеше същество. В този смисъл не очаквам зов и не

съм готов да отговоря на този зов. Не съм готов, защото това предполага субективна, личностна форма на Абсолюта. А към тази християнска и юдейска форма на Божеството аз някак си нямам отношение.

Д-р Николай Михайлов:

Би ли казал защо?

Александър Кьосев:

Защо – не знам... Не мога, не мога да отговоря на този въпрос...

Д-р Николай Михайлов:

Крайно любопитно е, че не можеш да си дадеш сметка защо. Ти в някакъв смисъл отговаряш на въпроса на Калин, че тази съпротива не може да намери Своето име в теб...

Александър Кьосев:

Не съпротива, не! Аз нямам усещане за съпротива. По-скоро имам усещане за липса на потребност... Когато ме питате, този проблем възниква. Но той не стои пред мен.

Д-р Николай Михайлов:

Все пак ти си склонен да мислиш религиозната вяра – струва ми се, такава е представата ти за структурата на сакралния опит – по-скоро като доверие, отколкото като готовност да приемеш валидността на някакъв тип твърдения.

Би ли ни казал какво представлява религиозното доверие, сравнено с феномена на психологическото доверие? Съществува ли някакъв континуитет между двете преживявания или религиозното доверие просто максимализира феномена на психологическото доверие?

Александър Кьосев:

Този въпрос леко надскача възможностите на този разговор, тъй като аз от самото начало казах, че не съм мислил по всички проблеми и за мен редица моменти от този квазирелигиозен опит, който си е мой личен, са останали в нерефлектираното и едва този разговор ме кара да мисля върху тях. Това, което ти ме питаш, е въпрос на второ равнище, той изисква дисциплинирана теологическа рефлексия.

Д-р Николай Михайлов:

Добре, ако не е твърде нахлуващо, ако не е твърде неделикатно да бъдеш питан, би ли казал някои характеристики на твоя опит със сакралното, който те „хабилитира“ – пък и нас с теб – да разговаряме по въпроса за вярата и неверието и да имаме някакъв терен на споделимост и на разбираемост.

Александър Кьосев:

Ами ето: първо идентифицирахме точката на несподелимост. Това е този – аз ще го нарека така – антропоморфен характер на Божественото, от който нямам нужда. Или с други думи – тази субектна форма, при която непременно трябва да се влезе в диалог, при която има воля и избор, при която има вяра, при която има зов и отговор. Цялата тази юдейско-християнска форма е нещо, от което аз нямам директна необходимост, макар че, разбира се, съм чел доста за това и чета с уважение и с трепет. В този смисъл вероятно съществува някаква връзка между базовото доверие към битието (или обратно – между базовия страх от битието, тъй като други хора имат по-скоро страха) и вярата в едно единно, върховно, абсолютно Същество. Но какъв е този преход – аз наистина не съм мислил и не зная. Когато в мен заговори активното, така да се каже, и агресивно недоверие, аз си казвам: добре, не е ли това всичкото едно „wishful thinking“, където всички характеристики, които изброих отначало – трепетът пред безкрайността, тоталната вяра в едно върховно Същество, желание и закон, – щастливо съвпадат; не е ли всичко това твърде лесно, не е ли твърде хармонично, не е ли твърде съвпадащо с точно това, което на нас ни се иска? В този смисъл на мен точно този синтез – не искам никого да обиждам и не искам да звучи високомерно – ми се вижда инфантилен. Има някакво детинско желание тия неща да съвпаднат. Ами ако не съвпадат?...

Калин Янакиев:

Ето, ти най-сетне като че ли отговаряш на въпроса, който ти задавах – за „името“ на най-голямата съпротива да вярваш религиозно: „Твърде лесно е!“ Ами ако това е твърде лесно, ако религиозният обект е просто някаква деривация на желаното от нас?...

Д-р Николай Михайлов:

Ти, Сашо, струва ми се направи някаква грешка – ако съм разбрал правилно това, което каза. Ти казваш: твърде лесно е, защото понятието за Бога е понятие за съвпадение на противоположностите. Но виж – закон и желание съвпадат в субектността *на Бога,* а не в субектността *на вярващия.* И не е вярно, че вярващият преодолява драматичното напрежение между желание и закон в момента на своята вяра в едно Същество (в което това несъвпадение е преодоляно). Би ли отговорил.

Александър Кьосев:

Това не е въпрос. Това е твърдение.

Д-р Николай Михайлов:

Не, не, не. Това е реторичен въпрос.

Александър Кьосев:

Би ли го повторил тогава?

Д-р Николай Михайлов:

Аз казвам, че не е лесно да вярваш в Същество, в което желанието и законът са преодолени, т. е. в Същество, което се описва като съвпадение на противоположностите (в ситуацията на нашия разговор) – на желанието и закона. Ако това противоречие е преодоляно в субектността на Бога, то не е преодоляно в субектността на вярващия, за да се твърди, че неговата вяра му съобщава характерната леснина на инфантилното. Точно обратното, това противоречие крайно драматизира опозицията религиозен субект-религиозен обект, доколкото в религиозния обект, в Бога, противоречието между желание и закон е преодоляно, но то не е преодоляно (точно обратното) в преживяването на вярващия.

Александър Кьосев:

Да. Сега разбрах. Но всъщност аз друго наричам инфантилно. И пак казвам, че думата „инфантилно“ тук е само временна протеза на мисълта ми и нищо повече. Наричам инфантилно полагането на съществуването на това виеше Същество. Тоест аз изхождам от друга гледна точка: ако човек вижда, че желанието и законът в неговата собствена практика и опит, както и в практиката на другите хора, никога не съвпадат и това е крайно мъчително, не е ли прекалено лесно, близко и до ума, и до желанията да постулира едно виеше Същество, в което те съвпадат? Тоест да отложи във времето и пространството решението на своя фундаментален въпрос и да каже: „Той е решен! Но не тук и не сега, не от мен, а от Него.“ Това, естествено, го успокоява, защото някъде въпросът е решен. А ако той знае, че въпросът му никога няма да бъде решен нито тук, нито сега, нито някога, нито някъде – тогава той ще бъде много по-тревожен. Сиреч във въпросното полагане има един терапевтичен момент.

Д-р Николай Михайлов:

Да, разбирам това. Само че мисля, че този твой неинфантилен човек, който знае, че въпросът му няма да бъде решен нито тук, нито някъде другаде, ще влезе в противоречие с основанията на собствения си опит и със спонтанния дебит на надежда, че това противоречие е преодолимо. Ако приемем, че във феноменологията на този опит – на проторелигиозния опит – съществува намек за фундаменталната преодолимост на

това противоречие и за възможност за реализация на желанието, тогава всеки, който би казал „Това е невъзможно“, извършва един акт на решение, на самоопределение *срещу* дълбоките основания на собствения си опит, които могат да бъдат наречени феноменологично „надежда“.

Александър Кьосев:

Аз ще върна въпроса: за теб надеждата е неделим екзистенциал. Може да се каже, че думата „надежда“ е абсолютно универсална характеристика на човешкия опит и е като атом. Надеждата не може да бъде анализирана, не може да бъде перифразирана, не може да бъде означавана с други думи. Така ли е?

Д-р Николай Михайлов:

Не, аз мисля, че надеждата в смисъла, в който ме питаш, съвпада с понятието доверителна вяра – тя е универсална характеристика на човешкото.

Александър Кьосев:

Не, сигурно не е така. Но нека се опитаме да разширим нещата... Преди малко дадох пример с книгата на М. Балинт за доверието към пространството, което той нарича акрофилия. Този пример показва как може да съществува доверие без непременно дименсията на времето да присъства. Докато надеждата е във времето по някакъв начин, тя е свързана с тока на времето и с крайността на човешкия живот, с тока на историята и с безкрайността на човешката история. Това означава, че в надеждата има есхатологичен момент, есхатологична структура: в един момент, най-накрая, страданието ще бъде преодоляно, противоречията ще бъдат снети. В този смисъл вероятно доверието е по-фундаментално от надеждата. В чисто семантичен план в надеждата има повече компоненти – не само пространство, но и време, при това време, течащо към някаква цел. Надеждата е телеологична.

Д-р Николай Михайлов:

Овременената и хоризонтализирана надежда обаче е по-уместно да бъде наричана оптимизъм. Надеждата има есхатологичен характер, казваш ти – тя не се разгръща телеологически, а трансцендентира времевия поток. В този смисъл тя е синоним на доверието.

Александър Кьосев:

Да, доколкото за Божествения поглед времето и пространството съвпадат...

Д-р Николай Михайлов:

Аз говоря за феноменология на надеждата, склонен съм да я включа в характеристиката на религиозния опит, в структурата на религиозния опит.

Александър Кьосев:

Да, за това не съм мислил...[1]

Калин Янакиев:

Нека тогава аз да резюмирам едната линия на дискутираното от нас.

Ние откриваме, казваш ти, в целия свят, в цялото битие, в цялото мироздание, между самите нас едно постоянно несъвпадение, например между желание и закон. Единствено в Бога, в религиозния обект, това несъвпадение не съществува. И ето – налице е страхът от скок към един такъв обект и най-интензивното име на този страх е да не би аз да го постулирам, за да избегна една мъчителност. Най-интензивното име на това е...

Александър Кьосев:

Самоизмама!

Калин Янакиев:

Да – „Дали аз не се самоизмамвам!“ Аз ти казвам обаче, че у вярващия този скок и без това винаги се извършва в едно оптативно наклонение: Аз наистина може би постулирам желаното като действително, но то, това желано, е в случая толкова силно желано, че със скока си аз казвам: „Нека това да бъде!“, без да твърдя и независимо дали мога, дали имам основания да твърдя, че това е така. Тоест съществува едно оптативно (пожелателно), да го нарека така, утвърждаване, в което оптативността (пожелателността) никога не се снема докрай. В утвърждението на религиозната вяра следователно се борят две неща – неснемаемата докрай оптативност в утвърждаването на съществуването на религиозния обект и утвърждаването на това, че той съществува. Това е някаква борба вътре във феномена на верово утвърждение. Това е – бих казал така – борба за вяра или за неверие.

1 После помислих и разговорът за надеждата продължи с текстове. Моята реплика „Чакане и надежда“ и коментарът на Николай Михайлов могат да бъдат намерени в кн. 6 /бр. 2 от 2003 на сп. „Християнство и култура“. „Чакане и надежда“ ще бъде публикувано и във втория том мои есета със заглавие „Индигото на Гьоте“, също подготвян за печат от издателство „Фигура“.

Александър Кьосев:

Виж, ти изходи от феномена „желание“. Но желанието притежава собствена вътрешна безкрайност: психоанализата е показала, че то по самата си природа е отчуждено и поражда нови, и нови, и нови обекти на желанието. Което означава, че то вътрешно е безкрайно незадоволимо – откъде я взе тази спряла себе си оптативност. И защо от нея, от тази прекомерност на желанието, направо скочи към вярата?

Добре, желанието е такова и то във всеки човек сигурно е такова (макар че такива обобщения са опасни) – то е безкрайно. То по самата си природа е прекомерно и трансцендиращо. Но защо от това да следва вяра? Защо самото желание да е „спряло“ в крайната тази точка, защо е станало желание за вяра, оптативно постулиране на Върховно същество? В такъв смисъл преходът от желание към вяра е проблем: „Защото желая, затова вярвам“ – така ли?

Калин Янакиев:

Не, не... Тук става дума за една все пак сотериологическа (спасяваща) вяра. Нека да дам пример. На една майка ѝ умира детето. Тя силно желае то да не остане в смъртта. И ако анализираме емоцията, нейното желание е да има някой, който да спаси детето ѝ от смъртта. Тя казва: „Нека има спасител“, но друг глас в нея казва: „Може да няма такъв спасител.“ Е, питам – коя е динамиката, която може да наклони избора между двата гласа? Между: „Нека, независимо дали може“ и „Може би не може и поради тази причина не мога да кажа, че Те има“.

Александър Кьосев:

Разбирам, но ако застанем на страната на желанието – на страната на инфантилната материя, инфантилния тласък, тогава какво би могло да удържи това желание в каквито и да е (да ги наречем възрастни) цивилизационни, в последна сметка църковни форми? Ако желанието, ако тази оптативност, както ти я наричаш, е истинската стихия, то не може да има религия просто защото там, където има стихийно желание, няма нищо – няма закон, няма канон, няма форма. Чистото желание не може да има форма... Аз ще върна въпроса. Ако поемем пътя, както ти предлагаш, на това „нека“ (то впрочем едва ли може да бъде наречено „желание“), тогава какво би могло да спре това „нека“? Кой би могъл да каже „Всъщност това е религия, а онова е ерес“?

Калин Янакиев:

Аз питам коя е онази динамика, онази съпротива, която ни кара да застанем на страната на невъзможността срещу страната на желаното, на моленото чудо? Защото тук има някаква борба.

В религиозната вяра няма *само* оптативност. Аз по-скоро казах, че в утвърждаването на религиозния обект, на Бога, има една*неснемаема* оптативност, едно „Нека“, което никога не става*напълно* „Е“.

Александър Кьосев:

Значи твоят въпрос води до нов сблъсък с една особена безкрайност, която се нарича истина. По същия начин, както има изначална надежда или доверие, или желание, така съществува и изначален стремеж към истинността, който пък дава възможност някои неща да се обявят за неистина. И това напрежение между „нека“ и „истина е“ е много важно. Може би този „срах да приемеш неснемаемата оптативност“, за който говориш, не е страх (т. е. негативност), а особен, позитивен род желание – желание за истина? И пак като че ли в последна сметка фигурата на Бога ще трябва да произведе с лекота синтез на всички тия неща, да прибави и истината към желанието и закона. Тъй както „нека“ и „истина е“ съвпадат.

Калин Янакиев:

В Бога има такъв синтез, но този, който стои пред Него, вярва или не вярва в Него, е в това напрежение и никога не може да излезе от него...

Александър Кьосев:

Да, само че той самият е положил фигурата на Бога (т. е. на пределния синтез), фигура, в която това напрежение е снето.

Калин Янакиев:

Значи един е положил тази фигура и напрежението е снето; друг не се решава, не може, отказва да я положи и напрежението остава. Какво е името на максималната съпротива да се успокоиш върху единия от двата варианта?

Д-р Николай Михайлов:

Има вероятно една основна отлика между типа на вярващия и типа на невярващия и аз ти предлагам да коментираш хипотезата за фундаменталното различие на опита на двете категории човешки същества.

И тъй, вярващият има някакъв „инстинкт“ – думата ще бъде поставена в кавички, разбира се, – който удостоверява, че в неговия битиен опит е включена една гаранция за абсолютната ненакърнимост на би-

тието и за немислимостта на неговата анихилация. Битието е това, което не може да умре, и аз съм му причастен. Аз не зная логиката на тази връзка и биографичния смисъл на тази констатация на моя вътрешен инстинкт. Усетът за тази гаранция може да бъде наречен доверие, доверителна вяра, може да бъде наречен религиозна надежда, може да бъде наречен сакрален опит и в този смисъл универсална религиозна характеристика на човека. Човекът може да бъде наречен homo religiosus, доколкото има опита на такава фундаментална надежда, интуиция за ненакърнимост.

Александър Кьосев:

Аз споделям това. Смятам, че всеки човек – не всеки религиозен, а просто всеки човек – има усещане за това, че битието е ненакърнимо. Дълбоко в себе си той е убеден, макар че никога не би го казал в рационално, „възрастно“ общуване: че другите са смъртни, но той не е смъртен – че смъртта не засяга него, че фундаменталните катастрофи се случват на другите, а не на него. По такъв начин това, което той е, тази феноменологична откритост, не може да не продължава. Отвътре на тази феноменологична откритост той не може да си представи как тя може да спре.

Д-р Николай Михайлов:

Точно така.

Александър Кьосев:

...и това е абсолютно фундаментална характеристика на всеки един човек. Оттук нататък нейното откриване във форма (имам предвид църковна, канонична форма) е съвсем друг проблем. Само по себе си това ни движи по-скоро към съгласие...

От друга страна обаче има други хора, аз имам само косвени впечатления от тях, които имат усещане, че непременно нещо ще се случи. Те живеят по-скоро с модуса на страха. Опасението им е толкова голямо, че каквото и да се случи, лошо или добро, случилото се потвърждава самото опасение. Това е една параноична структура: че нещо лошо, ужасно лошо, непременно ще се случи, рано или късно. Това е обратната страна на доверието, която тук пропускаме.

Д-р Николай Михайлов:

Разсъждавай обаче все пак върху усета за гаранция. Той не е просто продължение, рационализация на това инфантилно желание и на неговата безпределност. То е по-скоро една стихийна феноменология на

битието, то е начин да узнаем нещо за неговия характер. В структурата на реалността е налична гаранция за ненакърнимост.

Александър Кьосев:

Аз не казвам, че има еднолична гаранция. Аз описвам преживяване, а думата гаранция вече предполага наличие на повече от едно феноменологично поле – наличие за интеракция, наличие на поле, което не е феноменално, социално или транссоциално. Тоест гаранция има само там, където има ищец, застраховател и гарантиращ фонд. Метафората за гаранция идва от поле, което не е феноменологично, а интеракционно. Отказвам да приема думата „гаранция“ тук, защото доверието не е гаранция.

Д-р Николай Михайлов:

Само че доверието е все пак производен феномен, то не е конституиращо начало, не е нещо, което поражда Онзи, комуто се доверявам, а е – напротив – породено от Този, който привлича моето доверие.

Александър Кьосев:

Хм, това аз не знам.

Списание „Християнство и култура“ беше сложило заключителна бележка, която реших, че е редно да приведа:

ХиК

Разговорът ни с Александър Кьосев продължи и след тази негова неопределена реплика. Трябва да признаем, че това бе един дълъг и криволичещ в различни мисловни посоки разговор. Ние обаче счетохме, че можем да прекъснем тук представените на нашите читатели откъси от него, тъй като в тях са концентрирани основните позиции, които бяха отстоявани по цялото му протежение. Ние си даваме сметка, че разговорът, за разлика от написаната статия или теза, е напълно открита и по същността си „несвършваща“ структура. Ето защо не смятаме за нечестно донякъде произволното ѝ ограничаване в поднесения тук текст.

Първоначална публикация в:
Александър Кьосев, „Лелята от Гьотинген“,
изд. *Фигура*, София 2005, стр. 267–288.
Публикува се със съгласието на автора.

Александър Кьосев преподава културна история на модерността в СУ „Климент Охридски“. Преподавал е български език и литература в университета Гьотинген. От 1989 той е член на изследователската група Periphery, изследваща западните представи за промените, които се случват на Изток. Публикациите му включват книга по история на българската поезия и множество теоретични есета. Той е издател на *Post-Theory, Games, and Discursive Resistance: The Bulgarian Case* (1995).

Коментари (2)

- 07-04-2016|**Elie Wiesel**

„The opposite of love is not hate, it‘s indifference. The opposite of art is not ugliness, it‘s indifference. The opposite of faith is not heresy, it‘s indifference. And the opposite of life is not death, it‘s indifference.“ (Elie Wiesel)

- 23-04-2016|**Лазар Делов**

Неверието е проблемно състояние: не на духа, а на дъха. /В най-лошия случай то продължава само един (маймунски) живот/. Сега синът ми чете за вярата колкото „пшеничено зрънце“ на един известен неверующ. /Помните цветното му името му име, сигурен съм. Забравили са го само онези, които се страхуват да му вярват. Не ги оневинявайте, те са маймуни./ А тримата вероучители по-горе – дипломирани дресьори. Сигурно са верующи – като мен. Добре, Но Вярата е самоучител. Моля, за тишина.

За двете непримирими носталгии
Автор(и): Георги Карев

Започвам с чистосърдечното признание, че не само поводът, но до голяма степен и духовният стимул да напиша тези редове беше великолепната „**Папирализа**“ на Джейкъб Микановски (1). Първоначално исках да напиша коментар, но си дадох сметка, че така бих рискувал просто да повторя аплодисментите на Евдокия (2). Главната причина да променя първоначалното си намерение беше желанието ми да засегна доста по-широк кръг от проблеми, с което със сигурност щях да изляза далеч извън руслото (сега май е модно да се казва „mainstream“-а) на цитирания материал и на читателските коментари. Изключително въздействащи са и философията, и тъжният патос, с които е просмукано есето на г-н Микановски. Но, преди да разкажа за собствената си носталгия, много близка до неговата, длъжен съм да се спра на друга една, диаметрално противоположна на нея, не само защото към нея изпитвам дълбока, органична антипатия, а защото, по ироничните закони на нашия дълъг и мъчителен преход, когато се каже или прочете „носталгия“ или „носталгик“, именно за нея е най-първата ни асоциация. Това е добре известната носталгия по комунизма, която мнозина наричат (понякога с прикрита симпатия) носталгия по „соц“-а. Никоя от източноевропейските страни не остана абсолютно незасегната от нея, но по редица причини, от социално-икономически до народопсихологически, като че ли именно в България тя е особено ярко проявена. Разбира се, далеч не съм първият, който констатира тенденцията към реабилитация на комунизма у нас. Например: „За времето на комунистическия режим се говори все по-умилително...Много от видните му фигури се представят по най-захаросан начин“ (3). Не по-зле е представена тази тенденция и от Ива Николова (4). Но особено важно е да се показва и анализира прикритата и особено вредна цел – провеждайки с устно и писмено слово реабилитация (на думи), да се агитира за реставрация (на дело); най-силният такъв анализ е направен от Любослава Русева (5).

Бидейки една и съща в дълбоката си същност, в различните по размера и по локалната си култура селища, както и в различните възрастови, образователни, професионални и т. н. сегменти от населението, тази носталгия показва различни проявления. На първо място това са сладките пенсионерски спомени, споделяни по пейките на автобусните спирки в запустяващите села, колко добре се е живеело „преди демокрацията“ – с главни критерии колко е струвал един хляб и колко – една ракия в щастливите Татови времена. Понякога тези дискусии се пренасят в по-приятната атмосфера на селските пивници, които, запазвайки основната си функция, в много села получиха и една нова, по-модерна – сегашните им собственици ги превърнаха в мемориали, пълни с плакати със сърпове, чукове и петолъчки, с гипсови бюстове и с портрети на Сталин, Георги Димитров, Че Гевара и Тодор Живков. По същата причина и до ден днешен един съветски солдат навира в софийското небе своя „Шпагин“, а край него всяка година, в деня на съветската окупация на страната ни, продължават да се събират склерозаврите от нашенския Комунасик-парк. А в провинцията има и много други рожби на същата носталгия – по-отдавнашни, като паметника на Живков в Правец и съвсем скорошни, като ощастливяването на Бяла Слатина с назоваването на централния ѝ площад с името на Цола Драгойчева.

И все пак, бидейки старческа, тази носталгия може да предизвика у нас и някакво разбиране и съчувствие. Убеждението на тези хора, че по-рано се е живеело по-добре, в много голяма степен е мотивирано от простички биологични причини – въпросното „по-рано“ съвпада с времето на тяхната младост и зрялост – и това до голяма степен обяснява тъгата им по отминалите времена. Затова във всеки изборен ден те със сетни сили се довличат до изборните секции, с измамната надежда, че е възможно БСП да се върне на власт, а с това да се върнат и тяхната младост и сила.

Но още в началото на 90-те години горещата целувка, която Т. Ж. получи в съдебната зала в качеството си на обвиняем по един бутафорен процес от „примата на Народния“ Аня Пенчева, хвърли мост към една друга разновидност на същата носталгия и към цял легион от други носталгици. Повечето от тях, сравнени с тези, за които току що говорих, са по-млади, по-енергични, по-образовани, обикновено с принадлежност към политическия и с претенции за принадлежност към културния елит. Но именно затова те са по-опасни за обществото от тъжни-

те селски старци – защото владеят значителни сегменти от бизнеса и най-внушителния дял от медийната система. Като казвам „значителни сегменти от бизнеса“, имам предвид не само големите финансово-ресурсни възможности, които това им дава, но и това, че именно те владеят определящия дял от развлекателния бизнес. А това създава огромни манипулативни възможности – и за сплотяване и организиране на пенсионираните носталгици, и за привличане на объркани хора, които не са комунисти, но са недоволни от настоящото си битие, и дори за „зарибяване“ на части от младежта. Само преди няколко дни ж. к. „Изток“, в който живея, осъмна обсипан с афиши на някаква група „Грамофон“; а това, че особено внимание при разлепянето им бе посветено на вестникарските будки, гарантираше, че всеки, който намине да си купи вестник, ще научи за предстоящия концерт. А самият афиш, голям и яркоцветен, показваше трима юнаци с визия и униформи на фатмаци от 50-те-60-те години, с гърди, декорирани с „Георгиевски“ ленти (зер, закъде сме без Путин?) и с погледи, замечтано вперени в небето, очевидно в очакване да се появи ескадрила от небезизвестните „Су-27“. И всичко това на фона на грамадно червено знаме със сърп и чук (Фото 1 и 2). Не е трудно да си представим каква ще да е била атмосферата в пиано-бар „Изток“ по време на този концерт.

Като стана реч по-горе за медийната система, трябва да подчертаем, че никой друг инструмент не се използва толкова целенасочено колкото нея за насаждане на примитивна носталгия по отминалите времена. Флагманът на жълтата преса, в.“Уикенд“, работи целенасочено за публичната реанимация и на бившите властници, и на по-ниските равнища от техния слугинаж – важното е да са хора, които са били в някакъв контакт с бившия ни „Първи партиен и държавен ръководител“ и да говорят в негова прослава. Сред интервюираните е например Димитър Мурджев, бивш началник на охраната на Людмила Живкова, който заявява: „След 10 ноември 1989-а всички оплюха Живков, което е несправедливо. Още през 1985 година той беше готов да си тръгне, когато Горбачов направи едни неща. Смелостта, която прояви към съветския ръководител, е причината и днес да бъда на негова страна“. Григор Стоичков, бивш кандидат-член на Политбюро, вицепремиер и министър на строежите, осъждан за пълното информационно затъмнение върху Чернобилската катастрофа, споделя: „А в дни като 10 ноември тъгата ми по Живков и живота, който водехме, по нашите надежди и мечти, става

още по-голяма“. Вестникът редовно осведомява читателите си за здравословното състояние и заниманията на пенсиониранаата медицинска сестра на Т. Ж., майор (?!) Ани Младенова – кога е настинала, кога е оздравяла, кога затваряла буркани. Най-интересното е, че в тези репортажи няма нито един, в който тя да не е наречена „легендарната“. За наивници като нашего брата легендарни са Левски, Ботев, Хаджи Димитър, Караджата и няколко други воеводи. И чудом се чудим с какво ли м. с. Ани Младенова е станала легендарна. Защото единствените легенди за нея, които се подочуха покрай фарсовите съдебни процеси, бяха как е стеснявала вратовръзките на Първия, как му е изкърпвала чорапите и как му е правила любимите му клизми в стаята за отдих на кабинета му в бившия Партиен дом.

Пък и колумнистите на този вестник също си ги бива. Например добре известният Кеворк Кеворкян (alias – агент „Димитър“) има за опорна точка непрекъснато да ругае президента Плевнелиев (напр. 6, 7 и 8). На предложението да се напише учебник за времето на комунизма, както според него предлагали „някои системно разпенени късни антикомунисти“, той настоява енергично „Сега, веднага! Защото след още няколко години няма да има кой да опровергава лъжите им“ (8).

Като стана реч за учебниците по история, ето малък откъс от един отличен материал по въпроса: „Ако Германия разчиташе на бившите нацисти да преосмислят историята, резултатът щеше да бъде съвсем друг: те щяха да продължават да всяват страх от традиционните „кръвни врагове“ и да искат мъст за унижението и загубената война...И в никой случай в учебниците на немските деца нямаше да влезе историята на Холокоста и на концентрационните лагери. Всичко щеше да остане скрито-покрито и да бъде затрито. Докато днес всички ученици са длъжни да познават тази история...Докато в България въпросът за „вината“ остана в един единствен каламбур и продължава да битува представата за това, колко добре е било при „Бай Тошо“; „и до ден днешан, 26 години след така наречените промени правим подписка за това, престъпленията на комунистите да влязат в учебниците по история“ (9).

След което доблестният публицист продължава: „А пък на Георги Марков ще му направят още един паметник – вече с размерите на Паметника на Съветската армия“ (8). Неистовата омраза на ченгетата към личността и делото на Георги Марков достигна апогея си с откриването на паметника му на пл. „Журналист“ в София, (бивш „Йорданка Нико-

лова“, още по-бивш „Йорданка Чанкова“), и е най-верният лакмус, с който могат да бъдат открити и доказани тези, които упорито насаждат у хората носталгия по времето, в което управляваха убийците на Георги Марков. Последният написа навремето едно разтърсващо с разобличителната си сила писмо до Любомир Левчев (10). Въпреки, че е много недостойно да се хули един покойник, дал живота си за Истината, както това прави г-н Кеворкян, в никакъв случай не бих изразил съжаление, че писателят не е жив, за да му отговори по достоинство. Защото съм напълно сигурен, че не би му отговорил – много, много е незначителен Кеворкян, дори и в сравнение с Левчев. В „Президентска гаменщина“ същият сътрудник на „Уикенд“ със завидна лекота прехвърля вината от болната глава върху здравата, като приписва, без да му мигне окото, собствената си гаменщина на Президента. В цяла вестникарска страница със словоблудства той многократно обвинява Президента, че цитирал думи на Апостола (не особено ласкателни за Русия), за които нямало писмени доказателства: „Плевнелиев се държи като дребен джебчия с Историята. Спекулацията с недоказано твърдение на Левски е бисер на словоблудството...Защото да фалшифицираш словото на Левски е все едно пак да го убиеш“ (7). Нищо че, (както доказа Иво Инджев в телевизионното предаване „Лице в лице“), думите на Левски са цитирани по Захари Стоянов, за когото никой досега не е оспорил, че е най-осведоменият и най-безспорният биограф на Левски. И нищо също така, че цялото поведение на Русия към България след Освобождението многократно показа правотата на тези думи. Г-н Кеворкян едва ли е чел Захари Стоянов, но би трябвало да знае поне, че елементарното възпитание и минималната гражданска култура не позволяват обидите и ругатните, с които ежеседмично обсипва Държавния глава на страниците на „Уикенд“.

В челните редици на апостолите на носталгията, леещи горчиви сълзи по времената преди 1989 г., закономерно са няколко професори (изкушавам се да сложа думата в кавички, защото начинът, по който са станали такива, е пределно ясен) – проф. Евгений Гиндев, който написа в блога си „Ние нямаме общ път със западните варвари!“, автор на „Векът на Сталин“ – четиритомна апология на най-масовия и най-подлия убиец в човешката история, идеологическият професор Васил Проданов, който беше стигнал до директор на Института за философски изследвания на БАН в битността си на агент „Иванов“ от Шесто, професор Димитър Иванов, по-известен като Митю Гестапото, бивш шеф на VI отдел

на Шесто, и т. н. Интересно е, но никак не е случайно, колко много от апостолите на носталгията си имат псевдоними!

Васил Проданов например има за опорна точка да ругае прехода, „новопръкналите се демократи“, либералните принципи изобщо и либералната икономика в частност, поради която и капчица надежда не била останала у българите: „Българите с блясък в очите, крясъци „Демокрация!“ и глуповат оптимизъм влязоха в света на глобалния песимизъм“ (11). Встъпителната част от един негов опус е озаглавена „Идеологически технологии на сатанизация на социализма и реабилитация на фашизма“ (12). Друга негова творба е озаглавена буквално „Похвално слово за носталгията“ (13) и предлагам на читателите да познаят за коя от двете носталгии е „похвалното слово“. Тук агентът „Иванов“ гръмко обявява, че разликата в доходите между 10-те процента най-богати и 10-те процента най-бедни сега била най-голямата в цялата ни 1300-годишна история, а „е имало времена, когато тя е била в пъти по-малка“. Но не споменава, че в съвременния свят социалната справедливост се измерва далеч не само и далеч не толкова със степента на разтваряне на въпросната „ножица“, а с реалните доходи, покупателната способност и най-паче със степента на съответствие между доходите и количеството и качеството на вложения труд. Другаде същият философ се ядосва, че много способни български младежи избират да се реализират в чужбина: „Ако от България са изтекли половин милион висшисти, тези, които са ги получили, СА НИ ОТМЪКНАЛИ (к. м.-Г. К.) около 150 млрд. долара“. Най-ефикасната противомярка срещу това той вижда в „острото поставяне пред евроинституциите въпроса за компенсации за КРАЖБАТА (к. м.-Г. К.) на човешки капитал от България“ (14). С други думи, да тропнем по масата и да кажем: „Нашите специалисти идват да живеят и да работят у вас, но вие трябва да ни плащате затова, че не им създаваме условия за реализация тук и така ги стимулираме да дойдат при вас“.

Но най-пламенният ратник на този вид носталгия и поборник за реанимацията на режима, под който живяхме половин век, е коментаторът Георги Атанасов. Според него „...Берлинската стена ни затрупа под отломките на изгубеното равновесие“. Ех, де да не беше паднала Стената – и равновесието щеше да е запазено, и ние нямаше да сме затрупани! Този опус е илюстриран с фотомонтаж, показващ видни американски и западноевропейски политици в истинската им роля – на ислямистки терористи (Фото 3) и подкрепен с твърдението, че „ИДИЛ е

необходим на топ-политиците като средство за влияние и натиск над народните маси“ (15). Но върховото постижение на г-н Атанасов е друга статия (16), при прочитането на чието заглавие в „Източник“ много читатели няма да повярват на очите си, затова го показвам на Фото 4. Към края на това произведение авторът пише: „...капитализмът като теория и практика носи вина за...“ и изброява десет престъпления на капитализма, първото от които е „геноцидът срещу коренното население на Северна Америка, измерван според някои изследователи с милиони жертви“, а предпоследното е „създаването и финансирането на терористичното ислямистко движение, от „АлКайда“ и „Арабската пролет“ до ИДИЛ, изправило Европа пред най-тежката криза след Втората световна война“. Колкото и да се е старал г-н Атанасов, той е пропуснал да разобличи някои от престъпленията на капитализма – от първата исторически документирана хекатомба – около 10000 жители на градовете Херкулан и Помпей, затрупани под пластове лава и вулканична пепел при изригването на Везувий на 24 август 79 г. сл. Хр., до гибелта на 118-те офицери и матроси на гордостта на Северния флот на Русия, ядрената подводница „Курск“, потопени живи на 12 август 2000 г. при потъването ѝ след два последователни взрива на нея. Тъй като и подводницата, и въоръжението ѝ бяха съветски, а руските власти криха катастрофата от света много часове след нея, след което в продължение на няколко дни отказваха предложената им от Норвегия и Великобритания помощ за спасяването на екипажа (най-малко няколко десетки души от който са били живи), някой заядлив читател може да запита г-на Атанасова какво общо има капитализмът с това. И тъй като анализът на причинно-следствените връзки очевидно далеч не е между силните му страни, мога да му предложа, напълно безвъзмездно, едно възможно обяснение. Ако не съществуваше перманентната заплаха от страна на американския империализъм, Русия нямаше да изпраща такива подводници в Баренцово море, или най-малкото щеше да ги строи и въоръжава по-компетентно и по-качествено, с което със сигурност можеше да се предотврати трагедията – най-голямата и модерна руска подводница да бъде потопена от взривове на собствените си 650 мм. торпеда. Така увеличаваме поне до 12 престъпленията на капитализма, като последните две в никакъв случай не са по-абсурдни от първите десет, посочени от него.

Бих искал да завърша тази първа част с думите на Спасителя „Прости им, Господи, те не знаят какво правят!“, но как да си изкривя душата, когато съм сигурен, че знаят това, и то много добре?!

Не да направя, а дори да си помисля за плавен преход между двете части на това есе би било налудничаво. Толкова са несъвместими, толкова диаметрално противоположни и враждебни помежду си са двете носталгии, че в заглавието ги нарекох „непримирими“. Единственото общо между тях е терминът „носталгия“, но той е изпълнен с коренно различно съдържание. Едната лее сълзи по времето на комунизма и се опитва да убеди колкото може повече хора колко хубаво е било това време и колко зле сме сега, когато „демократите объркаха всичко“, а втората, макар и с някаква тъга по миналото, ни връща към традицията, към родовите корени, към уюта, който това минало и тези родови корени ни дават, лекува раните и стреса, причинени от тайфуна на технологичния прогрес, без да го отрича и без да го анатемосва – и така възстановява равновесието в душите ни и ни помирява сами със себе си. Естествено, всичко това определя и рационалната, и емоционалната ми нагласа към двете носталгии. С надеждата, че много хора споделят отношението ми ми към всяка от тях, преминавам към втората – моята носталгия – без да правя дори и най-плахия опит за „плавен преход“.

Главният акцент в статията на Джейкъб Микановски безспорно е Книгата, едно от най-великите достижения на човешкия гений, с което много малко други, такива като овладяването на огъня и създаването на колелото, могат „да делят мегдан“. И освен върхово достижение, още и върховно вместилище на Духа, защото почти всичко, което той е създал през вековете, е затворено в нея – но затворено по начин да може да стигне до всички, които заслужават това. А сега ни уведомяват, че това единствено по рода си нещо ще изчезне, просто ще отмре, победено и изместено от модерните носители на информацията, които наистина го превъзхождат по всичко, освен по връзката си с душите ни и с цялото минало, което пазим в тях.

Разбира се, това далеч не е първият случай, когато нещо толкова традиционно, познато и обичано, е обречено до отмре, изместено от по-новите си и по-перспективни конкуренти. Но отстъплението на Книгата под натиска на нехартиените носители на информация ни се представяше някъде в далечното и несигурно бъдеще, приблизително така, както повечето от нас си мислят смъртта. А сега се оказва, че това не е

горчивата чаша, очакваща някакви бъдещи поколения, а предстои да стане много по-скоро, вероятно в рамките на собствения ни живот. Все по-рядко се срещаме с „...отпечатъци, печатни преси, бележници, писма, дневници, ръкописи и бележки, изписани по полетата на книги“. Още в наши дни, както пише Микановски, „хартията започва да изглежда като някаква лудитска превземка, на едно ниво с неща като восък за мустаци или правене на собствено кисело мляко“ (1).

Но нека не бързаме веднага да се концентрираме върху Книгата. Защото, дори и само за малко да се замислим, бързо ще стигнем до убеждението, че това явление, за което говорих току-що, е само малка частица от една много по-обширна панорама, от тоталното настъпление на новото, технологичното, на цивилизацията като цяло срещу от Бога създадената природа, включително и нашата собствена. Много точно е усетил това (и много ярко го е изразил) Есенин в образа на жребчето, което наивно се опитва да се надбягва с летящия по релсите влак:

„Бедный, бедный, смешной дуралей,
ну куда, куда он гонется,
неужель он не знает, что степных коней
победила стальная конница?“ (14).

Патриархът на нашата литература също пише носталгично стихотворение, но емоционално то е обагрено не с нежната тъга на Есенин, а с възмущението на един легендарен герой от нашия фолклор, когато невястата му го уведомява за победата на огнестрелното оръжие:

„Хитър дявол нов лък изнамери,
вместо стрели – гръм и огън дава,
сила с него не смей да се мери,
слаб с юнака вече равен става...“.

А когато сам се убеждава в бруталната сила на новото оръжие, юнакът възкликва със сподавен гняв:

„– Марковице! Тук за мен е тесно!
Господ вече храбрите не люби,
кога дете-пеленаче лесно
може първи юнак да погуби!“ (15).

Огорчение и сподавен гняв, подобни на Кралимарковите (toute proportion guardée) изпитах по следния привидно твърде далечен повод. Още от дете се занимавам с фотография и смея да твърдя, че съм квалифициран фотолюбител, участник в много клубни и окръжни изложби

във Варна и автор на една самостоятелна в Рабат, Кралство Мароко. Едва ли е нужно да казвам, че винаги съм работил с аналогови (лентови) апарати. От петте ми фотоапарата (първия от които, заедно с любовта към фотографията, наследих от баща си), само последният, купен преди две години, е цифров. Давам си ясна сметка, че целият свят вече работи с такива, и че не една връстничка на внучката ми, с цифровия си апарат, а може би и с телефона си, може да направи снимки, не по-лоши от моите, без да има и частица от моите знания и опит. Ето това породи асоциацията ми с детето-пеленаче, което „може първи юнак да погуби“. Носталгията ми по великолепните аналогови фотокамери от първата половина на миналия век не е само заради черно-белите шедьоври на Едвард Стайкен, Ричард Аведон, Робърт Капа и Анри Картие-Бресон. Тя се подхранва с определен оптимизъм от факта, че далеч не съм последният закъснял мохикан; има немалко други, някои много по-значителни като присъствие във фотографията. Например забележителният софийски фотограф Николай Трейман, без съмнение владеещ и възможностите, и коварствата на най-модерната фототехника, не престава с интервюта, статии и семинари неуморно да разкрива пред младите фотографи магията на това да проявиш току що заснетия филм или да наблюдаваш, поклащайки ваната с проявителя, как постепенно се появява и вплътнява въжделеното изображение – на диво животно, на красив пейзаж или на любимо момиче.

Разбира се, далеч не само фотографията е поле за изява на този вид носталгия. Последната е нашият изтласкан протест срещу загубата на много любими неща от нашето детство, юношество и младост и, като всеки изтласкан мотив, тя намира пътища за вземе своя реванш. Всяко нещо, което връща тези неща в живота ни, превръща носталгичната нагласа в реално действие, подобряващо нашето духовно битие – от завръщането на уж преуспели семейства към живота на село, до колекционирането на антикварни предмети и ретро-модата. Разбира се, и в тази сфера има всякакви хора: има го кичът на „битовите механи“, има ги и комерсиалните мотиви на някои антиквари и колекционери – да издириш рядка старинна вещ, да я купиш евтино, да я продадеш скъпо и т. н. Неслучайно англоговорещите антиквари наричат старите велосипеди, мотоциклети, коли и оръжия „rusted gold“, защото са покрити с ръжда, но крият в себе си златото на изгодната сделка. Но когато истинският колекционер добави в средата, която обитава, любимите си

харизматични предмети от миналото, особено пък ако те са ползвани от собствените му предци, духовният комфорт, който получава, щедро компенсира и направените усилия, и неизбежните разходи.

Понякога дори и само по-консервативното облекло или някой аксесоар към външния вид може да създаде такъв душевен комфорт. Но, както всяко подобно нещо, и този комфорт се заплаща. Защото освен дълбоките, идейните различия, които разделят и противопоставят двете носталгии и поради които ги нарекох „непримирими“, има дълбока пропаст помежду им и на лично, персонално равнище. Смея да твърдя, че няма човек, комуто да са еднакво познати и еднакво присъщи и двата вида носталгия и нерядко един дребен детайл или епизод изправя едни срещу други и носталгиите, и хората, които ги изпитват. Ще си позволя да илюстрирам това с пример от младежките си години като преподавател във ВМИ-Варна (сега – Медицински университет „Проф. Параскев Стоянов“). При всяко повишаване в длъжност, макар и незначително (напр. от „асистент“ в „старши асистент“ или от „старши“ в „главен“) освен формалните изисквания за определени години стаж в досегашната длъжност, всеки преподавател трябваше да мине и през обсъждането и одобрението на ВПК (Вузовския партиен комитет), естествено – задочно, без неговото присъствие. А при мене всяко такова обсъждане забавяше поредното ми повишение с една-две години. Все се намираше нещо „да ми вържат кусур“ – ту защото баща ми повече от 15 години бил околийски съдия във Велики Преслав преди 9. IX.1944, ту защото съм ходел на църква, ту защото съм казал на упражнение със студентите, че анатемосваните тогава Грегор Мендел и Томас Морган са двама велики учени, създали съвременната генетика, а корифеят на съветската биология, акад. Трофим Денисович Лисенко, е най-обикновен шарлатанин. Със сигурност това е изглеждало не наивно, а просто глупаво от моя страна – длъжен съм бил да зная, че в близките часове един от студентите ми ще изтича да съобщи казаното от мене „където трябва“. И ето, че на едно такова обсъждане, една от членките на ВПК, преподавателка по Марксистко-Ленинска философия (Господи!) е изразила възмущението си от скромната ми персона по следния начин: „Ама какво ли сме седнали да го обсъждаме? Ами че той, д-р Карев, буквално навира в очите ни и буржоазния си произход, и реакционните си възгледи! Винаги носи костюми със жилетки. И такива хубави ръчни часовници има по магазините, а пък той винаги носи джобен часовник с ланец! И като поздравя-

ва, сваля шапка!“. Както казват руснаците: „Трудно поверить, а все таки правда!“. Сигурно много неправилно съм изглеждал в десетилетията на каскетите.

Като стана въпрос за часовника ми като съществена пречка за повишение в един медицински ВУЗ, не мога да устоя на изкушението да кажа няколко думи на възхита за механичните джобни часовници, които при мене са точно тези харизматични предмети, за които споменава Микановски. Истината е, че даже и тези от тях, които са „само“ на 50-60 години, значително отстъпват по точността си на електронните. И все пак, от собствената ми скромна колекция, никой не избързва, нито изостава с повече от минута на денонощие. При това в тях има движение, има истински живот. Нима не е вълнуващо, като отвориш задния капак на такъв часовник и се загледаш в „пулсиращото“ му балансово колелце, да си представиш, че то се е люлеело по същия начин и преди да се родиш и ще продължава да го прави и когато няма да те има! Ето го любимият ми часовник, който нося през последните години (Фото 5). Той е от тези, които старите майстори-часовникари и колекционерите наричат „турски“, макар че никой от тях не е турско производство. Произведени са в Швейцария и Англия за огромния пазар на Османската империя между 1840 и 1880-1890 г. Навиват се и се сверяват със специално ключе и се отличават с разкошно гравираната си сребърна кутия, турските си цифри и „гирляндчето“ – цветна рисунка на клонки и цветя върху циферблата си.

Една цветна литография с изображение на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, която е красила бояджийската работилница на дядо ми в продължение на много десетилетия, в края на 60-те години беше окачена в кабинета ми във ВМИ – Варна и след това съпроводи житейския ми път, където и да се намирах (Фото 6). И, понеже тя ме беше вдъхновила за една балада, когато събрах скромното си поетично творчество, тази литография даде и заглавието, и корицата на получената книжица.

И още едно лично преживяване, също свързано с дядо ми, имаше върху мене огромно емоционално въздействие. Става дума за малка реликва на не по-малко от 130 години, при това ръкописна, а „ръкописите комуникират по начини, по които електронните текстове и дори печатните книги не могат“. Писано ми било да изживея онова „раздрусване от непосредственост, което ви пронизва като електрически удар“ (1). Като дете, научило се да чете преди да навърши 5 години, нещата, които

най-много обичах да чета и които най-силно разпалваха въображението ми, бяха историите за книги, пазени в специални тайници на старите библиотеки, за чекмеджета с двойни дъна, между които се спотайват старинни карти, с нанесени върху тях пътеки към тайнствени съкровища и към засекретени записки на древни пътешественици. Затова много дълго не ми даваше покой един старинен сандък за дрехи, останал на тавана ни от родителите на моята майка, който имаше в единия си ъгъл заключено чекмедженце. Дядо ми беше починал още преди да се родя, а баба ми нямаше никаква представа нито какво има в него, нито къде може да се търси ключето му, даже не си спомняше да го е виждала някога. И тъй като ключалката беше доволно екзотична, не беше трудно да съобразя, че същото се отнася и до ключето. Накрая мобилизирах всичките си съученици и приятели да ми търсят из старите преславски къщи още по-стари ключове. Един от тези, които ми донесоха, по размерите си подхождаше по-скоро за някоя от портите на Преславската крепост, нежели за чекмедженцето на древния ни сандък. Накрая, след като опитах сигурно към 50 или 60, „Еврика!“, успях да отключа чекмедженцето. Вътре се оказаха няколко много стари и много дребни монети и няколко също такива кутийки. И, под тях, едно тефтерче с формат 11.8/6.5 см., изписано с молив дневниче на дядо ми, известния на времето си преславски текстилен бояджия Петър Мутафов. Поставено беше в захабено калъфче от някаква импрегнирана материя (Фото 7). Първите няколко листчета очевидно бяха от детството му, когато едва се е научил да пише и очевидно е изпитвал удоволствие от самото писане. Има списък на „тесния му приятелски кръг“: „Другаретя ми Ангилъ Бонивъ, Алекси Мариновъ, Димо Димувъ и самъ азъ, Петъръ П. Мутафчету“. Записана е, макар и доста неясно формулирана, мисълта, че приятелството е несъвместимо с егоизма: „То е тъй, всякой за себе си и азъ за мени си, то ако да беши тъй, всякой щеши да ти става приятелъ“ и т. н., има и детински клетви в искреността на това приятелство. Като далечен предшественик на литографията с воеводите, един патриотичен възглас е записан като нещо по-специално и по-различно на гърба на тефтерчето: „Да живеетъ да владеетъ наще славни герои които са биха противъ Сърбия като са биха Българете с Сърбите на полето. И вовеки вековъ. Аминъ. Край“.

На първото от номерираните листчета са посочени три конкретни години, единствените, които ме ориентират за времето на създаване на тези „мемоари“:

„Мама са помина въ 1885 година, на месец Юлий.

Батю са ужени въ 1886 година месецъ Декемврий.

Азъ постъпихъ в боеджилъкъ въ 1886 год. месецъ Априлъ.“.

След смъртта на майка си и предстоящата след седем месеца сватба на по-големия си брат, дядо ми очевидно е разбрал, че вече ще трябва да разчита единствено на себе си, поради което е „постъпил“ да учи занаят. Няколко листа по-нататък четем:

„От като съм постъпил в боеджилъкъ направили са ми и купили са ми два чювта калце един чювтъ гаще един опъсъ две антерии три ризи два чювта бели гаще два чювта калцуне три чювта тулумби два чювта кундури два чювта чюрапе и една бъсмяна риза“.

Жалко е, че този запис не е датиран – можеше, като знаем месеца и годината на постъпването му, да пресметнем за колко време чиракуване дядо ми е получил тези материални блага. По онова време чираците не са получавали възнаграждение в пари, а са живеели в дома на майстора си, където са получавали също храна и облекло. В замяна на това, паралелно с овладяването на занаята, чиракът е трябвало да върши и другата по-тежка и по-непрестижна работа – например да реже, цепи и пренася дървата не само за работилницата, но и за къщата на „стопанката“, да почиства, зарежда и пали печките и т. н. Повишаването на чирака в калфа е зависело изцяло от волята на майстора му, но веднъж „произведен“ в калфа, той е бивал освободен от чиракуването в къщи и се е считал за истински помощник на майстора. А „промоцията“ му в майстор е ставала, разбира се, отново с благословията на майстора му, но след полагането на изпит и с решение на съответния еснаф – местно обединение на майсторите в даден занаят. На този етап от „кариерата“ си занаятчията внасял в касата на еснафа първоначална такса за майсторство – т. н. „тестир-парасъ“ и получавал правото да отвори собствена работилница или дюкян – право, наречено „усталък“ (от турското „уста“ – майстор).

Очевидно доста се е стараел дядо ми Петър в овладяването на бояджийските тънкости, защото много страници от тефтерчето му са изпълнени с рецепти за приготвяне на боите за различните цветове – „гавезену“, „морену“, „кармъзъ“, едва ли е нужно да ги превеждам.

А малко по-нататък четем други два любопитни записа: „Давамъ на свака Марина 1050 гроша в брой 92 година 1ви Януарий“ и „Давам на батя Марина 591 грошъ в брой 92 година 17тий Януарий“. Това ще рече,

че в рамките на шестте години между 1886 и 1892, дядо ми не само е отработил стажа си като чирак и калфа, но и е упражнявал занаята си като самостоятелен майстор поне една-две години, за да е в състояние да даде (очевидно в заем) на свой роднина (като гледам родословното си дърво – доста по-възрастен от него) общата сума от 1641 гроша (еквивалентни на около 16.5 златни турски лири).

След това записите се прекъсват, въпреки че в тефтерчето все още има предостатъчно чисти страници. За причините може само да се гадае – дали дядо ми е бил вече много натоварен с работа, не е намирал време за дневничето си и затова е решил, че може да продължи живота си и без да го списва? Това е напълно възможно, но след като съм прочел внимателно тефтерчето, в никакъв случай не бих заложил на такъв вариант. От последния запис в дневничето (1892) до кончината на дядо ми (29 януари 1942) са изминали точно 50 години. Не мога да приема, че през този половин век в живота му не са се случили много неща, поне толкова значителни, колкото тези, които са записани. А също и други, още по-съществени, като венчавката с баба ми Димитра (30 окт. 1894) и раждания на трите им деца през 1895, 1908 и 1911 г. Няма и дума за участието му във войните, а пък майка ми е разказвала как, като се върнал от фронта, баба му поливала да се къпе в един ъгъл на двора ни в Преслав, а пък на огън, накладен посред същия двор, другите от семейството изварявали в един от бояджийските му казани всичките му дрехи, с които пристигнал, за да унищожат кръвожадните паразити, донесени от окопите. А може би още в ранни младини дядо ми е загубил ключето и все се е надявал един ден да го намери?

Така въпросът за прекратяването на записките сигурно завинаги ще си остане без отговор. Но още по-интересно е защо те са били започнати. След като и по този въпрос дядо ми не е оставил дори и едно единствено изречение, с каквито хората обикновено започват своите дневници, не ми остава освен сам да потърся, макар и по чисто спекулативен път, отговор на въпроса.

Потомък на прастария преславски род „Мутафята“ (т. е., Мутафовците, очевидно някой от по-видните му предци е бил мутафчия – изработвал е козяци, чулове и дисаги от козина), род на повече земеделци и по-малко занаятчии, с образование не повече от основно, а най-вероятно само първите няколко отделения, дядо ми по произхода, образованието и социалния си статус очевидно е доста далеч от хората, които оставят

след себе си писмени дневници и спомени. И въпреки това той е оставил, макар и вместени в едно повече от скромно тефтерче. Сигурно е мислел, че неговите приятели от детството, постъпването му „в боеджилъкъ“, патриотичният му възглас след края на Сръбско-българската война, дрешките, които е получавал от семейството на майстора си, когато е чиракувал, първите спестени суми, с които е услужил на свой роднина – всичко това са трохи от неговото настояще, които трябва да се съхранят за времето, когато ще бъдат трохи от миналото. Може би в генома си е носел някакъв „носталгичен“ ген, който е определял обичта му към миналото и настоящето през очите на бъдещето, може да е имал интуитивното прозрение, че един негов потомък, получил чрез майка си същия негов ген, ще се радва на записаното от него както златотърсачът, когато държи в разтреперените си ръце първите златни зърна, извлечени от тоновете отмит пясък. И, без да съм особено податлив на мистични самовнушения, когато за първи път прелиствах тези записки, а и много пъти след това, ми се е струвало, че неистовият ми, достигащ до обсебеност, стремеж да стигна до съдържанието на старинното чекмедженце, нито е бил случаен, нито е бил плод само на интереса ми към миналото и на носталгичната ми духовна нагласа, а духът на дядо ми Петър е насочвал и поощрявал този стремеж от Отвъдното. Така стигнах до няколко много близки до сърцето ми странички от живота – в едно достойно време – на един достоен човек (Фото 8). Бог да го прости и светла му памет!

А това, което искам повече от всичко на света е, някой ден, като чете моите спомени от втората половина на XX век, някой носталгично настроен потомък да се убеди, че дори и в едно време на мракобесие и диктатура е било възможно човек да живее също така достойно, както са живели неговите предци.

ИЗТОЧНИЦИ

1. Джейкъб Микановски. „Папирализа“. Либерален преглед, 05.03.2016.

2. Евдокия (вероятно Борисова). Коментар върху есето на Дж. Микановски, ibid.

3. Александър Везенков. „Към последния дебат за „българския комунизъм“. Либерален преглед, 17.02. 2014.

4. Ива Николова. „Реставрацията на клана Живкови от слугите му“. Afera. bg, 24.11.2010.

5. Любослава Русева. „От реабилитация към реставрация“. На: atlas-bg. eu/ot-reabilitatsiya-km-restavratsiya. html.

6. Кеворк Кеворкян. „Как узряват нашите дини?“. в. „Уикенд“, 12-18 март 2016.

7. Кеворк Кеворкян. „Президентска гаменщина“. В. „Уикенд“, 26 март – 1 април 2016.

8. Кеворк Кеворкян. „Учебник за комунизма? Сега, веднага!“ в. „Уикенд“, 19-25 март 2016.

9. Пенка Ангелова. „За актуалността на теорията за маса и власт на Елиас Канети“. Либерален преглед, 3 април 2016.

10. Георги Марков. „Писмо до Любомир Левчев – поет“. Електронно списание LiterNet, No 9 (82), 10.09.2006.

11. Васил Проданов. „България попадна в свят, в който мечтите вече са мъртви“. В. „Труд“, 15 авг. 2016.

12. Васил Проданов. „Измеренията на една историческа дата“. В. „Нова Зора“, бр.35, 2014.

13. Васил Проданов. „Похвално слово за носталгията“. avtorski. pogled. info/article/41026/Pohvalno-slovo-za-nostalgiyata.

14. Васил Проданов. „Време е да се защитим от кражбата на мозъци“. В. „Труд“, 14 ноември 2015.

15. Георги Атанасов. „За глобалната олигархия цената на човека е нулева, а ИДИЛ им е мил“. В. „Уикенд“, 21-27 ноември 2015.

16. Георги Атанасов. „Декомунизацията е позор за България!“. в. „Уикенд“, 19-25 март 2016.

17. Сергей Есенин. „Жеребенок“, „Собрание сочинений в шести томах“, Москва, 1977-1980.

18. Иван Вазов. „Крали Марко и пушката (легенда)“. „Избрани страници“, Издание на Министерство на народното просвещение, Придворна печатница, София, 1922.

По професия Георги Карев е лекар. Роден през 1943 г. във Велики Преслав. Завършва с отличие хуманна медицина. Преподава биология и генетика във ВМИ-Варна, а през 1993 г. се хабилитира като ст. н. сътр. по антропология в БАН. Народен представител от (тогавашния!) СДС в 36-то и 37-мо Народно събрание, председател на Комисията по здравеопазване. Шест години (1998-2004) – извънреден и пълномощен посланик в Кралство Мароко. Научните му публикации са представени в Google – Scholar, на „KarevGB“. Доктор на медицинските науки. Автор на монографията „Парламентарните грешки по Фройд“ (Унив.изд. „Св.Кл.Охридски“, 1998) и на стихосбирката „Литография с воеводи“ (Изд. Емайви Консулт, София, 2015).

Коментари (12)

- 11-04-2016|**Златко**

Между другото, една от сериозните заплахи, които стоят пред принципните хора, е онази от приказването „по принцип“. Казвам това, защото днес във Фейсбук получих от една позната следния коментар, който предавам тук:

> *Група „Грамофон „са трима бивши актьори от Казанлък. Гърчов пише музика за куклен театър, Петьо рисува, прави декори, Ицо май само пее. Техните песни, освен тези, които се визират тук, включват още най-готините филмови песни, народни песни, песни от анимационни филми, частушки, неща от добрия руски рок и т. н. Пеят български народни песни страхотно. Знаят Чудомир наизуст и са супер пичове. Няма билети за нито едно тяхно шоу в София, чувам и в другите градове. Хората танцуват непрекъснато и по мое мнение група „Грамофон“*

> *са много добри. Отделно от това – тримата дойдоха посред зима от Казанлък в нощта преди да се преместя в С., само за да ми изпеят на вратата една песен, чийто текст няма да цитирам:))) и отпрашиха обратно.*
> *Господин Карев не би трябвало да си представя какво се е случило в бар Изток, а да отиде и да види, след като възнамерява да пише по даден въпрос. Момчетата имат невероятно чувство за хумор и плакатите им нарочно са такива.*

Група „Грамофон" подарява концерти на възрастни хора в Казанлък и общината

- 17-04-2016|**Атанасов**

За каква „носталгия" можем да говорим, когато високо в София стои въоръжения войник готов да оправи всеки, който не вика, че чувства „носталгия". Същото е с войника на тепето в Пловдив и още осемдесет места. Преди ги наричаха съветски воини, после станаха руски, а сега са Путински. Тези войници нито са се били в България, нито за България. Девет месеца българската армия се би на страната на съюзниците до Клагенфурт в Австрия и събираха с гърдите си немското олово. Да сте видяли паметници за тях? Някои ни уверяват, че били на разходка до Европа. Исторически факт, който всеки възрастен българин добре знае. Гробовете на тези българи и офицерите им са незнайни. Тази наша армия св изпари като несъществуваща, както с полската в Катин. Ето наколко реда от нашата история, забранени с закон и всякакви публикации унищожени уж като „фашистки". От май 1944 Иван Багрянов и проф, Александър Станишев преговаряха за мир с съюзниците и освобождаването от затворите на добре платените съветски „борци". Те разфомироваха частите, които гонеха агентите на Москва. На 26 септември 1944 г. ТЕ обяввиха неутралитет на България. Наградиха ги с олово в главите на 2 февруари 1945 г. На 2 септември Муравиев и Гичев обявиха военно положение с Германия и започнаха разоръжаване и пленяване на немските войски, доколкото бяха останали в България. Потърсете вестници за тези дати. Тези които не са ги унищожили по ‚закон' са отговорни като „престъпници". Останалото се знае добре – преврата на „генералите звенари" наречен „народно възстание" и Съветските танкове навсякъде.

Не бих повтарял тези стари истории, ако не виждаме и сега на всяка крачка жалоните на окупатора. И как мислите? Този когото карат да ходи да ги чисти и лъска, би ли могъл да каже НЕ? Тези които прибраха и командваха като собственици всички имоти, пари, образование, движение, даже мислите на българите, сега са наследени от техните деца и внуци. Много пак зависят от тях и те пак пишат списъци за тези, които не „чувстват носталгия“ и не викат „да живее БКП (БСП)“.

- 18-04-2016|**Атанасов**

Съжелявям за неволната грешка. Правителството на Багрянов обяви неутрелитета на България на 26 август 1944 г. Близо 10 дни преди СССР да ни обяви война.

И ако тези войници плашила ги пазим, това съвсем не е от признателност, а от страх от Москва. Всички знаем и всички мълчим, за огромното ограбване и унищожаване на България като нормална държава. Всички знаем, но мълчим за огромните лъжи, които ни набиваха в главите с чукове. Всички знаем как бяхме карани като стадо овце, но мълчим.

- 22-04-2016|**Д-р Георги Карев**

По повод писмото от познатата на Златко. Не мога да си представя какво би могло да ме накара да посетя концерт, чийто афиш изглежда по този начин (вж. Фото 2). На второ място, твърдението, че момчетата имат невероятно чувство за хумор и че плакатите им НАРОЧНО (к. м. – Г. К.) са такива. Тези две твърдения, свързани в едно изречение, звучат изключително несериозно. Дали са се дигизирали по този начин, за да се надсмеят над хората, които на сериозно изглеждат така? Не мога да си представя да се облека официално по някакъв тържествен повод, за да се надсмея над хората, които са се облекли по същия начин по същия повод. Безумие някакво, наистина – крайно несериозно.

- 22-04-2016|**Златко**

Вярно, чувството за хумор е много субективна работа, а да се спори върху него нито има смисъл, нито дори е възможно. Всекиму – своя собствен смях...

- 22-04-2016|**Атанасов**

Някога, когато убиваха в най голямото клане в историята на България, казваха на близките на жертвите – „никой да не пита“. Когато обесиха щефа на земедемлците Никола Петков също ни казваха – „никой да не пита“. Когато даже и първия секретар на БКП бе заклан от агентите на Москва пак ни казваха – „никой да не пита“. Когато другия Първи го качиха на самолета и го върнаха в ковчег за Мавзолей пак ни казваха -“никой да не пита“. Сега когато се прави явна пропаганда да ни сервират старите убийци като герои, ни се преопоръчва да се смеем и да глътнем пребоядисването на най глемите зверове в историята на България. Никога българското царство не бе така дълбоко изкоренено и изтърбушено както от нашия „освободител“. Всички го знаят добре, но както в миналото овцете мирно чакат да ги заколят. защото ония с шмайзерите бдят и чакат от високо в всеки български град или село. Нека съсогледи като Златко, които искат да не питаме, да се смеят. Може и да се задавят.

- 22-04-2016|**Гост**

Някога веднага след девети изпратения от Москва кръволог Мирчо Спасов „изчисти“ Софийския Унивеситет от близо хиляда студенти и професори и направи списък, само от 60 деца синове и дъщери главно на назначените от Москва „народни“ съдии, които „могат“ да бъдат съдии и прокурори. На хиляди бе отнето юридическото образование. Даже регента известния в Европа проф. Венелин Ганев бе изпратен да пасе свине в лагера Белене. Не бих го споменал ако не виждаме как тази генетично „идейно“ подбрана клика се смаопроизвежда и до днес с свои кадри и държи в скута си българското правосъдие като стълб на „тяхната“ власт. За тази група „прехода“ е запазане власта щедро подарена и платена от окупатора. За тях няма друга професия. Всички го виждаме, знаем и мълчим.

- 28-04-2016|**Броди**

Още в първите месеци след 10 ноември 1989 година се чуха словоупотребите фантомни болки, инерция на установката, остатъчна деформация, което си е повече от сигурен белег, че не блика свобода извътре ни. Да, външните въздействия уж са спрели, а навалицата се държи като сияещ балама в отечественофронтовско събрание на квартални активисти. Прошумоля тогава „Успехите няма да ни се разминат“, но бяхме проглу-

шени от подвикванията по митингите. Публикува се обилие от факти, кой да чуе. На 15 септември 1944 година специални части на червената армия разграбват Обществената безопасност в София, яко се загребва и от златния ни резерв, ставаме по-зле и от колония, но се кънти за някаква си дружба. И такова унижение с „македонизацията“ по долините на Места и Струма. Идва шайкаджията Павел Судоплатов у нас и за две недели провесва на въже Трайчо Костов, преди това при ексхумацията на Методи Шаторов от, обърнете внимание, сръбски спецове наш Вълко Червенков сервилничи като дневален, и то на родна територия. Чак сега взеха да поместват портрети на генерал лейтенат Владимир Вазов, генерал Георги Вазов, героите от източния фронт ген. Стефан Тошев и особено ген. Иван Колев, преди това се премълчаваше. Питам се: след девети нашите рафтаджии соцреалисти /“не рафтове, а автори“/ не се ли чувстваха гузни с логореите си пред забравени имена като Матвей Вълев, Владимир Полянов, Константин Константинов, Атанас Далчев, Александър Вутимски, Асен Христофоров... и се държаха нагло като фолклорни субекти. Има отговор, но нека гузната съвест го изпелтечи...П. П. Дяволът си нямаше работа и на една от шумно раздрънкваните международни писателски срещи в София известен англоезичен писател, сякаш говореше на стените, каза, че мястото на истинския писател е на страната на угнетените. Нашенци гъгнеха в махмурлък от аванта пиелъците, но Хуан Рулфо и Сесар Калво демонстративно отказаха да ходят по банкетите, давани с щедра ръка от хонорарните чети на Людмила Живкова.

- 29-04-2016|**Грамотей**

„Кръволог“ – типичен правопис на старомодния политически фанатик от всякаква боя. „Кръвология“ не съществува, господа и другари, има лочене на кръв, а който лочи кръв, е кръволоК. Правописът е типичен, понеже пълната грамотност изисква да си прецизен, но когато основната ти писмена дейност е да хвърляш обвинения, прецизността е противопоказана черта на характера.

- 10-05-2016|**Гост**

Оставам на читателите да преценят как една неволна печатна грешка с една буква може да се смята за старомоден политически фанатизъм и липса на грамотност като противопоказна черта на характера. Истината все още боде.

- 10-05-2016|**Златко**

Аз пък за последен път пущам коментар на този очевидно неграмотен човек. („Оставям“ се пише с „я“, инак означава нещо напълно различно, а грешката не е печатна, а идеща от невежество)..

- 22-05-2016|**Грамотей**

Казах, че липсата не на грамотност, а на прецизност е характерна за политическия фанатик – и ето, веднага се вижда как елегантно бе извъртяна тезата ми, със същата естествена лекота, с която се диша! Очевидно това не е човек, прецизен по характер, иначе нямаше да си го позволи (освен може би като нарочен акт на непочтеност, но едва ли). Не, старомодните политически фанатици са характерни не с неграмотност – всъщност те са доста по-грамотни от огромната маса днешни младежи – но из писанията им се тиражират десетилетия наред едни и същи типични грешки-клишета, една от които е „кръволог“ с Г. „Случайните“ грешки са следствие на съвсем закономерна небрежност; те са „неволни“, защото няма воля за прецизност, а за съвсем други неща.

Винаги намираме фотообразите, които търсим
Автор(и): Франк Ройтер, Радмила Младенова

Разговор с немския историк Франк Ройтер

Повод за разговора е книгата „В плен на чуждото“, плод на двайсетгодишен труд, в която немският историк Франк Ройтер прави първото всеобхватно изследване на ролята на фотографията при конструирането на образа на „циганина“ в немскоезичната култура. Авторът работи към Документационния и културен център на немските синти и роми в Хайделберг.

Подзаглавието на книгата Ви гласи: „Фотографската конструкция на „циганина“. Да кажем, че един фотограф вижда човек или група хора и им прави снимка. Къде тук е конструкцията? Защо е важно за Вас да говорите за конструкция?

Във Вашия въпрос се съдържа всъщност и отговорът: снимките се „правят“. Решенията, които взима фотографът при избора на мотив, на кадър или на перспектива неизменно внушават на зрителя определен начин на виждане, а често и определен начин на оценяване. Фотографският поглед е всичко друго, но не и освободен от условности, нещо повече той е свързан с дълбоко вкоренени представи. Фотографите пресъздават в повечето случаи един отдавна произведен образ, обслужващ определени зрителски очаквания, защото в край на сметка те искат да продадат работите си. Фотографските образи не са просто отпечатъци на някаква даденост, а в огромна степен са въвлечени в конструирането на реалността: те създават своя собствена визуална и виртуална реалност, нещо което се вижда съвсем ясно в рекламата. По същия начин и фотообразите на „цигани“ не отразяват просто това, което е (или е било), а произвеждат това, което показват, именно „типичния циганин“. Такъв пример са инсценираните във фотографско ателие снимки от началото на XX в., при които фотографът съзнателно аранжира своя сюжет, укра-

сява го с екзотични предмети и по този начин отключва в съзнанието на зрителя представата за „циганин“: определен външен вид (облекло, бижута, видими белези на бедност), определени дейности като проситба, танцуване, музициране или гледане на ръка, или голям брой деца. Почти винаги тези маркери предполагат негативна оценка и имат стигматизиращ ефект. В обмена между вътрешния, ментален образ и външния, медиален образ се случва препотвърждаването на стереотипа: „циганинът“ бива постоянно пресъздаван в окото на зрителя. Онзи, който не отговаря на клишето, се оказва извън обесега на нашето възприятие. И остава невидим. Говоря за фотографската конструкция „циганин“, за да покажа, че този социален конструкт трябва да се отдели от действителността на реално съществуващите синти и роми. По същия начин впрочем клишетата за „българите“, които битуват в главите на западноевропейците, няма как да съответстват на ежедневието в България.

И какви са представите на западноевропейците за българите, за Балканите? В Германия често чувам фразата „Тук да не сме на Балканите?!“

Балканите са синоним за хаос, за културна изостаналост, кланови структури, бандитизъм и мафия. При това не само днес, а през последните сто и повече години. Балканите се свързват с романите на Карл Май, с популярни пътеписи, с шпионски и криминални истории, със Студената война. Съществува цял конгломерат от представи. Не случайно се говори за конструирането на „Балканите“ като една затворена идея, един затворен резервоар от образи, който служи за негатив на представата за уредената западноевропейска държава.

Обрисуваният от Вас образ на Балканите се споделя от много българи, дори от представителите на културния ни елит. Къде е истината?

Този феномен се наблюдава и при малцинствата. Известен пример е „еврейската себеомраза“: еврейски интелектуалци, които възпроизвеждат и препотвърждават всички антисемитски клишета. Става дума за психологически модел, който се среща при всички групи, белязани със стигма отвън. Всъщност всяка група е обект на стереотипизиране. Сега нещата са по-други, но преди двайсет години американското кино показваше немците като руси зверове или нацисти. Но ето аз не съм нито рус звяр, нито нацист, външно по нищо не приличам на тези герои и искам да бъда възприеман като личност, а не като представител на ня-

какъв колектив. Но да се върнем към въпроса – презрителното говорене за собствените дефицити, свързани, да кажем, с държавното управление, се наблюдава и в Италия. Това е проблем на елита, не е специфично български проблем.

Погледът отвътре

Погледът отвън

Вие сте първият учен, който прави подробно изследване на снимковия материал, свързан с малцинството на синтите и ромите, от зората на фотографията до 90-те години на 20 век. Кои са водещите за Вас въпроси?

Като историк съм отговорен за архива в Документационния център. Разполагаме с уникална колекция от исторически частни фотографии на синти и роми. Изумителното е, че снимките, които тези хора са правили на себе си (Selbstbilder), се различават диаметрално от снимките, които са им правени от други хора (Fremdbilder). С други думи личните свидетелства показват съвсем различна реалност от тази, която се вижда в чуждите свидетелства. Това несъответствие беше изходната точка на моето изследване. Няма друго малцинство, при което разминаването между фотографиите през собствения и през чуждия поглед да е толкова голямо. И е важно да се отбележи, че тези частни фотографии бяха напълно непознати за широката общественост, до момента в който не организирахме изложба, която обиколи почти цяла Европа[1].

Фотографиите могат да се разглеждат от много различни ъгли. За мен е важен контекста, в който се употребяват тези артефакти. Съществуват

1 В момента изложбата може да се види в Документационния и културен център на немските синти и роми в Хайделберг.

различни фотографски жанрове: етнографската фотография, например, има много различна идеологическа основа от антропологичната фотография, която пък произлиза от медицинската фотография. Криминалната фотография също има свой специфичен контекст, там се моделира образа на престъпника. Масовата фотография от популярните списанията се интересува от романтично-екзотичния образ на „циганина“. При анализа на фотографиите можем да задаваме въпроси в много посоки: какъв е фотографският език, как са изградени стереотипните образи за нуждите на националсоциалистическата пропаганда? Но можем и да видим какво ни казват снимките за историческите условия на преследване и геноцид. Има фотографии, които служат като свидетелства в процесите срещу нацистите, фотографии, документиращи масови екзекуции, депортация...

Казвате, че образът на „циганина“ играе важна роля в процеса на изграждане на немската нация. Само в Германия ли се наблюдава този процес?

За да се дефинираме като колектив, ние се нуждаем от „Другия“, от когото да можем да се отграничим. Собственият и чуждият образ са в постоянна взимозависимост. В процеса на изграждане на националното самосъзнание тази взаимозависимост е от централно значение, затова и образите на врага са особено важни. Към тези врагове могат да се причислят и малцинства, населяващи територията на собствената страна, и така на тях започва да се гледа като на свои чужденци, или дори като на свои врагове. През XIX и XX в. в Германия евреите и „циганите“ са преди всичко тези, които – като противоположен образ на собствения – служат за изграждането на национална култура или на така наречения „немски народен характер“. Със сигурност най-запомнящият се пример за едно отчасти противоположно развитие е Унгария. Там в процеса на изграждането на нацията през XIX в. образът на „циганина“ се стилизира от литературата, изкуствата и културата в символ на националната идентичност. Това важи в най-голяма степен за унгарската „циганска музика“, която се свързва с националния освободителен дискурс. В Румъния пък политическият, както и литературният дискурс са белязани от вековното робство на живеещите там роми. Това показва, че историческите обстоятелства и условия в отделните региони са много различни. За жалост до този момент има малко изследвания по тези въпроси; науката има още много работа за в бъдеще.

Защо фотографите възпроизвеждат стереотипни образи на „циганина“, дори когато са настроени положително?

Дори на пръв поглед „добронамереният“ романтичен образ на „циганина“ се основава на представата за Другост. Положителни на вид качества като „гордост“ или „свободолюбивост“, с готовност приписвани на „циганите“, могат по всяко време да се преформулират като отрицателни и тогава „циганите“ стават непостоянни същества, неспособни да развият чувство на лоялност към нацията. „Циганската“ романтика приравнява хората до функции: те трябва да въплътяват копнежите ни за свобода и екзотика, за един по-друг живот, или поне за кратко да ни осигурят бягство от сивото ежедневие. Тогава и само тогава ги харесваме. Не случайно романтичният конструкт „циганин“ се експлоатира толкова успешно от развлекателната индустрия. Да не забравяме и това, че фотографиите са стока, и че фотопродуцентите се стремят да потвърдят очакванията на платежоспособната публика. „Циганинът“ се използва като празен екран, върху който могат да се проектират еротични и екзотични фантазии от всякакъв род; той въплъщава табуираните зони на буржоазното общество, както и копнежа по прекрачване на наложените граници. Баналният, нормален и често белязан от мизерия живот на ромите остава в сянката на нашето възприятие. Той е чисто и просто непродаваем.

На много роми не им остава нищо друго, освен да отговорят на очакванията на мнозинството, защото трябва да оцеляват по някакъв начин. И така те влизат в ролята на дяволския цигулар, на Кармен или на вечната прелъстителка. В едно хуманно общество обаче хората би трябвало да могат свободно да избират посоката на своя живот.

Има и още един важен аспект – някои атрибути, било то положително конотиранта музикалност, или отрицателно конотираната престъпност – не се разглеждат като личностни, а като колективни качества, израз на уж неизменната „циганска“ същност. При тези интерпретации конкретните социоикономически условия на живот на засегнатите хора остават напълно пренебрегнати.

Изследвате фотографския образ на „циганина“ в немскоезичното пространство, но споменавате, че много от тези фотографии са внос от Източна и Югоизточна Европа. Защо имат пазар в Западна Европа? Какво се крие зад този феномен?

Наистина голяма част от фотографиите, предназначени за немските или западноевропейските потребители, идват от селските региони в Източна и Югоизточна Европа. В популярните представи на Запад тези региони бележат граничната зона на европейската цивилизация: „циганинът“ е ситуиран на границата на Европа. Смятам, че фотографският поглед към „циганина“, преди всичко през XIX и ранния XX век, отразява един високомерен, а често и презрителен поглед на немците и западноевропейците към източната част на континента. Приписваната примитивност на живеещите там „цигани“ би следвало да удостовери културната изостаналост на цели държави. Фотографията служи като документално потвърждение на собствената доминантност или като фактическо обоснование на стремежа за господство. При анализа и историческата подредба на фотографиите – при това не само на тези с „цигани“ – на преден план излиза въпросът за монопола върху езика: кой определя как да се наричат хората на фотографиите и кой определя как да се тълкуват тези фотографии?

Разговаря Радмила Младенова

Frank Reuter: Der Bann des Fremden. Die fotografische Konstruktion des «Zigeuners». Wallstein, Göttingen 2014. 568 S., Fr. 84.90.

Радмила Младенова (1977) е завършила Английска филология в Софийския университет, магистърската програма „Култура в епохата на модерността“ в Манхаймския университет, в момента пише дисертация в Хайделберг. Автор е на романа „Бялата ни спалня“, на текстовете към фотографската изложба „360° България“, както и на множество пътеписи, интервюта и статии.

Златото на Златна ливада
Автор(и): Надежда Станилова

Няма го на картата. Колкото и да го търсите, няма да го намерите. Даже манастира не носи неговото име – Чирпански манастир, въпреки че е на 15 км от Чирпан. То е толкова малко и сгушено, че се чудиш защо се казва Златна ливада, къде му е златото. Тук почвата е чернозем, хълмовете са залесени с широколистни гори и основната растителност са ниските трънливи храсти, пораснали като кълрави букли по темето на баирските възвишения. Само да ги видите през есента...Все още неокапалата шума шепти напевно и разказва истории за миналото на Златна ливада, когато тук са се крили „шумкари". Вероятно името идва от шумата, в която са се крили партизаните. Преди тях ниските хълмове около селото са приютявали хайдуци. А отдавна, отдавна...колко ли отдавна е възникнало селището, щом като през 344г. през тези земи, на връщане от Вселенския събор в Сердика към Египет Александрийския Патриарх Атанасий отсяда в Римска крепост край селото, чиито останки са запазени до днес. Той помага на местното население да се избави от смъртоносна епидемия и с молитвите си спира ширещата се арианската ерес. На същото място основава християнски храм.

Светата обител стои на скала, опасана от тънкото тяло на Стара река, която през зимата се извива като сребърна нишка, а през лятото е зеленясала от водорасли, папрати, водна растителност. На 3 км от манастира река Марица изпива водите ѝ, но тя продължава да се пълни от изворчетата на Средна гора, а в много сушевите години преглъща своята мъка в коритото си. Чистата вода от реката примамила местните да се заселят близо до нея и преди няколко века те напуснали жилищата си по западния хълм, където сега се намират гробищата. Там, на високото, през Римско време е минавала магистрала Виа Диагоналис, свързваща Сердика с Константинопол. Наскоро при разкопки за строителството на магистрала Марица археолози откриват експонати от изчезналото време, които говорят за висок стандарт на живот на местното население през средновековието, а сега са изложени в Регионалния Исторически Музей в Стара Загора и музея в Чирпан. Магистралата е свързвала и ще свързва изтока със запада. Спиралата на историята прави обиколка по същия

път. Какво ли трябва да се случи, за да се преобърне времето и да се вдъхне нов живот на светата обител и на умиращото село?

Малко българи знаят, че най-старият християнски храм в Европа се намира в България. През 17 вековната си история многократно е опожаряван, разрушаван, плячкосван, а в началото на 21 век е реабилитиран. През 2003 г. Александрийския Патриарх Петрос Седми подарява ценна реликва – икона на Св. Атанасий – основоположникът на светата обител. Тук се съхранява копие от Реймското евангелие, над което са се заклевали френските крале при коронясването им. Манастирът е подслонявал революционери от национално-освободителното движение, в монашеските килии се е крил Васил Левски.

Животът на местните хора е пряко свързан със съдбата на манастира. Когато бях малка, през ваканциите ходех на село и баба ми разказваше приказки. Нейните бяха по-различни от приказките в книжките. Тя започваше със сладкодумен глас и толкова цветущ диалект: „Нье смя създадъни от адин дядо“. Аз прихвах невярваща, но после се заслушвах да разбера как така един човек е създал цялото човешко племе, всички животни, растения, всичко около нас. Тя рядко назоваваше този дядо „Бог“, защото в комунистическото време на моето детство беше немислимо да се говори за религия. Духовното възпитание беше тема табу. Един ден баба ми каза, че друга жена ще ми разкаже по-интересни неща за съзиданието и ме заведе в манастира. Това беше първата ми среща с християнството. Баба Евдокия-игуменката много обичаше малките деца и в тайните джобове на черната си дреха винаги къташе бонбони за нас. Тя разказваше притчи от Библията, които завършваха с поука и мъдрост. По-късно разбрах, че християнските добродетели са общочовешки качества, но от нея за пръв път чувах за смирение, благост, прошка, какво е ад и какво – рай. Днес се покланяме пред тленните ѝ останки в двора на манастира, срещу параклиса, а гроба е потънал в зеленина.

След демократичните промени манастирът смени много игумени, игуменки, но никой нямаше доблестта и благородството на баба Евдокия. Не всеки свещеник служеше с чисти намерения – примамваха ги необезпокояваното от никого ежедневие, спокойната почивка, даренията на поклонниците, усамотението и тишината. Въпреки че е със статут на девически манастир, поради липса на монахини сега там се подвизава протодякон със семейството на своя родственица. Но суетата на

един случаен човек не може да засенчи делото на много местни духоборци – живи и мъртви, дали кой каквото може за светата обител.

В началото на 20 век, в един жарък ден местен овчар заспал под сенките на стар дъб, пораснал на широкия завой на реката и му се присънило, че под него е заровена икона на Свети Атанасий. Той разровил мястото и открил скритата реликва. На същото място златноливаденци издигат параклис.

По времето на „светлото“ социалистическо строителство в светата обител духовния живот бил забранен, а дворът – превърнат в овчарник. Думата комунизъм изчерпваше смисъла на понятието духовност. Дядо беше домакин на местното ТКЗС и партиен секретар на комунистическата организация в селото. Баба винаги е била дълбоко вярваща и нищо не можа да я откъсне от вярата. Не е случаен факта, че точно на нея се присънва сън, в който странник, представящ се за Свети Атанасий нарежда манастирът да бъде възстановен. Нито след първия, нито след повторилия се еднакъв сън споделя съновиденията си. Но когато отново след известно време сънува същия сън, този път със заплаха, че ако не възстановят манастира, селото ще бъде постигнато от голяма беда, а живота на нейния единствен син ще бъде отнет, баба се престрашава да разговаря с дядо. След упорито настояване и горещи молби, дядо придвижва въпроса до по-висшите партийни инстанции. Комитета за Култура и Людмила Живкова отпущат средства за изграждане на нова манастирска част и цялостно възобновяване на духовната обител. Манастира е възстановен. С колко любов и всеотдайност местните хора са събирали дарения, за да го има! И днес продължават да го обгрижват и да милеят за него.

В селото хората разказват, че на 2 май – храмовия празник на манастира, ликът на Свети Атанасий се появява в кладенеца (аязмото), откъдето извира лековита вода, облечен в бели дрехи. Само най-силно вярващите могат да го видят. Водата помага на страдащи от нервни разстройства, безплодие, главоболие и всеки пие за здраве и благоденствие.

От аязмото утъпкана пътека води към постницата – Пасовата дупка, където Св. Атанасий се е посвещавал в пост и молитви. По дървено мостче над Стара река се стига до ярък надпис върху скалата. Вярващите минават през Пасовата дупка, за да се пречистят от грехове и да се помолят за здраве. Скалата се намира в стръмна местност – „Сойката“, отвсякъде заобиколена с широколистна гора. Странно загадъчна е през

есента, когато се белее сред разнообразна палитра от цветове и отвсякъде се излива водопад от златни листа.

Под параклиса, вляво от аязмото се простира широка поляна. На храмовия празник тук идват многобройни гости на манастира, а старите родове от селото се събират отново. Близки и роднини, разпръснати по всички посоки на света, се хващат на дълго и протяжно тракийско хоро. Тогава усещам, че присъствам на вечното тайнство между земя, небе и човек, споени в неделимо цяло и неволно ставам част от моментно сътворение на съвършен рай, който понякога слиза на земята.

Надежда Станилова е родена на 13 юли 1963 г. в Димитровград. Завършила е ССХУ за Сценични кадри в Пловдив и Педагогика в ПУ „П. Хилендарски“. Живее в Стара Загора. Преподава английски език в училище „Европа“. Проявява интерес към кратката литературна форма в произведенията за деца – стихове, приказки, пиеси, и за възрастни – в прозата. Има издадени две книжки със стихове за деца – „Слънчево зайче“ (2000) и „Детелинки“ (2006). Сътрудничи на различни литературни издания и сайтове.

Коментари (2)

- 17-04-2016|**Гост**

Благодаря за хубавия разказ – все едно бях там, макар че вече трудно бих го осъществила реално.

Пожелавам нови творчески успехи на авторката!

- 17-04-2016|**А.Цонева**

Благодаря за прекрасния разказ – пренесох се за миг в Златните ливади на нашата Родина, а те не са малко. За тази не знаех. Желая нови творчески успехи на авторката!

Когато България беше центърът на света
Автор(и): Александър Андреев

Наскоро един известен български писател и журналист със срам и покруса ми се оплака, че едва сега разбира как не е знаел нищичко за историята на Полша. Признах му, че и за мен допреди няколко години важеше същото. Сведенията на моето поколение за тази голяма и важна страна идваха главно от пропагандни сериали за танкисти, кучета и капитан Клос. Но не е само Полша – неграмотни бяхме за цялата европейска история. И тепърва трябва много да наваксваме. Ето моят неизчерпателен списък от 10 точки:

1. Докато в часовете по история ронехме сълзи заради т. нар. „турско робство“, така и не научихме нищо за 30-годишната война, която е в основата на днешната европейска държавност.

2. За Наполеон и Виенския конгрес в главите ни наливаха само антимонархически глупости – а тъкмо там е заложен планът за днешна обединена Европа.

3. Многобройните руско-турски войни през 19 век кой знае защо се изучаваха главно като подстъп към онова, което се нарича Освобождение на България – та затова и до днес цари невежество за сложните руско-турски отношения.

4. Някой в училище да е чувал нещо за Френско-Пруската война и започналия от нея възход на Германия?

5. Балканската и Междусъюзническата война като увертюра към Първата световна и опит с цената на много кръв да се подели османското наследство. В училище учихме нещо съвсем друго: за българския героизъм и коварните съюзници.

6. Самата Първа световна война като апокалиптичен изблик срещу стария, вмирисан ред. Когато днес чета исторически книги, направо срам ме хваща за опростената, черно-бяла картина, която ни представяха учителите по история.

7. Почти нищо смислено не бяхме чували и за възхода на двете тоталитарни идеологии между двете войни – идеологии, които наистина помрачават съзнанието на стотици милиони хора в Европа. И на практика доказват, че мнозинството не винаги е право, а народите лесно се лъжат.

8. Че Хитлер започва Втората световна война – по това спор няма. Но защо и как, какви скелети крият в мазето си по-сетнешните победители и къде изчезнаха по време на войната многобройните симпатизанти на нацизма в Англия, Франция и САЩ?

9. За антисемитизма в цяла Европа, за чудовищните престъпления не само на Хитлер, но и на Сталин, за масовите чистки по време на войната и след нея – допреди 25 години това беше табу, а като гледам и днес учениците не се задълбочават в темата.

10. Какво точно е планът Маршал, как се денацифицира (Западна) Германия, защо тъкмо френско-германските отношения са ядрото на мирна и обединяваща се Европа? Изобщо – всичко, свързано с прошката, помирението и икономическия възход на Стария континент за дълги години беше изхвърлено от часовете по история.

Та се питам: Защо ли в училищата на НРБ не сме научили почти нищо за европейската история? А каквото сме научили, е било цензурирано, изкривено и манипулирано.

Отговорът има две страни: идеологическа и манталитетна. За идеологическата няма какво особено да говорим: знае се, че всичко беше пригаждано към историческия материализъм, че историята просто беше длъжна спретнато да се развива напред към победата на комунизма. Попотискащо обаче е манталитетното обяснение за нашата историческа неграмотност, защото то с всичка сила важи и до днес, доколкото и днешните (или поне вчерашните) ученици изучават почти същата осакатена и манипулирана история, в центъра на която някак саморазбиращо се е поместена България. За да го кажа ясно: българската история, разбира се, трябва да се познава, но е нелепо да учиш европейска история с внушението, че тъкмо България гнезди в нейната сърцевина. А проблемът е именно манталитетен, защото в дъното му е ниското самочувствие на българина, което се компенсира с историческа грандомания.

Така че докато в учебниците по история развързаният цървул на Левски се поставя наравно с Просвещението, с „вечния мир“ на Кант и с Френската революция, българите ще си останат в една дълбока духовна провинция и няма да получат шанса да разберат, че живеят на един удивителен континент. И че са част от неговото минало, настояще и бъдеще.

Александър Андреев е български автор, журналист и един от най-известните преводачи на съвременна немскоезична литература. На българската публика той е представил осем заглавия от Нобеловия лауреат Гюнтер Грас, три от Томас Бернхард, произведения на Райнер Мария Рилке, Фридрих Дюренмат, Якоб Васерман и други. Александър Андреев живее и работи в Бон, където завежда българската редакция на Deutsche Welle.

Коментари (2)

- 24-04-2016|**Яни**

„Защо ли в училищата на НРБ не сме научили почти нищо за европейската история?“

Защо ли? Защото, ако вие, господин Андреев, не сте се интересували от Историята на света, не може да се очаква, че учителите по История, ще ви налеят нещо за Просвещението, примерно, с „фуния в главата“. Така че не правете изводи и обобщения от своя училищен опит.

История на света се учеше, господине, в България в същия обем както и в останалите страни от Европа, ако не и повече, не е трудно да се попрегледат учебниците по История от времето на НРБ, за да се види истината. Да не говорим за историческата литература – специализирана и художествена.

- 24-04-2016|**П. Илиев**

Това, че някои „дисиденти“ не са учили, не означава, че не се е изучавало! С поклон пред учителите ми по история, български, география ... пред българския учител, който ми даде много!!!

Проблемата за психологията на съвременните българи
Автор(и): Атанас Илиев

Не е лесно да се характеризува един народ в известна епоха от неговия развой особено ако той се разбива с усилено темпо под кръстосаното влияние на чужди култури[1]. Кои от белезите на неговата психика са резултат от чужди влияния, кои са израз на собствената му природа? Кои от тях са присъщи на няколко етапа от неговия развой, кои са характерни само за разглежданата епоха? Тия въпроси изпъкват при всяка крачка на народоведското изследване. За да стигнем до правилното им разрешение, необходимо е да разполагаме с една общеприета характеристика на разглежданата народна психика, въз основа на която бихме могли да отделим постоянното от преходното, онова, което е специфично за народа, от онова, което е случайно навярно отвън в процеса на културното му общуване с другите народи. Такава общепризната характеристика на българския народ обаче липсва и тази липса съставя главното затруднение за разрешаването на поставената ни задача.

Някои от опитите за характеризуване на българския народ наистина се посрещнаха с възторг от българската интелигенция. Но при по-внимателна преценка те се оказаха едностранни или повърхностни. Типичен пример в това отношение представя карикатурата на българина, очертана в повестта на Ал. Константинов „Бай Ганю“. Типът „Бай Ганю“ отначало бе приет като символ на отрицателното в българина, изразено в грубите инстинкти, които му пречат да се приобщи към западната култура. По-късно, когато интелигентният българин бе вече станал твърде много „европеец“ и поради това бе забравил своя народ, типът „Бай Ганю“ се превърна в символ на националната ни психика. Това настъпи през епохата на войните. Днес вече никой не споменава за този тип при характеристика на българския народ: самото му споменаване е анахронизъм.

Но опитът да характеризуваме българския народ от най-ново време се затруднява не само от липсата на една общеприета характеристика, която би обхванала типичните черти на националната ни физиономия. Наред с това затруднение трябва да посочим и едно друго, което произ-

1 Просвета, 5, 1940, № 7.

тича от голямото различие между типа на българския интелектуалец и типа на човека от народа. Между интелигенцията и народа у нас липсва онова очебийно родство, което би позволило да включим техните характерни черти в една ясно очертана физиономия.

При характеристиката на българския народ народоведът просто не знае какво място да отреди за българската интелигенция и понеже сам той е от нейните среди, неговата собствена личност остава без определено място и без определено отношение към народа. Редки са опитите на българския народовед да стигне до народната душа, вдълбочавайки се в своята собствена. При това тия опити не постигнаха целта си: вместо да характеризува народната душа, народоведът в тия случаи характеризуваше най-често своята собствена личност. в други случаи той се стремеше да елиминира себе си (а заедно с това и интелигенцията, към която сам принадлежи). в тази насока се развиха *народоведските* изследвания на Антон Страшимиров. Характеристиката на народната душа, която възникна по пътя на тия изследвания, бе също едностранна: тя синтезуваше черти от народния бит, разглеждани без каквото и да било отношение към ръководните фактори (политически и културни). Получаваше се впечатление, че българският народ е лишен от интелигенция или пък че тя, дори и да съществува, не играе никаква роля в неговия живот. Бързото културно развитие на народа от Освобождението до наши дни, в този случай, оставаше необяснено.

Най-после някои от българските народоведи се опитаха да характеризуват народната душа чрез самия факт на отчуждаване между българския народ и неговите интелектуални представници. Непризнаването на каквито и да било авторитети в този случай бе въздигнато в основна черта на човека от народа. Българинът бе представен с непоправим анархистичен дух, чиито корени се дереха в политическия и духовен гнет, на който е бил подложен през вековното му робство. Представниците на това схващане обаче не държеха сметка за обстоятелството, че тъкмо в една от епохите на робството (в т.н. „възрожденска“ епоха, която подготви политическото ни освобождение) липсваше разединението между интелигенция и народ. Че това разединение произтича от външни влияния, не е тъй непоправимо, както се представяше на някои наши народоведи, стана особено ясно след философско-историческите изследвания на проф. П. Мутафчиев върху историята на българския народ.

Християнството, както изтъква г-н Мутафчиев, в първата епоха след покръстването на българите изигра двойствена роля: от една страна, създаде благоприятни условия за пълното сливане на двата разнородни етнически елемента – прабългари и славяни, но от друга страна, донесе една чужда култура – византийската, която бе схваната от народа като разрушителна сила. Богомилството се яви като реакция от страна на народните маси срещу тази насаждана от водачите на народа култура. Това бе първото разединение между народ и водачи, първият процеп в националната ни психика, чието влияние може да бъде констатирано до началото на възрожденската епоха. На въпроса: защо средновековната история на сърби и руси не представя същите особености, както тази на българите, проф. Мутафчиев отговаря: защото поради географическото положение на техните земи влиянието на византизма не можеше да бъде тъй непосредствено и тъй силно, както бе над българите, а при това политическото съперничество с Византия никъде не бе тъй неизбежно и тъй остро, както бе за българите[1].

Отхвърляйки идеята, че българският народ би могъл да бъде характеризуван без отношението му към неговата интелигенция, ние ще се постараем да включим чертите на тази интелигенция в цялостния образ на народната психика от началото на XX 6. до наши дни, ще се постараем да намерим физиономичното за българския народ през тази епоха преди всичко в известни негови домогвания към по-висока материална и духовна култура. Предстои ни да портретираме народната физиономия, а портретното изкуство на живописеца, както изтъква философът на изкуството Бродер Християнсен, трябва да използува преди всичко несъответствието между отделните черти на лицето, като ги подчинява на един основен ритъм, който блика от очите и се разлива върху цялата физиономия. Погледът обединява физиономическите различия на лицето и ни отвежда зад пределите на емпиричното наблюдение. Очите, както често се казва, са огледало на душата. Но нима интелектуалците не са „очите“ на народа? Нима той не се ориентира чрез тях сред окръжаващата го историческа действителност? в някои епохи от развоя на един народ, разбира се, може да се установи, че той е имал „повредено зрение“, но това не намалява значението на зрителния орган за живота му (такъв, какъвто го намираме), нито пък за историческата му съдба в разглежданите епохи.

1 Сбито изложение на тия възгледи – в статията „Към философията на българската история“ (Фил. преглед, 1931, № 1).

След възрожденската епоха, която завърши с политическото освобождение на България, българският народ попадна под влиянието на западната култура, която внесе ново раздвоение между интелигенция и народни маси. „В първите години след Освобождението ни, казва един от теоретиците на културното ни развитие, а. Борис Тричков, европейското влияние достигна силата на вихъра, който разколеба основите на нашия бит и самобитност. Това бе епохата, когато чуждото бе господар и култ за нас, при нула активност от наша страна... Това бе изобщо епохата, в която чуждата форма бе изпълнена с българско съдържание, епоха на карикатурата у нас, която даде обилен материал на Алеко, на Михалаки Георгиев, на Ал. Божинов, на Ст. Михайловски[1]. Характерна особеност на тази епоха бе отчуждаването на младото поколение, което бе носител на западната култура, от творците, родени и закърмени в предосвободителната епоха. Писателите бяха разделени на „стари и млади“. Младите отричаха старите, подвеждаха ги към „опълченския период“ от развоя на родната ни литература. На тази почва възникна към края на тази епоха и враждата между Вазов и кръжеца на д-р Кръстев, вражда, която изигра немалка роля за отчуждаването между двете поколения. Още по-голямо бе отчуждаването между най-младите интелектуалци и народа, от чиито среди те произлизаха в голямото си мнозинство. За да изтъкне различието между поколенията в тази епоха, един от нашите професори, д-р К. Гълъбов, се ползува от следната характерна фигура, която може да се вземе като символ на цялата епоха: „В едната стая бащата стои по турски на миндерчето и пее „Боряно, Борянке“, като си приглася на тамбура, а в другата стая синът чете Уайлд и мечтае за музиката на Григ.“

Повикът: назад към родното! наистина се чуваше още в тази епоха, но малцина от младите се вслушваха в него. Смяташе се, че интересът към родното е белег на културна закъснялост. Но този повик все пак не бе заглушен.

Към края на миналото столетие той бе подхванат и от Министерството на народното просвещение. Като важно явление в тази епоха трябва да се отбележи появата на „Министерските сборници за народни умотворения, наука и книжнина“, които и до днес представят богата рудница от документи, ценни за писателя, художника и етнографа[2]. Интересът към

1 Пред истински национален изгрев. – Златорог, 1921, №1 и 2.

2 Първите редактори на тия сборници бяха Ив. Д. Шишманов (по онова време подначалник в министерството) и Ат. Т. Илиев (командирован към министерството).

народа в края на миналото столетие се изрази и в основаването на т. н. Българско народообразователно дружество. Дейността на това дружество бе парализувана от партизанските страсти, които бушуваха по онова време, но все пак неговата поява бе едно знамение на новата епоха, за която тук става дума.

Интересно е да проследим мислите, които е разбил писателят общественик г. Т. Г. Влайков в една своя сказка по това време (10 февр. 1893 г.), в края на която той се е обърнал към слушателите си с апел да положат началото на проектираното народообразователно дружество. След като изтъква, че народното образование у нас е изцяло в ръцете на правителството, Влайков излага пред своите слушатели какви грижи полага интелигенцията на по-културните народи по свой собствен почин, за да подпомогне и допълни това, което правителствата не са в състояние да направят за повдигането на народното образование. Сравнявайки дейността на нашата интелигенция преди и след Освобождението, сказчикът с прискърбие е отбелязал, че идеализмът на тази интелигенция е значително понижен. „Частната инициатива, казва той, по отношение на народното образование се прекрати; читалищата и ученолюбивите дружества потънаха в непробудна дрямка или пък съвсем умряха. Учителите ограничиха своята дейност между четирите стени на училището: те престанаха да работят и като учители на обществото. Онова необикновено въодушевление, което по-напред обземаше цялата ни дейна интелигенция и което караше всички да работят с такова самопожертвувание за народното благо, се изпари. С една дума, цялата интелигенция като че се преброди, като че на нейно място дойде друга, апатична и бездейна.“ Тази проляна в живота на интелигенцията ни Влайков обяснява по следния начин. След Освобождението интелигентните хора трябваше да станат чиновници, тяхното внимание, следователно, бе погълнато от новите им задължения. При това свободното управление създаде политическите партии, които разбиха т. н. партизански страсти: в разгара на партийните борби интелигенцията забрави нуждите на народа. И най-после големите заплати на чиновниците разбиха сред интелигенцията стремежа към забогатяване, кариеризъм[1]. Без да отричаме тия обяснения на промяната, която настъпи с българската интелигенция, струва ни се, че те добиват реален смисъл само ако тръгнем от предпоставката, че народният

1 Тия мисли Влайков разви в статията си „Нашата интелигенция и народното образование“, която бе поместена в четвъртия том на неговите съчинения.

дух на онова време бе обезценен; от него не се очакваха никакви откровения, нищо, което би поласкало културната амбиция на интелигентния българин, чийто поглед бе обърнат на запад. И не е чудно, ако тази интелигенция, след като съзна най-после, че трябва да се върне към народа, не намираше пътя към неговата психика.

Родната действителност се оказа най-труден обект за художествено и научно обработване. Защото на нея се гледаше с очите на чужденеца. Почти цялата ни литература през първото десетилетие на XX в. бе повлияна от мотиви, характерни за творчеството на Юго или Верлена, на Ибсена или на Ницше. Когато разработваше сюжети от нашия бит, писателят от младото поколение вплиташе в него идеите на току-що прочетените западни автори. А когато искаше да остане верен на родното, изпадаше в чисто външни описания. Тази черта бе характерна и за битовата ни живопис. Подхваната отначало от чужденци, които гледаха на нашия бит с очите на своя народ, тя остана чужда на народностния ни творчески дух, дори и когато на нея се посветиха български художници. Още по-типично бе безсилието на българския компонист от онова време да се справи с особеностите на народната ни музика. Записването и хармонизирането на народните ни песни започна с пълно непознаване ритмичните им метрични особености, поради което голяма част от тях претърпя своеобразно изопачаване. За художествена обработка на народните песни и танци не можеше и дума да става.

Но повикът: назад към родното! въпреки всичко продължаваше да се чува. Родното се сочеше като *неизползувана* рудница за духовни богатства с все по-голяма настойчивост. Някои от писателите, които бяха някъде по средата между младите и старите (като например Пенчо Славейков), успяха да стигнат до по-сполучлив синтез на родното и чуждото. През първото десетилетие на XX в., изобщо, вече имаше достатъчен брой интелигентни българи, които, след като бяха минали през културата на някои от западните народи, след като имаха вече своя втора, „духовна“ родина, се опитваха да намерят отново загубената родина на ранното си детство. Настъпи своеобразно „дирене на родината“. Този стремеж бе изразен в едно от стихотворенията на Яворов. „Но що си ти? – се обръща поетът към своята родина. – Зелга ли в някакви предели?“ и отговаря, че родината му е преди всичко в „духа на бащиното слово“.

Уважението към народа през тази епоха вече се смяташе като един от признаците на истинската интелигентност. По това време възник-

на и терминът полуинтелигентност, както и свързаното с този термин прозвище „полуинтелигенция“, с което се окачествяваха ония български интелектуалци, които са получили повърхностно образование и поради това не са успели да се приобщят към истинските ценности на своя народ. Полуинтелигентност не означаваше „по-ниска“ степен на интелигентност, а по-скоро „псевдоинтелигентност“; значението на тази дума бе сродно на т. н. „криворазбрана цивилизация“, за която ставаше дума още в предосвободителната епоха.

В стремежа си да се приобщи към народната душа интелигентният българин през тази епоха започна да дири посредството и на българската литература. Знаменателна в това отношение е сказката на г. Симеон Радев, изнесена в Alliance Française и печатана в сп. „Художник“ (год. 3, 1909, № 3 – „Българският селянин според някои наши писатели“). в тази сказка Радев изтъква, че цялото творчество на Петко Тодоров е „анахронично“, че суровата българска действителност тук е дадена през призмата на неосъществим блян. Затова именно Тодоров отбягва да даде на своите разкази определено място и време: събитията стават кой знае къде и кога. в лицето на Елин Пелин, напротив, сказчикът вижда писател, който умее да изтъкне някои основни черти на нашите селяни: дух на съмнение и отрицание, неудържим стремеж да смятат държавата като главен източник на своите беди. „Тук има, казва Радев, несъзнателен бунт против съществуващия ред. И този бунт не е случаен: той е една от най-характерните черти на националния темперамент. Гнетът и неправдите, теглени цели векове от българския селянин, са му придали непотушими отрицателни инстинкти.“ Но българският селянин е и трудолюбив, при това той е привързан към земята, която обработва: това е показано особено релефно от Вазова.

Обикновено се смята, че българският селянин е станал недоверчив към своите водачи, понеже е често измамван от тях. Полуинтелигенцията, за която се спомена по-горе, обикновено се сочи като главен виновник, за да не изчезне тази черта от народния характер. Но интересно е да отбележим едно странно на пръв поглед обстоятелство: тъкмо тази полуинтелигенция успяваше да спечели неговото доверие в борбите за избиране народни представители, тъкмо тя умееше да въздействува върху него (разбира се, за да го използува за свои цели). Недоверието към интелигенцията като че бе съпроводено с известно лековерие към тази полуинтелигенция. Резултат от това явление бе отдръпването на по-голямата

част от интелигенцията настрана от политическия живот на страната. Как трябва да се обясни това явление, което бе фатално свързано с по-нататъшната съдба на народа? То не би могло да се обясни с чисто битовите особености на народните маси. Битът на българина, както изтъква Антон Страшимиров в своите народоведски изследвания, се характеризува: 1) с прекалена скромност в задоволяване на материалните си нужди; 2) упорито трудолюбие; 3) търпеливост (която се заменя с необуздан гняв само в редки случаи); 4) сексуална обузданост, привързаност към семейство и земя; 5) уважение към жената[1]. Ако допуснем, че народът живее съвсем изолирано от интелигенцията с тия битови черти, в които личат толкова добродетели, необяснимо би било онова негово безволие, което личи в отношенията му към т. н. полуинтелигенция.

Струва ни се, че разгадката на това странно явление трябва да бъде дирена в онзи душевен строй, при който народът, без да се откаже от своите ценности, е принуден да признае и други, непознати още ценности, за които той има само едно смътно предчувствие. Българският народ, без да се е отказал от своя бит, е имал възможност да се убеди, че чуждата материална и духовна култура, която се насажда у нас, открива нови възможности за развой. Неподготвен още да се приобщи истински към тази чужда на неговия дух култура, той гледа на „полуинтелигенцията“ като на посредник в процеса на това желано приобщаване. А полуинтелигенцията му предлага тази култура „в достъпен вид“, защото тя я познава само във външните ѝ форми.

Епохата на двете войни допринесе много за сближаването на истинската интелигенция и народа. Поставени рамо до рамо пред несгоди и опасности, интелигентният българин и човекът от народа сега имаха възможност да се опознаят по най-непосреден начин. Ако управляващите кръгове биха се вслушали в думите на интелигентния българин от строя, те биха предвидили печалния край и на двете войни. Особено ясно бе настроението на народа в началото на Междусъюзническата война. Г. Михаил Кремен, непосреден участник в тази война, описва това настроение чрез думите на своя герой – бай Стоян (учител народник), по следния начин: „Българинът е природно умен, предвижда събитията с чудна интуиция и сякаш предварително знае кое дело ще се увенчае с успех. (Цяла брегалнишка война беше излишна – това се виждаше от бунтовете. Още

1 Сбито изложение на тия изследвания – в статията на проф. Сп. Казанджиев „Антон Страшимиров като народопсихолог“ („Пред извора на живота“, с. 182).

като тръгнаха от Одрин и Чаталджа за Брегалница, войниците си казаха думата: Не бива да се бием. Спогодба трябва! Не! Не от страх се загуби тази война! Да си не кривим душата!“[1] Голямо бе противоречието между това, което се пишеше във вестниците, и това, което се говореше сред народа. Поговорката, че всеки народ има такава преса, каквато заслужава, както изтъкваше навремето покойният проф. Ив. Д. Шишманов, бе наймалко приложима към българския народ в тази епоха.

Следвоенната епоха се характеризува с едно много по-вглъбено отнасяне на интелигенцията към народните маси. Сега се сложи на дневен ред и проблемата за „родното“, създаде се културно-историческа проблематика около развоя на българския народ. Непосредно след втората война се появи статията на г. Борис Тричков, за която вече споменахме. Две години след нея се появи статията на проф. Боян Пенев „Превръщенията на Бай Ганю“[2], в която за първи път се изтъкна, че типът на българина, както бе възсъздаден от Алеко, не е изразител на типични български качества (както се приемаше дотогава – включително и от д-р К. Кръстев). „У Бай Ганю, казваше Пенев, могат да се посочат множество прояви, които съвсем не са специфично български; в много отношения той е *ориенталец* изобщо.“ Елементите от национално естество у Бай Ганя, според Пенев, се изчерпват с известни положения и фрази, изразяват се в начина, по който героят задава въпросите си и разговаря с околните си – но това са предимно външни черти. И не е чудно, ако българинът не остане с Алековото схващане за родното: под грубата външност той съумя да открие ценните качества на своя народ и името Бай Ганю постепенно се превърна в положителен епитет. „Така Бай Ганю, заключава Пенев, въплъти военните доблести на българина и неговия разум, и неговия практицизъм; за известен кръг читатели Алековото произведение е нещо като рицарски роман, който разказва за смелите авантюри на един нов герой.“

Едновременно с тази статия на Пенев се яви и статията на з. д-р Гълъбов „Творецът и народът“[3], в която проблемата за родното бе поставена в по-друго осветление. Гълъбов си дава сметка за противоречието между родното и чуждото в душата на българския народ. Той намира, че това противоречие се сложи „по силата на неотменни закони в развитието на

1 Кремен, М. Брегалница, с. 150.

2 Златорог, 4, 1923, № 2.

3 Сборник „Одрин“, 1923 г. Четири години по-късно авторът основа литературен кръг „Стрелец“ със същата идеология.

една закъсняла страна, изложена едва ли не внезапно на културни влияния“. Българският интелектуалец, който бе вкусил чуждата култура, се отчужди от народа си, стана отрицателното в тях. Обяснението, което даваше този автор на отчуждаването между интелигенция и народ, бе приблизително същото, което срещаме в другите народоведски трудове от тази епоха: като причина на това явление се сочеше западното културно влияние, а като спасителен лек за народните болки – повръщането на интелигенцията към народа.

Особен интерес представя статията на Т. Г. Влайков под наслов „Нашата интелигенция“, която се яви в 1926 а.[1] в тази статия Влайков припомня, че думата интелигенция е взета от руски език, дето означава не съвкупността на интелигентните люде на един народ, а само една част от тях, само ония, които са проникнати от обществени интереси и са отдадени на обществено-просветна дейност за пробуждане на народа. Понятието „интелигенция“ обаче у нас загуби първоначалната си определеност и поради това се достигна до голяма забъркaност: не се правеше разлика между истинската интелигенция и обикновените образовани люде, поради което се противопоставяше интелигенцията на народа. Като отбелязва, че истинската интелигенция у нас нараства от година на година, Влайков предлага да се обединят усилията на тази интелигенция чрез една извънпартийна организация.

Третото десетилетие от нашия век в развоя на българския народ изобщо се характеризува със значително увеличение на приобщената към народните маси интелигенция. в тази епоха твърде разпространено явление бяха народните четения и сказки; до широки размери разрасна и кооперативното дело. И все пак голямата част от българската интелигенция оставаше настрана от политическия живот на народа, понеже бе чужда на похватите, с които си служеха партийните деятели. Английският писател Г. К. Логио, който бе прекарал доста дълго време в България, по този въпрос пише следното в своите „Социални и научни студии“: „Трагедията на България се състои не в това, че тя е лишена от достойни хора и способни водачи, а в това, че българите са слепи за добрите качества на малцината изключителни свои сънародници, отношение, което осъжда неоценимото богатство, каквото съставят дарбите на тия хора, да бъде похабено в бездействие.“[2]

1 По-късно тя бе поместена в четвъртия том от съчиненията на автора.

2 Статията „Български работи“, с. 105 от, Дълг. пр.“, 1928 г.

Изтеклите години от четвъртото десетилетие на XX в. се ознаменуваха в политическия живот на България с няколко опита да се ликвидира с партийното управление, което внасяше немалко ожесточение в борбите между отделни групи от народа. Предполагаше се, че по този начин ще се привлече по-голяма част от истинската интелигенция в политическия и обществен живот. Върху по-нататъшната съдба на тия опити още е рано да се съди. Но фактът, че истинската българска интелигенция нараства все повече и повече, фактът, че тя намира все по-лесно подстъп към народните маси, е вече едно важно знамение на новото време – знамение, което ни вдъхва вярата, че тази интелигенция ще спре разрушителното влияние на тъй наречената „полуинтелигенция“ и че тъкмо на нея ще бъдат поверени по-нататъшните съдбини на българския народ.

Интересно е да се отбележи, че в тази епоха се засили значително интересът на интелигентния българин към положителните качества на народната душа. Появиха се редица характеристики на тия качества, като се използуваха голям брой песни и поговорки. Такива характеристики представят преди всичко: статията на г. Хр. Вакарелски „Понятието за чест у народа ни“[1], в която се изтъква, че етичният елемент заема средищно място в народното ни творчество, и статиите на г. К. Петканов „Душата на българката“[2] и „Бунтарски настроения у българина“[3]. Особено интересна е последната от тия статии. Като разглежда бунтарския дух, който е изразен в народните ни песни и поговорки, Петканов открива, че първопричината на този дух се крие най-често в чувството за лично достойнство. След тия изследвания става ясно, че унижението, на което е бил изложен българският народ през вековното си робство, не само не е разклатило неговите чувства за чест и достойнство, но дори ги е хипертрофирало. Тия статии изобщо представят богат емпирически материал за едно психологическо изследване в насоката на Адлеровата „Индивидуална психология“, което би обяснило някои особености в живота на българина от по-ново време като резултат от т. н. стремеж към свръхкомпенсация за сметка на преживяно в миналото чувство за малоценност.

Характерно явление за разглежданата епоха е и културното сближаване на България с другите славянски страни, което се изрази в спогодби за културно сътрудничество с Полша, Югославия и Чехословакия. Тия

1 Просвета, 1935, № 1.

2 Фил. преглед, 1933, № 3.

3 Фил. преглед, 1938, № 1.

спогодби говорят преди всичко за известно понижаване на западноевропейското влияние. Съсредоточил вниманието си върху самобитността на културното си творчество, интелигентният българин от най-ново време не можеше да не прояви интерес и към културата на сродните нему по дух народи. Мъчно може да се определи каква ще бъде по-нататъшната съдба на това сътрудничество след втората световна война, но все пак трябва да се надяваме, че то не ще мине безследно за изграждането на една самобитно наша култура, която би се явила като клон от една нова общеславянска култура.

Атанас Илиев е роден в Стара Загора на 01.12.1893 г. Следва философия в Русия, Швейцария и Франция. Довършва образованието си в Софийския университет (1918). Специализира психология във Виена. Учителства в София. Сътрудничи в издаването на „Натурфилософска библиотека“ и на списанията „Българска мисъл“, „Златорог“, вестник „Литературен глас“ и др. От 1937 г. е преподавател в СУ „Св. Климент Охридски“; от 1943 доцент в Скопския университет, а след това и негов ректор. Професор по етика и естетика в СУ (1944-1962). Автор е на сборник есета „Между изкуството и живота. Естетически опити“. Умира на 09.02.1985 г.

На запад от рая
Автор(и): Мими Михайлова

Стоях в кафенето при басейна почти сама. Мъжът ми преглеждаше служебната си поща и разпределяше задачите, контролираше фирмата си. Димът от цигарата улавяше мислите ми и плетеше с тях паяжината си. Странна беше вчерашната среща.

Бях се зачела в летните повърхностни анализи и прогнози, когато се сетих, че закъснявам за часа за масаж. Скочих от шезлонга. Омотах набързо прозрачното тюркоазено парео около тялото си и хукнах. Подскачах по стълбите. По пътеката срещу мен вървяха двама мъже, нови лица в хотела. По-ниският се закова на място. Забавих малко крачката си – не отива на петдесетгодишна жена да топурка като малко момиченце. Минах покрай вкаменилите се непознати фигури, нахълтах във фоайето и ги забравих.

Вечерта се засякохме при асансьорите. Познах го по смутения му поглед. Поздравихме се. Огледах мъжа: среден на ръст, с посивяла коса, слепнала към темето от оредяването, с уморени сиви очи, които шареха ту към мен, ту мигновено се стрелкаха към обувките. Не го познавах, но държането му подсказваше...

Отпих от кафето. Дръпването от цигарата вгорчи глътката ми. Да не би да е... Паяжината на дима стоеше близо над главата ми, притисната от жегата. Нещо в очите му ми напомни за едно момче преди много години. Не можеше да е... Колкото и да ми беше трудно да свържа този образ със спомена за Иво, да, това беше той.

Срещнахме се на една лятна почивка, по-скоро майките ни се запознаха, а покрай тях и ние. Аз бях на шест години, а той – на осем. Баба му ни наглеждаше в парка край аязмото и ни правеше мечета от хляб и сирене за закуска. Докато нашите майки лекуваха сърцата си в басейна с лековитата вода, ние играехме покрай баба Ана. Тя си беше намерила за събеседник един възрастен господин. Двамата пиеха Bitter Lemon със сламки от бутилки, купени от малкия магазин в началото на парка. Мъжът често клатеше глава и твърдо повтаряше „Така е на запад от рая“. Не знаех какво означават тези думи, нито пък ми говореха нещо посоките на света, а още по-малко разбирах какво е рай. Тъжно горчив и гневно обречен, мъжкият глас се разпадаше на парцали и се утаяваше в памет-

та ми. Притичвайки между баба Ана и скривалищата ни в градината на баба Яга, дочувах думи, които се закачаха като фиби в разрошените кичури на мислите ми. Тогава за първи път чух за радио „Свободна Европа“, за Пражката пролет и българските танкове, за Студената война...

Иво беше застанал сред игликите и настойчиво ме викаше. Хвана ме за ръката и ме поведе към края на градината. Посочи ми едно зелено цвете с яркозелени мъхести листа и ми каза, че е омагьосано и че ще цъфне, ако го погаля. Протегнах ръка. Иво я сграбчи и я притисна върху зелените листа, за да ги смачка върху пръста... Смееше се победоносно и крещеше: „Покажи си ръката! Червена ли е? Гори, нали?“. Така познах копривата. Ръката ми беше пламнала, но не го забелязвах. Стана нещо в мен, но тогава не знаех още какво. Сълзите ми напираха. Не ги пуснах отвъд ръба на клепачите си. През останалата част от почивката продължихме да си играем с Иво, без да му проговоря повече.

Няколко години след това нашите майки си разменяха картички за празниците и колети за рождените ни дни. И толкова.

* * *

Като част от трупата бях заета с подготовката на студентския театрален фестивал. Репетициите бяха забавни. Освен основната постановка подготвяхме и пиеса на Уди Алън, в която щяха да участват представители от всички гостуващи формации. Бях на сцената, когато Иво прекъсна репетицията с целувката си за здравей. Стоях изумена. Не очаквах такава среща. Бях гледала списъците с гостите за настаняването им и за разпределението на ролите... Не бях обърнала внимание на присъствието му.

Седна на първия ред. Стойката му излъчваше самочувствие. Когато погледите ни се срещаха, показваше часовника си и вратата. Още с приключването на репетицията Иво ме грабна за ръката, обяви на колегите, че в пиесата той е драматургът, а аз – секси философката, подхвърли зад гърба си „Дерзайте!“ и ме измъкна навън.

Вечерта изкарахме в алафрангата. Ресторантът събираше местната интелигенция. Говорехме разпалено за подготвяната от всички пиеса. После сцената се разрасна, както и заявката на афиша: театър в театъра и никакви искрени чувства; квадратура на кръга и Любовта, която ражда Доброто, Размишлението и Свободата; какво толкова е кръгът – без начало и край, и все пак така завършен; вектори, ъгли и заобикалянето им; възползвахме се и от О. Хенри – „Природата се движи в кръг. Изку-

ството – по права линия.“ Нямаше как да подминем секса, но фалцетът в гнева ни натроши изкуствената светлина на многоцветни точки. Спорехме дали истинската любов и изкуството изискват взаимност и смъртта на героя естетска чувствителност ли е, или е просто deus ex machina... и голото женско тяло смачкан чаршаф или репродукция е...

Не помня кога сме напуснали кръчмата, кога сме прекосили площада и града, но помня, че Иво заваляно-елегично цитираше Бродски „... дъждът е единственото, напомнящо Хегел...“ Нямаше как да не отговоря с драматична интонация като една нова Сара Бернар. Категорична, рецитирах „Ода на западния вятър“ на Шели. Не довърших – беше твърде дълъг текст за момента, а и започвах да губя гласа си, както и театралния ефект. Иво падна на колене: „Ти си моето момиче. Нека те отведа на запад от рая!“

Някак си свършихме в леглото. Беше неубедително и набързо... Топлата струйка се стичаше по бедрото ми като жалко извинение.

След месец получих от Иво писмо. Прочетох го, докато пиех Bitter Lemon в сладкарница „Венера“ близо до университета. Смяташе, че дъждът го погубва. Беше стигнал до своята истина, че няма тук истина. Заминавал на Запад. Не можел да разбере моята идея за свободата в мехура на рибата. Предпочитал възможностите на Запада пред тези на Vesica piscis, каквото и да значело това.

* * *

„Съдбата отново ни срещна.“ Когато и да чуя израз от сорта, се бунтувам от сценария... Но ето, случва се, на мен се случва... Какво ли е станало с Иво?! Наистина ли е заминал тогава, на запад от рая.. Толкова е обран, предпазлив и сив! Дали да му се обадя? Но пък ще трябва да обяснявам на мъжа си за него... Гледам към другия край на басейна, където се е настанил Иво, до него виждам релефа на женско тяло... Останало е съвсем малко от старото момче в този толкова чужд мъж.

Съпругът ми остави таблета върху хавлията си и отиде да се разходи по плажа. Жената до Иво влезе в хотела. Изтълкувах това като знак от съдбата. Да, и вътрешният ми глас се изсмя на измислената наивност. Ако сега не говоря с Иво, може повече да не се видим. Утре си тръгвахме.

Отидох до него, но бях онемяла. Той се направи, че не ме забелязва. Ядосах се на себе си. Сега гласът ми прозвуча твърдо и дрезгаво. Попитах го дали е той, или съм се припознала. Когато казвах имената му, спазъм в гърлото ми ги насече. Иво, без да ме погледне, прошепна „Не.“

Не знам какво съм очаквала, но определено не беше това. Излегнах се край басейна, а в главата ми звучеше гласът на възрастния господин от детството ми: „Така е на запад от рая“. И така да ми се пиеше Bitter Lemon!

Мими Михайлова е завършила специалностите „Българска филология“ и „Психология“. Автор на две стихосбирки: „Жива вода“ и „Целуната от изгрева“. Издала две книги с критика: „Кризата на прехода. Митични и културно-антропологически наративи“ и „Пътят на неофита“. Пише разкази и есета. Има публикации в печата и в електронните медии. Член на Дружеството на писателите – Пловдив и в управителния съвет на НПО – Клуб на дейците на културата – Пловдив.

Коментари (1)

- 01-05-2016|**Радомир Парпулов**

О, г-жо Михайлова, каква изненада тъкмо на Великден! Един разказ – едновременно нищо не разказваш и едновременно много замислящ!

Весели празници и добро настроение! Парпулов – Пловдив

Националистите в подкрепа на бурката
Автор(и): Боян Юруков

Вчера общинският съвет в Пазарджик е приел предложението на групата на националистите за забрана на носенето на бурка или хиджаб на публични места на територията на общината. Това поне четем в новините. Детайлите в решението обаче са малко по-сложни и го правят още по-абсурдно.

Пълният текст на решението все още не е излязъл, но всички съобщения сочат, че той е много близко до внесеното от националистите. Тук виждате техния текст.

1. В чл. 2 се създава нова алинея 43 със следния текст:

„(43) носенето на публични места на облекло или части от облекло, което прикрива изцяло или отчасти лицето и/или пречи за идентификация или разпознаване на лицата от граждани, органи на реда или технически средства.

За такова се счита всяко облекло или части от него, което прикрива изцяло или частично лицето в нарушение на изискванията на т. 12 Приложение 5 от ПРАВИЛНИКА ЗА ИЗДАВАНЕ НА БЪЛГАРСКИ ЛИЧНИ ДОКУМЕНТИ.

Забраната важи и в случайте на придвижването, превоз и престой в пътно транспортни средства, когато те се движат по улици или общодостъпни места.

Забраната не се отнася за случаите, при които е необходимо носенете на предпазни средства или специално облекло, предназначено за предпазване на лицето при извършването на професионални дейности, изискващи ползването на защитно облекло, съгласно Кодекса на труда и другите относими към него подзаконови нормативни актове , както и за носене на защитни облекла и части от облекло против студ от лица под 14 години, когато външната температурата на територията на населеното място е под 0 градуса по Целзий."

Точка 12 от Приложение 5 на Правилника за издаване на лични документи на практика забранява всички хиджаби, забрадки и прочие, защото ушите не са открити.

12. Лицата върху снимките да са без шапки и забрадки. Разрешават се снимки на лица с шапка или забрадка, ако се виждат двете уши и най-малко 1 см от косата на сниманото лице.

Засяга вас лично

Така написана забраната ще създаде много интересни ситуации, засягащи по-голямата част от населението на общината. Освен бурки, хиджаби и забрадки ефективно се забраняват и следните неща:

- Шалове, ушанки и зимни шапки на бебета и малки деца, ако температурите са малко над нулата
- Шалове, ушанки и зимни шапки за деца на 14 години и възрастни дори при температури много под нулата
- Забрадки за възрастни жени в траур според православната традиция
- Воали, падащи върху лицето на сватби
- Всякакви слънчеви очила и други аксесоари закриващи лицето

Последната точка не е в оригиналното предложение към общинския съвет, но според **медиите** е внесена по време на гласуването. Навярно общинските служители няма да започнат да глобяват с по 300 лв. всяка баба в траур, дядо с ушанка заради кучия студ, майка, покрила добре детето си в хладно време или кифла с огромни очила. Най-вероятно ще налагат глобите единствено за бурки. Поне това **обещават**. Тогава обаче всеки глобен ще може да съди общината за дискриминация, тъй като иначе общата забрана се прилага крайно избирателно.

Забраната не може да се разпише по-конкретно, защото тогава би била още по-очевидно насочена срещу определена религия и вид облекло. Тогава щеше да е противоконституционна. Нещо повече – в този си вид тя задължава управители на ресторанти, хотели и други обществени места да следят за спазването ѝ. В противен случай освен глоба, рискуват да загубят всичките си разрешения и регистрации. Така, макар целта на общинарите е да забранят бурките, собствениците на кафета ще са длъжни да карат гостите си да стоят без слънчеви очила или шалове, когато седят на масите им на открито, например. Иначе не са сигурни дали служител на общината няма да ги удари с буквата на закона *(навярно, за да „бутнат“ нещо)*.

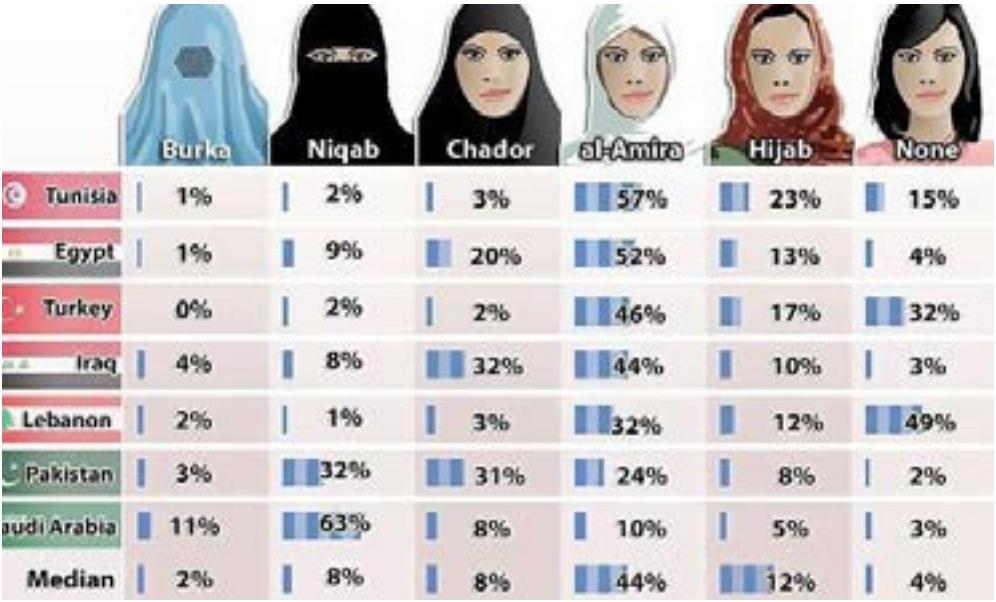

	Burka	Niqab	Chador	al-Amira	Hijab	None
Tunisia	1%	2%	3%	57%	23%	15%
Egypt	1%	9%	20%	52%	13%	4%
Turkey	0%	2%	2%	46%	17%	32%
Iraq	4%	8%	32%	44%	10%	3%
Lebanon	2%	1%	3%	32%	12%	49%
Pakistan	3%	32%	31%	24%	8%	2%
Saudi Arabia	11%	63%	8%	10%	5%	3%
Median	2%	8%	8%	44%	12%	4%

Колкото и да е абсурдна забраната и страничните ефекти от нея, тя не може да се сравни със самата ѝ мотивация. Аз също не възприемам бурките и хиджаб-а за нещо нормално, но същото важи за по-голямата част от мюсюлманската общност. Носят се от много малко мюсюлманки и то най-вече в крайно ограничаващи и силно религиозни общности като Саудитска арабия и Пакистан. Там отношението към жените е такова, че бурките са навярно най-малкият проблем. Най-разпространена иначе е т. нар. al-Amira, която се носи от почти половината мюсюлманки. Тя обаче също ще бъде забранена в Пазарджик, защото не се виждат ушите, също както е при черния шал за траур в българската традиция.

Забраната ще работи, но не както си мислите

Идеята, че чрез забрана жени ще спрат да се покриват, показва как не се учим от собственото си минало. Само преди около 40 години комунистическата власт беше решила, че чрез преименуване на българомохамеданите и българските турци ще ги интегрира по-бързо в обществото и ще ги откъсне от религията. Иронията е, че до преди тази срамна страница от историята ни младото поколение вече е губело връзката с корените си, какъвто е случая с много други етноси. Причината е била в ударната урбанизация, образованието и одържавяването на земедели-

ето. Възродителният процес има точно обратния ефект и дори води до радикализация на отделни групи.

Точно този за ефект **съобщава** и френски изследовател след аналогични мерки там. Преди забраната във Франция едва 2000 жени са се покривали така – при мюсюлманско население от 3.5 до 5 милиона в страната. Забраната обаче води до увеличение, защото много жени са започнали да го възприемат като символ на съпротива. Мярката също така е стимулирала както ислямофобията, а и се е използвала от радикални елементи като аргумент в набирането на нови кадри.

С други думи, решението на общинския съвет в Пазарджик не само няма да намали носенето на бурки от няколкото жени, които го правят сега, но и създава риск да увеличи броя им. Също така то ефективно налага забрана на неща като слънчеви очила и ушанки, което засяга много по-голяма част от населението. Създава и удобен член в правилника за изнудване на местния бизнес и справяне с неудобна конкуренция заради вменените им задължения.

Има много причини тази забрана да падне. Най-добрата от тях е, че ако сте против носенето на бурки, както вероятно са по-голямата част от хората от мюсюлманската общност, то това е най-лошата възможна мярка. Най-лесната за възприемане от обществеността би била обаче, че идва лято, а доста хора навярно биха искали да носят слънчеви очила.

Боян Юруков е роден в Добрич през 1984, но от доста години се води пловдивчанин. По настоящем живее и учи в Darmstadt, Германия.
Основните му занимания се въртят около компютрите и информатиката.
Работи в сферата на семантичните интеграционни технологии, SOA, BPM и прочие.

Коментари (8)

- 29-04-2016|**Златко**

Откъм Фейсбук...

> ***Diana Popova*** *Факт – не се научиха. забраните радикализират и създават много повече проблеми, отколкото забраняващите си представят smile emoticon*
> ***Andrey Enev*** *С тази разлика, че забраните не са с еднаква тежест, стават при различни условия и с различна цел – да се ограничи радикалния ислям, а не да се откажат тези хора в ускорен порядък от религията си. Не е добра статията, подвеждащи са разсъжденията и изводите. Просто нямат верни предпоставки!*
> ***Списание „Либерален преглед“*** *И кое точно им е радикалното на забрадките, господин Енев? Щото според вашата „логика“ излиза например, че моята – а сигурно и вашата – баба е била страшна радикалистка, нали така?*

- 29-04-2016|**Георги Марков**

Вижте иконата на Дева Мария. Да, Богородица носи хиджаб. Къде да я докладвам? (от @peio)

www.google.bg/search?q=%D0%B1%D0%BE%D0%B...kjV7G6HMKC6ASLro6AAg

- 29-04-2016|**Златко**

И още малко бисери...

> ***Мария Гочева*** *· Приятели с Ружа Георгиева и 4 други*
> *Бурки носят циганите, срещу заплащане / цитирам Цацаров /. Те бяха евангелисти, сега са мюсюлмани, ще бъдат това, което им носи ползи. Биха правили всичко / не и да работят /, за което им се плаща. Това няма връзка с оная гавра възродителния процес.*
> ***Emel Balıkçi-Şakir*** *Г-н Енев, коментирате малко наизуст. Не познавате турците и останалите малцинства у нас. Да се предписват особеностите на шепа хора на цялата етногрупа е грешка. У нас живеят толкова много цигани, че да се слагат*

под един знаменател всички е кощунство и търсене на дивиденти под някаква форма.
Zlatko Enev *Не ви разбрах съвсем, госпожо Балакчъ-Шакир (надявам се да изписвам името ви правилно). Коя точно част от текста представлява според вас „предписване особеностите на шепа хора на цялата група“? Обяснете ми, ако обичате…*
Zlatko Enev *И още нещо, между другото: в какво точно се състои разликата между вашето настояване да употребявате родния си език в България (нещо, на което аз гледам с уважение) и настояването на „циганката“ (или която и да било друга религиозна мюсюлманка), която би искала да носи забрадка? Вие нещо по-висша ли сте от нея, повече човек ли сте, та вашето настояване за различност да бъде удовлетворено, а нейното – не?*

- 29-04-2016|**Лидия Стайкова**

Тази Ал-Амира е разновидност на хиджаба. Хората от арабския свят казват на това чудо хиджаб, така че най-добре е да се сборуват процентите и тогава ще стане ясно, че всъщност повечето мюсюлманки носят хиджаб. Именно това е покривалото, което се носи МАСОВО. **www.thehijabstore.com/hijab/**

- 30-04-2016|**Ворце**

При изготвянето на тази статистика обаче трябва да се подходи доста по-детайлно според мен и да се вземат предвид и други исторически факти и обстоятелства. Например „Революцията на шапките“ на Ататюрк в Турция, която засяга и фереджетата, както и наличието на огромен процент светско и християнско население в Ливан. Също така при Бургиба в Тунис имаше подобна кампания. Мися, че и до ден днешен бурките са забранени в училищата и при жените на държавна служба. Най-интересно е положението в Египет, където кампанията за премахване на бурките и хиджаба е подета от самите жени през 30те и 40те години на миналия век, а след това имаме ренесанс на хиджаба. Също така би било интересно да се види разпределението по райони вътре в самите страни, образование и обществено положение на семейството.

- 03-05-2016|**Гост**

Няма такова нещо като ниждаб... Има хиджаб, има и никаб.

- 03-05-2016|**Златко**

Правилно. Коригираме в текста...

- 21-05-2016|**Иван Евтимов**

Бях едва на десет години, когато двама милиционери ме арестуваха, защото съм ходил с къси панталони.

През целия период на управлението си, комунистите не престанаха да тормозят гражданите за начина, по който се обличат. Колко млади хора платиха с живота си в лагерите на смъртта, само защото са се изкушили да бъдат облечени в крак с модата, защото са били с малко по-къси поли, с по-тесни паталони, с дълги коси или бради.

Комунистите не се поколебаха да съсипят дори туризма, от който очакваха да спечелят така желаната от тях твърда валута. Едно лято бяха разпространили по заведенията в курортите красиво написани листовки на няколко езика, в които обясняваха на летовниците, че трябва да спазват традициите на народа ни и да ходят прилично облечени. Сервитьорите не смееха да сервират на чужденците с по-дълги коси, на жените им с рокли с голи гърбове и на тези с къси панталони.

От личен опит знам, колко ужасно се чувства човек, подложен на подобно унижение от страна на властта. Изпитваш безсилна злоба и дълбока омраза към тези, които са ти го причинили.

Със забрана и глоби за носене на определено облекло, няма да се преборим с радикалния ислям. Само ще допринесем за още по-дълбокото капсулиране на въпросните общности.

Всички знаем кои са причините някои хора да са привлечени от радикалната идеология. Изолацията, гетоизацията, безработицата, мизерията и невежството.

Но нашите управляващи нямат желание да работят за справяне с тези проблеми. Атакувайки симптоминте, те само задълбочават болестта. И нищо добро няма да произлезе от милиционерските им похвати. Знам го от опит.